

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ БІЛІМ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ МИНИСТРЛІГІ

ЕУАЗИЯ ГУМАНИТАРЛЫҚ ИНСТИТУТЫ

**Гуманитарлық және әлеуметтік ғылымдардың
қазіргі мәселелері**

Республикалық ғылыми-практикалық конференция материалдары

2013 жылғы 19 желтоқсан

**Современные проблемы гуманитарных
и социальных наук**

Материалы республиканской научно-практической конференции

19 декабря 2013 года

АСТАНА 2013

Редакция алқасы: А.Қ. Құсайынов, А.Ж. Исмаилов, Қ.Ә. Ахметов, С.С. Оспанов,
Редакционная коллегия: Я.Н. Оспанова, Б.С. Сәрсекеев, А.Ж. Аманбаев, Қ.А. Мамаділ,
Қ.Ә. Әбішев, И.В. Порядина, Л.В. Волкова, Г.Ж. Рахимжанова

Гуманитарлық және әлеуметтік ғылымдардың қазіргі мәселелері.
Республикалық ғылыми-практикалық конференция материалдары / Жалпы редакциясын басқарған А. Қ. Құсайынов. – Астана: Еуразия гуманитарлық институты, 2013. – 512 бет.

Современные проблемы гуманитарных и социальных наук. **Материалы республиканской научно-практической конференции / Под общей редакцией А. К. Кусаинова. – Астана: Евразийский гуманитарный институт, 2013. – 512 с.**

Бұл басылымда «Гуманитарлық және әлеуметтік ғылымдардың қазіргі мәселелері» атты республикалық ғылыми конференцияның пленарлық және секциялық отырыстарына қатысушылардың баяндамалары мен хабарламалары жарияланды. Оларда педагогика, психология, қазақ және шетел филологиясы, философия, әлеуметтану, экономика және құқық саласындағы ғылыми зерттеулердің қазіргі күйі мен өзекті мәселелері баяндалды. Гуманитарлық және әлеуметтік ғылымдардың бүгінгі инновациялық үрдістерін талдауға ерекше назар аударылды.

В настоящем издании опубликованы доклады и сообщения участников пленарных и секционных заседаний Республиканской научной конференции «Современные проблемы гуманитарных и социальных наук». В них нашли отражение современное состояние и актуальные проблемы научных исследований в сферах педагогики, психологии, казахской и иностранной филологии, истории, философии, социологии, экономики и права. Особое внимание уделено анализу современных инновационных тенденций в гуманитарных и социальных науках.

ISBN №

© Еуразия гуманитарлық институты, 2013
Евразийский гуманитарный институт, 2013
© «ҒТАҰО» АҚ Ақмола филиалы, 2013
Акмолинский филиал АО «НЦНТИ», 2013

ПЛЕНАРЛЫҚ МӘЖІЛІС

ПЛЕНАРНОЕ ЗАСЕДАНИЕ

*А. Қ. Құсайынов
тарих ғылымдарының докторы, профессор, академик,
Еуразия гуманитарлық институтының ректоры,
Астана қаласы*

ҚҰТТЫҚТАУ СӨЗІ

Құрметті ханымдар мен мырзалар!

Құрметті конференция қонақтары мен қатысушылар!

«Гуманитарлық және әлеуметтік ғылымдардың қазіргі мәселелері» атты республикалық ғылыми-практикалық конференцияда Сіздерді қарсы алып отырғаным бек ризамын.

Біз Еуразия гуманитарлық институтында қазіргі білім беру жүйесі алдында тұрған ең маңызды мәселелерді ой елегінен өткізу үшін жыл сайын желтоқсан айында бас қосамыз.

Әлеуметтік-гуманитарлық білім қашан да ең өзекті проблемалардың біріне жататыны даусыз. Жаңа заман қоғамның алдына ғылым мен білімнің бұрын туындамаған тың мәселелерін қойып отыр.

Мен адам деген қасиетті ұғымға көлеңке түсу, экологиялық және демографиялық, өркениетаралық қатынастар, терроршылдық сияқты жаһандық дағдарыстар жайын қозғап тұрмын.

Бүгінгі таңда ой-санамызды технократиялық білім мен әлемнің технократиялық бейнесі «жаулап алғанын» бәріміз де мойындаймыз.

Біз сенімді түрде қуатты компьютерлік технологияны пайдаланудамыз, жаһандық ақпараттық кеңістік қалыптастырып, нанотехнологиялар қолданып жатырмыз, клондау және генетикалық жетілдіру жұмыстары жүргізілуде. Бірақ осы технологиялар неге қажет дегенді ойлап жүргендер бірен-саран ғана ма деп ойлаймын. Олар адамзат қоғамына қандай өзгерістер әкеледі? Тіпті адамның өзін қалай өзгертеді? Бұл дүниедегі рухани өрлеу мен ізгілендіру қалай ұштасады, қалай бір-бірімен үйлесім табады?

Осындай өмірде болып жатқандардың мән-мағынасы мен бағасын гуманитарлық білім бере алатыны анық. Тек сол ғана бізді сан сұраққа талмай жауап іздеуге ұмтылдырып, дүниенің бағдарын, басымыздан не өтіп жатқанын аңғаруға, ненің керек екенін бағамдауға мүмкіндік береді.

Құрметті конференцияға қатысушылар!

Әлеуметтік-гуманитарлық ғылымдардың маңызын байланыстар тұрғысынан түсінеміз. Философия, тарих, әдебиет, тіл, құқық, психология және экономика дүниеде және адам табиғатында болып жатқандарды тұтастай барлық байланыстың бірлігі, өткен мен бүгіннің және болашақтың бірлігі ретінде көруге мүмкіндік береді.

Дегенмен гуманитарлық білімнің ең маңызды мақсаты – адам болмысын аша отырып, өмірдегі өз орныңды да таба алу және тани білу екеніне сенімім кәміл! Асылы, болашақ адамның ішкі жан-дүниесінің қазіргі қалпына байланысты болмақ.

Айта кетерлік жайт, отандық білім теориясы мен практикасында пәнге негізделген парадигмадан гуманитарлыққа өту жүруде. Негізгі білім беру бағдары – тұлға, оның «адами» сапасы.

Әлеуметтік-гуманитарлық ғылымдардың даму бағытын қарап, уақыт сұранысын айқындау – ауыр міндет.

Ең алдымен, гуманитарлық білімнің өзі көп қырлы, онда қарама-қайшылық та көп.

Екіншіден, ғылым мен білімдегі даму үрдістерін жалпы ғана сипаттап шығуға болады. Сондықтан гуманитарлық білімнің көптеген қыры бізге беймәлім болғанымен, бес-он бес жылдан соң қолжетімді болары рас.

Қайталап айтамын: әлем жылдам жаңаруда, осы өзгерістердің жаһандық сипаты басым. Гуманитарлық ғылымдардың өзі де өзгеруде: тақырып аясы кеңеюде, ғылымаралық шекаралар тоғысуда, зерттеу әдістері күрделенуде және жетістіктерді бағалаудың жаңа өлшемдері енгізілуде.

Сөз жоқ, қай-қайсымыз да білім беру үдерісін қайта реттеу керектігін жақсы сезінеміз, себебі білім беру үдерісі де, оған қатысушы да өзгеріп жатыр. Осының өзі гуманитарлық мәселе емес пе!

Бүгін бәріміз де сол мәселелер төңірегінде ой қозғаймыз, пікір алмасамыз, талқылаймыз және жауап іздейміз.

Құрметті конференцияға қатысушылар!

Барлығыңызға алғысымды білдіре отырып, Сіздерге нәтижелі ғылыми пікірталас пен болашағы бар қызықты идеялар тілеймін!

У. Ж. Алиев

*доктор экономических наук, профессор, академик,
вице-президент образовательной корпорации «Туран»,
г. Астана*

ИНВАРИАНТНО-ИНТЕГРАЛЬНАЯ СТРУКТУРНАЯ МОДЕЛЬ НАУЧНОЙ ДИСЦИПЛИНЫ

Одним из важных выводов многолетних исследований в области философии и методологии науки является, в частности, рассмотрение дисциплины в качестве исторически доказавшей свою эффективность, устойчивой, необходимой и инвариантной формы организации познавательной деятельности людей. Другой вывод относится к выделению дисциплины в качестве структурной, я бы добавил, и таксономической [1] единицы анализа науки. Другими словами, наука существует в дисциплинарном измерении. Отсюда возникает вопрос об абстрактно-всеобщей структуре самой научной дисциплины вообще безотносительно к тому, о какой конкретной дисциплине идет речь.

Итак, какова методология построения общей дисциплинарной модели науки? [2]. Прежде всего, думается, необходимо выработать соответствующую «предметному бытию» научной дисциплины как целостности системы понятий и категорий, выражающую все существенные его стороны, связи и отношения. Именно такой категориальный строй мышления, адекватно выражающий «живое предметное движение» науки в дисциплинарной форме, и дает искомое знание о ней.

Необходимость построения инвариантно-интегральной модели науки путем разработки категориального строя науки обусловлена еще тем, что представителями той или иной дисциплины, как правило, нечетко проводятся различия между понятиями, с помощью которых раскрываются атрибуты науки, не исследуется богатая их «собственная» жизнь, не говоря уже о приведении их в систему. Это объективно затрудняет выяснение предметной специфики отдельных дисциплин с вытекающими отсюда негативными последствиями, в частности, в вопросах обнаружения и формулирования монодисциплинарных проблем, выработки методологии, методики и технологии их исследования, принятия действенных мер по повышению эффективности «работы» и отдачи каждой отдельно взятой науки.

Таким образом, содержательная характеристика каждой из сторон научной дисциплины в полилектическом их единстве с помощью системы понятий и категорий, образующей целостную дисциплинарную модель науки, и составляет всеобщее-абстрактный статус научной дисциплины как таковой. И когда этот абстрактный статус наполняется сложившимися содержательными оценками и восприятиями той или иной науки как представителями ее самой, так и других наук и организаций, определяющих научную политику, он приобретает статус данной конкретной научной дисциплины.

При раскрытии и обосновании логики общей дисциплинарной модели науки следует исходить из того, что такое понятие, как «ПРЕДМЕТ», выступает стержневым понятием, характеризующим бытие научной дисциплины. Более того, «предмет» как понятие является как «исходным, так и конечным пунктом» всего категориального строя научной дисциплины, т.е. общей дисциплинарной модели науки.

Под «предметом науки» предварительно подразумевается некоторая материальная или идеальная вещь (процесс, явление, связь, отношение и т.д.), к которой и относится данное искомое знание. Но «предмет», как правило, находится в некотором объекте и должен быть вычленен, «выловлен», «вышелушен» и подвергнут специальной познавательной операции субъектом познания.

«При теоретическом методе субъект, общество должны постоянно витать перед нашим представлением как предпосылка, и что вообще во всякой исторической или социальной науке... как в действительности, так и в голове дан субъект...», и что он «также для науки возникает отнюдь не только тогда, когда о нем как таковом впервые заходит речь» [3]. Отсюда происходит своеобразный процесс бифуркации, т.е. единый предмет в процессе своего развертывания (движения) как бы «раздваивается» на субъект и объект познания. Предмет является продуктом взаимодействия субъекта и объекта, продуктом «воздействия» субъекта на объект, а потому и исходным понятием всего категориального строя науки (исходным элементом общей дисциплинарной модели науки) выступает ее СУБЪЕКТ.

В общенаучном плане субъектом науки выступают различные научные сообщества (научные коллективы) и отдельные индивиды, профессиональная деятельность которых связана главным образом с производством новых и/или уточнением прежних знаний.

Субъект научной дисциплины по критерию «единицы измерения» подразделяется на два вида: научное сообщество (научный коллектив) и научный работник. В свою очередь, научный коллектив бывает формального типа (академия наук, университеты, институты, отделения, секторы, лаборатории, кафедры, временные научные коллективы, научные редакции и др.) и неформального типа («незримые колледжи», «самодеятельные группы», «научные школы», клубы, семинары и другие инициативные образования). И отдельный научный работник может быть как формального (быть членом определенной официальной научной структуры в форме «ученые в организациях»), так и неформального типа (не занятый в официальной научной структуре).

Мне представляется, что одной из причин слабой отдачи отечественного научного корпуса является неразработанность всерьез проблемы субъекта каждой научной дисциплины и науки в целом. «ОБЪЕКТ» – следующее за «субъектом» ключевое понятие в логике общей дисциплинарной модели науки. Под объектом науки понимается фрагмент, срез, сторона, «кусочек» реальной действительности, на которые направлена познавательная, вернее, исследовательская деятельность субъекта науки.

Объект выступает «продуктом» взаимодействия субъекта и объективной реальности и как таковой не существует вне субъекта.

Познающий субъект имеет дело с различными объектами или, вернее, обращается с объектами с различной целью, в одном случае – как собственно «объект познания», в другом – как «объект изучения», в третьем – как «объект исследования», а в конечном счете – как «объект знания».

Таким образом, объект исследования есть то, на что направлена исследовательская деятельность субъекта, тогда как объект знания есть то, что отыскивается субъектом в этом объекте исследования, что именно изучается в конечном счете данной научной дисциплиной. Отсюда, во-первых, «объект знания» есть не что иное, как собственно ПРЕДМЕТ науки (дисциплины) в узком смысле слова, во-вторых, это очень важно, предмет науки есть результат, продукт взаимодействия субъекта и объекта научной дисциплины, т.е. их диалектическое единство, и, в-третьих, это архиважно, «предмет» – не просто одно из ключевых понятий, а стержневое понятие всей дисциплинарной модели науки. И не случайно, когда говорят о «предмете», подразумевают ту или иную науку, дисциплину в целом. Кстати, это обстоятельство позволяет ввести в научный оборот выражение, понятие «предметная модель науки», хотя она может иметь и другие модели, скажем, «объектную», «субъектную», «функциональную».

Итак, когда речь идет о предмете научной дисциплины в узком смысле слова, то имеется в виду следующее: а) предмет - это то, что в объекте; б) предмет - это то, что скрыто в объекте; в) предмет - это определенный аспект, срез, фрагмент, «кусочек» объекта; г) предмет - это объект, изучаемый субъектом под определенным «углом зрения»; д) предмет - это то, что «отыскивается» и действительно познается в объекте.

Из данного понимания диалектики субъекта, объекта и предмета научной дисциплины вытекают следующие выводы: во-первых, объект есть продукт взаимодействия субъекта и объективной реальности, а предмет - продукт взаимодействия субъекта и самого объекта; во-вторых, объект и предмет научной дисциплины – не одно и то же: качественно и количественно («объемно») они не совпадают; в-третьих, объект дан субъекту в общем и целом непосредственно, «зримо», чувственно, тогда как предмет скрыт, завуалирован, «спрятан» от его взора, т.е. представляет собой нечто таинственное и «сверхчувственное»; в-четвертых, процесс исследования как исторически, так и логически осуществляется от субъекта к объекту, от объекта к предмету, от предмета снова к объекту, от объекта к субъекту и – новый виток исследовательского процесса; в-пятых, определенный объект может выступать общим объектом множества наук, но предмет одной научной дисциплины не может являться одновременно предметом других наук, а может выступать для них лишь объектом; в-шестых, наука в лице ее субъекта, отыскивая «скрытое» в объекте, то, что в нем, то, что «за ним», определенный его аспект, срез, фрагмент, «кусочек», притом строго под определенным «углом зрения», с определенной целью, и приобретает свое собственное предметное самоопределение, т.е. то, что позволяет отличать данную дисциплину от всех других. Например, ЧЕЛОВЕКА как объект исследования изучают около 200 наук, но каждая из них имеет свой срез, аспект, «угол зрения» в этом объекте, т.е. собственный предмет исследования, позволяющий четко отличать их друг от друга. «Содержательно-пространственная» характеристика предмета науки раскрывается в понятии «предметная область» отдельного исследования. «Предметная область» обладает двумя чертами: во-первых, она формируется и формулируется в рамках исключительно предмета данной науки (поэтому-то она называется «предметной областью») и не носит междисциплинарного характера; во-вторых, она предполагает, в свою очередь, некоторый интервал («коридор свободы»), в пределах которого и осуществляется данное исследование.

От понятия «предметная область», следует отличать понятие «исследовательская область», которая может формироваться и формулироваться как в пределах данной науки, так и на стыке двух или более научных дисциплин (пограничная исследовательская область). При этом и «предмет», и «предметная область» отдельно взятой науки, и «исследовательская область» могут изучаться как одной, так и множеством наук, но в одном случае – в качестве собственно предмета (предметной области), а в другом – в качестве объекта (исследовательской области). Например, распределительные (перераспределительные) отношения как момент экономических отношений есть предмет теоретической экономики. И выяснение собственно теоретико-экономической природы

распределительных отношений выступает «предметной областью» данной науки. Но эти же отношения выступают «исследовательской областью», как только их начинают изучать не только экономисты, но и правоведаы, социологи, политики и другие специалисты.

Предмет научной дисциплины позволяет очертить и «содержательно-временную» ее характеристику в виде «историко-предметной границы» науки, что является важным условием классификации наук в историческом срезе. При этом выяснение содержательно-предметной границы (содержательной границы) данной научной дисциплины лежит в основе определения историко-предметной границы (исторической границы) науки, т.е. условий возникновения, становления, развития и отмирания (если это имеет место) данной науки, а иногда ее превращения в новую научную дисциплину.

Предмет любой научной дисциплины, как известно, многогранен, многоаспектен, многоуровнен, а потому он определенным образом должен быть исследован и представлен целостно. Но поскольку целостное изучение и изображение предмета невозможно простым перечислением и описанием его бесконечных свойств, признаков и граней, постольку и возникает вопрос о методе, способе целостного отображения богатства предметного содержания научной дисциплины. Отсюда «МЕТОД» есть следующее ключевое понятие всего категориального строя науки и одновременно важнейший элемент общей дисциплинарной модели науки.

Метод есть, по определению Гегеля, «осознание формы внутреннего самодвижения ее содержания» [4], т.е. метод – «инобытие» предмета и на поверхности явления выступает как способ постижения, способ освоения предмета субъектом. Отсюда метод есть результат диалектического взаимодействия субъекта и предмета.

Это значит, что метод по своей природе содержателен, поскольку в пределе он сводится к предмету, и что субъект в конечном счете не волен в выборе познавательных процедур, которые определяются самой спецификой природы исследуемого предмета.

В процессе содержательного освоения предмета научной дисциплины метод не выступает самостоятельным объектом или предметом исследования. В качестве такового метод выступает, как правило, в специальных исследованиях, целью которых является развитие самих методов исследования и получение собственно методологического знания в отличие от предметного знания. «Если знания раскрывают природу объекта (либо предмета. - У.А.) познания, то они являются предметными, теоретическими; если характеризуют подход, путь к познанию объекта, то они относятся к методологическим» [5].

Разумеется, нельзя возводить «китайскую стену» между предметным и методологическим знаниями: первое есть диалектически «снятое» второе, а второе, в свою очередь, есть положительное развертывание первого, и всякий истинный метод, как правило, «выводится» из предмета и в то же время реализуется, «угасает» в самом противоречиво развертывающемся предметном содержании объекта.

Предметное и методологическое знания получают свое продолжение, дополнение и конкретизацию в так называемых методическом и технологическом знаниях. Если методологическое знание выражается в исследовательских принципах и общих подходах к сложному объекту, предмету, проблеме, то методическое знание – в конкретных способах, приемах, формах, средствах, рекомендациях по исследованию и изучению данного объекта, предмета, проблемы в определенной сложившейся ситуации.

Технологическое знание представляет собой более конкретный способ реализации предметного, методологического и методического знаний (при обработке объекта, предмета) путем расчленения их на систему последовательных во времени и пространстве, взаимосвязанных как по линии субординации, так и координации процедур, нормативов, схем, алгоритмов, сценариев и операций, которые выполняются субъектом в более или менее схожих ситуациях для достижения высокой эффективности и конечных результатов.

Предметное знание в общем и целом представляет собой знание-описание и/или знание-объяснение предмета исследования (т.е. позитивное знание), тогда как методологическое, методическое, технологическое знания в единстве образуют главным образом знание-предписание (нормативное знание), хотя с различной степенью абстрактности.

Таким образом, метод научной дисциплины, или научный метод, в самом широком смысле (в единстве методологического, методического, технологического знаний) раскрывает некоторую линию «научного» действия субъекта, его особенности, связанные с получением нового знания или уточнением содержания наличного знания о предмете. Другими словами, если объект есть продукт диалектического взаимодействия субъекта и объективной реальности, предмет - субъекта и объекта, то метод - субъекта и предмета. И его истинное назначение и цель - это обеспечить объективный познавательный подход к предмету исследования, адекватно отражающий его природу: генезис, структуру, содержание и функции.

Научный метод позволяет субъекту науки овладевать предметом, раскрывая его внутреннюю структуру. Отсюда: а) «СТРУКТУРА ПРЕДМЕТА» научной дисциплины (предмета, рассматриваемого в узком смысле слова) выступает следующим ключевым понятием общей дисциплинарной модели науки; б) «структура предмета» есть продукт диалектического взаимодействия субъекта, предмета и метода науки.

Структурность – неотъемлемая внутренняя черта любого объекта и предмета. Предмет обладает не просто признаком структурности, но и многоструктурности. Следовательно, задача состоит в том, чтобы раскрыть каждую из этих структур, предварительно положив в основу их выделения вполне определенные критерии членения единого предмета научной дисциплины. В зависимости от цели и задач исследования могут меняться и критерии членения (структуризации) единого предмета, хотя они в конечном счете определяются самой природой предмета, следовательно, могут меняться и границы, и значение каждой из этих структур и подструктур. При этом методологически неверно противопоставлять их друг другу, так как каждая из структур и подструктур предмета занимает вполне определенное место и имеет право на существование в единой системе предмета научной дисциплины.

Вместе с тем выявление многоаспектной структуры предмета научной дисциплины есть, хотя необходимый, но все же промежуточный этап исследования. Это объясняется тем, что целью подлинного исследования является установление, воспроизведение монистической структуры и природы предмета (исходя из некоторого интегрального системообразующего критерия или признака), по отношению к которой все другие «блоки» – «субструктуры» выступают как внутренние её моменты.

История развития любой науки характеризуется чередованием многоаспектного анализа, целью которого является выяснение различных структур (полиструктур, субструктур) исследуемого предмета, моноструктурным их синтезом и созданием единой «научной картины» изучаемого предмета и от нее – снова в направлении многоаспектности. Так, многовековой процесс развития физических исследований последовательно получил отражение в различных физических картинах мира: механической, электродинамической, релятивистской, квантовомеханической; в химии - в учении о составе, учении о структурной химии, учении о химическом процессе, учении об эволюционной химии; в биологии – в концепции «божественного создания» всех живых, концепции эволюции и «географического детерменизма» Ибн-Хальдуна, теории эволюции и принципе естественного отбора Дарвина, теории распространения видов Н.Вавилова, современной теории сальтационизма и неокатастроф. Социально-классовая структура общества могла быть установлена лишь тогда, когда в качестве системообразующего критерия К.Марксом были взяты материальные производственные отношения людей, сердцевинной которых выступают отношения собственности (по крайней мере, в рамках формационного принципа периодизации истории человеческого общества). В этой связи

прав Н. В. Овчинников, который пишет, что «явление считается понятием, если найдена его структура» [6]. Лишь добавлю: если найдена не просто структура, а интегрально-монистическая структура предмета как диалектико-полилектический синтез различных частных его структур.

Таким образом, в интересующем нас аспекте речь, по существу, идет о разработке и создании частной теории предмета науки, которая охватывает и описывает собственно предмет как стержневой элемент дисциплины, т.е. предмет научной дисциплины в узком смысле слова. Результатом частной теории предмета является локальная предметная модель науки в отличие от общей теории предмета науки, результатом которой является инвариантно-интегральная предметная модель научной дисциплины, или то же самое, что общая дисциплинарная модель науки.

Каков методологический подход к обоснованию частной теории предмета научной дисциплины? Предварительным условием «структуризации» предмета той или иной научной дисциплины как системы является прежде всего определение (уточнение) самого ее предмета как такового, которое требует ответа на вопрос: «Каков предмет или что является предметом данной науки (дисциплины)?» Не вдаваясь в подробности, лишь отмечу, что многие научные дисциплины еще не добились однозначного определения своего предмета (с учетом возможной трансформации самого предмета), свидетельством чего являются усилившиеся время от времени попытки выяснить этот вопрос представителями всех научных дисциплин без исключения.

После того как однозначно будет определен «предмет» данной научной дисциплины, необходимо выяснить реальное «ядро» самого предмета, т.е. «предметное ядро» (по выражению П.В.Алексеева), и изучить его собственную структуру, подобно тому, как «элемент» в химии, «атом» в физике, «клетка» в биологии, «информация» в кибернетике, «число» в математике и т.д.

Далее, очень важно, выявить различные относительно самостоятельные структурные уровни существования самого предмета и соответствующее их отражение в логике понятий (законов и категорий) данной науки.

Первый структурный аспект (уровень) частной теории предмета (локальной предметной модели) - это предмет науки, существующий и функционирующий в реальной действительности безотносительно к тому, познали мы его или нет, а значит, и к конкретным формам его отражения в различных «рефлексивных системах». Таким образом, когда речь идет о предмете научной дисциплины как реальности, то имеется в виду «предмет-оригинал», существующий как действительность безотносительно к конкретным формам его отражения и фиксации в логике понятий.

Отсюда задача субъекта науки состоит в том, чтобы вскрыть внутреннюю сущность и субординированную структуру предмета-оригинала соответствующим образом и отразить в собственно научной системе, которая и есть «преобразованный» с учетом закономерностей научного познания реальный предмет. Результатом этой «операции» является образование «научной модели предмета» безотносительно к тому, в каких конкретных целях будет использоваться полученное в ходе научного исследования «предметное знание». Научная модель предмета – второй (производный) структурный аспект (уровень) частной теории предмета науки.

Третий структурный аспект (уровень) частной теории предмета - это прикладная модель предмета, т.е. когда полученные научные знания о предмете - научная модель предмета - используются для решения определенных прикладных задач (например, организация, управление, идеология, образование).

Из числа прикладной модели предмета следует выделить один, относительно самостоятельный и важный аспект существования предмета науки - предмет, отраженный или отражаемый в учебной дисциплине в виде «учебно-прикладной модели предмета». Учебно-прикладная модель предмета (учебное знание) формируется относительно самостоятельно на основе научной модели предмета посредством ее видоизменения и

модификации в целях преподавания и изучения дисциплины и с учетом принципов психолого-педагогической науки, дидактики, методики и технологии обучения и профиля учебного заведения и специальностей.

Из систем понятий, раскрывающих структуру предмета, следует особо выделить понятие «ПРОБЛЕМА». Это объясняется тем, что в любой науке получение новых знаний, расширение старых или просто их уточнение осуществляется путем решения научных проблем. Кроме того, грядет смена парадигм: от дисциплинарной организации науки к проблемно-целевой во всемирном масштабе. Проблема – это задача или вопрос, характеризующиеся существенностью, необходимостью, достаточностью их содержания, множественностью возможных способов решения и вариантноностью их результатов.

Научная проблема конкретизируется в понятиях «проблемная область» и «проблемная ситуация». Проблемная область очерчивает некоторую «предметно-пространственную границу», в пределах которой возможно сформулировать и решить данную проблему.

Проблемная ситуация – это такая ситуация, когда известная данной науке проблема не может решаться традиционными способами и путями, причем не выходя за рамки этой же проблемы, а иногда и самой науки, в пределах которой сформулирована данная проблема, и исследователь вынужден искать новые направления поиска, выходящие за пределы данной проблемы или науки и разрабатывать новые средства и методы исследования и разрешения.

Любая наука (дисциплина) имеет, хотя это нежелательно, называемые мною «проблемы-дезидераты» [7], т.е. забытые, упущенные предметные области и проблемы, несвоевременно получившие разработку или до сих пор не подвергнутые специальному исследованию.

Научная проблема в содержательном аспекте характеризуется такими основными чертами, как быть предметной, перспективной и обладать свойством разрешимости (есть семь критериев разрешимости проблем).

Решение проблем науки осуществляется в рамках определенной системы социальных функций, выполняемых научной дисциплиной. Иначе говоря, система любого научного знания, как и предмет, ею отражаемый, обретает смысл и жизненность только благодаря ее функционированию.

Отсюда можно сделать два вывода: во-первых, ФУНКЦИЯ выступает весьма важным и ключевым понятием категориального строя науки или элементом общей дисциплинарной модели науки; во-вторых, это самое важное, ФУНКЦИЯ ЕСТЬ, по существу, реализация на деле предмета научной дисциплины, т.е. способ существования и обнаружения предмета.

В методологическом плане систематизация функций научной дисциплины должна опираться на основные виды человеческой деятельности, куда входит и научная деятельность как специфическая социальная и информационная система. Данные подходы позволяют мне выделить три основные функции научной дисциплины: гносеологическую (познавательную), аксиологическую (оценочную), праксеологическую (практически-преобразующую). В свою очередь, последние на деле реализуются через множество соответствующих подфункций. Понятие «функция науки» логически предполагает такое понятие, как «результат функционирования науки». Дело в том, что любой субъект науки старается получить «научные результаты» и, причем стремится, чтобы эти результаты были применены на практике. В этом и смысл всякой научной деятельности. Поэтому можно сделать вывод о том, что НАУЧНЫЙ РЕЗУЛЬТАТ как результат деятельности субъекта науки и продукт функционирования самой науки на деле есть заключительное ключевое понятие всего категориального строя науки, ключевой элемент интегральной предметной модели научной дисциплины. В свою очередь, сами эти результаты бывают: истинные и ложные, положительные и отрицательные, основные и побочные, конечные и промежуточные, потенциальные и актуальные (реальные).

Заключительным этапом исследования «результатов науки» является, как я полагаю, выработка системы критериев и показателей оценки реального эффекта функционирования как отдельных научных дисциплин, так и всей системы наук (превращения потенциальных результатов науки в актуальные). Этим самым обеспечивается диалектическое единство процесса производства научного продукта и процесса его потребления. Лишь потребленный научный продукт, как и любой другой потребленный продукт, становится «действительным продуктом».

Итак, в работе сделана попытка вкратце обосновать и раскрыть логику системы ключевых (стержневых) понятий феномена «науки» в виде такой ее структурной и таксономической единицы, как «научная дисциплина», которые в диалектическом единстве образуют, на мой взгляд, целостный категориальный строй научной дисциплины (философский уровень исследования), или то же самое, что инвариантно-интегральную предметную модель научной дисциплины как таковой (научно-исследовательский уровень исследования). Синтез этих двух уровней исследования дает нам общую дисциплинарную модель науки.

В заключение можно утверждать, что в прагматическом аспекте общая дисциплинарная модель науки позволяет с новых концептуально-методологических позиций подойти к любой отдельно взятой функционирующей или становящейся научной и учебной дисциплине (например, ныне широко обсуждаемой «Отечественной истории»), исследованию ее реального статуса более полно, всесторонне объективно и достоверно в различных направлениях и аспектах противоречивого процесса реализации ее предмета как в широком, так и в узком смысле слова. Это, в конечном счете, служит необходимым условием повышения эффективности научного знания как такового.

Литература

1. Таксономия - гр. TEXIS (расположение по порядку) + NOMOS (закон) - теория классификации и систематизаций сложноорганизованных областей действительности, имеющих обычное иерархическое строение (органический мир, объекты географии, геологии, языкознания и т.д.).
2. Более подробно см.: Алиев У.Ж. Общая дисциплинарная теория науки. – Алматы: Ғылым, 1996; его же: Теоретическая экономика: общедисциплинарная модель. – Алматы: НИЦ Ғылым, 2001.
3. Маркс К., Энгельс Ф. Соч. Т.П. – С.732. (Подчеркнуто мной. - У.А.).
4. Гегель Г.Ф.В. Наука логики. Т.1. - М., 1970. - С. 107.
5. Суслов И.А. Методология экономического исследования. - М.: Экономика, 1983. - С. 18.
6. Системные исследования. Ежегодник. – М., 1969. – С. 111.
7. Дезидерат - лат. Desiderat - желаемое: 1) уст. пожелания, требования; 2) предметы, книги, необходимые для пополнения какой - либо коллекции.

Б. Әбдігазиұлы
филология ғылымдарының докторы, профессор,
Түркі академиясының ғалым-хатшысы,
Астана қаласы

ҚАЗІРГІ ТАҢДАҒЫ ӘДЕБИЕТ ПӘНІН ОҚЫТУДЫҢ КЕЙБІР МӘСЕЛЕЛЕРІ

Әдебиет – ұлттың жүрегіне апарар жол, ал әдебиет пәнін оқу мен оқыту ісі – ұлт азаматын, яғни тұлғаны қалыптастыру ілімінің аса маңызды арнасы. Бүгінде әдебиет пәні еліміз көлеміндегі білім беру жүйесінің әр сатысында мемлекеттік стандарттарға сәйкес белгіленген бағдарламалар көлемінде оқытылып келеді. Жоғары оқу орындарының филология факультеттерінің студенттері әдебиеттану ғылымының үш саласы бойынша, атап айтқанда, әдебиеттің теориясы, әдебиеттің сыны, әдебиеттің тарихы бойынша жан-жақты дәріс тыңдайды. Болашақ әдебиетші мамандарға ұлттық әдебиет тарихының әрбір кезеңі жөнінде, халық ауыз әдебиетінің мұралары төңірегінде мол әрі жан-жақты мағлұмат беріледі. Бір сөзбен айтқанда, әдебиетші мамандар даярлау бағытындағы салаларда бұл іс белгілі бір дәрежеде жолға қойылған деп айтуға болады.

Дегенмен, тұтас ұлт мүддесі тұрғысынан алғанда, әдебиет пәнінің, әдеби көркем мұраларымыздың оқу бағдарламаларына енуі мен оқытылуы талап деңгейінде деп айта алмаймыз. Ең алдымен, қандай халықтың болсын тұтас табиғатын түсіну үшін оның бойындағы үш түрлі қазына көзін міндетті түрде игеру қажет дер едік. Дәлірек айтқанда, сол ұлттың тілін білу, екінші - сол халықтың тарихымен танысу, үшіншіден, оның көркем әдеби мұрасын ұғына білу керек. Бұл үшеуінің бірі кем болса, сол халық туралы түсінігіміздің де орта болғаны.

Түптеп келгенде, қазақ әдебиетін оқу, әдеби шығармаларды білу – өзін қазақ ұлтының перзентімін деген әрбір азаматтың, мейлі ол қандай мамандықтың иесі болсын, қасиетті міндеті болуы тиіс. Ал оны жүзеге асыру үшін не істеу қажет?

Біздің пайымдауымызша, қазақ әдебиеті пәні жоғары оқу орындарындағы барлық мамандықтардың мемлекеттік стандарттары мен типтік бағдарламаларына еніп, студенттерге оқытылуға тиіс. Олай дейтініміз, бүгінде республика аумағындағы барлық жоғары білім жүйесінде қазақ тілі, Қазақстан тарихы оқытылады. Ал елдің атын айқындап тұрған ұлттың бүкіл рухани әлемін бейнелейтін оның аса бай әдебиеті неге ұмыт қалуға тиіс? Мейлі инженер болсын, мейлі дәрігер, мейлі ауыл шаруашылығы маманы болсын, Қазақстанның жоғары оқу орнында білім алған республика азаматының қай-қайсысы да ұлттық әдебиеттегі елеулі, шоқтықты шығармаларды білуге тиіс емес пе? Кім-кім де күндердің бір күнінде шет елдерге шығып, бөтен ортаға тап болғандай жағдай туса қазақ ұлтының өкілі ретінде өзінің Алпамысы мен Қобыландысын білмей тұрса, Әуезовті әрең танып, Мүсірепов пен Мұқановтар мұрасынан мақрұм болса, кімнің намысына көлеңке түседі?

Ал мұндай жағдай дәл бүгінгі таңда өзінікінен гөрі өзгенің тіліне жүйрік азаматтарымыздың басында күн сайын болмаса да күнара кездесіп жатқанын да жүрегіміз сезеді. Неге екенін, адамзат баласының тарихында өз ұлтының тілін ұмыту, туған әдебиетін білмеу тек біздің маңдайымызда ғана бар секілді көрінеді. Бұл дегеніңіз өз анаңызбен тілдесе алмаумен, аналық махаббатын сезіне алмаумен бара-бар қасірет екені анық.

Олай болса, жоғары оқу орындарында білім алып жатқан әрбір азаматқа қазақ әдебиеті пәні оқытылып, сонау ауыз әдебиетінен бастау алатын ұлттық әдеби қазынамыз жөнінде міндетті түрде мәлімет берілуі қажет.

Өкінішке орай, бір кезде әженің тәтті ертегісін тыңдап, ауыз әдебиетіне мектеп жасынан қанығып келетін жас талаптардың саны жылдан жылға азайып келеді. Тіпті университеттің филология факультетіне келіп түсіп жатқан талапкер жастардың

қатарында да осындай ұрпақ өкілдерін кездестіргенде намысыңызға шоқ түскендей болады. Ал бұл кеселдің түп-төркініне үнілсеңіз, тағы да сол әдебиет пәнінің өз дәрежесінде оқытылмауы алдыңыздан шығады.

Әдебиет пәнін оқытуды жолға қоюға кедергі боларлық бір жайт мемлекеттік стандарттар мен типтік бағдарламалар түзу кезінде байқалып жатады. Әдетте, бұл құжаттарды мамандық иелері, тілшілер мен әдебиетшілер әзірлейді. Әзірленген жоба арнайы құрылған құзыретті комиссияның талқысына түсіп, одан оң баға алған жағдайда барып бекітіледі. Жоғарыда аталған қазақ әдебиетін оқытудың сағаттық көлемі мен мазмұнындағы ұлттық мүдде қажеттігімен сәйкес келмей жататын кереғар мәселелер дәл осы талқылау мен бекіту кезінде бой көтереді. Талқылау жұмысына филологтермен қатар, әрине, басқа мамандықтың өкілдері, өзге тілде білім алған азаматтар да қатысады. Өкінішке орай, солардың көпшілігі әдебиет пәнін тек қана кітап оқу дәрежесіндегі дүние деп қабылдайды. Яғни, әдебиетті оқыту ісін өздерінің әр кезде оқыған бірлі-жарым көркем шығармасы деп қана түсінеді. Ал көркем әдебиеттің жалпы тәрбиелік мәнін, оның ғылым ретіндегі маңызын, адамның жан дүниесі мен ақыл-ой парасатын қалыптастырудағы өлшеусіз мазмұнын назардан тыс қалдырады.

Білім беру жүйесіндегі барлық буындардағы қазақ әдебиеті пәнін оқыту тек лекция, немесе түрлі формадағы сабақ өткізу шеңберінде қалып қоймауға тиіс. Жас ұрпаққа әдеби-эстетикалық тәрбие берудің аясы мұнан әлдеқайда кең. Әсіресе, әртүрлі формада ұйымдастырылатын әдеби кештердің маңызы айрықша.

Өз тәжірибемізге сүйеніп айтар болсақ, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университетте көп жылдардан бері жұмыс істеп келе жатқан Сәкен Сейфуллин атындағы әдеби бірлестік студенттердің ортасына еліміздің көрнекті ақын-жазушыларын, әдебиетші ғалымдарын шақырып кездесулер өткізеді, немесе белгілі бір тақырыптар төңірегінде әдеби пікірталас-диспуттар ұйымдастырып жатады. Болашақ әдебиетші мамандар даярлауға аталмыш шаралардың қосар үлесі аса зор екені байқалады.

Біріншіден, жастар тікелей қаламгердің өзін көреді, әдеби шығармашылықтың қыр-сыры жөніндегі әңгімесіне қанығады, екіншіден, лекция, семинар кезінде алған теориялық білімдеріне тиянақ табады. Ал, үшіншіден, жас талапкерлердің қиялына қозғау түсіп, еліктеу сезімі оянады, жазу өнеріне, шығармашылыққа талпынады.

Көп жылдардан бері мұнда жазу-сызуға икемі бар ақын студенттердің өздерінің әдеби кештерін өткізуді тәжірибеге енген. Өткен ғасырдың 90-шы жылдарында республика көлемінде алғаш қолға алынған бұл шаралардың жастарға әдеби-эстетикалық тәрбие берудегі, оларды шығармашылық өнерге баулудағы маңызы айрықша болды. Университет қабырғасында жүріп, осындай әдеби-шығармашылық мектептен өткен бірқатар жастар бүгінде көпке танымал ақын-жазушылар қатарында аталып жүр.

Қазақ әдебиетін оқыту мәселесінің тиімділігін арттыру, сапасын жақсарту ісінде назар аударылуға тиіс мәселелердің бірі – жастардың жазу дағдысын жетілдіру. Жасыратыны жоқ, бүгінгі жастардың дені жазуға келгенде сауатсыз. Грамматикалық қағидаларды, орфографиялық қалыптарды, емле ережелерін былай қойғанда, қарапайым сөз қолданыстарында жіберілетін әріп қателерінің өзі кейде көз сүріндіріп жатады. Тіл заңдылықтарын оқытудағы негізгі материал әдеби шығарма болғандықтан (кейде біз тіл мен әдебиетті біріне-бірі қатыссыз екі бөлек дүние деп қараймыз?) бұл қателіктердің төркіні де әдебиет пәнін оқыту тәсілдерін жетілдіру ісіне тіреліп жатады.

Біздіңше, көркем шығарма негізінде диктант, мазмұндама, шығарма жаздыру ісін мейлінше кеңінен қолдана отырып сауаттылықты арттыруға қол жеткізуге болады.

Білікті тұлға қалыптастыру үшін жас ұрпақтың әдебиетке, көркем шығарма оқуға қызығушылығын тудыру, ынтасын арттыру қажеттігі аса зор. Бір сөзбен айтқанда, жоғары оқу орындарындағы қазақ әдебиеті пәнін оқыту процесі барысында жас ұрпақтың жазбаша сауаттылығымен қатар, ойлау жүйесін, ой-түсініктерін қорыта баяндау қабілетін және мәдениетті сөйлеу мен жазу машығын қалыптастыратын жазба жұмыстарын кеңінен пайдаланып отыру қажет.

Тұтастай алғанда, әдебиет пәні – келешек ұрпақтың көркемдік-эстетикалық көзқарасын, рухани жағынан кемел жан дүниесін қалыптастырудың бірден-бір қуатты құралы. Ұлттық мемлекетіміздің іргетасын нығайтып, халықтық мұрат-мақсаттарымызға жету жолында алға қадам басқан бүгінгі таңда қазақ әдебиеті пәнінің осыншалық зор тәрбиелік ролін мейлінше тиімділікпен пайдалана білуіміз қажет. Ал ондай тиімділікке қол жеткізудің айқын да сара жолы ұлттық әдебиеттің тарихы мен бүгінгі жай-күйін мемлекеттік білім жүйесінің барлық орындарында тереңдеп әрі сапалы оқытуға қол жеткізу. Сонда ғана болашақ ұрпақтың санасына сәуле түсіп, жаны бай, өресі биік бола бермек.

Б. С. Сарсекеев
доктор педагогических наук, профессор,
заведующий кафедрой педагогики
Евразийского гуманитарного института,
г. Астана

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ УСЛОВИЯ РАЗВИТИЯ ЛИЧНОСТИ ШКОЛЬНИКА СРЕДСТВАМИ УЧЕБНИКА

В школьной практике применение учебников доминирует над другими материально-педагогическими средствами. Это обуславливает исследование *педагогических условий* развития личности школьника средствами учебника и его методического обеспечения.

Перечислим проблемы школьных учебников истории:

1. Проблема заключается в отсутствии *единого педагогического взгляда* на смысл исторического образования. Изучение истории по-разному понимаются учеными и педагогами. Одни считают, что достаточно ввести в стандарты и программы новый материал, другие пытаются дополнить содержание учебников истории новыми сведениями, третьи говорят о необходимости введения новых предметов.

2. Авторы учебников абсолютизируют роль содержания истории, оставляя в стороне формирование *важных качеств личности, необходимых выпускнику школы в реальной жизни* после ее окончания. Следует отметить, что в условиях отсутствия теории отбора содержания выбор материалов зачастую носит субъективный характер, с установкой на сообщение готовых знаний.

3. Такой подход обуславливает тенденцию *подавления содержанием методики преподавания*. Анализ структуры учебников истории показывает, что в них *преобладают текстовые компоненты*, доминирующим является *повествовательно-описательные* тексты, занимающие 70-90 процентов от общего объема учебника. Другие структурные компоненты учебника используются эпизодически.

4. Общим недостатком современных учебников истории является *слабо выраженная воспитательная направленность, излишняя теоретическая усложненность в ущерб живому образному материалу*. Содержание учебников носит схематический характер, без сюжетов, связанных с жизнью людей разных слоев.

Информация преподносится без постановки проблем, деятельность учащихся сводится к восприятию, осмыслению, запоминанию и воспроизведению учебного материала, что культивирует *воспроизводящее мышление*.

5. Основной трудностью, с которой сталкиваются авторы, остается *педагогическая переработка научных данных*. Авторы учитывают содержание, которое должно быть усвоено, но не учитывают время, которое необходимо для усвоения отобранного материала. Проблемы кроются в *способах раскрытия учебного содержания*, системе формирования научных знаний, языке и стиле изложения учебного материала.

Теперь рассмотрим возможные пути решения названных проблем.

1. Мы придерживаемся точки зрения, что количественные изменения в виде дополнения ГОСО, программ и учебников новыми историческими материалами или введение дополнительных предметов не дадут эффекта, так как приобретение знаний не освобождает учащихся от вопроса претворения этих знаний в последующей общественной жизни.

В основу содержательной адекватности исторической подготовки школьника мы предлагаем взять концептуальное понятие «историческая компетентность», которая представляется нам как индивидуально-личностный результат образования школьника, выражающийся в сформированности опыта решения проблем на основе освоенных в ходе обучения компетенции. Поэтому подготовку учебника необходимо начинать не со сбора материалов, а с составления списка ключевых компетенций выпускника школы, формирование которых необходимо вести *на предметном уровне с 5 по 11 класс*.

2. Тогда в соответствии с определенными компетенциями автор сможет структурировать *содержание образования* с учетом задачи формирования *качеств личности, необходимых выпускнику школы в последующей жизни*.

В учебнике, подготовленном на компетентностной основе, внимание уделяется *видам деятельности субъекта образования*, который должен научиться применять определенный вид деятельности к различным объектам обучения.

3. Нельзя игнорировать опосредованное влияние текста на способ мышления человека и его мировоззрение. Забывая большинство дат и имен, отбрасывая все оценки учебника, ученик усваивает модель мышления и стиль, заданные учебником.

Решение проблемы соотношения содержания и методов обучения видится нам в скрытых возможностях учебника, которые лежат как в текстовых, так и во внетекстовых компонентах. Любой учебник, независимо от предметного содержания, может не только предоставлять информацию, но и способствовать развитию разнообразных способностей и компетенции учащихся: развивать наблюдательность, вкус к изучению нового; изучать окружающий мир, людей, документы; читать, анализировать и интерпретировать документы, сравнивать информацию, классифицировать и преобразовывать ее; делиться с другими тем, что узнал, а также тем, каким образом добыты знания; применять на практике полученную информацию, связанную с повседневной жизнью [1, с. 129].

4. Проблемы учебника истории мы рассматриваем во взаимосвязи с *требованиями психолого-педагогической науки*. Главным критерием является *характер мыслительной деятельности*. Это обуславливает построение учебника на основе интерактивного диалога, структурирования содержания таким образом, чтобы учащиеся могли определить логику процесса усвоения, которая строится по схеме: восприятие - понимание - осмысление - запоминание - применение - обобщение - систематизация. Учебник может быть основанием для построения проекта организации всего учебного процесса. Для этого следует отойти от схемы конструирования содержания истории на фактах военно-политического характера, не подменять связное изложение гражданской истории цифровыми и статистическими данными, географическими наименованиями, фактами и событиями. Учебник выиграет если заменить авторский монолог на диалог и вместо абстрактных носителей политических принципов показать историческую личность как человека с их переживаниями, духовными ценностями, мотивами поступков, с реализованными и нереализованными мечтами и чаяниями.

5. Учебник должен быть *инструментом организации учебной деятельности* учителя и учащихся. Для этого основные элементы учебника необходимо структурировать в логике деятельности учащихся, с учетом особенности усвоения учебного материала, соблюдением баланса *между получаемой информацией и видами деятельности*, развивающими у учащихся способность к самостоятельному обучению [1, с. 158-161].

Расчеты учебного плана, где произведен расчет часов по предмету, должен быть связан с определением времени необходимых ученику на выполнение учебных программ.

Ввиду ограниченности объема учебника часть его функции можно перенести на разделы учебно-методического комплекса: методическое пособие, рабочую тетрадь на печатной основе, хрестоматию. Смысл такой структуры состоит в том, чтобы предоставить учащимся возможности создавать *свою образовательную продукцию*, обеспечении развития их способности к самоорганизации, сознательной учебно-познавательной деятельности.

Таким образом, конструирование учебника должно идти через совершенствование традиционного учебника посредством замены содержащихся в них информативно-теоретических вопросов на творческие и продуктивные задания и дополнения различными вариантами трактовок культурно-исторических событий. Объем учебного материала, структура учебника должна соответствовать количеству отводимых на их изучение часов, а учебники строятся на основе единства теоретического и практического материала с целью формирования разных компетенций учащихся, создавать возможности для учителя управлять деятельностью ученика.

Литература

1 Франсуа-Мари Жерар. Ксавье Рожье. Разработка и анализ школьных учебников. Пер. с франц. АВ ОВО, 1998. - 372 с.

Д. Қамзабекұлы

филология ғылымдарының докторы, профессор,

ҚР ҰҒА-ның корреспондент-мүшесі,

Л. Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің

әлеуметтік-мәдени даму мәселелері жөніндегі проректоры,

Астана қаласы

ҚАСЫМ ТЫНЫСТАНҰЛЫ ЖӘНЕ ТҮРКІ МӘДЕНИ ЫҚПАЛДАСТЫҒЫ

XX ғасырдың 20-жылдарындағы Түркістанның рухани дамуындағы үлкен белес – «Талап» атты қазақ-қырғыз мәдениетін көркейтушілер қауымының дүниеге келуі еді. Төңкерістен кейінгі аса қиын кезде, тағдырлар сапырылысында туған бұл ұйым рухани қажеттіліктен туды деуге толық негіз бар. Бұған «Талап» Жарғысы куәлік бере алады [1].

«Талап» 1922 жылы 4 желтоқсанда Ташкентте ресми жұмысқа кірісті. Қауымның төрағасы – Халел Досмұхамедұлы, басқарма мүшелері: А.Е.Шмидт, И.Тоқтабайұлы, М.Есболұлы, М.Тынышбайұлы, М.Әуезұлы, Қ.Тыныстанұлы. Бұдан басқа ұйым жұмысына қатысқандар: Ә.Диваев, М.Жұмабайұлы, Н.Архангельский, К.Жәленұлы. Аталған қауым 1923 жылы 16 наурызда Алматыда (Түркістанға кірген) бөлімшесін ашады. Мұнда И.Арабайұлы, Б.Сүлейұлы, Қ.Басымұлы, Ж.Бәрібайұлы, Қ.Сармолдаұлы, Ш.Сарыбайұлы, А.Розыбакиев қызмет атқарады. Аталған есімдерден көрініп отырғандай, жалпы қауым (бөлімшесі де кіреді) басшылығында қазақтармен қоса екі еуропалық азамат (Шмидт, Архангельский), екі қырғыз зиялысы (И.Арабайұлы, Қ.Тыныстанұлы), бір түркістандық башқұрт оқығаны (Ә.Диваев), бір ұйғыр қайраткері (А.Розыбакиев) болған. Әлбетте, бұл арыстарды “Талаптың” тазалығы, ғалымдығы, жалпы шығармашылдығы топтастырды. Қауым жарғысында мынандай мақсаттар көзделді: әдеби тіл мен терминологияны жүйелеу, өнерді зерттеу, тарихты тексеру, мектеп саласын реттеу, оқығандар мен ақын-жазушыларға, өнерпаздарға жәрдемдесу. Осыны жүзеге асыру үшін ол төмендегі істерді атқармақ болды: пікірталас, ашық дәріс ұйымдастыру, ел-елге экспедиция шығару, көрме жасақтау, ескі қолжазбаларды жинап, ауызша деректі (әдебиет, өнер, тарихқа қатысты) хатқа түсіру, өнер бәйгесін ұйымдастыру, маман әзірлеу, т.б.

«Ақ жол» (Ташкент) газетінде 20-жылдардың басында жарияланған материалдарға қарағанда, «Талаптың» көздеген мақсаты тек қағаз жүзінде қалмаған. Ол қаншама мәдени шаралар өткізген. Соның ішінде Түркістанда (Ташкент) А.Байтұрсынұлы мерейтойын өткізіп, баспасөз бетінде Ахмет тұлғасына сабақтастырып, ғылым мен білімді насихаттауы, Ыбырай мен Абайға қатысты шығармашылық кештер мен ежелгі Тұран тарихы мен түрік-моңғол дәуіріне байланысты дәрістер ұйымдастыруы, оқулық пен танымдық кітаптарды зиялыларға тапсырыс беріп, жаздыртып бастыртуы – руханият тарихы орайындағы айрықша факт деп есептейміз. Бағдары беймәлім большевизм тұсында осыншама істің атқарылуын – бұрынғы елшілдік рухтың жоғалмағандығымен, негізгі (алаш) ағартушылықтың инерциялы қарымымен түсіндіре аламыз. Әрине, билік басындағы азаматтардан көмек болмаса, «Талаптың» мұндай жемісті жұмыс жасауы қиынға соғар еді. Осы ретте «Ақ жол» газеті 1922 жылдың қыркүйегінен бастап («Талап» осыдан екі айдан соң құрылғанын ескеріңіз) Түркістан халық комиссарлары кеңесінің (ХКК) төрағасы болған Т.Рысқұлұлы бұл ұйымға нақты әрі тұрақты жәрдем көрсетіп тұрғанын жазады [2]. Әрине, Түркістан ХКК тек қазақ-қырғыз мәдениет қауымын ғана қамқорлыққа алмаған, сонымен бірге өзбектің «Шарқ мағрифына», түркіменнің Білім комиссиясына көмектескен. Мұндай игі ықпал Түркістандағы билік тұтқасында қызмет еткен С.Қожанұлы тарапынан да көрсетілген. Ол тіпті «Талапқа» келіп, ағарту ісінің проблемасы туралы баяндама да жасаған.

Шынтуайтында, 20-жылдардағы әдеби-тарихи үдерісті саралай қарасақ, «Талап» Түркістанның мәдени-рухани кеңістігінде мол іс атқарды: Абай мен Мағжан жинағын жариялауға ұйытқа болды, «Ақ жол» газетін нағыз ел газеті ете алды, ғылыми-танымдық бағыттағы «Шолпан», «Сана», «Сәуле» журналдарын шығарды. Ең бастысы, саяси ахуал өте ауыр кезде Алаш зиялыларын Түркістанға жинап, бәріне қызмет тауып беруге жәрдемдесті. Сөйтіп большевизмнің ызбарына қарамай шығармашылық атмосфера туғызды. Халелдің ең таңдаулы зерттеулері осында туды, Мағжан мен Қасымның сыршыл, тағылымды туындылары осында өмірге келді, Мұхтар да осында бұрынғы әдеби әлеуетін одан әрі дамытты, Қошке де осында өзін ғалым, жазушы ретінде танытты. Абдолла, Даниял, тағы басқалар туралы да осыны айтуға болады. Түркістанның Шымкентіне аялдаған Жүсіпбек шығармашылығы да екінші тынысын алды. Сондай-ақ тәжірибелі азаматтардан: Міржақыптың «Ақ жолды» дұрыс бағытқа салуын, Мұхаметжан мен Санжардың отандық тарих ғылымын жетілдіруін, Нәзірдің түрік халықтары мәдениетін, тілін жаңаша жүйелеуін, Мырзағазының отаршылдық зардабы мәніне үңілуін – айрықша қызметі дер едік.

Әдебиет пен мәдениет ісінде «Талаптың» қандай бағыт ұстанғанын оның төрағасы Х.Досмұхамедұлының мына пайымдарынан аңғаруға болады: 1. «Халықтың құлқы, мінезі, ойы заманындағы әдебиетінен білінеді. Әдебиет – халықтың түрлі қимылдарының айнасы» [3, 107]. 2. «Қазақ әлеуметшілдігінің (ұлт мәселесін осылай айтуға мәжбүр болған – Д.Қ.) өткенін жөндеп түсініп, әзіргі қалпын анық көріп, кемісін болжай білу – көп қазаққа көз болған, мәдениет жолына көшбасшы болған, «молдаға оқып тәрбие алған, ордаға кіріп жол көрген» оқыған зиялыларымыздың міндеті» [446, 110]. 3. «Қазақ жазба әдебиетінің негізін салғандар – мұсылманша білім алған сауатты ақындар. Ендеше жазба әдебиетінің алғашқы үлгілерін халық поэзиясының діни және ғибраттық түрлерін іздеген жөн» [3, 132]. 4. «Сингармонизм – түрік тілінің айрықша өзіне біткен қасиеті. Түрік тілдерінің көбі (Ыстамбұл түріктері, Қазан ноғайы, сарт-өзбек, тағы талайлар) түрік емес халықтардың сөзін көп алғандықтан, жат жұрттарға көп араласқандықтан, осы айрықша қасиетінен айырылып қалып отыр. ...Тілді бұзбай ұстарту, шеберлету, байыту – ақындардың мойындарына артылған зор борыш» [3, 139-144]. 5. «Түркиядағы... қолдан келгенше түп (оригинал) кітаптың суретін сақтауға ыждағат қылғандықты (әңгіме түрік жазба ескерткіштері туралы – Д.Қ.) ...көріп, біздің қуанышымыз екі есе болып отыр» [3, 155-156].

Тумысынан ұлтының ағаруы мен дамуын түркі халықтарының дамуымен сабақтастықта қараған жас қырғыз оқығаны Қасым Тыныстанұлы да «Талап» мұратын түсінуге көп даярлықпен келді. Ол 1920 жылы жазған «Алашқа» атты өлеңінде:

*Алашым, қандай эди бурунғы шак,
Ол қандай кара туман ортагы тап?
Бул заман – окуу-билим заманасы,
Иске кир, белиңди буу, бекем устап!*

деп [4, 18], жаңа заманның алымы мен шалымын айқын түсінді.

Қырғыз ғалымы А.Болпанова Қасым дүниетанымының қалыптасуына байланысты ойын былай тұжырымдайды: «Освоив идеи партии «Алаш», К.Тыныстанов, можно сказать, именно на этом этапе своей жизни окончательно сформировал свои основные жизненные принципы, которых он будет придерживаться в дальнейшем. С этого периода они сводились к сохранению чести и достоинства, а также честности по отношению к самому себе» [5, 44].

Көрнекті Алаш қайраткері, қырғыз ұлты елшілік қозғалысының көшбасшысы Тыныстанұлы Қасым (1901-1937) сол уақыттағы аумақтық бөлініс бойынша, Түркістан генерал-губернаторлығына қарасты Жетісу облысы Пржевальский уезі Шоқтал болысының Шырпықты ауылында (қазіргі Қырғызстанның Ыстықкөл облысы) туған [5, 16].

Қасымды алғаш әліпбиді (арабша) өз әкесі Тыныстан үйретеді. Бұдан кейін ол Қаракөлдегі орыс-түзем школына түсуге бақ сынайды. Бұған өтпеген соң, Қаракөлдегі өзбек жәдит мектебіне кіреді.

Алғаш мұсылманша хат танығаннан кейін, орыс тілін жекелеген мұғалімдерден үйренген. Мұнан соң Сазановкадағы (кейін Ананьево) орыс мектеп-интернатына қабылданады.

1916 жылы қырғыздар патша өкіметіне қарсы көтеріліп, қатты қырғынға ұшырайды. Сөйтіп осы ұлттың көп бөлігі Қытай асады. Бұл жағдай Қасым отбасын айналып өтпейді. Ол отбасымен және ағайындарымен шығыс Түркістанның Құлжа маңайын паналайды.

Қырғыз қырғыны мен олардың Қытай асуы мәселесі Ресей империясы астанасында қызу талқыланады. Оған ұйытқы болған Ә.Бөкейхан бастаған Алаш зиялылары еді. Ақыры бұл мәселе ескі және жаңа үкіметтен оң шешімін тапқан соң, ауған қырғыздарға өз жеріне қайтуға рұқсат етіледі. Елмен бірге 1917 жылы желтоқсанда Қасым да Отанына оралады. Ол Ыстықкөлдің солтүстігіндегі Тепке ауылында тұратын нағашыларына аялдайды. Сонан соң оқу іздеп Қаракөлге барып, 1919 жылы қыркүйекте Қарқара-Кеген арқылы Алматы асады.

1919 жылы республикадағы жергілікті ұлт мамандарын даярлау жоспарына сәйкес, ол Түркістан кеңестік автономиясының орталығына курсқа, жұмысшы факультетіне жіберіледі. 1921 жылы Ташкенттегі өлкелік Қазақ-қырғыз халық ағарту институтына түседі. Осында 1924 жылға дейін оқиды. Осы тұста бүгінгі қырғыз зерттеушілері біле бермейтін Қ.Тыныстановтың айрықша шығармашылық өмірбаяны басталады. Қырғыз азаматы жоғарыда аталған «Талап» мәдениетті көркейтушілер ұйымының басқарма мүшесі болып сайланады. Ол қазақ зиялыларына еліктеп және солардың кеңесімен «Қырғыз әліпбиін» жаза бастайды. Сонымен бірге жаңа заманның көркемөнер жанры – драматургияда бағын сынайды: «Әлімқұл» атты қырғызша тұңғыш пьесаны өмірге әкеледі. Тағы бір айрықша дәлел, Қасымның алғашқы өлеңдері қазақтың «Жаңа өріс» газетінде басылады (мұны қырғыз зерттеушілері «Өріс» деп қате жазып жүр) [4, 9].

1924 жылы Ташкентте Түркістан мемлекеттік баспасынан Қ.Тыныстанұлының «Қырғыз тілінің хрестоматиясы» атты алғашқы педагогикалық еңбегі жарық көреді. 1925 жылдың басында ол К.К.Юдахинмен бірігіп орыс графикасының негізінде қырғыз әліпбиінің алғашқы нұсқасын жасайды. Ғалым осы жобасын 1926 жылы Бакуде өткен

түріктанушылардың I съезіне ұсынады, бірақ ол қаралмайды. Осы басқосуда ғалым «Жаңа алфавитті түзудің негізгі принциптері» атты баяндама жасайды. 1926 жылы Мәскеудің «Күншығыс» баспасынан қайраткердің «Ересектер үшін әліпби» атты еңбегі жарық көреді. Мұнан кейін ғалым бірыңғай сол кез үшін іргелі зерттеулер жасаумен болады: Қырғызстан астанасынан 1927 жылы «Қырғыз тілінің грамматикасы», 1934 жылы «Қырғыз әдеби тілінің жаңа орфографиясының жобасы», «Қырғыз тілінің морфологиясы», 1936 жылы «Қырғыз тілінің синтаксисі» атты кітаптар жариялайды.

Қ.Тыныстанұлы 26 жасында Қырғыз АСР-інің халық ағарту комиссары болып тағайындалады. Оның алғашқы жыр кітабы «Қасым ырларының жыйнағы» деген атпен Мәскеудің «Күншығыс» баспасынан 1925 жылы жарық көрді. Оның алғысөзін Қырғыз ғылым комиссиясының мүшесі Б.Даниярұлы жазған. Мәскеу жинағына ақынның 1920 жылдан бастап жазған өлеңдері енген. 1932 жылы жазған «Академиялық кештер» атты пьесасы «идеалистік ұстанымы үшін» кезінде қатты сыналғанға ұқсайды.

1935 жылы Фрунзеде «Манас» жырына байланысты тұңғыш бүкілодақтық конференция өтеді. Оның жұмысына Е.Поливанов, М.Әуезов т.б. ғалымдар қатысады. Осы ғылыми жиында Қ.Тыныстанұлы манастанудың жаңа міндеттері туралы баяндама жасайды. Ғалымның осы және бұған дейінгі шынайы, ғылыми, елшіл пайымы саяси қуғын-сүргін жылдары алдынан шықты. Оған «ұлтшыл, кеңестік ұлт саясатына қарсы, пантюркист» деген айыптар тақты. 1937 жылы 1 тамызда ұсталып, 1938 жылы 6 қарашада өлім жазасына кесілді [6, 21]...

Қасымның қырғыз тілі мен әдебиетін теориялық тұрғыдан да, практикалық тұрғыдан да (ақын, жазушы ретінде) зерделеуі, байытуы, дамытуы – оның тұлғалық орнын айқындай түседі.

Ғалым жан-тәнімен өркендеу бағытындағы түркі дүниесінің ықпалдастығын қолдап, қырғыз мәдениетінің даралық қасиетін, ерекшелігін айқындауға тырысты. 1924 жылы Қырғыз автономиялық облысы төңкеріс комитетінің шешімімен Халыққа білім беру бөлімінің жанынан Академиялық орталық ашылады. Оның төрағалығына – И.Арабайұлы, орынбасарлығына – Қ.Тыныстанұлы, хатшылығына – К.Юдахин тағайындалады.

Академиялық орталық жаңа өкімет талап етіп отырған оқу-әдістемелік еңбектерді жазумен бірге қырғыз тілін, әдебиетін, этнографиясын, өнерін, мәдениетін т.б. жүйелеу бойынша орасан зор кешенді жұмыстар атқарады. Қасым шешен тұлға, шебер ұйымдастырушы ретінде көзге түседі. Сонымен бірге ол әліпбиге реформа жасап, жаңашыл алфавит қабылдау идеясының басында жүреді. 1925 жылы 25-27 мамырда Пішпекте өткен Ғылыми-педагогикалық съезде Қ.Тыныстанұлы «Араб әліпбиінен еуропалық алфавиттің біріне көшу туралы» мәселені күн тәртібіне шығарады. Осы ғылыми жиынан кейін қайраткер-ғалым «Жаңа әліпби достары» атты ерікті қоғам құрып, өзі соның төрағасы болады. Әрине, осы үдеріс сол уақыттағы жаңа заман талғамынан туындап жатқан ой-аңсарлар жиынтығы еді.

Сол себепті де Қ.Тыныстанұлы Баку қаласында 1926 жылы 26 ақпан – 5 наурыз аралығында өткен Түркітану съезіне мол даярлықпен барып, қатысып қайтты. Баяндама жасап, ойларын съезд бюллетенінде жариялады. Енді оның есімі кеңестік және түркі республика ғалымдарының қатарында айтылатын болды.

Қ.Тыныстанұлының тіл ғылымы мен практикасы саласындағы жұмыстары салаланып, ол енді Орталық Азияда тұрып жатқан ұйғыр және дұңған диаспорасы алфавитін жасау ісінің басында тұрды.

Қырғыз АССР халық ағарту комиссары қызметінде болған жылдары Қасым қырғыз руханиятына көп табыс әкелді. 1928 жылы бір топ пікірлестерімен «Жаңа мәдениет жолында» атты ғылыми-әдістемелік журнал шығарды. Қырғызстанның Ферғана аумағын (бүгінгі Ош, Жалалабад облыстары) этнографиясын терең зерттеу бағытында арнайы экспедиция ұйымдастырды. Мектеп оқушылары үшін ғылыми негіздегі қырғыз алфавитін, фонетикасын, морфологиясын, синтаксисін қамтыған оқулықтар даярлады. Әдеби бюро

жұмысын жандандырды. Қырғыздың терминология жүйесін қалыптастырды. Қырғыз мемлекеттік өлкетану мұражайының негізін қалады.

Қ.Тыныстанұлы қырғыз тілінің байлығын танытатын 100 мыңға жуық сөздік қор жинап, соның ішінде орыс-қырғыз түсіндірме сөздігі үшін 60 мыңдай сөзді жүйелегені елеулі ғылыми ізденісін көрсетеді.

Ғалым Е.Д.Поливановтың жазбаларына қарағанда, Қ.Тыныстанұлы тілдік ойлау мен морфонологияға байланысты біршама жаңалықтар ашқан.

Мәдени мұраны жинау, жүйелеу және жариялау бағытында ғалым 1925 жылдан бастап «Манас» жыры нұсқаларын іздестіруді бастайды. Белгілі манасшылар С.Оразбақов пен С.Қаралаевқа жолығып, көп дүние жазып алады. Осының негізінде өзі 1931 жылы «Манас» атты пьеса жазады.

Әдеби мұралардың мәтінтану мәселесі де Қ.Тыныстанұлының назарында болады. Ол Молда Нияздың «Датқа айым» туындысын жан-жақты қарастырады [6, 42].

1930 жылы Қасым денсаулық жағдайына байланысты комиссарлық қызметтен босап, емделеді. 1931 жылдан Қырғызстан Мәдениет құрылысы институтына орналасады. Қайраткер 1932-1935 жылдары осы ғылыми-зерттеу институтын басқарады. Мұнда бұрын бастаған жұмыстарын ғылыми негізде қайта жалғастырып, қырғыз тілі мен мәдениетін, дұнған тілі мен мәдениетін кешенді зерттеу үшін бағдарламалар, әдістемелер, нұсқаулықтар жазады.

Бір айта кетер факт, Қасым да Халел Досмұхамедұлы секілді 20-30 жылдары Академиялық орталық пен Ғылым комиссиясын басқарады. Олар басқарған мәдени ұйым – рухани салаға пролеткульт сияқты солақай ағымдар бас-көзге қарамай төпелеп, араласқан кезде “қара бұлтты сейілтуші” күш бола алды.

Әрине, қайраткерлердің елшіл пайымдары “Талап” мақсатынан туындады деу орайсыз емес. Шындығына келсек, бұл ұйымның көздегені мұнан да ауқымды еді. Бірақ “теңіз тамшысынан танылады” дегендей, Халел мен Қасымның үздік ойлары ғылымилыққа, нақтылыққа ұмтылған қазақ және қырғыз руханиятының бағдарын байыптайды.

Бүгінгі ресми деректерге қарағанда, Қ.Тыныстанұлы 1925 жылы Қырғыз АССР Халық ағарту комиссариаты жанындағы Ғылыми комиссиясының төрағасы, ал 30-жылдары мүшесі болған.

Біздің ойымызша, 20-жылдары Түркістан республикасында әр деңгейде басшылық қызмет атқарған Т.Рысқұлұлы, С.Қожанұлы, Н.Төрөқұлұлы сынды азаматтардың бәрі де Қасымның ғылыми әлеуетін қадірлеп, оған қырғыз руханиятының жауапты істерін сеніп тапсырған. Ол Х.Досмұхамедұлының да сенім үдесінен шыққан.

20-жылдардағы Алаш қайраткерінің (ішінде Қ.Тыныстанұлы да бар) айтулы ісін айғақтайтын бір құжат Ташкент мұрағаттарының ішінде сақталып қалыпты. Ол “Түркістан мемлекеттік университетін түріктендіру туралы” (“О тюркизации Туркестанского государственного университета”) деп аталады [7].

Бұл – 1923 жылы 21 ақпанда Түркістан республикасы ХАК жанындағы Ғылыми Кеңес пен Ғылыми Комиссияның бірігіп шығарған қаулысының ныспысы. Қаулы 9 баптан тұрады. Оның негізгі түйіндері: 1. Түркістан университетінде дәріс, іс-қағаз жүргізуді түрік тіліне көшірудің уақытын анықтау; 2. Жергілікті тілдердің дәрежесін көтеру, қызметкерлерге оның бірін меңгеруді міндеттеу; 3. Жергілікті ұлт студенттерін ғылымға тартудың жағдайын жасау; 4. Жергілікті мамандарды шетелге іссапарға жіберу; 5. Еуропалықтардың жергілікті тілді үйренуіне мүмкіндік туғызу; 6. Түрік тіліндегі дәрісті ынталандыру; 7. Басқа ұлт студенттері үшін әр курс сайын жергілікті тілдің бірінен сынақ тапсыруды кіргізу; 8. Жергілікті ұлт студенттері көбеюі үшін мектеп ісін жүйелеу; 9. Студент қабылдарда мұсылмандарға жеңілдік беру.

Қаулы мазмұнынан аңғарылғандай, Ғылыми Комиссия мен Ғылыми Кеңес Түркістан халықтарының жалпы тілін “түрік” деп алған. (Ол кезде Түркістан халықтарының алфавитінде, белгілі дәрежеде ресми жазбаларында бүгінгідей аса алшақтық болмаған).

Бұл – бір. Екінші, білім, ағарту проблемасын шешуде Мәскеуге тәуелсіз ой байқалады (Аталған қаулыны қабылдар алдында Халелдің орынбасары профессор Е.Д.Поливанов осы мәселе туралы баяндама жасаған. Ендеше мұны “түріктік томаға-тұйықтық” деуге болмас).

Қаулыдағы шетелге қатысты бап елеулі деуге болады. 1922 жылдың жазында Түркістан мен Бұхара республикаларынан алпысқа жуық студент Германияға оқуға жіберілгені мәлім. Оның ішінде қазақ балалары да бар-тын. 1923 жылы қыркүйекте арнайы іссапармен Германияда болып қайтқан Т.Рысқұлұлы: “Біздің студенттер онда пайдалы істі үйреніп жатыр. Бұйырса, олар елімізді алған білімімен өркендетеді”, -деп жазған еді [8]. Бір ескерер факт: 1922 жылы тамызда Қазақстан республикасының қайраткер жастары (С.Садуақасұлы, Ә.Байділдаұлы, Е.Алдоңғарұлы) 30 азаматты Еуропаға оқуға жіберуді өтініп, “жоғары жаққа” хат жолдаған [9]. Бірақ Киробком мұны қанағаттандырмаған. Міне, осы әр аймақта байқалған шетелге ұмтылуларға себеп болмады деу сенімсіз. Егер большевизм жеңісінен кейінгі ахуалдың ортақтығын ескерсек, бұл себеп те бір болып шығады.

Енді себепке назар аударалық.

Бірінші себеп: дүниені дүр сілкіндірген төңкерістен соңғы 5 жылда бұрынғы өз ретімен келе жатқан демократиялық ізденістерді ұмыту мүмкін емес еді. Сондықтан мылтық даусы басылғанда Жапония, Швеция моделі туралы ізгі арман қайта жанданды.

Екінші себеп: 20-жылдары кеңес өкіметі мен Түркия арасында жақсы байланыс орнады. Мәскеу мен Түркістанға Стамбұлдан келушілер жиіледі. Ал, осы Түркия Еуропа елдері ішінде Германиямен дұрыс қарым-қатынаста еді. Олай болса, нейтралды жерде түрік халықтарының кездесуі – ең бірінші бодан қауымға пайдалы болатын.

Үшінші себеп: Еуропаға ұмтылудың саяси астары болмағанның өзінде, жаңа заман оқуын тәжірибесіз Ресейден алғаннан гөрі, тәжірибелі шетелден алу қай жағынан келсек те тиімді-тін. Сонымен себеп ортақ болса да, оң тілекке (Еуропаға бару) қол жеткізуге Түркістанның нәтиже шығарып (студент жіберуі), Қазақстанның ұмтылысты тыюы – алаш, жалпы түрік зиялыларының Ташкент кезеңін айшықты етеді.

Жаңа заманға сай ізденістің қажеттігі “Талап” қауымының басқарма мүшесі, өз ұлтын алаштың бір тармағы деп есептеген қырғыз зиялысы Қасым Тыныстанұлының “Алашқа” атты өлеңінде былайша көрініс тауыпты:

*...Бір убакыт кара туман алды шулғап,
Өткөнге жете алмадык колду булғап.
Көздөн жаш, жондон таяк арыган жок,
Сагындык замананы өткөн жыргап.*

*...Орнады заман келип мындай баска,
Дейди ол: өткөн күнүң ойдан таста,
Сен жаман, мен жаксымын деген сөз жок,
Бипбирдей, мына даурен, кары-жаска.*

*Ырас-ак, жаксы заман, ниети кең:
Кары жас, аел, эркек – баарына тең.
Бирдей деп окуу окумай бекер жатма
Баскага окумасаң болорсуң жем [4, 17-18].*

Аса сыршыл, нәзік сезімді Қасым Мағжан секілді, реті келгенде қанды қыздыратын, халықты өрлік пен ерлікке үгіттейтін шығармалар да жазыпты. 20-жылдардың басында туған сондай бір өлеңі “Жастарға” деп аталады. Мұнда ақын ел рухының қандай болмағы жастарға байланысты екенін айта келіп:

*Оян, жастар, ойлан жастар!
Ал колуңа тууңды.
Кең өрүсти шубап айнал,
Сакта ел мен журтыңды.
Тулпар минип, туйди устаган,
Өткен жок па эрлериң?
Сен кемсинбе, үндемейсиң?
Мына келди жерлериң,-*

дейді [4, 22]. Ал, енді Алаш жазушысы Ж.Аймауытұлының “Елес” әңгімесінің идеясымен (“не толғандырады, соны жаз!”) үндес Қ.Тыныстанұлының “Калемге” (Қаламға) атты өлеңінің түйіні мынандай:

*Эселек күнүң туман, эркиң жатта,
Боору эрип, имерилбес айткан датка.
Жайың бар кайык минген, калтылдаган,
Каның төк, кайгыр, калем, термел, жатпа! [4, 78].*

Қасым жырларында кәрі тарих та (“Манастын күмбөзү”), аруақ та (“Аруақ”) ел көштен қалмаса, шарқ ұрып бақыт іздесе деп, ұрпағы үшін қам жейді. Халқының құлағанын көргенде – қайғырады, қайраттанғанын байқағанда – “тыныш табады”.

*Сай-сайдан чымырканып кулатып таш,
Омкоруп кедерги кылган талаш.
Баишталып Ала-Тоодон Чүйгө карай,
Күзгүдөй суусу тунук агат Талас.
Таластын так боюнда чоң күмбөз бар,
Көргөнгө ой түшүргөн кайгы аралаш.
Урматтуу көз жаш менен ал күмбөзгө
Көюлган өткөн күндө баатыр Манас... [4,98].*

«Манастың күмбөзі» өлеңі – тарих пен тағдырды таразылау және бүгінге өткеннің көзімен қарау, жақсы істен тағылым алу, иманмен тазалану айнасы.

Ақын өлеңдеріндегі табиғилық ұлт және оның әдебиетіне қатысты ойларында да көрінеді. “Шакирт” (Шәкірт) атты өлеңінде ол:

*Китаптың барлық каты түсүп көзге,
Ой кирмей көкирекке онан өзгө.
Жүректи жарып чыккан назик “сүйүү”,
Байланып “ұлт” деп жазган жалгыз сөзге.*

*Шетинен бир китаптың ашып көрүп,
“Экен,-деп, - адабият” алды бөлүп.
Тексерип эң түпкүрүн карап көрсө,
Тереңнен багыт алып кеткен өрүп,-*

деп жазады [4, 36]. Сөз жок, бұл шәкірт – жай шәкірт емес, әдебиетке бой һәм ой алдырған жан. Тәлім-тәрбиенің уызына жарыған оның түйсігі “ұлт жаны – әдебиет” екенін жазбай таниды. Сондықтан да өзі үшін де, ұлт үшін де руханияттың тереңіне бойлап, тұнығынан су ішуге бел буады.

Жалпы XX ғасыр басындағы қоғамдық-саяси тауқыметтерден кейін ақын-жазушылар халық басындағы хәлді теңізде адасқан қайыққа, толқынға тұншыққан адамға теңеп жатты. Алаш ақыны Мағжан Жұмабайұлы шығармаларында:

*Дарияға дауыл қуып кірген кеме –
Еркі жоқ, толқын айдап жүрген неме,-*

деген бейне [10, 97], немесе:

*Өмір – теңіз, жоқ оның түбі, шеті,
Сылқ-сылқ күлген сиқырлы толқын беті,-*

деген [10, 151] сурет бар.

Осыған ұқсайтын бейнені Қасым Тыныстанұлы жырларынан да көреміз:

*Боолукту эл мойнуна заман салмак,
Эл жүгүн эр аркалап мойнуна алмак.
Замана жел кутурткан жиндей толкун,
Калаксыз кайык сүзмек, эрк талашмак [4, 80].*

Біздің ойымызша, Ташкент – Түркістан орталығы болып тұрған шақта түрік халықтарынан шыққан ақын-жазушылар бір-бірінің жазғандарымен әжептәуір таныс болған. Айталық, Мағжан мен Қасым бір мәдени ұйымның (“Талап”) басқарма мүшесі болғанын ілгеріде сөз еттік, ал түрік халықтары тіліндегі (қазақ, ұйғыр) алматылық санаулы басылымдарда жарияланған қазақ, қырғыз, ұйғыр өлеңін баспасөз бен білімге қатысы бар зиялылар оқымауы мүмкін емес. Осы ретте түркімен ғалымы К.Джумаевтың мына пікірін ескерген жөн: “20-жылдардың басында... Түркіменстан азаматтары әзірбайжан, өзбек, татар және басқа түрік тілдеріндегі әдеби туындыларды түпнұсқадан оқыды. ...Түркіменнің “Түркмен или” атты тұңғыш журналы Ташкентте жарық көрді” [11, 12].

Міне, мұндай мәдени-рухани кеңістіктің ортақтастығы кеңес билігіндегі түркі халықтары әдебиетін бір арнадан табылуға мүмкіндік жасады: төңкеріс рухы алып келген ұраншыл, насихатшыл әдебиет те қалыптаса берді, бұрынғы үрдісін тереңдеткен сыршыл, мұңшыл әдебиет те дами берді. Әрине, әдеби орта мен халыққа соңғысы түсінікті еді. Өйткені, Мұстафа Шоқай айтқандай: “Әдебиет аяққа қарай тігілетін етік емес. Әдеби шығармалар инсан (адам – Д.Қ.) баласының ізгі көзқарастарынан туындайды. Сол үшін де ол сырттан болатын қысымдар мен қарсылықтарға төзе алмайды” [12, 165].

Мәдени ықпалдастық проблемасын жанымен түсінген осы қайраткердің (М.Шоқай) пікірі тұрғысынан келсек, большевиктер билігіндегі түркі халықтарының “ізгі көзқарасын” былайша топтау ақылға сыйымды: 1. жалпы езгі, хұқықсыздық атаулыдан құтылу – еркіндік, “өз қолын өз аузына жеткізу” мұратын орындау; 2. жәдитшілдікті салаландырып, елдің жаппай сауатын ашу – “адамзат игілігі адамзатқа ортақ” дүниетанымын орнықтыру; 3. қым-қуыт кезде азаттығына өш жауға қарсы бірігіп (түрік, мұсылман) амал жасау.

Біз осы шындықты Қ.Тыныстанұлы шығармашылығынан анық аңғарамыз.

Жапон ғалымы Тосака Дзюан: “Тарихи үдерістің жай тәртіпті ретпен орналасудан айырмасы – оның шындығында процесс, өзгеріс екендігінде. Осы мағынада болған мен болатынның арасында белгілі бір үзіліссіз байланыс орнығады”, - деп жазғанындай [13, 147], бағыт-бағдары анықталмаған күрделі әдеби-тарихи үдерісте Қасым сынды қалам қайраткері өз ақыл-ойын, білігін ескі мен жаңаның өрелі тұсын біріктіру жолындағы дәнекерлікке жұмсады.

Осы дәнекерлік пен сабақтастық бүгінгі Тәуелсіз Қырғызстан руханиятының берік ұстыны болып отыр дей аламыз.

Әдебиеттер

- 1.«Талап» қазақ-қырғыз мәдениетін көркейтушілер қауымының жолы // кітапта: Қамзабекұлы Д. Руханият. – Алматы: Білім, 1997. – 272 б.
- 2.«Талапқа» Совнаркомның көмегі // Ақ жол, 1923 жыл, 12 февраль
- 3.Досмұхамедұлы Х. Таңдамалы – Избранное. – Алматы: Ана тілі, 1998.- 3 84 б.
- 4.Тыныстанов К. Касым ырларының жыйнағы - Сборник стихов Касыма. – Бишкек: Кыргызский государственный Национальный университет, 2001. – 157 с.
- 5.Болпанова А. Касым Тыныстанов – ученый и государственный деятель Кыргызстана. – Каракол: ИГУ, 2011. - 178 с.
- 6.Джаныбеков Ч. Касым Тыныстанов: жизнь и творчество. – Бишкек: «Бийиктик», 2003. - 220 с.
- 7.ӨР ОМА. - 34 қор, 1-тізім, 1587-іс, 5-6 парақ.
- 8.Рыскулов Т. Наши студенты в Германии // Туркестанская правда, 1923, 2 декабря
- 9.ҚР ОМА. 81-қор, 1-тізім, 468-іс, 18-19 парақ.
10. Жұмабаев М. Шығармалар. – Алматы: Жазушы, 1989. – 448 б.
11. Джумаев К. Становление и развитие Туркменской советской прозы (20-е - 30-е годы). Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора филол. – Ашхабад, 1990. - 51 с.
12. Шоқай М. Таңдамалы. I том. – Алматы: Қайнар, 1998. – 512 б.
13. Тосака Дзюн. Теория науки. – Москва: Наука, 1983. – 192 с.

К. А. Ахметов

*доктор исторических наук, профессор,
проректор по учебной и научной работе
Евразийского гуманитарного института,
г. Астана*

НАЦИОНАЛЬНАЯ ИНТЕЛЛИГЕНЦИЯ КАЗАХСТАНА В 20-е ГОДЫ

Октябрь 1917 года и последовавшие за ним гражданская война и репрессии вовлекли казахское общество в волну социальных и политических катаклизмов.

Необходимость достижения компромисса между различными слоями общества вынудила лидеров большевиков обратиться к национальной интеллигенции. Именно на неё возлагалась задача проведения просветительской работы. Но эта часть интеллигенции никогда не пользовалась доверием большевиков.

Свой переход на сторону Советской власти в те годы национальная интеллигенция рассматривала как возможность предотвращения очередной катастрофы для казахского народа. Первым шагом к этому после окончания гражданской войны было участие лидеров дореволюционной интеллигенции в организации помощи голодающему населению казахского края. Включение А. Байтурсынова, А. Ермекова, Х Габбасова, А. Кенжина, С. Доцанова, А. Козбагарова и других в состав советских органов способствовало организованному и целенаправленному действию в ликвидации голода и его последствий.

Одной из важнейших задач в оказании помощи голодающим была борьба с последствиями голода – эпидемией чумы, тифа. Вместе с русскими врачами –

эпидемиологами оказывали помощь населению деятели и алашского движения, среди них – ученый, врач Халел Досмухамедов.

Вместе с Т. Рыскуловым, С. Мендешевым лидеры движения «Алаш» А. Байтурсынов, А. Ермеков, Х. Габбасов и их соратники принимали непосредственное участие в подготовительной работе Учредительного съезда, провозгласившего образование Казахской Автономной Советской Социалистической Республики. Благодаря их усилиям, тщательному сбору и научному обоснованию исторических, статистических, экономических, этнографических, картографических данных были определены и установлены территориальные границы Казахстана.

Будучи гуманистами, они направили свою деятельность на подъем национального самосознания народа, приобщение его к ценностям мировой экономики и культуры. Их плодотворная деятельность в органах науки, культуры, просвещения и здравоохранения способствовала выполнению ими своей миссии.

Ахмет Байтурсынов после образования Казахской АССР работал народным комиссаром просвещения, был известным профессором в вузах Алма-Аты и Ташкента. В своей деятельности он охватывал широкий круг проблем, связанных с просвещением народа и развитием культуры.

Благодаря созданному под руководством А. Байтурсынова Академическому центру, началась систематизированная работа по изучению казахского языка, его графики, появились первые учебники на казахском языке. Как ученый, А. Байтурсынов продолжил свои исследования в области казахской лингвистики, совершенствуя и разрабатывая арабскую графику. В статье «Правописание», опубликованной в журнале «Айкап» еще в 1912 году, он отмечал главную проблему – несоответствие звуков казахского языка с их графическим оформлением. Этой проблеме он и посвятил свое исследование, разрабатывая и совершенствуя казахский алфавит. В результате кропотливого и тщательного изучения и отбора звуков казахского языка и арабской графики к 1924 году была создана оригинальная «байтурсыновская графика». [1, 36]

В период дискуссии по вопросу о переходе на латинскую графику А. Байтурсынов, аргументируя тем, что переход на латиницу приведет к потере казахами и другими тюркоязычными народами национальной культуры, выступил за сохранение арабской графики. Не отрицая трудности в освоении арабской графики, он предложил продолжить работу по ее усовершенствованию. Свидетельством тому могут служить составленные им иллюстрированные учебники: «Букварь для взрослых» (Оренбург, 1924 г.), «Букварь для красноармейцев» (Семипалатинск, 1926) и методические пособия для учителей.

Как отмечал М. Дулатов, «в результате научно-педагогических трудов А. Байтурсынова мы имеем киргизскую азбуку, фонетику, синтаксис и этимологию киргизского языка, теорию словесности и историю культуры. Этим кропотливым трудом А. Байтурсынов поднял киргизскую словесность на высокую ступень и заложил прочный фундамент для национальной школы и родной литературы...» [2, 87]

Именно А. Байтурсынов выступил с предложением о возвращении казахскому народу его исторического имени. На V съезде Советов Казахстана в 1925 году предложение ученого было единогласно поддержано, и Киргизская АССР была переименована в Казахскую АССР.

В конце 1920-х - начале 1930-х годов вместе с другими деятелями национальной культуры Ахмета Байтурсыновича Байтурсынова обвинили в «пособничестве буржуазным националистам». Вклад в культуру, внесенный им, был отброшен.

Одним из видных деятелей партии «Алаш» являлся ближайший соратник А. Байтурсынова Миржакып Дулатов. Причину, по которой он не принял в 1917 году Октябрьскую революцию, Дулатов объяснил следующим образом: «Я призывал свой народ к пробуждению, но я ужасаюсь насилию».

В 1919 году М. Дулатов в числе других алашевцев переходит на сторону Советской власти. Видимо, признание им новой власти было связано с тем, что он убедился в том, что эта власть может дать свободу трудящимся.

Будучи прощенным Советской властью, М. Дулатов вскоре назначается редактором газеты «Ак жол». В своих публикациях он акцентировал внимание на коренном изменении жизни казахского аула, отмене калыма, всеобщем образовании народа. М. Дулатов выступал за дружбу между народами, требовал сохранить культуру и язык казахов, провести чистку советско-партийных органов от негодных элементов и поставить на их место честных людей.

Ему, как видному литератору, органы Советской власти поручают переводы произведений В. И. Ленина, классиков русской и советской литературы. В 1920-е годы М. Дулатов написал «Историю происхождения казахов и киргизов». Его книги выходили в Оксфордском, Гарвардском, Сорбоннском университетах. Исследованием его творчества и по сей день занимаются ученые Института восточных языков и цивилизаций в Париже.

Как справедливо отмечает большинство исследователей истории развития культуры и науки Казахстана, большую роль в подъеме культурного, образовательного уровня казахского народа в 1920-е гг. годы сыграло Общество любителей казахской культуры «Талап». Оно было создано в 1922 году в Ташкенте совместными усилиями Х.Досмухамедова, М.Тынышпаева и М.Ауэзова. Деятельность общества заключалась в сборе, изучении материалов по истории, этнографии, культуре, традициям и обрядам казахского и киргизского народов. Большую помощь и поддержку «Талапу» оказал Турар Рыскулов, работавший в то время Председателем Совета Народных Комиссаров Туркестанской АССР. В январе 1921 года при Народном Комиссариате Просвещения (Наркомпросе) была организована Комиссия по науке (Научная Комиссия) во главе с Халелом Досмухамедовым, главной задачей которой являлось издание научной, художественной и учебной литературы на казахском языке.

Следует отметить, что, несмотря на материальные трудности и нехватку научных сотрудников, комиссия выполнила значительную работу. В 1921 году удалось издать восемь из двадцати сданных в печать наименований учебной литературы. Были изданы: «Киргизский букварь», «Киргизская грамматика» в двух частях, «Методические записки по родному языку» А.Байтурсынова, «Киргизская хрестоматия» М.Дулатова, «Программа единой трудовой школы (1 ступени)», «Табель – календарь на 1922 г.», «Киргизские былины» А.Диваева в семи выпусках. [3, 366]

К созданию учебников привлекались видные ученые и представители казахской национальной интеллигенции. Х.Досмухамедов написал учебники «Зоология» (в двух частях) и «Анатомия и физиология человека», М.Жумабаев – «Теорию словесности киргизского языка», авторами учебников по арифметике стали М.Дулатов, и С. Ходжанов.

Одной из важнейших задач комиссии являлась научная обработка этнографического материала, собранного ученым – этнографом А.Диваевым. По мнению Х.Досмухамедова, ценность данной работы заключалась не только в его научной значимости, но и в том, что этот материал «является книгой для чтения детей школьного, дошкольного возраста, и пособием по изучению грамматики и теории словесности киргизского (казахского - Г.К.) языка». [4, 366]

В 1923 году вышел первый номер журнала «Сана» - печатного органа Комиссии по науке. В его работе принимали участие видные ученые, политические и общественные деятели Казахстана А. Диваев, О. Джандосов, С. Ходжанов, Т. Рыскулов, С. Асфендияров, М. Ауэзов, М. Тынышпаев, Х. Досмухамедов и многие другие.

Алашевцы считали, что обращение к собственной истории есть первый шаг к культуре. Не случайно, уже в первом номере журнала «Сана» публикуется статья М.Тынышпаева «История тюрков – монголов», а в 1925 году отдельной книгой выходит его труд «Материалы к истории киргиз – казахского народа». Не имевший специального

исторического образования, но обладавший энциклопедическими знаниями, М.Тынышпаев обратился к сложным вопросам истории Казахстана.

Проблеме сохранения самобытности наций на основе народной педагогики и психологии была посвящена научная и общественная деятельность Жусупбека Аймаутова. Как и многие представители казахской интеллигенции, он трудился на ниве просвещения. Продолжительное время Ж. Аймаутов работал в Семипалатинском губернском революционном комитете (губревком), а в 1921 году был переведен на работу в Наркомпрос республики. При этом он не прекращал заниматься литературной, журналистской и переводческой деятельностью. Дошедшие до нас его произведения свидетельствуют о широте таланта, высокой духовной культуре одного из ярких представителей казахской творческой интеллигенции.

Как драматург, Ж. Аймаутов написал несколько пьес на казахском языке. Он наряду с М.Дулатовым по праву считается основоположником казахского романа. Им были переведены на казахский язык произведения А. С. Пушкина, Н. В. Гоголя. В 1924 году Ж.Аймаутов издал учебное пособие «Педагогическое руководство», а в 1926 году увидели свет две его книги «Психология и выбор профессии» и «Психология». Позже была издана работа «Методы комплексной системы преподавания».

В фундаментальном труде «Психология» Ж. Аймаутов детально освещает многие проблемы психологической науки. Книга состоит из двенадцати глав. Особый интерес представляет двенадцатая глава, в которой рассматриваются этнопсихологические проблемы, в том числе: психика и географическая среда, личность и нравственность, влияние культуры и языка на формирование психики.

Труды Ж.Аймаутова были первыми работами по психологии, написанными на казахском языке. Титанический труд был проделан им по переводу на родной язык понятийно – категориального аппарата этой научной дисциплины.

Достигнутый в начале 1920-х гг. компромисс между большевиками и национальной казахской интеллигенцией сыграл свою роль в укреплении Советской власти и способствовал стабилизации социально-экономического положения в республике. В этом заслуга казахской научной интеллигенции, деятельность которой носила просветительский характер.

Возросший авторитет и влияние на массы алашской интеллигенции вызывал недовольство со стороны большевистского руководства. Власть также не устраивало и сотрудничество части казахских коммунистов с алашевцами. Большевики, применив тактику сотрудничества с национальной интеллигенцией для укрепления своей власти в критический период, приступили к политике ее дискредитации и уничтожения.

Литература

1. Нурмагамбетова Р. К. Проблемы Алаш и Алаш – Орды в казахстанской историографии 20-90-х годов//Канд. дисс. – Алматы, 2000. – С. 36.
2. Дулатов М. Ахмет Байтурсынович Байтурсынов. (Биографический очерк). – Алматы, 1991. – С. 87.
3. Досмухамедов Х. Избранное. (На каз. языке). – Алматы, 1988. – С. 366.
4. Там же.

А. Х. Ахмалишева
Советник правления АО «НПФ «Республика»,
г. Астана

ПЕНСИОННАЯ СИСТЕМА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН: ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ

Причина повышенного внимания к проблемам пенсионного обеспечения заключается в том, что состояние действующей пенсионной системы Казахстана представляет собой одну из острейших социально-экономических проблем в период рыночных отношений

Роль пенсионного обеспечения в индустриальной и постиндустриальной экономике постоянно возрастает, в то время как традиционные способы обеспечения старости, такие как внутрисемейные трансферты и продолжение трудовой деятельности, отходят на второй план. Пенсионная система является важным сектором государственного вмешательства в экономику, а затраты на поддержание пенсионной сферы составляют существенную часть государственных расходов. Накопительные пенсионные фонды входят в число важных социально-экономических институтов, распоряжающихся долгосрочными финансовыми ресурсами и являются наиболее активными институциональными инвесторами в экономике.

Система пенсионного обеспечения в РК интенсивно развивается в направлении совершенствования накопительных принципов. Особенностью пенсионной системы нашей страны является сочетание солидарного и накопительного механизма. Развитие накопительной пенсионной системы в РК осложняется серьезными проблемами в части неразвитости фондового рынка и неустойчивости динамики экономического развития страны. Эффективное решение стоящих проблем на основе использования мирового опыта пенсионных реформ возможно только при тщательном изучении сложившихся местных условий.

Научное решение проблем реформирования пенсионной системы РК в условиях модернизации экономики, многообразие и новизна связанных с этим задач требуют развития теории и методологии нового направления науки, которое должно формироваться на стыке социальной и экономической сфер жизни. Это определяет актуальность проведения научных исследований и обоснование новых направлений в разработке мероприятий по созданию системы пенсионного обеспечения, адекватной происшедшим и предстоящим изменениям в общественных отношениях.

Необходимость и важность научно обоснованных, социально ориентированных и экономически оправданных преобразований в пенсионной сфере обуславливает особую актуальность комплексного решения проблем пенсионной системы в условиях модернизации экономики страны

Исследование проблем Пенсионной системы очень актуально в настоящее время, так как потребность в пенсионном обеспечении - это потребность каждого человека нашей страны, а не только лиц пожилого возраста. Сейчас в нашей стране идет реформирование пенсионной системы. В ходе реформы предстоит решить множество вопросов, направленных на улучшение социально-экономической ситуации в области пенсионного обеспечения. Казахстан поступательно движется вперед по пути рыночных реформ. Продолжается преобразование экономики в сторону ее большей рыночной направленности, отмечается дальнейший устойчивый рост производства, увеличились средние размеры заработной платы, пенсий, социальных пособий. Это неоспоримые факты, которые позволяют и в дальнейшем решать вопросы повышения уровня жизни большей части населения, совершенствования пенсионного обеспечения граждан.

Пенсионное обеспечение достойной старости граждан является одной из важных и сложных социально - экономических проблем независимо от экономической стабильности

и благосостояния государства. Обострение внимания к этому аспекту социальной политики связано с общими для большинства государств причинами: демографическими изменениями, выражающимися в увеличении продолжительности жизни и старении населения; исчерпание внутренних возможностей и резервов солидарных принципов и форм пенсионного обеспечения. В центре дискуссий о реформировании пенсионных систем, развернувшихся в научных и политических кругах западных стран, стран с переходной экономикой - поиск новых более эффективных методов и механизмов; создание многоуровневых, взаимодополняемых и взаимосвязанных систем; активное привлечение населения к самофинансированию и накоплению пенсий.

Трансформация общественно-политического строя, переход к рыночной экономике потребовали кардинального изменения государственной политики в области социального обеспечения. В связи с этим активизировалась работа по анализу и совершенствованию системы управления социальным развитием, создания законодательно-нормативной базы и выработке мер по решению первоочередных социальных проблем. К таким проблемам относится пенсионное обеспечение в Республике Казахстан.

Кризис пенсионных систем, развивающийся во многих странах мира, привлек внимание к вопросам создания "оптимальной" пенсионной системы и заставил пристальнее присмотреться к опыту функционирования пенсионных систем, построенных на различных принципах.

По большому счету на сегодня имеется всего две альтернативные системы: распределительная пенсионная система, основанная на принципе солидарности поколений, и накопительная пенсионная система. Пока не существует единого мнения о том, какой же путь реформирования пенсионной системы является наилучшим. И распределительная, и накопительная модели имеют свои недостатки и преимущества, которые, в свою очередь, не всегда бывают бесспорными.

Так, например, главный эффект от внедрения накопительной системы, как правило, видят в получении государством в свое распоряжение пенсионных взносов - значительных денежных сумм и на долгий срок (в экономически развитых странах пенсионные накопления считаются крайне стабильными, а потому заманчивыми для инвесторов). Подтверждением этого мнения являются, в частности, исследования Дж. Сакса и А. Уорнера, которые показали, что среди стран, имевших средние темпы роста душевого ВВП свыше 5% в год на протяжении последних 10 лет, норма сбережений устойчиво превышала 25% ВВП [1].

Но на этот счет существует и иная точка зрения [2], согласно которой перевод пенсионной системы на накопительные принципы не приводит к повышению нормы накопления, выраженной в виде процента от национального дохода. Это связано с тем, что в период перехода к накопительной пенсионной системе страховые отчисления, как правило, выше, чем в распределительной, т.к. государство вынуждено выплачивать уже назначенные пенсии, а поэтому возможности увеличения накоплений у населения очень низки. Кроме того, наличие капиталов в стране отнюдь не тождественно рентабельным инвестициям.

Благодаря пенсионным реформам граждане по всему миру уже сегодня получили возможность участия в формировании своих будущих пенсионных накоплений путем инвестирования их в различные финансовые институты. Мировой опыт показывает, что с развитием негосударственного пенсионного обеспечения значительно возрастает экономический уровень страны, а с ним и уверенность граждан в завтрашнем дне [3]. Потребность в адекватном пенсионном обеспечении - это потребность каждого человека нашей страны, а не только лиц пожилого возраста, так как рано или поздно она коснется каждого из нас.

В 1998 году Казахстан приступил к реформированию пенсионной системы и осуществлению постепенного перехода от социального принципа солидарности поколений к принципу персональных пенсионных сбережений. В результате проведенной

реформы, осуществленной с учетом международного опыта функционирования систем социального обеспечения, в Казахстане:

- создана и функционирует многоуровневая система, состоящая из базового, обязательного (солидарного и накопительного) и добровольного уровней пенсионного обеспечения;

- на основе устойчивого социально-экономического развития увеличено финансирование пенсионной программы. Обеспечен неуклонный рост размеров пенсионных выплат. За 14 лет (1998–2012 годы) минимальный размер пенсии возрос в 11 раз (с 2 440 до 26 211 тенге), средний – в 10 раз (с 3 964 до 38 765 тенге), максимальный – в 7 раз (с 7256 до 56047 тенге);

- накоплен практический опыт внедрения и функционирования накопительной системы;

- растут пенсионные накопления граждан. Сумма пенсионных накоплений на 1 января 2013 года составила 3183,2 млрд. тенге.

Вместе с тем, средний размер пенсии (с учетом базовой пенсионной выплаты) на 1 января 2013 года составил 41 912 тенге или чуть более 40% СМЗ по экономике в целом.

В перспективе будут уменьшаться размеры пенсионных выплат из солидарной системы в связи с её убыванием (уменьшается трудовой стаж граждан, накопленный до 1.01.1998 года). Предполагалось, что это уменьшение будут компенсировать выплаты из накопительных пенсионных фондов.

Однако относительно непродолжительное существование накопительной пенсионной системы не позволяет обеспечить социально приемлемого уровня пенсионного обеспечения.

В этой связи, Глава государства в Послании народу Казахстана от 27 января 2012 года «Социально-экономическая модернизация – главный вектор развития Казахстана», поручил Правительству и Национальному банку РК принять меры по дальнейшему развитию накопительной пенсионной системы.

Целями и особенностями модернизации пенсионной системы определилось:

1. Обеспечение соответствия пенсионных выплат ранее получаемым доходам и растущему уровню жизни в стране.

2. Обеспечение финансовой устойчивости системы пенсионного обеспечения.

Модернизация будет осуществлена при сохранении многоуровневой системы пенсионного обеспечения. Необходимые и взаимосвязанные изменения будут проведены на базовом уровне, обязательном - в солидарной и накопительной компонентах, и добровольном.

Преобразования будут проведены поэтапно с учетом широкого обсуждения и гласности.

Ответственные за модернизацию пенсионной системы являются следующие государственные органы:

Министерство труда и социальной защиты населения РК в части разработки направлений совершенствования пенсионной системы, механизма их реализации, анализа итогов реформирования и корректировки действий, контроля за внедрением новых подходов;

Совет при Президенте РК (представители Правительства, НБ РК, участники финансового рынка и независимые эксперты) - в сфере разработки инвестиционных стратегий и рекомендации по выбору эффективных инструментов для инвестирования;

Национальный банк РК будет осуществлять управление и инвестирование пенсионных активов, контроль за реализацией инвестиционных стратегий организациями по управлению пенсионными активами.

На сегодняшнем этапе подготовлены проект Закона РК «О пенсионном обеспечении в РК» (в новой редакции), который предусматривает такие направления как:

создание единого накопительного пенсионного фонда (ЕНПФ) и повышение эффективности накопительной пенсионной системы;

унификация пенсионного возраста;

переход от добровольной к обязательной профессиональной системе пенсионного обеспечения граждан, занятых в особых условиях труда;

Кроме того проводится обсуждение вопросов по расширению охвата населения услугами НПС и изменению системы минимальных гарантий пенсионного обеспечения.

Для осуществления управления пенсионными счетами вкладчиков будет создан государственный единый накопительный пенсионный фонд.

Единый накопительный пенсионный фонд предлагается создать в форме акционерного общества. Учредителем и акционером единого накопительного пенсионного фонда будет Правительство Республики Казахстан.

ЕНПФ будет единственной организацией, осуществляющей привлечение обязательных пенсионных взносов, а также по выбору самих граждан может аккумулировать добровольные и добровольные профессиональные пенсионные взносы, вести учет индивидуальных пенсионных счетов вкладчиков и производить пенсионные выплаты за счет пенсионных накоплений.

ЕНПФ будет решать следующие задачи:

- надлежащий учет пенсионных счетов вкладчиков, контроль за их состоянием, внесение своевременных изменений, связанных с естественным движением вкладчиков (выезд, достижение пенсионного возраста, смерть и т.д.) и проведение информационно-разъяснительной работы по вопросам осуществления пенсионных взносов, инвестирования пенсионных активов, пенсионных выплат и т.д;

- ведение мониторинга за инвестиционной доходностью пенсионных активов,

- осуществление выплат пенсионных накоплений.

Управление пенсионными активами и их хранение будет осуществляться Национальным банком РК.

Единый накопительный пенсионный фонд является правопреемником по всем договорам о пенсионном обеспечении, заключенным до введения в действие закона.

Действующие НПФ сохраняют собственные активы и смогут продолжать свою деятельность в качестве управляющих инвестиционным портфелем или добровольного накопительного пенсионного фонда.

Пенсионные накопления вкладчиков будут переведены в ЕНПФ в полном объеме. Каждый вкладчик получит информацию о сумме персональных пенсионных активов, соответствующей их пенсионным взносам и инвестиционным доходам, представленной им НПФ на начало года.

Порядок передачи пенсионных активов частных НПФ в ЕНПФ будет регламентирован на законодательном уровне и осуществлен в сжатые сроки. По обязательным пенсионным взносам будет сохранена гарантия государства по сохранности пенсионных накоплений. В создаваемом Едином накопительном пенсионном фонде, будет сохранена система индивидуальных пенсионных счетов вкладчиков (получателей), на которые в полном объеме будут переведены индивидуальные накопления граждан из действующих НПФ.

Безусловно, будет произведена оценка активов. Но так как процедура проведения оценки пенсионных активов займет определенное время, за основу оценки будут взяты результаты аудита НПФ, проведенные независимыми компаниями по итогам деятельности НПФ за 2012 год.

Вероятно, что заявленная стоимость пенсионных активов отдельных НПФ не будет соответствовать их реальной стоимости. В таких случаях разница между заявленной стоимостью пенсионных активов НПФ и стоимостью, определенной независимыми компаниями, будет возмещаться:

а) за счет собственного капитала НПФ, имеющих на дату введения в действие настоящего законопроекта задолженность перед вкладчиками (получателями) по пенсионным активам;

б) для вкладчиков предпенсионного возраста - посредством выплат государственных гарантий по сохранности пенсионных активов на момент приобретения ими права на пенсионные выплаты;

в) для остальных вкладчиков – за счет обеспечения соответствующего уровня инвестиционной доходности в период их последующего участия в НПС.

Передача индивидуальных пенсионных счетов вкладчиков и их накоплений в ЕНПФ будет проходить в сжатые сроки (*после принятия Закона*) и строго по графику, определенному Национальным банком.

Законопроектом предусмотрено создание Совета по управлению пенсионными активами при Президенте РК. Основными функциями Совета явятся:

- рассмотрение и выработка предложений по повышению эффективности управления пенсионными активами ЕНПФ;

- выработка рекомендаций по перечню разрешенных для размещения пенсионных активов ЕНПФ инструментов.

Таким образом, для обеспечения надежности и финансовой устойчивости пенсионной системы, государство с одной стороны сохранило за собой гарантию сохранности пенсионных накоплений граждан, а с другой стороны будет принимать меры по повышению инвестиционной доходности пенсионных активов.

Вторым аспектом законопроекта является унификация пенсионного возраста.

В связи со сворачиванием солидарной системы, все больше роль в обеспечении граждан отводится накопительной пенсионной системе.

Сегодня из общего числа индивидуальных пенсионных счетов на долю женщин приходится 3,8 млн., или 45%. Средние размеры пенсионных накоплений женщины ниже на 25%, чем у мужчин.

Отставание размеров пенсионных накоплений женщин связано с двумя причинами:

1) относительно меньшим стажем участия в накопительной пенсионной системе;

2) гендерными различиями в оплате труда. В последние пять лет, например, размер среднемесячной заработной платы женщин по экономике в целом составлял от 66 до 68% среднемесячной заработной платы мужчин.

Выравнивая пенсионный возраст женщин, мы увеличиваем возможности получения большего размера пенсий.

Реализация данного предложения предполагается осуществить поэтапно в течение 10 лет, ежегодно увеличивая возраст выхода на пенсию на 6 месяцев начиная с 2014 года.

Надо отметить, что мы в этом отношении не лидируем. Так в Армении пенсионный возраст женщин составляет 63, Грузии и Молдове – 60 лет. В Азербайджане начат переход к установлению более высокого пенсионного возраста (*с 57 лет будет повышен до 60 лет*).

Проблема пенсионного обеспечения лиц, занятых в тяжелых, вредных условиях труда в действующем законодательстве реализована через добровольные профессиональные пенсионные отчисления работодателей.

По состоянию на сегодняшний день добровольные профессиональные пенсионные взносы уплачиваются более чем 4 тысячам человек, при этом численность таких работников составляет 346,6 тыс. человек. Таким образом, добровольная накопительная пенсионная система не получила развития и соответственно не компенсирует риски, связанные с занятостью в особых условиях труда.

В этой связи, предлагается дополнительно к обязательным пенсионным взносам работников ввести обязательные профессиональные взносы в размере 5% от фонда оплаты труда. Перечень видов производств и список профессий работников, занятых во вредных производствах, будет утверждаться Правительством.

Изменения будут стимулировать заинтересованность работодателей в улучшении условий труда на производстве. Проект Закона «О внесении изменений и дополнении в некоторые законодательные акты по вопросам пенсионного обеспечения» предусматривает внесение изменений и дополнений в 10 кодексов и 26 законов.

Следует признать, что накопительные пенсионные фонды не смогли достаточно диверсифицировать свои активы. На сегодняшний день, около 87% пенсионных активов размещены в РК. По действующим нормативным правовым актам минимум 20% активов НПФ должны были вкладывать в ГЦБ, до 40% активов могут быть размещены - за границей. По факту получилось следующее: доля ГЦБ составляет 50,5%, иностранных активов - 9%. НПФ реально перестраховались и переинвестировали накопления в ГЦБ внутри Казахстана. Понятно, риски ниже, но и доходность оказалась низкой.

В этой связи для повышения инвестиционной доходности пенсионных активов:

Национальный банк РК будет размещать на конкурсной основе пенсионные накопления граждан среди управляющих компаний, которые будут выбраны с учетом их положительного опыта работы на финансовом рынке, обеспечиваемого уровня доходности, величины взимаемой ими комиссии с пенсионных накоплений граждан и их деловой репутации.

Будут предприняты меры по диверсификации инвестиционного портфеля (по странам, по классу активов и по валютам), которые должны соответствовать инвестиционной стратегии, определенной Советом по управлению пенсионными активами при Президенте РК.

Будет определен минимальный уровень инвестиционной доходности пенсионных активов для управляющих компаний, ставших победителями конкурса.

В настоящее время основная масса самозанятых лиц уплачивает пенсионные взносы в пределах разрешенного минимума, то есть 10% от минимального размера заработной платы. Таким образом, в год они уплачивают не более 1,2 кратной минимальной заработной платы (или не более 23 тыс. тенге, если брать текущий год).

За 35 лет, общая сумма накоплений вкладчика составит 42 кратную минимальную заработную плату. Таких накоплений хватит на выплату пенсий в размере минимальной заработной платы на 3,5 года.

Граждане, которые были участниками только солидарной пенсионной системы, то есть это сегодняшние пенсионеры, вышедшие на пенсию до 1 января 1998 года и имевшие трудовой стаж на 1 января 1998 года, получают пенсии из бюджета солидарную(трудовую) и базовую пенсию.

У граждан, являющихся участниками смешанной пенсионной системы, то есть и солидарной, и накопительной пенсионной системы_пенсия складывается из солидарной (трудовой), накопительной и базовой пенсий.

Граждане, которые являются участниками только накопительной пенсионной системы(т.е, у которых отсутствует трудовой стаж на 1 января 1998 года) будут получать базовую и накопительную пенсию.

Для тех лиц, которые не являлись участниками ни солидарной системы, ни накопительной, будет сохранено право на получение государственного социального пособия по возрасту, в размере 50% от прожиточного минимума.

Для решения этой проблемы планируется принятие следующих мер:

- с учетом проводимых мер по уточнению статуса самозанятых и вовлечению их в продуктивную занятость (в рамках Программы занятости 2020) будет введено требование об обязательном участии в накопительной пенсионной системе лиц, получивших статус самозанятого населения;

- начиная с 2017 года предполагается изменить порядок уплаты взносов: самозанятое население должно будет заявлять весь свой доход и платить пенсионные взносы с этой суммы.

- изменится система минимальных гарантий. Базовая пенсионная выплата будет предоставляться самозанятым, достигшим пенсионного возраста, являвшимся участниками НПС не менее 5 лет.

Состоявшихся на сегодняшний день пенсионеров можно разделить на три категории:

1) пенсионеры, вышедшие на пенсию до 1991 года. Их численность составляет 309,8 тыс. человек.

2) пенсионеры, вышедшие на пенсию в переходный период (*с 1991 по 1997 год*), их численность составляет 518,9 тыс. человек.

3) пенсионеры, вышедшие на пенсию после реформы 1998 года, их насчитывается 930,6 тыс. человек.

Для состоявшихся пенсионеров будет сохраняться действующий порядок повышения пенсии с учетом опережения инфляции на 2%.

Предложения по совершенствованию накопительной пенсионной системы:

1. Совершенствование пруденциального регулирования, развитие государственно-частного партнерства.

2. Отмена или снижение ставки налога на выплату пенсионных накоплений. Льготирование по подоходному налогу при недостаточности пенсионных накоплений. Перенаправление данного налога на формирование достаточности пенсионных накоплений.

3. Пересмотр методики разовых выплат из НПФ и компаний по страхованию жизни.

4. Установление минимального взноса по обязательным пенсионным взносам (ставка должна быть увеличена, так как 10% – это незначительная сумма).

5. Введение обязательных профессиональных взносов для всех работодателей.

6. Повышение ответственности работодателя за несвоевременное перечисление обязательных пенсионных взносов.

7. Создание актуарного центра при Национальном Банке РК.

8. Дифференциация демогранта для различных слоев населения.

9. Определение дальнейших мер по совершенствованию системы пенсионного обеспечения с учетом актуарных расчетов.

Внедрение гибридной модели пенсионного обеспечения, объединяющей солидарный и накопительный уровни.

Литература

1. Послание народу Казахстана от 27 января 2012 года «Социально-экономическая модернизация – главный вектор развития Казахстана»

2. Наталья Остроумова. Зарубежные пенсионные системы: где в мире выгодно стареть. Личные финансы. РБК.

3. Дегтярь Л. С. Мировой опыт пенсионных реформ и реформирование пенсионной системы в России. // Аналитический вестник Совета Федерации ФС РФ, № 33 (189), 2002 г.

Г. К. Сарсикеева
кандидат филологических наук, доцент
кафедры иностранной филологии филологического факультета
Евразийского национального университета имени Л. Н. Гумилева,
докторант PhD Университета "Paris West University Nanterre La Défense",
г. Астана

СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ ПЕРЕВОДОВЕДЕНИЯ В КАЗАХСТАНЕ

Тема доклада: «Современное состояние переводоведения в Казахстане» продиктована нерешенной до настоящего времени ситуацией в Казахстане, связанной с легализацией переводческой деятельности. Остро стоит вопрос о напряженном, порой непрерывном ритме труда переводчиков из-за отсутствия регламентирующих инструкций переводческой деятельности.

Решение этих и других важных вопросов, на наш взгляд, будет осуществлено при открытии Центра по Переводоведению и Переводу, как и исследовательских лабораторий при высших учебных заведениях, в функциях которых будут предусмотрены:

- ведение статистического учета о переводческой деятельности различных направлений в стране как устной, так и письменной форм перевода на основе вновь разработанных принципиальных теоретических положений Госстандарта в свете инновационных требований;

- подготовка высоко классифицированных специалистов-переводчиков с привлечением видных отечественных и зарубежных ученых;

- организация стажировок и переподготовка в лучших учебных заведениях, специализирующихся по Переводоведению в РК и за рубежом;

- выпуск специализированной газеты, сборника, журнала, публикующих результаты переводческой деятельности, а также рекламных роликов;

- организация и проведение международных форумов, коллоквиумов по Переводу;

- учреждение на телевидении специального канала для вещания, хотя бы один раз в месяц о книжных новинках, о результатах исследований казахского языка и опубликованных переводах: поэм, прозы и т.д.;

- организация и проведение аттестации переводчиков, работающих как в государственных, так и коммерческих структурах.

Таким образом, напрашивается серьезный вывод о том, что давно назрела необходимость о создании соответствующей структуры для координирования переводческой деятельности в Казахстане. Это - архиважный фактор, который должен быть в поле зрения Министерства Культуры и Информации РК.

В настоящем докладе описаны две важные проблемы, связанные с теорией и практикой перевода художественной прозы, и качеством перевода (на примере тетралогии М.О. Ауэзова «Путь Абая», перевода с русского языка на французский язык). Одним из оснований последнего является то, что французский перевод двух частей тетралогии фигурирует среди двухсот томов Всемирной литературы.

Актуальность переводоведения связана с ее мультидисциплинарностью. Философия, история, психология, антропология, этнология и другие науки тесно связаны с переводоведением, переводом, которые практиковались издревле, но имеют сравнительно недавнюю историю в Казахстане. Переводчика ценили во все времена и называли переводчика на казахском языке словом «тілмаш», а «толмач» - на славянских языках. Сегодня спрос на переводы в различных сферах жизнеобеспечения увеличивается по мере интенсификации международного обмена. Одним из важных сегментов в укреплении успешного имиджа Казахстана на международной арене является устная и письменная переводческая деятельность отряда переводчиков на этом поприще. Данный факт говорит в пользу идеологической функции перевода. К примеру, устный перевод требует

максимального умственного напряжения от переводчика, так как от него всецело зависит успех общения. Любое искажение смысла содержания в результате неправильного перевода, начиная с дипломатических переговоров и заканчивая беседой бытового характера, наносит определенный ущерб дальнейшему целенаправленному взаимодействию коммуникантов. Данное обстоятельство подчеркивает тот факт, что перевод - это процесс, связанный в первую очередь с двумя факторами, а именно с личностью переводчика, обеспечивающего хорошее качество перевода и многофункциональностью перевода. Область применения переводоведения подтверждает фундаментальную междисциплинарность дисциплины, которая пользуется большим спросом в век глобализации и мультилингвального Интернета.

Краткий экскурс в отношении исследований переводческих проблем дает следующую картину: в Казахстане теоретико-практические вопросы перевода исследованы М. Ауэзовым, М. Каратаевым, З. Ахметовым, З. Кабдоловым, С. Талжановым, Г. Бельгер, К. Канафиевой-Кереевой, Х. Садыковым, Ш. Сатпаевой, М. Сильченко, У.Айтпаев, Н. Сагындыковой, Б. Хасановым. Несмотря на достаточно известный ранее перечень научных изысканий в этой области знаний, в настоящее время отмечается ослабление интереса исследователей к проблемам переводоведения. С современным положением переводоведения можно ознакомиться лишь в отдельных статьях на страницах печати или на сайтах интернета. Об этом пишут Г. Бельгер, М.М. Ауэзов, Ауэзхан Кодар, Д. Кунаев, Б. Канапьянов, К. Караманулы. Малочисленны также диссертационные исследования (Кушанова, Болатханова) по проблемам перевода. Опубликованы в 2011г Кенесом Юсуп два тома сборника «Көркем аударма», монография «Теория художественного перевода»: Ж.Т. Балмаганбетова, билингвальные словари: словарь для школьников. Авторы перевода Л.В.Волкова и С.М.Жуматаева, по экономике (Л.В.Волкова,С.М. Жуматаева Казахско-русско-английский терминологический словарь (тысяча полезных слов и выражений в экономике), Сарсикеевой Г.К. (в соавторстве) переведена с казахского языка на французский язык философское эссе Великого Абая «Слова назидания», изд-во «Билим», 2001г., а также ею осуществлены перевод с русского языка на французский язык поэмы в прозе М. Шаханова «Тайна, унесенная Чингисханом»: изд-во «Сар-Вéar», Перпиньян, 2005г (Франция) и народных сказок под названием «Ер Тостик» с казахского языка на французский язык с иллюстрацией, изд-во «Акарман-медиа», 2010г.

Казахстанская пресса не часто освещает факты, связанные с переводом крупной художественной прозы с казахского языка на иностранные языки лучших казахстанских писателей, если не вспомнить о переводе на русский язык А.Ким произведения М.О.Ауэзова «Путь Абая».

А ведь процесс перевода в Казахстане связан напрямую с развитием казахского языка. Хороший перевод с казахского языка на язык другой культуры свидетельствует о билингвальной компетентности переводчика, о его знании двух разных культур.

Рассуждения о новых принципах под-дисциплины Переводоведения, называемое Этно-переводоведением (Ж-Р Ладмираль), определили резкое изменение перспективы науки о переводе. Если до настоящего времени мы шли от языка к смыслу, философии и семиотике, то отныне следует идти от философии к языку, основному средству, которое помогает в концептуализации при осуществлении перевода, включенного в контекст, конкретизируя смысл в культуре текста-цели, как и в культуре текста-источника. Речь идет о выходе за пределы позитивистского «искушения» лингвистики и о восстановлении субъективности, историчности, и других переменных величин с тем, чтобы вернуть антропологическую амбицию науки о языке.

Основной принцип переводоведения - это не просто работа над словом, формой, но и также над содержанием, смыслом. На эти вопросы, связанные с экзегезой, можно найти ответы в Теории смыслов. Профессор Жан-Рене Ладмираль¹ пишет по этому поводу, что «перевод характеризуется нарушением непрерывности: переход текста-источника (Ти) в

текст-цель (Тц) предполагает «прыжок» («сальто-мортале»). Таким образом, осуществляется процесс девербализации (отглаголивание, обратный воплощению в слова, процесс) между текстом-оригиналом, который там "уже больше не", и его перевод, который «еще не». Но понятие девербализации задает проблему. Действительно, кажется ясно, что смысл не может существовать без поддержки, природу которого еще предстоит определить. Как бы то ни было, ожидая предстоящие научные достижения индуктивного переводоведения в когнитивной науке, есть основание осмысливать процесс перевода в терминах продуктивного переводоведения.

Ответы на вопросы устного перевода, относительности адекватности могут частично оказаться в Теории смыслов, которая стремится продемонстрировать, что, с одной стороны, любое высказывание мобилизует также у говорящего, как и у собеседника двойное знание, лингвистическое и когнитивное, и, с другой стороны, переводить - это значит восстановить в другом языке смысл, частично определенно выраженный в тексте. Эти ответы будут подкреплены в докладе примерами, взятыми из перевода тетралогии «Путь Абая» М.О. Ауэзова с русского языка на французский язык.

Наше сопоставительное исследование художественного и переводческого аспекта тетралогии опирается, в основном, на монографические труды, книги и научные статьи ведущих ученых, специалистов по теории и практике перевода, философии, этнологии таких авторов как Антуан Берман, Анри Мешонник, Жан-Рене Ладмираль, Мухтара Омархановича Ауэзова.

Результаты сравнительно-сопоставительного анализа двух вариантов (текст-источник и текст-цель) подтвердили, что французским читателям не удалось оценить по-настоящему художественные и стилистические особенностям настоящего произведения во французском переводе. Необходима более точная терминологическая её переоценка. Эквивалентность и адекватность произведения отражается как в зеркале благодаря сохранению переводчиком стилистических и художественных граней оригинала в тексте перевода.

Литература

1. Jean-René Ladmiral, Le «salto mortale de la déverbalisation» Université de Paris-X-Nanterre, Paris, France, 1994.

А. Ш. Аккулев

*кандидат юридических наук, доцент
кафедры государственно-правовых дисциплин
Евразийского гуманитарного института,
г. Астана*

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ УГОЛОВНОЙ ПОЛИТИКИ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ

Как известно в теории и правоприменительной практике общепринято уголовную политику подразделять на четыре составляющие: уголовно-правовую, уголовно-процессуальную и уголовно-исполнительную политики, а также политику в сфере предупреждения преступности. Это очень сложные, взаимосвязанные сферы деятельности государства, напрямую зависящие от политического, социально-экономического, идеологического развития страны.

Рассматривая же актуальные проблемы уголовной политики Казахстана на современном этапе, как нам представляется, следует выделить два основных негативных фактора, продолжающих оказывать самое активное влияние на выработку и реализацию

этой политики. Первое – это продолжающееся давление психологической составляющей уголовной политики бывшего Советского Союза, когда мы все еще продолжаем обманывать себя, выдавая желаемое за действительность, допускаем декларирование основополагающих дефиниций, крайне слабо согласуемых с реальностью или по объективным причинам не способных реализоваться должным образом, не говоря уже о сохраняющейся её жесткости. И, второе – это ее зависимость от ведомственных интересов, когда мы, прикрываясь правами и законными интересами граждан как щитом, на самом деле продолжаем руководствоваться, прежде всего, ведомственными интересами.

При этом следует помнить, что мы ведем речь о самой жесткой, консервативной сфере деятельности государства и которая, к сожалению, на наш взгляд, все еще продолжает оказывать отрицательное влияние на идеологическое, социально-экономическое состояние общества.

В качестве примера, мы хотели бы вкратце остановиться на самых актуальных, по нашему мнению, проблемных вопросах, ярко демонстрирующих влияние вышеуказанных отрицательных факторов.

Например, в УК и УИК мы, все еще продолжая декларировать недостижимую цель «восстановления социальной справедливости», каких-либо действенных механизмов ее реализации так и не предусмотрели. Или ориентируя на цель «исправления», прекрасно понимаем, что ни о каком исправлении и речи нет, тем более, в местах лишения свободы. Между тем, указанные цели определяют ключевые ориентиры, направления развития уголовной политики государства. Данные цели уже давно и активно обсуждаются в научной литературе и среди практиков, и имеют значительное число противников. На наш взгляд, мы, признавая эти цели, продолжаем ориентировать уголовную политику не просто на недостижимые, а на вредные цели, поскольку они, будучи недостижимыми, приносят идеологический вред обществу. Как известно, указание не согласующиеся с жизненными реалиями основополагающие дефиниции, их «оторванность от земли» только лишь наносит морально-нравственный ущерб обществу, в данном случае, подтачивая правосознание граждан и дискредитируя деятельность органов правосудия и управления государством.

Или в настоящее время в Парламенте страны рассматривается проект нового Уголовного Кодекса, которым вводится такое понятие как «уголовный проступок», в число которых предлагается включить значительное количество административных правонарушений и преступлений небольшой степени тяжести. И это преподносится как некое достижение, способное значительным образом усилить защиту прав граждан. Можно спорить относительно теоретико-правовых аспектов данного института. Но, как нам думается, на практике данный институт навряд ли будет способствовать качественному усилению защиты прав граждан. Например, как всем известно, на сегодня самым серьезным образом ужесточена учетно-регистрационная политика и, если в 2010 году было зарегистрировано 131 896 преступлений, то в 2011-м – 206 801, в 2012-м – 287 681. Как видно, рост за какие-то два года составил более чем в два раза, но говорить о таком существенном увеличении раскрываемости преступлений не приходится. Более того, предлагается при определении показателя «раскрываемости преступлений» брать за основу только тяжкие и особо тяжкие преступления. Между тем, подавляющее большинство совершаемых преступлений - это как раз преступления небольшой и средней тяжести, количество которых с введением понятия «уголовный проступок» значительно увеличится, при этом не увеличится их раскрываемость и более того при определении «раскрываемости» их просто не будут учитывать. В такой ситуации количество потерпевших от преступлений резко возрастет, и, как следствие резко возрастет число потерпевших, чьи права так и останутся не защищенными.

Либо, если посмотреть на эту ситуацию с другой стороны, то мы получим увеличение числа лиц, привлеченных к уголовной ответственности, и при этом все эти лица совершенно справедливо будут значиться в списках ЦПСИ органов прокуратуры. Но

возникают самые серьезные опасения, что лица, совершившие уголовные проступки (ранее относившиеся к административным правонарушениям) теперь, будучи в списках ЦПСИ просто не смогут трудоустроиться и не только на государственную службу. Ведь не секрет, что, несмотря на давность привлечения к уголовной ответственности, тяжесть уголовного правонарушения, даже при наличии юридической возможности, на практике такие лица, крайне сложно находят работу.

Кроме того, о какой качественной защите прав граждан можно будет говорить, когда органы уголовного преследования уже на сегодня перегружены работой, например, не многим более 5000 следователей и дознавателей сегодня расследуют вышеуказанные 287 681 преступлений, а если сюда прибавится еще порядка ста составов из административных правонарушений. И потом следует помнить, что само расследование уголовного дела представляет собой достаточно затратное мероприятие.

При этом Уголовный Кодекс продолжает оставаться жестким, в нем не меняются общие сроки лишения свободы. Это вновь приведет к увеличению числа так называемого тюремного населения, поскольку иные механизмы гуманизации уголовной политики, по сути, исчерпаны. Как известно, за последние три года удалось сократить численность тюремного населения где-то на 15 тысяч человек, и сегодня у нас индекс тюремного населения составляет 295 осужденных на 100 000 человек и все равно это неоправданно много. Для сравнения не будем рассматривать Европейские индексы, они принципиально несопоставимы с нашим – посмотрим на ближайших своих среднеазиатских соседей. В Киргизии, например, индекс тюремного населения составляет 181 (несмотря на две революции, всплеск преступности). В Таджикистане – 130 (несмотря на то, что долгое время шла гражданская война). В Узбекистане – 152. Все эти страны с гораздо худшими социально-экономическими условиями жизни.

Между тем известно, что длинные сроки лишения свободы приводят не только к огромным, из года в год увеличивающимся финансовым затратам, но, что гораздо хуже, к деградации осужденных, активно подпитывающих криминогенную составляющую свободного общества, и рецидиву преступлений. Так, почти каждый второй осужденный в ИУ содержался в местах лишения свободы. При этом у каждого осужденного есть родственники, близкие друзья, и все они вольно или невольно оказываются в орбите этих отношений. Это как замкнутый круг, чем больше людей общество отправляет в тюрьмы, тем в разы большее число ее членов не просто криминализируется, но еще становятся противниками существующей системы власти.

В уголовном процессе все еще остается проблема независимости следователей, дознавателей, состязательности сторон, положение потерпевших и обвиняемых. Сегодня следствие, дознание входят в состав органов дознания и, будучи административно им подчиненными, априори не могут быть независимыми и таковым, по сути, не являются. Это ведь исторически сложившаяся ситуация, имеющая свою ментальность, свое сознание, когда следствие дополняло органы дознания и прокуратуры в деле раскрытия преступлений. Между тем следствие должно быть независимым, что бы быть объективным - это основа следствия, когда предполагается, что дело будет разбираться без давления начальства, прокурора, чести мундира, ментальности, корпоративности, коррупционных проявлений и т. п. А это возможно лишь в том случае, если следствие реально будет независимо хотя бы от органов дознания, а в идеале еще и от прокуратуры, и в нем будут работать зрелые люди, социально хорошо защищенные.

Относительно потерпевших и обвиняемых можно отметить, что закон предписывает выяснять личность обвиняемого, и в настоящее время обязанность по изучению личности преступника лежит на органах уголовного преследования. Следствие обязано выяснять обстоятельства произошедшего, обеспечить полный сбор материалов, характеризующих личность обвиняемого, которые приобщаются к уголовному делу и учитываются судом при вынесении приговора. Кроме того, сбором материалов, характеризующих личность преступника, могут заниматься и адвокаты. Между тем, на практике, следователь как

должностное лицо органа уголовного преследования, в принципе ориентирован на обвинительный уклон, собирая сведения о личности преступника больше механически, не вникая в личностные характеристики преступника. Собрав определенный перечень документов, формально характеризующих преступника, он передает дело прокурору, который опять-таки в силу сложившейся ментальности, видит только факт совершенного преступления (состав преступления) и просит у суда максимальный срок наказания, предусмотренный санкцией данного состава. Защитник же, заинтересованный в обратном, просит минимальный срок наказания. При этом личность человека, преступившего закон, фактически отсутствует. И это налаженный конвейер, в котором у органов уголовного преследования нет ни сил, ни времени и главное, желания разбираться в личности виновного, так как они по своей юридической природе нацелены не на разбор личностных особенностей преступника, а на его поимку и привлечение к ответственности. Показателем их работы является количество раскрытых дел и вынесенных обвинительных приговоров, а не позитивное изменение личности преступника.

Роль же потерпевшего сводится лишь к функции сопровождения процесса, он выступает неким дополнением, при помощи которого «разбираются» с правонарушителем и, будучи привлеченным в качестве основания для проведения самого процесса, он впоследствии отодвигается на задний план. И пока почти ничего не делается для того, чтобы возместить жертве моральный, а зачастую и материальный ущерб, нанесенный ему в результате преступления.

В целом, как нам представляется, уголовный процесс в существующем виде не дает и не даст должного положительного эффекта, поскольку направлен исключительно на привлечение к уголовной ответственности, а не урегулирование конфликта и восстановление нарушенных прав и общественного спокойствия.

Между тем в настоящее время во многих зарубежных странах интенсивно развивается институт восстановительного правосудия, суть которого в общих чертах заключается в заглаживании конфликта между жертвой преступления и правонарушителем, чтобы в итоге восстановить нарушенные социальные отношения в обществе. И в отличие от существующей модели уголовного правосудия, он строится на принципе самоопределения сторон, то есть самим сторонам конфликта дается возможность на добровольной основе попытаться принять взаимно устраивающее решение. Для чего следует, на наш взгляд, качественно пересмотреть действующий институт медиации в уголовном процессе, акцентировав внимание на элементе восстановительного правосудия.

Основа политики исполнения наказания также продолжает базироваться на неисполнимых постулатах, например, средства исправления определяют основные, базовые механизмы воздействия на осужденных, которые по мысли законодателя направлены на оказание позитивного влияния на осужденных. Однако жизнь показывает, что ни одно из средств исправления не работает и, к сожалению, работать не может, поскольку, существующая материальная база исправительных учреждений в сочетании с негативной ментальностью уголовно-исполнительной системы в принципе не предоставляют возможности эффективно реализовать средства исправления на практике. Основные средства исправления требуют серьезного переосмысления и законодательного совершенствования, и в существующем виде они ни в правовом, ни организационном плане не способствуют достижению целей уголовной политики.

Более того, сама система исполнения наказаний требует кардинального пересмотра и совершенствования и в действующем виде не состоянии эффективно достигать поставленных перед уголовно-исполнительной политикой целей. Так, уголовно-исполнительная система на сегодня фундаментально все еще остается в советском прошлом, с прямым подчинением МВД, военнизированной системой, приоритетом оперативно-режимных, а не воспитательных мер, принудительным трудом, скоплением больших масс людей в ограниченном пространстве, несоответствием декларируемых положений реальности.

I СЕКЦИЯ. ПЕДАГОГИКА ЖЭНЕ ПСИХОЛОГИЯ

ПЕДАГОГИКА И ПСИХОЛОГИЯ

О. И. Бараболя
г. Киев, Украина

МЕТОДИЧЕСКАЯ КОМПЕТЕНТНОСТЬ УЧИТЕЛЯ ИЗОБРАЗИТЕЛЬНОГО ИСКУССТВА КАК ПОНЯТИЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКИ СПЕЦИАЛИСТА

Успешную ориентацию учителя в современном информационном пространстве, удовлетворение его индивидуальных профессиональных потребностей, достижения успеха в профессиональном самовыражении и взаимодействии с социумом обеспечивает высокий уровень профессиональной компетентности. Компетентность учителя связана с профессионализмом, поэтому содержание понятия «профессиональная компетентность» определяется уровнем профессионального образования, опытом, индивидуальными способностями и качествами учителя, мотивированными стремлением к непрерывному самообразованию и совершенствованию, творческим и ответственным отношением к делу [2].

Профессионализм это качественная характеристика педагога как субъекта педагогической деятельности, отражает высокий уровень профессиональной компетентности и личностной готовности к продуктивному решению педагогических задач.

Компетентный специалист - специалист, который в ходе профессионального становления при стремлении к идеалу, представленный в форме компетентности, приобретает определенную совокупность компетенций, в том числе дидактическую и личностную [6].

Компетентный специалист, в отличие от квалифицированного, не только обладает определенным уровнем знаний, умений, навыков, но способен реализовать и реализует их в работе. Компетентность предполагает наличие у человека внутренней мотивации к качественному осуществлению своей профессиональной деятельности, присутствие профессиональных ценностей и отношение к своей профессии как ценности. Компетентный индивид способен выходить за рамки предмета своей профессии, он обладает творческим потенциалом саморазвития.

Формирование профессиональной компетентности становится одним из основных требований к подготовке специалистов в вузах. Перед образованием ставится задача такой подготовки специалиста, в процессе которой знания, умения и навыки трансформируются в определенную компетентность, необходимую в профессиональной сфере. Профессиональная компетентность учителя включает в себя различные виды компетенций, в том числе и методическую.

Наука профессиональную компетентность определяет как психическое состояние, позволяющее действовать самостоятельно и ответственно, как владение человеком способностью и умением выполнять определенные трудовые функции (А. К. Маркова), как наличие специального образования, широкой общей и специальной эрудиции, постоянное повышение своей научно-профессиональной подготовки (И. П. Лотова), как профессиональную подготовленность и способность субъекта труда к выполнению задач и обязанностей повседневной деятельности (К. А. Абульханова), как потенциальную готовность решать задачи со знанием дела (Е.В.Попова), как интегративное свойство личности, суммирующее знания, умения и навыки, приобретаемые в процессе обучения, и

готовность к профессиональной деятельности, проявляется в ее результатах и качестве (А. А. Бабенко), как сложное образование, включающее комплекс знаний, умений, свойств и качеств личности, которые обеспечивают вариативность, оптимальность и эффективность построения учебно-воспитательного процесса (В. А. Адольф) [7].

М. И. Бордуков, Т. А. Стеганцева выделяют три уровня становления профессиональной компетентности учителя: нормативный, продуктивный и творческий. На нормативном уровне педагог овладевает стратегией обучения и воспитания, имеет стандартную базовую систему знаний и методов включения учащихся в учебно-познавательную деятельность, но встречает трудности при решении нестандартных педагогических задач. Испытывает и реализует потребность в самоорганизации профессиональной деятельности. Основным процессом на этом этапе, в ходе которого происходит самоопределение человека как деятеля, является процесс целеполагания. В ходе этого процесса человек, самостоятельно ставя цели собственной деятельности, начинает относиться к деятельности особым образом - начинает ее сознательно проектировать и строить. На продуктивном уровне овладевает стратегией обучения и воспитания, преобразования своей науки в средство развития личности учащихся, овладевает системой дополнительных специальных знаний и умений решения нестандартных педагогических задач. Происходит построение предметности собственной деятельности, т. е. определение специфичности, уникальности относительно деятельности других профессионалов педагогической профессии, определение смыслов, целей, способов и ограничений собственной деятельности. На творческом уровне педагог сам разрабатывает и конструирует собственную стратегию обучения и воспитания. При этом осмысливается не только собственная деятельность, но и деятельность профессионального сообщества [8].

В своих исследованиях Л. Масол рассматривает такие художественно-эстетические компетентности, обеспечивающие профессиональную деятельность личности, понимает как интегральное духовно-эстетическое образование, готовность и способность активизировать собственные возможности - художественные знания, умения, отношения, способности, качества, необходимые для эффективного решения задач в типичных и нестандартных ситуациях и построения собственной траектории жизнестворчества [5].

В. А. Адольф, рассматривая профессиональную компетентность педагога, отмечает, что она включает систему органически связанных друг с другом частных видов компетентности: методологическую, специальную, коммуникативную, предметную, психолого-педагогическую и методическую компетентность. Исследователь подчеркивает, что методическая компетентность учителя представляет собой развернутую систему знаний по вопросам конкретного построения преподавания той или иной дисциплины, а также включает в себя отношение учителя к той или иной методической системе и индивидуальный стиль деятельности. Методическая компетентность в различных видах компетентности учителя занимает одно из ведущих мест. Она в некоторой степени интегрирует всю систему специально-научных, психологических, педагогических знаний и умений [1].

Исследуя проблему формирования методической компетентности педагогических работников, Т. М. Гущина определяет методическую компетентность педагога как интегральную многоуровневую профессионально значимую характеристику его личности и деятельности, опосредствует результативный профессиональный опыт. Автор утверждает, что методическая компетентность как системное образование знаний, умений, навыков педагога в области методики и оптимальное сочетание методов профессиональной педагогической деятельности эффективно формируется на основе методического подхода как доминанты повышения квалификации педагогических работников [3]. В. И. Земцова определяет методическую компетентность учителя «как свойство личности, выражающееся в наличии глубоких и прочных знаний и умений в

области учебного предмета и методики его обучения, взятых в единстве, и положительного опыта решения методических задач» [4].

Опираясь на определение В.А. Адольфа, под методической компетентностью учителя мы понимаем интегративную многоуровневую профессионально значимую характеристику личности, выражающееся в наличии ценностного отношения к педагогической профессии, профессиональных знаний и умений, взятых в единстве.

Литература

1. Адольф В.А. Профессиональная компетентность учителя: Монография. - Красноярск, 1998.
2. Волкова Н.П. Педагогика: учеб. пособие. 3-е изд., Стер. / Н.П. Волкова. - К.: Академвидав, 2009. - 616 с.
3. Гущина Г.Н. Формирование методической компетентности педагогических работников учреждений дополнительного образования детей в процессе повышения квалификации: Автореф. ... канд. пед. наук / Ярославль, 2001 - 22 с.
4. Земцова В.И. Теоретические основы методической подготовки учителя физики: Автореф. ... д-ра пед. наук / СПб, 1995. - 31 с.
5. Масол Л.М. Методика обучения искусств в начальной школе: пособие для учителей / Л.М. Масол, А.В. Гайдамака, Е.В. Белкина, А.В. Калининенко, И.В. Руденко. - Х.: Веста: Издательство «Ранок», 2006. - 256 с.
6. Слостенин В.А. Профессиональная деятельность и личность педагога// Педагогическое образование и наука. - 2000. - № 1. - С.37 - 38.
7. Сяпина Т.В. Формирование методической компетентности будущих учителей (на примере подготовки учителя математики): Автореф. ... канд. пед. наук / Биробиджан, 2005. - 23 с.
8. <http://bspu.ab.ru/Journal/pedagog/pedagog1/okoy.html>.

А. О. Ауқенова
Қарағанды қ.

ТЕХНОЛОГИЯЛЫҚ КАРТАНЫ ЗЕРТТЕУ ҚАҒИДАЛАРЫ ЖӘНЕ ОНЫ БІЛІМ БЕРУ ҮРДІСІНДЕ АВТОМАТТАНДЫРУ

Адам баласы қазіргі уақытта бұрын-соңды болып көрмеген орасан зор табыстарға жетіп, техника және технология саласын дамыта түсуде. Жаңа ақпараттық технологияны енгізу, білім берудің мемлекеттік емес секторларын, әсіресе, жоғарғы оқу орындарының көрсеткіштерін көтеру білім беру мекемелеріндегі жауапкершілікті арттыру болып табылады.

Сол себепті мақаланың басты мақсаты – жоғары оқу орындарындағы білім стандартына сәйкес жобалау үдерісін автоматтандыруды іске асыру, оның тиімділігін теориялық тұрғыдан негіздеу және оны педагогикалық эксперимент арқылы дәлелдеп көрсету.

Тұлғаның қоғамдағы әлеуметтік орны туралы ілім, оның дамуындағы әрекеттер мен қатынастың ролі, еліміздің әлеуметтік экономикалық түрлендірулер концепциясы негіздері, Қазақстан Республикасының “Білім туралы” заңы, Қазақстан Республикасының білім беруді дамытудың 2005–2010 жылдарға арналған Мемлекеттік бағдарламасы, Қазақстан Республикасының білім беруді дамытудың 2011–2050 жылға арналған мемлекеттік бағдарламасының жобасы, “Білімді ақпараттандыру” бағдарламасы, жұмыстың әдіснамалық-теориялық негіздерінің авторлары, білімді қамтамасыз ететін

ресми құжаттар, оқу-әдістемелік кешендер, оқулықтар мен оқу бағдарламалары, автордың педагогикалық тәжірибесі мен зерттеушілік әрекеттері [1].

Жоғары оқу орындарындағы техникалық пәнін оқытуды жобалауда педагогикалық технологияның құралдарын жасау мен іске асыру әдістемелері, болашақ мамандарға жаңаша технологиямен оқытудың тиімді құралының бірі ретінде ғылыми негізделіп жасалынған тапсырмалар жинағының мазмұны мен құрылымы ұсынылды; философтардың, психологтардың, педагогтардың, әлеуметтанушылардың тұлғаны қалыптастыру теориясы мен соңғы жетістіктері; кәсіби білім беру саласындағы болашақ мұғалімдердің кәсіби біліктілігін қалыптастыру мен оқу үдерісіне жаңашыл технологияны пайдалануға байланысты әртүрлі ғылыми-теориялық еңбектер құрайды.

Ғылыми-теориялық әдебиеттер мен бағдарламаларға, ресми құжаттарға теоретикалық-әдіснамалық талдаулар жасау; теориялық модельдеу жұмыстары; болжамдау әдістемелері (сауалнамалар, бақылау және тестілеу әдістері); тәжірибелік әдіснамалар, педагогикалық эксперимент, нәтижелерді статистикалық әдіспен өңдеу.

Мақаланы жазудағы негізгі ғылыми жаңалығы бұл:

- жоғары оқу орындарындағы информатиканы оқытуда пайдаланылатын технологиялық картаны автоматтандырудың қажеттілігі көрсетілді;
- жоғары оқу орындарында технологиялық картаның негізінде жобалаудың мазмұны мен құрылымы айқындалды;
- технологиялық картаны автоматтандыруды іске асыру арқылы технология жобасы жасалынды [2].

Зерттеу нысанындағы негізгі бағыттардың әдіснамалық тұрғыда дәйекті дәлелденуімен, теориялық және тәжірибелік материалдардың талдануымен, эксперимент бағдарламасының педагогикалық мақсатқа сәйкестілігімен, бастапқы және соңғы нәтижелердің дәлелді қорытындылануымен, олардың тиімділігінің жоғары оқу орындарындағы информатика мұғалімдерін дайындау үдерісінде тексерілуіменен қамтамасыз етілген [3].

Негізгі міндеттері:

- жоғары оқу орындарындағы оқытудың, онда пайдаланылатын білім технологиясының, жоғары оқу орындарындағы мамандарды даярлаудың ғылыми-теориялық негіздерін айқындау;
- жоғары оқу орындарындағы оқытуды жобалаудағы технологияға бейімделген құралдарының жүйесін жасаудың теориялық негізін нақтылау;
- педагогикалық технология тәсілімен құрылымдық жобалаудың құралдарын анықтау;
- жоғары оқу орындарында технологиялық картаның негізінде жобалаудың мазмұны мен құрылымын айқындау;
- технологиялық картаны автоматтандыруды іске асыру негізінде технология жобасын жасау;
- оқытуда технологиялық картаны пайдаланудың әдістемесін жасау және ұсынылған жаңа әдістеменің тиімділігін педагогикалық эксперимент жүзінде тексеру.

Жоғары оқу орындарында болашақ мамандарды даярлау үдерісін жаңаша технологиямен қамтамасыз ету, студенттердің тұлғалық дамуы және оқытушылардың әрекетіндегі жаңашылдықты қалыптастыру мен дамытуды қамтамасыз етеді.

Зерттеу жұмысында жасалған технологиялық картаны, тапсырмалар жүйесін білімнің әртүрлі қадамдарында, мұғалімнің біліктілігін жетілдіру жүйесінде, информатика оқытушыларының іс-тәжірибесінде пайдалануға болады.

Жоғары оқу орнындағы болашақ мамандарды даярлауды автоматтандыруды енгізу мақсатында техникалық мамандарға байланысты курсынан технологиялық карталар жүйесі қалыптасып, оны оқыту үдерісінде іске асырудың әдістемелік құралы жасалынып, іс-тәжірибеге енгізіледі [4].

Қазіргі жағдайда қоғамымыздағы экономикалық, саяси, білім және экологиялық дағдарыс мәселелері шешіле бастаған шақта елімізге жоғары білікті мамандары мен ақпараттық білімінің жеткіліксіздігі байқала бастады. Қоғам дамуының жаңа талаптарына сәйкес әсіресе нарықтық экономика инфрақұрылымында пайда болған жаңа типті мектептерде жоғары білікті, жаңа оқу жүйесінің талабына сай мұғалімдер жетіспеуде. Жаңа технологиямен жабдықталған бұл мекемелерге өзінің оқу-тәрбие әрекетін жүргізу үшін оқуды жоспарлау және ұйымдастыруда жаңа типтегі мамандарға (әсіресе ақпараттық жүйелер саласындағы) зәру болып отыр. Өйткені, білім жүйесіндегі жаңа шарт мамандарға жаңа талап қоюда.

Осыған байланысты, жоғары оқу орнындағы мамандарды даярлау оның ғылымилығына сәйкес мынадай талаптарды қанағаттандыратындай етіп ұйымдастырылуы қажет:

- теориялық материалдардың үнемі практикалық бағытталуын;
- жеке ақпараттық фактілерден олардың жалпылауына көшудің біртіндептілігін;
- теориялық материалдардың бүкіл курсқа бірыңғай таралуын;
- қарапайымнан күрделілігіне өтудің міндеттілігін;
- бағдарламалау тілінің (термин мен символдардың) қабылдауға жеңілдігін және мақсаттылығын.

Жаңа технологиямен жабдықталған мекемелерге өзінің оқу-тәрбие әрекетін жүргізу үшін оқуды жоспарлау және ұйымдастыруда жаңа типтегі мамандарға қажет болып отыр [5].

Теориялық зерттеулер мен тәжірибелік-эксперименттік жұмыстар нәтижелері бізге мынадай қорытынды жасауға мүмкіндік берді:

- жоғары оқу орындарындағы оқытуда пайдаланылатын технологиялық картаны автоматтандырудың қажеттілігі көрсетілді;
- жоғары оқу орындарында технологиялық картаның негізінде жобалаудың мазмұны мен құрылымы айқындалды;
- автоматтандырылған технологиялық картаны іске асыру арқылы технология жобасы жасалды;
- автоматтандырылған технологиялық картаны пайдаланып оқытудың әдістемесі ұсынылды және жаңа әдістеменің тиімділігі эксперимент жүзінде тексерілді.

Жаңа технологияны жоғары оқу орындарында енгізу ондағы басты үдерістер мен объектілерге, яғни білім, ғылым, ақпараттық жүйе, жаңа оқу-ақпараттық жүйе, педагогикалық технология, қазіргі заманғы жабдықтар мен іс-тәжірибелерге тікелей байланысты. Сондықтан бұл үдеріс осылардың басты мәселелерін кешенді қарастыруды қажет етеді.

Жоғары оқу орны оқу үдерісіндегі білімді автоматтандыруды енгізудің жалпы мәселесі қазіргі кезде еліміздің халық шаруашылығын қалыпқа келтіру мен дамыту инновациялық әрекеттердің басты мақсаты болуға тиіс екені қажеттілігінен туады. Осыған орай, қазіргі кезде қалыптасқан тарихи, тәжірибелік мәселелерге байланысты осы талдаудан өткізген теориялық негізді ақпараттық жүйелер мамандарын қазақстандық жағдайда білімді автоматтандыру шартында дайындауға мүмкіндіктің барын айта кетуіміз керек [6].

Жоғары білім беруді қайта құру мәселелері жоғары оқу орындарындағы оқыту үдерісінің қорытындысын талдау және оларды жүзеге асыру мен сараптау жұмыстарына ғылыми жетістіктер мен ғылыми-техникалық жетістіктердің нәтижелерін енгізуді талап етеді.

Студенттің стандарт деңгейіне жеткен жетпегендігін анықтаудың ең тиімді жолы, дұрыс таңдалған тапсырмалар жиынтығы деп санаймыз.

Әрине, тапсырмаларды орындаудан басқа тексеру жолдары да көп, мысалы, информатика түсініктері анықтамасын анықтау, бөліктерін ұғу, аяқтау, немесе тапсырма

есептерін қорытып шығару, индуктивтік не дидуктивтік қорытынды жасау және тағы басқа тәсілдер.

Білім стандарты деңгейін анықтағанда оқытушы студенттің бастапқы білім деңгейін, бөлінген уақытты, болашақ мамандығын, мемлекет талабын басшылыққа алу керек.

Сонымен, әр мамандыққа сәйкес білім деңгейін тексеру, мемлекеттік стандарт деңгейін анықтау, сол пәнді тікелей беріп жүрген оқытушылар ұжымының міндеті деп санаймыз.

Қорыта келгенде, автоматтандырылған технологиялық картаны жоғарғы оқу орындарында қолдану – жоғарғы оқу орындарының пәндерін оқыту әдістемесіндегі жаңа, болашағы зор бағыт болып табылады [7].

Әдебиеттер

1. Қазақстан Республикасы «Білім туралы» заңы, – Алматы, ТОО «Баспа», 2000 ж.- 48 б.
2. Концепция информатизации и развития систем образования РК на рубеже веков. – Алматы, 1997. – 48 с.
3. А.П.Ершов. Информатизация: от компьютерной грамотности учащихся к информационной культуре общества // Коммунист, 1988. – №2. 124 с.
4. Монахов В.М. Технологические основы проектирования и конструирования учебного процесса. – Волгоград.: Перемена, 1995 –152. с.
5. Гершунский Б.С. Компьютеризация в сфере образования: Проблемы и перспективы. – М: Педагогика, 1987, - 264 с.
6. Кузнецов А.А. Развитие методической системы обучения информатике в средней школе: автореф. На соиск. уч. ст. доктора пед. наук. – М: 1988, - 160 с.
7. Машбиц Е.И. Психолого-педагогические проблемы компьютеризации обучения. // - М.: Педагогика, 1988, - 192 с.

Г. В. Гордиянова
г. Петропавловск

АКТИВНЫЕ МЕТОДЫ ОБУЧЕНИЯ КАК СРЕДСТВО РАЗВИТИЯ УМЕНИЙ

На современном этапе развития образования актуальным становится включать самого обучающегося в процесс управления знаниями и самим собой, поскольку ему необходимо в органичном единстве осваивать предметную и организационную стороны учения. Идентифицируя себя в учебно-познавательной деятельности, самоопределяясь в ее ценностях, осознавая свои потребности и цели, обучающийся преобразует процесс педагогического управления учебно-познавательной деятельностью в самоуправление [1]. Под самоуправлением знаниями, вслед за Е.Ю.Игнатъевой, мы будем понимать сознательную организацию обучающимся собственной образовательной деятельности по развитию системы личностного знания, являющегося основой для профессионально-личностной компетентности [2].

Анализ психолого-педагогической литературы и опыта работы преподавателей привел нас к пониманию того, что активные методы обучения – эффективное средство для развития умений у обучающихся управлять собственной учебно-познавательной деятельностью, а следовательно, и личностными знаниями. Для подтверждения наших предположений было проведено анкетирование среди студентов Северо-Казахстанского государственного университета. Обучающимся необходимо было ответить на вопрос

«Какие из активных методов обучения на аудиторных занятиях стимулируют обучающихся к самостоятельному пополнению знаний?». Всего в анкетировании приняло участие 304 студента. Результаты ответов представлены в таблице 1.

Таблица 1

Виды деятельности, способствующие самостоятельному приобретению знаний обучающимися на аудиторных занятиях

выполнение типовых заданий	проектно-исследовательская деятельность	решение кейсов	дискуссии, дебаты	изучение модулей	игровое обучение
15 %	38,1 %	5 %	30,2 %	5,2 %	6,5%

Исследование показало, что лишь 15% обучающихся выбрали традиционные методы организации аудиторных занятий, а 85% отдали предпочтение активным методам, среди которых лидирует проектно-исследовательская деятельность (38,1%), дискуссии и дебаты (30,2%), игровое обучение (6,5%), изучение модулей (5,2%), решение кейсов 5 %. Результаты полученные другими исследователями в данной области подтверждают, что использование традиционных методов обучения на занятиях и других видах работы приводит к отсутствию желания и возможности управлять своей познавательной деятельностью у обучающегося. Так, преобладание в лекциях элемента информативности в ущерб проблемности, повествовательно-положительная форма постановки вопросов в планах семинарских занятий, в других заданиях не развивает активной мысли, желания ставить свои собственные цели в усвоении материала и достигать их. Преобладание монолога над диалогом, обсуждением, дискуссией ведет к подавлению желания думать, спорить, задавать вопросы. Отказ от директивного обучения и директивности в отношениях с обучающимся предполагает предоставление им большей самостоятельности, возможностей большого выбора курсов и спецкурсов, обсуждений и дискуссий, создания собственного образовательного продукта.

Для выявления возможности вышеназванных методов обучения в управлении знаниями нами были разработаны опросные листы, в которых обучающиеся должны были оценить методы обучения по пятибалльной шкале, где оценка «5» свидетельствует о высоком уровне, оценка «4» - об уровне выше среднего, «3» - среднем уровне, «2» - отсутствие влияния. Результаты опроса приведены в таблице 2.

Таблица 2

Возможности методов обучения в управлении знаниями обучающимся

метод	проектно-исследовательская деятельность	решение кейсов	дискуссии, дебаты	изучение модулей	игровое обучение	решение типовых задач
возможность самостоятельно выбирать тему	5	3	4	5	3	2
работать в индивидуальном темпе	5	5	3	5	3	3
самостоятельно находить и анализировать информацию	5	4	5	3	5	3
самостоятельно планировать свою деятельность	4	3	3	5	4	3
создавать собственный образовательный продукт	5	4	2	3	5	2

применять знания в практической деятельности	5	5	3	3	4	3
высказывать собственную точку зрения	4	5	5	3	4	2
контролировать и оценивать свою деятельность	4	3	4	5	4	3

По данным опроса обучающихся, среди достоинств проектно-исследовательской деятельности в управлении знаниями они отмечают свободу выбора темы проекта, имеющую практическое и личностное для них значение и возможность работать в индивидуальном темпе, самостоятельно находить и анализировать информацию, получать и применять знания, необходимые в практической деятельности. Дискуссионные методы обучения (30,2%) способствуют самостоятельному нахождению необходимых знаний и нахождению способов для выражения своей мысли, а общение в ходе дискуссии повышает восприимчивость к новым сведениям, новой точке зрения. Еще один немаловажный аспект, который отметили обучающиеся – это возможность общаться на равных с преподавателем, высказывать свою точку зрения, укрепиться в собственном мнении и научиться его отстаивать. Эти данные находят свое подтверждение и в психолого-педагогической науке, где известно, что для прочного усвоения знаний и понимания возможности их использования в практической деятельности необходимо не только прочесть и выучить материал, но и обязательно обсудить его с другим человеком. В работах Мижерикова В.А., Подласого П.И., Колмогорова К.М., Радчикова Н.П. дискуссия рассматривается как метод обучения, повышающий эффективность учебного процесса за счет активного включения обучаемых в учебную деятельность, и главная ее функция состоит в стимулировании познавательного интереса. Л.С.Выготский, С.Л. Рубинштейн и многие другие исследователи доказывали, что интеллектуальный рост является продуктом как внутренних, так и внешних, т.е. социальных процессов. Они отмечали, что более высокий уровень мышления возникает из взаимоотношений или говоря другими словами, диалога между людьми [3]. Но для того, чтобы дискуссия действительно выполняла описанные выше функции в самоуправлении знаниями, необходима серьезная подготовка к ней, которая заключается в накоплении обучающимся необходимых знаний по теме предстоящей дискуссии, иначе без знаний она становится беспредметной, бессодержательной и неточной и в выборе форме изложения этих знаний, так как без умения выразить мысли дискуссия становится запутанной, противоречивой и лишенной привлекательности.

Недооцененными с точки зрения развития умений управления собственной учебно-познавательной деятельностью, на наш взгляд, оказались изучение модулей (5,26%) и решение кейсов (5%). Причина, как показали наблюдения и беседы с обучающимися, в том, что большинство респондентов не знакомы с данными методами обучения, поэтому не в состоянии оценить их вклад в развитие умений самоуправления знаниями. Решение кейсов подразумевает не получение готового знания, а его выработку, творческое решение ситуации, что развивает способности к обучению, умению перерабатывать огромные массивы информации, создавать свой собственный образовательный продукт и в результате приводит к смене парадигмы мышления.

Обучающиеся и педагоги в беседе отмечали, что сочетание модулей позволяет варьировать содержание и объем учебного материала в зависимости от целей, стоящих перед студентом, от его профильной и уровневой дифференциации и желаний по выбору индивидуальной траектории движения по учебному курсу. Студенты отмечают, что осваивая модули, большую часть времени они работают самостоятельно, и в результате, учатся самопланированию, самоорганизации, самоконтролю и самооценке, являющимися составляющими системы самоуправления знаниями. При этом изменяется форма общения педагога и обучающегося. Оно осуществляется через модули и носит характер личного индивидуального общения, что позволяет обучающимся получать

индивидуальные консультации преподавателей и, с другой стороны, повышает ответственность студента за приобретаемые знания.

Таким образом, по результатам нашего исследования можно сделать вывод, что использование активных методов обучения приводит к тому, что обучающийся становится заинтересованным в развитии собственного образования, учится ставить личностно-значимые цели, отбирать содержание, формы обучения, создавать практико-ориентированный продукт, т.е. управлять процессом приобретения личностных знаний.

Литература

1. Ямалетдинова Г. А. Технология самоуправления познавательной деятельностью / Г. А. Ямалетдинова // Профессиональное образование. Столица. – 2009. – № 3. – С. 15-16.
2. Игнатъева Е.Ю. Системно-синергетическое управление образовательным процессом современного вуза / Е.Ю. Игнатъева // Человек и образование. – 2009.- 3. – С. 114-118.
3. Выготский Л. С. Педагогическая психология. М., 1926 г.

**М. Д. Есекешова
Г. Жупархан
Астана қ.**

СТУДЕНТТЕРДІҢ КРЕАТИВТІЛІГІН ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ШАРТТАРЫ

Н.Ә.Назарбаев Қазақстан халқына арнаған «Қазақстан өз дамуындағы жаңа серпіліс жасау қарсаңында» атты Жолдауында ерекше аталып өтіліп, Қазақстанның бәсекеге қабілеттілігін қамтамасыз етуге мүмкіндік беретін, экономикалық және қоғамдық жаңару қажеттіліктеріне сай білім керектігіне назар аударған болатын [1].

Университет студенттерінің қоғамдық өмірдің өзіндік дамуы мен қалыптасуының субъектісі ретінде инновациялық білім беру ортасында педагогикалық креативтілігін қалыптастырудың теориялық-әдіснамалық негіздерін анықтау және оның ішкі тетіктерін табу аса маңызды. Инновациялық білім беру үдерісі университет студенттеріне білім берудің әр кезеңінде жаңашылдық идеялар ұсынудағы жаңа тұғырлар немесе туындылар, ақыл-ой әрекеттерінің дәстүрлі жүйелермен сабақтастықта және түрлі іс-әрекетте педагогикалық креативтілікті қалыптастыру мүмкіндігін тудырады.

Педагогикалық креативтіліктің әдіснамалық негіздерін алыс және жақын шетел ғалымдары: Г.Ю.Айзенк, Ф.Баррон, Д.Векслер, М.Вертгеймер, Дж.Гильфорд, С.Медник, В.Смит, С.Тейлор, Е.Р.Торренс, Х.Трик, М.Уоллах және басқалар өз еңбектерінде қарастырған.

Соңғы жылдары түрлі ғылым салаларында креативтік мәселесін кешенді тұрғыдан зерделейтін, креативті білім беру парадигмасын ойластыруға талпыныс жасаған зерттеулер көбеюде (Д.Б. Богоявленская, Ч.К.Борисов, А.В.Брушлинский, Н.В. Вишнякова, М.С.Каган, А.М.Матюшкин, Я.А.Пономарев және т.б.). Креативтілікті қалыптастыру мүмкіндіктерін ресей ғалымдары Т.Н.Галич, Л.Д.Лебедева, Н.В. Бибилова, А.В.Морозов, Е.В.Алфеева, Т.П.Васильева, оқушылардың креативтігін дамыту мәселесін С.К.Турчак, Г.В.Терехова, педагогикалық креативтік жоғары оқу орны студенттерінің кәсіби қалыптасуының негізгі факторларын Е.Е.Щербакова, Т.А.Дронова, Л.Г.Пузеп, А.Н.Колпакова, және т.б. қарастырған.

Сондай-ақ антикалық дәуір философтары (Гераклит, Сократ), жаңару кезеңі ойшылдарының (Ж.Ж.Руссо, К.Гельвеций, Д.Дидро, т.б.), субъективті идеализм теориясы

өкілдері (И.Кант, Л.Фейербах, И.Фихте, т.б), шығыстың көрнекті ойшылдары (Жүсіп Баласағұн, Әбу Насыр әл-Фараби, Ш.Уәлиханов), ақындар (А.Құнанбаев, Ш.Құдайбердиев, С.Торайғыров), ағартушылар (Ы.Алтынсарин, А.Байтұрсынов, М.Жұмабаев, т.б.) еңбектерінде адамның жеке басын дамыту, ішкі мәнді күштерін дамытуға ерекше мән берілгендігі анықталды [2].

«Біліктілік» категориясы педагогика және психология үшін аса маңызды жалпы ғылыми әдіснамалық ұғым болып табылады. Адамға қатысты айтылатын бұл ұғымның философиялық сөздіктегі түсіндірмесі адамның бойындағы «күш-жігер», «қайрат» деген сөздерімен мағыналас екендігін көрсетеді. «Креативтілік» деген сөздің мәніне үңілсек, ол адамның мақсатты ісіне жету жолындағы талаптануы мен талпынысынан, жігері мен сабырынан, сұранысы мен ізденісінен түзіліп, ақыл-ойы мен сезімінің, қиялының ерекше бітімінен көрінеді.

«Креативтілік – проблемалық сипаты бар, барлық ішкі байланыстарды біріктіретін, нәтижеде жаңа материалдық және идеалдық құндылықтар алынатын адамның мақсатты әрекеті», - деп түсіндіріледі философиялық сөздікте [3].

Қазіргі кезде креативтілік – қоғамның өрлеуі мен тоқырауының индикаторы ретінде және жаһандану кеңістігіндегі білім берудің модернизациялық жүйесінің деңгейімен анықталады.

Креативтілік – ең алдымен адам әрекеті. Креативті әрекет түрінде қарастыру адам дамуының мүмкіндігінің шексіздігін көрсетеді және оның өзін белсенді етуге бастайды. Креативтілік әрекет тұлғаның шығармашылық міндеттерді өз бетінше бағыттайды.

Әр индивидтің бойында болатын креативтіліктің бастауларының болатындығы жайлы мәселе адамның жан қуаттарының барлық қызметтерінің қатысуы нәтижесінде болатын оның жаңа сапалық деңгейі болғандықтан, психологиялық және педагогикалық еңбектерде кең қарастырылған. Сондықтан жұмысымызды оның психологиялық тұрғыдағы мәні мен мағынасын ашу бағытындағы баяндаулармен жалғастырамыз.

Біліктілікті арттыру барысында болашақ мамандардың креативтік іс-әрекетін дамыту мәселесінің теориялық-әдіснамалық негізін анықтау тұлғаның, дамуы жайлы психологиялық зерттеулерді талдау қажеттілігін туғызды.

Шығармашылық – болашақ маманның өз даралығын түсінгенде орын алады. Өзінің осы бір ерекшелігі арқылы ол қайталанбайтын саналылықтың, ізденудің қуанышына бөленеді, жаңалыққа ұмтылыс жасау арқылы өзінің ішкі дүниесін жаңғыртуға қадамдар жасайды. Біз зерттеп отырған креативтік әрекет Д.Б.Богоявленская, А.В.Брушлинский, А.Я.Пономарев, т.б. ғалымдар еңбектерінде креативтік қабілеттердің дамуы, тұлғаның интеллектуалдық әрекеті аясында қарастырылады. Олар креативтіктің заңдылықтары, шарттары, даму барысы жайлы мәселе көтеріп, бұл сапаның құрылысы креативтілік қабілеттердің процессуалдық сипаттамаларынан түзілетіндігіне тоқталады.

Шығармашылық психологиясы ғылым ретінде XIX-XX ғасырлар тоғысуында пайда болып, «жаңалық ашу» деген мәнге ие болды. Ол зерттеулер қатарына А.Н.Лук, А.В.Брушлинский, Д.Б.Богоявленская, Л.С.Выготский, Я.А.Пономарев, С.Л.Рубинштейн, Б.М.Теплов, В.Э.Чудновский еңбектері жатады, сондай-ақ қазақстандық ғалымдар Т.Тәжібаев, М.Мұқанов, Қ.Жарықбаев, Ш.Т.Таубаева, Б.А.Оспанованың психологиялық, педагогикалық, еңбектерінде де адамның жеке басының дамуы мен шығармашылығының әртүрлі аспектілері қарастырылады.

Тұлғаның креативтілік сияқты аса маңызды сапасы сонымен қатар көптеген шет елдік психолог-зерттеушілердің назарын аударған. Олардың қатарына Дж. Гилфорд, А.Маслоу, К.Роджерс, Т.Торренс, Э.Фромм, т.б. енеді. Аталған авторлардың еңбектерін саралай отырып, мәселені зерттеушілерді негізінен екі топқа бөлуге болады: алғашқылардың пікірлері романтикалық көзқарасқа негізделсе, екіншілері шығармашылық феноменін тұлғалық-даралық деңгейде қарастырады. Біздің ойымызша, қазіргі білім практикасы үшін соңғы топтағы зерттеулердің маңызы зор. Сондықтан

жұмысымызды осы аталған ғалымдар еңбектерінде келтірілетін ой-пікірлерді сабақтау арқылы жалғастырамыз.

Шығармашылық ойлау үрдісін объективті жаңалықты ашу мен жасау ретінде емес, субъективті жаңалықты меңгеру деп тану идеясын белгілі ғалым А.В.Брушлинский еңбектерінен аңғаруға болады.

Креативтік (лат. creatio – жасау) – адамның шығармашылық қабілеті, креативтілік белсенділік студенттің интеллектуалдық дамуын қамтамасыз етеді. Оның ерекшелігі креативтік тапсырмаларды орындаудағы қажетсінуі ғана емес, алған білімдерін практикада қолдануында жатыр. Креативтілік тестілері (лат. creatio) – жасау, іске жарату. Тұлғаның шығармашылық қабілеттерін зерттеп, бағалауға арналған әдістемелер жиынтығы. Айрықша идеялар беруге, ойлаудың дәстүрлі схемаларынан басқа жол табуға, проблемалық жағдаяттарды тез шешуге қабілеттілік зияттылық қабілеттерінің арасында ерекше тип деп сараланып, креативтілік деп аталады.

«Креативтілік» ұғымы жаңа гуманистік психология бағытында жаңа мәнге ие болды деуге болады. М.Э.Фромм шығармашылықты талдауды оның өнімі тұрғысынан емес, сол әрекеттің адам үшін қаншалықты маңызы бар екендігі тұрғысынан қарауды ұсынады. Осыған жақын ойды тұлғалық бағдарлы психология өкілі К.Роджерс білдірген. Оның пікірінше, креативтілік – адамның қоршаған әлеммен байланысындағы шектеулерді жеңіп шығу үшін өзінің ішкі психологиялық әлемін зерттеуі.

Жалпы креативтілік ұғымына қатысты 50-ге жуық анықтамалар бар, олардың ішіндегі кейбірін төмендегідей топтастырдық:

1) шығармашылыққа қабілеттілік, соны ойлау: тұлғаны сипаттайтын шығармашылық қабілеттердің деңгейі, креативтілік – адамның қалыптан тыс ойлай алуы; индивидтің жаңа идеяларды ашуға қабілеттілігі; шығармашылық дарындылық деңгейі; креативтілік тез арада шығармашылық шешім қабылдай алу; креативтілік – индивидтің әлеуметтік мәні бар шығармашылық белсенділігін туғызатын ерекше қасиеті;

2) креативтілік – адамның интеллектуалдық белсенділігінің жоғары деңгейі, оның нәтижесінде құбылыстардың мәніне терең бойлау, мәселе көтеріп, оны тапқырлықпен шешу.

Студенттердің креативтілік белсенділігін қалыптастыруда оқу материалдарының маңыздылығы дәрежесіне қарай оның құндылығын анықтап, сабақ беру мен оқу үрдісін ұйымдастыра білудің маңызы зор. Зерттеуші ғалымдар оқудағы креативтілік белсенділікті қалыптастыру мәселелерін тәжірибеде шешудің түрлі жолдарын бөліп көрсеткен. Олар мына төмендегілер:

- оқу үрдісіне қатысушылардың екі жақты сипаты әсері негізінде оқытушы мен студенттің бірлескен іс-әрекеті арқылы (Т.Сабыров, Н.Хмель, Е.Галант, Б.А.Оспанова);

- креативтілік іс-әрекеттің дербестігін қалыптастыратын өзіндік жұмысты ұйымдастыру мен оқу міндеттерін іріктеп шешу арқылы (Н.Меньчинская, П.Пидкасистый, Т.Шамова, А.Әбілқасымова, Р.Омарова, А.Мустояпова);

- оқытудағы әдістемелік білімдер элементтерін енгізу арқылы (И.Лернер, Б.Коротяев);

- іс-әрекеттің бағдарланушылық негізін құрайтын жалпылама білімдерді енгізу арқылы (П.Гальперин, Н.Талызина, Ш.Т.Таубаева).

Оқыту үрдісінде студенттің креативтілік белсенділігін қалыптастыру үшін білімдер мен әрекет тәсілдерін алуды қажеттендіруді қалыптастыратын шарттарды, өзін-өзі бейімдеу шарттарын, мәселелерді шешудің түрлі нысандарын ұйымдастыру дағдыларын дамытудың шарттарын қамтамасыз етілуі тиіс [4].

Студенттердің креативтілік белсенділігінің даму деңгейлеріне тоқталатын болсақ, оның ең жоғары деңгейі креативтілік міндеттерді өз бетінше қоюмен, тапсырмалардың шешімін табуда неғұрлым тиімді жолдарын болжаумен және өз бетінше айқындаумен, өздігінен бағалаумен сипатталады. Ал, орташа деңгей жоғары деңгейдің кейбір элементтерінің оқытушының көмегімен орындалатынымен сипатталады. Төменгі

деңгейде студентке белгілі бір әрекеттің үлгісі болғанда, оларды орындау тәсілдері туралы көмек болғанда ғана креативтілік әрекетін ынталандыруға, белгілі тәсілдерге бағдарлануда көрініс табады. Креативтілік ізденімпаздық пен белсенділік жеке тұлғаның алуан қырлы болмыс-бітімі болып табылады.

Ол – сезімталдық, креативтілік және еріктік үрдіс нәтижесі, креативтілік уәж бен өз бетінше әрекет тәсілдерінің жиынтығы, танымға деген тұрақты құлшыныс болып табылатын креативтілік әрекетке бейімделу. Студенттердің креативтілік белсенділігін арттырудың негізгі факторларына олардың өз мүмкіндігін сезінуі, студенттердің өз тандауымен жұмыс істеуі, оларға оқытушы тарапынан қойылатын талап пен қабілеттерінің сәйкес болуы, т.б. жатады.

Сабақ барысында белсенділіктердің қалыптасуы үшін студенттердің міндеттері:

- өзіндік пікірлерін дәлелдеу;
- пікірталастар мен талқылауларға қатысуы қажет;
- өзінің жолдасына немесе оқытушыға сұрақ қою;
- жолдасының жауабына пікір айту;
- үлгермеушілерге түсініксіз жерлерін түсіндіру;
- өз бетімен қиындау тапсырмаларды таңдау;
- креативтілік тапсырманың шешімін табуда бірнеше нұсқасын көрсету;
- өзіндік бағалауға жағдай туғызу, өзінің креативтілік және практикалық әрекетін

талдау;

- креативтілік тапсырмаларды шешуде бұрыннан білетінін қолдану арқылы орындау.

Қорытындылайтын болсақ, ХХІ ғасыр қоғам өмірінің әртүрлі саласында үнемі өзгеріп отырған маңызды ғаламдық процестермен сипатталады. Ол білім беру саласына да әсер етіп, оқушылардың шығармашылық әлеуетін қалыптастырудың жаңа жолдарын іздестіруді талап етеді. Осыған орай, бүгінгі ақпараттық қоғам жағдайының өркениетті, прогресшіл бағытына сай, терең білімді, өзгермелі жағдайға тез бейімделгіш, өзін-өзі саналы игеретін, бәсекелестік жағдайда өресі биік, азаматтық-тұлғалық бет-бейнесі қалыптасқан, рухани жан дүниесі бай, шығармашыл тұлға тәрбиелеу қоғамның басты мақсаттарының біріне айналды. Бұл мақсат-міндеттердің жүзеге асуы адам бойындағы асыл қасиеттердің көзін ашып, оқыту мен тәрбиені сабақтастықта, шығармашылық мақсат қоя отырып, арнайы оқыту процесін жүргізгенде мүмкін болмақ.

Әдебиеттер

1. Назарбаев Н.Ә. Қазақстан – 2030: Барлық Қазақстандықтардың өсіп-өркендеуі, қауіпсіздігі және әл-ауқатының артуы. Ел Президентінің Қазақстан халқына жолдауы. Алматы: Білім, 1997. – 176 б.
2. Евдокимов В.И. Научные основы повышения эффективности обучения средствами наглядности: автореф. ... д-ра пед. наук.: 13.00.01. – Киев, 1990. - 30 с.
3. Беспалько В.П. Слагаемые педагогической технологии. М.: Педагогика, 1989.
4. Гамезо М.В. Зависимость успешности овладения знаковой системой от меры ее наглядности и логической упорядоченности. //Психологические проблемы переработки знаковой информации. /Под ред. В.Ф.Рубахина. М.: Наука, 1977. С. 226-237.

К ВОПРОСУ ОБ ИНКЛЮЗИВНОМ ОБРАЗОВАНИИ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

В системе образования в Республике Казахстан, на современном этапе особое внимание уделяется инклюзивному образованию. Инклюзивный подход предполагает понимание различных образовательных потребностей детей и предоставление услуг в соответствии с этими потребностями через более полное участие в образовательном процессе, привлечение общественности и устранение дискриминации в образовании.

Данные права закреплены в Конституции Республики Казахстан, Законах Республики Казахстан: «О правах ребенка в Республике Казахстан», "Об образовании", «О социальной и медико-педагогической коррекционной поддержке детей с ограниченными возможностями», "О социальной защите инвалидов в Республике Казахстан", "О специальных социальных услугах".

Процесс внедрения инклюзивного образования в настоящее время носит комплексный характер и предусматривает участие в нем государственных структур, родительской общественности, семьи, органов и организаций образования, неправительственных организаций.

На начальном этапе процесса внедрения инклюзивного образования была предусмотрена гармонизация нормативно-правовых актов в области специального и общего образования. В этих целях разработаны:

1) проект государственных стандартов «Условия реализации государственного общеобязательного стандарта образования Республики Казахстан организациями образования, обучающими детей с ограниченными возможностями»; 2) проект Концепции развития инклюзивного образования в Республике Казахстан; 3) ряд учебно-методических пособий, рекомендаций; 4) проведены специальные исследования для оценки образовательных результатов (Ассоциацией социологов и политологов Казахстана (АСиП) в рамках технического задания Центра «САТР» проведены социологические исследования «Возможности инклюзивного образования детей с ограниченными возможностями, детей-инвалидов и детей-инвалидов детства», исследования САНДЖ, ЮНЕСКО и других неправительственных организаций).

Вопрос охвата детей с ограниченными возможностями в развитии специальными образовательными учебными программами включен в мониторинг показателей рейтинговой оценки акимов областей, городов Алматы и Астаны. Положительное решение этого вопроса в Восточно-Казахстанской, где созданы условия для охвата специальными образовательными услугами 80% из выявленных детей с ограниченными возможностями, Костанайской - 61% и Карагандинской - 69% областях при общереспубликанском показателе 38,0%. Ниже республиканского уровня в Южно-Казахстанской — 11 %, Мангистауской — 14% .

Для удовлетворения прав детей с ограниченными возможностями в развитии в получении качественных образовательных услуг продолжена работа по: реализации статей законов Республики Казахстан «О социальной и медико-педагогической коррекционной поддержке детей с ограниченными возможностями» в части оказания образовательных услуг путем: расширения сети специальных и общеобразовательных организаций образования, обеспечения специальными учебниками и оборудованием; совершенствованию системы ранней диагностики и коррекционно-педагогической поддержки на основе скринингов на предмет выявления психо-физических нарушений у детей и своевременности направления их в психолого-медико-педагогические консультации при наличии риска отставания в психо-физическом развитии; созданию гибкой и вариативной системы среднего общего и профессионального образования для

внедрения коррекционно-развивающего обучения детей-инвалидов; созданию условий для развития инклюзивного образования с разработкой концепции сопровождения детей с ограниченными возможностями в развитии в условиях интегрированного обучения в организациях образования; внедрению информационных и коммуникационных технологий в специальный образовательный процесс в целях улучшения качества управления специальным образованием; взаимодействию со средствами массовой информации в реализации социальных программ, направленных на воспитание и социализацию личности обучающегося с ограниченными возможностями в развитии, подготовке к самостоятельной жизни в обществе.

Вместе с тем, современное положение дел в образовании создавало объективные трудности препятствующие развитию инклюзивного образования в республике: несовершенная образовательно-организационная система школ; проблемы управления инновационным процессом инклюзии в условиях слабого нормативно-правового обеспечения; неподвижность стандартов образования; слабое методическое обеспечение; не проработанность вопросов финансового и нормативно-правового обеспечения инклюзивного процесса; подготовка специализированных кадров.

Для решения данной проблемы, мы считаем необходимым на педагогических специальностях включать следующие курсы: 1) классический (минимальный или углубленный) блок знаний об отклоняющемся развитии и основах коррекционной работы. По окончании курса педагог должен быть сориентирован по основным аспектам нозологии дефекта и ознакомлен с возможностями коррекционной педагогики; 2) помимо классического блока знаний об отклоняющемся развитии важно учесть принципиально новые подходы к повышению квалификации педагогов.

Важным аспектом подготовки кадров являются интерактивные формы обучения, включая тренинги, педагогические консилиумы, открытые обсуждения стратегии сопровождения ребенка, культурологические дискуссии и прочее. Например, специальные психологические тренинги помогают создать основу для мотивированного повышения педагогической компетентности, то есть: принять философию инклюзии; научиться наблюдать за ребенком, отмечая изменения в его поведении и обучении; проявить страхи и развенчать предрассудки, связанные с обучением детей с ограниченными возможностями; выявить ресурсы для организации эффективной работы; поставить цели для мотивированного восполнения пробелов в профессиональных знаниях; осуществить реальное междисциплинарное сотрудничество как внутри своего педагогического коллектива, так и во всех внешних структурах; 3) помимо этого, было бы идеально, если бы подготовка специалистов имела модульный принцип компоновки курса обучения, могла быть гибко изменена под реальные запросы профессионалов, была бы рассчитана на различные уровни глубины освоения знаний.

К сожалению, потенциал высшей школы не совсем готов участвовать в этом процессе (т.к. академическая школа готова предложить курсы, описывающие либо нозологию дефекта, либо традиционные методики преподавания, рассчитанные на разделение детей по дефекту). При этом основные затруднения педагоги испытывают как раз в навыке дифференциации учебных планов, программ, методических подходов в организации инклюзивного обучения. Выход из этой ситуации один - объединение ресурсов высшей школы, практиков, имеющих реальный успешный опыт и общественных организаций, обладающих широкими возможностями привлечения зарубежных специалистов в области инклюзивного образования.

Кроме этого существуют и трудности, которые связаны с недостаточной подготовленностью директоров и учителей общеобразовательных учреждений. Наиболее актуальными из них являются следующие: большинство директоров и учителей общеобразовательных учреждений недостаточно осведомлены о проблемах инвалидности и вследствие этого не готовы к инклюзии; многие родители здоровых детей, поддерживая дискриминацию, выступают против инклюзии детей инвалидов в общеобразовательных

школах, где учатся их дети; здоровые дети не подготовлены адекватно воспринимать и поддерживать своих сверстников с неполноценным развитием; родители детей-инвалидов не осведомлены о правах своих детей на образование и чувствуют себя не защищенными перед системой образования; часто дети с особыми нуждами и образовательными потребностями признаются необучаемыми; общеобразовательные структуры Казахстана не подготовлены архитектурно к инклюзии детей в инвалидных колясках.

Эффективность этого взаимодействия во многом зависит от скоординированности и целенаправленности усилий всех звеньев данной системы, а также от согласованности действий специалистов разного профиля, смежных министерств: здравоохранения, труда и социальной защиты населения, образования и науки.

Литература

1.Алметов Н.Ш., Бримкулова А.Д. Подготовка учителей массовой школы к инклюзивному образованию // Вестник АПН Казахстана.-2011.-№3-4.-С.59-63.

2.Ерсарина А.М. Развитие инклюзивного образования в Республике Казахстан // Открытая школа.-2012.-№1(112).-С.10-13.

3.Токарь И.Е. Инклюзивное образование: опыт и перспективы развития // Социальная педагогика.-2011.-№5.-С.93-105.

И. Н. Илларионова
Акмолинская область

ТРАДИЦИИ КАЗАХСКОГО НАРОДНОГО ИСКУССТВА В ХУДОЖЕСТВЕННОМ ОБРАЗОВАНИИ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ ЧЕРЕЗ ВНЕКЛАССНУЮ РАБОТУ ПО ПРЕДМЕТУ ИЗО

Система современного образования является особой значимой ценностью цивилизованного общества. Целью отечественного образования, учитывающего в будущем необходимый переход на «двенадцатилетку», стало стремление к знаниям, передача умений и навыков в воспитании гражданина Республики Казахстан, не потерявшего культурного наследия традиций казахского народного искусства, стремящегося к саморазвитию. Именно образование, основанное на традициях казахского искусства, держит руки на пульсе человеческих ценностей и идеалов, общественного мировоззрения, отмечается в стратегии "Казахстан - 2050" [1].

Актуальность изучения традиций казахского народного искусства в художественном образовании младших школьников выдвигает важность лично-ориентированного, компетентного подхода в обучении. Информационность и глобализация всех процессов современного общества определило, что художественное образование младших школьников призвано не только расширить границы художественного творчества, а должно сфокусировать внимание на углубленном его развитии на традициях казахского народного искусства, поиске новых методов, систем и программ обучения. Разработка и внедрение их определяется важностью научных исследований в области национального возрождения, воссоздания прогрессивных народных традиций и приведения в действие исконных традиций воспитания народной педагогики, а также повышения роли обучения в художественном образовании школьников [2].

Традиции казахского народного искусства исследованы многими психологами, философами и педагогами. Разработка и внедрение их представлены в разных направлениях научного познания, имеет многовековую историю. «Народное искусство - синтетическое по характеру искусство, изначально связанное с трудовой деятельностью

человека и представляющее одновременно материальную и духовную культуру, развивается, как коллективное творчество на основе преемственности и традиций...».

Традициями казахского народного искусства занимались педагоги К. Б. Жарикбаев и С. Калиев [3], отбором древней архитектуры – А. Х. Маргулан, историей архитектуры - М. М. Мендикулова. В области методики Б. А. Акказарова «Наблюдение как метод обучения», «Обучая воспитывать», Н. Кушекбаева «Теория обучения» [4]. Ученый, этнограф, фольклорист Ч. Валиханов дал обоснование традициям народного искусства, как отражению эстетической мысли народа [5]. И. Алтынсарин, ученый, педагог, писатель, показал роль традиции казахского искусства в общественной жизни, в нравственном и эстетическом развитии человека. Особое значение он придавал личному показу при обучении использованию наглядности [6]. А. Кунанбаев, поэт, историк, показал пути формирования эстетических чувств. Он первый раскрыл красоту природы и человека, это в дальнейшем стало почвой для полотен художников, вошедших в учебную программу школьного образования.

Художественное образование младших школьников, основанное на традициях казахского народного искусства, помогает привить лучшие качества - высокую гражданственность, патриотизм, духовность и человечность, любовь к искусству. Поэтому внеклассная работа по предмету ИЗО кружка «Радуга» направлена на более углубленное знакомство, изучение традиций казахского народного искусства, основой которых является декоративно-прикладное искусство. Такое обучение позволяет учитывать индивидуальные склонности и способности кружковцев, а также позволяет добиться вариативности и дифференциации в работе, личностно-ориентированного подхода, инновационных решений.

Кружок – один из видов внеклассной работы. Занятия, целью которых является изучение и познание традиций казахского народного искусства, становятся продолжением классных занятий. Но кружковая работа имеет свои особенности. Во-первых, это занятия для тех, кто серьезно интересуется традициями народного творчества в изобразительном искусстве, они являются для них эстетической потребностью. Во-вторых, структура деятельности кружка отличается от классных уроков. На уроках изучаются определённые вопросы, предусмотренные школьной программой. Организация же работы кружка включает составление программы занятий с учётом склонностей и интересов учащихся разного возраста. Необходимо брать во внимание подготовленность каждого учащегося. Программа кружка способствует получению художественного образования младшему школьнику на основе сравнения, обобщения, классификации, анализа и синтеза традиций казахского народного искусства, использования средств и методов.

Внеклассная работа составлена для учащихся начальных классов средней школы № 5, а. Акмол, рассчитана на 30 часов, два часа в неделю. При раскрытии темы мною решался ряд задач: составить программу; сделать схему изобразительного искусства; показать глубокую связь с декоративно-прикладным искусством на занятиях кружка «Радуга». Разработанная программа направлена на изучение традиций казахского народного искусства, которые способствуют развитию творческой личности, на развитие интереса к предмету через внеклассную работу. Программа содержит разработку шести проектов.

- 1) а) Введение. б) Уникальное жилище-юрта. в) Эйфория рогообразных.
- 2) а) Орнамент. б) Баскура. в) Волшебный сундучок.
- 3) а) Ковер. б) Аппликация. в) Коврик из фантиков.
- 4) а) Портрет. б) Тематический коврик. в) Орнаменты на одежде.
- 5) а) Фантиковые животные. б) Сохраним фламинговый рай. в) Фантиковая кукла.
- 6) Праздник - презентация.

Цели данного кружка - подготовить и воспитать активную личность, всесторонне развитую на основе традиций казахского народного искусства; способствовать

формированию личности ребенка через эстетическое воспитание; развивать художественный вкус, одновременно формируя патриотические чувства на традициях казахского народного искусства; расширить и углубить знания о декоративно-прикладном творчестве, непосредственно связанном с традициями казахского народного искусства; развивать творческие способности младших школьников.

Традиции казахского народного искусства помогают получить художественное образование младшему школьнику, развивают творческую личность, мышление, воображение, образное представление, зрительную память, наблюдательность. В ходе работы вырабатывается способность у учащихся целенаправленно наблюдать, сравнивать предметы, устанавливать сходства и различия, классифицировать предметы по форме и фактуре. Учителю необходимо научить детей правильно видеть, рассуждать, точно анализировать формы предмета. Научить работать в технике аппликации из цветной бумаги, из фантиков, других подручных материалов и украшать предметы в круге, в треугольнике, в квадрате.

Учитель должен ознакомить младших школьников с разными, орнаментальными композициями и обучить выполнять их в виде лент, баскуры, украшения сундучка, коврика из фантика: обучить алгоритму выполнения костюма кукол из фантиков; создавать под руководством учителя несложные игрушки - зверей в технике бумажной пластики из фантиков, кукол на основе модуля - конуса из фантиков; самостоятельно проектировать эскизы одежды с учетом народных традиций, предложенных учителем; создавать декоративные композиции; создавать объемно-пространственную композицию – юрта (применение в работе готовых форм-бутылки, цветной бумаги, фантиков, пластилина, другого материала).

Создавалась программа для внеклассной работы по предмету ИЗО, кружка «Радуга» с учетом следующих принципов: научности, наглядности, системности, последовательности, сознательности. Использовались формы работы: индивидуальная, парная, групповая. Содержание программы реализовывались методами: наглядно-иллюстрированным, проблемно-поисковым, словесным, практическим, коллективным.

Межпредметная связь осуществлялась с предметами: казахским, русским языками, познанием мира, музыкой, трудами, чтением, самопознанием, физкультурой. Используемые технологии: лично - ориентированная; проектная технология; дифференцированный подход; здоровьезберегающая.

Средства и методы: использование интерактивной доски, интернета, дидактического, тематического материала, авторских работ учителя по предмету. Занятия состоят из теоретического и практического материала. Теоретический материал дается в форме бесед, лекций, использование интернета, практических, творческих заданий, проектов. Практическая работа проводится под руководством учителя и самостоятельно. Имеет место в творческой работе младших школьников исследование, поиск. Это творческие задания - проекты. Посещались: библиотека, музеи в а. Акмоле и г. Астане.

Программа предусматривает: 1. поэтапное обучение, использование при этом нужные пути средства для художественного образования младших школьников; 2. побуждение учителя и ученика к творчеству; 3. может быть использована в практике работы учителей начальных классов.

В результате изучения программы по теме «Традиции казахского народного искусства в художественном образовании младших школьников», учащиеся должны знать: историю, культуру своего народа; традиции казахского народного искусства; термины: декоративно – прикладное искусство, орнамент, аппликация, коллаж, дизайн, конструкцию юрты; виды, группы орнамента; казахскую национальную одежду; знать своеобразие ритма, пятен линии, цвета в национальном орнаменте; фамилии народных умельцев; этапы выполнения фигурок, кукол из фантиков.

Уметь: выполнять орнаменты несложных форм на плоскости и в объеме; самостоятельно проектировать эскизы одежды с учётом предложенных учителем

народных традиций; создавать под руководством учителя куклы в бумажной пластике из фантиков; работать в технике бумажной пластики, используя картонные фигуры, нитки, скотч; создавать объёмно – пространственную композицию «Юрта» с учётом применяемых готовых форм (коробок, упаковок, бутылок); - выполнять орнаменты с применением 2–3 цветов на различных по форме плоскостях; дать понятие о цвете.

Описание каждого проекта включает следующие разделы: тема проекта, краткое описание - список заданий проекта и практический результат каждого занятия, задачи учебные и описание каждого задания по схеме, знакомство с объектом изготовления творческого задания; время выполнения задания; необходимый материал; формы и методы выполнения; предварительная подготовка; ход работы; возможные дополнительные задачи.

Программа спланирована так, что вся практическая работа выполняется из фантиков. Почему фантик? Фантик – это вкусная конфетка и яркий, оригинальный, доступный, удобный материал для творчества. Поверхность фантика гладкая, блестящая и может меняться, в зависимости от освещения. Аппликация – коллаж коврика начинается с точки, маленького однотонного, сантиметрового кусочка, приклеенного скотчем или клеем ПВА. Пусть будет кусочек фантика драгоценным камушком, например, брильянтом, а если мы соединим их все вместе, в определённом порядке, то получим коврик, сияющий россыпью камней: алмазов, брильянтов, сапфиров. Такие поделки учат правильно воспринимать окружающий мир, понимать его закономерности, вселяют в детей радость и любовь. Помогают им раскрыть свои лучшие качества и способности, учат их оценивать ум, красоту, благородство. Создавая коврик, нельзя не испытывать чувство радости и удовлетворения. Такая работа очень интересна для младших школьников. Главное условие коврика – он должен обязательно быть красивым.

Программа содержит методические рекомендации по организации проектной работы, копируемый раздаточный материал, литературу.

Литература

1. "Казахстан - 2050". Астана, Аккорда 2012.
2. Храпченко Г. М. История школы и педагогики Казахстана. Алматы: 1998. – 168 с.
3. Жарикбаев К. Б., Калиев С. Антология педагогической мысли Казахстана. А – А.: Рауан 1995. - 512 с.
4. Измаилов А. Э. Народная педагогика. Педагогические воззрения народов Средней Азии и Казахстана. – М.:1991. – 256 с.
5. Валиханов Ч. Том. 5, А – А.: 1985. – 460.
6. Константинов Н. А. История педагогики. – М.: 1974. – 447 С.
7. Казыханова Б. Роль художественного наследия в эстетическом воспитании. А – А.: 1967 – 224 С.

А. Исмагулова
Астана қ.

ЖАС ЖЕТКІНШЕКТЕРДІҢ МӘДЕНИЕТІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ ЖОЛДАРЫ

Еліміздің көркейіп, өркениетті елдердің алдыңғы шебінен көрінуі және халықаралық деңгейде дамуы өскелең ұрпаққа білім берумен тәрбиелеуге тікелей байланысты. Бүгінгі таңда білім берудің басты стратегиялық міндеті – рухани және әлеуметтік, адамгершілік дүниесі бай, жаңашыл, шығармашылық ойлау қабілеті жоғары, дүниетанымдық мәдениеті жетілген, зерделі тұлға қалыптастыру болып табылады [1,12].

Жастар тәрбиесі – Отан мен ел мүддесі. Жеткіншектерге бүгінгі ғаламдастыру дәуірінде өз халқының төл мәдениеті, тілі мен салт- дәстүрін бойына сіңіру қазіргі тәрбие жұмысының өзекті мәселесі. Өйткені жеткіншектер жоғары мәдениетті, парасатты, ар-ожданы мол, салауатты, патриоттық санасы қалыптасқан азамат болуы тиіс.

XXI ғасырда адам санасы шарықтап дамып, техниканың жедел қарқынымен жетілуі осы заманның сұранысы мен талабына сай білімді, мәдениетті, өзгермелі уақыттың түрлі жаңалығымен тең басатын өмірге үйлесімді маман дайындау барлық оқу орындарының өзекті мәселесі болып отыр.

Жеткіншектік кезең – балалық шақтан ересектікке өтетін, үнемі қиын, критикалық қақтығыстығымен сипатталатын адам онтогенезінің күрделі кезеңі. Психолог Л.Ф.Обухова өзінің зерттеулерінде жеткіншектердің өзіндік рефлексиясының күштілігі мен өтпелі кезеңдегі дене, ақыл-ой, адамгершілік, әлеуметтік дамуы, ағзадағы биологиялық толысу мен жыныстық жетілу сатысы екендігін дәлелдейді. Психолог Р.Бенедикт осы сәтте жеткіншектердің талғамы күшті болып, бойына жақсы қасиеттерді жинау үшін көп талап қою қажеттігін айтады. Оларда «Мен енді бала емеспін» деген ұғым туады. Олардың теріс ағымға бейімделуін тежеу мақсатында адамгершілік сезімдері мен эстетикалық талғамын күшейту үшін адамдардың ерлік қасиеттері мен мамандықтар туралы әңгімелер жүргізіледі.

Тәрбие ордасы – отбасы болғандықтан ата-аналар жеткіншек дамуына, мәдениетті тұлға болып қалыптасуына мектеппен бірге зер салуы тиіс. Жеткіншектерді салауатты өмір сүруге баулып, Порфирий Ивановтың «Детка» деп аталатын 12 ережесі мен өмірлік қағидаларын күнделікті тәжірибеге айналдырса, валеологиялық мәдениет қалыптасары сөзсіз.

Мәдениет (латынша *Cultura* – өңдеу, егу деген сөзінен шыққан) – табиғат объектісіндегі адамның әрекеті арқылы жасалатын өзгерістер. Мәдениет – жеке адамның өмір сүру мақсаты мен құндылық жүйесі, адамның өмір сүрген ортамен қарым- қатынасы. Мәдениет – тарихи даму барысында адамзат жасаған материалдық және рухани игіліктердің жиынтығы. Осы тұрғыдан қарағанда, мәдениет – адамдардың ғылыми, моральдық-әлеуметтік, көркем және техникалық құндылықтар жасаудағы қарым- қатынастар жиынтығы. Сөйтіп, мәдениеттің мәні адамның өзіндік адамдық еңбегімен байланысты туындайтын өнім деуге болады [2,24].

Мәдениет жалпыға ортақ ұғымда адамзаттың материалдық және рухани еңбек өнімдеріндегі, әлеуметтік нормалар мен мекемелер жүйесіндегі, рухани құндылықтардағы, адамдардың табиғатпен қарым-қатынастарында көрініс алған тіршілік әрекетін ұйымдастыру мен дамытудың өзіндік әрекеті ретінде сипатталады.

Мәдениет жалпыға ортақ әлеуметтік құбылыс ретінде қоғам мен адамның өмір сүру салты болып табылады. Қазіргі таңда қоғамның алдында экологиялық апатқа әкеп соқтыруы мүмкін табиғатпен өзара әрекеттің қазіргі тәсілін сақтап қалу, не болмаса адам өміріне пайдасы бар биосфераны сақтап қалу мәселелері тұр. Көлемді экологиялық дағдарыстың қатерлілігі адамзат атаулының өмір сүру шарты болып табылатын субъектінің жаңа этикасын, құндылықтарының жаңа жүйесін қалыптастыруды талап етіп отыр. Осыған орай қалыптасқан кәсіби іс-әрекеттерді экологиялық этика нормаларына сәйкес өзгерту туындайды (А. Швейцер, Н. Моисеев және т.б.) [3, 54].

Швейцарияның кемеңгер педагогы И.Г.Песталоцци бала мәдениеті отбасынан басталып, мектепте жалғастырылады десе, француздың ұлы ағартушысы Ж.Ж.Руссо бала мәдениетінің көзі еңбекте деп түсіндіреді. Ұлы педагог М.Жұмабаев жастарды этникалық мәдениет құндылықтарымен «Наурыз аруы», «Жігіт сұлтаны», «Ана көрген тон пішер», «Серілер шықса сайысқа» т.б. салт-дәстүрімізді дәріптейтін шаралар арқылы тәрбиелеу қажеттігін айтқан болатын. Этникалық мәдени құндылықтарға «Сегіз қырлы, бір сырлы», жетілген адам» тәрбиелеу, «Атаның ұлы емес, халықтың ұлы» болатын Отанын, елін, жерін, халқын сүюге тәрбиелеу, «Малым – жанымның садағасы, жаным – арымның садағасы» дейтін адал, арлы азамат тәрбиелеу жатады.

«Тәрбиесіз берілген білім – адамзаттың қас жауы», - деп әл-Фараби атамыз айтқандай, тәрбиесіз мәдениет те болмақ емес. Тәрбие дегеніміз – халықтың ғасырлар бойы жинақтап, іріктеп алған озық дәстүрлерін жастардың бойына сіндіру. Білімге құштар, өнерді сүйетін, елжанды, мейірімді жастар ғана әсемдік пен жоғары мәдениет иесі бола алады. Жеткіншектер сурет салу, ән айту, мәнерлеп өлең оқуға, колөнерге бейім болса, өмірге құштарлығы артады, пайдасыз нәрселерден аулақ болады. Көркем шығармалар оқу, музейлер мен галереяларға бару, кино көру, театрлардан қойылымдарды тамашалау, музыка тыңдау жеткіншектердің қиялын шарықтатып, жаңа жетістіктерге, мәдениет шыңына жетелейді.

Жеткіншектердің сұлу, әдепті, мәдениетті болуын аңсаған халқымыз: «Қарағым, биік тауға қара – көңілің өседі, жазық кең далаға қара – жан сарайың кеңиді, жайқалған гүлге қара – шырайлы, сұлу боласың, бұлақтың көзін аш – қайырымды, еңбекқор боласың, табиғатпен дос бол – мәнді өмір сүресің» деген екен. Ата-бабаларымыз «Кемеңгерге де кеңес керек» деп бекерге айтпаған.

Мәдениет салалары ауқымды: материалдық және рухани мәдениет, сөйлеу мәдениеті, экологиялық мәдениет, құлық мәдениеті, түр мәдениеті (имидж), қарым-қатынас мәдениеті – бұлар адамзаттық құндылықтар. Сөйлеу мәдениетін меңгеру оңай жұмыс емес. Сөйлей білу де – өнер. Сөйлей білмейтіндер күлдірем деп, күйдіреді. Білдірем деп, бүлдіреді. Жұбатам деп, жылатады. Қуантам деп, қуартады. Қарым- қатынас мәдениеті қалыпқа келу үшін халықтық педагогика салт-дәстүр, ырымдар, тағам дайындау, қонақ күту, спорт ойындарына бейімделу отбасылық тәрбиеден басталып, адамдардың қарым-қатынасын, іс-әрекетін қалыптастыратын норма болып саналады [4,43].

Экологиялық мәдениет – әрбір қоғамдағы жалпы мәдениеттің ең мәнді элементтерінің бірі болып табылады, өйткені әлеуметтік іс-әрекет ұдайы қоршаған ортаның өмір сүру талаптарымен байланыста болады. Яғни, экологиялық мәдениет әлеуметтік феномен ретінде қоғам мен табиғаттың өзара қарым-қатынасын реттеу қажеттілігінен туындайды. Б.Т.Лихачевтің пайымдауынша, экологиялық мәдениеттің мәні экологиялық тұрғыға негізделген еңбек дағдысының қалыптасуы. Демек, экологиялық мәдениет экологияны танып-білу, табиғатқа сүйіспеншілікпен қарап, сақтай білу деуге болады.

Рухани мәдениет – ұлтты сүю, тіліңді, дініңді, жеріңді қастерлеу. Ал, мінез-құлық мәдениетіне келетін болсақ, М.Жұмабаевтың «Жеткіншектердің мінез-құлқының дұрыс қалыптасуы үшін, оның маңайындағы адамдар, туған-туысқандары өздері ізгі құлықты болуы тиіс» деген сөзін басшылыққа аламыз. Адамның құқықтық санасы мен адамгершілік мәдениеті неғұрлым жоғары дәрежеде болса, қоғам соғұрлым жедел дами түседі. Сонда ғана жеткіншектер болашақта өз ана тілін құрметтейтін, өзін-өзі дамыта алатын, өзін-өзі басқара алатын, ізденіп білім алатын, тәрбиелі, үлгілі, жаны сұлу, мәдениетті бола алады.

Әдебиеттер

1. ҚР Президенті Н.Ә.Назарбаев «Қазақстан – 2030» стратегиясы.
2. Қазақ мәдениеті. Энциклопедиялық анықтамалық.. – Алматы: Аруна Ltd., 2005.
3. Аманжолова М.К., Беркінбекова А.М., Әбілқасов Ғ.М. Мәдениеттану (барлық мамандықтардың студенттеріне арналған). Оқу құралы. – Қарағанды: ҚарМТУ, 2004. – 117 б.
4. Жұмабаев М. Педагогика (Түсініктемесі Ұ.Асылөткі).- Алматы: Рауан,1993.

ТЕОРЕМЫ ОДНОНАПРАВЛЕННОГО ДЕЙСТВИЯ

Общеизвестно, что геометрическая линия является одной из центральных линий курса математики. Она предполагает систематическое изучение свойств геометрических фигур на плоскости, формирование пространственных представлений, развитие логического мышления и подготовку аппарата, необходимого для изучения смежных дисциплин и курса стереометрии.

Одним из интереснейших разделов элементарной геометрии справедливо считается геометрия треугольника. Треугольники изучаются на протяжении всего курса планиметрии. Их изучение начинается с признаков равенства треугольников, центральное место курса занимают метрические соотношения в треугольниках, рассматривается серия теорем о «замечательных точках» в треугольниках, изучаются подобные треугольники.

Это не случайно. Несмотря на то, что треугольник едва ли не простейшая после отрезка фигура, он имеет много важных и интереснейших свойств, к которым сводятся свойства других, более сложных фигур. Среди теорем о треугольниках есть такие, изучение которых позволяет существенно расширить круг геометрических задач, решаемых школьниками. Значение их состоит, прежде всего, в том, что из них или с их помощью можно вывести большинство теорем геометрии, они служат основой многих дальнейших выводов. Таковыми являются теорема Пифагора, теорема синусов, теорема косинусов и т.д.

Но в геометрии треугольника много и таких теорем, к которым можно применить выражение «теоремы однонаправленного действия», которые решают узкий круг задач. Речь идет о следующих теоремах: теореме Чевы, Менелая, Жергона, Ван – Обеля. Они не входят в школьный курс математики основной школы, а изучаются лишь в классах с углубленным изучением математики.

Анализ педагогического опыта учителей, работающих в классах естественнонаучного направления показывает, что данные теоремы целесообразно изучать на факультативе по геометрии, который и поможет изучить ученикам данные теоремы. Конечно же, возникает вопрос: «А зачем нам изучать данные теоремы, если они позволяют решить узкий круг задач?»

В каждой науке существуют многочисленные приемы, как и однонаправленного, так и обширного действия. К примеру, в медицине существует огромное количество лекарственных средств, среди которых и лекарства «локального» действия, применение которых носит обширный характер в нашей жизни.

В геометрических задачах, в отличие от задач алгебраических, далеко не всегда удается указать рецепт решения, алгоритм, приводящий к успеху. Здесь, помимо формального знания многочисленных соотношений между элементами геометрических фигур, необходимо иметь интуицию и опыт. Важно уметь смотреть и видеть, замечать различные особенности фигур, делать выводы из замеченных особенностей, предвидеть возможные дополнительные построения, облегчающие анализ задачи.

Решение задач с помощью теорем Чевы и Менелая более рационально, чем их решение другими способами, требующими дополнительных действий и построений, которые не всегда оказываются очевидными.

По статистике нашей республики за последние годы выпускники, в качестве своей профессии выбирают специальность гуманитарного направления, а математику используют в качестве «служанки» наук. Современность ставит столь масштабные и глубокие научные проблемы, что решение их можно сказать, невозможно без математических знаний. Поэтому наша цель приложить все усилия для того чтобы

заинтересовать учащихся в изучении математики. Ведь математика не зря носит высокий титул «царицы наук». Она - главный язык любой науки, базовый инструмент познания и преобразования природы.

Многие задачи по планиметрии, предлагаемые на вступительных экзаменах в вузы, в заочные математические школы можно решить с помощью именно этих теорем. К примеру, задача:

Задача 1. На продолжении ребра AC правильной треугольной пирамиды ABCD с вершиной D взята точка K так, что KA:KC=3:4, а на ребре DC взята точка L так, что DL:LC=2:1. В каком отношении делит объем пирамиды плоскость, проходящая через точки B, L и K?

Дано: DABC – правильная пирамида, $K \in AC$, $\frac{KA}{KC} = \frac{3}{4}$, $\frac{DL}{LC} = \frac{2}{1}$, $L \in DC$, BLK – плоскость, V_1 - объем верхней части пирамиды, V_2 - объем нижней части пирамиды.

Найти: $\frac{V_1}{V_2}$.

Решение:

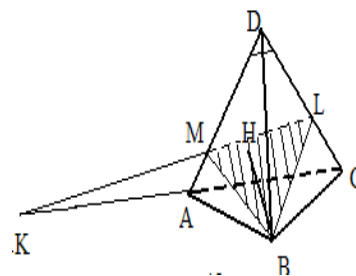
1) Построим сечение пирамиды DABC плоскостью BLK.

$B, L \in (DBC) \Rightarrow$ соединяем,

$L, K \in (ADC) \Rightarrow$ соединяем,

$LK \cap AD = M$, $M, B \in (ADB) \Rightarrow$ соединяем,

$\triangle MLB$ - искомое сечение.

2) Найдем $\frac{V_1}{V}$, где V - объем всей пирамиды.

Пусть BH – высота пирамиды DABC, проведенная из вершины B, но она – высота и BMDL.

$$V = \frac{1}{3} S_{\triangle ABC} \cdot h; \quad V = V_{DABC} = \frac{1}{3} BH \cdot S_{ADC}, \quad V_1 = V_{BMDL} = \frac{1}{3} BH \cdot S_{MDL};$$

$$\frac{V_1}{V} = \frac{S_{MDL}}{S_{ADC}} = \frac{\frac{1}{2} MD \cdot DL \cdot \sin \angle D}{\frac{1}{2} AD \cdot DC \cdot \sin \angle D} = \frac{MD \cdot DL}{AD \cdot DC};$$

$$\frac{DL}{LC} = \frac{2}{1} \Rightarrow \frac{DL}{DC} = \frac{2}{3}, \quad \frac{MD}{AD} = ?$$

3) Из $\triangle ADC$: $M \in AD$, $L \in DC$, $K \in AC$, $M, L, K \in a$.

По теореме Менелая $\frac{AM}{MD} \cdot \frac{DL}{LC} \cdot \frac{CK}{KA} = 1 \Rightarrow \frac{AM}{MD} \cdot 2 \cdot \frac{4}{3} = 1 \Rightarrow \frac{AM}{MD} = \frac{3}{8}, \quad \frac{MD}{AD} = \frac{8}{11}$.

$$\frac{V_1}{V} = \frac{2 \cdot 8}{3 \cdot 11} = \frac{16}{33},$$

$$\frac{V_2}{V} = \frac{V - V_1}{V} = 1 - \frac{V_1}{V} = 1 - \frac{16}{33} = \frac{17}{33},$$

$$\frac{V_1}{V_2} = \frac{V_1}{V} \cdot \frac{V}{V_2} = \frac{16}{33} \cdot \frac{33}{17} = \frac{16}{17}.$$

(или: во всем объеме пирамиды 33 части, в верхней – 16, значит, 33-16=17 – частей составляет V_2 . Тогда $\frac{V_1}{V_2} = \frac{16}{17}$)

Ответ: $\frac{16}{17}$.

Эксперимент, проведенный при работе над дипломным проектом «Избранные вопросы геометрии», подтвердил научную гипотезу о том, что незаслуженно забытые теоремы Чевы и Менелая позволяют легко и изящно решить целый класс задач, при этом, не требуя дополнительных построений, действий, которые не всегда оказываются очевидными.

Исходя, из выше изложенного можно сделать вывод, что отдельные вопросы курса элементарной геометрии, которые изучаются в рамках школьной программы, можно выносить для изучения на факультативных занятиях.

Завершить сказанное можно словами знаменитого французского ученого С.Д.Пуассона: «Жизнь украшается двумя вещами: занятием математикой и ее преподаванием».

Литература

1. Атанасян Л.С. Геометрия, 7-9: Учебник для общеобразовательных учреждений/ В.Ф. Бутузов, С.Б.Кадомцев, Э.Г. Позняк, И.И. Юдина. – М.: Просвещение, 1996.
2. Ткачук В.В. Математика – абитуриенту. – М: МЦНМЦ, 2005. – 944 с.

А. М. Қыстаубаева
Тараз қ.

ЭСТЕТИКАЛЫҚ МӘДЕНИЕТТІ ҚАЛЫПТАСТЫРУ – ТҮЛҒАНЫ ЖЕТІЛДІРУДІҢ НӘТИЖЕЛІ ҚҰРАЛЫ

«Туғанда бізде жоқ, өсе келе бізге керек болатын қасиеттердің бәрі тәрбиімен келеді» дегендей, қоғамның дамуы, жанаруы жағдайында студент жастардың зиялы қауымның болашақ өкілі ретінде жан-жақты әрі үйлесімді жетілуі үрдісінде, олардың эстетикалық мәдениетін қалыптастырудың маңызы ерекше.

Эстетикалық мәдениет – рухани мәдениеттің маңызды бір саласы ретінде табиғат және адам баласының шығармашылық еңбегімен жасалған эстетикалық құндылықтардың жиынтығы, оларды жасау және қолдану тәсілдері. Эстетикалық құндылықтар қоғамның өмірімен қарым-қатынасқа түсуіне, қоғамның жетілу талпынысына, қоғамдық қатынастардың барлық жүйесінің толыққанды өркендеуіне қатысады.

Эстетикалық мәдениеттің құрылымы көпжақты болып келеді. Яғни, тұлғаның эстетикалық мәдениеті құрылымына, оның белсенді дәрежесін білдіретін, тікелей қабылдау мен көркемөнер және жалпы эстетикалық құндылықтарды меңгеретін компоненттерді бөліп көрсету тиімді болмақ.

Ең алдымен, онда келесі аспектілер бөлініп қаралуы мүмкін:

а) адамдардың эстетикалық санасы (жеке тұлғаның ақиқат дүниені эстетикалық тұрғыдан қабылдауы, әсерленуі, қобалжуы мен сезімі, талғамы, көзқарасы, мұраты, қажеттілігінде айқындалады);

ә) іс-әрекет түрлеріндегі эстетикалық жағдайы (оқуда, еңбекте, тұрмыста, қарым-қатынаста, қоғамдық-саяси өмірде, спортта);

б) эстетикалық тәрбиесі (отбасында, мектепте, жоғары оқу орнында, адамдардың практикалық өмірінде).

Сондай-ақ, материалдық өндірісті эстетикалық тұрғыдан ұйымдастыруға сай «техника эстетикасы», «тұрмыс эстетикасы» деп те қарастырады. Жастарға ақиқат дүниені жоғары әсермен қабылдау тән қасиет. Соған орай, жастардың кез келген әлеуметтік

топтары даму, қалыптасу кезеңінде болады және белгілі бір кезеңде әлеуметтік пісіп жетілуі болады. Қабылдау және әрекеттің біліктілігін жетілдіру барысында идеялық-эстетикалық сенім және бағыттың құндылығы қалыптасады, жастардың меңгеруінде эстетикалық білімдерінің көлемі артады. Дегенмен, жастардың әрбір әлеуметтік тобында дамуды жүзеге асыруда өзінің ерекшелігі, логикасы, дәстүрі болады.

Тұлғаның эстетикалық даму деңгейінде эстетикалық көзқарастар, мұраттар, бағалау қандай дәрежеде көрініс береді, соған сәйкес оның шынайы мінез-құлқына ықпал етеді, соншалықты тұлға мен қоғамның өзара қарым-қатынасын үйлестіреді, күнделікті еңбек әрекетінің эстетикалық аспектілерін ашуға әсерін тигізеді. Студент жастардың эстетикалық мәдени дәрежесінің дамуы, көптеген жағдайда жалпы қоғам мәдениетінің алға басуына тікелей ықпал етеді. Осыдан барып тұлғаның эстетикалық даму процесін мақсатты басқару қажеттілігі туындайды.

Сондықтан, эстетикалық тәрбие тұлғаның жан-жақты үйлесімді дамуына алғышарттар жасай отыра, студенттердің эстетикалық мәдениетінің қалыптасуына белсенді ықпал ете алады.

Бізге мәлім болғандай, ақиқат дүниені эстетикалық тұрғыдан меңгеру өнер шығармаларында жүзеге асады. Өнер-әлеуметтік мәдениеттің негізгі факторы болып табылады. Ол адамның рухани өмірін байытады, оның әсерлі қабылдауын дамытады, күшті тәрбиелік ықпалына әсер етеді.

Ары қарай, эстетикалық мәдениет студенттердің оқуы, еңбек, шығармашылық жағдайында және демалысында олардың мінез-құлқына ықпал етеді. Олай болса, адам өмірінде эстетикалық мәдениеттің маңызының артуы, әрине тұлғаның қажетсіз біржақты дамуын болдырмауға ықпалын тигізеді. Сондықтан тұлғаның эстетикалық мәдениетінің үнемі жетілуіне қажетті жағдайды қоғамдық өмір туғызады. Мұндай жағдайда қоғамның мәдени деңгейі де үнемі дамып отырады.

Эстетикалық мәдениеттің ерекшелігін сипаттауда академик А.Е.Егоров оның тағы да мынандай маңызын ашып көрсетеді: «Өнер шығармалары, көркемөнер мәдениетінің факторлары ретінде, қашан көпшіліктің санасын жаулап алған жағдайда ғана эстетикалық мәдениеттің маңызына ие болады...».

Эстетикалық мәдениеттің белгілі бір деңгейін меңгерген адам, тек оның жай ғана иеленушісі болмайды, сонымен бірге қоғамның рухани өмірімен және оның практикалық әрекетінің талабына байланысты, оны өзі де жасаушы бола алады. Сондықтан эстетикалық құндылықтарды меңгеру барысында студент жастар олардың өмірлік маңызын жете түсінуі және оның өмірлік қажеттілігін ұғынуы тиіс. Яғни, эстетикалық мәдениет адамдардың шынайы қоғамдық-эстетикалық қажеттіліктерін қанағаттандыру барысында дамиды.

Бүгінде адамдардың эстетикалық қажеттілігін қалыптастыруда, көбінесе бұқаралық ақпарат құралдары үлкен ықпал етеді. Кино, радио, баспасөз, көгілдір экран эстетикалық, бірінші кезекте көркемөнер құндылықтарын және соған сай білімдерді тарату мен дамытуда, студенттердің демалысын ұйымдастыруда негізгі факторларға жатады.

Ол үшін студент жастармен жан-жақты тәрбие жұмысында өте қажет идеялық және эстетикалық тұрақты көзқарастарын қалыптастыруда, радио және көгілдір экраннан жүйелі және мақсатты түрде әрі қызықты, әрі әсерлі хабарларды ұйымдастырып отыру қажет.

Студенттердің эстетикалық мәдениетінің қалыптасуына айрықша белсенді ықпал ететін, оның эстетика жайындағы білімдері, көзқарастары, сенімдері және эстетикалық қабылдау, талғам, сезім категорияларын жатқызуға болады.

Эстетикалық теорияға қатысты білімдерге: өнердің тарихы, білімдер немесе дәстүрлер арқылы берілетін қоғамның эстетикалық құндылықтарын жатқызуға болады. Білім адамдарға белгілі бір өнер шығармаларын қабылдауға бағыт, бағдар беруде негізгі рөл атқарады.

Жастардың әлеуметтік-пайдалы әрекеттерінің түрінде, негізінен олардың эстетикалық мәдениетін қалыптастыру мен дамытуда бастапқы да маңызды факторға, осы

бағытта білім алып, біліктіліктерін шыңдайтын – оқуы жатады. Бұл бағыттағы білімдердің сипаты мен сапасы тұлғаның эстетикалық мәдениетінің дамуына айтарлықтай әсер етеді. Оқу – идеялық, эстетикалық көзқарас және қабылдауды қалыптастыруда негізгі рөл атқарады, сонымен бірге шығармашылық білімдерді меңгерту ерекшеліктері және оның көлемі анықталады.

Жастарды болашақ мамандыққа дайындау барысында, олар эстетиканың негіздерін және өнердің тарихын жүйелі түрде оқиды. Сондықтан, оқу әрекетінде эстетикалық компоненттерінің болуы – тұлғаның эстетикалық мәдениетінің қажетті құрамды элементі болып табылады.

Бұл бағытта жоғары оқу орындарындағы қоғамдық негіздегі пәндер: мәдениеттану, қазақстан тарихы, педагогика, этнопедагогика және психология студенттердің эстетикалық сенімдерін тереңірек қалыптастыруда айтарлықтай мүмкіндік жасайды.

Болашақ маманның эстетикалық мәдениетінің қалыптасуының негізгі және бастапқы ұйымдастыру кезеңі білім берумен қатар, оны студент жастардың шығармашылық қабілеттерінің дамуына бағытталған көпшілік-мәдени шараларымен байланыстыра отыра, яғни мақсатты ұйымдастырылған тәрбие жұмыстары барысындағы эстетикалық жүйеде жүзеге асады. Мақсат – олардың мінез-құлқы мен санасының белгілі бір өзгерісіне бағытталған эстетикалық тәрбиенің өлшемін және ондағы мәдени шаралардың нәтижелі болуын қамтамасыз етеді.

Эстетикалық тәрбиеде студенттердің белсенділігін арттыру бірінші кезектегі міндеттерге кірмейді, оның эстетикалық санасын, қажеттілігін ояту, өмірдің барлық саласындағы эстетикалық құндылықтарды меңгерту және көбейтуге бағытталған әрекеттері, әсіресе оқуы мен өзінің өміріндегі эстетикалық аспектілерді саналы түрде ұғынуы – негізгі буын болып табылады.

Эстетикалық тәрбие, ең ақырында, студенттердің әлеуметтік жағдайына, оның жан-жақты даму болашағына, болашақ маманның дара эстетикалық мәдениетін қалыптастыруға сай жүйені құруға ықпал етеді.

Жоғары мектептегі эстетикалық тәрбиенің жалпы мақсаты – болашақ маманның жоғары дәрежедегі тұлғалық эстетикалық мәдениетін қалыптастырып және шығармашылық әрекетін дамыту. Оның еңбекке, табиғатқа, ғылымға, өнерге, қарым-қатынасқа, спортқа эстетикалық көзқарасын дамыта отыра, эстетикалық тәрбие тұлғаның шығармашылық күш-қайратының қалыптасуына белсенді ықпал ету.

Эстетикалық мәдениетті қалыптастыру көпшілік мәдени-тәрбиелік және эстетикалық тәрбие жұмыстарының барлық жүйесімен тығыз байланыста болып, қоғамның мәдени құрылысының бірегей негізі болып есептеледі. Соған орай жастардың тұтас эстетикалық мәдениетін қалыптастыру қоғамдық мәдениеттің құрылымын жетілдіру жағдайында өзінің ары қарай дамуын жалғастырады.

Студент жастардың эстетикалық тәрбиесі – біздің қоғамның негізгі бір міндеті. Сондықтан да қоғамдағы реформалау жағдайы тұлғаның жан-жақты үйлесімді дамуы мәселесіне айрықша маңыз беруде. Себебі, эстетикалық тәрбие тұлғаны жан-жақты қалыптастырудың, соның ішінде этикалық, эстетикалық, саяси сенімдері, адамгершілік қасиеттерін тәрбиелеудің нәтижелі құралы.

Эстетикалық сезім адам баласы туғаннан бірге пайда болмаған, керісінше ол ақиқат дүниені оқу-тәрбие процесінде тану арқылы қалыптасып дамиды. Біздің елде оны ерте кезден қолға алады: отбасында, балабақшада әдемі ойыншықтармен, суреттермен, балалар әдебиеттерімен, музыкамен, мультфильмдермен танысу барысында жүзеге асырады. Одан әрі ол мектеп жағдайында мақсатты әрі белсенді түрде жүзеге асырылады.

Әдебиеттер

1. Ұзақбаева С.А. Балаларға эстетикалық тәрбие берудегі халық дәстүрі. – Алматы, 1990 ж.

2. Құрманалина Ш.Х., Мұқанова Б.Ж., Ғалымова Ә.У., Ильясова Р.К. Педагогика. «Фолиант» баспасы. – Астана 2007 ж.
4. Әбиев Ж.Ә., Бабаев С.Б., Құдиярова А.М. Педагогика: оқу құралы. Жалпы редакциясын басқарған Құдиярова А.М. – Алматы, 2004 ж.
6. Дюсембинова Р.К. Музыкально – эстетическое воспитание школьников средствами казахского народного песенного творчества: Автореф. дис...к.п.н. – Алматы, 1992 ж.
7. Мұсаева С.А., Бегалиев Т.Б. Жас ерекшелік педагогикасы. – Астана: Фолиант баспасы, 2006 ж.
8. З.Әбілова Оқушыларға эстетикалық тәрбие беру. – Алматы, 1986 ж.
9. К.Қожахметова, С.Ұзақбаева. Эстетикалық тәрбие берудің ұлттық негіздері. – Алматы, 1993 ж.
10. Қалиев С., Жарықбаев Қ. Білім – тәрбиесі. – Алматы, 1995 ж.

А. С. Сарсекеев
Б. С. Нұрлыбекова
Астана қ.

ОҚУШЫЛАРДЫҢ ШЫҒАРМАШЫЛЫҚ ҚАБІЛЕТТЕРІН ДАМУДАҒЫ ЛОГИКАЛЫҚ ЕСЕПТЕРДІҢ ОРНЫ

Қазіргі кезде техника мен ғылымның даму деңгейі әрбір адамға сапалы және терең білімнің, іскерліктің болуын қамтиды. Оқушының белсенді шығармашылықпен жұмыс істеуін және кеңінен ойлауға қабілетті болуын талап етеді. Логикалық шығармашылық тапсырмалар оқушыларды ізденушілікке әкеліп, білім сапасын көтеруге, есте сақтау қабілетінің артуына мүмкіндік береді. Еліміздің әлеуметтік-экономикалық, ғылыми-техникалық үрдістері жастардың белсенді, ұдайы шығармашылықпен жұмыс істейтін және кең ауқымды ойлауға қабілетті болуын керек етеді. Мектеп деңгейіндегі оқу үрдісінің негізгі мақсаты – арнайы педагогикалық әдістемелер арқылы жүйелі және мақсатты түрде балалардың қызығушылығын, шығармашылықпен ойлауын дамыту, ғылыми көзқарасы мен белсенділігін нығайту [1,46].

Логикалық сұрақтар ойдың дамуына, өзінше пікір айтуға итермелейтін бірден-бір тиімді әдіс. Логикалық тапсырмалар балаларды өз бетінше жұмыс істеуге мүмкіндік береді, ептілік пен шеберлікке қарай баулиды. Сондықтан да мектептегі оқу процесінің негізгі мақсаты арнайы педагогикалық әдістермен мақсатты және жүйелі түрде оқушылардың интеллектік, шығармашылық ойлауын дамыту, ғылыми көзқарасы мен белсенділігін қалыптастыру. Математиканы оқыту процесінде мәселені талдай білуге, нақтылауға, ұғымдарды анықтауға, ой қорытындылар жасауға, дәлелдеуге логикалық ойлау қабілеттері ұлғайтыла береді. Формальды логика көмегімен қандай да болмасын тұжырымдардың ақиқаттылығы туралы ақпарат алу мүмкіндігі алынады [1,20]. Ол үшін әдетте, тұжырымның логикалық құрылымы анықталып дәлелдеу процесі әртүрлі логикалық тендеулерге келтіріледі. Сондықтан шешімдері логикалық тендеулерге келтірілетін логикалық құрылымды мәселе есептердің оқушылардың шығармашылық қабілеттерін дамытудағы мәні зор. Оқушылардың танымдық қызығушылығын арттыру мақсатында логикалық есептің мәтінін құру үшін біз қазақ ауыз әдебиетіндегі ертегілер көмегіне жүгіндік. Жұмыстың нәтижесін «Қырық өтірік» есебімен түйіндедік.

«Қырық өтірік»

Ертеде бір хан ел аралап жүріп халқына жар салыпты. «Кімде-кім менің алдыма келіп, мүдірместен қырық өтірік айтып берсе, соған сұлу қызымды беремін және өзіме уәзір қыламын, егер әңгімесінің ішінде рас әңгіме болса басын кесемін», - депті.

Әр жерден ханның қызын алып, уәзір болуды армандағандар келіп, ұйқастыра айта алмай өліп кетіпті. Ақырында он жасар тазша бала келіп, былайша өтірік әңгімесін өрбітіп жіберіпті:

«Тумамай тұрғанымда әкемнің әкесінің жылқысын баққан екенмін, жаздың орта шілдесінде жылқыны суарайын деп көлге айдап келсем, ыстықтың өткірлігінен көлдің суы кісі бойы қол ұсыным қалыңдығы мұз болып қатып қалған екен. Балтамен ұрдым ойылмады, сойылмен де ұрдым ойылмады, ақырында қолыммен басымды жұлып алып, кеңірдегімнен ұстап тұрып шекеммен бір тық еткізгенімде мұз ойылып, мың жылқы бірден жайылып су ішетін суат ашылды. Бір жерде бітпеген қу тобылғының түбінде тумаған ту қоян жатыр екен. Қоянды сойып, етін бір қазанға, майын екінші қазанға салдым. Манағы ерітіп алған өгіз қарын майменен етігімді майлап едім, біреуіне жетті, біреуіне жетпей қалды. Түнде ұйықтап жатқанымда бір нәрсенің сарт-сұрт болып жатқан даусынан оянып қарасам, екі етігім төбелесіп жатыр екен. Біреуі айтады: маған май жақпады. Біреуі айтады: саған май жақты дейді. Екеуін жұдырықпенен шекелеріне бір-бір қойып, екі жамбасыма басып, жата бердім. Таң атқан соң қарасам: манағы жақпаған етігім түнде қашып кетіпті...»

Осы кезде хан уәзірлерінің бірі тазша баланың сөзін бөліп, былай дейді: егер екі етік және тазша баланың біреуі ғана өтірік айтпаған болса, онда май жақпаған етігі қайда болар еді? Біз де ойланып көрейік.

Шешімі:

Есеп шартындағы пікірлерді белгілейік:

A=«Етік қашып кеткен жоқ»

B=«Май жақты»

$\neg A$ =«Етік қашып кетті»

$\neg B$ =«Май жақпады»

Есепте аталған үш пікірді логикалық формула ретінде белгілейік:

$\neg A$	B	$\neg B$
----------	-----	----------

Уәзірдің айтуы бойынша, бұл пікірлердің біреуі ғана өтірік айтпаған болуы керек, яғни үш пікірдің біреуі «ақиқат», ал қалған екеуі «жалған»:

1	а	ж	ж
2	ж	а	ж
3	ж	ж	а

Бұл үш жағдайда формулалардың конъюнкциялары ақиқат болатындай терімдерін құрастырайық:

$$(\neg A \wedge \neg B \wedge \neg(\neg B)) = a$$

$$(\neg(\neg A) \wedge B \wedge \neg(\neg B)) = a$$

$$(\neg(\neg A)) \wedge \neg B \wedge \neg B = a$$

Сонда уәзірдің сөзі (аксиома) формула арқылы былай жазылады:

$$(\neg A \wedge \neg B \wedge B) \vee (A \wedge B \wedge B) \vee (A \wedge \neg B \wedge \neg B) = a$$

$$ж \vee (A \wedge B) \vee (A \wedge \neg B) = a$$

$$(A \wedge B) \vee (A \wedge \neg B) = a$$

$$A \wedge (B \vee \neg B) = a$$

$$A \wedge a = a$$

Сонымен, A пікірі ақиқат болып тұр, онда май жақпаған етік ешқайда қашып кеткен жоқ.

Әдебиеттер

1. Айтахунова Д. Оқушының шығармашылық қабілеттерін дамытудағы логикалық тапсырманың маңызы. //Қазақстан тарихы. – 2004. – № 4. – 46 б
2. Воспитание учащихся при обучении математике. – Москва: Просвещение, 1987. – 20 б
3. Смаллиан Р. Принцесса или тигр?: Пер. с англ./Под ред. И спредисл. Ю.И. Манина. – М.: Мир, 1985. – 25 б.

A. Sarsenova
Astana city

TEACHING AND DISCIPLINE

Discipline is essential to academic success. Discipline is also critical for creating a safe, respectful learning environment, where all members of a school community can focus on learning and teaching. Perhaps, most importantly, discipline is essential to the emotional, social, and moral development of children.

Discipline is more than keeping a group of children or young people quiet while being talked to. Preserving good behaviour is certainly one aspect to discipline, for learning in an atmosphere of confusion is difficult. Children have to learn to conform to the rules of behaviour needed in a classroom. Teachers have the right to ask for a quiet class, keep the students in their seats, and have the right to discipline them if they do not cooperate. When a teacher expresses his or her thoughts, feelings, and beliefs in direct, honest, and appropriate ways that do not violate the right of others, and when the message does not humiliate, degrade, or dominate the one being talked to, he or she is using Assertive Discipline. In order for a teacher to maintain control of his or her class they must use Assertive Discipline [1].

In order for a teacher to have his or her needs met, they can influence the behaviour of the children. Without influence a teacher is «powerless» and will become «burn out». There is no simple answer to why this happens. A number of complex factors have combined to create an environment in which teachers are having trouble in getting personal and professional needs met. Until the past decade, the teacher was looked at as the main person in the classroom by students and parents. The teachers, simply because of their role status, had respect and authority. Thus, the teacher was a «powerful» figure in the eyes of the students and could easily influence the student's behaviour, often with just a look or a smile.

All of that is now changed. Today, a teacher has to earn the respect of both the students and their parents. A teacher's basic techniques of influence, or discipline, is no longer as effective as getting the desired results. The discipline approaches of the previous century do not work with the students of the new century. In addition, the teacher cannot rely on the strong support of the parents any more. Many parents are openly questioning the education that their children are receiving, and do not feel they want to support the needs of their children's teachers.

Teachers cannot get their needs met in a classroom unless they have an effective method of discipline in which they thoroughly understand and comfortably utilize. An assertive teacher is one who clearly and firmly communicates his or her wants and needs to his or her students, and is prepared to reinforce their words with appropriate actions. When a teacher is assertive, and clearly and firmly communicates their wants and feelings to a child, they send a clear message. This message simply states: «I mean what I say and say what I mean».

While most teachers make lesson plans as a routine matter, very few make discipline plans. Planning is essential to teaching well. Lesson planning is second nature to teachers. Lesson plans are part of a professional routine, and are done almost automatically when the need

arises. However, planning for discipline is an entirely different story. The vast majority of teachers have learned or have been exposed to the steps involved in planning discipline programs, especially those to be used specifically with disruptive students[2]. Because of teachers' frustrations, all we often hear is their complaining about how difficult the students really are. Such complaining may help to relieve the strain of dealing with difficult students, but it in no way helps to solve the problem. Planning your discipline efforts, and utilizing assertive principles, are as essential to teaching as a lesson plan. Discipline plans are important and helpful to all teachers. Teachers make discipline plans according to these steps: identify any existing or potential discipline problems; specify the behaviour you want the students to eliminate or engage in; decide on negative and positive consequences appropriate to the student and situation; and decide how to execute the negative and positive consequences.

Discipline planning is the systematic applications of the assertive principles the teacher exhibits. It involves focusing your attention on any existing or potential discipline problems you may have. These discipline problems may involve an individual student, or a group of students, or an entire class.

Having good discipline enables the teacher to deal assertively with their students. He or she will know how to maximize their potential influence to get their needs met. With more difficult situations it may be useful for the teacher to engage in problem-solving and discipline planning with peers, school psychologist, principal or anyone who may be familiar with the students or have successfully managed similar problems. One final area needed for discipline planning are special activities. Special activities are those activities the students do not consistently engage in, for example, field trips or assemblies. A day or so before such an activity, the teacher must have some basic discipline planning. Once again, the teacher must determine the behavior wanted and not wanted, the limit setting and positive consequences, and how the programme will be started.

The assertive teacher recognizes the fact that he or she has wants and needs and has the right to get them met in the classroom. The teacher is also aware of the limitations and realizes that they have the right to ask for assistance, whether it is from the principal, parents, or peers. The assertive teacher should be aware of the child's need for warmth, support and a limit-setting response must be delivered in as effective a manner as possible. Eye contact is very important when trying to get a point made. Whenever necessary, the teacher plans how to back up their limit-setting statement with appropriate consequences. Limit-setting is mild social punishment, and as such it is incomplete. For limit-setting to be in balance, there must be reward. The reward would, of course, be social reward-the positive social interactions between the teacher and the student that create an informal incentive system[3]. This is done in order to maximize the influence that his or her response can have on the behavior of the child.

Whenever required, teachers should be prepared to back up their words with consequences in order to motivate the behaviour of the child. He or she is aware some children need more support than others and is prepared to give encouragement to that child as much as they can.

The children learn to trust and respect an assertive teacher. Many of them clearly know the parameters of acceptable and unacceptable behaviour. This gives them an opportunity to choose how they want to behave while knowing fully what the consequences will be for their behaviours. This does not mean that every child will like an assertive teacher, and does not mean that every child will behave. Some children may still decide not to behave for any reason. All that an assertive teacher can do by his or her behavior is to try to establish an atmosphere where he or she maximizes the potential for a positive teacher-student relationship[4].

The major area where being an assertive teacher helps a child is when the student has special needs or problems. This is when a teacher needs to step things up a notch and become more assertive. Some teachers may lose track of their assertive potential, but they have to teach a child how to behave in the appropriate manner. One problem area where a child needs assertive discipline is when he or she is confronted with peer pressure. This is when the student's classmates force him or her to do something, like throw spit balls or make funny noises to win the approval of others. This problem can be solved by confronting the child and telling him what

he or she is doing wrong. This problem can also be solved by giving out a punishment like, writing on the blackboard or may be standing in the corner with his or her back turned to the rest of the class. If all else fails, the teacher may want to call the child's home and plan an arrangement with the student's parents.

Though most teachers feel threatened and overwhelmed by parents, especially if they are pushy or manipulative, they need to take a stand and thoroughly explain the situation going on with their child. The teacher has to be assertive with the parents and the child. The teacher should not downgrade the problems they are having with their child. Instead, they should tell the parents the way things are. For instance, a teacher should not call the child's parents and say, «we have a little problem with your son», when actually, the child had a violent tantrum. The teacher should let the parents know that they need their cooperation to discipline the child at home for his tantrum. If the teacher does not tell the parents what they truly feel then the child's tantrum will be even worse the next time. The cornerstone of assertive discipline is the potential positive influence teachers can have on the behaviour of their students[5]. Behaviour is one of the main areas where the teacher needs to be kept fully informed. If there is a disruptive student, any action must fit in with the school's behaviour and discipline policy. If there have been previous difficulties with a certain pupil, the teacher should be aware and can react accordingly if there are further problems.

Well before any disciplining action is required, there must be acceptance and understanding of the rules of conduct and the disciplinary system by both teachers and students. Students should know exactly what is expected of them and what the consequences will be if they do not meet those expectations. The rules should be consistent and fair. The discipline system will be more effective when there is consistency between teachers.

When teachers accept the consequences of their potential influence they accept the responsibility to choose, or not to choose, to utilize this potential for the best interest of both themselves and the students[6]. Assertive teachers recognize the responsibilities they have for the children. They know they cannot assert themselves and get their needs and the children's needs met. They know they can have the impact on their classrooms if they choose to do so. Other teachers choose not to accept the reality of their potential influence. Thus, they are confronted with the following situations: they place themselves in a powerless position, and they view themselves as a helpless victim at the mercy of the students, their parents, the principle, and the school system. Such teachers become the complainers. They complain about everyone and everything that «victimize» them. And they end up blaming all of their problems on others, and never on themselves.

Issues of school discipline in schools remain very challenging. The teachers express and inspire a tremendous amount of confidence that the problem of discipline can be tackled and solved like any other problem. It can indeed be taught.

References

1. Darling-Hammond, L. and Bransford, J. (Eds.) (2005). *Preparing Teachers for a Changing World: What Teachers Should Learn and Be Able to Do*. National Academy of Education, Committee on Teacher Education. San Francisco: Jossey Bass, Inc., 12. www.josseybass.com.
2. Freiberg, H. J. (Ed) (1999). *School climate: Measuring, improving, and sustaining healthy learning environments*. London: Falmer Press.
3. Moos, R. H. (1979). *Evaluating educational environments*. San Francisco:
4. Cohen E. G. (1994). *Designing Groupwork: Strategies for the Heterogeneous Classroom*, 2nd edition. New York: Teachers College Press, Columbia University.
5. Good, Thomas, and Brophy, Jere E. (1997). *Looking in Classrooms*, 7th edition. New York: Harper and Row.
6. Johnson, David W., and Johnson, Roger T. 1992. *Learning Together and Learning Alone*, 3rd edition. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.

7. Darling-Hammond, L. Powerful Teacher Education: Lessons from Exemplary Programs. (2006). San Francisco: John Wiley and Sons, Inc. 21.

8. Teitel, L. (2004). How Professional Development Schools Make A Difference: A Review of Research. 2nd Ed. Revised. Washington, D.C. National Council for Accreditation of Teacher Education. www.ncate.org. Click on Publications.

М. Д. Есекешова
Д. Сейсембай
Астана қ.

СТУДЕНТТЕРГЕ РУХАНИ-АДАМГЕРШІЛІК ТӘРБИЕ БЕРУ НЕГІЗДЕРІ

«Адамның адамшылығы – жақсы ұстаздан» деп Абай Құнанбайұлы айтқанындай, осы сөзден-ақ ұрпақ тәрбиесіндегі ұстаздың ерекше орнын аңғару қиын болмаса керек.

Профессор М.Ғабдуллин өзінің «Ата-аналарға тәрбие туралы кеңес» еңбегінде «Бүгінгі жастарды ұлтжандылық рухта тәрбиелеуде ақын-жыраулардың өнеге сөздерінің белгілі мөлшерде пайдасы бар екені нақ. Мұндағы тәрбиелік мәні бар әңгімелер жастарға жат емес. Халықты сүй, халық үшін ерлік еңбек ет, ел-жұртқа қорған бол деушілік қазіргі күнде ескірген сөздер емес, қайта мағыналы, мәнді сөздер. Сондықтан бұлардың ішінен жастарымызды тәрбиелеуде әсер ететіндерін таңдап алып, орнымен пайдалана білсек, нұр үстіне нұр болар еді», - дейді.

Осы тұрғыдан алғанда, қазақтың ұлы ойшылдарының кемеңгерлік ой-пікірлерін оқу-тәрбие ісінде орынды пайдалана отырып, оқушы-жастарды ұлтжандылыққа тәрбиелеу – әрбір тәрбиеші ұстаздың басты парызы.

Жеткіншек ұрпақты тәрбиелеуге қажетті негізгі адамгершілік қасиет, С.Көбеевтің пікірінше, ұлтжандылық болып табылады. «Туған елін сүю сезімі туа біткен сезім болып табылмайды, оны адамға табиғат тарту етпейді. Елжандылықты қоғам мен жекелеген адамдар бойына сіңіріп, дамытып, тиісті деңгейге көтереді. Отбасы мен мектеп жастарды асқақ ұлтжандылық сезімге тәрбиелеуге тиіс», - дейді ол.

С.Көбеев баланың өз Отаны үшін қажетті азамат болып қалыптасуында ата-ананың алатын орны мен атқаратын мәнін зор бағалап, отансүйгіштік тәрбие негізі ана тілі екенін терең түсіндіре білді. Оның пікірінше, жас ұрпаққа білім беру өз ана тілінде жүргізілуі керек. Барлық ақыл-ойың, күш-жігерін аянбай жұмсап, өз өмірінің жарты ғасырдан астамын мектепте өткізген С.Көбеев халықтар достығы жолында жалынды жаршы бола білді, жастарды туған халқын құрметтеуге тәрбиеледі.

Ұстаз мақсаты – тұлға дамуына жағдай туғызу. Дамыған тұлға – ертеңгі қоғам қайраткері. Осыны жүзеге асыратын ұстаз десек, ол – бір елдің болашағы үшін еңбек ететін аса қасиетті де құрметті мамандық иесі. Оның парасатты жүріс-тұрысы, сөйлеу мәдениеті, ішкі жан дүниесі, тіпті киім киісі, бәрі баланың назарынан тыс қалмайды.

Тәрбие мақсаттарын тереңінен білу педагогтерді, негізінен, қандай адамды қалыптастыруы қажет екені туралы, өздерінің іс-әрекеттеріне не нәрсе саналылық, айқын бағыт, қисындылық беретіні туралы көзқарас тудырады. Сонымен қатар тәрбие мақсаттарының одан ары айқындалуы оның міндеттерінің қалыптасуына ықпал етеді. Тәрбиенің мақсаттары мен міндеттері тәрбиелік жұмыстардың мазмұнын анықтауға тікелей қатысты.

Тұлға мәдениетінің негізі оның жалпыадамзаттық құндылықтарға қатынасынан көрінеді. «Құндылық» термині болмыстың белгілі құбылыстарының адами, әлеуметтік және мәдени мән-мағынасын білдіру үшін қолданылады. Адам қызметіндегі заттар, қоғамдық қатынастар және олар қамтыған табиғат құбылыстары құндылықты қатынастар

нысандары ретінде танылған бағалы заттар сипатында іс-әрекетке қосылады, яғни бұлардың бәрі де жақсылық пен жамандық, шындық пен жалғандық, әсемдік пен ұсқынсыздық, әділдік пен әділетсіздік және т.б. тұрғысынан пайымдалады. Белгілі құбылыстарды бағалауға негіз болған тәсілдер мен өлшем-шектер субъектив баға түрінде қоғамдық сана мен мәдениетте бекиді де адам әрекетін бағыттаушы құралдарға айналады. Қалыпты тәртіптік ұғым формасына енген мұндай құралдар түрі: ұстанымдар және бағалар, бұйрықтар мен шектеулер, мақсаттар мен жобалар.

Үздіксіз және мақсатқа бағытталған тәрбие процесінсіз қоғам өмір сүрмейді және адам рухани дамымайды. Адамгершілік тәрбиесі басты мәселе болып табылады.

Адамдықтың мәні, тұрмыстың адамгершілік негізі тікелей ғылым және техникалық прогреспен анықталмайды. Бірақ олар (ғылыми-техникалық өзгерістер) жақсылық пен жамандық, әділдік, т.б. жүзеге асатын (жалпы мәдениеттілігі, білім деңгейі, т.б.) жағдайларды түрлендіреді. Осы өзгерістер адамның моральдық жауапкершілігіне, сенімділігіне, сауаттылығына нақты әсер етеді.

Ғылыми-техникалық прогресс түрлі мекемелердің іс-әрекеттік факторларының рөлін көтеруге әрекет етеді. Ғылым мен техниканың дамуы жалпы мәдениетті, адамның білім деңгейін көтереді. Мысалы: Бұқаралық ақпарат құралдарының көмегімен адамдар жалпы адамгершілік мәдениетін көтеруге ықпал ететін өнер туындыларына, ғылым жетістіктеріне қосыла алады.

Мынадай бір аксиома анық-адамгершілік тәрбиесін күшейту.

Адамгершілік тәрбиесі жоспарланған, мақсатты адамгершілік сенімдерді, әдеттерді, рухани парасаттылық қажеттіліктері мен сапаларын қалыптастыру болып табылады.

Г.В.Лазутина «кәсіби адамгершілік қағидалары – командирдің бұйрығы емес, нақты өсиеттер» екенін естен шығармау керектігін айтады.

Қазіргі студенттердің адамгершілік сапалары:

- тәртіптілік пен сауаттылық;
- оқуға қабілеттілік пен ұйымшылдық;
- еңбекке шығармашылық қатынас;
- кәсіптік абырой, шеберлікті құрметтеу;
- саналылық, сыпайылық, ұқыптылық;
- өндірістік көңіл-күй мәдениеті;
- еңбекке, өмірге, іс-әрекетке эстетикалық қатынас;
- ұжымдық түрде бірлесіп еңбек ете білу;
- бастамашылдық, дербестік;
- еңбек етуге дайын болушылық;
- іскерлік және талаптылық;
- еңбектің қорытындысына жауапкершілік;
- еңбек адамдарына, өндіріс шеберлеріне деген құрмет;
- ұстамдылық, сөйлесе білу мәдениеті;
- басқа адмдардың құқығы мен бостандығын құрметтеу;
- құндылықтардың гуманистік бағытталуы;
- өзін-өзібағалауға, парасаттылық қатынастарын реттеуге және өзін-өзі тәрбиелеуге дайын болу;
- қоғамдық жұмыстарға белсенділік (темекі шегумен, нашақорлықпен, қылмыспен).

Дегенмен, индустриалдық қоғамның дағдарысты жағдайында жеке тұлғаның адамгершіліктен шеттетілуі мінез-құлықтық жанама түрдегі қоғамдық қатынастарда, адамдар арасындағы қарым-қатынастарда (оқытудың дистанциялық түрі, интернет, т.б.) сыртқы дүниені қабылдаудағы рационалдау, табиғи эмоционалдық қабылдауды жоғалту қаупін туғызады.

Адамгершіліктің жоғары дамуына, жоғары идеалдарға, жер бетінде әділеттіліктің, қайырымдылықтың салтанат құруына сенім болмаса, қазіргі қарама-қайшылықты әлемде

өмір сүру қиын. Осы орайда И.Кант дәл анықтама берді: *"әрбір адам өз ұрпақтарының бойына жақсы қасиеттердің қалуына әсер етуі тиіс"*. Адамгершілік пен қайырымдылық әлемді құтқарады.

Адамгершілік тәрбиесінің мақсаты – өз іс-әрекетіне жауапкершілікті, адал, намысты, жалғандық пен кәсіптік жаны аулақ адамды тәрбиелеу.

Алайда адамгершілік тек сырттай форма ретінде игерілуі мүмкін емес, ол адамның тұлғалық дербестігіне негізделіп, әр тұлғаның өзіндік заңы күйінде танылады. Адамгершілік қалаған уақытта, қалаған нақты жолмен орындалатын жай мақсат емес. Ол адами іс-әрекеттің өз негізінде жатқан *мақсаттардың мақсаты*.

Адамгершілік тәрбиесі негізінде қалыптасушы сапа-қасиеттер түрі келесідей: шыдамдылық, жомарттық, әдептілік, ізгілік; адамдар арасындағы өзара сыйластық, өзара жәрдем және жолдастық, үлкенге сый, кішіге қамқорлық, әйел және ер арасындағы құрметтеу қатынасы; өзіндік тәртіптілік, өзіндік қадағалау, өзіндік басқарым, өзін-өзі тану, өзін өзі реттеу қабілеттері. Әр адам өзі қалаған әдет-қылықтарды ардақтау арқылы өз адамгершілігінің дамуына ықпал жасауы мүмкін.

Адамгершілік тәрбиесіне орай іс-әрекеттер мазмұны:

- ұжымдық оқу және қоғамдық пайдалы іс-әрекеттерді ұйымдастыру арқылы тәрбиеленушілерді қамқорлыққа баулу;
- қайырымдылық пен жауыздық проблемаларын талдай білуге үйрету;
- шынайы және бейнақты гуманизмді айыра білуге жаттықтыру;
- әлеуметтік әділдік пен әділетсіздік мәнін түсінуге баулу;
- гуманизм идеялары мен олардың жалпыадамзаттық сипатын түсіне, бағалауға дағдыландыру.

Тәрбие мазмұнын жаңаша қарастыру, оны іске асырудағы тұлғалық бағдарлық және іс-әрекеттік тәсілдер ғалымдар мен педагогтерді жеке тұлғаны қалыптастыру міндеттерін шешудің тиімді құралдарын тұтас педагогикалық үрдіс тұрғысынан іздестіруге ынталандырады.

Тәрбие мақсаттарын тереңінен білу педагогтерді, негізінен, қандай адамды қалыптастыруы қажет екені туралы, өздерінің іс-әрекеттеріне не нәрсе саналылық, айқын бағыт, қисындылық беретіні туралы көзқарас тудырады. Сонымен қатар тәрбие мақсаттарының одан ары айқындалуы оның міндеттерінің қалыптасуына ықпал етеді. Тәрбиенің мақсаттары мен міндеттері тәрбиелік жұмыстардың мазмұнын анықтауға тікелей қатысты.

Тәрбие мазмұнының мәселесі тәрбие бағдарламаларымен тығыз байланысты. Нақты бір білім беру мекемесіндегі тәрбие мазмұны мекеменің өз бетінше жасап, қабылдап іске асыратын білім беру бағдарламаларымен анықталады, тәрбие бағдарламалары тәрбиенің негізгі мақсаттары мен міндеттер шеңберін анықтап, тәрбие мазмұнының сипаттамаларын, ерекшеліктерін, негізгі бағыттарын ашып көрсетеді.

Тәрбиеленушілер әрқилы мақсаттар төңірегінде бірігеді. Ондай мақсаттар түрлері келесідей болуы мүмкін: өз құрбыларымен ресми емес қарым-қатынасқа түсу; қарым-қатынас шеңберін кеңейту; тұрмыстағы өз орны мен беделін анықтауда, құқықтары мен еркіндігін қорғауда, ересек өмірге дайындалуда жәрдем алу.

Жас ұрпақты тәрбиелеу үнемі идеялар мен құндылықтарға негізделуі керек. Сондықтан да қазіргі замандағы барлық тәрбие жүйесінің идеялық негізі ретінде бірнеше ғасыр тәжірибиесінде қалыптасқан және дәлелденген ізгіліктік ұстанымдар болуы тиіс. Ізгіліктік, ең алдымен, адамның адамдығын білдіреді: адамдарға деген махаббат, сүйіспеншілік, психологиялық сабырлықтың жоғарғы деңгейі, адамдар арасындағы қарым-қатынастағы мейірімділік, тұлғаны сыйлау, қошеметтеуді көрсетеді. “Гуманизм” ұғымы адамды ең жоғарғы құндылық ретінде санайтын құндылық бағдарлары жүйесі ретінде қалыптасады.

Тәрбие жұмысының басты міндеттерінің бірі – дүниеге ғылыми көзқарас қалыптастыру. Бұл міндетті шешуде әр пәннің алатын орны бар. Өзімізді қоршаған

дүниені тануда ғылыми әдістердің қуатын көрсету үшін ғылыми және практикалық мәселелерде абстрактылы ойлаудың маңыздылығын айқындау үшін, ғылыми ұғымдарды қалыптастыру процесін және ғылыми теориялардың пайда болуы мен дамуын анықтау үшін математиканың мүмкіндіктері өте үлкен.

Демек, тәрбие – жалпыадамзаттық құндылықтар мен халықтың ғасырлар жинақталған, іріктеп алған озық тәжірибесі мен ізгі қасиеттерін жас ұрпақтың бойына сіңіру, баланың қоршаған ортадағы қарым-қатынасын, дүниетанымын, өмірге деген көзқарасын және соған сай мінез-құлқын қалыптастыра отырып еңбекке тәрбиелеу.

Қазіргі егемендік алған еліміздегі тәрбиенің мақсаты оның мазмұнына үйлесімді тұлғаның мәдени болмысын қалыптастырып, дербестігін дамытуға лайық болуына негізделген. Дәлірек айтқанда, мәдени болмыстың қамтитын аймақтық деңгейі зор, тұлғаның өзін-өзі айқындауы, әлеуметтік-экономикалық, саяси дамуы, адамгершілік, имандылықтың жетілуі, экологиялық заңдылықтарды сақтап, көркемдік танымын зорайтып денсаулығын нығайту және адамдармен қарым-қатынасын жақсарту беру мәселелерін қамтиды [4].

Әрине, студентті білімдендіру мен тәрбие ісін жүзеге асыру әдістемелері бір сәтте немесе бір жылда жасала салмайды, ол ұрпақтан-ұрпаққа жалғасып түрлі тәжірибелерден сұрыпталып, оның қорлануы барысында жүзеге асады. Осы орайда кеңестік кезіндегі тәрбие мазмұнындағы теориялық және ұйымдастырушылық жолдардың бүгінгі өмірге үйлесімді жақтарын жетілдіре отырып, шәкірттердің салауатты өмір сүру дағдыларын қалыптастыру бағдарламаларын жетілдіру күн тәртібінен түспейтін мәселе. Өйткені студентке берілетін тәрбиенің мазмұндылығы классикалық педагогика құндылықтарын және оның ұзақ жылдар бойы өмір сараптауынан өткен формаларын ретті және уақытпен үйлестіре пайдалана білу бұл саладағы іс-әрекеттің табысты болуына кепілдік берумен қатар, тәрбие мазмұнының өміршең болуына жол ашады.

Рухани-адамгершілік тәрбиесі – көп арналы, сан қырлы. Ол – халықтың тілімен, әдебиетімен, тарихымен біте қайнасып, ұрпақтан-ұрпаққа жалғасып келе жатқан қастерлі мұра. Адамгершілік тәрбиесі туралы ежелгі ойшылдардың, ғалымдардың ойлары бүгінгі зерттеулерде де өз жалғасын тауып келеді.

Қорыта келгенде, «Адамға ең бірінші білім емес, тәрбие берілуі керек, тәрбиесіз берілген білім – адамзаттың қас жауы, ол келешекте оның барлық өміріне апат әкеледі», - деп ұлағатты ұстаз Әбу Насыр әл-Фараби айтқандай, біліммен бірге жақсы тәрбиені қоса беру ізгілікке бағдарланған, әсемдікпен қаруланған, ұлттық тәлім-тәрбие нәрімен сусындаған халық игілігін жасаушы болашақ азаматты тәрбиелеуге, білімдар саналы да салауатты, «Сегіз қырлы, бір сырлы» болып өсуіне, жақсы азамат болып қалыптасуына жол ашады. Ендеше құнды біліммен қатар өнегелі тәрбие беру – біздің еншімізде тұрған абыройлы да ардақты іс.

Әдебиеттер

1. В.А.Сухомлинский. Балаға жүрек жылуы. – Алматы, 1976.
2. Қ.Б.Сейталиев. Тәрбие теориясы. – Алматы, 1976.
3. И.А.Қайров Адамгершілікке тәрбиелеу әліппесі. – Алматы, 1980.
4. Қоянбаев Ж.Б, Ж.Б Қоянбаев. Педагогика – Астана:1998
5. Тәлім-тәрбие тұжырымдамасы/Қазақстан мұғалімі. 5 ақпан,1993.
6. Бұзаубақова К.Ж. Жаңа педагогикалық технология: Оқу құралы. – Алматы: Жазушы, 2004 ж.

БОЛАШАҚ ПЕДАГОГ-ПСИХОЛОГТАРДЫҢ ПРАКТИКАЛЫҚ ІС-ӘРЕКЕТІНЕ ҚАЖЕТТІ КӘСІПТІК МАҢЫЗДЫ САПАЛАР

Құзыретті, сауатты, өз бетімен іздене алатын маман даярлап шығу мақсатында еліміз жоғары білім беру жүйесіне 2003 жылдан бастап кредиттік оқыту жүйесін енгізді. Жаңа оқыту жүйесінің жоғары оқу орындарында енгізілуі қоғам сұранысына сәйкес бәсекеге қабілетті мамандарды дайындау және осы арқылы жоғары білімнің сапасын жақсарту қажеттілігінен туындады. Кредиттік оқыту – студенттердің және оқытушылардың академиялық алмасуына қажетті шарттарды жүзеге асыратын бірыңғай өзара сынақтың халықаралық жүйесін құру мақсатында ұлттық білім беру жүйесін реформалаудан тұратын әлемдік беталыстан туындаған технология. Білімденудің тәсілі ретінде кредиттік-модульдік оқыту жүйесі болашақ маманның жеке ізденімпаздық, шығармашылық қабілеттерін шыңдауға қозғау салады.

Елбасы Н.Ә.Назарбаев 2012 жылдың 14 желтоқсанында жариялаған «Қазақстан - 2050 Стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты Қазақстан халқына Жолдауында: «Бәсекеге қабілетті дамыған мемлекет болу үшін біз сауаттылығы жоғары елге айналуымыз керек. Қазіргі әлемде жай ғана жаппай сауаттылық жеткіліксіз болып қалғалы қашан. Біздің азаматтарымыз үнемі ең озық жабдықтармен және ең заманауи өндірістерде жұмыс жасау машығын меңгеруге дайын болуға тиіс», - деп болашақ мамандарды сапалы дайындау мәселесін атап көрсетті [1, 6]. Осы міндеттерді шешудің басты тетігі – жан-жақты дамыған, мамандығына сай кәсіби маңызды сапасы қалыптасқан тұлғаны дайындап шығу болып табылады. Тәжірибе көрсеткендей, жоғары оқу орнында кәсіби маңызды сапалары дамымаған, кәсіптік іскерлігі қалыптаспаған педагог-психолог тәжірибеге барғанда көптеген қиындықтарға соқтығады.

Педагог-психолог маман кәсіптік іс-әрекеті барысында келесі бағыттағы жұмыстарды атқарады: диагностикалық, прогностикалық, консультативтік, түзету-оңалту, оқу-ағарту және ғылыми-зерттеу. Тұлғаның нәтижелі кәсіптік іс-әрекеті оның кәсіби маңызды сапасының қалыптасуына тәуелді болады. Болашақ маманның кәсіби маңызды сапалары кәсіпті игеру барысында қалыптасады. Бұл – тұлғаның психологиялық қасиеті негізінде жүзеге асатын білім берудің күрделі, динамикалық процесі.

Жоғары оқу орнында кәсіптік маңызды сапасы қалыптасқан педагог-психолог дайындау мәселесімен: Г.В.Акопов (жоғары білім берудің әлеуметтік психологиясы), А.А.Вербицкий (ЖОО белсенді оқытудың формалары мен әдістері), Б.А.Вяткин, Е.А.Климов, В.С.Мерлин, М.Р.Щукин, К.К.Платонов (белсенділік, қарым-қатынас және іс-әрекеттегі индивидуальды стиль), А.Н.Леонтьев (оқытудағы мотивация рөлі), В.Д.Шадриков, Н.В.Самоукина, А.К.Маркова, Н.А.Аминов, (кәсіптік іс-әрекет жүйесі және кәсіптік қабілеттер), С.В.Тарасов (кәсіби маңызды сапаларды дамыту) және т.б бірқатар ғалымдар айналысты[6].

Кәсіби маңызды сапа дегеніміз – іс-әрекеттің өнімділігін (сапалық, нәтижелік) анықтайтын тұлғаның психологиялық көрсеткіші. Тұлғаның кәсіптік маңызды сапалары ретінде еңбек субъектісінің анатомдық-физиологиялық, психологиялық және әлеуметтік сапаларын айтуға болады. Болашақ педагог-психолог үшін ең бірінші кәсіптік сапалар – психикалық таным процестерінің ерекшеліктері, психикалық күйлер және тұлғаның даралық ерекшеліктері, сондай-ақ, іскерлік, дағды, әдеттер.

Е.А.Климов мамандардың қалыптасуының келесідей кезеңдерін бөліп көрсетеді: оптация сатысы (мамандық таңдау және оны ауыстыру кезеңі), адепта сатысы (мамандық туралы ақпаратқа ие болу кезеңі), бейімделу сатысы (мамандықты меңгеріп шығу кезеңі),

интернал сатысы (кәсіби деңгейге жету кезеңі), шеберлік сатысы (кәсіптік тәжірибенің арту кезеңі), мәртебелі саты (жастар мен әріптестер үлгі алуға тырысатын әйгілі маман атану кезеңі), шәкірт тәрбиелеу сатысы (оның идеяларын жалғастырушылар, шәкірттер, ізінен ерушілер пайда болған кезең) [3].

А.К.Маркованың еңбектерінде кәсіби маңызды сапалар тұлғаның кәсіптік іс-әрекетінің нәтижелі орындалуына, қарым-қатынасына және кәсіптік көтерілу мен кездейсоқ жағдайларды жеңіп шығуына септігін тигізетін психологиялық сапа ретінде қарастырылады. Ғалым кәсіби маңызды сапаларға маманның мотивациялық, еріктік және эмоциональдық ерекшеліктерін, яғни мотив, қажеттілік, қарым-қатынас, адамның құндылық бағдары, кәсіптік талаптану, кәсіптік өзін-өзі бағалау, маман ретіндегі өзіндік санасы; психологиялық әрекет, іскерлік, техника, кәсіптік білім алу, кәсіптік көтерілуге дайын болу; кәсіптік ойлау, мамандық бойынша тәжірибені молайту мүмкіндігі; кәсіптік даму, кәсіптік көтерілу жоспарын жүзеге асыру және жобалау іскерлігі және т.б жатқызады [5].

О.А.Фроликова студент педагог-психологтердің оқу-кәсіптік іс-әрекет құрылымындағы кәсіптік маңызды сапаларының дамуын төмендегі бағыттарға бөледі: рефлексивті-психологиялық бақылампздық, өзін және басқа адамдарды адекватты қабылдау, бірінші көріскендегі адекваттылық, клиентке концентрация; эмоциональды-эмпатия, басқа адамдарға көмек көрсетуге ұмтылу, когнитивті-кәсіптік білім, сыни пікірлей білу, адамның мінез-құлқын болжамдай білу қабілеті; мінез-құлықтық-иілгіштік және адекватты мінез-құлық, өзін-өзі бақылау, басқаларға шыдамды болу, коммуникативті қарым-қатынасқа дайын болу, тыңдай және ести білу, құндылық-мәндік-гуманистік бағыттылық, мотивациялық-мәндік ұстанымдар, тұлғаның адами құндылықтарын тани білу және т.б.

Педагог-психологтың кәсіптік іс-әрекеті коммуникативті мамандықтың субъектісі ретінде әртүрлі деңгейдегі және көпжоспарлы іскерлік қатынаста ақпарат алмасудан тұрады. Ақпарат алмасу – маманның нақты іс-әрекетінің негізгі мазмұны.

Тұлғааралық қарым-қатынас нәтижелі орнауы үшін, өзара әрекет жүйесіндегі субъектілердің ақпарат алмасуын үнемі талдап отыру қажет. Бұл жағдай ақпарат алмасу үшін өзара қарым-қатынасқа түскен сәтпен, одан кейінгі жағдайды болжауға мүмкіндік береді. Сондықтан да, *коммуникативті болжағыштық* сапасын тұлғааралық қарым-қатынас жағдайын талдау және бақылау қабілеті ретінде, болашақ педагог-психологтің маңызды кәсіптік сапаларының бірі ретінде қарастыру қажет.

Талдай білу қабілеті дегеніміз - теориялық психологиялық тұжырымдамаларды талдау ғана емес, сондай-ақ орын алған жағдаяттан шығып кету жолын таба білу. Тұлғааралық қарым-қатынас жағдайы әртүрлі болғандықтан психолог маманның орын алған өзара әрекет жағдаятынан шығып кету үшін адекватты шешім қабылдау іскерлігі болуы қажет. Біздің пікірімізше, өзара әрекет жағдаятын адекватты шешу тұлғаның *коммуникативті иілгіштік* сапасына байланысты болады. Коммуникативті иілгіштік дегеніміз, ашық қарым-қатынасқа қабілетті болу, өзара түсінісуге бағдарлану, тұлғааралық қарым-қатынасты орнатуға және өзара дамуға мүдделі болу, тұлғалармен қарым-қатынасқа сай болу.

Сондай-ақ, болашақ педагог-психолог маманға қажетті кәсіптік маңызды сапа – ол *эмпатия*. Эмпатия – жанашырлық білдіруге, аяушылық танытуға, өзге адамның ішкі жан күйін түсінуге қабілетінің болуы, эмоциональды жылылық, достық қарым-қатынас, қолдау көрсете білу іскерлігі. Ізгілік құндылығы болмаса, эмпатияның жүзеге асуы мүмкін емес. Гуманизмнің негізгі идеясы адамды ең жоғарғы құндылық ретінде түсіндіруі. Тұлға өзін жақсы таныған сайын, өзінің даралығын түсінген сайын өзге адамның қайталанбастығына сезімталдықпен қарайтын болады. Сондықтан да, эмпатияның қалыптасуы мен дамуы ары қарайғы тұлғалық өсуге негіз болады.

Демек, болашақ педагог-психологтың практикалық іс-әрекетіне қажетті кәсіптік-маңызды сапалары, ол коммуникативті болжағыштық, коммуникативті иілгіштік және эмпатия.

Жоғары оқу орны жағдайында болашақ мамандардың кәсіптік сапаларын қалыптастыру үшін әлеуметтік-психологиялық тренингтерді қолдану оң нәтижелер береді. Тренинг әлеуметтік-психологиялық оқытудың белсенді әдісі ретінде топтағы шиеленісті жағдаяттарды өзара түсінісу позициясы негізінде шешуге мүмкіндік беретін көрегенділікті, өзіндік сананы, өзара әрекеттесу деңгейінің жоғарылауына септігін тигізеді. Топта тренинг барысында шынайы өмірдегі сияқты өзара байланыс пен қарым-қатынас жүйесі моделденеді. Бұл өзінің және өзге адамдардың мінез-құлықтық және қарым-қатынастық психологиялық заңдылықтарының психологиялық қауіпсіз жағдайын көруге және талдай білуге мүмкіндік береді. Қатысушылар топта өзін өзгеге ұқсатуға, мінез-құлықтың жаңа нәтижелі тәсілдерімен танысуға мүмкіндік алады. Тренинг барысында туындаған эмоциональды байланыс, жанашырлық, эмпатия тұлғаның өсуі мен өзіндік сананың дамуына әсерін тигізеді. Топтағы өзара әрекеттесу, топтық динамика әр қатысушының психологиялық мәселелерін түсінуге көмектесетін қысымды тудырады. Психологиялық қысым қосымша кедергілерді тудырғанымен, қатысушылардың одан әрі ашылуын, рефлексия, өзін-өзі тану процесін күшейтеді.

Әдебиеттер

1. Қазақстан-2050 Стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты: ҚР Президенті Н.Ә.Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауы // ҚР Президентінің акті жиналысы. – 14.12.2012.
2. Акопов Г.В. Социальная психология высшего образования. М., 2000
3. Климов Е.А. Образ мира в разнотипных профессиях. – М., 1995.
4. Шадриков В.Д. Проблемы системогенеза профессиональной деятельности. – М., 1997.
5. Маркова А.К. Психология профессионализма. – М., 1996.
6. Тарасов С.В. Развитие профессионально важных качеств педагогов-психологов в процессе обучения в вузе: дис.к.п.н. – Самара, 2004.
7. Нұржанова С.А. Жоғары кәсіптік білім беру жүйесінде болашақ мамандардың креативті ойлауын қалыптастырудың педагогикалық-психологиялық негіздері: п.ғ.к. дис. авторефераты. – Астана, 2010 ж.

Р. С. Омарова
М. Д. Есекешова
Э. А. Сұлтанова
Астана қ.

БІЛІМ БЕРУ ПАРАДИГМАСЫНЫҢ ДАМУ ТЕНДЕНЦИЯЛАРЫ МЕН БОЛАШАҒЫ

Қазіргі кезеңде еліміздегі білім беру мазмұнының жаңарту мәселесіне көңіл бөлініп, әлемдік білім кеңестігіне ықпалдастыруға бастау алатын, жаңа мазмұндағы тұжырымдамалар мен заңдар, халықтың рухани, әлеуметтік дамуына, тілі мен тарихы, мәдениетінің өркендеуіне қолайлы мүмкіндіктер туындап отырғаны белгілі.

И.А.Колесникова білім беру парадигмаларының көптүрлілігін педагогикалық өркениетке байланыстырады, оның пікірінше, адамзат қоғамы көптеген сатылардан: табиғи және репродуктивті-педагогикалық өркениеттен өтіп, креативті-педагогикалық өркениетке енуде. Бұл педагогикалық өркениет мұғалім іс-әрекетінің жаңа қырларын аша отырып, кәсіби педагогикалық сапалары мен қызметтерін түбегейлі түрде жаңартуды талап етеді.

Бұл ізденістердің жарқын көрінісі ретінде педагогикалық парадигма, яғни адамзат қоғамының әлемдік әсер тәсілдерін меңгеруі мен педагогикалық ой-өріс пен қарым-қатынастың антологиялық және жеке аспектілерін қамтитын жүйесі ретінде алға шығады.

Антропологиялық, археологиялық мәліметтер бойынша, алғашқы кезеңде «педагогикалық іс-әрекет» ересектер мен бала өмірінің тұрмыстық қарым-қатынасына негізделген. Қоғамның әрбір мүшесі тіршілігін сақтау үшін білім, білік, дағды, өмір сүруге қажетті қатынастарды білуі және оны кейінгілерге үйретуін қажет етті. Табиғат пен адам ақпараттық байланыс ретінде қарым-қатынаста болып, еңбек іс-әрекеті нәтижесінде адамның өмір сүру дағдылары қалыптаса бастады, іс-әрекет инстинкт арқылы реттеліп отырды.

Кейінірек табиғи ерекшеліктер, еңбекке үйрену, дене дамуы мен отбасындағы қызмет ету әрекеттерін меңгеруге байланысты адамзат өзінің даму жолында *репродуктивті-педагогикалық өркениетке* аяқ басты.

Оның ерекше белгісі – арнайы ұйымдастырылған педагогикалық процесс құралдары арқылы іс-тәжірибені «әкеден-балаға» мақсатты түрде үйрету болды. Адамзат қоғамы ақпаратты ұрпақтарына жалғастыру тәсілдерін, біліктері мен білімдерін жетілдірудің жаңаша жолдарын іздестіруге, ойлап табуға бет бұра бастады.

Алғашқы қоғамдағы адамдардың тасқа қоршаған әлем жөніндегі өз түсініктерін бейнелеуі, өмірлік тәжірибелерін сипаттайтын, оны үйретуде таңбалар мен символдарды пайдалануы адам дамуының ілгерушілік сипатын көрсетті.

Қазіргі уақытта адамның әлемдік тануы мен өзін-өзі тануындағы қасиеттері «жансыз» табиғатпен алмасып отыр. В.С.Кукушиннің пікірінше, адам мен табиғаттың арасында «дидактикалық қабырға» пайда болды, оның өткізгіштігі «ақпараттық тазалық» дәрежесінің әртүрлілігіне байланысты.

Жылдан-жылға ақпарат ағымдары мен қорларының қарыштап өсуі адамзат баласын табиғаттан алшақтатып, “өлі табиғатпен” қатынасын нығайта түсті десе де болады. Репродуктивті-педагогикалық өркениет шеңберінде білім беру өлшемдері мен оның мазмұнына қойылатын талаптарды, шарттарды өзгерту туралы сөз қозғалды.

Ғалымдар адамның космо-био-элеуметтік феномен ретіндегі қасиеттерінің сақталуына, оқыту мен тәрбиелеу міндеттеріне көңіл аудару қажеттігіне тоқталады.

Дегенмен, табиғи, әсіресе, ғарыштық бастаулардың кейінгі жоспарға қалдырылуы, білім беру мазмұнының тереңдігінен адамда қорғаныш механизмдерінің пайда болуы көрініс берді. Бұл репродуктивті-педагогикалық өркениеттің ішкі ресурстары таусылып, И.А.Колесникованың пікірінше, алға қарай *креативті-педагогикалық өркениетке* қадам жасау қажеттілігін көрсетеді.

Демек, «Адам-Ғарыш» жүйесіндегі біртұтас ақпараттық-энергетикалық механизмдерді игеру қажеттілігіне орай, *рефлексивті мәдениеттің* дамитындығын болжауға болады. Мұның нәтижесінде «Адам-Адам» жүйесіндегі түрлі деңгейдегі қайшылықтар шешіліп, «Адам-Табиғат» жүйесінің экологиялық жайлы формалары түзіледі.

«Креативті-педагогикалық өркениет кезінде субъект-объект бірлігіндегі адамзат тәрбиесінің біртұтастығы, инновациялық тәжірибені бағалау мен талдау арқылы әр индивидті табиғи педагогикалық іс-әрекетке әкеледі. Іс-шаралар педагогикасы тұрмыстық педагогикасына орын береді. Философиялық түсініктегі “шығармашылық мектеп” кезеңі басталады», - дейді В.С.Кукушин [2].

Бірақ білім беру парадигмаларының бірінен-бірі артық, не қалыс қалған түрлері болмайды. Олар өз кезеңіндегі әлемді түсіну мен педагогикалық нысандардың мәні, оқу-тәрбие процесінің құрылымына байланысты болады.

Егер білім беру саясаттан тыс болуы қажет деп және оның негізін мәдениет контекстінде қарастырсақ, онда білім берудің 3 тұжырымдамалық моделін көрсетуге болады: 1) құндылық (аксиологиялық); 2) іс-әрекеттік (мәдениет-материалдың және

рухани құндылықтарды жасауды сынақтан өткізуші іс-әрекет тәсілі ретінде сипатталады);
3) жеке тұлғалық (мәдениеттің жеке тұлға қасиеттеріне кірігуі).

Осы модельге сәйкес, білім беру парадигмаларын былайша көрсетуге болады:

• *дәстүрлі-консервативтік* (білім беру арқылы мәдениетті қалпына келтіру, сақтау т.б. ретінде);

• *рационалистік* (мәдениетке адамның бейімделуі үшін қолданылады, мұнда басты назарда білім емес, іс-әрекет тәсілдері орын алады).

• *гуманистік* (феноменологиялық) (адамға мәдениеттің негізгі феномені және білім беру субъектісі ретінде қатынас жасау).

Сонымен, парадигмалар, біріншіден, білім берудің мақсаттарына байланысты; екіншіден, мектеп қызметтерін түсінуге, мақсатқа жету тәсілдеріне, әсіресе, оқытудағы оқушы тұрғысынан педагогикалық әсердің сипатына байланысты ерекшеленеді.

Парадигмалардың әрқайсысы білім беруде мынадай мәселелерді ұсынады:

• әлеуметтік институт ретіндегі мектептің қызметтері туралы;

• білім беру жүйесінің тиімділігі туралы;

• білім беру мақсаттарының қоғамдық мәнділігі;

• білім берудің құндылық бағдары.

“Парадигма” ұғымының енуі Бергманның және оны терең талдау, физик, философ Т.Кун есімдерімен байланысты. Т.Кун парадигма идеясын ғылым дамуының кезеңдерін анықтауда пайдаланды.

Парадигма – ғылым дамуының негізгі өлшем бірлігі ретінде түсіндіріледі. Т. Кун бойынша, ғылыми білімнің дамуы мынадай сызба бойынша жүреді: қалыпты ғылым – ғылымдағы ауытқушылық – ғылымдағы тоқырау – жаңа парадигма (альтернативті теориялар бәсекелестігі және бұрынғы парадигманың ауысуы) – ғылыми төңкеріс – қайтадан қалыпты және одан әрі дамудың жаңа тармағы.

Парадигма – ғылым дамуының белгілі бір кезеңдерінде ғылыми қоғамның қабылдаған әдіснамалық және теориялық қағидаларының жиынтығы, ғылыми зерттеудің үлгісі, стандарты, зерттеу мәліметтерін, болжамдар мен ғылыми міндеттердің жиынтық үлгісі ретіндегі көрінісі деп түсіндіреміз.

Қазіргі кезеңдегі «білімді адам» (білім, білік, дағдыны меңгерген) парадигмасының «өмірлік іс-әрекеттерге дайындалған адам» парадигмасына жүзеге асуда, яғни белсенді, шығармашылық ой-санасы қалыптасқан, өзін-өзі дамытатын, дене және адамгершілік қасиеттерін, интеллектуалдық тұрғыда өзін жетілдіретін адамның қалыптасуы.

Парадигма мәтінінде зерттеушілік қана емес, практикалық міндеттердің де шешімін табу мақсатында қолданылатын модель және де, әсіресе, практикалық мәселеге мән берілетіндігін атап өтпеуге болмайды. Осыған байланысты білім беру стратегиясы немесе базалық модель ретінде білім беру жүйесін жобалауға көзқарас, негіз, идея мәнінде түсіндірілетін оқыту (тәрбиелеу) парадигмасы ұғымы қолданылады. Н.А.Лызь атап өткендей, «парадигма» ұғымының ғылыми-педагогикалық еңбектерде берілген басым бөлігі дәл осы топқа жатады. Педагогикалық шындықты полипарадигмалылық немесе парадигманың өзгеруі жөніндегі де пікірлердің астарында әдетте, ғылыми парадигма жайында емес, білім беру парадигмасы түсініктері жатыр.

Педагогикалық еңбектерде «парадигма» ұғымының ғылым және ғылыми іс-әрекетке ғана емес, біліммен де ара-қатынасы белгіленген. Парадигма жөніндегі қалыптасқан түсініктерге жаңа мәннің қосылғандығы айқын байқалады.

Аталмыш процестің себептерінің бірі – жалпы, тарихи-ғылыми және әдіснамалық және аксиологиялық тәсілдердің қиылысуы болып табылады. Қазіргі ғылыми бірлестікте кең танылған Т.Кунның парадигма ұғымына орай көзқарастарының өзі өзгеріске түскен.

Көбіне бүгінгі авторлар мынадай анықтаманы әдіснамалық тұғыр етеді: «Парадигма мәнінде және олардың шешімін табу моделін сипаттайтын, жаппай танылған ғылыми жетістіктер». Осы дәлелдемеге сәйкес, «парадигма» ұғымының мәні төмендегідей ажыратылады:

- 1) ғылыми пікірлер жиынтығы, ғылыми түсініктер, онда ерекше «көру, шешу тәсілін» біріктіретін философиялық, құндылықтық, әдіснамалық және т.б.;
- 2) ғылыми мәселеде қолданатын проблемалар, міндеттер, «басқатырғылардың» шешімін табу үлгісі.

Шетелдік психологиялық-педагогикалық ғылым шеңберіндегі білім беру парадигмасы мәселесіне байланысты еңбектерді талдасақ, шетел педагогикасында білім беру парадигмасы түрлі тұжырымдамалар арқылы беріледі: *дәстүрлі білім парадигмасы*; *технократтық* (прагматикалық) *парадигма*; *бихевиоральдық* (іс-әрекеттік) *парадигма*; *гуманистік парадигма*; *теологиялық парадигма*; *биопсихологиялық парадигма*; т.б.

Әр елде білім беру және тәрбие жүйесі түрліше парадигманы тірек етеді. Бұл жағдайда ғылымды дамытудың жаңа үрдісін ғана емес (жалпы дифференциясынан ықпалдастыққа; ғылымдардың байланысын негіздеуде субъективтіліктен объективтілікке; дараланудан пәнаралық байланысқа; тұйықтан ашыққа; көпсіпаттылықтан біртұтастыққа т.б.), сонымен қатар, білім беру стратегиясы мен жаңа әдіснамасы туралы сұрақтар туындап отыр.

Білім берудің жаңа әдіснамасы білім беру жүйесінің репродуктивті-ақпараттық және пәндік-дифференциалдықтан интеграциялық білім мен метапәнге; эмперикалықтан концептуалдыққа; тақырыптан проблемалылыққа, гносеологиялықтан жеке тұлғалық мәдени білім беруге, ал жалпы – мәдени контекстік, *шығармашылық білім беру парадигмасына* өтуді қамтамасыз етеді.

Бүгінгі күні “ақпараттық қоғамда” білім өзінің шынайы көрінісін тапты. Демек, білім – материалдық және рухани құбылыстар туралы шынайы, әрі нақты мәліметтер жиынтығы, олардың адам санасында дұрыс, объективті бейнеленуі. Білім беру – жас ұрпақты ұлттық игіліктер мен адамзат мәдени мұрасының сабақтастығын сақтай білуге тәрбиелеу және әрбір шәкіртті жеке тұлға деп қарап, табиғат пен қоғам туралы ең қажетті жалпы ғылыми біліммен қаруландыру, қоғамдық құбылыстар мен табиғи ортаны танып-білуге үйрету, ғылыми-әдіснамалық негізде дүниеге танымдық көзқарас қалыптастыру болып табылады. Сондықтан білім дамуының әлемдік үрдісімен пара-пар, өз өткен тарихымыздағы жетістіктерге сүйене отырып, жалпы білім беру саласын жаңа сапалық деңгейге көтеру маңызды.

Әдебиеттер

1. Колесникова И.А. Гуманистическая парадигма и личностно-ориентированные технологии профессионально педагогического образования / Под. ред. В.Л. Матросова, – М., Прометей, 1999.
2. Кукушин В.С. Общие основы педагогики. Серия «Педагогическое образование». – Ростов н/Д.: Изд. «Март», 2002. – 244 с.
3. Омарова Р.С. Білім берудің жаңа парадигмасы жағдайында оқушыларының шығармашылық қызығушылығын қалыптастырудың дидактикалық негіздері. Дисс. – Түркістан, 2008.
4. Қожахметова К.Ж., Таубаева Ш., Жанұзақова Ш. Методология общей и этнической педагогики в логико-структурных схемах. – Алматы, 2005.

РОЛЬ ПРЕПОДАВАТЕЛЯ, ПРАКТИКУЮЩЕГО МЕТОД CASE-STUDY

Педагогический потенциал метода case-study значительно больше педагогического потенциала традиционных методов обучения. Наличие в структуре метода case-study споров, дискуссий, аргументации тренирует участников обсуждения, учит соблюдению норм и правил общения. Преподаватель должен быть достаточно эмоциональным в течение всего процесса обучения, разрешать и не допускать конфликты, создавать обстановку сотрудничества и конкуренции одновременно, обеспечивать соблюдение личностных прав студента.

Эффективность деятельности преподавателя, реализующего метод case-study в своей педагогической практике, связана с воплощением ряда принципов:

- принцип многообразия и эффективности дидактического арсенала, который предполагает овладение дидактикой, ее принципами, приемами и методами, целенаправленное их использование в учебном процессе;

- принцип партнерства, сотрудничества со студентами, базирующийся на признании студентов партнерами в образовательной деятельности, на взаимодействии и коллективном обсуждении ситуаций;

- принцип смещения роли преподавателя с трансляции и «разжевывания» знаний к организации процесса их добывания – снижение роли преподавателя как единственного «держателя» знаний, возрастание его роли как эксперта и консультанта, помогающего студенту ориентироваться в мире научной информации;

- принцип впитывания достижений педагогической науки, опыта, накопленного коллегами – психологическая и педагогическая обоснованность, формулировка не только образовательных, но и воспитательных целей существенно отличает преподавателя, реализующего метод case-study, от преподавателя, использующего классические методы обучения;

- принцип творчества, который предполагает превращение кейса и занятия с его применением в индивидуально неповторимый творческий продукт - метод case-study значительно расширяет пространство творчества, охватывающего деятельность по созданию кейса как уникального интеллектуального продукта, проектирование процесса обучения, совершенствование технологии его преподавания, вовлечение в творчество студентов, усиление роли творческой импровизации в ходе обучения и т.п.

- принцип прагматизма, ориентирующий на четкое определение возможностей того или иного кейса, планирование результатов обучения с точки зрения формирования у студентов навыков анализа ситуации и выработки моделей поведения в ней.

Деятельность преподавателя при использовании метода case-study включает в себя две фазы.

Первая фаза представляет собой сложную внеаудиторную творческую работу по созданию кейса и вопросов для его анализа, состоящую из научно-исследовательской, конструирующей и методической частей. Особого внимания заслуживает разработка методического обеспечения самостоятельной работы студентов по анализу кейса и подготовке к обсуждению, а также методического обеспечения предстоящего занятия по его разбору.

Вторая фаза включает в себя деятельность преподавателя в аудитории при обсуждении кейса, где он выступает со вступительным и заключительным словом, организует дискуссию или презентацию, поддерживает деловой настрой в аудитории, оценивает вклад студентов в анализ ситуации.

Рассмотрим конкретный *Case-study*, предложенный для решения студентам специальности «педагогика и психология» при изучении дисциплины «возрастная

психология».

Case-study. Анализ случая

Ситуация наблюдения: Межличностный конфликт.

Условия наблюдения: семья из пяти человек.

Описание ситуации: играют два ребенка. Девочки 8 и 7 лет. За игрой наблюдает старший брат (20 лет). Младшая сестра играет с куклой, имитирует приготовление обеда. Старшая сестра наблюдает и перестает играть, затем подходит, отбирает куклу и смотрит на брата, ожидая его реакции.

Катя (8 лет): Я хочу куклу! Дай мне куклу! Отпусти! Отпусти! (отбирает куклу, хочет расплакаться, если не получит игрушку)

Лена (7 лет): Я первая ее взяла! А она пришла и отобрала ее у меня. Пусть она мне ее отдаст.

Брат: Вижу у вас и вправду проблема из-за игрушки. Может быть перейдем на кухню и поговорим?

Лена (7 лет): Я хочу куклу! Дай мне! Миша, пусть она отдаст мне куклу!

Брат: Лена, ты хочешь что бы тебе вернули игрушку?

Лена (7 лет): Но я первая ее взяла!

Брат: Лена, ты считаешь, что кукла должна быть у тебя, потому что ты первая ее взяла? Катя, ты слышала. Какое решение предлагает Лена?

Катя (8 лет): А что еще она может предложить? Главное для нее, чтобы было как она хочет.

Брат: Лена, Катя говорит, что ей не нравится твое решение, потому, что в этом случае ты победишь, а она проиграет.

Лена (7 лет): Хорошо, я дам поиграть ей своей куклой, пока мне не надоест играть другими.

Брат: Катя, Лена предлагает другое - пока она играет с другими игрушками, ты можешь поиграть с ее куклой

Катя (8 лет): А потом она отдаст мне куклу?

Брат: Лена, Катя может быть уверена, что ты отдашь ей потом куклу?

Лена (7 лет): Хорошо, я буду играть не долго.

Брат: Катя, Лена говорит, что все будет нормально - она тебя не обманет.

Катя (8 лет): Ну тогда, ладно.

Брат: Надеюсь теперь вы решили свою проблему. Не так ли?

Наблюдаемые единицы:

1. Сознательно принимаемые участие в конфликте субъекты: Катя, Лена.
2. Вовлеченные в конфликт по мимо своей воли: нет.
3. Прямые участники: Катя и Лена
4. Косвенные участники: Брат
5. Ранг, статус и силу каждого из участников: наиболее авторитетным является Брат, а Катя и Лена равны в своих статусах.
6. Объект конфликта: кукла. Вид объекта: объект не может быть разделен на части и владеть им совместно невозможно.
7. Объективный фактор: объект один, а играть им хотят обе стороны
8. Субъективный фактор: соперничество, элементы детского эгоизма.
9. Основные стадии протекания конфликта:

Предконфликтная ситуация: у детей много игрушек, но все они не одинаковы и поделены между сестрами.

Собственно конфликт. Повод для конфликта: отбор игрушки у владельца. Причиной конфликта становится потеря возможности играть с игрушкой, возможно желание привлечь внимание.

Формы конфликтного поведения участников: Катя - активно-конфликтное поведение (вызов); Лена пассивно-конфликтное поведение (ответ на вызов).

Фазы развития конфликта: отбор объекта конфликта (игрушки) - является этапом перехода конфликта из латентного состояния в открытое противоборство. Дальнейшая эскалация противоборства: отказ одной из сестер смириться с потерей игрушки. Для достижения своих целей наблюдаемый Катя ищет сторонников в лице брата. Конфликт достигает своего апогея когда число участников конфликта доходит до трех человек. Подключается брат. Но в данном случае характерная для этой фазы ситуация, когда конфликтующие стороны действительно забывают истинные причины и цели конфликта и останавливаются только на эмоциональных и обобщенных высказываниях, личных оскорблениях, переходит в переговорную.

Разрешение конфликта. Конфликт остановлен под давлением третьей силы. Третьей силой является брат, как авторитетная фигура он предлагает переговоры для решения конфликта.

Послеконфликтная стадия: удалось в ходе конфликта и последующих переговоров достичь преследуемой цели (обладать игрушкой будут обе стороны индивидуально, но в разное время); методы и способы ведения борьбы были социально приемлемы и даже социально одобряемы; потери сторон незначительны; чувства собственного достоинства сторон не ущемлялись; в результате заключения мира эмоциональное напряжение сторон снято; удалось сбалансировать интересы сторон; компромисс хоть и навязан третьей силой, но и явился результатом взаимного поиска решения конфликта; реакция окружающей социальной среды (брата) на итоги конфликта - одобрение.

10. *Форма межличностного конфликта:* соперничество.

11. *Исход конфликта:* компромисс.

Анализ конфликтной ситуации хорошо иллюстрирует межпредметную связь (интеграцию знаний) по ряду дисциплин, а именно – возрастная психология, социальная психология, педагогика, конфликтология. Кроме того применение метода case-study позволяет в ходе обсуждения:

- привлечь участников к групповой работе;
- определить уровень знаний студентов и их взглядов по разным вопросам;
- стимулировать умственную работу и взаимодействия в процессе занятия;
- формировать у студентов творческое отношение к учебному материалу и навыков дедуктивного мышления.

Методические рекомендации обсуждения кейса в аудитории можно свести к следующим положениям:

1. Для хорошей подготовки к обсуждению в аудитории необходимо решить процедурные проблемы: порядок и регламент выступлений, вопросов и ответов. Студенты должны получить ответы на такие вопросы:

- Как включиться в процесс обсуждения?
 - Какие формы взаимодействия со студентами и преподавателям использовать?
 - Какую роль (роли) избрать и как их играть?
 - Как быть инициативным?
- 2. Преподавателю нужно избегать преподавательских ловушек, которые сводятся к тому, что возникает желание детально объяснить ситуацию, ускорив анализ.
- 3. Студенты сами должны дорасти интеллектуально до решения ситуации. Знания они должны приобретать, а не получать.
- 4. Отношения между преподавателем и студентами должны быть партнерскими.
 - 5. Атмосфера на занятиях должна быть творческой.
 - 6. Обсуждение в аудитории нужно концентрировать вокруг трех позиций:
 - проблемы, которые содержатся в кейсе;
 - альтернативы, направленные на решение этих проблем;
 - рекомендации относительно деятельности в данной ситуации.

Таким образом, роль преподавателя, использующего кейс-метод, отличается тем, что он осуществляет информационно-коммуникативное взаимодействие студентов, формирует и поддерживает поле знаний, т.е. преподаватель выступает как руководитель, коммуникатор и активный участник познавательного коллективного процесса.

Литература

1. Гуцин Ю. В. Интерактивные методы обучения в высшей школе// Психологический журнал-2012 - № 2, С. 1-18.
2. Масалков, И. К. Стратегия кейс-стади: методология исследования и преподавания: учебник для вузов/И.К. Масалков, М В. Семина. — М.: Академический Проект; Альма Матер, 2011. — 443с.
3. Ситуационный анализ, или Анатомия Кейс-метода/под ред. Ю. П. Сурмина. — Киев: Центр инноваций и развития, 2002. — 286с.

Г. У. Аренова
г. Астана

ОБРАЗОВАТЕЛЬНАЯ СРЕДА КАК ФАКТОР ФОРМИРОВАНИЯ ПОЛИКУЛЬТУРНОЙ ЛИЧНОСТИ СТУДЕНТА В УСЛОВИЯХ ВУЗА

Образование является одним из основных социальных институтов, обеспечивающим воспроизводство общества (главная цель любой системы образования, т. к. общество заботится, прежде всего, о постоянстве присущих ему общественного строя, менталитета, культуры и т. д.). Право на образование является одним из прав человека, которое служит ключевым фактором расширения и развития знаний, представляет собой исключительно ценное культурное и научное достояние как для каждого человека, так и для общества [1].

По утверждению Б.М. Бим-Бада и А.В. Петровского, ведущим и определяющим началом социализации является образование. Оно находится в динамическом взаимодействии с развивающимся человеком и процессами его стихийной социализации. Образование одновременно выступает и как фактор, и как средство социализации: оно влияет на предпочтение людей в выборе жизненно важных ценностей, на их самоопределение, организует и упорядочивает стихийную социализацию; все остальные факторы социализации под действием этих предпочтений то ослабевают, то усиливают свое воздействие на людей, на образ жизни, нравы и обычаи общества, его ценности и нормы. Поэтому образование можно рассматривать как процесс и результат целенаправленной, педагогически организованной и планомерной социализации человека, осуществляемой в его интересах и в интересах общества, которому он принадлежит [2].

А.В. Петровский и его соавторы определили дидактику социализации развивающейся личности в системе образования. В основу такой дидактики положены три основных принципа:

1. Принцип вариативности, ориентирующий педагога на использование средств, способствующих обнаружению учащимся собственной модели учения;
2. Принцип синтеза интеллекта, аффекта и действия, позволяющих направить психотехнические усилия педагога на интеграцию трех сфер социализации личности учащейся молодежи в системе образования;
3. Принцип приоритетного старта, означающий необходимость начала процесса социализации именно с того, что ближе всего учащемуся [3].

Именно высшие учебные заведения должны быть проводниками социокультурных идей, формировать подлинную интеллигенцию. Высшее образование – это способ

совершенствоваться в интерпретационной деятельности, понимании смысловой и оценочной информации в конкретной социальной ситуации.

В идеале, ценность университетского образования как самостоятельного социального феномена, имеющего целью социокультурную, личностную и статусную привлекательность заключается в приобретении «интеллигентности», т. е. способности молодого человека постоянно черпать знания, готовности понимать другого человека и другую культуру [3].

Инновационная поликультурная образовательная среда представляет систему влияний и условий, создающих возможности для развития профессионально-ориентированной поликультурной языковой личности. Используя понятие "инновационная поликультурная образовательная среда", Ясвин В.А. имеет в виду, что она выступает условием, содействующим самореализации будущего профессионала, способным обеспечить формирование основ нового профессионально-ориентированного поликультурного сознания и поведения путем введения новообразований в педагогические технологии и практику. Инновационная среда является культурно-образовательным пространством с приоритетом гуманистически-нравственных ценностей, среди которых доминантными являются ценности саморазвития и самореализации [4].

Такая среда предполагает организацию системы непрерывной профессионально-ориентированной языковой подготовки; предоставление возможностей для проектирования индивидуализированной образовательной траектории развития профессионально-ориентированной иноязычной компетентности; интегративный подход к отбору содержания обучения в соответствии с запросами общества и комплиментарность потребностям обучающихся; использование новейших достижений в образовательной практике; изменение системы подготовки с переносом акцента на автономную деятельность обучающихся; изменение системы учебного взаимодействия (взаимосвязь – взаимоотношение – взаиморазвитие) [5].

В составе инновационной поликультурной образовательной среды выделяют содержательно-методический, процессуально-технологический и коммуникационный компоненты. Их взаимодействие создает возможности для содействия непрерывности и динамичности процесса развития и совершенствования черт профессионально-ориентированной поликультурной языковой личности обучающихся, которая проявляется в уровне сформированности профессионально-ориентированной иноязычной коммуникативной компетентности.

На начальном этапе языковой социализации в ВУЗе доминируют общепрофессиональные, общекультурные аспекты языка. Продвинутый этап предусматривает более узкую направленность: изучение текстов по специальности, овладение профессиональной терминологией, умение общаться на профессионально значимые темы. Для современных студентов характерно то, что они получают достаточные языковые профессионально-ориентированные знания, однако отмечается недостаточность получаемых знаний по культуре речи, этике общения, умению устанавливать коммуникативные контакты в различных социальных контекстах [9].

Образование признано одним из важнейших приоритетов долгосрочной Стратегии «Казахстан – 2030». Целью реформ в образовательной сфере является адаптация системы образования к новой социально-экономической среде.

Система образования Республики Казахстан претерпела изменения, связанные со следующими объективными факторами:

- становление Республики Казахстан в качестве суверенного государства;
- ориентация на рыночную модель экономики;
- развитие различных форм собственности;
- вхождение национального образования в мировую образовательную систему [6].

Улучшение экономической ситуации страны в начале нового столетия в целом позитивно отразилось на системе образования: возобновилось строительство новых школ;

стали выделяться средства на укрепление материально-технической базы организаций образования. Однако этого недостаточно для коренного изменения состояния системы образования. Наблюдается явное отставание образовательной системы от потребностей рыночной экономики и открытого гражданского общества [7].

Обучение студентов навыкам и компетенциям, необходимым для успешной деятельности в экономике, основанной на знаниях, требует владения рядом знаний и компетенций. Три категории компетенций являются ключевыми:

1. *Действовать автономно*, развивать и реализовывать чувство собственного «я»; делать выбор и действовать в контексте более широкой панорамы - быть ориентированным на будущее, осознавать особенности среды, понимать, как можно встраиваться, выполнять обязанности и осуществлять свои права; определять и реализовывать жизненный план, планировать и реализовывать личные проекты.

2. *Использовать средства в интерактивном режиме*; использовать средства как инструменты для активного диалога: осознавать и реагировать на возможности новых средств; быть способным использовать язык, текст, символы, информацию, знания и технологию в интерактивном режиме для достижения целей.

3. *Функционировать в социально неоднородных группах*; быть способным эффективно взаимодействовать с другими людьми, имеющими разный жизненный опыт, признавать особенности, являющиеся следствием социальной принадлежности индивидов; создавать социальный капитал; уметь устанавливать хорошие отношения с другими, кооперироваться, управлять и разрешать конфликты [8].

Исходя из перечисленных категорий компетенций, можно отметить, что основной тенденцией развития образования является повышение качества подготовки специалистов, обеспечение новых направлений подготовки, инновационного развития, интеграция с интенсивной научно-исследовательской деятельностью, тесная связь исследований с потребностями общества на основе совершенствования образовательных и информационных технологий.

Литература

1. РАН Г. В. Осипова. М.: ИНФРА-М, 1998.
2. Бим-Бад Б.М., Петровский А.В. Образование в контексте социализации. // Педагогика. – 1996. - №1. С.3-8
3. Петровский А.В. Личность. Деятельность. Коллектив. – М.: Политиздат, 1982.-255 с.
4. Русанова А. Г. Культурная идентификация студентов и проблемы высшего образования // www.zpu-journal.ru/e-zpu/2008/11/Rusanova/
5. Ярославова Е.Н. Становление профессионально-ориентированной поликультурной языковой личности в инновационной образовательной среде университета. www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Vchdpu/ped/2011_92/Yaroslav.pdf
6. Концепция развития образования РК до 2015 года. - Астана, 2004
7. Шокаманов Ю. К. Тенденции человеческого развития в Казахстане. - Алматы: Агентство Республики Казахстан по статистике, 2001. - 348с.
8. Казахстан в цифрах. // Агентство Республики Казахстан по статистике www.stat.kz
9. Аренова Г.У. Психолого-педагогические условия формирования полилингвальной личности (на примере студенческой молодежи). Дисс...магистр.пед.наук. – Астана, 2013г. – 110с.

СТУДЕНТТЕРДІҢ ТҰЛҒАЛЫҚ ҚАЛЫПТАСУЫНДА ҚАРЫМ-ҚАТЫНАСТЫҢ АЛАТЫН РӨЛІ

Қарым-қатынас – бұл әлеуметтік-психологиялық құбылыс, ол адам өміріндегі көптеген рухани және материалдық құндылықтарды қамти отырып, оның өміріндегі ең жоғары қажеттіліктердің бірі. Оқытушы мен студенттердің арасындағы педагогикалық қарым-қатынас ересек адамдардың тәрбие ықпалының маңызды жолдарының бірі болып табылады. Оқытушы негізінен мұндай қарым-қатынасты ұйымдастыру және қолдануға біршама даяр, ол студенттер істің негізгі өрісінде – университетте көреді, оның жолдастары мен достарын біледі. Бұл, бір жағынан араласу үшін көп материал береді, екіншіден, педагогтың тәрбиелік мақсатына жетуіне әсер етеді, себебі, студенттермен араласа отырып, оның өміріндегі көптеген факторларды ескере алады және соған сәйкес тіршілікте туатын проблемаларды шешуге көмектесе отырып, білімгерлерге ықпалын тигізеді. Алайда, тәжірибеде оқытушының студенттермен қарым-қатынасы әрдайым ұтымды қалыптаспайды. Көп жағдайда бұл әрбір педагогтың басқару стиліне тәуелді, басқаша айтқанда, оның студенттермен өзара ықпалы құрылатын функцияларды тәрбиешінің орындау мәнерлері және тәсілдерінің түріне байланысты. Әдебиеттерді талдау негізінде оқытушылардың студенттермен қарым-қатынас стилінің бес түрін сипаттауға болады [1].

Қарым-қатынасты басқарудың *автократтық стилінде* оқытушы студенттерге көптеген қатаң талаптар қойып, оның орындалуын қатты қадағалайды. Студенттер өздерінің көзқарасын, пікірлерін айта алмайды.

Ал өктемдік стилінде автократтықтың негізгі белгілері тән болып келеді. Бірақ, мұнда студенттерге қатысы бар ұжымдық өмірдің проблемаларын талқылауға мүмкіндік беріледі. Алайда оқытушы әрқашан соңғы шешімді өзінің бағдарларына сай қабылдайды.

Қарым-қатынастың *демократиялық стилінде* оқытушы топ ұжымына сүйенеді, студенттерді дербестікке ынталандырады. Олар ұжымдық өмір проблемаларын талқылайды да белгілі бір талғамға ие болады. Бірақ соңғы шешімді оқытушы тұжырымдайды. Оқытушы студенттердің сын-ескертпелеріне белгілі шыдамдылық көрсетіп, олардың жеке істері мен проблемаларын жете түсінуге тырысады.

Елемеушілік стильде оқытушы шамасы келгенше студенттердің тірлігіне көп араласпауға, міндеттері мен басшылық ету нұсқауларын формальды орындаумен шектеле отырып, іс жүзінде олармен тиімді қарым қатынас жасаудан шет қалуға тырысады.

Айнымалы стильге тән оқытушы сыртқы жағдайға немесе өзіндік эмоциялық күй жайға байланысты жоғарыда сипатталған қарым-қатынас стильдерінің кез келген түрін іске асырады, ол оқытушының студенттермен өзара қарым қатынас жасау жүйесін шатастырып, күрделі жағдайларға жетелейді.

Сондықтан да жеке тұлғаның қалыптасуында студент пен оқытушы арасындағы қарым-қатынастың орны ерекше. Қандай адам болсын университет қабырғасында өзіне үлкен әсер еткен оқытушы туралы аса бір жылылықпен еске түсіруі жиі кездеседі. Оқытушы мен студенттің қарым-қатынасы өте күрделі мәселе болып есептеледі, өйткені осылардың негізінде студенттердің жеке қасиеттері қалыптасады. Педагог М.Шульцтің айтуынша, «Мұғалім мен оқушының жеке қарым-қатынастары іс-әрекеттер атқару нәтижесінде туындауы қажет», - дейді. Педагогикалық тұрғыдан қарағанда тәрбиеленушіге нәтижелі ықпал ету үшін студент оқытушыны қабылдауы ғана емес, керісінше оқытушының да студентті де қабылдауы қажет.

Педагогикалық қарым-қатынас дегеніміз – оқытушы мен студенттің рухани баюы. Бұл нәтижеге тек қана оқытушы студентке өзінің дәрежесіндей тең қарағанда ғана жетуге болады. Бұл қандай қарым-қатынасты білдіреді?

Біріншіден, оқытушы студенттің рухани дүниесіне үлкен құрметпен қарап, оның еркіндігін мойындап, оның келісу-келіспеу құқығына және іс-әрекетін таңдау құқығына ие екендігін тануы.

Екіншіден, студенттің дүниеге деген көзқарасын түсініп оның қайғысы мен қуанышына ортақтаса білу. Кері байланыс біреудің екіншіге деген қызығуы қарым-қатынасынан туындайды. Жатсыну, бір-біріне селқостық өзара қызығу жоқ жерде пайда болады. Қалыптасқан әдет бойынша педагогтың әңгімесінің мазмұны ескерту мен үйретулерге толы болады. Мұндай педагогикалық қарым-қатынас мүмкін емес. Қарым-қатынас басқа біреудің жан дүниесіне «мен» деген ұғымына ену. Бұл оңай емес, өйткені басқаның жан дүниесіне енуі үшін психологиялық дайындық керек. Сондықтан қарым-қатынасты ұйымдастырғанда студенттің психологиялық жағдайын ескеру қажет. Қарым-қатынаста оқытушы ұстайтын арақашықтықтың да өзіндік маңызы бар. Бұл оқытушының студентке деген көзқарасының әртүрлілігінде. Педагог өз күшіне сенбесе, бұл арақашықтықтың алыстауына әкеліп соғады және оның беделіне нұқсан келтіреді [2].

Қарым-қатынасты дұрыс анықтау шығармашылықты талап етеді, әрбір оқытушы бұл мәселені өзі шешеді. Студенттің тәртіпсіз қылығын көргенде қаталдау қарап, ал керісінше жағдайда жақын тартады. Арақашықтықтың өлшемі сонымен қатар оқытушының студентпен сөйлесуінен «сіз» және «сен» түрінде еркелету және ресми дауыс ырғағынан көрінеді. Қарым-қатынаста арақашықтықты сезу қиын емес. Бұл үшін сөйлесіп отырған адамдарды бақылап отырып, олардың бір-біріне деген көзқарасын анықтауға болады.

Студенттермен қарым-қатынас жасаудың ең бір бағалы сәті әр студенттің өзімен жеке байланыс орнату. Бұл жеке қарым-қатынас студенттің көңіліне сенім ұялатады, қамқорлықты сезінеді. Жеке қарым-қатынасты қалыптастыру әдісі түрлі-түрлі, мәселен: қарау, күлімсіреу, қимыл, тыйым сөз, әдепті сұрақ т.б. Бұдан соң басқа студенттермен, яғни топпен қарым-қатынасқа түсу жеңіл болады. Оқытушы студент бойында қазіргі заман мәдениетіне сай мінез қалыптасуына жауапты. Өзіне деген сенімділік, беделдік студентте, сонымен қатар оқытушыда да міндетті түрде болуы керек. Басқаны тыңдай білу, оны құрметтей білуді де студент оқытушыдан үйренеді. Студентке деген оқытушының шынайылық және әдептілік қарым-қатынасты, студент бойында да осылардың пайда болуына әсер етеді. Басқа адамдармен сөйлесе білу мәдениеті де оқытушыға қатысты. Оқытушының міндеті – студенттермен қарым-қатынасқа түсе отырып ынталандыруға жағдай жасау. Студенттердің өзара әрекетіне басшылық жасап, бағыт-бағдар беру. Оқытушы көмекші рөлді атқарады, оның белсенділігінің орнына, студенттердің белсенділігі артады [3].

Оқытушы студенттер көңілін үйлесімділік орын алу үшін пікірлердің сөзбе-сөз сай келуіне емес, баға белгілерінің ұқсастығына, қайсыбір пікірлер үшін қажетті адамгершілік негіздерінің ортақтығына аударуы керек.

Қарым-қатынас – бұл адамның басқа адамдармен өзіндік өзара әсерлесуі және біріккен іс-әрекетте өзара қатынасының дамуы. Қарым-қатынас адамзат қатынасының күрделі түрі. А.Б.Добрович пікірінше, қарым-қатынас бірліктегі қызметті реттейді, сананың алғашқы қалыптасуының және дамуының құралы болып табылады. Ол жеке тұлғаның ойы мен іс-әрекетін анықтайды деген [4].

Қарым-қатынас адам психикасының және оның мінез-құлқының мәдени, саналы түрде қалыптасуы мен дамуында үлкен роль атқарады. Қарым-қатынас арқылы адам жоғары қабілеттері мен қасиеттерін аша алады. Дамыған адамдармен белсенді қарым-қатынасқа түсе отырып, ол өзі тұлға болып қалыптаса алады. Егер туғаннан бастап, адам басқа адамдармен қарым-қатынасқа түсу мүмкіндігінен айырылса, ол ешқашан мәдениетті, адамгершілігі бар адам болмас еді, тек ғана аяғына дейін жартылай жануар болып яғни, сыртқы жағынан адамға ұқсас болар еді. Оған әдебиеттерде көптеген мысалдар, зерттеулер дәлел бола алады.

Жеке адамдар арасындағы қарым-қатынас тиімділігін арттыру үшін мынадай жайттар ұсынылады:

- мұқият тындай білуге дағдылану;
- өз идеяңды айтпас бұрын айқындап алу;
- потенциалдық семантикалық проблемаларды қабылдай білу;
- өзіңнің дене тұрысыңа, қимылыңа, дауыс ырғағыңа зер салу;
- эмпатияға және ашық-жарқын әңгімеге көңіл бөлу. Эмпатия – бұл басқа адамның сезіміне көңіл аудару, әрі өзара пікірлескенде, хабар алмасқанда қолдау, көңілді әңгімелесу;
- кері байланыс орнатуға тырысу [5].

Студенттердің түрлі іс-әрекеттердегі қарым-қатынасы жаңа психологиялық және тұлғалық сапалардың қалыптасуына негіз болады. Сонымен, қарым-қатынас адамзат үшін әртүрлі деңгейде, әртүрлі кезеңде қалыптастыруды қажет ететін құбылыс.

Әдебиеттер

1. Брудный А.А. Понимание как философско-психологическая проблема. // Вопросы философии. 1977. №10. С. – 5-10.
2. Зимняя И.А. Педагогикалық психология – М.: Логос; А, 2005.
3. Кушембаев Р.К. Психология успеха – А., 1999.
4. Добрович А. Общение: наука и искусство. – М.: Яуза. - 255 с.
5. Көмекбаева Л. К. Білім беру ұйымдарындағы психологиялық қызметті ұйымдастыру. – А, 2002.
6. Бакли Р., Кейпл Д. Теория и практика тренинга.- СПб, 2002
7. Андреева Г.М. Социальная психология. – М.: Аспект Пресс, 1996
8. Бодалев А.А. Психологическое общение. – В.: Н.П.О, 1996.

Г. А. Куребаева
Семей қ.

ӘЛЕУМЕТТІК ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ТРЕНИНГ ОҚЫТУ ӘДІСІ РЕТІНДЕ

Кең мағынада әлеуметтік-психологиялық тренингі топтық жұмыстың белсенді әдістеріне негізделген психологиялық әсер етудің тәжірибесін білдіреді және коррекция мен тұлғалық дамудың, іс-әрекет, қарым-қатынас сфераларындағы іскерліктер мен дағдыларды меңгерудің, білім берудің арнайы формалары қолданылады [1].

Әлеуметтік-психологиялық тренинг (ӘПТ) – нақты қандай да бір әлеуметтік психологиялық білімдерді меңгеруге, персоналдық араласушылық қабілеттерін, рефлексивті дағдыларды және топтағы болып жатқан жағдайларға, мінез-құлыққа, қалып-күйлерге талдай жасай алу қабілетін, өзін және қоршағандарды барабар қабылдау іскерлігін дамытуға бағытталған. Мұнда тұлғалық мінез-құлық пен тұлғааралық өзара әрекеттесудің нормалары жасалады және түзетіледі, сонымен қатар жағдайға икемді жауап қайтара алу қабілеті дамытылады [2].

ӘПТ – белсенді оқыту мен психологиялық әсер етудің әдісі болып табылады, ол топтың интенсивті өзара әрекеттесу процесінде жүзеге асырылады, және қарым-қатынас сферасындағы хабардарлықты жоғарлатуға бағытталған. Мұнда үйренушінің жалпы белсенділік қағидасы басқа топ қатысушыларының мінез-құлығы мен өзінің мінез-құлығын рефлексиялау принципімен толықтырылады.

ӘПТ барысында шешілетін негізгі міндеттерді бес топқа бөлуге болады: психологиялық білімдерді меңгеру, адам тұлғасына арналған түрлі психологиялық көзқарастармен танысу, адамдардың өзара әрекеттесу процесін, бұл әрекеттесуді қозғалысқа келтіретін серіппелерді, нәтижелі қарым-қатынас тәсілдерін меңгеру [3].

Сырттай білдірілетін қарым-қатынас дағдылары мен іскерліктерін меңгеру: жұптағы өзара әрекеттесу кезінде, топ құрамында, қатынасқа түсу кезінде, белсенді тыңдау кезінде, т.б., яғни қарым-қатынас тактикалары мен техникаларын жетілдіру.

Тренинг барысында жасалатын психологиялық қауіпсіздік және ыңғайлылық атмосферасы қатысушыларға мінез-құлықтық эмоционалдық стереотиптер тізімін көрсетуге және өзінің мінез-құлығына кері байланысты алып, адамдармен өзара әрекеттесу кезінде жіберілген қателіктерді, қарым-қатынасқа басқа, одан да нәтижелі бағыттарды қолдануға болатынын ұғынуға, өзара әрекеттесудің жаңа дағдыларын меңгеруге мүмкіндік береді. Әрбір тренинг қандай да бір дәрежеде аталған міндеттерді шешеді, және де бұл дәрежеге тек тренингке ғана байланысты емес, ол сонымен қатар топ мүшелерінің тұлғалық мәселелеріне, мақсаттарына, мотивациясына тәуелді болады [4].

ӘПТ процесінде топтық дискуссия, рөлдік ойын, вербальді емес жаттығулар т.б. түрлі әдістемелік тәсілдер қолданылады. Сабақ барысында бейнежазылымды қолдану ӘПТ-тің нәтижелілігін жоғарлатып, қатысушыларға объективті кері байланысты алуға мүмкіндік береді.

ӘПТ бірінші кезекте әртүрлі саладағы мамандарды: басқарушыларды, педагогтарды, дәрігерлерді, психологтарды, әлеуметтік қызметкерлерді т.б. даярлаудың құрамды бөлігі ретінде кең тарау алды [5].

Әлеуметтік-психологиялық тренинг – адамдардың топтық өзара әрекеттесуі кезінде қалыптасатын өмірлік тәжірибені жинақтау арқылы оқыту. Әсіресе, осындай оқыту болашақ мамандар үшін өзекті болып келеді, осы кезде кәсіби қарым-қатынас қажеттілік өрши түседі, ал кәсіби тәжірибе жеткіліксіз, бірақ оны жинақтауға деген ұмтылыс анық көрінеді.

ӘПТ жағдайындағы қарым-қатынас, кәдімгі тұлғааралық қатынастарға қарағанда, интенсивті, эмоционалды, ашық, шынайы болып келеді. Топпен жұмыс істеудің бастапқы кезеңдерінде жүргізушінің негізгі міндеті сәйкес атмосфераны қалыптастыру, осындай қарым-қатынас үшін психологиялық қауіпсіз жағдайларды модельдеу [6].

Жағдайлардың көбінде психологиялық тренинг топтық формада жүргізіледі, көптеген авторлар бұның артықшылықтарын бөліп көрсетеді. Жұмыстың топтық формасының артықшылықтары:

- Топ миниатюрадағы қоғамды бейнелейді, сондықтан әртүрлі әлеуметтік ептіліктерді дамыту үшін «полигон» бола алады.
- Адам топта жаңа іскерліктерді меңгере алады, өзі сияқты серіктестер арасында қатынастардың түрлі стильдерімен эксперимент жасай алады.
- Топ ұқсас мәселелері бар адамдардан қолдау мен кері байланыс алуға мүмкіндік береді, қатысушылар өздерін басқалармен ұқсастыра алады.
- Топтық тәжірибе оқшаулануға қарсы әрекет жасап, қоршағандар мен жақын қарым-қатынас орнатуға, тұлғаралық мәселелерді шешуге көмектеседі.
- Топ қатысушылардың өзін-өзі ашу, өзін-өзі зерттеу, өзін-өзі тану процестерін жеңілдетеді.
- Топтағы өзара әрекеттесу күштенуді туғызады, ол өз кезегінде қатысушылардың психологиялық мәселелерін анықтау мен шешу бойынша құрылымдық жұмысқа тасымалданады.
- Топтық психологиялық жұмыс бір мезгілде көп адамдармен жұмыс істеуге мүмкіндік береді, сондықтан қатысушылар оған жеңіл қол жеткізе алады [6].

Психологиялық тренингтер әр алуандығымен сипатталады, және түрлі негіздері бойынша жіктеледі. Егер психологиялық тренингтерді мақсаттарына байланысты жіктейтін болсақ, оларды шартты түрде нақты ептіліктер тренингтерімен тұлғалық өсу

тренингтеріне дейін орналастыруға болады. Бірінші жағдайда – сыртқы, мінез-құлықтық эффектіге тірек жасалады, ол кейін тұлғаның өзгеруіне әкелуі мүмкін. Екінші жағдайда негізгі эффект ішкі жоспарда байқалады – әуелі тұлғаишілік өзгерістер (өзін-өзі бағалау, мотивация, құндылық бағдарлар т.б.) жүзеге асып, кейін мінез-құлық та өзгеруі мүмкін. Сәйкес тренингтердің нәтижелілігінің критерийлері де айырықшаланады: бірінші жағдайда олар – объективті (жаттықтырылатын ептіліктердің даму деңгейі), екіншісінде – қатысушылардың тренинг оларға не бергені жөнінде өздерінің есептері жолымен алынған субъективті критерийлері [6].

Тренингтер, оларда жұмыстың пәні ретінде қандай тұлға қатынастарының жүйесі шығатынына байланысты жіктелінуі мүмкін.

Тұтас тренингті немесе жеке сабақтарды ұйымдастыру кезінде жүргізілетін жұмыстың мақсатын анықтап алу қажет, шешуді қажет ететін міндеттерді ойластырып, қалыптастырған жөн.

Міндеттер жұмыс барысында қол жеткізуге жоспарланатын нақты нәтижелерді бейнелеуі керек. Мысалы, «психикалық қасиеттерді трансформациялаудың жаңа деңгейі ретінде психикалық қасиеттерді қалыптастыру және субъекті потенциалды ашу» немесе «балаларға қызықты болу керек!» сияқты міндеттерді қою сәтті болып келмейді. Бірінші жағдайда – міндет ғылыми болса да, бірақ тым абстрактілі, оны әрбір адам өзінше түсініп, тұжырымдауы мүмкін, сонымен қатар ол нақтылауды қажет етеді. Екіншісінде – міндет нәтижені емес, жұмыс процесінің эмоционалдығын бейнелейді.

Міндеттерде қол жеткізуге белгіленген нәтижелер мүмкіндігінше позитивті терминдерде қалыптастырылуы керек. Мысалы, «топтың бөлініп кетуін болдырмау» дұрыс емес, «топтың бірлестігінің деңгейін арттыру» дұрыс. Күтілген нәтиже негативті терминдерден тұрса, онда адамда жолболмаушылық бейнесі пайда болып, оған бейсаналық бағдарлану жүзеге асады. Егер велосипедте жүріп келе жатқан адам «құламасам ғана екен» деп ойласа, құлау мүмкіндігі жоғарылай түседі.

Қойылған міндеттерді шешу белсенді әлеуметтік-психологиялық оқыту әдісі ретінде тренинг мәніне барабар болуы тиіс. Мысалы, егер оқушыларды оқу даярлығының деңгейі бойынша «күшті» және «әлсіздерге» бөлу керек болса, берілген міндетті ӘПТ көмегімен шешу – орынсыз.

Міндеттер шынайы, қол жетерліктей болуы тиіс, яғни сабақтарға бөлінген уақытты ескере отырып тренинг жағдайларында қол жеткізуге болатындай.

Жоспарланған нәтижелерге қол жеткізу принципіалды тексерілетіндей болуы тиіс: тренинг нәтижесінде пайда болған өзгерістерді объективті зерттеу деңгейінде немесе қатысушылардың өздерінің берген есептері деңгейінде.

Әдебиеттер

- 1.Захаров В.П, Хрящева Н.Ю. Социально-психологический тренинг: учебное пособие, Лен: ЛГУ,1989.
- 2.Петровская Л.А. Теоретические и методические проблемы социально-психологического тренинга. М.,1982.
- 3.Марсанов Г.И. Социально-психологический тренинг.М.,1998.
- 4.Фопель К. Технология ведения тренинга.Теория и практика.М., 2003.
- 5.Вачков И.В, Дерябо С.Д.Окна в мир тренинга. Методологические основы субъектного подхода к групповой работе. СПб, 2004.
- 6.Дерманова И.Б, Сидоренко Е.В.Психологический практикум. Межличностные отношения: методические рекомендации, СПб, 2001.

ДАРЫНДЫ БАЛАЛАРМЕН ЖҰМЫС

Оқушылардың ғылыми зерттеу жұмыстарына қызығуын қалыптастыру, шығармашылық қабілетін дамыту, қазіргі техниканы тиімді пайдалану мәдениетіне тәрбиелеу – мектептің басты бағыттарының бірі. Бұл салада атқарылатын жұмыстар жетерлік. Баланың шығармашылық қабілетін ашу, оны алға қарай дамыту үшін ең бастысы жағдайлар жасау қажет. Оқушының дарындылығының дамуы, қабілетінің ашылуы көбінесе мұғалімнің кәсіби біліктілігіне, және оның тұлғалық қасиетіне байланысты екені анық. Көбінесе “Дарынды оқушы – бұл жақсы оқитын оқушы” деген пікір қалыптасқан. Дарынды оқушымен жұмыстың негізгі мақсаты – олардың шығармашылық жұмыста өзінің қабілетін іске асыруға дайындығын қалыптастыру. Ал мақсатқа жету оқу бағдарламасын тереңдетіп оқыту және оқушының танымдық белсенділігін дамыту арқылы жүзеге асады [1].

Оқушының болашақтағы мамандығына байланысты, яғни кәсіби тағдыры тек қана жақсы мұғалімге байланысты. Мектеп мұғалімдері дарынды балалармен жұмысты төмендегі үлгіде жүргізулеріне болады деп санаймыз. Бұл үлгі интернет желісіндегі материалдармен таныса отырып құрастырылған. Ұсынылып отырған құрылымы төмендегідей:

I бөлім. Дарынды оқушылардың қабілеттерін дамыту бағытында істелетін жұмыстарының мақсаттары мен міндеттері.

II бөлім. Дарынды оқушылармен жұмыс істеу жүйесі.

III бөлім. Оқушының ерекше қабілетін ашу жолдары.

IV бөлім. Дарынды оқушылар туралы мәлімет.

V бөлім. Бағыттары бойынша жұмыс жоспары.

VI бөлім. Жоспар бойынша тапсырмалар түрлері.

VII бөлім. Оқушылардың шығармашылық жұмыстары.

VIII бөлім. Дарындылық туралы ой-пікірлер.

IX бөлім. Жетістіктер.

I бөлім. Дарынды оқушылардың қабілеттерін дамыту бағытында істелетін жұмыстарының мақсаттары мен міндеттері. Мектеп – еліміздің халыққа білім беру жүйесінің – күрделі тармағы. Сондықтан мектебіміздің мақсаты: жеке тұлғаны жан-жақты дамытудың алғышарты ретінде оқушыларды сараптап оқыту арқылы шығармашылық қабілетін дамыту. Міндеттері: оқу-тәрбие үрдісіне диагностикалық талдау жасау; оқушының жеке тұлғасының мониторингісін құру; оқу-тәрбие үрдісін ізгілендіруді жүзеге асыру.

Оқушыға қойылатын талаптары: қоршаған ортаны сезе білу, құбылыс себептерін іздене білу; ақыл парасатты игеріп, ойлау, сезім қабілеттерін арттыру; алдына мақсат қоя білу және жетуге ұмтылу; өзін-өзі талдауды, өзін-өзі бағалай білуді меңгеру; басқа адамдармен қарым-қатынас жасай білу, осы заманға сай технологияларды пайдалана білу (интернет, электронды пошта); қоршаған ортада өз орныңды, жеке рөліңді анықтай білу.

II бөлім. Дарынды оқушылармен жұмыс істеу жүйесі. Жұмыстың бағыттары: диагностика – оқушыны тұлға ретінде байқау; қабілеті жоғары және дарынды оқушылармен қазақ тілі сабағында жұмыс істеу; сабақтан және сыныптан тыс жұмыстары.

Жұмыстың әдістері: анкета, сұрақтар қою; әңгімелесу; тестілеу; әдебиеттерді қарастыру; шығармашылық жұмыстар; жобалау әдісі; алдын алу әдісі; мәселе шешу әдісі;

Жұмыс түрлері: сабақ жүзінде қиындығы жоғары тапсырмаларды пайдалану; уақытша топтарды жасау; өз-өзінің білімін көтеру; пән апталықтар өткізу; ғылыми-практикалық конференция; олимпиада; интеллектуалдық марафон. Жұмыстың негізгі қағидасы – «байыту» қағидасы.

Бағдарламаның ресурстық қамтамасыз етілуі: оқу кабинеті; кітапхана фонды – қазақ тілі мен әдебиет бойынша әдебиеттердің бар болуы.

Басқару, байланыс:

Басқару – директор, директордың ғылыми-әдістемелік жұмысы жөніндегі орынбасары, қазақ тілі мұғалімі.

Басқа ұйымдармен байланыс: КМУ, филология факультеті.

Тиімділігінің белгілері: пәнге деген қызығушылығының жоғары деңгейі; пән бойынша үлгірмейтін оқушылардың жоқ болуы.

III бөлім. Оқушының ерекше қабілетін ашу жолдары: психологиялық диагностика жүргізу; қазақ тілі пәні бойынша оқу үлгерімін тест бойынша анықтау; оқушының жеке өзінің ынтасы, қызығушылығы, сұранысына байланысты таңдау; ата-анасының өтініші бойынша оқушы қабылдау.

IV бөлім. Дарынды оқушылар туралы мәлімет.

2013-2014 оқу жылына дарынды оқушылар тізімі үлгісі (жеке сынып бойынша жасалады):

№	Оқушының аты-жөні:	Олимпиада	Мектепшілік		Қалалық	
			ұпай	орны	ұпай	орны
1	2	3	4	5	6	7

V бөлім. Бағыттары бойынша жұмыс жоспары. 2013-2014 оқу жылына 9-11 сынып оқушыларымен айлық жұмыс жоспары үлгісі:

	Мазмұны	Мерзімі
	Қазақ тілі пәнінен дарынды оқушылардың тізімдерін жаңарту	Тамыз
	Дарынды балалар туралы мәліметтер жинақтау	Тамыз
	Дарынды балаларға арналған жұмыс түрлерін құрастыру (жоғары деңгейлі тапсырмаларды құрастыру)	Жыл бойына
	Мектепшілік және қалалық олимпиадаларға қатысуға дайындық жүргізу	Қыркүйек - наурыз
	Оқушылардың қызығушылығын ескере отырып мектепшілік, қалалық сайыстарға ғылыми-зерттеушілік жобаларды дайындау	Қыркүйек - наурыз
	Ата-аналармен жұмыс	Үнемі
	Сыныптан тыс уақытта оқушылардың сұрақтары бойынша жеке кеңес өткізу	Жыл бойы
	Пән бойынша қосымша әдебиеттер қолдануға жеке сілтеме беру	Жыл бойы
	Басқа пән мұғалімдерімен дарынды балалармен жұмыс бойынша тәжірибе алмастыру	Үнемі
0	Түрлі тест пен деңгейлік тапсырмалар, презентациялар, жоба жұмыстарын құрастыру	Жыл бойы
1	Оқушыларға жазғы демалыс кезінде ізденуге арналған жұмыс түрлерін ұйымдастыру	Мамыр

VI бөлім. Жоспар бойынша тапсырмалар түрлері.

VII бөлім. Оқушылардың шығармашылық жұмыс (ғылыми жоба):

№	Оқушының аты-жөні	Сынып	Тақырып	Басталуы - аяқталуы
1	2	3	4	5

VIII бөлім. Дарындылық туралы ой-пікірлер. Мұғалімдерге сабақты жақсы оқитын, оқуда қиыншылық туғызбайтын, тәртіпті, ұйымшыл, білімді, тұрақты, ұғымтал, өз ойын нақты және түсінікті жеткізе алатын оқушылар көбірек ұнайды. Ал қисынсыз сұрақ қоятын, өз жұмысымен ғана айналыспайтын, тәуелсіз, көбіне түсініспеушілік туғызатын,

қияли, әр нәрсеге көзқарасы бөлек оқушылар ұнамайды. Белгілі ағылшын психологі П.Торренстің зерттеулері нақ осы қасиеттер оқушының шығармашылық дарындылығын көрсететін және оның нашар оқитын оқушылардың арасында да аз емес екендігін айқындаған [2]. Сондықтан мұғалімдер осы зерттеулердің нәтижесін есте ұстағаны жөн.

Ұлы ойшыл Плуларх кезінде былай депті: “...Көптеген табиғи талант дарынсыз ұстаздардың кесірінен жойылып кетеді [3]. Олар дарынның табиғи құбылысына терең бойлай алмай, тұлпарды есекке айналдырып құртып тынады”. Міне, ұстаз осындай келеңсіздікке жол бермеуі керек.

Сондай-ақ дарынды оқушылармен нәтижелі жұмыс жасайтын мұғалімнің кәсіби “бейнесі” мынадай қасиеттерден тұрады: жоғары кәсіби біліктілік, даралық қасиет, білімпаздық, ойлап табуға және ғылыми зерттеу жұмысына қабілеттілік, кәсіби қызметін өздігінен жетілдіруге ұмтылушылық. Дарынды оқушымен жұмыс мұғалімнің өзіне, қызметіне және кәсіби біліктілігіне жаңа, жоғары талаптар қояды [4]. Оқушылардың шығармашылық қабілетін арттырып, ынталандыру үшін сабақтарды мына жолдармен өткізуге болады: сабақта кең көлемде көрнекі құралдарды пайдалану; сабақты түрлендіріп өткізу; сабақта оқушылар өздері жасаған суреттер, схемаларды пайдалану; техникалық құралдарды тиімді қолдану; сабаққа қатысты бейнетаспалар, фильмдер көрсету.

IX бөлім. Жетістіктері.

Оқушылардың ғылыми жобасы үлгісі:

№	Оқушының аты-жөні	Саласы	Тақырыбы	Нәтиже
1	2	3	4	5

Қорыта келгенде “Ұдайы еңбек ету – өнердің де, өмірдің де заңы” дегендей, оқушылардың шығармашылық қабілеті мен белсенділігін арттыруда мұғалімге үнемі ізденуді, тұрақты еңбек етуді міндеттейді.

Әдебиеттер

- 1.Мадалиева Ж.Б. Психология одаренности. Методическое пособие, – Алматы, 1999 ж.
- 2.Torrance E. P. Rewarding creative behavior. Prentice-Hall. 1965.
- 3.Плуларх. Моралии. Изречения царей и полководцев. - Вестник древней истории, 1976-1980
4. «Дарын» Ақпарат-әдістемелік жинағы, №3-4, 2004. 24 б.

Э. Т. Какенова
Астана қ.
С. Т. Какенова
Арқалық қ.

АҚПАРАТТЫҚ-КӘСІБИ ҚҰЗЫРЕТТІЛІК – МҰҒАЛІМНІҢ БАСТЫ САПАСЫ

Бүгінгі өзгермелі әлемде Қазақстан Республикасының білім беру жүйесі басты талаптар мен қажеттіліктерді қанағаттандыра отырып, әлемдік білім кеңістігіне бетбұрыс жасауда.

Қазақстан Республикасының президенті Н.Ә.Назарбаев Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия Ұлттық университетінде оқыған «Инновациялар мен оқу-білімді жетілдіру арқылы білім экономикасына» атты лекциясында осы мәселені айқындай отырып, былай деп айтқан еді: «Жеке тұлғаны функционалдық әзірлеу тұжырымдамасынан жеке тұлғаны

дамыту тұжырымдамасына көшу жүріп жатыр. Жаңа тұжырымдама білім берудің даралық сипатын көздейді, ол әрбір нақты адамның мүмкіндіктерін және оның өзін-өзі іске асыруы мен өзін-өзі дамытуға қабілеттілігін ескеруге мүмкіндік береді» [1].

2011-2020 жылдарға арналған жалпы білім беруді дамыту бағдарламасында мектептерде интеллектісі жоғары, дене бітімі түзу, рухани жағынан дамыған ҚР-дың азаматын қалыптастыру, тез өзгертін әлемде оның табысты болуын қамтамасыз ететін білім алуудағы қажеттілігін қанағаттандыру, бәсекеге қабілетті адами капиталды дамыту мәселесі қарастырылады. Бұл тұжырымдамасында «бастауыш мектептің бағдарламасы баланың жеке тұлғасын қалыптастыруға, жеке қабілетін ашуға және дамытуға бағытталып, оның қарапайым тілдік қарым-қатынас тәжірибесін, шығармашылықпен өзін-өзі көрсетуін қалыптастыру қажеттігі» көрсетілген [2].

Білім берудің мазмұны оқушыларға тек белгілі бір білім, іскерлік, дағдылар жиынтығын меңгертіп қана қоймай, оқушы тұлғасын дамытуға, өмірлік проблемаларды өз бетімен және тиімді шешуге, тұлғаның өзін-өзі анықтауына, әлеуметтенуіне, яғни жеке тұлғаны дамытуға бағытталады.

Осылайша отандық білім беруді дамытудың негізгі бағыттары ізгіліктік, тұлғалық, тұлғалы-бағдарлы, іс-әрекеттік, құзыреттілік тұрғыдан білім беру ретінде айқындалып отыр.

Мұғалімдердің ақпараттық-кәсіби құзыреттілігін қалыптастырудың негізгі шарты өзін-өзі өзектендіру, жетілдіру болмақ. Педагогтың өзін-өзі жетілдіру, өзектендіру мәселесі классикалық педагогика өкілдері Дж.Дьюи, Я.А.Коменский, И.Г.Песталоцци, Макаренконың еңбектерінде, қазақ ағартушылары А.Құнанбаев, Ы.Алтынсарин, А.Байтұрсынов т.б., еңбектерінде орын алған. Ал педагогикадағы кәсіби құзыреттілікті қалыптастыру мәселесі Г.В.Вайлер, Дж.Равен, А.К.Маркова, М.М.Чошанов, В.В.Сериков, Н.В.Кузьмина т.б., қазақстандық ғалымдар Ү.Б.Жексенбаева, К.С.Құдайбергенова, Г.Құлжанбекова, А.О.Серикова т.б. еңбектерінде қарастырылған. Жалпы құзыреттіліктің мәні және оның жіктелуі мәселелерін А.К.Маркова, Б.Т.Кенжебеков, Дж.Равен, Ю.Г.Татур, И.А.Зимняя, С.Е.Шишов, М.А.Ғалымжанова, М.А.Абсатова, Н.М.Аблязимова және т.б. өз еңбектерінде қарастырады.

Бүгінгі күнге дейін кәсіби құзыреттілік туралы ғылыми көзқарастар ішінде оның мәнін, құрылымын анықтау бойынша бірнеше бағыттар қалыптасты. Олардың ішінде негізгі екі бағытты: тұлғалық-профессиографиялық және тұлғалық іс-әрекеттік бағыттарды ерекше бөліп көрсетуге болады [3].

Ақпараттық құзыреттілік ең негізгі құзыреттілік болып табылады. Ақпараттық құзыреттілік – ақпараттық-байланыс технологиялар (АБТ) саласындағы білім мен біліктің жүйелі құрылымы және оларды қолдану тәжірибесі, сондай-ақ, компьютер, принтер, факс, модем т.б. жаңа технологиялық құралдарды пайдалана отырып, өз білімі мен білігін жетілдіру, өзгеріс үстіндегі жағдайларда немесе аяқ асты ахуалдарда жаңа шешім қабылдай алу қабілеті.

Ақпараттық құзыреттілік мұғалімдердің кәсіби іс-әрекетінің мынадай қосылғыштарынан тұрады:

- ғылыми пән ретінде информатиканың негізгі ұғымдары мен әдістері туралы теориялық білім;

- компьютердің көмегімен ақпаратты ұсыну, сақтау, өңдеу және тарату тәсілдері;

- операциялық жүйелерді, операциялық жүйелердің қондырмаларын және операциялық қабықтарды пайдалану арқылы жеке компьютерде жұмыс істей алу білігі мен дағдылары;

- ақпаратты Ғаламторда тарата алу;

- телекоммуникациялық технологияларды қолдану дағдыларына ие болу.

Ақпараттық құзыреттіліктің қалыптасуына мыналар қажет:

- болашақ іс-әрекеттің құндылық-мәндік бөлшектерінің дамуына жағдай жасау;

- өз мамандығын жүйелі әрі тұтас көре білуге ықпал ету;

- оқыту барысында білім мен дағдыларды игерумен қатар, «тудырушы» ойлауды дамытып, қабылдаған ақпаратты көп нұсқалы іс-әрекетте қолдана алу қабілетін қалыптастыруға мүмкіндік беретін технологияларды пайдалану.

Ақпараттық қоғамға өту адам өмірінің барлық саласына өзгерістер енгізеді. Бүгінде заманауи мұғалімдерге қойылатын талаптар бұрынғы талаптардан өзгеше. Олар:

- ақпараттық-байланыс технологиялары мен техникалық құралдарды шебер пайдалану арқылы ақпарат көздеріне кедергісіз қол жеткізе білу;

- ақпараттық-байланыс технологияларын тиімді таңдай отырып, кең көлемдегі ақпаратты дер кезінде, жылдам әрі сапалы түрде өңдей білу;

- реттелген байланыс ортасына ие болу;

- игерген білімі негізінде жаңа білімді тудырып, оны кез келген іс-әрекетте қолдана білу;

- кәсіби оңтайлық, әлеуметтік белсенділік таныта білу;

- аралас салада құзыреттіліктерге ие болу;

- жылдам әрі тиімді шешім қабылдай алу;

- өзін-өзі жетілдіруге, өзін-өзі көрсете білуге, өзін-өзі дамытуға қабілетті болу.

Ақпараттық құзыреттілік аса маңыздылардың бірі болып табылады, өйткені ақпарат адам өмірінің материалдық ортасын қалыптастырып, тұлғааралық қатынастарды жүзеге асырудың негізгі құралы қызметін атқарады [4].

И.Б. Бичева педагогикалық кадрлардың кәсіби құзыреттілігінің дамуын қарастыра отырып, кәсіби іс-әрекет субъектісінің кәсіби ортада өзін-өзі танытудың жеке тәсілдерінің қалыптасуын қамтамасыз ететін жеке-дара ерекшелігінің даму үрдісін анықтайды.

Білімділік қалыпты деңгей болып табылады, ал кәсіби құзыреттілік бір сәттілік талап деңгейінен жоғары, ол еңбекке деген шығармашылық қатынастың, қалыптың аясынан шығудың қажетті алғышарты болып табылады.

В.А.Исаев маманның бәсекеге қабілеттілігі мәселесін қарастыра келе, білім, білік, дағдылардан тұратын негізгі біліктілікті ғана емес, кәсіби қызметті жүзеге асыру барысында өз біліктілігін өзектендіре алатын шынайы дәлелденген қабілетті анықтайтын ұғымды енгізу қажеттігін дәлелдейді.

Ол үшін өз ісін, орындайтын жұмысының мәнін, алға қойған мақсатқа жетудің тәсілдері мен құралдарын жете аңғару қажет. «Құзыреттілік» ұғымы арқылы автор қызметкердің өзі қызмет ететін кәсіби іс-әрекетке және кәсіби өріске қатысты кәсіби біліктілігі мен тәжірибесін тиімді жүзеге асыра білу қабілетіне айналған білімінің тереңдігі мен сипатын анықтайды [5].

Жоғарыда айтылғандардан көретініміз, ақпараттық-кәсіби құзыреттіліктің қалыптасуын мұғалімнің кәсіби негізгі білім мен білікті игеруі деп қарастыру мүмкін емес. Педагогикалық үрдісті жоспарлағанда оны мұғалімнің дайындығының мақсатына байланысты күрделі әрі көп жоспарлы құбылыс ретінде қарастырған жөн, оның ішінде ең бастысы құндылық бағдарларды қалыптастыру мақсаты, өзін және кәсіби өрісін жете түсінуі, болашақ кәсіби қатынастар стилі, жалпы мәдениеті мен өзінің шығармашылық әлеуетін дамыта алу қабілеті дегенді білдіреді.

Осылайша, жалпы білім беру нәтижесінде мұғалімдердің бойында ақпаратты өз бетінше іздестіру, таңдау, ұйымдастыру, ұсыну, тарата алу, нысандар мен үрдістерді жобалай алу қабілетін көрсететін құзыреттің ең маңызды түрлерінің бірі – ақпараттық-кәсіби құзыреттілік қалыптасады.

Әдебиеттер

1. Назарбаев Н.Ә. «Қазақстан – 2030. Ел Президентінің Қазақстан халқына Жолдауы.» – Алматы: Білім, 1997. – 176 б.

2. Қазақстан Республикасы 2011–2020 жылдарға арналған білім беруді дамытудың мемлекеттік бағдарламасы – Астана, 2010 ж.

3. Бидайбеков Е.Ы. Подготовка специалистов совмещенного и информационного профиля в Республике Казахстан. – Алматы: АГУ им. Абая, 1998. – 123 с.

4. Зимняя И.А. Компетентностный подход в образовании. Проблемы качества образования. – М., 2004. – С. 34-38.

5. Кенжебеков Б.Т. Маманның кәсіби құзыреттілігінің теориялық негізі //Бастауыш университет. – 2005, №3. – Б. 3-7.

А. Т. Кидирова
Астана қ.

ОҚУШЫЛАРДЫ САЛУ ЕСЕПТЕРІН ЖАЗЫҚТЫҚТАҒЫ ЖӘНЕ КЕҢІСТІКТЕГІ НҮКТЕЛЕРДІҢ ГЕОМЕТРИЯЛЫҚ ОРНЫ ӘДІСІМЕН ШЕШУГЕ ҮЙРЕТУ

Геометриялық салу есептері оларды шешу әдістерінің көптігімен ерекшелінеді. Оқушы геометриялық салу есептерін шешу барысында түрлі геометриялық фигуралардың пайда болу және олардың түрлену жолдарын ұғынады; сонымен қатар, мұндай есептер оқушыларды өзіндік зерттеу жүргізуге итермелейді. Салу есептері мектеп геометрия курсының барлық бөлімдерімен байланысты болып келеді, яғни, салу есептерін шығару барысында оқушы жалпы геометрия курсынан алған білімдерін еске түсіріп, жүйелей түседі. Сондықтан да, геометриялық салу есептері көптеген жылдар бойы ғалым-әдіскерлердің қызығушылығын арттырып келеді.

Планиметрияны оқыту әдістемесінде салу есептерін геометриялық түрлендіру әдісімен шешуге арналған есептер жиі кездеседі, ал стереометрияны оқыту әдістемесінде – проективті сызба әдісі кездеседі. Мектеп оқулықтарында кездесетін нүктелердің геометриялық орны (НГО) әдісі жеткілікті зерттелмеген. Есептерді осындай әдіспен шығаруда туындайтын қиыншылықтар – ол тақырыпты оқыту уақытының жетіспеушілігінен, геометриялық оқулықтардағы есептер санының аздығынан және тиімді оқыту әдістемесінің болмағандығынан.

Геометриялық салу есептерін жазықтықтағы НГО әдісімен шешудің жалпы әдістемесін енгізе бастаған О.Б.Епишева мен В.И.Крупич болатын. Бұл авторлар салу есептерін шешудің екі сатысын – талдау және салуды қарастырады. Салу есептерін айтылған әдіспен шешудің толық әдістемесін анықтау үшін геометриялық салу есептерін НГО әдісімен шешудің әрбір сатысының ерекшеліктері, түрлі авторлардың осы тақырыпта қандай да бір нақты есептерді шешу жолдары талқыланды. Салуға арналған стереометриялық есептерді НГО әдісімен шешудің жазықтықтағы есептерді сол әдіспен шешуден айтарлықтай айырмашылығы жоқ. Біріншіден, стереометриялық есептердің шарты жазық фигуралар үшін берілген шарттардай болады, тек жауабында беттер (жазықтықтар, сфералар және т.б.) алынады; екіншіден, кәдімгі салу жұмыстары елестетумен алмастырылады. Сондықтан да, өзгерістер аталған әдіспен шешу жүйесінде емес, тек сол жүйеге кіретін кейбір ұғымдардың түсіндірмесінде: 1) «Фигура» деп жазық фигуралармен қатар, кеңістіктегі фигураларды да ұғамыз, яғни, есептің шарты бойынша кеңістіктегі фигура қарастырылуы мүмкін немесе салу нәтижесінде кеңістіктегі фигура алынуы мүмкін; 2) салуды қажет ететін әрекеттерде «фигура салу» деп келесіні түсінеміз: есепті шешу үшін салуды қандай ретпен және қандай салулар орындау керек, және қажет болса ұқсас сызбаны орындау (яғни, тура салынбаса).

Зерттеу нәтижесінде жазықтықтағы және кеңістіктегі салу есептерін НГО әдісімен шешу схемасын төмендегідей көрсетуге болады:

1. Есеп шарты бойынша қандай геометриялық фигура берілген және қандай фигураны салу қажеттігін анықтау керек; алдын-ала орындалатын сызба көмегімен оларға тән қатынасты орнату керек;

2. Изделінді фигураны салу үшін бірінші қай нүктенің орнын міндетті түрде білуіміз қажет және сол орынды анықтайтын шартты қалыптастыру;

3. Сол әрбір шартты қанағаттандыратын нүктелердің геометриялық орнын (немесе фигураны) атау; және оларды салу.

4. Аталған (салынған) фигураның ортақ нүктелерін табу, изделінді фигураны салу;

5. Салынған фигураның есептің барлық шарттарын қанағаттандыратынын дәлелдеу;

6. Зерттеу. Зерттеу нәтижесінде қандай жағдайда есептің шешімі болады және неше шешімі болатындығы анықталады.

Оқушы есептерді шешу алдында мынадай сатылардан өту керек: бірінші сатысы – дайындық. Салу есептерін аталған әдіспен шешуге қажетті білімді тексеру (яғни, алдын-ала алынған білімді еске түсіріп, қайталау). Оған геометриялық фигуралардың және жазықтықтағы (кеңістіктегі) нүктелердің геометриялық орны анықтамасын білу, белгілі геометриялық фигураларды және нүктелердің геометриялық орнын сыза білу қабілеттілігі (ойша елестету және олардың схемалық суретін салу) жатады.

Стереометриядағы салу есептерін НГО әдісімен шешу кеңістіктік ойлау қабілетінің жоғарылығын қажет етеді. Сондықтан да, осы сатыда фигураларды және беттерді кеңістікте ойлауды және олардың арасындағы байланыстарды жеңілдететін есептерді қарастыру керек. Сонымен қатар, салу есептерін шешу схемасын – талдау, салу және дәлелдеуді есте сақтау қажет.

Екінші саты – геометриялық салу есептерін НГО әдісін қолданып шешу жолы құрылымымен танысу. Әдіскерлердің зерттеуі бойынша оқырмандарды есепті шешудің дайын жолымен бірден таныстыру тиімсіз болып табылады. Олар есептерді шешу жолын өз беттерінше талдау жасай отырып ұйымдастыруы қажет. Оқырман игерілген теорияларды негізге алып, таныс әдістермен салыстыру жүргізе отырып салу есептерін аталған әдіспен шешу жолын құрастыруы керек.

Демек, салу есептері сол есепте берілген шарттарды қанағаттандыратын бір немесе бірнеше нүктелерді табу есептеріне алып келеді. Мысалы, үшбұрышты (немесе көпбұрышты) салу есебі олардың төбелерін табу есебіне келеді; шеңберді салу – оның центрін және шеңбер бойында жатқан бір нүктені табу және т.б. Сондай-ақ, біздің қолымыздағы сызба құралдары (сызғыш, циркуль, бұрыш және т.б.) сызық сызуға жарамды. Сондықтан да, салу есептерін шешуде әрбір нүкте, әдетте, екі сызықтың қиылысуымен анықталады. Мысалы, a, b және c қабырғалары арқылы берілген ABC үшбұрышын салуда біз C төбесін екі шеңбердің қиылысу нүктесі ретінде анықтаймыз: центрі A және радиусы $AC = b$ болатын шеңбер мен центрі B , ал радиусы $BC = a$ шеңбері.

Жоғарыда айтылғандарды нақтылай түсу мақсатында бірнеше мысалдарды қарастырайық.

1 – есеп. Берілген ABC бұрышының қабырғаларын жанайтын, сонымен қатар, бір қабырғасын берілген E нүктесінде жанайтын шеңбер жүргізіңіз.

Берілген есепті шешу үшін изделінді S шеңберінің центрін анықтасақ жеткілікті. S шеңбері берілген бұрыштың екі қабырғасын да жанайтын болғандықтан, оның центрі ABC бұрышының биссектрисасының бойында жатуы керек. Сонымен қатар S шеңбері AB қабырғасын берілген E нүктесінде жанайтындықтан, оның центрі AB қабырғасына E нүктесі арқылы жүргізілген перпендикуляр бойында жатуы тиіс. Осылайша, S шеңберінің центрі болатын изделінді O нүктесі – M және N екі түзуінің қиылысу нүктесі.

2 – есеп. Айталық, жазықтықта A, B және C үш нүктесі берілген. A нүктесінен қандай да бір a -аралықта жатқан және B және C нүктелерінен бірдей аралықта жатқан нүктені табыңыз.

Бұл есепте де ізделінді нүкте екі шартты қанағаттандырады. Біріншіден, ізделінді нүкте A нүктесінен қандай да бір a -аралықта жатыр. Осы шартты қанағаттандыратын барлық M нүктелер жиыны – центрі A нүктесі, радиусы a болатын шеңбер. Екіншіден, ізделінді нүкте B және C нүктелерінен бірдей аралықта жатыр. Бұл шартты қанағаттандыратын N нүктелер жиыны – BC кесіндісіне оның ортасы арқылы жүргізілген перпендикуляр түзу екендігі түсінікті. Ізделінді нүкте бірінші жиынға да, екінші жиынға да тиісті болуы керек, яғни, M және N сызықтарының қиылысу нүктелері. N – түзуі мен M – шеңберінің орналасуына байланысты есептің екі шешімі, бір шешімі болуы немесе мүлдем шешімі болмауы мүмкін.

Яғни, салу есептерін НГО әдісімен шешу оқырманға келесідей пайдалы септігін тигізеді: өтілген сабақтар (материал) нақтылана түседі; табылған НГО арқылы геометриялық фигураның формасы анықталады; оқырмандар геометриялық ұғымдардың жанама анықтамаларымен танысады; есептерді шығару нәтижесінде оқырмандар есептің шешімі болып табылатын маңызды тұжырымдармен, теоремалармен танысады.

Жоғарыда айтылған салу есептерін НГО әдісімен шешу схемасы және оқырманның есептерді шығару алдындағы көрсетілген дайындық сатылары оқырманды салу есептерін нүктелердің геометриялық орны әдісімен шешуге үйретуде қолдану тиімді болып табылады.

Әдебиеттер

1. Александров П.С., Маркушевич А.И., Хинчин А.Я. Энциклопедия элементарной математики. Книга четвертая. Геометрия. Часть I. М.: Просвещение, 1963.
2. Епишева О. Б., Крупич В. И. Учить школьников учиться математике: формирование приемов учебной деятельности: кн. для учителя. М.: Просвещение, 1990.
3. Погорелов А.В. Геометрия: Учебник для 7-9 классов общеобразовательных учреждений. – М.: Просвещение, 2000.
4. Савин А.П. Метод геометрических мест /Факультативный курс по математике: Учебное пособие для 7-9 классов средней школы. Сост. И.Л. Никольская. – М.: Просвещение, 1991.

Ж. И. Пахрутдинова
Астана қ.

ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ МЕНЕДЖМЕНТТЕГІ БАСШЫ ЖӘНЕ БИЛІК МӘСЕЛЕЛЕРІ

Басшылық пен көшбасшылық (лидерлік) жеке адамдар арасындағы басқару аспектісі болып саналады, сол арқылы бағыныштылар ұйымның мақсатын, әрі оған жету үшін неғұрлым тиімді және қолайлы ықпал етуді білуі мүмкін [1].

Басшылық – басқару қызметінің белгілі бір тұтастай мазмұнға ие болған оқшауланған бөлігі, яғни бұл басқару қызметінің мамандандырылған бөлігі. Басқарудың мамандандырылған қызметінің бірыңғай тұтас синтезделуін және интеграциялануын басшылық деп атайды.

Әдетте бейресми топтарға ұжым мүшелері арасында беделі бар, іске қабілетті адамдар көшбасшы етеді. Басшы өзіне негізгі екі міндетін жүктелетіндігін білуі тиіс: адамдармен жұмыс істеу және басқару жүйесін ұйымдастыру. Басшы еңбегін таңдауға түрткі болатын ықпалдардың болуы қажет. Екі түсініктің – «басқару» және «басшылық» түсініктерінің арақатынасын жеке қарастыру талап етіледі. Басқару бұл жүйеге немесе жекелеген үдерістерге бағытталған, оның күйіне немесе оған жаңа қасиеттер мен сапалар беру мақсатында ықпал етуді білдіретін кең түсінік болып

табылады. «Басқару» түсінігі техникалық («машина-машина»), әлеуметтік техникалық («адам-машина»), және әлеуметтік («адам-адам») жүйелерге жатады. Ал, басшылық – басқарудың жеке жағдайы. Басшылықтың негізгі айырмашылығына жататындар :

- адамдар мен олардың бірлігіне ықпал етуі шектеледі;
- басшының қарамағындағылармен өзара әрекетінің болуын білдіреді;
- әлдекімнің қызметін басшының ойына сәйкес болдыру [2].

Осыдан келіп, басшылық – басқарып отырған адамдарына және олардың жалпысына еркін (мақсатты бағытталған) ықпал ету, ол олардың саналы және белсенді мінез-құлқы мен қызмет етуіне алып келеді, және де басшының ойы да соған сәйкес келеді. Сондықтан да басшылықты басқару деп атауға болады, алайда кез келген басқару басшылық бола алмайды.

Көшбасшылық пен басқарушылықтың арасындағы негізгі айырмашылықтарға мына төмендегілер жатады:

- түсініктің мазмұны: басшылық топтың бүкіл қызметін ұйымдастыруды қарастырады, ал көшбасшылық топта «тігінен» пайда болған психологиялық қатынастарды сипаттайды, яғни, үстем болу мен бағыну қатынасы жағын білдіреді;

- пайда болу: басшылық ресми ұйымның пайда болу процесінің қажетті заңды атрибуты болып табылады, ал сол кезде көшбасшылық ретінде адамдардың өзара әрекеті салдары ретінде пайда болады; осыған сәйкес басшы әдетте ресми тағайындалады, не сайланады, ал көшбасшы күтпеген жағдайда ұсынылады;

- жұмыс істеу: басшылық ұйымның мүшелерінің біріккен қызметін басқару мен құқықтық ұйымдастыру процесі ретінде көрінеді, ал көшбасшылық – ішкі әлеуметтік-психологиялық ұйым мен қатынаспен қызметті басқару болып табылады;

- басшы мен көшбасшының әлеуметтік рөлі: басшы әлеуметтік бақылау мен биліктің делдалы болса, ал көшбасшы-тұлғааралық қатынастарда қалыптасатын топтық нормалар мен күтулердің субъектісі болып табылады;

- сыртқы байланыстар режимі: басшы топты сыртқы ұйымдастыру бойынша көрсетеді және одан тыс ресми қатынастарға байланысты мәселелерді шешеді;

- басшылық – барынша тұрақты құбылыс, ұйымның мүшелерінің көңіл-күйлері мен пікірлерінің құбылуына барынша аз ұшырайды [3].

Жоғарыда келтірілген айырмашылықтар бізге «басшылық» және көшбасшылық» түсініктеріне алып келеді. Басшылық – басшының мемлекет немесе топ берген билік негізінде жүзеге асыратын құқықтық процесі.

Басшылық топқа қатысты бәрінен бұрын басқару мен бағыну рөлін бөлу жағынан алып қарағанда, әлеуметтік сипаттама болып табылады. Басшылық құқықтық қатынастар, әлеуметтік бақылау мен тәртіптік тәжірибені қолдану принциптеріне негізделеді.

Өз кезегінде, көшбасшылық бір адамның басқаларға олардың біріккен өмір сүру мен қызметі кезіндегі психологиялық ықпалының процесі, ол бір-біріне еліктеу, сендіру, түсіну негізінде жүзеге асырылады. Көшбасшылық – топтың белгілі бір мүшелерінің мінез-құлқының таза психологиялық сипаттамасы. Көшбасшылық бағынудың еркін сөйлесу, өзара түсіністік пен еріктілік принциптеріне негізделеді.

Сонымен, басқарушылық қызметті кең сахнада басшы ғана емес, сонымен қатар көшбасшы да жүзеге асыра алады. Қазіргі жағдайда әлеуметтік мәні бар және тиімдісі көшбасшылық формасында жүзеге асырылатын адамдарды басқару болып табылады. Шын мәнісінде, бұл екі рөлді бір адам орындайды, бірақ та бұлай болу әрдайым бола бермейді.

Функциялар немесе қызметтер – бұл басқарудың негізгі категориясы, оларда басқарушылық қызметтің мазмұны мен әдістері, принциптері бірігеді. Жалпы және әмбебап функциялар кез келген саламен, кез келген қызметпен басқарылуға бейім болып келеді. Олар басқарушылық қызметті белгілі бір нәтижеге қол жеткізу мақсатында олардың уақыт ішінде орындалуының реттік белгілері бойынша жіктелетін жұмыс түрлері мен бірқатар кезендерге мүшелейді.

Мұндай жалпы қызметте мақсатты болжау, жоспарлау, ұйымдастыру, үйлестіру, ынталандыру мен бақылау жатады. Мақсатты болжау функциясы қызметтің негізгі, ағымдағы және алдағы мақсаттарын жасаудан көрінеді. Өмір бір орнында тұрмайды, сондықтан да әрбір сәтте басшы өзінің қызметін қоғамдағы, ұйымның бөлімшелеріндегі нақты жағдаймен, «көршілерімен», жоғары тұрған басшылардың шешімдерімен салыстыруы қажет. Бірақ та салыстыру аз. Ағымдағы әрекет пен стратегияны түзете білу мен мақсатты қайта қарап шығу, оларды мақсаттар жүйесіндегі орнын өзгерте білуі тиіс.

Билік – бұл басқалардың жүріс-тұрысына ықпал ету мүмкіндігі. Ұйымның әртүрлі бөлімшелеріндегі басшы өзінің шындығына келгенде осы топтар басшының маңайына топтасқан адамдардың бір бөлігі.

Көшбасшының екі түрі болады:

1. Құралдық (инструменттік) көшбасшы – адамдар тобына міндет пайда болғанда топ мүшелері осы жұмысты атқара алатын жетекшіні көрсетеді.

2. Эмоционалдық көшбасшы – бұл маңдай алды жақсы адам. Өмірде осы екі ерекшелікке ие болатын адамдар сирек кездеседі. Бейресми топтарда көшбасшы болу мүмкіндігінің айқындаушы факторы мынадай: жасы, лауазымдық орны, кәсіптік біліктілігі, жұмыс орнының орналасуы, жұмыс аймағында еркін әрекет ету және ықыластылығы [4].

Басқару үшін ықпал ету қажет, ал ықпал ету үшін билік керек. Билік орындаушылардың белсенді талаптарына Маслоу бойынша (физиологиялық талабы, қорғалу талабы, әлеуметтік талабы, құрметтеу талабы) ықпал етуге негізделген.

Сөйтіп, басшылық пен билік жеке адамдар арасындағы басқару аспектісі болып саналады, сол арқылы бағыныштылар кәсіпорынның мақсатын, әрі оған жету үшін неғұрлым тиімді және қолайлы ықпал етуді білуі мүмкін.

Басшы өзіне негізгі екі міндеттің жүктелетіндігін білуі тиіс: адамдармен жұмыс істеу және басқару жүйесін ұйымдастыру. Олар өзара байланысты, әрі күн өткен сайын күрделене түседі.

Басшы өз жұмысында ғылым мен техника жетістіктерін жаппай қолдану өндіріс технологиясына, еңбек құралдары мен заттарына, адамдардың еңбек әрекетінің сипатына сапалық өзгеріс енгізетіндігін ескеруі тиіс. Әрі мұның өзі жұмыскерлердің ынта-ықыласына, талап-тілегі мен мотивтеріне терең ықпал етеді. Мұның өзі оның жұмысын қиындата түседі, өйткені білімді, білікті жұмыскерлерді басқару едәуір күрделі. Сонымен қоса, басқару жұмысы біршама творчестволық тартымды, әрі нәтижелі болады.

Басшы еңбегін тыңдауға түрткі болатын ықпалдар келтірілген.

Басшының мақсаты – басқалардың өзіне бекітілген жұмысты орындауына ықпал ету. Осы қызметін орындауы үшін, оның өзінің формальды өкілеттідігімен қоса, билігі болуы қажет.

Әдебиеттер

1.Туксанбаев. Мектептегі білім беру сапасын арттырудағы мектеп басшыларының ролі.// Материалы международной научно-практической конференции “Качество школьного образования в Республике Казахстан: состояние, тенденции и перспективы”, – Алматы, 2000.-98 б.

2.Тейлор У. М.Вебер . Менеджмент / Пер. с англ. А.И.Зак.-М.: Журнал “Контролинг, 1992.-137 с.

3. Вендров Е.Е. Управление персоналом организации. М.: Инфра., 1997.- 451 с.

4. Зигерт В. Шиеленіссіз басқару / В.Зигерт, Л.Ланг – М., 1990).- 211 б.

А. С. Муликова

Астана қ.

СТУДЕНТТЕРДІҢ ӨЗ БЕТІНШЕ ІЗДЕНІСТЕРІН АРТТЫРУ АРҚЫЛЫ ЭМОЦИЯ, СЕЗІМ ҰҒЫМДАРЫН ЗЕРДЕЛЕУ СУИЦИДТІҢ АЛДЫН АЛУ ШАРАСЫ РЕТІНДЕ

Қазақстан Республикасының Ата заңында «Мемлекетіміздің ең қымбат қазынасы адам және оның өмірі» деп басталады. Ендеше, сол қымбат қазынаны көзіміздің қарашығындай етіп қорғау — әрбір азаматтың алдындағы, сондай-ақ жалпы қоғамның алдында тұрған жауапты да, өзекті мәселе. Осы орайда, қазіргі таңда қоғамдық деңгейде белең алған жастар арасындағы өз-өзіне қол салу мәселесі төңірегінде сөз етпекшіміз. XX ғасырда дүние жүзінің ғалымдарын толғандыратын түйткіл жасөспірімдер арасында жиі кездесетін – суицид болып отыр. БӘДСҰ-дың (*Бүкіл әлемдік денсаулықты сақтау ұйымы*) соңғы мәліметтері бойынша 15-24 жас аралығындағы жасөспірімдер арасында өзін-өзі өлтіру екі есе артып кетті.

Статистикалық деректерде, әлемде жыл сайын шамамен бір миллиондай адам өз-өзіне қол жұмсап, 20 миллиондай адам өзін-өзі өлтіруге әрекет жасайтын көрінеді. Алдыңғы қатарлы суицид жасаушылардың отаны ретінде, басқасын айтпағанда, көрші алпауыт мемлекеттер — Ресей мен Қытай, одан кейін Қазақстанды атауға болады. Қазіргі кезде Дүниежүзілік Денсаулық Сақтау Ұйымының дерегі бойынша Қазақстан елдегі азаматтарының өз өмірлерін қиюы бойынша әлемде үшінші орынды алады. Ол кезде орта есеппен 100 000 адамға шаққандағы суицид жасаушылардың саны 30 адамды құраған. ДДСҰ-ның соңғы мәліметіне сүйенсек, әлемде жыл сайын бір миллиондай адам өзін-өзі өлтірген болса, сол бір миллион адамның 8 мыңы қазақстандықтардан тұрады. Бұл дегеніміз әрбір сағат сайын бір қазақстандық суицид жасайды дегенді білдіреді. Дам қандай да бір жағдаяттарға бола қатты күйзелгенде және ол ұзаққа созылса, стресстік сезімдерге душар болады. Стресс, яғни күйзеліс адамға өте ауыр психологиялық жағдайда қауіп-қатер төнгенде, іс-әрекеттің ауыр да жауапты кезеңінде әл-қуатқа, онымен қоса ақыл-ойға салмақ түскенде пайда болады. Суицид терминін итальян психологі Г.Дэзен 1947 жылы енгізіп, оны “өзін-өзі өлтіруге әрекет ету” - деп түсіндіреді. XX ғасырдың басында З.Фрейд суицидтің алғашқы психологиялық теориясының негізін салды. Онда ғалым адамның өзін-өзі өлтіруіне бағытталған агрессияның рөлін атап көрсетті. Американдық психиатр К.Меннингер З. Фрейд идеяларын жалғастырды. Оның ойынша, барлық суицидтер үш өзара байланысты бейсаналы себептерден болады: кек-жек көрушілік (өлтіру тілегі), депрессия-үмітсіздік (өлу тілегі), өзін-өзі кінәлау сезімі (өліп қалу ниеті). Психологиялық тұжырымдамаларға сай суицидті үрдістердің қалыптасуында негізгі фактор ретінде психологиялық фактор саналады.

А.Г.Амбрумова, Е.М.Вроно жасөспірімдік шақтағы суицидті мінез-құлыққа тән тұлғалық ерекшеліктерді зерттей отырып, олардың көп бөлігіне импульсивтілік тән деген. И.П.Павлов өзіне-өзі қол салуды «мақсат рефлексін» жоғалту арқылы түсіндіреді. Ғалымның пайымдауынша: «Мақсат рефлексі үлкен өмірлік мәнге ие, ол әрбір адамның өмірлік энергиясының басты формасы. Мақсат жоғалған кезде өмірдің де қызықтылық деңгейі төмендейді. Әрине адамдардың өмірлік мақсаттары шексіз. Өзіне-өзі қол салу кезінде өмір рефлекстерінің тежелуі, тоқталысы орын алады...». Американдық психолог Карл Меннингер суицидтің себептерін 3-ке бөлген. Оның бірі – өш алу – жек көрушілік

(өлтіру ниеті), депрессия (тығырықтан шығатын жол таппағандықтан өлгісі келу) және кінәлі сезімнің күштілігі соншалықты, өзін-өзі өлтіруге бару. Психолог Едвин Шнейдман суицидтің өте маңызды себептерін жазған. Мұның ішінде, адам төзгісіз жан ауруы, қоғамға қажетсіз болып қалу қорқынышы, дәрменсіздік пен үмітсіздік және барлық күрделі мәселелерді шешетін ажал деп қалыптасқан пікір екеніне тоқталып өткен. Суициалдық мінез-құлық жасөспірімдік жаста көп жағдайда демонстративтік сипат, сонымен бірге байбаламдық сипат алады. Психолог-ғалым А.Е.Личконың көрсеткеніндей, тек қана жасөспірімдердің 10 пайызы шынайы өлгісі келетін ниет білдірсе, ал 90 пайызы көмекке шақырған жанайқайын білдіргісі келеді деп есептеледі. Дюркгеймнің суицид теориясына байланысты адам бір мәселеге тірелген кезде, немесе ол бейімделген орта немесе әлеуметтік топ одан бас тартқан кезде ол өзін-өзі өлтіруге барады деген. Әлеуметтік байланыстардың ерекшеліктерін ескере отырып, ол келесі суицид түрлерін бөліп көрсетті: эгоистік және альтруисттік. А.Г.Абрумова және В.А.Тихоненко суицидалды әрекеттің екі негізгі типін көрсетеді: шынайы әрекет және демонстративті-шантажды.

Демонстративті-шантажды әрекетте – өміріне сондай қауіпті емес әрекеттерге барады; денеде ірі веналар жоқ жерлерді кескілеу, онша қауіпті емес дәрілерді ішеді. А.Е.Личко мен А.А.Александров 14-18 жастағы жасөспірімдерді зерттей келе, олардағы суицид мінезі көбінесе аффект жағдайында және ол балалардың осы жаста өте сезімтал болатындығына байланысты жиі кездеседі деген тұжырымдарға келді.

Суицид (ағылшын тіліндегі «suicide» сөзінен шыққан, өзіне-өзі қол жұмсау) дегеніміз – бұл мақсатқа бағытталған өз бетімен өмірден кету, саналы түрде жоспарланып, іске асатын адамның өзіне-өзі қол жұмсау әрекеті. Суицидті мінез-құлық – тұлғаның маңызды қажеттіліктерін қанағаттандыру жолында кездесетін кедергілерге қарсылық көрсетуге қабілетсіздіктің нәтижесінде туындайтын әрекет. Күшті эмоционалды дағдарыс қарқынды сипат алғанда тұлға жағдайдан шығатын жолды дұрыс таба алмайды. Ол үшін өмір маңызын жояды.

Суицидент адамдардың ауруы бұл – депрессия. Депрессияға ұшыраған адамдардың 70%-ы суицид жасайды екен.

Нашақорлық, нарықтық экономика жағдайларына жасөспірімдердің бір бөлігінің бейімделмеуі, сана фрустрациясы және нақты белгіленген, қалыптасқан өмірлік позицияларының болмауы, тоталитарлық секталардың деструктивті ықпалы – осының барлығы жасөспірімдік ортада суицидтің деңгейінің көтерілуіне себеп болды. Ғалымдардың айтуынша, суицидтің 3 түрі бар.

Бірінші түрі – шынайы суицид, оған барған адам өмірден түңіледі, үнемі көңілсіз болып жүреді, өлгісі келеді, яғни өмірдің мәнін жоғалтады.

Екінші түрі – жариялық суицид, өзін-өзі өлтіргісі келгендердің көбі өлместен бұрын өзгелердің назарын өзіне аударғысы келеді. Мысалы біреумен ренжіссе, қолына суық қару алып, болмаса арқан, жіп ала жүгіріп, «өлем» деуі.

Үшінші түрі - жасырын суицид. Бұл түрінде адам өз-өзін өлтіру жақсы іс еместігін түсінеді. Бірақ қиындықтан шығар шара, жол жоқ болып көрінгендіктен, өлімге апаратын істерге бас тігеді. Дүниежүзілік Денсаулық сақтау ұйымының мамандарының айтуы бойынша, адамдардың өз өміріне қол жұмсауына себеп болатын мынадай факторларды көрсетеді: денсаулығының нашарлығынан – 1,2 %; қаражат қиындығынан – 3 %; өмір сүрудің ауырлығынан – 1,4%; құмарлықтан — 6%; отбасы келіспеушілігінен -18%; рухани дерттен — 18%; жазасын өтеуден жалтарудан — 19% ; ал, өзін-өзі өлтіру фактілерінің — 4 1 %-і неден болатыны белгісіз күйде қалып отыр.

Қазіргі қоғамдағы суицидтің себептерін атап айтсақ:

1. Адамдардың иманының болмауы мен өмірдің қиыншылықтарын дұрыс түсінбеуі;
2. Қаржылық жағдайларының әсері;
3. Ренжу (бұл жасөспірімдер арасында ата-анасына ренжу, кектену салдарынан болады);

4. Қателік. Өмір болған соң қиындығы мен қызығы қатар жүреді. Қателік жасаған бала ата-анасынан қорқып, өлімге барады.

Негізі психологтер былай дейді: «Дерттің терең механизімін зерттегенде ағзамызда катехломин деп аталатын зат бар, бас миында болатын белгілі бір биохимиялық үрдіс кезінде көңіл-күйді көтеретін, теңестіретін зат. Осы заттың қосылысы кемиді. Кейбір жағдайларда жүйке жасушаларының бұл заттарды ұстап тұруы бұзылады. Бұл көңіл күйдің төмендеуіне әкеп соқтырады. Егер адам күйзеліс жағдайында болса, катехломинді көптеп шығарады да, біраз уақыт өткен соң оның деңгейі қайта қалпына келеді», - дейді. Бұдан басқа, суицидолог өмірдегі қиындықтарды уақытша деп қабылдауға, кез келген проблемадан оң ресурс, даму мүмкіндігін, өзіңді жетілдіру мүмкіндігін іздеуге кеңес береді.

Егер жан жарасы мазалап, оған шыдау мүмкін емес болса, маманның көмегіне жүгіну керек.

Кең мағынасында девиантты мінез-құлық (лат. *deviatio* - ауытқу) кез келген әлеуметтік ережелерден (мысалы, оның ішінде жағымды: батырлық, аса еңбекқорлық, альтруизм, өзін құрбан ету, аса үлкен рөл ойнау, жетістіктермен қатар, жағымсыз: қылмыс, қоғамдық тәртіпті бұзу, адамгершілік ережелерін, дәстүрді, әдет-ғұрыптарды аттап өту, өзіне-өзі қол жұмсау және т.б.) ауыт қушылықты білдіреді. Осы тұрғыда әдетте, «Өз-өзін өлтірушілер» кез-келген жағдайда аман қалу, мүгедекке айналу, туған-туыстары үшін масылға, жаулары үшін күлкіге айналу мүмкіндігі барын ойламайды. Девиантты мінез-құлықты балалармен тәрбиелік жұмыстарын жүргізуде римдік философ Сенеканың: «әрбір адам өмірінің тек кейбір жақтарын ойлап талдайды, бірақ ешкім жалпы өмір туралы ойланбайды» деген ой-пікіріне сүйене отырып, девиацияға коррекция жасаушы әрбір маман ұстаз, баланың тек кейбір мінездік кемшіліктерін түзетіп қана қоймай, оларды қоғамдық өмірдің талаптарымен ұштасқан дұрыс қарым-қатынас жолына қайтып әкеліп, ары қарай қалыптаса дамуына, әлеуметтенуіне көмектесуі қажет. Бұл педагогикалық іс-әрекеттер мазмұны, қоғам өмірінде бекіген адамгершілік қадір-қасиеттер мәнімен, талаптарымен тікелей байланыстыра, адамдар арасындағы қарым-қатынастар (достық, жолдастық, туыстық, сүйіспеншілік, махаббат т.б.) нормаларымен ұштастырыла жүзеге асырылғанда, балалар бойында девиантты мінез-құлықтың өріс алмауына және оларды мектеп қабырғасынан бастап әлеуметтендіруге мүмкіндік жасалады. Бұл үрдіс мектеп қабырғасында ғана шектелмей, жоғары оқу орындарында да жиі қолға алынса құба-құп болар еді. Жастарды өз-өзіне қол жұмсау мәселесі төңірегінде ашық әңгімеге тартып, оны тіпті ғылыми, діни, статистикалық тұрғыда талқылап, көздерін ашып біліммен қаруландыру қажет деп есептеймін. Сонда жасөспірім күйзеліске төтеп беруге психологиялық тұрғыда дайын болып, суицидтің салдары жақсылыққа апармайтынын түсініп, ең бастысы, алған білімі аз да болса, бұл жағдайдың алдын алар еді деген пікірдемін. Өйткені, суицидтік актке бару себептерінің бірі білімнің жетіспеуі, білместік, надандық па деген ой да бар.

Осы жайттарды орайластыра отырып, белгіленген мерзімге сәйкес 2013 жылдың қараша айында «Психология және адам дамуы» пәнінен «Қазақ тілі мен әдебиеті» мамандығының 1-курс студенттерімен ашық сабақ өткізілді. «Сезім және эмоция» атты машықтандыру сабағында студенттердің ғылыми ізденістері шығармашылық жұмыстарымен өзара ұштастықта жүргізілді.

Сабақтың мақсаты: студенттердің дәріс бойынша меңгерген эмоция және сезім түсініктерінің психо-физиологиялық сипаты негізінде суицид мәселесін талқылау, алған білімдерін жалпылау, бекітуді қарастырды. Бүгінгі күндері әлеуметтік-қоғамдық өзекті деп саналатын жастардың өз-өзіне қол жұмсау мәселесін сезім, эмоция ұғымдары негізінде қарастыру тақырыптың теориялық қана емес, практикалық мәнділігін де жандандыра түскендей болды. Ашық сабақ барысында студенттермен тақырып бойынша мынандай негізгі түсініктердің мәні зерделенді, олар: сезім сапалары, эмоциялық

жағдайлар, жоғары сезімдер, күрделі эмоциялар, агрессия, аффект, фрустрация, стресс, депрессия, суицид.

Ашық сабақ жоспары былайша түзілді:

1. Сезім түсінігі: сезім теориялары, сезімнің физиологиялық негізі, ерекшеліктері мен қызметтері, сезім түрлері.

2. Эмоция түсінігі: эмоция теориялары, эмоцияның биологиялық мәні, эмоцияның сезімнен ерекшелігі мен қызметтері, эмоция түрлері.

3. Суицид әлеуметтік-қоғамдық мәселе ретінде: статистикалық сараптама, ғылыми-теориялық сипаттау, суицидтің өту кезеңдері, алдын алу және болдырмау шаралары.

4. Столяренко ұсынған студенттің өз-өзінің психологиялық қасиеттерін бағалау әдістемесімен жұмыс.

Жалпы ашық сабақ барысы студенттердің өз бетінше ғылыми ізденістерге талпыныстарын байқатып, 4 бағытта талқылауды қарастырды:

- Тақырыптың негізгі түсініктері бойынша ғылыми-теориялық шолу (презентациялар, көрнекіліктермен сүйемелдеу);

- Статистикалық деректерді сараптау, талдау (БАҚ-ақпараттары бойынша бейне түсірілім, слайд-шоулар);

- Адамның өз-өзіне қол жұмсау мәселесіне діни көзқарас(ислам, христиан, иудаизм-көрнекіліктер бойынша) тұрғысынан тоқталу;

- Адамның өз-өзіне қол салуы жөнінде қоғамдық пікір (сұхбат-бейнефильм, рөлдік қойылым), студенттер ойы сараланып, қорытынды жасалды.

Ашық сабақ студент жастарға сезім, эмоция негізінде суицид жөнінде мол ақпарат беріп, ғылыми-тәрбиелік мәнді болып қана қоймай, жастар арасындағы өз-өзіне қол жұмсамауға терең ой тастайтын, алдын алу шарасы болар деген сенімдемін.

Әдебиеттер

- 1.Жарықбаев Қ. Б. Жантану оқулығы. – Алматы, 2008
- 2.Жақыпов С. М. Жалпы психология негіздері. – Алматы, 2012
- 3.Намазбаева Ж. И. Психология. – Алматы, 2005
- 4.Сатиева Ш.С, Даму психологиясы. – Алматы, 2012
- 5.Калуев А.В. Проблемы изучения стрессорного поведения. – Киев,1999-134с.
- 6.Степанов А. Суицид. О мерах профилактики суицида среди детей и подростков. М.,2004
- 7.Алеев Р. Суицид среди подростков. СПб., 1996.
8. Елшібаева К.Ф. Суицидтің алдын алу. – Алматы Нұр-Принт- 2008
- 9.Кочубей Б.И., Новикова Е.В. Эмоциональная устойчивость школьника. – М., 1998.

А. С. Булатова
г. Петропавловск

ЗАДАЧНЫЙ ПОДХОД К ПОСТРОЕНИЮ СОДЕРЖАНИЯ САМОСТОЯТЕЛЬНОЙ РАБОТЫ СТУДЕНТОВ

Анализ состояния организации самостоятельной работы студентов в вузе позволил сделать вывод о том, что на сегодняшний день остается неразрешенным противоречие между современными требованиями к профессиональной подготовке будущих специалистов, основанными на компетентностном подходе, и сложившейся практикой организации самостоятельной работы студентов в вузе, не учитывающей эти требования.

Согласно теоретическим исследованиям ученых РГПУ им. А.И. Герцена (А.П. Тряпицыной, Н.Ф. Радионовой и др.), компетентный подход - это подход, акцентирующий внимание на результате образования, причём в качестве результата рассматривается не сумма усвоенной информации, а способность человека действовать в различных проблемных ситуациях.

Этими же учеными под профессиональной компетентностью педагога понимается «интегральная характеристика, определяющая способность решать профессиональные проблемы и типичные профессиональные задачи, возникающие в реальных ситуациях профессиональной педагогической деятельности, с использованием знаний, профессионального и жизненного опыта, ценностей и наклонностей» [1: 8].

В исследованиях некоторых ученых наряду с понятием «компетентность» встречается и понятие «компетенция». По определению теоретика компетентного подхода А.В. Хуторского, компетенция - это готовность человека к мобилизации знаний, умений и внешних ресурсов для эффективной деятельности в конкретной жизненной ситуации. Компетентность же – это совокупность личностных качеств ученика (ценностных ориентаций, знаний, умений, навыков, способностей), это способность к деятельности в определенной личностно-значимой сфере [2: 43].

Итак, под профессиональной компетенцией будем понимать готовность и способность решать профессиональные проблемы и задачи, возникающие в реальных ситуациях профессиональной деятельности.

При проектировании содержания профессиональной подготовки в логике компетентного подхода, как утверждают ученые РГПУ [1: 10], единицей построения содержания становится профессиональная задача, а процесс профессиональной педагогической подготовки ориентирован на получение конкретных результатов решения профессиональных педагогических задач.

Таким образом, организация самостоятельной работы студентов на основе компетентного подхода должна быть ориентирована на решение профессиональных задач, а результат их решения позволит судить о сформированности компетенций выпускника.

Проектировать содержание самостоятельной работы студентов в педагогическом вузе следует на основе определения профессиональных задач, которые предстоит решать педагогу и выявления умений, которые требуются для их решения.

Для разработки содержания самостоятельной работы студентов-географов по дисциплине «Картография с основами топографии» нами использовались группы типичных задач учителя, которые установлены учеными РГПУ им. А.И. Герцена: понимание ученика в образовательном процессе; подготовка, планирование, организация образовательного процесса (среда, партнеры); поведенческие; самообразование (на основе рефлексии и самооценки); коммуникация; управление; работа с информацией [3: 71]. На основе данных групп задач были определены умения, формирование которых в самостоятельной работе студентов по картографии с основами топографии обеспечит успешность развития профессиональных компетенций.

Согласно рекомендациям исследователей компетентного подхода при составлении профессиональной задачи опирались на следующую структуру [4: 38]:

1. Обобщенная формулировка задачи - описание имеющегося в практике противоречия, трудностей, постановка вопроса.
2. Ключевое задание, в котором обозначен «продукт» решения задачи (Что требуется представить как результат решения).
3. Контекст решения задачи - имеющиеся условия (характеристика людей, ресурсов, конкретной ситуации и т. д.).
4. Задания, которые приведут к решению (к «продукту»).
5. Критерии оценки.

«Продукт» решения задачи может быть представлен в виде текста, методических рекомендаций, карты, таблицы, схемы, сценария и т.д.

Студенты могут решать предложенные преподавателем задачи и с обязательным изменением контекста задачи, а желающие сами попытаться конструировать их.

Ниже приведены примеры заданий для самостоятельной работы по дисциплине «Картография с основами топографии».

Задание 1:

1. *Обобщенная формулировка задачи.* В планы внеклассной работы учителя входит раздел о воспитании патриотической личности школьника через познание родного края. Это может осуществляться через проведение туристских походов на местности с целью изучения природных условий и ресурсов, социально-экономических объектов и экологии. Проведение похода по заданному маршруту позволит практически изучить школьникам ориентирование на местности. Любое мероприятие требует его планирования, в данном случае разработки туристского маршрута.

2. *Ключевое задание.* Разработать по топографической карте маршрут пешеходного похода школьников по родному краю и описать его.

3. *Контекст решения задачи.* Вы работаете в 9 классе. Для этого возраста возможны 3-5 дневные походы. Маршрут должен проходить по интересной и удобной для движения местности. Считая ежедневные переходы по 10-15 км для указанного возраста детей, необходимо подобрать места для ночлега, наметить экскурсии. В наличии имеется топографическая карта масштаба 1:100 000. Место жительства детей выбрать самостоятельно.

Задание 2:

1. *Обобщенная формулировка задачи.* Основной задачей, которая ставится при изучении вопросов картографии в 6 классе, является обучение чтению карты, которое затем совершенствуется во всех последующих курсах. Умением читать карту учащиеся овладевают постепенно, на всем протяжении курса географии, в связи с изучением определенного географического материала. Обучение чтению карты в школьном курсе географии имеет несколько стадий. Вначале учитель обучает учащихся чтению условных обозначений по общей физической карте. В дальнейшем чтение карты усложняется. Учащиеся могут дать простое описание географических объектов на основе условных обозначений. Затем учатся получать с помощью ассоциаций не обозначенные на карте данные.

Усложнение чтения карты идет и по линии все более широкого применения тематических карт. Эти карты начинают использовать с 7 класса. В старших классах их роль возрастает и они становятся основным пособием при изложении нового материала на уроках.

Владение определенным уровнем сложности чтения карт является показателем при диагностировании достижений учащихся работы с картой.

2. *Ключевое задание.* Провести чтение карт по трем уровням сложности, используя карты из школьных атласов.

Подготовка студентов в педагогическом вузе к решению профессиональных задач будет содействовать пониманию студентами сущности педагогической деятельности, ее особенностей в современных условиях, ее контекстов, а также содействовать развитию у студентов положительного отношения к этой деятельности.

На наш взгляд, такие условия организации самостоятельной работы студентов позволят осуществить планомерный переход от учебной деятельности студентов к их профессиональной деятельности, так как данные условия определены в соответствии с современными требованиями к качеству профессиональной подготовки будущих педагогов, основаны на принципах компетентностного подхода.

Литература

1. Перспективы развития педагогического образования: компетентностный подход. / Н.Ф. Радионова, А.П. Тряпицына. // Человек и образование. – 2006. - №№4,5
2. Хуторской А.В. Ключевые компетенции и образовательные стандарты // Интернет-журнал «Эйдос». 2002. 23 апреля [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://www.eidos.ru/journal/2002/0423.htm>.
3. Исследование процесса становления профессиональной компетентности будущих педагогов: Коллективная монография / Под ред. Г.А. Бордовского, Н.Ф. Радионовой, А.В. Тряпицына. – СПб.: Изд-во «Лема», 2011 – 197 с.
4. Оценка профессиональной компетентности бакалавров и магистров образования: методические рекомендации / Под ред. А. П. Тряпицыной. - СПб.: Изд-во РГПУ им. А. И. Герцена, 2008. - 183 с.

А. А. Курманова
Т. Р. Мусабаева
Семей қ.

ОҚУШЫЛАРДА ҰЛТТЫҚ ПАТРИОТИЗМДІ ҚАЛЫПТАСТЫРУ ЖОЛДАРЫ

Қазіргі таңдағы қоғамдық, саяси-экономикалық ахуалдың адам факторынан, рухани дамуымыздан аса қажетсініп отырған өзекті мәселелерінің бірі – патриотизм болып отыр. Белгілі бір аймақта әлеуметтік мәселелерді шешумен қатар, адамдардың рухани сұранысын қанағаттандыру – кезек күттірмес маңызды шаралардың бірі болып табылады. Елдің рухын көтеру, ұлттық мақтаныш сезімін оята білу, отансүйгіштік, ұлтжандылық, елжандылық қасиет қалыптастыру – тәуелсіз мемлекетіміздің айрықша маңызды мәселесі.

Қазіргі кезде жаһандану үрдісі жүріп жатқан жағдайда ұлттық мүдде, ұлттық тәрбие, ұлттық рухта тәрбиеленіп, ұлт мәдениетінен нәр алған, елін, жерін жанындай сүйетін саналы, білімді, іскер азамат тәрбиелеу – бүгінгі күннің басты міндеті.

Бүгінгідей демократиялық бағыт ұстанып отырған қоғамда, балалар мен жастардың тағдыры өздеріне, отбасының материалдық ахуалына байланысты болып отырған жағдайда патриотизмнің маңызын айқындау басты мәселелердің бірі. Қазақстан Республикасының орта білімді дамыту тұжырымдамасында «тәрбиелік жұмыстарды, қазақстандық патриотизмді азаматтық, ізгілікті интернационализм негізінде құру» керек екендігі көрсетілген.

Егемен еліміздің туын биікке көтерер жан-жақты білімді жаңа буынды қалыптастыруда олардың бойына адами қасиеттерді дарытып, патриоттық сезімді сіңіру ұлан-ғайыр туған жерін ғасырлар бойы жауға бермеген ержүрек, дана ата-бабаларымыз бен келешек ұрпақ алдында бізге жүктелген зор міндет.

Білім мен тәрбие егіз. Біз білім беріп қана қоймаймыз, сонымен бірге тәрбиелейміз де. Білім саласында қызмет ететін әрбір педагог жаңару үрдісін жатырқамай, оған патриоттық тәрбие өзегін байланыстыра отырып, өзінің іс-тәжірибесіне енгізуі тиіс. Білім парадигмасы өзгерді. Оның мақсаты – қоғамды гуманизациялау, оқытуды дифференциациялау арқылы білім алушылардың өз таңдауына жол ашу.

Білім беру жүйесі демократиялық, әлеуметтік мемлекет азаматтарын тәрбиелеуде олардың жеке тұлға құқықтары мен бостандықтарын құрметтейтін, адамгершілік қасиеті жоғары, ұлттық және діни төзімді бола отырып, өз тіліне, өз ұлтына, өз ісіне берілген Қазақстан Республикасының патриоттарын қалыптастыруға міндетті. Өз Отанының, өз өлкесінің тарихын, дәстүрлерін білмей тұрып бұл жүйені іске асыру мүмкін емес. Өзіне

дейін жиналған әрі сақталған мәдениетті тарихты сүйетін, бағалайтын, құрметтейтін адам ғана өз Отанын сүйіп, нағыз патриот бола алады.

Отбасында идеялық бірлік болмай, тірлік болмайтыны сияқты, мемлекетте де ұлттық тірлік болмай, бірлік болмайтын секілді. Ұлттық тірлік – ол өзінің осы мемлекеттің бір бөлшегі ретінде, адами құндылықтарының бағалануы, бірлесе қуанатын, бірлесе атқаратын жетістіктерінің болуы емес пе?

Тарихымызда қандай қиындықтар болғанын түсіну арқылы ғана болашақтың қалай болатынын ұғына аламыз. Ұлтсыздықпен күрес бір сәтке де тоқтамайтын, үздіксіз күрес екенін, ол ақырында мемлекеттің берік орнығуына әкелетінін түсінгенде, әрқайсысымыздың оны баянды ету үшін әлемдегі озық елу елдің қатарына кіру үшін саналы бел шеше еңбектенетіміз айдан анық.

Патриоттық тәрбие мәселесі – адамзат тарихының өн бойында ұрпақтан-ұрпаққа жалғасып келе жатқан ұлы мақсат болғандықтан, мектеп оқушыларының бойында Отанға сүйіспеншілік қасиетін дарыту көкейкесті мәселе.

Жас ұрпаққа ұлттық мұралар негізінде патриоттық тәрбие беру ісі ғылыми тұрғыдан талданып, түрлі тарихи кезеңдегі философиялық, қоғамдық, әдеби, педагогикалық ой-пікірлерден бастау алып, бүгінгі ғылыми педагогика салаларының зерттеу нысанына айналып отыр.

Патриотизмді қазіргі көзқараспен ұлтжандылыққа, елжандылыққа сыйғызамыз. Олай болса, патриотизм – қоғамдық сананың бір формасы, ол тарихи және топтық категория бола отырып, қоғам дамуымен бірге дамып, жаңа мағынаға, мазмұнға толықтырылып отырады. Патриотизм – әлеуметтік тарихи қалыптасқан сезім. Ол Отанға деген сүйіспеншілік сезім, ол Отанға қызмет көрсетуден басталады.

Патриоттық тәрбие, ұлттық намыс, ұлттық сана-сезім рухани байлықтан көрініс табады. Олай болса, рухани байлыққа, ең алдымен, тілімізді, салт-дәстүрімізді жатқызсақ, тіл – қазақ болуымыз үшін, дін – адам болуымыз үшін, салт-дәстүр – ұлт болуымыз үшін қажет.

Патриоттық тәрбие – өлшемдер ретінде таңдап, алынған, бірнеше бөліктерден тұратын сабақтас сала. Оның құрамына келесі өлшемдер кіреді: өзін мемлекетінің азаматы ретінде сезіну. Бұл өлшемнің көрсеткіштері: мемлекет өмірінде өз рөлін түйсіну; Отанына сүйіспеншілік сезімі. Мемлекеттік рәміздер мен халықтық дәстүрлерді қастерлеу: мемлекеттік рәміздер мен халықтық дәстүрлерді білу; қазақ халқының дәстүрлерін білуге ықылас. Қазақ халқының тарихын бағалайтын көзқарас: қазақ халқының тарихын білу қажеттігі; қазақ халқының тарихынан жүйелі терең білім. Қазақ халқының мәдениеті мен дәстүрлерін түсіну: қазақ халқының мәдениеті мен дәстүрлерін зерделеу қажеттілігі; қазақ халқының әдет-ғұрыптары мен дәстүрлерін сақтай білу.

Ата-бабаларымыздың ерлік істерінен, аңыз-әңгімелерінен, батырлар жырынан мысал келтіре отырып, солардан үлгі алу, өздерін солардың ұрпағы екендігіне мақтаныш сезімін ұялата отырып, еліктету, болашақ ұрпақ алдындағы өз парызын өтеу міндетін жүктеу арқылы іске асыруға болады. Сондықтан, әр адамның бойында Отанға, халқына шын берілгендіктен, ата салтына, ел тарихына деген құрмет, ерлік рухы қалыптасуы шарт.

Әдебиеттер

1. Кенжалин Ж. Патриотизм и духовное обновление // Мысль. – № 11, 2003.
2. Мұхатаев С. Ұлттық идеология: мәні мен мазмұны // Ақиқат. – № 11, 2000.
3. Шарахымбай Б. Ұлттық патриотизм және екі жүзділік // Қазақ әдебиеті газеті. – № 9.2003.

ИНТЕРАКТИВНЫЕ МЕТОДЫ ОБУЧЕНИЯ НА УРОКАХ РУССКОГО ЯЗЫКА В КАЗАХСКОЙ ШКОЛЕ

Закон Республики Казахстан «Об образовании» в качестве основной задачи системы образования выдвигает «развитие системы обучения в течение жизни, обеспечивающей взаимосвязь между общим обучением, обучением по месту работы и потребностями рынка труда и помогающей каждому максимально использовать свой личный потенциал в обществе, основанный на знаниях».

Концепция развития образования РК до 2015 года и другие нормативные документы образовательного пространства на первый план выдвигают идеи индивидуализации, личностной направленности обучения.

Перемены в жизни нашего общества требуют и перемены в современном образовании. Улучшить его качество не значит в корне изменить процесс обучения. Инновационные процессы в сфере образования требуют переосмысления форм учебного процесса как управления познавательной деятельностью ученика. Это, в свою очередь, определяет необходимость использования новых технологий, позволяющих учитывать индивидуальные особенности учащихся. И сегодня объявляются нетрадиционными любые методы, способные разбудить мысль ученика.

Что же можно сделать для того, чтобы ученики не только усваивали программный материал, но и умели мыслить нестандартно, обладали способностью выдвигать гипотезы, развивали творческие способности?

Одна из серьезнейших проблем сегодняшней школы – падение интереса учащихся к учебной деятельности. Не все учащиеся умеют извлекать и перерабатывать учебную информацию, затрудняются выделять главную мысль. Для поддержания и развития интереса к предмету необходимо создание новизны на уроке. Современный урок часто называют педагогическим произведением. И это верно. Он оказывает воздействие на учеников лишь в том случае, если тщательно продуман весь ход занятий и заранее запрограммирован их результат. И чтобы урок был интересным, познавательным, можно осуществлять фрагментарный выбор технологии обучения, который должен способствовать активному творческому процессу.

Прежде чем переступить порог школы, учителю необходимо проанализировать предыдущие свои занятия, чтобы новую тему связать с пройденной. Он должен хорошо знать, что будут делать учащиеся, какую проблему разрешать и каким путем. К сожалению, не все формы работы дают должные результаты в этом направлении, поэтому необходимо использовать различные методы и приемы для активизации познавательного интереса к учебному предмету. Учитель всегда и всюду должен поддерживать стремление ученика что-либо познать.

Ученые предлагают изучать детские интересы, учитывать, а не игнорировать их в работе, а также так отбирать материал, чтобы он заинтересовал учеников, и находить такую форму сообщения фактов, чтобы они легко усваивались.

Интересная работа облегчает её выполнение, учит сознательному отношению к труду. Результаты психологических и педагогических исследований позволяют научно обосновать известные в практике и предложить новые методические приемы пробуждения и развития интереса школьников к конкретному предмету.

Можно выделить два источника, вызывающих интерес учащихся к предмету и тесно связанных между собой: содержание предмета и деятельность школьников, организуемая для познания этого предмета.

Перед учителями русского языка казахских школ каждодневной задачей является привитие интереса и любви к русскому языку. Обучать активно, творчески – значит использовать на уроках средства наглядности, элементы занимательности, которые глубоко воздействуют на сознание и чувства учащихся. Необходимо отметить, что к начинающему изучать русский язык надо подходить чутко и стремиться к тому, чтобы учащиеся не испугались тех трудностей и препятствий, которые встретятся им на первых уроках.

Над подготовкой к урокам приходится работать очень долго и обдуманно, нужно проявлять креативный подход, чтобы устный курс русского языка сделать живым, ярким и интересным.

Трудно представить себе современного учителя-словесника, не пользующегося в преподавании своего предмета элементами занимательности как средством оптимизации процесса обучения русскому языку. Развитие интереса к учению – это не только методическая, но и воспитательная работа. «В школьной скуке, - писал К.Д. Ушинский, - скрывается источник множества детских проступков и даже пороков».

Заинтересовать и активизировать учащихся помогает не только содержание, но и занимательная форма заданий. Активными формами работы следует считать те формы, которые требуют от выполняющих её учащихся напряжения, внимания, запоминания, применение анализа и синтеза, нахождения сходств и различий.

Использование интерактивных методов обучения дает свои определенные результаты, так как речевая направленность урока должна осуществляться через общение. Это означает практическую ориентацию урока, ведь научить языку можно только через постоянное говорение.

Чтобы стимулировать познавательную и творческую активность школьников и организовать индивидуальную работу с ними, учителю важно знать возможности каждого ученика и быть твердо убежденными в том, что все они способны справиться с теми задачами, которые педагог выдвигает перед ними.

Для активизации творческой и проблемно-поисковой деятельности учащихся можно использовать кроссворды, различные виды словарной работы, составление словаря «Говори и пиши правильно», лингвистические задачи, деловые игры, тестовые задания, сочинения, рефераты. По форме такие уроки могут быть путешествием, соревнованием, этюдом, исследованием. Интерактивное обучение представляет собой такую организацию учебного процесса, при которой практически все учащиеся оказываются вовлеченными в процесс познания.

Хотим предложить вашему вниманию разработанный урок русского языка с применением интерактивных методов обучения по учебнику Л.К. Жаналиной «Русский язык» для 11 класса естественно-математического направления общеобразовательных школ с казахским языком обучения, изд. «Мектеп» 2007 г. Учебник состоит из 8 лексических тем: 1. Язык и картина мира. 2. Казахстан – моя Родина. Состав слова. Синтаксис простого предложения. 3. Природа страны и планеты. и др.

Тема: «Республика Казахстан». Грамматическая тема: «Состав слова».

Проведение данного урока можно начать с мозгового штурма: Что вы можете рассказать о Республике Казахстан? Предоставление новой информации. Поскольку все понятия, которые мы изучаем, в той или иной мере уже знакомы учащимся, рекомендуется начинать этот этап с мозгового штурма: "Какие ассоциации вызывает у вас слово Республика Казахстан?", "Какие понятия связаны со словом Родина?" Представленные стержневые мысли записываем на доске в столбик и нумеруем. Этот вид работы помогает отобрать то, что уже известно учащимся. Эту же работу можно провести иначе: на обратной стороне доски заранее записать ключевое слово, например, Казахстан. Этот вариант работы эффективен тогда, когда у учащихся недостаточно представлений об изучаемом понятии. Следующий вариант организации этой работы: предлагаем учащимся

настроиться на тему размышления, взять ручки и записать те мысли, которые приходят в голову, при этом напоминаем, что не нужно стремиться к логике, последовательности.

После ответов учащихся нужно обобщить полученные сведения и приступить к работе над текстом. Предтекстовая работа включает словарную работу. Выяснить значения следующих слов и словосочетаний: *представительный орган, сенат, мажилис, независимость, полезные ископаемые, официальный, признать*. Придумать с ними словосочетания и предложения.

Затем образцовое чтение текста учителем, чтение текста учащимися с пометами (! – новая информация; ? – непонятная информация; + - знакомая информация; - незнакомая информация).

Республика Казахстан

Республика Казахстан – государство в центральной части Евразии. Столица – город Астана. Глава государства – президент. Высший представительный орган, осуществляющий законодательные функции, - парламент, который состоит из сената и Мажилиса. Исполнительная власть – правительство. Денежная единица – тенге.

Территория республики простирается от нижнего течения Волги на западе, до Алтая на востоке, от Западно-Сибирской равнины на севере, до Тянь-Шаньских горных хребтов на юге. Общая длина границ – 15 тысяч километров. На западе и севере Казахстан граничит с Российской Федерацией, на юге – с Туркменией, Узбекистаном и Кыргызстаном, на востоке – с Китаем. По площади Казахстан занимает девятое место в мире.

16 декабря 1991 года казахский народ обрел свою государственную независимость.

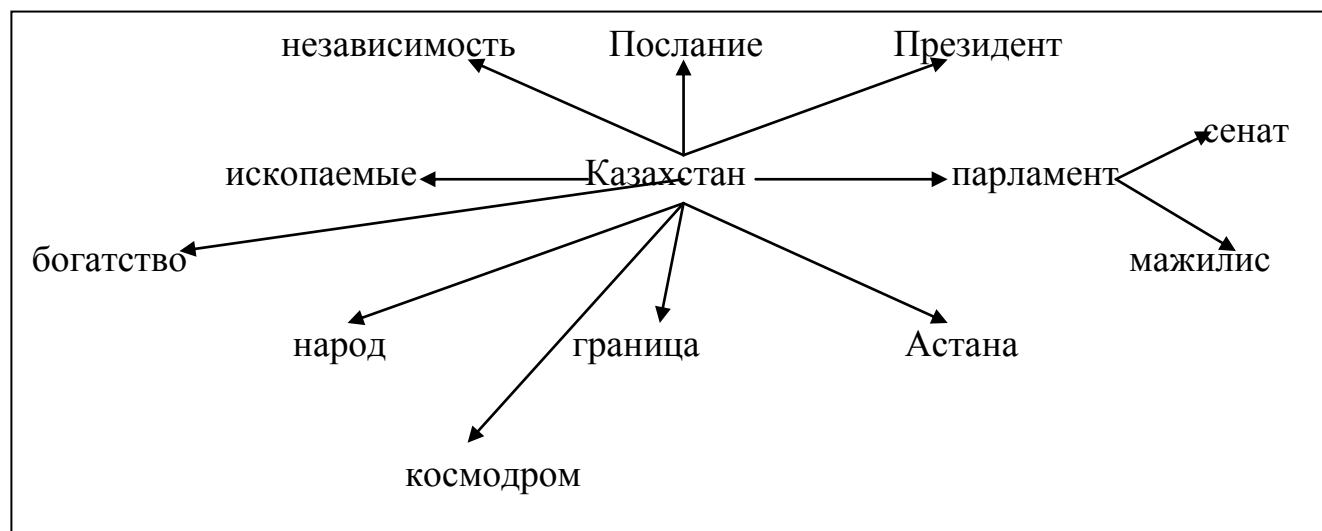
Республика располагает богатыми запасами полезных ископаемых. К числу ведущих отраслей промышленности относятся цветная и черная металлургия.

Казахстан – крупный производитель зерновых, кормовых и технических культур. Из зерновых преобладает пшеница, а из технических – подсолнечник, хлопчатник, лен-кудряш. Одной из основных отраслей сельского хозяйства является животноводство.

Республика Казахстан официально признана более чем 120 странами, является членом Организации Объединенных Наций и многих других международных организаций.

За годы независимости республика добилась значительных успехов в строительстве правового государства и гражданского общества. (По энциклопедическому справочнику «Республика Казахстан»)

Послетекстовая работа включает составление вопросов к тексту; выполнение упражнений; составление кластера с ключевым словом Казахстан.

Завершает урок работа в малых группах на тему «Республика Казахстан», от каждой группы выступает модератор.

После проведения уроков в интерактивном режиме предлагаются задания, требующие творческого переосмысления изученного материала: написать сочинение - миниатюру по теме, высказать свою точку зрения по проблеме, провести стилистический эксперимент. Считаем, что такое задание в большей степени соответствует природе интерактивного обучения.

Занятия, построенные в интерактивном режиме, вызывают заметный интерес у учащихся, прежде всего, потому, что нарушили привычный и несколько надоевший порядок работы на уроке, позволили каждому побыть не в роли пассивного слушателя, а в роли активного участника, организатора учебного процесса.

В традиционной системе учитель обычно опирается на сильного ученика, ведь он быстрее "схватывает" материал, быстрее его запоминает, а слабый "отсиживается" на уроке. Уроки, проведенные в интерактивном режиме, позволяют включить всех учащихся в активную работу, обеспечить каждому учащемуся посильное участие в решении проблем, в результате слабые обретают некоторую уверенность в собственных силах, сильные ощущают пользу, помогая товарищам понять материал.

Если при традиционной системе обучения учитель и учебник были основными и наиболее компетентными источниками знаний, то при новой парадигме учитель выступает в роли организатора самостоятельной познавательной деятельности учащихся, компетентным консультантом и помощником, знания же учащиеся получают в результате своей активной познавательной деятельности. В процессе работы в интерактивном режиме у учащихся формируются коммуникативные навыки, способность к сотрудничеству и взаимодействию, развивается критическое мышление, что является необходимым для их будущей профессиональной деятельности.

Д. Э. Усенова
Семей қ.

ОҚУШЫНЫҢ ТАНЫМДЫҚ ҚЫЗЫҒУШЫЛЫҒЫН АРТТЫРУ

Қоғамдағы өзгерістерге сәйкес оқушыларға бүгінгі таңда тиянақты білім беріп, танымдық белсенділігін арттыру үшін олардың әр пәнге деген қызығушылығын қалыптастыру – мектептің басты міндеті. Сол себепті білім мазмұнын жетілдіреп, оқу әдістерін, түрлері мен құралдарын жаңа сапалық негізде қайта құру қажет.

Оқушылардың танымдық қызығушылықтарын анықтауда мына топтарды көрсетуге болады:

- білімге деген жағымды қатынас және оларды меңгеру процесі (танымдық қызығушылықтар);
- өзіне деген қатынас, яғни өзінің мүмкіндіктерін және жетістіктерін бағалау (өзін-өзі бағалау);
- білім берудің құндылығын сезіну, оның қоғамдық және жекелік мәнін түсіну.

Танымдық қызығушылық – тұлғалық тұрақты ұмтылысына, жаңа білімді игеру тәсілін меңгеруге және құбылыстардың мәнін түсінуге мүмкіндік береді. Басқа қызығушылықтардан танымдық қызығушылықтың ерекшелігі ол ақпаратты пайдаланумен қатар оны игеруге және өңдеуге мән береді.

Оқушылардың танымдық қызығушылықтарын өздерінің объектілері бойынша ажыратады: олар фактілік және теориялық білімге, әрбір әрекетті ереже бойынша орындауға, шығармашылық сипаттағы әрекеттеріне бағытталған.

Танымдық қызығушылықты тұрақтылыққа байланысты да ажыратады: олардың критерийін бағалаумен және сол жетістікке жету үшін қиыншылықтарды жеңе білумен байланысты. Оқыту процесінде осы аспектінің мағынасын мамандар дәлелдеген. А.И.Липкинаның айтуы бойынша, «баланың оқу процесінде интеллектуалдық санасы мен білім жүйесін игеру ерешеліктерін ғана емес, өзін-өзі бағалау формасындағы күрделі ақыл-ой жұмыстарын ескеру керек».

Оқыту және тәрбиелеу процесінде жетістікке жету үшін, оқушыларды өз жетістіктерін адекватты бағалауға, өз күштеріне сенімін арттыруға көмектесу керек. Тек осындай өзін-өзі бағалау арқылы ғана оқушы өз бетімен жұмыс істеуге ұмтылысын тудыру мүмкін. Осының барлығы үлгерімнің көрсеткіш жүйесін көрсетеді. Осы талаптарды орындау үлгерім туралы көп мәлімет береді: жаңа білім игеруде ептілік пен дағдыны, алынған білімді өңдеу, қорытынды шығару; жаңа жағдайда алынған білімді, ептілік пен дағдыны пайдалану, олардың керектісін таңдап алу және өңдеу; теориялық сипаттағы білімді өз бетімен игеруге ұмтылу; шығармашылық әрекет процесінде қиыншылықтарды белсенді түрде жеңе білу; танымдық әрекетте өз жетістіктерін бағалауға ұмтылу. Оқушыға белгілі бір көлемдегі білім, білік-дағдыларды меңгертумен бірге табиғат, қоршаған дүние туралы түсініктерін кеңейте отырып, оларды шығармашылық бағытта жан-жақты дамыту бүгінгі күннің талабы. Шығармашылық қабілеттердің белгілері ретінде: мәселені қарастырудағы қырағылық көрегендікті, ақылдың икемдігі, ойдың орамдылығын, әрекетті бағалай білуді қарастырады.

Шығармашылықтың негізгі сипаты жаңалық ашуға, жаңа тәсілдер табуға ұмтылу деп айтуға толық негіз бар. Шығармашылыққа, жаңа, тың нәрсе жасау тән десек, ертеден белгілі нәрсені қайталауды немесе көшіруді шығармашылық деп айтуға болмайды, бірақ бұрыннан белгілі, таныс нәрселердің өзінен қандай да бір ерекшелік табу, оны жаңаша түрде жасау, ерекше қасиеттерін табу шығармашылыққа тән құбылыс деуге болады. Шығармашылық әрекетке оқушының проблеманы көре білуі, өз іс-әрекетінің бағдарламасын жасай білуі және ойды іске асыру үшін жаңа идеялар алуы жатады.

Оқыту сабақтарының шығармашылық сипаты оқушының танымдық белсенділігін оятып, шығармашылық қабілеттерінің дамуына, тәртіптілік пен жолдастыққа, адамгершілік қасиеттеріне әсер етеді. Ұжымдық сабақтарда өзінің сыныптасының кемшілігін көруге, оған достық қолын созуға, өзгелердің ісінен сабақ алуға, саналылыққа, танымдық, әлеуметтік ұстанымының қалыптасуына өз ортасының пікірінің әсері зор. Мұндай сабақтарда оқушылардың ұжымдық ой-пікірлері қалыптасып, сыныптағылардың пікірі бойынша ортақ тұжырым жасауға үйренеді: ортақ іске өз үлесін қосады, жолдасының жауабына пікір айтып, бағалауға үйренеді; оқушының өзіндік жұмысы талқыланады.

Оқушылардың шығармашылық қабілетін дамыту проблемасын ұқыпты қадағалау, оқу процесінің тиімді болуында қандай көрініс табады? Жалпы үлгерім, яғни олардың шығармашылық қабілетін дамытуға және логикасын дамытуға бағытталған тапсырмалар тек білім мен ұқыптылығына ғана әсер етіп қана қоймай, оқушылардың ойлау қабілетін дамытады. Мұғалім – бұл жағдайда білімді түсіндіріп қоюшы, бақылаушы емес, бағалаушы емес, танымдық іс-әрекетін ұйымдастыратын ұжымдық шығармашылық істердің ұйытқысы. Тек осындай оқыту ғана оқушы интеллектісінің көзін ашып, шығармашылығын дамытады.

Мектепте білім мен тәрбие алу барысында бастауыш сынып оқушыларының ақыл-ойы дамиды, адамгершілік қасиеттері қалыптасады. Осы міндеттерді жүзеге асыруда әр пәннің өз орны бар. Соның бірі – ана тілі. Ана тілін оқытудағы негізгі мақсаты – оқушылардың танымдық қызығушылығын дамыту арқылы сөздік қорын, ауызша және жазбаша сөйлеу тілін, сөйлеу мәдениетін қалыптастыру. Оқушылардың танымдық қызығушылығын арттыру үшін сабақ барысында мәтін мазмұнына сәйкес проблемалық сұрақ қойып отыру тиімді. Мысалы: «Өрмекші, құмырсқа, қарлығаш» әңгімесін өту кезеңінде мұғалім адам еңбегі және басқа жәндіктердің, құстың тіршілігі туралы сұрақ

қойып, оған оқушылар өз пікірін білдіреді. Сонымен қатар «Ойлап тап», «Мәтін мазмұнына қарап сурет сал», «Суретке қарап әңгіме құра» т.б. ойындар сөйлеуге төселдіріп, сөздік қорын молайтып, тілін дамытуға арналған. Күзге байланысты тарауда «Кім тапқыр?» ойынын өткен тақырып пен жаңа тақырыпты байланыстыру мақсатында қолдануға болады. Оқушылар топ бойынша: 1-топ күз ерекшеліктерін, 2-топ күзгі еңбекті, III-топ табиғаттағы өзгерістерді әңгімелеп беру тиіс. Әңгіме, ертегі, аңыз әңгімелер оқытуда жаңа сабақ тақырыбына байланысты мақал-мәтел, жұмбақ-жаңылтпаш пайдаланудың маңызы зор. Баланың танымдық қызығушылығын арттырып, тілін дамытады.

Ана тілі сабағында мақал-мәтелдерге мынадай жұмыс түрлерін жүргізуге болады: тақырып мазмұнына сай мақал-мәтелдер айтқызу, мәнін ашып өз ойын жетілдіру. Суретке қарап тақырыпқа сай жұмбақ-жаңылтпаш айту. Мақал-мәтелдердің жалғасын айтқызу. Топқа бөліп мақал-мәтелдер сайысын өткізу.

Қазақ тілі, Ана тілі сабағында уақыт тауып шығармашылық жұмыс жүргізу де баланың қызығушылығын арттырады. Ол үшін мұғалім мәтіннің, жаттығудың өн бойынан шығармашылық тақырыптарға лайықты жағдайларды іздеп табады. Оқушыны шығармашылық жұмысқа баулып, қызығушылығын арттыру үшін әртүрлі әдіс-тәсілдерді қолдануға болады.

1. Мәтін, ертегіні, әңгімені өз ойларымен аяқтау. Мысалы: Қайсар атасымен қыдырап жүр еді. Кенет қора жақтан түтін исі келді. Қараса қой қора өртеніп жатыр екен. Қайсар не істеді?

2. Ақын жазушылардың дайын мәтіндерін басқаша аяқтау. Мысалы: «Тәкаппар» Ш. Смаханұлы.

3. Белгілі мақал негізінде әңгіме жазғызу.

4. Мәтін бойынша мақал құрастыру.

5. Шығарма бойынша сурет салғызу, ауызша суреттеу, қиялдау арқылы суреттеу.

6. Логикалық ойлауды дамытатын ойындармен берілген тапсырмаларды шешкізу (анаграмма, сөзжұмбақ, ребус, құрастырмалы ойындар).

7. Белгілі ақын, жазушы шығармаларына еліктеп әңгіме, ертегілер жазғызу.

8. Қайталау сабақтарында оқыған мәтіндері бойынша өз бетінше тест тапсырмаларын құрастыру.

Қорыта айтсақ, бастауыш сыныптағы қай пәнде болсын оқушының танымдық, шығармашылық қабілетін дамыта оқыту олардың сабаққа деген қызығушылығын оятып, өз ойын ашық, қысылмай жеткізе білуін, ынтасын дамыта түседі.

Әдебиеттер

1. Сабыров Т.С. Оқушылардың оқу белсенділігін арттыру жолдары. – Алматы: 2006.
2. Талызина Н.Ф. Формирование познавательной деятельности младших школьников: книга для учителя, М., «Просвещение», 1998.
3. «Бастауыш сыныпта оқыту әдістемесі», 2008.

РАЗВИТИЕ ПРОСТРАНСТВЕННОГО ВООБРАЖЕНИЯ В ПРОЦЕССЕ ИЗУЧЕНИЯ МАТЕМАТИКИ

Человеческое сознание тесно переплетается с миром, который его окружает. При восприятии мира, как мы знаем, не маловажную роль играет воображение. Воображение является активным элементом в сознании человека. Он позволяет преодолеть границы обыденного и перейти на новый уровень понимания мира.

Существуют различные виды воображений, применяемые в различных сферах жизнедеятельности людей. Однако самым необходимым воображением является пространственное воображение, так как данное воображение формирует действительную картину мира. Именно пространственное воображение необходимо как в быту, так и в научных направлениях. Например, рассчитать количество обоев, необходимых для оклеивания помещения. Пространственное воображение мы используем для того, чтобы рассчитать маршрут своего движения: определить кратчайший путь с наименьшими затратами времени. Для организации чертежных проекций также требуется пространственное воображение. Пространственное воображение – основа пространственного мышления. Говоря точнее, пространственное воображение – способность мысленно представить пространственные объекты, а пространственное мышление – способность оперировать над пространственными объектами с применением геометрических и логических рассуждений. Исходя из этого, можно сказать, что для того чтобы мыслить необходимо представить. Значимость пространственного воображения у школьников неоднократно подчеркивал А.Н.Колмогоров: «Геометрическое воображение или, как говорят, «геометрическая интуиция» играет большую роль при исследовательской работе». Известно, что немногие учащиеся 10-11 классов средней школы, даже выпускники, окончив школу, не имеют достаточного пространственного воображения, что соответственно не может быть и речи о наличии пространственного мышления. Например, учащиеся могут сформулировать определение скрещивающихся прямых, а вот представить их в своем воображении и показать какие ребра комнаты являются скрещивающимися, затрудняются. Вот, что по этому поводу А.Н.Колмогоров пишет в своей книге «О профессии математика»: «В школе обычно с особым трудом дается наглядное представление пространственных фигур. Надо, например, быть очень хорошим математиком (по сравнению с обычным школьным уровнем), чтобы, закрыв глаза, без чертежа ясно представить себе, какой вид имеет пересечение поверхности куба с плоскостью, проходящей через центр куба и перпендикулярной одной из его диагоналей». Возникают следующие вопросы: «В чем причина недостаточной развитости или вообще отсутствия пространственного воображения у учащихся 10-11 классов? И как развить пространственное воображение учащихся в процессе обучения?». На эти вопросы многие учителя и методисты пытаются ответить, предлагая различные методы решения данной проблемы. Но как видимо, попытки преодоления этой проблемы в школе явно недостаточны, да и предпринимаются ли какие-нибудь меры?! Это можно судить по приведенным выше примерам. Причин недостаточной развитости пространственного воображения или же его отсутствия у учащихся средних школ огромное количество: нехватка времени по изучению тех или иных тем, которые связаны с развитием пространственного воображения, методическая неподготовленность учителей, преобладание однообразных задач, которые решаются путем использования формул или же шаблонным образом, что не развивают пространственное воображение и т.д. Методисты и педагоги предлагают множество вариантов решения данной проблемы. Перечислим некоторые из них:

1) На первых порах знакомства с какими-либо понятием, определением или же аксиомами вводить все это на интуитивной основе для того, чтобы учащиеся сами могли прочувствовать и понять суть вводимого нового определения, какого-то понятия, аксиомы.

2) Развитие пространственного воображения по принципу материально-ориентированного образования, т.е. освоение действий и предметов материального мира и переноса этих действий и этих предметов в пространственное воображение. К данному принципу можно отнести графы, узлы, многогранники, паркеты и т.п.

3) Применение в младших классах различных игр, таких как “Геометрическая мозаика”, “Танграм”, “Составь картинку”, “Колумбово яйцо”, “Волшебный круг”, “Головоломка Пифагора”, “Вьетнамская игра”, “Пентамино” и др. А также головоломки и геометрические конструкторы, которые применимы и в старших классах.

4) Применение прикладной и практической направленности геометрии. То есть в старших классах связать урок черчения и геометрии, в младших классах урок труда и математики. На уроке черчения оперируют основными методами, которые закладываются в геометрии – метод переноса, деление окружности на пять и шесть частей, деление отрезков и углов на равные части и т.д. Особенно данная взаимосвязь в содержании и методах прослеживается между стереометрией и черчением при изучении вопросов параллельного проектирования и изображения пространственных фигур. Также можно применить на уроке черчения сведения о косоугольных проекциях, которые были получены на уроке геометрии. Как на уроке черчения, так и на уроке труда, развитие пространственного воображения гарантирует выполнение развертки стереометрических фигур.

5) Применение на уроках геометрии различных наглядных пособий, компьютерных средств, технических средств обучения, таких как кинофильмы, диафильмы, диапозитивы, кодоскоп и др. способствует развитию пространственного воображения.

Наиболее значимы при формировании пространственных представлений первые уроки стереометрии. Именно на первых уроках стереометрии учащиеся переводят изучение понятий из двухмерного пространства в трехмерное пространство. Главная задача учителя состоит в том, чтобы, не разрывая связи между планиметрией и стереометрией, плавно перейти с изучения планиметрии на изучения стереометрии. То есть все знания и пространственные представления, полученные в пропедевтическом курсе геометрии и в систематическом курсе планиметрии, перенести на изучение стереометрии. На первом уроке стереометрии можно провести аналогию между планиметрией и стереометрией, ярким примером которого может служить изучение взаимных расположений прямых и плоскостей. Как известно, взаимное расположение прямых и плоскостей лежат в основе изучения свойств геометрических фигур как в планиметрии так и в стереометрии. На первых уроках стереометрии изучаются взаимное расположение плоскостей и прямых, которые вводятся на основании понятий и аксиом. Что требует от учителя творческого подхода к объяснению темы. Для усвоения учащимися аксиом одну и ту же аксиому можно озвучить по-разному, при этом дать понять учащимся о том, что смысл аксиом один и тот же. Например, «Через три точки, не лежащие на одной прямой, можно провести плоскость и притом только одну», «Если две различные прямые имеют общую точку, то через них можно провести плоскость и притом только одну». Для того чтобы учащиеся были заинтересованы в изучении стереометрии, и для того, чтобы учащиеся не задавались вопросом «Зачем и для чего нам это нужно?» лучше всего брать примеры и задачи, связанные с реальной жизнью, с исторической направленностью. А также для того, чтобы показать практическую значимость стереометрии. Например: «Инженер проектирует здание, на проектной работе обозначена плоскость и точка, которая лежит вне данной плоскости. Инженеру необходимо построить плоскость, проходящую через точку, которая будет параллельна исходной плоскости. Каким образом он это сделает?». Как мы видим, эта известная задача на построение.

Решение, которое не только развивает пространственное воображение, но и требует логической обоснованности.

Учитель математики - путеводитель в пространство математики. Он указывает, что истинно, а что ложно. И только от него зависит, какой путь изберут учащиеся в изучении математики.

Литература

1. Оганесян В.А., Колягин Ю.М., Луканкин Г.Л., Саннинский В.Я. Методика преподавания математики в средней школе: Общая методика. – Просвещение, 1980. – 368 с.

2. Блох А.Я., Гусев В.А., Дорофеев Г.В. и др.; Сост. Мишин В.И. Методика преподавания математики в средней школе: Частная методика. – М.: Просвещение, 1987. – 416 с.

3. Клопский В.М. Геометрия: Учебное пособие для 9 и 10 классов средней школы. – Просвещение, 1979. – 370 с.

4. Земляков А.Н. Геометрия в 10 классе: Метод. рекомендации к преподаванию курса геометрии по учеб. пособию А.В. Погорелова: Пособие для учителя. / А.Н. Земляков 1986г. – 400 с.

5. Каплунович И.Я. Развитие пространственного мышления школьников в процессе обучения математике. – Новгород, 1996. – 100 с.

М. К. Жайлауова
Г. С. Иманбердиева
Қызылорда қ.

БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ РЕФЛЕКСИВТІ ҚАБІЛЕТТЕРІН ДАМЫТУДЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Педагогика мен мектеп практикасындағы өзекті мәселелердің бірі – бастауыш сынып оқушыларының оқу іс-әрекетінде рефлексивтік қабілеттерін қалыптастыру арқылы білім сапасын арттыру, білім беруде өзін-өзі жетілдіруге, өз ісіне деген жауапкершілікті сезінуге тәрбиелеу. Рефлексия оқу үдерісінде оқушылардың жеке ерекшеліктерін ескеруге, өзін-өзі бағалауда өз іс-әрекетінің нәтижесін анықтауға мүмкіндік береді.

Бастауыш сынып оқушыларының жеке дара ерекшеліктерін және мүмкіншіліктерін ескере отырып, оқу іс-әрекетінің барысын және нәтижесін бағалауға, бақылауға үйрету қажеттігі оқушыларда оқу іс-әрекетіне деген рефлексивтік қатынастарын бағытты қалыптастыруды талап етеді.

Психологияда рефлексия адам санасының ең маңызды ерекшелігі ретінде анықталады. Рефлексия термині латын тілінде «reflekto» – кері бұру; «refleksys» – кері қозғалу, кері бұрылу; «reflexio» – кері қарау деген мағынаны білдіреді. Рефлексия – субъектінің өзіндік ішкі психикалық күйін тану үдерісі.

Психолог-педагог ғалымдардың еңбектерінде рефлексия ұғымына берілген анықтамаларды төрт топқа бөлуге болады:

1-топ – әлеуметтік-психологиялық анықтамалар:

рефлексия – субъектінің ойлану, өз ойларын талдау, өзінің психикалық күйін саралау, өз әрекетін талдауға деген бейімділігі; рефлексия – ойлау мен іс-әрекетте – тұлғаның өзінің әрекет етуінің механизмі; кооперация мен коммуникацияда – «үстіне», «сыртқа» позициясына шығу механизмі; өзіндік танымда – ішкі бағыттылықта өзінің орнын анықтау механизмі мен «Мен» шекарасын белгілеудің әдісі;

2-топ – логикалық-гносеологиялық анықтама бойынша рефлексия – адам ойының қағидасы, өзіндік әрекеттердің алғышарттарын ұғыну, білімнің мазмұнына және оның танымдық әдістеріне талдау жасау;

3-топ – әлеуметтік-философиялық анықтамалар бойынша рефлексия – өзіндік сананың маңызды элементі, оны дамыту факторы; рефлексия – бұл ішкі қарама-қайшылықтардың өзектілігін тауып, оларды шешу жолдарын көрсететін, өзінің тәжірибиелік іс-әрекетін сезінуге бағытталған, адамның өзін-өзі тану қабілеті;

4-топ – педагогикалық анықтамалар бойынша рефлексия – өзін-өзі танудың, түсінудің, тексерудің, бағалаудың негізгі тәсілі және ойлаудың қажетті құралы [1].

Оқыту үдерісінде оқу іс-әрекетіндегі рефлексияны қалыптастырудың мақсаты – оқушылардың оқу іс-әрекетінің компоненттерін білуін, мәселелерді шешу жолын түсінуін, білімді меңгеруін, мәселені шешу жолында алынған нәтижені еске түсіруін, оқушының өзін-өзі тануын қамтамасыз ету. Мақсатқа қол жеткізуде рефлексиялық әрекеттерді, оларды жүзеге асыру жолдары мен түсінік деңгейлерін анықтау маңызды рөл атқарады.

Диагностикалық, ұйымдастырушылық, коммуникативтік, жобалық, шығармашылық, коррекциялық, мотивациялық рефлексия қызметтерін сабақтың барлық кезеңдерінде, бір тарау не тақырыпты аяқтағаннан кейін қолдануға болады.

Рефлексия қызметіне қарай төмендегідей жіктеледі:

- көңіл-күй жағдайының рефлексиясы
- оқу материалы мазмұнының рефлексиясы
- шығармашылық рефлексиясы.

Көңіл-күй жағдайының рефлексиясы бойынша пайдаланылатын әдістерге көңіл-күйді білдіретін смайликтер, әртүрлі түстер, көркем туындылар, музыка және көңіл-күй жағдайын бағалау жатады.

Оқу материалы мазмұнының рефлексиясы оқушының өтілген материал мазмұнын қаншалықты деңгейде меңгергенін білдіреді.

Шығармашылық рефлексия – берілген оқу материалын меңгеріп қана қоймай, пайдаланылған түрлі әдістер мен тәсілдерді игере отырып, өзіне қажеттісін таңдап алу. Мысалы, «Жұлдызшалар», «Жеңіс баспалдағы» т.б. әдістерді пайдалануға болады.

Рефлексия түрлері жеке және топтық: жеке рефлексияны қалыптастыруда сауалнама жүргізу, «Жауабын тап», «Егер, сен.....?» сияқты жұмыс түрлерін жүргізуге болады. Топтық рефлексияны қалыптастыруда «Миға шабуыл», «Қадам бас» сияқты тәсілдерді пайдаланады. Педагог өзіне «Мен қандай жұмыстар жүргізіп жатырмын?», «Қандай мақсатпен?», «Қай жерден қателік кетті?», «Әрі қарай қалай жұмыс жасаймын?» т.б сұрақтарды қою барысында рефлексиясы дамиды. Рефлексия – даму кілті, сабақтағы рефлексия – оқу үдерісінде жүзеге асырылатын мұғалім мен оқушының бірлескен шығармашылық іс-әрекеті.

Педагогтердің зерттеуінде рефлексивтік әдістерді мерзіміне қарай төмендегіше жіктейді:

- ретроспективті – осыған дейін жүргізілген оқу үдерісіндегі әдіс-тәсілдер мен нобайын қайта жасау.

- проспективті – болашақта жүргізілетін іс-әрекеттің мүмкін болатын құралы мен нобайын анықтау.

- интроспективті- іс-әрекетті жүзеге асыру барысында ойлау үдерісін қиындату мен түзетуді бақылау. Осындай қарапайым түрде жіктелуі рефлексияның оқу үдерісінде сапалы әрі мәнді берілуін көрсетеді [2].

С.С.Кашлевтың зерттеу жұмыстарында рефлексия технологиясының шексіз мүмкіндіктері көрсетілген. Автор рефлексияның қызметтерін қарастыра отырып, рефлексивтік практикасы қолданылмаған бірде-бір педагогикалық үдерістің нәтижелі болмайтындығын айтқан. Сондықтан рефлексивтік практика оқушы дамуының барлық саласында мониторингтің сенімді құралы болып табылады. Сонымен қатар барлық рефлексия аспектілерін пайдалану мұғалімнің жан-жақты дамуы үшін де өте маңызды.

Рефлексияның сауатты түрде жүргізілуі мұғалімнің психо-педагогикалық зерттеуінде мықты құрал бола алады [3].

Педагогикалық қызметте рефлексивтік практиканы қолдану барысында үш негізгі компонентті басшылыққа алған жөн. Біріншіден, дамудың қай саласында, сабақта не үшін рефлексияны қолдану керектігін және оның нәтижесі қандай болатынын диагностикалауды анықтау қажет. Екіншіден, ең тиімді жорамал ретінде болса да, рефлексия әдістемесін таңдау. Бұл таңдау оқушылардың қандай деңгейіне байланысты болуы керек? Әсіресе, «Рефлексивтік нысана» технологиясын қолданған тиімдірек. Бұл технологияны қолдануда оқушылардың рефлексивтік қабілеттерін дамыту бірнеше көрсеткіштер бойынша жүзеге асырылады. Үшінші компонент – педагогикалық үдерісте оқушылар мен мұғалімнің өзара әрекеттестігі арқылы дамуы нәтижесіне баға беру. Бұл компонент рефлексияны жүргізудің нақты жоспарланған өлшемдері мен бағыт-бағдарын болжайды. Мысалы, егер оқушының үлгірімінің балдық жүйедегі бағасы жоғарыласа, онда әрбір балдық шкалаға бөлінуде сапалы мінездеме берілуі қажет және бағалану кезінде өз деңгейін білуі шарт.

оқу іс-әрекетіндегі рефлексия – ойлау, қабылдау үдерісіндегі оқу іс-әрекетінің субъективтік сипаты. Оның мақсаты – оқу іс-әрекетінің компоненттерін, мәселені шешу жолындағы алынған нәтижені еске түсіру; оқушының өзін-өзі тануын қамтамасыз ету;

– рефлексия – өзін-өзі танудың, түсінудің, тексерудің, бақылаудың, бағалаудың негізгі тәсілі және ойлаудың қажетті құралы. Рефлексияны қалыптастыруда өзіндік бақылау, өзіндік бағалау, өзін-өзі реттеу бір-бірінен бөлінбейтін үдерістер болып табылады:

а) өзіндік бақылау – оқушыға оқу міндетінің шешімін дұрыс тауып, сапалы білім алуға, жетістікке жетуге негіз болатын, оқу іс-әрекетінің маңызды бөлігі, оның құрылымы: алдағы жұмыстың мақсатын анықтау → өз ойын дәлелдеу → алынған нәтижені талдау;

б) өзіндік бағалау – бұл тұлға әрекетінің дұрыс не бұрыстығын анықтайтын үрдіс.

Оқушылардың оқу материалдарын қабылдау мүмкіндіктерін барлық арнайы бейімделген тапсырмалар көмегімен жетілдіру мүмкіндіктері, оқушылардың оқу іс-әрекетіне рефлексивтік қатынастарын қалыптастыруды кезең бойынша жүзеге асыруға болатындығы теориялық және практикалық тұрғыдан негізделеді.

Күнделікті сабақта бастауыш сынып оқушыларының ойлау қабілетін дамытуға арналған тапсырмаларды қосымша орындатып отыру қажет. Бұл оқушылардың қызығушылығын, танымдық ізденімпаздығын, оқу белсенділігін арттырады, олардың оқу іс-әрекетіне рефлексивтік қатынастарын қалыптастыруды жеделдетеді.

Әдебиеттер

1. Давыдов В.В. Психологическая теория учебной деятельности и методов начального обучения, основанных на содержательном обобщении. Библиотека развивающего обучения. – Томск: 1992.

2. Оқу әрекетіне деген рефлексивті қатынасты қалыптастыруды зерттеу бағыттары // Қазақстан орта мектебі, 2008. - №11. - Б.3-7.

3. Кашлев С. С. Современные технологии педагогического процесса: Пособие для педагогов. [Текст] / С.С. Кашлев. – Мн.: Высшая школа, 2002. – 95 с.

ОТБАСЫ ТӘРБИЕСІНДЕГІ МӘДЕНИ ҚҰНДЫЛЫҚТАР

Отбасы адам үшін ең жақын әлеуметтік орта саналады. Отбасы – белгілі дәстүрлердің, жағымды өнегелердің, мұралар мен салт-дәстүрлердің сақтаушысы. Алғаш рет отбасында бала өмірмен, қоршаған ортамен танысады, мінез-құлық нормаларын игереді, оның азамат болып қалыптасуының негізі қаланады.

Отбасының басты қызметі – бала тәрбиесімен айналысу. Отбасы тәрбиесі – бұл жалпы тәрбиенің ең басты бөлігі. Ата-ана және отбасы мүшелері жас нәресте дүниеге келген күннен бастап оның өміріне қамқорлық жасап, болашағын жоспарлайды және саналы азамат болып өсуі үшін қажетті барлық жағдайды жасайды. Бұған баланың қажеттігін толық қанағаттандыру, оны дене және ой еңбегіне үйрету, күн тәртібін дұрыс реттеуге, салауатты өмір сүруге, адал болуға тәрбиелеу, жақсылықтан үйренуге, жамандықтан жиренуге үйрету, бойында жастайынан мәдени құндылықтар мен адамгершілік қасиеттерді қалыптастыру жатады [1].

«Мәдени құндылық» ұғымы – философиядағы, әлеуметтанудағы және педагогикадағы негізгі құбылыстардың бірі. Мәселен, философияда құндылық қоршаған дүниедегі объектілердің әлеуметтік ерекшеліктерін, олардың адам мен қоғам үшін, қоғамдық өмір мен табиғаттағы құбылыстардың мәнін көрсету, түсіндіру үшін қолданылады. Сондай-ақ мәдени құндылықты қоғамдық сана түрінде сипаттап қана қоймайды, сонымен бірге оларға баға береді, оларды мақұлдайды немесе айыптайды және олардың жүзеге асуын талап етеді, немесе кемшілікті жоюдың жолы деп есептейді. Философтар, прогресшіл ойшылдар мен педагогтар мәдени құндылықтардың арасында әрқашан бірінші орынға адамның құқығын, оның бостандығын және оған сәйкес келетін тәрбие мен білімді қояды. Кез келген халықтың өмірінде мәдени құндылықтардың орын алуы қоғамның тарихи дамуының заңды нәтижелері болып табылады. Адам құқығының адамгершілік мүмкіндігі басқа мәдени құндылықтар сияқты мыңдаған жылдар бойы жинақталады және адамның мінез-құлқын реттеуші ретінде қызмет етеді. Тұлғаның рухани-адамгершілік қасиеттерін қалыптастыру үдерісі оларға адамзат баласының қолы жеткен қоғамдық-тарихи тәжірибесін, әлеуметтік-этикалық нормалар мен жалпыадамзаттық құндылықтарды қатар игертуге болатынын дәлелдеп берді. Бұл өлшемдер халықтық дәстүрлерде, адамгершілік нормаларда әлеуметтік ойдың жақсы белгілері, тұлғаның қасиеттері, адамгершілік үлгілері шоғырландырылған, әдептіліктің қоғамда қабылданған үлгісі ретінде көрінеді.

Қазақ отбасы тәрбиесінің өзіне тән ерекшеліктері халықтық педагогика мұраларының мазмұны мен түрлерінде бейнеленген. Қазақ отбасында дене, еңбек, ақыл-ой, адамгершілік, экономикалық, экологиялық, құқықтық, сұлулық тәрбиесі жүзеге асырылған. Қазақ отбасында аталған тәрбие түрлерін жүзеге асырудың мақсаты – жан-жақты жетілген азамат тәрбиелеу.

«Бірінші байлық – денсаулық» деп есептеген қазақ халқы отбасындағы дене тәрбиесі арқылы бала денесін дамыту, денсаулығын нығайту, ағзасын шынықтыруды және күн тәртібін дұрыс ұйымдастыруды, оларда салауатты өмір салты дағдыларын қалыптастыруды жүзеге асырған.

Қазақ халқы еңбекті бүкіл тәрбие жүйесінің күретамыры ретінде қарастырды. Еңбекке асыл мұрат деңгейінде қарады. Еңбек тәрбиесі баланы еңбекке сүйіспеншілікке, еңбек адамдарына құрметпен қарауға, халық шаруашылығының салаларындағы еңбек түрлеріне баулуға, еңбек іс-әрекетінің барысында олардың дағдысы мен іскерлігін қалыптастыруға, болашақ мамандығын таңдауға дайындайды. Отбасында еңбекке тәрбиелеу, баулу мен кәсіптік бағдар беру баланың қоғамға пайдалы, өнімді еңбекке

тікелей қатысуы олардың оқуға деген саналы көзқарасын тәрбиелеудің, тұлғаны адамгершілік және зиялылық жағынан қалыптастырудың негізгі көзі болып табылады.

Қазақ отбасында баланы қоғамдағы моральдық норманы орындауға қатыстыру, олардың тәртібі мен мінез-құлық тәжірибесін қалыптастыру, Отанға, халқына, еңбек және қоғамдық іс-әрекетке жауапкершілік сезімін қалыптастыру арқылы адамгершілікке тәрбиелеу жүзеге асырылады.

Ұзақ ғасырлар бойы дамып, тарихи қалыптасқан халықтық тәрбие жүйесінде баланы ақыл-ой жағынан дамыту айрықша орын алады.

Қазақ халқы адам зиялылығының негізі – ақыл-ой тәрбиесі деп есептейді. Ақыл-ой тәрбиесі арқылы баланы білім қорымен қаруландыру, негізі ойлау операцияларын меңгерту, зиялылық біліктері мен дүниетанымын қалыптастыру міндеттері шешіледі. «Ақыл азбайды, білім тозбайды», - деп адам үшін ақылдың баға жетпес қазына екенін атап көрсетеді.

Қазақ халқы тәрбиенің басқа да салаларымен тығыз байланысты тәрбиенің бір түрі – экономикалық тәрбиеге де ерекше мән берген. Тәрбиенің бұл түрі отбасында мақал, өсиет айту, өнеге көрсету арқылы жүзеге асырылған. Бұған «Еңбегі қаттының өнбегі тәтті», «Еңбек – өмірдің тұтқасы, тіршіліктің көзі», «Еңбек түбі – береке», «Үнемшілдік – сараңдық емес», «Ескі киімді баптағаның – жаңа киімді сақтағаның», «Сараң дүниенің малын жиса да тоймайды» деген мақал-мәтелдер дәлел бола алады. Бұл арқылы ата-бабамыздың экономикалық тәрбиенің негізі – еңбек тәрбиесінде екенін жақсы түсінгенін байқауға болады. Экономикалық тәрбие арқылы қазақ отбасында айырбас, бөліс және табыс табу сияқты негізгі экономикалық қатынастарды тәжірибе жүзінде меңгеру жүзеге асты [2].

Қазақ халқы ежелден ұл бала мен қыз баланың тәрбиесіне айрықша көңіл бөлген. Ұлды мал бағуға, отын шабуға, қолөнер шеберлігіне, мал табуға, отбасын асырауға, ал қыз баланы ас пісіруге, кесте тігуге, өрмек тоқуға үйрету арқылы үнемшілдікке шақырып, сараңдыққа салынып кетуден сақтандырып отырған.

Қазақ халқының күнделікті кәсібінде, тұрмыс-тіршілігінде төрт-түлік мал бағу, аң аулап, кәсіп етуді ұйымдастыруында да экономикалық тәрбиенің нышандары айқын аңғарылады. Мәселен, «Мал өсірсен – қой өсір, өнімі оның көл-көсір» деп, қой малының пайдасының зор екенін ұғындырса, ешкінің өсімталдығы мен оның да пайдасы көп екендігін «Есің кетсе, ешкі жи, ешкі жи да, есің жи» деген нақты кеңестер арқылы білдірген.

Қазақ халқы балаларға ертегі арқылы да экономикалық тәрбие бере білген. Оған «Мақта қыз бен мысық», «Ақылды қыз бен тазша», т.с.с. ертегілер мен халық арасында кең тараған Қожанасыр туралы әзіл әңгімелер мысал бола алады.

«Жеті Жарғының» бір бабының «құн төлеуге» арналуы ата-бабаларымыздың экономикадан хабардар болғандығын көрсетеді.

Сол кезеңде қазақ теңгелерінің дүниеге келуі оның тек сауда айналымы үшін ғана емес, ел экономикасын дамыту үшін де қажет болғандығын дәлелдейді.

Қазақ халқы экономиканың жаңа табыс табуындағы мәнін балаға түсіндіре отырып, оның таза жолмен келгені дұрыс екендігін де ескертіп отырған. Табысқа жету үшін қабілетті, еңбексүйгіш болу керектігін, табыс табу пайда табудан да үлкен өнер екенін жақсы түсінген. Мәселен, «Артық олжа – басқа еңбек», «Оңай олжа – тұрмас қолға», «Шығын шықпай, кіріс кірмейді» т.б.

Сонымен, қазақ отбасында экономикалық тәрбие берудің мақсаты – баланы жастайынан еңбекті бағалауға, уақытты ұтымды пайдалануға, үнемшілікке, сараңдыққа салынбауға, ұқыптылыққа, ақша, қаражатқа дұрыс көзқарас қалыптастыру, олардың қалай келетінін немесе табысты да таза еңбекпен табуға үйрету.

Ата-бабаларымыздың қоршаған ортаны аялауы мен оған деген ізгі, мейірбан қарым-қатынасын мақтанышпен айтуға болады. Себебі қазақ халқы көшпенді өмір сүргендіктен,

әрдайым өздерін табиғаттың бір бөлігіміз деп есептеген. Ғасырлар бойы олардың санасында Жер-Анаға деген құрмет пен ізет қалыптасқан.

Сондықтан экологиялық нормалардың, ережелердің қажеттілігін жастардың мінез-құлқын да тәрбиелеу және экологиялық мәдениет дағдысын қалыптастыру әрекеттері қазақ отбасында бала аяғы шығып, апыл-тапыл жүре бастаған кезден-ақ қолға алынған. Мысалы, баланың тұсауын көк шөппен кесудің терең тәрбиелік мәнімен бірге ол арқылы тірі табиғатқа деген өз көзқарасын білдірген. Қазақ отбасындағы тәрбие құралдарының бірі болып саналатын тыйым сөздердің мазмұны ата-бабаларымыздың экологиялық тәрбиеге айрықша мән бергенінің айқын дәлелі болып табылады. Мәселен, «суға дәрет сындырма», «көк шөпті жұлма», «отқа түкірме», «құстың ұясын бұзба» және т.с.с. [3].

Қазақ халқы тұлға өмірінде адамның сұлулық сезімдерінің зор рөл атқаратынын жете түсінген. Әсемдікті көре, түсіне, жасай білу адамның рухани өмірін байытады. Қазақ отбасындағы сұлулық тәрбиесі баланы көркемдік пен сұлулықты тануға, оған баға бере білуге, күнделікті өмірдегі адамның жеке басының, қарым-қатынас, үй-тұрмыс және киім-кешек мәдениетін, сыртқы келбеті мен ішкі дүниесінің ұштасуын қалыптастыруды және талғампаздыққа тәрбиелеуді көздейді.

Сонымен, ұлттық құндылықтарымызды әлемдік деңгейге шығаруға қабілетті тұлға тәрбиелеу үшін:

- балалардың ұлттық сана-сезімін қалыптастыру;
- жас ұрпақ санасына туған халқына деген құрмет, сүйіспеншілік, мақтаныш сезімдерін ұялату, ұлттық рухын дамыту;
- ана тілі мен дінін, оның тарихын, мәдениетін, өнерін, салт-дәстүрін, рухани-мәдени мұраларды қастерлеу;
- жас ұрпақ бойында жанашырлық, сенімділік, намысшылдық тәрізді ұлттық мінездерді қалыптастыру қажет.

Әдебиеттер

1. Мұқанова Б., Ильясова Р. Этнопедагогика: Оқу құралы. – Астана: Фолиант, 2008. 440 б.
2. Қазақтың мақал-мәтелдері /Құраст. Ө.Тұрманжанов. – Алматы, 1980
3. Жарықбаев Қ., Қалиев С. Қазақ тәлім-тәрбиесі. – Алматы: Санат, 1995

Н. Т. Сартаева
А. Т. Беркінбаева
Қызылорда қ.

ОҚУ ӘРЕКЕТІ ЖАҒДАЙЫНДАҒЫ КОНФЛИКТІЛЕР ЖӘНЕ ОНЫ ШЕШУДІҢ ЖОЛДАРЫ

Қазіргі заманғы мектеп мәселелері жөнінде сөз қозғайтын көптеген басылымдарда мектептің ең әлсіз тұсы – мұғалімде бала тұлғасына деген қызығушылықтың болмауы, баланың ішкі жан-дүниесін тануға ұмтылмаушылықтың орын алуына байланысты мұғалім мен оқушы, мектеп пен отбасы арасында конфликттің туындауы өзекті мәселе ретінде жариялануда [1].

Конфликт – екі немесе одан да көп субъектілер арасындағы тілек, мақсат-мұраттар мен қызығушылық, құндылықтардың сәйкес келмеуі себебінен туындайтын өзара әлеуметтік әрекет формасы.

Конфликттік жағдаят – әлеуметтік субъектілер арасындағы шынайы қайшылық тудыратын адами қызығушылықтың тоғысуы. Оның басты белгісі – ашық белсенді күрес орын ала қоймаған конфликттің туындауы [2].

Мектепке түрлі сипаттағы конфликттер тән. Педагогикалық орта тұлға қалыптастыруды мақсат еткен құндылықты байқатса, оның мазмұны әлеуметтік тәжірибені беру және игеруге бағытталған әрекет болып табылады. Сондықтан білім беру ордасы дәл осы кезеңде мұғалім, оқушы және ата-ана үшін рухани жайлылықты қамтамасыз ететін жағымды әлеуметтік-психологиялық жағдайды қажет етеді.

Халықтық білім беру ортасында 4 субъектінің әрекеті баса көрсетіледі: оқушы, мұғалім, ата-ана, әкімшілік. Осыған байланысты өзара әрекетке түсетін төмендегідей конфликт түрлерін бөліп көрсетуге болады: оқушы-оқушы, оқушы-мұғалім, оқушы-ата-ана, оқушы-әкімшілік, мұғалім-мұғалім, мұғалім-ата-ана, мұғалім-әкімшілік, ата-ана-әкімшілік [3].

Бастауыш сынып оқушыларының конфликттік тәртібіне мұғалім тұлғасы ерекше әсер етеді. Бұл түрлі аспектілерде көрініс табады.

Біріншіден, мұғалімнің басқа оқушылармен өзара әрекеті басқа қатарлас оқушылармен қарым-қатынасына үлгі болады. Зерттеулер бойынша, мұғалімнің алғашқы қарым-қатынасы мен педагогикалық тактикасы оқушының сыныптастарымен және ата-аналарымен тұлғааралық қарым-қатынасына елеулі әсер ететінін көрсетеді. Конфликттің көпшілігі сыныпта мұғалімнің «беделді» қарым-қатынасы, басқарушылық қызметі себебінен туындайды.

Екіншіден, мұғалім оқушылар конфликтісіне араласуы, оны реттей білуі тиіс. Бұл әкімшілік тарапынан жаза қолдану немесе жай ғана ақыл-кеңес беру түрінде жүргізіледі.

М.М.Рыбакованың пікірінше, оқушы мен мұғалім арасында төмендегідей конфликттер болуы мүмкін:

- оқушы үлгіріміне, сабақтан тыс тапсырмаларды орындауына байланысты;
- оқушының мектепте немесе мектептен тыс тәртіп бұзуына байланысты;
- оқушы мен мұғалім арасындағы эмоционалдық-тұлғалық қарым-қатынасқа байланысты [4].

Педагогикалық конфликт ерекшеліктері:

- педагогикалық проблемалық жағдаяттарды шешудегі мұғалім жауапкершілігі;
- конфликтіге қатысушылардың түрлі әлеуметтік статус иесі болуы (мұғалім, оқушы);
- конфликтке қатысушылардың өмірдік тәжірибесінің өзгеше болуы;
- оқиғалар мен оның себептерін түрліше түсіну («мұғалім көзімен», «оқушы көзімен»);
- өз эмоциясына қарамастан объективті болу;
- оқушы намысына тимеу;
- агрессияға агрессиямен жауап бермеу;
- нақты орын алған әрекеттерді ғана бағалау;
- қателесуге мүмкіндік беру («қателеспейтін адам жоқ»);
- баламен қарым-қатынасты бұзып алмауға тырысу.

Әдебиеттерде конфликттік жағдайларды шешудің төмендегідей жолдары көрсетілген:

- жағдаятты талдау, басты қарама-қайшылықты анықтау, тәрбие мақсатын қою, міндеттер иерархиясын түзу;
- жағдаятты мұғалім-оқушы, отбасы-оқушы, оқушы-сынып ұжымы әрекеттестігін талдау негізінде, мүмкін нұсқаларды ескере отырып шешу құралдары мен жолдарын анықтау;
- нәтижелерді талдау;
- педагогикалық әрекеттестік нәтижелерін түзу;
- сынып жетекшісінің өзіндік бағалауы.

Конфликтті жоюдың төмендегідей тәсілдері бар:

- қатысушылардың бірін конфликттен шеттету;
- қатысушылардың ұзақ мерзімді өзара әрекетін тоқтату;
- конфликт объектісін шығару [5].

Сонымен, жаңа заман талабына сай, бәсекеге қабілетті, жан-жақты дамыған тұлға тәрбиелеуді мақсат етсек, мұғалімді кәсіби даярлауда болашақта оның педагогикалық шеберлігінің жоғары деңгейде болуына толық жағдай жасауға тиіспіз. Сонда ғана еліміздің ертеңі – жас ұрпақтың намысына тимей, оның пікірін жоғары тұтып, кез келген істе санаса шешім қабылдауға, оқуға қызығушылығын арттыра отырып, шығармашылық әрекет жасауға баулуға даяр мұғалім тұлғасын қалыптастыра алатынымыз сөзсіз.

Әдебиеттер

1. [Здравомыслов, А. Г.](#) Социология конфликта [Текст]: россия на путях преодоления кризиса: учеб. пособие / А.Г. Здравомыслов. – Москва: Аспект Пресс, 1994. – 317 с.
2. [Лобанов А.А.](#) Основы профессионально-педагогического общения [Текст]: учебное пособие / А. А. Лобанов. – 2-е изд., стер. – Москва: Академия, 2004. – 192 с.
3. Введение в педагогическую деятельность [Текст]: учебное пособие /А.С. Роботова [и др.]. - 3-е изд., стереотип. – Москва: Академия, 2006. – 208 с.
4. Проблемы формирования профессиональной культуры будущего специалиста [Текст] : материалы I Интернет-конференции студентовпедагогических колледжей и училищ России, XI студ.науч. конференции и VI междунар. пед. чтений. – Архангельск: КИРА, 2004.-444 с.
5. Психология и педагогика [Текст] : учебник /А.А. Реан, Н.В. Бордовская, С.И. Розум. – Санкт-Петербург: Питер, 2007. – 432 с

М. Н. Қойшыбаев
М. Төлеуова
Қызылорда қ.

БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ТАНЫМДЫҚ ҚЫЗЫҒУШЫЛЫҒЫНЫҢ МАЗМҰНЫ ЖӘНЕ ӨЗІНДІК ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Танымдық қызығушылық – оқушының белгілі бір іс-әрекетте (шығармашылық іс-әрекет) нәтижеге жетуге деген белсенді танымдық бағыттылығы.

Оқушылардың танымдық қызығушылығы саласында жарық көрген педагогикалық зерттеулер мектеп жылдарында жеке тұлғаның меңгерген білімі оқушылардың жалпы дамуының көрсеткіші бола алады деп тұжырым жасауға мүмкіндік береді.

Болашақты жоспарлау оқушыға өзінің бос уақытын, әртүрлі іс-әрекетін өзінің мүддесін (оқып-білу, сыныптан тыс, мектептен тыс іс-шаралар) қанағаттандыруда мақсаттылықпен пайдалануға көмектеседі. Сабақ пен сабақтан тыс іс-әрекетіндегі белсенділігі танымдық мүмкіндіктерінің деңгейін және олардың қызығушылықты дамытудағы байланысын көрсетеді.

Психологтар мен педагогтар танымдық қызығушылық пен оның қалыптасуы оқушылардың жалпы дамуының көрсеткіші екенін атап көрсеткен болатын [1].

Адамның даму үдерісі өмір бойы жүзеге асады. Оның жасы есейген сайын танымдық қызығушылығы да толысып, жетіле түседі. Әрбір кезеңдегі адам жасына тән танымдық қызығушылықтың өзіндік мазмұндық сипаты, ерекшеліктері болады. Сондықтан бастауыш сынып оқушыларының танымдық қызығушылығын зерттеп, зерделемей тұрып, жүзеге асыруға болмайды, өйткені зерттеу міндеттерінің шешімі оқушылардың танымдық қызығушылығының мазмұндық сипаты мен өзіндік ерекшелігін білуге байланысты.

Бастауыш сынып оқушыларының танымдық іс-әрекеті оқыту үдерісінде жүзеге асады. Осы жаста қарым-қатынас шеңбері кеңеюінің маңызы зор. Оқушылар бойындағы өзгерістер мұғалімдерден оқу-тәрбие жұмысын нақты мақсатқа бағыттауды талап етеді. Іс-әрекеттің жетекші түрі – оқу. Оқу арқылы олардың таным процесі (қабылдау, зейін, ес, қиял, ойлау) дамиды.

Бастауыш сынып оқушыларының қабылдауы тұрақсыздығымен және бытыраңқылығымен, сонымен қатар өткірлігімен, «пайымдап, әуестенуімен» ерекшеленеді. Олар күнделікті жаңалықты, қоршаған ортадағы құбылыстарды қызығушылықпен қабылдайды.

Бастауыш сынып оқушыларының зейіні де айтарлықтай тұрақсыз, көлемі де шектеулі болып келеді. Сондықтан бастауыш мектептегі оқу үдерісі зейін мәдениетін тәрбиелеуге бағытталады. Мектеп өмірі баладан ырықты зейінді, ерік-күшін жаттықтыруды талап етеді. Балалардың ырықты зейіні басқа функциялармен, тілмен, әсіресе оқу мотивтерімен бірге дамиды.

Бастауыш сынып оқушыларының ойлау қабілеті эмоционалдық-бейнеліктен абстрактілі ойға қарай біртіндеп дамиды. Олардың ой-өрісі тілмен байланысты шапшаң толысып, жетіледі. Тілді дамытуда ертегіні пайдаланған жөн. Ертегі адамның ойлау қабілетін жетілдіреді, қиялына қанат бітіріп, ойын еркін жеткізе білуге үйретеді.

Балалардың танымдық іс-әрекетінде ес маңызды орынды алады. Балалардың есте сақтауы жас шамасына сәйкес біртіндеп жақсарады. Оның есте сақтауының көрнекі-бейнелі сипаты бар. Қызықты, түсінікті, нақты, ашық материалдар олардың есінде жақсы қалады. Алайда бастауыш сынып оқушыларының есте сақтауын дамыту жұмысы мұғалімнен үлкен күш-жігер мен еңбекті қажет етеді.

Кіші мектеп жасындағы оқушының жеке басының қалыптасуы әртүрлі жаңа қатынастардың (мұғалімдер, құрдастар тобы), іс-әрекеттің жаңа түрлерінің (оқу, қарым-қатынас) әсерімен, ұжымның тұтас жүйесіне енуімен (жалпы мектептік, сыныптық) жүзеге асады. Аталмыш жаста адамгершілік қасиеттері мен жеке бастың жағымды жақтарының қалыптасуы үшін көптеген мүмкіндіктер болады.

Бастауыш мектеп жасындағы оқушылардың дербестігі аз болғанымен, сенімі күшті болады. Сондықтан олар үшін мұғалімнің беделі, ата-ана мен үлкендердің беделі жоғары саналады. Баланың даму үдерісі өмір бойы жүріп жатады. Даму үдерісінде баланың танымдық белсенділігі артады. Бірінші сынып оқушылары заттарды түр-түсіне, көлеміне қарап ажырата бастайды, олардың құрылысын, пайдалану әдісін білгісі келеді, өмір шындығын, болмыстағы құбылыстар мен заттарды анықтап білуге, адамзаттың тарихи тәжірибесін меңгеруге талпынады [2].

Әдетте ертегі оқыған балалар ондағы өзіне түсініксіз оқиғалардың, құбылыстардың сырын білуге құмартады. Ертегіні оқыған сайын олардың алдында жаңа сұрақтар туындайды. Сол сұрақтың жауабын олар ересектерден күтеді, өйткені, олардың пайымдауынша, ересектердің білмейтіні болмайды. Балалар тарапынан қойылған сұрақтар олардың ақыл-ой еңбегімен шұғылданудағы ниетін, ықыласын сипаттайды. Сондықтан ересектер бала сұрағын жауапсыз қалдырмағаны жөн. Өйткені сұрағына жауап ала алмаған бала келешекте сұрақ қоюдан жасқаншақтайды, ал бұл оның қызығушылығын кемітіп, дүниетанымын шектеуі мүмкін.

Егер мектеп жасына дейінгі балалардың қызығушылығы ойын іс-әрекетімен байланысты болып келсе, бастауыш сынып жасында қызығушылықтың дамуы оқу іс-әрекетінде жүзеге асырылады. Психологтардың пайымдауынша, 6 жастағы оқушыны мектепке қатысты жағдайлардың барлығы қызықтырады: жаңа адамдар (мұғалім, сынып оқушылары, жаңа орын, мектеп, сынып, іс-әрекеттің жаңа түрі (оқу) және т.б.

Әртүрлі жастағы оқушылардың танымдық қызығушылығы мазмұнының өзіндік ерекшеліктері – зерттеушілер үшін қиындық туындататын жағдай. Өйткені танымдық қызығушылықтың қалыптасуы мен дамуы – жеке тұлғаның дамуы барысында жүзеге асатын өте күрделі үдеріс. Қызығушылықтың қалыптасуы бала айналысатын іс-әрекетке

және оның жеке өмір тәжірибесіне байланысты болады. Сондықтан да баладағы танымдық қызығушылықтың даму деңгейін тек нақты жасқа байланысты деп қарастыруға болмайды. Бұл жастағы балалардың қызығушылығы, тұрақтылығы, бағыттылығы, мазмұны жағынан әртүрлі болуы мүмкін.

Қызығушылық ерте жастан қалыптасады және оның алғашқы көрінісі әуестік, әуестену түрінде болады. Алғашында баланы ақ, ашық түсті заттар, қатты шыққан дыбыстар, заттардың қозғалысы өзіне тартады. Бала осы тітіркендіргіштерді үздіксіз қабылдайды және оларды қайтара қабылдауға тілек білдіреді. Алайда объектіге деген бұл бағыттылықты оның эмоциялық тартымдылығына сәйкес уақытша қызығушылық деп қабылдауға болады.

Мәселен, ертегімен әуестену – бала табиғатына тән қасиет, ол баланың көргендерін танып-білуге, оған терең бойлауына көмектеседі. Баланың мұндай әуестігі бұрын болған оқиғаны түсінуге, білуге, көруге деген қызығушылығынан байқалады. Балалардың ертегіні тыңдау барысында «қайдан?», «неге?», «бұл не?», «неліктен?» және т.б. сұрақтар қоюын оларда танымдық қызығушылықтың пайда болуымен байланыстыруға болады. Әрине, кішкентай баланың қойған мұндай сұрақтары белгілі дәрежеде, ертегі мазмұнына деген танымдық көзқарасты білуге деген әуестік көрсетеді. Дәлірек айтқанда, мұны танымдық қызығушылықтың бастауы деп есептеуге болады.

Балалардың қызығушылығы өз бетінше дербес пайда болмайды, ол әлеуметтік ортаның, ересектердің ықпалымен қалыптасады. Балалардың қызығушылығы олардың жас және жеке дара ерекшеліктеріне байланысты болғандықтан, мәселен, оқу-тәрбие үдерісінде ертегіні пайдалану барысында әртүрлі жастағы балалардың өздеріне тән қызығушылығы болатынын ескеру қажет.

Адамның мінез-құлқы, қызығушылық сезімдері іс-әрекет барысында дамиды. Балалар с-әрекет барысында әртүрлі заттардың қасиеттерін өзара байланыстыру арқылы бір шешімге келеді. Осылайша балада белгілі бір білім жүйесі қалыптасады.

Балада 5-6 жас шамасында үлкендердің әсерімен мектептегі оқуға қызығушылық қалыптаса бастайды. Олар не нәрсені болса да білуге құмар, қызыққыш, қолымен ұстап, көзбен көргенді ұнатады.

Осыған байланысты алғаш мектепке келген кезден бастап бастауыш сынып оқушыларын не қызықтыратынын, олардың танымдық қызығушылығының өзіндік ерекшеліктері қандай болатынын, сабаққа қалай қызығатынын жан-жақты білудің, оқу-тәрбие үдерісін дұрыс ұйымдастырып, жақсартудың, оқу үлгерімін арттырудың маңызы зор. Өйткені танымдық қызығушылық оқу-тәрбие үдерісін ұйымдастырудың басты шарттардың бірі болып табылады. Бала оқуға, жекелеген пәнге, жалпы білімге қызығып тұрса, онда оның оқу іс-әрекеті сәтті болады, білімді де сапалы меңгереді баланың оқу пәніне, тәрбие жұмысына қызығушылығы болмаса, оқу да, тәрбие де нәтиже бермейді. Сондықтан қызығушылықтың балалардың жақсы оқуы мен оқығанын ұғып алумен қатар оларды дұрыс тәрбиелеуге, адамгершілік қасиеттерін қалыптастыруда маңызы зор.

Әдебиеттер

1. Волкова С.И., Столярова Н.Н. Развитие познавательных способностей детей на уроках математики // Начальная школа. – 1993. – №7. – С.12-15.

2. Морозова Н.Г. Учителю о познавательном интересе. - М.: Знание, 1979. - С. 5-46

РАЗВИТИЕ КРЕАТИВНОСТИ СТУДЕНТОВ КАК ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ ПРОБЛЕМА

Постоянный интерес психологической науки к развитию личности в период ранней юности обусловлен тем, что именно в этом возрасте формируются личностные новообразования, в значительной мере определяющие дальнейший жизненный путь человека.

Основной задачей развития юношей и девушек является необходимость самоопределения (личностного, профессионального, жизненного), осмысления путей и возможностей самореализации. Потребность в самореализации проявляется в стремлении к самосовершенствованию, к развитию.

Период юности называют последним временем детства и первым возрастом взрослости. В современном взгляде на процесс взросления человека, его вхождения в социальную жизнь юношеский возраст обозначен как ранняя юность (15–17 лет) и поздняя юность (18–21).

Ранний юношеский возраст – период подготовки к выбору будущей профессии и осуществления профессионального выбора, перехода к профессиональному обучению. Определенность выбора профессии и его устойчивость рассматривается М.Р. Гинзбургом как два параметра определенности будущего, которая является одним из основных показателей, характеризующих смысловое будущее обучающегося. Вторым является валентность, которая объединяет параметры ценностной насыщенности эмоциональной привлекательности и активности смыслового будущего [1].

Время учебы в вузе совпадает со вторым периодом юности или первым периодом зрелости, который отличается сложностью становления личностных черт. Этот процесс проанализирован в работах таких ученых, как И.С. Кон, Б.Г. Ананьев [2]. Характерной чертой нравственного развития в этом возрасте является усиление сознательных мотивов поведения. Заметно укрепляются те качества, которых не хватало в полной мере в старших классах, целеустремленность, решительность, настойчивость, самостоятельность, инициатива, умение владеть собой. Повышается интерес к моральным проблемам (цели, образу жизни, долгу, любви, верности и др.).

Юность – пора самоанализа и самооценок. Самооценка осуществляется путем сравнения идеального Я с реальным. Но идеальное Я еще не выверено и может быть случайным, а реальное Я еще всесторонне не оценено самой личностью. Это объективное противоречие в развитии личности молодого человека может вызвать у него внутреннюю неуверенность в себе и сопровождается иногда внешней агрессивностью, развязностью или чувством непонятности.

Юношеский возраст, по Эриксону, строится вокруг кризиса идентичности, состоящего из серии социальных и индивидуально-личностных выборов, идентификаций и самоопределений. Если юноше не удастся разрешить эти задачи, у него формируется неадекватная идентичность, развитие которой может идти по четырем основным линиям: 1) уход от психологической интимности, избегание тесных межличностных отношений; 2) размывание чувства времени, неспособность строить жизненные планы, страх взросления и перемен; 3) размывание продуктивных, творческих способностей, неумение мобилизовать свои внутренние ресурсы и сосредоточиться на какой-то главной деятельности; 4) формирование негативной идентичности, отказ от самоопределения и выбор отрицательных образов для подражания [3].

Студент как субъект учебной деятельности. Термин студент латинского происхождения, в переводе на русский язык означает усердно работающий, занимающийся, то есть овладевающий знаниями.

Столяренко Л.Д. рассматривает студенчество как особую социальную категорию, специфическую общность людей, организационно объединенных институтом высшего образования. Исторически эта социально-профессиональная категория сложилась со времени возникновения первых университетов в XI-XII вв. Студенчество включает людей, целенаправленно, систематически овладевающих знаниями и профессиональными умениями, занятых, как предполагается, усердным учебным трудом [4].

По мнению Б.Г. Ананьева студенческий возраст – это пора сложнейшего структурирования интеллекта, которое очень индивидуально и вариативно. Отношение к студенту как социально зрелой личности, носителю научного мировоззрения предполагает учитывать, что это не только система взглядов человека на мир, но и на свое место в мире. Другими словами, формирование мировоззрения студента означает развитие его рефлексии, осознание им себя субъектом деятельности, носителем определенных общественных ценностей, социально полезной личностью. Это в свою очередь означает для преподавателя необходимость усиления диалогичности обучения, специальной организации педагогического общения, создания для студентов условий возможности отстаивать свои взгляды, цели, жизненные позиции в учебно-воспитательной работе [2].

Таким образом, ориентация на личность обучаемого – главная задача преподавателя. На наш взгляд, преподаватель иностранного языка должен не только воспитать поликультурную, многоязычную личность, но и развить креативные способности у обучающихся в процессе совместной деятельности.

Каждый студент индивидуален, и эта индивидуальность различается по таким параметрам, как уровень обученности, потенциальная способность к обучению, способность к овладению языками, способность к общению на иностранном языке в группе, интеллектуальные способности, мотивация к изучению иностранного языка и другие. Кроме этого, каждый студент - личность, у которой свой характер, свои интересы, свое общее развитие.

Поэтому важная задача преподавателя состоит в том, чтобы разглядеть и раскрыть в обучаемом едва проявивший себя росток одаренности, не дать потускнеть, помочь ему освоить свой дар, сделать его достоянием своей индивидуальности, проявить заботу, так как именно его интеллектуальные и творческие достижения имеют не просто личностный, а социальный смысл. [5]. Поэтому при работе с высокомотивированными и одаренными студентами приходится быть терпеливым и бережным.

В период реформы высшего образования с увеличением доли самостоятельной учебной деятельности обучающихся особенно остро стоит сегодня проблема педагогического развития креативности студентов в период обучения в высших учебных заведениях.

В современном преподавании иностранных языков в число задач коммуникативного обучения стало постепенно входить развитие креативных способностей обучающихся.

Впервые термин "креативность" появился в конце 50-х годов в западной психологии, он обозначал способности индивида создавать новые понятия и формировать новые навыки.

Концепция креативности, как универсальной познавательной творческой способности, приобрела популярность после выхода в свет работ Дж. Гилфорда. В работах он указывает на основное различие между двумя типами мыслительных операций: конвергенцией и дивергенцией. Конвергентное мышление (схождение) действует тогда, когда человеку, решающему творческую задачу, надо на основе множества условий найти единственно правильное решение. В этом значении Дж. Гилфорд сравнивал способность к конвергентному мышлению с интеллектом, который измеряется высокоскоростными тестами IQ. [6].

Под дивергентным мышлением он предложил понимать тип мышления, который работает в различных направлениях, допускает изменение путей решения проблемы и приводит к неожиданным выводам и результатам.

Исходя из этого Дж. Гилфорд выделил шесть критериев креативности: способность к обнаружению и постановке проблем; способность к генерированию большого числа идей; способность к продуцированию разнообразных идей; способность не стандартно отвечать на раздражители; способность усовершенствовать объект, добавляя детали; способность решать проблемы, т.е. способность к анализу и синтезу [6].

Наиболее полное определение креативности, на наш взгляд, дал в 1974г. американский психолог Элис Пол Торренс: «Креативность – способность индивида к нестандартному, творческому мышлению, чувствительность индивида к проблемам и поиску путей их решения, способность к гибкому мышлению и выдвижению новых идей; чувствительность к дисгармонии имеющихся знаний»[7].

Карвасарский Б.Д. под креативностью понимает способность преобразовывать знания с участием воображения и фантазии. Креативность, считает он, один из 3-х факторов способностей. Креативность - творческие возможности, понимаемые как способность человека к нестандартному, нешаблонному решению задач. Креативность диагностировать очень трудно, т.к. творчество спонтанно и с помощью тестов можно выявить креативов, но нельзя точно определить некреативов. Креативность не всегда поддается развитию. Замечено, что в процессе обучения, связанного с рутинной и решением стандартных алгоритмизированных задач, количество высококреативных обучаемых уменьшается [8].

Американский психолог Абрахам Маслоу рассматривает креативность как творческую направленность, врожденно свойственную всем, но теряемая большинством под воздействием сложившейся системы воспитания, образования и социальной практики [9].

Некоторые зарубежные исследователи выделяют определённые категории людей, обладающих креативными способностями в зависимости от восприятия новшеств. Например, Е. Роджерс в 1962 г. весь континуум подразделил на пять основных категорий: 1) новаторы, 2) ранние реализаторы, 3) раннее большинство, 4) позднее большинство, 5) колеблющиеся [10].

К новаторам можно отнести обучающихся, обладающих авантурным духом, склонностью к риску; они готовы опробовать любое новшество; они стараются извлечь новое из любых контактов. Обладая авантурной природой, они могут быть решающим фактором для будущих новшеств в вузе. Работая над творческими проектами, такие студенты выдвигают самые неординарные пути решения поставленных задач.

Ранние реализаторы – это "лидеры" новаторских направлений, мнений, так как к ним чаще всего обращаются за советом и консультацией. Представители этой группы продумывают все свои действия, поэтому ценятся как разумные реализаторы.

Характеризуя раннее большинство, необходимо отметить, что представители этой группы свободно взаимодействуют с первыми группами, но редко выступают в роли лидеров. Им требуется больше времени для принятия решений, их устраивает положение "середнячка", хотя они охотно следуют за другими в процессе творческой работы.

Позднее большинство составляют обучающиеся, которые по складу характера являются скептиками. Они готовы к творческой деятельности и используют новшества, только соответствующие их потребностям или под давлением социальной среды и сильно подвержены мнению большинства.

Колеблющиеся – представители этой группы отличаются своей консервативностью, не воспринимают новшества, ориентируются на старое, сомневаются в принятии неординарных решений, им больше приемлемы традиционные рутинные задания.

Психологи утверждают: каждый психически нормальный человек обладает определенным творческим потенциалом, творческими способностями, которые надо

развивать, и как можно раньше. Основная цель креативной системы образования - «разбудить» в человеке творца и развить в нем заложенный творческий потенциал, воспитать смелость мысли, уверенность в своих творческих силах, воспитать потребность в творческом образе жизни.

Эффективность креативности студентов определяется не только особенностями мышления, но и такими чертами личности, как самодостаточность, эрудированность, наблюдательность, способность к риску и эксперименту. Готовясь к профессиональной деятельности, студенты проявляют способности к аналитическому мышлению, критическому осмыслению учебного материала. Развитию креативности студентов в процессе изучения иностранного языка способствует ряд факторов. Взаимосвязь дисциплин является одним из факторов, влияющих на развитие творческих способностей. Это способствует выработке у студентов умения комплексно применять знания в практической деятельности одной дисциплины во взаимосвязи с другой.

Творческая активность студентов проявляется при участии их в творческих видах деятельности: олимпиадах, конкурсах, конференциях. Самореализация творчества человека возможна только в процессе общения, дискуссии. Таким способом происходит не только процесс усвоения знаний, но и проявляется характер, формируются интеллектуальные и моральные качества специалиста.

Развитие креативности студентов в современной высшей школе в полной мере меняет подход к самой модели образования и изучения той или иной дисциплины. Сегодня имеются большие возможности получения студентами информации, ее переработки и передачи. В связи с этим задача преподавателя значительно усложнилась. Преподаватель сегодня не носитель информации, а организующий субъект, основная задача которого - развить творческие, исследовательские способности студентов. В связи с этим меняется сам подход к преподаванию.

Таким образом, цель обучения и образования состоит в формировании специалиста, способного мыслить творчески, обладающего твердостью моральных убеждений, необходимой волей и настойчивостью в исполнении решений, а этого можно достичь только путем развития универсальных способностей к творчеству в процессе использования соответствующих средств и методов.

Литература

1. Гинзбург М. Р. Личностное самоопределение как психологическая проблема // Вопросы психологии. - 1988. - №2. - С. 19-26
2. Ананьев Б. Г. Избранные психологические труды. - М: Институт практической психологии, 1996.
3. Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис. М., 1996. 344с.
4. Столяренко Л.Д. Педагогическая психология. Учебное пособие.- Ростов- на- Дону, 2003. – 544с.
5. Вербицкий А.А., Бакшаева Н.А. Развитие мотивации студентов в контекстном обучении. Монография - М., 2000. - 200 с.
6. Guilford J.P. Cognitive Psychology's Ambiguities: Some Suggested Remedies. // Psychological Review 89 (1982), 48-59 pp.
7. Torrance E. P. Teaching creative and gifted learners // Handbook of research on teaching // Wittrock M.C. (ed). N.Y., 1986. 124 p.
8. Карвасарский Б.Д. Психотерапия: учебник для вузов. Изд. 2-е.-СПб.: Питер, 2002. 672с.
9. Маслоу А.Ф. Самоактуализирующаяся личность. М., 1968
10. Роджерс Д.Д. Творчество как усилие // Вопросы психологии. 1990. № 1. С.32-34

ШАҒЫН ЖИНАҚТАЛҒАН МЕКТЕПТЕ ИННОВАЦИЯЛЫҚ БІЛІМ БЕРУДІҢ ЖАҢА БАҒЫТТАРЫ

Бүгінгі ғаламдану кезеңінде Қазақстан Республикасының білім беру жүйесін әлемдік білім беру кеңестігінің даму тенденциясынан ажыратып қарастыру мүмкін емес. Әлемдік білім кеңістігіне толығымен кірігу, білім беру, даму жүйесін халықаралық деңгейге көтеруді талап ететіні сөзсіз.

Қазақстан Республикасының әлеуметтік-экономикалық дамуының стратегиясының бағыттарына сәйкес, халықаралық білім кеңістігіне кірігу және шағын жинақты мектептерде білім берудің мемлекеттік стандарттарын модернизациялау жалпы орта білімнің мазмұнды және процессуалды жақтарын ұйымдастырудың жаңа әдіснамалық негізіне көшуі нәтижеге бағдарланған білім моделі болып табылады.

Осыған орай, шағын жинақты мектепте білім мазмұнын жақсартудың алғышарттарының бірі – дарынды балаларды тәрбиелеп жетілдіру, бойындағы ерекше қасиеттерін дамытуға мүмкіндік туғызу. Баланы оқыту мен тәрбиелеуде психопедагогикалық жағдайды шешу үшін түрлі іздену жұмыстары арқылы дарындылығын анықтап және олардың жетілуіне тиімді жағдай жасау жолға қойылған.

Еліміздегі саяси-әлеуметтік, құқықтық-экономикалық өзгерістер, ақпараттық ағымның жедел қарқынмен артуы, әлем кеңістігіндегі білім беру үдерісі дамуының тенденциялары шағын жинақты мектептерде де инновациялық білім берудегі терең өзгерістерді талап етуде.

Ауыл мектебі оқушыларына білім беру деңгейін арттыру үшін жағдай жасауды қамтамасыз ететін қазіргі ауыл мектебінің моделін жетілдірудің және жоғары кәсіптік білім алу үшін олардың түлектерінің бастапқы мүмкіндіктерін теңестірудің қажеттілігі күмәнсіз. Ауылдық жердегі білім берудің мақсаты оқыту мен тәрбиелеу, мектеп оқушыларының білім сапасын арттыру, ауылдық және шағын жинақталған мектептердің қызметтерін жетілдіру үшін әлі де жағдай жасау қажет. Демек, ауыл мектебі оқушыларының ойлау белсенділігін дамытып, білімі мен біліктерін өмірдің жаңа жағдайында пайдалана білуге үйрету қажеттігі туындайды. Бұл міндеттердің жүзеге асуы ауыл мектебі оқушыларының педагогикалық инновацияға қызығушылығын арттырумен тікелей байланысты [1].

Инновациялық білім беру дегеніміз оқыту мен тәрбие процесіндегі жаңашыл тиімді әдіс-тәсілдердің жиынтығы. Оқытудың инновациялық технологияларына оқушының оқу процесіне деген ынтасын елеулі түрде арттыратын технологияларды жатқызуға болады:

- Тұлғалық бейімделген
- Интеграциялық
- Ұжымдық іс-әрекеттер
- Ақпараттық
- Қашықтық
- Дамытушы
- Модульді дамытушы

Бастауыш сынып мұғалімінен бастап мектеп басшысы да басқару инновациялық технологияларын іске асыру үшін ізденімпаз, шығармашыл тұлға, жақсы ұйымдастырушы, білім беру менеджменті болуы керек [2].

Қарастырылып отырған мәселені талдап қарасақ мектептегі бастауыш сынып мұғалімдерін ауыл мектептерінде педагогикалық инновацияны пайдалануға даярлаудың әлеуметтік педагогикалық алғышарттары анықталады. Ауыл мектебі ауыл шаруашылығы

өндірісі үшін кадрлар дайындайтын орынмен ауылдағы кәсіби дайындығы бар адамдармен жұмыс істейтін қауымдастықтың іс-әрекеттерімен анықталады. Ауыл мәселесі тек ауыл жұртшылығының ғана емес, бүкіл қоғамның көкейкесті мәселесіне айналуы қажет. Қоғамның дамуына ауыл мен қала қауымдастықтарын бір-бірімен тікелей қарым-қатынасымен байланыстыруға болады. Болашақ бастауыш сынып мұғалімдерін ауыл мектептерінде педагогикалық инновацияны пайдалануға даярлаудың әлеуметтік-педагогикалық алғышарттарының анықталуы мен бүгінгі күні болашақ маманның ауыл мектебінде педагогикалық инновацияны пайдалануға даярлау мәселесі өзекті болып отырғандығын және оған даярлаудың ерекшеліктерін анықтап, қазіргі жағдайын сараптаудың маңыздылығын дәлелдеп, нәтижесін көрсетуде.

1. Жеке тұлғаның кәсіби бағыттылығы.
2. Өз мамандығының маңыздылығын түсінуі.
3. Мұғалімдерді даярлаудың қажеттілігін сезінуі.
4. Мұғалімнің инновациялық білім беруге сенімі, қызығушылығының болуы.
5. Оқытудың әдістемесі бойынша білімдерінің болуы.
6. Ауыл мектебінің ерекшеліктерін, ауылдың психологиясын білуі.
7. Теориялық білімдерінің болуы.
8. Оқытудың әдістемесі бойынша алған білімдерін пайдалану іскерлігі болуы.
9. Педагогикалық диагностика жасай білуі.

Бұл зерттеу ауыл мұғалімдерін педагогикалық инновацияны пайдалануға даярлау деген сөз. Ол – мұғалімдердің аталған мәселеге тұрақты қызығушылығын, педагогикалық инновация туралы теориялық білімдерін және оларды қолдану білігі мен дағдыларын қалыптастыратын процесс. Онда педагогикалық принциптерді басшылыққа ала отырып, оқу әдістемелік кешендермен, электронды оқу құралдармен, әр алуан әдістермен, формалармен, технологияларымен, интернет желісімен жұмыс жасау, интерактивті, мультимедиялық сабақтармен қамтамасыз етіледі [3].

Ауыл мектептерінде педагогикалық инновацияны пайдалану даярлығын өлшемдер мен көрсеткіштердің жиынтығы ретінде қарастырса, өзара байланысты мынадай 4 компонентпен белгілеуге болады: мотивациялық, мазмұндық, процессуалдық, бағалаушылық.

Критерийлер: 1. Көрсеткіштер. 2. Жоғары деңгей. 3. Орташа деңгей. 4. Төмен деңгей.

Мақсатында: мұғалімдердің ауыл мектептерінде педагогикалық инновацияны пайдалануға даярлау.

Міндеті: ауыл мектептерінде педагогикалық инновацияны

1. Пайдаланудың әлеуметтік қажеттілігіне сендіру.
2. Пайдаланудың ерекшеліктері туралы білім беру.
3. Пайдалану бойынша іскерліктерін қалыптастыру.
4. Пайдалануда өзін-өзі бағалау нәтижесін болжамдауға дағдыландыру.

Принциптері: Мақсаттылық, ғылымилық, жүйелік және бірізділік кешенді, пән аралық байланыс, үздіксіз және сабақтастық, дамытушылық және педагогикалық инновацияны пайдалануға байланысты арнайы принциптер (ескі мен жаңа, белгілі мен белгісіздің сабақтастығы, жаңашылдықтың теориялық дәйектілігі мен негізделуі, нәтиженің болжамдылығы мен өлшемділігі).

Мазмұны:

1. Ауыл мектептерінде педагогикалық инновацияны пайдалану бағыттылығы.
2. Оқыту әдістемесі бойынша педагогикалық инновациямен ауыл мектеп ерекшеліктерін білу.

3. Инновациялық пайдалану іскерліктері.

4. Инновацияны пайдаланудың нәтижесін болжамдау дағдылары.

Құралдар: курстар, семинарлар, оқу бағдарламалары, электронды оқулықтар.

Әдістер мен формалар: дәстүрлі, дәстүрлі емес жұмыс түрлері.

Нәтижесі: ауыл мектептерінде инновациялық білім беруге даярлығы 4 кезеңді қамтиды. Сыныптан тыс жұмыстар, үйірме жұмыстарын жүргізу, курстық, дипломдық жұмыстар жүргізіледі. Шағын жинақталған мектептерде білім беруде инновацияны пайдаланудың бүгінгі күні маңыздылығы басым болатындығы сөзсіз.

Бүгінгі таңда білім беру мен тәрбиелеу ісіндегі ұлттық үлгінің қалыптасуы, келешек 12 жылдық білім беруге көшу, оқу-тәрбие процесіне инновацияларды ендіру, білім беру мазмұнының, құрылымының түбегейлі өзгеруі мектептің жаңа типіне көшу, білім беру мекемелеріндегі басқару деңгейін жаңа сатыға көтеруді, оны дамытудың тиімді жолдарын қарастыруды талап етеді.

Қорыта келгенде, шағын жинақталған және жалпы орта білім беретін мектептерде әлемдік білім беру стандарттарына сәйкес келетін білім берудің жоғарғы сапасын қамтамасыз ете отырып, өзін-өзі тәрбиелеуге, өздігінен дербес білім алуға, өзін-өзі тануға, өзін-өзі дамытуға дайын жеке және қоғамдық мүдделерді үйлестіре білетін жан-жақты мәдениетті, шығармашыл тұлғаны қалыптастыра алады.

Әдебиеттер

1. Әмір.Ш.Қ. Педагогикалық инновацияны басқару негізінде ұлттық гимназияның үлгісін жетілдіру: педагогика ғылымдарының кандидаты ғылыми дәрежесін алу үшін дайындалған диссертацияның авторефераты/ – Астана 2005 ж. – 26 б.

2. Нағымжанова Қ. Инновацияның педагогика ғылымында дамуының тарихи деректері // Каменогорск, 2006. - 57. - С. 57

3. Сарбасова, Қ. А. Инновациялық педагогикалық технологиялар негізінде бастауыш сынып мұғалімдерінің даярлығын жетілдіру. – Қарағанды, 2005. – 25 б.

А. Қ. Әбенова
Ақмола облысы

ОҚУ-ТӘРБИЕ ҮРДІСІНДЕ ОҚУШЫНЫ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ- ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ТҮРҒЫДАН ҚОЛДАУ ЖӘНЕ ЖЕТЕЛЕУ

Қазақстан Республикасының Білім туралы Заңының басты міндеті жеке тұлғаны қалыптастыру және дамыту болып табылады.

Іргелі мемлекет болашағы мен өркениет өзегі бастау-бұлағын мектептен, мектептің жүрегі – мұғалімнен алатындығы даусыз. Сондықтан да өресі биік шәкірт тәрбиелеу – мұғалім үшін өте маңызды да абыройлы міндет. Бүгінгі таңда әр оқушының адами қасиеттерін қалыптастырып, дамытуда, жан-жақты дамыған тұлға тәрбиелеуде түрлі педагогикалық технологиялар пайдаланылатынын білеміз.

«Оқыту технологиясы» – бір жағынан әдістер мен тәсілдердің жиынтығы, бір жағынан оқу-тәрбие үрдісін жүзеге асыру барысында мұғалімнің оқушыға ықпал жасауы туралы ғылым. Мұғалімнің шеберлігі бағдарлама мен мемлекеттік стандарттарда анықталған мақсаттар мен міндеттерге сәйкес қажетті мазмұнды, тиімді әдістер мен тәсілдерді таңдауымен тығыз байланысты. Оқыту технологиясы – жүйелі категория болып табылады және оның құрамдас бөліктері төмендегідей:

- ✓ оқыту мақсаттары
- ✓ оқыту мазмұны
- ✓ педагогикалық өзара іс-қимылдың құралдары
- ✓ оқу үрдісін ұйымдастыру
- ✓ оқушы, мұғалім
- ✓ қызмет нәтижесі

«Педагогикалық технология» ұғымы үш аспектіге негізделеді:

- ғылыми
- процессуалды-суреттемелі
- процессуалды-қызметтік

Заманауи мектеп мұғалімдерінің алдында тұрған осындай келелі мақсат-міндеттерді шешу үшін мен психологиялық-педагогикалық қолдау технологиясын таңдадым.

Назаларыңызға осы педагогикалық технологияның теориялық-ғылыми негіздерін ұсынғым келеді.

Оқушының тұлға ретінде өзіне тән қабілеттерін дамытуға бағытталған тәрбие жүйесінің маңызды бөлігі мұғалімнің балаға психологиялық-педагогикалық қолдау жасап, баланың маңызды проблемаларын шешуде көмек көрсетуі болып табылады.

Оқушыларды педагогикалық-психологиялық қолдау және жетелеу технологиясының негізін Ресей педагогтары жасады. Педагогикалық-психологиялық қолдау технологиясының негізгі мақсаты балаларға жеке проблемаларын шешуде, психологиялық денсаулығын сақтауда, табысты әлеуметтендіруде, тұлғааралық қарым-қатынаста жедел, тиімді көмек көрсетуге негізделген.

Баланы білу – оның жан дүниесін тану. Баланы, оның жан дүниесін тану – тәрбиені жүйелі жүргізу болып табылады. Ал тәрбие көкейкесті мәселесіз жүзеге асырылмайды. Педагогикалық-психологиялық қолдау технологиясының көкейтестілігі ретінде мыналарды атар едім:

✓ біріншіден, баланың жеке қабілеттерін дамыту – өмір талабы; себебі күннен-күнге алға қарыштап дамыған заман өзіне лайықты тұлға талап етеді.

✓ екіншіден, өзіне-өзі сенімді, өзін-өзі бағалай алатын, тұрақты көзқарасы бар тұлға қалыптастыру – кез келген мұғалімнің маңызды проблемасы.

✓ үшіншіден, алдымызға келген бала қабілеттерін дер кезінде бағамдап, көмек көрсете білуімізден жеке тұлғаның дамуына бағытталған педагогикалық әсердің табыстылығы анықталады.

Педагогикалық-психологиялық қолдау технологиясының жүзеге асырылуына келетін болсақ, ол негізінен, оқушы мен мұғалімнің арасындағы өзара әрекетінің кезеңдері арқылы анықталады:

✓ диагностикалық кезең – баланың қызығушылығын, мінез-құлқын, жеке басында болатын проблемаларын зерделеу кезеңі;

✓ зерттеу кезеңі – оқушымен бірлесе отырып, анықталған проблеманы шешу жолдары қарастырылып, түрлі әдіс-тәсілдермен зерттеледі;

✓ келісім кезеңінде кез келген формада бала мен мұғалім арасында келісушілік, ортақ пікір, келісім жобасы жасалады;

✓ қызмет кезеңі – оқушы мен мұғалімнің өзара әрекетінің негізінде анықталған проблемаларды шешу, түзету, белсенді көмек көрсету, қолдау, яғни нағыз нәтижеге бағытталған жұмыс осы қызмет кезеңінде жүргізіледі;

✓ рефлексивтік кезеңде – баламен бірге қол жеткен табыстар мен сәтсіздіктер сараланады, өмірлік тәжірибеге қорытынды жасалады.

Педагогикалық-психологиялық қолдау технологиясы бойынша қызмет ұйымдастырудың өзіндік әдістері мен ерекше тәсілдері бар. Олар:

- анықталған проблема бойынша жұпта немесе шағын топта әңгімелесу, ойтолғау;

- «Сенің ойың» – әр оқушының проблеманы өз көзқарасы, түсінігі бойынша талқылауы;

- «Менің ойым» – көзқарастың, түсініктің әралуандылығы, бұл жерде проблема бойынша мұғалімнің көзқарасының да маңызы өте зор;

- «Белсенді тыңдау» әдісі: анықталған проблема бойынша тиімді жұмысқа қатысу, мұғалімнің ақылын, түзетулерін тыңдау.

Әрине, тәсілдер мен әдістер қолдану, жеке, бетпе-бет әңгімелесу негізінде балалар өз ойларын ашық айта алады, өмірге деген сенімділігі артады.

Оқушылардың белсенді іскерлігін қолдау, осындай әдістер мен тәсілдерді үнемі, әрі тиімді пайдалану негізінде педагогикалық-психологиялық қолдау технологиясының нәтижесін мынадай табыс формуласынан көруге болады. Олар:

- оқушыда өзін-өзі дамытуға деген қажеттілік пайда болады;
- өзін-өзі дамытуда бала қоршаған ортаның ерекшеліктеріне икемделеді, себебі, ол жалғыз емес, қоғамда өмір сүреді. Тұлға адамдар арасында түзелуге икемделеді;
- оқушы жеке шығармашылық қызметке қатысады;
- атқарылған жұмыс нәтижесінде тұлға өзін-өзі дамытады және жетілдіреді.

Үрдіс соңында жан-жақты дамыған, дені сау, шығармашыл, бәсекеге қабілетті, құзыретті, өзін бағалай алатын, дұрыс шешім қабылдай алатын, өзіне-өзі сенімді жеке тұлға қалыптасады деп сенемін.

Ол үшін мынадай негізгі талапты атап айтуға болады:

Тәрбие үрдісін ұйымдастыру арқылы тұлғаның біліктілігін, шыдамдылығын қалыптастыра отырып, оқушының алдағы өмірінде, қоғамда табысты болуына көмектесетін қасиеттерін дамытып, қалыптастыру, әлеуметтендіру болып табылады.

Бұл технология бойынша өзара іс-әрекеттің принциптері мен мақсаттары үш негіздің, яғни ата-ана, бала, ұстаз арасындағы ынтымақтастықты қалыптастыруға бағытталады. Ең қымбат өмір – бала өмірі, бала өмір жалғасы болғандықтан, оның қоршаған ортаға бейімделуі, өмірден өз орнын таба алуы осы үш бірліктің бірлесіп атқарған қызметіне байланысты болады. Ата-ана, бала, ұстаз арасындағы тығыз ынтымақтастық, тиімді байланыс болғанда ғана біз өзімізге жүктелген қиын да абыройлы міндеттерді шеше аламыз.

Жан Жак Руссоның сөзімен айтқанда: «Бала туғанда ақ қағаздай болып туады. Оның үстіне шимайды қалай салсаң, қағаз бетіне солай түседі, бала тәрбиесі де сол сияқты, өзің қалай тәрбиелесең, ол солай тәрбиеленеді».

Әдебиеттер

1. Сухомлинский В. А. Оптимизация учебного процесса.
http://ntfmfkonf.ucoz.ru/publ/10_optimizacija_obrazovatelno_processa/

Ж. О. Асылбекова
Г. Е. Тоқмырзаева
Қызылорда қ.

СТУДЕНТТЕРДІҢ КӘСІБИ БАҒЫТТЫЛЫҒЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУДАҒЫ ДАҒДЫЛАРДЫҢ ТҮРЛЕРІ

Қазіргі уақытта Қазақстанда болып жатқан өндірістік қатынастардың түбірлі өзгерістері нарықтық экономика жағдайында жұмыс істейтін біліктілігі жоғары мамандар даярлауды қажет әрі мамандық деңгейіне жаңа, биік талап қояды. Педагогтың жеке тұлғалық сапалары теориялық білім мен практикалық тұрғыда қалыптасады. Оның ішінде кәсіби бағыттылығы педагогтің жеке тұлғасының негізгі сапалардың біріне жатады. Бүгінгі таңдағы жоғары білім берудегі реформалардың болуы, білім берудің екі тенденциясына фундаментальдық және кәсіптік тамырына көңіл бөлуді талап етіп отыр.

Бүгінгі таңға дейін педагогика ғылымында кәсіби-педагогикалық біліктіліктің бірнеше жүктемесі жүйеленген. Н.В.Кузьмина бір-бірімен тығыз байланысты коммуникативті, ұйымдастырушылық, жобалау, құрастырмалы, гностикалық біліктілік болу керек деген. А.И.Щербаков мұғалім әрекетінің психологиялық құрылымын жасай отырып, жоғарыда аталғандай басқа зерттеушілік біліктілікті қосады. И.Ф.Тесленко алты

қызметін атай келіп, ақпараттық, құрастырушылық, коммуникативтік, дамытушылық, ұйымдастырушылық, бағдарлаушылық біліктілікті жіктеген. Ф.Гоноболин негізгі педагогикалық біліктілікке дидактикалық, экспрессивтік, перцептивтік, суггестивтік және академиялық түрлерін енгізді [1].

Педагогикалық практиканы ұйымдастыруда студенттердің кәсіби бағыттылығын қалыптастыру мақсатында төмендегі дағдыларды меңгеру тиіс.

1. Бағдарлана білу дағдысы. Тәрбиеленушілердің ғылыми дүниетанымы, экологиялық және жалпы мәдениетін, отанына деген сүйіспеншілігін қалыптастыру, белсенді өмірлік позициясын дамыту, қоғам алдындағы парызын, адамгершілік, шынайылығын, қайырымдылығы мен жомарттығын, әділеттілік пен адалдығын, өзін-өзі сынау, ашықтығын, еңбексүйгіштігін, ақыл-ой белсендігін мамандығына деген сүйіспеншілігін дамыту, еңбек адамдарына деген құрмет сезіміне тәрбиелеумен байланысты.

2. Академиялық дағдысына зейін қойып тыңдауы, ақпаратты адекватты қабылдау, зейін мен естің түрлі қырларын меңгеру, толық жоспар құрып үйрену, конспектілеп, тезис, аннотация, реферат жазып, психологиялық, педагогикалық ғылым негіздерін оқып үйренумен, библиография, каталогпен жұмыс жасауға байланысты.

3. Перцептивтік дағдысы тәрбиеленушіге жеке дара көңіл қоюы, қызығушылықтарын қолдап отыруымен ерекшеленеді.

4. Мобилизациялық дағдысы тәрбиеленушілердің танымдық іс-әрекетін жүйелі ұйымдастырып, жаңа оқу материалын игертуге бағытталады.

5. Ұйымдастырушылық – сыртқы белгілер бойынша балалардың психологиялық күшін анықтауға, жаңа пайдалы іс-әрекетін ұйымдастыра білуі.

6. Диагностикалық дағдысы балалардың бойынан әлеуметтік-психологиялық дағдыларды танып білуімен байланысты.

7. Дидактикалық дағдысы оқу-тәрбие жұмыстарында, әсіресе, ақыл-ой әдістеріне көбірек назар аударуға бағытталған.

8. Конструктивтік дағдысы педагогикалық іс-әрекеттерін жоспарлай білуі мен зерттеушілік шеберліктеріне бағытталады.

9. Коммуникативтік дағдысы жекелеген балалармен ерекше қарым-қатынас орнату мен түрліше жағдайда әртүрлі адамдармен ортақ келісім табуы. Кәсіби бағыттылығының құрамы мен құрылымын зерттеп, осы мәселеге және оның түсінігіне деген әртүрлі көзқарастарды талдау негізінде, біз өзіміздің студенттердің педагогикалық практикада кәсіби бағыттылығы ұғымының анықтамасын беруді қажет деп ойлаймыз. Біздіңше, жоғары сапалы маман болуын қамтамасыз ететін, оның негізін студенттердің кәсіби білімдерін жетілдіруге теориялық және практикалық тұрғыда оқу-тәрбие процесінде қалыптастырылатын қажеттіліктер, мотивтер, қызығулар мен білім, біліктіліктер, дағдылар, құзырлығы, кәсіби интеллектілігі жүйесін құрайды.

Студенттердің қарым-қатынас мәдениетін қалыптастыру мәселесінде ұлттық ерекшеліктерді ескере отырып қарым-қатынас дағдылар мен икемділігін жан-жақты дамыту маңызды проблемалардың бірі болып табылады. Болашақ мамандарды педагогика саласы бойынша даярлауда оның мәдениеттілігіне көңіл қою, бүгінгі мәдениеттілік дәрежесінде икемділік дағдыларының сапалық деңгейін жасау арқылы оны әлеуметтік өмірге енгізу көзделеді. Осы тұрғыда қарым-қатынас дағдылары мен икемділіктің маңызы педагогикалық тактиканы қолдану икемділігі, қарым-қатынас процесі кезінде шапшаң және жеңіл тіл табысу, барысында сенімділікті, қызметтестілікті, жолдастылық сезімді ояту, әңгімелесуші тұлғаның тақырыбына қызығушылықпен тыңдау, мимика, пантамимика қолдану, тақырып бойынша ойын-қалжыңды түсіну деңгейлерін ашып көрсету.

Қарым-қатынас дағдылары мен икемділігіне ие болған адамның тыныс-тіршілігі оның әрекетін ұйымдастыру тәсілінен, материалдық және рухани байлықты жасауынан

көрінетін қоғам мен адамның белгілі бір тарихи даму дәрежесі іспетті, яғни оқу-білім, ғылым, қажеттілік қызығушылық, мақсаттылыққа қол жеткізеді.

Қарым-қатынас тұлғаны қалыптастырудың маңызды факторы болып табылады. Ол адамның қылығын, басқа адамдармен қатынасын реттеуді қамтамасыз етеді. Қарым-қатынас сезімді, қылықты, бағытталғандықты, бағалауларда мақсатты бағытталған реттеуге жағдай жасайды. Қарым-қатынастың кез келген түрі адами тұлғаны қалыптастырады. Бірақта гуманизмге негізделген қарым-қатынастың формалары ғана оң адамдық белгілерді қалыптастырады. Тұлғаның мәдениетін адам ие болған білімдері, іскерліктері және дағдылары, басқа адамға деген қатынасында көрініс табатын жекелік белгілерін құрайды [2].

Студент педагогикалық практика барысында өз мамандығының ерекшелігіне байланысты педагогикалық біліктіліктерді меңгеруі қажет. Кәсіби бағыттылығының қарқындылығы жеке адамның қажеттіліктер, мотивтер және мақсаттарды түсіну деңгейімен анықталады. Ол көмескі әуестіктен, саналы ықылас пен белсенді ұмтылулардан толық сенімділікке дейін өзгере алады. Студенттердің саналы түрде мамандық таңдауын өз кәсіби қызығуларын түсінуі, мақсаттарды іске асыру үшін саналы мақсат қойып, іс-әрекетін жоспарлауы кәсіби бағыттылық қалыптасуының маңызды факторлары болып табылады.

Қорыта айтқанда, педагогикалық практика студенттерге теориялық білімдерді терең игеруге, болашақ мұғалімге қажетті кәсіби іскерлік пен дағдыларды қалыптастыруға, игерілген теориялық білімдердің практикамен байланысын қамтамасыз етуге игі әсерін тигізеді, педагогикалық тәжірибе элементтерін меңгертуге мүмкіндік береді.

Әдебиеттер

1. Елканов С.Б. Основы профессионального самовоспитания будущего учителя. Москва, 1989
2. Балабаева А.И. Педагогикалық практика барысында студенттердің кәсіби бағыттылығын қалыптастыру., пед.ғыл. канд. дисс.13.00.01. – Алматы, 2005.

Т. А. Абдрашитова
г. Астана

СОВРЕМЕННАЯ ТЕНДЕНЦИЯ В РАЗВИТИИ ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО КОНСУЛЬТИРОВАНИЯ

Психологическое консультирование является относительно молодой и быстро развивающейся прикладной отраслью современной психологии. Поэтому на сегодняшний день отсутствуют общие устоявшиеся определения ее целей, теоретической платформы, задач и даже четкие границы, разделяющие ее от психокоррекции и психотерапии.

Место и роль теории в практике консультирования зарубежные специалисты видят в том, что теория помогает консультантам сосредоточиться на поиске нужной информации, позволяет сформировать систему собственных взглядов через установление внутреннего единства и взаимосвязи разнообразных явлений и процессов, помогает консультанту фасилитировать изменения в поведенческих паттернах клиентов, служит критерием сравнительной оценки старых и новых подходов, содействует адекватной оценке консультантами себе как профессионалов.

Современное психологическое консультирование, по мнению Г.В. Бурменской, О.А. Карабановой и А.Г. Лидерс, хотя и представляет собой новый вид практической деятельности психолога, строится сегодня не на «пустом месте», а вызрела внутри

развитой системы психологической службы населению [1]. А.Н. Елизаров считает, что основы психологического консультирования исподволь складывались внутри психотерапии и развивающихся на Западе психотерапевтических направлений. Поскольку проблема разграничения возникла как факт, то для ее решения был определен термин «психологическое консультирование» в 1951 году [2-3]. Задачей психологического консультирования «стало не лечение расстройств, а их профилактика, работа с деструктивными формами общения, нерациональными способами организации деятельности – тем, что приводит к травмам, а впоследствии и к болезням». [4, с. 6]

Р. Кочюнас считает, что психологическое консультирование выделилось из психотерапии и возникло «в ответ на потребности людей, не имеющих клинических нарушений, однако ищущих психологическую помощь» [5, с. 9]. Спектр проблем, ищущих помощи, широкий: неустроенность личной жизни, трудности в самоопределении и межличностных взаимодействиях, проблемы воспитания и обучения детей, возрастные кризисы и т.д. Как и все специалисты, он отмечает неопределенность предмета психологического консультирования и связанные с ней разнообразные определения.

А между тем, дефинирование консультирования и его границ является проблемой и в западной психологии, где оно значительно раньше приобрело статус самостоятельной практической деятельности. Так, С. Глэддинг подчеркивает, что предпринимавшиеся в разные годы попытки дать определение консультированию не смогли устранить всех разногласий. В октябре 1997 года Советом Правления АСА было принято определение, согласно которому *профессиональное консультирование представляет собой применение принципов психической гигиены психологии, развития человека в ходе когнитивных, аффективных, бихевиоральных или системных воздействий и стратегий, которые направлены на достижение психологического комфорта, на личностный рост, на развитие карьеры, а также на лечение патологии* [6]. Таким образом, общепринятое определение доводило до осознания психологов и клиентов следующие *особенности консультирования*.

1. Консультирование, занимающееся решением и профилактикой личностно-значимых и жизненных проблем является профессией, в которой соблюдаются профессиональные и этические стандарты и требующая лицензирования.

2. Сфера консультирования – проблемы, связанные с благополучием, личностным развитием, карьерой и психическими расстройствами клиентов.

3. Клиентами консультаций являются как вполне благополучные люди, так и имеющие значительные проблемы.

4. Консультирование основано на теории. Ее могут представлять положения из различных теорий – когнитивных, аффективных, бихевиоральных или системных.

5. Консультирование может служить как средством развития личности, так и способом вмешательства, а иногда – репетицией будущей деятельности.

6. В соответствии с данным АСА определением профессионального консультирования, оно включает в себе разные специализации: супружеское и семейное консультирование, консультирование по вопросам карьеры, зависимого поведения и т.д.

Анализ определений имеет для нас значение прежде всего с точки зрения целей, предмета и задач психологического консультирования. Р. Кочюнас полагает, что *цель консультирования состоит в помощи по пониманию клиентом происходящих в жизненном пространстве событий и осмысленному достижению цели на основе осознанного выбора при разрешении эмоциональных и межличностных проблем*. По его мнению, общим моментом во всех ныне существующих определениях является то, что консультирование помогает клиенту осуществить свой выбор и действовать по личному усмотрению, усвоить новые поведенческие навыки и обучиться новой модели поведения, признает за клиентом его независимость и способность принять самостоятельное решение, а роль консультанта состоит в поощрении волевого поведения клиента и

создании условий поддержки, сердцевиной консультирования является взаимодействие, основанное на клиент-ориентированной терапии [7].

В западной практике ряд теорий консультирования традиционно относят к терапевтическим, и они могут использоваться как в психотерапии, так и в консультировании [3]. В целом, как полагает С. Глэддинг, при разграничении психотерапии и консультирования устойчивыми остаются два критерия. Во-первых, психотерапия предполагает длительные отношения терапевта с клиентом (от 20-ти до 40 сессий за период от шести месяцев до двух лет) для решения краткосрочных проблем и проблем развития. Во-вторых, если консультирование, как правило, проводят в амбулаторных условиях и учреждениях, не предусматривающих пребывания в них клиентов, то терапия может проводиться как в амбулаторных, так и в стационарных условиях, постоянных лечебных заведениях [6].

К. Джелсо и В. Фриц в качестве *особенностей консультирования, отличающих его от психотерапии, называют следующие*. Во-первых, оно ориентировано на сильные, здоровые аспекты личности клиента и его потенциальные ресурсы. Во-вторых, консультирование может осуществляться в отношении клиентов, не имеющих глубинных расстройств, а испытывающих временные трудности дезадапционного порядка и носящие невротический характер. Во всем остальном позиции авторов совпадают с предыдущими [8].

Таким образом, современную тенденцию в развитии консультирования можно охарактеризовать как эклектическую. До 60-х годов обязательное условие практического консультирования заключалось в идентифицировании с определенной теоретической ориентацией. С указанного времени ситуация начала изменяться. По данным А. Лазаруса и Л. Бутлера эклектиками себя считают до 60-70 % профессиональных консультантов [3]. Это означает не отсутствие устойчивости в их позициях, а упрочнение через активную гибкую отзывчивость к разнообразным потребностям клиента, которая требует непрерывной смены стиля деятельности. На эту тенденцию указывают и Р. Кочюнас, М. Гулина и Г. Бериулава и другие консультанты.

Однако *эклектический подход требует высокого уровня теоретической подготовки консультанта и прочной теоретической базы* как руководства к практической деятельности. А. Лазарус и Л. Бутлер подчеркивают, что высший профессиональный уровень эклектизма, определяемый ими как *теоретический интеграционализм*, возможен лишь в том случае, когда консультант в совершенстве знает хотя бы две теории личности.

Следовательно, эклектический подход эффективен, если консультант обладает прочными знаниями и пониманием используемых теорий консультирования.

Литература

- 1.Елизаров А.Н. Основы индивидуального и семейного психологического консультирования. – М.: «Ось – 89», 2003. – 336 с.
- 2.Кочюнас Р. – А.Б. Основы психологического консультирования и групповой психотерапии. – М.: Академический Проект, 2003. – 464 с
- 3.Глэддинг С. Психологическое консультирование. - СПб.: Питер, 1998. – 736 с.
- 4.Кочюнас Р. – А.Б. Основы психологического консультирования. - М.: Академический Проект, 1999. – 68 с.
- 5.Gelso C.J., Fretz V.C. Counseling Psychology. – N.Y.: Holt, Rinehart and Winston, 1992. – 487 p.
- 6.Меновщиков В.Ю. Введение в психологическое консультирование. – М.: Смысл, 1998. – 109 с.
- 7.Кочюнас Р. – А.Б. Основы психологического консультирования и групповой психотерапии. – М.: Академический Проект, 2003.– 464 с.
- 8.George R.L., Cristiani T.C. Counseling: Theory and Practice. – New Jersey: Prentice-Hall, 1990. – 321 p.

ДАРЫНДЫЛЫҚТЫ АНЫҚТАУ ЖӘНЕ ДАМУ ЖОЛДАРЫ

Қазақстан Республикасы Президенті: «Бүгінгі егеменді еліміздің болашағы – дарынды жастар. Бізге керегі – шын дарындар. Нарық қол-аяғымызды қалай қыспасын мемлекет өзінің талантты ұлдары мен қыздарын, тарланбоз жүйріктерін қолдауға, қорғауға міндетті», - деп еліміздің болашағы жастарға үлкен мән берген. Елбасымыз айтқандай, дарынды балалардың болашағы үшін білім беру саласында көптеген игілікті істер атқарылуда. Білім беру саласының алдында: қабілеті жоғары, дарынды оқушыларды анықтап, оларға қолдау жасау арқылы Қазақстан Республикасының интеллектуалды потенциалын қалыптастыруға үлес қосу міндеті тұр. Бұл – қоғам мүддесінен туындап отырған әлеуметтік сұраныс. Бұл сұраныс педагогикалық және психологиялық үрдістер арқылы жүзеге асады. «Әр оқушыны жан-жақты жетілдіру үшін оны жан-жақты зерттеу керек». Бұл – ұлы педагог К.Д.Ушинскийдің тұжырымды ойы. Зерттеу арқылы әр тұлғаның бойындағы ерекше психологиялық қасиеттері айқындалады.

Дарынды балалармен жұмыс істеу дарындылықты айқындаудан басталады. Ол үшін алдымен бала бойындағы қабілеттілікті, бейімділікті тани білуіміз қажет. Ғылыми зерттеулерде баланың әр кезіндегі қабілеті, белгілі бір іс-әрекетке бейімділігі жас кезінен белгілі бола бастайтыны дәлелденген. Бейімділік – бұл адамның белгілі бір іс-әрекетпен айналысуға бет бұрысы, оянып келе жатқан қабілетінің алғашқы белгісі. Ал қабілет – іс-әрекеттің белгілі бір түрін ойдағыдай нәтижелі етіп орындауда көрінетін адамның жеке қасиеті. Қабілет-дәреже әр адамда әртүрлі деңгейде болады. Іс-әрекетті шығармашылықпен орындау мүмкіншілігін қамтамасыз ететін қабілеттің түрін дарындылық деп атайды. Оқушылардың субъект ретінде дамуы және қалыптасуы үшін оның зерттеу – ізденушілік жұмыстарға үйренуі танымдық іс-әрекетінде маңызды орын алады. Адам өмірі үшін зерттеу – ізденушілік дағдылар тек ғалымдарға ғана емес, адамға кез келген салада жұмыс жасағанда керек. Жеке тұлға бойындағы негізгі дағды ретінде ізденушілік қасиеттің қалыптасуы қазіргі заман адамының стилі болуы қажет. Оқушыны зерттеу іс-әрекетіне үйрете отырып, оның субъектілігін қалыптастыратын қасиеттерін дамыту [1].

Дарындылық – табиғаттан берілетін ерекше қабілет. Өмір сүретін орта, берілетін білім мен тәрбие осы ерекше қабілеттің одан әрі дамуына көмектеседі немесе оны мүлде өшіреді. Дарындылық – көпқырлы. Ағылшын ғалымы Ж.Рензуллидің анықтамасы бойынша: «Дарындылық – бала бойындағы интеллектуалдық қабілеттің, шығармашылық қабілеттің және табандылықтың болуы». Дарынды деп өз қатарларынан ерекше дамыған немесе ерекше бір музыкалық, көркемдік, спорттық зейіні, қабілеті бар балалар, ғылыми тілде оларды вундеркиндтер деп те атайды.

Дарындылықты анықтау – өте күрделі үрдіс. Ол психологиялық-педагогикалық шаралар арқылы жеке тұлғаның болашақтағы табыстарын үздіксіз бақылау мақсатында жүргізіледі. Дарынды оқушыларды анықтау үшін өзара тәуелді үш көрсеткішке назар аударылады: дарынды оқушының ішкі сезімі жағынан ерекшелігі, дене бітімдік тұрғыдан ерекшелігі және әлеуметтік тұрғыдан ерекшелігі.

Дарынды оқушының ішкі сезімі жағынан өзгешелігі: дарынды оқушы толыққанды, аңғарлы болады; өзінің қабылдау мүмкіндігімен ерекшеленіп, өзін қоршаған ортаға өте сезімтал келеді. Ол бірнеше үрдісті қатар бақылап, қабылдауға бейім тұрады және оны белсенді түрде зерттеуге әуес болады; құбылыстар мен заттар арасындағы байланысты қабылдап, оған лайықты қорытынды жасай алады және оған өз қиялы арқылы балама жүйе жасауға қабілетті келеді; есте сақтау қабілеті жоғары болады; сөздік қоры мол, бұл

оның не нәрсені еркін де нақты баяндауына мүмкіндік береді; логикалық ойлау қабілеті жоғары; табандылық басым; қиялы кең болады.

Әлеуметтік тұрғыдан ерекшелігі: дарынды бала әділетсіздікке төзімсіз болады, жоғары моральдық қасиеттерге ие; алдына қойған мақсатқа ұмтылу белсенділігі жоғары болады; өзіне өзгелердің және қоршаған әлеуметтік ортаның назар аударуын қалайды; жағдайларға байланысты іскерлік қатынасы мен өз басы қажеттілігі, үлкендерден қалыспау, әлдебір нәрсені бірдей атқаруға деген күштарлығы басым келеді [2].

Дарындылықты анықтаудың 2 кезеңі бар. Оның 1-ші кезеңі – анимистикалық кезең. Бұл ата-ана мен мұғалім анықтаған, оқушының қандай да бір іс-әрекетке қабілеттілігі. Ол тесттер алу арқылы айқындалады. Дарынды оқушыны анықтау баланың даму динамикасымен байланысты екенін практикалық зерттеу кезеңінде ескерген жөн. Сауалнама беттерін толтырудағы ата-аналардың өз балаларының қабілеттерін асыра бағалауы негізгі фактор емес, ол нақты жауапқа нұқсан келтірмейді.

Психология ғылымы қабілеттілікті жалпы, арнаулы, практикалық деп үшке бөледі. Қабілеттің бұл түрлері бірін-бірі жоймайды, қайта бір-біріне байланысты дамиды. Жалпы қабілеттілік – жеке тұлғаның өз ойын жаңа мақсат, міндеттерді орындауға саналы түрде бағыттауы. Арнаулы қабілеттілік – белгілі бір бағытта ерекше дағды таныта білуі. Практикалық қабілеттілік – өмірден алған білімін шығармашылықпен пайдаланып, бір деңгейден екінші деңгейге көшірілуі. Баланың бойындағы осы қабілеттерді алдымен ата-анасы байқайды.

Ерекше қабілеттер жиынтығы – дарындылықты анықтаудың 2-кезеңі: диагностикалық кезең. Бұл – педагогикалық және психологиялық тесттер мен түрлі әдістемелер арқылы жүргізіледі. Ол баланың психологиялық ерекшеліктері мен шығармашылық мүмкіншілігін бағалаумен сипатталады [3].

Дарындылық үш бағытта анықталады: интеллектуалды дарындылық, шығармашылық дарындылық, лидерлік дарындылық. Интеллектуалды дарындылық баланың ойының ұшқырлығымен ерекше есте сақтау қабілетімен, байқағыштығымен айқындалады. Интеллектуалды дарындылығы бар бала қиналмай-ақ және талаптанып оқиды, өз ойын жүйелі жеткізе алады. Ол әр істе өз біліміне сенімді болады. Оны қиын тапсырмалар қызықтырады. Шығармашылық дарындылық баланың өз қызығушылығы, өмірлік ұстанымымен айқындалады. Ол көбіне тәуелсіз, өзі әрекет жасайды және ісінің нәтижесін көре алады. Нақты жағдайлардың шешімін таба біледі, көркем өнер оқулары мен ойындарға бейім келеді. Лидерлік дарындылыққа жана жағдайларға жылдам қалыптасу, өзге балалардың оны таңдауы, ойындар мен шараларды басқара алуы, үлкендермен және құрбыларымен қарым-қатынасқа оңай түсуі, жауапкершілік сезімнің басымдығы тән.

Көрнекті психолог Л. С. Выготский «баланың кешегі күнгі дамуына емес, ертеңгі күнгі дамуына қарау керек деп ескертеді». Бала дамуының дербестік, шығармашылық таным әрекеті, логикалық ойлау дәрежесі сияқты негізгі белгілерін біліп, жеке дара жұмыстар жүргізу арқылы белгілі бір нәтижелерге қол жеткізуге болады. Баланың оқуы мен психикалық дамуының бастапқы негіздері бастауыш сыныптарда қалыптасатындықтан, әр тұлғаның бойындағы қабілет, дарынды ашу арқылы оның мүмкіндігін дамыту керек [4].

Сонымен, дарындылықты дер кезінде анықтап, оны дамыту үшін және болашақта кездесетін проблемалардың алдын алу үшін балаларды еңбекке, уақытты бағалауға тәрбиелеуіміз керек.

Дарынды балалармен жүргізілетін жұмыс түрін жүйелі, орынды ұйымдастыру әр ұстаздың бала жанын дұрыс түсініп, үлкен педагогтік шеберлік көрсеткенінде ғана нәтиже береді. Сабақта, сабақтан тыс жұмыстарда оқушының белсенділігіне, тапқырлығына, түсіндірілген тапсырманы мұқият орындауы мен жауапкершілігіне, жанындағы жолдастарымен тез тіл табыса білуіне, сөйлеу шеберлігіне, сөздік қорының мөлшеріне баса назар аудару қажеттілігі туындайды.

Әдебиеттер:

- 1.Жарықбаев Қ., Қалиев С. Қазақтың тәлімдік ой-пікір антологиясы. – Алматы: Рауан, 1998. - 415б.
- 2.Артемяева Т.И. Методологический аспект проблемы способностей. – Москва: Наука, 1977.-177 с.
- 3.Омарова Р.С. Білім берудің жаңа парадигмасы жағдайында оқушылардың шығармашылық қызығушылық қалыптастырудың дидактикалық негіздері // Педагогика ғылымдарының докторы дәрежесін алу үшін дайындаған авторефераты. – Түркістан, 2008. – 50 б.
- 4.Бабаева Ю.Д. Динамическая теория одаренности. Основные современные концепции творчества и одаренности. – Москва, 2009. –150 с.

С. В. Жунусова
Акмолинская область

ПОВЫШЕНИЕ МОТИВАЦИИ К ОБУЧЕНИЮ ЧЕРЕЗ ОРГАНИЗАЦИЮ ГРУППОВОЙ ФОРМЫ РАБОТЫ

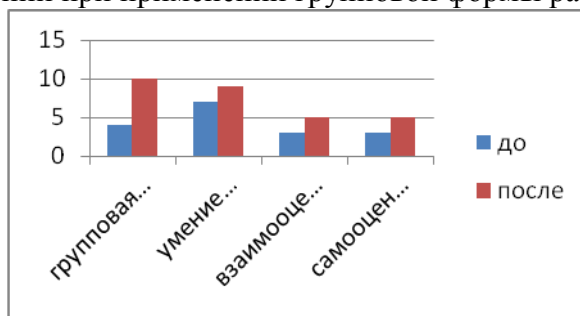
Каждый учитель желает, чтобы его ученики хорошо учились, с интересом и желанием занимались в школе. В этом также заинтересованы и родители учащихся. Но проведенный мною анализ стартовых возможностей школы выявил тот факт, что наши дети не хотят учиться, что могли бы прекрасно заниматься, а желания нет. А это красноречиво говорит о том, что у ученика не сформировались потребности в знаниях, нет интереса к учению. Я думаю, что одной из основных задач, стоящих перед школой, должно быть формирование и развитие у ребёнка положительной мотивации к учебной деятельности. Известно, что школьника нельзя успешно учить, если он относится к учению и знаниям равнодушно, без интереса и не осознает потребности к ним. Для того чтобы учащийся по настоящему включился в работу, нужно, чтобы задачи, которые ставятся перед ним в ходе учебной деятельности, были не только понятны, но и внутренне приняты им, т.е. чтобы они приобрели значимость для учащегося и нашли, таким образом, отклик и опорную точку в его переживании. Основными факторами, влияющими на формирование положительной устойчивой мотивации к учебной деятельности, являются: содержание учебного материала, организация учебной деятельности, оценка учебной деятельности, стиль педагогической деятельности учителя. Что касается содержания обучения, то оно выступает для учащихся в первую очередь в виде той информации, которую они получают от учителя, из учебной литературы, учебных телевизионных передач. Однако сама по себе информация вне потребностей ребенка не имеет для него какого-либо значения, а, следовательно, не побуждает к учебной деятельности. Поэтому, предоставляя учебный материал, нужно учитывать имеющиеся у школьников данного возраста потребности. Таковыми являются потребность в постоянной деятельности, в упражнении различных функций, в том числе и памяти, мышления, воображения; потребность в новизне, в эмоциональном насыщении, потребность в рефлексии и самооценке. Учебный материал должен подаваться в такой форме, чтобы вызывать у школьников эмоциональный отклик, задевать их самолюбие, т.е. быть достаточно сложным, активизирующим познавательные психические процессы. Стремление некоторых учителей при низкой успеваемости учащихся до предела упрощать материал, «разжевывать» сложные вопросы и понятия, хотя и приводит к сиюминутному успеху, но делает изучение материала тягостным и нудным занятием, убивающим всякий интерес к учению. Вспомним «идею потокового состояния, при котором внимание, мотивация и

ситуация соединяются, вызывая нечто вроде продуктивной гармонии или обратной связи» (М. Чиксентмихай.) Знания, получаемые в рамках «традиционной», основанной на трансляции готовых знаний методики преподавания, не могут быть эффективно интегрированы в имеющуюся у ученика базу знаний, и, следовательно, в данной ситуации имеет место только механически запоминающееся, поверхностное обучение. Мое внимание привлекла групповая форма работы на уроке. Известно, что во многих случаях групповая форма учебной деятельности создает лучшую мотивацию, чем индивидуальная. Групповая форма «втягивает» в активную работу даже пассивных, слабо мотивированных учащихся. Кроме того, подсознательно возникает установка на соревнование, желание быть не хуже других. «Во всех случаях объединения субъектов в группы сотрудничество предлагает способ работы, основанный на взаимном уважении, выявлении способностей и определении личного вклада каждого члена группы. Кроме того, работа в сотрудничестве требует распределения полномочий и ответственности между всеми членами группы для достижения эффективности работы групп. Принцип набора учащихся при комплектовании групп имеет большое мотивационное значение. Если детей с нейтральной мотивацией к предмету объединить с детьми, которые не любят данный предмет, то после совместной работы первые существенно повышают свой интерес к этому предмету. Если же включить учеников с нейтральным отношением к данному предмету в группу любящих данный предмет, то отношение у первых не меняется. Так, например, на уроках иностранного языка созданы три - четыре постоянные группы, состав которых меняется время от времени. В каждой группе имеется консультант из числа хорошо успевающих учеников, который помогает своей группе. Каждая группа получает задание, на которое отводится определенное время. На уроке в пятом классе при развитии навыков и умений монологической речи перед группами ставлю речевые задачи: «Представьте, что вы обсуждаете план будущего путешествия. Каждый из вас предлагает свой способ путешествия. Пользуясь данными опорами докажите, что путешествовать пешком или на поезде очень интересно. Членам группы раздаю опорные слова и выражения: hiking, interesting places, useful, monuments, is good for smb's health, learn many things, not so dear, look out of the window, comfortable, pleasant, sit, read, sleep, meet. Каждая команда составляет флипчарт и защищает свой проект. В сочетании с другими формами работ групповая форма учебной деятельности очень эффективна в обучении иностранному языку: совершенствуется умения и навыки, расширяется словарный запас школьников, увеличивается время общения на уроке. Постепенно исчезает боязнь говорить у ребят, которые ранее испытывали робость, неуверенность в себе, застенчивость. Анализируя обратную связь, из наблюдений я определила положительные изменения в учебном процессе. Повысилась активность учащихся и мотивация к получению оценки. Учащиеся хотят быть оценены, учатся работать в коллективе, появились новые лидеры. Ребята, которые систематически не готовят домашнее задание, отвечают, так как помнят то, что обсуждали и готовили совместно в группах, ребятам нравится такой вид работы, так как незаметно проходит урок, «Даже, если что-то не выучил дома, то к концу урока все запомнил». Ребята пишут, что любят рисовать, некоторым нравится быть спикером, нравится ставить оценки, «в группе надо стараться; мне интересно, когда нас делят на другие группы, «Если один не знает, то знает другой, «Когда много людей, думать лучше», «помогаем друг другу, работаем с друзьями», «Мы всей группой работаем как один единый механизм».

Подводя итоги, на основе рефлексии, анализа входных данных и данных на выходе, определены критерии успеха при применении групповой формы работы, которые наглядно отражены в диаграмме и в результатах анкеты. Доказана актуальность и необходимость обучения в сотрудничестве. Организация учебного процесса с применением групповой формы работы позволит учитывать индивидуальные особенности школьников, их интересы и учебные стили. Учащиеся сами будут брать на себя ответственность за ход и результаты учебной работы, ее оценку. В желаемых результатах

я вижу переход учебной деятельности на новый, современный этап. Для него характерна творческая и результативная деятельность учителя и учащихся. Применение новых методов и технологий должно стать повседневным делом, что повысит эффективность работы всех членов образовательного сообщества. Чтобы стать успешными в современном информационном обществе, дети и молодые люди должны быть вовлечены в более эффективные формы активного, конструктивного обучения, обеспечивающего понимание и обретение независимости.

Диаграмма изменений при применении групповой формы работы

Данные анкетирования

№ п\п	Вопрос	Результат на входе	Результат на выходе
1	Я умею оценить свою работу	30%	85%
2	Я умею оценить работу товарища	55%	85%
3	Я получаю оценки на каждом уроке	30%	75%
4	Я оказываю помощь слабому	45%	70%
//////			
5	я могу выразить своё мнение об уроке,	30%	57%
6	Мне нравится урок английского	30%	100%

Литература

1. Руководство для учителя.
2. Глоссарий к уровневым программам курсов повышения квалификации педагогических работников республики Казахстан, разработанный центром педагогического мастерства совместно с факультетом образования Кембриджского университета.

МЕКТЕПКЕ БАЛАНЫ ДАЯРЛАУДЫҢ НЕГІЗГІ БАҒЫТТАРЫ

Баланы мектепке оқуға даярлаудың мәселесі кейінгі 10 жылда ғалымдардың назарынан тыс қалмай жүрген мәселенің бірі. Осы мәселенің маңыздылығы күн өткен сайын біреуден екіншісіне, яғни тәрбиелеу мен оқытудан өткен сайын білінуде. Сабақ уақытының ұзақтығы, қозғалыстың аз болуы, статистикалық жүктемелер мен жаңа міндеттер, пәндерге қойылатын талаптар – осының бәрі бірінші сынып оқушысына қиындықтар әкеледі.

Мектепке бару – бала өміріндегі үлкен жаңалық, шешуші кезең, өмір мен іс-әрекеттің жаңа күйіне, қоғамдағы жаңа орнына көшуі және өсіп-жетілуінің бір сатысы. Мектеп жасына дейінгілердің көбінесе шұғылданатыны – ойын әрекеті. Ойын арқылы балалармен қарым-қатынас жасайды, алғашқы білім дағдыларына үйренеді. Ал, мектепке барысымен ол ұқыптылық пен зейінділікті талап ететін жүйелі оқу, еңбектену іс-әрекетін меңгеретін болады. Осындай елеулі өзгерістерде қиналмай еркін іс-әрекет жасай білу үшін 6-7 жасар баланың тиісті дайындығы болуы керек.

Мектепке келген бала физиологиялық және әлеуметтік жағынан да даярлығы болуы керек. Бала ойлау операцияларын орындай алуы тиіс, тіл табыса білуі, сабақтарға бейімделе және әр пәнді ажырата білуі, сыртқы ортаны ажырата білуі, өзінің іс-әрекетін бақылап, өз ісіне жауапкершілікпен қарай білуі керек. Сондықтан «баланың мектепке даярлығы» кешенді ұғым. Бұл мәселе әр қырынан және баланың жеке дара қасиеттерін негізге алу арқылы қарастырылуы тиіс [1].

Осы кезеңде баланың психикалық дамуы оның барлық психикалық қасиеттерінің жаңа өмірге, мектепке оқуға даярлыққа бағытталуымен айқындалады. Бұл уақыттағы баланың дамуы, оның «мектеп оқушысы атты әлеуметтік» рөлді иемденуінде. Баланың физиологиялық дамуы оның мектептегі үлгеріміне тікелей және психологиялық, әлеуметтік даярлығының қалыптасуына тікелей әсер етеді.

Атап көрсетілгендей, баланың психикалық дамуының әрбір кезеңі оның іс-әрекетінің негізгі жетекші түрімен сипатталады. Мектеп жасына дейінгі балалық шақта ойын іс-әрекеті жетекші болады.

7 жасар бала мектеп табалдырығынан аттасымен-ақ оқушы болады. Оның өмірінде ойын әлі маңызды орын алғанымен, осыдан бастап басымдылық рөлін жоғалта бастайды. Баланың мектеп өмірінің жаңа жағдайларына алғаш енуі айқын аңғарылады. Балалардың көпшілігі бұған психологиялық жағынан даярланады. Олар бұл жерден үймен немесе балабақшамен салыстырғанда, әдеттен тыс басқа кездестіруді күте отырып, мектепке қуана барады.

Баланың жеке басының дамуы, оқудың тиімділігінің жоғарлығы, мамандықтың қолайлы қалыптасуын сәтті шешу көбінесе балалардың мектептегі оқуға даярлық деңгейімен анықталады.

Қазіргі психологияда мектепке даярлық құрылымын бөлу әртүрлі шарт пен әртүрлі негізде жасалынады. Л.А.Венгер, А.Л.Венгер, Я.Л.Коломинский, Е.А.Панько сынды зерттеушілер мұны эмоционалды және интеллектуалды дайындық деп бөліп көрсетеді [2]. Басқа авторлар да баланың қоршаған ортамен өзара қатынас жүйесін зерттей келе, баланың қоршаған ортамен әртүрлі қатынас түрлерінің дамуымен байланысты мектепке психологиялық даярлық көрсеткіштерін бөліп қарастырады. Мұндай жағдайда мектепке балалардың психологиялық даярлығының негізгі түрі болып: үлкендермен еркін қарым-қатынас жасау; құрдастармен еркін қарым-қатынаста болу; өз-өзіне адекватты қалыптасқан қатынас табылады.

Мектеп жасына дейінгі жастың аяғында балалардың ақыл-ойының дамуының көрсеткіші – олардың бейнелі және сөздік-логикалық ойлауының қалыптасуынан айқындалады.

Мектеп жасына дейінгі балаларда көрнекі-бейнелі ойлауға негізделген сөздік-логикалық ойлаудың негізі дамиды және оның шынайы жалғасуы болып табылады. Алты жастағы бала қоршаған ортаны қарапайым талдауға қабілетті: жандыны жансыздан ажырата білу, күрделі емес пікірді талқылау, дұрыс қорытынды жасау.

5-6 жастағы балалар көпшілік өндірген сенсорлы үлгі жүйесін қолдану арқылы заттардың сыртқы қасиетін тиімді тексеру қабілетін меңгереді. Оларды қолдану балаға бөлек қабылдауды, қиын объектіні талқылауға мүмкіндік береді.

Бірақ, бұл қабілеттер балалар білімінің жан-жақтылығын шектейді. Бала себептік-салдар байланысын жақсы құрайды, ол оның сөзінде көрініс табады. Ол «егер», «онда», «сондықтан», «осыдан» және т.б. сөз тіркестерін қолданады, оның тұрмыстық пайымдауы толық логикалық негізделеді. Логикалық ойлаудың қалыптасуы заттарды топтастыру қабілетінде көрінеді және жалпы қабылдаған ұғымдарға сәйкес туындайды. 5-6 жасында бала ұғымды топтастыра алады, мәселен: «жиһаз», «ыдыс-аяқ», «киім» және т.б. [3].

Баланың танымдық саласының дамуының ерекшелігін ескере отырып, мектептегі оқуға интеллектуалды даярлықтың дамуы мектепте келесілерді ұсынады: дифференциалды қабылдау; аналитикалық ойлау (белгілерді және олардың байланысын ажырата білу); шынайылыққа тиімді әдіс (фантазиялық рөлдің төмендеуі); логикалық есте сақтау; білімге қызығушылық; дауыстап сөйлеуді меңгеру және белгілерді түсіну мен қолдану қабілеттілігі; қолдың нәзік қимылының дамуы.

Мектепке психологиялық даярлықты құрайтын жеке басты анықтауда мектеп жасына дейінгі балалардың мотивациясы маңызды болып табылады. Оқу мотиві екі топқа бөлінеді:

1. Оқудың кең әлеуметтік мотиві немесе «басқа адамдармен қарым-қатынастағы баланың қажеттілігімен, оқушының қоғамдық қатынас жүйесінде орын табу тілегімен» байланысты мотивтер.

2. Оқу іс-әрекетіне тікелей байланысты мотивтер немесе «балалардың танымдық қызығушылығы, интеллектуалды белсенділік пен жаңа дағды мен білімді игеру қажеттілігі. Сонымен қоса жеке бастық даярлық баланың эмоциялық сезімінің даму деңгейін жетілдіреді. Баланың іс-әрекетінде эмоцияның рөлі өзгереді, эмоциялық таңдану қалыптасады, сезім жоғары, парасатты болады. Әдепті, интеллектуалды, эстетикалық жоғары сезім қалыптасады. Сондықтан мектептегі оқудың басында балада жақсы эмоциялық тұрақтылық болу керек [4].

Көптеген авторлар мектепке жеке бастық даярлықта баланың еркінділігінің даму мәселесіне назарын аударды. Осы орайда, келесідей пайымдау бар, бала дербестігінің әлсіз болуы – бірінші сыныпта үлгермеудің негізгі себебі болып табылады.

Мектептегі оқуға әлеуметтік немесе жеке бастық даярлық бала үшін мектептегі оқу жағдайына сәйкес жаңа қарым-қатынастың түрін игеруге, яғни өз-өзіне және қоршаған ортаға жаңа қатынас жасауға тәрбиелейді.

«Біліктілік» сөзі қандайда бір нәрседен хабардар болу деген мағынаны білдіреді. Әлеуметтік біліктілік – бұл белгілі әлеуметтік-мәдени ортада қабылданған мінез-құлықтың ережесі мен қалпының білімі және оған қатынасы; оны практикада қолдануды білдіреді. Тілдік біліктілікте сөйлеудің даму деңгейі айқындалады. Бұл біліктіліктің екі түрін коммуникативті біліктіліктің элементі ретінде қарастыруға болады немесе кең мағынада – қарым-қатынастағы біліктілік өзімен бірге вербальды емес қарым-қатынас түсінігі мен білімділігін көрсетеді.

Мектепке дейінгі баланың жан-жақты қалыптасып, дамуы баланың мектеп жағдайына бейімделуінің, жүйелі оқуға кірісуінің алғышарттары болып табылады. Мұндай алғышарттарға оқушы болу, маңызды әрекетті орындау, оқуға деген тілегі жатады. Мұндай тілек 5-6 жаста балалардың басым көпшілігінде пайда болады.

Мектепке психологиялық дайындықтың маңызды жағы – баланың ерік-жігері дамуының жеткілікті дәрежеде болуы. Әртүрлі балаларда бұл даму түрліше көрініс береді. Бес-алты жастағыларға тән, оларды басқалардан ерекшелендіріп тұратын ортақ белгі – олардың бойында өз мінез-құлқын басқаруға әрі бірінші сыныпқа келген бойда жалпы әрекетке қосылып, мектеп пен мұғалім қоятын талаптар жүйесін қабылдауға мүмкіндік беретін қатар бағыну мотивтерінің дамуы болып табылады.

Әдебиеттер

- 1.Ұғланова Н. Баланың мектепке бейімделуі мен негізгі қиындықтарының сипаттамасы // Ұлағат. – №5, 2004.
- 2.Жұмантаева А.Д. Баланы мектепке дайындау мәселелері // Отбасы және балабақша. – №2, 2002.
- 3.Исмаилова Ж. 5-7 жастағы балалардың оқу-танымдық әрекетін дамытудың психологиялық-педагогикалық аспектілері // Ізденіс.- №2, 2001.
- 4.Рахимжанова М. С., Игманова Р. Т. Баланы мектепке даярлаймыз. – Семей, 2008. – 120 б.

Г. С. Қаленова
Р. К. Жүндібаева
Семей қ.

ҚАЗІРГІ ОҚУ-ТӘРБИЕ ҮРДІСІНДЕГІ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ӘДІСТЕР

Еліміздің болашағы көркейіп өркениетті елдің қатарына қосылуы бүгінгі ұрпақ бейнесінен көрінеді. Қазіргі білім беру саласындағы мәселе – әлеуметтік-педагогикалық және ұйымдастыру тұрғысынан білім мазмұнына жаңалық енгізудің тиімді жаңа әдістерін іздестіру, оны өмірде пайдалану. Қазіргі мектеп жағдайындағы білім берудің ұлттық үлгісіне көшу, оқыту мен тәрбие берудің соңғы әдіс-тәсілдерін, инновациялық технологияны игерген, психологиялық, педагогикалық жұмыста қалыптасқан ескі сүрлеуден тез арада арылуға қабілетті және нақты тәжірибелік іс-әрекет үстінде, өзіндік даңғыл жол салуға икемді, шығармашылық педагогикалық зерттеуші болу, ал зерттеуші педагог өз кезінде ізденуші шәкіртті тәрбиелеуді талап етеді [1].

Мемлекеттік білім стандарты деңгейінде оқыту үдерісін ұйымдастыру жаңа педагогикалық технологияны қолдануды қажет етеді. Қазіргі кезеңдегі педагогикалық инновация білім беру жүйесіндегі жаңалықтарды топтастырады. Кез келген елдің экономикалық қуаты, халқының өмір сүру деңгейінің жоғарылығы, дүние жүзілік қауымдастықтағы орны мен салмағы сол елдің технологиялық даму деңгейімен анықталмақ. Жалпы қоғам дамуы мен жаңа технологияны енгізу сапалылығы осы елдегі білім беру ісінің жолға қойылғандығы мен осы саланы ақпараттандыру деңгейіне байлаулы. Экономикасы күшті дамыған елдердің тәжірибесі білім беру жүйесін ақпараттандыру экономика, ғылым және мәдениеттің қарқынды дамуының негізгі кілті екендігін дәлелдеп отыр. Ендеше қазіргі заманның ақпараттық және телекоммуникациялық технологиясын игеруге міндеттіміз. Сондықтан әртүрлі оқыту технологияларын оқу мазмұны мен оқушылардың жас және психологиялық ерекшеліктеріне орай таңдап, тәжірибеде кеңінен қолданудың маңызы зор. Қазіргі білім беру саласындағы оқытудың озық технологияларын меңгермейінше сауатты, жан-жақты маман болу мүмкін емес. Жаңа технологияны меңгеру мұғалімнің интеллектуалдық, кәсіптік, адамгершілік, рухани, азаматтық және басқа көптеген адами келбетінің

қалыптасуына игі әсерін тигізеді, өзін-өзі дамытып, оқу-тәрбие үдерісін тиімді ұйымдастыруына көмектеседі.

Жаңа технологияның мақсаты – оқытуды ізгілендіру, яғни оқу құралдары оқушылардың өздігінен танымдық іс-әрекетін жүргізе алатындай болуы керек. Жаңа педагогикалық технологиялар оқушының шығармашылық қабілеттерін арттыруға өз үлесін қосады.

Біз өзіміздің тәжірибемізде жаңа технологиялардың ішінде модульдік технологияны қолданамыз. Бұл технологиямен жұмыс барысында мұғалім структуралық бөлімдерді мазмұнмен байытады, тәжірибе жинақтайды. Жаңа технологияны қолданудың нұсқауы мен ережесін біліп, алгоритмін қалыптастырады. Бұл технологиямен жұмыс жаңашылдықты ендіру деңгейін көтеріп, мұғалімнің шығармашылық әлеуетін толықтырып, кәсіби шеберлігін шыңдайды. Жаңа технологиямен жұмыс, пәнді жоспарлау ісіне де өзгеріс енгізеді. Біріншіден, пәнді оқытуға бөлінген сағаттың жалпы санына ішінара өзгертулер мен топтастырулар болады. Екіншіден, жалпы педагогикалық қызметті ұйымдастырудың тиімділігін арттыруға бағытталған шаралар жүргізеді. Үшіншіден, білім беру нысандарын оқушы шығармашылығына негізделген түрлері таңдап алынады. Жеке тақырыпты модульдік оқыту жағдайында сабақтың ақпараттық-құрылымдық компоненттерінің мазмұны төмендегіше анықталады [2].

1. Сабақ мазмұнын оқу элементтеріне (блоктарына) бөліп оған мақсат қоя білу. Мақсат қоя білу бұл жаңа технология, бұл жаңаша басқару, оқу курсына жаңа структуралық құрылымға көшіру, мұғалім жаңаша оқыту әдістемесін игереді деген сөз. Білім стандарты талабын орындау оқу элементтеріндегі дидактикалық мақсаттардың анық айқын болуы, оны орындау механизмінің қарапайымдылығына байланысты.

2. Оқу мазмұнын оқу элементтері бойынша деңгейлеп беру. Оқу элементтеріне сәйкес жасалған үш деңгейдегі тапсырмалар жүйесінің дидактикалық мақсаттарға сәйкестігін қамтамасыз ету. Оқу элементтеріндегі жеке дидактикалық мақсатты орындау сынып оқушыларына міндетті.

Бақылаудың түрлі нысандарын мұғалім пайдалана алады. Олар: диктант, тест алу, өзіндік жұмыс, лабораториялық және практикалық жұмыс, ауызша сұрау, бақылау жұмысы т.б.

Деңгейлік тапсырмаларды орындау оқушының білік деңгейінің, оқу белсенділігі мен білімді сапалы игеруінің көрінісі. Деңгейлік тапсырмаға қойылатын дидактикалық талап:

Бірінші деңгей (міндетті) – оқушы белгілі бір объектіге ұқсас объектіні таниды, біледі, анықтайды, оны суреттей алады.

Екінші деңгей – оқушы меңгерген ақпаратына сүйене отырып, белгілі бір жаттығуларды орындайды.

Үшінші деңгей – оқушы өздігінше білім алуға қабілетті, алған білімін кез келген практикалық жұмыста қолдана алады.

Бірінші деңгей – оқушылық деңгей, оны орындаған оқушыға «3» қойылады. 1-2 деңгейді игерсе ол алгоритмдік деңгей деп аталып, «4» -ке бағаланады. 1-2-3 деңгейді игерсе, ол шығармашылық деңгейді игерген болып «5»-ке бағаланады. Оқу ісін ұйымдастыру оқушының оқу қызметіне қызығушылығын қалыптастырып, білімге деген сұранысы мен оған деген өзіндік қанағаттанушылығын оятады. Мұндай оқыту технологиясында бағалаудың объектілігі, анықтық бір мәнділік іске асады. Мұғалім мен оқушының бір-біріне түсіністігі орнығады. Оқушының сыныптан тыс қызметінің көлемі мен мазмұны ретке келтіріледі.

3. Оқушының сыныптан тыс қызметін ұйымдастыру. Оқушының сыныптан тыс қызметі – оқушының оқу мазмұнын оқу элементтері (блоктар) бойынша деңгейлеп оқытуға дайындығын тиімді ұйымдастыруға бағытталады [3]. Қазіргі жаңа буын оқулықтардың өзінде деңгейлік тапсырмалар мен сыныптан тыс жаттығу тапсырмалар жүйесі жеткілікті деңгейде берілмеген. Сондықтан деңгейлік тапсырмалар жүйесін мұғалімдердің өзіне жасауға тура келеді, ал оның оқу мазмұнына әдістемелік тұрғыдан

сай келе бермеуі де мүмкін. Оқу элементтерінің жеке дидактикалық мақсаттарына сай үй тапсырмаларының мазмұны мен көлемі әлі толық зерттелді деп айтуға болмайды.

4. Сабақтың логикалық структурасын белгілеу. Оның үш деңгейі болады. Атап айтқанда: а) оқу қызметінің жобасы; ә) дамудың әдістемелік бағдарламасының жобасы; б) оқу мазмұнын тусіндіру тетігінің жобасы.

5. Түзету – ескертпе жасау. Үй тапсырмасы үнемі түзету – ескертпелер арқылы жүзеге асырылады. Түзету ескертпелер негізінен алдын-ала қателікке ұрынбау үшін қажет. Қатемен жұмыс, оқу элементтеріне сәйкес деңгейлік тапсырманы түгел орындату арқылы бұл бөлімнің жұмысы ашыла түспек. Тесттік не рейтингтік жүйе арқылы оқушы шала орындаған деңгейлік тапсырманы қайта орындау, тіпті орындалмаған деңгейлік тапсырманы қайта тапсыруды іске асыратын болады. Оқу үдерісін тиімді ұйымдастыру оқу элементтеріндегі дидактикалық мақсаттардың қайталанып келмеуі, ұғымдарды түсіндіруде логикалық бірізділіктің сақталуы, уақыттың жеткілікті болуы, оқушының оқу мазмұнын толық, бүтіндей игеруін жете көңіл бөлініп үнемі мұғалім жадында болуына байланысты. Деңгейлік тапсырманың орындалу көрсеткіші оның дидактикалық тұрғыдан дұрыс жасалуына да байланысты болатыны түсінікті жағдай. Сондықтан да деңгейлік тапсырмалар үнемі түзету, толықтыру, қайта жасауға бейім болғаны жөн.

Жалпы оқу үдерісін бүтіндей модульдік оқытуға бейімдеу ісі оқу пәнінің бүтіндей курсына тақырыптың немесе тарау, бөлім бойынша модульдеуге, сабақтың ақпараттық-структуралық компоненттерін жасауға тікелей байланысты [4].

Модульдік оқыту технологиясының артықшылықтары: оқу мазмұнының мақсатының алдын-ала қойылуы, нақтылануы оқу нәтижесін бағалаудың объективтілігін арттырады; оқушының пәндер бойынша барлық сыныптағы оқу-танымдық қызметінің мазмұны мен структурасын анықтайтын оқу үдерісінің жобасы жасалады; дидактикалық процестің бүтіндей берілуі іске асырылады; педагогикалық қызметтегі мұғалім мен оқушының қарым-қатынасының, өзара түсіністігінің жаңа жүйесі қалыптасып, интерактивтік әдістеме жүзеге асырылады; инновациялық қызметтің ұйымдастыруының жаңа нысаны мен оның негізгі қағидалары жасалады; бұл жүйе оқушылардың білім алуға деген қызығушылығын арттырып, білім сапасын тұрақтандыруы, тіпті оны көтеруі де мүмкін; оқу пәнін танып-білу, оқушының танымдық-шығармашылық қызметінің белсенділігін арттыратын дидактикалық модуль жасалады; мұғалім шығармашылық жұмысқа – ақпараттық дамытушы модуль жасауға төселеді.

Қазіргі таңда елімізде оқулықтардың жаңа буынын жасау қажеттілігі күн тәртібінде қатаң қойылып отырған кезеңде ол оқулықтарды тұрақты етіп қайта жасамай-ақ өзгеріс пен жетілдіруді жеңіл енгізе алатындай (оқулықтың мобильді болуы) болуына қол жеткізу көзделуде. Ол оқулықтар блоктік түрде жасалуда. Демек, алда дүниеге келетін жаңа буын оқулықтар модульдік оқытуға бейім болып шығады деген сөз. Сондықтан да модульдік оқытуды мектеп практикасында қолдану тәжірибемізді байыта түсу қазіргі күнгі сұраныс деп қарастыруға да болады.

Әдебиеттер

1. Кенжебеков Б. Маманның кәсіби құзыреттілігінің теориялық негізі // Бастауыш мектеп. – № 7. – 2004. – Б. 7.

2. Инновациялық білім беру үрдістерінің мәні, түрлері және құрылымы // Ізденіс. – Алматы, 2005. – № 3 (2). – Б. 17.

3. Жұмабаев М. Педагогика Алматы: Рауан, 1993. – 154 б.; Білім берудегі менеджмент. Профессиональная компетентность учителя как условие развития системы образования. – № 1. – 2001. – Б. 8.

4. Инновациялық білім беру үрдістерін жүйелі басқару үлгісінің қызметтері, құрылымы және технологиялары // Ұлт тағылымы. – Алматы, 2005. – № 4. – Б. 35-38.

ИННОВАЦИЯЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ҚОЛДАНУ – САПАЛЫ БІЛІМ НЕГІЗІ

Бүгінгі күні Қазақстан білім беру саласында жасалып жатқан реформалар республикалық орта білім беру саласына жаңа мақсаттар қояды. Ол алдымен, мектептегі білім беру сапасын арттыру, одан, әлемдік оқыту тәжірибесімен ұштастыра отырып, ұлттық білім беру жүйесін қалыптастыру. Сондай-ақ, еліміздің білім беру саласында жүргізіліп жатқан білім беру реформалары мемлекеттіміздің бұл салада да әлемдік деңгейге жетуге барынша мүмкіндіктер ашып отырғанын көрсетеді. Міне, осы мәселедегі мектептерге жүктелетін ең маңызды міндет, бұл – жаңа оқыту технологияларына көшу.

Сондықтан, ұлттық және жалпыадамзаттық құндылықтар, ғылым мен практика жетістіктері негізінде жеке адамды қалыптастырудағы және кәсіби шыңдауға бағытталған білім алу үшін қажетті жағдайлар жасау, оқытудың жаңа технологияларын енгізу, білім беруді ақпараттандыру, халықаралық ғаламдық коммуникациялық желілерге шығу – білім беру жүйесінің басты міндеті.

Қазіргі уақытта елімізде білім берудің өзіндік ұлттық үлгісі қалыптасып келеді. Заман талабына сай технологияларды қолдану ауқымы, түрлері өзгеріп отырады. Бүгінде егемен елімізде білім берудің жаңа жүйесі жасалып, әлемдік білім беру кеңістігіне енуге бағыт алуда. Оқу-тәрбие үрдісінде білім беру жүйесі өзгерді, білім берудің мазмұны жаңарып, жаңа көзқарас, жаңаша қарым-қатынас пайда болды.

Болашақ ұрпаққа қоғам талабына сай тәрбие мен білім беруде мұғалімдердің инновациялық іс-әрекетінің ғылыми-педагогикалық негіздерін меңгеруі маңызды мәселелердің бірі болып отыр.

Қазақстан Республикасының 2015 жылға дейінгі білім беруді дамыту тұжырымдамасында: «Жоғарғы білімді дамытудың негізгі үрдісі мамандар даярлау сапасын арттыру, қарқынды ғылыми-зерттеу қызметімен ықпалдастырылған инновациялық білімді дамыту, білім беру мен ақпараттық технологияларды жетілдіру болып табылады», - деп атап көрсетілген. Осыған орай, білім беру саласы қызметкерлерінің алдына – оқытудың әдіс-тәсілдерін үнемі жетілдіру және қазіргі заманғы педагогикалық технологияларды меңгеру міндеті қойылып отыр.

Оқу үрдісін технологияландыру – оқушы мен оның оқу қызметін басты назарда ұстап отырып, бірізділікпен айқын белгіленген мақсаттарға бағытталуы. Оқыту технологиясы – бұл оқушылардың өнімді қызметін ұйымдастыруға мүмкіндік беретін оқыту жағдайларына, нысандарына, әдістеріне, тәсілдеріне, құралдарына басымдық береді.

Педагогикалық технология – білім беру жүйесіне қатысты субъект, объектілер арасындағы байланыс, оқу үрдісін технологияландыру ұғымы негізінде субъектілердің дамуын сипаттайтын мақсаттар айқындалады, ал оқыту технологиясы барысында білім беру жүйесінде айқындалған субъектілер арасындағы қарым-қатынас. Сонымен үш ұғым арасындағы байланыстың әдіснамалық үлгісін жобалау, олардың әрқайсысының дидактикалық үрдістегі алатын орны ерекше.

Оқыту технологиясы мұғалімдердің эмпирикалық – инновацияларын ескере отырып, оқыту үрдісін, дұрыс ұтымды басқаруды қарастырады. Оған өзара бір-бірімен байланысты екі үрдіс енеді: білім алушының іс-әрекетін ұйымдастыру және оқушы тұлғасын дамытудағы жоғары нәтижелерге қол жеткізуге бағытталған іс-әрекеттерді бақылау. Бұл үрдістер өзара үздіксіз әрекетте болады. Осындай нәтижеге бағытталған білім белгілі бір жемісін беретіндігі анық. Оқытушы нәтижесі – білім берген шәкіртінің өмірден бүгінгі күн талабына сай орын табуы мен алған білімін өмірде пайдалана білу [1].

Қазіргі заманғы білім берудің даму бағыты мен технологияларын қамтитын елуден астам педагогикалық технология қолданып жүргендігі белгілі. Бүгінгі білім беру жүйесінде әртүрлі жаңашыл әдістерді пайдалану тәжірибеге еніп, нәтижелер беруде.

Қазіргі кезде инновация деп көбінесе жаңа технологияларды, әдістер мен құралдарды жасау және қолдануды айтса, сонымен бірге жаңа идеяларды үрдістерді біркелкі жетілдірудің жүйесі деп те есептейді. Сондықтан оқыту мен тәрбиедегі жаңа технология инновациялық идеяларды енгізу, жаңарту нысаны болып табылады.

«Инновация» ұғымына Э.Раджерс «Инновация – нақтылы бір адамға жаңа болып табылатын идея», - деп, ал Майлс «Инновация – арнайы жаңа өзгеріс. Біз одан жүйелі міндеттеріміздің жүзеге асуын, шешімдерін күтеміз», - деп әртүрлі анықтама береді [2].

Білім берудің инновациялық технологиясы – бірыңғай мақсатпен біріккен және оқыту мен тәрбиелеудегі инновациялық технологияларды қамтыған, оқыту, тәрбиелеу және басқару түрлерінің, әдістері мен оқу құралдарының жиынтығы, оқытудың инновациялық технологиялары – нәтижесінде оқу үрдісіне деген ішкі себептің оң қатынасы анағұрлым жақсаратын, тұлғалық бағытталған, кіріктірілген, ұжымдық іс-әрекеттік, ақпараттық, қашықтықтық, дамытушылық, модульді дамытушылық және т.б. технологиялар жетекші орын алады.

Инновациялық технологияны білім беру үрдісінде қолдану баланың жан-жақты дамуына, өз пікірін ашық жеткізе білуіне, табиғатынан берілген шығармашылық қабілетін толық іске асыруына ықпал ететін, өз келешегін айқындауға саналы дайын болуына, елінің саяси, экономикалық, мәдени өміріне белсенді араласуына мүмкіндік береді. Білім сапасы білім беру мазмұны, оқыту нысандары мен әдістері негізінде айқындалады.

Жаңа инновациялық технологияларды енгізу жүйелі әрі мақсатты түрде жүргізілгенде ғана жетістікке жетуге болады.

Инновациялық технологиялардың бастауыш сыныптарда қолдану, оқушылардың білім сапасын арттыруда, әр сабақта интерактивті әдістерін қолдануда, әр оқушының психологиялық ерекшеліктерін ескеруде, міндетті деңгейдегі білімді қалыптастыра отырып, мүмкіндік деңгейлерін ашуда, инновациялық технологияларды сынау арқылы тиімділігін арттыруда, мектеп жағдайына бейімдеуде атқаратын рөлі орасан зор.

Қорыта келгенде, сабақта инновациялық технологияны қолдану:

1. Түрлі әдістерді пайдалану сабақтың нақты мәнін терең ашуға көмектеседі.
2. Оқушылардың барлығын сабаққа қатыстыруға мүмкіндік туады.
3. Оқушылардың білім деңгейін анықтай алады.
4. Оқушылардың барлығын бағалауға мүмкіндік туады.
5. Оқушыларды ізденіске баулып, өз бетімен жұмыс істеуге үйретеді.
6. Оқушылардың қабілеттері, ұйымшылдығы, шығармашылық белсенділігі артады.
7. Жеке тұлғалық сипатын дамытуға, шығармашылығын шыңдауда, өзіне деген кәсіби сенімін қалыптастырады [3].

Инновациялық технологиялардың барлығы дерлік оқушының білімді меңгеруін ғана емес, оқу ақпаратын және білімді өңдеу амалын игеруін, олардың танымдық күштерін жетілдіреді. Инновациялық технологияны білім беру жүйесінде қолдану, жаңа мазмұнды ұйымдастыру, жаңалық енгізу, жаңа үлгілердің бағытындағы нақты әрекет, нақтыланған мөлшердің шегінен шығатын кәсіптік іс-әрекеттің, жаңа сапалы деңгейге көтерілуі, технологиялық және педагогикалық іс-әрекеттің біртұтас бағдарламасы болып табылады. Сондықтан да инновациялық технологияларды пайдалану – бұл өмір талабы. Өйткені, кез келген ұлттың дамып, өркендеуі үшін алдымен білім беру мәселесін шешу қажет. Тек қана білім беру жүйесін күшейту арқылы ғана мемлекет өрге басып, өркениетке жете алады. Ал қазіргі жаһандану жағдайында білім беру саласының, соның ішінде, әсіресе орта білім берудің маңызы тіптен бірнеше есе арта түсті. Себебі, бүгінде халықаралық білім беру тәжірибесін ескермей, қазіргі заманға сай білім алуға қол жеткізу мүмкін емес. Сондықтан бүгінгі күні біздің мемлекетіміздің тарапынан жалпы отандық білім беру жүйесінің жаңаша даму жолына қойылып, жылдан-жылға жетіліп отыруына

ерекше ден қойылып отыр. Осы мақсатта қазіргі кезде Қазақстан Республикасында білім беру саласында бірнеше кезеңді күрделі қайта құру бағдарламалары жүзеге асырылып келеді.

Әдебиеттер

1. Нұрлыбаева Ж.Н. Білім сапасын арттырудағы инновациялық технологиялардың ерекшелігі // Білім шапағаты. 19 тамыз, 2011 ж.

2. Валиева М. Жаңа педагогикалық технологиялар. Әдістемелік нұсқау. 2002. – 140 б.

3. Инновациялық білім беру үрдістерін жүйелі басқару үлгісінің қызметтері, құрылымы және технологиялары // Ұлт тағылымы. 2005. – № 4. – Б.35-38.

М. К. Төлеубекова
Ж. М. Уайданова
Семей қ.

ОЙЫН АРҚЫЛЫ БАСТАУЫШ МЕКТЕП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ТАНЫМДЫҚ ӘРЕКЕТТЕРІН БЕЛСЕНДЕНДІРУ

Қазіргі өркениетті жаһанда білім беру саласының алдына қойылған басты мақсаттардың бірі – жас ұрпақтың барлық білім салаларында, ғылыми-техникалық және әлеуметтік үдерістерде тиісті дәрежеде әрекет жасауға даярлау болып отыр. Білім беру саласын реформалаудағы мақсат білім беру жүйесін қайта қарап, оқушылардың шығармашылық бейімделуіне қарай бағдарлы, сатылы білім алуларына жағдай жасау болып табылады. Бүгінгі таңда оқушының білім, білігі және дағдысымен өлшеу жеткіліксіз. Қазіргі талап білім сапасы оқушының алған білімін жеке басының әрі қарай дамуын, тұлға ретінде қоғамның өркендеуіне пайдалана білуімен өлшенеді деп айтылуда [1].

Қазіргі уақытта Қазақстанда білім берудің өзіндік ұлттық үлгісі балаға оқу қызметінің субъектісі ретінде, өзін-өзі өзектілендіруге, өзін танытуға ұмтылатын дамушы тұлға ретінде бағытталған. Мұндай жағдайда педагогикалық үдерістің маңызды құрамы оқу ісіндегі субъектілер – оқытушы мен оқушының тұлғалық бағытталған өзара әрекеті болып табылады.

Жаңа білім парадигмасы бірінші орынға баланың білімін, білігі мен дағдысын емес, оның тұлғасын, білім алу арқылы дамуын қойып отыр. Қазіргі таңда мектеп оқушыларына түрлі технологияларды пайдаланып білім мен тәрбие беру басты міндетіміз деп білеміз.

Ұстаздық мамандықтың жауапкершілігі мол, сондықтан өтілетін әр сабақ мұғалімнен көп ізденісті, шығармашылықты қажет етеді. Оқушылардың білімі мен дағдыларын жүйелі бақылау оқушылардың пәнге қызығушылығын, ынтасын көтерудің бірден-бір жолы.

Уақыт талабы оқу-тәрбие үрдісін батыл интенсифтендіру – оқушылардың білім жүйесін сапалық жаңа деңгейге көтеру үшін ұстаздан терең білімділікті, кәсіптік шеберлікті талап етеді. Осы талаптарға сай мұғалім қызметіндегі шығармашылық негіздерді нығайту – оқушыларға білімді игертуге бар мүмкіншілікті тиімді пайдалану, барлық әдіс-тәсілдерді жетілдіріп отырғанда ғана сапалы білім, дұрыс тәрбие жүзеге асады.

Адам баласы қоршаған орта туралы шындықты белсенді іс-әрекеттің нәтижесінде танып біледі. Ол іс - әрекеттер: ойын, оқу және еңбек. Балалар үшін ойын – ең маңызды іс -әрекеттің бірі.

Ойын – оқу үрдісіндегі оқытудың әрі нысаны, әрі әдісі ретінде дербес дидактикалық категория. Ойын арқылы оқыту технологиясы – дидактикалық, тәрбиелік, дамытушылық, әлеуметтендірушілік мақсатқа жетуді көздейді. Ойындық іс-әрекеттің психологиялық механизмі жеке бастың өзіндік талап-талғамдарына сүйенеді. Баланың бойындағы білімдік, танымдық, шығармашылық қасиеттерін аша түсуді көздейді [2].

Бастауыш сынып оқушыларының мектепке келгенге дейінгі негізгі әрекеті – ойын болса, оқу-тәрбие үрдісінде олар біртіндеп ойын әрекетінен оқу әрекетін орындауға бейімделуі тиіс.

Ол сабақ барысында пайдаланылатын дидактикалық ойындар арқылы жүзеге асады. Дидактикалық ойындар баланың таным (түйсік, қабылдау, ес, ой, қиял) үрдісін және тілін дамытады. Бала еліктеу, қабылдау арқылы әлеумет өмірінің, өндіріс қатынастарының мазмұнын түсінеді. Ойын әрекеті – психикалық қабілеттерін жетілдіріп, баланың жеке басын қалыптастырып, әлеуметтік өмір мен жанастыратын әрекеттің бірі. Баланың ойын тәжірибесінде ұжымдық өмір дағдылары қалыптасады.

Дидактикалық ойын баланың дүние танитын қабілетін, іс-әрекетін жетілдіреді. Ойын үстінде баланың сана-сезімі, еркі, өзін-өзі бақылауы, өзінің әрекетімен салыстыру қасиеттері жетіледі. Сондай-ақ зейін, ес, қиял сияқты психикалық қасиеттері қалыптасады, сөйлеу тілі дамиды.

Ойын – оқушылардың оқуға деген ынтасын арттыратын құрал. Сондықтан бастауыш, дайындық сыныптарында оқушылар сабақ үстінде ойынды көп қажет етеді. Оларға пайдаланылатын ойындар оқушылардың жас ерекшеліктеріне қарай күрделеніп отырады. Мысалы, дайындық сыныбында қарапайым ғана ойын түрлерін ойнатсақ, сыныбы үлкейген сайын баланың жас ерекшелігіне сай болып күрделенгені дұрыс. Мұндай ойынның көптеген түрлері бар. Сондықтан ойын балалардың жас ерекшеліктеріне және өтілетін сабақтың тақырыптарының мазмұнына сай таңдалып алынғаны дұрыс. Бала ойын іс-әрекеті үстінде білімді қалай игеріп жатқанын, ал оқу үдерісінің қалай ойынға ұласып кеткенін аңғармай қалуы тиіс. Сонда ғана ойын және іс-әрекеттері табиғи бірлікте болып, пәндік білім, білік және дағдыны игеруге толық ықпал жасайды. Ойын – бала әрекетінің негізгі бір түрі. Бала үшін ойын – өмір сүрудің белсенді түрі, сол арқылы ересектерге еліктейді, олардың іс-әрекеттерін, қарым-қатынастарын үйренеді, еңбектің мәнін түсіне алады, адамгершілік қасиеттерін игереді, әлеуметтік рөлдер атқарады.

Сабақ үстінде жүргізілетін жұмыс түрлері, тақырыпқа сай алынған тәрбиелік мәні бар ойын элементтерін кеңінен қолдану, бұл оқушылардың ойлау белсенділігін қажет етеді. Сондықтан әр сабақта ойын түрлерін орнымен қолданып, оны қызықты ету арқылы олардың білімге ынта-ықыласын, пәнге деген сүйіспеншілігін қалыптастырады.

Бала қоршаған ортадағының бәрін ойын әрекеті арқылы қабылдайды, одан керегін өзіне іріктеп алады. Сөйтіп, ол өзінің тілегін ғана іске асырады. Бірақ жасаған әрекетінің неден басталып, немен аяқталатынына, одан шыққан нәтижеге ой жібермейді. Бала ойын арқылы оқуға қызыға түседі. Сондықтан ойында шамалы еңбек, оқу көрінісі бар дей аламыз. Заттың сан алуан қасиеттерімен де бала, ең алдымен, ойын арқылы танысады. Өмірді әр қырынан көре бастайды. Ойлауға, әрекет жасауға ешкімнің қысымынсыз, күштеуісіз, еркін үйренеді.

Балалармен бірге сабақ үстінде жүргізілген қызықты ойындар оларды сабаққа қызықтырады, тәртіпке шақырады, дұрыс қорытындылауға, олардың бойында достық, ұйымшылдық қасиеттерін, ойлау қабілеттерін дарытады.

Сабақ үстінде жүргізілетін жұмыс түрлері, тақырыпқа сай алынған тәрбиелік мәні бар ойын элементтері оқушылардың ойлау белсенділігін керек етеді. Сондықтан мұғалім әр сабағында ойын түрлерін орнымен қолданып, оны қызықты ету арқылы олардың білімге ынта-ықыласын, пәнге деген сүйіспеншілігін қалыптастыруды мақсат етеді.

Мұғалім ойынды сабақтың басында қолданатын болса, онда ойын мақсаты оқушылардың ойын бір жерге жинақтау, жаңа сабаққа немесе сұралатын үй тапсырмасына оқушыларды түгел қатыстыру, сондай-ақ олардың белсенділігі мен қабілетін арттыру.

Егер ойын сабақтың ортасында қолданылатын болса, онда мұғалімнің мақсаты – оқушылардың шаршап-шалдығуына жол бермеу, көңіл-күйлерін көтеру, олардың шаршағанын ұмыттырып, білуге деген ынтасын үстемелеу болуға тиіс.

Ойын сабақтың соңында оқушылардың алған білімін тиянақтау ретінде де пайдаланылады. Ойын элементтері сабақты түрлендіріп, мазмұнын кеңейте түседі [3].

Жаңа технология жүйесінде мәнді ойындардың маңызы зор. Мәнді ойын сабағында оқушылар әртүрлі мәселелерді талдайды, оларды шешу жолдарын іздестіреді. Ондай дәстүрлі емес сабақтар оқушылардың ойлау қабілетін және оқуға деген қызығушылығын арттырады.

Ойын, сайыс түріндегі сабақтар – оқушылар білімін қорытындылайтын тиімді әдістің бірі.

Елдің ертеңі оқу-білімінің тереңдігімен өлшенеді. Үздіксіз өзгеріп тұрған әлем адамнан да қабілет пен қажеттіліктерді үздіксіз дамытуды талап етеді. Сондықтан білім беру саласының басты мақсаты: оқушыларды өзгермелі өмірге бейім болып, еркін өмір сүруге, білім мен білігіне сай келетін бағдар таңдап алатындай дәрежеге, өз бетінше жұмыс істеу дағдыларын қалыптастыруға, ойлау және шығармашылық қабілеттерін дамыту және олардың шынайы өмірдегі дара тұлға болып қалыптасуына ықпал ету болып табылады.

Әдебиеттер

1.Қазақстан Республикасында 2015 жылға дейінгі білім беруді дамыту тұжырымдамасы, 2004.

2.Кукушин В.С. Современные педагогические технологии. – Ростов-на-Дону, 2003. – 120 с.

3.Загренова Л.В. Теория и технология обучения. – Москва, 2004. –170 с.

Ж. М. Четпаева
Семей қ.

БАЛА ТӘРБИЕСІНДЕГІ ОТБАСЫ РӨЛІ

Ұлы данышпан Абай Құнанбаевтың: Адамның адамшылдығы – ақыл, ғылым, жақсы ата, жақсы ана, жақсы құрбы, жақсы ұстаздан болады», - деп айтқаны бар. Сондай-ақ, қазақ халқында: «Ел болам десең, бесігіңді түзе», - деп айтады. Ендеше, Ұлы Абайдың айтқан нақыл сөзі мен халық даналығы бала тәрбиесіндегі отбасы рөлінің қаншалықты маңызды екендігін анық айқындап тұр.

Отбасы мәселесі қай уақытта болсын әлеуметтік-гуманитарлық ғылым салаларының барлығы үшін дерлік жан-жақты қарастырып, терең зерттеуді қажет ететін ең бір маңызды мәселелердің бірі. Өйткені отбасы, алдымен, қоғамды құраушы негізгі әлеуметтік институт болып табылады. Екіншіден, отбасы кез келген жеке тұлғаның қалыптасуында басты рөл атқаратын әлеуметтік-мәдени орта. Тіптен отбасы ерекшеліктері қоғамның барлық салаларында, әсіресе, саясатта, экономикада, мәдениетте елеулі өзгерістер тудырады. Сондықтан отбасы қоғамдағы барлық институттардың тұрақты назар аударатын мәселесі, мұнсыз, яғни отбасынсыз ешқандай қоғам болуы мүмкін емес.

Сондықтан бүгінгі күні бұл мәселенің психологиялық, әлеуметтік және педагогикалық қырларынан қарастырылуы өте қажет-ақ.

Әрбір адамның жеке тұлға ретіндегі психологиясы мен мінез-құлқы қашан да болсын әлеуметтік ортаға тәуелді болып келеді. Әлеуметтік орта өз ретінен күрделі

құрылған қоғамды білдіреді. Оны мемлекеттер, ұлттар, халықтар, партиялар, таптар, сонымен қатар мамандық, экономикалық, діни, мәдени-ағарту, жас ерекшеліктері және басқа да белгілер бойынша бөлінетін әлеуметтік қауымдастықтармен білдірілетін үлкен және адамдардың онша үлкен емес бірлестіктері болып табылатын – шағын топтар құрайды.

Отбасы шағын топ ретінде оның мүшелерінің терең ішкі психологиялық және мінез-құлықтық міндеттерімен сипатталады. Отбасын табиғи шағын топқа жатқызуға болады. Өйткені ол тікелей оның мүшелерінің қажеттіліктерінен туындап, өмір сүреді.

Сонымен, отбасы, бұл – баланы қажетті аз дегендегі қарым-қатынаспен қамтамасыз ететін институт. Бұл қарым-қатынассыз баланың жеке тұлға болып қалыптасуы мүмкін емес. Осы орайда отбасы нақты қызметтер атқарады, атап айтқанда, олар: генеративті, тәрбиелік, экономикалық және шаруашылық-тұрмыстық, гедонистикалық, рекреациондық, фелицитологикалық, коммуникативті, регулятивті. Генеративті қызмет адамзат ұрпағын жалғастыру қажеттілігімен сипатталады. Отбасының бұл қызметінің жүзеге асуына тұрғындар денсаулығы сапасы және елдегі денсаулық сақтау даму деңгейі ықпал етеді. Ал, отбасының тәрбиелік қызметі, нақтылап айтқанда, баланың әлеуметтенуіндегі отбасының атқаратын рөлі аса зор екендігі еш даусыз. Оның маңыздылығын бұл қызметті бірнеше қырларын ашып көрсеткенде анық байқауға болады.

Баланың әлеуметтенуінде отбасы бірқатар қызметтер атқарады. Біріншіден, адамның физикалық және эмоционалдық дамуы. Нәрестелік және ерте сәбилік кезеңде бұл қызмет айқындалушы рөл атқарады. Сәбилік, мектеп және жеткіншектік жастарда отбасының ықпалы жетекші болып табылады, алайда, ол жалғыз ықпал етуші әлеуметтік орта болып табылмайтыны белгілі. Екіншіден, отбасы баланың ақыл-ойы дамуында шешуші рөл атқарады. Үшіншіден, адамның әлеуметтік нормаларды игеруінде де отбасының маңызы зор. Төртіншіден, отбасында адамның отбасылық және этникааралық қарым-қатынас саласындағы басты құндылық бағдарлары, сондай-ақ, оның өмір сүру салты, өмірлік ұстанымдары, мақсаттары және де оларға жетудің жоспары мен жолдары қалыптасады. Бесіншіден, отбасына адамның өзін-өзі бағалауы, өзін-өзі сыйлау деңгейі, өзін-өзі реализациялау қырлары мен тиімділігі тәуелді болып келетін әлеуметтік-психологиялық қолдау көрсету қызметі сипатты [1].

Отбасының экономикалық және шаруашылық-тұрмыстық қызметін жүзеге асырғанда, әлеуметтік-экономикалық қажеттіліктер, құндылықтар бағдарлары мен ұстанымдар, өмірлік мақсаттар жүйесі, сондай-ақ, отбасы мүшелерінің субъективті ерекшеліктері, олардың мінез-құлқы, тұтынушылық сұраныстары, мәдени даму деңгейі, ұлттық және этникалық ерекшелігі әсер етеді. Сонымен бірге, отбасының экономикалық және шаруашылық-тұрмыстық қызметі, елдегі саяси, экономикалық өзгерістермен де байланысты болады. Мәселен, тауар бағасының өсуі, ақша инфляциясы, жалақының өмір сүру минимумына сай келмеуі сияқты мәселелер.

Отбасының рекреациондық немесе психотерапевтік қызметі, «менің үйім – менің қамалым» дегенмен түсіндіріледі, яғни іргесі мықты, қайшылықсыз отбасы – адам үшін ең сенімді тірек болатын орта.

Фелицитологикалық қызмет («фелиците» латынша – бақыт дегенді білдіреді) отбасында бақыт, үйлесім, өзара түсіністік орнату деп айқындалады. Ал отбасының регулятивтік қызметі дегенде, бұл арада отбасылы адам статусы негізге алынады. Отбасылы адам отбасын құрмаған адаммен салыстырмалы түрде алғанда өз іс-ірекеттеріне барынша жауапкершілікпен қарап, оларға есеп береді [2].

Адамның екі қарама-қарсы құбылыстарын – қарым-қатынасқа түсу және оңаша болу қажеттігін қанағаттандыруды отбасының коммуникативтік қызметі атқарады. Сондай-ақ, баланың жеке тұлға болып қалыптасуында ата-ананың білім деңгейі, олардың жастары және жалпы мәдениет, отбасының құрылымдық түрі да тікелей әсер етеді.

Отбасы түрлері үшке: авторитарлық, демократиялық және либералдық болып бөлінеді. Авторитарлық отбасы түрінде ата-ана балаға үнемі қатаң талаптар қойып,

бақылауға алады. Мұндай отбасында күш көрсету, агрессия, қатаңдылық көрініс табады. Балалардың пікірімен ата-ана санаспайды, олардың қажеттіліктері басылып тасталады. Ал егер отбасында либерализм болса, бұл керісінше авторитарлық отбасы түрінің барлық дерлік белгілеріне тұтастай қарама-қайшылықпен түсіндіріледі. Ашып айтқанда, аталған отбасы мүшелері арасында бір-біріне деген немқұрайлық болады. Баланың қажеттіліктері назардан тыс қалдырылады.

Демократиялық отбасы түрі өзара мүдделікке, жәрдем мен қолдау көрсетуге негізделеді. Баланың жан-жақты дамуына қолайлы жағдайлар жасалады. Әрине, отбасылық қарым-қатынас ата-аналардың балаға қатынасынан және баланың қалай қалыптасуына негізделіп құрылады. Бұл қарым-қатынас әртүрлі болып келетіні мәлім. Олардың кейбіреуіне тоқталып өтсек. Баланы өмірінің мәні деп білетін ата-аналар қарым-қатынасы. Мұндай жағдайда, әсіресе, баланың анасы барлық уақытын баламен өткізіп, оның кез келген тілектерін орындауға дайын болады. Баланың жеке тұлға болып қалыптасуында мұндай шамадан тыс қамқорлық кері ықпал жасайды. Ол үнемі сырттан көмек күтуге дағдыланады да, өздігінен әрекет жасауға қабілетсіз болады.

Өмірдегі құндылық бағдарлары өзгешелеу болып келетін отбасылар да кездеседі. Олар баланы өздерінің қоғамда өз орындарын табудағы басты кедергі деп қарайды.

Тұрмыстық қиыншылықтарға тап болған отбасыларында билік пен бедел бәсекелестігі болады. Көпшілік жағдайда, мұндай отбасында әкенің беделі ананың отбасындағы алатын орнынан төмен болады. Отбасында жиі дау-дамай, кикілжіндер туындайды. Бұл баланың тұйық, өзіне сенімсіз, қорғаншақ болып қалыптасуына ықпал етеді.

«Қазақстан–2030» стратегиялық бағдарламасында бала тәрбиесіндегі отбасы маңызы турасында: «Әкелер мен аналардың, аталар мен әжелердің өз балалары мен немерелері алдындағы жауапкершілігін күнделікті есте ұстауға тиіспіз. Біз өз балаларымыз бен немерелерімізді сонау алыс болашақта, олар біздің жасымызға жеткен кезде қандай күйде көргіміз келеді» [3] делінген.

Қорыта айтқанда, бала тәрбиесінде отбасының орны ерекше. Отбасы тәрбиесін қоғамдық тәрбиенің қандай саласы болса да алмастыра алмайды. Өйткені, отбасындағы жағдайлар баланың жалпы дамуына зор ықпал жасайды және ең бастысы отбасы баланың толыққанды жеке тұлға болып қалыптасуының көзі және кепілдігі болып табылады.

Әдебиеттер

- 1.Бердібайқызы Қ. Өнеге әуелі - отбасынан // Қазақ батырлары, 2005. – №4.- Б.22.
- 2.Миркенова Г. Отбасы тәрбиесінің маңызы //Бастауыш мектеп. 2005. – №7. – Б.56-57.
- 3.Қазақстан Республикасы Президенті Н.Ә.Назарбаевтың Қазақстан халқына жылсайынғы жолдауы. «Қазақстан–2030» стратегиялық бағдарламасы, 1997.

Н. Т. Нығыманова
Астана қ.

ҰЛТТЫҚ ҚҰНДЫЛЫҒЫМЫЗДЫҢ ҚАЙНАР КӨЗІ – ӘДЕТ-ҒҰРЫП МӘСЕЛЕЛЕРІНІҢ БҮГІНГІ КҮНДЕГІ РӨЛІ

Ұрпағымыздың ұлағатын асыратын, рухани нәр беретін қазақ халқының асыл қазыналары мен оны жинап, зерттеп, жастардың игілігіне асырған халық зиялыларының еңбегінің өлшеусіз екенін байқаймыз.

Адамзат дамуының барлық кезеңінде өскелең ұрпақ басында осындай ізгілік туғызатын халықтың ауыз әдебиеті үлгілері мен салт-дәстүрлер екеніне көзіміз жетті.

Халықтың ғасырлар бойы жинақталған тіршілік қағидасы әдет-ғұрыптарда да көрініс тапқан. Әдет-ғұрып жайлы сөз еткенде, оның экологиялық тәрбиеге қатысты бірнеше түрін анықтадық.

1. Қоршаған ортаны сақтау, аялау бағытындағы әдет-ғұрыптар. Бұл тұрғыда ең алдымен Наурыз тойын атауға болады. “Жыл басы” деп есептелетін бұл той қазақтарға күн мен түннің теңесетін астрологиялық болжамға сәйкестендірілген. Халық айтатын «жуанның жіңішкеріп, жіңішкенің үзілер» шағына тұспа-тұс келетін күні, нақтылай айтсақ, көшпелі халықтың қыс құрсауынан шығып, жасыл көктемнің айқара ашылған құшағына енген елдің қуанышында шек болмаған. Сандықтарындағы қызылды-жасылды той киімін қағып-сілкіп киіп, үй жасауларын жайнатып, жадыраған табиғатпен жарасып, мәре-сәре болған. Наурыз тойының өзіндік ерекшеліктерінің бірі – наурыз көже. Халықтың ежелгі наным-сенімдерінен туған жеті санының негізінде жеті түрлі азықтан жасалатын бұл әдетте бидай, тары, күріш, сүт, су, тұз сияқты дәмдермен бірге сүр еттің де салынатыны белгілі. Бұл ескі (сүр ет) мен жаңаны тоқайластыра отырып, “Ескі есіркесін, жаңа жарылқасын” деген түсінік береді. Бұған қоса қаншама ақ тілектер айтылады. Ең бастысы, үй-жай, қора-қопсысын тазалап, босағаны аттайтын Қыдыр бабаны күтеді. Қазіргі кезде Наурыз күні “Бір тал кессең, он тал ек” деген нақыл да дәстүрге айналып, жасөспірімдердің жаппай ағаш егетіні дәстүрге айналды. Демек, наурыз тойлау балаларға экологиялық тәрбиені тікелей жүзеге асырады дей аламыз.

2. Ата дәстүрді ардақтау дәстүрі негізінде хайуанаттар әлеміне құрмет көрсету әдеті. Инабаттылықты қалыптастыру үшін жасалатын әлеуметтік ереженің бірі – ат терлету. Қазақ халқы жас келіннің, өзінен үлкен отбасындағы, ауыл-аймақтағы туған-туыстарының аттарын атамауын ең үздік әдет деп ұғынған және жас келіннің инабаттылығының көрінісі деп бағалаған. Ертеден аңызға айналған бір әңгіме бойынша, жас келін өзеннің арғы қабатындағы қамыста қойды қасқыр тартып кеткен жайлы ауылға хабарлағанда, төрт жан-жануарлардың аттары да қайын-қайнағаларының есімдері болғандықтан, өзенді – «сарқырама», «қамысты-сылдырама», қойды – «маңырама» және қасқырды – «ұлыма» деп айтқан екен. Бұл тапқырлықтың негізінде халықтың үлкендерге деген инабаттылықты уағыздағанын көрсек, аңды «киелі, қасиетті» деп, сөйлеу тілінде оның атын көтермелеп, дәріптей ағанын да ұшыратамыз. Мәселен, қасқырдың атын атамай «ит-құс», жолбарысты – «бай шұбар» деген.

3. Ел арасындағы ауыс-күйіс, бітімшілікте мал басымен қатынас жасау болған. Қазақтар ас бергенде, сауын айтқанда, айып төлегенде, құда түскенде қатынас түрін төрт түлік мал арқылы жасап отырған. Көркем әдебиетте белгілі Сағынайдың асында (І.Жансүгіров) сойылған, бәйгеге тігілген қыруар мал, қалың малға берілетін қырық жеті, Тәуке ханның «Жеті жарғысындағы» айыптың малмен төленуі т.б. әдет-ғұрыптар – халық өмірінің малмен тығыз байланысты болғанының дәлелі. Қазақ халқының осындай әдет-ғұрыптары арқылы біз, бүгінгі ұрпақ, игі дәстүрлерді айқындаймыз, жақсыларын үлгі тұтамыз. Бұған қоса, бабаларымыздың рухани байлығын табиғатты, жан-жануарларды, тіпті хайуанаттардың да әрқайсысының орнын лайықты бағалап, құрметтеуге, оларды сақтауға тырысқанына куә боламыз. Жас жеткіншектерге берілетін экологиялық тәрбие де осы ұлттық салт-санамыздың ерекшелігінен нәр алып, өзін қоршаған тіршілік атаулыға ұқыптылықпен қарауға үйренуде жатыр.

4. Еңбекке үйрету арқылы экологиялық тәрбиені жүзеге асыру. Этнопедагогикада бала бойынан талап ететін қасиет еңбек болып саналды. Қазақ айтқан:

«Еңбек етсең ерінбей,

Тояды қарнын тіленбей» – деген мақал осыдан туындайды [1].

Еңбекке баласын үйрете отырып, әр ата-ана аз істесең де сапалы істеуді, игілік үшін еңбек етуді, еңбекке аса құрметпен қарауды еңбектің тұла бойға сіңіретін асыл қасиеттерін айтып ұғындыра білген. Еңбек тәрбиесі арқылы жастарды экологиялық тұрғыда сапалы тәрбие беру де естен шығарылмаған. Қазақ халқы жасыл түсті шөпті – көк түске салыстырған. Оның себебі не? Көкшіл түс қол жеткізбес асқар таудан да биік

қасиетті, арайлап атқан әр таңы пендеге күш-қуат берген, жарық тудырушы – аспан түсі, сол себептен жердегі жасыл шөпті де пір, қадір тұтып, аспанмен теңестіріп көк деп атаған. «Күн күркіресе, көк дүркірер» деген мақалда осы ой анық байқалды.

Ел қазақтары бұрын малға азық жинап, шөп шауып, қысқа дайындалған. Бір жерден екінші жерге қоныс жасап жүріп, малға жайлы жерлерді тапқан. Осыдан ол жылдың төрт мезгілінде көшіп-қонып жүріп, «көшпенді халық» атауына ие болған. Жазда – жайлауға, күзде – күзеуге, қыста – қыстауға, көктемде – көктеуге көшіп жүрген. Абайдың мына бір сөзі есімізге түседі: «Ерте барсам, жерімді жеп қоям деп, ықтырмамен күзеуде отырар бай». Бұл бір жағынан, байдың сараңдығын сықақтаса, екінші жағынан мал жаятын жердің қатаң есептеулі екенін, жердің шөбін тиімді пайдаланудың қажеттілігін көрсетеді. Жерге, шөпке деген ықылас қазақтардың белгілі бір жолмен, белгілі уақытта көшуге, малды үйренген жерге жаюға қалыптастырған, үйреткен. Өйткені шөп тамырымен жойылса, ондай жерге ендігі жылы шөп шықпай қалатын болған. Жұртты тақырға айналдырып жіберу – табиғатты орынды пайдаланылмағанның, жерге жаны ашымағанның ісі. Ауыл маңайынан шөп ормау, ауыл айналасына мал жаймау сияқты бұрынғы қазақ ауылдарының дәстүрлі соңғы 15-20 жылда ұмыт бола бастаған. Бұл, әрине, өте өкінішті жай. Ұрпақтарымыздың тәрбиесінде бұл мәселе айрықша аталып отырғаны дұрыс.

Қазақ халқының атадан балаға қалдырған даналығы – «көкті жұлма», «өртеме», «таптама» деп, осындай табиғат ерекшеліктеріне көп көңіл бөлгені. Егер біз адамзатқа сый еткен табиғаттың көріністеріне үлкен жауапкершілікпен қарап, қастерлесек, онда туған жер табиғатының бұрынғыдан да жайнай беруіне кәміл сенеміз. Қазақтың «көкті жұлма, көктей соларсың» деген тыйым сөзі осыдан шыққан болар. Бұл сөздің мағынасында үлкен философиялық терең ой жатыр. Нақыл сөз өмірден туындап, жасыл шөп, өзен-көл, көкорай шалғынға, таулы орманға деген аяушылық, қамқорлық, жанашырлықтың белгісінен туындайды.

5. Отбасылық қарым-қатынас арқылы адамгершілікке тәрбиелеу қазақ этнопедагогикасының отбасы арасындағы қарым-қатынас ерекшелігі балаларға деген мейірімділік, қамқорлықтан байқаласа, сонымен бірге үлкен-кішіні, туған-туысты, ата-ананы сыйлап, құрметтеу ұлттық салт-дәстүрде үлкендердің де бойынан табылады. Бұл жағдай, яғни талап қою этнопедагогиканың негізі, іргетасын қалаушысы. Дәлірек айтсақ, қазақ этнопедагогикасы – тәрбие мәселесінде адамгершілік, туыстық, бауырмалдық қағидаларын басшылыққа ала отырып, үлкен мен кіші, ұстаз бен шәкірт, ата- ана мен бала, табиғат пен адам қатынасы арасындағы ынтымақтастықты дәлелдейтін ғылым. Этнопедагогиканың осы тағылымын алдымен оқу-тәрбие ісінде кеңінен енгізу – басты мақсат. Себебі ғасырлар бойы көңілге жатталған «Анасына қарап қыз өсер, әкесіне қарап ұл өсер», «Істегенің маған жақсы, үйренгенің өзіңе жақсы», «Әке көрген оқ жонар, шеше көрген тон пішер», «Шешесін көр де қызын ал» деген халық мақалдары жасөспірімдердің бойына, табиғат қорғаумен қоса, тәрбиелікті де сіңіреді, эстетикалық талғамды қалыптастырады.

Жалпы осы тұрғыдан алып қарағанда, этнопедагогикаға негізделген тәрбие дегеніміз – белгілі бір ұлттың өкілі болып табылатын халықтың өз ұрпағына қалдырып отыратын мәдениеті, салт-дәстүрі, жинақтаған білім, іскерлігі. Қазақтың этнопедагогикасы әрдайым ата-ананы, қарттарды, баланы, жалпы әлсізді құрметтеу, көмектесуге шақырады. Ата-анасын, қарияларды сыйламайтын, ар-намыс, қайырым деген түсініктерден мүлдем хабарсыз адамдармен аяусыз күрес жүргізіп отыру қазақ этнопедагогикасының негізгі қағидаларының бірі болып саналады.

Экологиялық мазмұндағы қазақ этнопедагогикасы оқушыларға түрлі әдіспен, яғни айтқанда, хабарлау қысқа қанатты сөздер, ойындар, адамгершілікке шақыру, тыйым салу жолдарымен беріледі. Этнопедагогика мұралары түрлі сабақтарда бірнеше рет қайталанып, оқушылардың оларды жадында сақтауына да мүмкіндіктер туып отырады. Көбіне олар тәжірибемен алмастырылып, еңбек ету үстінде, ойын, іс-шаралар барысында

жүргізіледі, сөйтіп, балалардың жеке басында ғана емес, олардың эмоционалдық, еріктік, әрекеттік жағдайларына да ықпал етеді. Табиғатпен байланыс жасаудағы көпжылдық тәжірибе көбінесе жерге, суға, нанға, орманға, өсімдік пен жануарлар әлеміне сақтықпен қарауға үйрету мәселелері бастауыш сынып оқушыларының санасына осылай сіңіріледі.

Табиғат сұлулығынан, әдемілігінен, әсемділігінен бойына қуат, жүрегіне шуақ алған адам баласы өзінің іңкәр сезімін өскелең ұрпаққа да беріп отырғаны жөн. Эколог-ғалым Нұрғали Сарыбековтің: «Айналайын ағайын, көп ұлтты Қазақстан Республикасының халқы! Ер азамат елі мен туған жерінің қамын ойламаса, елі мен жерінің келешегі үшін жанын пидә етпесе, оның адам аталып жер басып жүргені артық. Мәселені терең білетін, бірақ елге ашық айтудан қорқып, айтпай қалған су жүрек маман болғаннан – өлген артық...» деп өз жанайқайын паш еткен еді [2].

Республиканың 17 облысын аралап, табиғатымен танысып шыққан азамат адамның парықсыз іс-әрекетінен жасалған қастандықтан табиғаттың «өздігінен тазалануға шамасы жоқ» екендігін күйіне айтады. «Азғындықтың бірден-бір кінәсі біздер – адамдармыз» дей келіп, ғалым: «мен бұл жерде у мен ластың әкесін төгіп жатқан, су мен ауаға ешбір есепке бермейтін улы, былғаныш заттар жіберіп жатқан зауыт, фабрика, көлік, ауыл шаруашылық мекемелерін атап отырған жоқпын... Менің айтып отырғаным жай күнделікті тұрмыстан шығатын көң-қоқсықтың, адамның табиғаттағы парықсыз іс-әрекетінің арқасында табиғатқа, адамның тікелей өз басына әкеліп жатқан азабы... Кез келген есептік-статистикалық мәліметтерге, дәрігерлік, экология, биоресурстар басқармаларының мәліметтеріне көз салсақ, біздің ойланбай жасаған тікелей іс-әрекеттеріміздің табиғатқа, адамның тікелей өз өміріне зиянын көріп төбе шашың тік тұрады...» дейді [3]. Ғалым одан әрі қарай табиғатпен қарым-қатынас жасағанда, міндетті түрде орындалуы тиіс үш заңды ұсынады, олар: а/ табиғаттың тазалығы; ә/ табиғаттың мол қазыналығы; б/ табиғаттың көркемділігі.

«Егер әрбір адам баласы өмір сүру барысында осы заңдарды қатаң түрде орындамаса, бәрі бос сөз – келешек болмайды, өмір тоқталады». Ұрпақ келешегін, планетамыздың амандығын, мәңгілік өмір сүруін ойлаған әрбір азаматқа ғалым жанайқайының үлкен толқыныс тудыраы сөзсіз. «Еңбектеген бала мен еңкейген қарияға» дейін табиғат тазалағына жаны ауырып, оған өз үлесін қосқанда ғана біздің жер әлеміміздің мәңгі-бақи ұрпаққа қызмет етері даусыз. Аңыздардағы Қорқыт бабаның жерді бүлдіріп қаза беруден сақтандырып, «У шығып кетеді» деп безектеуі, Асан қайғы атамыздың халқына жайлы қоныс іздеп, желмаясымен жеті жыл жер кезуі, тіпті М.Әуезовтің Америкаға барған сапарында, сол жақтағы Әбілсәмед деген қазақтың жазушыны қонақ үйге іздеп келіп: «Сыр ағып жатыр ма?» деп сұрауы тегіннен-тегін емес, бұл – табиғатқа деген ұлы сүйспеншілік.

Бұрын отар-отар қой секілді, ауыл төңірегінде кездесе беретін қарақұйрық пен киіктер, тау етегіндегі қойларға араласып кететін арқарлар, жол бойында, ана бұтадан мына бұтаға секіріп тұра қашатын қояндар техниканың, адамның қастандығына төтеп бере алмай, тал бесігі – жер бетінен пана таппай, әбден азайып бітті.

Арал мен Балқаштың қасіретін бүкіл ел біледі. Көкшетаудың Сәкен жырлаған 80 көлінің 4-еуі ғана қалыпты. Осы апаттың бәрі адам қолымен жасалып отырған жоқ па?!

Қазақта «үш сауап» деген сөз бар. Олар: шөлден құдық қазу, өзенге көпір салу және жол жиегіне ағаш егу. Осыдан келіп, «Құдыққа түкірме» деген мақал шыққан. «Неге олай?» деп сұраған балаға үлкендер: «жаман болады, киелі» - деген.

Иә, табиғаттың қай түрін алсақ та, киелі, қасиетті. «Малды теппе», «Аңды артық қырма», «Аққуды атпа» деген ата сөзі осыдан қалған. Табиғат – өмір қазығы, тіршілік бастауы. Ұлтымыздың біртуар ұлы Нәзір Төреқұловтың: «Ұлттың бұған дейін жасағанын былайға итеріп тастауға болмайды. Халықтың өз жасағанын өзінен әсте аямаңыз», - деуі де жас ұрпақ тәрбиесіне әсер күші мол, аталы сөз.

Оқушылардың табиғатқа қатысын анықтау барысындағы мұғалім олардың жас ерекшелігіне, жеке басының ерекшелігіне мән беру мақсатымен өзіндік жұмысын жолға

қояды. Олар «Табиғатты, адамның еңбек әрекетін бақылау күнделігін» жүргізеді, табиғат тану, еңбек, сурет сабақтарында өздерінің көрген-білгенін, түсінгенін үнемі ортаға салып отырады. Оқу-тәрбие жұмысының барысында қазақ этнопедагогикасының ең танымал үлгілерін естеріне түсіріп, іс жүзінде көрсетіп, оларға ұлттық ойындар, экологиялық мазмұндағы түрлі жағдайлар (ситуациялар) жүргізілді.

Оқушыларға, сондай-ақ олардың қоршаған табиғатқа, өсімдіктер мен жануарлар әлеміне деген эмоционалды-эстетикалық қатысын білдіретін тапсырмалар беріледі, олар: табиғат қорғау тақырыбындағы фольклорлық материалдар (ауыз әдебиетінің үлгілерін) жинау, жылдың кез келген мерзімінің суретін салып, жанына оған арналған мақал-мәтелдерді жазу, өзі жақсы көретін жануар, өсімдік туралы әңгімелеу, жануарлар мен өсімдіктер жайлы жұмбақтарды еске түсіру т.с.с. Мұны оқу-тәрбие үрдісінде пайдаланудың деңгейлерін анықтап алдық.

Яғни, экологиялық бағытта жүргізілген кез келген мақсатты іс-шара, халықтың әлеуметтік-мәдени болмысын жетілдіріп, оңтайлы, әдіснамалық негіздер орнықтыруға мүмкіндік бермек.

Әдебиеттер

1. Ұзақбаева С. Қазақ тәлім-тәрбиесі. А., 1992. 176 б.
2. Сарыбеков Н.С. Ұрпақты сақтаймыз десек.//Қазақ мектебі, №7-8,1992. 34 б.
3. Трусов Э.В. Основы социальной экологии. М.,1998. 224 б.

А. Б. Баймульдина
г. Астана

РАЗВИТИЕ СТРАТЕГИЙ ОЦЕНКИ ДОСТИЖЕНИЙ СТУДЕНТА НА ВСЕХ УРОВНЯХ ОБУЧЕНИЯ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ ТАКСОНОМИИ БЛУМА

Процесс оценки является важным компонентом диагностики и мониторинга обучения. Проблемы субъективности оценки знаний усложняют проведение мониторинга качества обучения, искажая исходные данные, и требуют особого внимания к выбору критериев оценки, показателей качества обучения.

В литературе наиболее часто в качестве показателей качества обучения рассматриваются такие понятия, как "образованность", "обучаемость" и "обученность".

Попыткой оценить образованность качественно является выделением уровней образованности: элементарная грамотность, функциональная грамотность, компетентность. Анализируя использование категорий "обучаемость", "образованность" и "обученность", как критериев качества обучения, можно выделить три основных направления поиска решения проблемы оценки качества обучения - развитие личности, достижение полного усвоения эталона результата обучения и характеристика процесса обучения.

Анализируя опыт разработки и использования оценочных шкал, можно отметить, что в общеобразовательных учреждениях Казахстана традиционно качество обучения выражается в виде отметки по пятибалльной шкале, отражающей соответствие знаний обучаемого образовательным стандартам. Такая шкала оценок неточна, критерии, используемые различными преподавателями при соотнесении результатов диагностики с оценочной шкалой, неоднородны, поэтому выбор основы квалиметрического обеспечения остается открытым вопросом.

Одним из вариантов определения интегрированной оценки планируемых результатов (количественной и качественной) можно считать сопоставление отметкам трех уровней

усвоения учебного материала на основании теории поэтапного формирования умственных действий и типов решаемых учебных задач.

Есть различные подходы к выбору трех уровней усвоения учебного материала обучаемыми. Например, по Выготскому Л.С.

1 уровень - репродуктивная деятельность, т.е. запоминание и воспроизведение фактов;

2 уровень - реконструктивная деятельность (воспроизведение способов получения фактов);

3 уровень - вариативная деятельность (перенос способов получения фактов из одной области в другую)

Выделение трех уровней усвоения учебного материала упрощает преподавателю процесс выставления оценок. Но трехбалльная система оценки не позволяет детально фиксировать качественные изменения обученности, корректировать объем педагогической помощи, в связи с чем некоторые авторы определяли больше трех уровней усвоения. Одним из вариантов оценки качества обучения является оценка соответствия поставленных учебных целей результату обучения с помощью таксономии. Блум считал, что одной из основных задач учебных заведений является обучение решению проблем, с которыми придется столкнуться в жизни и умению применять полученные знания на практике к широкому кругу проблем, т.е. формирование функциональной грамотности. Одним из главных принципов таксономии является то, что она должна быть эффективным инструментом в руках педагога-практика как при обучении студентов решению проблем, так и при оценке результатов обучения. Б. Блум выделяет 6 категорий целей обучения: знание, понимание, применение, анализ, синтез, оценка.

На примере одного урока СРСП по теме «Производная функции» можно показать, как можно решить вопрос потребности точной фиксации планируемых результатов (~ целей) образовательного процесса, помочь студентам приобретать навыки во всех уровнях таксономии, заложив в основу развития высоких мыслительных навыков хорошее владение более низкими ступенями данной таксономии. На каждом этапе урока составляется ранжированный список всех оцениваемых учебных действий, за счет чего студент сможет набирать баллы. Далее определяется вес каждого учебного действия методом экспертных оценок. Преимущество данной системы состоит в независимости от межличностных отношений педагога и студента, самостоятельности студента при выборе стратегии своей познавательной деятельности.

Для обеспечения мониторинга качества обучения как шкалы оценок был разработан «Маршрутный лист» урока, на котором детально разработаны таксономии учебных задач каждого этапа обучения.

Знание является первой из категорий целей обучения. На этом этапе были предложены задания, требующие теоретические знания по данной теме и умения устанавливать соответствия между элементами (дописать глоссарий, найти пару в таблице пример-ответ и ответ записать в виде кода). На каждый вид индивидуальной работы отводилось по пять минут, и за эту работу можно было набрать максимально 30 баллов.

На этапе понимания студенты работали по карточкам синего цвета, где были предложены задания, требующие использования других терминов, символов, устанавливать внутренние связи, обобщать, переносить знания на новые условия. Студенты работали индивидуально, в паре, в группе. Это позволило проводить самопроверку, взаимопроверку. На данную работу отводилось 15 минут, можно было заработать максимально 30 баллов.

Если овладение знаниями на уровне "Понимания" обеспечивает использование обучаемым абстрактных понятий, правил, принципов по данной теме, то усвоение учебного материала на уровне "Применения" предполагает, что он будет применять их правильно в похожей ситуации.

Если "понимание", по мнению Б. Блума, ориентирует на "схватывание" учебного материала и погружение в него, "применение" - на установление связей данного материала с соответствующими обобщениями и принципами, то "анализ" направлен на выделение отдельных частей материала, определение их взаимосвязей и принципов организации, определение предположений, выводов, концепций, которых автор текста придерживается, хотя не высказывает явно.

На этапе анализа студенты на уроке выполняли программированный контроль. Каждому правильному ответу соответствовали буквы, из букв должно было получиться слово. Это позволяло и на данном этапе проводить самопроверку. На эту работу отводилось 15 минут, можно было заработать максимально 30 баллов. Карточки имели три уровня сложности, студенты сами выбирали свою траекторию обучения на данном этапе.

Категория "синтез" обозначает умение комбинировать элементы так, чтобы получить целое, обладающее новизной, собирая материал из разных источников вместе так, чтобы полученная модель или структура была более понятной, чем исходный материал. Понимание, применение знаний и анализ материала являются необходимым условием решения задачи "Синтеза", но задачи этих категорий не требуют оригинальности, уникальности решения.

На этапе "Синтеза" обучаемый пытается в своем выступлении, докладе, сочинении передать некоторые идеи и свой опыт другим с целью информировать, описать, выразиться, убедить, развлечь. На данном этапе урока студентам было предложено сочинить синквейн (пястишие) за 5 минут по теме урока и заработать еще 10 баллов. Это задание носило творческий характер и каждый студент мог выступить перед аудиторией.

"Оценка" как категория таксономии обозначает умение оценивать значение того или иного материала, утверждения, исследовательских данных, основывается на четких критериях, на адекватном понимании и анализе явлений, что принципиально отличает ее от субъективных "мнений".

Все этапы урока студенты фиксировали на своих маршрутных листах - записывали набранные баллы в течение урока, свое пястишие и вопросы, возникшие во время занятия. На уровне оценки каждый студент подсчитал количество набранных баллов на каждом этапе урока и на маршрутном листе поставил себе оценку за работу на уроке.

Принципиальная особенность таксономического подхода определяет основную задачу обучения как формирование основы, на которой базируется оценка, путем овладения знаниями на уровне всех категорий таксономии учебных целей. То есть "Оценка", являясь высшей категорией таксономии учебных целей и используя все другие категории, не обязательно становится последним этапом процесса решения задачи, а может быть прелюдией к приобретению новых знаний, новому пониманию или применению, анализу или синтезу.

Несмотря на некоторые недостатки таксономий учебных целей, они "дают возможность преподавателю обозначить стартовые позиции в процессе собственной целеобразующей деятельности, проявить инициативу и педагогическое творчество в разработке авторских таксономий, отражающих личный опыт, предпочтения, стиль преподавания".

Литература

1.Безвытная, В.А. Управление качеством обучения учащихся школы на основе мониторинга учебных достижений // Мониторинг учебных достижений. Вологда: Вологодский институт развития образования, 2003.-С. 36-42.

2.Выготский, Л.С. Избранные психологические исследования М.: Изд. Дом Шалвы Амонашвили, - 2002. - 224 с.

3. Гальперин, П.Я. Введение в психологию: учебное пособие для ВУЗов- М.: Книжный Дом 1999. - 332 с
4. Кальней, В.А. Технология мониторинга обучения в системе «учитель ученик». Методическое пособие для учителя / В.А. Кальней, С.Е. Шишов. - М.: Педагогическое общество России, 1999. - 86 с
5. Лернер, И.Я. Качества знаний учащихся. Какими они должны быть? -М.: Знание. Сер. «Педагогика и психология», 1978. 47 с.
6. Шишов, С.Е. // Стандарты и мониторинг. 1999. - №3 - С.33.
7. Шишов, С.Е. Мониторинг качества образования в школе / С.Е. Шишов, В.А. Кальней. М.: Российское педагогическое агентство, 1998. -354 с.

С. С. Бекбосынова
Астана қ.

КРЕДИТТІК ОҚЫТУ ТЕХНОЛОГИЯСЫ БОЙЫНША ҚҰҚЫҚ ПӘНДЕРІ САБАҚТАРЫНДА ӨЗДІК ЖҰМЫСТАРЫН ҚОЛДАНУ АРҚЫЛЫ БІЛІМ САПАСЫН КӨТЕРУ

Бүгінгі күні студенттердің өзіндік жұмысы (әрі қарай СӨЖ) – ол тұлғаның бүкіл өмір бойына үздіксіз және өз бетімен білім алу барысындағы икемдік, дағды, белсенділік және құзыреттілік қабілеттерін жетілдіруге ықпал ететін, өмір ағынына сай өзгерістерге бейімділігін қалыптастыратын іс-әрекет.

Құқық пәндері сабақтарында СӨЖ жоғары оқу орнында және кәсіптік білім беру үрдісінде студенттердің өзіндік әрекетін ұйымдастыру мен басқарудың ерекше бір құралы. СӨЖ-ді белсендірудің тәсілдері ұйымдастырушылық және әдістемелік болып бөлінеді. Әдістемелік жағынан белсендіру қолданылған әдіс-тәсілдерге, СӨЖ формалары мен ұйымдастыру құралдарына байланысты болады. Студенттің өзінің танымдық әрекетін саналы түрде басқаруы, яғни өзіндік бақылау, өздік жұмыстар арқылы іске асады. Ол өзіндік іс-әрекеттерде студенттің түпкі нәтижені және болатын қиындықтарды болжай білуі, жоспарлауы, бақылауы, өзіне баға беруі, соның нәтижесінде түзетуі және реттеп отыруы.

Педагогикалық әдебиеттерде өздік жұмыс түрлерін әртүрлі тұрғыдан анықтаған, солардың ішінде құқық пәндерінде қолдануға болатыны төмендегідей:

1) ұйымдастыру түрлері байланысты: ұжымдық, топтық, жеке-дара жұмыс; 2) мақсатқа бағытталу сипатына байланысты: теориялық және практикалық.; 3) логикалық бағыттылығына байланысты фактілерді бақылау және ұғымның белгілерін айрықшалау, құбылыстар арасындағы ұқсастықтар мен айырмашылықтарды анықтату; өз бетімен игерген оқу материалындағы ұғымдарды анықтату және игергендерді жинақтау; кейбір типтес құбылыстарды айрықшалау; фактілер арасындағы байланысты анықтату; 4) іс-әрекеттің сипаты бойынша: репродуктивті, реконструктивті, вариативті, жартылай ізденісті және зерттеушілік (шығармашылық) өздік жұмыс, т.б.

Оқытушының берген оқу тапсырмаларын шығармашылықпен орындау СӨЖ-дің көп түрінде болады. Ол стандартты емес орындау, тың шешім шығару, дәстүрлі емес әдістерді қолдану арқылы жүзеге асады.

Құқық пәндерін оқыту барысында қолдануға болатын СӨЖ түрлері өте көп. Солардың кейбіреуіне тоқталсақ:

Эссе тақырыптың еркін дәлелдемесімен сипатталатын сын, публицистиканың жанры, оқу орнында жазбаша шығармашылық жұмыс формасы түрінде, оқу курсы немесе оның модулі аяқталғанда студенттердің алған білімін тексеру мақсатында қолданылады.

Пікірталас топпен бірге жұмыс істеуде шешім қабылдаудың қарқындылығын арттыру тәсілі; студенттің ұжыммен бірге әрекетін белсендіру арқылы оқу үрдісінің тиімділігі мен қарқындылығын арттыру әдісі; проблеманың шешімін топпен бірге іздеп, талқылап, шешу жолдары дәлелді түрде ұсыну үрдісі.

Коллоквиум а) белгілі бір тақырып бойынша білімін анықтау үшін оқытушының жүргізетін әңгімелесуіне студенттердің арнайы дайындығы; б) проблемалық тақырып бойынша баяндаманы талқылауға арналған ғылыми жиналыс.

Шығармашылық тапсырма проблемалық сұрақтарға жауап іздеу түрінде болады. Мұндай тапсырма студентке меңгерген білім, білік, дағдыны қолдану негізінде жаңа білім алуға мүмкіндік береді.

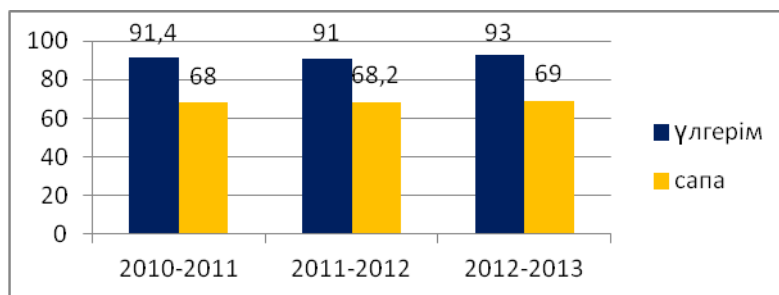
Ғылыми немесе проблемалық хабарламалар – теориялық талдаудың жаңа деңгейі, ол баспасөздегі жарияланымдардағы, ғылыми журналдардағы тың деректер мен проблемаға қатысты пікірталастарды хабарлау және т.б. хабарлау түрінде болады.

Жоба әдісі студенттің бірнеше пәннен алған білімдерін қолдана білуіне негізделіп, көбіне топпен орындалатын, пәнаралық сипатта болады. Жобаны студенттер өздері орындайды, оқытушы тек консультация беріп, бағыттап отырады. Дәстүрлі оқыту жүйесіндегі курстық жоба студенттің жекелей орындауына негізделген.

«Оқу мен жазу арқылы сын тұрғысынан ойлауды дамыту» технологиясындағы болашақ заңгерлердің кәсібіне маңызды әрі тиімді болатын әдіс-тәсілдерді қолдануға болады. Ең маңыздысы, студенттердің тақырыпқа қызығушылығын ояту үшін, сабақ барысында белгілі бір әдісті қолданбас бұрын, бұл әдістің олардың қандай қабілетін дамытуға бағытталғанын және болашақта оның қаншалықты қажетті, тиімді әрі маңызды екенін көрсеткен жөн. Мысалы: Венн диаграммасын екі немесе одан да көп ұқсас қылмыстардың құрамындағы элементтердің айырмашылығы мен ортақ белгілерін анықтауға немесе болашақ тергеушілерге бірнеше күдіктінің берген жауаптарын салыстыру үшін қолдануға болады. Венн диаграммасынан кейін «Бұрыннан білемін. Білгім келеді. Жаңа білдім.» әдісін қолдануға болады: үш бағанның біріншісіне («Бұрыннан білемін») бұрыннан өзіне белгілі мәліметті жазса, екінші бағанға («Білгім келеді») өзіне түсініксіз жағдайларды, сұрақтарды белгілейді. Күдіктілермен келесі жолы кездескенде тергеу барысында барлығын анықтап алған соң, жаңа білімін үшінші бағанға (Жаңа білдім) жазып, қылмысқа қатысты анализ бен синтез жүргізіп, бір қорытындыға келеді.

«Insert» әдісі кеңесші-заңгерлерге, нотариустарға келісімшарттарды, не болмаса басқа да мәмілелерді тексеру барысында өте тиімді. Болашақта әртүрлі есептер жазу барысында кез келген қызметкерге өз ойын жазбаша жеткізу білу әсіресе маңызды. Бұл қабілетті дамыту үшін студенттерге әртүрлі тақырыптарға ғылыми тұрғыдан эссе, мақала жазу сияқты өздік жұмыстарын беруге болады. Болашақ кеңесші-заңгерлер заң саласынан бәрін білумен қатар, білгенін қарапайым халыққа ғылыми тілде дұрыс әрі түсінікті жеткізе де білуі керек. Сондықтан құқық пәндері сабақтарында дебат, диспуттар сияқты пікір-алмасу әдістерін көптеп қолданған жөн.

Сабақ қызықты өткен сайын, студенттердің де оқуға ынталары көтеріле бастайтыны белгілі. Кредиттік оқыту технологиясы бойынша оқытушы студенттің орындаған әрбір өздік жұмысын бағалап, тиісті пайызын (50-100%) беруі тиіс, осы орайда студенттердің де пайыздарды көбірек жинауға ұмтылысы артады, соған сәйкес студенттердің оқу үлгерімі мен сапасы да жылдан-жылға көтеріледі:

Бітіруші топтар студенттері кәсіптік дайындық деңгейін бағалаудан (КДДБ) сәтті өтіп, таңдалған мамандықтың негізін жақсы меңгергендіктерін дәлелдеді:

Оқытушының қатысуынсыз жүретін СӨЖ – жоғары оқу орнында және кәсіптік білім беру мекемелерінде оқу үрдісінің басты бір бөлігі. Құқық пәндері сабақтарында СӨЖ-дің дұрыс ұйымдастырылуы студенттің өз бетімен игеруі арқылы алатын білімінің сапасына тікелей ықпал етеді. Сондықтан да еліміздің барлық оқу орындарында құқық пәндерін оқыту бойынша СӨЖ-ді жаңаша, тиімді ұйымдастырудың мәселелерін әлі де тереңірек зерттеу қажет деп ойлаймын.

Әдебиеттер

1. Коханец А.И. «Условия эффективности кредитной системы обучения в Казастане: – Астана, 2007. Стр. 188».
2. Бабаев С.Б., Оразов Ш.Б., Бабаева Қ.С. «Педагогика: жалпы негіздері және тәрбие теориясы» - Оқу құралы. – Алматы: Заң әдебиеті, 2008. – 124 б.
3. Кредиттік оқыту технологиясы бойынша оқу жүйесін ұйымдастыру ережесі (ҚРБҒМ 22.11.2007ж. № 566, ҚРБҒМ 20.04.2011ж. № 152 бұйрығы бойынша бекітілген).

Г. К. Дошанова
г. Астана

СТРУКТУРА РЕЙТИНГОВОЙ ОЦЕНКИ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРЕПОДАВАТЕЛЯ

В последнее время, в условиях происходящих в РК социально-экономических перемен, связанных с модернизацией образования, вопросы функционирования и контроля системы колледжа ЕАГИ приобретают все большее значение. Основой решения проблемы качества образования и контроля на уровне образовательного учреждения как многоаспектной, комплексной социальной и педагогической проблемы является проектирование и внедрение системы обеспечения контроля и качества образовательного процесса.

Большую роль в обеспечении удовлетворения образовательных потребностей играет подготовка специалистов в колледжах, представляющих собой учебные заведения повышенного уровня, имеющие более высокие качественные характеристики реализации

образовательных программ, такие как многоуровневая подготовка, многофункциональность, многопрофильность. Главной целью развития колледжа является обеспечение качества педагогического образования, адекватного изменяющейся социально-образовательной ситуации и подготовка специалиста, готового к образовательно-воспитательной, учебно-методической, социально-педагогической деятельности, подготовленного к освоению профессиональной образовательной программы высшего образования [1, с. 6].

Интенсивно обновляется содержание среднего профессионального образования, технологии обучения, формы организации учебного процесса. Значительно возрос интерес педагогической общественности к проблеме комплексного учебно-методического обеспечения образовательного процесса. Накоплен немалый опыт теоретического и практического решения этой проблемы. Таким образом, возникла необходимость в разработке рейтинговой системы оценки деятельности преподавателя и деятельности образовательного учреждения в целом.

Рейтинговая система оценки деятельности преподавателей была создана с целью оценки качества образования в колледже:

Оценка деятельности преподавателей для совершенствования процесса управления колледжа;

Стимулирование видов деятельности преподавательского состава, способствующих повышению рейтинга университета в целом;

Повышение мотивации преподавателей к профессиональному совершенствованию;

Показатели, используемые при рейтинговой оценке, ориентируют преподавательский состав на решение основных задач развития учебного заведения в целом. Полученные результаты позволяют каждому преподавателю объективно оценить свою работу, определить узкие места и недоработки по каким-либо направлениям деятельности и, с учетом этого, правильно спланировать работу на будущий год. Такая оценка, несомненно, положительно отразится на стремлении преподавателей к повышению научного потенциала, профессионализма, росту педагогического мастерства, а это будет способствовать повышению качества подготовки специалистов и росту рейтинга учебного заведения.

В основу механизма определения рейтинга положено представление о нем, как об акте признания коллегами и администрацией конечных результатов деятельности преподавателя, продуктивности и качества его работы по подготовке специалистов, проведения научных исследований и т. д. Системы показателей для оценки деятельности преподавателей по выделенным направлениям разрабатываются и предлагаются ответственными за данные направления. Предлагаемые системы показателей должны способствовать эффективному решению имеющихся проблем и перспективному развитию этих направлений. Для расчета общего рейтинга задается вес каждого модуля.

Система показателей рейтинговой оценки должна сочетать в себе черты устойчивости (для отслеживания динамики изменений рейтинговой оценки по годам) и вариативности (для внесения изменений в рейтинговые показатели в соответствии с изменениями в приоритетах работы). Изменения в показатели вносятся в начале очередного периода оценивания ответственными за направления деятельности (председателями ПЦК) и доводятся до сведения всех преподавателей. Изменения должны касаться не более 20% показателей по каждому направлению. Изменения могут проводиться путем введения новых показателей, удаления ненужных и изменения веса отдельных показателей внутри модуля. Так же может меняться вес каждого модуля при подсчете общего рейтинга.

В структуре системы показателей рейтинга выделяется:

- квалификационная часть (заслуги преподавателя: стаж работы, все публикации за прошлые года и пр.)

- текущая часть (отражающая учебную и творческую активность за отчетный год)

Каждая часть входит в общий рейтинг со своим заранее заданным весом.

Субъектами оценивания являются:

- сами преподаватели - заполнение электронных анкет по объективным показателям (самооценивание),

- коллеги и руководители учебных подразделений – субъективная оценка особенностей деятельности преподавателя, связанной с организационно-методической работой на заседаниях ПЦК. студенты – субъективная оценка, связанная с особенностями восприятия качества преподавания (Преподаватель, куратор глазами студентов).

Рейтинговая оценка рассчитывается:

- по всем показателям в целом;
- по отдельным модулям (направлениям деятельности): учебно-методической, научно-исследовательской и т.д.,
- отдельно для преподавателей;
- по субъектам оценки: самооценивание, оценка коллег, оценка студентов,
- по квалификационной и текущей части рейтинга.

В полном объеме структура рейтинговой оценки деятельности преподавателя определена следующими показателями результативности:

- 1.Повышение квалификации преподавателя (обязательная периодичность – 1 раз в 5 лет).

- 2.Выполнение учебных программ по дисциплинам.

- 3.Результативность образовательной деятельности преподавателей (успеваемость студентов, качество знаний студентов, накопляемость оценок, отсутствие задолжников).

- 4.Коэффициент обеспеченности учебниками, учебными пособиями.

- 5.Эффективность работы преподавателей над учебно-методическим обеспечением (УМО), в том числе разработка преподавателями междисциплинарных курсов и модулей.

- 6.Участие преподавателей в научно-практических конференциях.

- 7.Публикация тезисов конференций в периодической печати, сборниках научно-практических конференций и т. д.

- 8.Организация внеаудиторной самостоятельной работы студентов.

- 9.Подготовка студентов к участию в научно-практических конференциях.

- 10.Выступление преподавателей ПЦК на педагогических советах, семинарах и т. п.

- 11.Охват студентов, обучающихся по технологии.

12. Профориентационная работа в образовательных учреждениях г. Астаны и Акмолинской области.

Таким образом, разработанная структура рейтинговой оценки позволяет проанализировать работу каждого преподавателя, предметно-цикловых комиссий, провести анализ полученных результатов, спланировать работу по выявлению и преодолению недостатков, скорректировать рейтинговые показатели в зависимости от государственного задания и дать объективную оценку деятельности учебного заведения в целом.

Литература

- 1.Грызлов, В. Качество образования: диалектика позиций и уровней [Текст] // Высшее образование в России. – 2005. – №5.

- 2.Казакова, Л.Г. Педагогика средней профессиональной школы [Текст]. – М., 2004.

- 3.О показателях качества образования [Текст] // Высшее образование в России. – 2004. – №11.

- 4.Рейтинг учебных достижений как элемент здоровьесформирующего образования [Текст] // Стандарты и мониторинг в образовании. – 2006. – №2.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ФОРМИРОВАНИИ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ

В настоящее время в Казахстане идет становление новой системы образования, ориентированного на вхождение в мировое информационное образовательное пространство. Этот процесс сопровождается существенными изменениями в педагогической теории и практике учебно-воспитательного процесса.

Информационные технологии (ИТ) ставшие неотъемлемой частью целостного образовательно-воспитательного процесса, значительно повышающей его эффективность, имеют следующие особенности:

- ✓ неограниченные возможности сбора, хранения, передачи, преобразования, анализа и применения разнообразной по своей природе информации;
- ✓ повышение доступности образования, с расширением форм получения образования;
- ✓ развитие личностно-ориентированного обучения, дополнительного и опережающего образования;
- ✓ значительное совершенствование методического и программного обеспечения образовательного процесса;
- ✓ обеспечение возможности выбора индивидуальной траектории обучения;
- ✓ развитие самостоятельной поисковой деятельности обучающегося;
- ✓ повышение мотивационной стороны обучения и др.

В Евразийском гуманитарном колледже уделяют особое внимание вопросам развития информатизации образования. В качестве значимых этапов информатизации образования в колледже ЕАГИ можно отметить реализацию проекта «Intel. Обучение для будущего» с 2010 года, создание методического центра «Центр информационных технологий».

Основные цели развития информатизации колледжа ЕАГИ определены стратегией развития Института и направлены на обеспечение научного, учебного и организационного процессов в Институте новыми видами информационных ресурсов на основе использования компьютерных сетей и их информационного наполнения, а также новыми информационно-коммуникационными технологиями.

Уже сейчас становится очевидным тот факт, что одной из важнейшей составляющей профессиональной компетентности педагога является степень его готовности к использованию современных информационных технологий в своей профессиональной деятельности.

Говоря о формировании профессиональной компетентности педагогов в области применения ИТ в учебном процессе, необходимо разграничивать подготовку практикующих педагогов и будущих педагогов.

Многими представителями педагогической науки отмечается отставание казахстанских школ в области использования возможностей ИТ в педагогическом процессе. В числе одной из основных причин является неготовность большинства практикующих педагогов к внедрению ИТ в учебно-воспитательный процесс общеобразовательной школы. Бурно развивающаяся область информационных технологий определяет особенности процесса формирования профессиональной компетентности педагогов в области применения ИТ в учебном процессе. Первостепенную роль и значение в системе организации непрерывного обучения педагога информационным технологиям необходимо отводить созданию необходимых педагогических условий, способствующих совершенствованию педагогического мастерства педагога, включение

его в активную деятельность на основе использования ИТ в профессиональной деятельности.

Система непрерывного обучения предполагает не только овладение методикой применения ИТ в профессиональной деятельности педагога, но и развитие навыков самообразования в области ИТ.

Можно выделить следующие виды деятельности педагогов школы с использованием ИТ (рисунок 1):

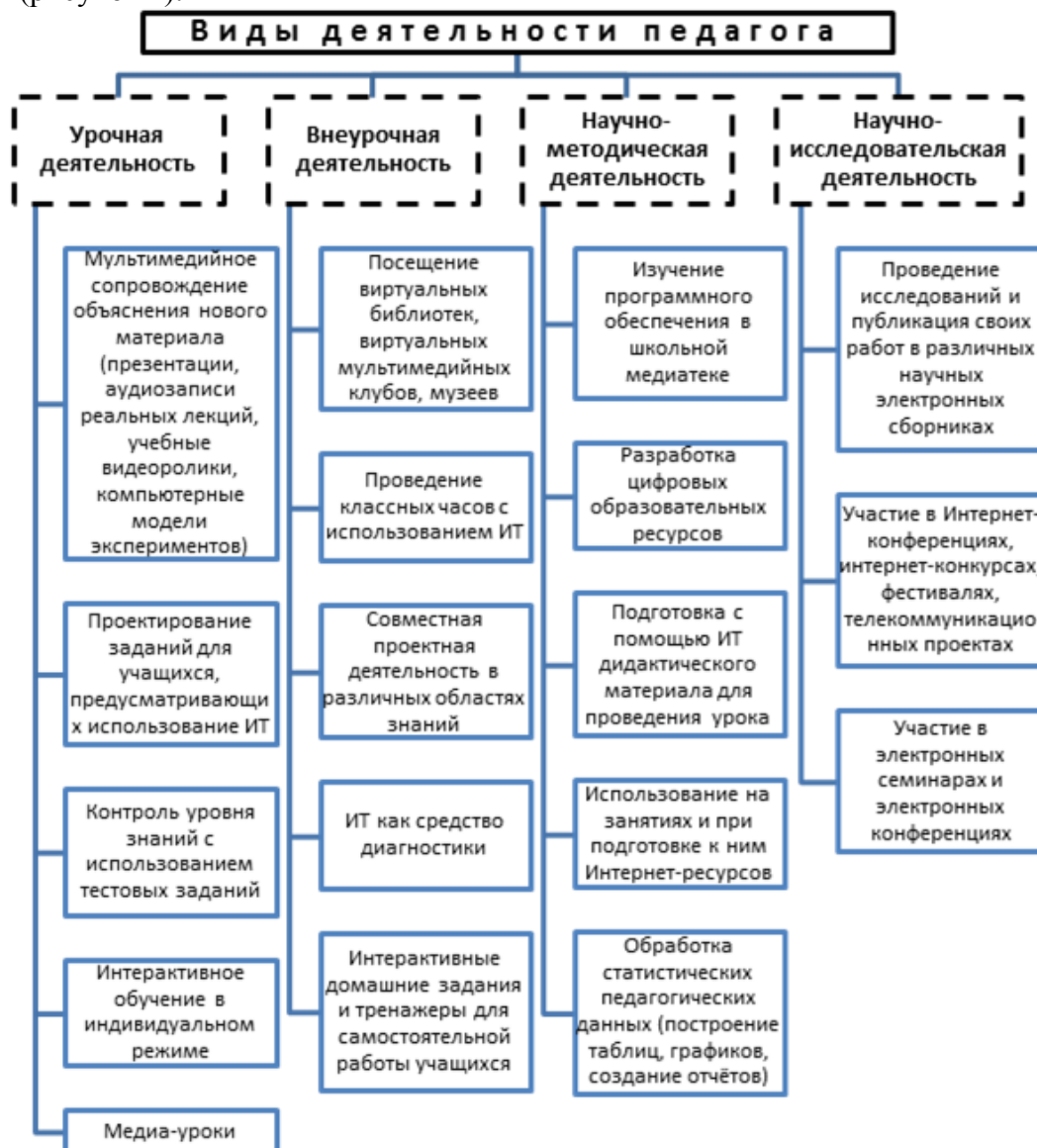

Рисунок 1. Виды деятельности педагогов с использованием информационных технологий

Для освоения особенностей данной деятельности применяются следующие формы обучения информационных технологий студентов педагогических специальностей: учебно-производственная практика, экспресс-курсы, практическая деятельность, мини-семинары, постоянно-действующие семинары, конференции, конкурсы, решение педагогических задач, система индивидуальных консультаций, работа проблемных и творческих групп, самообразование, профессиональное общение и другие.

Базовые знания и навыки обучающихся в области информационных технологий обновляются через:

- ✓ освоение методик практического применения ИТ технологий в образовательном процессе;
- ✓ анализ психолого-педагогических проблем образования в аспектах информатизации;

- ✓ изучение методов организации учебных занятий и способов оценки качества обучения в информационно-образовательной среде;
- ✓ разработку учебно-методических материалов для информационно-образовательной среды.

Студенты изучают современные информационные технологии как средство конструирования учебно-методического обеспечения учебного процесса. Способами повышения эффективности учебного процесса являются:

- ✓ программно-педагогические средства учебного назначения;
- ✓ учебно-информационные комплексы;
- ✓ принципы построения обучающих программ;
- ✓ электронные учебники, учебно-методические комплексы и виртуальные лабораторные работы в различных предметных областях;
- ✓ применение мультимедиа-технологий в обучении.

По мнению преподавателей, использование современных информационных технологий в обучении является актуальной и насущной задачей современного педагогического образования. В колледже ЕАГИ в соответствии с государственными образовательными стандартами в учебных планах педагогических специальностей предусмотрены дисциплины «Основы мультимедиа», «Компьютерные технологии», «Работа с Интернетом» в рамках дисциплин гуманитарного цикла.

Целью изучения данных дисциплин является содействие становлению профессиональной компетентности педагога через формирование целостного представления о роли информационных технологий в современной образовательной среде и педагогической деятельности на основе овладения их возможностями в решении педагогических задач и понимания рисков, сопряженных с их применением.

При изучении данного курса предусмотрено использование в учебном процессе активных форм проведения занятий и организации самостоятельной работы. На лекционных и практических занятиях используются интерактивные формы проведения занятий. Поскольку дисциплина ориентирована на формирование у студентов активной профессиональной позиции в отношении внедрения информационных педагогических подходов в образовательную практику, в процессе ее освоения эффективны такие технологии личностно-ориентированного обучения, как проектная деятельность, технология малогрупповой работы, технология электронного портфолио, технология развития критического мышления через чтение и письмо.

По курсу «Основы мультимедиа», «Компьютерные технологии», «Работа с Интернетом» проводится промежуточная аттестация, допуском к которому является представление и защита студентами индивидуальных или групповых электронных портфолио - проектов, создаваемых в ходе освоения дисциплины. Портфолио включает обязательные и определяемые студентами совместно с преподавателем рубрики и предполагает разработку пакета электронных материалов образовательного назначения по выбранной тематике с применением различных информационных технологий.

Использование электронного портфолио позволяет разнообразить деятельность студентов в процессе обучения, сделать обучение более личностно-ориентированным и индивидуализированным, обеспечить содержательное телекоммуникационное взаимодействие студентов из разных учебных заведений и даже стран.

Студенты получают требования к итоговой работе в виде карты, которая определяет план работы и наполняемость электронного портфолио. Так как каждый студент работает в рамках своей темы или раздела по предмету, выпускная работа носит индивидуальный и самостоятельный характер. Необходимо отметить, что наполняемость портфолио и изучаемые студентами программные продукты зависят от направления подготовки и количества часов, отведенных на изучение дисциплины в учебном плане. Как минимум, нами был определен пакет офисных программ, графический редактор, редактор HTML.

Обучающиеся могут использовать различные инструментальные мультимедийные средства для реализации задач проекта.

Учитывая необходимость подготовки материала перед учебно-производственной практикой в ходе изучения курса, рекомендуется в течение первых двух занятий ориентировать студентов на подготовку информационных и иллюстративных материалов. Например, мультимедиа-проектор и электронная мультимедийная доска делают средства презентационной графики обязательным инструментом при подготовке выступлений преподавателей и студентов.

Студентам интересно выполнять задания педагога, используя для этого полученное знание программы обработки информации. Использование мультимедиа позволяет студентам изучить исследовательские навыки для реализации творческих проектов. Они применяют свои знания на производственной практике, вырабатывают такие необходимые в жизни качества, как инициативность, самостоятельность, собранность.

В педагогической деятельности используются различные дидактические средства обучения и контроля учебной деятельности:

- ✓ видеоролики по различным темам;
- ✓ практические работы, в виде раздаточных материалов;
- ✓ практические работы в электронном виде;
- ✓ тестовые электронные задания для промежуточной и итоговой проверки знаний по различным темам;
- ✓ контрольные тестовые электронные задания по различным темам.

Использование информационных технологий в определенной мере облегчает работу преподавателя. Преимуществами новых технологий являются удобство и наглядность изложения материала, легкость его перемещения, обновления, возможность быстро найти нужную информацию, а также возможность показать некоторые процессы и явления, недоступные для непосредственного наблюдения, в динамике.

Преподавателю при использовании компьютерных технологий на занятиях необходимо:

- ✓ разъяснять студентам познавательную задачу так, чтобы она стала для них личностной, значимой, стимулировала их познавательную активность;
- ✓ привлекать внимание студентов к возможностям новых информационных компьютерных технологий, обеспечивающим визуализацию, интерактивность, обработку информации, помогающим решать поставленную задачу;
- ✓ подготовив студентов к восприятию материала, который будет им представлен с помощью информационных компьютерных технологий, не устранившись от управления познавательным процессом, обращая особое внимание студентов в нужных случаях на главные объекты, ставя дополнительные вопросы и, если необходимо, обсуждая их.

Таким образом, необходимость в инновационной направленности педагогической деятельности в современных условиях развития общества, информационной культуры, компьютерной грамотности и компетентности способствует изменению отношения и преподавателей, и студентов к самому факту освоения и применения педагогических новшеств. Обучая сегодняшних студентов, педагогу необходимо не только успевать, но и серьезно изменить собственные подходы к работе. Это позволит ему эффективно и комфортно работать в новых условиях.

Литература

1. Пашенко О. И. Инновационные проекты в области информатизации образования как основа повышения качества подготовки студентов педагогических вузов // Качество образования и инновационная деятельность: материалы Всероссийской научно-практической конференции (г. Нижневартовск, 25 апреля 2008 г.) / отв. ред. А. В. Абрамов. – Нижневартовск: НГГУ, 2008. – С. 178-182.

2. Пашенко О. И. Формирование профессиональной компетентности практикующих педагогов в области применения информационных и коммуникационных технологий

(ИКТ) в учебном процессе // Актуальные вопросы современной науки: материалы XI Международной научно-практической конференции (30 апреля 2011 г.): сборник научных трудов / под науч. ред. докт. пед. наук, проф. Г. Ф. Гребенщикова. – М.: Изд-во «Спутник+», 2011. – С. 91-94

З. Б. Балтабаева
г. Астана

ОСНОВНЫЕ ТРЕБОВАНИЯ К СОЗДАНИЮ ЭЛЕКТРОННОГО УЧЕБНИКА И ОСОБЕННОСТИ ЕГО ПРИМЕНЕНИЯ В ДИСТАНЦИОННОЙ ФОРМЕ ОБУЧЕНИЯ

Современный этап развития общества ставит перед казахстанской системой образования целый ряд принципиально новых проблем, обусловленных политическими, социально-экономическими, мировоззренческими и другими факторами, среди которых следует выделить необходимость повышения качества и доступности образования, академическую мобильность, интеграцию в мировое научно-образовательное пространство, создание оптимальных в экономическом плане образовательных систем, повышение уровня университетской корпоративности и усиление связей между разными уровнями образования [1].

Одним из эффективных путей решения этих проблем является информатизация образования. Появление новых информационных технологий, связанных с развитием компьютерных средств и сетей телекоммуникаций, дало возможность создать качественно новую информационно-образовательную среду, как основу для развития и совершенствования системы образования [2]. Так, например, постоянное совершенствование информационных технологий предоставило возможность внедрения дистанционной формы обучения, которая:

- позволяет самому обучаемому выбрать и время и место для обучения;
- дает возможность получить образование лицам, лишенным получить традиционное образование в силу тех или иных причин;
- существенно сокращает расходы на обучение за счет использования новых информационных технологий;
- усиливает возможности индивидуализации обучения.

Достоинства дистанционного обучения [3]:

- технологичность - обучение с использованием современных программных и технических средств делает электронное образование более эффективным. Новые технологии позволяют сделать визуальную информацию яркой и динамичной, построить сам процесс образования с учетом активного взаимодействия студента с обучающей системой. Развитие Интернет сетей, скоростного доступа в Интернет, использование мультимедиа технологий, звука, видео делает курсы дистанционного обучения полноценными и интересными;
- доступность и открытость обучения - возможность учиться удалено от места обучения, не покидая свой дом или офис. Это позволяет современному специалисту учиться практически всю жизнь, без специальных командировок, отпусков, совмещая с основной деятельностью. При этом делая упор на обучение вечером и в выходные дни.
- дистанционное обучение дешевле обычного обучения, в первую очередь за счет снижения расходов на переезды, проживание в другом городе, снижению расходов на организацию самих курсов(не надо оплачивать помещение для занятий, меньше обслуживающего персонала, затраты на преподавателей могут быть сокращены и т.д.).

– свобода и гибкость, доступ к качественному образованию - появляются новые возможности для выбора курса обучения. Очень легко выбрать несколько курсов из разных университетов, из разных стран. Можно одновременно учиться в разных местах, сравнивая курсы между собой. Со временем в сети появятся самые лучшие курсы дистанционного обучения по различным специальностям. Появляются возможность обучения в лучших учебных заведениях, по наиболее эффективным технологиям, у наиболее квалифицированных преподавателей.

В настоящее время наиболее эффективным средством, обеспечивающим получение необходимых знаний по дистанционной форме обучения, являются электронные учебники и учебные пособия [4]. Основными достоинствами этих учебников и учебных пособий являются:

- 1) мобильность, т. е. возможность доступа к ресурсам данного учебника в нужный момент времени;
- 2) доступность в связи с развитием компьютерных сетей;
- 3) адекватность уровню развития современных научных знаний;
- 4) своевременная обновляемость предоставляемой информации в электронном издании;
- 5) высокая визуализация сложных технико-технологических процессов по изучаемой тематике тех или иных дисциплин;
- 6) возможность выполнения самоконтроля знаний по изучаемым темам и другие.

Кроме этого в них содержится значительное количество упражнений и примеров для самостоятельного выполнения обучающимся, подробно иллюстрируются различные виды информации с предоставлением при необходимости видеофайлов и анимации.

Ключевыми компонентами электронного учебника являются [5]:

– информационный раздел, содержащий полный материал курса с модульной структурой, насыщенный мультимедийными средствами и моделирующими программами (в том числе рабочую программу с календарным планом, материалы для практических и семинарских занятий, виртуальный лабораторный практикум с программным обеспечением моделирования экспериментов, если дисциплина предусматривает цикл лабораторных работ, аннотацию рекомендуемой литературы);

– дополнительное информационное и программное обеспечение (электронные справочники, электронные версии основной и дополнительной учебной литературы, обучающие компьютерные программы, деловые игры и др.);

– программа, реализующая методику изучения предмета класса экспертной системы с внутренней базой знаний и системой логического вывода (последовательность и глубина изучения материала обязательно должны зависеть от результатов тестирования данного студента по всем предыдущим разделам курса, в том числе включая многократное возвращение к плохо усвоенным темам);

– подсистема тестирования студента, определяющая уровень знаний по каждой пройденной теме с накоплением результатов последовательного изучения ЭУ конкретным студентом;

– программа генерирования тестов различного уровня по исходному материалу или на основе базы данных тестов в последовательности, учитывающей уровень предыдущих ответов студента на тестовую последовательность;

– база данных пользователей учебника (студентов), допускающая запросы на поиск и формирование запрашиваемых тьютором данных (например, ведомостей текущего или итогового контроля студенческой группы, мониторинга процесса работы с ЭУ конкретного студента и др.);

– средства дополнения, исправления и перегруппировки преподавателем учебного материала в течение жизненного цикла ЭУ и средства администрирования системы;

– средства поддержки работы ЭУ в многопользовательском режиме с и администрированием пользователей (в том числе идентификацией и разграничением доступа), включая режим распределенного доступа (на интернет-сайте).

Электронное учебное пособие при грамотном использовании может стать мощным инструментом в изучении большинства дисциплин, особенно, связанных с информационными технологиями. Важно отметить, что электронное пособие — это не электронный вариант книги (PDF или HTML файл), функции которой ограничиваются возможностью перехода из оглавления по гиперссылке на искомую главу [6]. В зависимости от вида изложения (лекция, семинар, тест, самостоятельная работа) сам ход занятия должен быть соответствующим образом адаптирован для достижения эффекта от использования такого пособия, а само пособие должно поддерживать те режимы обучения, для которых его используют.

Применение электронного учебника особенно эффективно при дистанционной форме обучения, так как позволяет более эффективно организовать учебный процесс с учетом всех аспектов преподавания дисциплины: проведения теоретических и практических занятий, организации самостоятельных работ, осуществление контроля.

Литература

1. Дерябина Г.И. Создание электронных учебных курсов. – Самара: Универс-групп, 2006. – 32с.
2. Полат Е.С. Теория и практика дистанционного обучения. – М: Академия, 2004. – 416с.
3. Олифер В. Г. Олифер Н. А. Компьютерные сети. Принципы, технологии, протоколы : Учебное пособие для вузов/: Питер, 2009.
4. Бальцук Н.Б., Буняев М.М., Матросов В.Л. Некоторые возможности использования электронно-вычислительной техники в учебном процессе М.: Прометей 2009.
5. Василенко Г.А., Р.С.Гиляревский. Электронная книга (pro и contra): взгляд из интернета. М.: Вестн. Моск. ун-та. Сер 10. Журналистика, 2001. №6
6. Владимирский Б.М., Тамбиев А.Э., Тугой И.А. Учет индивидуальных особенностей обучающихся при создании и работе с электронными учебниками. // Материалы конференции «Информационные технологии в образовании». М.:2001 г.

С. С. Заурбекова
г. Астана

РЕАЛИЗАЦИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ НАПРАВЛЕННОСТИ ПРЕПОДАВАНИЯ МАТЕМАТИКИ СРЕДСТВАМИ ДИДАКТИЧЕСКИХ МОДУЛЕЙ

В течение нескольких лет на базе колледжа внедряется технология модульного обучения математике. Как показывает наш опыт, существует разрыв между математическими и общепрофессиональными дисциплинами, такими как «Валют...», «Экономика» и др. Несмотря на то, что математика несет в себе огромный потенциал по осуществлению интеграции с этими дисциплинами, по ряду причин она оставалась оторванной от них.

Одним из способов преодоления сложившегося противоречия является переход от традиционной формы обучения к модульно-рейтинговой технологии с применением профессионально ориентированных дидактических модулей. Под понятием *профессиональная направленность обучения математике* будем понимать такое

содержание математических дисциплин и методы его усвоения, применение которых включает студентов в элементы их будущей профессиональной деятельности. *Модуль* – это законченный блок, руководство к действию студентов, обладающий определённой постоянной структурой, основная задача которого обеспечить максимально возможное самостоятельное усвоение студентом учебного материала. *Модульная технология* позволяет сэкономить время, расходуемое на объяснение и запись теоретического материала, повышает степень самостоятельности работы студента, позволяет выработать адекватную самооценку при выборе уровня решаемых задач. *Дидактический модуль* должен содержать ориентировочную, исполнительскую и контрольно-коррекционную части. Это определяет три основных компонента дидактического модуля: ориентировочную основу деятельности (как учителя, так и ученика); информационную основу деятельности (как учителя, так и ученика); блок управления учителем когнитивной деятельности ученика.

Покажем содержание дидактического модуля по дисциплине «Математика» на примере модуля «Элементы линейной алгебры и аналитической геометрии».

Вводный блок. Содержит следующие разделы:

1. «Исходная база» – знания и умения, которыми должен обладать студент для успешного усвоения материала. Диагностика уровня подготовленности студента осуществляется средствами вводного тестирования с возможностью повторения учебного материала.

Знания и умения	Пример тестового задания	Содержание материала
Определение системы уравнений и её решения.	Является ли пара чисел $(2; -3)$ решением системы $\begin{cases} x^2 + y = 7 \\ x - y = -1 \end{cases}$? 1) является 2) не является 3) однозначного ответа дать нельзя	Определение системы уравнений, определение решения системы. Понятие совместности системы. Что значит «решить систему»?

2. Знания и умения, которые студент должен приобрести в результате изучения модуля.

Раздел модуля	Знания	Умения
Элементы линейной алгебры	определение матрицы, действия над матрицами и их свойства; определение определителя, свойства определителей; определение обратной матрицы; элементарные преобразования матриц; определение системы линейных уравнений, однородных и неоднородных систем	выполнять операции над матрицами; вычислять определители различными способами; находить обратную матрицу; решать системы уравнений по правилу Крамера и методами Гаусса и обратной матрицы

Мотивирующая задача, ситуация.

Задача №1: Небольшая мебельная фирма производит книжные шкафы и серванты. На изготовление одного книжного шкафа расходуется $\frac{1}{3} \text{ м}^2$ древесно-стружечной плиты, $\frac{8}{3} \text{ м}^2$ сосновой доски и $\frac{1}{3}$ человеко-часа рабочего времени.

Аналогичные данные для серванта даются числами: $\frac{1}{2} \text{ м}^2$ древесно-стружечной плиты, 3 м^2 сосновой доски и 1 человеко-час рабочего времени. Прибыль от реализации одного книжного шкафа составляет 600 р, а серванта – 1600 р. В течение одного месяца в расположении фирмы имеются: 45 м^2 древесно-стружечной плиты, 330 м^2 сосновых

досок и 80человеко-часов рабочего времени. Какова максимальная ожидаемая месячная прибыль?[1]

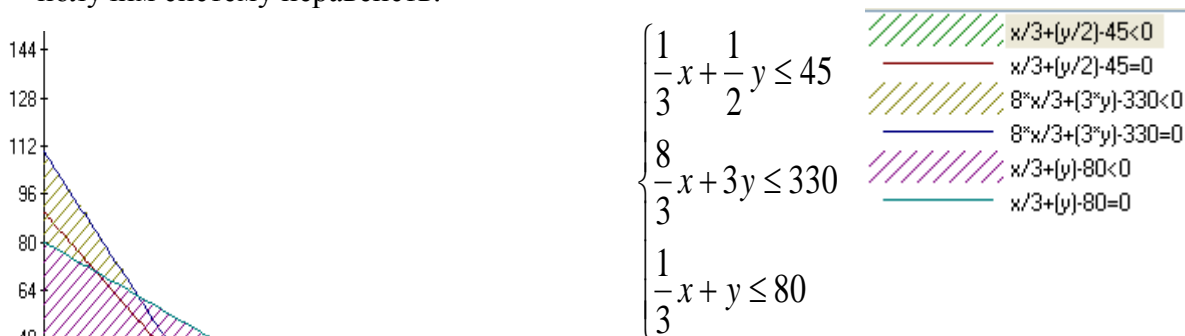
Решение.

Пусть x - количество шкафов, y - количество сервантов изготовленных за месяц. Составим таблицу.

	древесно-стружечная плита	сосновые доски	человеко- часы	Прибыль
Шкафы	$\frac{1}{3} \cdot x$	$\frac{8}{3} \cdot x$	$\frac{1}{3} \cdot x$	$600 \cdot x$
Серванты	$\frac{1}{2} \cdot y$	$3 \cdot y$	$1 \cdot y$	$1600 \cdot y$
Итого	$\frac{1}{3} \cdot x + \frac{1}{2} \cdot y$	$\frac{8}{3} \cdot x + 3 \cdot y$	$\frac{1}{3} \cdot x + y$	$600 \cdot x + 1600 \cdot y$

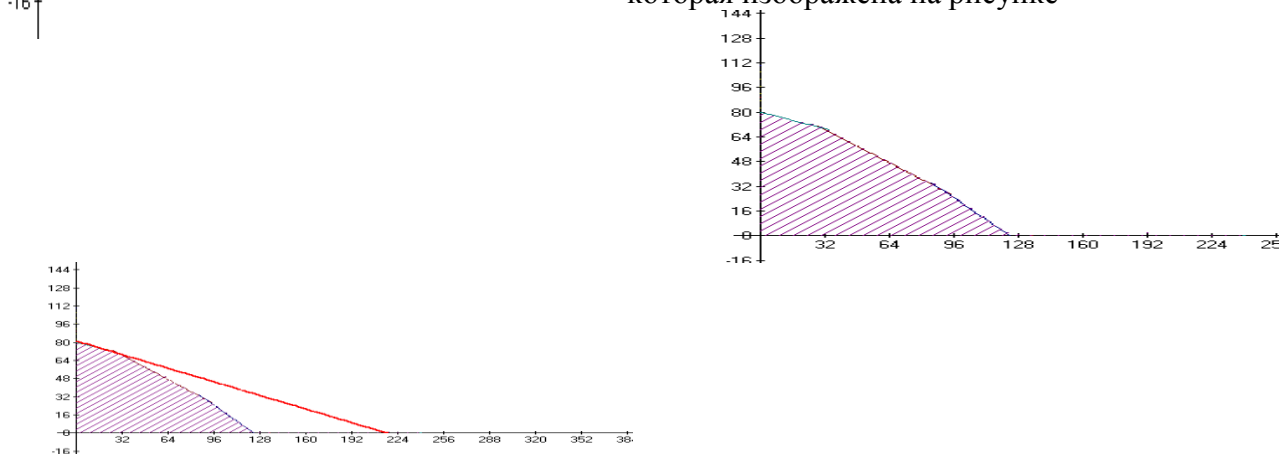
Решим задачу функционально-графическим методом.

Так как по условию задачи в распоряжении фирмы имеются: 45 м² древесно-стружечной плиты, 330м² сосновых досок и 80человеко-часов рабочего времени, то получим систему неравенств:

Пусть максимальная прибыль обозначим $S = 600 \cdot x + 1600 \cdot y$ которая зависит от условий, записанных в системе.

Оценим неизвестный параметр S в области, которая изображена на рисунке

Нетрудно заметить, что предельное значение прямой в данной области будет иметь вид

$$y = -\frac{600}{1600} \cdot x + \frac{S}{1600}, \text{ которая проходит через точку пересечения прямых } \begin{cases} \frac{x}{3} + y = 80 \\ \frac{x}{3} + \frac{y}{2} = 45 \end{cases}$$

Т.е. (30; 70).

Подставляя данные значения в $S = 600 \cdot x + 1600 \cdot y$ получим, что $S = 130000$

Ответ: максимальная ожидаемая месячная прибыль $S = 130000$.

Информационный теоретический блок. Содержит следующие разделы:

1. Лекции по учебному материалу.
2. Фреймы основных теоретических вопросов. В фреймах в схематичном виде излагаются определения, правила, алгоритмы, при этом используется символика, принятая в программировании: блок-схемы, диаграммы Насси – Шнейдермана и др.
3. Ссылки на дополнительные источники информации (литература, электронные пособия, Интернет ресурсы).

Практический блок. Содержит следующие разделы:

1. Задания для аудиторных практических работ: содержат задачи трех уровней (обязательный, достаточный и повышенный) с ответами и указаниями к решению.
2. Задания для самостоятельного решения: содержат задания типового расчета, выполняются студентом по индивидуальному варианту внеаудиторно.
3. Задания для лабораторных работ: содержат задачи, решаемые с помощью готовых программных продуктов (MathCAD, Excel); задачи для разработки собственного программного продукта; методические указания.

Блок самостоятельных творческих работ. Содержит задания творческого характера, которые выполняются внеаудиторно (список тем для рефератов, презентаций, разработка дидактического материала) со списком литературы.

Блок управления учебным процессом. Содержит график выполнения работ, который выдается студенту и заполняется индивидуально.

Таким образом, текстовые задачи являются важным средством обучения математике. С их помощью студенты получают опыт работы с величинами, постигают взаимосвязи между ними, получают опыт применения математики к решению практических (или правдоподобных) задач.

Литература

1.Буракова, Г.Ю., Соловьев, А.Ф., Смирнов, Е.И. Дидактический модуль по математическому анализу: теория и практика [Текст]: учебное пособие / под ред. Е.И.Смирнова. – Ярославль, 2002.

2.Вербицкий, А.А. Активное обучение в высшей школе: контекстный подход [Текст]. – М., 1991.

3.Скоробогатова, Н.В. Наглядное моделирование профессионально-ориентированных математических задач в обучении математике студентов инженерных направлений технических вузов [Текст]: дисс...канд. пед. наук. – Ярославль, 2006.

4.Смирнов, Е.И. Технология наглядно-модельного обучения математике [Текст]. – Ярославль, 1998.

5.Худякова, Г.И. Методические основы реализации экономической направленности обучения математике в военно-экономическом вузе [Текст]: дис. ... канд. пед. наук. – Ярославль, 2001.

6.Чошанов, М.А. Гибкая технология проблемно-модульного обучения [Текст]: методическое пособие. – М., 1996.

ПРОЕКТНАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ НА УРОКАХ ИНФОРМАТИКИ В КОЛЛЕДЖЕ КАК СРЕДСТВО ПОВЫШЕНИЯ УСПЕВАЕМОСТИ ПО ДИСЦИПЛИНЕ

Опыт работы в колледже показывает, что в развитии интереса к информатике нельзя полагаться только на содержание изучаемого материала. Если обучающиеся не вовлечены в активную деятельность, то любой содержательный материал вызовет у них созерцательный интерес к предмету, который не будет познавательным интересом. Метод проектов позволяет обучающимся перейти от усвоения готовых знаний к их осознанному приобретению.

Для того чтобы студент воспринимал знания как действительно нужные, ему необходимо пройти 5 «П»:

- Постановка проблемы, значимой для обучающегося, взятой из жизни.
- Поиск информации по заданной теме.
- Планирование и применение для решения проблемы определенных знаний и умений, как имеющихся, так и приобретенных в процессе достижения поставленной цели.
- Продукт – как реальный результат творческой, исследовательской или поисковой деятельности.
- Презентация – подведение итогов проделанной работы, представление результатов.

В итоге получаем *внешний результат* – его можно увидеть, осмыслить, применить на практике (презентации, плакаты, учебники, памятки) и *внутренний результат* – опыт деятельности, который соединит в себе знания и умения, компетенции и ценности.

«Уместить» метод проектов в урочную систему является трудной задачей. Источников два – это увеличение интенсивности учебного процесса и проведение в форме проектов повторения или обобщения пройденного материала. Проекты при этом могут быть небольшие (на один урок) и более длительные, часто рассчитанные на расширение образовательной деятельности в виде самообразования в рамках самостоятельной работы.

Проектная работа не должна отвлекать студентов от прохождения программного материала, решения необходимого круга практических задач, а также не должна приводить к значительному увеличению учебной нагрузки.

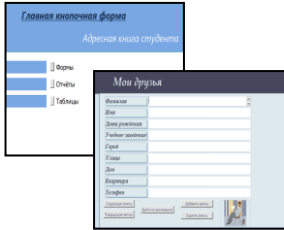
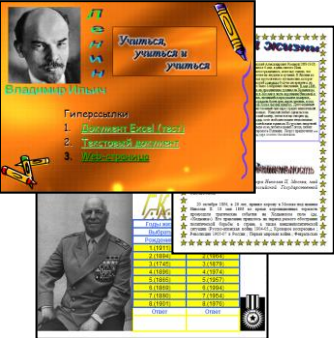
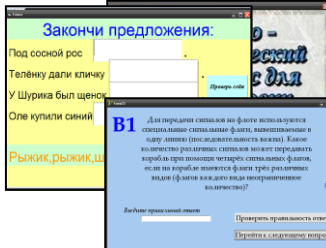
На уроках информатики в колледже сложилась следующая система:

- 1) получение базовых теоретических знаний, которые нацелены на всеобщее понимание;
- 2) переход к практическим занятиям, содержание которых соответствует итоговой системе знаний и умений учащихся по базовому курсу информатики;
- 3) переход к выполнению проектов, направленных на применение полученных знаний в нетрадиционных ситуациях, желательных имеющих практическое значение.

В ходе выполнения проекта студенты вовлекаются в процесс систематизации информации, получаемой из внешних источников. У них формируется потребность к самообразованию, актуализируется творческое начало и индивидуальность каждого.

В ходе использования метода проектов на уроках информатики в нашем колледже были созданы следующие проекты:

Название проекта	Суть проекта	Примеры
«Государства Мира»	Проект содержит набор презентаций и дополнительного материала по государствам мира, составленного по плану: столица, территория, история, расположение государства на карте,	

	рельеф, население и т.д.	
Книжка-малышка «Шаг за шагом» для учащихся начальных классов	Весь учебник разделён на 2 части: первая часть содержит тексты художественных произведений; во второй части собраны практические задания для, где учащиеся могут развивать своё мышление, память, творчество.	
«Адресная телефонная книга студента»	На основе MSAccess создана база данных по адресам и номерам телефонов друзей, родственников, однокурсников.	
«Исторические личности конца XIX – начала XX века»	Проект состоит из 2 частей: теоретической и практической. Теоретическая часть содержит биографии известных личностей и события, связанные с их жизнью, а практическая часть представлена в виде теста по указанной теме.	
«Писатели и поэты конца XIX – начала XX века»		
Тестовый контроль знаний по информатике	Проект составляют тесты по различным темам курса информатики.	

Метод проектов способствует активизации всех сфер личности студента (интеллектуальной, эмоциональной, сферы практической деятельности), а также позволяет повысить продуктивность обучения, его практическую направленность. Проектная технология нацелена на развитие личности обучающихся, их самостоятельности, творчества. Она позволяет сочетать все режимы работы: индивидуальный, парный, групповой, коллективный.

Литература

1. Истомина, Т.Л. Сочетание классно-урочной системы и проектного метода [Текст] // Информатика и образование. – 2007. – №8.
2. Лапчик, М.Г., Семакин, И.Г., Хеннер, Е.К. Методика преподавания информатики [Текст]. – М., 2003.
3. Свириденко, С.С. Современные информационные технологии [Текст]. – М., 2009.
4. Советов, Б.Я. Информационные технологии [Текст]. – М., 2006.
5. Солодовникова, О.Н. Метод проектов как средство реализации личностно-ориентированного обучения в преподавании информатики и ИКТ [Текст] // Информатика и образование. – 2007. – №6.

6. Тищенко, В.А. Урок информатики как проектная система [Текст] // Информатика и образование. – 2008. – №5.
7. Уваров, А.Ю. Организация и проведения информационных телекоммуникационных проектов [Текст]. – М., 2006.
8. Учебные проекты с использованием MicrosoftOffice [Текст]: методическое пособие для учителя. – М., 2006.
9. Чечель И. Метод проектов: субъективная и объективная оценка результатов [Текст]. – М., 1998.

А. С. Катренова
г. Астана

ВОСПИТАТЕЛЬНАЯ РАБОТА КАК СРЕДСТВО ФОРМИРОВАНИЯ ОБЩИХ И ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ КОМПЕТЕНЦИЙ В КОЛЛЕДЖЕ ЕВРАЗИЙСКОГО ГУМАНИТАРНОГО ИНСТИТУТА

«Воспитание – великое дело, им решается участь человека» – эти слова В.Г. Белинского приобретают в наше время большое значение. Поэтому основной целью воспитания в колледже Евразийского гуманитарного института является подготовка специалистов, имеющих активную жизненную позицию, способных самостоятельно мыслить и принимать решение, пополнять и углублять полученные знания сочетающих в себе духовное богатство, патриотизм и физическое совершенство.

В основу учебно-воспитательной работы педагогическим коллективом колледжа положены аспекты духовно-нравственного и эстетического воспитания:

- любовь к избранной профессии;
- гуманное отношение к человеку;
- духовное развитие личности;
- воспитание патриотизма и любви к Родине;
- создание условий благоприятного климата для полноценной учебной деятельности.

Для повышения эффективности воспитания в колледже разработана система воспитания, включающая в себя концепцию, программу воспитания, систему управления воспитательным процессом

В начале каждого учебного года в колледже определяется методическая тема по воспитательной работе, над которой работает педагогический коллектив. Исходя из темы, ставятся воспитательные задачи и планируются мероприятия на год.

В соответствии с системой воспитания разрабатываются:

- план воспитательной работы;
- месячный план работы заместителя директора по воспитательной работе;
- планы структурных подразделений (библиотеки, спортивно-массовой работы, психолого-педагогической службы, методического объединения кураторов, кураторов групп);
- графики (выпуска стенной печати, проведения открытых кураторских часов, дежурства, проведения общеколледжных мероприятий).

Воспитанием студентов в колледже занимаются: заместитель директора по воспитательной работе, руководитель физического воспитания, библиотекарь, педагог-психолог, кураторы групп.

Вопросы воспитания систематически рассматриваются на заседаниях педагогического совета, совета колледжа, методического объединения кураторов и школы молодого преподавателя.

С целью методической помощи куратором организовано методическое объединение кураторов. Это объединение является учебной мастерской для преподавателей, где они обмениваются опытом по использованию приемов и методов работы обсуждают вопросы по организации и проведению внеаудиторной работы открытых мероприятий и др.

В помощь куратором учебных групп методическим объединением кураторов разработаны ряд положений:

1. Положение о МОК.
2. Положение о кураторе.
3. Положение о поощрениях и наказаниях.
4. Положение о старосте.
5. Положение о дежурстве.
6. Образец характеристик на студентов.
7. Анализ открытого внеаудиторного мероприятия и др.

Методическое объединение кураторов – одно из структурных подразделений системы управления воспитательным процессом, координирующий научно-методическую и организационную работу кураторов в колледже. Деятельность его основана на самостоятельности, активности и взаимопомощи, способствует изучению творческих основ воспитания, изучению и распространению передового опыта и организации системы совершенствования процесса самообразовательной деятельности.

В учреждении создается методическая база по воспитательной работе. Накоплен ряд методических разработок кураторских часов и общественных мероприятий по разнообразной тематике. Этот материал востребован и используется кураторами, студентами. Методическая база постоянно пополняется новыми разработками.

Для обмена опытом планируются и проводятся открытые кураторские часы. Руководствуясь государственной молодежной политикой, которая основной целью ставит – добиться активного вовлечения молодого поколения в социально-экономическую, политическую и культурную жизнь страны, в колледже ведется работа по развитию студенческого самоуправления согласно «Положению о студенческом совете», «Положению о старостате», «Положению об активе группы».

Главной задачей в управлении воспитательной деятельностью является обеспечение системности на этапах планирования, реализации и контроля воспитательной работы.

С этой целью разработаны программы: «Программа адаптации первокурсников», «Программа по сохранению и укреплению здоровья студентов», «Программа патриотического воспитания», «Программа по профилактике алкогольной и наркотической зависимости». В ходе реализации этих программ студенты участвуют в интеллектуальных играх, в спортивных играх «Веселые старты», творческих выставках «Знакомьтесь, это мы», в акциях милосердия «Спешите делать добро». Интересно проходят групповые вечера «Расскажи мне о себе», «Воспитай себя сам» и др.

В целом вся воспитательная деятельность педагогического коллектива включает в себя несколько направлений: гражданско-патриотическое, нравственно-этическое, профессиональное, экологическое, физическое и трудовое. Основные задачи нравственного воспитания - это формирование высоких качеств: чувство долга, ответственности перед обществом. В колледже проводятся классные часы на нравственно-этические темы: «О чести студента», «За здоровый образ жизни», «Этика и эстетика поведения студента».

В рамках эстетического и этического направления в колледже регулярно в течение года организуются посещения театров, посещение музеев, выставочных залов города.

Большое внимание уделяется патриотическому воспитанию. Уделяется внимание трудовому воспитанию молодежи. С этой целью организуются субботники по благоустройству колледжа, оформление и помощь в ремонте учебных кабинетов.

Воспитательная работа проводится в тесном сотрудничестве с кураторами групп. Большую помощь в работе по вопросам воспитания оказывают преподаватели психологии.

С целью профессионального воспитания организуется и проводится ряд традиционных мероприятий:

- посвящение в студенты;
- день профессий;
- день открытых дверей;
- конкурс «Я-профессионал».

В колледже уделяется большое внимание развитию творческой активности студентов. С этой целью проводятся различные акции, конкурсы, выставки. Наши студенты с удовольствием принимают участие в городских мероприятиях: День города, в форумах, флеш-мобах, волонтерском движении, городских спортивных соревнованиях.

Студенты колледжа проявляют интерес к здоровому образу жизни. Они активно участвуют во всех спортивных мероприятиях, проводимых ко Дню здоровья. Все проводимые мероприятия способствуют сплочению коллективов групп, установлению контактов между студентами и преподавателями.

За участие в городских мероприятиях студенты неоднократно отмечены благодарностями, грамотами.

Таким образом, работа со студентами – это кропотливый, систематический труд. От коллектива зависит эффективность воспитательной работы, в том числе формирование и развитие общих и профессиональных компетентностей, таких как: бережное отношение к историческому наследию и культурным традициям народа, уважение социальных, культурных ценностей; умение работать в коллективе и в команде, быть ответственным за работу членов команды, за результат выполнения заданий, заниматься самообразованием и оказывать качественную помощь в любой сложной жизненной ситуации.

Литература

1.Беспятова Н.К., Яковлев Д.Е. Организация и содержание воспитательного процесса. М., 2006.

2.Гавриловец К.В. Воспитание человечности. – Минск: «Народная АСВЕТА», 1985.

3.Галкина Т.И. Справочник современного заместителя директора школы по воспитательной работе. – М.: Феникс, 2008.

4.Управление воспитательным процессом в школе // Научно-методический журнал заместителя директора по воспитательной работе. – 2010. – № 5.

А. З. Мусина
г. Астана

О ПЕРЕРАБОТКЕ СОДЕРЖАНИЯ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ПРОГРАММ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО И ТЕХНИЧЕСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ ПРИ ДУАЛЬНОЙ СИСТЕМЕ ОБУЧЕНИЯ С УЧЕТОМ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ СТАНДАРТОВ В ЭТОЙ СФЕРЕ

В настоящее время в системе технического и профессионального образования Казахстана осуществляется целый ряд комплексных мер по модернизации системы подготовки кадров организаций ТиПО.

В ежегодных Посланиях Президента страны Назарбаева Нурсултана Абишевича народу Казахстана, обозначены четкие ориентиры модернизации организаций

технического и профессионального образования «Необходимо внедрять в процесс обучения современные методики и технологии, повышать качество педагогического состава, создать независимую систему подтверждения квалификации, расширять доступность образования для молодежи. Образование должно давать не только знания, но и умение их использовать в процессе социальной адаптации».

Сегодня одной из ведущих для нашей страны является задача сопряжения сферы труда и профессионального образования. Для ее решения необходимы особые инструменты, обеспечивающие единство требований, предъявляемых к специалистам разных уровней квалификации как со стороны работодателей, так со стороны образования. Таким инструментом в РК являются Профессиональные стандарты туристской отрасли Республики Казахстан, разработанные Казахстанской туристской ассоциацией и Казахстанской ассоциацией гостиниц и ресторанов, который является основой системы стандартизации профессиональной деятельности и образования в РК.

Принципом Профессиональных стандартов является преемственность и непрерывность развития квалификационных уровней от низшего к высшему. Для приращения квалификации на каждом уровне образования возможно обучение по образовательным программам в колледже, вузе. В нашем случае это 3-ий квалификационный уровень: экскурсовод, оператор по бронированию билетов, агент по туризму.

Профессиональные стандарты представляют перечни единиц, каждая из которых описывает требования к выполнению конкретной трудовой функции. При этом каждая единица содержит перечень действий, входящих в данную функцию, необходимых знаний и умений, что обеспечивает измеримость заложенных требований. В данном случае, есть четко очерченные действия, знания и компетенции, которые в дальнейшем, возможно, будут трансформироваться в образовательные стандарты и послужат базовым материалом для описания квалификационных требований, отсутствие которых серьезно осложняет работу с персоналом в туристских компаниях

Таким образом, Профессиональные Стандарты (ПС) для организаций образования ТиПО создали основу для разработки и совершенствования образовательных программ и требования ПС дают возможность последовательно выстроить триаду взаимосвязей требований сферы труда, оценки подготовки кадров и сферы профессионального образования. Нормативным и руководящим документом в ТиПО являются Типовые учебные планы и образовательные учебные программы технического и профессионального образования по специальности «Туризм», утвержденные в текущем году МОН РК за №150 от 24.04.13г. Необходимо отметить положительные стороны вышеназванного документа:

- отражает 2 уровня квалификации: повышенный уровень и специалист среднего звена.
- в основу положены не предметные, а ценностные ориентиры. Использован принцип компетенции и компетентности в профессиональной подготовке специалистов туристской индустрии. К каждой дисциплине определили базовые компетенции и профессиональные компетенции. Ключевым принципом данного типа обучения является ориентация на результаты, значимые для сферы труда.
- включены новые дисциплины: География туризма Казахстана, Маркетинг в туризме, Экологический туризм.
- определены два этапа итоговой аттестации: итоговая аттестация и оценка уровня профессиональной подготовленности и присвоения квалификации.
- Соотношение теоретических и практических занятий составляет 40% и 60%, что соответствует требованиям дуальной технологии обучения.

Также в образовательной программе определен профессиональный модуль, состоящий из общепрофессиональных, специальных дисциплин и профессиональной практики. Т.о. задача организации образования состоит в разработке модульных программ в условиях дуальной системы обучения, используя ПС. По данной теме КТА инициировало

проведение семинара «Модульные программы обучения, основанные на компетенциях в организациях ТиПО» (5.02.-10.02.2013г.)

В образовании модулем называют относительно целостную структурную единицу информации, деятельности, процесса или организационно-методическую структуру. Внутри модуля как целевого функционального узла содержание и технология овладения им объединены в систему высокого уровня целостности. Поэтому его можно рассматривать как индивидуализированную по способу выполнения, уровню самостоятельности, темпу прохождения программу обучения. Модульная структура состоит из взаимосвязанных системных элементов, имеет «входы — выходы» в надсистемы и подсистемы.

В содержании профессионального образования именно модуль как новая структурная единица занимает центральное место, поскольку требования к результатам обучения формулируются как перечень видов профессиональной деятельности и соответствующих профессиональных компетенций. Выпускник в ходе обучения должен прежде всего приобрести практический опыт, который опирается на комплексно осваиваемые умения и знания. Каждый модуль может осваиваться независимо, а их совокупность позволяет достичь итоговой компетентности в профессиональной сфере.

В рамках модулей осуществляется комплексное, синхронизированное изучение теоретических и практических аспектов каждого вида профессиональной деятельности. При этом происходит не столько сокращение избыточных теоретических дисциплин, сколько пересмотр их содержания, своего рода «отсеивание» излишней теории и перераспределение объема в пользу действительно необходимых теоретических знаний, которые позволяют осваивать компетенции, упорядочивая и систематизируя их, что в конечном счете приводит к повышению мотивации обучающихся.

Таким образом, модуль как целевой функциональный узел программы профессиональной подготовки специалистов ТиПО характеризуется законченностью, самостоятельностью, комплексностью.

Введение профессиональных модулей в образовательную программу призвано объединить содержательные, организационные, методические и технологические компоненты профессионального обучения, а также теоретические и прикладные аспекты; обеспечить структурную связанность всего образовательного комплекса, совмещение в одной организационно-методической структуре дидактических целей, логически завершенной единицы учебного материала, методического руководства и системы контроля. Все это позволит оптимизировать воспитательно-образовательный процесс, повысить качество профессиональной подготовки студентов ТиПО. Модульная система обучения дает преподавателю свободу и гибкость в выборе форм и методов обучения, позволяет снизить затраты времени на практическую подготовку.

Для реализации требований по переходу на дуальное обучение по специальности 0511000 «Туризм» мы рекомендуем создание следующих модулей:

1. Профессионально-ориентированный модуль
2. Модуль, примыкающий к профессиональным
3. Профессиональные модули

Программа профессиональных модулей и предметных блоков является основой для внедрения дуальной системы обучения и дают возможность организовать учебный процесс следующим образом: студенты два дня изучают теорию в колледже и четыре дня находятся на предприятии.

Литература

1. Послание Президента Республики Казахстан Н.А. Назарбаева народу Казахстана «Социально-экономическая модернизация – главный вектор развития Казахстана» от 27.01.2012 г.

2. Профессиональные стандарты туристской отрасли Республики Казахстан. Астана, 2012.

3. Типовые учебные планы и образовательные учебные программы технического и профессионального образования по специальности «Туризм». Астана. 24.04.2013г.

4. А.А. Солнцев, учитель технологии МОУ НСОШ им. ТеккиОдулока «Внедрение дуального образования в общеобразовательное учреждение»

Р. Ж. Пшембаева
г. Астана

ФОРМИРОВАНИЕ КОМПЕТЕНТНОГО СПЕЦИАЛИСТА В ПРОЦЕССЕ ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В УСЛОВИЯХ РАБОТЫ В СТУДЕНЧЕСКОМ НАУЧНОМ ОБЩЕСТВЕ

С реформированием системы образования изменился и запрос на подготовку кадров в системе технического профессионального образования. Сегодня в образовательных учреждениях требуется специалист-исследователь, инициативный, мобильный, самостоятельно мыслящий, способный предлагать и разрабатывать идеи, находить нетрадиционные решения, анализировать и внедрять современные образовательные технологии.

Формированию компетентного специалиста способствует работа в студенческом научном обществе (СНО). Опыт показывает, что в процессе этой работы можно сформировать как общие, так и профессиональные компетенции, соответствующие основным видам профессиональной деятельности согласно государственного стандарта, а также подготовить обучающихся к итоговой государственной аттестации в форме защиты курсовой работы (КР). Решению выделенных задач способствует практико-ориентированный подход, который лежит в основе работы СНО.

Следует заметить, что еще несколько лет назад в состав научного общества колледжа входило не более 15 чел. На протяжении трех последних лет СНО объединяет более 100 студентов разных специальностей и курсов. И сегодня быть членом СНО в колледже престижно. Обобщая опыт работы научного общества, следует выделить основные положения работы, которые способствуют формированию компетентного специалиста и активному привлечению обучающихся к работе в СНО.

Начиная с первых курсов, мы приглашаем студентов в секцию «Путь к успеху», которая работает по программе «Основы научно-исследовательской работы». Данная программа направлена на изучение себя, развитие личностных качеств и освоение основных подходов к написанию реферативных работ по различным проблемам и областям. Результаты своих достижений студенты демонстрируют на конференциях различного уровня, уверенно занимая призовые места. Работа в секции «Путь к успеху» является первым этапом включения студентов в исследовательскую деятельность.

Со 2 курса секции научного общества формируются по специальностям. В состав каждой секции входят студенты разных курсов, которых объединяет выбор единой темы исследования, не связанной с тематикой реферативных, курсовых работ. Такой подход активизирует познавательную деятельность членов секции, предоставляет им широкие возможности для научного общения и больше возможностей для выступлений, так как члены секции могут демонстрировать как личные достижения по написанию учебно-исследовательской работы, так и результаты работы секции в целом.

Каждая секция СНО – это коллектив студентов, который разрабатывает интересную для них проблему не только в теоретических аспектах, но и в практической деятельности,

поэтому обучающиеся приобретают те или иные умения и навыки.

Члены секции «Педагогика и психология» сотрудничают с детсадами и школами, получают профессиональный опыт в организации игровых программ для младших школьников. Работа в проектах предоставляет членам научного общества возможность познакомиться с опытом работы различных образовательных учреждений и приобрести практический опыт, который является бесценным для их профессионального становления.

С результатами работы члены СНО знакомят студентов колледжа в рамках Дня науки в форме круглых столов, мастер-классов, открытых разговоров и дискуссий, встреч с интересными людьми. Более того студенты с интересом представляют опыт работы секции на конференциях различного уровня. По окончании реализации проекта каждая секция демонстрирует конкретный продукт: портфолио; сборники конспектов уроков, занятий, внеклассных мероприятий; разработанные дидактические пособия или наглядный материал; банк видеоматериалов и т. д., что бесспорно обогащает методическую базу каждого студента.

Формированию компетентного специалиста способствует и апробация различных форм работы научного общества, которые изменяются каждый год. На смену традиционным конференциям мы предлагаем форумы, фестивали, мастер-классы, которые позволяют студентам не только обозначить основные выводы по проблеме исследования, но и продемонстрировать практический опыт работы. Так ежегодно в колледже проводится фестиваль «Студент-исследователь», который состоит из трех этапов: презентация конкурсанта, проведение конкурсного занятия или урока, самоанализ. В рамках фестиваля выпускники демонстрируют мастер-классы по темам КР или темам работы секции научного общества. Для объективной оценки сформированности компетенций будущих специалистов привлекаются работодатели и выпускники СНО.

В отличие от традиционных конференций, обучающиеся не просто представляют результаты исследовательской деятельности, а в ходе выступления демонстрируют некоторые приемы работы, что делает общение более продуктивным и обогащает идеями участников мероприятия.

Следует отметить, что ежегодно между студентами колледжей города проводятся традиционные конференции. Достижения выпускников колледжа показывают, что опыт исследовательской деятельности, полученный в условиях работы в СНО, для многих из них является основой профессиональной деятельности.

Полученные первичные навыки ведения исследования продолжают развиваться в процессе практической деятельности студентов. Каждый вид практики сопровождается комплексом заданий исследовательского характера, набор которых варьируется в зависимости от ее вида. Итоговые конференции, проводимые по итогам каждого вида практики, позволяют студентам провести самооценку сформированности у них, в том числе, и исследовательской компетентности. Индивидуальная исследовательская деятельность стимулирует на перевод знаний, умений и навыков, полученных при изучении дисциплины и в результате практической деятельности, на уровень межпредметных связей (связь с различными дисциплинами) и надпредметных понятий. Способность к самоанализу деятельности и возникающих педагогических проблем, к постановке на их основе целей и задач исследовательской деятельности составляет рефлексивный компонент готовности к исследовательской деятельности выпускников. Студент направляет свои усилия на развитие таких важных качеств, как творческое мышление, ответственность, умение отстаивать свою точку зрения. Участие во внеаудиторной работе по дисциплинам (конкурсы, конференции, предметные олимпиады, исследовательские проекты) формирует, в первую очередь, верную мотивационную предпосылку к развитию исследовательских качеств. Опыт, приобретаемый студентом постепенно, от подготовки реферативных исследований до опытно - экспериментальных работ, формирует когнитивный и операциональный компоненты данной компетентности.

Демонстрация уровня сформированности исследовательской компетентности каждого из выпускников в полной мере происходит при итоговой государственной аттестации. Таким образом, формирование исследовательской компетентности выпускников начинается с первых дней пребывания его в колледже и продолжается весь период обучения, затрагивая все сферы деятельности будущего специалиста.

Литература

1.Лобова, Г.Н. Основы подготовки студентов к исследовательской деятельности [Текст]. – М., 2000.

2.Богословский, В.И. Информационные потребности студентов педагогического вуза и учителей в контексте профессиональной (информационной) культуры и компетентности [Текст] // Наука и школа. – 1999. – № 6.

3.Комарова, Ю.А. Научно-исследовательская компетентность специалистов: функционально-содержательное описание [Текст] // Известия РГПУ им. А.И.Герцена. – СПб, 2008. – Выпуск 11 (68).

4.Лазарев, В.С., Коноплина, Н.В. Деятельностный подход к формированию содержания педагогического образования [Текст] // Педагогика. – 2000. – № 3.

5.Хуторской, А.В. Определение общепредметного содержания и ключевых компетенций как характеристика нового подхода к конструированию образовательных стандартов [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://www.eidos.ru/journal/2002/0423.htm>

6.<http://wiki.kgpi.ru/mediawiki/index.php>

А. М. Шаханова
Астана қ.

АЗАМАТТЫҚТЫҢ БАСТАУЫ

Адам өміріндегі ең бастысы – еңбек. Адамның рухани байлығының өзі де оның жұмысқа, бірге істеп жүрген ұжымына деген көзқарасына қарай анықталады. Егер еңбектену адамның әдетіне айналмаса, еңбек ету дағдысы, еңбекке деген ықыласы болмаса, оның азаматтық сенімінің тәжірибеде жүзеге аспай қалғаны, нақты іс үстінде көрініс таппағаны.

Қоғамға пайдалы еңбек қана адам өміріне шуақ төгеді. Мектеп оқушыларына еңбекке ынталылықты дарыту, тәрбиелеу процесіне өнімді еңбек күшін барынша қосу – міне, бұл маңызды тәрбие жұмыстарының бірі. Бір істі мойнымыа алған екенмін, мен оны әлім келгенше жақсы атқаруға тиістімін, міне, өз ісіне жауапкершілікпен қарайтын кісінің ұстаған бағыты. Істі адал атқару, тіпті ауыртпалық артқан шақта да сапасын төмендетпеу – адамның парасаттылығының және азаматтық беделінің түп тамыры осы. [1]

Атақты шығыс ойшылы Абу Насыр әл-Фараби: «Еңбектің өзі – өнер, еңбек тәрбиесі – сол өнерден туындайды, әрбір адамды еңбекке баулиды, еңбек шеберлігіне үйретеді», - деген болатын [2]. Орта Азия ғұламасы Фарабидің шәкірті, оның ілімін әрі қарай жалғастырушы Ибн Сина: «Фарабидің тәрбие тағылымдарының ең маңыздысы әрбір жеке адамды еңбекке тәрбиелеу болды. Өйткені еңбек сүйгіштік, еңбек ете білуге және еңбекке ынталы болу ол кімде-кім өзінің тіршілігі үшін, өзіне пайда келтіретін еңбекпен айналысқанда ғана, нағыз ел адамы бола алады – деген өмірлік өсиет қалдырып кетті», - деп көрсетті[2]..

Белгілі тарихшы, әдебиетші Мұхаммед Хайдар Дулати еңбек пен еңбек тәрбиесін жеке адамды қалыптастырумен ұштастыра қарастырды. Ол өзінің – жеке адамды

қалыптастыру еңбек пен еңбек тәрбиесінің нәтижесі дей келіп, «Жеке адам болу дегеніміз – өзін азаматтың адамы ретінде сезіну, сан ғасырлар бойы халық тәжірибесі туғызған рухани мәдениеттің мәңгілік игіліктерін бойына дарытып, осы игіліктерді еңбекке, әлеуметтік мәнді қызметке, қоғамдық өмірге, адамдар қатынасына, күнделікті өмірге енгізу», - дейді [2].

Орыс халқының атақты жазушысы К.Д.Ушинский: «Адам өзінің жеке басының еңбегінсіз бір адым да алға ілгерілей алмайды, бір жерге тұрақтап тұрып қалуға да тиісті емес, ол адам қайта кері кетеді», - деді[3].

Ұлы педагогтың айтуынша, еңбек, біріншіден, адам өмірінің негізі, өмірдің құралы. Екіншіден, еңбек – адамгершілік, ақыл-ой тәрбиелерінің, адамның дене жағынан жетілуінің көзі. Сондықтан еңбек – тәрбиенің күшті құралы.

Әрбір баланы қоғамға пайда келтіретін, өзінің пайдалы еңбегінің жемісімен күн көретін азамат етіп тәрбиелеу үшін, Ушинский баланың санасына сәби кезінен-ақ еңбек етудің қажеттілігі мен маңыздылығын ұялатуды, пайдалы іс істеуге тырысушылыққа және қандай да істі болса да шын ниетпен және ұқыпты тәрбиелеуді ұсынды. «Тәрбие шәкірттің еңбекке деген сый-құрметі мен сүйіспеншілігін ғана емес, сонымен қатар еңбек ету әдетін де оның бойына сіңіреді», - деді [3].

Қазақ педагогикасының негізін салушы Ыбырай Алтынсарин педагогикалық тақырыптағы өлеңдері мен әңгімелерінде, аудармаларында өнімді еңбек – еңбек тәрбиесінің құралы деп тұжырым жасады.

Ұлы дана Абайдың педагогикалық мұраларының негізгі идеяларының бірі – жастарды еңбекке баулу. Жас ұрпақтың барлық тәрбиесінің көзін, бұлағын еңбектен іздеді. Ең бастысы, еңбек адамгершілік сапасын қалыптастырады, жастарды азаматтық рухта тәрбиелеп, оларды жарқын болашаққа шақырады.

Жамбыл Жабаеттің мынадай өлең шумақтарынан:

Жастарым жайнап жаңғырған,

Еңбекпенен танылған.

Көз жіберсек өткенге,

Еңбексіз жолын жеткен бе?

Ерінбей адал еңбек ет,

Рахатын тап жаныңның.

Еліңнің аяулы ұлы бол,

Біл бабанның қадірін, - деп халық үшін ерінбей еңбек етуге, еңбектің құдіретіне тағылым етуге шақырады [2].

Ғұлама бабаларымызды толғандырған елдің болашағы ерінбей еңбек ету туралы өсиет сөздері дәлел бола отырып, күні бүгінге дейін жастардың ел үшін, халық үшін, болашақ үшін еңбек ету қажеттілігі туып отыр.

Балалардың өмірге бейімділігі, олардың іскерлігі көптеген жағдайда отбасында, мектепте еңбек тәрбиесін ұйымдастыруына, жүргізілуіне байланысты. Әр ата-ана өзінің баласын тәрбиелей отырып, өзінің қоғам алдындағы жауапкершілігін еш уақытта да ұмытпауы тиіс. Егер ата-ана өзінің баласын саналы, адамгершілігі мол, рухани жағынан жетілген, еңбекке бейім қолынан әртүрлі өнер келетіндей етіп тәрбиелесе, онда біз тәуелсіз еліміздің болашағы жарқын деп айта алар едік. Отбасының балалардың бойында еңбекке деген саналы, шығармашылық қатынасты тәрбиелеуде және сол қатынасты қоғамдық парыз ретінде түсіндіруде рөлі зор [4].

Балаларды бастаған істі тындыруға, қандай жұмыс болсын адал ниетпен орындауға, өзіне тиісті жұмысты басқа біреуге жүктемей, өзінің атқаруына үйрету – ата-ананың міндеті. Ақылды, болашақты ойлай білетін ана қызының жастайынан өзінше шын мәнінде жәрдем етуіне, ал ұл балалар әкесінің үй жұмысын ыждағатты орындап жүргенін көріп өседі. Яғни ата-аналар мен балалардың бірігіп атқарар ісі неғұрлым көп болса, соғұрлым әке-шешенің ұл мен қызға ықпалы, үлгісінің күші де зор балмақ. Бұл – үлкен өнеге, нағыз көрнекі сабақ. [1].

Балаңмен бірге еңбектен. Балаң жұмысқа қатысқысы келгенде, оны демеп жібер. Балаң өсіңкірегенде шаруашылыққа қажет барлық жұмыстарға қатыстырып үйрет[5].

Мектепте еңбекке тәрбиелеу – тәрбиенің жалпы жүйесінің құрамды бөлігі. Еңбекке тәрбиелеу, баулу және мектеп оқушыларының қоғамдық пайдалы өнімді еңбекке тікелей қатысуы оқуға деген саналы көзқарасты тәрбиелеудің, азамат болып өсудің жеке адамды адамгершілік және зиялылық жағынан қалыптастырудың негізгі көзі болып табылады.

Мектеп жұмысының негізгі міндеті – өзіне-өзі қызмет етудің берік жүйесін жасап, тұрмыстық еңбекті әр адамның күнделікті өмір игілігіне айналдыру. Балалар өзіне-өзі қызмет көрсете отырып, әртүрлі еңбек іс-әрекеттерін орындаудың тәсілдеріне үйренеді, өздерінің жауакершілігін сезеді, өзінің азаматтық борышым деп есептеп, үлкендер еңбегін бағалайды, олардан үлгі алады [6].

Қорыта келе, еңбекке деген көзқарасты ең алдымен міндет, рухани парыз ретінде қалыптастырып, баланың жастайынан еңбекке дағдысы, ынтасы, іскерлігі болмаған жағдайда оның азаматтық сенімділігі жүзеге аспайтына көз жеткіземіз.

Әдебиеттер

1. Кузнецова Л. В. Азаматтық неден басталады. – Алматы: Мектеп, 1988
2. Әбиев Ж., Бабаев С., Құдиярова А. Педагогика – Дарын. – Алматы, 2004
3. Бержанов Қ., Мусин С. Педагогика тарихы. – Алматы: Мектеп, 1984
4. Бала тәрбиесі // Балалардың еңбекке ынтасын тәрбиелеудегі ата-ананың атқаратын ролі, 2006. – №10
5. Жарықбаев Халықтық психология// Аталар сөзі – ақылдың көзі. Алматы: Қазақстан, 1980.
6. Құрманалина Ш.Х., Мұқанова Б.Ж., Ғалымова Ә.У., Ильясова Р.К. Педагогика, – Астана. 2007

А. Ж. Мустақова
г. Астана

ИЗ ОПЫТА ОРГАНИЗАЦИИ САМОСТОЯТЕЛЬНОЙ РАБОТЫ ДЛЯ СТУДЕНТОВ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ СПЕЦИАЛЬНОСТЕЙ

В современном образовательном процессе нет проблемы более важной и, одновременно, более сложной, чем организация самостоятельной работы студентов.

Важность этой проблемы связана с новой ролью самостоятельной работы: она постепенно превращается в ведущую форму организации учебного процесса. В результате самообразовательной деятельности студентов происходит процесс приобретения, структурирования и закрепления знаний. Сейчас роль самостоятельной работы настолько возросла, что её приходится специально планировать, создавать для неё специальные формы и методы, выделять время, помещения и технические ресурсы. [1]

При этом основной задачей высшего образования является - формирование творческой личности специалиста, способного к саморазвитию, самообразованию, инновационной продуктивной деятельности. Решение этой задачи вряд ли возможно только путем передачи знаний в традиционном виде от преподавателя к студенту. Необходимо перевести студента из пассивного потребителя знаний в активного их творца, умеющего сформулировать проблему, проанализировать пути ее решения, найти оптимальный результат и доказать его правильность. Происходящие в настоящее время изменения высшего образования связаны с переходом от парадигмы обучения к парадигме образования. В этом плане следует признать, что самостоятельная работа

студентов (СРС) является не просто важной формой образовательного процесса, а должна стать его основой.

В исследованиях, посвященных планированию и организации самостоятельной работы студентов (Л.Г.Вяткин, М.Г.Гануров, Б.П.Есипов, В.А.Козаков, И.Я.Лернер, М.И.Махмутов, Н.А.Половникова, П.И.Пидкасистый и другие), рассматриваются общедидактические, психологические, организационно-деятельностные, методические, логические и другие аспекты этой деятельности, раскрыты многие стороны исследуемой проблемы, особенно в традиционном дидактическом плане. Однако особого внимания требуют вопросы мотивационного, процессуального, технологического обеспечения самостоятельной аудиторной и внеаудиторной познавательной деятельности студентов — целостная педагогическая система, учитывающая индивидуальные интересы, способности и склонности обучающихся.

В первую очередь необходимо достаточно четко определить, что же такое самостоятельная работа студентов. В общем случае это «любая деятельность, связанная с воспитанием мышления будущего профессионала». Любой вид занятий, создающий условия для зарождения самостоятельной мысли, познавательной активности студента, связан с самостоятельной работой. [2]

В широком смысле под самостоятельной работой следует понимать совокупность всей самостоятельной деятельности студентов как в учебной аудитории, так и вне ее, в контакте с преподавателем и в его отсутствие.

Самостоятельная работа реализуется:

1. непосредственно в процессе аудиторных занятий - на лекциях, практических и семинарских занятиях, при выполнении лабораторных работ;
2. в контакте с преподавателем вне рамок расписания - на консультациях по учебным вопросам, в ходе творческих контактов, при ликвидации задолженностей, при выполнении индивидуальных заданий и т.д.;
3. в библиотеке, дома, на кафедре при выполнении студентом учебных и творческих задач.

Границы между этими видами работ достаточно размыты, а сами виды самостоятельной работы пересекаются.

Таким образом, самостоятельная работа студентов может быть как в аудитории, так и вне ее. Тем не менее, рассматривая вопросы самостоятельной работы студентов, обычно имеют в виду в основном внеаудиторную работу. Следует отметить, что для активного владения знаниями в процессе аудиторной работы необходимо не только понимание учебного материала, а наиболее оптимально творческое его восприятие. Реально, особенно на младших курсах, сильна тенденция на запоминание изучаемого материала с элементами понимания. Кафедры и лекторы часто преувеличивают роль логического начала в преподнесении своих дисциплин и не уделяют внимания проблеме его восприятия студентами. Слабо высвечиваются внутри- и междисциплинарные связи, преемственность дисциплин оказывается весьма низкой даже несмотря на наличие программ непрерывной подготовки. Знания студентов, не закрепленные связями, имеют плохую сохраняемость. Особенно опасно это для дисциплин, обеспечивающих фундаментальную подготовку. [3]

Сложность проблемы заключается в необходимости оптимизации сочетания времени на лекционные занятия и на выполнение самостоятельной работы по различным дисциплинам. Сейчас это редко превышает соотношение 1:2, в то время как в Европейских странах Болонского процесса и в США отмечается устойчивая тенденция снижения общего времени на чтение лекций и повышения времени самостоятельной работы студентов. В примерном соотношении 1:3. Именно такое, трёхкратное превышение времени на самостоятельную работу студентов по сравнению лекционной формой занятий считается, в среднем, наиболее эффективным для улучшения качества подготовки специалистов.

Для достижения отмеченного соотношения предстоит проделать невероятно большую работу по созданию подходящих форм и методов организации индивидуальной работы студентов. Предстоит научиться планированию самостоятельной работы, получать информацию о реальных затратах времени студентов на выполнение домашних работ по различным учебным дисциплинам, искать способы ликвидации нехватки аудиторного фонда, компьютерной техники, а также проводить целенаправленную работу по созданию на кафедрах достаточного числа специальных заданий нового поколения. Таких заданий, которые были бы интересны по содержанию и, одновременно, позволяли бы студентам работать самостоятельно.

Полезно подчеркнуть, что повышение роли самостоятельной работы не снижает ценность лекционных форм работы со студентами. Интересно прочитанная лекция выполняет ориентирующую, организующую, мотивирующую, систематизирующую, познавательную и другие важные функции. В этом смысле ни одна другая форма не может успешно соперничать с лекцией. А потому роль интересных лекций никогда не снизится. Правда, однако, такова, что не все вузовские лекторы и лекции интересны студентам. Ряд учебных материалов, которые необходимо запомнить, бесполезно давать в форме лекций, потому что такие материалы могут быть усвоены либо в процессе самостоятельной работы, либо при работе в группах, или делении студентов на пары. Именно при работе в парах у студентов появляется возможность вербализации изучаемых понятий и формирования профессиональной речи. Вот почему появились такие учебные материалы, которые специально создаются для изучения в процессе самостоятельной работы: это материал, подлежащий заучиванию, апробации, вербализации, структурированию, закреплению и совершенствованию в процессе индивидуальной работы. [1]

Хотя в образовательных стандартах на внеаудиторную работу отводится половина учебного времени студента, этот норматив во многих случаях не выдерживается. Количество и объем заданий на самостоятельную работу и число контрольных мероприятий по дисциплине определяется преподавателем или кафедрой во многих случаях исходя из принципа "Чем больше, тем лучше". Не всегда делается даже экспертная, т.е. обоснованная личным опытом преподавателей, оценка сложности задания и времени, требуемого на его подготовку. Не всегда согласованы по времени сроки представления домашних заданий по различным дисциплинам, что приводит к неравномерности распределения самостоятельной работы по времени. Все эти факторы подталкивают студентов к формальному отношению к выполнению работы, к списыванию и, как это не парадоксально, к уменьшению времени, реально затрачиваемого студентом на эту работу. Довольно распространенным стало несамостоятельное выполнение домашних заданий, курсовых проектов и работ (иногда за плату), а так же списывание и шпаргалки на контрольных мероприятиях. Многие учебные задания не настроены на активную работу студентов, их выполнение зачастую может быть осуществлено на уровне ряда формальных действий, без творческого подхода и даже без понимания выполняемых операций.

Основная задача организации самостоятельной работы студентов (СРС) заключается в создании психолого-дидактических условий развития интеллектуальной инициативы и мышления на занятиях любой формы. Основным принципом организации СРС должен стать перевод всех студентов на индивидуальную работу с переходом от формального выполнения определенных заданий при пассивной роли студента к познавательной активности с формированием собственного мнения при решении поставленных проблемных вопросов и задач. Цель СРС - научить студента осмысленно и самостоятельно работать сначала с учебным материалом, затем с научной информацией, заложить основы самоорганизации и самовоспитания с тем, чтобы привить умение в дальнейшем непрерывно повышать свою квалификацию.

Решающая роль в организации СРС принадлежит преподавателю, который должен работать не со студентом “вообще”, а с конкретной личностью, с ее сильными и слабыми сторонами, индивидуальными способностями и наклонностями. Задача преподавателя - увидеть и развить лучшие качества студента как будущего специалиста высокой квалификации [3]

В то же время самостоятельная работа, ее планирование, организационные формы и методы, система отслеживания результатов являются одним из наиболее слабых мест в практике вузовского образования и одной из наименее исследованных проблем педагогической теории, особенно применительно к современной образовательной ситуации. [2]

Четко продуманная организация СРС и СРСП для студентов педагогических специальностей позволит в последующем увидеть профессионалов своего дела. При подготовке учителей, преподавателей различных дисциплин особое место отводится специальным дисциплинам, считая, что методика преподавания сформируется со временем. Но нужно учитывать тот факт, что придя в школу, молодой учитель будет испытывать и так большой стресс, который может усугубиться тем, что он не сможет применить базовые педагогические знания. В связи с этим предлагаю для активизации обучения педагогическим дисциплинам использовать инновационные технологии, в основе которых лежит практикоориентированный принцип педагогики.

Рассмотрим организацию самостоятельной работы на примере дисциплины «Современные педагогические технологии». При изучении данной дисциплины можно отказаться от традиционных лекций в пользу опережающего обучения, по примеру западной педагогики. Студентам до начала лекционных занятий предоставляется учебный кейс, в котором уже предусмотрен электронный вариант лекций. Таким образом, в соответствии с syllabusом дисциплины студент предварительно изучает новую тему. Преподаватель, в свою очередь, на лекционном занятии может лишь пояснять наиболее сложные, трудные моменты, разбирать их на примерах, педагогических ситуациях вместе со студентами, что будет более полезнее, ценнее для дальнейшего обучения. Такой вид работы позволяет сэкономить время на прочтение лекции, конспектировании основных моментов, так как студентами данная работа уже выполнена самостоятельно. Такой подход позволяет формировать профессиональные навыки будущего преподавателя: планирование учебного процесса, определение цели и задач изучаемой темы, умение четко и ясно излагать свои мысли, свое мнение, умение формулировать вопросы и т.д.

При проведении СРСП можно использовать моделирование. Каждое занятие посвящается определенной теме. В соответствии с syllabusом один или два студента проводят урок, применяя данную технологию. Занятие должно быть рассчитано на 30-40 минут для того, чтобы сами студенты потом смогли провести самоанализ и анализ. При этом студенты приобретают практику проведения занятий, разработки поурочного плана, дидактических материалов, оценивания на примере своих одноклассников, что будет способствовать лучшей адаптации в профессиональной сфере. Преимущество такого подхода в том, что в конце курса студенты имеют в своей копилке разработки уроков с использованием разнообразных технологий, при этом уже на практике студенты понимают преимущества и недостатки тех или иных технологий, сложности и возможность их реализации при традиционном подходе.

При планировании СРС в данном курсе предусмотрены задания на составление библиографических карточек, заполнение сравнительных таблиц, разработку поурочного плана с заданными условиями, написание эссе, составление структурно-логических схем и как заключительный момент по итогам курса - выполнение научного проекта по возможной реализации определенной технологии при изучении вузовских дисциплин.

Необходимо отметить, что данные формы проведения занятий будут способствовать самоопределению студентов, позволят посмотреть на педагогические дисциплины с

практической стороны, развивать их творческие способности и, что еще более важно, интегрировать все полученные знания.

Литература

1. Аванесов В.С., Барер Г.М., Брусенина Н.Д. Новые формы научной организации самостоятельной работы студентов // Юбилейная научная конференция МГМСУ (апрель 2005 г.). //testolog.narod.ru

2. Щербакова Е. В. Особенности организации самостоятельной работы студентов по педагогическим дисциплинам // Актуальные вопросы современной психологии: материалы междунар. науч. конф. (г. Челябинск, март 2011 г.).- Челябинск: Два комсомольца, 2011. - С. 139-141. //www.moluch.ru

3. Рекомендации по организации самостоятельной работы студентов //www.isuct.ru/umo/orgproc10

Қ. Қ. Саркенова
Л. А. Ақылова
Астана қ.

БІЛІМДІ ТЕКСЕРУ МЕН БАҒАЛАУДЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Қазақстанда білімді 2011-2020 жылдарда дамытудың мемлекеттік бағдарламасының мақсаттары Болон келісімінің ортақ жоғары білім саласын құру, ұлттық жүйелерді жақындастыру және өзара мойындау идеяларымен сәйкес келеді.

Сол себепті филологиялық бағытта студенттерге білім беру, ең алдымен, студенттің қандай құзырлылықтарды игергендігімен тікелей байланысты. Құзіреттілік дегеніміз – студенттің өзін-өзі ұйымдастыру, басқару, бағалау, қадағалау, түзету әрекеттері. Болон үдерісінің қағидалары бойынша, оқытушы – студентке бағыт беруші, өзінің жинақтаған білім, білік, дағды, машықтарын өмірде қолдана алуына жәрдемдесуші [1, 25]. Құзырлылық идеясы бойынша студент білімді өздігімен игеруі керек. Сондықтан да қазіргі оқу үдерісінде студенттің тікелей оқытушымен қарым-қатысынан гөрі олардың өздік жұмысына бакалавриатта екі есе, магистранттарға төрт есе, докторанттарға алты есе көп мөлшерде уақыт бөлінеді. Әйтсе де, ол оқытушымен тікелей қарым-қатынастағы жұмысы да, білім алушының өздік жұмысы да оқытушы тарапынан бағаланады дегенімізбен, жаңа талаптар бойынша бағалауға білім алушының өзі және бірге жұмыс істеген топтастары да міндетті түрде қатысуы керек.

Оқу нәтижелерін бағалау дегеніміз – білім алушының жетістік деңгейін оқу бағдарламасында бейнеленген эталондық көрсеткіштермен салыстыру үдерісі. Бағалау мақсаты – білім алушының оқу-танымдық әрекеттерін бағыттау және ынталандыру.

Бағаның негізгі талаптары: объективтілік, жариялылық және түсініктілік, ықпалдылық, жан-жақтылық, маңыздылық және беделділік.

Болон үдерісі бойынша оқытудың кредиттік технологиясы жағдайында барлық бақылау түрлері бойынша білім алушылардың оқу жетістіктерін бағалау баллдық-рейтингтік әріптік жүйе бойынша жүзеге асырылады.

Білім алушылардың оқудағы жетістіктері (білімдері, шеберліктері, дағдылары және құзіреттілігі) халықаралық тәжірибеде қабылданған әріптік жүйеге сәйкес («А» әрпінен «D» әрпіне дейін кему дәрежесі бойынша дұрыс баға, «F» – «қанағаттанарлықсыз») 100-баллдық шкала бойынша 4 баллдық сандық эквивалентке сәйкес баллдармен бағаланады.

Сабақ жүргізетін оқытушы ағымдық және аралық бақылаудың барлық түрін өткізеді де, білім алушының ағымдық үлгеріміне сәйкес бағасын шығарады (ағымдық және аралық

бақылаудың орташа арифметикалық бағасы). Бұл жағдайда білім алушылардың оқудағы жетістіктері әрбір орындалған тапсырма үшін 100-баллдық шкала бойынша бағаланады.

Пән бойынша қорытынды баға ағымдық үлгерім мен қорытынды бақылаудың (емтихан бағасы) бағаларының қосындысынан шығарылады. Ағымдық үлгерім бағаның үлесі білім алушының оқу пәнінің бағдарламасын игеру дәрежесінің қорытынды бағасының 60%-нан кем болмайды. Қорытынды бақылау бағасы осы оқу пәні бойынша білімін қорытынды бағалаудың 40%-нан кем болмайды [2].

Пәнді оқу нәтижелері бойынша қорытынды бағаны қою процедурасы нормативті құжаттар ережелеріне негізделеді.

Филологиялық пәндерге тіл мен әдебиет қатыстырылатыны белгілі. Олай болатын болса, әрине, ең алдымен, бағалауда бұл пәндердің ерекшелігі неде деген заңды сұрақ туындайды. Тіл мен әдебиеттің негізгі ерекшелігі ұрпақтан ұрпаққа жалғасып келе жатқан баға жетпес ұлттық құндылықтарымыздың ең бастыларының бастауы екендігінде. Сондықтан филологиялық мамандықты таңдаған білім алушылардың бойына осы қағиданы қалыптастырып, өз мамандығынан гөрі, ұлттық патриотизмді, яғни ұлт алдындағы жауапкершілікті сезіндіре алуы керек. Қарастырып отырған мәселемізге орай, білім алушыларды филологиялық пәндер бойынша бағалау арқылы да жүзеге асады.

Тілдік пәндерді алып қарағанда, әдебиет пәндерімен салыстырғанда нақты. Себебі тілдік пәндер математика пәні секілді нақты болып келеді. Ондағы негізгі ережелер, оларды практикалық жағынан талдай білуі және тілдің ерекшеліктерін түсініп, оны жалпы сөйлегенде, жазғанда дұрыс пайдалана алуы негізге алынады. Әрине тақырыптың зерттелуі, кереғар пікірлер болса, оларды салыстырып, қай пікірді қолдайтыны, егер қолдамаса, не себепті қолдамайтынын жеткізіп, айтып, жазып бере алғанына қарай білім алушыны объективті бағалауға болады. Ал әдебиет пәндерін алатын болсақ, білім алушының теориялық білімімен қатар, әдебиет тарихына байланысты барлық көркем шығармалармен танысып, оқып шығуы қажет. Мәселенің осы жағынан келгенде, білім алушыға өздік жұмысқа көп уақыт шығындайтынын мойындаймыз. Сонымен қатар өзі жинақтаған теориялық білімін сол әдеби шығармаларды талдау дағдысы қалыптасуы керек.

Бұл жағынан алғанда, дәріс пен практикалық немесе семинар сабағымен қатар, білім алушының өздік жұмысын дұрыс ұйымдастыру үлкен рөл атқарады. Білім алушының өздік жұмысының тиімділігі оқу-әдістемелік жағынан қамтамасыз етудің сапасы, оқу мотивациясы, өздігінен жұмыс істей алуының қалыптасқаны, дереккөздермен жұмыс істеу дағдысының болуына және т.б. көптеген факторларға байланысты екені түсінікті.

Ғылыми-педагогикалық әдебиетті талдау «Білім алушылардың өздік жұмысы» ұғымының анықтамасын былайша түсіндіреді:

1. Арнайы белгіленген уақытта дидактикалық мақсатты орындауға бағытталған оқытушы тарапынан ұйымдастырылған білім алушының кезкелген іс-әрекетінің түрлері: білім іздеуі, оның мағынасын түсінуі, шеберлігі мен дағдысын дамыту және қалыптастыру, білімін жинақтау және жүйелеу.

2. Білім алушының өздігінен жұмыс істеу деңгейін анықтайтын оқу әрекетінің түрі, ол өздік жұмысының барлық құрылымдық компонентерінде – проблеманы қоядан, жұмыстың қарапайым түрінен күрделіге, яғни ізденіс сипатындағы жұмыстарға өте отырып, бақылау, өзін-өзі бақылау және түзету аралығында жүзеге асады.

3. Бұл оқытушының тапсырмасы және әдістемелік жетекшілігі бойынша, бірақ оның тікелей қатысуынсыз орындалатын білім алушының жоспарланған жұмысы.

Сонымен өздік жұмыстың тиімділігін қамтамасыз етуге оны кім жоспарлайды және ұйымдастырады (оқытушы немесе білім алушының өзі), ол неге бағытталған (нені мақсат етеді), ол қайда жүзеге асады (аудиторияда, зертханада, кітапханада, үйде, компьютер сыныбында, Internet желісінде және т.с.с.), білім алушының өздігінен жұмыс істей алу деңгейі қандай (алгоритм бойынша тапсырмаларды орындай алады, өздігінен ізденіс жүргізеді, шығармашылық тұрғыда жұмыс істейді) екендігі тұрғысынан бағаланады.

Білім алушының өздік жұмысы – тест, бақылау жұмысы, коллоквиум, реферат, шығарма, сұхбат, сауалнама, рубрика, өзін-өзі бағалау (оның ішінде топ жұмысын бағалау да қарастырылады), портфолио, портфолио, жазбаша жұмыс үлгілері (оның ішінде эссе) және есеп түрінде бақыланатын, оқу-әдістемелік әдебиетпен және нұсқаулармен қамтамасыз етілген, белгілі бір тақырыптар тізбесі бойынша өздігінен оқып-үйренуге берілген жұмыс түрлері.

Филологиялық пәндер бойынша білім алушының өздік жұмысы үшін көп таралған типтік тапсырмалар: кітаппен жұмыс – оқулық, анықтамалық әдебиет, алғашқы дереккөздер және ақпараттың басқа көздері – Internet желісіндегі мәліметтер жинағы мен білім, электронды оқулықтар, мультимедия ресурстары; кез келген деректі лингвистикалық жағынан талдау және көркем шығарманы тілдік және әдеби тұрғыдан талдай білу мақсатында бақылау; шеберліктері мен дағдыларын шыңдау мақсатында жаттығулар орындау; білімі мен шеберліктерін шығармашылық тұрғыда қолдану, құрастыру және модельдеу, ғылыми зерттеу; курс және диплом жұмыстарын орындау, конференцияға баяндама дайындау, ғылыми мақала жазу, магистрлік және докторлық диссертация жазу.

Бағалау жүйесі әділ де түсінікті болу үшін мынадай шарттарға жауап беруі керек: *баға қою барысында қолданылатын шкала*, яғни білім алушы бағалау талаптарымен таныс болуы керек, бағаланатын тақырып бойынша нені білуі керек, не істей алуы керек екендігін анық білуі қажет; *баға қоюдың кезеңділігі*, яғни бақылау түрлері бойынша ағымдық бақылаудың бағалануы, аралық (межелік) бақылаудың бағалануы, қорытынды бақылаудың бағалануы; *білім беру үрдісінің барлық субъектілері арасындағы байланыс механизмі*, білім алушының өзі, топтағы, курстағы білім алушылардың барлығы және оқытушы арасындағы байланыс, яғни өзін-өзі бағалау, топтастар тарапынан бағалануы және оқытушы тарапынан бағалануы; *студенттің өзінің қаншалықты жетік меңгергенін анықтау механизмі*, өз біліміне деген жауапкершілік оқудың негізгі мәселесі ретінде қарастырылатынын білуі қажет.

Мақаламызды қорытындылай келе айтарымыз, білімді тексеріп, бағалауға мынадай талаптар қойылуы керек: бағалаудың жүйелілігі, тұрақтылығы, міндеттілігі; әрбір білім алушының өзінің білімінің, іскерлік дағдысының бағаланатынын түсінуі; білім, білік, дағдылардың түрлі тәсілдер арқылы тексеріліп, бағаланатынын; байқалған кемшілікті білім алушының өзінің түзетуі; оқытушының білім алушылардың білімдерін бақылап, бағалауға, кемшіліктерді жоюдың әдістері мен тәсілдерін білуге үйретуі; бағаның әділ қойылуы; білім алушының өзін-өзі және басқаны бақылауы мен бағалауы; әр тақырыпты оқудың нәтижесіне оқытушының және студенттің баға беруі; бақылау-бағалау үдерісінің әрбір білім алушының оқу үлгерімінің төмендемеуіне, көңіл-күйінің жақсы болуына көмектесуі қажет.

Әдебиеттер

1. Әлімов А. Интербелсенді әдістемені ЖОО-да қолдану мәселелері. – Алматы, 2013. – 448 б.
2. Оқытудың кредиттік технологиясы бойынша оқу үдерісін ұйымдастыру ережелері. ҚР БҒМ Министрінің 2011 жылғы 20 сәуірдегі № 152 бұйрығымен бекітілген.

ИНФОРМАЦИОННО-КОММУНИКАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ В ОБРАЗОВАНИИ

1. Информационные и коммуникационные технологии стали неотъемлемой частью образования в настоящий момент. Представить обучение без ИКТ, уже просто невозможно! Ни один человек умело распорядиться своими возможностями не сможет, без знаний, позволяющими ориентироваться в новом информационном пространстве. Время движется вперед! Информации становится всё больше. Хранить, передавать эту информацию другому поколению, взаимодействовать с культурой без помощи компьютера уже нельзя. Роль ИКТ очень велика и значима для общества. Каждое учреждение, каждый дом обойтись без этого не могут. Компьютер – верный друг и помощник в обучении.

Внедрение новых информационных технологий в учебный процесс имеет два основных направления.

Первое направление - компьютер включается в учебный процесс в качестве «поддерживающего» средства в рамках традиционных методов обучения. В этом случае компьютер выступает как средство интенсификации учебного процесса, его индивидуализации и частичной автоматизации рутинной работы учителя, связанной с учетом, контролем и оценкой знаний учащихся.

Второе направление – это системный подход. Он представляет собой технологизацию учебного процесса. Оно приведет к изменению содержания обучения, пересмотру методов и форм обучения

2. Актуализация вопроса информатизации образования.

Информационные технологии и компьютерные коммуникации (ИКТ) представляют большую важность для решения задач, стоящих перед современной школой, то есть информатизация выступает как фактор модернизации всей системы образования. ИКТ обладают следующими дидактическими возможностями:

- представлять обучаемому информацию в различной форме: текст, графика, аудио, видео, анимация и т.д.;
- выдавать большой объем информации по частям, поэтому изучаемый материал усваивается легче, чем материал учебников и статей;
- активизировать процессы восприятия, мышления, воображения и памяти;
- мобилизовать внимание обучающегося;
- значительно снижать временные затраты учителя на контроль нормативных знаний;
- быть точным и объективным в оценке знаний;
- печатать, воспроизводить и комментировать информацию;
- выходить в мировое информационное сообщество;
- использовать мировые информационные ресурсы в учебных целях.

К дидактическим функциям ИКТ относятся:

- организация различного рода совместных исследовательских работ обучаемых (метод проектов, работу в малых группах и т.д.);
- организация оперативных консультаций обучаемых из центров дистанционного обучения;
- формирование у обучающихся коммуникативных навыков и культуры общения (что предполагает умение кратко и четко формулировать собственные мысли, терпимо относиться к мнению собеседника, аргументировано доказывать свою точку зрения и уметь слушать и уважать мнение партнера);

- формирование умения добывать информацию из различных источников и обрабатывать ее с помощью компьютерных технологий.

Успешность и эффективность применения ИКТ в преподавании общеобразовательных предметов можно гарантировать только в том случае,

- когда учитель в достаточной мере мотивирован на использование ИКТ,
- владеет программными средствами, как общего, так и учебного назначения,
- способен определить место ИКТ в методической системе преподавания учебного предмета;

- ИКТ используются не как цель, а как педагогический инструмент, способствующий достижению цели урока, активизации познавательной деятельности учащихся

Поэтому в настоящее время одной из наиболее актуальных задач системы непрерывного педагогического образования является необходимость формирования информационно-коммуникационной компетентности учителя, которая включает в себя:

- совокупность знаний, навыков и умений, формируемых в процессе обучения и самообучения информатике и информационным технологиям,
- способность к выполнению педагогической деятельности с помощью информационных технологий.

и складывается из трех компонентов:

- знать,
- уметь пользоваться,
- уметь применять в учебной деятельности.

Использование ИКТ позволяет сделать каждый урок насыщенным и динамичным, организовать обучение с использованием дифференцированных и индивидуализированных форм на различных этапах урока и при его подготовке, а именно:

1. На этапе подготовки к уроку

- использование электронных и информационных ресурсов, оформление их на электронных или бумажных носителях;
- создание УМК с помощью Интернет - ресурсов, базовых программ.

2. При объяснении нового материала на уроке:

- использование предметных коллекций,
- использование динамических таблиц и схем,
- применение интернет – ресурсов.

3. На этапе закрепления пройденного материала фронтальные, групповые, индивидуальные и дифференцированные формы организации учебной деятельности учащихся.

4. Для осуществления контроля знаний промежуточное или итоговое тестирование (фронтальное, групповое или индивидуальное). Тесты проводятся по двум вариантам:

- в режиме on-line (на компьютере в интерактивном режиме, результат оценивается автоматически системой);
- в режиме off-line (используется электронный или печатный вариант теста; оценку результатов осуществляет учитель с комментариями, работой над ошибками).

Использование различных тестов и тестовых заданий для контроля и оценки образовательных результатов учащихся приобретает особую актуальность в связи с необходимостью подготовки выпускников к сдаче ЕГЭ. По опыту работы можно выделить следующие формы занятий, при которых работать в компьютерном классе наиболее эффективно:

- диагностическое тестирование качества усвоения материала;
- тренировочный режим для отработки элементарных умений и навыков после изучения темы;
- обучающий режим при работе с отстающими учениками, у которых применение компьютера обычно значительно повышает интерес к процессу обучения;
- режим самообучения;

- режим графической иллюстрации изучаемого материала.

Критерии оценки урока с использованием ИКТ:

Психолого-педагогической теорией разработаны многочисленные схемы анализа урока, построенные на разных основаниях. Современный урок, в том числе с применением информационно-коммуникационных технологий, — это далеко не однообразная и единая структурно-содержательная схема. Для выбора схемы анализа такого урока необходимо учитывать современные критерии качества образованности учащихся, владеть умениями отбора и перестройки содержания изучаемых знаний, моделирования и конструирования условий и средств, поддерживающих и развивающих личностные структуры сознания учащихся, как основу их личностной самоорганизации. Самое главное — урок рассматривается сегодня не только как деятельность учителя, т.е. как форма обучения, но и как деятельность ученика, т.е. как форма учения.

Анализ любого урока представляет собой комплексный подход, в котором психологический, педагогический, содержательный, методический и предметный аспекты тесно взаимосвязаны. Сам по себе анализ урока как процесс осознания и самопознания формирует у учителя аналитические способности, развивает интерес и определяет необходимость изучения проблем обучения и воспитания. Умение проводить наблюдения за сложными педагогическими явлениями, анализировать их, обобщать и делать научно обоснованные выводы, служит действенным средством совершенствования профессионально-педагогического мастерства.

Исходя из вышесказанного, можно предложить для проведения анализа и оценки урока с применением информационно-коммуникационных технологий следующую схему.

Во-первых, анализируются методы деятельности учителя и ученика на всех этапах урока, на которых используются ИКТ.

Во-вторых, анализируется деятельность преподавателя по следующим критериям:

1. Методика использования ИКТ на этапах урока (применяется адаптированная методика использования средств ИКТ, применяется авторская методика использования средств ИКТ, используются электронные образовательные ресурсы как источник дополнительной информации по предмету).

2. Методы использования средств ИКТ (выбранные методы использования средств ИКТ служат активизации познавательной деятельности учащихся, выбранные методы использования средств ИКТ способствуют решению дидактических задач урока, ИКТ используются не как цель, а как еще один педагогический инструмент, способствующий достижению цели урока).

3. Организация учащихся при работе с использованием ИКТ (использование средств ИКТ повышает эффективность учебной деятельности учащихся, ИКТ используются как способ самоорганизации труда и самообразования учащихся, как способ расширения зоны индивидуальной активности учащихся, ИКТ дают возможность реализации личностно-ориентированного подхода в обучении).

4. Соблюдение санитарно – гигиенических требований (соблюдаются технические требования к проведению урока с использованием компьютера, соблюдаются эргономические требования к проведению урока в компьютерном классе).

5. Влияние использования ИКТ на результативность обучения (использование средств ИКТ способствует достижению всех целей урока, использование средств ИКТ способствует эффективному закреплению материала, использование средств ИКТ способствует оперативному контролю знаний учащихся и повышению качества обучения).

В-третьих, на основе, проведенного анализа, даются рекомендации и рецензия на урок:

- выполнение плана урока
- достижение целей урока

- как применение ИКТ способствует повышению эффективности и качества обучения
- какие изменения целесообразно внести при повторном проведении урока на эту же тему
- общее заключение об уроке

Необходимо отметить, что систематический анализ учебных занятий, проведенных с применением ИКТ, и оформление материала в виде методических рекомендаций, позволяет разработать общую методику использования информационных технологий в учебном процессе.

Подводя итог, хочу сказать: « ИКТ – это настоящее, это будущее, это прошлое. Образование, да и вообще любая сфера жизни, будет изучена и достигнута, передана и усвоена, только с помощью информационных технологий. Поэтому изучать ИКТ просто необходимо!» ИКТ делают страну развитой, конкурентоспособной на мировом рынке. Государство, в настоящее время, признало важность роли ИКТ, и поэтому эффективность функционирования экономики и управления стало базой для их проникновения в инфраструктуру страны. Всё это позволяет предполагать дальнейшее динамичное развитие отрасли, что и нужно и просто необходимо в настоящий момент!

В заключение хочу отметить, что никакая машина не заменит труд учителя, но компьютер может сделать этот труд более эффективным, интересным и для детей, и для учителя.

Литература

1. Ахметшина Г.Х. Использование ИКТ в учебно-воспитательном процессе.
2. Лямзин Д.В. Использование ИКТ в учебном процессе // Материал из Letopisi.Ru — «Время вернуться домой».
3. Бабич И.Н. Новые образовательные технологии в век информации / Материалы XIV Международной конференции «Применение новых технологий в образовании». – Троицк: Фонд новых технологий в образовании «Байтик». – 2003.
4. Новые педагогические и информационные технологии в системе образования / Под ред. Е.С. Полат. - М., 2000.

К. Т. Байжуманова
г. Астана

ВНЕДРЕНИЕ ДИСТАНЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ЕВРАЗИЙСКОМ ГУМАНИТАРНОМ ИНСТИТУТЕ

Дистанционные технологии – система форм и методов организации обучения, позволяющая студенту получать образование вне зависимости от его местонахождения и возможности очного контакта с преподавателем. Дистанционное образование базируется на активном использовании информационных и коммуникационных технологий, предлагая двухстороннюю связь в самых различных формах как синхронном, так и в асинхронном режимах с использованием электронной почты, Интернета или телеконференций. Они позволяют облегчить взаимодействие между студентом и разными типами учебных ресурсов.

Дистанционное обучение - новая организация образовательного процесса, базирующаяся на принципе самостоятельного обучения студентов. Дистанционное образование является средством предоставления образовательных услуг широкому кругу

людей, стремящихся учиться, но не имеющих возможности или желания посвятить свое время обучению в традиционной форме. [1]

В отличие от традиционного обучения, когда студент посещает лекции, получает теоретический материал, затем на семинарах отрабатывает определенные практические навыки, в дистанционном обучении нет прямого, очного контакта преподавателя со студентом, студенту предоставляются учебные материалы, по запросу через электронную почту. Таким образом, обеспечивается постоянный доступ к учебным ресурсам, при условии наличия у студента выхода в Интернет.

О человеке, получившем образование дистанционно, говорят, что он внутренне организован, имеет высокую мотивацию к учёбе, способен к самообразованию, не боится новых технологий.

Преимущества дистанционного обучения

- гибкость процесса обучения (доступ к обучению в любое время);
- возможность обучаться на расстоянии, из любой точки мира;
- получение первого или второго среднего профессионального образования;
- обучение без отрыва от основного места учёбы, работы или бизнеса;
- отсутствие обязательных очных лекций.

Нельзя считать, что дистанционное образование то же самое, что и заочное. Заочное образование – поточное. Это общий для всех учебный план, общие сроки сдачи контрольных и курсовых работ, сессия зимой и летом в определенные сроки.

Дистанционное образование предполагает совершенно другие подходы. Дистанционное образование – это учеба по индивидуальному плану, и в этом главное его отличие от заочного. [2]

Каждый "дистанционный" студент прикрепляется к преподавателю, задача которого – курировать ваше обучение, консультировать по сложным темам и вопросам, проверять контрольные работы и тесты, помогать готовиться к экзаменам. С ним вы и будете постоянно общаться – либо по телефону, либо через Internet, а то и через спутник.

Комплект учебных материалов "дистанционный" студент получает сразу при зачислении на занятия (как правило, сразу после оплаты обучения). Это не обычные учебники, к которым мы привыкли. Это и тексты лекций, и задачки, и практикумы, и задания для самостоятельной работы на разных носителях – традиционных бумажных, CD, аудио- и видеоносителях.

Важным отличием дистанционного образования от заочного является тот факт, что вы сами выбираете последовательность изучения предметов и темп работы. Например, за один семестр может пройти курс, который в дневном вузе изучают целый год или наоборот. [3]

Жесткая отчетность – на этом держится вся система дистанционного образования. За каждый пройденный раздел курса необходимо отчитываться перед своим преподавателем (тесты, контрольные работы и т.п.). И пока не будут получены результаты, дальше процесс обучения не продолжится. Кстати "дистанционный" диплом западных вузов ничем не отличается от обычного (там пишется, что вы прослушали полный курс такого-то университета, но не указывается, на какой форме обучения).

В Евразийском гуманитарном институте в 2011-2012 учебном году начинают вводиться элементы дистанционной технологии обучения при помощи авторизованной системы обучения «PLATONUS». При этом уже в 2010 -2011 учебном году на заочной форме обучения использовались ресурсы веб-сайта: для студентов были размещены силлабусы по отдельным предметам на 1 и 2 семестры обучения, преподавателям были подготовлены, а затем розданы персональные электронные адреса. Преподаватели и студенты могли осуществлять связь при помощи электронной почты. В данный момент эти электронные адреса сохраняются и могут использоваться.

Весной с сотрудниками и преподавателями ЕАГИ были проведены обучающие семинары по использованию программы «PLATONUS». Для специалистов, которые

непосредственно должны были заниматься программой, занятия проводили разработчики программы. Далее преподаватели, которые прошли обучение, провели разъяснительную работу среди преподавателей кафедры. В июне для каждой кафедры отдельно был проведен семинар по вопросам тестирования и комплектования кейсов преподавателей. Необходимо отметить, что до летних отпусков были сформированы кейсы, а также тестовая база.

На начало учебного года для студентов первого курса формируются кейсы на дисках, которые были предоставляются им до начала обучения. Кейсы включают в себя силлабусы, а также материалы лекций, УМК преподавателей в PDF – формате. На установочной сессии со студентам 1 курса проводится практикум по использованию программы, предоставляются логины и пароли.

В течение сентября - ноября заполняется контент по учебной документации на очном и заочном обучении. Формируются группы, закрепляются дисциплины за преподавателями и т.д. В вузе подключена локальная сеть, при помощи которой можно осуществлять удаленную связь, а также посредством INTERNET.

На сегодняшний день в ЕАГИ активно используются элементы дистанционных технологий:

- 1.проводятся рубежные контроли в тестовой форме в системе «PLATONUS»;
- 2.заполняются ведомости рубежных контролей, экзаменов в электронном виде;
- 3.студентам в этой же системе предоставляются силлабусы, учебные кейсы;
- 4.преподаватели индивидуально или отдельно группам высылают задания на определенный срок и т.д.

Литература

- 1.Дистанционное обучение // www.web-learn.ru/index.php?option
- 2.Информационные технологии в образовании // physics.herzen.spb.ru/teaching/materials/gosexam/b25.
- 3.Дистанционное образование // www.scherbakov.biz/main/distant/methods.htm

**II СЕКЦИЯ. ӘЛЕУМЕТТІК-ГУМАНИТАРЛЫҚ ҒЫЛЫМДАР: ТАРИХ,
ӘЛЕУМЕТТАНУ, ФИЛОСОФИЯ, ӘЛЕУМЕТТІК ЖҰМЫС, ЭКОЛОГИЯ,
ВАЛЕОЛОГИЯ**

**СОЦИАЛЬНО-ГУМАНИТАРНЫЕ НАУКИ: ИСТОРИЯ, СОЦИОЛОГИЯ,
ФИЛОСОФИЯ, СОЦИАЛЬНАЯ РАБОТА, ЭКОЛОГИЯ, ВАЛЕОЛОГИЯ**

**А. Ж. Аманбаев
г. Астана**

**ОБРАЗОВАНИЕ И ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ КАЗРЕВКОМА
(июль 1919 – октябрь 1920 гг.)**

Идея образования этого органа родилась в непростых условиях весны и лета 1919 года и отражала сложившееся соотношение политических сил, заинтересованных в достижении национального примирения в крае как важной предпосылки скорейшего завершения гражданской войны.

Исход стратегического противостояния в гражданской войне к весне 1919 года во многом предreshался тем, за кем пойдет население национальных окраин. Вспомним, что общее наступление войск Восточного фронта в начале марта уже вскоре сменилось мощным натиском колчаковцев, которые, расширяя оккупацию севера и центра Казахстана, 10 апреля захватили Костанай, а 18 апреля под натиском белоказаков пал Актюбинск. Вторично оказался отрезанным от центра Советский Туркестан [1, с. 104].

Некоторые уступки Советской власти в вопросе о перспективах казахской государственности могла сделать возможным переход на ее сторону руководителей "Алаш-Орды", имевших большой вес среди коренного населения края. Тем более позиции ее лидеров уже существенно смягчились после того, как идея автономии "Алаш" была отвергнута Сибирским правительством Колчака. Таким образом, обстоятельства вновь на повестку дня поставили вопрос о советской казахской государственности, ранее отодвинутый до окончания гражданской войны. Именно от его продвижения вперед усилиями обеих заинтересованных сторон зависела степень поддержки большей части коренного населения края Советской власти.

В начале 1919 года лидер казахских большевиков А.Джангильдин через Тургайского уездного комиссара беспартийного Б.Каралдина, лично знакомого с А.Байтурсиновым и ранее (в 1917 г.) сотрудничавшего с представителями алашского движения в составе уездной земской управы, устанавливает контакты с руководителями "Алаш-Орды", чем было положено начало двухстороннему переговорному процессу [2]. В мае того же года А.Джангильдин, А.Байтурсинов, Б.Каралдин и другие представители казахского края прибывают в Москву для участия в завершающей стадии переговоров о перспективах развития казахской государственности. Делегация была принята В.И.Лениным, И.В.Сталиным и другими большевистскими руководителями. Стороны договорились об образовании казахской автономии на советских началах, до ее объявления учреждался Казревком с введением в него представителей большевиков и "Алаш-Орды".

Проект положения о Казревкоме, предварительно обсужденный в ряде комиссий и одобренный Наркомнацем РСФСР, 10 июля 1919 года был рассмотрен и утвержден СНК РСФСР. Так, наряду с правительством Туркестанской АССР был образован Казревком, который учреждался для управления степными областями Казахстана вплоть, как указывалось в декрете, "до созыва всеобщего киргизского съезда... и объявления автономии Киргизского края". Он сосредотачивал в своих руках "высшее военно-

гражданское управление краем" [3, с. 14]. Документом устанавливалось, что сам Казревком готовит условия для собственного упразднения и что основной его задачей является разработка проекта положения о казахской советской автономии для представления на утверждение всеобщего съезда Советов казахского края [3, с. 15].

Вместе с тем другие цели и задачи Казревкома, перечисленные в указанном документе, давали созданному органу полномочия временного советского правительством Казахстана. И в период с июля 1919 по октябрь 1920 годов он действительно был реальной властью в крае.

В состав Казревкома входили С.Пестковский, С.Мендешев, А.Джангильдин, А.Байтурсынов, Б.Каратаев, Т.Седельников, Н.Бегимбетов, Б.Каралдин, Г.Сафаров и другие. Одни из них работали в составе органа в течение всего срока его полномочий, другие лишь некоторое время, поскольку по разным причинам были отозваны или переведены на другую работу.

В силу самих обстоятельств, в которых приходилось действовать Казревкому, он много занимался военно-политическими вопросами вплоть до мобилизации местных людских и материальных ресурсов для достижения победы над противником. Его представители вместе с бойцами Красной Армии первыми входили в города, аулы и села, сразу же начинали работу по строительству местных органов советской власти, затем обеспечивали в их деятельности выполнение всех функций органов государственного управления, среди которых были вопросы снабжения населения продовольствием и топливом, организации здравоохранения и образования, сбора налогов и охраны правопорядка и другие.

Казревком во второй половине 1919 года и в начале 1920 года много внимания посвятил вопросу о сближении с лидерами "Алаш-Орды" и объявлению в отношении их амнистии. Эти усилия увенчались успехом: начался массовый переход алашординцев на сторону Советской власти. Тем самым была предотвращена дальнейшая эскалация противостояния внутри коренного населения по классовому принципу и ускорен процесс установления в регионе гражданского мира. Это в свою очередь усиливало позиции Советской власти среди коренного населения края, которое вслед за своими духовными лидерами все больше и больше и больше поддерживало новую власть в ее противостоянии контрреволюционным силам. В конце 1919 года основная территория Казахстана была освобождена от белогвардейцев. В марте 1920 года был ликвидирован последний фронт гражданской войны в Казахстане – Семиреченский фронт [4, с. 297].

И тем не менее самыми главными и определяющими для Казревкома были вопросы подготовки созыва Учредительного съезда Советов Казахстана, проведение выборов делегатов на съезд, выработка учредительных документов предстоящего съезда, собрание земель будущей автономной республики. Причем, как свидетельствуют документы и в особенности протоколы самого органа, работа эта протекала в весьма напряженных условиях и многократно еще более усложнялась под влиянием множества факторов.

С мая 1920 года инициатива подготовки проекта Положения об образовании Казахской Автономной Республики переходит к центру. 17 августа, а затем вторично 24 августа проект указанного документа обсуждался в СНК РСФСР. Одобренный документ был направлен на утверждение ВЦИК и 26 августа вошел в силу "Декрет об образовании Автономной Киргизской (Казахской) Социалистической Советской Республики", подписанный председателем ВЦИК М.И.Калининым и предсовнаркомом страны В.И.Лениным.

На открывшемся 4 октября 1920 года Учредительном съезде Советов края Казахская Автономная Советская Республика была провозглашена. Таким образом, Казревком своей деятельностью активно содействовал процессу национального примирения в крае, скорейшему завершению в регионе гражданской войны,

воссоединению этнической территории казахов и образованию национальной государственности в составе РСФСР.

Литература

1. См.: История Казахской ССР. - Алматы: 1967. - С. 104.
2. ЦГА РК, ф. 16, оп. 1, д. 1, лл. 73-74.
3. Протоколы Революционного комитета по управлению Казахским краем (1919-1920 гг.). Сб. документов. - Алматы: 1993. - С. 14.
4. См.: История Казахстана с древнейших времен до наших дней (очерк). - Алматы: 1993. - С. 297.

А. М. Алиева
г. Астана

ПРОБЛЕМЫ ЭКОЛОГИИ В СОВРЕМЕННОМ КАЗАХСТАНЕ

На сегодняшний день одной из самых важных проблем всего мира является – экология. Начало XXI века характеризуется обострением экологической ситуации на планете. Тревога за дальнейшее экологическое состояние мира нарастает с каждым днем все больше и больше. Казахстан не исключение, и вопросы экологии остро стоят перед нами. Проблемам экологии страны уделяется немало внимания, как со стороны государства, так и со стороны общественных организаций. Правительство нашей страны приняло Концепцию экологической безопасности на 2004-2015 годы, был образован Совет по устойчивому развитию при Правительстве Республики Казахстан, была одобрена Концепция перехода к устойчивому развитию на 2007-2024 годы [1]. Все эти предпринятые меры свидетельствуют об актуальности проблем экологии в нашем обществе. В современном казахстанском обществе экологические проблемы охватывают такие аспекты жизни как экономика, демография, здравоохранение, социология, национальная безопасность. Таким образом, мировое, в том числе и казахстанское общество, уже не может жить, игнорируя экологические требования.

Казахстан в составе бывшего СССР являлся крупным источником сырьевых ресурсов и имел богатейшие природные ресурсы, которые нужно было в ускоренных темпах осваивать. Политические преобразования, осуществленные в эпоху социализма, в бывшем Советском Союзе превратили Казахстан в источник сырьевых ресурсов для развития перерабатывающей промышленности, а также в военный полигон для испытания различных видов ядерного оружия [2]. К моменту обретения независимости Казахстан уже имел тяжелые экологические проблемы. Эти экологические проблемы являются результатом политики бывшего Советского Союза. Следует напомнить об экологическом вреде, нанесенном вследствие освоения целины, функционирование долгих лет сети ядерных полигонов, проблема Аральского моря, нерациональное применение оросительной системы и т.д. Эти экологические проблемы и по сей день остаются нерешенными и имеют глобальное значение. Экологические проблемы такого рода делают нашу страну экологически уязвимой территорией.

За период независимости экологическая ситуация несколько изменилась, и к старым наболевшим проблемам присоединились такие проблемы как:

- ✓ загрязнение воздуха
- ✓ проблема Каспийского региона
- ✓ состояние водных ресурсов
- ✓ радиоактивная обстановка
- ✓ комплекс «Байконур»

Казахстан занимает одно из ведущих мест по запасам полезных ископаемых. Добыча и использование минеральных ресурсов способствовали загрязнению окружающей среды. По данным экологов за последние годы в Казахстане увеличился индекс загрязнения атмосферы. Загрязнение воздушного бассейна за последние годы стало первостепенной экологической проблемой. Одной из причин роста загрязнения атмосферы является деятельность промышленных заводов [3]. Во многих промышленных центрах экологическую опасность создают специфические загрязняющие вещества. Такие элементы как аммиак, фенол, сероводород, формальдегид попадая, в организм человека, наносят серьезный урон здоровью. Территориальное размещение выбросов в атмосферу неравномерно. Масса выбросов, приходящаяся на одного человека, проживающего на соответствующей территории, зависит как от антропогенной нагрузки на территорию, так и от плотности населения. Таким образом, за 1992 год на одного человека приходилось 237 килограммов выбросов вредных веществ. Наибольший уровень загрязнения воздуха отмечен в Алматы, Жамбыле, Темиртау, Усть-Каменогорске, Зыряновске, Шымкенте, Лениногорске, Караганде и в Актау. Основной причиной загрязненности воздушной среды является строительство промышленных предприятий по «экологически грязным» проектам, не предусматривающим малоотходные и безотходные производства [4]. В период 1991-1995 годов наблюдался большой объем выбросов загрязняющих средств. В этот период экономического спада объем выбросов колебался от 4278 до 3097,4 тыс. тонн в год [5]. Кроме того, одной из причин атмосферного загрязнения является низкий уровень утилизации вредных веществ. Наивысшие показатели загрязненности атмосферного воздуха характерны для промышленных центров республики, в связи с этим региональные различия в экологической сфере формируются в силу особенностей размещения производственных мощностей.

Следующая не менее важная экологическая проблема – Каспийский регион. Каспийский регион стратегически важный регион, как для Казахстана, так и для других прибрежных государств. Устойчивая тенденция ухудшения экологической ситуации в Каспийском регионе обусловлена увеличением объемов добычи нефти. По оценкам, доказанные запасы нефти Каспия составляют 4-6 млрд. т, или 3% мировых запасов. В настоящее время объем добычи каспийской нефти составляет 1,5 % мирового, или 4% стран Ближнего Востока.

Особая проблема – водные ресурсы. Огромные, все возрастающие с каждым годом темпы массового потребления пресной воды приводят к тяжелым последствиям. Дефицит водных ресурсов, их повышенное загрязнение ставят проблему водных ресурсов в ряд особо актуальных. Кроме того, Казахстан по водообеспеченности занимает последнее место среди стран СНГ. Удельная водообеспеченность равна 6,0 тыс м³ на одного человека.

Наибольшую опасность для жизни и здоровья человека представляет радиоактивное загрязнение окружающей среды. Основным источником радиоактивного загрязнения окружающей среды являются природные зоны с повышенным радиационным фоном. Особую экологическую опасность для населения страны представляет космодром «Байконур». Деятельность данного комплекса имеет как положительные, так и отрицательные стороны. К отрицательной стороне относится отравление высокотоксичными компонентами несгоревшего космического горючего, в состав которого входит гептил – вещество, которое не разлагается и обладает мутагенными свойствами.

Подводя итоги, хотелось бы отметить, что состояние окружающей среды Казахстана как в годы советской, так и в годы независимого периода остается неутешительным. Анализ экологической ситуации показывает, что процесс загрязнения окружающей среды неуклонно растет. К общеизвестным глобальным экологическим проблемам нашей страны добавились новые проблемы, которые ждут своего решения.

Литература

1. Статистический ежегодник Казахстана: Статистический сборник / Под ред. Б.Т. Султанова. – Алматы: Агентство Республики Казахстан по статистике, 2006.
2. Станбаева С.О. Экологическая безопасность Республики Казахстан в свете Стратегии «Казахстан – 2030»: политологический анализ: автореф. дисс...канд. полит. наук: 23.00.02. – Алматы, 2008. -28 с.
3. Куспанова Г.Б. Экологическая политика в контексте национальной безопасности Республики Казахстан: автореф. дисс...канд. полит. наук: 23.00.02. – Алматы, 2007. -28 с.
4. Асылбеков М.Х., Козина В.В., Демографические процессы современного Казахстана. – Алматы; Атамұра, 1995, 128 с.
5. www.stat.kz

А. Ж. Басымова
г. Щучинск

ФОРМИРОВАНИЕ ЭКОЛОГИЧЕСКОГО МИРОВОЗЗРЕНИЯ У СТУДЕНТОВ НА УРОКАХ ХИМИИ И ВО ВНЕУРОЧНОЕ ВРЕМЯ

«Природа - не только среда, окружающая нас, но всенародное достояние и богатство, за которое каждый гражданин нашего общества в ответе - это красная нить мировоззренческих убеждений, от которых зависят социально-политические позиции человека. Формирование таких позиций, мировоззренческих убеждений зависит от того, как познается природа, как человек с детства видит, понимает и чувствует ее, как она входит в его жизнь» – писал В.А.Сухомлинский

Эти слова В. А. Сухомлинского взяты мною за основу воспитания и обучения, так как одной из задач экологического образования на современном этапе является формирование у будущих специалистов современного экологического мировоззрения, развивающего способность осуществлять свою профессиональную деятельность в соответствии с возможностями природы, исходя из принципа «не навреди». В образовательной системе и в обществе в целом распространен «узко педагогический подход» к экологическому воспитанию. [1]

Современный подход в условиях глобального экологического кризиса должен быть шире, включая основные направления экологического воспитания: формирование экологического мировоззрения через систему непрерывного экологического образования (естественнонаучный подход) и образования для устойчивого развития, культурологическое (формирование экологической культуры), психолого-эколого-педагогическое, медико-экологическое, социо-экономо-экологическое, эколого-юридическое (правовое), социо-эколого-политическое, духовно-экологическое и эколого-этическое направления. [2]

Немецкий гуманист И.В. Гете отмечал, что нет ничего страшнее невежества. Именно отсутствие необходимых знаний, их несоответствие реальной ситуации, которая порождает несостоятельность предусмотреть все, и в том числе негативные, следствия вмешательства человека в естественные процессы, а не злая воля, является главной причиной экологического кризиса. Поэтому экологические знания должны включаться практически во все учебные программы от философии и социологии до химии и этики. Необходимо в рамках обучения по всем школьным предметам получать необходимые сведения о сохранении и улучшении среды человека.

Роль химии в решении экологических проблем на современном этапе значительна, практически к каждой теме школьного курса химии можно подобрать соответствующий экологический материал:

- Изучая состав, строение и свойства веществ, химия может ответить, как ведет себя то или иное вещество в атмосфере, почве, водной среде, какие воздействия оказывает оно и продукты его превращений на биологические системы;

- Раскрывая механизмы биогеохимических процессов в природном круговороте элементов, химия способствует решению задачи наиболее естественного и «безболезненного» вхождения промышленного производства в природные циклы, делая его частью какой-либо экосистемы;

- Используя разнообразные методики химико-аналитического контроля состояния объектов окружающей среды или качества готовой продукции ряда отраслей промышленности (химической, нефтехимической, микробиологической, фармацевтической), химия позволяет получить информацию, необходимую для последующего принятия решений о предотвращении поступления вредных веществ в контролируемые объекты, очистке этих объектов, способах их защиты и т.д. [3]

При составлении тематического планирования учитываем экологические аспекты.

Например в 9 классе :

Тема: «Электролитическая диссоциация веществ»

Применение электролитов в промышленности, сельском хозяйстве, медицине, быту. Механизм закисления почв, воды. Ионы, проявляющие токсичность. Окислительно-восстановительные реакции как источники появления токсичных веществ в природной среде.

Тема : «Подгруппа кислорода»

Озон — сильнейший окислитель и токсикант. Сера как элемент, входящий в состав веществ — загрязнителей природной среды. Сероводород и оксиды серы как загрязнители природной среды. Последствия образования сернокислотных дождей (влияние на водоемы, хвойные породы деревьев).

Тема: «Подгруппа азота»

Аммиак как загрязнитель окружающей среды. Положительное и отрицательное воздействие аммиака и его соединений на живые организмы. Производство аммиака как пример экологически чистой технологии. Проблемы накопления оксидов азота в атмосфере, их участие в фотохимическом смоге, образовании кислотных дождей. Химические методы очистки газообразных выбросов, содержащих оксиды азота.

Тема: «Подгруппа углерода»

Адсорбция как один из методов улавливания отравляющих веществ.

Оксиды углерода — загрязнители атмосферы. Влияние углекислого газа на жизнедеятельность организмов; снижение фотосинтеза у растений и ухудшение дыхания у животных, человека. Отравляющее действие угарного газа. Парниковый эффект: причины возникновения, возможные последствия и пути их предотвращения. Соединения кремния

как загрязнители среды обитания живых организмов.

Демонстрационный опыт «Адсорбция углем различных веществ (красителей, газов)». [4]

Однако, проблема состоит в том, как преподнести этот материал, чтобы студентам он был интересен, чтобы не вызывал «отторжения» как нечто надоевшее и «привыкшее». Даже при самом скромном оснащении химического кабинета существует возможность организовать для заинтересованных студентов небольшие экологические исследования. Например, в ходе изучения химии в 10-11 классах разработаны и проводятся такие уроки исследования как, например, «Биохимия почв»: в ходе проведения работы студенты не только знакомятся с химическим составом почв, но и делают выводы о соотношении организмов и качестве почв, токсичности элементов, сами дают рекомендации по

природоохранным мероприятиям. (приложение № 1). При изучении раздела «Химия в быту» проводятся практические уроки, где студенты учатся применять на практике полученные знания по химии для решения бытовых проблем: «Контроль качества продуктов питания», «Анализ минеральной воды и прохладительных напитков», «Препараты бытовой химии в нашем доме», «Химические средства защиты растений и экология». [5] Рассматривая вопрос о химических реакциях, необходимо сформировать у студентов представление о природе, как о едином целом, о том, что химические реакции протекают в живой и неживой природе, что живая и неживая природа взаимосвязаны. Американский ученый-эколог Б.Коммонер в своей книге прослеживает экологические траектории движения химических элементов, которые составляют природную среду. «В любой природной системе экскременты и отбросы одних организмов служат пищей для других. Углекислый газ, который выделяют животные как отходы дыхания- это превосходное питательное вещество для зеленых растений. Растения «выбрасывают» кислород, который используется животными. Органические отбросы животных служат пищей для разлагающихся бактерий. Их отбросы- неорганические вещества, такие, как азот, фосфор и углекислый газ, становятся пищей для водорослей». [6]

Таким образом, ничто не «исчезает», то или иное вещество превращается в другое, оказывая влияние на жизненные процессы любого организма, частью которого оно становится на некоторое время. Очень важно развить у школьников, студентов ценностную ориентацию в отношении экологических проблем, вызывать у них чувство сострадания, ответственности, желание активной деятельности. С этой целью можно предложить следующие виды заданий:

-найти в каких-либо печатных изданиях (газетах, журналах, книгах) сообщения о неблагоприятных экологических ситуациях. Сформировать свое отношение к этой публикации.

-используя свой опыт, придумайте (или опишите) ситуацию, в которой по вине человека страдает природа (ее обитатели).

- Предложите правила поведения школьника в природной среде:

а) на отдыхе;

б) во время экскурсии;

в) при выполнении общественно полезного труда вне школы.

Что именно вы можете сделать для сохранения и улучшения природной среды?

Для проверки результативности полученных экологических знаний можно оценить с помощью экологических анкет (приложение № 3, 4), которые по окончании учебного года провожу среди учащихся. Результаты анкетирования последних 3-х лет выявили положительные тенденции: снижение прагматической установки по отношению к природе и увеличение количества учащихся с эстетической, когнитивной и этической установкой, смещение экологического сознания учеников из области антропоцентрической в область эоцентрическую. Это вселяет надежду на то, что экологический кризис не уничтожит человеческую цивилизацию в наступившем тысячелетии. [7]

Успешная деятельность в области экологического образования позволяет решать немаловажную проблему нашего времени - формировать у студентов бережное отношение к окружающей среде, умение применять теоретические знания в повседневной жизни, углубить знания по химии в прикладном аспекте.

Экологическое образование и воспитание обеспечивают понимание важности правильного поведения в природной среде, умение предвидеть и оценить последствия своей деятельности, осознание природы как национального общественного достояния. [8]

Анализ состояния проблемы в теории и практике показал, что процесс экологического воспитания учащихся подросткового возраста будет осуществляться более успешно, если:

- 1) в программах и учебниках соответствующих дисциплин четко и конкретно вычленяются экологические проблемы;

- 2) усилены экологические элементы взаимосвязи предметов естественного цикла;
- 3) вопросы экологии будут рассматриваться во взаимосвязи, будет обеспечиваться их практическая направленность;
- 4) будет осуществляться поэтапное воспитание учащихся посредством включения их в разнообразные формы учебной и внеурочной экологической деятельности;
- 5) в процессе экологического воспитания будут учитываться как возрастные особенности подростков, так и особенности экологических проблем региона.

Таким образом, содержание школьного курса естественных дисциплин способствует экологическому образованию школьников и имеет для этого огромные возможности. В их реализации и подготовке экологически грамотного поколения основная роль принадлежит учителю, его творческой инициативе.

Литература

1. Двятковская Е.Н. Байкальское соглашение: рефлексия проблем, выявленных интернет-конференцией. Экологическое образование: эколого-культурные традиции и инновации. Сборник материалов научно-практической конференции. – М.: МИОО. – 2006. 13 с.
2. Ю.В. Новиков, "Природа и человек", Москва, "Просвещение", 1991 г.
3. М.В. Зуева, Б.В. Иванова "Совершенствование организации учебной деятельности школьников на уроке химии", Москва, "Просвещение", 1989 г.
4. В.И. Колесников "Экологическое образование учащихся в процессе школьного химического эксперимента", РИПКРО, Москва, "Химия в школе", № 5, 1991 г.
5. Экологическое образование и воспитание учащихся средствами предмета химии", Киров, 1990 г.
6. Б. Коммонер "Замыкающий круг", Мысль, 1974 г.
7. С.В. Алексеев, А.Н. Беккер "Из опыта проведения факультативных курсов по экологическому образованию школьников", "Химия в школе", № 5, 1991 г.
8. Баландин Р.Н., Бондарев Л.Г. Природа и цивилизация. – М.: Мысль, 1988.
9. Морозов Г.И., Новиков Р.А. Глобальная экологическая проблема. – М.: Мысль, 1988.
10. Реймерс Н.Ф. Охрана природы и окружающей человека среды. Словарь-справочник. – М.: Просвещение, 1992.

С. Ж. Дүйсен
Астана қ.

МЕКТЕПТЕГІ ҚАЗАҚСТАН ТАРИХЫ ПӘНІНІҢ ОҚУ БАҒДАРЛАМАСЫНЫҢ БІЛІМ МАЗМҰНЫН ЖЕТІЛДІРУ ТУРАЛЫ КЕЙБІР ҰСЫНЫСТАР

Білім беру жүйесін жаңғырту мемлекеттік саясаттың басым бағыттарының бірі. Бүгінгі таңда елімізде білім саласындағы жауапты міндеттердің бірі – заман талабына, мемлекетіміздің саясатына және ұлттық құндылықтарымызға сай білім мазмұнын жаңарту болып табылады. Білім саласының А.Сәрінжіпов бастаған жаңа басшылығы 2015-2016 оқу жылына дейін жаңа оқу жоспарларын, бағдарламалары мен оқулықтарды енгізуді жоспарлап отыр. 2015 жылы 1-сыныптан бастап барлық мектеп пәндері жаңартылған бағдарламаға сәйкес оқытылатын болады. Орта білім мазмұнын жаңартуда Назарбаев зияткерлік мектептерінің тәжірибесін қолдану жалғастырылады [1].

Бағдарламаға материалдар іріктегенде авторлар тарих және педагогика ғылымдарының тарихи объективтілік, отандық тарих ғылымының соңғы жетістіктерін

пайдалану, жалпыадамзаттық құндылықтарды ескеру және білімді ізгілендіру, ұлттық құндылықтарды негізге алу және т.б. қағидаларды басшылыққа алатыны мәлім.

Біздің ойымызша, бағдарлама түзуде тарихи объективтілік ұстанымына сай алдағы уақытта 8-сыныпта Қазақстан тарихын оқытуға қатысты бірнеше тақырыпқа өзгерістер енгізу қажеттігі байқалады. Солардың бірі – «1837-1847 жылдардағы Кенесары Қасымұлы бастаған ұлт-азаттық қозғалыс» тақырыбына қатысты мәселе.

1994 жылы М.Қозыбаев, А.Тұрлығұлов, А.Абраев жазған жалпы орта білім беретін мектепте Қазақстан тарихын оқыту бағдарламасында осы тақырыпты оқытуға қатысты бөлімде «Кенесары әскерінің қырғыз жерлеріне басып кіруі» деген сөйлем болды [2, 53].

Ал, 1999 және 2000 жылдардағы тарихты оқытудың әдіскер-ғалымы Т.Тұрлығұлов жетекшілік етіп жазған бағдарламаларда авторлар ұжымы осы тақырыпты оқытуға байланысты «Көтеріліс туралы әртүрлі көзқарастар» деген сөйлем қосқан болатын [3, 20; 3,85.]. Тарихшы ғалымдар мен ғалым-әдіскерлердің білім мазмұнына қатысты осы пікірлері өте орынды және дұрыс болатын. Өйткені тарих мұғалімдері Кенесары қозғалысының тарихына, оның сипатына қатысты балама пікірлерді іздеуге және оны оқушыларға талдап түсіндіруге тиісті болатын.

Бірақ кейінгі шыққан бағдарламаларда осы сөйлемдер неге екені белгісіз алынып тасталды. Мұны ұлт тарихын мектепте оқытуда (нақты айтқанда, К.Қасымұлы қозғалысын оқытуда – Д.С.) тарихи объективизм принципін ескерілмеу кемшілігі деп бағалаған жөн. Пікірімізді дәлелдеу үшін танымал ғалымдардың еңбектеріне жүгінейік.

Белгілі тарихшы Ермұхан Бекмаханов өзінің еңбегінде былай деп жазған: «В 1847 году Кенесары вторгся в пределы Киргизии. В этой борьбе Кенесары преследовал основную цель борьбу с господством Коканда, как врага казахов и алатауских киргиз, и против киргизских манапов, являвшихся верными союзниками кокандских беков. Поэтому поход в Киргизию он рассматривал как ответ на действия казахов, передавших на сторону Коканда. Но при этом он допустил крупнейшую ошибку, выразившуюся в том, что в Киргизии Кенесары применил типично феодальные методы борьбы. Его репрессии обрушились не столько на манапов, сколько на киргизский народ. Им сжигались целые аулы, он не щадил ни женщин ни детей.

Именно эти феодальные методы борьбы помогли Орману и Жантаю объединить широкие массы киргизского народа для борьбы с Кенесары. Кенесары пришлось иметь дело в Киргизии не с феодальными дружинами манапов, а с сопротивлением народа и это погубило его» [4,333-334].

1949 жылы қазақ тілінде жарық көрген «Қазақ ССР тарихы» деп аталатын академиялық еңбекте: «Кенесарының қырғыз руларын бағындыруды көздеп жүргізген соғыстары ұлт-азаттық қозғалыстың сыйпатын мүлде өзгертіп, азаттық жолындағы ұрандарды екінші орынға ығыстырды. Кенесарының қырғыз руларының жеріне басып кіруі басқыншылық мақсаттарды көздеген еді. 1846 жыл ұлт-азаттық қозғалыстың аяқталған жылы болды», - деп мәселенің мәнісін нақты ашып көрсеткен болатын [5,303].

К.Қасымұлы қозғалысын зерттеген және 8-сыныпқа арналған мектеп оқулығын жазған танымал тарихшы ғалым Ж.Қасымбаев та өзінің еңбектерінде бұл пікірді қолдайды: «1847 жылы Кенесары қырғыз еліне басып кірді. Көтерілістің бастапқы сипаты өзгере бастады. Кенесары әскерінің жергілікті халыққа озбырлығы, жазықсыз қырғыз ауылдарын тонау оған қарсы өшпенділік туғызды. 1847 жылы қазіргі Бішкекке жақын Майтөбе деген жерде қырғыз манаптарының әскерімен шайқаста Кенесары жеңіліс тапты», - деп көрсетеді. Одан әрі қарай Ж.Қасымбаев: «Жүзге жіктелген қазақ рулары көтерілісті негізінен өз жерінде қолдап, Қоқан және қырғызға басып кіруден өздерін алшақ ұстады», - деп жазған [6,83-84].

Осы деректерді салыстыра келіп айтар ұсынысымыз мынадай, тарих бағдарламасындағы «1837-1847 жылдардағы Кенесары Қасымұлы бастаған ұлт-азаттық қозғалыс» деген бөлімге: «1847 жылы Кенесары Қасымұлы әскерінің қырғыз жеріне басып кіруі. Ұлт-азаттық қозғалыс сипатының өзгеруі» деген сөйлемдер қосылуы керек.

Кенесары Қасымұлы қазақтың соңғы ханы, ұлтымыздың ұлы тұлғаларының бірі болғанымен оның отаршылдыққа қарсы күресіндегі жіберген қателігін мойындауымыз керек. Кенесары ханымыздың, айтқаныма көнбедіндер, бізбен бірге орыс отаршылдары мен Қоқан басқыншыларына қарсы бірлесіп күреспедіндер деген пиғылмен қырғыздар жеріне соғыспен басып кіріп, озбырлыққа баруын түсіну үшін ғұлама тарихшы болу шарт емес. Біздің мектепке арналған тарих оқулықтарында осы соғыстағы кінәні көбіне қырғыздарға аудару сипаты басым екенін мойындауымыз керек.

Өткен замандарда кім кіммен соғыспады. Мәселен, көрші екі ел – Франция мен Германия бір-бірімен әділетті де, әділетсіз де талай соғыс жүргізді. Ол соғыстар осы елдердің тарихында өшпенділік туғызбайтындай етіп өркениетті тұрғыда жазылып бағасы берілген. Қазақ пен қырғыз тарихына қатысты келеңсіз болса да «осы оқиға» объективті түрде жазылып және оқытылуы тиіс. Өйткені бұл оқиға тарих оқулықтарында жазылмаса да екі халықтың тарихи жадында сақталған.

8-сыныпта Отан тарихын оқытуда келесі бір шешімін күткен мәселе – қазақтардың Е.Пугачев көтерілісіне қатысуы туралы. Оқулықтарда осы мәселені ашуда Н.Бекмаханова еңбегі негізге алынған. Н.Е.Бекмаханова өзінің «Көктемір туралы аңыз» еңбегінде былай деп бастайды: «1775 жылдың сентябрінде Кіші жүздегі Табын мен тама руларында бір адам пайда болып, оның есімі аңызға айналады. Дала қауесеті оны Көзкөрмес, Әулие, Арбағыш деп, бірақ көбіне оны Жанкөрмес немесе Көктемір деп атаған. Өзін Е.И.Пугачевтің мұрагері санаған Көктемір күресті жалғастыруға үгіттейді. Көктемірдің ұрандары Кіші жүзде орасан кең көлемде тараған».

Одан әрі кітап авторы орыстың жазба деректеріне сүйене отырып осы қозғалыстың басшысына мынадай сипаттама береді:

«... Көктемір деп аталған төрт аяқты адам Ордада тұрады. Адамша сөйлейді. Ордадан шығып, екі-үш тәулік бойы жоқ болып кетеді екен, бірақ оның қайда кететінін ешкім де білмейді, ал қайтып келе жатқанда кәдімгі мал сияқты, сиыр тәрізді мөңіреп, азынайтын көрінеді. Ал, Ордада жүрген кезінде әрдайым күркіреп жүретін көрінеді, бірақ оның өзін айналасындағылардың бірі де көре алмаған. Тек оның қасындағы бір әйел ғана оған от жағып беріп жүріп көреді екен. Оның айтуынша, ол төрт аяқтап жүреді дейді төрт аяғына да етік киген, ал өзін моншақты өгізбін деп атаған, басы адамның басындай, құлақшын киген, ал мүйіздері өгіздікіндей, бүкіл арқасы темірмен қапталған, сондықтан да оның есімін Көктемір деп атаған» деген аңызды патша губернаторы Рейнсдорп жіберген Ғұбайдолла Адгамов пен Рақымқұл Ибраев деген татар саудагерлері Көктемір тұрады деген ауылға барып осындай аңызды айтып келеді [7,161-162].

Әрі қарай автор «Көктемір» деген табын руындағы Мәтен дегеннің Сапура атты жиырма екі жасар қызы болғанын, оның бірінші күйеуін қалмақтар өлтірген, сосын ол күйеуінің інісі Жанболат дегенге тұрмысқа шыққанын жазады. Сапура талма ауруына шалдығып, адам таңғаларлық қылықтар жасайды екен. Түн ішінде жын ұрғандай айқайлайды, әлдеқайдан біреулер оған хабар беріп, тілдескендей құтырады. Ал күйеуі оған жеке басының қамы үшін көмектеседі екен деген деректер келтіреді [7, 164-165].

Бір ескеретін жайт, қазақ тілінде жарық көрген 184 беттен тұратын кітаптың 17 беті (яғни, 161-178 беттері) ғана Көктемір қозғалысына арналған. Қалған беттерінің бәрі Кіші және Орта жүз қазақтарының Е.Пугачев көтерілісіне қатысуына арналған. Бұл еңбектен «Көктемір» мен «Сапура» бір адам ба, әлде екеуі екі адам ба екені белгісіз.

Кеңестік кезеңдегі танымал қазақ тарихшысы академик А.Н.Нүсіпбеков мұны 1775 жылы Үлкен Қобда өзені маңында Сапара деген көзге көрінбейтін әйелдің атымен Петр патша тірі екендігін көрсету үшін ойлап табылған аңыз екенін жазған [8, 22]. Бірақ А.Н.Нүсіпбеков қайтыс болған соң оның еңбектерін редакциялап жарыққа шығарған авторлар ұжымы ол әйелдің атын Сапира деп көрсетеді [8, 22].

Кітап авторы Н.Бекмаханова Көктемір қозғалысына арналған кітабын орыс тілінде «Легенда о Невидимке» деп атаған. Кітаптың жадынамасында автор Көктемірді ер адам ретінде көрсетеді. Сөзіміз дәлелді болу үшін орыс тіліндегі сөйлемді келтірейік «Степная

молва называла *ego* (ерекшелеген біз) Незримым, Чародеем, но чаще всего Куктемиром, или Невидимкой. Считаю себя преемником Пугачева, *он* (ерекшелеген біз) агитировал за продолжение борьбы» [9].

Кітап авторы Н.Бекмаханова Кіші жүздің Досалы мен Сейдәлі сұлтандары Көктемір туралы аңызды, ұрандарды өз мақсаттарына пайдаланған деген пікірін білдіреді [7,167-168]. Автордың Көктемір қозғалысы 1775-1776 жылдары жүрді деген әлсіз тұжырымын [7,174-175] оқулыққа кіргізуге болмайтын сияқты.

2010 жылы шыққан бес томдық Қазақстан тарихының 3-томында сәл өзгерістермен Н.Бекмаханованың «Көктемір туралы аңызы» берілген [10,243]. Бағдарлама мен оқулық жазған авторлар осы академиялық басылымда жазылған деректерді оқулыққа енгізген болуы керек [11,54-55].

Кез келген елдің тарихты оқыту әдістемесінде қалыптасқан қағидаттардың бірі – ұлт-азаттық революциялардың, қозғалыстардың басшылары немесе басшысы болады. Ол тарихи қайраткердің нақты өмірбаяны, аты-жөні тарихи деректермен нақтыланады. Ал бұл тарихи материалда олар сақталмаған.

Сонымен бірге бұл материал заман ағымына сай емес, ескірген дерек. Кітап авторы еңбекті кеңестік заман рухымен, таптық күрес, таптық идеология тұрғысынан жазған. Сондықтан, біздің ойымызша «Көктемір қозғалысы» туралы тарихи материалды алдағы уақытта Қазақстан тарихы бағдарламасы мен оқулығынан алып тастау керек.

Әдебиеттер

1. Сейілова А. Болашаққа бағдар. // Егемен Қазақстан. 2013 жыл. 14 қараша
2. Жалпы білім беретін орта мектеп бағдарламалары. Тарих (V-XI кластар). – Алматы, 1994.
3. Қазақстан тарихы пәні бойынша қазақ мектептеріне арналған бағдарлама (V-IX сыныптар). Алматы: «Рауан» 1999. Тарих пәнінің бағдарламалар жинағы (5-11 сыныптар). Ы.Алтынсарин атындағы Қазақтың білім академиясының Республикалық баспа кабинеті. /Алматы, 2000
4. Бекмаханов Е. Казахстан в 20-40-е годы XIX века. Учебник. – Алма-Ата: «Қазақ университеті», 1992 ж. – 400 б.
5. Қазақ ССР тарихы. – Алматы, 1949.
6. Қасымбаев Ж.Қ. Қазақстан тарихы (XVIII-1914 жж.) 8-сыныпқа арналған байқау оқулығы. -Алматы: «Рауан» баспасы. 2000, – 240 б.
7. Бекмаханова Н. Көктемір туралы аңыз. -Алматы: Жалын, 1983 – 184 б.
8. Нусупбеков А.Н. Вопросы истории Казахстана. – Алма-Ата: Наука, 1989 - 344 с.
9. Бекмаханова Н. Легенда о Невидимке. – Алма-Ата: Казахстан, 1968 –190 стр.
10. Қазақстан тарихы. Бес тодық. 3-том. –Алматы: Атамұра, 2010 жыл. - 768 б.
11. Кабульдинов З.Е., Кайыпбаева А.Т. История Казахстана (XVIII в.-1914 г).
12. Учебник для 8 класса. 2-е издание. переработ. –Алматы: Атамұра, 2012. - 328 с

ХІХ ҒАСЫРДЫҢ ЕКІНШІ ЖАРТЫСЫ МЕН ХХ ҒАСЫРДЫҢ БАСЫНДАҒЫ СОЛТҮСТІК ҚАЗАҚСТАН ӨңІРІНДЕГІ МЕРЗІМДІ БАСПАСӨЗДІҢ ДАМУЫ

ХІХ ғасырдың 60-шы жылдарының ортасында Қазақстанның Ресей империясының қол астына толығымен енуіне байланысты өлкеде болып жатқан күрделі өзгерістер қазақ қоғамының саяси, әлеуметтік-экономикалық және мәдени өмірінің дамуына үлкен әсерін тигізді. Сонымен қатар, аталған уақытта қазақтың ақын, жазушы, педагог-ағартушылардың, яғни қазақ зиялы қауымының қалыптасуы мен олардың әлеуметтік-саяси көзқарастарының дамуы ең алғаш қазақтың ұлттық баспасөзінің дүниеге келуіне өзіндік әсерін тигізді.

Солтүстік өлкеде ең алғаш 1888-1902 жылдары Омбы қаласында «Дала уалаятының газеті» (орысшасы – «Киргизская степная газета») деген баспасөз шығып тұрған. Ол қазақ-орыс тілдерінде тәулігіне бір рет жарияланып тұрды. «Акмолинские областные ведомости» газетіне қосымша шыққан болатын. Газет сол кездегі Далалық өлкенің генерал-губернаторының ресми баспасөзі еді. Газеттің редакторлары болып: И. Козлов, К. Михайлов, Г. Абаза, А. Попов, Д. Лавров қызмет атқарған. Қазақ тілінде шығатын номерлерін басқарушылар Ешмухамед Аблайханов, Дінше Сұлтанғазин, Рахымжан Дүйсембаевтар болатын [1, 15 б].

Газет бетінде орыс ғалымдары солтүстік өңірдің тарихына, мәдениетіне, этнографиясына байланысты мақалалармен, қазақ халқының ауыз әдебиеті нұсқаларын жинап, бай материалдар қорын жариялаған. Қазақ халқының арасында газеттердің беделінің өсуіне шығыс классиктері шығармаларының үлгілерін басып шығару да өз ықпалын тигізді. Бұл жайлы Ү. Субханбердина былай деп жазған: «газет үкімет тарапынан шыққан ресми газет болса да, көп уақыт Сібірге айдалып келген, бостандықты көксеген адамдардың ықпалында болып, олар мұны халық газеті етуге тырысты. Газетке дұрыс бағыт берген сондай жандардың қатарында Г. Н. Потанин, Н. М. Ядринцев, Л. К. Чермак т. б. бар. Потанин, Ивановский, Добромислов, Обручев, Алекторов газет бетіне мақала-хабарларымен қатар өздерінің жинаған ауыз әдебиет нұсқаларын да жариялады» [1, 5 б.].

Дала уалаяты газетінің беттерінде қыздарды оқыту, медресе жағдайы, мектеп-медресе салу, мұғалімдер жағдайы, орысша оқудың қажеттілігі, бала тәрбиесі туралы мәселелер көтерілді. «Дала уалаятының газеті» отаршылдық империяның жергілікті әкімшілік орыны бола тұра, мерзімді басылымның бетінде қазақ халқының тарихы, мәдениеті, әдебиеті туралы материалдар шығып тұрған.

ХІХ ғасырдың аяғында Омбы қаласында – «Степной край» газеті шықты. Газет бетінде ресми хабарлардан басқа қарастырып отырған өлке туралы этнографиялық және өлкетану жайлы көптеген материалдар басылып тұрды. Қазақ ауылдарының әлеуметтік-экономикалық дамуы мен көші-қон поселкілері жайлы, шаруалар мен жергілікті халықтардың ауылшаруашылық мәселелері туралы мақалалар көп жарияланып тұрған [2, 139-п.].

Облыстағы оқу-ағарту мәселесі жайлы да газет бетінде көптеген мақалалар жарияланды. Мәселен, 1905 жылғы 15 ақпанда шыққан «Степной край» газетінің санында Петропавл қаласында осы жылдың 26 қаңтарында ашылған бірінші ер балаларға арналған училище туралы мақала жарық көрген. «Училище үшін қаладан 1000 сом, мұғалімдерге баспана және 300 сом көлемінде төлемақы бөлінген. Училище кешені қала сыртындағы жаңадан салынған үйде орналасқан» деген жаңалықтар жазылған [2, 28-п.]. Ақмола облысында өткізіліп тұрған жәрмеңкелік сауда туралы да газет бетінде мақалалар кездеседі. Газеттің 1894 жылғы № 59, 62 сандарында облыстағы сауда-саттық және жәрмеңкелер, әсіресе Тайыншакөл жәрмеңкесі жайлы материалдар берілген [2, 23-30 пп.].

XIX ғасырдың екінші жартысында өлкеде басқа да орыс және қазақ тілінде «Сельскохозяйственный листок», «Епархиальные ведомости», «Областная ведомости» және әртүрлі қоғамның «Труды» атты жеке басылымдары жарық көрген.

«Епархиальные ведомости» атты мерзімді басылымда да оқу-ағарту жайлы көптеген материалдар жарияланған. Газеттің 1911 жылғы санында Ақмола облысы бойынша бастауыш шіркеу мектептері туралы статистикалық деректер береді.

Ресейдің орталық аудандарында болып жатқан саяси толқулар мен бас көтерулер жайлы ақмолалықтар газет беттерінен оқып, біліп отырған.

1905 жылы 24 қараша айында мерзімді баспасөздерге арналған уақытша ережеден кейін, Омбы баспасөзі «Иртышский вестник», «Степь» атты газеттермен толықтырылды [3, 99, 172 б.]. Бір жылдың ішінде Омбы қаласында жаңадан 10 газет және журнал жарық көрген. Олардың ішінде әлеуметтік-саяси бағыттағы: «Да будет свет», «Сибирский приказчик» және партиялық емес, сатиралық, әдеби-юморлық «Сибирская язва» журналы бар еді. Бірақ та бұл басылымдардың сол кездегі болып жатқан саяси жағдайға байланысты қызметтері қысқа болды [3, 173 б.]. «Сибирский приказчик», «Да будет свет» атты апталық журналдарының тек қана 10 саны шығып үлгерген.

Осы жылдары шыққан мерзімді баспасөздің барлығы дерлік қудалаудың құрбаны болды. 1906 жылы 18 қазанда Н.В.Бурдина редакторы болған «Степной пионер», 13 қарашада Далалық генерал-губернатордың жарлығымен «Иртыш» газеттерінің шығарылуы тоқтатылды. Газеттің 22 санынан кейін «Омич» газеті де өз жұмысын тоқтатты. Ал «Степной вестник» басылымы бірінші санынан кейін-ақ, жабылып тасталды [3, 174 б.].

Революциядан кейінгі жылдары Петропавл қаласында Қазақстан бойынша ең алғашқы заңды түрдегі газет «Степная жизнь» жаңа өмірге келген болатын. Бұл газеттің нақты редакторы және шығарушысы В.В.Куйбышев болған. Бірақ бұл газеттің төртінші санынан кейін шығаруға тыйым салынды. Өйткені газеттің үшінші санында II-ші Думаны таратып жіберу мен депутаттарды қамауға алуына байланысты қарсылық білдіріп жазған мақала жарияланған еді.

Дегенмен осы кезде өлкенің қала тұрғындары қазақстандық және ресейлік баспасөз басылымдарынан қол үзбеуге тырысқан. Солтүстік Қазақстан мемлекеттік мұрағатының деректерінде 1912-1913 жылдар аралығында Петропавл қаласының тұрғындары киоскіде сатылатын газеттер санын қоспағанда 1500 данамен 200-ге жуық әртүрлі газет, журналдар алып тұрған. Мәселен, «Нива» атты басылымға 127 оқырман, «Русское слово» - 115, «Биржевые ведомости» - 73, «Новое слово» - 65, «Родина» - 51, «Копейки» - 42, «Природа и люди» - 25, «Известия по народному образованию» - 22, «Раннее утро» - 18, «Утро России» - 12, «Речь» - 10, «Колокол» - 10, «Россия» - 10, «Русское богатство» - 9, «Сибирская жизнь» - 7, «Сибирские вопросы» - 6 және «Новое время» - 1 оқырман жазылған [2, 58-п.]. Ал мұсылман газеттеріне 76 ғана оқырман жазылған.

XX ғасырдың басында қазақ халқының ой-санасын оятуға ұран салған ресми емес, қазақ мерзімді баспасөзінің қалыптасуы 1905-1907 жылдардағы жалпы азаттық қозғалыспен байланысты болды. Бірақ та бұл басылымдардың жарық көруі көптеген қиындықпен келді. Мысалы, 1907 жылғы 28 наурызда II Мемлекеттік Думаның депутаты Шаймерден Қосшығұловтың бастамасымен «Улфат» газетіне қосымша ретінде «Серке» газетінің бірінші саны жарық көрген болатын [4, 21 б.].

«Серке» газетінің негізгі бағытын оның «Біздің мақсатымыз» деген мақаласы айқындап береді. Бұл мақалада елден жиналған салық қаражатының көбісі халыққа керек емес нәрселерге жұмсалатыны, ал орыс шенеуніктерінің әбден дандайсып, кедей қазақтарды ұрып-соғып, мал-мүлкін тартып алатыны, енді оның тілі мен дініне, әдет-ғұрпына қол сала бастағаны, бұқараның бұндай теңсіздігі мен құқықсыздығы халықтың ыза-кегін туғызып отырғаны айтылып, «Қазақ жеріне бұл мұжықтарды не үшін көшіреді? Әлде Ресейде жер аз ба? Жок, аз емес. Ресей патшасы ұлан-байтақ қазақ жерінің үстіндегі малға, астындағы кенге қызығады. Қару жұмсамайды, оқ шығармай, білдірмей алдап алу

саясатын көздеп отыр», - деп көрсетеді. Үкімет цензурасы бұны «қазақ халқына үндеу ретінде айтылып, үкіметке қарсы қоюға бағытталған әрекет» деп танып, газеттің үшінші санын жапқызып тастады [4,100, 21 б.].

XX ғасырдың бас кезінде қазақ халқының мәдени-саяси өмірінде болған елеулі оқиғалардың бірі – «Қазақ» газеті мен «Айқап» журналының шығуы еді.

Қорыта айтсақ, ұлттық баспасөздің дүниеге келуі, қазақ халқының қоғамдық-саяси мәдени өмірінде және даму тарихында елеулі оқиғалардың бірі болды. Өйткені баспасөз беттері, оның ішінде газет, журналдар негізгі ақпарат көзі ретінде сол кездің өзінде сауатын енді аша бастаған қазақ халқы үшін жалпы дүниежүзінің ғылым-білімінен, мәдениетінен хабар алу мүмкіндігін берді. Сол ұлттық баспасөздер бетінде жазылғандай, қараңғылықта жатқан елді оятуды басты мақсат етіп, қазақ халқына жол сілтейтін, болашақ күнін болжауға тырыстыратын, қазақтың ең үлкен қорғаушысы, әлем, біліммен таныс қылатын дүниенің өткен істері мен қазіргі істерін жұртқа түсінікті тілмен жеткізетін құрал ретінде болды.

Әдебиеттер

- 1.Субханбердина Ү. Қазақтың революциядан бұрынғы мерзімді баспасөзіндегі материалдар. А: Қазақ ғылым академиясының баспасы, 1963. -292 б. 271-272 бб
- 2.СҚО ММ 158-қор, 1-тізбе, 16-іс, 139-п.
- 3.Воробьев В.В. Периодическая печать Омска в 1905-1907 гг. Омск, 2005. - 172-176 б.
4. Айқап. А.У.Суханбердинаның кіріспе мақаласы. Қазақ баспасөзі тарихынан. – Алматы: «Қазақ энциклопедиясы», 1995. - 367 б.

Ф. Қ. Ильясова
Астана қ.

ӘЛЕУМЕТТІК КЕҢІСТІК: АҚПАРАТТЫҚ ТЕХНОЛОГИЯНЫ ТҰТЫНУ МӘДЕНИЕТІНДЕГІ ЕРЕКШЕЛІКТЕР

Адамдар өмірдегі мақсатын, іс-әрекет үлгісін өздері таңдадық деген жалған оймен өмір сүреді. Бір елде және бір заманда өмір сүріп жатқан сан алуан мәдениет өкілдерінің қажеттіліктері және сол қажеттілікті тұтыну мәдениетінен ерекшеліктерді байқауға болады. Себебі, мәдениет – әлеуметтік әрекетті алдын-ала анықтайтын орта. Әр мәдениет – микроәлем. Тұлғаның қалыптасуында мәдениет маңызды рөл атқарады, адамдар арасындағы ынтымақтастықты сақтайды және өзара түсіністікті орнатады.

Ақпараттық технология арқылы алыстағы достармен, туыстармен байланыс орнатуға болады. Яғни, Л.Витгенштейн атап өткендей, қазіргі қоғамда қарым-қатынастың вербалды және вербалды емес түрлері пайда болды. «Адам және адам» жүйесіндегі қарым-қатынас «адам және технология» жүйесіндегі қарым-қатынасқа айналды [1, 85-102 бет.] .

Осы мақаладағы мақсатымыз – ақпараттық технологияның тұтыну әрекетіне ықпалы және ақпараттанған қоғамдағы тұтыну мәдениетінің өзгеріске ұшырауы. Мақалада заманауи адам қалай және қандай ақпараттық технологияны тұтынады, кірістің әртүрлі деңгейіне қарай ақпараттық технологияны тұтытуда ерекшеліктер бар ма, қолдан келгенше барлық технологияны иеленуге не себеп, қоғамдағы ақпараттық теңсіздіктің салдары неде, неге кейбір әлеуметтік кеңістіктерде қымбат ақпараттық технологиялар қол жетімсіз болып табылады деген сұрақтарға жауап беріледі.

Зерттеуде визуалды бақылау әдісін қолданудың басты себебі – оның заманауи ғылымда кеңінен пайдаланылып келе жатқан жаңа әдіс. Қабылдауға мүмкіндік беретін визуалды аспектілер қазіргі таңда аса қызығушылық тудырып отыр. Қазақстанда осы бағыттағы зерттеулер аз және бұл зерттеу әдісі сапалы мәлімет алуға зор мүмкіндік береді. Зерттеу барысында визуалды бақылау жүргізіліп, суретке түсірілді. Зерттеудің мақсаты – ақпараттық технологияның тұтыну мәдениетінің кеңістікке сай ерекше мазмұнға ие болуын көрсету.

Адам төменгі деңгейдегі қажеттіліктерге қол жеткізген соң, жоғарғы деңгейдегі қажеттіліктерін қанағаттандыруға ынталанады. Қазақстан тәуелсіздікке қол жеткізген сәттен бастап, елімізде біршама өзгерістер болды. Яғни, «тұтынушы қоғам» бейнесі қалыптаса бастады. Зерттеу барысын айтпас бұрын «тұтыну қоғамы» ұғымына анықтама беріп өтелік.

Тұтыну қоғамы – (ағылшын. consumer society) жеке тұтыну принципі негізінде ұйымдастырылған қоғамдық қарым-қатынастың жиынтығын білдіретін саяси метафора. [2, 3 бет].

Қоғамдағы ақпараттық технологияны тұтыну ерекшеліктерін анықтау мақсатында Астана қаласында екі әлеуметтік кеңістікте визуалды бақылау жүргізілген болатын. Жалпы [әлеуметтік](#) кеңістік адамның өмір сүретін, табиғи және әлеуметтенген ортасы, табиғи ортаны игеру барысында адамдар, әлеуметтік топтар өзара қарым-қатынаста болады. Біріншісі, мәртебесі жоғары, беделді әлеуметтік кеңістік ретінде ««Керуен» ойын-сауық орталығы» алынды. Екінші, көбінесе статистикалық орташа тұтынушыларға негізделген, мәртебесі төмен әлеуметтік кеңістік ретінде белгілі «Астаналық базар» алынды. Бір-біріне қарама-қайшы екі әлеуметтік кеңістікті салыстыра отырып, ақпараттық құралдарды тұтыну мәдениетіндегі ерекшеліктер, екі кеңістік арасындағы ақпараттық теңсіздік деңгейі анықталды.

Визуалды бақылау жүргізу барысында негізгі индикаторлар ретінде: ұялы телефон маркасы, ақпараттық технологияны тұтынудағы жиілік, уақытты өткізу, байланыс типі, киіну ерекшеліктері назарға алынды. Бақылау 2013 жыл, 9 қараша, сағат 15:00-17:00 аралығында «Керуен» ойын-сауық орталығында және 10 қараша, сағат 16:00-18:00 аралығында «Астаналық базарда» жүргізілді.

«Керуен» ойын-сауық орталығында ауқатты, қымбат киінген, қымбат ұялы телефон немесе планшет ұстаған тұтынушыларды жиі кездестіруге болады. Сонымен қатар, «Астаналық базары» тұтынушыларына қарағанда «Керуен» ойын-сауық орталығы тұтынушылары сауда жасауды белгілі бір демалыс ретінде қабылдайды. Асығыссыз, баяу қимылдайды және қай зат ұнаса, соны сатып алуға келгендей. Яғни, қаражат жағынан шектеу жоқ. Тұтынушылар қымбат маркалы киім киген және қала тұрғындары екені байқалып тұр. Ең бір ерекше жағдай, «Астаналық базар» тұтынушыларына қарағанда өздерін еркін, қауіпсіз сезінетінде. Ұялы телефонмен еркін сөйлеседі, сөмкелерін бос ұстайды, яғни, ұрлықтан қауіп жоқ.

«Астаналық базар» әлеуметтік кеңістігіндегі жағдай «Керуен» ойын-сауық орталығынан мүлде ерекше екені айқын байқалады. Біріншіден, тұтынушылар қарапайым, арзан киінген. Екіншіден, қымбат телефон тұтынушылар саны сирек кездеседі. Үшіншіден, тұтынушылар сауданы демалыс ретінде емес, жұмыс ретінде қабылдайды. Төртіншіден, жүру және қимылдау жылдамдығы тез, асығыстық байқалады. Бесіншіден, ұялы телефонмен сөйлескен соң қалталарына немесе сөмкелеріне салып, тықпалау байқалады, яғни, ұрлықтан қауіптенеді. Алтыншыдан, тұтынушылардың басым көпшілігі – ауылдан қоныс аударғандар. Мұның айғағы ретінде ауылдан қалаға жұмыс іздеп келушілердің басым бөлігі Астаналық базар маңынан ең арзан пәтер жалдайды және сауданы сол маңнан жасайды.

Бақылау ауылдан келген тұтынушыларға қарағанда, қала тұрғындары бір-бірінен арта түсуге тырысатынын көрсетеді. Мұның барлығы қала тұрғындарының салыстырмалы түрде көп шығын жұмсауына, қымбат ақпараттық технологияны иеленуге банктен кредит

немесе қарызға ақша алуына алып келеді. Осындай әрекетке барудың бірден-бір себебі – жоғарғы сапалы тауарды тұтыну материалдық жағдайының жоғары екенін көрсетеді және өз ортасында құрметке ие болады немесе керісінше төменгі сапалы тауарды тұтыну материалдық жағдайының төмендігін көрсетеді. Өзінің дәрежесін түсіріп алу қорқынышынан қоғам талабына сай өмір сүруге тырысады. Әлеуметтану ғылымының тілімен айтқанда, бұл – демонстрациялық тұтыну. Т.Веблен көрсеткендей, «Демонстрациялық тұтыну – (мәртебелі тұтыну) жеке байлығын көрсету немесе белгілі әлеуметтік мәртебені ұстап тұру мақсатында тауарларды бейберекет тұтыну». Ағылшын тілінде «keeping up with the Joneses» («басқалардан кем болмау») сөйлемі қолданылады немесе ғылыми тұрғыда «Invidious consumption» термині бар, яғни, қызғану сезімін ояту мақсатында бейберекет тұтыну [3, 12-14 бет].

Зерттеу барысында тек ұялы телефон немесе планшет сынды қолда жүретін ақпараттық технологиялар емес, сонымен қатар, кеңістіктің ақпараттық технологиямен жабдықталуына да назар аударылды. Екі әлеуметтік ортада ақпаратқа қол жетімділік деңгейі ерекше. Себебі, екі орталықтың сол жағалау мен оң жағалауда орналасуында. «Керуен» ойын-сауық орталығы ақпараттық технологиямен толық қамтамасыз етілген. Мысалы, ғимаратта видеокамералар, теледидарлар, банкоматтар, терминалдар және ғимарат сызбасын көрсететін электронды карта орналасқан. Келген тұтынушылардың сұрақтарына жауап беріп, ақпараттандыратын арнайы анықтама орталығы да бар. Ғимараттың төртінші қабатында кинотеатр орналасқан. Жеті залдан тұратын кинотеатр соңғы үлгідегі ақпараттық технологиямен қамтамасыз етілген. Ал, «Астаналық базар» кеңістігіне келетін болсақ, ғимараттың бірінші қабатында банкоматтар мен терминалдар орналасқан. Әр қабатта қолданыстан шыққан, сөнулі бір теледидардан орналасқан. Ғимарат сызбасын көрсететін электронды карта мүлде жоқ. Әр қабаттын жоғарғы жағында ақпарат беруші қысқа мәтінді плакат ілінген. Технологиялық құралдар арқылы емес, қарапайым сызба арқылы ақпараттандырып, келушілердің бағытын плакат арқылы реттеп тұр. Екі түрлі әлеуметтік кеңістіктің ақпараттық технологиямен қамтамасыз етілу сипаты әртүрлі болуы тікелей сол орта мүшелерінің тұтыну мәдениетіне әсер етеді.

Жалпы зерттеу барысын қорытындылайтын болсақ, Астана қаласындағы әртүрлі әлеуметтік кеңістіктерде жүргізілген зерттеу жұмысы барысында алынған әлеуметтанулық мәліметтер келесі нәтижелерге қол жеткізуге мүмкіндік берді. Біріншіден, ақпараттық технологияның тұтыну мәдениетіне ықпал етуде ерекшелігі бар, әртүрлі. Тіптен кей қоғам мүшелері үшін ақпараттық технологияның еш маңызы жоқ. Мысалға, «Астаналық базар» маңындағы өмір сүру деңгейі өте төмен қоғам мүшелері үшін технологияның ықпалы жоқ. Екіншіден, кеңістіктің статусы жоғары болған сайын, сол кеңістік мүшелерінің ақпараттық технологияны демонстрациялық тұтынуларына тікелей әсер етеді. Үшіншіден, ұялы телефон арқылы сөйлесу барысында өзін-өзі ұстау, дауыс ырғағы, жест, қимыл тікелей сол адам туралы бірнеше ақпарат береді. Мысалы, «Астаналық базар» тұтынушылары ұялы телефонмен эмоцияға беріліп, қатты сөйлейді. Ал, «Керуен» ойын-сауық орталығындағы тұтынушыларынан белгілі бір ұстаным, ақырын мәдениетті сөйлеу байқалады. Сонымен, тек ұялы телефон маркасы арқылы ғана емес, адам іс-әрекеті арқылы да бірнеше мәлімет алуға болады.

Адамдардың ақпараттық технологияны жиі қолдануы, жиі қоңырау шалып жатқандары «адам және технология» тұжырымын дәлелдей түскендей. Қазақстан қоғамындағы ақпараттық революция немесе коммуникациялық революция (интернеттің, ұялы телефон байланысының кең тарауы) жаңа ақпараттық кеңістіктің пайда болуына, байланыс аясының кеңеюіне алып келді және бұл кеңістікке кіру үнемі байланыста болуға, яғни, қоғамнан тысқары қалмай, заман талабына сай жаңашылдықпен өмір сүруді талап етеді.

Әдебиеттер

- 1.Марков Б.В. История философии, культура и мировоззрение. Л. Витгенштейн: язык — это «форма жизни» Санкт-Петербургское философское общество, 2000. с.85-102
- 2.Baudrillard, J. The Consumer Society. Myths & Structures. — L., Thousand Oaks, N.Y., Delhi: SAGE Publications, 1998. — ISBN 0-7619-5691-3
- 3.Т. Веблен. Теория праздного класса. М.: Прогресс, 1984. стр.12-14

Т. Н. Лысакова
г. Петропавловск

ПЕРСПЕКТИВЫ СОЗДАНИЯ ИНДУСТРИИ ЭКОЛОГИЧЕСКИ ЧИСТОЙ ПРОДУКЦИИ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Учитывая, что в последнее время интенсивность химического, радиационного и других видов антропогенного влияния на окружающую среду существенно возросла, а это отрицательно сказывается на здоровье людей, вопрос производства экологически чистой продукции приобретает повышенную актуальность.

Условия и порядок включения предприятий и продукции в реестр экологически чистой продукции установлены законодательно в нормативно-правовых актах Республики Казахстан. Задача производителей – гарантированно обеспечить её экологическую безопасность. Приоритетным направлением этой работы является внедрение и эффективное функционирование систем менеджмента качества и менеджмента безопасности, соответствующих международным стандартам [3].

Конкурентоспособность национальной продукции – основа рыночной экономики современного государства. Производство конкурентоспособных товаров, а также их умелое продвижение на внутреннем и внешнем рынках способствует стабильности национальной экономики, занятости населения и, кроме того, повышает престиж страны на международной арене.

Особенное значение приобретает выращивание экологически чистой продукции, поскольку продукты питания имеют ярко выраженные диетические, полезные и здоровые свойства. При сравнительно низкой энергетической ценности эти продукты в большом количестве содержат витамины, минеральные вещества, ферменты, фитонциды и другие важные для поддержания и сохранения здоровья людей элементы. Продукция, выращенная в Казахстане по экологически чистым технологиям, может стать важным стимулом для оздоровления жителей не только больших городов, но и сельского населения [1].

Органическое (экологическое или биологическое) сельское хозяйство - это форма ведения сельского хозяйства, при котором не используются синтетические удобрения, пестициды, регуляторы роста, кормовые добавки, генетически модифицированные организмы и т.п. По оценкам экспертов объем торговли и спрос на органические продукты питания увеличивается во всем мире, что объясняется повышением уровня экологической культуры потребителей и заботой о своем здоровье.

Главное конкурентное преимущество казахстанского сельхозпроизводства заключается в экологической чистоте производимой продукции, которую отечественные фермеры не могут ничем подтвердить. В Казахстане понятие «экологически чистый продукт» законодательно не закреплено и не регулируется. Между тем, по оценке экспертов, в настоящее время большинство произведенной продукции на сельскохозяйственных участках страны по своим свойствам близко к органическим продуктам [1].

В ст. 32 Экологического кодекса Республики Казахстан определены задачи и объекты экологической маркировки. Целью экологической маркировки продукции является доведение до потребителя надёжной, точной и достоверной информации об экологических аспектах продукции и услугах, способствующие удовлетворению потребностей в такой продукции и услугах, которые оказывают меньшее отрицательное воздействие на окружающую среду. Тем самым стимулируется воздействие рынка на непрерывное улучшение окружающей среды [4].

Первичными источниками товарной информации и одновременно исполнителями услуг по информированию продавцов и потребителей о продаваемых товарах являются производители. От того, насколько качественны эти информационные услуги, зависят скорость продвижения товаров по каналам распределения, интенсивность сбыта, стимулирование продаж, создание потребительских предпочтений и, в конечном счете, жизненный цикл товара. В то же время изготовитель не является единственным источником информации. Производственную информацию может дополнять продавец.

Для того чтобы узнать насколько осведомлены жители нашего региона по вопросам экологической маркировки, было проведено анкетирование у различных социальных групп: пенсионеров, госслужащих, студентов и учащихся средних школ.

При анализе результатов анкетирования было выявлено следующее: 56 человек из 100 респондентов ответили положительно на вопрос «Знаете ли Вы что такое экологическая маркировка?».

Среди знаков экологической маркировки наиболее знакомыми для опрошенных оказались знаки Казахстанского и Российского стандарта качества. Только 17% опрошенных верно определили знак вторичной переработки, 22% - знак Германской программы по переработке отходов. Знак Международного экологического фонда знают 52% опрошенных.

При ответе на вопрос «Обращаете ли Вы внимание на маркировку товара при покупке» «да» ответили 67% опрошиваемых, среди которых преобладают госслужащие и учащиеся школ.

Готовы ли Вы покупать экологически безопасные продукты по более высокой цене? На данный вопрос «да» ответили 50% опрошенных пенсионеров, 90-100% госслужащих, студентов и учащихся.

На вопрос, «Какие факторы имеют для Вас наибольшую значимость при выборе продукции?» были предложены следующие варианты ответов: информация о составе; удобство использования; цена; наличие экомаркировки; внешний вид; известность бренда; реклама в СМИ. 75% респондентов интересуется информация о составе, 70% отдают предпочтение цене и 60% обращают внимание на внешний вид продукции. На наличии маркировки на продукции обращают внимание 35% опрошенных.

При ответе на вопрос «Ассоциативные характеристики понятия «экологическое качество продукции?»», были предложены следующие варианты ответов: вкуснее чем другие виды продукции; отсутствие генетически модифицированных продуктов; отсутствие консервантов и искусственных добавок; полезно для здоровья; отсутствие токсичных материалов в процессе производства; безопасность для здоровья; отсутствие вредных веществ в процессе производства. Среди пенсионеров, госслужащих и учащихся школ ассоциативные характеристики вызываются с такими ответами, как: отсутствие консервантов, полезно для здоровья и безопасность для здоровья. Среди студентов, отсутствие генетически модифицированных продуктов и отсутствие токсичных материалов.

Таким образом, среди опрошенных социальных групп наименьшей осведомленностью в области экологической маркировки владеют пенсионеры, затем учащиеся школ. По результатам проведенного опроса, видно, что люди хотят заботиться о своем здоровье и здоровье своих близких, для этого они обращают внимание на маркировку при покупке, готовы покупать экологически безопасные продукты по высокой

цене. Различные знаки маркировки продукции знают слабо, так как экологическая маркировка молодая отрасль в экологическом законодательстве.

Основные принципы экологической маркировки заложены в международном стандарте ISO 14020. В Казахстане экомаркировка – добровольный маркетинговый инструмент, свидетельствующей о том, что товар протестирован и документирован на соответствие критериям.

Правительства развитых стран активно поддерживают экопроизводство, так как оно способствует укреплению внутреннего рынка, увеличению экспорта и помогает решить экономические и экологические проблемы. Но мировой опыт показывает, что государство поддерживает тот или иной проект только тогда, когда он начинает приносить деньги, становится частью экономики.

Одним из инструментов обеспечения достойного места отечественной продукции в конкурентной среде свободного рынка, большего доверия потребителей является производство и поставка населению Казахстана экологически чистой продукции [2].

В реестр «Экологически чистая продукция» уже введены более 70 предприятий по республике Казахстан, это молокоперерабатывающие, предприятия по производству мяса и колбасных изделий и др. А также производства плодоовощной, цветочной и других видов продукции.

Основной задачей формирования Казахстанского рынка экологически чистой продукции является обеспечение охраны окружающей среды и экологической безопасности в соответствии с международными стандартами. Для этого необходимо создание и реализация специальных программ, ориентированных на выпуск качественной и безопасной продукции.

Литература

1. Архипов В. Экологически чистые продукты питания. // Казахстанская правда, 2009. - №33.
2. Иевлев В. Товарный знак и продвижение товара на рынке. // Эксперт, 2010. - №3. - С. 9.
3. Фомин В.Н. Качество продукции и маркетинг. // Стандарты и качество, 2010. - №2. - С. 12.
4. Экологический кодекс Республики Казахстан от 9 января 2007 года № 212-III.

К. О. Өмірбаева
Ақтөбе қ.

ТҰЛҒАНЫҢ ӨМІРГЕ ҮЙЛЕСІМДІЛІГІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ

Елбасы Н.Ә.Назарбаев өзінің «Қазақстан – 2030» стратегиялық бағдарламасында «Жастарды қазақстандық патриотизм мен шығармашылық жағынан дамыған жеке тұлға ретінде тәрбиелеу аса қажет...Ұлттық мінез-құлық, тектілік, білімділік, биік талғам, ұлттық намыс қасиеттерін сіңіріп қалыптастыруымыз керек» дегені мәлім. ХХІ ғасыр шәкірті өзінің бар болмысымен адамзат проблемасын шешетін, жауапкершілігі мол, шығармашыл, жаңаша ойлай білетін, мәдениетті тұлға болмақ.(1,7).

Қазіргі уақытта Қазақстанда заманауи білім берудің ұлттық үлгісі қалыптасуда. Бұл процесс білім парадигмасының өзгеруімен қатар жүреді. Я.А.Коменскийдің, И.Герbartтың дәстүрлі педагогикасының орнын басқасы басты, ол тәрбиеленуші оқу қызметінің субъектісі ретінде өзін-өзі өзектілендіруге, өзін танытуға, және өзін-өзі жүзеге асыруға ұмтылатын дамушы жеке тұлға ретінде бағытталған.

Егер «жеке тұлға» ұғымына тоқталатын болсақ: «жеке тұлға – бұл адамның психикалық, рухани мәні, ол әртүрлі жинақталған қасиеттер жүйесіне тән: адамның

әлеуметтік маңызды қасиеттерінің жиынтығы; дүниемен, қоғаммен қатынастарының жиынтығы; шығармашылық мүмкіншілігі мен қабілеттерінің жиынтығы; қоршаған әлемді және өзін-өзі түсінуі.

Әлемнің оқыту технологиялары жоғары дамыған елдерінің (Жапония, Германия, Голландия) тәжірибесіне назар аударсақ, олар жас маманның сапалы білім алу арқылы тұлғалық қалыптасуын, дамуын бірінші орынға қойып отыр. Білімі қаншалықты жоғары мемлекеттің бүгінгі әлемдік қауымдастыққа бәсекелестікке қабілеттілігі де соншалықты биік болмақ (2,34).

Білім сапасын арттыру, оның деңгейін әлемдік білім кеңістігіндегі стандарттарға сай келтіру ұстаздардың кәсіби құзырлығына, әдістемелік біліктілігі мен шеберлігіне байланысты. Білім беру саласын ізгілендірудің басты бағыттарының бірі – белсенді оқыту түрлері мен әдістерін жетілдіру.

XXI ғасырда адам санасы шарықтап дамып, техниканың жедел қарқынымен жетілуі осы заманның сұранысы мен талабына сай білімді, мәдениетті, өзгермелі уақыттың түрлі жаңалығымен тең басатын өмірге үйлесімді маман дайындау барлық оқу орындарының өзекті мәселесі болып отыр. 2002 жылдан бастап «Өзін-өзі тану» пәні жеке тұлғаның жан дүниесін байытуда өмір әдебінің биік шыңдарына жеткізіп, өз жетістіктерін көрсетуде. «Өзін-өзі тану» пәні – жастардың білікті маман ретінде өмірге үйлесімді дамуын қалыптастыратын пән.

Жоғары оқу орындарында «Өзін-өзі тану» пәні – өз алдына жеке ғылыми пән. Бұл пән басқа пәндермен өзара байланыста оқытылып, студенттердің рухани-адамгершілік құндылықтарын, өмірге үйлесімді мінез-құлқын қалыптастырады. «Өзін-өзі тану» пәні – тұлғаның шығармашылық және кәсіби дербестігін дамыту туралы отандық және шетелдік оқыту теориясындағы, педагогика мен психология саласындағы ізгілікті дәстүрлері мен ой-пікірлерін үйретуге арналған.

«Өзін-өзі тану» адамгершілік-рухани білім беру бағдарламасынан дәріс берушілерге С.А.Назарбаева өзінің тілегін былай жеткізеді: «Баланың бойындағы қабілеттерін ашып, оның жан дүниесіне үңіліп, өзінің болашағына деген сенімін ояту, өзін-өзі құрметтеп, өз ар-ұжданымен өмір сүруі қандай маңызды десеңізші! Мейірбандық пен сүйіспеншілік жүректен-жүрекке жетіп, әлемге шапағат нұрын төге берсін!».

Бұл пән «Мен қандаймын?», «Мен қандай болуым керек?», «Адамдармен қалай қарым-қатынас жасап, қалай өмір сүруім керек?» деген сұрақтарға жауап береді. «Өзін-өзі тану» деген сөз – адамның өзінің жан дүниесін өзі тануы, еңбектенуі, өз күшімен өз бақытын жасауы, мақсаты, ізденісі, ел үмітін ақтай білуі. Студенттердің білікті маман ретінде үйлесімді қалыптасуы мен дамуы өзін-өзі тани білгенде ғана жүзеге аспақшы.

«Өзін-өзі тану» адамгершілік-рухани білім беру бағдарламасының басқа бағдарламалардан айырмашылығы Қазақстанның білім жүйесінде педагогтарды жеке тұлға тәрбиесін ізгілендіруге бағыттап, өскелең ұрпақтың өзіндік «Менін» қалыптастыруды көздеуінде болып отыр. Студенттердің бойындағы ізгілікті мақсат, көтеріңкі көңіл-күй, өзіндік ерекшелігі арқылы өз ортасына деген сүйіспеншілік, сыйластық, бауырмалдық, жауапкершілік, кішіпейілдік секілді асыл қасиеттері шыңдалады. Өмірге үйлесімділігі дамытылып, олардың дене, интеллектуалдық, эмоционалдық, психикалық және рухани дамуы қамтамасыз етіледі (3,87).

Жастар жүрегіндегі отты сөндірмей, өмір талабына сай үлкен талант иесі, тұғыры биік маман ретінде жоғары оқу орындарында дайындауда «Өзін-өзі тану» пәнінің рөлі зор. Студенттердің өзіндік мүмкіндіктерін ашу арқылы адамгершілік –рухани жан дүниесі дамытылады. Рухы күшті ел озады. Осы тұрғыдан алғанда еліміздің болашағы – оның білімді, талантты, адамгершілік асыл қасиеттерді бойына сіңірген тәрбиелі ұрпақ қолында. Мұғалім мамандығы – ең қиын да маңызды, жауапкершілікті әрі

қызықты мамандық. Сондықтан да болашақ педагогтар ерік-қайраты күшті, мінезге бай, адамгершілік пен кәсіби тұрғыда өз ісінің шебері болуы тиіс. (4,65)

Қазіргі заманауи білім беру жүйесінде педагогика теориясы мен оқу-тәрбие үрдісіне нақты өзгерістер енгізу арқылы Бүкіл дүниежүзілік білім беру кеңістігіне кіру көзделіп отыр. «Болашақ энергиясы» айдарымен Бүкіләлемдік ЭКСПО–2017 көрмесінің Астанада өткізілу дайындығына жоғары оқу орындарында тәрбиеленіп отырған болашақ мамандардың үздік тәжірибелік жұмыстары мен өнертабыстары экспонатталып, білім жетістіктері еңбек майданына енгізілуі жоспарланып отыр.

Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік мемлекеттік университетінде студенттер оқытудың вариативті элементтерін өз еркімен таңдап, өз қабілеттеріне бағыттайды. Дәрістер мен практикалық сабақтарда интерактивті тақтада бір мезетте мәтіндік, аудио, бейне құжаттарды DVD, CD-ROM және Интернет ресурстарын қосып, ақпарат сақтау, белгі жасау т.б. компьютердің қосымша құрылғыларын және бұқаралық ақпарат құралдарын пайдаланады. Студенттер іздену мен зерттеу жұмыстары арқылы өзіндік жұмыстарының нәтижесіне жетеді. Кәсіптік бағдар «Өнертапқыштық тапсырмаларды шешу теориясы» әдістемесін пайдалану арқылы жүзеге асырылады.

2013 жылы 28 қазанда Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік мемлекеттік университетінің оқытушылары Краков қаласындағы (Польша) Ғылым және технология университетінің профессоры, РнД докторы Марек Бергандердің «Professional skills of public speaking and presentations in the educational process» тақырыбындағы Халықаралық ғылыми-әдістемелік семинар жұмысына қатынасып, өз білімдерін көтерді.

Жақында бір топ ғалымдар мен әдіскерлер Шалқар қалалық білім бөлімінде іссапармен болып, «Әлемдегі адам және адам әлемі: өзін-өзі тану теориясы мен практикасы» тақырыбындағы Ақтөбе облыстық ғылыми-тәжірибелік орталығының әдіскері М.К.Жұбандықованың ұйымдастыруымен үш күндік облыстық семинар-практикум жұмысын өткізіп, «Өзін-өзі тану» адамгершілік-рухани білім беру бағдарламасы бойынша тұлғаның өмірге үйлесімді дамуын қалыптастыру туралы тәжірибелерін ортаға салды. Баяндамалар жасалып, понорамалық сабақтар көрсетіліп, әдістемелер слайд материалдары арқылы түсіндірілді. Сөз соңында айтарымыз – ұлттық білім беру жүйесін жаңа арнаға бұру, нәтиже мен сапаға бағыттау, бәсекеге қабілетті маман тәрбиелеу өзекті мәселе, заман талабы.

Әдебиеттер

1. ҚР Президенті Н.Ә.Назарбаев «Қазақстан – 2030» стратегиясы.
2. А.Савельев. Технология обучения и их роль в реформе высшего образования.М., – № 2, 2010.
3. Жоғары оқу орындарында өзін-өзі тану пәнін оқыту әдістемесі. Алматы, Бөбек – ҰҒПББСО -2007 – 96 б.
4. Толыбаев Қ. Бабадан қалған бар байлық. – Алматы: Қазақстан, 2000.

АРАЛ ӨҢІРІНДЕГІ ЕЖЕЛГІ ЖӘНЕ ОРТАҒАСЫРЛАРДАҒЫ ҚАЛА МӘДЕНИЕТІНІҢ ДАМУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Ассириялықтардың, парсылардың, гректердің, римдіктердің, қытайлықтардың жазба деректері қазақ халқының тарихын зерттеп, зерделеуге өлшеусіз үлес қосып отыр. Б.з.д. VIII–IV ғасырлардағы жазба деректерде Арал-Каспий және Сырдария аймақтарын алғаш мекендеген массагеттер, савроматтар туралы мәліметтер бар. Әлем авторларының мәліметтеріне сүйенсек, Каспийдің және Сырдария бойында өмір сүрген дайлар (дахи, даги) бірнеше туыстас ру, тайпалық топтарға – апарналарға (карпов), ксанфийлерге және писсурларға бөлінгенін көреміз. Демек, бұл – Арал аймағында ерте кезден материалдық және рухани мәдениеті, тұрмыстық жағдайы мен этникалық ерекшеліктері өте ұқсас, күшті тайпалары болды деген сөз.

Соңғы кездегі зерттеулер нәтижесінде жүздеген тұрақты қоныстар мен қалалардың көне жұрты табылып отыр. Бұл қалалардың пайда болуы және даму тарихы бізге археологиялық және жазба деректерден мәлім болуда. Осы қазба жұмыстары барысында сол қалалардың терең тамырлы материалдық, мәдени дәстүрлері болғаны анықталып отыр. Арал маңындағы Шірік-Рабат және Баланды қалаларын зерттеу, олардың бірнеше бөліктен тұратынын, қаланың ішкі бекіністі бөлігі – цитадельге билеушінің ордасына және сыртқы бөлікке бөлінгенін көрсетуде. Билеуші ордасы маңында ақсүйектер мен оларға қызмет етушілердің тұрақтары орналасқан. Орталық бекініс пен оларға қызмет етушілер айналасына біртіндеп сауда-кәсіпшілік қалашығы өсіп, көп ұзамай осы қалашық шаруашылық орталығына айналғаны байқалды. Қалада әскери-инженерлік, әсем архитектуралық құрылыстардың және өте жоғары дамыған құрылыс техникаларының болғандығын зерттеу барысында айқындалып отыр.

Қазба кезінде табылған материалдың мәдениет деректері – көптеген бұйымдар мен түрлі заттар б.з.д. VIII–IV ғасырларда Аралдың шығыс өңірін мекендеушілердің тұрмыс-тіршілігі мен мәдениеті бейнесін толық сипаттайды. Көнеден сыр тартар табылған заттар қатарында жергілікті шеберлер жасалған қолөнер бұйымдары, ыдыстар, пышақтар, әшекей-сәндік бұйымдар, түрлі құралдар, ат әбзелдері мен қару-жарақтар бар. Археологтар жинаған осы орасан көп материалдар бағзы замандардағы қолөнер түрлерінің қалай туып, қалай дамып, қандай дәрежеге жеткенін шамалауға мүмкіндік береді.

Аралдың солтүстік батысынан табылған Тоқсанбай, Айтман және Манайсор I, II, III тұрақтары мұнда елдің ұзақ уақыт мекендегенін аңғартады. Ең ерте салынған Тоқсанбай қонысынан табылған материалдардың б.з.д. IV мыңжылдықта жасалғандығы белгілі болып отыр.

Тұрғындардың бұл жерді таңдауына бірнеше себеп бар сияқты: ең бастысы сыртқы жаудан қорғануға тиімділігі, тұщы судың жақын болуы, аң мен құстың мол болуы. Тұрғын үй мен шаруашылық құрылыстарын салуға тиімділігі де ескерілсе керек, өйткені үй салушының құрылыс материалы ретінде улытас плиталары мен ізбіс қолданылған, үй еден пеші арқылы жылытылған.

Қазба жұмыстары ежелгі Арал аймағы тұрғындарының үй салуға ерекше мән бергендігін байқатады. Үй салу үшін тас кірпіш, шикі кірпіш, күйдірілген кірпіш, пайдаланылған. Қыш өндірісінің дамуы жергілікті саздың, топырақтың қасиетіне байланысты болған. Бұл аймақта қыш өндірісі – қаштан ыдыс жасау ерекше дамыған. Саз балшықтан ерекше сойынды, бүйірлі құмыралар және түрлі ыдыстар жасалған, олардың көбісінің сыртындағы ирек, шаршы, шырша тәрізді сызықтар сол кездегі қол өнершілердің өзіндік ерекшеліктерінен де хабар бергендей. Арал маңы тұрғындары Орта Азия отырықшы-егінші өркениетімен тығыз байланыста болған, сол жақтағы кейбір

құрылыс әдістерін өздерінің жұмысына қолданған. Бұл әсіресе, мавзолейлер, кесенелер салу үшін шикі кірпіштер дайындау тәсілдерінен аңғарылады.

Осындай көп жәдігерлердің бірі Сырдарияның төменгі ағысында б.з.д. 1 мыңжылдықтың басынан бастап қалыптасқан Жетіасар мәдениеті еді. Қазір бізге Жетіасарға енетін ондаған қалалардың ескі жұрттары мен көне қоныстар іздері, солардың маңына орналасқан обалар белгілі болып отыр. Осылардың ішіндегі ең ескі жұрттардың бірі – Алтынасар. Мұндағы «Үлкен үй» және «Кіші үй» деп аталатын ғимараттардың ашылуы нәтижесінде қыштан жасалған заттарға, ыдыстарға салынған күннің символы (күннің таралу сәулелері) түріндегі тақталар сол кездегі адамдардың табиғат күштеріне, күнге, күн құдайына табынғандығын көрсетеді. Алтынасар – көне қалалардың ең ірісі, көлемі 6 гектарға жуық жерді қамтиды, үйлер орама тәрізді болып орналасқан. Алтынасардан табылған көптеген заттар сол замандағы шаруашылық пен қолөнердің дамуы жайлы көптеген мәліметтер береді.

Жетіасар мәдениетіне жататын өңір суландыру құрылыстарының дамуымен ерекшеленеді. Осылардың ішінен зерттелгендері: Бидайықасар, Томпақасар, Үңгірліасар, Жетіасар мәдениетіне жататын бейіттер обаларға жинақталған, бұлардың ішіндегі монументті ғимараттар-мавзолейлер түріндегі бейіттер назар аудартады.

Бұл өңірдегі қазбалар ежелгі адамдардың темір қорыту кәсібін жете игергенін байқатады. Мәселен, Арал маңы тұрғындары өмірінде металлургия және тау ісі маңызды роль атқарған. Тоқсанбай қонысы арнайы мамандандырылған металлургия орталығына айналып, қоладан және темірден көптеген бұйымдар жасалған. Бұған қазба кезінде табылған қанжар, пышақ, жүгеннің темір бөлшектері мен көптеген бұйымдар, кен орындары мен металлургия өндірісі қалдықтары – шлактар, қорытпа қалдықтары, металл қорытуға арналған ыдыстар, рудаларды ұнтақтайтын құралдар дәлел бола алды.

Бейіттерден табылған заттар Арал маңы тұрғындарының, материалдық мәдениетінің кейбір белгілерін анықтауға мүмкіндік береді. Арал теңізінің солтүстік батысында, Жем өзенінің солтүстік жағалауына Аралтөбе обалар топтары орналасқан. Бұл жерде табылған қолданбалы өнер шығармалары жергілікті тұрғындардың көркемдік талғамынан хабар беріп аңстилі деп аталатын ерекшелікті шебер игергенін көрсетеді. Сол сияқты зергерлік өнерде бұғының, жылқының, арқардың, барыстың, арыстанның, самұрық құстың бейнелерін салу әдісі көп тараған. Оған 2 обадан табылған заттар дәлел бола алады. Олардың ішінде қару-жарақ, ер-тұрман, тұрмысқа қажетті бұйымдар да бар. Б.з.д. II ғасырларда өмір сүрген тайпалардың тәңір діні мен күнге, айға, жерге, отқа табыну наным-сенімі болғанын байқаймыз. 2-обада жерленген ер және әйел адамдар 45-55 жаста, бұлар ерекше құрметпен жерленген, себебі, олардың жанынан екі ат, қылыш, қанжар, найза, жебе, теріден жасалған ыдыстар табылып отыр. Қабір бірнеше рет тоналса да, одан әртүрлі алтыннан жасалған 400 -ге жуық бұйым табылды. Осы жерден бүркіттің скелеті мен аң стилінде денесі арыстан, басы самұрық құс түрінде жасалған алтынмен қалталған сабы бар, темірден жасалған асатаяқ табылуы ғалымдар назарын аударуда.

VIII ғасырдың ортасында оғыз тайпалары Жетісу жерінен Сырдарияның орта және төменгі ағысына қоныс аударған және оған таяу Батыс Қазақстан жерінде IX-XI ғасырлар аралығында өмір сүрген. Сол сияқты олардың бір бөлігі Қаратау бөктерін мекен еткен. Олар Кенгар пегекектің бірлестігімен ұзақ жылдар (IX-Xғғ) бойы соғысып, Арал теңізінің батысы мен Каспий теңізінің солтүстігіндегі жерлерді басып алады. Бұл соғыстар оғыз тайпаларының, саяси жағынан топтасып қалыптасуына жағдай жасайды. Оғыз тайпалары IX-XI ғасырларда Батыс Қазақстан мен Сыр бойына мекен етті. Бұл өңір сол тұста Сүткент, Сығанак, Қарнақ сияқты сауда-саттығы өркендеген қалалармен белгілі еді. Ол дәуірдегі оғыздар астанасы – сыр бойындағы Жанкент шаһары. Оғыздардың Жент, Жанкент, Қора қалалары, кыпшақ мемлекеттік бірлестігінің астанасы болған Сығанак шаһары қазақ елі мен мәдениетінің қалыптасуына, өсіп-өнуіне, дамуына негіз болды. Кейіннен түрлі себептерге, оқиғалар мен жағдайларға байланысты қирап, жойылып кетті. Бұл күнде аталған қалалар мәдени мұра, өткеннің ізі ретінде еліміздің тарихын

таразылауға үлкен мәнге ие болып отыр. Көне тарихқа көз салсақ бұл қалалардан аты әлемге әйгілі ғұлама ғалымдар, ақын-жыршылар, өнер адамдары көп шыққаны белгілі. Солардың бірі – бүкіл түркі дүниесіне абыз ретінде танылған, әлем халқы күй атасы ретінде мойындаған Қорқыт екендігі анық.

Жанкентте өмірге келген Қорқыт – күйі мен жыр атасы болуымен қатар қасиетті мекенді қорғауға, ел арасындағы жанжалды тыюда, халықтың әдет-ғұрпын, салт-дәстүрін дамытуда ақылгөй болған адам. Бұл туралы деректерді «Қорқыт ата кітабынан», «Оғызнамадан» көреміз. Жалпы алғанда, бұл құндылықтар көне түркі мұралары болумен қатар, сол тұстағы түріктестес халықтардың, оның ішінде қазақ халқының мәдени келбетін, ұлттық психологиясын қалыптастыруға елеулі үлес қосқан дүниелер. Мұнымен қатар, Арал теңізінің, шығысынан Хорезм өлкесіне дейінгі аралықта, сыр өзенінің сол жағалауларын мекендеген бабаларымыз қазақ тарихы мен мәдениетінде өзіндік орны бар, сәулет өнерінің үздік үлгісі болып табылатын Жанкент, Сырлытам қала, Жент, Қабылқала, Аркөк, Өзгент, Қапалақ сияқты қалаларды салғаны белгілі. Бұл қалалардан дәуірінің озат ғалымдары, ақын әдебиетшілері, тарихшылары, діндарлары шықты. Атап айтар болсақ, олар: Жент қаласынан шыққан – Інас ад-Дин Әбу-л Мадж Мухамед – әдебиетші ақын, Баршынкенттен шыққан Хусам ад-Дин әл Баршыңлығы пайғамбарлар туралы қызықты шығарма жазған. Сол сияқты ежелгі қазақ жерінен шыққан ортағасырлық ғұламалар Мухаммед Әл-Женди, Сирадж Баршкенти, молда Ахмет Әл-Женди оқымыстылардың болуы бүгінгі қазақ мәдениетінің тақыр жерде пайда болғанын ықылым (атам заманнан) заманнан келе жатқан сарқылмас мол қайнарлы болғанын көрсетеді. Бұл оқымыстылардың шығармалары парсы, араб, түркі тілдерінде жазылған. Оларды қазақтың қазіргі қолданып жүрген тіліне аударып, жұртшылық игілігіне айналдыру – күн тәртібіндегі іс. Қорыта айтқанда, орта ғасырдағы Арал маңы жерінен шыққан ғұлама ғалымдар қазақ халқының мәдениетіне, дүниетанымына, салт-дәстүріне, жол-жоралығына негіз қалады. Олардың бәрі де адамгершіліктің асыл қасиеттерін орнықтырушы болды.

Арал аймағындағы қалалар қазақ халқының мәдениетін, салт-дәстүрін қалыптастыруға өнерін өркендетуге үлкен үлес қосты. (Оған дәлел ретінде Арал теңізінен кепкен табанынан табылған орта ғасыр қала мәдениетінің ерекшеліктері көптеген ғасырлар бойы даламызда қалалық мәдениеттің болғанын айқындай түседі. Археологиялық ескерткіштерден, ортағасырлық қалалардың, қалдықтары, оның жанындағы тастардан, күйдірілген қыштардан қаланған күрделі құрылыс – мавзолейлердің қираған орны екені анықталды. Олар шартты түрде «Араласар» қалдықтары, ал мавзолей «Күрделі-2» аталды.

Араласар қалашығының жалпы көлемі 6-ға шамасында, жоғарғы жағы, шаруашылық, тіршіліктің, қайнаған көзі болған диірменнің үстінгі тасы, керамикалық тастар, темір және қола бұйымдары осының, айғағы. Кердері-2 мавзолейі жанында екі мемориалдық құрылыс және үш күйдіретін пештер бар. Пеш табылған орынды қазғанда, алуан түрлі бұйымдар: ас үй құмыралары, қақпақтар, тандырдың сынықтары су құятын көзге және аса әдемі құмыра табылды.

Арал өңірі қалаларының саяси-экономикалық деңгейі археологиялық қазбадан табылған нумизматикалық деректер барысында одан әрі анықтала түсуде. Осыған байланысты Арал өңірі қалаларының тарихындағы ақша айналымындағы көрініс – саяси және әлеуметтік-экономикалық мәселелерін шешуде ерекше орын алған, сондықтан да Жент пен Баршынкент, Өзгент, Күмқала және Сығанақ қалаларынан табылған теңге ақшалар олардың сауда-тауар айналымы қатынастарын көрсетеді.

Жендтегі теңгелер Жәнібек Хан (XIV-Пжартысы), мың теңгелер XV–XVI ғасырларда Шайбанилер әулетінің атынан Ташкентте соғылған, Баршкент мыс, күміс теңгелерінде Жошы әулеттерінің және Әмір Темірдің есімдері қашалған. Сөйтіп, Арал аймағында ақша айналымында Сығанақ, әл-Жәдид сарайында, Хорезмде соғылған күміс және мыс теңгелер көп тараған. Орта және кейінгі орта ғасырларда Қазақстан, Алтын орда, Ираннан «әкелінген», әсіресе орта Азиялық ақшалар және XVII ғасырлардағы орыс мыс тиындары,

теңгелер, Арал өңіріндегі қалалардың ақша айналымында жүрген.

Арал өңірі қалаларының нумизматикалық деректерін тұжырымдай келгенде, Жезд пен Баршынкент қалалары XIII-XV ғасырларда Хорезмнің ықпалында болып, іс жүзінде Поволжьеңің, Алтын орданың, Түркістан қалаларының сауда аймағында өмір сүрген. Олардың соңғы XVI ғасырдағы нумизматикалық деректері Орта Азия мен Түркістан ақша айналымының қала мен дала арасындағы дәнекер болғанын, бұл тұста олардың экономикалық жағынан дамыған қалалар екенін көрсетеді.

Қорыта келе, Арал өңіріндегі қалалардың халқымыздың көшпелі тайпалардың рухани, мәдени дамуына тигізген әсері зор болды деген тұжырым жасаймыз. Көшпелілер қалаларға азық-түлік, мал өнімдерін апарып, олардан киім-кешек, әбзел, құрал-сайман, қару-жарақ, сондай-ақ темірден, қоладан, қыштан, фарфор мен фаянстан, шыныдан жасалған ыдыс, аяқ-табақ, сәндік бұйымдар алып тұрған. Қала қолөнершілері егіншілік, диханшылықпен айналысатын отырықшы тайпалармен тығыз байланыстар жасап тұрған.

Әдебиеттер

1. Археология. Қазақстана. – Алматы: Өнер, 2006. -С. 6-59
2. Мәмиев Т. Ертедегі Асанас қаласы. – Қызылорда, 2006. -51 б.
3. Мәмиев Т. Археология. – Қызылорда, 2004. -50б.
4. Археология Қазақстана. – Алматы: Өне», 2006. - 46с.
5. Айдосов А.Х. Арал өңірінің әлеуметтік-экономикалық проблемасы және нарықтық экономика жағдайында тұрғындардың тіршілік ету процестері. – Қызылорда, 2006. -128 б.
6. Мәмиев Т. Археология. – Қызылорда, 2004. -88 б.

А. Ғ. Ибраева
Астана қ.

ЗАМАНАУИ УАҚЫТ ТАЛАБЫ ЖЕЛІСІНДЕГІ ҰЛТТЫҚ ТАРИХ

Отан тарихын зерделеу Ұлы даланың қай дәуіріндегі болмасын маңызды оқиғаларымен байланысты жүзеге асырылуға тиісті. Тәуелсіздік алғалы Қазақстан тарихы жан-жақты ғалымдар тарапынан жан-жақты зерттелуде. Тарихи кезеңдердің бейтаныс беттері ашылып, дара тұлғаларымыздың есімдері мен ерен еңбектері, халқымыздың тарихында алатын өзіндік рөлі көпшілік назарына ұсынылды. Мұндай игі бастама Елбасы Н.Ә.Назарбаевтың «Тарих толқынында» кітабының жарық көруімен, қатпарланған тарихымыздың келелі мәселелерін әлемдік және ұлттық зерделеудің, жаңаша әдіснамалық ізденістің тамаша үлгісі болып табылады.

Бұл бастаманың лайықты жалғасы ретінде ұлт тарихын зерттеуге жаңа серпін берген маңызды іс-шара Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінде Қазақстан Республикасының Мемлекеттік хатшысы М.М.Тәжиннің төрағалық етуімен болған алқалы кеңес. Ұлттық тарихтың құндылықтары «Нағыз ұлттық қадір-қасиет ұлттық тарихтан басталады» – деген қағидалы көзқарас пен түйінді тұжырым батыл білдірілді. Сонымен қатар, тарих ғылымының рөлінің өзгергендігі баса айтылып: «Біздің тарихнамамыз өзінің әдістемелік және тілдік құралын қатты өзгертуге тиіс. Қазақстанның тарих ғылымының алдында нақты сынақ тұр, ол сынақтың жауабын табуға әбден-ақ болады», – деген Марат Мұхамбетқазыұлы ұлттық тарих мәселелерін танымдық ұстанымдардың биігінен қарастыру қажеттігін жиылған қауымға жеткізді. Бұл қағиданың өзі Елбасының «Біз ұлттың тарихи санасын қалыптастыру жұмысын жалғастыруымыз керек» деген дәйегінен туындап отырғандығын аңғару қиын емес. Ендігі мақсат

ғалымдарымыз ұлттық тарихымыздың шынайы беттерін ашу арқылы «Қазақстан-2050» стратегиясын жүзеге асыруға баға жетпес үлестің қосылатынына сенімдіміз.

Осы уақытқа дейін біздің ғылыми тарихымыз бірнеше рет талқыға салынып, үнемі басқа біреулер тарапынан жазылып келді. Осыншама талқыға салынатындай тарихымыз соншалықты біреулерді қызықтырды ма? Әрине, мұның бәрі отарланған халықтың санасын улап, дүбәрә ету, түп-тамырымен жойып жіберудің амалы болатын. Сондықтан, бүгінгі күнге дейінгі жазылған тарихымызға қайта қарау, ғылыми танымның заңдылықтарымен дәйектелген, деректік негізі тыңғылықты тарихты жазу күн тәртібіне қойылып отырған маңызды мәселе. Осы тұрғыда Мемлекеттік хатшы М.Тәжиннің баяндамасында: «Тарих ғылымына феноменология мен герменевтика әдістерінің енуі тарихи зерттеулердің сипатының өзін едәуір өзгертіп жіберді. Ендігі жерде тарихшы фактілерді тізбелеп, суреттеп отырушы, оқиғаларды тек «тіркеуші» емес. Ендігі жерде тарихшы «пайымдаушыға» – зерттелетін уақыттың ішкі мағынасына ой жіберетін ғалымға, фактілерді жай зерттеп қана қоймайтын, нақты қоғамның құндылықтарын, жөн-жосықтарын, моралін «түсінуге» қол жеткізетін ғалымға айналуға тиісті», – деп ерекше атап көрсетілді.

Ұлттық идеялар мен этникалық ұқсастықтың даму жағдайы мемлекеттігіміздің даму ырғағы мен тарихын зерттеуге, терең жан-жақты, саудаға салынбаған, абстрактілі және қарапайым қадамдарды қолдануды талап етіп отыр. Сонымен қатар, тарихшыларымыздың көпшілігі әлі де өзінің зерттеу ғылыми қызығушылығынан шыға алмай, тек сол тақырыптың көлемінде айналшықтап, тарихи таным теориялары мен әлемдік және аймақтық тарихтың аралас мәселелерінен тыс қалғандығын да баса айтып кетуге болады. Осыған орай, ұлттық тарихты зерделеудің теориялық негіздері ретінде мына бір мәселелер зерттеушілердің назарынан тыс қалмауы керек деп ойлаймыз.

Біріншіден, тарихшының зерттеу тақырыбының нақты таңдалуы. Тақырыптың дұрыс таңдалуы бүкіл зерттеу жұмысының барысында маңызды болып табылады. Тақырыптың аясы кең, тың мәселені қамтуы қажет. Бүгінгі магистрлік, PhD докторлық диссертациялардың тақырыптарының маңыздылығын, қайталанбауын қадағалап отыратын ҚР БЖҒМ-і жанындағы Ғылым комитетінің құзырында болатын үйлестіруші Кеңес қажет деп ойлаймыз. Себебі, бұл диссертациялар ғалымдар тарапынан талқыға түсіп, көпшілік алдында қорғалатындықтан, таңдалған тақырып тың, терең әрі маңызды болуы қажет. Сондықтан, бұл мәселеге министрлік және ЖОО-ы тарапынан ерекше мән берілген жөн.

Екіншіден, өзектілігі – кез келген тарихи зерттеу өзектілігінің теоретикалық негіздемесі терең әрі толық ашылған мазмұнды болуы тиіс. Өйткені таңдалған тақырыптың өзектілігін неғұрлым терең түсіну, әрі пайымдау негізінде оның мазмұны толық дәйектеледі.

Үшіншіден, мәселелігі жоғарыда айтылған ұлт тарихының тарихи-мәдени құндылықтары ескеріле отырып, этномәдени ерекшеліктеріне сай жан-жақты пайымдалған, Ұлы даланың тарихи оқиғалары қазақ мемлекеттілігінің даму эволюциясы көшпелілер өркениетінің даму заңдылықтарына сай сараланған мәселелі тарих жазылуы тиіс.

Төртіншіден, шынайылығы – тарихи зерттеуде мәселенің қойылуына байланысты, соның ішінде Отан тарихының уақыт өлшеміне, яғни, ежелгі дәуірден қазіргі кезеңге дейінгі тарихи межемен байланысты жекелеген мәселелерімен (қоғамтану, түркітану, исламтану, қыпшақтану, алаштану, қазақтану, тұлғатану) байланысты пайымдалған жөн.

Бесіншіден, әдіснамасы. Ұзақ жылдар бойы тарихымызды зерделеуде кеңестік идеологияның шеңберімен құрсауланған формациялық методология қолданылып келді. Осыған орай, ұлт тарихының этномәдени ерекшеліктері мүлдем ескерілмей, жалпылама әмбебап тарих түрінде түсіндірілді. Онда қазақ мемлекеттілігі генезиссіз, эволюциясыз, мемлекеттік құрылымдар типологиясының дамуынсыз, жанамалай сипатталды. Ежелгі

дәуірден бүгінгі тәуелсіз тарихымыздың баяндалуына үнілсек, үзілді-кесілді тарихи оқиғалар желісі баяндалады.

Бүгінгі Отан тарихын зерделеу мәселесінде дүниежүзілік ғылым оның өркениеттік, ментальдық, логикалық, реконструктивтік әдістердің тиімді қолданылып, жоғарыда айтылған мәселелерді жаңаша көзқараспен, жан-жақты, терең, мазмұнды пайымдау Ұлт тарихына деген қызығушылықты арттырып, болашақ ұрпақтың бойында патриоттық сезімді сіңіру мақсатында жұмыс істеуге мүмкіндік беріліп отыр.

Осы тұста айта кететін бір маңызды мәселе кезінде Елбасының атсалысуымен қолға алынған «Мәдени мұра» бағдарламасы аясында бұрын соңды беймәлім болған жаңа шығыс және батыс еуропалық жазбаша, мұрағаттық, ауызша дереккөздер мен материалдар, артефактлер ғылыми айналымға енгізілді. Осындай көлемді жұмыстың нәтижесінде Қазақстан тарихы, этнографиясы мен өнеріне тиесілі 5 мыңға жуық жаңа қолжазбалар мен баспалық басылымдар анықталған екен. Енді елімізге жеткізілген жазба деректерді ғылыми айналымға енгізіп, болашақ ұрпаққа құнды Отан тарихының құнды оқулықтары мен ғылыми еңбектерін жазу қажет.

Көңілге қонымды жайт биылғы оқу жылынан бастап Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінде тарих факультеті ашылып, көпшілікке арналған тарихи-ғылыми журнал жарыққа шығатын болады. Әлемдік ғылым шеңберінде өзіндік лайықты орны бар классикалық мамандық болып келген тарихымыз біраз уақыт бойы біресе филологияның, біресе әлеуметтік ғылымдардың құрамына енгізіліп, өзінің атын жоғалтып ала жаздаған еді. Тарих факультетінің ашылуы алдағы уақытта тарихшы мамандардың көбеюіне, арнайы жаңа кафедралардың ашылуына, кәсіби мамандардың қалыптасуына, Отан тарихының іргелі мәселелерін зерттеумен тыңғылықты айналысуға зор ықпал ететіні сөзсіз.

Бүгінгі таңда қоғамды оқулық мәселесі алаңдатады. Тұтастай алғанда, отандық оқулықтар қалай жазылады, оны кімдер жазуы тиіс? – деген сұрақтар әрбіреуімізді толғандырмай қоймайды. Біздіңше, қалай жазылу керек дегенде отандық оқулықта ұлттық мұрат, елдік мүдде алдында тұруы тиіс. Онда арғы-бергі тарихымыз шынайы тарихи заңдылықтарға негізделіп, танымал тұлғалардың тағдыры мен тағылым, қозғалыс-көтерілістердің себеп-салдары анықталған шынайы шындығы, империялық-отаршылдық, әкімшіл-әміршіл жүйенің түп-төркіні кеңінен ғылыми тұрғыда дәйектелуі қажет. Осы тұрғыда, осы ұлан-ғайыр территорияда өзінің мемлекетін құрған рухы биік қазақ халқының дәріптелуі, қазақ қоғамындағы гуманизм мен демократиялық ерекшеліктер ескерілуі керек. Оқулықтар жазу барысында бүгінгі таңда ашылып жатқан деректік материалдар орынды пайдаланылып, кез келген тарихи кезеңдер мен оқиғалар желісі терең, әрі мазмұнды берілуге тиіс. Оқиғалар желісі үзілген, жұлмаланған тарихымызды толық, тыңғылықты баяндау оқулық жазушыларға үлкен жауапкершілікті жүктеп отыр. Сырттағы Отан тарихына қатысты талай деректер аударылды. Енді сол деректерді ғылыми айналымға енгізіп, тарих тілімен сөйлету тарихшылардың міндеті.

Ойымызды жинақтай келсек, бүгінгі тәуелсіз елімізде ешкімге жалтақтамай беріліп отырған мүмкіндікті пайдаланып, болашақ ұрпақтарымызға ұлтымыздың тұңғығы терең, қатпарланған шынайы тарихын жеткізуіміз қажет. Осы бағытта жұмыла еңбек етсек, зор нәтижелерге қол жеткізерміз деген сенім мол.

ХІХ ҒАСЫРДЫҢ ІІ ЖАРТЫСЫНДАҒЫ ДЕМОКРАТИЯШЫЛ ОРЫС ЖӘНЕ XX ҒАСЫРДЫҢ БАСЫНДАҒЫ ҚАЗАҚ ЗИЯЛЫЛАРЫНЫҢ САЯСИ КӨЗҚАРАСТАРЫ

ХІХ ғасырдың екінші жартысындағы революциялық жағдай Ресейдегі әршенділер азаттық қозғалысының жаңа кезеңінің басталуына негіз болды. Бұл әлеуметтік топтың өкілдері самодержавиеге қарсы шығып, оның ең басты қатысушыларына айналды. Әршенділер кезеңі азаттық қозғалыс территориясы аясының кеңеюімен сипатталады. Революциялық-демократиялық қозғалыстар тек Петербург, Мәскеуде ғана емес, сонымен қатар Украина, Прибалтикада етек ала бастады. Революциялық демократия идеологиясының Сібірге енуіне қолайлы жағдай туындады. Жергілікті жастардың азаттық қозғалысқа араласуы екі жолмен: революциялық-демократиялық ұйымдарға кіру (И.А.Худяков, П.З.Елисеев, М.Н.Загибалов, С.Я.Капустин, И.Н.Орлов, В.В.Чуйко) және сібір облысшылары секілді қоғамдық пікірдің спецификалық ағымында болумен жүрді. Бұл екі топтың арасында ешқандай да шекара болмады. 60-шы жылдардағы облысшылар, атап айтқанда, Г.Н.Потанин мен Н.М.Ядринцев қозғалыстың бағдарламасын жасап шығу үшін А.П. Щаповтың облысшылдық-федералистік теориясын қолданды. Қозғалыстың ең белсенді жақтастары Г.Н.Потанин, А.П.Щапов, Н.С.Щукин, М.В.Загоскин, И.М.Федоров – Омулевский, В.И.Вагин, Ф.Н.Усов, А.Нестеров, А.Д.Шайтанов, С.С.Попов, Н.Н.Пестерев, Е.Я.Колосовтар болы. Әлеуметтік жағдайлары бойынша бұлардың арасында тумасынан дворян ешкім жоқ, барлығы әршенділер еді. Өздерінің мүмкіндіктері мен қажырлы еңбектеріне қарамастан олардың көпшілігі жоғары білім ала алмады, басты себеп қаржы жетіспеді. Олардың биографиясымен танысу барысында көзге ілінетіні – олардың дарындылығы, жазу ісіне, әдебиетке бейімділіктері. 60-шы жылдардың ортасында Г.Н.Потанин, А.П.Щапов, Н.С.Щукин, М.В.Загоскин, И.М.Федоров – Омулевский, В.И. Вагин демократиялық басылымдарда өздерінің шығармаларын жарыққа шығарды.

Облысшылардың қоғамдық-саяси көзқарастары мен пікірлері бірінші революция жылдарында қалыптасты. Сонымен қатар қозғалыс бағдарламасының жасалуына декабристер, петрашевшілер, поляк саяси қуғындары мен П.А.Словцовтың жұмыстары әсерін тигізді. Облысшылардың идеологиялары мен бағдарламаларының қалыптасуына себепкер болған алғашқы орыс утопистік социалист-петрашевшілердің ықпалын айта кету керек. Сібірде айдауда болған (М.В.Буташевич-Петрашевский, Н.А.Спешнев, С.Ф.Дуров, Ф.Н.Львов) олар облысшыларға ықпал жасады.

Біріншіден, петрашевшілер Ресейдегі азаттық қозғалыс тарихында алғашқы болып социалистік революция жеңісінен кейін өзін-өзі басқару мен федерализм принциптерін қалыптастырды. Теориялық тұрғыдан олар бірнеше республикалардың өз еркімен бірігуіне жол берді.

Екіншіден, алғаш рет Р.А. Чернословитов Шығыс Сібірдің Ресейден бөлініп, болашақта өз алдына бөлек мемлекет болып шығуы туралы пікірді айтты.

Үшіншіден, Р.А. Чернословитов басты рөлге Сібір ие болған қарулы көтерілістің жоспарын жасап, дайындады.

Төртіншіден, алғаш рет петрашевшілердің жоспарында облысшылар атап көрсеткендей, қозғалыстың негізгі күшіне айналу керек болған аймақтағы әлеуметтік топтар пайда болды.

Аймақтың әлеуметтік-экономикалық мәселелерінің дамуын көрсеткен П.А. Словцов "Сібірге тарихи шолу" еңбегі арқылы облысшылардың Сібір аймағын зерттеуге деген қызығушылықтарын арттырды. Осындай қоғамдық-саяси ағымдардың әсерінің арқасында 50-ші жылдардың соңында декабристер мен петрашевшілердің революциялық және

ағартушылық тәрбиесін көрген, қарапайым халық пен патша әкімшілігінің қызметін бақылаған облысшылардың көзқарасы нақты түрде революциялық-демократиялық болып қалыптасты. Одан әрі қарай көзқарастарының дамуына себеп болған XIX ғасырдың 50-ші жылдарының соңы – 60 жылдардың басындағы сібір жастарының Петербург, Мәскеу, Қазандағы жоғары оқу орнына келуі [1].

Еуропалық Ресейдегі сібір жастарының қоғамдық қызметі Г.Н.Потанин мен Н.М.Ядринцев дайындаған Петербургтегі сібір жерлестері ұйымы арқылы жалғасын тапты. Дәл осындай ұйымдар Қазан мен Петербургте 1859 жылға дейін жұмыс жасады. Қатысушы жастардың идеясын дамыту мақсатында өз кітапханаларын ашты және пәтерлерде бас қосып Сібірдің өзекті мәселелерін талқылады. Осылайша, 1861 жылы қыркүйекте А.Н.Балакшин мен А.Н. Урбановский студенттер толқуларына қатысқандары үшін университеттен шеттетілді.

1860 жылдың соңына қарай Г.Н.Потанин мен Н.М.Ядринцев ұйымды қайта ашып, 20 шақты студентті жинады. Г.Н.Потанин, Н.М.Ядринцев, Ф.Н.Усов, Н.И. Наумов, С.С.Шашков демократиялық журналдармен бірігіп жұмыс жасай бастады. 1860-1861 жылдары Г.Н. Потаниннің, 1863 жылы "Искра" газетінде Н.М.Ядринцевтің мақалалары жарық көрді. 60 жылдардағы буржуазиялық реформаларға революциялық-демократиялық көзқараста болды.

1861 жылдың күзіндегі студенттер көтерілісінде Г.Н.Потанин ұсталып Петропавл бекінісіндегі түрмеде 2 желтоқсанға дейін қамауда болды. Жалпы алғанда, 1861 жылғы студенттер толқулары революциялық бағытта болды. Бірақ бұл студенттердің үкіметпен алғаш соқтығысуы еді. Қозғалыс жақтастарының көпшілігі федерализмді революциялық-демократиялық позицияда қабылдады. Студенттердің Петербургтегі кезеңі олардың қоғамдық-саяси өмірмен танысуына алып келді. Г.Н.Потанин өз естелігінде: «Петербургте Н.М.Ядринцевпен өткізген 3 жыл біздің саяси тәрбиеленген жылдарымыз болды. Бұл жылдары біздің жеке тұлғамыз айқындалып, саяси көзқарастарымызға бағыт берілді, қоғамдық қызметтегі орнымыз айқындалды», - деп көрсетті [2].

Жиырмамыншы ғасырдың басында Қазақ елі Ресей империясының аграрлық-отарлық шет аймағы еді. Отарлаушылар қазақ халқының жері мен оның табиғи байлығының айтарлықтай бөлігіне иелік етіп қана қойған жоқ, олар қазақтарды рухани жағынан да отарлады: халықты тілінен, дінінен, ділінен айыру бағытында қатыгездікпен ойластырылған шаралар жүйесін жүзеге асырды. Қазақстан тарихынан Ресейдің отарлық езгісіне қарсы жүргізілген сан түрлі ұлт-азаттық қозғалыстар мен күрестер белгілі. Алайда, XX ғасырдың басында саяси сахнаға шыққан Алаш қозғалысы өзінің саяси топ басшылары, қозғаушы күші мен алдына қойған мақсаты және қамтыған аумағы жағынан қазақ тарихындағы қозғалыстардың ең маңыздысы әрі жоғары деңгейде ұйымдастырылғаны еді. Бұл қозғалыстың басқа ұлт-азаттық қозғалыстардан ерекшелігі - жер және билік мәселесімен қатар ұлттық болмыс пен құндылықтарды сақтау және оларды заман талабына сай етіп бейімдеу мәселесін көтеру болды.

XIX ғасырдың соңы мен XX ғасырдың басында қалыптасқан қазақ зиялыларының көпшілігі әртүрлі мамандық иелері ретінде қызмет етті: олар оқу-ағарту ісімен, қазақ тілінде басылымдар (кітап, газет, журнал) шығару әрекетімен де, жан-жақты шығармашылық жұмыспен де қатар айналысты. Ұлт зиялыларының басшылары бірінші орыс революциясы жылдарында империяда, оның ішінде, Қазақстанда да қалыптасқан қоғамдық-саяси жағдайда орталықтық (центристік) көзқарасты ұстануға тырысты. Бірақ өз бастамаларын халыққа түсіндіру барысында сол және оң саяси күштердің тарапынан сынға ұшырап, қарсылыққа кездесті. 14,5 мың адам қол қойған Қарақаралы петициясын Әлихан Бөкейханов, Ахмет Байтұрсынов, Жақып Ақбаев сияқты ұлттық-демократиялық қазақ зиялылары дайындағаны белгілі. Зиялылар петицияда қазақ өлкесінің жер жағдайының әділ шешілуін, қазақтарға өзін-өзі басқару құқығын беруді, жеке муфтият құру, жергілікті чиновниктерді алыстатуды, қазақ тілінде ұлттық басылымдар шығаруды талап етті. XX ғасырдың басында зиялылар I және II мемлекеттік думаға сайлауға

дайындалып, белсенділік танытты. II мемлекеттік думаға сайланған депутаттардың бірі Б.Қаратаев 1907 жылы 16 мамырдағы мәжілісте сөйлеген сөзінде столыпиндік аграрлық реформаны айыптап, орыс шаруаларының Қазақстанның далалық облыстарына көшірілуін халықтарды тонау және отарлау деп көрсетті [3].

1907 жылы 3 маусымдағы II Мемлекеттік думаны тарату және сайлаулардың жаңа жүйесін енгізу жөніндегі Заң бойынша қазақтар мен өлкені мекендеген басқа шағын халықтар сайлау құқығынан айырылды. Патшалық әкімшілік тарапынан қудалау мен тұтқындау әрекеттеріне қарсы саяси күрес толастаған жоқ. Дегенмен Алаш басшылары империялық саясатқа қарсылықты жүйелі етіп көрсету мақсатында ұлт мәселесін батылырақ көтеру үшін газет-журнал шығару, азаттыққа үндеген кітаптар бастыруды қолға алды. Зиялылардың еңбектерінен Қазақстанда сипат алған оқиғаларға қоғамдық-саяси көзқарастары көрініс тауып отырды. Мәселен, 1909 жылы Уфада жарық көрген М.Дулатұлының "Оян, қазақ" атты өлеңдер жинағы Ресейдің отаршыл саясатынан қысым көрген қазақ халқының сана-сезімін оятуға бағытталды. Жаңадан өріс ала бастаған ұлт-азаттық қозғалысқа бұқаралық сипат беріп, міндеттерін айқындау мақсатымен Ә.Бөкейханов, А.Байтұрсынұлы, М.Дулатұлы газеттерге ерекше көңіл бөлді. Осылайша, 1911 жылдан бастап "Айқап" журналы және 1913 жыл мен 1918 жыл аралығында "Қазақ" газеті шығарыла бастады. 1914 жылы басталған I дүниежүзілік соғыс пен 1916 жылы 25 маусымдағы "Қазақтарды тыл жұмысына алу туралы" жарлығы қазақ даласын қамтыған ұлт-азаттық көтерілісті туғызып, алаш қозғалысын жаңа белеңге шығарды. Алайда, бұл көтеріліс жөнінде партиялар пен топтардың көзқарастары әртүрлі болды. "Айқап" журналының редакциясы қазақтардың әскерге алынуына қарсы шығып, халықты қарулы қарсылыққа үндесе, "Қазақ" газетінің маңайына топтасқан Ә.Бөкейхан, А.Байтұрсынұлы, М.Дулатұлы жарлыққа қарсы шығу қантөгіске апаратынын айтып, екі жақтың күші тең емес деп көрсетті.

Ә. Бөкейханов бастаған қазақ зиялылары 1905 жылы кадеттер үлгісіндегі қазақтың ұлттық-либералдық саяси партиясын құруға әрекеттенсе, олардың 1905-1917 жылдардағы көзқарастарының эволюциясы 1917 жылғы Ақпан революциясы жеңісінен кейін ұлттық-демократиялық мүдделерді көздейтін "Алаш" саяси ұйымын (партиясын) құруға алып келді. Алаш зиялыларының құлатылған патша үкіметінің саясатын жүргізумен болған Уақытша үкіметке деген сенімдері әлсіреді. Қазақстанның өз алдына ұлттық-территориялық автономия болу, ұлт және аграрлық мәселелерді Уақытша үкімет шешпеді, талпыныс та жасамады. Осыдан соң Уақытша үкіметтегі кадеттерге деген Ә.Бөкейхановтың көзқарасы өзгеріп, кадет партиясынан ат құйрығын үзісті. Мұның себебін Ә.Бөкейханов "Мен кадет партиясынан неге шықтым?" деген ашық хатында негіздеді.

Атап айтқанда, ол қазақ қауымы үшін маңызды болған үш мәселе бойынша – аграрлық, ұлттық-мемлекеттік құрылыс және дін мәселесі бойынша келіспегендіктен деп түсіндірді. Сондықтан ол осы мәселелерді талқылау үшін бүкілқазақтық съезд шақыруды дұрыс деп тапқанын мәлімдеді. Бұл оның көзқарасының либералдық-демократиялықтан ұлттық-демократиялыққа өзгергенін көрсетті. Бірінші бүкілқазақтық съезд 1917 жылы 21-26 шілдеде Орынборда болып өтті. Күн тәртібінде қоғамдық-саяси және әлеуметтік-экономикалық жағдайларға қатысты 14 мәселе қаралды: мемлекеттің билеу түрі; қазақ облыстарының автономиясы; жер мәселесі, халық милициясы, земство; оқу мәселесі; сот мәселесі, дін мәселесі, әйел мәселесі; Бүкілресейлік Құрылтай сайлауына дайындық; Ресей мұсылмандарының кеңесі (шураислам); қазақ саяси партиясын құру; Жетісу облысындағы оқиғалар; Киев қаласында болатын Ресей федералистерінің съезіне және Петроградта болатын оқу комиссиясына қазақтардан өкіл жіберу.

Съезде А.Байтұрсынұлы пен М.Дулатов "автономиялы тәуелсіз қазақ мемлекетін құру" идеясын ұсынды, ал Ә.Бөкейханов "демократиялық, федеративтік және парламенттік Ресей республикасының құрамындағы" қазақтың ұлттық-территориялық автономиясы болуды қолдады. Сонымен съезд басым көпшілікпен Ә. Бөкейхановтың

ұсынысымен келісті. Съездің күн тәртібіндегі 14 мәселе кейіннен Алаш партиясының 10 баптан тұратын бағдарламасына айналып, 1917 жылғы 5 – 12 желтоқсанда Орынбор қаласында өткен Бүкілқазақстандық екінші съезде қазақ халқының әртүрлі әлеуметтік топтары өкілдерінің бірігуіне саяси негіз болды. Съезд қазақ авиономиясы мен милиция туралы Халел Ғаббасов жасаған баяндаманы тыңдап, "Алашорда" деп аталатын Уақытша Ұлттық Кеңес құрып, уақытша тұратын орны - Семей қаласы болып, Алашорда қырғыз-қазақ халқының билігін қолға алады деп қаулы қабылдады. Алаш автономиясының Алашорда деп аталатын ұлт кеңесінің құрамына 15 адам сайланып, Ә. Бөкейханов Алашорданың төрағасы болып сайланды. Алайда, Алашорданың Дутовпен жақындасуы салдарынан Алашорда үкіметі бірлігінен айырылып, Кеңес өкіметі Қазақстанның барлық облыстарында күшейіп жатқан уақытында кеңес өкіметімен байланыс орнатуға мәжбүр болды. Жаһанша және Халел Досмұхамедовтер мен Халел Ғаббасовтың В.И. Ленин және И. Сталинмен жасаған келіссөздерінен байқалғаны – Кеңес үкіметі ұлттық тұтастық негізіндегі қазақ мемлекетін мойындамайтындығы және керісінше кеңестік тұрпаттағы автономия беруге дайын екендігінде еді [4].

Осылайша XIX ғасырдың екінші жартысында Сібірде және XX ғасырдың басында Қазақстанда орын алған жағдайлар орыс және қазақ зиялыларын айналып өтпеді. Өз кезегінде Н.М. Ядринцев империяның ықпалындағы Қазақстан мен Сібірде тәуелсіз экономиканы нығайту, аз халықтардың құқықтық статусы, білім беру саясаты, Қазақстан мен Сібірдің жер қорын басқару мәселелерін қозғау арқылы зиялылардың саяси-құқықтық көзқарастарына әсер етті. Ол Патша үкіметінің енгізген (1822, 1867-1868 жылдардағы) әкімшілік-құқықтық реформалары Қазақстанның әлеуметтік-экономикалық дамуына кері әсерін тигізді деп баға берді. XIX ғасырдың 60-шы жылдарында Қазақстан пен Сібірді серпілтіп өткен "облысшылар" қозғалысының замандастары болған Ш.Уәлиханов, А.Құнанбаев, Ы.Алтынсариндер Қазақстандағы демократияның жақтастары, әрі қазақ интеллигенциясын қалыптастырушы, саяси партиялар мен қозғалыстарды дамытушы фактор бола отырып, саяси-құқықтық көзқарастарында бір-біріне жақын екендерін көрсетті.

Әдебиеттер

- 1.Шиловский М.В. Сибирское областничество во второй половине XIX – начале XX в. Новосибирск, 1992 г. 446 с. 57-79 б.
- 2.Таңатарова Ж.С. Г.Н. Потанин және қазақ зиялылары: саяси және рухани көзқарастарды талдау. Автореферат. – Алматы, 2008. 13-23 б.
- 3.Біләл Ә.Қ. Алаш қозғалысы топ басшыларының әлеуметтік көзқарастары. –Астана, 2008. - 156 б. 14-21 б.
- 4.К. Нұрпейісов. Жұлдыз. - 2007. №12. 149-161 б.

М. Оспанова
Астана қ.

«АЛАШ» АТАУЫ ҰЛТ ЗИЯЛЫЛАРЫ ЕҢБЕКТЕРІНДЕ (XX ғ. 20-30 ж.)

Кеңес үкіметінің әкімшіл-әмір жүйесі қуғындаған ұлт зиялыларының қазақтың көне және ортағасырлардағы тарихына тереңдеп баруларына, осы кезеңнің күрделі мәселелері төңірегінде жан-жақты зерттеулер жүргізулеріне олар өмір сүрген кезеңдегі қайшылықты да ауыр саяси-әлеуметтік ахуал мүмкіндік бере қоймады. Сондықтан да аталмыш кезең тарихына қалам тартқан қазақ зиялылары көп емес. Осы тұрғыдан тіптен оларды саусақпен санап беруге де болады. Олар – М.Тынышбаев, Ә.Бөкейханов, С.Асфендияров,

Ш.Құдайбердіұлы, М.Дулатов және т.б. Бұларды қызықтырған мәселелер тарихнамалық тұрғыдан алғанда мыналар болады:

- Қазақтың тегі және қашаннан бері жұрт, яғни ұлт болып қалыптаса бастағаны;
- Қазақ жеріндегі ежелгі түркілік, тайпалық одақтардың және мемлекеттердің қазақ ұлтын қалыптастырудағы рөлі.

Қазақтың ежелгі тарихын зерттеу туралы алғаш мәселе көтерген «Айқап» журналы деп айтуға негіз бар. 1911 жылы «Айқап» өзінің 1 нөмірінде К.Бәтешұлы дегенге сөз беріп, ол «Қазақ шежіресі» деген атпен мақала жариялады. Онда автор қазақтың тегін «түрік нәсілінен шыққан «Алаш» есімді бай һәм балалары көп, бақытты бір адамнан таратып, қазақтың үш жүзіндегі руларын талдаумен аяқтайды және өзінің ойын төмендегідей тұжырыммен бітіреді: «Бұл сөздер – біздің бұрынғы кәрілерден естіген сөздер. Қадірі хал білгенімізді жаздық. Мұнан артық білушілер болса, білгенін ішіне сақтамас, халыққа жазып білдірер деп үміт етеміз» (1).

Қазақ шежіресін зерттеу туралы «Айқаптағы» бұл пікір барлық қазақ зиялылары тарапынан қолдау таба қойған жоқ. Арада бір жылдан кейін Е.Дүйсенбайұлы деген кісі «Айқапта» былай деп жазды: «Біздің қазақ-өзбек халқына бірлік кіріп, басы қосылмай, «алты ауызды алаш» аталғаны сол ұру-ұруға бөлініп, ұран шақырып партия болғаннан еді. Сіз журналыңызға жазып оны не қыласыз? Ұмытқан кісілер бола қалса есіне түсіп, қайтадан бір ел бір елді, бір ауыл бір ауылды шауып алып, бірлігі кете түссін деген жұмыс па?...» (2).

Мұхамеджан Сералин бұл пікірге қарсы мынадай жауап береді: «...қазақтың ұру-ұруға бөлінгендігі болса, сол ұру-ұру болып бөлінуге түп себеп не болған? Сол ұру-ұрудан қазақ қанша залал көрген, асылында ұру деген не нәрсе, жасыл кілем, бұрынғы ата-бабамыздың қалпын, жайын

Біліп істеген, білмей жаңылып істеген нәрселерін жазып, айтып халыққа түсіндіру керек дейміз. Тарих жазу, оқудан мақсат осы емес пе?!...» (3).

Қазақ шежіресін тәртіпке келтіруде Шәкәрім Құдайбердіұлының 1911 жылы Орынборда басылып шыққан «Түрік, қырғыз-қазақ һәм хандар шежіресі» деген еңбегі маңызды рөл атқарды. «Айқап» журналы еңбекпен өзінің оқырмандарын таныстырды.

«Қазақтың түпкі атасының жайын білмек болып,- деп жазды Шәкәрім, -Көп уақыттан бері сол туралы естіген білгенімді жазып алып және әртүрлі жұрттың шежіре кітаптарын оқыдым» (4).

Шәкәрім Құдайбердіұлы өзі оқыған кітаптар қатарында «мұсылманша»: «Тәбірі», «Тарих ғумуми», «Тарих антшараласлам», Нәжип Қасымбектің Түрік тарихы, Әбілғазы Баһадүр ханның «Шежіре түрік» тәрізді еңбектерді орыс тіліндегі кітаптардан Радловтың, Аристовтың шығармаларын, «түріктің ең ескі замандағы шежіре кітаптары» «Құдатқу білік», «Кошочидам», қытайдың Юән-шау-Ми-ши деген жазушының еңбегін және т.б атап көрсетеді.(5)

Шәкәрім Құдайбердіұлының бұл еңбегі қазақ ұлттық интеллегенциясы арасында жаңа серпін туғызды. Бұл еңбек туралы алғашқылардың бірі болып Ә.Бөкейханов өзінің пікірін білдірді: «Мұнан бұрын, - деп жазды ол – қазақ шежіресі қазақ тілінде кітап болып басылған жоқ. Шахкерім бұл кітабы – қазақ шежіресінің тұңғышы...қазақ шежіресін білмек болған аға-іні, іздегенді осы кітаптан табасын. Енді мұнан былай қазақ шежіресін жазбақ болған кісі Шахкерім кітабын әбден білмей қадам баспа. Кітап жиған жері жоқ, көшпелі далада жүріп, Шахкерім шежіресіндей кітап жазбақ оңай жұмыс емес» (6).

Ә.Бөкейханов Ш.Құдайбердіұлының :

«Бітірдім түрік, қазақ шежіресін,

Босада кемшілікті, қисық-бүкір...» – деген сөзін (7) келтіре отырып бұл еңбекті «қалай десе де «бала оқытқан молданың қолында болатын кітап» екенін ескерте кетеді (8).Ә. Бөкейханов Ш.Құдайбердіұлының «600 жылдан бері мұсылман жұртына кірген» керейлер тайпасының ескі заманда крест таңбасының салғаны туралы пікірі қызықтырған. Мұның себебі Ә. Бөкейхановтың ойынша « Жетісуда көшіп жүрген керейлерді несториан

сектасы сопыларының христиан дініне қаратуынан көрінеді(9). Әрине, Ә.Бөкейхановтың бұл пікіріне қарсы бүгінгі тарих ғылымының жетістіктеріне сүйене отырып дау айтуға болады. Бірақ бұл біздің зерттеу жұмысының міндетіне жатпайтын арнайы зерттелетін үлкен мәселе деп ойлаймыз.

Ә.Бөкейханов Ш.Құдайбердіұлының шежіресіне байланысты және онда көтерілген мәселелер жөнінде ой тастай отырып, оқырмандардан осы мәселелерге байланысты пікірлер сұрайды. Ол Шәкәрімнің қырғыздың Енесей бойында тұрғаны туралы орыс ғалымы Аристовша жазғанын атап көрсете келе, ол ойынша «қос көлдің күнбатысында қырғыз елі бар еді» деген пікіріне тоқталып: «біздің қазақ бұл жерді білмейді ғой...Осы күнде бұл шежіреде аталған жерлер қай патша қол астында, қай губернеде Шәкәрім жазып өту керек еді. Шежіресін қайта басқанда Шәкәрім бұл кемшілікті толтырар», - деп ұсыныс жасайды(10).

Ә.Бөкейхановтың Шәкәрім шежіресінде тағы бір назар аударған мәселесі «Алаш» ұғымының шығуының туралы. Ол шежіредегі мына жолдарды өз еңбегінде келтіреді:«...қалмақты шаба берген соң, қалмақтар Ахметханды Алашы қойыпты. Мағынасы «жан алғыш» дегені, оны есіткен соң Ахметхан қалмақ бұл атты қорыққан соң қойды. Енді қалмақты шапқанда «алашылап» шабындар деген соң, қазақтар алашы деп шауып, сол қазаққа ұран болыпты. «Алаш – алаш болғанда, Алашы хан болғанда, қалмаққа не қылмадық», - деп қазақтың мақтанатұғыны сол» (11).

Осы үзіндіні келтіре отырып Ә. Бөкейханов қалмақтың қазақты «Алаш» атағына күдік білдіріп: «Бұл қалай? Алаш деген – біздің қазақ сөзі. Алаш қалмақ қойған ат болса, қалмақ өз тілімен қоятын жөні бар емес пе?... Қалмақша Алаш не сөз?Мұны біздің «Қазаққа» жазатын аға-іні табылар ма?- деп «Қазақ» газетінің оқымандарына сауал тастайды (12).

Айта кеткен жөн, Ә.Бөкейхановтың бұл сауалы аяқсыз қалған жоқ. Оған «Қазақ» газеті арқылы Халел Досмұхамедов жауап қайтарды: «Орал облысында, - деп жазды ол, - Уральские казахи воинкаға қараған қалмақтар бар, «Қыр баласының өтініші бойынша, «Алаш» деген қалмақ тілінде сөз бар ма? Мағынасы қазақша не болады?» дегенімде қалмақтар айтты. «Қалмақ тілінде «Алаш» -деген сөз бар, қазақша мағынасы – өлтіргіш, аямаушы, жаугер» деп.

Алаш деп қалмақтар жақтырмаған орында айтады. Жаны ашымай хайуанатты көп өлтіре беретін аңшыларды да қалмақтар «Алаш» деп атайды» (13).

Х. Досмұхамедовтың осы пікірін өзінің «Қазақ, қырғыздың аты, тегі туралы» деп аталатын көлемді зерттеу еңбегінде Міржақып Дулатов қайталап келтіріп, мынандай пікір айтады: «Жоғарыда айтылғандай: «алаш» қазаққа ұран болып қалған мәнісі ақылға қонып тұр. Қазақ «алаш», яки «алашы» деген сөздің мағынасы қазақтың бұрыннан ұғынып жүргеніне дәл келуі – бұл ертегінің қисыны барлығын көрсетеді» (14).

Осылайша М.Дулатов та Ахмедханды қалмақтардың «Алаш» атап кеткені туралы қазақ арасында таралған аңызды негізінен шындыққа жақын дерек ретінде мақұлдайды. Сонымен бірге ол, қырғыздардың да өздерін «Алаш» атайтындарын ескерте кетеді (15).

Айта кеткен жөн, ХҮ ғасыр мен ХҮІ ғасырлар тоғысындағы күрделі оқиғаларды баяндайтын әйгілі «Бабур намеде» Сұлтан Ахмедханның Алаша аталған себебі, анық жазылған. Онда «қалмақтардың және моңғолдардың тілінде кісі өлтірушіні «алаш» деп атайтыны атап көрсетілген.(16)

Мұндағы «моғол» ұғымы Жетісу және Қашқар өңірін мекендеген жергілікті халық атауы екені белгілі. Осыны ұлы тарихшы Мұхаммед Хайдар Дулати да атап көрсетеді. Мәселе түсінікті болу үшін Тәшкентте шыққан оның еңбегінің алғашқы орыс тіліндегі аудармасынан үзіндіні қаз-қалпында келтірейік: «Кальмаки чрезвычайно боялись его и называли Алачи хан; по монгольски «алачи- «убийца» т.е. «хан-убийца».Это произвише осталось за ханом, люди называли его Алача ханом. Сейчас среди моголов его называют Султан Ахмад хан, а все другие племена говорят «Алача хан». В историях Мирхонда и Хондамирос Харави и в других также написано «Алача хан».

Жалпы алғанда, Ахмедханның осылай аталуы көзқарасты қазақ зиялылары теріске шығара қоймайды. Мұхамеджан Тынышбаев «алаш» сөзінің айналасында біраз пікірлер айта келе, бұл ұғымның «алшын», «ноғай», «қазақ» және т.б. атаулармен қатар кездесетініне, сондай «алаш» ұранының көптеген түркі руларына тән екенінін айтады. Ол моңғолша бұл «кісі өлтіруші» деген ұғымды білдіретінін баса айтқан еді. Осы негізде ол «Алаш алаш болғанда, Алаша хан болғанда» және «Алты алаш» деген түсініктердің бар екендігін де көрсете келіп, олардың мазмұнын түсіндіруге арнайы назар аударады. Сөз соңында М.Тынышбаев «алаш» ұғымының «Алашадан» бұрын пайда болғанына еш күмән келтірмейді. Бұлардан басқа тарихымызда «Алаш мыңның туралы дерек» Қадырғали Жалайридың «Шежірелер жинағында» кездеседі. Бұл арнаулы зерттеуді қажет ететін мәселе.

Қазақ зиялыларының «Алаш» ұғымы төңірегіндегі көзқарастарына біздің нақты баға беруіміздің қиындата түсетін тағы бір мәселе – осы ұғымдар айналасында бүгінгі қазақ тарихшылары пікірлерінің де әртүрлілігі дер едік. Жаңаша көзқараспен жазылған «Қазақстан» ұлттық энциклопедиясында Алаша хан және Алаш Бахадүр есімдері үш ханға тән екенін көрсетсе (20), ал тарихшы Нығмет Мыңжан мұндай ханның өмір сүру кезеңін 6-12 ғасырлармен, зерттеуші Әбдікәрім Хасенов б.з.б. 116-1072 жылдармен байланыстырады (21).

Қуғындалған қазақ интеллигенциясының тарихи көзқарасында жеткілікті деңгейде назар аударылмаған нәрсе – қазақ жерін ежелде мекендеген сақтардың, ғұндардың, үйсіндердің және қаңлылардың тарихы. Мұның біздің ойымызша басты себептер екеуі: а) бұл тайпалардың тарихына байланысты деректер, әсіресе шығыс деректері 20-30 жылдарға дейін әліде жеткілікті зерттеле қойған жоқ еді; б) осы кезеңде азиялық көшпелі тайпалар тарихына маркстік-таптық көзқарастың орныға бастауы – зиялыларды бұл мәселеге аса сақтықпен қарауға мәжбүр етті. Осының нақты көрінісі Санжар Асфендияровтың тарихи көзқарасы дер едік. Ол ежелгі көшпелілері туралы еңбек жазушыларды екі топқа бөліп тастады және оларды өткір сынға алды. Алғашқы топтағы зерттеушілер оның ойынша, ұлы-державалық, шовинистік көзқарастарды ұстанды және көшпелілерді варварлар ретінде сипаттады, ал екінші топқа ол керісінше, «Азия халықтарының «ұлы» рөлін атап көрсететін «ұлтшыл» зерттеушілерді жатқызды. Өкінішке орай соңғы топқа оның ұйғарымымен Заки Валидовпен, Ғұбайдуллинмен бірге, қазақ тарихының көне дәуіріне алғашқылардың бірі болып қалам тартқан М.Тынышбаев та жатқзылды. Соңғылардың «ұлттық буржуазиялық идеология шындаған» көзқарастарын С.Асфендияров «жаңарған панисламизм және пантюркизм» деуге дейін барды.

Қазақтың ежелгі түріктік тегін Шәкәрім Құдайбердіұлы да дәлелдеуге күш салған. Қазақтың шығу тегін анықтау үшін М. Тынышбаев әрбір қазақ руларының өткендегі тарихи тамырына жеке-жеке талдау жасағаны және белгілі. Бүгінгі тәуелсіз Қазақстан жағдайында жаңа тарихшылар бұл мәселеге үлкен түсініктікпен қарап, «шежіре – халықтың тарихын зерттеудің ең басты қайнар көзі екендігі М.Тынышбаев сол кезде-ақ түсіне білген еді», деп әділ қорытынды жасасак болады. М.Тынышбаевтың өзі өмір сүрген заманда өкінішке орай, оның тарихи көзқарасын қолдаушылар азайып кетті. Басқаны былай қойғанда таптық көзқарасты ұстанған қандас бауырларының өзі оны айыптап сөйлеуді әдетке айналдырды.

Әдебиеттер

- 1.Бәтiшұлы К. Қазақ шежіресi. «Айқап», – Алматы. 1995. 367 б.
- 2.Дүйсенбайұлы Е. Қазақша тарих керек пе? «Айқап» 128 б.
- 3.М.С (Мұхамеджан Сералин –Ш.О.) сонда
- 4.Құдайбердіұлы Ш. Түрік, қырғыз-қазақ һәм хандар шежіресі. Таңдамалы. – Алматы 1991. 80 б.
- 5.Сонда.6-7 б.

6. Бөкейханов Ә. Түрік, қырғыз, қазақ һәм хандар шежіресі. Таңдамалы. – Алматы. 477 б.
7. Құдайбердіұлы Ш. Түрік, қырғыз-қазақ һәм хандар шежіресі. Таңдамалы.
8. Бөкейханов Ә. Түрік, қырғыз, қазақ һәм хандар шежіресі. Таңдамалы. – Алматы. 332 б.
9. Сонда.
10. Сонда. 333 б.
11. Құдайбердіұлы Ш. Түрік, қырғыз-қазақ һәм хандар шежіресі. Таңдамалы. – Алматы 1991. 23 б.
12. Бөкейханов Ә. Түрік, қырғыз, қазақ һәм хандар шежіресі. Таңдамалы. Алматы. 333б
13. Досмұхамедов Х. «Алаш» не сөз? «Қазақ» газеті. – Алматы. 1998. 560 б.
14. Дулатов М. Қазақ, қырғыздың аты, тегі туралы. Шығармалары: өлеңдер, қара сөздер, көсем сөз. Алматы. 1991. 384 б.
15. Сонда. 318-319 б.
16. Бабур-наме. Записки Бабур. Ташкент: Главная редакция энциклопедий. 1992. 463 б.
17. Дулати Мухамед Хайдар. Тарих-и-рашиди. – Алматы. 1999. 656 б.
18. Тынышбаев М. История казахского народа. – Алматы. 1993. 224 б.
19. Жалайыр К. Шежірелер жинағы. – Алматы. «Қазақстан» 1997. 128 б.
20. «Қазақстан» ұлттық энциклопедиясы. – Алматы. 1998. 720 б.
21. Нығмет Мыңжан. Қазақтың қысқаша тарихы. А–лматы: Жалын. 1994. 400 б

К. Г. Нигметжанов
г. Павлодар

ДИАЛОГ КУЛЬТУР КАК ФИЛОСОФСКАЯ ПРОБЛЕМА В АНТИЧНОСТИ

Для философии проблема диалога культур предстает в качестве различных проблем: как проблема осмысления и описания диалога культур, как проблема участия в диалоге культур и, наконец, как осмысление самой философии как диалогической культуры. В нашей работе мы больше касаемся первой проблемы, не игнорируя, впрочем, и иные аспекты этой проблемы.

Уже в античности рефлексия на диалог культур была в центре философских стратегий. Одной из моделей культуры являлась диалогическая, которая предполагала, с одной стороны, признание субъективной точки зрения «Я» или позиция «Я», а с другой, признание субъективной позиции «Ты». В этой связи античный диалог культур представляется как диалог, сформировавшийся в традиционной и новаторской концепциях культуры.

Античная культура, как и другие типы культур, являлась незамкнутой системой, а развивающейся в диалоге с различными культурами, и в последующем, она трансформировалась в диалогах со средневековой, ренессансной, и даже с современной культурой.

Диалог культур в античности можно рассматривать с двух основных культурфилософских позиций: пайдейя (образование) как диалог и эпистема (знание) как диалог.

Образовательная концепция античного общества и её установка как диалог культур получила новое дыхание в последующих философских и культурологических исследованиях И. Канта, Н. Бердяева, В. Соловьева, М. Бубера, М. Бахтина, Э. Левинаса, М. Кагана и других.

В культурно-философских и социально-философских исследованиях двадцатого века прояснялись вопросы парадигмальных контекстов античной философской школы диалога. Заложённая в античности парадигма диалогического мышления, способствующая формированию диалогического мировоззрения и мироотношения, послужила отправной точкой для постановки проблемы диалога культур Востока и Запада, диалога национальных и мировой культур.

В античности философия формировалась как диалогическая философия или философский диалог. Диалог и его структура не так вроде бы и сложны на первый взгляд. В нём участвуют два субъекта, формы и модели самого диалога разнообразны: спор, разговор, беседа, полемика. В античности под диалогом понимался в начале только спор.

Сегодня под диалогом понимается «информативное и экзистенциальное взаимодействие между коммуницирующими сторонами, посредством которого происходит понимание» [1, с. 320].

Начиная с Сократа, в античной философии диалог не просто должен был вести к пониманию, а к признанию и уважению альтернативной позиции. Сократ стремился в диалоге осуществить коммуникативный диалог различных точек зрения, мнений, знаний и т.д. И когда Сократа обвиняли в расшатывании представлений о добре и зле, о добродетели, о нравственности, то, по сути дела, его обвиняли за попытку отойти от жестких, запрограммированных тоталитарных установок мышления и сознания.

Сократ учил не незнанию, а учил методу плюрального диалога, который необходимо считать единственно возможным способом взаимодействия людей. В диалогах Платона, где главным действующим лицом почти всегда был его учитель Сократ, раскрываются социально-философские контексты диалога.

В античности диалог осуществлялся как логический диалог, то есть диалог выстраивался по принципам и законам логики. Подчиненность индивидуального всеобщему понималась как закон. Следовательно, так или иначе, в диалоге античном понимание достигается посредством абсолютизации всеобщего, поскольку античное общество было классическим образцом универсальной модели государства.

В самой греческой культуре прослеживается рецепция не только других культур, но и других идеологий. Влияние египетских стилей в архитектуре, музыкальном искусстве можно обнаружить даже в позднеклассических образцах, в эпоху эллинизма, включенность греческих, римских и египетских традиций была ярко выраженной не только в духовной, но и обыденной жизни.

Диалог всех этих традиций приводил, как к постановке проблемы эллинистической идентичности, так и к постановке вопроса о кризисе самоидентичности. В этой связи необходимо отметить, что эллинизм представлял собой диалогическую форму соотнесенности с миром посредством образования пайдей. Эллин отличал себя от варвара по уровню своего образования. Вопрос об образовании, как коммуникативном диалоге с миром, был поставлен многими мыслителями античного мира.

Образовательный процесс в античности был устроен по принципу диалога. В этом процессе осуществлялась не только задача «овладения» и освоения знаний, но и умение эффективно их использовать для развития культурного диалога с теми культурными традициями, которые базировались на иных ценностях, иных образцах, других эстетическо-этических нормах. Одним из очень важных понятий античной культуры является калокагатия, сущностью которой было единство физического и духовного совершенства в человеке. Естественно, что в процессе образования человек должен был достичь этого совершенства, эксплицированного в красоте, олицетворяющей одновременно мужество, целомудрие, разумность, справедливость, добродетель. А красота понималась как гармония космоса. Следовательно, пайдейя, как образовательная система, занималась не только профессиональным обучением, её задача была более фундаментальной – образование и формирование в человеке личностного начала,

созиданием человека-гражданина, человека, ответственного за свои поступки, имеющего собственную позицию, способность к творчеству, к деятельности.

В диалоге античности формировались основные понятия и принципы культурного диалога: гуманизм, толерантность, культурная парадигмальная установка, культурная идентичность, проблемы взаимодействия культур.

Принципы идентификации, самоидентификации человека в античном обществе основывались именно на образовании. Чем выше было образование человека, тем гармоничнее и уверенней чувствовал он себя в этой жизни, говоря современным языком, кризис самоидентификации ему не угрожал.

Дисциплины, которые необходимо было усвоить в образовательном процессе, несли в себе интертекстуальный коммуникативный потенциал. Тексты, по которым обучались логике, риторике, диалектике, философии были сами по себе уже диалогическими, готовыми к конструктивному сотрудничеству с обучающимися.

Школы античного общества были школами диалога. Совершенствование и гуманизация античного образования способствовали развитию в человеке свободы творчества. Творческий процесс предполагает открытость другим культурам. В практике античного мира было обучение за пределами своих полисов. Необходимость обучения в других государствах была продиктована стремлением, не просто изучить чужие нравы, обычаи, культурные и философские традиции, но и увидеть в них в результате сопоставления в различных культурах сходство. Заимствование традиций в науке, философии, искусстве не было односторонним, оно перерабатывалось на античной культурной почве и в свою очередь, уже измененные традиции возвращались на «круги своя», растворяясь в феноменах другой культуры.

Обучение за пределами античных полисов способствовало формированию толерантных принципов сознания, открытости другим культурам, что, в конечном итоге, развивало в человеке настроенность к коммуникативному диалогу.

С приходом в философию Сократа начинается, если и не радикальный поворот к диалогическому способу познания, то уже наметившийся антропологический подход в понимании других позиций, точек зрения, мнений на общую универсальную идею.

В философии Платона диалог представлен как развернутое восхождение к пониманию и утверждению целого, универсального, эксплицированного в эйдосе. Именно здесь и раскрывался простор для коммуникации.

В сократических диалогах Платон поднимает проблемы, важные с точки зрения общечеловеческих, общекультурных ценностей. Антиковеды считают, что «именно Сократ первый отошел от изучения внешней природы и обратился к изучению человека как разумного и морально-общественного существа. А для этого ему пришлось анализировать множество разных понятий, которые раньше выступали у философов в наивном и некритическом виде. Сократ впервые столкнулся с тем, что слова и понятия, которые мы обычно употребляем в повседневной жизни, требуют глубокого анализа, что в них есть и существенная и несущественная сторона, что имеются более общие и более частные понятия и что для философа интереснее всего находить в определенных человеческих представлениях как раз более общие и существенные корни» [2, с. 3].

Таким образом, еще в период античности диалог культур как философская проблема, приобретает логическую завершенность, что создало основу для его дальнейшего исследования в последующие исторические эпохи.

Литература

- 1 Новейший философский словарь. - Минск: Книжный дом, 2003.- 1280 с.
- 2 Платон. Диалоги. - М: Мысль, 1986. (А.Ф. Лосев. Введение).- 607 с.

АҚМОЛА ОБЛЫСЫ РЕКРЕАЦИЯЛЫҚ АЙМАҚТАРЫНЫҢ ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Ғылым мен техникалық прогрестің даму барысында қоршаған орта мен қоғам арасындағы қарым-қатынастың қарама-қайшылықтары айқын байқалады. Біз өмір сүріп отырған ғасыр адамзат баласының мекен ортасында іс-әрекеттің ерекшелігімен сипатталуда. Елбасының «2030» бағдарламасында қазіргі адам өлімінің 20 пайызы экологиялық жағдайға байланысты екендігі анықталды. Уақыт талабын жүзеге асырудың тиімді жолы экологияға жақын пәндерді экологияландыру. Осы орайда география пәнінің мүмкіндігі мол. Орта мектептегі география пәнінің бағдарламасында экологиялық мәліметтер болғанмен, оны пән ретінде оқытудың мақсаты мен міндеттері енгізілмеген. Сондықтан да әрбір сабақтарымда тақырыпқа сәйкес экологиялық тәрбие беруді басты назарда ұстаудамын. Осыған орай Ақмола облысының рекреациялық аудандарының экологиялық мәселерін зерттей отырып, оны сабаққа пайдалану негізгі бағыты. Ақмола облысының «Бурабай» және «Көкшетау» ұлттық парктерінің рекреациялық мақсаттарға қолайлы территориялар көбіне жоғары салмақты сезінеді. Ең үлкен қауіп тудыратын адамдардың әсерінен туындайтын орман өрттері, яғни, курорттық зонаның қонақтарымен және көптеген туристердің салдарынан туындайтын өрттер.

ҚР Президентінің Жарлығын жүзеге асыру мақсатымен №474 2004 жылдың 11 маусымынан "Қазақстан Республикасының аумағындағы бірегей және сирек кездесетін ландшафтарды қорғау шаралары" 2006-2008 Шортан-Бурабай курорттық зонасын дамыту Программасы құрылды. Ғылым аясында облыстардың жеке-жеке аудандарында көңіл бөлініп зерттелуі жаңа бетбұрыс. Осындай жаналықтардың бір өкілі яғни табиғи ресурстарының, агрожүйесінің, территорияларының қарастырылуы жаңа бағыттағы еңбек.

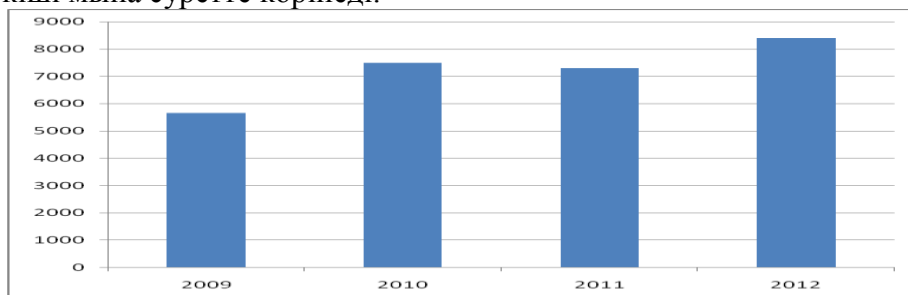
Жалпы мемлекетімізде орны ерекше болып табылатын табиғи объектіміздің жағдайының мәселесі өсуде. Ормандарды рекреациялық мақсаттарда кеңінен қолдану, әсіресе, табиғи ұлттық парктердің өртке орану қаупін туғызады. Жалпы өрттенген аумақтың 70 %-ын алатын жерлер туристер демалатын, жол жиектерінде және рекреациялық мақсаттарда қолданылып жатқан жерлердің еншілерінде. Бұл осындай адам көп жүретін жерлердегі ормандар жиі өртенеді, бірақ оны өрт сөндірушілер тез тауып өртті сөндіретінін түсінуге болады. Ал адамдар сирек жүретін орман аумақтарында өрт өте аз болады және олар жалпы орман өртінің жанған аумағының 5%- ын ғана құрайды. Ал адамдар өте көп немесе аз болатын аумақтарда жалпы өрт болған аумақтың 1,7 га мөлшеріндегі орташа деңгейін алады. Ұлттық парктердің территорияларының ауасы басқа ауданаралық аумақтар сияқты өндірістік қалдықтар мен жергілікті қоқыстардың салдарынан ластанады [10]. Ауаның лас бөліктерінің көбі еуропалық аймақтардан және Оралдан - 32% , Қарағанды-Теміртау ТПК - 28% жақтарынан келеді. Ал лас ауалардың 20%-ы Павлодар-Екібастұз ТПК және 20% - ы Омбы-Түмен жақтарынан келеді екен. Ұлттық парктердің ауасының ластануы ауданаралық ауа ауысуы әсіресе, суық жыл мезгілдерінің тұсында болады екен. Ауаның қалдықтармен ластануының көлемін тексергенде ауаның жалпы ластануының 78, 8%-ы жаз айларында автокөліктермен көп ластанады деген қорытынды жасалды. Ал, егістіктерде жүргізілген зерттеулердің нәтижесі ауаның ластануы көбіне қалалардың өндірістік қалдықтар төккен кездегі қыс айларына келеді деп көрсетті.

"Бурабай" және "Көкшетау" МҰТП-нің атмосфералық ауасын ластаушылардың басқа көздері Бурабай поселкісіне жақын маңда орналасқан Қотыркөл, Зеренді, Саумалкөл және тағы да сол сияқты пештері бар ауылдар болып табылады. Сонымен қатар, жақын жерлердегі демалу мекемелері де атмосфералық ауаның ластаушы көздері болып саналады. Мысалға, "Бурабай" МҰТП-нің курорттық зонасының аумағында орналасқан

котелдердің жалпы саны 51 бірлікті құрайды. Оның жалпы санының ішіндегі 36 котел қатты ерітулер саласында жұмыс жасайды және солардың арасындағы 18 котелге ғана шаң газ тазарту құрылғылары орнатылған.

Қалған атмосфералық ауаны ластау көздерінің 15-нің 14-і сұйық ерітінділермен, тек біреуі ғана газбен жұмыс жасайды.

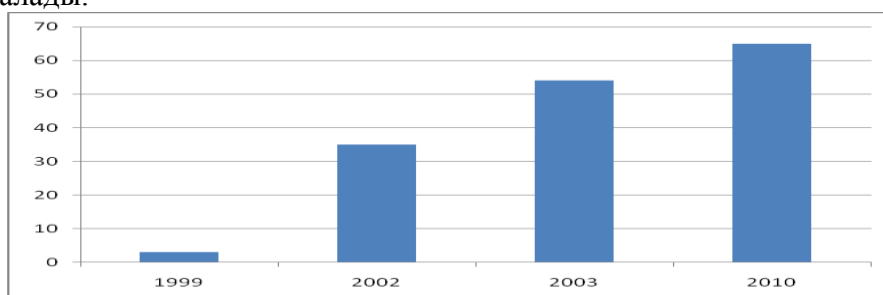
Айтылғандай, атмосфералық ауа көбіне жаз мезгілдерінде ластанады және оның өсу көрсеткіші мына суретте көрінеді.

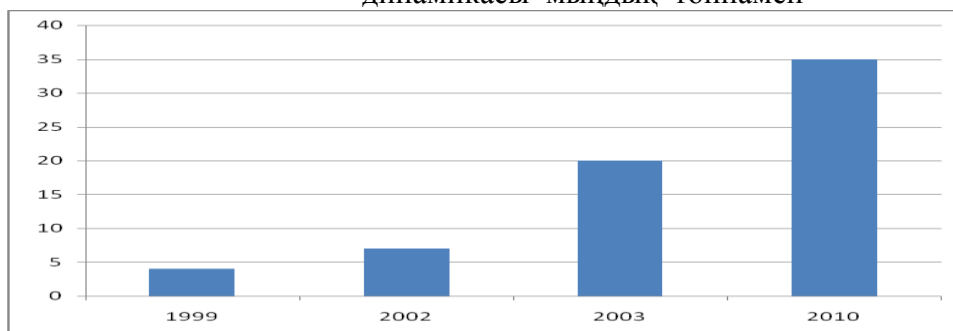
Сурет 1. "Бурабай" және "Кокшетау" ұлттық парктерінің автотұрақтарындағы көліктердің саны

Қатты қалдықтардың қалыптасуы топырақ деградациясының ластаушы көзі болып табылады. Бұл жағдайда топырақтың ластану көрсеткіші өте жоғары болады және қайта қалпына келтіру мүмкіндігі болмайды. Төгілетін қалдықтарды қайта қалпына келтіру немесе оларды көму үшін үлкен көлемде материалдарға қаржы бөлінуі тиіс. Қатты қалдықтарды көму барысында қажетті технологияларды сақтамаса, уақыт өте келе қатты қалдықтар көмілген жерлер қоршаған ортаға үлкен кері әсерін тигізуі мүмкін.

Қалдық полигондарын тазалау үшін арнайы техникалар жұмыс жасайды. ҚТҚ полигондары 1,5 биіктікпен және 3-4 м ұзындықпен орын алады. Бұл қоршау қалдықтардың басқа территорияларға түсіп кетпеуі үшін. ҚТҚ полигондарында жиналатын қалдықтарды сұрыптау өтетіні айта кеткен жөн және сұрыптау күні-түні орындалады.

Сурет 2. Зеренді ауданының ҚТҚ қалыптасуының динамикасы мыңдық тоннамен

Сурет 3. Щучье ауданындағы ҚТҚ қалыптасу динамикасы мыңдық тоннамен

Щучье, Бурабай, Саумалкөл және Зеренді аудандарының қатты қалдықтарды қабылдауы негізінен негізгі үш жұмыс жасайтын аумақтарға бөлінген. Біріншісі – аумақ қарапайым тұрмыстық қалдықтарды жинау үшін, екіншісі – құрылыс қалдықтарын жинау үшін, ал үшіншісі – мал өліктері үшін. Бірақ Зеренді ауданында төртінші аумақ бар.

Оған сұйық тұрмыстық қалдықтар жиналады (суреттер 4).

Зеренді ауылына төгілетін қатты қалдықтардың мөлшерінің жылдық көрсеткіші 5300 м³ құрайды.

Оның ішіндегі ең көбі сұйық қалдықтар 2700 м³ құрайды. Келесісі қатты тұрмыстық қалдықтар 1600 м³ және де ең азы құрылыс материалдарын жинайтын аумақ – 1000 м³.

Сурет 4. Зеренді ауылының қатты тұрмыстық қалдықтар полигоны

Өрт көбіне тұрмыс үйлерінің отын-көмір ұшқын шоқтарынан, өздігінен жанудан және кейбір қалдықтардың күнге қызуларынан туындайтыны айта кеткен жөн. Аумаққа қарапайым адамдар өз беттерімен кіре алмайды. Сондықтан қалдықтардың өздігінен жанып кетпеулерін болдырмау үшін күнделікті қалдықтардың беттерін топырақпен жауып отыру қажет.

Мұндай қатты қалдықтарды залалсыздандырудың қиындығы ұлттық парктердің экологиялық жағдайының нашарлауына алып келуі мүмкін: ол біріншіден, ауылшаруашылығына қолданылатын жерлерді қоқыс үшін бөлу. Екіншіден, ластанған суларды шаю барысында жер үсті және жер асты сулары лайланады. Үшіншіден, ҚТҚ полигондары сырттарынан ауаны қорғау және де сол сияқты тағы басқа заттармен жабдықталмағаны атмосфераны желдің болуынан ластайды. Сонымен қар, сыртқы заттармен жабдықталмаған полигондардың маңында тіршілік ететін жануарлардың жұқпалы және эпидемиялық ауыруларына алып келеді.

Ақмола облысының рекреациялық территорияларындағы комплекстік геохимиялық аномалиялар көбінесе автотұрақтардың қастарына орнатылған. Топырақты ластайтын элементтерінің комплексі жалпы құрамымен де және интенсивтілігімен де бірдей. Зерттеу барысында топырақтың қалың қабатына дейін зерттелді, себебі, ол топырақтың құрамында ауыр металдардың қалдықтары көптеген жылдардан бері жиналған.

1. Қатты қалдықтарды залалсыздандырудың қиындығы ұлттық парктердің экологиялық жағдайының нашарлауына алып келуі мүмкін.

2. Ақмола облысының рекреациялық территориясындағы антропогендік әсерлерге әсіресе, көбіне су ресурстары, яғни көлдер және көл маңы ұшырайды. Сонымен қатар, су мөлшерінің азаюы және су балансының бұзылуы көлдердің жағаларына асфальтті жолдардың салынуы әне де көпірлер мен трубалардың қойылуларына да байланысты.

3. Табиғи-антропогендік генезис проблемасына көлдердің гидрологиялық режимінің бұзылуын, табиғи ортаның ластануын, өсімдік жамылғысының деградациясын және де геологиялық ортаның бұзылуын жатқызуға болады.

Әдебиеттер

1. «Қазақстан Республикасындағы туристік қызмет туралы» Қазақстан Республикасының Заңы.

2. Қазақстан туризмі 2004 жылы. – Алматы, ҚР Статистика агенттігі, 2005.
3. ҚР Президент Жарлығы 27 ақпан 1998, № 3859 «Мемлекеттік бағдарламасы».
4. ҚР Президенті мен ҚР Үкіметінің актілер жинағы № 49
5. ҚР Президенті Н.Ә.Назарбаевтің қазақ халқына жолдауы, 2003.
6. ҚР Үкіметі бекіткен «туризм» кластерін ұйымдастыру және дамыту жоспары
7. ҚР-да туризмді дамытудың 2007-2011 жылдарға арналған Мемлекеттік бағдарламасы.
8. Об утверждении Программы развития системы особо охраняемых природных территорий
9. Программа развития туристской отрасли в Акмолинской области на
10. Программа развития Щучинско-Боровской курортной зоны на 2007-2010 гг.
11. Балабанов И.Т., Балабанов А.И. Экономика туризма. Учебное пособие. Москва,
12. Букина Ж.А. Не вырубишь топором//Литер, №59 (154), 04.04.06., стр 1.
13. Концепция создания специальной – экономической зоны Бурабай в Щученско
14. Кочалов В.А., Зарубежный опыт проведения самооценки деятельности в области
15. Л. Еділқызы. Экологиялық туризм.//Егемен Қазақстан, №18, 14,04,06., 8-бет.
16. Мироненко Н.С. Рекреационная география. Москва, 1981.
17. Моисеева Н.К., Стратегическое управление туристской фирмой. Москва. «Финансы и Портер М.А., Международная конкуренция/Пер. с англ.- Москва.:Международные отношения,1993.
18. Раева. Р.А Табысты тежемейік //Дала мен қала, №35 (60),
19. Сенин В.С. Организация международного туризма. Москва, «Финансы и статистика»,
20. Титова М.А., Оценка развития иностранного туризма Республики Казахстан//Туризм.
21. Титова М.А. Проблемы и перспективы развития и территориальной
22. Титова М.А. Перспективы развития туризма Акмолинской области//V-Сатпаевские чтения: Сб.

С. А. Канапин
Ақмола облысы

ГУМАНИТАРЛЫҚ МӘДЕНИЕТТІ ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Қазіргі кезде білім беру стандарты талаптарына сай қоғамдық пәндерді оқытуда ерекше жауапкершілік пен міндет жүктеледі. Жаңа педагогикалық және ақпараттық-коммуникативтік технологияларды қолдану, бәсекеге қабілетті тұлға қалыптастыруда басты рөл атқарады.

Оның басты міндеттері мынандай:

- оқушылардың ежелгі адамзат қоғамының дамуынан, бүгінгі күнге дейінгі дамуынан жүйелі білім негіздерін қалыптастыру;
- оқушылардың дүниеге ғылыми көзқарасын қалыптастыру;
- оқушылардың басты назарын қоғам тарихына аудару;
- тұлғаның жеке мүддесі, мүмкіншілігін ескере отырып, бүкіл адамзаттың мәдени тұлғасын сақтауға және байытуға үлес қосуға тәрбиелеу;

Осы міндеттерді орындау үшін гуманитарлық білім саласы маңызды орын алады. Сондықтан, қоғамдық пәндерді оқытуда оқушылардың айрықша белсендігін, ойлау қабілетін, ізденісін дамыту үшін сабақтың әртүрлі типтерін ұйымдастыру қажет. Қазіргі

еліміздің даму қарқыны мемлекет құрылысының барлық салаларына әсер етуде. Жаңа заман талабына сай теориялық білімді игеру мен жаңғырту, технологиялық процестерді үздіксіз қолдану оқушылардың алған білімін жаңаша, шынайы қалыптастырады.

Елбасы Жолдауындағы мемлекет мәртебесінің дүниежүзілік додада көш ілгері болып, мемлекеттік басқарудың электрондық жүйесін біртіндеп іске асыру өмір талабы деп түсінсек, тарих пәнін оқытуда ақпараттандыру құралдарының орны ерекше. Қазіргі кезеңде оқыту әдістері проблемасы тек қана педагогикалық мәселе болып қоймай, маңызды саяси-әлеуметтік проблемаға айналып отыр.

Оқушыларды қоғамдық-гуманитарлық бағытта оқытудың басты мақсаты: шәкірттердің ойлануына, толғануына, пікір таластыруына ықпал ету, дүниеге деген көзқарасын қалыптастыру, эстетикалық талғамын тәрбиелеу, оларды өз еңбегімен ізденуші, білім алушы дәрежесіне жеткізу.

Заманымыздың заңғар жазушысы, ұлы педагог Мұхтар Әуезов – өмірдің диалектикасы өсу, даму, жетілу деп түсінген ойшыл-ғалым.

Өмірдің бүгін өсіп-жетілді деген бір шындығы ертеңгі күні олқы болып қалады да, өскелең өмір шындықты ілгері қарай дамыта береді.

Сондықтан ұрпақ тәрбиесінде, оларды оқытуда адам баласы тұтынған білім мен ғылым, өнер саласынан жан-жақты мағлұмат беріп, оны өздерінің алға алып кетуіне жағдай жасау.

Ал бұл оңай шаруа емес, ол мұғалімдерден тек терең білімді ғана емес, үлкен психолог болуды талап етеді.

Мұғалім мамандығы көптеген компоненттен құралатын синтездік мамандық екендігі белгілі. Олай болса, ұстаз ойынша бұл үшін адам тұла бойындағы потенциалдық мүмкіншіліктің барлық ресурстарын сарқа пайдалануға тиіс.

Осыған орай, әр ұстаз өзін-өзі басқару, өзін-өзі тәрбиелеу, әсіресе, өзінде темірдей ерік-жігер мен қажыр-қайрат, табандылық, мақсаткерлік, төзімділік, еңбек сүйгіштік, жинақылық, тәртіптілік, тағы басқа қалыптасатын, өзін-өзі меңгере алатын күйге жетпесе болмайды.

Гуманитарлық және әлеуметтік ғылымдардың қазіргі мәселелері мектепте нәтижелі жұмыс жасауы үшін оқытушылардың бойында білім мен біліктен басқа, педагогикалық қызметке деген табиғи бейімділік, зор талап, терең талғам мен ұғымдылық, ынталылық қажет екендігі белгілі.

Ал, ықылассыздық пен енжарлық, дөрекілік пен менмендік – бірімен-бірі жақын тұрған адамгершіліктің кәпескі жақтары ғана емес, тәрбиенің де жауы.

Тағы да бір айта кетер нәрсе ұстаз ойының жүйелі әрі дәйекті болуы, ой мен тіл бірлікте болса, ұлттық мәнге ие болады.

М.Әуезовтің Шығыс халықтарының ойлау жүйелері, сөйлеу мәнерлері туралы пікірлері гуманитарлық және әлеуметтік ғылым үшін өте құнды.

Шығыстық философияның, ойлау жүйесінің биік шыңы бәрімізге де белгілі. Жапон елінде мектеп оқушыларына 12 жасқа дейін әуелі гуманитарлық төрт пән, тіл, әдебиет, тарих және өнерді оқытуы, содан кейін ғана басқа пәндерді игертуі оларды әлемнің дамыған елдер қатарында болуына бөгет бола алмады.

Логика мен психология ғылымдарының өзара қарым-қатынасын, әрбір оқытушы, жастар тәрбиесіне қатысты барлық адамдар білуі парыз.

Оны терең игерудің негізгі жолы мұғалімнің қазақтың халық педагогикасының негізін білуде.

Ал, оның қайнар көздері халықтың аңыз әдебиетінде, тарихында.

Қазіргі мәселе, әр адам өзінің идеялық сенімін шыңдауы тиіс. Осы дәуірде өмір сүріп, еңбек етіп жүрген адамзаттың прогресшіл өкілінің патриотизм ұғымын, өзі туып-өскен жеріне, өз республикасына, жалпы еліне, халқына деген сүйіспеншілік сезіммен байланыстыруы қажет. Кеңестік жүйе кезеңінде қазақ халқының өзіне тән фольклоры,

музыка, мәдениеті, әдебиеті, тарихы қоғамдық сананың назарынан тыс қалды. Бұл гуманитарлық мәдениетті қалыптастырудың өзекті мәселесіне айналды.

Ал, қазіргі білім беру жүйесіндегі қайта құру процесі осы кемшіліктерді жойып, жаңа типтегі мамандарды дайындауға бағыттталып отыр.

Бұл мәдениеттің жалпы дамуын, философиялық, ғылыми-әлеуметтік көзқарасты меңгеруді қажет етуде. Бүгінгі жаңаша ойлау, демократия заманында халықтың тарихи білімге деген ынта-ықыласы өлшеусіз артуда.

Өйткені, біздің еліміз өз басынан өткізген ащы тәжірибелері арқылы тек гуманитарлық қоғамда ғана адамгершілік саласы жағынан жоғары сатыға көтеріле алатынын қапысыз дәлелденіп отыр.

Ал шыншыл тарихы танымы қалыптаспаған қоғам ешқашан гуманитарлық болған емес.

Қазіргі біздің алдымызда қоғамды гуманитарландырудың ең басты итергішісі – тарихи көзқарасты жан-жақты дамыту міндеті тұр.

Өткенді білмей – келешекті болжау қиын деген әл-Фарабидің ұлағатты сөзі білім беру жүйесінің барлық саласына қатысы бар.

Өткеннің тәжірибесін төл бойына дарытқан озық өнегелі дәстүрсіз, ұрпақтар сабақтастығынсыз тарихи процесті елестету мүмкін емес.

Тарихи сана – қарама-қайшылықты құбылыс, тарихи жағдайлар, оқиғалар сырттай қарағанда, сансыз кездейсоқ құбылыстар сияқты болып көрінгенімен, өзінің ішкі даму логикасы бар мәселе.

Жалпы мәдениетті қалыптастыру процесі оған гуманизмді, оның гуманистік табиғатын онан әрі дамытып, оған тән ізгілікті, адамға тән сүйіспеншілікті білім беру жүйесіне енгізумен бара-бар.

Ғылым мен техниканың дамуы да, қоғамдық қарым-қатынастардың жан-жақты гүлденіп, нығаюына байланысты білім беру жүйесін гуманитарландыру – біржақтылықты жеңу.

Қазіргі кезде Қазақстандағы дін тарихында қазіргі жағдайды ескеретін өзіндік бағдарлама жасау – философия кафедрасының міндеті болуы керек.

Оқу кестесінде мәдениет пен өнер, әдебиет теориясы, тарихы, отбасы және неке, қарым-қатынас психологиясы, ұлтаралық қарым-қатынастың мәдениеті, ұлттық әдеп-ғұрыптар туралы арнайы курстардың орын алуынан өскелең өміріміздің даму логикасы анық көрініп тұр.

«Ойды ой туғызады, ой ойға ұласады».

Бұл қағиданы гуманитарлық және әлеуметтік ғылымдардағы қазіргі мәселелер ерекше дәлелдеуде. Басты мақсат адамның бақытын, оның армандағы асыл ойларын баянды ету, ертеңгі дамуына жол ашу, қоғамдық қарым-қатынастағы оның орнын үйлестіріп отыру.

Г. В. Матвиевская
Акмолинская область

РЕЛИГИОЗНЫЙ ЭКСТРЕМИЗМ И МОЛОДЕЖЬ

На протяжении многих столетий на территории Казахстана мирно сосуществуют многие народы, которые исповедуют разные религии. И сегодня наша страна является для всего мира ярким примером государства, где царят межконфессиональное и межэтническое согласие. Как отметил Лидер Нации Н.А. Назарбаев в своём Послании народу Казахстана «Стратегия «Казахстан -2050» новый политический курс

состоявшегося государства» :«Гражданский мир и межнациональное согласие—наша главная ценность. Мир и согласие, диалог культур и религий в нашей многонациональной стране справедливо признаны мировым эталоном». Уважение казахского народа к другим вероисповеданиям, толерантность и взаимопонимание стало объединяющим фактором, главным условием развития стабильности в нашем обществе. Казахстан сегодня является признанным в глобальном масштабе центром межкультурного и межконфессионального диалога. Астана принимала участников четырёх съездов лидеров мировых и традиционных религий. Наша страна стала своеобразным мостом для диалога и взаимодействия Востока и Запада, ислама и христианства. Эти встречи стали органичной и действенной частью глобального диалога между религиями современного мира. Все религии несут в себе высокие гуманистические и нравственные ценности. Проведение Съездов лидеров мировых и традиционных религий способствует продвижению глобального диалога между религиями и культурами, углублению и упрочению взаимного понимания и уважения между религиозными общинами, сотрудничеству и взаимодействию со всеми международными организациями и структурами, нацеленными на продвижение диалога между религиями, культурами и цивилизациями. Растёт интерес представителей различных слоёв населения Казахстана к духовной, в том числе—к религиозной составляющей жизнедеятельности. В 2011 году вступил в силу Закон Республики Казахстан «О религиозной деятельности и религиозных объединениях», в котором была признана историческая роль религий – ислама ханафитского мазхаба и православного христианства в развитии культуры и духовной жизни народа. В 2012 году в стране прошла перерегистрация религиозных объединений. В настоящее время в республике функционируют 3088 религиозных объединений, представляющих 17 конфессии, которые получили правовое оформление в соответствии с требованиями действующего Закона. Реалии современной жизни таковы, что не все, что связано с религией, имеет положительный оттенок. Так изучение этой проблемы показало, что в Казахстане увеличилось число граждан, противопоставляющих себя сложившимся устоям и в целом—государству; отказ от службы в армии, якобы по религиозным мотивам. Отдельные люди пытаются политизировать религию, что запрещено Конституцией. Имеет место проникновение в нашу страну чуждой, имеющей деструктивный потенциал, религиозной идеологии. Налицо проявление со стороны некоторой части верующих людей агрессии и радикализма, что ведет к религиозному экстремизму и терроризму. Религиозная идея, облачённая в различные догмы и инструкции к действию, может выступить как катализатор, особенно в неокрепших умах подрастающего поколения.

Молодежная среда, как особая группа общества, отличается наибольшей социальной активностью и поисками смысла жизни, своего предназначения с присущей только ей особой восприимчивостью к идеологическому влиянию. Молодёжь стала удобной мишенью для деструктивной религиозной пропаганды, ищущие и пытливые молодые умы всё чаще стали попадаться в хитроустроенные идеологические сети преступных элементов. Говоря о молодёжи, хотелось бы отметить, что сегодня удельный вес молодёжи в Казахстане от 14 до 29 лет составляет 27,8 % (более 4,5 миллиона человек). Из них 700 тысяч студенты. Именно на молодой возраст приходятся основные социальные и демографические циклы человека: получение образования, выбор профессии, формирование круга общения, появления духовных принципов и ориентиров. В этот период молодёжь становится особенно уязвимой на предмет чуждого влияния. В борьбе за справедливость молодые люди идут на очевидные крайности. Известно, что такие экстремистские организации, как «Хизб-ут - Тахрир», «Джамагат Моджахедов Центральной Азии», «Таблигиджамагат», «Джундаль-Халифат» в основном состоят из молодёжи. Во все исторические времена молодёжь характеризовалась как самая мобильная, обучаемая и склонная к инновациям и реформам часть населения. Сегодня только образованная, современно мыслящая, интеллектуально развитая и профессионально подготовленная молодёжь может стать важнейшим условием и залогом

качественного, инновационного развития государства. Великий просветитель казахского народа Абай Кунанбаев писал, что человек – дитя своего времени. Если он плох, то виноваты и его современники. Как же сегодня общество может противостоять влиянию экстремизма на молодёжь? Государство должно уделять большое внимание воспитанию молодёжи, созданию благоприятных условий для формирования физически и духовно здоровой полноценной молодёжной среды. Все, кто причастен к воспитанию подрастающего поколения, должны понимать возрастающую ответственность за наше будущее. Надо поддерживать институты семейного воспитания, так как именно в семье закладываются морально-нравственные устои, передается мудрость старшего поколения – дедов, бабушек, отцов и матерей. Школа, колледж, институт продолжают огромную работу, начатую в семье. При этом система образования строится на светских принципах и направлена на формирование всесторонне и гармонично развитого члена общества. Формирование активной жизненной позиции позволит молодому человеку научиться противостоять различным адептам, сектам, иметь свою точку зрения. Так, учащиеся средней школы № 5 аула Акмол являются участниками различных секций, кружков, центров, работающих в нашей школе. Вот уже несколько лет в школе работает военно-патриотический клуб «Кахарман», который объединяет ребят 9-11 классов. Здесь проходят встречи с воинами-афганцами, экскурсии в воинскую часть, конкурсы военной, авторской песни. В ноябре 2013 года состоялся слет военно-спортивных клубов Целиноградского района, где ребята школы №5 были лучшими. Школа занимает первые места по футболу, баскетболу, тогыз-кумалаку, волейболу, работают секции борьбы и бокса. Десять лет работает в нашей школе филиал центра встреч общества немцев «Видергебурт», где ребята с 5-9 класс изучают традиции немецкого народа. Танцоры постигают искусство танца в районном Доме Культуры, с успехом занимаются школьники в изостудии «Радуга». Нас радует то, что основная часть молодёжи получает правильное воспитание: она патриотична и духовна, физически и психологически сильна и здорова. Но как показывает жизнь, сегодня, как никогда, духовность требует постоянной тренировки. Сейчас, в век повсеместной технологии и интернета, молодому человеку порой становится трудно сделать верный выбор необходимой идеи, религиозной или какой-либо иной. Поэтому не на абстрактных теоретических построениях, скучных философских или религиозных нотациях, а на живом примере неординарных личностей, молодёжь должна учиться понимать и знать подлинный смысл духовности. Необходимо прививать молодёжи понимание, что высокодуховными людьми могут быть не только религиозные деятели. У нас в стране много замечательных и уважаемых ученых, врачей, педагогов, военных, почитание и подражание которым может помочь молодёжи определиться в поиске ответов на любые вопросы бытия. Имеющие яркую, но обманчивую внешность спасителя веры, террористы на самом деле являются антигероями. За ними скрывается жажда власти, дестабилизации в обществе, а зачастую – психически больные люди. В религиозном отношении важно знать, помнить и почитать традиции своего народа. Казахская кочевая культура отличалась своим синкретизмом и целостностью. Это означало, что предки казахов не превращали религию в отдельную специализированную область или сегмент жизни. Президент Н.А. Назарбаев говорил «...в Казахстане общество не отделено от религии, и поэтому государство не может отстраняться от регулирования общественных отношений в этой сфере». Обеспечение духовной безопасности общества, защита прав и свобод граждан, недопущение использования религии в экстремистских целях – таковы главные направления политики государства в сфере религии. Большой вклад в развитие межэтнического единства и толерантности вносит Ассамблея народа Казахстана, созданная в 1995 году. На 20 сессии Ассамблеи в апреле 2013 года, Н.А. Назарбаев так определяет её значение: «В новых условиях Ассамблея должна стать по-настоящему общегражданским, над политическим общенародным институтом». Насаждению в обществе и умах молодежи религиозного экстремизма мы можем противостоять только казахстанским патриотизмом. Только

беззаветная любовь к Родине, верность идеалам независимости и государственности, почитание традиций своего народа, память и уважение к культуре наших предков, позволит нам сохранить в обществе межконфессиональное согласие и толерантность. На 13 съезде НДП «Нур Отан», обращаясь к молодому поколению, наш Президент сказал: «Быть патриотом – это значит искренне любить свою Родину. Верить в себя и свой народ, служить обществу».

Литература

1. Новое поколение. № 4 от 15.01.2013.
2. Акмолинская правда. № 46 от 27.04.2013.
3. Акмолинская правда. № 42 от 14.04.2012.
4. Акмолинская правда. № 45 от 25.04.2013.
5. Акмолинская правда. № 49 от 07.05.2013.

Г. Е. Оспанова
г. Астана

СОВРЕМЕННАЯ КИТАЙСКАЯ БИЗНЕС-ЭЛИТА: ГЕНЕЗИС И СТРУКТУРА

Предмет работы составляет попытка ответить на вопрос о происхождении современной китайской бизнес – элиты, о том, какие виды экономической деятельности позволили компаниям и отдельным личностям подняться на высшие ступеньки социальной структуры Китая?

Известно, что основной механизм перехода к рынку у большинства постсоциалистических стран составила приватизация по номенклатурному типу. Так, в России и Казахстане современные элиты по своему происхождению коренятся в советской партийно-хозяйственной системе. Большинство постсоветских стран вошло в рынок вне какого-либо опыта частнособственнических отношений. В отличие от них в Китае преобразования начались еще в 1970-е годы, первыми стартовали реформы в агрокультурном секторе экономики, что позволило в итоге появиться первым богатым социальным группам - это были китайские крестьяне. Через 15 лет экономические реформы пришли в город, что выразилось, прежде всего, в свободной сельско-городской миграции, прибывающие в города крестьяне стали открывать частные компании. Постепенно в этот процесс стала включаться и научно-техническая интеллигенция страны. Все это и стало серьезной социальной базой для китайских реформ 1990-х годов.

Итак, как формировалась китайская бизнес-элита? Метод сбора и анализа информации составляет контент-анализ первых десяти бизнес компаний, вошедших в первую сотню по версии журнала “China Forbes” за последнее десятилетие с 2003 по 2013годы.

Так, десять лет назад в число богатейших людей страны вошли хозяева компаний «Citic Pacific Group», «Shimao Group», «Fosun High-Tech Group», сосредоточившие свою деятельность на горнодобывающей промышленности, производстве стали и продуктов питания [1]. В 2004 году «Gome Electrical Appliances», «Wanxiang Group», компании в области машиностроения и электроники, включаются в тридцатку бизнес – элиты по версии журнала [2]. Результатом развития крупнейшего семейного бизнеса стало появление в списке Форбса корпораций «East Hope Group», «New Hope Group», «Hopson Development», «Guangdong Zhujiang Invest» [3]. В этих компаниях бизнес принадлежит братьям и другим родственникам, что служит выражением nepotизма как одной из фундаментальных особенностей китайского предпринимательства. Система nepotизма

или кумовства означает фаворитизм, предоставляемый родственникам или друзьям, вне зависимости от профессиональных достоинств.

В 2000 годы Китай переходит от экстенсивного расширения бизнеса на основе использования гигантской дешевой рабочей силы к инвестициям в индустриальные и информационные технологии. Соответственно, уже в 2006 году мы наблюдаем включение в тридцатку Форбса сетевой компании «NetEase», давшей возможности сетевого поиска и широкий выбор многопользовательских он-лайн игр миллиардной аудитории страны. На этот момент веб-портал, считался самым популярным и востребованным [4]. Так, в списках ведущих отраслей 2007 года включается компания «Suning Appliance Company Limited», сосредоточенная на изготовлении крупнейших электроприборов и бытовой техники и имеющая больше 700 точек в городах Китая [5]. В 2008 году компании «Sunning Appliances», «Suntech», «LDK Solar» совершили серьезный прорыв по изготовлению солнечных приборов. Однако изобилие подобных корпораций на рынке привело к разорению многих из них уже в 2009 году [6].

Китайский бизнес 2009 года обретает новые обороты с появлением компании «BYD» - производитель автомобилей, пропагандирующий новую модель китайского развития: «Самостоятельная разработка, собственная марка, самостоятельное развитие». Главной целью компании определяется изготовление качественных автомобилей мирового уровня, создание национальной автомобильной марки мирового класса, обещание возрождения национальной автомобильной промышленности. Уже сегодня мы видим автомобили китайского производства в Казахстане и других странах СНГ в свободной продаже и по доступным ценам [7].

В 2010 году на лидирующие позиции в китайском сегменте мирового бизнеса врываются телекоммуникационные компании. Такие крупные компании как «Tencent Holdings», «Baidu», «Media Group» пользуются популярностью и за пределами Китая [8].

Все годы китайских реформ одним из самых запутанных и сложных вопросов является вопрос о частной собственности на землю, что, по всей видимости, создавало и создает неопределенности и риски для строительного бизнеса, тем не менее, вложение средств в недвижимость является одной из самых актуальных инвестиций на внутреннем рынке Китая. По итогам 2011 года в рейтинге Форбс преобладают компании группы «Country Garden», занятые строительством высококлассного жилья. Еще одно новое направление деятельности - развитие сферы туризма, отелей и развлечений, позволившее компании «Dalian Wanda Group» войти в список Форбс [9]. В 2012 году «East Hope Group», компания в сфере агробизнес, изготовление животноводческих кормов, во главе которой находится старший брат крупнейшего китайского семейства Лиу (Liu) помогает создать своему брату вторую компанию «New Hope Group» [10].

В нынешнем, 2013 году, по итогам журнала Forbes в первую тридцатку входят компании, деятельность которых связана с веб-порталами, с недвижимостью и производителями предметов потребления [11].

Таким образом, контент - анализ журнала Форбс позволил нам определить как крупнейшие бизнес компании страны, так и основные направления экономической деятельности, позволившие китайским предпринимателям, входить в первую десятку элитных компаний на протяжении последних десяти лет.

Как уже было отмечено выше, бизнес в постсоветских странах во многом имел номенклатурное происхождение, а каковы профили богатейших людей Китая? Имеют ли они корни в предыдущей партийно-хозяйственной системе?

С этой целью рассмотрим десятку богатейших предпринимателей Китая на 2013 год. Зонг Чунгхоу (Zong Qunghou 宗慶後; 1945) - китайский предприниматель, основатель и главный исполнительный директор ведущей компании по производству напитков - «Hangzhou Wahaha Group». Карьеру начинал с выпуска газированных напитков, затем на основе сотрудничества с компанией «Danone» как кампанией по производству молочных

продуктов вывел свою кампанию «Hangzhou Wahaha Group» в разряд самых успешных и процветающих компаний.

Вторым в списке следует Робин Ли (Robin Li 李彦宏; 1968) – по происхождению из семьи заводских рабочих. Является интернет-предпринимателем, основатель крупнейшей китайской поисковой системы Baidu, аналога всемирной поисковой системы Google. По итогам 2013 года занимает второе место среди богатых людей Китая.

Третьим является Ванг Джианлин (Wang Jianlin 王健林 1954) - основатель кампании «Dalian Wanda Group», это самая крупная кампания по строительству элитного жилья. Входит в сотню самых богатых людей мира. Служил в Народно-освободительной армии. Окончил Ляонинский университет. Работал администратором, в 1989 году стал генеральным директором жилищной компании. Член КПК с 1976 года. Является вице-председателем Всекитайской федерации промышленности и торговли, член Ассоциации предпринимателей Китая и Китайской ассоциации руководителей предприятий.

На четвертой позиции - Ма Хуатенг (Ma Huateng 马化腾; 1971) - китайский интернет-предприниматель. Родом из Шэньчжэня, одного из самых динамично развивающихся мегаполисов Китая, закончил здесь университет, основатель китайской телекоммуникационной кампании «Tencent», крупнейшего интернет-провайдера в Китае. Кампания известна тем, что занимается поддержкой наиболее распространённой в Китае сети обмена быстрыми сообщениями под названием QQ (идентичная программа ICQ). Также она разрабатывает E-mail программы. В 2007 году журнал «Time» назвал его одним из самых влиятельных людей в мире. В 2013 году он стал четвертым в списке богатых в Китае.

На пятой строчке расположилась Янг Хуилян (Yang Huiyan 杨惠妍; 1981) - акционер «Country Garden Holdings», кампания сосредоточена на создании высококлассной жилой недвижимости. Янг - выпускница Университета штата Огайо 2003 года, основателем кампании был ее отец, создавший свой бизнес с нуля, изначально работавший фермером и на строительных площадках. В 2005 году передал контрольный пакет акций дочери, а в октябре 2007 года Янг была объявлена самой богатой женщиной в Азии по версии журнала Forbes. Она остается председателем и главным исполнительным директором.

Шестую позицию занимают братья Лиу Йонгсинг (Liu Yongxing 1948) и Лиу Йонгхао (Liu Yonghao, 1951), создавшие «East Hope Group» и «East New Group», производящие корм для всех видов животных. Продукция, помимо Китая, пользуется спросом на рынках Вьетнама и Северной Кореи.

Седьмым в списке стал Жаньг Джиндонг (Zhang Jindong 张近东; 1963) - основатель и нынешний президент «Suning Group». Работает над выпуском цветных телевизоров, холодильников, стиральных машин, кондиционеров, телекоммуникационных приборов. Также кампания предоставляет услуги по установке и ремонту электроники.

Восьмую строчку занимает Вэй Джианжун (Wei Jianjun 魏建军; 1964) - владеет «Great Wall Motor», это самая большая частная автомобилестроительная кампания в Китае. В состав холдинга входят четыре предприятия по выпуску автомобилей и 20 дочерних компаний, выпускающих автомобильные компоненты. GWM выпускает кроссоверы, внедорожники, микроавтобусы, легковые автомобили, минивэны, автокемперы и лимузины. Производимые GWM двигатели поставляются другим китайским автопроизводителям. Компания GWM начала поставлять свою продукцию в Европу, так в 2007 году начал экспорт автомобилей в Румынию. GWM поставляет свою продукцию примерно в 60 стран (из стран СНГ — в Россию, Украину, Казахстан, Белоруссию и Молдову). На экспорт отправляется около 30% произведённых автомобилей.

Таким образом, мы видим, что в своем становлении китайская бизнес-элита прошла длинный путь от вливания в экстенсивные проекты (вследствие миллионных масс дешевой рабочей силы) до стабильного развития посредством инвестиций в

индустриальные и информационные проекты. Анализ, осуществленный на основе данных журнала Forbes дает возможность понять как структуру китайской бизнес-элиты, так и направления в экономической деятельности китайских компаний. Помимо этого, данные журнала Форбс позволяют понять и жизненные траектории китайских предпринимателей, их социально-культурные и демографические характеристики. Кстати, первоначально списки Форбс по Китаю в самой стране получили определение «расстрельных списков», известны случаи, когда китайские бизнесмены обращались с личными обращениями в журнал с просьбой не публиковать о них данные, например Джань Инь, хозяйка «картонной империи» Китая.

Анализ личных биографий богатейших людей Китая показывает, что основная их часть не имеет какого – либо отношения к КПК, меньшая часть имеет отношение, но весьма опосредованное, если не отдаленное. По всей видимости, в основе становления китайской бизнес элиты становятся как структурные обстоятельства, бизнес в Китае серьезно поддерживается государством и КПК, так и культурные обстоятельства. Речь идет о сохраняющейся системе nepotизма, судя по всему многие компании двигались от медленного кумулятивного роста ремесленных производств к продвинутым технологиям. Таким образом, социокультурный феномен nepotизма имеет важные преимущества для зарождения мелкого бизнеса, и последующего его развития, китайская трудовая этика направлена не только на индивидуального человека, а сразу на множество поколений. Разумеется, дух предпринимательства, личные харизма и энергии позволили отдельным китайцам войти в списки богатейших людей земного шара.

В итогах работы отметим формирование современной китайской бизнес элиты вне их участия в деятельности КПК и предыдущей партийно-хозяйственной системе.

Литература

1. <http://www.forbes.com/2003/10/29/chinaland.html>
2. <http://www.forbes.com/2004/11/03/chinaland.html>
3. http://www.forbes.com/lists/2005/74/Rank_1.html
4. http://www.forbes.com/lists/2006/74/biz_06china_The-400-Richest-Chinese_Rank.html
5. http://www.forbes.com/lists/2007/74/biz_07china_The-400-Richest-Chinese_Rank.html
6. http://www.forbes.com/lists/2008/74/chinarichest08_The-400-Richest-Chinese_Rank.html
7. <http://www.hurun.net/usen/HRRL.aspx?nid=2009>
8. <http://www.hurun.net/usen/HRRL.aspx?nid=2010>
9. <http://www.hurun.net/usen/HRRL.aspx?nid=2011>
10. <http://www.hurun.net/usen/HRRL.aspx?nid=2012>
11. <http://www.hurun.net/usen/HRRL.aspx?nid=2013>

Д. Т. Толгамбаева
г. Астана

ПРОБЛЕМА ПОВСЕДНЕВНОСТИ В СОЦИАЛЬНО-ГУМАНИТАРНОМ ЗНАНИИ

В современной философии все больше внимания уделяется проблеме повседневности. Длительное время повседневность не рассматривалась в социально-гуманитарном знании как важнейшая форма человеческой жизни. Кризис классического рационализма поставил под сомнение представление о том, что человек действует лишь на основе разума и руководствуясь мотивами целесообразности.

Значительный вклад в развитие проблемы повседневности внесла школа «Анналов». Исследование повседневности как философской категории начинается с работ представителей феноменологии, прежде всего, Э.Гуссерля и А.Щюца. «Жизненный мир» является основной категорией одной из поздних работ Э.Гуссерля – «Кризис европейских наук и трансцендентальная феноменология», опубликованной в 1954 г. В.Бимелем. А.П.Огурцов в статье «Жизненный мир и кризис науки» пишет, что публикации Р.Сова рукописных текстов Э.Гуссерля, показывают, что тема жизненного мира интересовала философа ранее, с 1916 года и вплоть до ухода из жизни. А.П.Огурцов замечает: «Тот поворот, который обычно связывается с именем М. Хайдеггера, – поворот к «жизненному миру» на деле был осуществлен Гуссерлем. Это был поворот к онтологии, к уяснению процессов конституирования рефлексивных механизмов сознания и культуры из первичных структур «жизненного мира», к интересубъективности и к «жизненному миру»» [1].

Жизненный мир – это сфера «известного всем, непосредственно очевидного», «круг уверенностей», к которым относятся с доверием, которые для человека безусловно значимы и практически апробированы, не требующие научного обоснования. Жизненный мир, по Гуссерлю, является основанием всех научных построений, научных идеализаций. Он дан человеку в образе и контексте практики, в виде целей, и в этом плане он субъективен. Жизненный мир – это и культурно-исторический мир, образ мира на определенных исторических этапах развития человеческих общностей, он относителен. Жизненный мир как проблема не вытекает ни из естественной познавательной установки человека, ни из установки объективистской науки. Человек, его мир не попадает в исследовательское поле науки. Философ приходит к выводу об априорных структурных характеристиках, которыми обладает жизненный мир. Именно на основе этих инвариантов – «пространство-временность», «каузальность», «вещность», «интерсубъективность» и другие – становится возможным формирование научных абстракций, выработка научной методологии и др. Инварианты, полагает Э.Гуссерль, даны в любом опыте, в них заложен любой конкретно-исторический опыт. Жизненный мир и жизненные миры оказываются тождественными, поэтому любое познание приобретает прочную основу в конкретной жизнедеятельности человека. Вследствие этого, полагал философ, преодолеваются недостатки и ограничения объективизма [2]. Подход Э.Гуссерля оказался противоречивым: универсальные категории жизненного мира возникают, согласно философу, в результате абстрагирования от всего конкретно-индивидуального, субъективного, что неизбежно приводит к потере человеческого смысла, также как и в объективистском естествознании. Из этого следует, что конкретно-исторический жизненный мир не может быть универсальным фундаментом наук, и соответственно, универсальный фундамент наук – конкретно-историческим. Противоречия концепции жизненного мира осознавались последующими философами, но влияние феноменологии Гуссерля было значительным. В дальнейшем сложились различные интерпретации жизненного мира. Наиболее известной стала социологическая интерпретация А.Щюца.

Мир предстает перед человеком, согласно А.Щюцу, в его собственном переживании и интерпретации; интерпретация мира основана на предыдущем знакомстве с ним, личном или передаваемым другими. Этот опыт в форме «наличного знания» выступает некой схемой, с которой человек соотносит свои восприятия и переживания. Щюц подчеркивает, что люди воспринимают мир в его типичности: наше внимание привлекают объекты, находящиеся в соотношении с ранее воспринятыми. Они образуют поле самоочевидного, не подвергающегося сомнению опыта. А. Щюц отмечает, что большая часть знания о мире имеет социальное происхождение, не рождается в личном опыте. Повседневность представляется Щюцу миром самоочевидности, которую каждый разделяет с другими и воспроизводит по привычке в стабильных ситуациях.

У Щюца, как и других исследователей, нет однозначного понимания повседневного жизненного мира. В общем виде, это – «определенный сектор вселенной», состоящий из моего опыта и знаний об обыденных вещах и явлениях, так же и о вещах, которые еще не включены в мой действительный опыт и моего знания, однако они потенциально доступны моему опыту. Этот мир характеризуется открытостью извне и изнутри. «Извне он является сектором более обширного целого, то есть вселенной, которая выступает как ... внешний горизонт моего повседневного «жизненного мира». Изнутри он открыт «пространственно» – всем объектам, расположенным вне пределов моей актуальной доступности; во времени – прошлому и будущему, в том смысле, что он существовал до меня и будет существовать после. Открыт он и в смысле «ступеней реальности»: мир работы, воображения, мечты и т.д. Он также открыт обществу, в том смысле, что предполагает существование жизненных миров других людей в настоящем, прошлом и будущем, всего, что было создано или будет создаваться [3]. Как видим, такое понимание слишком неопределенно, и Щюц определяет повседневный жизненный мир как природное и социальное окружение, которое каждый принимает как само собою разумеющееся. Мир повседневности является intersубъективным миром культуры. В работе «Феноменология и социальные науки» читаем: «... наш повседневный мир с самого начала есть intersубъективный мир культуры. Он intersубъективен, поскольку мы живем в нем, как люди среди других людей, связанные с ними общим влиянием и работой, понимающие других и являющиеся для них объектом понимания. И это мир культуры, ибо с самого начала жизненный мир есть для нас универсум обозначений, т.е. смысловая сеть, которую мы должны проинтерпретировать, и мир смысловых взаимосвязей, которые мы устанавливаем лишь посредством нашего действия в этом жизненном мире» [3, с. 194]. Таким образом, по А.Щюцу, intersубъективность – одна из ключевых характеристик повседневности.

Этическая интерпретация жизненного мира представлена в творчестве французского философа Э.Левинаса. В работе «Трудная свобода. Очерки по иудаизму» (1952г.), Э. Левинас пишет: «Разговаривать – значит познавать другого и одновременно быть познаваемым им. Другой не просто узнается: он приветствуется. Он не только именуется, но призывается... Я думаю не только о том, что есть он для меня, но также – одновременно и даже прежде – о том, что есть я для него. ... Я не только познаю его, но общаюсь с ним. Совместность, имплицитованная в этом слове, есть именно ненасильственное действие: в самый момент совершения действия действующий отрекается от всякого господства, от всякого суверенитета, подвергаясь действию другого в ожидании ответа. Говорить и слушать есть одно действие, а не два, следующих друг за другом. Таким образом, говорение устанавливает нравственное отношение равенства и тем самым утверждает справедливость» [4]. Для Э. Левинаса жизненный мир – это мир отношений лицом-к-лицу, это опыт отношений Я и Другой, существующего к существующему.

Герменевтическая традиция исследования повседневности направлена на понимание и коммуникацию в повседневной жизни. Экзистенциализм решает проблему уникальности бытия человека, поиска смысла в его повседневном существовании. Символический интеракционизм изучает мир малых групп, межличностные и внутригрупповые взаимодействия. В рамках этнометодологии интерпретационная деятельность участников взаимодействия рассматривается как процесс конструирования мира повседневности. В рамках постмодернизма обосновывается правомерность рассмотрения повседневности с любой позиции, поскольку разнообразны феномены человеческого существования. Только это может обеспечить полноту картины повседневности.

Повседневность в исторических формах культуры народов, повседневность как особая сфера жизнедеятельности человека и общества, как социальный феномен,

обусловленный экономической и политической сферами социального бытия и формами коммуникации, также являются предметом многих исследований.

Таким образом, различные подходы к проблеме повседневности, ее интерпретации, неоднозначность определения говорят о сложности данного феномена культуры. В условиях глобализации, современных вызовов, повседневность приобретает особый смысл, где, быть может, определяющим становится межличностное общение Я и Другого.

Литература

1. Огурцов А.П. «Жизненный мир» и кризис науки. // Vox философский журнал. - № 9, 2010г. / <http://vox-journal.org/html/issues/vox9/133>

2. Гуссерль Э. Кризис европейских наук и трансцендентальная феноменология. Введение в феноменологическую философию. – СПб., 2004

3. Щюц А. Феноменология и социальные науки. // Смысловая структура повседневного мира: очерки по феноменологической социологии. – М., 2003

4. Левинас Э. Трудная свобода. Очерки по иудаизму. / <http://filosof.historic.ru/books/item/f00/s01/z0001017/index.shtml>

Г. С. Амантаева
Ақмола облысы

XX ғ. 20-30 жж. ҚОҒАМДЫҚ -САЯСИ ӨМІР

XX ғ. 20-30 жж. қазақ халқының тарихындағы "ақтандақ" беттерінің бірі болып табылады. Сонау зобалаң жылдары елдің ертеңін ойлаған зиялылар "ұлтшылдар", "жікшілдер", "оншылдар" ретінде негізсіз айыпталды. Осы жазықсыз жазаланған жандар ұлт-зиялыларының алдыңғы қатарлы өкілдері еді. Ұлт зиялылары деп белгілі бір мұрат-мақсаттардың соңында жүрген және сол белгілі мұрат-мақсаттары төңірегінде жиналған оқымыстыларды атаймыз [1, 3]. Кеңес үкіметі жылдарындағы тарихи-партиялық бұл мәселелерге байланысты еңбектер партия қандай идеологиялық және саяси қағидаларды басшылыққа алды, соған икемделіп жазылды.

Қазақстан тарихының "ақтандақ" беттерінің бірі - идеялық саяси күреске байланысты мәселелер. 1925 ж. тамыз айында қазақ өлкелік партия комитетінің хатшысы болып Ф. Голощекин келді. Ол Қазақстандағы "Кіші Қазан", "Зорлап ұжымдастырудың" негізгі жетекшісі ретінде танылды. Жергілікті халық ерекшеліктерін ескермей жүргізілген бұл шаралар орасан зор қиыншылық, құрбандықтар мен жаңа қоғамның материалдық негізін қалағаны белгілі. Ф. Голощекин қазақ оқығандары мен Алашорда зиялылары туралы "оларды жұмысқа қосып, партияға ала тұрсақ та, олардың байшыл, ұлтшыл салт санасына қарсы күресу керек" - деген бағыт ұстады.

80-ші жж. соңына дейін ұлттық зиялылардың қоғамдық-саяси қызметтеріне арналған арнайы зерттеу объектісі есебінде жазылған еңбек жоқтың қасы. Дерек ретінде Т. Омарбеков пен М. Қойгелдиевтің "Тарих тағылымы не дейді?" атты еңбегінде 20-ші жж. жаңа қалыптаса бастаған тоталитарлық жүйеге қарсы күреске шыққан қазақ зиялыларының тағдыры, бастан кешкен ауыр тарихы баяндалады. Д. Махаттың "Қазақ зиялыларының қасіреті" кітабында Қазақстандағы ұлтшылдыққа және жікшілдікке айыптау "сәдуақасовшылдықты" қудалау, Ф. Голощекин құйтырқылықпен ойлап шығарған қазақ қайраткерлерін әр түрлі шылдықтарға айыптау науқандарының мәні мен шындығы жан-жақты ашылған. М. Қозыбаевтің "Ақтандақтар ақиқаты" еңбегінде

Голощекин жүргізген "Кіші Қазан" тығырығының қазақ халқына қаншалықты қасірет әкелген Голощекиннің саяси портретін сөз етеді.

Қазақстанда саяси-идеологиялық күреске байланысты мәселелердің ішінде ең бірінші кезекте "ұлтшылдық" және "ұлттық жікшілдік" деген кең тарап, сол кездегі ұлттық интеллигенция өкілдеріне негісіз айыптар тағылды. Қазан төңкерісін халық теңдікке қолымыз жетті деп үлкен үмітпен қарсы алды. Бірақ большевиктердің халықты өз еріктілігін алуға шақырған үндеулері бос сөз болып, уақыт озған сайын жалған саясаттың бет пердесі ашыла берді. Тәуелсіздік пен еркіндікке ұмтылған Түркістан автономиясы мен Алаш автономиясын большевиктер қарулы күш қолданып жойды. Түркістан автономиясының басшысы Мұстафа Шоқай шет елге кетіп бас сауғалады. 1919 ж. қарашаның 4-де Түркістан майданының революциялық соғыс кеңесі совет өкіметіне тікелей және жанама түрде қарсы күресіп келген барлық қазақтарға тиісті шарттар орындалған жағдайда толық кешірім жасау туралы қаулы қабылданды[2, 208]. Қазақ автономиясы мәселесін тұңғыш көтеріп, оны өзі іске асырған Ә. Бөкейханов "найзаның ұшымен, айбалтаның жүзімен болған үкіметке" қызмет етуден бас тартты[3, 266]. Осы оппозициялық көзқарасы үшін 1920-22 жж. оған "буржуазиялық ұлтшыл" деген жала жабылып қуғындалды. 1922 ж. күзінде Ә. Бөкейханов Мәскеуге жер аударылды.

М. Шоқай үкіметтің отаршылдық саясатын айта кете отырып, Түркістан Компартиясы басшыларының бірі болған большевик Иван Тоболин өзінің шовинистік көзқарасын былайша жеткізген: «Маркстік тұрғыдан алғанда экономикалық жағынан әлсіз қазақтар бәрібір құрып, бітіп жоғалуға тиіс, сондықтан да төңкеріс үшін басты мақсат - мүмкіндіктің бәрін аштыққа қарсы қолдану емес, одан да майданға жұмсау керек»[4, 47]. Міне, осындай бір халықты құртып жіберу үшін жасалған саясатқа қазақ зиялылары қарсы тұрды. 1920 жж. көпұлтты Түркістандағы күрделі ұлттық қарым-қатынастарды шешуге үлкен үлес қосқан көрнекті қоғам қайраткерлерінің бірі Тұрар Рысқұлов болды. 1920 ж. Тұрар Рысқұлов РКП(б) Орталық комитеті мен В. Ленинге "Түрік республикасын құру" туралы баяндамасын тапсырды[5, 352]. Бірақ ОК Лениннің тапсырысымен Тұрар Рысқұловтың "Түрік республикасын құру" туралы тезистерін қабылдамайды. Артынан Тұрар Рысқұловқа және оның пікірлестеріне "ұлтшылдар", "басмашылар идеологі деген жала жабылды, қызметтерінен босатылды. ВЦИК және СНК РСФСР Түрік комиссисының мүшелері "рысқұловшылдық" деген терминді енгізді.

20-ші жж. орта шенінен бастап И. Сталиннің ықпалының бүкіл елге күшейе бастауы оның ұлттық зиялыларға қарсы ашық күреске шығуына жол ашты. Бұл оның 1925 ж. 29 мамырда Ташкентте шығатын "Ақжол" газетінің идеялық бағытын айыптап жазған хатынан байқалады. Газетте (И. Сталин шатасып газетті журнал деп жазған) жарық көріп жатқан мақалалардың бұл кезде шетелде иммиграцияда жүрген М. Шоқаевпен "үндес" және пікірлес екенін, яғни алашордашыл, ұлтшыл идеяларды жаңғыртатын атап көрсете келіп, осындай көзқарастағы партияда жоқ интеллигенция өкілдерін жастарды тәрбиелеуге жібермей, негізінен оқу құралдарын жазу тәрізді жұмыстарда ғана пайдалану қажеттігін ескертті[6, 30].

Қазақ зиялыларының ел үшін егіліп, халқы үшін қаймықпай қарсы тұруының себептерін Түркістан халық комиссарлар кеңесі К. Сорокиннің коммунистік партияның сұрқия саясаты туралы айтқан мына сөздері аша түседі "... мұсылмандардың барын тартып алуда, алып қана қоймай өздерін өлтіруде. Біздің әскерлер қорғаудың орнына тонап қана бүктіруде... Мұны істеп отырған партия емес, зәбір-жапаны жасап жатқан Қызыл Армия дейтіндер де шығуы мүмкін. Бірақ осының басында партия тұр ғой. Партиядағы жолдастар жағдайды түзету үшін ешқандай шара қолданар емес... Мұсылмандарды түртпектеп, қудалап түбіне жетуде. Ақ қарасын ажыратып жатпай, дүние мүлкін, қатын-баласын құртып жіберіп жатқан біздің отрядтардан мұсылман-кедейлердің соры қайнауда. Осыншама қорлық зорлық көре тұра олардың бізге қандайдық достық сезімде болары айтпаса да түсінікті емес пе? Оларды біздің өзіміз ұлтшыл етудеміз..." [7, 181].

1926 ж. 25-30 қарашада өткен Казрайком пленумында Голощекиннің "Кіші қазан" саясатына қарсылық білдірген С. Қожанов, С. Садуақасов және Ж. Мыңбаевқа "ұлтшыл-уклонистер" деген айып тағылды, "қожановшылдық", "садуақасшылдық" деген жікшілдік атаулар ойлап табылды, "мендешевшілдік", "сейфуллиншілдік", "рысқұловшылдық", "байтұрсыновшылдық" деген таңбалар шықты. Яғни Голощекин өзінің саясатына қарсы шыққан белсенді қайраткерлерге күйе жағып жазалауды бастады. Ф. Голощекин алашордашылдарды құбыжық көріп, оларды ұлтшылдықтың ұрығын себуші деп қарады, сескенді. Өйткені, олар білікті, оқыған, көзі ашық адамдар, биліктен тайдырып жіберуі де мүмкін. 1927 ж. 15-23 қараша аралығында өткен VI конференциясында С. Садуақасовтың сөйлеген сөзінен Голощекин қорықты. С. Садуақасов Голощекинге қарсы шығып, оның жікшілдік бар деп қазақ азаматтарын бір-біріне айдап салған әрекетін: "жөні түзу ұлтшылдық", "жөні қисық ұлтшылдық" деген тезистерін сынады, "ұлтшылдық бағыт - бір-ақ бағыт", "мен Голощекин жолдастың сөзіне қосыла алмаймын", - деген болатын[8, 167].

1928 ж. орта шенінен бастап бұрынғы Алаш қозғалысына қатысқан қайраткерлер жаппай тұтқындала бастады. Осы жылдың соңында "ұлттық ауытқушылыққа" айыпталып 76 ұлттық қайраткерлер тұтқындалды. Партияның XVII съезінен кейін, яғни 1934 ж. бастап, "ұлттық ауытқушылықпен" күрес жаңа қарқын алды. Осы съезге дейін-ақ 13 Өлкелік партия ұйымдары осындай айыппен 800-ге тарта адамды партиядан шығарып үлгерген еді. Голощекиннің және оның төңірегінде топтасқан партия белсенділерінің шылдықтарды ойлап тауып, жікшілдік ауруын жасанды түрде қоздырудағы мақсаты: ұлт зиялыларының, жалпы ұлттың позициясын әлсірету әрекеті болатын. Алашорда зиялылары қазақ елін отарлық езгіден азат ету, қазақ қоғамын ортағасырлық мешеуліктен өркениетті әлеуметті-экономикалық және мәдени даму жолында шығаруды мақсат етті.

1937-1938 жж. зиялыларға қарсы жүргізілген жаппай жазалау саясатына және әкімшіл-әміршіл жүйенің орнығуына байланысты олардың көбісінің есімін ауызға алудың өзі мүмкін болмады.

Кезінде ұлт-азаттық жолында қазақ халқына қызмет еткен зиялыларымыз болашақ тәуелсіз мемлекеттің іргетасын қаласты. 20-30 жж. қалыптасып, күш жинап келе жатқан әкімшіл-әміршіл жүйеге қарсы тұрған ұлт-зиялыларының тағдыры, бұл ұрпаққа үлгі болар батырлық, екінші жағынан ұлттық тарихымыздың, қайғылы беттерінің бірі болды.

Әдебиеттер

1. Махат Д. Қазақ зиялыларының қасіреті. -Алматы: "Сөздік-словарь", 2001. -304 б.
2. Нүрпеисов К. Алаш һәм Алашорда. -Алматы: "Ататек", 1995. -256 б.
3. Бөкейханов Ә. Шығармалары. -Алматы: "Қазақстан", 1994. -384 б.
4. Махат Д. Қазақ зиялыларының қасіреті. -Алматы: "Сөздік-словарь", 2001. -304 б.
5. Қоңыратбаев О. Тұрар Рысқұловтың қоғамдық-саяси және мемлекеттік қызметі. - Алматы: "Қазақстан", 1994. -447 б.
6. Омарбеков Т. Голощекин тұсындағы Алаш қайраткерлерінің тағдыры. // -Ақиқат. - 1995. -№ 12. -Б. 30.
7. Рысқұлов Т. Собрание сочинений. -Алматы: Қазақстан, 1997. Т.1. -444с.
8. Омарбеков Т. XX ғасырдағы Қазақстан тарихының өзекті мәселелері. -Алматы: Қазақпарат, 2001. -404 б.

Г. Ш. Асқарова
І. Ө. Жылқыбаева
Қызылорда қ.

ҚОРҚЫТ АТА ӘУЕЖАЙЫ ҒИМАРАТЫНЫҢ РАДИАЦИЯЛЫҚ ЛАСТАНУЫН БАҒАЛАУ

Қазір заман талабына сай көлік қатынастарының түр-түрі дамыған кез. Соңғы жылдары көлік қызметі ішінде әуе жолы қатынасының маңызы күннен күнге артып келеді. Көлік қатынасының бұл түрі кез келген дамып келе жатқан ел үшін ерекше болып саналады. Ұшақтардың анағұрлым жетілдірілген түрлері ойлап табылып, ескі әуежайлар қайта салынып немесе жетілдіріліп жатқан жағдайы бар. Әуе жолы тасымалы жолаушылар мен жүк тасуды жеделдетуде таптырмайтын көлік болып отыр.

Әуе жолы көлік қатынасы өзінше бір индустрияның түрі. Ал кез келген индустрияның қоршаған ортаға зиянды әсері болады. Әуе жолы тасымалы негізінен әуежайға жақын орналасқан аумақтарды ластайды. Әуе жолы көлік қатынасының қоршаған ортаға келтіретін ең бірінші зиянды әсері авиациялық шумен байланысты. Екіншіден, әр түрлі химиялық ластаушылардың қоршаған ортаға шығарылуы, сонан соң дыбыс соққылары, электромагниттік сәулелердің таралуы – барлығы қоршаған ортаға теріс әсер ететін факторлар болып табылады. Әуе жолы көлік қатынасының қоршаған ортаға зиянын анықтау ең алдымен, әуе жолы көлік қатынасы қызметін көрсететін нысандар, яғни әуежайлар орналасқан аумақтың қоршаған ортасының экологиялық күйін, соның ішінде әуежай ғимаратының санитарлық-гигиеналық тазалығын зерттеуден басталады.

Әуе жолы тасымалы және әуежайдың қоршаған ортаға әсерін Ресейлік және көптеген шетелдік ғалымдар зерттеген. Почекаева Е.И., Михеева И.В., Комарова Р.Ф., Глущенко Т.В., Попова Т.В., Курашвили О.М., Стругова А.А., Долгая М.Б., Бойко Т.А. және т.б. ғалымдар өздерінің еңбектерінде әуе жолы тасымалының қоршаған ортаға әсері ұшақтар қозғалтқыштарының атмосфералық ауаға уытты заттар шығаруымен анықталатынын және әуежай орналасқан аумақтың экологиялық күйіне белсенді әсер етіп, айтарлықтай өзгерістер туғызатынын ғылыми тұрғыдан негіздеген.

Әуежай қоршаған ортаны шумен ластайды, оттегін жағу арқылы атмосфераның газдық құрамын азот тотығы, көміртегі тотығынан басқа көмірсутектермен ластайды. Әуе жолы қатынасының қоршаған ортаны ластауы автокөліктерге қарағанда 8 есе көп болады (бір адамның 1 км қашықтыққа орын ауыстыруына ескерілген). Ұшақ қозғалтқышы шығарған азот тотықтары фотохимиялық реакциялардың көмегімен озон қабатын бүлдіреді. Әзірге, әуе жолы көлік қатынасының автокөлік пен темір жол көлік қатынастарына қарағанда аз пайдаланылатыны белгілі. Соның нәтижесінде ғана дамыған елдерде атмосфераға көліктің басқа да түрлері шығаратын ластаушылардың 1-3 %-ы ғана әуе жолы көлік қатынасының үлесіне тиесілі деп есептеледі.

Әуежайға жақын орналасқан елді-мекендердің халқы ең алдымен шудан зардап шегетін көрінеді. Мысалы, Ресейде авиациялық шудан халықтың 3 %-ы зардап шегеді екен. Ірі Федеральдық мәні бар әуежайлардан белгіленген стандарттан асып түсетін шудың таралуы 1,5 миллион адамға қиындық туғызады деп есептеліп отыр, мұндай әсер 5,8 мың м² аумақты алып жатса керек. Әуежайлар адам денсаулығы үшін қауіпті электромагниттік сәулеленудің көзі болып табылады. Яғни, әуе жолы көлік қатынасын пайдалану кезінде радиациямен ластану мүмкіндігі жоғары.

Азаматтық авиация әуежайы аумағы мен ғимаратының радиациямен ластануы негізінен әуежай маңайында әуе кемелері навигациясының қуатты радиолокациялық стансаларының орналасуынан болса керек. Радиолокациялық стансалар ультра жоғары және асқын жоғары аралықтардағы жиіліктерде жұмыс істейді. Станса орналасқан ауданда электромагниттік өрістің адамға әсері өріс периодының айналысына негізделеді. Осы деректерге байланысты жүргізілген зерттеулердің 60 %-ы әуежай аумағын радиациядан қорғауға негізделген арнайы шаралардың қажеттігін меңзейді.

Қызылорда облысында бір ғана әуежай бар. Әуежайдың жанында орналасқан «Навигация» мекемесінде ұшақтың ұшу-қонуын бақылап, реттеп отыратын құрал-

жабдықтар көмегімен қауіпсіздік қамтамасыз етіледі. Мұнда басқа мекемелердегідей радиолокациялық қондырғылар қызмет атқарады. Демек, бұл аумақта радиациялық белсенділіктің пайда болуы қауіп бар. Әуежай қаланың сыртында орналасқан, ол маңайда елді-мекен жоқ. Әуежайға көлік қатынасы қызметін пайдаланушылар келіп-кетіп тұрады және оларға қызмет көрсетуші мамандар бар. Сол себепті Қорқыт Ата әуежайының ғимаратын радиациялық белсенділікке бақылаудан өткізу маңызды мәселе.

Зерттеу материалдары мен әдістері. Бүгінде Қорқыт Ата әуежайы 1988 жылдан бастап қазіргі орналасқан жерінде қызмет көрсетуде. 2001 жылы әуежайда сағатына 150 жолаушы өткізуге есептелген аэробекеттік кешен тұрғызылды және Қызылорда әуежайына Қорқыт Ата аты берілді.

Қорқыт Ата әуежайы ғимаратының іші дозиметрлік бақылаудан өткізілді. Дозиметрлік бақылау ДРГ-01Т1 дозиметрімен жүргізілді. Өлшеулер гамма-фон мен артық радиацияның бар-жоғын анықтау мақсатында жүргізілді. Әдетте, дозиметрлік бақылау нысан өкілінің қатысуымен жүзеге асырылады. Үлгілердің НҚ-қа сәйкестігіне зерттеулер аумақтың және ғимараттың ішіндегі гамма-фонды өлшеу әдістемесіне негізделеді.

Қорқыт Ата атындағы әуежай санитарлық-эпидемиологиялық сараптама орталығының зерттеу нысанына жатады. Орталық жоспар бойынша әуежай аумағын және ғимаратының ішін радиобелсенділікке және т.б. көрсеткіштер бойынша тексеруден өткізіп отырады.

Зерттеу нәтижелерін талдау. Қорқыт Ата әуежайы авиакөліктерді көп қолданатын ірі әуежай емес. Сонан болса керек талдау бойынша ШРК мәнінен асып тұрған концентрация байқалмады. Дозиметрлік бақылау нәтижелерін 1 кестеден көруге болады.

Кесте 1. Дозиметрлік бақылау нәтижелері.

№	Өлшеу жүргізілген орын	Дозаның өлшенген қуаты, мкЗв/сағ			Дозаның рауалы қуаты		
		Еденнен жоғары (топырақтан)			1,5 м	1 м	0,1 м
		1,5 м	1 м	0,1 м			
1	Күту залы	0,009-0,11	0,09-0,13	0,11-0,18	0,2	0,2	0,2
2	Тексеру залы	0,12-0,14	0,09-0,15	0,11-0,17	0,2	0,2	0,2
3	Күту залы, 2 қабат	0,13-0,15	0,11-0,12	0,12-0,18	0,2	0,2	0,2
4	VIP - зал	0,13-0,16	0,09-0,10	0,11-0,13	0,2	0,2	0,2
5	VIP – зал, 2 қабат	0,09-0,15	0,08-0,14	0,11-0,17	0,2	0,2	0,2
6	Ұшақ тоқтайтын орын №7	0,14-0,16	0,15-0,18	0,13-0,17	0,2	0,2	0,2
7	Тұрақ	0,09-0,18	0,09-0,10	0,12-0,15	0,2	0,2	0,2
8	Тұрақтан КПП дейінгі ұшу алаңы	0,14-0,17	0,13-0,18	0,12-0,13	0,2	0,2	0,2
9	Күту залы, 2 қабат	0,09-0,15	0,15-0,16	0,14-0,16	0,2	0,2	0,2

Қорқыт Ата әуежайы ғимаратының ішін және ұшу-қону айлағының аумағын гамма-фонға тексеруден өткізгенде қосымша радиобелсенділік анықталған жоқ. Дозаның өлшенген қуатының рауалы қуат мәнінен төмен екенін 1 кестеден көруге болады.

Зерттеу нәтижесі бойынша қорытынды жасалды:

1. Қорқыт Ата әуежайы ғимаратының іші дозиметрлік бақылаудан өткізілді. Бақылау нәтижесінде шектік рауалы мөлшерден асқан радиациялық гамма-фон тіркелген жоқ. Бұл Қорқыт Ата әуежайынан ұшақтар анағұрлым аз ұшырылатын болғандықтан,

радиолокациялық қондырғылардың қызмет көрсету белсенділігінің төмендігімен түсіндіріледі.

2. Авиация экологияға және адам ағзасына зиянын тигізбей дамуы керек. Сондықтан қоршаған ортаға зияны аз әуежайлар мен аэродромдық қызметті дамыту маңызды мәселе.

Әдебиеттер

1. Сборник аэронавигационной информации № 13. ЦАИ ГА, 2012.
2. Почекаева Е.И. Шум, как гигиеническая проблема./ Социально-гигиенические и эпидемиологические проблемы сохранения здоровья военнослужащих и населения (научные труды федерального научного центра гигиены им. Ф.Ф. Эрисмана, выпуск 11.-2004г.-С142-144.
3. www.google.kz
4. Почекаева Е.И. К вопросу влияния аэропортов на состояние здоровья населения./ Проблемы гигиенической безопасности и управления факторами риска для здоровья населения (научные труды Қазақстан республикасының 2015 жылға дейінгі көлік стратегиясы)
5. Қазақстан Республикасының әуе кеңістігін пайдалану және авиация қызметі туралы (2011.05.07. берілген).

К. А. Арыстанова
Г. М. Сагиндыкова
Астана қ.

ҚАЗАҚСТАННЫҢ ТҰРАҚТЫ ДАМУ КЕЗЕҢІНДЕГІ ТАБИҒИ ОРТАСЫНЫҢ ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ПРОБЛЕМАСЫН ШЕШУДЕГІ ЭКОЛОГИЯЛЫҚ БІЛІМ БЕРУДІҢ АЛАТЫН ОРНЫ

Қазіргі кезең адамның ерекше биосфералық қызметі, жер бетінің түкпір-түкпіріндегі экологиялық жағдайдың нашарлауы, барлық мемлекеттердегі одан шығу жолдарын іздеуге мәжбүр етуде.

Ал, экологиялық мәселелердің алдын-алу үшін адам ретсіз дамудан тиімді, реттелген, табиғат пен қоғамның даму заңдарына негізделген дамуға өтуі қажет. Тек сонда ғана адамзат қоғамының дамуы үздіксіз, ұзақ уақытқа, бірқалыпты жағдайда, табиғи және әлеуметтік дағдарыссыз дамуы мүмкін болады. Мұндай дамуды тұрақты даму дейді. Ол үшін адамдардың сана-сезімі, олардың мақсаты мен адамгершілік бағыттылығы өзгеруі керек.

Бұл тұрғыдан алғанда жас ұрпаққа бала-бақшадан, орта мектепте, лицей, колледждерде, жоғарғы оқу орындарында үздіксіз экологиялық білім беру жүйесін жетілдіру мен ұйымдастыру мемлекеттік мәселе болып табылады. Сондықтан кез-келген мемлекеттің экологиялық саясатының негізгі компоненті жоғарғы оқу орындары даярлайтын мамандар болатыны белгілі. Ол мамандар барлық деңгейдегі экологиялық мәселелерді шешуге қауқарлы, білімді болу қажет. Ал, экологиялық білім-қоршаған ортаны қорғау үшін қажетті білімді, ептілікті, әдетті, икемдікті қамтиды. Жаңа форматтағы экология мамандарын даярлауға жоғарыда аталғандар кадрлар даярлаудың ажырамас бөлігі болуы керек.

Сондықтан 1992 жылдың маусым айында Рио-де Жанейро қаласында өткен БҰҰ-ның қоршаған орта мен оның дамуы бойынша өткен конференциясы «Тұрақты даму»

концепциясын және «XXI ғасырдың күн тәртібі» атты ауқымды бағдарламасын қабылдады және барлық елдердің үкіметтерін тұрақты дамудың ұлттық концепциясын қабылдауға шақырды. Сөйтіп, Қазақстанда да «Тұрақты даму» концепциясы 1992 ж. «Біздің жалпы болашағымыз» атты айдармен жарияланды. Бұл құжатта алғаш рет негізгі принциптер жинақталды. Кез келген мемлекет стратегиялық жоспар жасауда осы принциптерді ұстануы қажет болды.

Қазақстан үшін үлкен мәні бар принциптар мыналар болуы керек:

- қазіргі және болашақтағы ұрпақтарды өмір сүруіне қажетті өнімдермен қамтамасыз ету және оның қорын сақтау,

- биотехнологиялық тұрғыдан ойластырылған, қалдықтан-қалдықсыз өнім шығаруға көшу;

- біртіндеп органикалық отынмен жұмыс істейтін энергетика өнеркәсібінен қолайлы немесе дәстүрлі емес энергия алу көздеріне өту.

1972 жылы өзінің «Өсудің шектілігі» деген кітабін қорытындылай отырып профессор Д.Медоуз «Экологиялық дағдарыс болады деген».

XX ғасырдың екінші жартысында адамзат өзін планетарлық күш ретінде сезіне бастады. Дегенмен, осы кезеңде ресурстардың жетіспеушілігі, табиғи орта сапасының төмендеуі секілді мәселелерді әлеуметтік-саяси жанжал, көші-қон есебінен шешуге мүлдем болмайтындығы айқындалады. Бұл әдістер тәжірибеде өткен кезеңдерде кеңінен қолданылған, бірақ қазіргі жағдайда оларды қолдану мүмкін емес және олар дағдарыс жағдайын одан әрі күрделендіреді. Жерді, биоресурстарды, минералдық шикізаттарды кеңінен пайдалану, планетаның табиғи мүмкіндігін шектеп, адам мен табиғи орта арасындағы қарама-қайшылықты туындатуда. Қазіргідей адам санының тез қарқынмен артуы бұрын-соңды тарихта болмаған. Жер бетінде халық саны 2,5 есеге артты, мұндай жағдайда экожүйе жер бетіндегі халықтың барлық қажеттіліктерін қанағаттандыра алмайды. Сонымен қатар, адамның табиғатқа ықпалы ғаламдық сипат алды. Осы кезеңде жер, су, орман, пайдалы қазбалар секілді табиғи ресурстар шаруашылық айналымға кеңінен тартылып, осының салдарынан қоршаған ортаға келетін антропогендік жүктеме көбейді. Техносфера қарқынды түрде қалыптаса бастады. Қоршаған ортадағы өзгеріс алғашқы кезеңдерде табиғи ландшафтардың өзгеруі есебінен болса, кейіннен қоғамның индустриялануы барысында өнеркәсіптік және тұтыну қалдықтарының ықпалы жоғарылады. Яғни, ортаның техногендік ластану үдерісі қарқынды сипат алды. Адам қолымен пайда болған экологиялық мәселелер кең ауқымда таралып, күрделі, төтенше, аса қауіпті сипат ала бастады.

Батыс Қазақстан мен Астрахань облыстарының шекарасында орналасқан «Азғыр», «Капустин Яр» әскери полигондарының адамдар мен тірі табиғатқа тигізген зияндары, белгілі Семей полигонынан асып түседі. Полигондар онкологиялық, жүрек тамыр және басқа ауруларды қоздырып, жануарлар мен өсімдіктер дүниесіне зиянын тигізеді. Озон қабатының жұқаруы, қышқылды жаңбыр, жер ғаламшарларындағы климаттың жылына бастауы жер биосферасындағы тіршілікке тікелей қауіп төндіруде. Ойықтардың пайда болуына өнеркәсіптерден бөлінетін М, Си, Fe, Mn, Cl, P оксидтері әсер етеді. Сондықтан, экологиялық тәрбие мен ағарту жұмыстары-адамдарды қоршаған табиғи ортаны ұғынып қабылдауға, табиғатты ұқыпты қараудың қажеттілігіне сендіруге, оның байлықтарын саналықпен пайдалануға дағдыландыру болуы керек. Экологиялық білімсіз қоғамдық экологиялық сана қалыптастыру мүмкін емес. Экологиялық тәрбие қоғамдық өмірдің барлық салаларын қалыпты бірнеше деңгейлерінде жүргізілуі керек. Ал жеке тұлғаның экологиялық мәдениеті от басынан қалыптасады. Сондықтан ата-ана баланың қоғамдағы негізгі мінез-құлық нормаларымен қатар, экологиялық мәдениеттің негіздерін үйрете бастауы керек.

Қазіргі даму кезеңіндегі адам экологиясын оқытудың актуалдылығына себеп болатын тағы бір экологиялық жағдай біздің Қазақстандағы Байқоңыр ұшыру алаңына да байланысты болып отыр. Мысалы, соңғы кезде әрбір ұшырылған «протонның» қоршаған

ортаға үлкен зиян әкелетіндігі анықталды. Гептильдің әсерінен уланған аумақтың көлемін анықтап, кінәлі жаққа толық мағлұмат беріп, олардың шығынын өтеп алу қажет. Бұл келтірілген оқиғаларды дәлелдейтін екі факт ғана бар. Экология мамандарының қажет екендігін, мемлекетті экологиялық жағынан қоршаған ортаны қорғау керектігін республика президенті Н.А. Назарбаев Қазақстан инженерлері съезінде атап өтті.

Жалпы планетадағы тіршілікті қорғау бүкіл адамзаттың бірігуін талап етеді. 1987 жылы БҰҰ-ның Дүниежүзілік қоршаған орта мен даму комиссиясы «Біздің жалпы болашағымыз» атты есебінде «қоршаған орта үшін қауіпсіз жолда экономикалық дәуірге» аяқ басуға шақырды. Сондықтан, алғаш реет «тұрақты даму» концепциясы ұсынылды. Ал, «трақты даму» дегенде қазіргі уақыттың қажеттілігін қамтамасыз ете отырып, болашақ ұрпақтардың өзінің қажеттіліктерін қамтамасыз етуіне қауіп туғызбайтын даму деп түсіну керек. «Біз ата-бабаларымыздың Жерін мұраға алған жоқпыз. Біз оны өзіміздің бабаларымыздан қарызға алдық» (БҰҰ материалынан).

Сондықтан мемлекеттік деңгейде адамдардың санасына, көзқарасына әсер ететін, табиғи ресурстарды ұқыптылықпен, үнемділікпен пайдалануға, жанашарлықпен қарайтын, табиғатты қорғауға өзінің әр қашан үлесін қосуға дайын адамдарды, жас ұрпақты, экологиялық білімді мамандар даярлаудың қаншалықты маңызды екені ешқандай күмән туғызбайды. Осы тұрғыда мемлекет 2002 жылы мынадай нормативтік құжаттар даярлап жариялады: «Қазақстан Республикасындағы халыққа экологиялық білім және экологиялық тәрбие беру», «Тұрақты даму стратегиясы және Қазақстанның тұрақты дамуын қамтамасыз ету механизмі», «Қоршаған ортаны қорғаудың принциптері мен әдістері», «Ерекше қорғалатын табиғи территориялар-қоршаған ортаны қорғау шараларының бір түрі» тәрізді бағдарламалар мен заңдар.

Жоғарыда келтірілген құжаттар, экологиялық білім беруге бағытталған пәндердің негізі болып, оқу орындарына міндеттеліп, оқу орындарының мемлекеттік стандарттарына сәйкес көңіл бөлініп, белгіленген мөлшерде сағат бөлінуі тиіс.

Бұл мәселелерді кешенді ғылыми тұрғыда шешу үшін экология, экономика және әлеуметтік дамудың барлық негізгі топтарын біртұтас кешен түрінде қарастыру қажет.

Қазіргі уақытта экологиялық, экономикалық, әлеуметтік мәселелерді интеграциялау жолдары іздестірілуде. Олар:

- бұзылған экожүйелерді қалпына келтіруді қамтамасыз ету;
- суды тиімді пайдаланудың нақты шараларын анықтау;
- ауыл шаруашылығының тұрақты дамуын жүзеге асыруға, биологиялық алуантүрлілікті сақтауға бағытталған іс-шараларды қабылдау.

Қорыта айтқанда, экологиялық тәрбие мен білім беру қоғам мен мемлекеттің қоршаған табиғи ортаны қорғауға, экологиялық мәдениеттің деңгейіне қаншалықты көңіл бөлетініне тікелей байланысты. Ал, экологиялық тәрбие мен білім беру заң бойынша, кешенді түрде, үздіксіз, барлық адамдарға ортақ болу қажет.

Экологиялық тәрбиенің негізгі мақсаты- жастардың экологиялық көзқарасын, санасын, табиғатқа үлкен парасаттылық, жауапкершілік, қарым-қатынасын қалыптастыру. Осы тәрбие арқылы адамның экологиялық санасын мәдениеттілік сезімін, жоғарлату.

Әдебиеттер

1. Охрана окружающей среды: Сборник нормативных правовых актов. Алматы: Юрист, 2005.-220 С.
2. Медоуз Д.Х., Медоуз Д.Л. За пределами роста. – М.Прогресс, 1994. - 302 С.
3. ҚР экологиялық білім беру концепциясы// 2005 жылы Қазақстандағы экологиялық білім беру. №1, С.3-6.
4. Алексеев С.В. От экологического образования к образованию для устойчивого развития: поиск стратегии, подходов, технологий, СПб2001.- С.7-9
5. Урсул А.Д. Экологическое образование и устойчивое развитие// под ред. А.Д.Урсула, М., РАГС, 1996.

6. Урсул А.Д. Модель опережающего образования и переход России к устойчивому развитию ВИНТИ. Устойчивое развитие, Информационный сборник, Вып. 1, М.-1998.- С.78-135.

7. Доклад министра охраны окружающей среды и природопользования Республики Казахстан А.Сомаковой, Экология и устойчивое развитие, №4, 2003г.

8. ҚР экологиялық білім беру концепциясы, Экология және тұрақты даму, №7, 2003 ж.

Шорманова А. Қ.

Алматы қ.

XX ҒАСЫР БАСЫНДАҒЫ ҰЛТТЫҚ МЕРЗІМДІ БАСЫЛЫМДАР ҚЫЗ БАЛАЛАРДЫ ОҚЫТУ ТУРАЛЫ

Бұрынғы Ресей империясы құрамындағы басқа да халықтар тарихы сияқты, қазақтар тарихының белгілі бір кезеңінің аяқталып, екінші бір жаңа, түбірімен өзгеше кезеңінің басталуы қазан төңкерісімен байланысты болғандығы белгілі. Сол қазақ халқының тағдырында терең із қалдырған аласапыран басталар қарсаңындағы, яғни XX ғасырдың басындағы ел тарихының теңдесі жоқ дереккөздерін 1907 жылдың наурыз айынан бастап шыға бастаған бейресми ұлттық басылымдар құрайды. Өйткені, оларда ұлт өмірінің барлық қырлары ұлттық мүдде тұрғысынан бейнеленген. Демек, ұлттық бейресми басылымдарды халқымыз тарихының жазбаша дереккөздері ретінде пайдалана білмей, XX ғасыр басындағы еліміз тарихын толық ашып көрсету мүмкін емес. Бұл қағида, әрине, оқу-ағарту және білім беру тарихына да қатысты.

Дегенмен, көрсетілген кезеңдегі оқу-ағарту тарихының дереккөздері ретінде ұлттық бейресми басылымдардың бәрін бірдей емес, тек 1911 жылдың қаңтар айынан бастап 1915 жылдың қыркүйегіне дейін шығып тұрған "Айқап" журналы мен 1913 жылдың 2 ақпанынан 1918 жылдың қазанына дейін шығып тұрған "Қазақ" газеті апталығын ғана алып отырмыз. Себебі бірнеше жылдар бойы бейбіт кезеңде белгілі бір мерзімділікпен шығып тұрған ұлттық басылым тек осы екеуі ғана еді. Сондықтан, халқымыздың рухани өмірінің көрінісі болып табылатын оқу-ағарту сияқты саланың тарихы да осы басылымдарда ғана жүйелі бейнеленген. Газеттерде қазақтардың оқудың, ғылымның қажеттілігін түсіне бастағандары, мектеп-медреселер салу және ашу, ол үшін қаражат жинау, оқыту жолдары мен тәсілдері, оқытушы мұғалімдер мәселесі, олардың тұрмыс-жағдайы мен айлықтары, әр облыстардағы оқыту жағдайлары, орысша оқыған қазақ шәкірттері, көшпелі медреселер ашу мәселесі, қыз балаларды оқыту, қазақша әріп мәселесі, медреселер туралы деректер, т.б. туралы мақалалар жарияланған. Міне, осыларға дереккөздері ретінде қарап, оларға деректанулық талдау жасау XIX ғасырдың соңындағы еліміздегі оқу-ағарту тарихына қатысты құнды мәліметтер алуға көмектесері анық.

Ұлттық бейресми басылымдар көшбасшылары "Айқап" журналы мен "Қазақ" газетінің оқу-ағарту және білім беру саласындағы ерекше көңіл бөлген мәселелерінің бірі қазақ жерінде мектеп-медресе салу, оларды ашу, сол мектеп-медреселерде жастарды, әсіресе қыздарды оқыту мәселесі болған.

Қыз балаларға оқу үшін ел болып көмек көрсетудің маңызы ерекше. Ол бүгін қазақ ұл балаларын оқытпаса да, барын салып қыз баласын оқытуға тырысады. Бұл кеңес өкіметінің халқымызға тигізген пайдаларының бірі. Ал, XX ғасыр басында қыз балаларды оқыту үлкен ұлттық проблемалардың бірін құраған. Оның айқын дәлелі – ұлттық мерзімді басылымдар "Айқап" журналы мен "Қазақ" газетінің жеткізіп отырған деректері. Егер, "Айқап" бұл мәселеге 8 мақала арнаса, "Қазақ" газеті 12 мақала арнаған.

Демек, қыз балаларды оқыту мәселесі сол кездегі жалпы қазақ даласындағы аса өткір тұрған әлеуметтік проблемалардың бірі – әйел теңдігі мәселесімен тығыз байланысты.

Сондықтан, қыздарды оқыту мәселесі қазақ әйелдерінің қоғамдағы орны мен құқықтары, жалпы жағдайлары төнірегінде қарастырылуы керек. Ал, «Айқап» пен «Қазақ» газетінің материалдары осы мәселенің маңызды дереккөздері міндетін атқара алатындығын үлкен сеніммен айта аламыз. Өз кезінде «Айқапты» шығарушылар әйел теңдігі мәселесіне қазақ қоғамының өзекті мәселелерінің бірі ретінде қарап, журнал бетінде отыздан астам мақалалар жариялаған. Оларға деректанулық талдау жасау, өткен ғасыр басында өмір сүрген аталарымыз бен апаларымыздың өзара қарым-қатынастары тарихынан құнды мәліметтер алуға көмектесері анық. Сонымен қатар, әйелдердің ауыр жағдайы, әйел теңдігі туралы А.Бадықов, Ә.Ғалимов, С.Торайғыров т. б. ондаған авторлар мақалалар жариялаған. Олардың бәрі дерлік әйел теңсіздігінің қайнар көзі надандықта екендігін атап айтып, қазақ әйелдерінің қоғамдағы өз орнын алуларының бірден-бір жолы қыз балаларды оқыту қажеттігі туралы жазған. Мысалы, Тілеубергенов Жұбакен "Айқап" журналының 1912 жылғы 8 нөміріндегі "Қыз балалар қақында бір-екі сөз" деген мақаласында әйел теңдігін, қыз балаларды оқыту мәселесін көтерген. Қыз балаларды оқыту керектігі туралы Кәшімов Мұхамедсәлім /"Айқап", 1913, №2/, Ғаббасов Сабыржан /"Айқап", 1915, №3/ т.б. арнайы мақалалар жазған. Бұл қыз балаларды оқыту не оқытпау туралы мәселенің сол уақытта ұлт алдында тұрған маңызды мәселелердің бірі болғандығын көрсетеді.

Қыз балаларды оқытудың ұрпақ тәрбиесіндегі зор маңызы барлығын халқына насихаттаған "Айқап" журналы, оқып білім алған қазақ қыздары туралы қуана жазған. Мысалы, журналдың 1913 жылғы 15 нөміріндегі "Ішкі хабарларда" оқу арқылы үлкен дәрежеге қолы жеткен Асфендиярова Мәриям туралы "Тәшкенде тәржімән болып тұрушы Сейітжағыпар Асфендияровтың қызы Мәриям Асфендиярова Петербордағы ғали әйелдер курсы /Высшие женские курсы/ 1908 жылдар шамасында бітіріп, докторлыққа /дәрігерлікке/ куәлік /диплом/ алып, әуелгі кездерде "Темірлан" деген жерде дәрігер болып тұрушы еді. Осы күнде сол арыстан жүрек бикешіміз Хиуаға хан сарайына дәрігерлікке тағайындалыпты. Жалование жылына алты мың теңге. Жыл сайын төрт ай бостандықпен пайдаланады. Жігіттеріміздің қолы жетіспеген жерге қыздарымыздың қолы жетісушілікке қазақ үшін зор шаттық деуге болмай ма?!" - деп жазса, келесі 16 нөмірдегі "Ішкі хабарларда" берілген "Досжанқызы Аққағаз" деген хабарда: "Биыл Орынбор гимназиясын бітіріп шыққан Аққағаз Досжанқызы Мәскеудегі қыздарға арналған жоғары курстың дәрігерлік бөліміне кетті. Өзіне Торғай облысының Земский сомасынан степендия берілген екен", - деп жазылған.

Жоғарыда айтылғандай, қыз балаларды оқыту туралы және оқыған қазақ қыздары туралы өз кезегінде "Қазақ" газетінде де мақалалар жарияланып тұрған. Мысалы, газеттің 1915 жылғы 30 сентябрьдегі 151 нөмірінде Ж.Ж. деп қол қойған автор /Қ.Атабаевтың дәлелдеуінше, ол Жанұзақ Жәнібековтың бүркеншек аты. "Қазақ баспасөзі Қазақстан тарихының дереккөзі/ [1] өзінің "Талапкер қазақ қызы" деген мақаласында Орынбордағы "Бағбыстан мектебіне" оқуға түскен қазақ қызы Сара Есова туралы жазса [2], газеттің 1917 жылғы 240-шы және 249 нөмірлерінде басылған "Қазақ мұғалімі" және "Мұғалима қазақ қызы" атты редакциялық мақалаларда, кеңес өкіметі кезінде көрнекті қоғам қайраткері дәрежесіне дейін жеткен Сара Есованың Орынбордағы "Бағбастан ханым" атты мұсылман қыздары мектебін бітіріп, мұғалима болғандығы туралы жазған.

Осылай, ұлттық мерзімді басылымдар "Айқап" журналы мен "Қазақ" газеті ХХ ғасыр басында ұлт алдында тұрған әлеуметтік мәселелердің ең өткірі де, маңыздыларының бірі – қазақ қыздарын оқыту мәселесіне ерекше көңіл бөліп, оқыған қазақ қыздарының тағдыры туралы өз оқырмандарына жеткізіп отырған. Бүгінгі күні ол мақалалар әлеуметтік тарихымыздың баға жетпес құнды дереккөздеріне айналып отыр.

Жоғарыда айтылғандарға қорытынды жасасақ, онда ХХ ғасыр басында қазақ жастарын оқыту мәселесіндегі ең өзекті проблемалардың бірі – жағдайы төмен отбасыларынан шыққан мұқтаж оқушыларға ақшалай көмек көрсету болғандығын "Айқап" пен "Қазақ" дереккөздері ретінде дәлелдеп отыр. Журнал мен газет мәліметтеріне деректанулықты талдау жасау бұл мәселенің ұлттық деңгейге дейін көтерілген маңызды

мәселе екендігін және аталарымыздың ол мәселені шеше білгендігін көрсетеді. Ондаған, жүздеген талантты жастар өз халқы көрсеткен көмектері арқасында оқуға мүмкіндік алған. Сондықтан олардың көбі туған халқына адал қызмет еткен. Сонымен қатар, қазақ қоғамындағы ең өткір әлеуметтік мәселелердің бірі – әйел теңсіздігі, қыз балаларды оқыту маңызды мәселелердің бірі ретінде қарастырылған. Журнал мен газет материалдары дереккөздері ретінде қазақтардың өз қыздарын ер балалармен қатар оқытуға бет алғандығын да көрсетеді.

Әдебиеттер

1. Атабаев Қ.М., Қазақ баспасөзі Қазақстан тарихының дерек көзі. /1870-1918/. – Алматы: Қазақ университеті. 2000 ж.
2. Ж. Ж. (Жанұзақ Жәнібеков), Талапкер қазақ қызы //Қазақ, 1915, № 151, 30 сентябрь.
3. Малдыбаев М. Қайырлы ниет, жақсы ырым.// Айқап, 1912, № 3
4. Тілеубайқызы С. Қазақ қыздарының аталарына. //Айқап, 1911, № 7, 11-12 бб. Жинақ, 70 б.

III СЕКЦИЯ. ҚАЗАҚ ЖӘНЕ ОРЫС ФИЛОЛОГИЯСЫ

КАЗАХСКАЯ И РУССКАЯ ФИЛОЛОГИЯ

Н. К. Кажекенова
г. Астана

КОММУНИКАТИВНАЯ КОМПЕТЕНЦИЯ НОСИТЕЛЕЙ РУССКОГО ЯЗЫКА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Становление речевой культуры любого человека обусловлено двумя факторами:

- 1) это языковая среда;
- 2) специальное обучение литературному, в частности, русскому языку.

В настоящее время в социум вливается поколение, родившееся в постсоветский период. При всей возможной преемственности речевых культур речь нашей молодежи существенно отличается от той русской речи, которую привыкли анализировать лингвисты, поскольку существенно изменилась речевая ситуация в целом. На нее повлияли в 50-60-е годы 20 в. такие внешние социальные факторы, как изменение круга носителей языка, распространение просвещения, территориальные перемещения народных масс, создание новой государственности, по-новому влияющей на некоторые сферы языка, развитие науки и т.д. [1, с. 34-35].

Конец 20 века ознаменовался такими социальными потрясениями, как перестройка, распад СССР, крушение тоталитарной системы, гласность, создание единого информационного пространства, всемирная глобализация, открытие границ, формирование основ этнической и национальной идентичности, рост самосознания этносов и т.д. При этом социокультурные изменения в обществе породили «дух отрицания» проявлений предыдущей эпохи, в речевой же практике это проявилось в ее значительной демократизации и явном отторжении от речевой практики советского времени с ее избыточной нормализованностью и подцензурностью.

В 80-ые годы 20 века проявились более новые тенденции в русской речевой практике:

- 1) расширяется круг участников массовой коммуникации: новые слои населения приобщаются к ораторскому искусству, пишут в СМИ;
- 2) нет цензуры – люди начинают говорить свободно и в любой ситуации;
- 3) возрастает личностное начало, диалогичность устного и письменного общения;
- 4) расширяется сфера устного публичного общения;
- 5) меняется форма массовой коммуникации: появляется обратная связь;
- 6) расширяются жанры публичной коммуникации;
- 7) появляется чувство открытости при общении даже между незнакомыми людьми;
- 8) психологическое неприятие бюрократического языка прошлого [2, с. 12].

Эти социокультурные изменения на рубеже веков вносят существенные изменения в понимание того, какая речь является правильной и хорошей, эталонной, допустимой и недопустимой.

Ученые-лингвисты выделяют 4 типа речевой культуры:

- 1) элитарный – носители этого типа владеют всеми нормами литературного языка и речевого этикета, а также функционально-стилевой дифференциацией русского языка;
- 2) средне-литературный – носители данного типа воплощают общую культуру человека в ее упрощенном и далеко не полном варианте, т.е. авторитетом и источником прецедентных текстов для них являются СМИ и массовая литература;

3) 3-ий и 4-ый типы речевой культуры – литературно-разговорный и фамильярно-разговорный, по мнению ученых, сформировались как самостоятельные только в 90-ые г.г. 20 в., и для них характерно владение только одной функциональной разновидностью русского языка - разговорная речь [3, с. 22-24].

Исследователи отмечают все большее распространение разговорной речи на все сферы деятельности, размывание стилевых границ, изменение эталона «хорошей речи», преобладание жаргонов в речи молодежи, снижается доля грамотно говорящих и пишущих людей. Среди людей старшего и среднего поколения есть представление о допустимой степени безграмотности, чего, к сожалению, нельзя сказать о большей части молодежи.

Проблема ухудшения коммуникативной компетенции носителей русского языка, вульгаризация его уже признаны в обществе не только лингвистами, но и государственными деятелями. Этим обстоятельством, вероятно, и обусловлено введение экзамена по тому или иному языку для госслужащих.

Многие ученые склонны видеть причины ухудшения коммуникативной компетенции носителей языка преимущественно в следующих реалиях современной языковой политики в постсоветском пространстве, в частности:

- 1) язык СМИ, снижение литературности в нем;
- 2) интернет со всей совокупностью его возможностей и доступности;
- 3) рунет (русскоязычный сектор Интернета) и чат (разговор в режиме реального времени (on-line), с их специфическими особенностями общения;
- 4) СМС – сообщения, синтаксис которых еще более разговорен, чем в интернет-жанрах письменной речи;
- 5) и наконец-прагматизм молодежи во всем, в том числе и в отношении к языку.

Таким образом, анализ языковой ситуации рубежа веков позволяет представить некоторые прогнозы ближайшего развития и функционирования русского языка в странах СНГ, где он и по сей день является одним из значимых средств коммуникации. По мнению большинства ученых, еще не пройдена точка невозврата, еще можно что-то сделать, чтобы «негативное возможное не превратилось в реальную судьбу языка» [3, с.34].

Е.Я. Шмелева на основе анализа языковой ситуации и оценки общей динамики прогнозирует [4]:

- 1) активный словарь русского языка обновится на 30%;
- 2) кодифицированные орфографические, орфоэпические и грамматические нормы станут менее строгими;
- 3) из-за массового распространения интернета синтаксис русской письменной речи существенно сблизится с синтаксисом разговорной речи;
- 4) окончательно исчезнет высокий стиль русской речи.

Что же реально происходит у нас в стране? С одной стороны, солидная академическая школа крупных лингвистов, которые своими исследованиями в определенной степени иногда даже превосходят идеи российских ученых в силу того, что дву – и полиязычны. С другой стороны - студенты, (к примеру, на казахское отделение в прошлом учебном году поступили 72% абитуриентов), в большинстве своем плохо владеющие и практически не владеющие русским языком, в том числе студенты-оралманы. На наш взгляд, наряду с пробелами языкового образования в школе, МОН РК учебно-методическому оснащению преподавания языков в вузе не уделяет должное внимание: по типовой программе мы должны первокурсников обучать научному стилю русского языка естественно, если эта программа доступна для подготовленных студентов, обучающихся на специальностях международного цикла, то практически непреодолима для студентов, обучающихся на технических и др. специальностях.

Итак, на наш взгляд, для реального внедрения желаемого полиязычия, необходимо учебно-методическое оснащение языков в вузах, составляемое коллективом ученых, методистов-практиков.

В погоне за мнимым полиязычием нам следует задуматься в первую очередь о качестве преподавания языков в начальной, средней и высшей школе; по мнению практиков, для эффективного внедрения полиязычия в РК в вузах необходимо готовить дву- , трехязычных специалистов, а также по узко-специальным отраслям- со знанием 2-3 языков, например, математик со знанием казахского, русского и английского языков.

Вместо этого в вузах сведена до минимума подготовка педагогических кадров, по специальности «Педагогика и методика начального обучения» ведущие вузы Казахстана практически уже не готовят кадры, а ведь и становление личности, формирование ее приоритетов, интересов к той или иной дисциплине происходят в начальном звене. Лет через 10 в начальной школе некому будет работать, и тогда вряд ли можно достичь реального полиязычия.

Таким образом, речевая и языковая компетенция человека обусловлены факторами, связанными с последовательным его обучением определенным навыкам и умениям. Казахстану нужны грамотные, высококвалифицированные специалисты, умеющие донести информацию носителю другого языка на его языке, и, более того, владеющие 3-4 языками в его письменной и устной формах.

Литература

- 1.Русский язык и советское общество: Социолого-лингвистическое исследование. Лексика СРЛЯ. М.: Наука, 1968.
- 2.Русский язык конца 20-го столетия (1985-1995) /Ред. Е.А. Земская. М: Языки русской культуры, 2000.
- 3.Хорошая речь /Под ред. М.А. Кормилициной и О.Б. Сиротининой. Изд. 2-е, испр. М: Издат-во ЛКИ, 2007.
- 4.Шмелева Е.Я. Русский язык 21 века: воспоминания о будущем//Доклад на II международной конференции «Культура русской речи». М.: ИРЯ РАН, 4-6 октября 2010.

Қ. А. Мамаділ
Астана қ.

ҚАЗАҚ ТІЛІ МОРФОЛОГИЯСЫНДАҒЫ А.ЫСҚАҚОВ ҰСТАНЫМЫ

Бірқатар тіл ғалымдары түркі тілдерінің грамматикалық жүйесінің зерттелуі ХҮІІІ ғасырдың екінші жартысында басталғандығын айтып жүр. Бұған дәлел ретінде чуваш тіліне (Сочинения, пренадлежащие к грамматике чувашского языка (1769), татар тіліне («Азбука татарского языка» (1778) түрік тіліне («Турецкая грамматика» (1778) және т.б. сияқты (алғашқы) түркі тіліне қатысты еңбектер айтылып жүр. Мұның өзі түркі тілдері грамматикасының Ресей ғалымдарының тарапынан ғана зерттелуіне екі жарым ғасырға жуық уақыт өткенін білдіреді. Шындығында, түркітанудағы грамматикалық ілімнің қалыптасуына он ғасырдан астам уақыт болыпты. Бұған Махмұд Қашқаридің ХІ ғ. жазылған «Диуани лұғат ит-түрк» атты еңбегі [1] дәлел. Өйткені ол еңбекте сол кездің өзінде бір-бірінен ерекшелене бастаған түркі тілдеріндегі сөздердің құрамы, тұлғасы, кейбір жұрнақтардың мағыналық қызметі, т.б. мәселелер жөнінде құнды пікірлер айтылды. Мәселен, -лық/-лік қосымшасы тұлғасындағы сөздердің білдіретін мағыналары, егістіктің райы мен шағы жөніндегі айтқандары және т.б. ойлары түркологияға араға көп ғасырлар салып белгілі болғанымен, қазіргі түркітанудағы морфологиялық теорияда өз

құндылығын әлі жоя қойған жоқ. Түркі тілдерінің, оның ішінде, қазақ тілінің төл табиғатын нақты таныта алатын тұжырымдар қазір де керек-ақ. Профессор Ахмеди Ысқақұлының қазақ тілін болашақта қай бағытта, қалай, қандай принциптерге, теориялық тұжырымдарға сүйене зерттеу қажеттілігі жөніндегі ғылыми мәні терең сөзі бар, ол түркі тілдерінің ең көне қабаттарын сөз құрамын жаңаша зерттей отырып тану қажеттілігін айтқан болатын. Ғалымның қазақ тіліндегі фономорфологиялық құбылыс жөніндегі пікірлері морфология теориясын жаңа бір белеске көтерері сөзсіз еді.

Профессор Ахмеди Ысқақұлының қазақ тілі морфологиясын дамытудағы ізденістері оның тіл теориясының терең білгірі екендігін танытады. Бұл үшін қазақ тіліндегі морфологиялық теорияның даму деңгейін талдап, түйіндеп, жетілдіріп отыратын 1964, 1974, 1991 жылдары шыққан «Қазіргі қазақ тілі (морфология)» [2] оқулығын айтсақ та жеткілікті. Қазақ тілінің морфологиялық табиғатына алғаш рет түрен салып, терминдерін қалыптастырған Ахмет Байтұрсынұлы екенін бүгінде ғылыми орта жақсы біледі. Ахаңның сөз тұлғасының түрлері (түбір сөз, туынды сөз, қос сөз, қосалқы, қосымшалар), сөз таптары т.б. жөніндегі тілдік деректерге негізделген тұжырымды пікірлері кейін Қ.Жұбановтың 1936 жылы жарық көрген орталау, орта мектептерге арналған «Қазақ тілінің грамматикасында» (морфология), М.Балақаевтың 1941 ж. жарық көрген «Қазақ тілі грамматикасының» кейбір мәселелері» [3] және т.б. еңбектерде жалғасын тапты немесе теориялық жетістіктер негізінде толықтырыла тұжырымдалды.

Қазақ ғалымдары бір ғасырға жуық уақыт ішінде грамматиканың морфология саласында айтарлықтай табыстарға жетті. Қазақ тілінің морфологиясы түрлі қырынан зерттелді. Ғалымның үстеу, рай жөніндегі зерттеулері солардың қатарынан орын алады.

Ғылым - үнемі дамып, толығып отыратын құбылыс. Онда кемшілік пен жетістік қатар жүреді. Ал осындай тұтас ғылыми үдерісті жіті бақылап, талдап, оқулық түрінде жинақтап, түйіндеп беруде Ахмеди Ысқақұлының дарын табиғаты ерекше. Оның «Қазіргі қазақ тілі» («Морфология» атты еңбегінің оқулықтан гөрі монографиялық сипатының басым болу сыры сонда жатыр. Мәселен, белгілі ғалым Кәкен Аханов «Грамматика теориясының негіздері» [4] деген еңбегінде сөз формаларын грамматикалық және туынды деп екіге бөле қараса, А.Ысқақов сөз формалары жөнінде тың концепцияны ұсынады. Яғни бір ғана синтетикалық тәсіл арқылы туатын сөз формаларын категориялық маңыздары мен қызметтеріне қарай сөз жалғастыратын, сөз түрлендіретін және сөз тудыратын формалар деп үшке бөліп, қазақ тілінде сөз формалары морфологиялық тәсіл арқылы да, синтаксистік тәсіл арқылы да жасалатынын айтады. Бұл пікір кейіннен профессор Н.Оралбаеваның етістіктің аналитикалық формалары мен форманттары жөніндегі зерттеулерінде дамытылды [5], С.Исаевтың «Қазіргі қазақ тіліндегі негізгі грамматикалық ұғымдар» [6] деген оқу құралында қолдау тапты. Ал К.Қарымбаева, Г.Абдирасилова, Қ.Бибекөв т.б. сынды ғалымдар тереңдете зерттеді [10].

Қазақ тіл білімінде күрделі етістіктер теориясының негізін Қ.Жұбанов қалыптастырды. Бұл проблема жан-жақты зерттеліп келе жатқанымен, әлі де толық шешімін тапты деуге болмайды. Ғалым бұл тараптағы теориялық ізденіс нәтижелерін үнемі назарда ұстап, оқулықты ғылыми жағынан үнемі жетілдіріп отырған. Бұған 1991 жылғы басылымдағы «Аналитикалық етістіктер», «Аналитикалық формалар» деген тақырыпшалар дәлел. Мәселен, 1974 жылғы оқулықта «Көмекші етістік және аналитикалық форма» деп берілсе, 1991 жылғы еңбекте «Көмекші етістік пен аналитикалық форманттар» деп берілген. Бұл өзгерісті аналитикалық форма мен аналитикалық формант ұғымдарының ара жігінің түркологияда сондай-ақ қазақ тіл білімінде анықталуынан деп түсіну керек. Мұның өзі соңғы еңбектің тіл ғылымындағы соңғы теориялық жетістіктермен толықтырылғанын көрсетеді. Ғалым морфология саласындағы ғылыми жетістіктерге сын көзбен қарап, кейбір проблемаларды қайыра зерттеп, тың түйіндер жасап отырғанға ұқсайды. Етіс категориясындағы субъекті мен объектінің амалға қатысы, керісінше, амалдың субъекті мен объектіге қатысы жөніндегі тың түйіндеулері сыны аңғартса керек. Мұндай пікірді етістіктің рай категориясына

қатысты да айтуға болады. Қазақ тілінде функционалдық өрісі кең етістіктердің бірі *де* етістігі. *Де* етістігін арнайы зерттеген ғалым Асхат Әбілқаев оны семантикалық жағынан сөйлеу етістігіне жатқызады [7]. Ал А. Ысқақов *де* етістігін сөйлеу және ойлау етістіктері деген топқа жатқызып, семантикасы мен функциясының жан-жақтылығы жағынан өзге сөйлеу етістіктерінің *де* етістігіне барабар бола алмайтынын айтады.

Профессор Ахмеди Ысқақұлы қазақ тіліндегі үстеулерді дербес сөз табы ретінде арнайы зерттеді. Зерттеу нәтижесі «Наречие в современном казахском языке» деген атпен 1950 жылы жарық көрді. Әрине, үстеу бұған дейін де түрлі еңбектерде берілді. Дегенмен А.Ысқақовтың зерттеуінде үстеу морфологиялық жағынан тереңдетіле, кейбір аспектілері ғылыми тұрғыдан нақтылана түсті. Сондықтан жоғары оқу орындарына, мектепке арналған оқулықтардың, академиялық грамматиканың морфология бөлімінде сол жетістіктер назарға алынды. Бұл процес күні бүгінге дейін жалғасуда. Бұған Ә.Төлеуовтің «Сөз таптары», Ә.Нұрмаханованың «Қазіргі қазақ тілі», С.Исаевтің «Қазақ тілі», «Қазіргі қазақ тілі» және т.б. авторлардың еңбектері дәлел. Дегенмен сәйкессіздіктер де жоқ емес. Мәселен, академик Н.Сауранбаевтың 1953 жылы жарық көрген педучилищеге арналған еңбегінде *Үстеу* мағыналық жағынан бес топқа бөлінген: амал, мезгіл, мекен, сан-мөлшер, күшейткіш [8]. Ал А.Ысқақов болса *Үстеуді* 8 мағыналық топқа бөлген. Ол сондай-ақ Үстеулердің морфологиялық белгілерін, тұлғалық түрлері мен жасалу жолдарын анықтады. Тек туынды үстеулер ғана сөзжасамның жеке сала болып қалыптасуына байланысты дамытыла зерттелді. Мәселен, ғалым Қ.Есенов үстеуге қазіргі сөзжасам теориясы тұрғысынан қарады [8,3-13]. Алайда сөзжасам мен морфологияның сөз құрамы, сөз табы мәселесінде тығыз байланысты екенін болсақ, бұл мәселеде А.Ысқақов тұжырымдарының үстеу сөзжасамының дамуына тигізер ықпалы мол екенін аңдаймыз.

Әдебиеттер

1. Махмуд Қашқари. Түбі бір түркі тілі. – А., 1993.
2. Ысқақов А. Қазіргі қазақ тілі. Морфология. – А., 1964; Ысқақов А. Қазіргі қазақ тілі. Морфология. А., 1974; Ысқақов А. Қазіргі қазақ тілі. Морфология. – А., 1991.
3. Балақаев М. Қазақ тілі грамматикасының кейбір мәселелері. – А., 1941.
4. Аханов К. Грамматика теориясының негіздері. – А., 1996.
5. Оралбаева Н. Қазақ тіліндегі етістіктің категориялары. Тіркесімі, сөздегі орны. – А., 1980.
6. Исаев С. Қазіргі қазақ тіліндегі сөздердің грамматикалық сипаты. – Алматы, 1999.
7. Әбілқаев А. «Де» етістігінің мағыналық қызметі. – А., 1958.
8. Сауранбаев Н. Қазақ тілі (педучилищеге арналған). – А., 1953.
9. Есенов Қ. «Словообразования наречии в казахском языке» // Известия НАН РК. Серия филологическая. 1994. №2.
10. Бибекөв Қ.Т. Қимылдың соңғы кезеңінің көрсеткіштері мен қолданыстағы мағыналық ерекшеліктері. Филол.ғ.к. дисс. авторефераты. – Астана, 2003; Қарымбаева К.М. Қазақ тіліндегі күрделенген аналитикалық форманттардың мағынасы мен қолданысы. Филол.ғ.к. дисс. авторефераты. – Астана, 2003; Абдрасилова Г.Қ. Қазіргі қазақ тіліндегі сөздердің аналитикалық тәсіл (бірігу, қосарлану, тіркесу) арқылы жасалуы. Филол.ғ.к. дисс. авторефераты. – Астана, 2003.

ДИСКУРС ИДЕНТИЧНОСТИ В СОВРЕМЕННОМ КАЗАХСКОМ КИНО

Дискурс идентичности сегодня представляет собой сложную дискурсивную формацию, язык которой неоднозначен, мифологизирован и идеологизирован. Речь идет о сложном процессе взаимодействия традиции, идеологии и повседневности. В этой ситуации важно адекватно понять и описать самих себя, свои идеи, возможности. Это проблема, по существу, проблема осознания своей национально-культурной идентичности, которая, так или иначе, опосредуется религиозной идентичностью. Она явно или неявно задает определенные параметры социальных изменений в секулярном мире. «Культурная идентичность – это достаточно сложный процесс, который не терпит механического или императивного переноса этничности в культуру: она должна быть сопряжена с жизнью общества, с его культурными и духовными потребностями, которые, в свою очередь, имеют свойства быть воспитываемыми и направляемыми. Тем самым необходимо нарабатывать свой культурный капитал»[1,с.24].

Полагаем, что кинематограф, как наиболее современный и массовый вид искусства, принимает активное участие в формировании нравственных ценностей, культурной и национальной идентичности человека. Более того, кино сегодня становится важной частью повседневной жизни казахстанской молодежи. Кино - это и культурный текст, требующий прочтения, однако, за всей риторикой важно видеть и социальные практики.

Для кинематографа Казахстана и Центральной Азии характерным является возврат утерянной идентичности с помощью этномифов, то есть, по существу, реконструкция прошлого. В казахском кино начинает проявляться национальный хронотоп, режиссеры начали восстанавливать в фильмах уникальный мир традиционной культуры. Фильм Серика Апрымова «Охотник» стали называть «новым национальным мифом», но возможно это и прощание с мифом.

Казахстанский киновед Гульнара Абикеева, написавшая такие работы как «Новое казахское кино», «Нациостроительство в Казахстане и Центральной Азии и как этот процесс отражается в кинематографе» часто пишет о трех стадиях развития кино. Сначала культура бросает камни в свое колониальное прошлое, далее художники возвращаются к своей культуре и испытывают некий контакт с ней и, наконец, на новейшей стадии уже создается принципиально новое искусство.

В связи с поставленной проблемой, обратимся к лучшему казахстанскому фильму 2012 года режиссера Ермека Турсунова «Шал», который сочетает в себе две последние стадии. Выбор не случаен. Этот фильм заставляет задуматься о том, кто мы, откуда, куда идем. Эти вечные экзистенциальные вопросы, наиболее актуальны сегодня для нашего общества. Фильм «замешанный на тенгрианской почве (мистике земли), он способен стать, и уже стал, нравственным кодом и шифром нации» [2].

Фильм создан по мотивам повести Э.Хемингуэя «Старик и море». Коротко о сюжете. Действие фильма происходит в наше время в отдаленном ауле, где живут старик с невесткой и внуком. Приезжим охотникам старик указывает дорогу к логову волков, но предупреждает их, что еще не время охоты. Охотникам это безразлично. Шал отправляется на кочевье, но неожиданно попадает в туман, теряется в родной степи. Преследуемый волками, спасая отару овец, старик чуть не погибает. Внук спасает деда. Заметим, что образ «старика» - это особый образ в казахском кино. Вспомним, в частности фильм «Земля отцов» Шакена Айманова. В фильме старый казах «поглощен единственным», «неуязвим до мелочей», что археолога «покоряет и пугает». Образ шала важен у Е.Турсунова для понимания и рефлексии над поставленными экзистенциальными вопросами.

Полагаем, что в фильме религиозно-культурная идентичность представляет собой поле напряженности. Об этом свидетельствуют проанализированные нами высказывания зрителей. А поскольку кино – это культурный текст, важно как его прочитывают, какие смыслы в нем усматривают, вообще, какое воздействие он оказывает на зрителя. Предлагаем некоторые высказывания молодых людей, взятые из разных интернет-сайтов. «Фильм не просто о наших дедах, он о нас, людях, молодых и не очень, бредущих в тумане, каждый в своем, встречающих иногда свои священные деревья, которое показывают нам, где мы есть»; «заставляет задуматься - что значит быть Человеком? и куда мы все идем? Когда мы уже выберемся из тумана?»; «Для меня так и остается загадкой, что дает им эту силу – степь со своей суровой философией, вера, дух предков».

Итак, поскольку кино, это, прежде всего модус восприятия, важно понять какие дискурсы конституируются в процессе просмотра фильма. С одной стороны, это идеи и смыслы, заложенные режиссером, но и зритель определяет для себя, что есть главное. Сегодняшний поиск молодежью своей идентичности во многом объясняет, что в данном случае идеи фильма оказались созвучны настроениям молодежи. Для того чтобы понять как молодые люди разрабатывают свои моральные идеи, мы провели фокус-групповое исследование в формате киносеминара, в котором сам опыт смотрения кино служит для этого контекстом[3]. Как конструируются смыслы в пространстве дискуссий, чем они детерминированы, позволяет понять выбранная методология.

При обсуждении фильма «Шал», прежде всего, молодые люди подняли проблему религиозно-культурной идентичности. В своих высказываниях студенты часто акцентировали внимание на таких образах в фильме, которые они интерпретируют как традиционные для казахов, тенгрианские: волчица, степь, природа, дерево с завязанными лоскутками, мазары, огонь, аруахи.

Высказанные суждения на киносеминарах позволяют выстроить следующие позиции. Выраженный тенгрианский дискурс, утверждающий значимость локальных традиций. «Казахам нужно стремиться к истокам, тенгрианству. У арабов – ислам, у казахов – своя религия. Не случайно, старик говорит, что мой Бог – это степь» (Камилла).

Во второй позиции утверждается отсутствие конфликта внутри одного нравственного мира. Герой обращается и к Аллаху, и степь называет Богом. Это не есть ситуация выбора «или/ или». В частности, молодежь говорит, что сегодня она практикует древнюю традицию – завязывание тряпочек на дереве. Они вопрошают «что в этом плохого?». «А почему сегодня говорят, что ислам запрещает поклонение аруахам, посещение могил?». Здесь желание части студентов видеть в единстве традиционные верования с исламом. Это соответствует тенденции понимания ислама в обществе как «народного», «национального».

Позиция, в которой выражена неудовлетворенность религиозной неопределенностью казахов. Студент Марат противопоставляет традиционные верования как язычество монотеизму ислама. В этом усматривается ценностный конфликт и желание отказаться от своего «язычества». «Он (шал) не мусульманин и казахам, в конце концов, нужно становиться настоящими мусульманами, должна быть чистота веры. Даже стыдно за нас, то мы суфисты, то тенгрианцы, то мусульмане. В мире нас называют мусульманским народом». В суждении прозвучал мотив стыда за религиозный синкретизм.

Подобный дискурс не случаен в молодежной среде. Часть современной молодежи стремится к утверждению новой идентичности, делая акцент на «более чистом исламе», что дает, по их мнению, «нравственное превосходство» и «чистоту веры».

Противопоставление религиозного этническому. Эта позиция выражена студенткой Фаридой. Она одна в группе была в хиджабе. «Я татарка... Хочу сказать, что у родителей больше стремление к национальному, а у меня национальное не вызывает трепета, мне ближе религиозное». В этом она усматривает конфликт поколений. Данная позиция оказалась маргинальной.

Следующую позицию условно назовем секулярной. В нем сочетаются атеистический подход и подход, делающий акцент на индивидуальном восприятии религии. «Можно быть нравственным и без религии» (Санжар). «Лучше жить в светском обществе, а во что веришь – личное дело каждого. Меня все считают атеистом, а я может быть мусульманин в душе» (Алибек). Этот дискурс основан на индивидуальном восприятии ислама.

Итак, дискуссии о религиозно-культурной идентичности, вызванные фильмом «Шал», показали многообразие позиций молодежи, отражающие в целом неоднозначную ситуацию в казахстанском обществе. Формирование религиозно-культурной идентичности происходит в сложном взаимодействии традиций, идеологий, культурных воздействий и повседневности. Идентичность это сегодня всегда беспокойство и фильм «Шал»- это иллюстрация того, что идентичность сегодня связана, прежде всего, с экзистенциальными вопросами.

Литература

1. Наурызбаева А. Культурно-цивилизационная идентичность Центральной Азии: аспекты формирования новой модели //Материалы регионального форума «Культурное пространство Центральной Азии.- Душанбе, 2010 г.

2. Борецкий О. «Шал» Еркека Турсунова – лучший казахстанский фильм 2012 года <http://www.kino.kz/club/shal.asp>

3. Сандыбаева У.М., Толгамбаева Д.Т. Social Ethics of Film-Viewing among Kazakhstanian Youth .- ESCAS: Astana, 2013.

А. У. Джаманбаева
Р. Т. Султанбекова
г. Тараз

Ч. АЙТМАТОВ И РУССКИЙ ЯЗЫК (к 85-летию со дня рождения)

Ч. Т. Айтматов вырос в среде многоязычной и многокультурной, где доминирующее положение начал занимать русский язык. В «Заметках о себе» великий писатель, один из «властителей дум» нашей эпохи, писал: «Моя мать – Нагима Хамзеевна Айтматова – тоже была грамотной, вполне современной женщиной, что позволило им сразу приобщить меня к русской литературе, русскому языку и, стало быть, к русской литературе, - разумеется, детской литературе».

Если для Пушкина транслятором родной речи была его няня – Арина Родионовна, то для Айтматова – была бабушка Айымхан Сатан-кызы. Считаю уместным привести в этой связи его размышления, обрамленные глубоким философским обобщением: «... сама того не подозревая, бабушка привила мне любовь к родному языку. Родной язык! Сколько об этом сказано! Только родное слово, познанное и постигнутое в детстве, может напоить душу поэзией, рожденной опытом народа, пробудить в человеке первые потоки национальной гордости, доставить эстетическое наслаждение многомерностью и многозначностью языка предков. Именно в детстве закладывается подлинное знание родной речи, ощущение причастности своей к определенной культуре».

Исходя из своего речевого опыта, он дал корректную трактовку о возможности в раннем детстве стать бы и мультилингвом, подкрепил научные выводы выдающихся психологов-психолингвистов Л.С. Выготского, Ж.Пиаже, А.А Леонтьева. Вспомним его слова о том, что ему было пять лет, когда он впервые оказался в роли синхронного переводчика с киргизского на русский, с русского на киргизский, а первым его

«гонораром» был кусок вареного мяса. Об этом сам писатель писал так «... должен сказать, по крайней мере, исходя из собственного опыта, что в детстве человек может органически усвоить два параллельно пришедших языка, а может быть и больше, если же языки были равнодействующими с детства».

Мы можем смело утверждать, что с этого далеко не случайного эпизода, детерминированного закономерным ходом родительского и общественного языкового воспитания, Чингиз Айтматов обретает крылья литературно-художественного взлета в пространство и над пространством национальной и мировой культуры. Его крылья – это киргизский и русский языки, заложенные еще в детские годы.

Запомним слова человека, благодаря перу которого, мир узнал о киргизах, о киргизской истории и культуре, о радостях и бедах киргизского народа в этом сложном, порою враждебном, мире: «Для меня русский язык не в меньшей степени родной, чем киргизский, родной с детства, родной на всю жизнь».

Эту же мысль в том или ином оформлении мы находим во многих его публицистических работах, выступлениях и интервью. Это как мы поняли, его кредо, *modus Vivendi* его творческой и социальной жизни. Приведем лишь некоторые из них, по которым можно проследить роль русского и киргизского языков, как источника самовыражения писателя. Вот они: «Человек между двумя языками» (1967), «Ответственность перед будущим» (1967), «Равные среди равных» (1972), «Родной с детства, родной на всю жизнь», «По-русски и по-киргизски», «Орбита взаимодействия» (1973), «Кто полюбит Пушкина, тот полюбит и русский язык» (1974), «Языковой космос» (1976), «Точка присоединения», «Чудо родной речи» (1998), «И слово это вместо моей души» (1982), «Цена прозрения» (1987), «Великий собор культур» (1989), «На пути Восток-Запад Россию никто не заменит» (1996), «Язык-энергоноситель» (2000), «Наступает время душевного выздоровления» (2001).

Для Айтматова писать, а стало быть, и думать на русском языке означало изображать жизнь масштабно; опыт русского языка с богатой литературной традицией и стоящей за ним культурой, как он сам говорит, постепенно присутствует и помогает раздвигать рамки видения. С другой стороны, мы понимаем, что его произведения, написанные на русском языке, одном из широко распространенных мировых языков, объективно расширяют границы его таланта в планетарном измерении.

«И тут я хочу сказать о роли русского языка, ставшего посредником, языком-мостом, соединившим впервые в истории художественные берега народов, незадолго до этого не знавших даже о существовании друг друга, значительно отстоявших друг от друга по степени цивилизации, по культурному и социальному опыту, придерживавшихся самых различных обычаев и традиций, говорящих на непонятных друг другу языках» (Ч.А. 1982).

Ч. Айтматов – явление необычайное в советской литературе. Талантливых писателей множество, но одинаково знающих два языка и культуру двух народов, русского и киргизского, обладающий такой глубиной и широтой мышления, и художественного воображения – больше нет. И вряд ли скоро появится. И самая высокая награда – это наша Айтматову любовь, любовь России, любовь всего мира и к Айтматову – писателю, «властителю дум» и «сыну Земли киргизской».

Литература

1. Айтматов Ч. Повести. Рассказы. Публицистика. Сост. В.Ф. Коркин. – М., 1985
2. Бульвер-Литтон Э. Кеннели Чиллингин, его приключения и взгляды на жизнь – М., 1985

КӨРКЕМ ШЫҒАРМАДАҒЫ ҰЛТТЫҚ ДҮНИЕТАНЫМНЫҢ ТІЛДІК СУРЕТІ

Қазіргі тіл білімінде тілтанымдық зерттеулер негізінде көркем шығарманың тілдік ерекшеліктерімен қоса дүниетанымдық ерекшеліктерін де зерттеу қолға алынды. Бұл көркем шығарма авторының тілі мен дүниетанымдық ой-пікірін, көзқарасын тұтас ұлт тілі, ұлттық ерекшелік ретінде танып білуге әкелді.

Шешендік сөздердегі дүниетанымды зерттеген Г.Қосымова: “Адамзат, тіршілік, өмір т.б. туралы адамдардың алған білімдерінің көпшілігі абстрактылы ойлаудың маңызды бір формасы – ойқорытындының көмегімен алған білімдер. Олар тіл арқылы біреуден біреуге жетіп отырады. Біз өзімізді қоршаған дүние туралы білімді ұғым, пайымдау, пікір, ойқорытынды формасында тұжырымдаймыз” [1, 213] түрінде жететіндігін айтады.

“Тіл – қандай да бір ұлттың дүниетанымының, тарихының, барлық бітім-болмысының көрінісі. Сондықтан ұлттық үрдіс пен ұлт тілінде жазылған кез келген шығарманың негізінде аталған дүниетаным, тарих, бітім-болмыс ұғымдарымен қатар сол ұлттың өмірі, өмір сүру сипаты, ұлт қоғамында болған оқиғалардың ізі, ерекшеліктері жатады” [2, 77].

“Жалпы дүниетаным ұғымы объективті және субъективті факторларға тікелей байланысты. Шығарма авторының қиял дүниесі субъективтік факторға жатады. Дегенмен біз жазушы дүниетанымын абсолютті субъективтік деп айта алмаймыз, себебі ол оны ақиқат дүниеге негізделген объективтік факторларға, ұлт тәжірибесіне сүйене отырып қалыптастырады. Яғни жазушы дүниетанымының қалыптасуына белгілі бір тарихи кезең, қоғамдағы әлеуметтік орта, ұлттық дүние бейнесі өз әсерін тигізеді” [3, 75]. Ұлттық дүниетаным мен жазушының қиял дүниесі, яғни автор дүниетанымы астасып жатады.

Көркем шығармалардың ішінде тарихи тақырыпқа жазылған шығармалар ұлттық дүниетанымдық лексемаларды молынан қамтиды. Біз Т.Ахтановтың соғыс тақырыбында жазған шығармаларын тарихи шығарма ретінде ұлттық дүниетанымдық түсінікті толық бере алатын, дүниетанымдық лексеманы молынан қамтыған көркем шығарма деп санаймыз.

Т.Ахтанов романдары ұлт табиғатын, болмысын, таным-түсінігін тарихын, әдет-ғұрып, салт-дәстүрін, ұлт мәдениеті мен рухани қазынасын жан-жақты, әр қырынан танытатын көркем туындылар болып табылады. Жазушы романдары өткен ғасырдағы ұлттық дүние бейнесін көз алдымызға әкеліп, ұлттық менталитеттен хабар береді. Шығарма кейіпкерлерінің жай-күйін, заттар мен құбылыстарды сипаттау түрлі тілдік тәсілдер арқылы ерекше бір қайталанбас ұлттық нақышпен өрнектелген.

Ұлттық психологияның тілдік көрінісі: Т.Ахтанов өз шығармаларында қазақ халқына тән психологиялық ерекшеліктерді ұлттық ерекшеліктердің тілдік көрінісі ретінде қолданған. Айталық, “Қаһарлы күндер” романында қазақ командирі Мұраттың өткір, тік, қайсар мінезін жалғыз Мұратқа ғана тән емес, жалпы қазақ халқының ұлттық мінез ерекшелігі ретінде көрсетеді. Мысалы, “Мұрат қарсы дау айтпай үнсіз тыңдады. Қарсыласқан адамына ұқтырғанына, өз дәлелінің бұлтартпас дәлдігіне елігіп Купцианов ұзақ та, ықласты да сөйледі...Мұрат әдемі дәлелдеген ойдың астарын ұнатпаса да Купцианов сөзінің аяғын сабырмен тосты. Бірақ дау десе делебесі қозатын қазақтың баласы өз пікірін де айтпай кете алмады (“Қаһарлы күндер”, 104-б). Бұл мәтінде қазақы ұлттық ерекшелік “дау десе делебесі қозатын қазақтың баласы” деген жолдарда айқын көрініс тапқан. Автор ұлттық мінез ерекшелігін өз (автор сөзі) сөзімен қыстырма түрінде берген.

Қазақ ұлтына тән қызбалық мінез-құлық төмендегі мәтінде де көрініс тапқан. Мысалы, “Қым-қиғаш табан тірескен кескілесте оның бойындағы қызба қазақтың ыстық қаны оянып қорқуды да, тіпті өзін де ұмытты” (“Қаһарлы күндер”, 127-б).

Автор ұлттық психология жайлы хабар беруде көбінесе “қазақта” сөзін қолданады. Мысалы, “Қазақта баланың нағашысын сұрайды, нағашысы мықты болса “тегіне тартса осыдан бірнәрсе шығады” деп үміт артады” (Шырағың сөнбесін, 217-б). “Әуелгі ұрлығымның бойыма сіңгеніне шүкірлік етіп, мен бірден тыйыла алмадым, бір күн шыдап-ақ бағып едім, келесі күні дәндеп алған құлқыным тіпті маза бермеді. Және әкем “есі бар” деп менен онша күдік алмайды, оның үстіне қазақта қыз балаға әкесі ұрыспайды, шешесі ұрысады, шеше менде болған жоқ. Кемпірлер ер бала аңқау, қыз бала залым болады деуші еді, сол залымдығым ба, әлде аштықтың адамды не бір пәлеге үйрететін сұмдығы бар ма, әйтеуір өзімді ақтап алатын дәлелдер басыма қаптап келе береді” («Шырағың сөнбесін», 180-б).

Жоғарыдағы мәтіндерде баланың нағашыға ұқсауы, қыз балаға әкенің ұрыспауы сияқты қазақы түсініктер көрініс тапқан.

Т.Ахтанов шығармаларында ер адамның болашақ жарының адал болуы, жаңа түскен келіннің пәктігін жоғалтпай келу қажеттігі жайлы ұлттық дүниетанымдық түсініктері де көрініс тапқан. Мысалы, “Ержан өзін қанша қайраса да көңілі әл бермей барады: Раушанды әлпештеп, алақанына салып көтеріп алғысы келеді. Көз алмай сүйсініп қарай бергісі келеді. Кенет суық ой жүрегін шаншып өтті. “Ол... ол... маған арам болды ғой!” Ержан басын кейін тартып қалды (“Қаһарлы күндер”, 216-б).

Жоғарыдағы мәтінде “Қаһарлы күндер” романының кейіпкері Ержанның сүйген қызы Раушанның Уәлимен оңаша қалғаны есіне түсіп, қайта жиі алмау сәті берілген.

Т.Ахтанов шығармаларында қазақ қыздарына тән құбылыстар мен мінез ерекшеліктерін нанымды берген. Мысалы, “Көзге көрінбес көңілмен танитын бір ұқсастық бар. Иә, иә... Алғашқы әнді бітірердегі жас мөлтілдеген көзқарасы... Сол кездегі бүкіл ұяң тұлғасы. Ол баланың да көңілі жүдеп қалыпты ғой. Қазақ қыздарының қасіреті қандай ұқсас еді. Мұрат кенет тосын бір сыр ашқандай қайран болды. “Раушанның көзіндегі әйел қасіреті ғой” деп тіксініп қалды” (“Қаһарлы күндер”, 329-б).

Автор жоғарыдағы мәтінде “қазақ қыздарының ортақ қасіреті – сүйгеніне қосыла алмай, қазақы ұяңдығын сақтап, іштей күйзелуі” деп көрсетеді. Көнбісті қазақ әйелінің мінезі төмендегі мәтінде де көрініс тапқан.

“Ақыл кіріп, өзін-өзі билеген шағында Айша еркін алып кетті. Айшаға шын ғашық еді. Онсыз тұра алмайтын күндері де болды. Бірақ Айша өзінің кеш оянып, тереңдеп кеткен махаббатынан шошып оқыс тоқтады. Бел шешіп шыға алмады. Өз тағдырына мойынсынған, көнбісті қазақ әйелінің мінезін көрсетті (“Қаһарлы күндер”, 328-б).

Т.Ахтанов романдарында ұлттық танымдағы “он үште отау иесі” мақалын растайтын мәтіндер де бар. Мысалы, “Кішілеу кезінде кейбір үлкендер сені баласынып, кішірейте сөйлесе – дүниеде қор қылатын нәрсе сол болушы еді. Бірақ қазекеннің бір жақсы жері қыз баланы онша кішірейте бермейді, қайта ертерек есейтеді. Он төрт, он бестен былай қарай-ақ болашағыңды ойлатады. Өйткені он сегізден асса-ақ өтпей отырған кәрі қыз деген жаман атақ бар. Ондай атақтан қыздың өзі ғана емес, ата-анасы, аға-жеңгесі, төңірегі түгел қорқады” («Шырағың сөнбесін», 22-б).

Жоғарыдағы мәтінде қазақ халқының он үштен асқан қыз баланы күйеуге беруге әрекет етуі, ал он сегізден асып кеткен қыздың “оң жақта отырған қыз”, “кәрі қыз” атануы сияқты ұлттық психология берілген.

Т.Ахтанов шығармаларында күйеуге шыққан қыз баланы “судай сіңіп, тастай бат” деп бата беретін әке-шешенің барған жерде абыройлы болғанын қалайтын тілегі көрініс тапқан. Мысалы, “Қиын жерде жүрген көрінесің, шырағым, жаман айтпай, жақсы жоқ. Ер басына іс түсетін де кез болады. Шетте жүрген жалғыздың жұбайынан басқа серігі бар ма, қызым мені жерге қаратпайды, серігіңе жарайды, шырағым. Қарның ашса қуырып же, шөлдесең қайнатып іш, бәріне шыдайды. Тек қорлық көрсетуші болма” деді “ («Шырағың сөнбесін», 41-б).

Автор “Қаһарлы күндер” романының басты кейіпкері Нәзіраның әжесі – Қамқа әженің алыс сапарға аттанып бара жатқан күйеу баласына жол сапар батасын беру

кезіндегі кейіпкер сөзінен тағы да бір ұлттық дүниетанымдық нышанды байқатады. Ол қазақ халқының ұзатқан қызын “барған жерінде бағың ашылсын” деп, “барған үйіннің отымен кіріп, күлімен шық”, “судай сіңіп, тастай бат” дейтін ұлттық психологиясымен байланысты. Сондықтан да шығарма кейіпкері Қамқа әже күйеу баласына “қарның ашса қуырып же, шөлдесең қайнатып іш, бәріне шыдайды” деп қызына зор сенім білдіреді. Бұл – тек шығармадағы жекелеген кейіпкердің ғана емес, жалпы қазақ халқының ұлттық психологиясы.

Қорыта айтқанда, автор көркем шығармаларында сөз маржандарын қазақ ұлтының дүниетанымын суреттеуде ұтымды пайдаланған.

Әдебиеттер

1. Қосымова Г. Қазақ шешендік өнерінің негіздері және тілдік танымы. – Алматы: Ғылым, 2005. – 296 б.

2. Османова З. І. Жансүгіров поэзиясы тілінің көркемдік ерекшеліктері: филол. ғыл. канд. ... дисс. – Алматы: Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, 2004. – 131 б.

3. Қожахметова Ф. Тұрмағамбет Ізтілеуов тілдік тұлғасының дискурстық сипаты: филол. ғыл. канд. ... дисс. – Алматы: Тіл білімі институты, 2004. – 110 б.

С. Н. Жұматаева
Түркістан қ.

НӨЛДІК ТҰЛҒАЛЫ САН ЕСІМДІ ТҰРАҚТЫ ТІРКЕСТЕР

Жалпы тіл білімінде, орыс тіл білімінде, түркологияда және қазақ тіл білімінде қазір нөлдік морфема, нөлдік форма танылған. Оларға ғылымда төмендегідей анықтама берілді: Нөлдік морфема деп сырттай дыбыссыз бейнесіз, бірақ белгілі мағынасы бар тілдік бірлік аталды. Нөлдік морфема арқылы грамматикалық категориялардың мағынасын білдіретін сөзді нөлдік формалы сөз, яғни, нөлдік форма деп атайды. Мысалы, атау септіктің нөлдік формасы, 3-жақтың нөлдік формасы, бұйрық райдың 2-жақ, жекеше түрінің нөлдік формасы т. б.

Қазіргі тіл білімінде нөлдік морфема, нөлдік форма мәселесін қалай түсіну, тану керек, оның қандай белгілері бар деген мәселелерді ашып алуымыз қажет. Сондықтан нөлдік морфема, нөлдік форманың белгілеріне тоқталайық.

Нөлдік морфема тілдік таңба болғандықтан, оның тілдік бірлік атаулының бәріне ортақ белгілері де жоғарыда көрсетілген, олар:

- 1) дыбыстық құрамнан тұратын сыртқы бейнесінің жоқтығы;
- 2) сыртқы дыбыстық бейнесі болмаса да, мағынасының бары.

Нөлдік морфема мен нөлдік форманың грамматикалық мағына, нөлдік морфеманың мағынасының категорияларға қатысы, нөлдік флексия (окончания), нөлдік көмекші сөз, нөлдік форманың сөз түрлендіру парадигмасындағы орны, оның мүшесі болу, синтагмадағы орны, қосымшаның сөзге бірде жалғану, бірде жалғанбауы сияқты т. б. көптеген белгілері нөлдік морфеманың грамматикаға қатысты белгілеріне жатады. Ал сондай-ақ нөлдік морфеманың ғалымдар көрсеткен сөзжасамдық қызметі мен белгілері грамматикалық белгілерден мүлдем басқа. Сондықтан оларды бөліп қарап, оларды сөзжасамдық нөлдік морфемалардың белгілері деп таптық.

Қазақ тіл білімінде ешбір грамматикалық тұлғаларсыз да грамматикалық мағына берілу құбылысы кездеседі. Бірақ бұл мәселені сөздің атау және түбір тұлғасымен шатастыруға болмайды. Тілдегі белгілі грамматикалық мағынасы бар, бірақ арнайы

грамматикалық көрсеткіші жоқ тілдік құбылыс нөлдік тұлға деп аталынады. Нөлдік тұлға қазақ тіл білімінде профессор С.Исаев еңбектерінде арнайы сөз болады. Ғалым мынадай мысалдарға назар аудартады [1, 33]. Мәскеу бардым, не көрдім (Жамбыл). Кел, балалар, оқылық (Ы.Алтынсарин). Ғылым таппай мақтанба (Абай). Интернатта оқып жүр талай қазақ баласы (Абай). Иығымда сіздің шаш, Айқайласып тайталас (Абай). Осы көрсетілген сөйлемдердегі бөлінген сөздердің арнайы грамматикалық тұлғалары болмағанымен, белгілі грамматикалық мағынаны білдіреді. Мәскеу сөзінің бардым сөзімен тіркесуі арқылы бағыттық, мекендік мағынаның бойында барлығы көрінеді, яғни Мәскеуге бардым т.с.с.

Қазақ тіл білімінде И.Е.Маманов нөлдік формаға ілік, табыс, барыс септік тұлғаларының түсіріліп айтылуы мен бұйрық райдың екінші жақ жекеше түрін ғана жатқызады [2, 73-79]. Нөлдік тұлғалары тек сөйлемде ғана белгілі болып, грамматикалық мағынасы анықталады.

Ғалым С.Исаев нөлдік тұлғада жұмсалатын грамматикалық тұлғаларды екі топқа бөліп қарастырады. Олар, біріншіден, бірде нөлдік форма ретінде ешбір морфологиялық көрсеткішсіз, бірде нөлдік форма болмай, арнайы морфологиялық көрсеткіштері сөзге қосылып, жарыса қолданылады. Оған ілік, барыс, табыс, шығыс септіктері мен тәуелдік жалғауы жатқызылады. Екіншіден, грамматикалық нөлдік тұлға болу үшін ол тұлға түбір күйіндегіден өзгеше грамматикалық мағына білдіріп, белгілі бір топтағы түрлену жүйесінің бір түрі болып саналып, сөйлеу процесінде белгілі бір тұрақты өзіне тән қызмет атқаруға тиіс [1, 34].

Нөлдік тұлғаның қазақ тілінде сан есімді тұрақты тіркестерге де тән, өйткені тұрақты тіркестер де – сөйлеу кезінде белгілі бір дәнекерлер арқылы сөйлемнің басқа мүшелерімен байланысқа түсіп, нақты грамматикалық мағынада жұмсалатын тілдің бір бөлшегі. Әрине, тұрақты тіркестердің тілдік бөлшек ретінде дамып, қалыптасуы заңды құбылыс. Олардың біреулері қолданыста еркін болса, енді біреулері қолданыс барысында тұрақтанады, біреулері ажырамас біртұтас бірлікке айналса, тағы біреулері бейне, образ төңірегінде қалыптасқан клише, штамп түрінде кездеседі. Ал түптеп келгенде, олардың барлығының да табиғаты бір, белгілі бір ұғым, түсінік, мән-мағына төңірегінде шоғырлануы арқасында қалыптасатын мағыналық единицалар екендігі анық. Тұрақты тіркестердің сөйлемдегі морфологиялық, синтаксистік қасиеттерін ескеруде басшылыққа алынған ұстанымдар, біріншіден, құрамындағы сөздердің бір ғана мағынаны білдіруі, екіншіден, орын тәртібінің тұрақтылығы, үшіншіден, сөйлемнің бір ғана мүшесі ретінде жұмсалыуы болып табылады. Сайып келгенде, тұрақты тіркестердің синтаксистік қызметі сөйлем ішіндегі синтаксистік шартты мағына тұтастығына сүйенеді. Сан есімді тұрақты тіркестер сөйлем ішінде сөйлемнің өзге мүшелерімен синтаксистік қатынасқа түсіп, грамматикалық байланысқа түсуі үшін грамматикалық амал-тәсілдерді қажет етеді. Соның бірі – септік тұлғалары. Септік тұлғаларының жасырын күйінде (нөлдік тұлғада) тұрақты тіркестерді сөйлемнің басқа мүшелерімен байланыстырып, белгілі бір грамматикалық мағынада жұмсалыуына тоқталайық.

Қазақ тілінде барыс, шығыс септіктерінің нөлдік тұлғада жұмсалыуы сирек. Мысалы, бір майдан сан есімді тұрақты тіркесі мына сөйлемде – Бір майдан біздің ауылға келіп кетсең не қылады? (Қ.Ком.). Бір майдан тұрақты тіркесі келіп кетсең не қылады? баяндауышымен нөлдік тұлға арқылы пысықтауыштық мағынаны білдіріп тұр. Профессор С.Исаев нөлдік тұлғаның сөйлем ішіндегі тұрақты тіркестерге тән екендігін айтпағанымен, мына тұрақты тіркестер құрамында барыс септігінің нөлдік тұлғалары кездесетінін салыстырмалы-тарихи фактілер негізінде айқындалады деп көрсетеді [3, 34]: бой(ға) жету, ер(ге) жету, ірбіт(ке) шабу, т.б. Сол сияқты бір майдан тұрақты тіркесінде де барыс септігі нөлдік тұлғалық мағына бар.

Тілімізде ілік пен табыс септік формаларының түсіп қалуы жиі кездеседі, бірақ сан есімді тұрақты тіркестер табиғатында ілік септік формаларының түсіп қалуы табыс септігіне қарағанда, сирек кездесетінін зерттеу барысы айқындады. Мысалы: Бір күні

үлкен баласы басқа жерден пайда-кәсіп қылуға талап етіп, өзіне тиген ешкісін сойып алып, кемпір мен шалға бір түйір де берместен, арқалап кетіпті (Ы.А.). Білемін алдым азап алты батпан, Мен емес арам істе арын сатқан. Сұм заман сыбағама сені берді, Талап бақ, жауың болсам, тағы тапқан (М.Ә.). Түнеу күні бір қатты ауырғанымда зындандағы пәнделерге жеті нан құдайы айтып едім, сол нанымды әкелемін (ҚЕ). Әбілезден бір тоғыз келдім алып, Сені құдай ұрып па сонан қалып, Сенен кіші төреден тоғыз алдым, Екі тоғыз бересің намыстанып (Айтыс).

Жоғарыдағы сөйлемдердегідей сан есімді тұрақты тіркестердің нөлдік тұлғада тура объектілік мағынада жұмсалудың өзіндік ерекшелігі де жоқ емес. Тұрақты тіркестер септік тұлғаларының нөлдік тұлғада келуінен қорытар бір мәселе – нөлдік тұлғаның да сан есімді тұрақты тіркестерге тән құбылыс екендігі. Қазақ тілінде тұрақты тіркестердің сөйлемдегі грамматикалық мағынасының нөлдік тұлға арқылы берілуінің бір жолы – бұйрық райдың екінші жақ жекеше түрі мен жіктік жалғауларының түсіріліп қолданылуы грамматикалық көрсеткіші жоқ үшінші жағы, яғни сөздердің түбір күйінде лексикалық мағына білдірумен бірге грамматикалық мағынаға ие болуы. Мысалы: – Адам баласы біздің дұшпанымыз, сақ бол, екі шоқып, бір қара, - деген (ҚЕ). Жүзге жет, жүзге жет те мүрдем кет, кетпен-шотты әуре етпей, өзің барып, кір де кет (алғыс). Ащы терің жерге төгілсе, төгілер, менің дәулетім төгілмес, бардан ауысады, балдан жұғысады, жүзді айдап, бірді жетеле (ҚЕ). Қырық бір шөптің басы болсаң, ақ басты қара қойдың құмалағы болсаң, ақ сөйле! Балам, мына кісінің жұмысын бір жақты қыл, тезірек риза болсын (АТ) – етістікті тұрақты тіркестердің бұйрық райдың екінші жағының мағынасын білдіруін тек сөйлем ішінде ғана ажыратуға болады.

Сегіз ұлым – бір төбе, Ер Төстігім – бір төбе (ҚЕ). Жамандық жақсылық пен оған бір бәс, Дін ісін, құдай ісін айыра алмас. Арын сатып, ант ұрып іздегені – Бір семіз ат, аяғы бір табақ ас (Абай). Бүркіттің қоясын мұсатыр әрі құстыруға, әрі ішін тазалауға мың да бір ем (С.Қ.). Қозғалған дертке, Өршіген өртке, Мың да бір дауа жазды шөп (Б.К.). – бұл сөйлемдердегі бір төбе, бір бәс, мың да бір ем, мың да бір дауа тұрақты тіркестері ешбір грамматикалық көрсеткішсіз жіктік жалғауының үшінші жағы мағынасын білдіріп тұр.

Септік тұлғадағы сан есімді тұрақты тіркестердің ерекшеліктері. Сан есімді тұрақты тіркестер септік жалғауында әдеттегі сөз таптары секілді табиғи түрде септеліп, яғни сан есімді тұрақты тіркестердің қалыптасқан көрсеткішіне айналады. Ондай кезде тұрақты тіркестер көбіне барыс, жатыс, шығыс, кейде көмектес жалғауында ғана жұмсалады. Мұндай көнеленген септік жалғаулы тұрақты тіркестер екі бағытта кездеседі: таза септік жалғауында келуі және негізгі сөз бен көмекші сөздердің түйдектелуі арқылы келуі. Соңғысы көбіне шылау, көмекші есім және көмекші етістіктер арқылы жасалады. Олардың әрбір септік жалғаулары арқылы келуі мына дәрежеде: тұрақты тіркестердің бір тобы үнемі көнеленген септік жалғауларымен келеді [4]. Сондай кезде олар әдеттегі көнеленген үстеулер, т.б. сөз таптары сияқты, барыс, жатыс, шығыс және көмектес жалғауларында келеді.

Барыс септігінде: бір көрмеге, бірдің кесірі мыңға, мыңның кесірі түменге, т.б.

Жатыс септігінде: баяғы бір заманда, дін мұсылман аманда; бір аяғым көрде, бір аяғым жерде; ақыретте екі қолым жағанда, бір қайнауы ішінде, бір қалыпта, алты қабат аспанның ар жағында, екі езуі екі құлағында, екі талайда, екі оттың арасында, екі ортада, екі кештің арасында, т.б.

Шығыс септігінде: бір ауыздан, бір есептен, бір кіндіктен, жеті жасынан, жеті ата, жеті түптен бері қарай, алты қырдың астынан, екі бастан, т.б.

Осы тіркестердің сөйлем ішінде келуіне көңіл бөлек. Бекболаттың жер суым болса деген ойы бар. Бір есептен бұл ойының іс болып қалуы да қисынды (С.Шәріпов). Алты қырдың ар жағында жүрсе де, аман жүрсін, өлтірмей оны өтірікші әйелге беріңіз, мен баламның тірілігін тілеймін (ШС). Мен Біржан болғалы биыл емес, Өлең шіркін біздерге қиын емес. Алты қырдың астынан ән шырқасам, Дауысым отарбадан кейін емес (Б.Қож.). Еламан бір кіндіктен жалғыз, әке-шешесінен ерте айрылды, әкесімен бірге туған Есбол

деген ағасы бар, бірақ бұл арадан бір күншілік жерде тұратын (Ә.Н.). *Бір көрмеге* тәп-тәтті, Қазаны мен қалбаңы. Дөң айналмай ант атты, Бүкіп, бықсып ар жағы (Абай).

Көнеленген септік жалғаулы тұрақты тіркестер көбіне сөйлемде қимылдың мезгілі, амалын, т.б. белгілерін білдіріп, пысықтауыш қызметінде жұмсалады. Әйтсе де жоғырыдағы мысалдарда *бір кіндіктен*, *бір көрмеге* – тұрақты тіркестері толықтауыш болып жұмсалған. Тұрақты тіркестердің енді бір екінші тобы сөйлемде арнайы септеліп те жұмсала береді, ондай кезде барлық септік жалғауларын қабылдайды. Сан есімді тұрақты тіркестердің басыңқы сыңарының септік жалғаулар арқылы келуінде соңғы сөздерінің зат есімдерден болуының үлкен маңызы бар. Егер тұрақты тіркестердің соңғы сөздері зат есім, есімдіктен болып, септік жалғауларында мол жұмсалса, ал сын есімдердің заттық мағына алып барып қана жұмсалатындығын көруге болады. Септелетін тұрақты тіркестер тек бұл қалыптағы сөздер ғана емес, есімше тұлғалы етістікті тұрақты тіркестер әдеттегі есімшелердің септеліп келуі сияқты мол жұмсалады.

Сауын айтып жиылған Төрт арыстың баласы. Бақанас пен Көксала халыққа толды арасы (Д.Б.) – төрт арыстың баласы сөйлемде атау септігінде бастауыш қызметінде жұмсалып тұр.

Осындай кітабы бар байды көрдім, Дәулеті, қасиеті, шені де бар, Түп-түгел төрт құбыласы сайды көрдім (С.Т.) Өрмекшінің әкесіне ас бергенін, сол асқа жеті дуан елді шақырып, шұжықтай семіз шіркейді шалып, сайдан ақ май ағызғанын жырлапты (КЕ). Көлденең шөп бір құлақ суды байлайды (мақал) - төрт құбыласы сайды, жеті дуан елді, бір құлақ суды – табыс септігімен толықтауыш қызметін атқарып тұр.

Төрт аяқтыда – бота тату, Екі аяқтыда – бажа тату – төрт аяқтыда, екі аяқтыда – неде? сұрағына жауап беріп, толықтауыштық қызметте.

Дәмі қайтпас, бұзылмас тәтті бар ма, Бір бес күннің орны жоқ патығарға! Қай қызығы татиды ку өмірдің, Татуды араз, жақынды жат қыларға (Абай). Он сегіз мың ғаламның бар тынысы сенде тұр. Мен сықылды сорлы адамның Ықтияры сенде тұр (Абай) - бір бес күннің, он сегіз мың ғаламның – тұрақты тіркестері ілік септік тұлғасы арқылы сөйлемде матаса байланысқан анықтауыштық қатынаста жұмсалып тұр.

Қорыта айтқанда, сан есімді тұрақты тіркестер – өзіндік лексика-семантикалық, грамматикалық ерекшеліктерімен арнайы зерттеуді қажет ететін күрделі мәселе.

Әдебиеттер

1. Исаев С. Қазіргі қазақ тіліндегі негізгі грамматикалық ұғымдар. А., 1992.
2. Маманов И.Е. Қазіргі қазақ тілі. Етістік. А., 1966.
3. Томанов М. Сан есімдер тарихынан. Жинақта: Қазақ тілі мен әдебиеті. 1973, 3-шығуы.
4. Rasonyi L. Sur quelques categories de nomes de personnes en ture//ALH, 1953.
5. Ысқақов М. Түркі тілдес халықтардың ежелгі арифметикасы. Кітапта: Ежелгі мәдениет куәлары. – Алматы, 1966
6. Жәутіков О.А. Ақиқатты танып-білудегі математиканың ролі. Алматы, 1975
7. Томанов М. Сан есімдер тарихынан. Жинақта: Қазақ тілі мен әдебиеті, – Алматы, 1973, 3-шығуы
8. Жанпейісов Е. М.Әуезовтің «Абай жолы» эпопеясының тілі. – Алматы: Ғылым баспасы, 1976
9. Сәтенова С.К. Қазақ тіліндегі қос тағанды фразеологизмдердің тілдік және поэтикалық табиғаты. – Алматы, 1997
10. Смағұлова Г.Н. Мағыналас фразеологизмдердің ұлттық-мәдени аспектілері. – Алматы, 1998

НЕМОЛКНУЩАЯ МУЗЫКА В ПОЭЗИИ Г. ИВАНОВА

У Иванова почти нет звукописи в традиционном понимании, его «музыкальное ухо» впитывает естественные звуки окружающего мира всегда и везде, и этот фон, казалось, слышимый и знакомый всем, предстает в стихах не столько как открытие, сколько как напоминание о сущем в его первозданной тихой красоте, красоте обыденного.

Поэзия для Иванова – особая музыка, у каждого поэта – своя, слышимая ему и выражающаяся только им: «Все в этом мире по-прежнему. / Месяц встает как вставал, / Пушкин именье закладывал / Или жену ревновал / И ничего не исправила, / Не помогла ничему / Смутная, чудная музыка, / Слышная только ему» [1, 86].

Эта музыка таланта, дар небес, лишённая сил в мире реальном, жестоком.

Для поэта музыка обладает особой формой пластичности, как в том, что Офелия «музыкальной спиралью плыла» [1, 122]. В его представлении поэта музыка способна управлять пространством произведения, как и создавать зримый образ. Так в стихотворении «Если бы жить... Только бы жить» введены строки из «Дубинушки»: «Если бы жить... Только бы жить... / Хоть на литейном заводе служить. / Хоть углекопом с тяжелой киркой, / Хоть бурлаком над Великой рекой. / «Ухнем, дубинушка!..» [1, 142].

Рефрен из народной песни не только завершает цепь градаций картин, при этом напоминая нам, по ассоциации, и полотно И.Репина «Бурлаки на Волге», он как бы предшествует затуханию звуковой волны, сменяющейся на вершине смысла отрезвляющим в своей трагичности: «Все это сны».

О своеобразном синкретизме поэзии и музыки поэт размышляет в стихотворении «Желтофиоль – похоже на фиолетовую»: «Поэзия – точнейшая наука: / Друг друга отражают зеркала, / Срывается с натянутого лука / Отравленная музыкой стрела / И в пустоту летит быстрее звука...» [1, 163].

Основа и поэзии, и музыки – звук: звучащее слово – нота, хотя поэт и оговаривается о «произволе рифмы». Чуть позже он напишет: «Подвернулась музыка: ее и запишу,» - при этом имея ввиду именно поэзию [1, 240].

Г.Иванов описывает метаморфозы жизни – «все образует в жизни круг»: «Мелодия становится цветком, / Он распускается и осыпается, / Он делается ветром и песком...» [1, 165].

Г.Иванов не стремится осмыслить логику озвучивания мира, он признает ее существование, а как поэт чувствует ее воплощение и носителей: «... перевоплощается мелодия / В тяжелый взгляд, в сиянье эпоса / ...» И вот «Лермонтов один выходит на дорогу, / Серебряными шпорами звеня» [1, 165].

Мелодия получает имя поэта, и одновременно включает напоминание об одном из лучших романсов XIX века на стихи Лермонтова – «Выхожу один я на дорогу».

Для поэта нет парадокса в «тишине безымянных могил», так же как в упоминаемых им «Песнях без слов», поскольку речь идет не об отчуждении, а об умиротворении.

Музыка времени бесконечна, хотя и кажется разным поколениям анахронизмом, смешной или нелепой, но она принадлежит одинаково всем, поскольку есть их выражение: «В упряжке скифской трепетные лани – / Мелодия, элегия, эвлега... / Скрипящая в трансцендентальном плане / Незапанная катится телега» [1, 166].

Поэт признается, что «в сердце много музыки» [1, 167], выросшей на – и в чем-то созвучной музыке поэзии Лермонтова, Блока, Гумилева, Анненского, а метаморфозы, подобные указанной выше, есть у каждого из них: « - о, почему бы нет?.. »

Постепенно, с возрастом, контраст многозвучия становится господствующим, поскольку наполняется смыслом каждый аккорд, в основе – факты бытия: «Тишина

благодатного юга, / Шорох волн, золотое вино... / Но поет петербургская вьюга / В занесенное снегом окно...» [1, 184].

Ненавистная «тишина благополучия» уже никогда не сменится в реальности другим – близким, родным, но утраченным, разве только «времени утечка / Явственно слышна» [1, 187]. «Туземный говор. Лай собак» (1, 204) могут сосуществовать с «Тишиной всемирной» войны [1, 130]. И так, «то, что было, и то, чего не было... / Прошумело коротким дождем» [1, 212].

Вводится Ивановым музыка, соответствующая творчеству и в его представлении о жизни великих писателей и художников. Так, о Тургеневе он предполагает: «И ему казалась / Жизнь стихотвореньем, музыкой, пастелью» [1, 223], и «Как будто вспоминает Врубель / Обрывки творческого сна / И царственно идет на убыль / Лиловой музыки волна...» [1, 226]. В посвящении жене он проводит очень важную для него параллель: «Так беззаботна ты и так грустна. / Как музыка, ты можешь все простить» [1, 233].

Даже предупреждая о завершении «земного хождения по мукам» [1, 248], он «фиксирует» и «в ветвях олеандровых трель соловья», и «жалобный стук захлопнувшейся калитки», и «пустозвонный вечер», и «звук трости» по «звонкой мостовой», «сирены долгий вой». И в конце концов констатирует: «Я не стал ни лучше и ни хуже. / Под ногами тот же прах земной, / Только расстоянье стало уже / Между вечной музыкой и мной» [1, 301].

Если мы попытаемся определить, с каким же музыкальным направлением ассоциирует себя поэт: классик, романтик, авангардист, то окажемся в сложном положении, поскольку сам поэт в этом плане себя не ограничивал.

Так, в ранней лирике он утверждает, что «мне страшно стало в тишине / Биенья сердца моего» [1, 123]; позже он замечает, что «за ритмическую скуку, / Дождик, я тебя люблю» [1, 140]; и, наконец, с позиций возраста, всего пережитого и утраченного, явно с иронией, а может и с грустью: «И шумит чепуха мировая, / Ударяясь в гранит мировой» [1, 318].

Еще в 1922 г. Иванов написал стихотворение «Мы из каменных глыб создаем города», где отрицает «унылую песню без смысла» природы, а поэта считает не Орфеем, а «укротителем зверей. / На залитой искусственным светом арене» [1, 309].

Отказался ли поэт от этой позиции? Трудно ответить однозначно. Наверно, как и определить, о какой музыке идет речь в следующих строках: «С пышно развевающимся флагом, / Точно броненосец по волнам, / Точно робот отвлеченным шагом, / Музыка пошла навстречу нам» [1, 331].

В письме Роману Гулю (март 1955 г.) поэт в шутивно-грубоватой форме точно определил суть, «нерв» своей поздней манеры: «Видите ли, «музыка» становится все более и более невозможной, Я ли ею не пользовался, и подчас хорошо <...>» [1, 18-19].

Осознавая условность одушевления мира природы, как один из возможных способов доступности его познания, поэт однако именно в нем находит достойного собеседника, к мнению которого он прислушивается. А выражается это на языке, свойственном ему. Так о месте и роли поэта: «... кому это надо – / Просиять сквозь холодную тьму... / И деревья пустынного сада / Широко шелестят: «Никому» [1, 70].

Сохраняя до конца жизни твердое убеждение в том, что, по словам Д.С.Лихачева: «Произведение литературы – постоянно меняющаяся ценность», – (2, 121), Иванов в естественности звучания мира видит больше смысла и гармонии, чем в усилиях преследующею свои цели человека: «Художников развязная мазня, / Поэтов выпренная болтовня... / Гляжу на это рабское старанье, / Испытывая жалость и точку: / Насколько лучше – блянье баранье, / Мычанье, кваканье, кука-реку» [1, 157].

В конце жизни у поэта изменилось отношение к тишине: «Тише... Это жизнь уходит, / Все любя и все губя. / Слышишь? Это ночь уводит / В вечность звездную тебя» [1, 317].

Это та тишина, которая оставляет за ним право и возможность: «... в романтическом Летнем саду, / В голубой белизне петербургского мая, / По пустынным аллеям неслышно пройду, / Драгоценные плечи твои обнимая» [1, 228].

Будущая вечная музыка порождается тишиной в настоящем, связанной с прощением и воспоминаниями, построенными на том, что уже «не слышны голоса и шаги / Или почти не слышны» [1, 128]; «и стоит заколоченный дом, / И молчит заболоченный пруд...» [1, 129]; и «слабеет музыки волна...» [1, 298]; а там, в самых глухих уголках памяти: «Еще не глохнул улиц водопад, / Еще шумел адмиралтейский тополь» [1, 285].

Звуковое пространство поэзии Г.Иванова – особая отличительная черта его мировосприятия, формирующая стилевую самодостаточность, то, что мы вкладываем в понятия символического языка. В свою очередь, по определению Р.Барта, «символический язык, к которому принадлежит литературное произведение (по самой своей структуре) является языком множественным, код которого составлен таким образом, что «всякое слово (всякое произведение)», им порожденное, обладает многочисленными смыслами» [3, 92].

Литература

- 1.Иванов Г. Стихотворения. М.: Эксмо, 2002.
- 2.Лихачев Д.С. Очерки по философии художественного творчества. СПб: БЛИЦ, 1999.
- 3.Семенов А.Н., Семенова В.В. Теория литературы. Вопросы и задания. М.: Классик Стиль. 2003.

А. Мұратбекқызы
Астана қ.

М. ӘУЕЗОВ ПОВЕСТЕРІНДЕГІ ПСИХОТРАГИЗМ ЭЛЕМЕНТТЕРІ

М.Әуезовтің «Көксерек», «Қараш-қараш» және «Қилы заман» хикаяттары – жазушыны биік белеске көтерді. Бұл повестерде үш кезеңді, үш уақытты, үш жағдайды әңгімелеген болса да, жазылу тәсілі, баяндау әдісі жөнінен бір-біріне жақын туындылар.

Әлемдік әдебиетте тұз тағысы – көкшулан қасқыр туралы жазылған көркем туындылар аз емес. Десек те, М.Әуезовтің «Көксерегі» қайсыбір классикалық шығармалармен таласа алатыны анық.

«Көксерек» повесі – Ә.Хемэнгуэй, Дж.Лондон, Сетон-Томсон сияқты аты шулы әлем әдебиетінің белді өкілдерінің шығармаларымен тең түсе алады. Өзі бес саусағындай білетін, күнделікті болып жататын тірлік суретін көрсеткен шығарманың жоғары бағаға ие болып, оқырман үшін жаңалық болу себебі неде? Әрине, өзі төсінде туып-өскен табиғатты, өз елінің тұрмыс-тіршілігін жан-жақты көрсету кез келген жазушының қолынан келуі тиіс.

Жазушы шеберлігінің, суреткер дарынының бір сыналар тұсы – кейіпкер образын жасауы. Шындығында да, кейіпкердің бүкіл жан-дүниесін, мінез-құлқын көркем сөз арқылы суреттеу, оны қайткен күнде де дара тұлға, типтік бейнесін көрсету жазушы үшін үлкен сын. Жазушы осы мақсатта теңеу, салыстыру, айналадағы заттар мен құбылыстарды адам образына балау сияқты түрлі-түрлі тәсілдерді ұтымды қолданады. Адам өзі жер бетіндегі құдірет, бүкіл тіршіліктің иесі, пірі бола тұрса да, жазушы оның бейнесін ашуда жер бетіндегі барлық жан-жануарлармен салыстыруға жол табады.

Озбыр, қорқау адам қасқырмен, қу адам түлкімен, айбатты адам арыстанмен, жуас адам қоймен, тұрпайы адам шошқамен, қылықсыз адам итпен т.т. салыстырыла

суреттеледі. Адам бейнесін шығармада бақа-шаян, құрт-құмырсқамен де салыстырып жатады. Мұның бәрі де бізге ертеден таныс шығармалардағы көрінетін адам мен табиғат өкілдері, тіршілік иелері арасындағы қатынас, байланыс. Ғалым Ә.Хайдаров сөзімен айтқанда; «Бұл адам баласының табиғатпен бірге туып, біте қайнасқан сонау балаң дәуірінен қалған әсер, көркем сөз дәстүріне айналған ұғым, түсінік, шынайы өмір шындығы» [6, 48].

Міне, осындай жан-жануарлардың бір қырынан ғана бейнеленетін бұрыннан келе жатқан ескі соқпағын М.Әуезов бұзды. Реалистік әдебиеттің жақсы сабақтарына ден қойған жазушының шығармаларының басқалардан артықшылығы да, ерекшелігі де, жанашылдығы да осында. Бұл туралы белгілі әдебиетші-ғалым Р.Нұрғали: «Әлемдік мәдениетке қазақ халқы қандай көркемдік игіліктер қосты дегенде, ауызға алынар есімнің бірі – М.Әуезов. Ол – әлемдік құбылыс. Әуезов ғасырлар бойы жиналып келген қазақ топырағындағы асыл құнарлардың жарқырап қайта көрінуінің үлгісі. Ауыз әдебиетіндегі сарындар, мотив, идея, тіл өрнектері, бояулар Әуезов дүкенінде қайта жаңғырды. Қазақтың реалистік әдебиетіндегі халықтық арнадан, ұлы Абай алдынан нәр алған М.Әуезов қазақ әдебиетіне реалистік дәстүрлердің тереңдеп сіңгенін танытты», - дейді [7, 36].

Кезінде дау туғызып, теріс сарындар басым деген пікірлер айтылып, өз бағасын ала алмаған «Көксерек» жазушы талантының, шеберлігінің қаншалықты жоғары екенін танытады. Шығарма көп ізденістің жемісі екені көрініп тұр. Бұл – көлемі шағын болса да, повестің қатарына қосуға әбден болатын терең мағыналы, айтар ойы жан-жақты философиялық шығарма. Шығармада қысқа да болса түгелдей бір өмір қамтылады. Соның барлық жай-жапсары, даму желісі, шыңына жетіп барып күрт аяқталуы тартымды да шебер суреттелген. Даланың әсемдігі мен азабын, ыстығы мен суығын, қуанышы мен қайғысын көрген қазақ ауылының тіршілігі тізбектеліп көз алдыңнан өтіп жатады. Десек те, әдебиетімізде М.Әуезовтің бірде-бір әңгімесіне немесе повесіне «Көксерек» сияқты көп еңбек жазылған жоқ деуге болады. Кезінде бұл шығармаға қатысты қарама-қайшы пікірлерде болған. Сондай пікірлердің бірі белгілі жазушы С.Мұқановтың «XX ғасыр басындағы қазақ әдебиеті» деп аталатын кітабында айтылған. Кітаптың «Ұлтшыл, байшыл дәуірдің ақын-жазушылары» деген тарауында ол «Көксеректі» жан-жақты сынға алады.

«Әңгіме өте терең астармен жазылған. Қанша қазғанмен ішінен айқын мағынаны ашу қиын. Біздің айтарымыз жалғыз-ақ. Мұхтар мұны жазғанда қасқырды аң қып алып отырған жоқ, адам қып алып отыр. Өйткені, Көксеректе мақсат бар. Сол мақсатқа ұмтылушылық, өз мақсатын ұмытпаушылық, түптеушілік бар. Қасқыр атаулының малға шабатыны, шаруаға зиян істейтіні анық. Бірақ ол адам емес, аң» [8, 7] дей келе, жазушының қасқырды саналы түрде көрсетуін теріс санайды. Оның ойынша, М.Әуезов қасқыр арқылы қара ниет, қоғамға қарсы адамды көрсеткен.

Жазушының өз қоғамындағы көрген шындығын, тебіrentкен жайды көркем шығармасында беруі заңды құбылыс. Сол шындықты жеткізуде түрлі көркемдік әдістер қолданатыны белгілі. Сондықтан да жазушының өз ойын хайуанға сезім, ақыл-ой бере отырып жеткізуі өзіне тән стильдік ерекшелік болуы мүмкін. Әдебиетте бұған дейін мұндай құбылыс болмаса, осы тәсілі арқылы өзгеше бір жаңалық қосып, оқиғаны жай сипаттап қоймай, үлкен философиялық мағынамен беруге ұмтылғаны байқалады. Өз ойын қалай жеткізу әр жазушының өз еркі деп ойлаймыз. Сол себепті бұл жерде суреткерді аңға сана бердің деп айыптау орынсыз.

С.Мұқанов шығарманы теріс сарында жазылған деп түсіндіреді. Көксеректің әр іс-әрекетін ашып көрсете білген. Ол мына жолдардан көрінеді: «Мұхтардың саяси бағытымен қарағанда бұл қара ниет (Көксерек), ескі заманша айтсақ, отаршыл үкімет болар еді. Бірақ ол үкімет қазақтан тәрбие алып, қазақтың қолында өскен жоқ. Мұхтардың бір дұшпаны осы еді.

Мұхтардың екінші дұшпаны бәлшебектер, бәлшебек басқарған еңбекші тап. Біз Көксеректі осыған келе ме дей береміз. Өйткені еңбекші тапқа қазақтың еңбекшілері де

қосылады ғой. Мұхтарша, еңбекшілерді тәрбиелеген «ел» еді. Сол өзін тәрбиелегенді «қасқырлар» (бәлшебектер) ақырында өзі жеді».

Көксерек өлді, бәлшебек өлі тірі. Көксеректі Мұхтар, егер еңбекші тап деп ойласа, оны өлтіруі алдағы мақсатының елесі болуға тиіс.

Мұхтарша Көксеректі асырағанмен дос болмады. Ол дұшпандығын істейді. Мұхтардың адамнан дұшпаны еңбекші тап болса, еңбекші таптың тап тартысын Мұхтарлар аңшылық деп түсінсе, еңбекші тап та Мұхтарша қанша асырағанмен ел болмайды. Жобамен айтқанда Көксеректе осындай сыр болуы керек.

Осы «Қараш-қараш» пен «Көксерек» арасында ұқсастық бар ма? Әрине, бар. Бұл екі шығармада да жазушы мейірімділік пен қатыгездікті қатар қоя отырып суреттейді. Ол Көксерек пен Құрмаш болып, Бақтығұл мен Жарасбай болып көрінеді. Тек айырмасы – «Көксеректе» қанша жақсылық етсең де бәрі өзіңе қарсы шабады дейді суреткер, сол ойын іске асырады да. Бала Құрмаш – сол қатігез құрбаны. Ал «Қараш-қарашта» олай емес. Қатыгез Жарасбай момын Бақтығұл қолынан қаза болады. Біріншісінде – адалдық аяқасты болса, екіншісінде сол адал жан өзінің кеткен есесін қайтаруға қайрат қылады.

Екі шығарманың лейтмотиві - бұл дүниеде қаталдық пен мейірімділік, ізгілік пен кекшілдік, адалдық пен арамдық бәрібір өмір сүре береді деген ой. Ең ерекше айтып өтерлігі – екі туындыда да өмір маңызы арқылы трагедия, көркем психотрагизм сабақталады. Ол кейіпкерлердің ішкі ой арпалысы дейміз бе, жоқ жас дүниесіндегі жарылыс дейміз бе, әйтеуір анық, ашық көрініс тапқан.

Жазушының осы кезеңде жазылған тағы бір туындысы – «Қилы заман». Бұл шығарма 1916 жылғы ұлт-азаттық көтеріліс кезеңін қамтиды. Ұлт-азаттық көтеріліс кезеңі - жалпы қазақ үшін үлкен сын болған тұс. Осы уақытта кімнің кім екені белгілі болады. Намысы бар еркектер өз жұртының, өз әулетінің сойылын соқты, ал екі жүзді жылпостар патша саясатының сойылын соғып кетті. Хикаятта сондай кезең сөз болады да, өз кейіпкерлері арқылы сол тарихи кезеңді өз бояуымен, өз суретімен беруге тырысады. Осындағы Жәмеңке, Ұзақ бастаған арлы, намысты топ ана Ақжелке, Жебірбаевтарға қарсы қойылады. Осы екі арадағы талас-тартыс барынша сенімді суреттеледі. Тағы да ақ пен қара. Тағы да әлді мен әлсіз. Тағы да қатыгездік пен мейірімділік. Тек бұл шығармада осы идея жеке кісі ретінде емес, екі топ болып көрініс береді. Намысқа мінген топ және оларды басып-жалмамақ болған озбыр топ.

Міне, М.Әуезов – өз туындыларын осылайша үнемі жетілдіріп, дамытып, кемелдендіріп отырған суреткер. Ең алғашқысы «Көксеректе» тек бала Құрмаш пен Көксерек болса, «Қараш-Қарашта» Бақтығұл мен Жарасбай... Ал енді міне, «Қилы заманда» сол озбырлық, сол қатыгездік үлкен топқа айналған. Оған қарсы күресетіндер де өздерінше топтаса бастаған. Олар: Жәмеңке қарт, Ұзақ батыр, т.б.

Суреткер Әуезов осы үш хикаятында да сол кезеңдегі жаңа әдіс – психотрагизм элементтерін барынша көбірек пайдалануға тырысқан. Оны әр шығармаларында өзінше өрнектеп, жетілдіріп отырған.

Әдебиеттер

1. Әуезов М. Әңгімелер. – Алматы: Жалын, 1987.
2. Әуезов М. Қорғансыздың күні. – Алматы: Атамұра, 2002.
3. Қабдолов З. Тандамалы шығармалар. (Екі томдық тандамалы шығармалар) 1-том. – Алматы: Жазушы, 1983.
4. Қабдолов З. Әуезов. – Алматы: Санат, 1997.
5. Нұрғали Р. Қазақ әдебиетінің алтын ғасыры. – Астана: Күлтегін, 2002.
6. Хайдаров Ә. Өнер алды – қызыл тіл. Мақалалар жинағы. – Алматы: Жазушы, 1986.
7. Нұрғали Р. Әуезов және Алаш. – Алматы: Санат, 1997.
8. Мұқанов С. XX ғасыр басындағы қазақ әдебиеті. – Қызылорда, 1932.

ТІЛДІҢ ЗАҢДЫҚ АСПЕКТІСІ ТУРАЛЫ КЕЙБІР МӘСЕЛЕЛЕР

Қоғамда соңғы уақыттарда тілдің заңдық аспектісін зерттеуге деген әлеуметтік сұраныс қалыптасты. Сөз либерализациясы қоғамда көптеген конфликтілі тілдік ситуацияларды туғызды. Ал отандық лингвистика және юриспруденция салалары әлеуметтік конфликтілі тілдік ситуацияларды шешіп беруге дайын еместігін көрсетті.

Отандық ғылымда бүгінге дейін тілдің заңдық аспектісі және тіл білімінің юриспруденциямен байланысты мәселелері зерттеу объектісіне айналмай келеді. Кейбір дереккөздерде ғана бұндай аспектінің объективті түрде бар екендігі және лингвистика ғылымындағы мәнінің маңызды екендігі айтылады. Қазақстан үшін жаңа ғылым – юрислингвистиканың бұл контекстегі теориялық және практикалық мәселелерін зерттеу, оның фундаментальды және қолданбалы аспектілерін қарастыру келесідей негізгі факторлармен түсіндіріледі: юрислингвистиканы жасаудың әлеуметтік, саяси және коммуникативті-тілдік өзектілігімен; юриспруденцияның даму процесінде құқықтың түрлі лингвистикалық аспектілерінің жасалуымен.

Проблеманың теориялық және практикалық маңыздылығына қарамастан, өкінішке орай, юрислингвистика отандық лингвистика ғылымында қазіргі күнге дейін дербес зерттеу объектісіне айналған жоқ. Отандық юрислингвистиканың осындай жағдайы мемлекеттік тіл мәртебесіндегі қазақ тілі мен қазақстандық құқықтың өзара байланысын зерттеушілердің алдына тиісті сипаттағы проблемалар қояды: жаңа ғылым – юрислингвистиканың объектісі мен пәнін тану, тіл мен құқықтың тоғысындағы құбылыстардың заңдық және лингвистикалық аспектілерін ажырату.

Проблеманың теориялық және практикалық маңыздылығына қарамастан, өкінішке орай, юрислингвистика отандық лингвистика ғылымында қазіргі күнге дейін дербес зерттеу объектісіне айналған жоқ. Бұл тақырыпқа негізінен заңгерлер тарапынан жазылған азғана мақалалар ғана бар. Отандық юрислингвистиканың осындай жағдайы мемлекеттік тіл мәртебесіндегі қазақ тілі мен қазақстандық құқықтың өзара байланысын зерттеушілердің алдына тиісті сипаттағы проблемалар қояды: жаңа ғылым – юрислингвистиканың объектісі мен пәнін тану, тіл мен құқықтың тоғысындағы құбылыстардың заңдық және лингвистикалық аспектілерін ажырату.

Лингвистика және юриспруденцияның тоғысындағы юрислингвистика мәселелерін қарастырумен қазір юриспруденция мамандары айналысып келеді. Әрине, олар өз зерттеулерінде маман ретінде юриспруденцияның басым бағыттарын атап көрсетеді де, лингвистика қағидаларының ерекшеліктерін көрсетуді айналып өтеді немесе юриспруденциядағы лингвистиканың «тәуелді» мәселелерін сөз етумен ғана шектеледі. Лингвистиканың әлеуметтік, саяси және коммуникативтік мәселелерінің теориялық және практикалық өзектілігі юриспруденцияда, бұқаралық-ақпарат құралдарында және саяси салаларда ғылыми айналымға түсуге сұраныс туғызады. Тілдің заңдық аспектісінің әмбебап қажеттілігімен қатар тарихи маңыздылығы да бар. Тілдік қатынас – «юридизацияны» қажет ететін әлеуметтік әрекеттесу құралдарының бір формасы. Әлеуметтік әрекеттесу арқылы пайда болған тілдік қатынастың кейбір даулы мәселелерін «юридизациямен» шешу көзделеді. Бұл юрислингвистиканың, яғни тілдің заңдық аспектісінің теориялық және практикалық мәселелерін қарастыру қажеттілігін алдымызға тартады.

Әлеуметтік ортаның кез келген саласында қоғамдық қатынас құралы тіл табиғатының бұзылып жатқандығы байқалып тұрады. Ондай жағдайларда азаматтардың ар-ожданы заң алдында қорғалуы тиіс. Лингвистикалық сараптама азаматтардың ар-намыс, қадір-қасиеттері мен іскери бедел, жала жабу, балағаттау және т.б. жөніндегі

қылмыстық істер бойынша сот процесіндегі даулы мәселелерді шешуге көмектеседі. Лингвистикалық сараптама – тіл қызметінің өнімін зерттеу жолымен фактілерді анықтауға бағытталған сот сараптамасының бір түрі. Сот сараптамасының бұл түрі газет-журналдар, кітап, электронды материалдар, жарнамалық хабарландырулар, ауызша сөйленімдер мен әңгімелер, интернет-коммуникациялық өнімдер (форумдар, блоктар т.б.), түрлі құжаттар мен нормативті актілер, тауар белгілері мен фирмалық атаулар және т.б. мәтіндеріне жасалады, сонымен бірге азаматтардың авторлық құқықтарын қорғауға қызмет етеді. Бұл проблемалар Ресейде де өзекті мәселе ретінде юрислингвистика саласындағы мамандар өз еңбектерінде қарастыруда: «К объектам, направляемым для лингвистического исследования, относятся следующие: это текстовые объекты, товарные знаки, фирменные наименования, доменные имена, иные коммерческие обозначения, произведения рекламы, литературы, науки, которые незаконно копируются, тиражируются, воспроизводятся без ссылок на автора или издаются под чужой фамилией» [1].

Сот қызметінде сараптаманың бұл түрі келесідей: азаматтардың ар-намыс, қадір-қасиет және қызметтік репутациясына нұқсан келтіру жағдайларында; тауар белгілері, фирмалық атаулар және т.б. интеллектуалды меншік, авторлық құқық нысандарының сәйкестігін бекіту үшін; авторлық құқықты бұзуға байланысты (плагиат) жағдайларды анықтауға; құжаттардың, нормативті актілердің, келісім-шарттардың және т.б. ауызша, жазбаша мәтіндердің мағыналарын анықтауға, сондай-ақ сөз формалары арқылы күш көрсету немесе мәжбүрлеуге байланысты жағдайларда қажет болады.

Кейбір сараптамалық ситуацияларда жан-жақты зерттеулер жүргізу үшін басқа салалардың мамандары да (психолог, мәдениеттанушы, саясаттанушы, тарихшы, және т.б.) тартылады. Бұндай жағдайда сот процесі кешенді сараптама қызметімен қамтамасыз етіледі. Сот қызметі жүйесінде сараптама өндірісіне қажетті материалдар ұсынылуы қажет. Атап айтқанда, лингвистикалық сараптама қызметі үшін ауызша немесе жазбаша мәтін, сонымен бірге, тілдік ситуация туралы мәліметтер (даулы мәтіннің пайда болуына себепкерлер туралы, мәтіннің пайда болу орны немесе аталмыш ситуацияның өту орны мен мерзімі туралы). Егер сараптаманың нысаны ауызша мәтін болған жағдайда, лингвист-сарапшыға әңгіменің аудиотаспасы немесе тілдік ситуацияның куәландырылған жазбаша мәтіні беріледі. Сондай-ақ, сот қызметінде лингвист-сарапшыға даулы мәтінге байланысты нақты сұрақтар ұсынылады. Лингвист-сарапшы мәтін бойынша сот қызметі ұсынған сұрақтарға зерттеу жұмыстарын жүргізу арқылы дәлелді жауап әзірлеуі қажет. Заманауи мәтінге лингвистикалық талдау жасау үшін қазіргі қазақ әдеби тілінің лексикасы мен фразеологиясын қамтитын сөздіктер мен теориялық лингвистикалық әдебиеттерді қолдану қажет дейміз және де бұл пікіріміз аталмыш проблемаларды зерттеуші ғалымдардың тұжырымдарымен сәйкес келеді: «Для лингвистического анализа современного текста, отдельных слов и выражений, употребляемых в современном тексте, необходимо использовать те словари, в которых находит отражение современное состояние лексики и фразеологии русского литературного языка, современное словоупотребление, а также активная, актуальная часть той лексики и фразеологии, которая – за рамками литературного языка» [2].

Лингвистикалық сараптама қызметінің мақсаты - сот қызметінде лингвист-сарапшы қызметін талап ететін даулы мәтіндік ситуацияларға байланысты ұсынылған сұрақтарға нақты да дәлелді жауаптар ұсыну. Кез келген мәтіндік ситуацияларды талдауда сарапшы-лингвист теориялық лингвистика негіздеріне сүйенуі тиіс. Біздің бұл пікіріміз Ресей юрислингвистика саласын зерттеушілердің пікірлерімен сәйкес келеді: «Любая лингвистическая теория решает какие-то дескриптивные проблемы и описывает какие-либо факты, эффективность решения этих проблем и описания фактов является одним из критериев принятия и отбрасывания теории. Любое прикладное исследование основано на какой-либо теории, при этом прикладное исследование может не быть основано на теоретических принципах, находящихся в ядре теоретической лингвистики» [3].

Лингвистикалық сараптаманың мақсаты – белгілі бір іске қатысты деректерді шындыққа қатысты филологиялық негізде дәлелдеу. Сарапшы-лингвист ұсынылған сұрақтарға ғана жауап береді және өз құзыреттілігі шеңберінде ғана әрекет етеді және заң терминдерін қолдануға құқығы жоқ. Лингвист-сарапшының ұсынылған сұрақтарға сараптама нәтижесінде нақты да дәлелді жауаптар ұсынуы оның кәсіби біліктілігін қажет етеді. Лингвистикалық сараптама – сарапшының лингвистикалық теориялық терең білімін қажет етеді.

Отандық юрислингвистиканы қалыптастыруда және оны ғылыми айналымға енгізуде мемлекеттік тілдің ролі ерекше болуы қажет. Бұл мақсаттағы басты бағыттардың бірі – мемлекеттік тілдегі юрислингвистиканың қазақстандық үлгісін қалыптастыру болып табылады.

Әдебиеттер

1. Галяшина, Е.И. Возможности судебных речеведческих экспертиз по делам о защите прав интеллектуальной собственности // Интеллектуальная собственность. Авторское право и смежные права. 2005. - № 9.
2. Бринев, К. И. О презумпциях лингвистической экспертизы: конфликтные высказывания на шкале сведения / мнение // Юрислингвистика –7: язык как феномен правовой коммуникации. – Барнаул, 2006.
3. Бельчиков, Ю. А. Инвективная лексика в контексте некоторых тенденций в современной русской языковой коммуникации // Филологические науки. 2002. - № 4.

Б. Е. Сарсембаева
Акмолинская область

АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ ПРЕПОДАВАНИЯ РУССКОГО ЯЗЫКА В ШКОЛЕ С КАЗАХСКИМ ЯЗЫКОМ ОБУЧЕНИЯ В СЕЛЬСКОЙ МЕСТНОСТИ

Раздел 1. В Казахстане билингвизм сложился исторически давно. Существует узкое и широкое понимание билингвизма: в узком смысле - это более или менее свободное владение двумя языками: родным и неродным, а в широком смысле - относительное владение вторым языком, способность пользоваться им в определенных сферах общения. С этой точки зрения минимальным уровнем владения вторым языком можно считать уровень, достаточный для выполнения индивидом речевых действий, в процессе которых реализуются те или иные функции второго языка. Если владение языком ниже этого уровня, то нет достаточных оснований считать такое владение признаком билингвизма. С позиций психолингвистики, билингвизм - способность употреблять для общения две языковые системы.

В связи с билингвизмом в стране, актуальность преподавания русского языка очевидна. Преподавание родного языка, казахского, отличается от преподавания второго неродного языка, но общеупотребительного.

Преподавание неродного языка требует развития у учащихся навыка пользования языком. Задача педагога - развить эти навыки во всех видах речевой деятельности и на письме. Педагог должен учитывать, что у детей языковые навыки недостаточно развиты, лексический запас ограничен, в речи может быть слышен акцент, а письмо зачастую и вовсе хромает. Так что работа педагогов многоплановая и ответственная.

Современный учитель – это, прежде всего, творческая личность. Учитель, творческий и созидательный, может слышать биение человеческого сердца-живого, горячего... детского. Вот уже десятилетия школа и научно-педагогическая мысль охвачены поиском путей

повышения эффективности учебного процесса. Перед современной школой встала задача формирования творческой личности. Творческий человек умеет видеть необыкновенное в обычном, знакомые явление и объекты рассматривает под новым углом зрения и обнаруживает в них новые свойства или применение их в новом качестве. Для творческой личности характерно и то, что она способна порождать, казалось бы, неожиданные идеи и решение проблем в самых неопределенных и тупиковых ситуациях. Изучив классификацию педагогических технологий, разработанных российскими и казахстанскими учеными, я остановила свой выбор на технологии «Творческое развитие», автором которого является Ахмет Закиевич Рахимов.

В течение предыдущих лет работала, используя модульную технологию, игровую технологию. Проанализировав свою трудовую деятельность, я поняла, что к моей позиции ближе технология «Творческое развитие» (Разработка А.З. Рахимова).

В наше время люди всё в большей мере осознают, что именно творчество – одно из самых важных составляющих личного счастья и профессионального успеха. В США например, существует институт по вопросам творческого решения проблем (Нью-Йоркский университет в Буффало), созданы различные консалтинговые компании, которые организуют семинары по вопросам творческого развития.

Нам, учителям, которые заинтересованы в обучении и воспитании учащихся с высоким творческим потенциалом, приходится самостоятельно организовывать такое обучение, по крупицам, собирая материал.

Единственный источник творчества - это наша собственная личность. Необходимо постоянно подпитывать свой творческий дух. Д. Айян сердцевиной духа творчества считает ядро:

Я - я хочу знать (любопытность)

Д - действенность (энергичность)

Р - риск (готовность рисковать)

О – открытость новому.

Задачи технологии «Творческое развитие» :

1. Научить творчески мыслить, развивать творческий потенциал личности.
2. Научить творческому моделированию и созданию «идеальных моделей мира» с использованием абстрактного и художественного образа, графических изображений, схем, графиков, символов, знаков и других средств представления информации как инструмента собственного действия в новой нестандартной ситуации.

3. В процессе учебной деятельности научить детей самостоятельно добывать знания, формировать качественные знания на осознанном уровне.

- в ситуации неопределенности научить умению видеть проблему и решать задачи нестандартно, не только на уровне теоретического уровня (сознания), но и интуиции (инсайда).

- научить адекватной самооценке своих творческих возможностей и способностей, самоактуализации, самопроявлению, саморазвитию, самовоспитанию.

Цель: активизировать творческую и проблемно – поисковую деятельность школьников, убеждая их, что они все способны справиться с задачами, которые педагог перед ними выдвигает.

Формы:

1. Различные виды словарных работ и с использованием исследовательской карты.

2. Денотатный граф.

3. Творческие диктанты.

4. Ранжирование.

5. Познавательные игры («Симпозиумы», « Сундук мудрости» и т.д.).

6. Незаконченные предложения. . .

7. Работа в парах.

8. Индивидуальная работа.

9. «Ученый совет».
10. Синтаксический разбор с применением «Карты синтаксического разбора».
11. Интеллектуальная олимпиада.
12. Интеллектуальный марафон.
13. Пересказ по кругу.
14. Оригинальные вопросы и ответы.
15. Презентация творческих работ учащихся (Сборник стихов об осени, зиме и т.д.).
16. Взаимопроверка, самооценка.
17. Урок телемост, телеэфир... Этноурок.
18. Театрализованное представление произведений на уроках литературы.
19. Внеклассное мероприятие (Лингвистический вечер, «Костёр памяти» об «Алжире», «Память о прошлом во имя будущего...» и т.д.).
20. Лингвофизминутка, лингвистическая разминка.
21. Орфографическое лото.
22. «Письмо» (творческое размышление учащихся на разные темы).

Дидактический материал:

- Исследовательская карта для трудных слов;
- Карта паспорт для синтаксического разбора.
- Карточки-задания для индивидуальной работы в парах и для группы.
- Лист взаимопроверки, самооценки.
- Денотатный граф, незаконченные предложения.
- Кластеры, синквейны, тезаурус.
- Карточки словарных работ: «Допиши слово», «Найди слово», «Чтобы это значило...» и т.д.
- Карточки с творческими заданиями «Допиши рассказ». «Допиши предложение».

В самостоятельной деятельности учащегося кроется неиссякаемый резерв для учителя, ставящего перед собой цель не только дать учащемуся определенную сумму знаний, но и увлечь более глубоким изучением отдельных специальных вопросов. Эту задачу разрабатывает технология «Творческое развитие».

Раздел 2. Одной из проблем изучения русского языка в сельской школе с казахским языком обучения является недостаток речевого развития. Основной причиной низкого уровня речевого развития школьников является недостаток учебного времени, так как на каждом уроке изучается новый материал, не хватает времени на закрепление знаний, выработку прочных речевых умений и навыков. Уроки развития речи, проводимые в соответствии с учебным планом, не решают в полной мере проблемы речевого развития учащихся.

На мой взгляд, низкий уровень развития речи учащихся в казахской школе объясняется рядом причин:

- ◆ работа по формированию коммуникативных умений (умений, направленных на восприятие чужого и создание собственного текста) учащихся проводится в основном на аналитических упражнениях и заданиях (определить тему, основную мысль, тип речи и т.д.), при почти полном отсутствии заданий, основанных на синтезе умений, в то время как для более успешного речевого развития необходимы условия для самостоятельного творческого подхода к созданию связного высказывания;

- ◆ недооцениваются психологические особенности возраста учащихся 5-9 класса. Психологами доказана прямая зависимость активизации мотивационной сферы личности учащихся от эстетического переживания, в результате чего появляется внутренняя потребность в словесном оформлении своих мыслей, чувств. Это дает основание говорить, что при обучении коммуникативным умениям необходим яркий эмоциональный стимул, который служил бы источником возникновения мотива речевой деятельности.

Безусловно, решению этой проблемы способствует использование продуктивных методов и средств, внедрение инновационных технологий, стимулирующих развитие связной русской речи учащихся.

Следующим препятствием в продуктивности преподавания языка является то, что каждый год меняется учебная программа вместе с учебниками. И учителю приходится подстраиваться под эту программу, менять свою позицию по отношению к подаче материала. И это тоже усложняет работу учителя.

В поисках резервов повышения качества образования и воспитания современная педагогическая наука все чаще обращается к применению системного подхода к процессам обучения и воспитания, ценность которого состоит в изучении объектов как целостных систем с использованием информационных технологий. К сожалению, данное средство является совершенно недоступным в сельской школе, но, тем не менее, мы не отстаём, а идём в ногу со временем, применяя на уроке все возможные доступные методы обучения.

А. Н. Юрьев
г. Алматы

ГЛАГОЛ В СИСТЕМЕ ЯЗЫКА И В СОСТАВЕ РПЛ

Глагол, по утверждению академика В.В.Виноградова – «самая сложная и самая емкая грамматическая категория русского языка. Глагол наиболее конструктивен по сравнению со всеми другими категориями частей речи. Глагольные конструкции имеют решающее влияние на именные словосочетания и предложения» [1, 422].

Это высказывание подтверждают лексикографические источники. Так в СО-9 отмечено около 57 000 слов. По нашим подсчетам около 10 000 глаголов: из них $\frac{1}{3}$ – разговорные и просторечные глаголы (3,5 тыс.). «Лексические компоненты в глагольных значениях тесно переплетены и постоянно взаимодействуют с грамматическими и лексико-грамматическими компонентами. Так, например, для глаголов движения кроме оппозиций по основным грамматическим значениям категорий вида, залога, наклонения, лица и времени, характерны оппозиции по семам определенной/неопределенной направленности (*идти – ходить, лететь – летать* и т.п.) и однонаправленности / разнонаправленности движения (*идти в город – ходить в город* и т.п.), для глаголов деятельности, физической и психической, – оппозиции по семам безобъектности /объектности (*работать – делать, учительствовать – учить* и т.п.) и по семам нерезультативности/результативности (*делать – создавать, читать – прочитывать, искать – находить, думать – додумываться, терпеть – претерпевать* и т. п.), для глаголов состояния, физического и эмоционального, – оппозиции по семам бытийности /становления (*бодриться – взбадриваться, любить – влюбляться, печалиться – опечаливаться*) и т.д. Видовые формы глагола часто различаются не только по способам действия, но и по своим лексическим значениям; поэтому при анализе глагольной лексики приходится учитывать и формы совершенного, и формы несовершенного вида (в частности, и потому, что они далеко не всегда выступают как парные). Немало и таких глаголов, особенно разговорно-просторечных, на понятийное содержание которых наслаиваются различные коннотативные (экспрессивные) оттенки (например, *воздвигать, шнырять, взгромоздиться, прикорнуть, тараторить, втюриться* и т.п.). Очень важной особенностью глагола является то, что он занимает, как правило, центральное положение в семантической структуре предложения. Поэтому он привлекает к себе внимание не только лексикологов, но и синтаксистов. На центральное

положение глагола в структуре предложения указывали А.А.Потебня, А.М.Пешковский, и многие другие ученые. «В содержательном плане, – пишет С.Д.Кацнельсон, – глагольный предикат – это нечто большее, чем просто лексическое значение. Выражая определенное значение, он в то же время содержит в себе макет будущего предложения» [2, 35].

«Глагольное слово обладает сложной семантической структурой, в которой в единый клубок переплелись лексические, словообразовательные и грамматические значения. В лексике русского языка явно преобладают многозначные глаголы с разветвленной системой прямых, метафорических и метонимических значений и оттенков. В системе глагола исключительно широк диапазон действия регулярной полисемии. Глагол характеризуется разнообразием моделей переносного употребления слова. Все это вызывает постоянный и все возрастающий теоретический и практический интерес к глагольному слову не только лексикологов, но и лексикографов» [3, 5].

В.В.Морковкин в своей работе «Опыт идеографического описания лексики (анализ слов со значением времени в русском языке)» писал: «Являясь обозначением процессов, т.е. динамичных, действенных признаков, глагол обладает способностью сочетаться со всеми семью частями речи, т.е. имеет при себе синтаксические позиции, которые могут замещаться: а) существительными, например: *любить дочь, строить мост, радоваться весне, отвыкнуть от дома* и т.п.; б) прилагательными, например: *казаться умным, считаться компетентным, погибнуть неотомщенным* и т.п.; в) числительными, например: *делить на три* и т.п.; г) местоимениями, например: *восхищаться им; увидеть что-то* и т.п.; д) глаголами, например: *начать, перестать ... писать; хотеть есть, пойти куда-либо* и т.п.; е) наречиями, например: *сильно замерзнуть, есть всухомятку, мастерски изобразить* и т.п.; ж) словами категории состояния, например: *трудно забыть, жалко наказывать* и т.п.» [4, 45].

Многократно отмечалось, что разговорная речь ярко глагольна и это свойство ее связано с предикативностью суждений. Предикативность суждений – важнейшая структурная черта разговорной речи. Л. С. Выготский писал: «Чистая предикативность возникает во внешней речи в двух основных случаях, как показывают наши наблюдения; или в ситуации ответа, или в такой ситуации, где подлежащее высказываемого суждения наперед известно собеседникам. На вопрос, хотите ли вы стакан чаю, никто не станет отвечать развернутой фразой: «Нет, я не хочу стакан чаю». Ответ будет чисто предикативным: «Нет», он будет заключать в себе только одно сказуемое... Некогда кто-либо из людей, заметив приближающийся трамвай, не скажет в развернутом виде: «Трамвай «Б», которого мы ожидаем, для того, чтобы поехать туда-то, идет», но всегда высказывание будет сокращено до одного сказуемого – «идет» или «Б». Очевидно, что в этом случае чисто предикативное предложение возникло в живой речи только потому, что подлежащее и относящиеся к нему слова были непосредственно известны из ситуации, в которой находились собеседники» [5, 438-439].

Глагол относится к категории признаков имен, что во многом обуславливает характер его семантики. Семантика глагола носит не абсолютный, а относительный характер. Описание смысловой структуры глагольных лексем предполагает обращение к анализу отношений сочетающихся с ними предметных имен, определяющими среди которых являются отношения «действие» – «субъект», «действие» – «объект». Нередко характеристики глагольного действия выносятся за пределы глагольной лексемы в область синтагматических отношений и реализуются в сочетании глагола с его семантическими распространителями. Таким образом, семантика глагола раскрывается, прежде всего, в его синтагматических связях, что позволяет говорить об определенной семантической несамодостаточности глагола.

Однако глаголы в семантическом отношении неоднородны. Некоторые глаголы могут указывать не только на само действие, но и на его актанты, обстоятельственные характеристики действия. Глагол может включать в свое значение такие семантические

признаки, как, например, направленность действия (карабкаться – «вверх»); интенсивность (большая интенсивность – *дубасить, колошматить, двинуть, жсахнуть, орать, горланить* и т.д.; слабая интенсивность – *тюкнуть, копаться, мешкать*); вид орудия (*стегать, хлестать* – «ударять чем-л. тонким и гибким»); та или иная характеристика объекта (*дробить, крошить, колоть, сыпать* и т.д.), цель действия (*рыскать* – «ходить с целью найти что-л. нужное»).

Каждый язык располагает специфическими средствами включения в семантику глагола тех или иных «семантических добавок». Приведенные выше глаголы – это пример морфемно не выраженного включения. Глаголы подобного типа в разговорной речи чрезвычайно многочисленны. Лексическая индивидуализация средств выражения того или иного действия является одной из характерных особенностей русского языка, которая, как представляется, находит яркое выражение в сфере разговорной глагольной лексики. При этом «семантическая специализация» нередко осуществляется по линии как понятийной, так и оценочной характеристики действия (например, в лексико-семантической группе глаголов, объединяемых словом широкого родового значения говорить, можно выделить группу глаголов, характеризующих внешнюю (акустико-физиологическую) сторону речи: глаголы, указывающие на те или иные фонетические дефекты речи – *шепелявить, гнусавить, шамкать*; глаголы, указывающие на излишнюю громкость или быстроту речи – *тараторить, трещать* и др.).

Итак, в разговорной речи можно выделить разные типы глаголов в зависимости от семантического объема. Высокая конситуативная обусловленность, тенденция к разного рода свертываниям, стяжениям приводят в РР к появлению глаголов, впитавших в себя определенные элементы контекста. С другой стороны, контекст, речевая ситуация, общий опыт говорящих могут явиться причинами образования глаголов с семантически опустошенными основами.

Литература

- 1.Виноградов В.В. Русский язык. Грамматическое учение о слове. М.-Л., 1947.
- 2.Васильев Л. М. Семантика русского глагола: Учеб. пособие для слушателей фак. повышения квалификации. – М.: Высш. школа, 1981. – 184 с.
- 3.Тихонов А.Н. Русский глагол: проблемы теории и лексикографирования. – М.: Academia, 1998. – 280 с.
- 4.Морковкин В.В. Опыт идеографического описания лексики (анализ слов со значением времени в русском языке). М., Изд-во Моск. ун-та, 1977.
- 5.Русская разговорная речь. – М.: Наука, 1973. – 485 с.

А. Б. Шормақова
Астана қ.

Қ. КЕМЕҢГЕРҰЛЫНЫҢ ӘДІСТЕМЕЛІК ЕҢБЕКТЕРІНДЕГІ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ, ТАНЫМДЫҚ КӨЗҚАРАСТАР

XX ғасыр басында өмір сүріп, қазақ ғылымының дамуына, оқу-ағарту саласына айтарлықтай үлес қосқан ағартушы Қ.Кемеңгерұлы ұлттық мектептерде білім сапасын жақсартудың жолдарын қарастырып, баспасөз бетінде мақалалар жариялап отырды. Қ.Кемеңгерұлы сол кездегі қоғамға ұлттық кадрлардың қажет екенін жақсы сезініп, соған қатысты өз пікірін білдіреді. «Мектеп қай тілде болу керек?» деген мақаласында XX ғасырдың жиырмасыншы жылдарындағы ауыл мектебінің жай-күйін сөз етеді. «Оқудың негізі – ауыл мектебі», – дей келіп [1, 117], ауыл мектебін көздеген мақсатқа жеткізу үшін

оның қажетті құралдарымен бірге оқытушысы комплексті әдісті жүргізе алатын болу керектігін айтады. Ағартушы ауыл мектебіндегі оқытушылардың көбі басқа қызметтерге қолы жете алмаған, не жарай алмағандар, не шалағайлар, не өз шаруасымен байланыстылар болғандықтан, балалар тиісті білімді ала алмайды деген сын айтады. Жазғы даярлау курстардан, педтехникумдерден шығып жатқан оқытушылардың көбі түрлі себептермен басқа орындарда қызметте жүргендеріне қынжылады. «Әзір ауыл мектептерінде жеткілікті комплекс әдісін жүргізерлік оқытушыларды таба алмайтын болсақ, ауыл мектептерінің неше жылдық болуын шешу керек», – деп [1, 118] мектептерде тәжірибелі мұғалімдердің жеткіліксіздігін, әдістемелік құралдардың тапшылығын айтып, өзі де қоғам сұранысын өтеу үшін елге әдістемелік көмек көрсетіп отырған. «Қазақ мектебіндегі балалардың орыс тіліне шалағайлықтары орыс тілінің қазақ балаларына орыстарға арналған әдіспен оқытылуынан», – дейді Қ.Кемеңгерұлы [1, 119]. «Осы күнде орыстарда неміс, ағылшын тілдері қандай әдіспен оқытылса, бізде де орыс тілі сондай әдіспен оқытылуы керек», – деп [1, 119] оқу сапасын арттыру мәселесін алға тартады. Қорыта айтқанда, Қ.Кемеңгерұлының қай туындысын алып қарасақ та, оларда оқу-ағарту мәселесі, ұлттық кадрлар туралы сөз болады.

XX ғасыр басында алаш зиялылары мектептің ана тілінде оқытылуын дұрыс санады. Олар патша өкіметі тарапынан жүргізіліп отырған «орыстандыру» саясатына тосқауыл қою үшін білім беру саласын ұлттық негізде дамытуды көздеді. Алаш зиялыларының мектепті ана тілінде оқыту жөніндегі пікірлері кейіннен «Алаш» партиясы бағдарламасының жобасында көрініс тапты» [2, 465]. Орынборда өткен жалпы қазақ-қырғыз съезінде оқу мәселесіне көңіл бөлінді. Ұлт мектептеріне бағдарлама жасау, оқу құралдарын шығару туралы айтылды. Ұлт мектептері үшін орыс тіліндегі оқулықтарды қазақ тіліне аудару ісін М.Жұмабайұлы, Қ.Кемеңгерұлы, Ж.Тілеулин т.б. сынды алаш зиялыларына тапсырылды.

А.Байтұрсынұлы: «Бастауыш мектептер үкімет пайдасы үшін болмай, халық пайдасы үшін де боларға керек. Әр халыққа керегі – өз діні, тілі, жазуы сақталу. ... Бес жылдық бастауыш мектептің әуелгі үш жылында балалар кілең қазақша оқу, қалған екі жылда орысша оқу», – деп [3, 268] бастауыш мектепте оқудың алғашқы жылдары ана тілінде болуы керек деген мәселені қозғады. «Мектепті ана тілінде оқытуды Қ.Кемеңгерұлы, Х.Болғанбаевтар да қолдап, баспасөз бетінде пікір білдірді [2, 465]. Ж.Аймауытұлы: «Ауылдық мектепте оқу ана тілінде болуы керек. Шама келсе, 2-інші жылы орыс тілі бір сабақ болып кіру керек», – десе [4, 241], М.Жұмабайұлы: «Тілсіз ұлт, тілінен айырылған ұлт дүниеде ұлт болып жасай алмақ емес. Ондай ұлт құрымақ. Ұлттың ұлт болуы үшін бірінші шарт – тілі болу. ... Ұлтқа тілінен қымбат ешнәрсе болмасқа тиісті. Бір ұлттың тілінде сол ұлттың сыры, тарихы, тұрмысы, мінезі айнадай көрініп тұрады», – деген келелі ой айтады [4, 241]. Қ.Кемеңгерұлы «Орта мектеп орыс тілінде болсын деушілерге: «Егер орта мектепте оқу орыс тілінде болса, бізден еш уақытта жеткілікті оқытушы шықпайды. Ұлт мектептері, ұлт мәдениеті болмайды. Және басқа түрік ұлттары орта мектебін өз тілінде жүргізіп жатқанда қазақтың өз алдына ауа жайылуы қисынсыз», – дейді [1, 119]. Алаш қайраткерлерінің бұл көзқарастарынан ұлттық мәдениет, ұлттық дүниетаным, ұлттық психологиямыздан айырылып қалмау ниеті аңғарылады. Олардың ұлтжанды ой-пікірлері қазіргі қоғамда да өзектілігін жоғалтқан жоқ. Егеменді елімізде мемлекеттік тілге қажеттіліктің артуы – заман талабы. Қазақ тілін оқыту – тек сауат ашып, қарым-қатынас жасау үшін емес, жеке тұлғаны белгілі этникалық, мәдени топтың мүшесі ретінде тәрбиелеу, ұлттық сана-сезімін қалыптастыру үшін керек. Ол жағдай әрбір азаматқа ұлттық тіл мен мәдениетті, рухани құндылықтарды сақтау қажеттігін ұғындыру үшін қажет болып тұр.

XX ғасыр басындағы зерттеуші ғалымдардың негізгі ұстанымы – балаға жан-жақты тәрбие беру. Бала білімді өзі ізденуі арқылы табады. Ж.Аймауытұлы, М.Жұмабайұлы жан жүйесін дамыту, жетілдіру мәселесіне көңіл аударды. Ж.Аймауытұлы: «... өзі ойлап таппаған білім жан қуаттарын жетілдіре алмайды», – десе [5, 330], М.Жұмабайұлы: «...

адамға шын мағынасымен «адам» деген атты осы жан ғана беретіндіктен, адам баласын тәрбие қылу дегенде, әрине, адам баласының әсіресе жанын тәрбие қылу керек деп ұғу керек» [6, 98], «... Тегінде берік ұғу керек, адамның берік нәрсесі де, жұмбақ нәрсесі де сол жан. Қиын тәрбие тілейтін де сол жан. Жанды дұрыс тәрбие қыла білу үшін жанның жайын баяндайтын ғылыммен таныс болу керек», – деген пікірлерінен [6, 114-115] жеке тұлғаның танымын дамыту үшін әрекет жасау қажеттігін айтып отырғанын ұғынуға болады.

Қ.Кемеңгерұлы әдіскер ғалым ретінде ең алдымен, баланың ақыл-ой тәрбиесіне, өз бетінше жұмыс істеу қабілетін арттыруға ерекше көңіл бөлген. Сондықтан оның екі кітаптан тұратын «жабропалықтарға» арналған оқу құралында берілген материалдары – жан-жақты, танымдық бағыттағы дүниелер. Қ.Кемеңгерұлының өзі оқытуды тәрбиелеудің ең құдіретті құралы деп түсінген. Ол қазақ тілін өзге ұлт өкілдеріне меңгертуде мынадай міндеттерді көздеген:

- тіл үйренушілер өз бетінше жұмыс жасайды, ал оқу бағдарламасына сай үйрену тәсілін таңдағанда оқытушы көмегіне сүйенеді;

- оқу материалы тіл үйренушінің оқу іскерлігін белгілі бір мақсатқа бағыттап қалыптастырады;

- тіл үйренушілердің әлеуметтік мәдени қабілеті (ерекшелігі) ескеріледі;

Психолог Қ.Жарықбаев: «Оқу-тәрбие процесінде қабілет, білім, дағды, ептілік сияқты психологиялық ұғымдарды өз мәнінде түсіне алмау – мұғалімдерді педагогикалық кателерге ұшыратуы да мүмкін», – дейді [7, 149]. Қ.Кемеңгерұлы жоғарыда айтқан «қабілет, білім, дағды, ептілік» сияқты психологиялық ұғымдарды тіл үйрету ісінде ескеріп отырған. Ол қазақ тілін өзге ұлт өкілдеріне үйретуде әдіс-тәсілдерді таңдауда оқушылардың психологиялық ерекшеліктерін басты назарда ұстаған.

Қ.Кемеңгерұлы «Жат тіл оқыту әдісі» мақаласында шетел әдіскерлерінің: «Сөзді құрғақ жаттау жағын азырақ алып, көбінесе сөзді жаттықтырумен есте қалдыру керек. Құрғақ жаттаумен сөз миға қонбайды, ұмытыла береді. Олай болмас үшін сөздерді қосақтап, өзгертіп сөйлемдер жасату керек», – дей келіп [8, 176], осы ойды өзге ұлттарға қазақ тілін оқытуда да басты назарға алады. Әдіскер оқушылардың есте сақтау қабілеттерін арттыру үшін өтілген тілдік тақырыптан кейін әртүрлі жұмыс түрлерін жүргізген. Мәселен, оқушының жаңа материалды есте сақтауы үшін, оларға тапсырмалар мен жаттығу жұмыстарын орындатқызған. Мәселен, Қ.Кемеңгерұлы: «Кездескен қиын сөздерді есте қалдыру үшін, соларға ұқсас көп мысал келтіру керек», – деген [8, 176]. Ғалым аталған мақаласында сабақ үстінде аудармасыз түсіндіру арқылы жат тілде ойлауға үйрету туралы да айтады.

Қ.Кемеңгерұлы тіл үйретуде оқушының қабылдау үдерісіне де баса көңіл аударып отырған. Қабылдау – есту, көру, сезу арқылы жүзеге асатын белгілі құбылыс. Ғалым оқытушының дұрыс, ашық, қатты сөйлеп, оқушыларға үлгі болу керектігінің маңызы зор екендігін айтқан. Өйткені оқытушының сөздерді дұрыс айтуы – оқушының сөзді дұрыс естіп қабылдауымен байланысты құбылыс екендігін, айтылған сөз, не сөйлем дұрыс естілмесе, онда түсіну де болмайтынын білген.

Қ.Кемеңгерұлы өзінің «Жауропалықтарға арналған оқу құралында» өзге ұлт өкілдерінің жас ерекшелігін ескерген. Екінші кітаптың алғы сөзінде әдіскер былай дейді: «Бұл кітап ІІ басқыш мектептердің соңғы 2-3 жылдарында оқуға арналып жазылды. Оқу құралының І бөліміне кірген сөздердің тілмашы, тіл ережелері бұған кірген жоқ. ІІ бөлімдегі көздеген мақсат жат көрінетін сөздерге (выражение) сөйлем құрылысына жаттықтыру. Кітап, газет, журнал оқуға баулу, сөз қорын молайту» [8, 138].

Қ.Кемеңгерұлының оқу құралында «Газет деректері», «Әйел тұрмысы», «Аймақтану» тақырыптары бойынша жүйеленген танымдық мәтіндерінде қоғамдық құбылыстар мен қоршаған ортадағы түрлі оқиғалар бойынша деректер берілген. «Газет деректеріне» қатысты жинақталған материалдарда жұмысшылардың өмірі, өлкелік партия комитеті, ауыл шаруашылық жетістіктері, есеп-санақ, астық дайындау жұмысы, жол,

көпір, үй салу және тағы басқа мәселелерге қатысты мәліметтер қамтылған. Қ.Кемеңгерұлы мұндай мазмұнда жазылған мәтіндерді тілді үйрену барысында оқушының қоғамдағы болып жатқан құбылыс, оқиғаларды тіл арқылы зерттеп-тану мақсатында берген. Оқушыға қазақ тілін оқытып қана қоймай, танымдық материалдар негізінде олардың ой-өрісін, дүниетанымын кеңейтіп отырған. Ағартушы Қ.Кемеңгерұлының ғасыр басында ұлт тағдыры, ұлт мектептері, ұлт мәдениеті жайлы айтқан ойлары бүгінгі қоғамда өзекті.

Әдебиеттер

1. Қошке (Қошмұхаммед) Кемеңгерұлы. Шығармалар. – Алматы: Тұлға, 1995. – 184 б.
2. Алаш және тәуелсіз Қазақстан: идеялар мен ұстанымдар сабақтастығы: халықаралық ғылыми-практикалық конференция материалдары. – Алматы: Абай атындағы ҚазҰПУ, 2008. – 476 б.
3. Байтұрсынов А. Ақ жол: Өлеңдер мен тәржімелер, публ. мақалалар және әдеби зерттеу. – Алматы: Жалын, 1991. – 464 б.
4. Аймауытов Ж. Бес томдық шығармалар жинағы. – Алматы: Ғылым, 1999. 5 т. – 304 б.
5. Аймауытұлы Ж. Бес томдық шығармалар жинағы. – Алматы: Ғылым, 1998. 4 т. – 448 б.
6. Жұмабаев М. Шығармалар жинағы. Аудармалар, ғылыми еңбек, мақалалар. – Алматы: Жазушы, 2005. 3 т. – 232 б.
7. Жарықбаев Қ. Психология. – Алматы, 1970. – 323 б.
8. Кемеңгерұлы Қ. Үш томдық шығармалар жинағы. Оқу құралы. – Алматы: Алаш, 2005. 2 т. – 336 б.

Н. Қ. Киршимова
Степногорск қ.
Ж. Ж. Аубакирова
Қостанай қ.

ҚАБДЕШ ЖҰМАДІЛОВ ШЫҒАРМАЛАРЫН ЖАҢА ТЕХНОЛОГИЯМЕН ОҚЫТУ ӘДІСТЕМЕСІ

Қабдеш Жұмаділов – қазіргі қазақ әдебиетінің көрнекті өкілдерінің бірі. Туған әдебиетіміздің тың арнамен дамып, өсіп-өркендеп, қанат жаюына сүбелі үлес қосып келе жатқан майталман жазушы. Шығармаларының негізгі өзегі – тағдыр тәлкегімен туған жерден жырақта жүрген қандастарымыздың киелі топырақ, қасиетті атамекеніне оралуды зарыға аңсап күткен сағынышы, арман-мүддесі, көз жасы, үміт-сенімі. Қабдеш шығармаларынан Отанға деген сүйіспеншілік, атамекеніне деген өрттей лаулаған махаббат, осы жолда елдік пен ұлттық рух ұрандап тұрғандай. Еліміз егемендік алып, тәуелсіздік тізгіні қолда тұрған шақта ел ертеңі болатын жас ұрпақтың бойына елжандылық рухты қалай дарытамыз. Осы мақсатта мектепте әдебиет пәнінің рөлі өте зор десек, ұлттық рухы асқақтаған Қабдеш шығармаларының орны өте зор. Осыған орай Қабдеш шығармаларын оқытуда шығарманың тарихи негізін, негізгі мәселе мен айтпақ ойын ашып та анық талдай білу – ұстазға үлкен міндет жүктейді.

Мектепте Қ.Жұмаділов шығармашылығы «Сәйгүліктер» романынан үзінді «Қозықүрең» үзіндісі, 8-сыныпта «Қаздар қайтып барады» атты алғашқы әңгімесі, 11-сыныпта жазушы шығармашылығына шолу түрінде өтеді.

Балаларды бағыныштылықтан, құлдық психологиядан арылтып, өз позициясы бар, өз намысын қорғай алатын ұлтжанды ұрпақ тәрбиелеуде талап үрдісінен шығуға мүмкіндік

беретін бірден-бір тиімді әдіс – «Сорос – Қазақстан» қоры арқылы елімізге келген СТО жобасы. Бұл технологияның тиімділігін біз сабақ үрдісіндегі кенет туған өзгерістерден, серпілістерден байқадық. Сол себепті СТО жобасын тәжірибемізде жиі тұрақты қолдананып тұруға лайық деп бағалап отырмыз. Мәселен, «Қызығушылықты ояту» кезеңінде «ой шақыру», «негізгі ойды суреттеу», «ББҮ» стратегияларын пайдалансақ, 8-сыныпта Қ.Жұмаділовтің «Қаздар қайтып барады» әңгімесін өткенде, балаларға ой шақыру үшін «Туған жер» сөзіне ассоциация құрылады. Бұл тәсілдің тиімділігі – миға шабуыл жасауға мүмкіндік беру, пікір еркіндігі, шабытты ояту, сыни тұрғыдан ойлауға стимул (түрткі) жасау.

Қазіргі кезде оқушылардың әсіресе әдебиет пәнінде көлемді ұзақ әңгімелерді, не үзінділерді бәрі бірдей оқымайтыны жасырын емес. Осы тұрғыда СТО жобасының «Жигсо – 1», «Жигсо – 2» стратегиясының тиімділігі өте мол екендігін байқадық. «Қаздар қайтып барады» әңгімесінің идеялық мазмұнын ашу үшін сынып оқушыларын 4 топқа бөлеміз. Алдымен үй тобына (1, 2, 3, 4) нөмірлейміз. Одан кейін 1-лер өз алдына бір топ, 2-лер бір топ болып, жұмыс тобын құрды. Мәтін ой аяқталуына байланысты 4 бөлікке бөлінген. Жұмыс тобында әр оқушы мұғалім рөліне дайындалады. Осы бөліктегі бір мәселені шешеді. Мысалы: «Қайсар әрі табанды қарт бұл сапарға неліктен кеш шықты?» Одан кейін I топ мәтін бөлігіне «Рухы берік қарт деген ат қойды». Басқа жұмыс топтары да алдымен жеке, одан кейін жұпта, сосын топта осы ізбен жұмыс істейді. Үй тобына оралып, әр оқушы жұмыс тобында оқыған мәтін мазмұнын кезекпен оқиды. Жұмыс тобы құрған жоспарын оқиды, проблеманы шешеді, бекітеді. Оқушыны бағалағанда, сөйлеген оқушыға емес, қасындағы оқушыға баға қойылады.

Ой толғаныс кезеңінде «5 жолды өлең»; «7 жолды өлең»; «Эссе»; «Еркін жазу»; «Әлем шарлау»; «Т кестесі» сынды стратегияларды пайдаланып жүрміз.

Балалардың қиялын дамытатын, сөздік қорын байытатын, ойлау шаттығын туғызатын стратегия – «Еркін жазу» стратегиясы. «Қаздар қайтып барады» әңгімесін жан-жақты талдап болғаннан кейін, «Еркін жазу» стратегиясын жазып, әңгіме оқиғасын өз қиялымен әрі қарай жалғастырып, өзінше аяқтады.

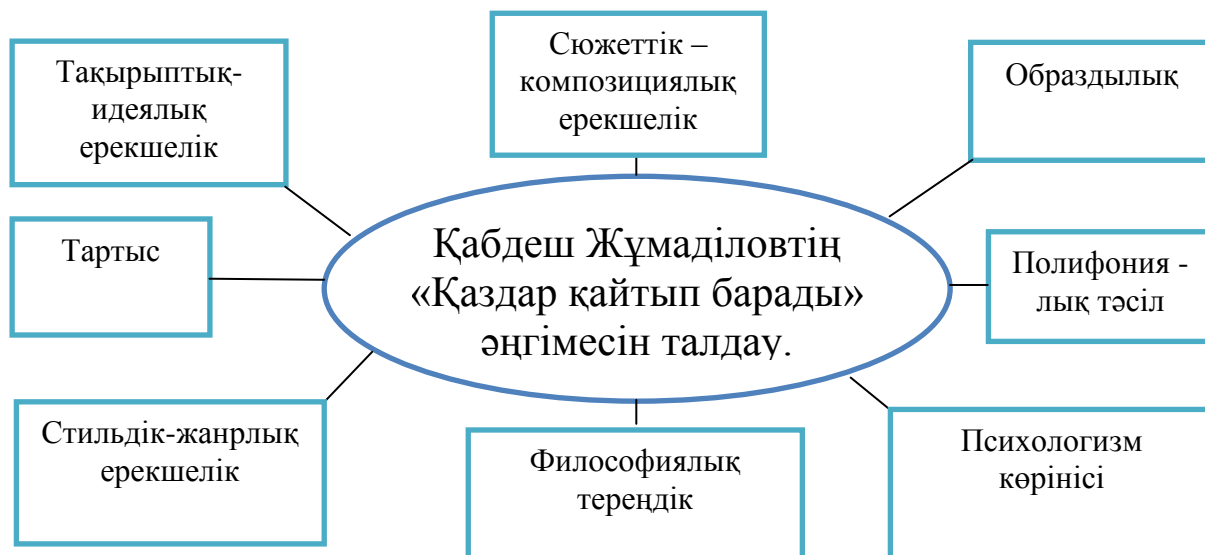
2 шығармадағы 2 кейіпкерді салыстыру үшін «7 жолды өлең» стратегиясын қолдануға болады:

1. Зат есім _____
2. Сын есім _____
3. Етістік _____
4. 2 тақырыпты байланыстыратын ортақ сөйлем _____
5. Етістік _____
6. Сын есім _____
7. Зат есім _____

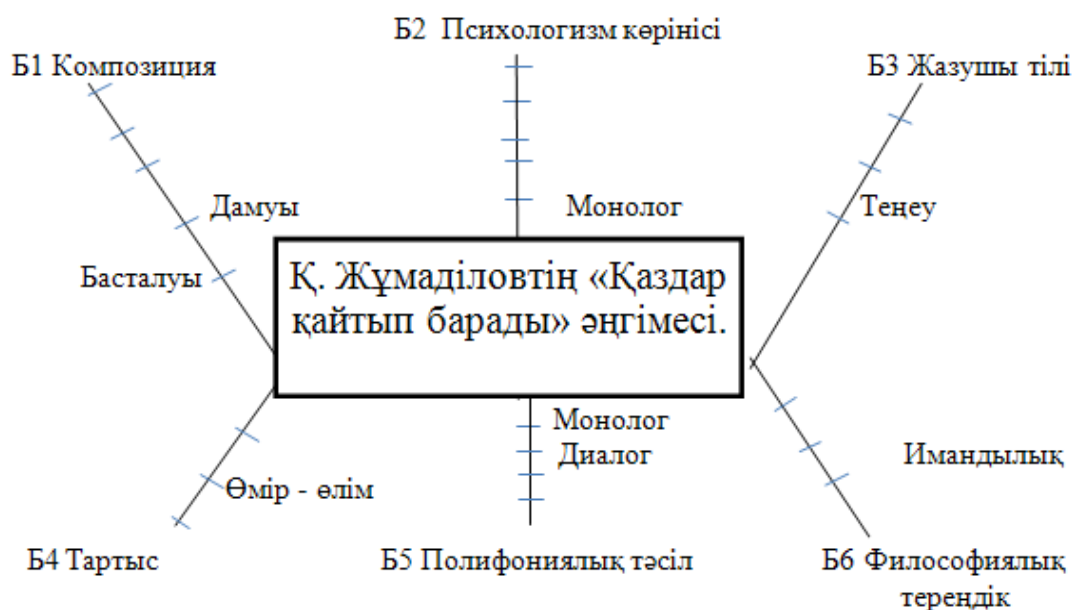
Қ.Жұмаділовтің «Қозыкүрең» әңгімесіндегі тұлпар мен «Қаздар қайтып барады» әңгімесіндегі қартты салыстыруға арналған «7 жолды өлең» стратегиясы.

1. Қарт.
2. Отаншыл, қайсар.
3. Шыдады, күресті, оралды.
4. Қарт пен Қозыкүрең – атамекенін аңсаушылар.
5. Қашты, жетті, өлді.
6. Жүйрік, жершіл.
7. Қозыкүрең.

Жоғары сыныптарда эпикалық шығармаларды талдау үлгісі:

Шығарманы осы жүйеде талдау, қорытындылау үшін, конструкциялық-жобалау технологиясы тиімді екенін байқадық. Жазушының «Қаздар қайтып барады» әңгімесін жинақтау үшін, конструкциялық-жобалау технологиясына құрылған сабақтың сызба моделі мынадай үлгіде құрылды:

Оқушылар бағыт бойынша тапсырманы жеке, жұп немесе топ болып тандап алады, бағыттағы нүктені толтырады, ізденеді, тезис түрінде дәптерлеріне жазады.

«Сабақ беру – үйреншікті жай ғана шеберлік емес, жаңадан жаңаны табатын өнер», - деген екен Ж..Аймауытов. Осы өнерді игеру – ұстаздар қауымының биік парызы. Қазақстанның болашағы білімді ұрпақ қолында, ал білімді ұрпақ болашағы – ұстаздар қолында. Осы мақсатта ұстаздарға жүктелер жүк аз емес. Мұраты биік, рухы өр, сапасы ояу, білімі терең, пікірі өткір, бәсекеге қабілетті елжанды ұрпақ тәрбиелеу жолында заман талабына сай болып, озық технологияларды тиімді қолдана білу – бүгінгі ұстаз парызы.

Әдебиеттер

1. Никитина В.П. Саморазвитие и самореализация школьников // Начальная школа, 2007. - №5. - с.46-48.

2. Қаламқалиев М. Балалардың шығармашылық қабілетін дамыту жолдары // Поиск. Ізденіс. – 2000. -№2. -104 б.

3. Әбдікәрімұлы Б., Әлібекова М. Білім берудегі педагогикалық технологиялар. // Педагогикалық ізденіс– 2002. - №4. – 200-203 б.

А. Қ. Нұрбанова
Астана қ.

ҮСТЕУЛЕРДІҢ ЛЕКСИКА-ГРАММАТИКАЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІГІ

Түркі тілдеріндегі соңғы кездері функциялық қызметіне қарай түрлі өзгерістерге ұшырап, сөйлемде әр түрлі мүшенің қызметін атқарып жүрген сөз таптарының бірі – үстеу сөздер. Жалпы түркі тіл білімінде үстеулер біршама зерттеліп, біраз ғылыми еңбектер жазылды. Солардың ішінде Л.Н.Харитонов, С.Фузайлов, А.Шукюров және С.А.Гочияеваларды атап айтуға болады. Ал қазақ тіліндегі үстеулер туралы жан-жақты зерттеулерді А.Ысқақовтың, Т.Сайрамбаевтың және Ә.Ыбырайымның еңбегінен көре аламыз.

Үстеу сөз табының өзіндік ерекшелігін, семантикасы мен лексика-грамматикалық сипатын, үстеу сөзжасамындағы негізгі үдеріс пен сөз жасау тәсілдерін кейінгі жылдары жарық көрген ғылыми еңбектер біршама ашып көрсетті. Сонымен қатар, үстеулерді құрамына қарай түбір және туынды деп бөлді. Олардың әрқайсысының өзіне тән негізгі қасиеттері, сөйлем ішіндегі рөлі талданды. Сол сияқты толық мағыналы үстеу сөздер мен тек күшті синтаксистік байланыстың ықпалымен сөйлем ішінде үстеу мағынасында көрінетін сөздердің топтары айқындалды.

Қазіргі түркі тілдері жүйесінде өзге сөз таптары сияқты үстеулер де дербес сөз табы. Әрбір жекеленген сөз таптарының қалыптасуы, пайда болуы мен өзіндік дамуы бар. Бұл мақалада сөз таптарының ішінен негізге алып отырған үстеу сөздер бір кездерде лексика-грамматикалық белгілері мен семантикалық ерекшеліктері айқындалмаған сөз топтары еді. Бірте-бірте тіл дамыды, онымен қоса тілдің тірегі, негізгі қайнар көзі болып табылатын жүйесі қатар қалыптасты. Түркі тілдерінің тарихы болып саналатын байырғы түркі ескерткіштері – жазба тіл нұсқасын танытатын бірден-бір мұра. Аталмыш жазбалар сол дәуірдің тілдік жүйесінде әбден екшеленіп, белгілі нормаға түскен жүйе ретінде танылады. Әрбір сөз таптарының табиғаты мен лексика-грамматикалық қасиеттері, қалыптасу жолдары мен даму кезеңдерін айқындағанда көне түркі тілінің деректеріне сүйенген дұрыс.

Қазіргі башқұрт тілінде үстеу сөз табы дербес, өзіндік лексикалық, грамматикалық ерекшеліктерімен сипатталатын категория, ал семантикасы мен құрылымы жағынан сын есімге жақын, екеуінің арасын ажыратып тұратын негізгі белгі сын есім заттың сынын, сапасын білдірсе, үстеу қимылдың белгісін, кейде заттың сынын белгісін сипаттайды. [1, 56]. Ал, өзбек тіліндегі үстеулер қимылдың алуан түрлі белгілерін, өту дәрежесін білдіреді. Негізгі морфология-синтаксистік белгісі – түрленбейтіндігі, ал басты лексика-морфологиялық ерекшелігі түрленуші сөздердің барлығымен қатынасқа түсуі, үстеу өзбек тілінде семантикалық және синтаксистік көзқарас тұрғысынан шартты, ерекшеліктері мен қасиеттеріне байланысты грамматикалық құбылыс ретінде толық сипатқа ие болмаған. Сондықтан да болар үстеу сөз табын басқа сөз таптарынан ажыратып көрсету мүмкіндігі үнемі оңай бола бермейді, көбінесе қиынға соғады.

Қазіргі қазақ тіл білімінде «үстеулер морфологиялық жағынан мүлдем өзгермейді және үстеулер морфологиялық жағынан аздап өзгереді» деген екі жақты пікір қалыптасқан [2, 68]. Жалпы үстеулердің морфологиялық жағынан түрленбеуі оның негізгі

морфологиялық белгісі болып табылады. Сөз өзінің сөз өзгерімдік тұлғаларын жоғалтып, сөз өзгерім жүйесінен шығып қалса, онда ол үстеуге айналады деп түсіну дағдыға айналған. Дегенмен бұл өлшемнің түркі тілдеріндегі кейбір үстеулерге біршама қайшы келетінін айтқымыз келеді. Түркі тіл білімінде кейбір үстеулердің сөзөзгерім тұлғаларын қабылдап, түрлі морфологиялық өзгерістерге ұшырайтын алғаш көрсеткендердің бірі – А.Н.Боровков болатын. Бұл пікірді біраз түркітанушы ғалымдар қостап, өз еңбектерінде тілдік фактілермен дәлелдейді. Солардың бірі С.Фузайлов өзбек тіліндегі үстеулердің бірсыпыра сөзөзгерім қосымшаларын қабылдауы мүмкін екенін айтады. Ондай үстеулердің морфологиялық құрамына септік тұлғалар, көптік қосымшалары, тәуелділік қосымшасы және салыстырмалы шырай көрсеткіштері кіреді [3,121]. Бұл морфологиялық тұлғаларды қабылдаған үстеулердің лексика-семантикалық мағыналары өзгеріп кетеді.

Туынды үстеудің уәждеме сөздері қызметінде бірсыпыра сөз таптары қолданылады. Олар: сын есім, сан есім, есімдік, етістік, зат есім, үстеу сөздер. Бұған қарап осы сөз таптарының кез келген сөздері үстеу жасауға уәждеме бола алады деген ой тумауы керек. Бұл сөз таптарының ішінен үстеудің сөзжасамына уәждеме болуда үлкен талғамдық талап бар. Ол талғамдық талап мағынамен байланысты, мәселен, уәждеме сөз қызметін сын есім атқарады дегенмен, кез келген сын есім үстеуге уәждеме бола бермейді. Сын есімдердің ішінде қатыстық сын есімдер үстеу жасауға уәждеме бола алмайды, ол оның нақтылық мағынасымен байланысты.

Көркем туындылардағы бұрынғы грамматикалардың барлығында дерлік үстеулер морфологиялық жағынан өзгермейді деп түсіндіріледі. Дегенмен, үстеулердің түрлі морфологиялық өзгерістерге ұшырайтынын да айтатын зерттеуші-ғалымдар бар. Жоғарыда бұл көзқарасты қолдайтын А.К.Боровковтың, С.Фузайловтың және т.б. ғалымдардың пікірлері келтірілген. Әдеби тіліміздегі қазіргі сөз қолданыстар үстеулердің кейбір сөзөзгерім қосымшаларын қабылдап, түрлі өзгерістерге ұшырайтынын дәлелдеп отыр. Кейінгі зерттеулерден аталмыш үдерістің түркі тіл білімінде де дамып, кең қолданысқа ие болып келе жатқанын байқаймыз.

Біз жоғарыда аталмыш түркітанушы ғалымдардың пікірлерін негізге ала отырып, оларды қазіргі қазақ тілінің деректерімен салыстыра келе, қазіргі тіліміздегі үстеулер көптеледі,- деп тұжырымдай аламыз [7,58]. Бұған қолымыздағы деректер мен жоғарыда келтірілген мысалдарымыз толық дәлел бола алады. Бірінші жағдайда, яғни мезгіл үстеулерінің көптелуінде, ешқандай заттану үдерісі жоқ, олар қаншалықты көптік жалғау тұлғасында тұрғанымен, сол өзінің бұрынғы мезгілдік мағынасынан күшейту, айқындап нақтылай түсу дәрежесіне ие болған. Әсіресе, берілген сөйлемдердегі энеукүндері, бүгіндері, бұрындары үстеулері көптелумен қатар тәуелденіп те жұмсалып тұрғаны белгілі.

Сонда бір сөздің өзінде екі түрлі субстантивтендіретін қосымшалар, яғни әрі көптік, әрі тәуелдік жалғау жалғанған. Соған қарамастан бұл сөздер ешқандай заттық мағына беріп тұрған жоқ. Мұндағы бар мағыналық өзгеріс, бұрын қимылдың нақты, белгілі мезгілін білдіріп тұрған сөздер, енді іс-әрекеттің мезгілін болжаммен, мөлшермен білдіріп тұр. Екіншіден, бұл қызметте көптік жалғау жеке тұрса да, тәуелдік жалғаудың III жағымен бірігіп тұрса да үстеулердің басқа сөз таптарымен байланысу формаларына өзіндік әсер ете алмайды. Жоғарыда берілген сөйлемдердегі кешелер, биылдар, бүгіндері, бұрындары сөздері өзі қатысты сөздермен пердикаттық қатынасқа түсіп тұр деп айтуға болмайды. Бұл арада біз олардың тұлғалық ерекшелігінен гөрі мағыналық жағына баса назар аударудың нәтижесінде қабыса байланысқан сөз тіркестерінің қатарында қарастырамыз.

Сонымен, мезгіл үстеулері қаншалықты көптеліп келгенімен, олар семантикалық мағынасы жағынан да, байланысу формасы жағынан да, синтаксистік қызметі жағынан да үстеулік қалпынан алшақтап кете алмайды. Мысалы: Ішің мен сыртың екіұдай салмақ болса, ұстамдылық керек-ақ, – өзінің қасында отырған Кірпішбай деген жігітке қарап отырып, Сәнжан лезде ойлады. - Өсіп келе жатқан жас жігіт болар, - деп шамалады. – Төрт

түлігі сай, көңілі жай шығар деген оймен біршама отырды. Бұл жігіт өмірде бір рет те жаңылып, жаңсақ басып көрмеген, мүлдем! Бұл жігіттің жүрер жолы тіпті айқын, барар жері және белгілі [5].

Ал, екінші жағдайда, яғни кейбір мөлшер және мекен үстеулерінің көптелуі мүлдем басқаша. Мұнда үстеулер көптік жалғауды қабылдап, біріншіден, заттық мағынаға ие болса, екіншіден көптік мағынаны да білдіріп тұр. Соған орай, олардың семантикасы да өзгеріске ұшырайды. Мәселен, Бірталайлары оңбай кетіп еді, енді адам болып келеді. Қанша шыдарын кім білсін?"- деді. Талайлары мұғалім боп жүрген мектеп директорымен айтысыпты. Жоғарыдағыларға анау жеп қойған, ішіп қойған, Қодарқұл соны көрсеткен [5]. Бұрын іс-әрекеттің мөлшерін, мекенін білдіріп тұрған сөздер, енді басқа мағына, заттық атауды білдіріп, көптік мағына беріп тұр.

Жалпы үстеулердің тәуелденуі екі түрлі жағдайда, таза күйінде және көптеліп барып тәуелденуі арқылы көрінеді. Үстеулердің осы екі түрлі тұлғада тәуелденуінің арасында едәуір өзгешеліктер бар. Таза күйінде тәуелденген үстеулер мағыналық топтарына қарамастан міндетті түрде заттық мағынаға ие болады да, сөйлемде бастауыш қызметінде жұмсалады. Мысалы: Бүгіні – байлық, ертеңі – берекет. [5].

Сонымен, тәуелдік жалғау үстеу сөзөзгерімі болып табылады. Тілімізде мезгіл, мекен, мөлшер және қимыл-сын үстеулерінің жиі тәуелденетіні байқалады. Олар тәуелдік жалғаудың үш жағында да қолданыла береді. Мысалы: Осы тұрғыдан алғанда болашақты ойлағанда, бүгінгіміз ұмыт қалмаса екен дейсің. Ертеңіне болмақ, ілгерісі не болмақ.

Біз қолымыздағы деректерді салыстыра келгенде, жіктелетін кейбір мекен үстеулері мен қимыл-сын үстеулері екенін байқадық. Олар негізінен ашық модальдылықты, соның ішінде, осы шақтық мағына береді. Мысалы: Мен де осындамын.. Сіз олардың барлығынан көп ілгерісіз.. Үстеулердің жіктелу үдерісінің қалыптасуына екі түрлі себеп әсер етіп тұр деп топшылауға болады. Бірінші себеп, үстеулер әуелі көмекші етістіктер бойынша көмекші етістік түсіп қалып, үстеулер тікелей жіктелу қасиетіне ие тіліміздегі мекен және кейбір қимыл-сын үстеулері предикаттық қатынаста қолдануға бейім тұрады. Соған орай, олардың жіктік жалғауды қабылдап, сөйлемде баяндауыштық қызметте жұмсалуды жиі кездеседі.

Сөйлемде сөздердің арасындағы алуан түрлі синтаксистік қатынастарды көрсетіп, өзі жалғанған сөзге әртүрлі грамматикалық мағына үстеп, сөз бен сөзді байланыстыруда үлкен орын алатын зат есімнің парадигмалық түрлену жүйесінің бірі – септік жалғаулары. Үстеулердің септелуі туралы қазақ тіл білімінде екі түрлі пікір қалыптасқан. Біріншісі, үстеулердің құрамындағы септік жалғауларды көнеленген форма деп танып, оны үстеу сөзжасамының бір тәсілі ретінде қарастырады. Ал, тілшілердің екінші бір тобы үстеулердің құрамындағы септік жалғауларға синхрондық аспектіден қарап, оны түрлену жүйесі деп есептейді.

XIX ғасырдың басынан бастап күні бүгінге дейін үстеудің тарихы, табиғаты және лексика-грамматикалық ерекшеліктері жайлы көптеген ғылыми еңбектер жазылды. Соған қарамастан қазіргі тіл тұрғысынан қарағанда үстеу сөздердің әлі де айтылмай, әлі де шешілмей келе жатқан мәселелері жеткілікті екені жоғарыда айтылып, нақтыланды. Яғни, қазақ тіл біліміндегі сөз таптарының бірі – үстеулерді ең бір күрделі әрі даулы мәселе ретінде қарап, әлі де зерттеу жұмыстарын жүргізу қажет деген тұжырымға тоқтаймыз.

Әдебиеттер

1. Баскаков А.Н. Словосочетания в современном турецком языке. — М.: Наука, 1974. –185 с.
2. Ұйықбаев И. Қазақ тіліндегі көрініс категориясы. - Алматы, 1987.
3. Фузайлов С. Грамматика современного узбекского литературного языка Москва.- 1989.
4. Ысқақов А. Қазіргі қазақ тілі (Морфология). - Алматы, 1994.

5. Б.Таңсықбаева. Қазіргі қазақ тіліндегі үстеудің сөзжасам жүйесі: филол. ғыл. канд. ... диссертациясы. – Алматы, 2006.
6. Грамматика теориясының негіздері. Алматы, 1987.
7. Салқынбай А. Қазақ тілі сөзжасамы. – Алматы: Қазақ университеті, 2003. – 309 б.8
8. Тектіғұл Ж. Қазақ тіліндегі түркі негізді аффикстердің эволюциясы. –Алматы: «Ғылым» ғылыми баспа орталығы, 2002. – 303 б.
9. Мергенбаев Е. Қазақ тіліндегі сөзөзгерім жүйесі. – Алматы: Санат, 1994.
10. Исаев С. Қазіргі қазақ тіліндегі сөздердің грамматикалық сипаты. Алматы: Рауан, 1998.
11. Хасанов Ғ. Септік формаларының үстеу сөз табын қалыптастыру қабілеті // ҚазМУ Хабаршысы, шығыстану сериясы. - Алматы: Қазақ университеті!, 1999. - №11. -15-23 бб.

А. Ж. Амиржанова
Көкшетау қ.

ТИІМДІ ӘДІС БАРШАҒА ОРТАҚ

Басқа ұлт өкілдеріне қазақ тілінен сабақ беру өте қиын және жауапты жұмыс. Сондықтан мұғалім әр сабаққа жауапкершілікпен дайындалып, тыңдаушылардың қазақ тіліне деген қызығушылығын ояту үшін жақсы әдіс-тәсілдерді қолданады.

Атақты ғалым-әдіскер Ахмет Байтұрсынұлы «Қай әдіс жақсы?» деген еңбегінде: «Жақсы дерлік те, жаман дерлік те бір әдіс жоқ. Олақтықтың белгісі – бір ғана әдісті болу. Шеберліктің белгісі – түрлі әдісті болу, керек орында жоқ әдісті табу да қолынан келу. Мұғалім әдісті көп білуге тырысуы, оларды өзіне сүйеніш, қолғабыс нәрсе есебінде қолдануы керек» деп жазған [1].

Мемлекеттік тілді үйренудің қажеттілігін бүгінгі күні егемен Қазақстанның кез келген саналы азаматы түсінеді, толық сезінеді. Мемлекетіміз жүргізіп отырған тіл саясаты бойынша әрбір азаматтың мемлекеттік тілді тегін үйренуге құқығы бар.

Басқа ұлт өкілдеріне мемлекеттік тілді оқытуда эстетикалық талғамға сай безендірілген кабинет, оқытудың әртүрлі құралдары, кестелер, оқулықтар, техникалық құрал-жабдықтар болуы қажет.

Әрбір сабақтың мазмұнына сай әдістер мен тәсілдерді дұрыс таңдап оқытқанда ғана біз, мұғалімдер, басқа ұлт өкілдерін қазақ тілін өз ынтасымен қызыға, түсініп оқуға, қадірлеуге, жақсы меңгеруге, ауызекі дұрыс сөйлеуге үйретеміз.

Бүгінгі күні қазақ тілін кімдерге оқытамыз емес, қалай оқытамыз, оқыту сапасын қалай көтереміз деген мәселелер төңірегінде пікір алмасуымыздың өзі қол жеткен жетістіктер болып табылады. Заманымыздың өзі технологиялар кезеңі болғандықтан, қазіргі таңда оқыту технологияларының түрлері өте көп. Атап айтсақ: ойын арқылы оқыту технологиясы, модульдік технология мен сын тұрғысынан ойлау технологиясы, дамыта оқыту технологиясы, ақпараттық технология, проблемалық оқыту т.б.

Біздің мақсатымыз – осы технологиялардың ішінен тиімдісін тауып, қолдану. Өзге ұлт өкілдеріне қазақ тілін оқыту барысында аудиторияны, яғни курсқа қатысушылар кімдер екенін ескере отырып, салалық қазақ тілімен қатар, әрбір деңгейге байланысты ұтымды әдіс-тәсілдерді қолдану керекпіз. Тиімді технологияны пайдалану барысында нені? қайда? қалай? деген сұрақтардың шеңберінде іске асыру керек.

Қазіргі білім беру саласында оқытудың ақпараттық технологиялары кеңінен пайдаланылуда. Сондықтан қосымша газет материалдарымен жұмыс жүргізу де ұтымды болады. Кез келген газет бетінен алынған еліміздің саясатына байланысты шағын ақпараттарды аудартқызу – тыңдаушылардың білімдерін тереңдете түседі және олар ел ішінде болып жатқан жаңалықтармен танысуға мүмкіндік алады. Жаңа ақпараттық технологиялар – қажетті техникалық және бағдарламалық жабдығы бар компьютер. Оларға басылымдар, электрондық оқулықтар, мультимедиялық оқу құралдары мен электрондық жазбалар (аудио-бейне құндақтар) жатады. А.Құрышжанованың «Қазақ тілі оқулығы» [2], Ш.Бектұровтың «Қазақша сұхбат» дискі, «Тілашар», «Жаңа толқын» [3], мамандықтарға арналған бейне-құндылықтары т.б.

Сабақ барысында компьютерді қолданудың жақсы жақтары бар. Түрлі-түсті иллюстрациялар есте сақтау процесі үшін пайдалы, ал әр сабақта сөйлеу әрекетінің түрлі түрі де қолданылады: тыңдалым, сөйлесім, оқылым, жазылым.

Сондықтан компьютерлік технология – білім беру мен тәрбиелеудегі тиімді ізденістер қатарына жататын технологиялардың бірі болып табылады.

Мультимедиялық проекторды пайдалана отырып сабақ жүргізу тиімді. Бұл әдісті жүйелі түрде қолдану қажет және ол оқытушының шеберлігіне де байланысты. Бұл технологияны пайдаланудың тиімді жақтары: тыңдаушының қызығушылығын ояту, танымдық қабілетін арттыру, тыңдаушының уақытын үнемдеу, қосымша мәліметтер беру.

Бұл технология қазақ тілін барынша жетік білуге мүмкіндік жасайды.

Келесі қолданылатын әдіс-тәсілдер: модульдік технология мен сын тұрғысынан ойлау. Бұл тәсіл тіл үйренушілердің ойлау қабілетін дамытады, өз ойын жинақтап, суретті түрде бейнелеп беруге талпындырады, кластер, Венн диаграммасы арқылы жан-жақты мағлұмат алуына бағыт береді, жинақтаған пікірін ауызша да, жазбаша да, бейнелеп көрсету түрінде де салауатты жеткізуіне жол ашады. Топпен және жұппен жұмыс істеу көп көмегін тигізеді.

Жаңа технологияның өріс алуына орай оқыту үрдісінде «Интерактивті әдістер» пайда болады. «Интерактивті әдістер» тіркесін тіл үйренушілердің өзара әрекет етуіне жағдай жасайтын әдістер деп түсінуге болады. Интерактивтік әдістердің мәні – мұғалімнің басшылығымен тіл үйренушілердің бір-бірімен өзара белсенді байланыста бола отырып оқу-танымдық нәтижеге жетуі.

М.Жанпейісованың модульдік оқыту технологиясы бүгінгі таңда қазақ тілін нәтижелі оқытудың тиімді және озық технологиялардың бірі деуге болады [4]. Модульді қолдануда қазақ тілін оқыту ісіне не кіретінін анықтап, оны белгілі бір жүйеге келтіру іске асады. Қазақ тілін оқытуда ойын технологиясының, оның ішінде рөлдік ойын технологиясы өте тиімді деп білемін. Себебі, технология атауының өзі құлаққа жеңіл, әрі тартымды. Кімді болса да мейлі ол жас бала болса да, ересек адам болса да ынта қоя кіріседі.

Еліміздегі өзге ұлт өкілдеріне қазақ тілін барынша үйретіп, жаңа технологиялар бойынша даму үдерісін кеңейту оқытушылар қолында. Тыңдаушылардың білімділігін қалыптастыру үшін сабақтың жаңа технологиясын іріктеп, оның тиімділігіне көз жеткізіп, дұрысын пайдалану қажет деп ойлаймын.

Әдебиеттер

1. Байтұрсынов А. Қай әдіс жақсы? // Жаңа мектеп, 1928, №4
2. Құрышжанова А. Қазақ тілі: Оқулық. – Алматы: Print Express, 2008. - 236 б.
3. Бектұров Ш. Қазақша сұхбат, Тілашар, «Жаңа толқын» дискілері
4. Жанпейісова М. Модульдік оқыту технологиясы, – Алматы, 2002 ж

ҚАЗАҚ ТІЛІН ӨЗДІГІНЕН ІЗДЕНДІРЕ ОҚЫТУ

Бүгінгі өскелең ұрпаққа ана тілі мен әдебиетін жетік меңгерту, оны қарым-қатынас құралы ретінде емін-еркін пайдалана алатын оқушы дайындау – бүгінгі күннің басты талабы. Осы міндетті дұрыс орындау үшін әр сабаққа дұрыс мақсат қоя білу, жоспарлай білу – ең басты нәрсе.

Ы.Алтынсариннің айтуы бойынша, оқытудың жеке әдіс-тәсілдерінің өзі баланың білімге құштарлығын оятып, кейіннен өз бетінше білімін жоғарылатуына, ойлана білуіне әкелуі қажет. Ы.Алтынсарин оқыту міндеттері ретінде оқушының ақыл-ой әрекетін дамытуды көздеді [1].

«Бұлақ көрсең көзін аш» дегендей, оқытушының міндеті – оқушы бойында жасырынып жатқан мүмкіндікті ашу. Кез келген бала оқу әрекетінде адамзат баласының өмір бойы жинақтаған тәжірибесін меңгеріп, сонымен қатар, шығармашылық іс-әрекеттерді орындау арқылы өзінің ішкі мүмкіндіктерін дамытады. Білім беру үрдісінде проблеманы өзі шешуге талпыныс жасау арқылы өз қызығушылығын қанағаттандыруға, өз идеясын жүзеге асыруға әрекет етеді.

Өздігінен іздендіре оқыту – оқушының білімді жаттап орындауы емес, тәжірибеде қолдана аларлықтай өз бетінше іздене мақсатты саналы меңгеруі. Оқушының өз зерттеуі, бақылауы арқылы жинаған білімі. Оны оқытудың міндеті деп те айтуға болады. Оған мүмкіндік жасайтын оқытушы. Оқушының ізденуіне оқытушы жетекші сұрақ-тапсырмалар арқылы жетелейді. Нұсқаушы болады. Оқытудың мәні мен маңызы да баланың білімді қажет етуінде. Ол білім алу арқылы өзінің дамығандығын сезінеді. Білімді өмірлік қажеттігім деп қабылдайды. Сөйтіп, білімге деген құштарлығы молаяды.

Қазақ тілі пәнін оқып білуде оқушы тілдік бірліктерді тану мен терең ойлауға, ойын мазмұнды жеткізе сөйлеуге, ой бөлісіп, пікірлесуге, қарым-қатынасқа түсуге ыңғайланып, тәрбиеленеді.

Жалпы оқушыны қазақ тілі пәні бойынша өздігінен іздендіре оқытудың ерекшелігі төмендегіше сараланады:

- оқытушы тапсырманы орындауды міндеттемейді, сол білімді қажет ететіндей өзектендіріп тапсырма құрастырып, ұсынады;
- оқушылардың пәнге деген қызығушылығын арттырады;
- оқушылардың шығармашыл, өмірдің ағымына икемді эмоционалдық жағдайын қалыптастырып, жандана түсуге шақырады;
- оқытушы координаторлық қызметті атқара отырып, ойлау мен талпынысты ұйымдастыру арқылы оқушылардың танымдық ізденушілігін арттыра түседі;
- оқушы өзіндік пікір-түйіндер жасап, қорытынды жасай алу деңгейіне жетеді;
- әр оқушы әрекетке еніп, өз қажетін ала алады;
- оқушының өз ойын ортаға салып талқылай алу, пікірін білдіру мүмкіндігі туындайды;
- оқуға деген ынта пайда болады;
- ой бөлісіп, еркін ой, сөз таластыру мүмкіндігі алға шығады;
- белгілі тақырып шеңберінде ғана тоқталып қалмайды;
- оқушының қызығушылығы, өмірлік тәжірибесі есепке алынады;
- ұжыммен, көпшілікпен бірлесе жұмыс жүргізу, қарым-қатынасқа түсу қабілеттіліктері қалыптасып, арта түседі.

Сонымен, өздігінен іздендіре оқыту қандай ерекшеліктерімен сипатталады. Ең алдымен, өздігінен іздендіре оқыту – өздік жұмысын орындау ауқымынан кең дидактикалық категория. Өздігінен іздендіре оқыту – дамыта оқыту жүйесінің бір тармағы. Мұның негізі – тұлғаның өз бетімен іздену сипатында болуы. Өздігінен іздендіре

оқыту – шығармашыл тұлғаны қалыптастыру негізі, оқушы оқу материалдарын өз бетімен талдап, қойылған қайшылықты мәселелерді шешуде өз бетімен қосымша оқу материалдарын тауып, бақылап, зерттеп, шығармашылық ізденіспен өзіндік зерттеуі, қорытынды жасауы, нәтижеге жетуі. Педагогикалық энциклопедиялық сөздікте өзін-өзі жетілдіруді төмендегідей түсіндіреді: «Самообразование – обязательный компонент современного школьного обучения. Оно может развиваться как сопутствующее обучению, расширяя, дополняя, углубляя изучаемый материал, а может быть и автономно по отношению к обучению, включаясь в изучение новых, не представленных в учебном заведении курсов» [2], яғни өздігінен іздендіре оқытудың мәні – оқу материалын жан-жақты, толық, терең меңгеру.

Өздігінен іздендіре оқыту оқушының оқу материалын кең көлемде, терең меңгеруіне, жинақтаған білімін өмірде қолдана білуге, өзін-өзі тануға, өзін-өзі дамытуға, жетілдіруге мүмкіндік жасайды.

Өздігінен іздендіре оқыту – оқытушының жетекшілігімен өз бетінше тапсырманы орындауы.

Өздігінен іздендіре оқытуда мына мәселелерге баса мән берілуі тиіс:

- оқу материалына сәйкес тапсырма оқушының танымдық қызығушылығын арттыратындай ынталандыру мақсатын көздеуі тиіс;

- оқу тапсырмасы оқушының алған біліміне сүйенетіндей дәрежеде болуы керек.

Қорытындылай келсек, оқушы өздігінен іздену арқылы теориялық білімді өздігінен меңгереді, ойлау қабілетін әлеуметтік тәжірибеде жүзеге асыра алады, алған білімін ақиқат проблемаларды шешуге пайдаланады, түрлі жағдаятта өзін таныта алады, меңгерілген білім қоғамдағы өмірмен логикалық сабақтастықта, күнделікті өмірде практикалық қолданыста болады.

Әдебиеттер

1. Алтынсарин, Ы. Таңдамалы шығармалары [Мәтін] / Ы. Алтынсарин. – Алматы : Қаз.ССР.ҒА, 1955. – 415 б.

2. Педагогический энциклопедический словарь [Текст] / М.: Просвещение, 2002. – 527 с.

А. Кемербаева
Астана қ.

ИНТЕРМӘТІНДІК ҚҰБЫЛЫСТАРДЫҢ ПОЭТИКАДАҒЫ КӨРІНІСІ

Ғалымдардың тұжырымдауынша, кез келген көркем мәтінде бұрын пайда болған мәтіндердің элементі ұшырасады. Ол мейлі аллюзия, метафора немесе қарапайым сөйлем болуы да мүмкін. Автордың түпкі ойына, ниетіне қарай құрамында аталған элементтері бар мәтін өзге мәтіндерді өз стиліне салу, тәпсірлеу немесе пародияға салу болып табылады. Өзге бір мәтін мен авторлық мәтін әртүрлі деңгейде бір-бірімен тығыз қарым-қатынасқа түседі. Ғылымда екі немесе одан да көп мәтіндердің тоғысуы мен контоминациялануын (араласу) немесе ауызша айтылған сөздердің айна-қатесіз берілу құбылысын интермәтін деп атау бар. Интертекст және интертекстуалдылық ұғымдары ғылыми айналымға француз постструктуралистерінің өкілдері арқылы келген.

Интермәтінге берген анықтамасында Р.Барт кез келген мәтіннің интермәтін болу мүмкіндігін айтады: «Каждый текст является интертекстом; другие тексты присутствуют в нем на различных уровнях в более или менее узнаваемых формах: тексты предшествующей культуры представляет собой новую ткань, сотканную из старых цитат.

Обрывки культурных кодов, формул, ритмических структур, фрагменты социальных идиом и так далее – все они поглощены текстом и перемешаны в нем, поскольку всегда до текста и вокруг него существует язык» [1, 78].

Ю.С.Степановтың тұжырымдауынша, интермәтін – екі мәтіннің бойынан табылатын, екі мәтіннің орнына жұмсалатын құбылыс: «...он многоярусен, «многоэтажен» и на уровне первого этажа уже имеет устоявшееся наименование – интертекст. Интертекст – это то, что можно читать в прямом смысле этого слова. Следующие этажи уже вряд ли можно назвать «текстами», поскольку они состоят из «нечитаемого» - понятий, образов, представлений, идей...» [2, 3].

«Интермәтін» терминімен қатар, 1967 жылы Ю.Кристеваның еңбектерінде «интертекстуалдылық» термині кездесе бастады. Ол осы ұғымды «социальное целое, рассмотренное как текстуальное целое» анықтамасы арқылы түсіндіреді. «Интертекстуалдылық» терминіне де ғалымдар өз анықтамаларын ұсынды.

И.П.Ильиннің анықтауынша: «Мы назовем интертекстуальностью эту текстуальную интеракцию, которая происходит внутри отдельного текста. Для познающего субъекта интертекстуальность – это понятие, которое будет признаком того способа, каким текст прочитывает историю и вписывается в нее» [3, 217]. Н.А.Фатееваның көзқарасы бойынша, интертекстуалдылық – кез келген автордың өз мәтінінің шығу тегі және өзіндік авторлық «Менін» негізге ала отырып, басқа мәтіндермен байланысқа түсу. Ю.П.Солодуб болса, жоғарыдағы анықтама иелерінің тұжырымдарын саралай отырып өзіндік ойын ұсынады: «Интертекстуальность чаще всего трактуется как связь между двумя художественными текстами, принадлежащими разным авторам и во временном отношении определяемыми как более ранний и более поздний» [4, 51].

«Интертекстуалдылық» термині әдетте «интермәтін» терминінен басымырақ қоданылады, дегенмен бұл екі терминнің кейде қатар, кейде бірінің орнына бірі қолданыла беретінін де байқаймыз.

Зерттеу кеңістігінде интертекстуалдылықты екі мағынада түсіну бар: кең және тар мағынасында. Кең мағынасында «әлем дегеніміз мәтін» (Ж.Деррида, Ю.Кристева, Э.А.Усовская, т.б.) деген тұжырымға сай келеді, яғни «кез келген мәтін интертекст» деген анықтаманы нақтылайды.

Тар мағынасында (Л.Л.Нелюбин, Н.А.Фатеева және т.б.) кез келген басқа мәтінді сілтеме ретінде алу, бұған дәлел ретінде осы пікірді жақтаушылар мынаны негіз етіп алады: «интертекстуалдылықтың мәтінде көрінуі» белгілі бір арнайы мәтіндерде ашық немесе жабық түрдегі дәйекетеме жасау (цитата, аллюзиялар, реминисценциялар) арқылы көрінеді.

Бұл, ең алдымен, әлемдік әдеби процесте модернизм және постмодернизм бағыттарының пайда болуымен, ондағы цитатамен жазу, диалогтік байланыс, қатынас сияқты құрылымдық-семантикалық элементтермен байланысты туындаған термин. Бұл ұғымға немесе интермәтін деп саналатын мәтіндерге олардың өзінен бұрынғы атауы, сөзі, сөз тіркесі, тұтас фрагментін кіргізу, сол арқылы оларда сақталған, қатталған ақпармен ассоциация тудыру, құрылып отырған жаңа мәтін семантикасына қосымша мағына үстеу, яғни бұрынғы тарихи-мәдени, әлеуметтік оқиға, құбылыс, фактілер, көркем шығармалар туралы хабардар ететін мәтінаралық байланыстар тән. Мұндай мәтінаралық байланыстардың түрі, көлемі, типі сан алуан болғандықтан, оларды кең көлемде интертекст, интертекстема, интертекстуалдылық деп атау қабылданған [5, 13].

Мұндай мәтінаралық байланыстарды ең алдымен әдебиет пен мәдениеттің бастау көзі – халық ауыз әдебиетінен көптеп байқаймыз. Мысалы, «Қыдырбай мен Табия» айтысының өлең жолдарында Қыдырбай мен Табияға ортақ жолдардың кездесетінін байқаймыз:

Қыдырбай:

Шығады қызылбастан қызыл алап,
Қашады қызыл түлкі тауды жанап.

Ішікті, шапанды қыз толып отыр,
Отырмын қызыл тонды қызды қалап, –
десе, *Табия*:

Шығады қызылбастан қызыл алап,
Қашады қызыл түлкі тауды жанап.
Отырсаң, көп ішінен қалап мені,

Мен өзім неғылайын бойым балап, – деп Қыдырбай айтқан екі жолды Табия да қайталайды [6, 171].

Мұндай қайталанатын жолдар «Омарқұл мен Табия» айтысында да ұшырасады:

Омарқұл:

Кедейден қырсық шіркін өжеттірек,
Іштен алып, сыртынан шалады екен.
Кескілесе кетпейтін кеуде тіреп,
Кейде тату кей кезде араз екен.

Табия:

Жапанда жатқан болса өзі тырысып,
Ойпырым-ау, қандай сұмдық ондай қырсық.
Берсең кедей жағасың ол қырсыққа,
Бермесен, берекенді алады ұрсып [6, 171].

Соңғы шумақ алдыңғы ойды толықтырумен қайталанып тұр. Дегенмен, бұл рефрен немесе шығыс поэзиясында реди́ф деп аталатын қайталамаға ұқсас құбылыс ретінде түсінілуі мүмкін, бірақ олай емес. Қайталама құбылысы бір ғана сөйлеу субъектісіне тән, ал қайымдасу цитация қағидатына сәйкес келеді, яғни бір сөйлеу субъектісінің сөзін екінші сөйлеу субъектісі сол күйінде, еш өзгеріссіз немесе сәл трансформациямен өз шумағына енгізіп, жаңа ұйқасқа яки ойға тірек етеді.

Жоғарыда келтірілген мысалдар айтыс жанрына тән болса, мәтінаралық мұндай құбылыстар қазақтың ұлы ақыны Абай мен оның ізін, дәстүрін жалғастырушы Шәкәрімнің өлеңдерінде де ұшырасады. М.Әуезов пен Ж.Аймауытовтың «Абайдан соңғы ақындар» атты мақаласында: «Осы күнгі ақындардың ішіндегі Абайға өлеңінің сыртымен болмаса да, ішкі мағынасымен еліктеген кісі – Шәкәрім. Мінді, кемшілікті, айтқанда жерлеп, шенеп, оңдырмайтын Шәкәрім өлеңінде ащылық бар» [7, 45-52], – деп Шәкәрім поэзиясының реалистік сипатына баға берілген. Абай мен Шәкәрім поэзиясының үндестігі олардың шығармаларында үнемі, сан-салалы қолданыста болатын ұғымдардың ортақ болуынан-ақ байқалады: адам, шын адам, білім, ғылым, талап, ғашық, шын ғашық, ғаділет, жалығу, жақсылық, жамандық, иман, ынсап, қанағат, қозғалыс, хақиқат, хадис, махаббат, тағдыр, тіршілік, өмір, өлім, рух, сабырлық т.б. сияқты толып жатқан лингвофилософиялық категориялық ұғымдар мен парадигмаларды Абай мен Шәкәрім ортақ түсініктер сапасында ұдайы пайдаланып отырған. Шәкәрім ұстазы Абайдың сөздерін жалғастыра, жаңғырта отырып, өз кезегінде өзіндік үн қосты, жаңа қырынан көрсете білді. Тақырыптық, мазмұндық жағынан ұстазының ойын, дәстүрін тереңдете түсті. Мәселен, өмір жайлы толғаныстар қос ақында ортақ ерекшеліктерге ие екендігін мына өлең жолдары айғақтайды:

Өмір дүние дегенің

Ағып жатқан су екен.

Жақсы-жаман көргенің,

Ойлай берсең у екен, - дейтін Абай тұжырымдары Шәкәрім толғамында:

Кейбіреулер жазады: «Қу өмір» – деп,

«Тұрағы жоқ алдамшы су өмір» – деп,

«Көрген қызық, қылған іс – бәрі де ұмыт,

Иә, көлеңке, яки түс, у өмір», - деп сипатталады. Келесі бір өлең жолдарында

Шәкәрім:

Дүние қу –

бір ағын су,
Түстік онда шөп болып,
Күнде ағамыз,
сандаламыз,
Бейнетіміз көп болып, - деп өмір жайлы түйгенін сабақтайды.

Мұндай прецедентті жолдар ұстазынан өнеге ала білген Шәкәрім шығармашылығында көптеп кездеседі.

Қорыта айтқанда, интермәтіндік құбылыстар немесе мәтінаралық байланыстар кез келген көркем шығармада мейлі ол прозалық шығарма болсын, мейлі ол поэзиялық шығарма болсын ұшырасып отырады. Бұл байланыстар біріншіден, әр уақытта өмір сүрген адамзат қоғамын салыстырмалы түрде көрсетіп, тарихтан хабар берсе, екіншіден, ақын-жазушылар арасындағы рухани үндестікті, дәстүр жалғастығын көрсетеді. Демек, М.М.Бахтиннің ««текст живет, только соприкасаясь с другим текстом (контекстом)» деген тұжырымы мен А.К.Жолковскийдің «в начале всякого слова всегда было чужое слово, литература занята собой и собственной генеалогией больше, чем всем остальным, и потому пронизана интертекстуальностью» [8, 21] деген көзқарастарын жоққа шығара алмаймыз. Яғни, кез келген мәтін өзге мәтіннің негізінде түзіліп, жаңа сапаға ие болады.

Әдебиеттер

1. Барт Р. Избранные работы. Семиотика. Поэтика. – М.: Прогресс, 1978.- 616 б.
2. Степанов Ю.С. «Интертекст», «интернет», «интерсубъект»: (к основаниям сравнительной концептологии) // Известия АН. Сер. Литературы и языка.- 2001. –Т.60,№1. – С.3-11.
3. Ильин И.П. Интертекстуальность //Современное зарубежное литературоведение: Энциклопедический справочник. – М.: Интрада, 1996.- 217-б.
4. Солодуб Ю.П. Интертекстуальность как лингвистическая проблема // Филологические науки. – 2000. - №2.- С.51-57.
5. Әділова А., Қазіргі қазақ көркем шығармаларындағы интертекстуалдылық репрезентациясы, семантикасы, құрылымы. ФҒД авторефераты.- Алматы, 2009.
6. Ғабдуллин М., Ысқақов Б. Халық ауыз әдебиеті. – Алматы: «Мектеп» баспасы, 1958.– 219 б.
7. Әуезов М., Аймауытов Ж. Абайдан соңғы ақындар // «Абай», 1993. №5. Б. 45-52
8. Кузьмина Н.А. Интертекст и его роль в процессах эволюции поэтического языка. Изд. 2-е, стереотипное. – М: «Едиториал УРСС», 2004. – 272 с.
9. Құнанбаев А. Шығармаларының екі томды қжинағы. 1 том. – Алматы: «Жазушы», 1995. – 278 б
10. Құдайбердиев Ш. Шығармалары: Өлеңдер, дастандар, қарасөздер. Құраст. Жармұхамедов М., Дәуітов С., (Құдайбердиев А.).– Алматы: «Жазушы», 1988. – 559 б.

Л. Т. Акбасова
Т. А. Сембаева
С. Г. Юрченко
г. Семей

ИНФОРМАЦИОННО-КОММУНИКАЦИОННАЯ ТЕХНОЛОГИЯ НА УРОКАХ РУССКОГО ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ

Развитие технологий во всех сферах человеческой деятельности влечет за собой изменения в требованиях, предъявляемых к выпускникам общеобразовательных учреждений. В настоящее время от выпускников школ требуются не только знания самых разнообразных наук, но и качества свободной, творческой и ответственной личности, способной оптимально строить свою жизнь в быстроменяющемся информационном социуме. В этих условиях становится все более очевидным, что традиционное образование, ориентированное на прямую передачу эталонных знаний, уже не в полной мере способно решать поставленные перед ним задачи.

Информационные технологии, рассматриваемые как один из компонентов целостной системы обучения, не только облегчают доступ к информации, открывают возможности вариативности учебной деятельности, ее индивидуализации и дифференциации, но и позволяют по-новому организовать взаимодействие всех субъектов обучения, построить образовательную систему, в которой ученик был бы активным и равноправным участником образовательной деятельности. Внедрение новых информационных технологий в учебный процесс позволяет активизировать процесс обучения, реализовать идеи развивающего обучения, повысить темп урока, увеличить объем самостоятельной работы учащихся.

Использование информационных и коммуникационных технологий (ИКТ) в учебном процессе является актуальной проблемой современного школьного образования. Надо, чтобы каждый учитель по любой школьной дисциплине мог подготовить и провести урок с использованием ИКТ, так как теперь учителю представилась возможность сделать урок более ярким и увлекательным. Обучение предполагает общение на уроке как между учителем и учащимися, так и общение учащихся друг с другом.

Управление обучением с помощью компьютера приводит к повышению эффективности усвоения, активизации мыслительной деятельности учащихся. Одно из основных назначений компьютера как средства обучения - организация работы учащихся с помощью программно - педагогических средств, от степени совершенства которых и зависит эффективность обучения. Внедрение в традиционную систему «учитель-класс-ученик» компьютера и компьютерной обучающей программы опосредует участие в учебном процессе педагогов и программистов-разработчиков обучающей программы, кардинально меняет характер учебной деятельности ученика и роль учителя. Диалоговые и иллюстрированные возможности компьютера существенно влияют на мотивацию учебного процесса.

Компьютер обладает достаточно широкими возможностями для создания благоприятных условий работы по осмыслению орфографического правила. В обучающих программах используются разнообразные формы наглядности; теоретический материал представлен в виде таблиц, схем, опорных конспектов и т.д. демонстрирует различные языковые явления в динамике с применением цвета, графики, эффекта мерцания, звука, пиктографии, «оживления» иллюстраций и т.д.

Использование ИКТ на уроках русского языка позволяет разнообразить формы работы, деятельность учащихся, активизировать внимание, повышает творческий потенциал личности. Построение схем, таблиц в презентации позволяет экономить время, более эстетично оформить материал. Задания с последующей проверкой активизируют внимание учащихся, формируют орфографическую зоркость. Используя кроссворды,

иллюстрации, рисунки, различные занимательные задания, тесты, воспитываю в учениках интерес к предмету, повышаю эффективность урока.

На уроках литературы применение ИКТ позволяет использовать разнообразный иллюстративно-информационный материал. Причем материал находят сами учащиеся в Интернете, составляют презентации, таким образом, ИКТ развивает самостоятельность учащихся, умение находить, отбирать и оформлять материал к уроку. Уроки в мультимедийном классе развивают умение учащихся работать с компьютером, самостоятельно решать учебные задачи. Использование тестов помогает не только экономить время учителя, но и дает возможность учащимся самим оценить свои знания, свои возможности.

Частое проведение уроков с применением ИКТ может отрицательно сказаться на результатах обучения: в сознании ребенка правила могут прочно ассоциироваться с кнопками и готовыми таблицами. Большое разнообразие учебных ситуаций и гибкое оперирование образами достигается на традиционных уроках. Следовательно, при изучении темы нельзя злоупотреблять компьютерной поддержкой, равно как и любым другим одним методом работы.

С помощью мультимедийного проектора демонстрируются слайды, созданные в программе Microsoft Power Point. Использование данной технологии позволяет: значительно сэкономить время на уроке, повысить уровень наглядности в ходе обучения, внести элементы занимательности, оживить учебный процесс.

Информационные технологии значительно расширяют возможности предъявления учебной информации. Применение цвета, графики, звука, всех современных средств видеотехники позволяет воссоздавать реальную обстановку деятельности. Компьютер позволяет существенно повысить мотивацию учащихся к обучению. ИКТ вовлекают учащихся в учебный процесс, способствуя наиболее широкому раскрытию их способностей, активизации умственной деятельности. Использование ИКТ в учебном процессе увеличивает возможности постановки учебных заданий и управления процессом их выполнения. ИКТ позволяют качественно изменять контроль деятельности учащихся, обеспечивая при этом гибкость управления учебным процессом. Компьютер способствует формированию у учащихся рефлексии. Обучающая программа дает возможность обучающимся наглядно представить результат своих действий.

Можно систематизировать, где и как целесообразно использовать информационные технологии в обучении, учитывая, что современные компьютеры позволяют интегрировать в рамках одной программы тексты, графику, звук, анимацию, видеоклипы, высококачественные фотоизображения, достаточно большие объемы полноэкранного видео, качество которого не уступает телевизионному:

- 1) при изложении нового материала - визуализация знаний (демонстрационно-энциклопедические программы; программа презентаций Power Point);
- 2) закрепление изложенного материала (тренинг - разнообразные обучающие программы);
- 3) система контроля и проверки (тестирование с оцениванием, контролирующие программы);
- 4) самостоятельная работа учащихся (обучающие программы типа «Репетитор», энциклопедии, развивающие программы);
- 5) при возможности отказа от классно-урочной системы: проведение интегрированных уроков по методу проектов, результатом которых будет создание WEB-страниц, проведение телеконференций, использование современных Интернет-технологий;
- 7) тренировка конкретных способностей учащегося (внимание, память, мышление и т.д.).

Изменяется содержание деятельности преподавателя; преподаватель перестает быть просто «репродуктором» знаний, становится разработчиком новой технологии обучения,

что, с одной стороны, повышает его творческую активность, а с другой - требует высокого уровня технологической и методической подготовленности. Появилось новое направление деятельности педагога - разработка информационных технологий обучения и программно-методических учебных комплексов.

Информация становится высшей ценностью, а информационная культура человека - определяющим фактором их профессиональной деятельности, изменяются и требования к системе образования, происходит существенное повышение статуса образования.

Литература

1. Бершадский М.Е., Гузев В.В. Дидактические и психологические основания образовательной технологии. М.: Центр «Педагогический поиск», 2003. – 256 с.

2. Гузев В.В. Планирование результатов образования и образовательная технология. М.: Народное образование, 2000. – 240 с.

3. Якиманская И.С., Технология личностно-ориентированного образования//Журнал «Директор школы». – 2000. – № 7. – 145 с.

А. Е. Абдрахманова
Астана қ.

КӨРКЕМ МӘТІНДЕГІ ЛЕКСИКОГРАФИЯНЫҢ МӘНІ

Тіл – ұлттың болмысы мен дүниетанымын білдіретін негізгі белгі. Тілсіз ұлттың ұлт ретіндегі табиғатын, рухани мәдениетінің тарихын құрайтын рухани құндылықтарды, көркем шығармаларды өмірге келтіре алмаған, ұрпағымызға ұлттық үрдістегі білім мен тәрбиені бере алмаған болар едік.

Тіл – ұлттың айнасы, сол ұлт тілі көркем әдеби шығармаларда ұлттық дүниетанымның көрінісін береді. Халықтың көркем әдеби шығармасы ұлттық мәдениеттің қайталанбас құбылысы болып табылады. Көркем туынды ұлт тілінің құдіретін танытып қана қоймай, оның сыр-сипатын, бүкіл болмысын жан-жақты ашуға, тануға негізделеді. Лексикография лингвистикалық қызметтің барлық нәтижелерін жария ететін арна ретінде тіл білімі ғылымында сөздің барлық қасиетін жинақы түрде қарастырады. Бұл тұрғыдан келгенде, лексикографияны лингвистика мен тілді танып білгісі келетін қоғамның арасын жалғап тұратын тілдесім қызметі десе де болады. Қазақ әдебиетінің көрнекті жазушылары өздерінің прозалық шығармаларында, мәселен, Ғ.Мүсірепов өзінің «Ұлпан» повесінде қазіргі оқырманға мағынасы бұлыңғыр сөздердің ұғымына лексикографиялық интерпретация жасайды. Алайда мұндай жағдай көп қаламгерлерде кездесе бермейді, мұндай тәсіл арқылы сөздің ішкі формасы ашылып, тасаланған мәдени ақпараттар алынады. Осындай ерекшелікті жазушы С.Жүнісов прозасынан да аңғарамыз. Бұған мысалды қаламгердің «Ақан сері» романынан келтірсек:

– Жоқ дейім-ау, менің түсінбейтінім, осы, қаншыр деген сөз не сонда?

– Қаншыр деген – арыстанның ұрғашысы, - деді Ақан.

– Ал, сонда, арыстанның қаншыры, қасқырдың қаншығы дегенде, ұрғашы ит деп неге атайды екен, ұрғашы қасқыр демейді ғой, – деді Сұлтамұрат та ойланып.

Ақан оған да жауап берді.

– Кейінгі кезде біз ескі сөздердің көбін ұмытып бара жатырмыз. Ол біздің кінәміз. Менің естуімше, иттің ұрғашысын қазір қаншық десе, бұрын – итақай дейді екен. «Иттің итақайына дейін басынды-ау» деген сөз адамдардан қағажу көрген біреудің «қатындарға дейін басынды-ау» деп, ашынғанда шығарған сөзі болса керек. Ал, мегежін, кәнден иттерді итаршы деген. Үлкен төбеттер абалап жатқанда, тапитак иттер де шаужайдан

алады. «Итаршыланбай былай тұр», «итаршыланып не жоқ» деген сөз содан шықса керек. Мәселен, шегірткенің ұрғашысын «өлекшін» дейді. Ал, аюдың ұрғашысын не дейтінін білесіңдер ме? Көкшетау жерінде бұрын аю көп болған ғой.

Аңшылар біріне-бірі қарасып жауап қата алмады.

– Аюдың ұрғашысын кірекей дейді.

– «Кірекейді өлтірме, қонжығы жетім қалмасын» деген сөз бар. Сондағы «қонжығы» дегені баласы екен, – деді Ақан [1, 29].

Оқырман көркем мәтіннің осы бір қысқа үзіндісінен көп мағлұмат алары анық. Атап айтқанда, арыстанның ұрғашысы – қаншыр, аюдың ұрғашысы – кірекей, шегірткенің ұрғашысы – өлекшін, қасқырдың ұрғашысы – қаншық немесе итақай. Осы арқылы иттің итақайы, итаршылану сияқты тұрақты тіркестерінің де шығу тегі айқындалады.

Осы жоғарыда көрсетілген шығармадан алынған келесі үзінді тілдердің арасындағы айырмашылық сол тілде сөйлеуші ұжымдардың мәдениеті мен салт-дәстүрінің әртүрлі екендігін білдіреді:

– Бұл – түрме деген де қайдан шықты, – деп Ақан екеуінің сөзін бөлді. Адамды тірідей қамаудан асқан қорлық бар ма дүниеде.

– Сіздерде қалай сонда, түрме болмаған ба? Шынында да Эмирлік Бұқарадағыдай қазақ даласында түрме жоқ. «Түрме» деген сөздің өзін «тюрьмадан» алған-ау, – деп Новиков таңырқай қалды. – Шынында да қызық екен.

– Түрме емес, қазақта абақты болған, – деді Әлтай.

– Абақты? Иә, естуім бар. Оның түрмеден айырмашылығы қандай, оған қандай жазықтыларды қамаған?

Новиков «абахта, абахта» деп кең мандайын алақанымен басып отырды да, қарқылдай тұрып келді:

– Ох, Абахта?! Абахта деген немістің гауфтвахта деген сөзі екен ғой. Осы күнге дейін абақты дегенге мән бермеппін. Гауфтвахты! Иә, ол – түрменің бір түрі.

– Сонда, қалай, шынында да қазақта түрме болмаса, қылмысты адамдарды бұрын қалай жазалаған, өлтіре берген бе әлде? – деп бағанадан үнсіз отырған дәу мұрын Барыс қосылды әңгімеге.

– Неге өлтіре берсін. Қазақта жазалаудың талай түрлері болған. Негізгісі – құн. Айыпты адам құн төлейді. Ат шапан дейтін бар, – деп Ақан құн, айып жайын ұзақ түсіндірді. Қалың мал, қыз төлемін, кек алу жолдарын, ондай кезде кісі өлімімен тынатын, ат құйрығына салатын сойқандықтарды айтты. Кейде билер соты, қазылар екі елді дүрліктірмей, басу айтқысы келгенде, не айыптыны қорғау ниетінде болса, мал төлемімен, не адам айырбасымен екі жақты келістіріп, татуластыратындарын ұқтырды. Ертеректе дүре салу, құлдардың құлағын кесу сияқты сұмдықтар да ел арасында айтылады. Басыбайлы құл деудің орнына, құлақ кесті құлы деген сонан шыққан ғой [1, 130].

Үзіндіні толық беріп отыруымыздың себебі – бір ойдан екінші ой немесе тура мағынадан ауыс мағына туып, нәтижесінде даяр қалпында қолданылып, мағына тұтастығымен ерекшеленетін фразеологизмдердің этимологиясынан да ақпарат алатынымызды аңғарту. Тіліміздегі тұрақты тіркестердің мағыналық астарында халықтың ерте заманнан бергі өмірінің бүкіл болмысы сақталып, суреттеледі. Халықтың күнкөріс, тұрмыс-тіршілік негізінде жан-жақты өрбіген түсінік пайымдаулары, соларға байланысты қалыптасқан салт-дәстүр, әдет-ғұрыптар ерекшеліктері тілдік қолданыстағы тұрақты тіркестерден көрініс табады. Сол себепті де тұрақты тіркестер – халқымыздың ұлттық ерекшелігін бойына сіңірген басты мәдени байлығымыздың бірі. Әр ұлттың тіліндегі фразеологизмдердің тұтас жиынтығы сол ұлт тіліне тән өзіндік бейнелі сөз орамдары арқылы оның бүкіл заттық, рухани өмірінен хабардар етеді. Бұдан белгілі бір тілдің сөздік қорындағы тілдік бірліктер мәдениет, тарих, дүниетаным арқылы түсіндірілетінін байқауға болады.

Белгілі бір тілдік ұжымда сөз алғашқы қолданыс тапқанда белгілі бір қоғамдық қажеттіліктен туындап, қарым-қатынас жасауға қызмет етеді. Осымен байланысты

архетиптік негіздегі мифтік дүниетанымның қазақ тіліндегі көрінісін зерттеген Б. Ақбердиеваның мынадай пікірін келтіруге болады: «Сөз дегеніміздің өзі тек қана дыбыстардың тіркесуі емес, белгілі бір мағынаның көрсеткіші, ал мағына болса, қатып қалған нәрсе емес, ол да кеңістік пен уақыт аралығында өзгеріп, дамып отырады. Демек, сөз және оның мағынасының дамуы әрбір қоғамдық даму кезеңдеріндегі дүниетанымдық көзқарастарға тікелей байланысты» [2, 5].

Белгілі бір ұлттың дүниеге көзқарасын, өмір сүру ерекшелігін, талғам-танымын, ұлағат-өнегесін оның рухани мәдениет үлгілерін оның салт-дәстүрі мен әдет-ғұрпынан көруге болады дедік. Жазушы Сәкен Жүнісов прозалық шығармаларында халықтың салт-дәстүр, әдет-ғұрпымен тікелей байланысты туындаған дүниетанымдық сөздердің біразын оқырманы үшін лексикографиялық интерпретациялау арқылы олардың ұлттық танымдық білімін арттыруға үлес қосқан. Мұны автордың стильдік даралығы деп қабылдауға болады. Дәстүрлі тіршілік пен мәдени өмір фразеологиялық мағынаның пайда болуына әсер етеді. Образға негізделген көрініс тіл арқылы жарыққа шыққанда, ондағы ұлттық қабылдау, қазақи дүниетаным, ойлау ерекшеліктері бірден аңғарылады.

Сонымен, ұлттық танымдық мақсаттағы сөздердің мағынасын ашып көрсетуде, көне сөз мағыналарының беретін ұғымын білуде көркем әдебиет шығармаларында лексикографияның, соны жазған тілдік тұлға ретіндегі жазушы тілінің де маңызы зор.

Әдебиеттер

1 Жүнісов С. Таңдамалы шығармалар: Екі томдық. – Алматы: Жазушы, 1981. – Т. 1. Бірінші кітап. Ақан сері: Роман. – 368 б.

2 Ақбердиева Б. Лексика-фразеологиялық жүйедегі мифтік танымдық тұжырымдар: филол. ғыл. канд. ... дисс. – Алматы, 2002. – 146 б.

Ж. И. Исаева
Түркістан қ.

ГЕНДЕРЛІК ЛИНГВИСТИКАНЫҢ ПАРЕМИОЛОГИЯЛЫҚ ДҮНИЕ БЕЙНЕСІНДЕГІ МИКРОФРЕЙМДІК ҚАТЫНАСТАРЫ

XX ғ. 10 жылдығынан бастап тіл білімінде мәдениеттанымдық және гендерлік бағыттағы зерттеулердің айрықша молаюын ғасыр тоғысындағы өзгерістермен, атап айтқанда, гуманитарлық ғылымдар парадигмасының ауысуымен түсіндіруге болады. Тілдегі адам факторының рөлін айқындауды ғылыми зерттеулер парадигмасының басты нысанасына айналдырған жаңа ғасыр лингвистикасы тіл және жеке тұлға, тілдің қоғамдық қызметі мен этностық тұтастық, адам мен қоғам арасындағы қатыстылықтың тілдегі көрінісі, мәдениет және тіл, мәдениеттегі тілдік тұлға т.б. келелі мәселелерді күн тәртібіне қойып, зерттеудің ғылыми принциптерін қайта қарауды талап етуде.

Лингвистикалық зерттеулерде әлеуметтік-мәдени конструктивизм теориясының дамуы адамның жас мөлшері, жынысы, әлеуметтік статусы т.б. субъектіге, тілдік тұлғаға, жеке адам өміріне қатысты категорияларды зерттеудің ғылыми және әдістемелік ұстанымдарын жаңаша қарастыру, зерттеудің жаңа терминологиялық аппаратын түзу, басқа ғылым салаларында қолданылып келе жатқан терминдерге жаңаша мән үстемелеу қажеттігін тудырды. Бұрындары адамдардың жыныстық ерекшеліктерінің қоғам құрушылық, шарттылық, институттық, салт-дәстүрлік сипатын көрсету үшін қолданып келген гендер терминінің лингвистикалық ғылыми айналымға ену себебін осы жағдаймен түсіндіруге болады.

Гендер (ағылшын тіліндегі «gender» сөзі «жыныс» деп аударылады, дәлірек айтсақ – тұқым, түр) — жыныстық ерекшеліктердің тілде және коммуникацияда көрініс беруінің лингвистикалық тетігін зерттеуге байланысты тұрақтана бастаған лингвистикалық жаңа терминдердің бірі. “Гендер” термині гендерлік зерттеулер пәнаралық бағыттағы статусты алғаннан кейін ғана тіл біліміне жаңа мағынада ғылыми термин ретінде енді. Жаңа терминнің пайда болуына дейінгі жыныс түсінігі семасиологиялық зерттеулерде назардан тыс қалған жоқ. Себебі жыныс семантикасы көптеген лексикалық единицалар мағыналарының құрамына (ер, әйел, ана, әке т.б.) кіреді [1, 38-45 бб.].

Жыныс – биологиялық түсінік болатын болса, гендер – жыныстар арасындағы әлеуметтік-мәдени өмір сүру белгісі, яғни «гендер» термині жыныстар арасындағы ерекшеліктердің табиғи емес, әлеуметтік-мәдени жағын білдіреді. Жыныс – «әйел» және «ер» түсінігінің табиғи белгілерін, биологиялық мәнін берсе, қоғам мен мәдениет өзгертіп отырған мәдени-әлеуметтік белгілерді – гендерлік ерекшеліктер анықтайды. Гендерология – мәдениеттің әйелдік және ерлік құрылымы жайындағы ғылым болып табылады [2, 146-б.].

Гендерлік лингвистика өкілі А.В.Кирилина гендер терминінің орыс лингвистикасында қолданылуы жайлы кең түсінік бере отырып, «гендер» және «жыныс» терминдерінің белгілерін ажыратуға тырысады. Ол: «Гендер» термині тіл феноменінің адаммен, мәдениетпен, қоғаммен, тілдік тұлғамен қатысын зерттеуде кең ауқымдылық танытатын болса, «жыныс» тіл феноменінің тек единицасы ретінде қарастырылады. Тілдік единицалардың мағыналық құрамына енетін «жыныс» компонентін гендермен, әсіресе, лексикалық мағына компоненті тұрғысынан ауыстыруға болмайды» дейді [1, 38-45 бб.].

Гендер мәдениеттің нәтижесі ретінде халықтың салт-дәстүр, әдет-ғұрпында, фольклорлық туындыларында, тілінде бекіген әйелдік нәзіктік пен еркектік жүректілік туралы түсініктерін бейнелейді. Ал гендерлік стереотиптер, яғни әйел затына, ер адамға тән қасиеттер мен өзіндік ерекшеліктер туралы жеңілдетілген, оңайлатылған немесе ұлғайтылған түсініктер этногенетикалық қауымдастықтың ұжымдық санасында қайтсе де болады.

Гендер мәселесі тіл білімінде мынадай екі проблемаға қатысты зерттеледі [3, 19-б.]:

1. Тіл және онда адамның жыныстық бөлінісінің бейнеленуі. Мұнда адамдардың жынысына қарай бөлінісінің тілде манифестациялануын түсіндіру және сипаттау, сондай-ақ ерлер мен әйелдерге тән қасиеттер мен олардың әрқайсысының іс-әрекетіне берілген баға және оның семантикалық көрінісін айқындау мақсаты көзделеді;

2. Ерлер мен әйелдерге тән стратегия және тактика, гендерлік сипаттағы лексикон, коммуникацияда белгілі бір жетістікке жетудің амал-тәсілдерін, лексика, синтаксистік конструкциялар т.б. тілдік единицаларды таңдаудағы жыныстық айырмашылық айрықша көрініс беретін ерлер мен әйелдердің сөйлесім әрекеті, тілдік қатынасы.

Дүние суретінде кескінделетін «Тіл: Адам: Қоғам» үштігі аралық қатыстылықтың тілдік және әлеуметтік-мәдени негізін айқындауда «жыныс» категориясына көңіл аударудың маңызы зор. Өйткені адамдардың жыныстық ерекшелігі олардың қоғамдағы атқаратын рөлімен тығыз байланысып келіп, әлеуметтік-мәдени іс-әрекетінің нәтижесіне қайтсе де ықпал етеді. Демек дүние суретінің терең қатпары саналатын дүниенің тілдік бейнесінде «жыныс» категориясы тілдегі «Әйел-Еркек» семантикалық оппозициясының лингвогендерлік және лингвомәдениеттанымдық негізі тұрғысынан сипатталады

Қазақ паремологиясында «Әйел» және «Еркек» концептерінің тілдік сипаттамасы «ұл-қыз», «әке»-«шеше», «ана»-«ата», «қыз»-«жігіт», «қалыңдық»-«күйеу жігіт», «келін»-«күйеу», «келіншек»-«ер азамат», «қатын»-«бай» т.б. әлеуметтік-статустық рөлдердің

өзара байланысын бейнелейтін әлеуметтік-тұрмыстық, әлеуметтік-салт-дәстүрлік, әлеуметтік-психологиялық мазмұндағы көпдеңгейлі микрофреймдік тармақтар тұтастығына негізделеді. Еркек бейнесін этникалық санада қалыптасқан «еркектік белгілермен», ал әйел бейнесін «әйелдік белгілермен» кескіндейтін микрофреймдік тармақтар аралық байланыстың нәтижесінде ұлт мәдениеті «елегінен» өткізілген тілдегі «Адам» бейнесі сомдалады.

Тіл арқылы жүзеге асатын қалыпты жағдайлар мен оқиғалар туралы білімдер тізбегі ретінде фреймдер адамдардың қарым-қатынас нормаларын, қажет білімдер мен тәжірибелер қорын сұрыптауға көмектеседі. Фрейм – концептуальдық жүйенің құрылымдық элементтерін танытатын қарапайым форма. Оның басты ерекшелігі – концептінің ең жақын семаларынан құралып, ең жақын ассоциативтік, стереотиптік таңбалар арқылы көрініс табуында [4, 272-б.]. Мәселен, қыз, келін, келіншек, қатын, кемпір т.б. атаулар төңірегіне жинақталатын ассоциативтік, стереотиптік ұғым-түсініктер «Әйел» концептісінің ұғымдық-семантикалық өрісін белгілейтін болса, ұл, бозбала, жігіт, күйеу, азамат, шал т.б. атауларының лексикалық мағыналарының этнос санасындағы ер адам туралы концептуальдық жүйені құрайтын ұғым-түсініктермен ұштасуының арқасында «Еркек» концептісінің ассоциативтік-стереотиптік өрісі кеңейеді. Соның нәтижесінде ұлттық мәдениеттің өзіндік ерекшеліктері «Еркек» және «Әйел» концептілері аралық микрофреймдік қарым-қатынастардың фондық негізінде бекиді.

Дүниенің паремиологиялық бейнесінде «Ұл-қыз» микрофреймдік қатынас қыз тәрбиесіне ұл бала тәрбиесіне қарағанда өзгеше мән беретін ұлттық тәрбие жүйесіне, ұлттық таным мен мәдениетте қалыптасқан стереотиптік пайымдарға негізделеді. Қазақтың ұлттық мәдени өресі «ұл баланы – тілдік-әлеуметтік ұжым ортасында ата-баба дәстүрін жалғастырушы, әке орнын басушы шаңырақ иесі, болашақта ауыл-аймақ, ел-жұртты басқаратын басшы (отағасы, қолбасшы, елбасы т.б.) деп таниды. Ал қазақ қауымында қалыптасқан ұғым-түсінік бойынша: қыз бала – ер-азамат отын жағып, отауын тігу үшін, оның ұрпағын өсіріп, сол ұрпақтың бойына халықтың салт-дәстүрін дарыту үшін, яғни тәрбиеші болу үшін жаралған жан. Сондықтан да «ұл» микрофреймінде «еркек» әлеміне, ал «қыз» микрофреймінде «әйел» әлеміне тән тілдік-мәдени белгілер (символдық мән арқалаған атаулар) орын алады. Мәселен; *Ұл – адамның тұрағы, Қыз – адамның шырағы, Ит – адамның құлағы* паремиясы құрамында кездесетін *тұрақ* – «адамның тіршіліне қолайлы орын, мекен, жер» дегенді білдіреді. Ол- «еркектік» әлемнің дүниесі, себебі оны ер адам таңдайды. *Шырақ* – «іс-әрекеттің аяқталуы мен нәтижелі болуы үшін қараңғыда жағылатын шам», оны жағатын әйел. *Тұрақ* иесі асыраған *иттің* негізгі қызметі – тұрақты сырттан келетін ит-құстан қору. Қазақ қауымының ұл, қыз және иттің негізгі қызметтерін бағалаудың нәтижесінде *тұрақ, шырақ, ит* сөздері символдық мәнге ие болып, «ұл бала ата-ананың арқа сүйер, тірлігін жалғастыра тұрағы екенін, қыз бала ата-ананың қуанышы, өрісі, түтін түтеткен шырағы екенін, есік алдындағы ит сырттан келген бөтен адамды, қораны торыған ит-құсты хабарлап тұратын құлағы екенін» білдіретін *Ұл – адамның тұрағы, Қыз – адамның шырағы, Ит – адамның құлағы* паремиясы құрамында «ұл» – «қыз» – «ит» фреймаралық қатынасты орнықтырады.

«Адам – Қоғам – Табиғат» ұштағандық тұтастықты құрайтын ірі-ірі концептер («Заман», «Салт-дәстүр», «Ел-жер», «Еркек», «Әйел» т.б.) аралық байланыстарды түзуде танымдық, әлеуметтік, мәдени т.б. сипаттағы сан алуан микрофреймдік құрылымдар бір-бірін анықтаушы, дәйектеуші қызмет атқарады. Мәселен, ұл мен қыздың ер жетіп, есею мерзімі паремиологиялық дүние бейнесінде *Он үшінде ұл – ұлан, Он алтыда қыз – ұлан* деп белгіленеді. Он үшке толған ұлды, он алтыға толған қызды атқа қондырып, қалың қолдың қарасын көбейтуге мәжбүр еткен, жас ұл-қыздарының жауға олжа болып кетуінен сақтанған «жаугершілік заман талабы» («Заман» концептісінің микрофреймдік элементі) «Адам» концептісінің «ұл-қыз» микрофреймдік қатынастар жүйесінде ұл мен қыздың ержеткен, балиғатқа толған жасын он үш-он бес деп белгілеп қана қоймай, оны көнеден келе жатқан «далалық салт-дәстүр» концептісінің қыз айттыру, құдалық түсу, баланы

әменгерлік жолымен үйлендіру т.б. микрофреймдік құрылымын құрайтын элементтермен бекітеді (*Ұл – он үште отау иесі*). *Аға өлсе – жеңге мұра, іні өлсе – келін мұра* паремиясы құрамына енетін «аға-жеңге» микрофреймдік құрылымы арқылы «Заман» – «Салт-дәстүр» – «Еркек» – «Әйел» концептілері аралық байланыстың паремиологиялық дүние бейнесіндегі қиысу нүктелерінің бірі «әменгерлік» микрофреймдік тармақ екенін байқауға болады.

«Еркек-Әйел» концептілері аралық байланысты сипаттайтын «ұл-қыз», «ата-ана», «жиен-немере», «әпке-жезде», «аға-жеңге», «қыз-күйеу», «күйеу-қайын» т.б. микрофреймдік тармақтардың қазақтың мифтік танымындағы «жат-жақын» бинарлық жұбымен ассоциативтік қарым-қатынасқа түсуінің нәтижесінде паремиологиялық дүние бейнесінде қазақ дәстүріндегі қандық, тектік, туысқандық жіктеменің суретті сипаттамасы жасалып, әр микрофреймдік тармақша ұлттық-мәдени сипаттағы кең ауқымды мазмұндық тұрпатқа ие болады. Мысалы: *Қыздың баласы – қырғыздың (өзгенің баласы) өз қып тұрған анасы, Ұлдың баласы – өзінің баласы, жат қып тұрған – анасы* паремиясында «туыстық жақындықты жеті атадан қайыруға байланысты қалыптасқан қыздың баласын «жиен»деп өзгеге санау, ұлдың баласын - «ұрпақ жалағасы» деп өзіне санау дәстүрі көрініс табатын болса, бұл ой *Ұл өсіргенің – ұрпақ өсіргенің, Қыз өсіргенің – ұлт өсіргенің* паремиясындағы « ұл болашақта өз орныңды басушы, ұрпақ жалғастырушы, қыз бала дүниеге ұрпақ әкеліп, ұлт өрісін кеңейтуші» деген мағынамен ұласады. *Ұлдың ұяты – әкеге, Қыздың ұяты – шешеге* паремиясында «ұл тәрбиесіне әке жауапты, қыз тәрбиесіне шеше жауапты» екенін ескертіп, осыған байланысты «ұлдың жақсы-жаман атағы әкесіне, қыздың жақсы-жаман атағы шешеге келерін» меңзеген ұлттық тәлімнің негізі көрініс беретін болса, ол ой одан әрі өрбіп, «жас жеткіншек тәрбиесінде оның өсетін ортасының да ықпал-әсері болатынын» кеңес ететін *Ұлың өссе, ұлы жақсылармен ауылдас бол, Қызың өссе, қызы жақсылармен ауылдас бол* паремиясын қалыптастыруға негіз болады.

Қызы бен келіні арасындағы айырмашылықты терең бажайлаған ананың қызына айтқан болып, жаңа түскен келініне ащы шындықты жеткізуінің тәсілі *Қызым саған айтам, Келінім сен тыңда* паремиясында бейнеленетін болса, қазақ шешенің балаға деген қамқорлығы, нақты жәрдемі, берер тәлім-тәрбиесі әкеге қарағанда мол болатынын *Орақ ұстап, әкең қалғанша, Оймақ ұстап, шешен қалсын* деп білдіреді. Ал қайын жұрт пен күйеу арасындағы байланыстың тым жақын орнығуына шектеу қойған қазақ дәстүрі *Қайындағы күйеуден – қарғылаған тазы артық деп* қыздың әке-шешесінің босағасына ер баланың кетуін қорлық санайды және ол ойын *Жаман күйеу – қайын сақ* деп бекітеді; *□Қалыңсыз қыз болса да, кәдесіз күйеу болмайды* паремиясы қазақтың үйлену салт-дәстүрімен сабақтасып келіп, қыз алушы жігіттің қандай жағдайда үйленбесін қыз ұзату салтына байланысты жөн-жосынды, әдет-кәдені орындауға міндетті екенін ескертеді [5, 161-549 бб.].

Қорыта айтқанда, адам санасындағы танымдық және мәдени деректерді жинақтап, реттеп отыратын фреймдер ірі-ірі концептер («Заман», «Салт-дәстүр», «Ел-жер», «Еркек», «Әйел» т.б.) аралық байланыстарды тұйықтап, концептуальдық жүйені (ұғым-түсініктер жиынтығы) тілдік жүйемен (мән-мағыналар жиынтығы) жалғастырады. Фреймдер іштей микрофреймдік құрылымдарға жіктеле келіп, адам санасы мен жадыда сақталған білім қорының концептуальдық элементтерін тіл бірліктерінің семантикалық-ассоциативтік өрісіне жинақтайды. Сондықтан да «еркек-әйел» бинарлық оппозициясына қатысты сан алуан микрофреймдік құрылымдардың өзара сатылай және тізбектеле байланысуының нәтижесінде «паремиологиядағы адам» «мәдениеттегі адаммен» үнемі салғастырылып отырады, яғни тілдік қолданыста паремиялардың түсінікті болуы оның жалпы мағынасына ғана емес, паремия құрамындағы әр компоненттің микрофреймдік құрылымына да тәуелді болады.

1. Кирилина А.В. О применении понятия гендер в русскоязычном лингвистическом описании // Филологические науки. – М., 2000. - №3. - С. 38-45.
2. Мамаева Г.Б. Ерлер мен әйелдердің сөз қолданысындағы ерекшеліктер (гендерлік зерттеу): филол. ғыл. канд. ... дисс. : 10.02.02. – Алматы: әл-Фараби атындағы ҚазМҰУ, 2003. -150 б.
3. Кирилина А.В. Гендер: лингвистические аспекты. – М., 1999. - С. 19.
4. Оразалиева Э.Н. Когнитивтік лингвистика: қалыптасуы мен дамуы. - Алматы: Ан Арыс, 2007. -312 б.
5. Қайдар Ә.Т. Халық даналығы. – Алматы: Толағай, 2004. -560 б.

Ш. П. Қарсыбекова
Түркістан қ.

МАҚАЛ-МӘТЕЛДЕРДІҢ КЛАССИФИКАЦИЯСЫ ТУРАЛЫ

Халық даналығының қазына-байлығы саналатын мақал-мәтелдер (ММ)– тіл арқылы адамзат қауымының асыл арманын, ақыл-парасатын, өмірлік тәжірибесін, дүниетанымын ұрпағына ғибрат етіп ұсыну әрекеті нәтижесінде туындап, қалыптасқан рухани құбылыс. Ол халықтың дүниені түйсінуден хабар беретін қойма, ғаламның тілдік бейнесі ретінде ұлттың эстетикалық таным-талғамын, шаруашылық кәсібін, мінез-құлық, ырым-нанымын, ұлттық рухты тек тілде ғана жан-жақты танытушы, таным бәйтерегі. ММ-дерді даналардан қалған аталар сөзі десе де болады. Бұл – ұлт даналығын араға талай ғасырлар салып, бүгінгі ұрпаққа нақыш-баяуын солғындатпай, мән-мағынасын бәсеңдетпей, көркемдігі мен бейнелілігін жоғалтпай, тұтас жеткізіп отырған ана тіліміздің құдіретті күші. Солай болғандықтан, ММ-дер бізге етене жақын әрі түсінікті. ММ-дерден біз өмірді танимыз, дұрыс бағыт-бағдар аламыз.

ММ-дер айтылатын ойдың бағытына қарай тоқсан ауыз сөздің тобықтай түйінін білдіріп, тыңдаушысына ой салады, терең әсер етеді, зор талғаммен өз орнында қолданылады. ММ-дер ғасырлар бойы екшелген, қырланған, алуан мазмұнды, сан тақырыпты болумен қатар, “адам өмірінде, тұрмыс-тіршілікте, қоғамдық жағдайларда кездесетін әртүрлі құбылыстарға, тарихи мәні бар оқиғаларға берілген даналық баға, тұжырымды түйін есебінде қолданылады” [1].

Қазақ тіліндегі ММ-дерді ғылыми тұрғыдан жүйелі түрде зерттеп, классификациялау – бүгінгі таңдағы ең өзекті, түбірлі мәселелердің бірі. Бұл мәселе кез келген паремиолог ғалымдарды толғандыратыны сөзсіз. Классификациялау принципі – табиғаттануда, ғылымда және философияда қандай өзекті мәселе болса, мақал-мәтелтаным ғылымында да сондай негізгі рөл ойнай алады.

“Классификация наук из которых каждая анализирует отдельную форму движения или ряд связанных между собою и переходящих друг в друга форм движения” [2]. Ф.Энгельстің классификация жөніндегі пікірі тікеден тіке әртүрлі субъектизмге, формализмге, сан алуан қимылдың формаларын тексеру үшін адам өзінше таңдап алмастан, сол нәрсенің ішкі және сыртқы негізгі қасиеттерінің негізінен шығу – объективті түрде шешуге жол көрсетеді. В.Даль ММ-дерді классификациялауда мынадай пікірді айтады: “Расположение пословиц по смыслу их, по значению внутреннему, переносному, как притча, кажется, самое верное и толковое” [3].

Паремиолог ғалым Г.Л.Пермяков: “Вопрос о научной классификации пословиц и поговорок – коренной вопрос современной паремиологии, без решения которого не может развиваться сама эта наука” – деп көрсетеді [4].

Шығыс халықтары ММ-дерді ойлылардың, ақылдылардың, көрегенділердің, зейінділердің тілі деп атады.

Паремиология – ММ-дер мен әр алуан қанатты, нақыл сөздерді жан-жақты зерттеуге байланысты пайда болған тіл білімінің дербес те жаңа салаларының бірі. Көркем сөз тәсілдерінің ішіндегі қуаттысы мен құнарлысы болып саналатын ММ-дер – тіл атаулының баршасына тән, өзіндік ерекшелігімен көзге түсетін әмбебап құбылыс. Кеңестік тіл білімінде барлық тілдердің екі түрлі қызметін атап көрсетеді; оның біріншісі – қоғам мүшелерінің өзара түсінісуіне, пікір алысуына қажетті қатынас құралы ретіндегі коммуникативтік қызметі де, екіншісі – өмір шындығын, барлық болмысты өзінде бейнелеп көрсету қызметі [5]. ММ-дердің табиғатына тән қасиет тілдің осы екінші қызметіне байланысты, өйткені олар белгілі бір тілде сөйлеуші халықтың өткен өмірі мен барлық болмысының куәгері іспеттес, оның дүниетанымы мен даналығын бойында сақтап, атадан балаға, ұрпақтан ұрпаққа үзілмей ауысып келе жатқан асыл мұра, рухани қазына болып саналған. Паремиология ғылымы ММ-дерді тек тіл фактісі ретінде зерттегенімен, оларды лингвистика аясымен ғана шектеуге болмайды. Себебі ММ-дердің бойында бір ғана көркем сөз тәсілінің ауқымына сия бермейтін көптеген басқа да қасиеттер мол шоғырланған. Бұл қасиеттерді кеңінен зерттеймін деушілерге ММ-дердің шертер сыры мол. Біле білсек, халықтың дүниетанымын, болмыстың объективтік заңдылықтарын, тылсым табиғаттың сан алуан сырын ұққысы келген философ ғалымдар да, халықтың өткен өмірін, әлеуметтік-экономикалық жағдайын, әдет-ғұрпы мен діни наным-сенімдерін зерттегісі келген экономист, тарихшы, этнограф ғалымдар да тәрбие, дидактика мәселесіне байланысты педагогтар да, ауыз әдебиетіне тән көркем сөз поэтикасын зерттеушілер де, сондай-ақ басқа ғылымдардың өкілдері де ММ-дер табиғатынан өзіне қажетті мол мағлұмат табатыны сөзсіз.

ММ-дерді тіл фактісі тұрғысынан зерттеуші паремиолог-ғалымдардың пікіріне қарағанда, олар ең алдымен өзінің мән-мағынасы, мазмұны мен тұлғалық ерекшеліктеріне байланысты назар аударады. ММ-дердің шығу тарихы мен пайда болу жолдары, тілі жақын туыстас халықтар үшін ортақтығы, логикалық сәйкестік, образдылық, бейнелеу тәсіліндегі шендестік т.б. толып жатқан мәселелер паремиологияның объектісіне жатады.

ММ-дерді мән-мағынасына және тұлғалық ерекшеліктеріне байланысты топтастыра зерттеу ерекше орын алады. Бұл салада бүкіл Шығыс халықтарының ММ-дерін жан-жақты зерттеп, олардың жүйелі түрдегі ғылыми классификациясын жасаушы белгілі кеңес ғалымы Г.Л.Пермяковтың есімін ерекше атауға болады. Ал түркі халықтар тіліндегі ММ-дердің зерттелу жайына келсек, әлі күнге дейін ауыз толтырып айтарлықтай жұмыс істелмей келеді. Әрбір тіл бойынша шыққан ММ-дер жинағын [6] санамағанда, бұл тілдердегі ММ-дер ғылыми тұрғыдан аз зерттелген саланың бірі, кейбір тілдердегі бірлі-жарымды филологиялық [7] және лингвистикалық [8] зерттеулер болмаса, паремиологияның түркі тілдері бойынша әлі негізі қаланған жоқ деп айтуға болады. Басқа туысқан тілдерге қарағанда қазақ ММ-дерінің жинағын шығару, басқа халықтардың ММ-дерін қазақшаға аудару [9] сондай-ақ оларды тарихи-филологиялық тұрғыдан зерттеу жұмыстарының біршама ілгері екендігін айтпауға болмайды.

ММ-дердегі тұлғалық тұрақтылық, сайып келгенде, оның біртұтас мағынасы мен мазмұнына байланысты. Мағына мен мазмұнның тұтастығы қоғам мүшелерінің өмір тәжірибесінен алған тағылымы мен танымынан туындаған ой-пікірдің, лексикалық тұжырымның әсерлі бейне, сан алуан образбен қат-қабат астарласа, жалғаса

көмкерілуіне байланысты. Себебі, ММ-дер тұлғасына тән дәстүрлік тұрақтылық (оны паремиологияда “клише” деп атайды) қаншама берік және тіл үшін нормаға айналған стандарт болса да абсолюттік ұғым емес, ол тілдің тарихи дамуына байланысты, көрші тілдердің әсерінен, сондай-ақ тілдің ішкі даму заңдылықтарына сәйкес, стильдік қолданысқа, сөз зергерлерінің сөз саптау шеберлігіне байланысты әр түрлі өзгерістерге түсіп отырады. Бірақ бұл өзгерістер ММ-дердің жалпы мазмұн-мағынасына, бүкіл тіркеске негіз, дәнекер болып тұрған образ-бейнеге ешқандай нұқсан келтіре қоймайды. ММ-дердің осылайша әртүрлі өзгерістерге, тұлғалық модификацияларға ұшырауы салдарынан пайда болған тіл практикасында бір-ақ рет қолданыс табатын түрлерін инварианттар деп атаймыз. Инварианттардың пайда болуында белгілі бір заңдылық жоқ. Инварианттық өзгерістер автордың тек өз еркіне, асыл асты әр қырынан бір көрсетіп құбылта білетін шебердей, ММ-дердің көркемдік өрнегін, образы мен бейнелеушінің әсерін пайдаланылатын талантына байланысты [10].

Жоғарыда атап көрсеткеніміздей, кеңес ғалымы Г.Л.Пермяков [11] жинағында 200 ұлт өкілдерінің 50 мыңға жуық ММ-дерін ең жоғарғы 4 логика-семиотикалық инварианттарға бөліп топтастырған. Қазақ тіліндегі ММ-дерді мазмұн-мәніне қарай классификациялау принциптерін Г.Л.Пермяков ұсынған әртүрлі жүйедегі фактілеріне сүйеніп қарастырамыз. Г.Л.Пермяков ММ-дерді классификациялауды 5 түрлі пікірде айтып көрсетеді:

- 1) Алфавиттік классификациялау
- 2) Тақырыптық классификациялау
- 3) Генетикалық классификациялау
- 4) Монографиялық классификациялау
- 5) Лексикалық классификациялау

Осы принциптердің ішінен тематикалық (тақырыптық) классификациялау ең тиімді классификация болып саналады. Бұл пікірді кеңес ғалымдары Б.Н.Путилова, А.М.Жигулева, Ф.М.Селиванова, В.Чичеров, В.П.Андрианова-Перец, К.Самородов, В.П.Анихин т.б. да растайды.

ММ-дер – халықтың белгілі бір өмір тәжірибесінен шыққан айқын ойды үлгі-насихат, өнеге-әсиет, ақыл ретінде қысқа қайырып, көркем бейнелеп жеткізетін халықтың дана нақыл сөзі. Бұлар өзінің тақырыбы, мазмұны, мағынасы жағынан қоғамдық құбылысты жан-жақты қамтып, өмірдегі әрқилы қарым-қатынасты өткір, әсерлі етіп, көркем суреттеп отырады. ММ-дер бір дәуірдің ғана жемісі емес, олар халықтың тарихымен тығыз байланысып, біте қайнасып жатады. ММ-дер өзінің ішкі мазмұны, мағынасы жағынан әрбір дәуірдегі түрлі тарихи оқиғаларды, халықтың әдет-ғұрпын, салтын, тұрмыс дәрежесін бейнелейді. Осыған байланысты ММ-дер тақырып, мазмұн, мағына жөнінен әр алуан, әрі бай, әрі ұғымды болып келеді. ММ-дер тақырыпқа өте бай. Әрбір тақырыпта өмір құбылысының бейнеленбей қалатын түрлері болмайды. Көпшілік жұртшылық, еңбекші халықтың өмірде сезгені мен көргенінің бәрі осы ММ-дер арқылы бейнеленеді. Басқаша айтқанда, ММ-дер *“Халықтың тек қана көркем өнері емес, әрі философиясы, әрі ғылымы, әрі тәрбие құралы”* [12].

В.Даль: “ММ-дерді тудырушы қарапайым халық. ММ-дер – тарихи категория. Заман өзгеріп, халықтың дүниеге көзқарасы, әдет-ғұрпы, салты өзгеріп, білімі, мәдениеті артқан сайын, өзіне терең мазмұнды, дұрыс идеялық мағынаны талап ете бастайды. Соған орай ММ-дердің тақырыптары да молыға түседі” [3].

Ең алғаш баспа бетіне шыққан ММ-дер 1876 жылы 150-ге жуық болатын. Небәрі ол ММ-дер 7 ғана тақырыптық топқа топтастырылған. Олар:

1. Құдайға, дінге көзқарас
2. Ұят, ар. Адамшылық туралы
3. Үкімет, ел басшылары

4. Дүние, қоғам туралы
5. Үй-іші, туыскандық туралы
6. Жеке адамдар туралы
7. Табиғат, әлемге көзқарас

В.Катаринский жинағында [13] ММ-дер 21 тақырыптық топқа классификацияланып берілген. Олар:

1. Құдай, періште, діни ұғымдар	12. Байлық-кедейлік
2. Ел басшылары	13. Достық
3. Адам жөнінде	14. Денсаулық, ауру
4. Әйелдер туралы	15. Түрлі халықтар туралы
5. Балалар	16. Ұрлық туралы
6. Ата-ана	17. Қонақ және сауық
7. Білім, ғылым	18. Жануарлар мен құстар
8. Сөз	19. Үй және мүлік жайында
9. Еңбек	20. Жолаушылық
10. Жақсылық-жамандық	21. Жалпылама мақалдар
11. Шындық-өтірік	

В.Катаринский жинағы қазақ ММ-дерін ең алғаш белгілі бір жүйемен топтастырған және өте көлемді еңбек болып табылады. Бұл жинаққа енген ММ-дердің тақырыбы бай, халық өмірінің әртүрлі саласын қамтыды [14].

Әрбір халықтың рухани-мәдени өмірінде ММ-дердің атқаратын қызметі зор. Олар адамдар арасындағы қарым-қатынас қызметімен қатар өткен өмір мен бүгінгі заманды және болашақты, ұрпақ пен ұрпақтың арасын жалғастырып тұратын “*Алтын көпір*” іспеттігімен ерекшеленеді. Сондықтан да этнос өмір-тіршілігінің барлық түйіндері (салт-дәстүр, әдет-ғұрып, дүниетаным, тіршілік көздері мен тәсілдері, қарым-қатынас тағы басқа) келіп тоғысатын мақал-мәтелдердің күрделі табиғатын танып білу тек әдебиетші, тілшілердің ғана еншісі емес, оған философтардың да, халық педагогикасының да, этнографтардың да, психологтардың да тағы басқа ғылым салаларының да тікелей қатысы бар. Бұл ғылымдардың басын қосып жүрген паремиология саласы олардың мақсат-мүддесін толық қамтып, үдесінен шыға алмай жүргені белгілі. Сондықтан да болар, күні бүгінге дейін ММ-дерге бағышталған паремиологиялық және этнолингвистикалық зерттеулерде олардың саны мен сапасын, ішкі мазмұны мен мәнін айқындау, жүйелеу, классификациялау мәселесі өз дәрежесінде шешіле қойған жоқ. Бұл жағдайды біз қазақ ММ-дерінен айқын көреміз.

Бұл саладағы зерттеулердің ішінен славян т.б. Шығыс және Еуропа тілдеріндегі ММ-дерді ғылыми тұрғыдан жүйелі түрде зерттеп, оларды мазмұн жағынан классификациялау принциптерін айқындап жүйеге салған ғалымдардан Г.Л.Пермяковтың еңбектерін [15, 4, 6, 16] ерекше атау ләзім. Өйткені дәл осы дәрежедегі терең де жан-жақты зерттеуді біз басқа тілдерден, соның ішінде түркі тілдерінен кездестіре алмадық.

Г.Л.Пермяков әртүрлі жүйедегі тілдердің фактілеріне сүйене отырып, ММ-дердің мазмұны мен мәні жағынан, логикалық негізі мен тақырыптық шеңбері жағынан әмбебап құбылыс екенін дәлелдей келе, кез келген тілдегі ММ-дерді ортақ бір жүйеге салып, әртүрлі деңгей-дәрежеде: логика-семиотикалық инвариант ретінде, логика-семантикалық топ ретінде және логика-тақырыптық кіші топ ретінде іштей жіктеп, классификациялап қарауға болатынын дәлелдеп шыққан. Біз өз жұмысымызда сан алуан қазақ ММ-дерін топтастыруда Г.Л.Пермяковтың аталмыш принциптеріне сүйендік және оларды өз материалдарымыз негізінде жалғастыра түсуге, өз тұсымыздан көптеген жаңа топтарды айқындап, олардың анықтамаларын нақтылы мысалдармен көрсетуге әрекеттендік.

Мәселенің басы айқын болу үшін біз ең алдымен Г.Л.Пермяковтың ұсынған принциптерінің өзін схема түрінде келтіріп, олардың әрқайсысына мысалдар беруді жөн көрдік.

ММ-дерді мазмұн жағынан топтастырудың принциптерін қазақ тілі фактілері негізінде қарастырып көрейік.

Ең биік деңгейде тұратын, ауқымы кең, мағынасы жалпылама түрде ортақ ММ-дер тобы, жоғарыда көрсетілгендей, “Ең жоғарғы логика-семиотикалық инварианттарды” [16] құрайды. Бұл топтың өзіндік анықтамасы болуы шарт. Ол анықтама, әдетте, жалпы инварианттар тобына қатысты және оған сатыланып бағынатын өзінен кейінгі деңгейдегі ММ-дердің мазмұнын қамтуға тиісті. Басқаша айтқанда, ең жоғарғы инварианттар тобына берілетін анықтама төменгі сатыдағы оған қатысты топтардағы ММ-дердің мазмұн-мағынасын өз ішіне толық сыйғызуы керек. Ал бұл басты топқа сатыланып бағынып тұратын кіші топтардың өздері кейде іштей жіктеле түсуі де мүмкін.

Әдебиеттер

1. Фабдуллин М. Қазақ халқының ауыз әдебиеті. – Алматы, 1974.
2. Энгельс Ф. Диалектика природы. М., 1950.
3. Даль В.И. Пословицы русского народа. М., 1957.
4. Пермяков Г.Л. Основы структурной паремиологии. М., 1988.
5. БСЭ. Москва, 1978, том 30, 465 б.
6. Пермяков Г.Л. Пословицы и поговорки народов Востока. М., 1979.
7. Закиров С. Роль пословиц и поговорок и их бытования // “Ленинчил жаш”, 1957. 13.02.
8. Аннонурова А. Синтаксические особенности туркменских пословиц и поговорок. Ашхабад, 1960.
9. Әлімбаев М. Мақал-мәтелдер. Маржан сөз. Алматы, 1971.
10. Қайдар Ә.Т., Тұрабаева Ф. Қазақ мақал-мәтелдерінің авторлық-стильдік инварианттары жайында // Қаз ССР ҒА Хабарлары. Тіл мен әдебиет сериясы. Алматы, 1982, № 37.
11. Сәрсенбаев Р. Қазақ мақалдары мен мәтелдерінің лексика-стилистикалық ерекшеліктері. Алматы, 1961.
12. Жұмалиев Қ. Абайға дейінгі қазақ поэзиясы және Абай поэзиясының тілі. Алматы, 1948.
13. Ораторское искусство. Хрестоматия. М., 1978.
14. Қазақ әдебиетінің тарихы. Алматы, 1960.
15. Пермяков Г.Л. Избранные пословицы и поговорки народов Востока. Москва, 1968.
16. Пермяков Г.Л. От поговорки до сказки. М., 1970.

АБАЙДЫҢ «ОНЕГИН ОБРАЗЫ» ТУРАЛЫ ТҰЖЫРЫМДАМАСЫ

Абайдың эпистолярлық роман сюжет ағысы характердегі зор әлеуметтік-қоғамдық сипатты мазмұнға, ондағы автор ойына қарай бет бұрған. Адам мен адам қатынасы, яғни сюжет, Пушкин өзінің романында Онегинді тірі қалдырса, Абай романында трагедиямен аяқталады. Бұл ретте Абай қазақ жігіттерінің намысын биік қойғандығын көрсетеді. Себебі, ер жігіттің табиғаты «морт» сынғыш келеді. Ал әйелдің соқпа дерттен сына қоймайтыны табиғатынан белгілі. Уақыт теперішінен жапа шеккен кейіпкердің сюжеттік жолы тартысқа толы. Сюжет кейіпкерді жегідей жейтін философиясынан трагедиялық тығырыққа тіреледі:

Абай: Ішім өлген, құр денем сау, Босқа үрейім жүр менің. Жарамайды бекер алдау, Теңің емес мен сенің.	Пушкин: Но я не создан для блаженства; Ему чужда душа моя; Напрасны ваши совершенства: Их вовсе недостойн я.
--	---

Онегин – өз ғашығынан бас тартады? Не үшін мен сенің теңің емеспін дейді? Ішім өлген, құр денем сау деген сөздерді қалай түсінеміз? Ол үшін дат философы Серен Кьеркегорға жүгінсек: "Культнаслаждения ведет человека к разочарованию, нравственному переутомлению и отчаянию; спасти от всего этого может только выбор противоположного серьезного и строгого отношения к жизни, благодаря которому она и получает высший смысл, не только не лишаящий ее красоты, но, наоборот, придающий ей действительную внутреннюю красоту". Ия, шырылдауық шегіртке секілді ала жаздай ән сап, би билеп жастық жалынның соңында кеткен Онегин өзінің қателігін ішкі дүниесі өлгенше түсінбей жүре бергені несі? Келесі жолдарға назар аударсақ:

Пенде көрген бар қызықтың,
Бәрін ішкен сұм жүрек.
Айныған соң, сен жолықтың,
Айтып-айтпай не керек?!

Ойлап қарасам, Абай мен Онегин малдың, әйелдің, мансаптың, баланың да, биліктің, байлықтың да т. б. дүниедегі түрлі қызықтардың бәрін ішкен Абай мен Онегиннің жүрегі неліктен сұм? Екеуі де пенде көрген, қарапайым адамдар ұмтылатын мақсаттар оларға мақсат болмаған. Көп адам қазір бай болсам, үйім болса, қызмет істесем, әйелім болса деген секілді пенделік қызықтарға жету үшін көп еңбек сіңіреді. Ал Абайда жастайынан бәрі болған, жалпы Онегинде де. Сондықтан Абай шығармашылыққа ерте келген деп ойлаймын. Қарапайым кедей отбасында туылса, Абай да мүмкін бірнеше жылын пенде көрер қызыққа арнауы мүмкін бе еді... кім білсін?

Бала сүйер жар сүйерден,
Түк неме жоқ, тұр денем.
Сен – тоты құс бақта жүрген,
Қай жерімнен пар келем.

Пушкиннің Онегині қанша көз-жасыңды көрсетсең де, «жүрегім селк етпейді! Өзіңе лайықсыз күйеу неге керек? Ертең шығарын шығып алып, өкініп отырғаныңды қаламаймын. Көңіліңді алдырамын, мен сондай адаммын дейді. Бірақ, осы орайда Серен Кьеркегорға қайта оралсақ: «Егер менде сенім болса мен ешқашан Регина Ольсенді тастап кетпес едім» деген екен. Осы жерде «сенім» деген ұғымға тоқталайықшы.

Басы қатты, сұм жүрегін
Тоқтата алмай кетті де.
Сорға біткен көкірегін
Сендіре алмай өтті де.

Онегин – өзінің жаман адам екеніне нық сенімді. Ал кімде-кім бір нәрсеге нық сенімді болған жағдайда, ол адамның іс-әрекеттерінен сол сенімнің нәтижесі көрініп тұрмай ма? Шәкәрім атамыздың «Тәңірін іздеп бір мың құл» деген өлеңі бар. Соны оқи отырып мен мынандай қорытындыға келдім: Бір мың құлдың ешқашан күмән келтірмейтін, айнымайтын, СЕНІМІН іздеп сергелдеңге түсіп, сол сенімді табу жолындағы қиындығы туралы ой қозғалады.

Бүгін шын бар, ертең шын
Керегі жоқ бұлардың,
Айнымайтын шын керек,-

деп Шәкәрім атамыздың шырылдап шындық іздеуі айнымайтын сенім іздеуі ғой...

<p>Ерге барған ер танымай, Ер қызығын кім көрер. Шығарына жол таба алмай, Қайғыменен босқа өлер.</p>	<p>Бұл жолдардың мәнін алай түсінеміз? Лермонтов өлеңдерінде «теплая вера», яғни жылы сенім деген ұғым бар. Еріңді толық танымай, біліп алмай «жақсы жігіт шығар деген үміттемін» деп бас жоқ көз жоқ ерге баруың, сол «жылы сенімің». Ондай болған жағыдайда, ерің көңіліңнен шықпаса, еріңнің қызығын қайдан көресің? Абайдың айтпағы да осы ғой деп ойлаймын.</p>
<p>Абай:</p>	
<p>Айнығыш ер тартса салқын, Бал сұрасаң, береді у. Қазымырлап сөздің артын... Қасиеттен бетті жу.</p> <p>Бүгін сүйсем, сені алсам – ертең шалқып, Суып қайтар көңілім желше шалқып. Қуартып, қайғыменен суалтамын, Біреудің қызыл гүлін тұрған балқып.</p>	<p>Дүниенің бар қызығының бәрін ішкен Онегин ең соңында тұрлаусыз адамға айналады. Бәрінен айниды. Өз өмірінде нәпсінің шексіз салтанат құруына жол берген Онегин, енді жерімегенде, өмірден, қатын-қалаштан, байлық пен мансаптан, айнымағанда енді басқа амалы бар ма? Дүниедегі ең қасиетті зат «адамның көңілін» қалай болса солай қалдырып, қайғымен суалтып, қуартып жүрген адам әрине бал сұрасаң, орнына у береді.</p>
<p>Мен – сынық жан, жамағанмен Түзеле алман, түрленіп. Теңің емес, біл, саған мен, Не қыласың кірленіп?!</p>	<p>«Ер адамның табиғаты – морт : сынбасын, сынса оңалуы қиын деген астарды оқимыз Абай өлеңінен. Тек ар мен ұят сынбасын, қалған қылық іс-әрекеттердің бәрі орынды, бәрі сыйымды дейді хакім» [31, 28] . Орыстарда «Береги честь с молоду» деген өте жақсы сөз бар. Жастайынан ес білгелі адам өз ар-ұятын қорғау керек.</p>

<p>Әйел өлмес соқпа дерттен, Сауыға алмас сынған ер. Мен – көмірмін қалған өрттен, Енді рұқсат бізге бер.</p>	<p><i>Әйелдің қырық жаны бар.</i> Қатын қалса бай табар. Бала қалса мал табар. Шыбындаған шыбын жан Қайда барып жай табар?! – деген өлең жолдар әйел қандай қиындық болса да шыдамды, төзімді келетін табиғатымен ер адамнан ерекше. Соқпа дерттен әйелдің өлмейтіні осыдан. Ішкі рухани дүниесі сынып кеткен ер адамның оңалуы қиын іс. Сауыға алмайтыны да сондықтан.</p>
<p>Бар денемнің бәрі – бір мұз, Қайрылуға жарамас. Мына дәулет, мына асыл қыз, Болды маған арам ас.</p>	<p>«Без голода и без холода нет прогрессий» деген орыстың сөзі бар. Адам қиыншылықтарды көру керек. Қуанышпен қатар қайғы-қасіретті де, көз жасты да көру керек. Және жеңе білу керек. Бақшада қаптаған арам шөп секілді емес, адамдарға пайдалы тауар болу керек. Қазіргі заманда әкешешесінің үлде мен бүлдеге қапталған жастары өте көп. Олар ештеңеге тырыспайды. Мақсат жоқ. Ақша бар. Дүниедегі бар қызықтың бәрін көріп жалғанды жалпағынан басып жүр.</p>

ІШКІ ҚЫЗЫҚ

СЫРТҚЫ ҚЫЗЫҚ

болып бөлінеді. Адамдардың көбісі сыртқы қызықты көріп алып, жалпы өмір қызығын көріп біттім деп ойлайды. Сыртқы қызықты қуып кетсең, сыртқы қызық арам ас болады соңында. Онегинге – дәулет пен асыл қыз арам ас болды.

<p>Болса да сән-салтанат, қызық, әсем, Тез жалығып айнымын, тұрлауым кем. Сақтасар, ардақтасар кісі болсам, Жалғанда сенен басқа жанды алмас ем.</p>	<p>«Онегин сөзі» өлеңінен үзінді. Онегин неліктен тұрлаусыз жанға айналды? Қарап отырсақ, Абайда да сән-салтанат, қызық, әсем көп болды. Онегинде де. Бірақ, Онегин нәпсісін тыя алмады. Бас көзімен, көңіл көзімен ештеңені ойлай алмады дер кезінде. Мәшһүр- Жүсіптің «Нәпсі де рухсыз жандарды» деген өлең жолдары бар. Ер адам дегеніміз – рух. Рух – ешқашан айнымайды. Ал рухынан айрылған жан, ЖАН емес ол – ТӘН. НӘПСІ. Халықта «ол өте жақсы жан еді» деп айтып жатады. Сонда айтып жатқаны адамның жаны ғой. Тәнін айтып тұрған жоқ қой. Міне, жанды таза ұстаудың маңызы осында. Ал жанды таза ұстау үшін ең алдымен тәнді таза ұстау керек. Хайуани жаныңды жеңе білген жөн.</p>
<p>Абайдың Татьянасы:</p>	
<p>Ақылы бар, ықтиярлы, Пенде теппес өз жарын.</p>	<p>Онегинге Татьяна осылай тіл қатады. Онегин суық ақылмен ойлап тұр. Ақылын</p>

Ерік иеде, пенде зарлы, Не білер не боларын?	жүрегімен байланыстыра алмады. Қыз көңілін ұсынып тұрса, ақыл айтқаны несі?!
---	--

Абайдың Онегинді сомдаудағы ашылмай қалған қырларын ашуға тырыстық. Абайдың пікірінше, адамзат керуені даму бағытын дұрыс ұстанбай отыр. Қарын қамына беріліп, рухани жұтаңдыққа ұшырауда. Бүкіл дүние қауіпті дағдарыста. Қай тарапқа қаңғырарын білмейтін Онегин бейнесінің астарында, міне, осы әлемдік бәлелі құбылыс жатыр. Романның эпосқа тән кең құлаштылығы, нақтылы өмірмен байланысы осындай болғанда, жеке адам характерін жасау жағынан қалай көрінеді? Міне, бұл рөлді адамның ішкі жан дүниесінің шетсіз-шексіз құбылыстарына тіл бітірген Абайдың «Евгений Онегин» романы Пушкин романынан артық болмаса кем емес.

Әдебиеттер

1. Абай журналы, Абай даналығы. Дәуір баспасы, 4/2006.
2. Абай тілі сөздігі. – Алматы: Жазушы, 1988.
3. Нұрқатов А. Абайдың ақындық дәстүрі. Алматы: Искандер, 2010.
4. Эткинд Е. Поэзия и перевод. – Москва: Издательство, 1953.

Л. Н. Дәуренбекова
Астана қ.

**ӘДЕБИ АУДАРМАНЫҢ ТҮПНҰСҚА МӘТІНІНЕ
СӘЙКЕСТІГІН АНЫҚТАУ ЖОЛДАРЫ**

Соңғы жылдары еліміздегі аударманы оқыту теориясы тәжірибеге байланысты жан-жақты даму үстінде. Аудармашыларды оқыту әдістемесінің де әдеби бағыты кең құлаш жайып келеді. Аударма тек тілдік тұрғыдан ғана емес, әдеби тұрғыдан да сарапталынып, түрлі деңгейлер әдісі кешенді түрде қолданылуда. Әдеби аудармаларды талдау, бағалау жұмысына сәйкестіктің де теориясын кеңінен қолданғанымыз дұрыс.

Көркем аудармадағы коммуникативтік мақсат – ол автор концепті. Аударманы бағалау кезінде де біз осы мақсаттың қай дәрежеде орындалғанын сипаттауымыз қажет. Сондықтан да мәтіндегі автор концепті ерекше айқындайтын негізгі бөлшектерін атасақ, оларды салыстыру жұмысы арқылы сәйкестіктің қандай деңгейде жасалғанын айта аламыз. Қос мәтіннің өзара сәйкестігі әр түрлі деңгейде болуы мүмкін. Салыстыру салғастыру жұмысының нәтижесінде студенттер алдымен аудармадағы заңды сәйкестік теориясы бойынша сегменттердегі мақсат, эмотивтік функция, ситуация, ситуацияны бейнелеу тәсілі, синтаксистік құрылым, семалық ұғымдар, образдар т.б. түпнұсқадағы негізгі белгілердің аудармада сақталуына талдау жүргізу арқылы аудармада қолданылған тәсілдерді айқындап, аударманың мағыналық және коммуникативтік жақтарын, аударманың коммуникативтік моделінің концептуалдық және терминологиялық аппараты, аударма ісі тактикасы мен стратегиясының негіздерін анықтайды.

Көркем аударманың негізгі мақсаты – мәтіндегі ақпаратты образды түрде көркем жеткізу. Аударманың түпнұсқамен тепе-тең дәрежеде сәйкестікке жетпеуі, көркемдік дәрежесінің төмендігі, ең алдымен түпнұсқа тілін, сөз мағынасын түсінбеуден туады. Сондай-ақ, тәжірибелі және мәтінді терең түсінген аудармашының өзі авторды қабылдай алмай қиналуы мүмкін. Сондай кезде қаншалықты тырысқанымен аудармашы автор стилінің терең иірімдерін таба алмай, түпнұсқаға сай үйлесімділік тудыра алмайды.

Оқырман үшін аударма түпнұсқаның жазылған кезеңінен хабар беріп отыруы керек. Себебі, көркем аудармадағы ақпараттарды қабылдау арқылы мәтінмен жеке байланысқа

түседі. Яғни, қабылданған мәлімет рецепторға терең ықпал етеді. Оқырман мен мәтін арасында коммуникативті әсер пайда болып, прагматикалық байланыс орнату үшін, аудармашы алдымен өзіне фондық ақпаратты қалыптастыру керек. Академик В.С. Виноградов: «фондық ақпаратты қалыптастыру дегеніміз – қажетті жағдайда белгілі бір ұлтты, мемлекетті жан-жақты танып білу» [1, 25 - б.], – деген анықтама береді. Яғни ақпараттық фон – белгілі бір ұлтқа ғана тән ерекшеліктерді қамтиды. Аудармашы аударатын тілінің ұлттық дәстүрін, мәдениетін, тұрмыс-салтын, рухани құндылықтарынан жан-жақты мағлұмат ала отырып, сол ұлт жөнінде өзіне жеткілікті ақпарат жинауы тиіс. Аудармашының аударатын мәтін жөнінде фондық ақпараты мол болса, аударатын мәтінін де терең түсініп, түпнұсқаға сәйкес аударма жасай алады.

Аудармашы түпнұсқа мазмұнын түсінумен қатар, ондағы лингвистикалық және ситуативті мәтіннің мазмұнын түсініп, нақты тұжырым жасауы керек. Жалпы, түсіну ұғымы көркем шығарманың композициялық құрылымымен толық танысуды мақсат етеді.

Түпнұсқатілі мен аударма тілінің семантикалық құрылымының көркемдік, мағыналық, эстетикалық сипаттарын дәл сәйкестіру сөз, буын, сөйлем құрудан басталады. Кейбір сөздерді аудару кезінде аудармашы түпнұсқадағы тілдік бірліктерге қайта-қайта орала отырып, сөздіктегі сөздің түпнұсқада берілген сөздің мағынасын аша ала ма, жоқ па, соны анықтайды. Аудармада орнын таппай, олақ қолданылған сөзкөркемдік, танымдық, тағылымдық, эстетикалық әсері мен эмоциялық реңкінен айырылады. Яғни, түпнұсқадағы белгілі бір сөзді тәржімалағанда оны мен ұғымдас, мәндес келетін бар сөздерді саралап, көркемдік логикаға сүйене отырып, солардың ішінен нақ сол қалыпқа, көрініске жазушының бейнелеп отырған өмір көрінісін дәл беру үшін аудармашы: күрделі балама, жәйбалама, макробалама, гипербала маларды дәлтауып, сөйлем құрылысына қарай сәйкескестендіру керек.

Аударылған көркем шығармаларды талдау барысында, аудармашылардың аударып отырған мәтінін оқырманның қабылдау, түсіну ерекшеліктеріне сәйкестендіру үшін, аударма теориясындағы түрлі әдіс-тәсілдер қолданылады. Атап айтқанда, лексикалық-семантикалық трансформациялар:

- жіктеу (дифференциация) – бір сөзді бірнеше сөз арқылы көпқырлылығын көрсету.
- Нақтылау (конкретизация) – аудару барысында сөздің толық және тура мағынасын беретін сөзді табу (анықтау).
- Ұлғайту (генерализация) – қысқамағыналысөздердіңмағынасын (жалпылау) ұлғайтыпкөрсету.
- Мағыналық даму (смысловое развитие) – түпнұсқадағы немесе аударма тіліндегі сөзді немесе сөз тіркесін аударғанда бірліктерге айналдыру. т.б.

Жалпы, түпнұсқа мен аударма мәтін арасындағы сәйкестік түрлерін жинақтап көрсетсек:

- аударма мәтін мағыналық-құрылымдық жағынан түпнұсқаға сәйкес болуы;
- түпнұсқадағы мағынаны дәл беру үшін, әрбір сөздің, сөз тіркесінің аналогтарын дұрыс тауып, бірі-бірімен сәйкес қиыстыру керек;
- аударма мәтінде түпнұсқа тіліне сай бейнелеу тәсілдерін қолдану.
- диалогтарды аударудағы сәйкестікке назар аудару қажет.
- аударма барысында түпнұсқа тіліне тән ұлттық ерекшеліктерді білдіретін реалий сөздерге түсініктеме беріп отыру.
- тек бір мағынасы бар сөздерді, сөз тіркестерін аударғанда лексикалық сәйкестіктер орнайды. Оған: терминдер, атауыш сөздер, географиялық атаулар т.б. ұйымдардың атаулары жатады. Оларды түпнұсқаға сәйкес беру үшін, транскрипция (сөздердің дыбысталуын), транслитерация (графикалық формасын), калькалау әдістері пайдаланылады.

- түпнұсқадағы мақал-мәтел, фразеологизмдердің аударылатын тілден семантикалық сәйкестіктерін табу.

– түпнұсқада қайталанып берілетін кейбір ой қайталаулар аударма барысында қысқартылғанымен мағыналық сәйкестік сақталыну керек.

– аудармашы аударма барысында шығармашылық еркіндікті қолданғанымен, негізгі ойдың желісінен ауытқып кетпеуі керек.

Көркем туындыны аударған кезде күрделі сұрақтар туындайды, олардың тамырына үңіліп, түпнұсқаның рухын сезіне отырып, өз көңілін қалағандай аударған дұрыс. Аудармада шығармашылық еркіндіктің түпнұсқаның шеңберінен шықпай, автордың бар стилін сақтай отырып, аударманы оқуға жеңіл және тартымды етіп шығаруды, сондай-ақ, түпнұсқаның ықпалына түсіп кетпей, оның барлық бояуын, ырғағын, ой астарын ана тілінің заңды жүйесінде жеткізе білу керек.

Мәтіндерді талдаудың әдеби стилистикалық әдіс-амалдары, түпнұсқа мен аударма мәтін арасындағы коммуникативтік, функционалдық қарым-қатынастарын айқындау, сәйкестік мәселелерін саралайды.

Орыс аударматануындағы қалыптасқан эквивалент деңгейлері арқылы да, аударманың түпнұсқаға қаншалықты сәйкес аударылғандығын анықтап беруге мүмкіндік туғызады. Негізінен олар, түпнұсқадағы мазмұнның, семантикалық-стилистикалық, функционалдық ақпараттың дәл, сәйкес берілуін эквиваленттік деп атаған. Мәселен, В. Комиссаров эквиваленттіліктің бес типін анықтайды:

- 1) Коммуникация мақсаты;
- 2) Жағдайды бейнелеу дәрежесі;
- 3) Жағдайды бейнелеу тәсілі;
- 4) Мәтіннің баяндау құрылымы;
- 5) Лексикалық-семантикалық бөлшектерінің түпнұсқамен бірдейлік дәрежесі.

Құрылымдық деңгейлік зерттеу әдісін де В. Комиссаров аудармалар арасындағы сәйкестік қатынастарын айқындауға қолданады. Аударма мәтін мағыналық-құрылымдық жағынан түпнұсқаға сәйкес болуы;

Бір-бірімен байланысқан осы белгілер арқылы аударма мәтінге баға беруге болады. Ең бастысы мәтінді талдау үшін түпнұсқаның коммуникативті функционалды белгілері назарда болады. Түпнұсқаның функционалдық белгілеріне: мәтіннің жанрлық, стильдік ерекшеліктері, идеясы, мазмұны, тарихи дамудың қай кезеңде жазылғандығы, автордың стильдік даралығы және түпнұсқаның лексикалық-грамматикалық құрылымы қарастырылуы тиіс.

В. Швейцер ұсынған эквиваленттіліктің деңгейіне назар аударайық:

- 1) прагматикалық деңгей;
- 2) семантикалық деңгей;
- 3) синтаксистік деңгей;
- 4) құрылымдық деңгей.

Аударма теоретигі В. Гарбовский Швейцердің ұсынған эквиваленттіктің типтерін [2, 42-б.], В. Комиссаровтың ұсынған бес түрлі деңгейлерімен [3, 65-б.], салыстыра отырып, коммуникация мақсатының деңгейі прагматикалыққа (мәтінді қалай жеткізу керек), жағдайды сипаттау деңгейі – семантикалыққа (не туралы айту керек), мәтіннің құрылымдық деңгейі – синтаксистік деңгейге (сөйлемдердің элементтерін қалай орналастыру керек) сәйкес келетіндігіне назар аудартады.

Аудармашы қызметінің құрылымынан аудармашының қай деңгейде нақты шешім қабылдайтыны анық көрсетілген. Айта кететін жайт, аудармашының осы деңгейлердің қай қайсысында болсын қабылдаған шешімі келесі деңгейлердегі шешім қабылдауларға да (тілдік тұрғыдан, стильдік тұрғыдан және т.б.) түрткі немесе негіз болатынын көруге болады. Бұдан аталған құрылымның деңгейлерінің өзара тығыз байланыста екеніне көз жеткізуге болады.

Түпнұсқа мәтіндегі әрбір сөздің функционалдық, коммуникативтік, мазмұндық жағынан баламалары табылып, бір-біріне сәйкес қиыстырылған аударма, бара-бар аударма дәрежесіне жетеді. Демек, адекватты аударма аударылып отырған тілдің

мазмұнымен қатар, құрылымдық, стильдік, лексикалық және грамматикалық ерекшеліктеріне сәйкес неғұрлым дәл, эстетикалық және функционалдық жағынан түпнұсқаға тепе-тең саналатын поэтикалық мәтін.

Сонымен, аудармашы міндеті аудару барысында түпнұсқаның жазылған кезеңін, қабылдаушы оқырман деңгейін, екі елдің тілдік психологиялық, категорияларын ескере отырып, ең бастысы мағыналары бір-бірімен сәйкес келетін туынды жасау.

Техника, құжат, заң, экономикалық т.б. мәтіндерді аударуда арнайы тілдік заңдылықтар сәйкестіктері талап етілсе, көркем аударма мәтіні мұндай заңдылықтарға бағына бермейді. Филологияда түпнұсқа мен аударма мәтінді салыстыра қарастыру барысында олардың арасындағы сәйкестік деңгейлерін дәйекті бағалау үшін лингвистика мен әдебиеттанудың көмегіне сүйену зерттеудің сапасын арттыра түсетінін естен шығармау керек.

Лингвистика сөйлемдегі интонациялық бағыттардың сәйкестігіне мән берсе, әдеби шығарма аудармасы ой интонациясының дұрыс берілуіне көп көңіл бөледі. Аударма мәтін мен түпнұсқа мәтіннің коммуникациялық мақсатын салыстыра отырып, тәржіма сапасын айқындауға болады.

Нақтырақ айтқанда, көркем аудармадағы сәйкестік – түпнұсқа мен аударма мәтін араларындағы тепе-теңдік мәселелерін қарастырады.

Әдебиеттер

1. Виноградов В.В. О теории художественной речи. – М.: 1971. - 231 с.
2. Комиссаров В. Теория перевода. – Москва: Высшая школа, 1990. -250 с.
3. Швейцер А.Д. Теория перевода. Статус проблемы, аспекты. –Москва, 1998. – 118 с.
4. Гарбовский Н.К. Теория перевода. – Москва: МГУ, 2004. – 543 с.

**Е. Жұпархан
Л. А. Серғазы
Астана қ.**

Ә. КЕКІЛБАЕВ ПЕН С. ЖҮНІСОВТЫҢ ДРАМАЛЫҚ ШЫҒАРМАЛАРЫНДАҒЫ «АБЫЛАЙ ХАН» БЕЙНЕСІ

Әдебиет – өмір айнасы демекші, сонау сан-қилы заманнан бері келе жатқан қазақ халқының асыл мұрасы, мәдени және рухани байлығының келбеті қазіргі ұрпақты сусындатқан сөз өнері. Қазіргі таңдағы әдебиетіміздегі өзекті мәселелердің бірі – драматургия саласы болып табылатындығы сөзсіз.

Қазіргі қазақ драматургиясы – ХХ ғасырдағы классикалық әдебиетінің дамуының заңды жалғасы. Драматургия –көркем әдеби тек (драма, трагедия, комедия) жанрының өнернамалық жүйесі. Қазақ сөз өнерінің дәстүрлі негізі әдебиет шығармалары фольклор мұраларында (би-шешендер сайыстары, ақындар айтыстары, жар-жар, беташар, алтыбақан, т.б.) негізі қаланған ұлттық сөз өнерінің бұл саласы қазақтың рухани мәдениетінің әлем өркениетіндегі көрнекті орынды да танытты. Драматургия шығармалары қаламгерлердің тарихи кезеңдердегі халық тағдырын көркем шындық поэтикасы заңдылықтары аясында бейнелеуімен ерекшеленеді.

Драма-(грек.drama-қимыл-әрекет) - сахнаға арналған, уақиғаны, оған қатысушы кейіпкерлердің іс-әрекетін, көңіл-күйін көрсету арқылы баяндайтын әдеби шығармалар. Драмаға уақиғаның қызу тартыс құрып, мейлінше шиеленістіріп, шарықтау шегіне әбден жеткізіп барып тану - айрықша тән қасиет[1;125].

Драматургиядағы шығармалар – әдебиет оқырмандары мен театр кино көрермендеріне арналған көрнек өнері(көркемөнер) рухани құндылықтары болып табылады.Қазақ топырағында драматургияны дамытқандар қатарында Ж.Аймауытов, С.Сейфуллин, М.Әуезов ,Б.Майлин, І.Жансүгіров, С.Мұқанов,Ғ.Мүсірепов, Ж.Шанин пьесалары ұлттық классикалық дәстүр жолын қалыптастырады және т.б толқын драматург –қаламгер шығармашылығы арқылы жалғасты [2;114].

Тәуелсіз Қазақстанның жаңа әдебиеті дамуының үдерісінде қазақ драматургиясы игерген өзекті мәселелердің бірі-ұлттық тарихымыздағы ақтандақ болып келген тақырыптарды көркем шындықпен жазу. Қазақтың ұлттық тарихындағы дербес мемлекеттік құрылыммен қалыптасуымызға, халық болып танылып, сақталуымызға қайраткерлікпен – көсемдікпен өмірін арнап, еңбек еткен хандарымыздың (Керей, Жәнібек, Абылай, Кенесары) би-шешендеріміздің (Төле, Қазыбек, Әйтеке т.б.) ақын-жырауларымыздың

(Асан Қайғы, Бұхар, Махамбет т.б) ғұлама ағартушыларымыздың, қоғам қайраткерлерінің (Әбунасыр әл-Фараби, хакім Абай Құнанбайұлы, Ыбырай Алтынсарин, Шәкәрім Құдайбердіұлы, Мұхтар Әуезов, Сәбит Мұқанов) т.б ондаған тарихи тұлғаларымыздың сөз өнері туындыларындағы көркем бейнеленуі жаңаша серпінмен өркендеді.

Драматургия саласында да халық ықыласпен қабылдаған тың туындылар жазылып, республика театрларының сахналарында қойылумен келеді. Сәкен Жүнісовтың «Кемеңгерлер мен көлеңкелер» (Сәбит Мұқанов, Мұхтар Әуезов, Ғабит Мүсірепов бейнелеріне арналған), Әбіш Кекілбаевтың «Абылай хан», М.Байсеркеұлының «Абылайханның ақырғы күндері», «Кек қылышы Кенесары» т.б. [3;45].

Сәкен Жүнісов, Әбіш Кекілбаев шығармаларында Абылайхан заманы - қазақ халқы үшін қасіреті мол жаугершілік, зобалаңы көп кезең болып суреттеледі. Атақты елбасы, қолбасы, дипломат, терең ойдың иесі Абылай тарыдай шашыла қоныстанған қазақ халқының басын біріктіріп, тұтастықты ұстау үшін жарғақ құлағы жастыққа тимеген әрекеті шығармалардың негізгі оқиғасына айналған.

Тартыс пен мінез – драматургия жанрының ең негізгі өзегі. Драмалық шығармадағы тартыс - қарама-қарсы ниеттегі қаһармандар бойындағы ішкі және сыртқы әрекеттерімен тығыз байланысты. Кез келген драмалық шығармада тартыс пен мінез қызметі солғын болса, ол – шығарма көркемдігін төмендетуге апаратыны белгілі. Мінез мәселесін ашуда да әр суреткердің амалы әр түрлі [4;69].

Сәкен Жүнісов, Әбіш Кекілбаев шығармаларында Абылайхан заманы - қасіреті мол қазақ халқы үшін жаугершілік, зобалаңы көп кезең болып суреттеледі. Атақты елбасы, қолбасы, дипломат, терең ойдың иесі Абылай тарыдай шашыла қоныстанған қазақ халқының басын біріктіріп, тұтастықты ұстау үшін жарғақ құлағы жастыққа тимеген әрекеті шығармалардың негізгі оқиғасына айналған.

С.Жүнісовтің “Абылай хан” киносценарийі және Ә.Кекілбаевтың "Абылай хан" атты халықтық қаһармандық драмалық дастаны өмірге келді. Аталған сахналық көркем шығармалар (драмалар) республиканың әр театрларында сәтті қойылып келеді. "Абылай хан" халықтық қаһармандық дастаны еліміз тәуелсіздік алған жылдары да, сол тәуелсіздік жолында қызмет еткен ел басшыларын көркем бейнеледі. Пьеса үш көріністен тұрады.

Бірінші көріністе тарихтан өзімізге мәлім Сабалақ атымен жүрген жас Абылаймен кездесеміз.Ұрыс майданында жоңғар ханы Қалдан батырдың ұлы Шарышты өлтіріп, батырлығымен танылады.

Екінші көріністен аң аулап жүріп, қапияда кез болған ойраттардың тұтқынына түскен батырдың жан арпалысына кездесеміз. Батырға көмекке келетін сұлу Күлпаш оған көңілі кетіп, олардан Әмір Сана туады. Абылай зынданнан өзінің шешендігімен, тапқырлығымен құтылады.

Үшінші көріністе оқиға шиыршық ата түседі. Бұл көріністе қазақтың өз ішіндегі бітпес дауға кездесеміз. Қазақ шонжарлары қалмақ шапқыншылығынан қорқып, Әмір Сананы қайтаруды талап етеді. «Еркек тоқты құрбандық» деп түсінген хан баласын Ресейге өткізіп жіберуге мәжбүр болады. Автор Абылайханның түйдек-түйдек ойлары арқылы көпке ой сала біледі: «Сыртта-лаң, іште-жылан. Шытырман да шырғалаң. Алға тартсаң-алдыңнан, қияға тартсаң етегіңнен. Жармасып жатқан жау өңшен». Бір жағынан орысы, бір жағынан жоңғары мен қытайы қысқанда да сол қазақтың өз ішінің дау-жанжалы біткен бе? Осындай сан сауалға жауап іздеген Абылайханның түйінді шешімін:

Азаттықтың қамы үшін,

Болашақтың бағы үшін,

Ұлы жорық бастаймын,

Айналайын әлеумет,- дегенінен көруге болады [5;336].

Ә.Кекілбаев ақ өлең үлгісімен шебер драмалық дастан жасаған. Абылай хан мен Кейуана, Абылай мен Қалдан, Абылай мен Күлпаш араларындағы диалогтарда елге, жерге, ата-жұртқа деген терең сезім, елін жаудан сақтау амалдары ғана сөз болады.

Қалдан мен Абылай арасындағы диалог-тартысты Әбіш Кекілбаев қасиетті қара сөздің киесімен, шешен төгілту, жұмбақтату арқылы екі хан арасындағы бітіспес дауды, тартысты шебер бітістіреді.

Сәкен Жүнісовтің “Абылай хан” киносценарийі Абылай туралы қазақ халқының алғашқы көркем фильмінің басы. Сценарий—екі бөлімнен тұрады. Бірінші бөлім - “Сабалақ - Абылай”, екінші бөлім – “Абылай хан” деп аталады.

Бірінші бөлімде: Абылайдың бала күнінен, бозбала, жігіттік қалыптасу кезеңдеріндегі әрекеттері заманымен суреттеледі яғни сабалақ атанып жүрген ол енді жауды ойсыратқан батыр атанады. Мысалы, бұған дәлел Абылайдың жекпе-жекте Қалданның ұлы Шарышты жеңуі. Екінші бөлімінде: сұлтандық кезінен басталып, хандық құрған уақыттары аралығындағы көріністерімен жалғасады.

Кинодраматург Сәкен Жүнісов сценарий экспозициясын мына көріністерімен ашады: “Алай-дүлей қара ала торы ала қою түгіндей аунай көшкен қат-қабат қалың бұлт. Шудалана көшкен бұлттың қайсыбірі алыста, көк аспанның дәл астын да көрінсе, енді бір тобы жабағыдай, бірде тұтасып, бірде сөгіле жыртылып, сеңсең қара қойдың жүніндей жалбырап, дәл қол созым жерде бауырымен жер сыза өтіп жатқандай. Сайсүйегінді сырқыратып, құйқа тамырыңды шымырлатқандай зарлы қобыз үні, қобызға қосыла салған қобызшы үні.

Киносценарийде бірнеше оқиғалар қатары суреттеледі. Драматург-жазушының тарихи тақырыпты жақсы меңгергендігіне білетіндігіне – сценарий мәтінін талдау барысында көз жеткіздік. Әсіресе, ХҮІІІ ғасырдағы хандық дәуірде қазақ халқының ауыз-екі қарым-қатынас сөйлеу тілін, хан-сұлтандар сарайы маңындағы шағын топтың лексикасын да өз дәрежесінде келтіреді

ХҮІІІ ғасырдағы екі алпауыт, айлалы мемлекет: Ресей патшалығы мен Цин империясының өз ара саясатының арасында құрбан бола жаздаған “жабайы далалық” көрші екі ел: қазақ пен қалмақ арасындағы ғасырларға созылған қан төгіс, жауласуларын бала Әбілмансұрдың (ауырып жатып, сандырақтап): ”Жібермеймін, жібермеймін. Мен сені үйретемін. Қыл бұрау салып үйретемін. Сен қалмақтың жылқысы болсаң, мен қазақтың ұлымын. Үйретемін. Жауға саламын. Жау, жау! Тарт садақпен. Құлады, құлады... Әне, әне, қаптап келеді... Жоқ-оқ, ала алмайсың! Аттан, аттан!”

Драматург С. Жүнісов жас Әбілмансұрдың (жан-жақты тәрбиешісі) болған Ораз бен Уәли сұлтан арасындағы диалогтары—сценарийдің көркемдік деңгейін көтереді.

Кинохикаят оқиғасына қазақтың маңдайына біткен ірі тұлғалары: Бұқар жырау, Төле, Әйтеке, Қазыбек билер, батырлары: Қабанбай, Бөгенбай, Жәнібек т.б., белгілі елшілер, Абылай ұрпақтары орынымен қатысып, бір тұтастықты, жүйені сақтауға салмақтарын салған.

Экранда тізбектеліп көз алдында өтіп жататын қысқа эпизодтарды да режиссер есіне салып отырғандай көркем келтірген.

Сценарийде хан сайланған Абылайдың қазаққа сіңірген еңбегі, халқының қамы үшін еш нәрседен тайсалмайтындығы, көреген көсбасшы, асқан тапқыр ой иесі екендігін көреміз.

Абылай ханның тарихи тұлғасы, шындығы, көркем шындыққа бейнеленген. Абылай бейнесі тарих пен әдебиетте болғанымен, кино жанрында тұңғыш рет сомдалып отыр. Драматург С. Жүнісов сценарий оқиғасын Абылай ханның айналасына жинақтаған. Абылай ханның образы арқылы сол кездегі қазақ халқының тұрмыс-тіршілігі мен тарихынан сыр шертеді [6;136].

Киносценарийдегі әлеуметтік маңызы бар – хандар, рулар, тағыдай алысқан көрші мемлекеттер арасындағы саяси-дипломатиялық жағдайдан шығу барысында үнемі Абылай хан тұрады.

Ал, С. Жүнісов сценарий соңында Абылайдың атынан: ”Уа, жасаған, уа, жұртым. Қашан үш жүздің басы бірігіп, қалың қазақ қашан бір шатырдың астында, көп хан емес, бір ханның билігінде, өз жерінің шекарасын белгілеп, өз жерінің байлығына, билігіне өзі ие болып, басқаға жалпақсыз, бөтенге жалтақсыз мықты ел болады екен. А, құдай, мен Абылай! Біреуге сұлтан, біреуге хан, біреуге Абылай!” , - деген аталы сөздері бүгінгі заман ағымымен, саясатымен сабақтастырады.

Сценарий мен драмалық дастанның басынан соңына шейін үзілмеген желі - қазақ халқының бостандық тілеген тілеуі, соның бойында ұрпақтан-ұрпаққа жалғасып келген елді жаудан қорғаудың сан жағдайы, сол ұрпақтар ішінде Абылай ханның тұсындағы күрес, көреген қолбасшының өмір сүрген заманы шындықпен сабақтастырылады.

Қорытындылай келе тоқсан ауыз сөздің тобықтай түйінін айтар болсақ, тартыс - негізінен Абылай ханның батырлығы мен даналығын суреттейді. Шығармаларда (сценарий мен драма) тек қана XVIII ғасырдағы хандық дәуірді ғана емес, өткен замандар мен бүгінгі заманның ахуалымен салыстыра отырып қорытынды шығарады.

Жалпы драматургтер С.Жүнісов пен Ә.Кекілбаев Абылай атынан заман шындығын, хан айбарын, көрегендігі мен тапқырлығын сөйлете білді. Халық сүйсінетіндей, табынатындай көркем шығарма жасап, қазақ әдебиетінің алтын қорына қомақты үлес қосты.

Әдеби сценарийде орталық қаһармандардың мінезін, бейнесін ашуда көркем әдебиет пен кинодраматургияның кейбір көркемдік шарттары ортақ байланыс пен үйлесімдік тапқанын байқадық.

Әдебиеттер

1. Қазақ әдебиеті. Энциклопедиялық анықтамалық.- Алматы: «Аруна» 2005
2. Қазақ әдебиетінің тарихы (Он томдық) 9-том. - Алматы «ҚАЗАқпарат» 2005
3. Кекілбайұлы Ә. Он екі томдық шығармалар жинағы.- Алматы, Өлке баспасы, 1999
4. Жүнісов С. “Абылай хан” киносценарийі –www.Әдеби әлем сайты.
5. Жүнісов С. Көп томдық шығармалар жинағы. I том. Пьесалар.- Алматы: Қазығұрт баспасы, 2005
6. Құраст: З.Ахметов, Т.Шаңбай. «Әдебиеттану терминдер сөздігі». - Семей-Новосибирск, 2006
7. Рымғали Нұрғали «Әдебиет теориясы»- Фолиант, Астана: 2003

ФОЛЬКЛОРЛЫҚ КЕЙІПКЕРЛЕР БЕЙНЕСІНДЕГІ ТҰРАҚТЫЛЫҚ МӘСЕЛЕСІ

Фольклор - синкретті өнер. Өз бойына бірнеше өнердің басын тоғыстырған көпқабатты, көпфункционалы руханият. Фольклор және сөз өнері, фольклор және музыка, фольклор және бейнелеу өнері, фольклор және театр, фольклор және кино. Осындай өнер салаларының басын біріктіріп, бірнеше функция негіздерін тоғыстырған фольклор "халық әдебиеті", "ауыз әдебиеті" деген ескі кеңестік ұғымнан әлдеқайда биік, ауқымы кең. Сондықтан да бүгінде біз ұлттық сөз өнерімізді үш түрге бөліп қараймыз: фольклор, ауыз әдебиеті (ақын, жыраулар поэзиясы) және жазба әдебиет[1].

Фольклор ұғымын жаңаша пайымдау, оның жанрларына жаңаша көзқарас фольклор мұраларын насихаттауда, таратуда, өскелең ұрпақтың санасына сіңіртуде, әсіресе, қазіргі жаһандану заманында игі істердің жандануын, жаңаруын талап етеді.

Зерттеуші С.Мұқанов: «... қазақ халқының өмірін, тұрмысын ескілікті көне жазбалардан, ауызша әңгімелерден ұққандарымыз бен көзбен көріп, өзіміз куә болған жайларды қорыта келе, мен де қазақ халқының өткен өмір жолына тереңірек тоқталып, тұтас бір шолу жасауды алдыма міндет етіп қойдым. Қай халықтың болсын өзіне тән кейбір прогресті ұлттық дәстүрлерін білу, кейінгі жас ұрпақтарға артық болмас деп санаймыз»[2] - дейді.

Жоғарыда фольклордың синкреттілігін сөз еттік. Бірнеше өнердің бірігуін атадық. Ал осы кинода, театрда, әсіресе, бейнелеу өнерінде фольклорлық мұралардың көрінісі қалай суреттеледі? Фольклорлық сюжет оның кейіпкерлері арқылы өрбісе, осы кейіпкерлердің сомдалуы фольклор табиғатын дәл қалпында танытып тұр ма?

Әсіресе, жас бала тәрбиесі, оның ұлттық құндылықты бойына санасына сіңіріп өсуін сөз етсек, мультфильдердегі, кітаптардағы кескіндемелердегі, ойыншықтардағы фольклорлық образдар қалай көрінеді?

Фольклорлық кейіпкерлерді айтқанда, біз ертегілік прозаның, эпостық сюжеттердің қаһармандарына тоқталамыз. Өйткені бұл жанрлар тәрбиелік, көркемдік функция атқарып, эстетикалық әсерімен тәлімдік мәнге ие.

Бұл кейіпкерлерді біріздендіру мәселесін қозғағанда, алдымен тұрақтандыру принципін алға тартар едік. Себебі сюжетте бейнеленген белгілі бір кейіпкер кескіндемеді де белгілі түр-тұлғада нақтыланып, барлық материал беттерінде тұрақты қалып сақтауы қажет.

Ал "тұрақтандыру" процесі фольклор теориясының аспектілеріне қатысты болып табылады. Солардың бастылары: жанрлардың синкреттілігі, фольклордағы импровизацияның рөлі мен орны, фольклордың тарихқа, шындыққа қатынасы, ұлттық ерекшеліктер мен типологиялық сюжеттер, фольклорлық сана мен орындаушының ара-қатынасы, т.т.

Мәселен, Тазша бала бейнесін алайық.

Қазақ фольклорында тазша бейнесі екі түрлі болып келеді. Бірі – шын тазша да, екіншісі – жалған тазша. Алғашқысы – сатиралық ертегінің кейіпкері болса, соңғысы – қиял-ғажайып ертегі мен эпоста көрінеді. Мұнда бас кейіпкер әртүрлі жағдайға байланысты тазша кейпіне түсіп, болашақ әйелінің аулына немесе жау ішіне танылмай келеді. Мәселен, Қозының жасырынып, "тазша" болып, Баянға келуі. Бұл образ шығу тегі жағынан алғанда ежелгі замандағы бозбаланы ержету сынағынан өткізу салтымен байланысты. Ал, фольклорлық көркем шығармаларда тазша бейнесі жанрдың поэтикасына сәйкес бейнеленіп, әлсізді дәріптейтін халық эстетикасы тұрғысынан көрінеді. Осы ретте сатиралық Тазша образы мен жалпы "тазшалық" күйде көрінетін өзге кейіпкердің ара жігін ажыратып, портреттік белгілерін айыра білу керек.

Фольклор теориясының маңызды бір мәселесі – көркемдік әдіс, соған байланысты

кейіпкерді суреттеу тәсілі. Осы тұрғыдан келгенде, фольклор романтикалық типтендіру әдісін қолданып, кейіпкерді суреттеуде дәріптеу мен әсірелеу сияқты тәсілдерді пайдаланады. Эпостардағы сұлулардың, басты қаһармандардың бейнесі бір поэтикалық бояуда суреттелетін тәрізді.

Алайда, көркемдіктің тереңіне, сөздің тұңғышына, идеяның астарына үңілетін болсақ, ерекшелікті дөп басып, кейіпкердің жеке өзіне тән портретін жасауға болады.

Мысалы, жыршы он төрт жасқа толған Баянды *«тал шыбықтай бұралған, қыпша бел, алма мойын, елден асқан Сұлу. Тал бойында бір міні жоқ, қолаң шашы тізесіне түскен, гүлдей ашылған аузынан маржан тісі көрінеді. Әлемде ондай қыз жаралған емес. Ақ маңдайы биік, алтын кірпік, өзі нәзік, өзі назды. Ол үшін мал түгіл, басынды қисаң да арман жоқ. Сырттай күлімсіреп сөйлейді. Ішінде мұң бар, бірақ білдірмейді. Паң, көңілі еш нәрсені хош көрмейді»* деп суреттейді [3].

Ал «Жібектің сипаты Төлегенге бұл сықылды көрінді», – дейді де жыршы қызды былай суреттейді.

*Қыз Жібектің құрметі,
Жиһаннан асқан сәулетті.
Ләйлі-Мәжнүн болмаса,
Өзгеден артық келбеті...
Ақ маңдайы жалтылдап,
Танадай көзі жарқылдап,
Алтын шашбау шашында-ай.
Қыз Жібектің дидары –
Қоғалы көлдің құрағы.
Көз сипатын қарасаң –
Нұр қызының шырағы.
Дүрі жауһар сырғасын
Көтере алмай тұр құлағы.
Бой нұсқасын қарасаң –
Бектер мінген пырағы.
Қыз Жібектің ақтығы
Наурызбайдың ақша қарындай.
Ақ бетінің қызылы.
Ақ тауықтың қанындай.
Екі беттің ажары,
Жазғы түскен сағымдай.
Білегінің шырайы
Ай балтаның сабындай.
Төбесінде бар қос анар,
Нар бураның санындай.
Оймақ ауыз, құмар көз
Іздеген ерге табылды-ай...
Бейіштен жанған шам-шырақ –
Көзі жайнап, жанып тұр.
Белі нәзік талып тұр.
Тартқан сымнан жіңішке,
Үзіліп кетпей нағып тұр?! [4]*

Бұл суреттеуден екі арудың екі түрлі бет-бейнесін танимыз.

Қозы мен Төлеген образын салыстыратын болсақ, Төлеген – қазақ эпосы, тіпті, бүкіл қазақ фольклоры үшін жаңа кейіпкер. Ол Қозы Көрпештен өзгеше. Қозының бейнесінде батырлық қасиет көп. Соған сәйкес оның портреті де батырға лайық кескінделуі тиіс. Ал, Төлеген – нағыз лирикалық кейіпкер. Ол бай болуды, батыр болуды көксемейді. Оның

арманы – өзіне лайықты сұлуды сүю, соны өзіне өмірлік жар ету. Жыршы да осыны айтады: «*Батырлық, байлық кімде жоқ, Ғашықтық жәні бір басқа*»[4]. Демек, сол кездің қоғамында осындай ой-пікір болған, яғни ел ішінде махаббатты – өте таза, бәрінен ерекше, биік сезім, оны кез келген адам біле бермейді деген ұғым қалыптасқан. Нақ осындай ерекше сезім Төлегенді әкесінің бата бермегеніне қарамастан алыс жолға жалғыз аттандырады. Төлеген үшін өмірдің мәні де, сәні де – махаббат, махаббат үшін күресіп, өмір сүру, сүйгеніне үйлену. Сондықтан да болу керек, оның мінезі де, істері де әдеткі эпостағыдай емес. Ол аң да ауламайды, мал да бақпайды, жастайынан батырлық мінез де танытпайды, батырлық өнерді де үйренбейді. «Періште сипатты ұл» боп тууының өзі – оның ерекше сұлу болатынын білдіреді. Демек, ол батыр болмайды: Төлеген кәдімгі батырларша «сағат сайын» өспейді, бозбала кезінде ешбір ерлік іс-әрекет жасамайды. Есесіне он екі жасында өзіне пара-пар сұлу қыз іздей бастайды. Он алты жасқа толғанда ат тұяғы жететін жерді түгел шарлап шығады. Қыз Жібек туралы ести сала ол еш ойланбастан жолға шығады. Бұдан байқайтыныңыз, Төлегеннің портреттік бейнесі батырлық тұлғадан гөрі тән сұлулығы мен жан нәзіктігін қамтуы керек.

Лиро-эпостардың сюжетіне сай қос ғашықтың сезімдеріне қарсы әрекет ететін кейіпкерлер бейнеленеді. Мысалы, «Қозы Көрпеш-Баян сұлу» жырындағы ізгілік пен зұлымдықтың тайталасы оқиғаға Қодар араласуымен күшейе түседі. Қодар да – жағымсыз кейіпкер. Қодардың мінез-құлқы да, қылықтары да, сыртқы пішіні де сарказммен баяндалып, суреттеледі. Мысалы, оның сырт пішіні адам күлерлік: «*Анық он кез өзінің бойы бар, жауырынының жалпағы үш жарым кез, сыңар жұдырығы қолағаштай, ұзыны жауырының алты қарыс*» [4]. Оның осы денесі, былай қарағанда, алыпқа лайық, бірақ жыршы оны келеңсіз етіп көрсетеді, мазақ қылады. Осы тон Қодардың ересен еңбегін баяндағанда да сақталады. Ол тоқсан мың малды шөлден алып шығу үшін талай құдық қазып, су шығарады, суы жоқ құдыққа меспен су тасып құяды; оның қарқынына шыдамай, астындағы аты болдырады, Қодар жаяу жүріп су тасиды, аяғы қанап, жаралы болса да қазуын қоймайды. Осының бәрі жырда күлдіргі түрде әңгімелейді, сөйтіп жыршының ирониясы көрініп тұрады.

Мұндай сарказм, ирония әдістерін терең ұғынған суретші не мүсінші Қодардың өзге де эпостық ұнамсыз кейіпкерлерден ерек тұрақты түр-тұлғасын жасайтыны сөзсіз.

«Қыз Жібек» жырындағы Бекежан да - Қодар секілді зұлымдықтың иесі. Ол – өте пасық, өзгенің жақсылығын көре алмайтын адам. Сол себепті ол өзінің жымысқы тірлігін жасырын істейді, ойын құпия ұстайды. Өйткені, ол –қорқақ, арам. Жырда Бекежанның қалай өмір сүріп жүргені, бұрын кім болғаны айтылмайды[4]. Эпос оны тек «қарақшы» деп атайды. Сондықтан да Бекежанның портреті қарақшыға лайық болатыны хақ.

Қорытындылайтын болсақ, кескіндемеде фольклорлық сұлу қыздар, қаһарман жігіттер, ұнамсыз кейіпкерлер бір идеяның, бір функцияның иелері болса да, олардың кескіндемедегі портреттері трафареттік күйде қайталанбауы тиіс. Фольклор теориясының аспектілерін ескере отырып, суретшілер сөзбен өрілген сурет сырын ұғынып, сонан соң бейнелеу өнеріндегі суретке қалам тартуы абзал.

Сондықтан да фольклорлық кейіпкерлер портретін алдымен тұрақтандырып, одан соң олардың мультфильм, кино, кітап беттерінде, ойыншық түрлерінде бірізді сомдалуы үшін бейнелеу өнері шеберлерінің арасында конкурс өткізілуі қажет. Бұл орайда мемлекет тарапынан құрылған комиссия жұмыс жасауы керек. Мұндай конкурстың маңыздылығы, өткізілу дәрежесі еліміздің мемлекеттік рәміздерін таңдап, бекітуге арналған конкурс деңгейімен бірдей болуы тиіс деп айтар едік. Өйткені қазақта «ел боламын десең, бесігінді түзе» дейтін сөз бар. Мемлекеттік рәміздер – елдіктің нышаны болса, фольклорлық мұралар – ұлттық мәртебенің нышаны.

Әдебиеттер

1. Мұқанов С. Халық мұрасы.- А., 1974
2. Қасқабасов С. Жаназық. Әр жылғы зерттеулер. - Астана, 2002

3. Қасқабасов С. «Қозы Көрпеш – Баян Сұлу» жыры және түркі эпостық дәстүрі // «Қозы Көрпеш – Баян Сұлу» эпосы және түркі әлемі. - Алматы, 2003.
4. Қозы Көрпеш-Баян Сұлу. Қыз Жібек. Қазақтың ғашықтық жырлары.- М., 2003.

К. К. Елубаева
г. Астана

ФОРМИРОВАНИЕ КОММУНИКАТИВНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ СТУДЕНТОВ-ОРАЛМАНОВ В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ РУССКОМУ ЯЗЫКУ

В современной науке коммуникация рассматривается: как социальная деятельность, выступающая вместе с другими видами человеческой деятельности; как посредник между человеком и обществом, способствующий целенаправленному обмену мыслями, информацией в рамках социальной деятельности человека.

Понятие компетенция (от лат. *competere добиваться, соответствовать, подходить*) трактуется в широком смысле как знания, опыт, осведомленность в какой-либо области, а также как круг полномочий определенного органа или должностного лица, установленный законом, уставом, стандартом или иным актом. В научно-педагогической практике настоящее понятие постепенно трансформировалось, «обрастая» специфическими смыслами. Анализ научно-методической литературы показал большой разброс во мнениях ученых относительно понятия «компетенция», что свидетельствует о его емкости и многоярусности.

Формирование коммуникативной компетенции — задача сложная и многогранная, требующая теоретического осмысления, новых подходов, выдвижения конструктивных идей и их экспериментальной проверки. Социальная значимость данной проблемы подтверждается неоднократным обращением к ней ученых, исследователей, проводивших анализ и обобщение как отечественного, так и зарубежного опыта.

Вне зависимости от подходов методистов к составу понятия «коммуникативная компетенция», в ее общедидактическом плане, по мнению Ю.Е. Прохорова, можно согласиться с тем, что «ее содержание составляют знания, умения и навыки, необходимые для понимания чужих и порождения собственных программ речевого поведения». [1]

Коммуникативная компетенция — способность средствами изучаемого языка осуществлять речевую деятельность в соответствии с целями и ситуацией общения в рамках той или иной сферы деятельности. В научно-методической литературе коммуникативная компетенция рассматривается как конечный результат обучения. В основе коммуникативной компетенции лежит комплекс умений, позволяющих участвовать в общении в его продуктивных и рецептивных видах речевой деятельности.

Коммуникативная компетенция рассматривается как сложное психолингвистическое образование, включающее в свой состав ряд других компетенций. Так, в «Словаре методических терминов» [2] представлено более десяти различных видов компетенций: коммуникативная, лингвистическая, общеучебная, прагматическая, профессиональная, речевая, страноведческая, стратегическая, социальная, социокультурная и другие. Основные составляющие компоненты коммуникативной компетенции: языковой, речевой, прагматический.

Языковая компетенция — это владение знаниями о системе языка, о правилах функционирования единиц языка в речи и способность с помощью этой системы понимать чужие мысли и выражать собственные суждения в устной и письменной форме.

Речевая компетенция означает знание способов формирования и формулирования мыслей с помощью языка, обеспечивающих возможность организовать и осуществлять

речевые действия, то есть умение реализовать коммуникативные намерения, а также способность пользоваться им для понимания мыслей других людей и выражения собственных суждений.

Прагматическая компетенция характеризуется как знание закономерностей функционирования языковых единиц в речи, рассматривающая соотношения между высказыванием и контекстом (ситуацией) а также форм речевого общения: правил, тактики и типов речевого поведения.

Прагматическая компетенция подразумевает знание иностранными студентами наряду с языковой и национально – культурных особенностей социального и коммуникативного поведения носителей языка: их обычаев, этикета, социальных стереотипов, истории и культуры, а также способов пользоваться этими знаниями в процессе общения в языковой среде.

Личностный аспект в развитии коммуникативной компетенции обусловлен общей ориентацией на формирование активной личностной позиции.

Формирование коммуникативной компетенции основывается на психологических механизмах порождения и восприятия речи, способах восприятия и обработки информации человеком, на базе которых предлагаются разные пути управления учебной деятельностью обучающегося, синтез ориентации на общение и на самореализацию личности.

Методологической основой развития коммуникативной компетенции является теория поэтапного формирования умственных действий П.Я. Гальперина, а также теория речевой деятельности, раскрытой в работах Л.С.Выготского, И.А.Зимней, А.А.Леонтьева, в которых языковой знак выступает в качестве «стимула-средства» и используется для достижения определенной цели коммуникации.

Студенты-оралманы (Китай, Монголия, Афганистан), оказавшиеся в новой языковой среде, сталкиваются с множеством трудностей во всех видах речевой деятельности, например, при аудировании: индивидуальная манера речи, естественный для носителей темп речи, стилистические особенности разговорной речи, ситуативность речи, тематическое разнообразие, ситуативная и культурологическая обусловленность речи. Большинство прибывших на учебу в Казахстан иностранных студентов испытывают значительные трудности в связи с тем, что попадают в качественно иное общество. Их социальный, психологический опыт, приобретенный в своих странах с иным уровнем экономического, политического, культурного развития, другой национальной культурой, очень часто оказывается непригодным или неприемлемым в условиях нашей республики. Наблюдаются случаи, когда у студентов - иностранцев отмечается негативная реакция: а) по признаку противопоставленности окружающей среде; б) неумения принять на себя новую систему социальных ролей.

Во время пребывания в незнакомом языковом окружении у иностранных учащихся возникает большая потребность в овладении ролевым репертуаром русской языковой личности, освоении норм речевого поведения в бытовой сфере, позднее актуализируются интересы культурно-страноведческого плана, что требует активизации экстралингвистических факторов, составляющих основу прагматической компетенции.

Обучающий потенциал языковой среды разнообразен, в ходе использования в учебном процессе по русскому языку она может выполнять различные функции: мотивационную, информативную, коммуникативную, акселеративную (ускорять и облегчать процесс изучения языка и культуры).

Управление естественно-коммуникативной деятельностью учащихся в условиях языковой среды интенсифицирует процесс обучения, повышает его эффективность, позволяет организовать и координировать самостоятельное совершенствование речевых навыков и умений. В этой связи необходимо методически обоснованно соотносить процессы овладения и обучения, рационально представлять языковые правила и закономерности, осуществлять обратную связь (с преподавателем или носителем языка).

Речевое общение иностранца с носителями языка в естественной ситуации общения трудно непосредственно контролировать. Воздействие языковой среды может быть и положительным, и отрицательным. Если рассматривать использование языковой среды с точки зрения разделения процессов обучения и овладения, то потенциал языковой среды является весьма значительным. Характерной чертой естественного овладения языком являются неосознанность, неорганизованность этого процесса, использование интуитивных приемов работы, важную роль при этом играет процесс накопления и формирования жизненного опыта.

В условиях нашей республики наиболее важным является понятие *вторичная языковая среда*, рассматриваемая как аутентичная среда, функционирование языка вне метрополии, а также понятие *лингводидактическая среда* - совокупность условий, фактов существования и функционирования языка, которая специальным образом организуется и контролируется преподавателем.

В изучении русского языка как иностранного в Казахстане есть своя специфика, обусловленная национальным своеобразием окружающей среды (двуязычие, особенности культуры и менталитета, национальные и региональные реалии). В определенной степени это ощущают и понимают и сами учащиеся, хотя это не мешает решению тех или иных задач общения на русском языке в разных сферах (учебной, бытовой, социокультурной). Известно также то, что многие иностранцы в Казахстане изучают русский язык в основном как средство делового и профессионального общения. Они считают (и вполне обоснованно), что они находятся в русскоязычной среде. Не секрет, что чисто прагматические установки (знание языка только для торгово-экономических отношений), вызывают часто негативное или скептическое отношение к изучению культуры той страны, в которой происходит обучение языку. С другой стороны, немаловажным мотивирующим фактором является то, что иностранцы изучают русский язык и как средство международного общения, рассчитывают общаться с его помощью на территории всего содружества (СНГ).

Литература

1. Прохоров Ю.Е. Национальные социокультурные стереотипы речевого общения и их роль в обучении русскому языку студентов-иностранцев. – М., Педагогика-Пресс, 1997. – С. 21.
2. Азимов Э.Г., Щукин А.Н. Словарь методических терминов. – Златоуст, 1999. – С. 119.
3. Стернин И.А. Коммуникативное поведение и национальная культура народа // Филологические записки – 1993. №1. – С. 180-186.

**Л. В. Волкова
Н. Л. Сулятецкая
г. Астана**

**РАСКРЫТИЕ ПОТЕНЦИАЛА ЯЗЫКОВОЙ ЛИЧНОСТИ ПРИ ОБУЧЕНИИ
ИНОСТРАННОМУ ЯЗЫКУ ЧЕРЕЗ СОТРУДНИЧЕСТВО**

Раскрытие потенциала языковой личности в полной мере зависит от характера и направленности педагогического процесса, педагогических условий. Педагогический процесс выражается в сотрудничестве педагога и учащихся в преодолении трудностей, которые и являются необходимым условием развития всесторонне развитой личности.

Педагогический процесс при обучении иностранному языку уровней С1, С2 в настоящее время также неизменно строится на основных дидактических принципах: активности, доступности, коммуникативности, научности, аутентичности, личностно-гуманного подхода, сотрудничества, которые дают простор творчеству, самостоятельности, познавательной и общественной активности студентов языковых специальностей.

Свободно высказываемые мысли и впечатления на иностранном языке требуют усилий и напряжения, а потому доставляют удовлетворение.

Трудности в познании и обретении социокультурной компетенции, навыков в познании традиций и культуры страны изучаемого языка, навыков нравственного поведения приобретают для учащихся особый психологический смысл. Посильная трудность создает условия для переживания чувства удовлетворения, психологического комфорта при ее преодолении, дарит радость познания, нравственного совершенствования.

Обучая общению на иностранном языке, невозможно ограничиться лишь владением лингвистическим кодом, определенной суммой навыков и умений и тренировкой их в определенных ситуациях. Необходимо включать речевое общение в другие виды деятельности, где оно служит средством их осуществления и возможностью не только обменяться с собеседником определенной информацией, но и понять его как личность, что ведет к успеху в совместном сотрудничестве.

Сотрудничество предполагает наличие общего для группы участников предмета и продукта деятельности: общая поставленная проблема решается каждым участником в отдельности и подводится общий результат совместной деятельности. В процессе этого типа сотрудничества участники дискуссии приобщаются к культуре иноязычного общения.

Сотрудничество предполагает распределение ролей между членами группы, определяющее «позицию» и «отношение» каждого члена группы к предмету деятельности и к партнерам. Здесь моделируются статусные отношения членов групповой деятельности. Участники ролевой игры относятся друг к другу как представители разных профессий и разыгрывают ситуации, приближенные к реальной жизни. Таким образом, обучение иностранному языку становится практичным и приближенным к естественным условиям речевого общения.

В сотрудничестве проявляется совокупность активных взаимодействий между участниками, находящимися в определенных позициях. Этот тип называется «коллективным решением вербальных задач». Для коллективного решения задач может

быть выделено несколько ролей: ведущего- координатора (spokesperson), генератора идей, критика, исполнителя. Ведущий анализирует условия и факторы проблемной ситуации, генератор идей выдвигает идеи и строит план действий, исполнитель выполняет конкретные задания, критик осуществляет контроль и оценивает результаты. Интеракции в этом типе организации сотрудничества направлены на распределение функций в соответствии со склонностями и способностями студентов и организацию эффективного решения «brainstorm».

Развернутая дискуссия студенческого коллектива группы в целом является наиболее сложным типом организации итеракции. Коммуникативное взаимодействие и сотрудничество - это обсуждение общего для всех предмета познавательной деятельности. Это всегда дебаты, диспуты, конференции, интервью. При этом определяются темы, формулируются задания для самостоятельной подготовки студентами материалов будущих дискуссий под руководством преподавателя. Участники такой дискуссии должны не только уметь сформулировать свою точку зрения и обосновать ее, но и должны уметь слушать и понимать рассуждения партнеров, анализировать сходства и различия мнений, должны уметь формулировать вопросы для выяснения содержания сделанных высказываний. Преподаватель направляет речемыслительную деятельность участников дискуссии, следит за правильностью речи выступающих, ее лексическим и грамматическим богатством, дает возможность студентам высказать самые разнообразные точки зрения, обращает внимание на противоречивые и альтернативные высказывания по поводу данной тематики. Преподаватель обобщает и подводит итоги дискуссии.

Например, одна из дискуссий на тему о любви на выпускном курсе закончилась словами преподавателя с использованием новой лексики в стихотворной форме:

We express our sensibility
Of such class of productivity
To enlarge your vocabulary with great facility.
We wish you to be full of mobility, agility
To achieve great results in utility
Of everything that is useful
For your future career without any hostility.
We wish all women to be for long full of fertility
And never experience the problems of sterility.
And whatever the problems are -
Be mobile and ready to overcome any kind of debility.

Новые технологии обучения являются не только условием повышения качества образования, успешной интеграции системы образования в мировое образовательное пространство. Они дают возможность вузам повысить свою конкурентоспособность на рынке образовательных услуг. Современные информационные технологии обучения становятся средствами коммуникации, средствами изменения языковой личности преподавателя иностранного языка. В настоящее время результативность учебного процесса во многом зависит от того, как преподаватель владеет технологическими приемами обучения, как умеет адаптировать их к конкретным условиям обучения студентов. Для реализации современных информационных технологий обучения нужен творческий педагог, умеющий использовать ресурсы современных информационных и коммуникационных средств в педагогических целях.

Творчество преподавателя проявляется в умении использовать цели обучения к своим условиям работы. Для этого необходимо учитывать уровень обученности студентов, умение наметить перспективы развития для каждого студента и отдельных групп, а также преобразование и оригинальную формулировку задач на каждом этапе обучения в сотрудничестве преподавателя и студентов (Т – Sts). Применительно к содержанию обучения творчество учителя проявляется в умении использовать тематику устной речи и чтения в ситуациях общения с привлечением дополнительной информации,

современных пособий. Это требует серьезной аналитической деятельности, инициативы, выбора наиболее эффективного сочетания методов и приемов обучения для достижения поставленных задач с учетом индивидуальных особенностей учащихся с целью формирования познавательной деятельности учащихся при овладении ими языковыми средствами, осознания связей между ними, а также развития коммуникативных умений при использовании коммуникативных ситуативных упражнений, ролевых игр. Использование различных видов мотивации: познавательной, коммуникативной, эстетической, эмоционально-ценностной - развивает интерес к культуре страны изучаемого языка [1, с.34].

Творческий преподаватель:

- конкретизирует цели и задачи обучения применительно к своим условиям работы;
- преобразует содержание обучения, организует его по-новому;
- модифицирует методы и приемы обучения для достижения результативности обучения;
- подбирает средства обучения (учебники, ТСО, программы мультимедиа);
- организует процесс обучения на разных уровнях, используя разнообразные формы работы (индивидуальные, парные, групповые);
- постоянно занимается самообразованием.

Таким образом, высокая степень коммуникативной компетенции формируется на основе восстановления и коррекции ранее освоенного материала, его дальнейшей активизации и углубления на основе всех компонентов коммуникативной коммуникации. Главными и основными компонентами являются языковая и речевая компетенции. Без их формирования коммуникации не может быть. На старших ступенях обучения по уровням С1, С2 значительное место уделяется развитию дискурсивной, социолингвистической, социальной, компенсаторной компетенциям. Так, стратегическая или компенсаторная компетенция учит искать новые варианты решения, приспосабливаться, менять свое коммуникативное поведение в связи с ситуацией, управлять процессом общения и осуществлять планирование всего коммуникативного акта в целом. Это возможно на основе деятельностно-когнитивного подхода в обучении иностранному языку как специальности, где сам язык используется как средство осуществления познавательной деятельности, самостоятельного приобретения знаний, умений и навыков в различных сферах человеческого знания [2, с. 153]. Деятельностно-коммуникативный подход связан и с коммуникацией, и с интеракцией, и с перцепцией, а также их функциями: контактной и информационной (коммуникация), пониманием и установлением отношений, эмотивной (перцепция), побудительной, координационной и оказания влияния (интеракция) и видами общения.

В сотрудничестве вербальные средства иностранного языка являются проявлением интеллекта вторичной языковой личности.

Уверенность в успехе, вера в свои силы, готовность принять помощь сокурсников, преподавателя, сотворчество и сотрудничество способствуют самопознанию себя как состоявшейся языковой личности, как полноправного члена языкового сообщества.

Литература

1. Волкова Л.В. Формирование коммуникативной компетенции преподавателя английского языка. - Дисс... канд. пед. Наук. - Астана, 2009. - 120 с.
2. Андронкина Н.М. Проблемы обучения иноязычному общению в преподавании иностранного языка как специальности // Обучение иностранным языкам в школе и вузе. - С.-Пб.: КАРО, 2001. - С. 150-159

ВОСПРИЯТИЕ ЭМОЦИЙ ПРИ ЧТЕНИИ ИНОЯЗЫЧНОГО ХУДОЖЕСТВЕННОГО ТЕКСТА

Как известно, чтение как один из видов речевой деятельности является источником развития и обогащения устной речи, совершенствования ее качественной стороны. Кроме того, чтение используется как средство расширения кругозора, приобретения знаний о стране изучаемого языка. В этой связи особая роль принадлежит художественному тексту. Художественный текст воспринимается не только как отражение действительности, но и как выражение средствами естественного языка модели человеческого отношения к миру. Очевидно, что восприятие художественного текста представляет собой определенный интеллектуальный и психологический процесс. Как пишет Ю.С. Степанов, сверхзадачей художественного текста являются описания мира человека, мира людей и отношения человека к миру во всех его проявлениях: и в предметном, и в социальном, и в субъективном [2, с. 37].

Цель данной работы — рассмотреть значение понимания эмотивной лексики при чтении иноязычного художественного текста студентами языковых специальностей. Под эмотивной лексикой мы понимаем лексику, способствующую языковой репрезентации эмоций человека.

По мнению психологов, эмоции - особый класс субъективных психологических состояний, отражающих в форме непосредственных переживаний, ощущений приятного или неприятного, отношения человека к миру и людям, процесс и результаты его практической деятельности [1, с.436].

Художественный текст в первую очередь соотносится с миром эмоций и чувств человека. Эмоции героев произведения представляют собой особую психологическую реальность. Совокупность их в тексте - своеобразное множество, изменяющееся по мере развития сюжета, отражающее внутренний мир персонажа в различных обстоятельствах, в отношениях с другими субъектами. Таким образом, для понимания эмоционального состояния персонажей, для восприятия их внутреннего мира, переживаний необходимо обратиться к языковой интерпретации человеческих эмоций.

У человека главная функция эмоций состоит в том, что благодаря эмоциям мы лучше понимаем друг друга, порой, даже не пользуясь речью. К примеру, люди, принадлежащие к разным культурам, способны безошибочно воспринимать и оценивать выражение человеческого лица, определять по нему такие эмоциональные состояния, как радость, гнев, печаль, страх, отвращение, удивление. Эмоции свойственны всем людям, безотносительно к их культуре, языку и образовательному уровню. Это объясняет тот факт, что во всех известных языках имеются обозначения эмоций, и за каждым из них стоят существующие в данном социуме представления о характере эмоции, ее месте в ряду других эмоций, о причинах, ее вызывающих.

С целью понимания и адекватного восприятия эмоций в иноязычном художественном тексте необходимо ознакомить студентов с палитрой человеческих эмоций. Так, психологи говорят об универсальности эмоций, сам перечень которых отражает общечеловеческий опыт осмысления психической деятельности человека. Такие эмоции как *страх, гнев, радость, удивление и др.* являются универсальными, общекультурными феноменами. Эмоциональные реакции на те или иные предметы и явления одинаковы для людей всего мира.

Вместе с тем, типологическая структура эмотивной лексики не совпадает в разных языках, имеет национальную специфику, так как отражение их в каждом языке самобытно. Но при наличии универсальной картины эмоций различается их лексическая представленность, степень их глубины, конкретизация в каждом из языков.

Следовательно, одним из факторов, определяющих структуру и состав толкования эмоции, является чисто языковой фактор. При изучении эмоций это положение встает с особой наглядностью на фоне художественного текста.

Изучение эмотивной лексики сопряжено с тем, что истинная природа человеческих чувств, страстей, эмоций познается благодаря той форме, которую они приобретают, попадая из внутреннего мира во внешний, то есть благодаря эмотивной лексике. Изучение именно такой лексики является важным и необходимым для осознания идейного смысла художественного текста и для понимания человеческой психологии в целом.

Таким образом, необходимым условием для глубокого понимания художественного аутентичного текста, осознания идейного смысла произведения, а, следовательно, для понимания менталитета, психологии людей, говорящих на других языках, является понимание эмотивной лексики, поскольку данный пласт лексики выражает эмоции.

Литература

1. Немов Р.С. Психология. М.: Владос, 2003.
2. Степанов Ю. С. Язык и метод. К современной философии языка. М., 1998.

А. У. Ильясова
г. Астана

ФОРМИРОВАНИЕ ТОЛЕРАНТНОСТИ ШКОЛЬНИКОВ НА УРОКАХ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

«Глобальная толерантность и доверие первооснова межкультурного, межрелигиозного и межгосударственного взаимодействия в XXI веке» [1,с.13].

Английский язык изучается школьниками не только как средство общения, но и как элемент приобщения их к зарубежной культуре. Изучение культуры других стран со школьного возраста способствует формированию у детей общечеловеческого сознания и толерантности. Поэтому обучение школьников английскому языку с самого начала строится как диалог культур.

За основу понимания толерантности с педагогической точки зрения нами взята толерантность как умение терпеть и уважать чужое мнение, способность понять и принять позиции и ценности других людей. Поэтому на уроках английского языка необходимо обучать знаниям, обладающим национально-специфической окраской. К таким знаниям относят:

- а) традиции, а также обычаи и обряды;
- б) бытовую культуру, тесно связанную с традициями, вследствие чего ее нередко называют традиционно-бытовой культурой;
- в) повседневное поведение, а также связанные с ним мимический и пантомимический коды, используемые носителями некоторой лингвокультурной общности;
- г) «национальные картины мира», отражающие специфику восприятия окружающего мира, национальные особенности мышления представителей той или иной культуры;
- д) художественную культуру, отражающую культурные традиции того или иного этноса [2,с.16].

В средней школе все более острую необходимость приобретают постановка и решение важных общеобразовательных, педагогических и методических задач. Нами был разработан методический комплекс упражнений и заданий, направленный на формирование толерантности у школьников на примере английского языка.

Особую значимость для формирования коммуникативной толерантности у школьников представляют разработанные нами следующие упражнения и задания мотивационного, содержательного, процессуального и оценочного компонентов. На рисунке представлены все виды заданий и упражнений (Рисунок 1).

Рисунок 1 – Методический комплекс упражнений и заданий, направленных на формирование толерантности школьников на примере английского языка

Типология заданий и упражнений методики формирования коммуникативной толерантности у школьников выглядит следующим образом:

Задания мотивационного компонента – это задания на активизацию мотивации, которые предназначены для пробуждения и стимулирования мотивации к работе, а также активизации личного опыта учеников путем привлечения знаний из других образовательных областей различных предметов [3, с.53]. Для этого необходимо, моделировать речевые ситуации в процессе обучения, обстоятельства общения, которые максимально приблизили бы процесс учебного общения к естественным условиям. Пути

возрастания мотивации - это не что иное, как особо тонкое применение методик, которые должны стать основой любого метода обучения [4, с.68-69].

Таковыми заданиями могут быть задания на заполнение ассоциограммы, вопросо-ответный, вопросо-вопросный приемы с целью выработки навыков иноязычного говорения, чтения, аудирования, письма и смысловой догадки. На сегодняшний день очень актуальна веб-квест технология, разработанная Берни Додж, профессором образовательных технологий Университета Сан-Диего (США) [5, с. 24-25]. Им определены следующие виды заданий для веб-квестов: пересказ, планирование и проектирование, компиляция, детектив, головоломка, журналистское расследование и др.

Данные задания осуществляют формирование коммуникативных умений школьников поэтапно, вне контекста и проводят тренировку речевых единиц, обеспечивающих возможность перехода к непосредственной коммуникации.

Комплекс заданий и упражнений содержательного компонента направлен на моделирование фоновых знаний, необходимых и достаточных для рецепции конкретного текста, на устранение языковых и культурных трудностей его понимания. Сюда относятся такие задания, как прогнозирование содержания текста с опорой на выделенные ключевые слова, заголовок, сокращенный или упрощенный текст; прослушивание опорных предложений, чтение аутентичных текстов, просмотр аудиовидео клипов или фильмов, исполнение песен. Практика показывает, что видеоуроки являются эффективной формой обучения. Особо нам хотелось выделить работу по использованию интернет технологии – Youtube. Youtube – это бесплатная онлайн-платформа для работы с видео материалами [6].

В заданиях процессуального компонента школьникам предлагаются коммуникативные установки, в которых содержатся указания на долгосрочные или краткосрочные проектные задания, игры, изучение устного народного фольклора иностранного языка и творческие задания. Отрывки из художественных произведений или тексты являются важнейшим средством приобщения учащихся к культуре страны изучаемого языка. Метод проектов, который развивается стремительно быстро и поддерживается многими методистами и лингвистами, развивает у школьников когнитивное и активное самостоятельное мышление. Педагогическое влияние игр проявляется, и это самое главное, в нравственном воспитании детей. Пластилиновый театр – этот прием обучения иностранному языку можно использовать для театрализации рифмовок, песен, считалок, но особенно он будет востребован для драматизации сказок [7, с.4-5].

Не менее важен заключительный компонент методической модели формирования толерантности, оценочный. Комплекс критериев и упражнений направлен нацелен на формирование умения общаться на английском языке на элементарном уровне с учетом речевых возможностей и потребностей школьников.

Таким образом, содержание методического комплекса упражнений и заданий, направленных на формирование толерантности школьников на примере английского языка, позволит воспитать дружелюбное и толерантное отношение к представителям других стран, говорящих на изучаемом школьниками языке.

Литература

1. Выступление президента РК Н.А. Назарбаева на 4-м Съезде лидеров мировых и традиционных религий // Сборник выступлений Второго съезда лидеров мировых и традиционных религий и почетных гостей. Астана. 2012.- С. 13-22.
2. Тер-Минасова С. Язык и межкультурная коммуникация. // Учебное пособие. 2-е изд., дораб. - М.: Изд-во МГУ, 2004.- 352 с.
3. Жусупова Р.Ф. Обучение устному и письменному общению на английском языке: Методика формирования коммуникативной компетенции. Костанай, 2009.- 119 с.
4. Стоунс Э. Психопедагогика. Москва: Педагогика, 1984. - 471 с.

5. Pete Sharma, Barney Barrett. Blended learning. Macmillan books for Teachers. 2007. - 160p.
6. Jackie McAvoy. Video projects: How to download and upload a video. <http://www.onestopenglish.com>. Macmillan Publishers Limited. Brunel Road, Houndmills, Basingstoke, Hampshire, RG21 6XS, United Kingdom.
7. Опал Данн. Как дети изучают английский язык в качестве иностранного языка. Real Book News, British council. 2008.

С. Е. Давлетова
Л. У. Алипбекова
Астана қ.

АҒЫЛШЫН ТІЛІНДЕГІ ЖАЛҚЫ ЕСІМДЕРДІ ҚАЗАҚ ТІЛІНЕ АУДАРУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Тілдердің лингвомәдени сипаттамалары, рухани ұлттық мәдениетті танытып тұратын тілдік құралдар (лингвокультуремалар) екі тілдегі мәтінді – түпнұсқа мен аударма мәтінді салыстырғанда, нақтырақ байқалады. Лингвомәдени ерекшеліктері – ұлттық мәдениетпен біте қайнасқан, ұлттық мәдениеттен бөлшектенбейтін төл сипат – белгі: сондай-ақ мәдениеттердің байланысы мен қарым-қатынасынан туындаған сипаттар да бар. Бұл құбылыстарды зерттеуге көркем әдебиеттегі тұрақты теңеулердің, арнаулы ақпаратты әдебиет пен көркем әдебиеттегі фразалық тіркестердің салыстыруы көп үлес қосады. Аударылатын әдебиеттің тілі мен түпнұсқаның тілін қатар салғастыру, сондай-ақ мифологиялық, теориялық атауларды, материалдық мәдениет атауларының, уақыт пен кеңістікке қатысты ұғымдар атауларының және бұл аталғандарды белгілейтін образдық құралдардың аккумуляциялық қызметінен де мол мәлімет береді [1].

Бір тілден екінші тілге аудару қоғамға басқа елдің мәдениетімен етене араласуға, яғни аударма арқылы екінші халықтың мәдениетімен пікір алмасып, қарым-қатынасқа түсуге мүмкіндік береді. Белгілі бір ұлтқа, халыққа тән мәдени ерекшеліктерді екінші тіл оқырмандарына өзгеріссіз жеткізу – аударма саласындағы маңызды мәселе.

Аудармашыға қойылатын ең бірінші талап: ол екі тілді де барынша жақсы білуге тиіс. Оның үстіне, сөз мәнін, көркемдіктің қадірін білетін, өмірге суреткерше қарап, әрбір көрініс пен құбылысты көркем образдылық тұрғысынан ұғына алатын қиялы ұшқыр, ойы терең, жаны сергек те сезімтал, ақындық–жазушылық дарынның иесі болу керек.

Бұл айтылғандарға қосымша, аудармашыға ауадай қажет нәрсе – нағыз энциклопедиялық жан-жақты, жоғары мәдениет. Ол түпнұсқаның тілінде сөйлейтін халықтың тарихынан, тұрмыс-салтынан, сол дәуірдегі қоғамдық қалыбынан мол хабардар болуға тиіс. Тіпті жалғыз сол халықтың ғана емес, жалпыадамзат тарихы мен мәдениетіне байланысты көп нәрседен мағлұматсыз болмауы керек. Өйткені ол әрбір ойдың түпкі төркіні қайдан шығып жатқанын біліп отырмаса, сөздің арғы сырын жеткізе алмайды. Бұл тұрғыдан аудармашыға ғалымдық білімпаздық, әр алуан сөздіктер мен энциклопедияға үйірсектік керек.

Тілдегі жалқы есімдер дегеніміз – жекелеген заттардың бейнелеу қызметін атқаратын, заттық мағынаны беретін арнайы атаулар тобы. Қазақ аудармасының тарихында жалқы есімдерді мүмкіндігінше аудару үрдісі де болған. Мысалы: Пушкин – Зеңбіреков, Лев Толстой – Арыстан Жуанов, сондай-ақ Н.Гогольдің кейіпкерлері: Собакевич – Итбаев, яичница – уыз құймағы (М.Дәулетбаевтың аударуы); А.Чеховтың «Лошадиная фамилия»

шығармасындағы Овсов–Сұлыбаев (А.Ахметовтің аударуы). Соңғы сөзді Бекмұхамедов сол күйінде қалуын ұсынса, С.Талжанов Сұлыбаев деген баламаны дұрыс аударылған деп табады, өйткені ғалымның пікірінше, кейіпкердің есімінің «сұлымен» байланыстылығы шығарманың идеясымен үндес. Мұнан шығатын мәселе – сол жалқы есімді басқа тілге жеткізудің жолы қандай екенін іздеу [2].

Жалқы есімдер мен атауларды берудің көбінесе транскрипция, транслитерация, калька әдістері қолданылады. Ағылшын тілінің грамматикасы латын, ал орыс, қазақ тілдерінің грамматикасы кирилица жазуына негізделгендіктен жалқы есімдермен атауларды екінші бір тілде беру барысында, аудармашылар үшін қиындықтар туғызуы мүмкін. Оқырмандардың кейбірі бір ағылшын есімінің орыс немесе қазақ тіліне екі түрлі аударылатындығына көңіл аударады. Мысалы: William – Вильям, Уильям, Watson – Ватсон, Уотсон. Мысалға Charles есімі ағылшын короліне қатысты айтылатын болса, «Карл» болып аударылса, қазіргі таңда Чарлз болып аударылып жүр. Бұл не себептен? Жалқы есімдерді екінші бір тілде беруде белгілі бір тұрақталған ереже жоқ па деген сауал туындайды.

Бұрынғы уақытта жалқы есімдер транслитерация тәсілімен, яғни сөздің фонетикалық транскрипциясын еске алмай, сөздің графикалық, яғни әріптік формасын беру көп қолданылып келді. Мысалы, ағылшын ғалымы Исаак Ньютонның (Isaac Newton) есімі осы жолмен берілген. Уақыт өте келе транскрипция тәсілі, яғни орыс әріптерімен ағылшын сөздерінің фонетикалық берілуі, Исаак Ньютон есімі аудару барысында Isaac транслитерация тәсілімен, ал Newton транскрипция тәсілімен аударылғандығына көз жеткізуге болады. Кез келген аудармашы орыс немесе қазақ тіліне жалқы есімдерді қалай дұрыс аудару керектігін жақсы білуі қажет. Жалқы есімдерді аудару барысында белгілі бір әріптердің немесе дыбыстардың екінші бір тілде болмауына байланысты фонетикалық алмасулар кездесіп тұрады.

Географиялық атаулар екінші тілге әртүрлі жолмен аударылады.

1. Калька тәсілі арқылы. Егер олардың құрамына аударылатын компонент кірсе. Мысалы, The rocky Mountains – Тау жары, The Salt Lake – Тұзды көл, The Black Sea – Қара теңіз т.б.

2. Транскрипция тәсілі арқылы аударылады. Мысалы, Florida – Флорида, Washington – Вашингтон, Pearl Harbour – «Перлхарбер» – «Маржан шығанағы» деп аударылмай бастапқы қалпында қалған.

3. Аралас тәсілі арқылы аударылады, яғни семантикалық және транскрипция. Мысалы, Gulf of Mexico – Мексикалық шығанақ, River Thames – Темза өзені, The Pacific Ocean – Тынық мұхит, Hilton Hotel – Хилтон қонақ үйі.

Ал, кейбір географиялық атаулар аударма тілінде, түпнұсқамен мүлдем сәйкес келмейді. Мысалы, England – Англия, The English Channel – Ла Манш.

Басылым атаулары, көше, алаң, музыкалық топтардың атаулары да транскрипция тәсілімен аударылып, екінші бір тілде өз атауын сақтап қалады. Мысалы, Wall Street Journal – Уолл Стрит Джорнал, Beatles – Битлз, The Capitol – Капиталий, Detroit Red Wings – Детройт Ред Уингз. Қазіргі таңда көптеген журналистер немесе осы салада істейтін адамдар ағылшын атауларын аударуды керек ететін сөздердің барлығын, аудармай тек транскрипция тәсілі арқылы берудің нәтижесінде мәтін толығымен ағылшын сөздеріне толы болады. Бұл дұрыс емес, түзетуді қажет етеді. Кейбір атауларды дұрыс қысқартпай, бір–екі әріппен аударады. Халықаралық ұйымдар, мемлекеттер, қызмет және партия атаулары әдетте аударылады. Мысалы, Conservative – консервативная, House of Representatives – палата өкілі, US department of state – АҚШ мемлекеттік департаменті.

Бірақ бұл жерге де бұл ережеге бағынбайтын атаулар кездеседі. Мысалы: Scotland yard – Лондон полиция басқармасы – Скотланд Ярд болып аударылады. Foreign office – шетелдік офис емес, сыртқы істер министрлігі, яғни Форин Офис болып қала

береді. Intelligence service – Ұлыбританияның барлау қызметі, яғни Интелидженс Сервис болып қала береді.

Ал, оқу орындарының атаулары жартылай немесе толығымен семантикалық аудармаға ұшырайды. Мысалы, Western Michigan University – Батыс – Мичиган университеті, Cherry Hill High School – жоғары сатылы Черри Хилл мектебі, St.Petersburg State University–Санкт–Петербург мемлекеттік университеті. Сонымен қатар, көлік марка, басылым атаулары транскрипция арқылы беріледі. Мысалы, Subaru – Субару, Ford Mustang – Форд Мустанг, Facts on File – Фактс он Файл, Новая газета – Novaya Gazeta[5].

Тағы бір жалқы есімдердің түрі, реалийлер қатарына кіретін аңыз, ертегі кейіпкерлерінің атаулары транскрипция арқылы беріледі, өйткені олар белгілі бір халықтың ұлттық-мәдени реңкін көрсетеді. Мысалы, Алдар көсе – Aldar Kose, Баба-яга – Baba-Yaga, Goblin – гоблин, ал кейбір әдебиеттерде мағыналық компоненті бар есімдер аралас немесе калька тәсілі арқылы аударылады. Мысалы, Кощей безсмертный – Koshchey the Deathless (немесе Immortal), Mirkwood – Мехалесье.

Жалқы есімдердің болмысын толығымен ашу мен теория тұрғысынан ұғыну үшін олардың атқаратын рөлін анықтау өте маңызды. Лингвистикада, соның ішінде ономастикада атау қызметінің нақты мазмұны мен көлемін анықтаған бір шешім жоқ. Әрине, әртүрлі деңгейде берілетін элементтерден тұратын ауқымды құбылыс ретіндегі тілдің қызметіне қарағанда жалқы есім қызметтері жекелеген болып саналады. А.В.Суперанскаяның айтуы бойынша, «тілдегі жалқы есімнің арнайы ерекше қызметі жоқ. Олардың негізгі грамматикалық қызметі – сөйлемде бастауыш пен толықтауыш қызметін атқару, ал негізгі лексикалық қызметі – атау. Жалпы есімдердегі сияқты бұл функциялар жалқы есімдерге де қолдану аясы мен жағдай ерекшелігіне қарамастан тән». Барлық зерттеушілер жалқы есімнің бірінші қызметі атау болып табылады дейді: «Сөздер болмыстағы заттар мен құбылыстарды атауы мүмкін: бұл номинативтік қызметі, атау қызметі; таза осы қызметті атқаратын сөздер – жалқы есімдер... Жалқы есімдер гипертрофирлі атау беруші: олар атау үшін қалыптасқан, бұл олардың мақсаты» [6].

Жалқы есімнің атау қызметі мен жекелеуші және ажыратушы қызметі тығыз байланысты, бұл аталмыш объекті басқа объектілермен салыстырып, ажыратуға, жекелеуге мүмкіндік береді. Н.Д.Арутюнованың пікірі бойынша, жалқы есім «индивидке қатысты теңестіру қызметін атқарып, белгілі бір дескрипцияның эквиваленті болып табылады» [3]. Н.В.Подольскаяның сөздігінде барлық үш қызметі: атау–салыстыру–жекелеуші қызметі деп бір-ақ жинақталған [4]. Дегенмен көптеген зерттеушілер оларды біріктіргенді жөн көрмейді, себебі олардың әрқайсысын ономастикалық қызмет деп қарастырады.

Әдебиеттер

1 Алдашева А. «Аударматану: лингвистикалық және лингво-мәдени мәселелері. Алматы 1999, 112б.

2 Керімбаев Е.А. «Казахская ономастика в этнокультурном, номинативном и функциональном аспектах. Алматы, 1995, 25б.

3 Белецкий А.А. «Исследование ономастикона//Лексикология и теория языкознания. Киев, 1972, 78б.

4 Костомаров В.Г., Верещагин Е.М. «Язык и культура: лингвострановедение в преподавании русского языка как иностранного. М: Русский язык, 1990. 56б.

5 Телия Н.В., «Из области теоритической топониматики» Вопросы языкознания, 1962, №6 -3-12бб

6 Реформатский А.А. «Введение в языковедение». 1998, 36,66бб.

ЕРТЕГІ ТЕРАПИЯСЫМЕН ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ҚЫЗМЕТ КӨРСЕТУДІҢ ӘДІСТЕМЕЛІК ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Ертегі терапиясы – ертегімен жұмыс істеу баланы емдеу мен көмек беруге тікелей бағытталған. Ертегі терапевті балаға өмірлік қиыншылықтары мен проблемаларына шешім тауып, ертегімен жұмыс істей алатындай (оқи отырып, ойдан шығарып, ойнап көрсетіп, жалғастырып) жағдай жасайды. Сонымен қатар, топпен де жеке де жұмыс жасау түрі болуы мүмкін [1].

Психологиялық тәжірибеде ұлттық және атақты авторлардың (Х.К. Андерсен, К.С. Льюис, Е.Шварц) ертегілерін және психотерапияға арналып арнайы жазылған ертегілерді қолдануға болады. Ертегінің әрбір түрінің өзіндік жетістігі мен өзіндік кем жақтары болады. Ұлттық ертегілерді қолданудың негізгі жетістіктеріне тоқталып кетер болсақ, оларға мыналарды жатқызуға болады:

- ертегінің метафоралығы және бейнелілігі жекелік проекцияның мүмкіндіктерін қамтамасыз етеді;
- топтың және клиенттің белгілі бір қойылыммен немесе ертегі мәтінмен сөзбе-сөз таныс болуы;
- жете түсіндіруді қажет етпейтін, ғасырлар бойы айтылып келе жатқан қойылымдар;
- динамикалылығы;
- алуан түрлілік, қажетті тақырыпты таңдап алуға мүмкіндіктің болуы;
- ұлттық ерекшелік пен ұлттық мінез-құлыққа сәйкестік.

Атақты авторлардың ертегілерінің артық жақтарын ашып көрсетер болсақ, ұлттық ертегілердің жетістікті жақтарын қайталайды, яғни: қойылымның әйгілілігі, балалық шақтан бұл ертегіні білу, метафоралық, қойылымдардың алуан түрлілігі, әртүрлілік ұлттық нұсқадағы түрлері, солардың арасынан біреуін таңдап алу.

Ертегі терапиясын жүргізгенде атақты авторлардың ертегілерін қолданудың қиындық туғызатын жақтарына тоқталып кетер болсақ:

- оқылып отырған кітаптың белгілі болуының салдарынан қызығушылықтың төмендеуінің мүмкіндігі;
- көптеген қойылымдық қатарлар кейбір топтық сабақтарда шұғыл терапия жүргізуде, қысқа уақыттық терапия жүргізуде ертегіні жарамсыз етеді;
- авторлық ертегілер міндетті түрде автордың көзқарасын көрсетіп отырады, ал бұл психолог пен клиенттің көзқарастарын үндестікке, ұйқастыққа алып келеді;
- авторлық ертегілер өнердің әрбір туындысы секілді жанашырлықпен, ұқыптылықпен қатынас жасағанды талап етеді. Сол себепті психологтың ұсынып отырған жұмысы ретінде қойылымды өзгертіп отыру мүмкін болмайды. Ертегіні өзгерту немесе түрлендіру психологиялық қарым-қатынас атмосферасының бұзылуына және ертегінің бұзылуына әкеліп соғады.

Ал, егер де ертегілер арнайы, ертегі терапиясы үшін жазылып отырса, онда жоғарыда айтылып өткен қиындықтар кездеспейді. Ертегі проблемаға қатысты шығарылып отырады, ал кей кездері нақты бір клиентке арналып арнайы жазылады. Топқа немесе жеке клиентке ұсынылатын ертегі оларға белгілі болмайды. Сол себептен, адамды толғандыратын немесе оның жеке ертегісі ретінде ұсынылып отырған ертегі қызықты болып келеді [2].

Ертегі мәтінімен танысуда қолданылатын әдіс-тәсілдер:

1. Топтың немесе жеке клиенттің ертегі мәтінімен танысуы әртүрлі жолмен жүзеге асуы мүмкін. Ескеретін жағдай, жалпы ең бастысы – ғажайып атмосфераны бұзып алмау.

2. Психолог әрбір топ мүшелеріне ертегінің көшірмесін таратып береді. Олар ертегіні сабақтың басталуына дейін оқып шығады. Шындығын айтатын болсақ, бұл тәсіл сабаққа деген топ мүшелерінің қызығушылығын төмендететіні анық.

3. Психолог ертегіні нақышына келтіріп, дауыстап оқиды. Талқылауға арнап арасында үзіліс жасап отырады. Топ мүшелері ертегінің соңын немен аяқталатынын өздері талқылап, табулары үшін кей кездері ертегі соңына дейін оқылмайды. Негізінен ертегіні оқығаннан кейін айтып берген тиімдірек болады.

4. Ертегі қойылымға қатысушы топ мүшелерінің көмегімен бөлімдерге бөлініп оқылады. Бұл ертегінің бөлімдері бойынша анық түсінікті болып ашылуы үшін.

5. Келесі бір түрі, ертегі рөлдер бойынша оқылады. Автордың мәтіні міндетті түрде оқылады.

6. Ертегі көрініс болып қойылады. Психолог рөлдер бойынша топ мүшелерін бөледі, яғни қатысуға тілек білдірушілерді шақырады, жеребе тастайды. Психолог ойналатын ситуацияны суреттейді және әрбір қатысушының монолог құруын сұрайды. Сонымен қатар, ертегіге қатысушыларға жансыз заттардың да рөлі беріледі (қамалдың есігі, ағаштар, қамал қақпалары). Мұндай рөлдер сөзбен немесе сөзсіз ойналады [3].

Ертегі терапиясының мақсат-міндеттері:

1. Қалай үйрену керектігін үйрету.

2. Қажетті емес нәрсені, қызықты нәрсені ғана танып-білуді қалайтын адамдарға арналған оқытудың әдістемесін ойлап шығару.

3. Сенімділікті ояту.

Сенімділік қана жекелік ресурстарды белсендіреді және іс-әрекет барысында қосымша күшті жеткізіп отырады. Шынайы сенімділік нәтиженің жетістігін көрсетеді. Ғасырлар бойы ертегілерді, мифтерді, аңыздарды және таңғаларлық тарихи оқиғаларды пайдалана отырып, сенімділікті оятқан және қалыптастырған. Ғажайып ертегілердегі ізгілікті істердің жеңіп шығуы кездейсоқтық емес, міне осы істер ішкі сенімділік пен ішкі саналы күшті оятады. Алғашқыда олар түсініксіз бір сезім, діріл ретінде байқалады, кейін келе сезініп жүзеге асыратын қабілетке айналып отырады.

Ертегілік қойылым барлық уақытта оған қатысушыларға мерекелік көңіл-күй сыйлайды. Егер де ертегіні өте жоғары деңгейде ұйымдастыра білсе, кейбір қиын мәселелерге қатысты жүргізілетін терапиялық жұмыстар мен коррекциялық жұмыстарда да өзінің көмегін тигізеді.

Ертегі терапиясында «терапия имиджі» деп аталатын арнайы бағыт бар. Терапияның ғажайып имиджін құрушы ертегіші және сиқыршы А.В.Гниздилов. Осы жаңа имидж арқылы символикалық түрде жаңадан өткен шағын, қазіргі уақытын және болашағын алып отырады. Өйткені біздің әрбіріміз өмірде көптеген рөлдерді ойнаймыз. Бірақ та біз әбден бір рөлге үйреніп алатынымыз соншалық, сол рөлдің құлына айналып кететін кездер де болады. Психологтар мұндай көріністі «Бейнеге сәйкестену» деп атайды [1].

Психотерапиялық ертегілердің функциялары:

- ертегі клиенттің жеке өмірлік тарихындағы олқылық жағдайларды жалпы адами ақпараттармен толықтырады;

- ертегі қарым-қатынас пен мінез-құлықтың конструктивті моделін жасай отырып, болып жатқан жағдайды сезінудің жаңа деңгейіне өткізе отырып, оған жаңаша көзқарас қалыптастыруға мүмкіндік береді;

- ертегі клиенттің ішкі қарама-қайшылықтарын көрсетіп отырады және сол туралы ойлануға көмегін тигізеді;

- ертегі клиенттің жеке өміріндегі жағымсыз сәттерді ығыстырып шығаруға мүмкіндік береді;

- ертегі клиент пен ертегі терапевті арасындағы символдық «буфер» болып табылады. Осының әсерінен клиенттің іштей қарсыласуын бәсеңдетіп, барлық күшін ойлануға бағыттайды;

- ертегі өмірлік әртүрлі мәндегі жағдайларды қабылдаудың альтернативті (баламалы) концепциясы;

- ертегі көптеген проблемаларды жағымды жаққа қарай шешуге сенімділікті қалыптастырады.

Ересек адамдардың ертегі терапиясына бірден дайын бола алмайтынын естен шығармау керек. Психотерапиялық ертегілерді қолдануда негізгі үш нәрсені естен шығарып алмау керек: орындылық, шынайылық, мөлшерлілік.

Адамның бейнелерге нақтылай сәйкестене алмауы, оны спонтандылықтан айырады. Осы жерде көмекке ертегілер келеді. Дәл осы жерде тіптен өзгеруге мүмкіндік болады. Өзін күтпеген рөлдерде сынап көруге жағдай жасалынады. Ертегі терапиясының негізгі мәні – лезде адам кейпін өзгерту.

Адам ғажайып өмірді басынан өткере отырып қосымша күштерді меңгереді. Ғажайып ертегі бейнесінде ол өмірде өзіне жетіспейтін күштерді сезінеді және өз бойындағы күштерді анықтайды [4].

Психолог ертегіні қаншалықты жақсы көргенімен оны орынды қолдана білуі қажет. Ондай болмаған жағдайда, барлық идея бұрмаланып кетуі мүмкін. Психотерапиялық ертегілерді айтып беру, бұл клиент пен терапевт арасындағы «арақашықтықты» жақындатады. Осыған орай ертегі терапиясын жүргізуші терапевттен ашық-жарқындылық пен шынайы келбет танытуы талап етіледі.

Әдебиеттер

1. Короткова Л.Д. Сказкотерапия в школе. Методические рекомендации. – М.: ЦГЛ, 2006.-144 с.

2. Ишанов П.З., Бейсенбекова Г.Б. Психологиялық-педагогикалық диагностика негіздері. Қарағанды: ЖШС «САНАТ-Полиграфия», 2006.-209 б.

3. Копытина А.И. Практикум по арт-терапии. М.: Санкт-Петербург, 2001.-448 с.

4. Копытина А.И. Арт-терапия. Хрестоматия по психологии. М.: Санкт-Петербург, 2001.-320 с.

А. К. Ильясова
г. Астана

РАСШИРЕНИЕ СЛОВАРНОГО СОСТАВА ФРАНЦУЗСКОГО ЯЗЫКА ПУТЁМ ЗАИМСТВОВАНИЙ

На современном этапе развития общества, когда весь мир охвачен процессами глобализации и единения различных наций и культур, и стремится к универсальному диалогу, вопрос о взаимовлиянии и взаимопроникновении языка и культуры стоит очень остро. Вызвано это тем, что язык, будучи средством отражения культуры, является ее зеркалом, и обилие языковых заимствований, характерных для современного этапа, вызывает серьезные опасения о сохранении целостности и самобытности национальной культуры. Известно, что в переломные моменты истории, в периоды глобального реформирования управленческого аппарата, науки и образования, производственных процессов имеет место широкомасштабное заимствование реалий другой культуры, которое выражается, в первую очередь, в обилии лингвистических заимствований. Но, как известно, не все они приобретают равный вес в заимствующем языке, часть из них ассимилируется, часть воспринимается как иностранные, а некоторые навсегда исчезают из языка, как только для них находятся эквиваленты в родном языке.

Наиболее охотно язык приспособливает к своим нуждам те иностранные слова, которые заполняют некие ниши в его семантических полях. Более того, в языке, несмотря на его высокую адаптационную способность к заимствованиям, существуют языковые константы, базовые понятия, определяющие самобытность и уникальность языка нации, которые формируют его устойчивую лексическую систему. Инновации, чуждые духу народа, не получают необходимой одухотворенности и поддержки у носителя языка.

Словарный состав французского языка тоже расширяется путём заимствований. Наиболее масштабными и многочисленными являются заимствования из английского языка. Это и экономические, и коммерческие, и бытовые, и политические термины.

Стремительное проникновение английской лексики во все пласты словарного состава современного французского языка спровоцировало бурные споры современных лингвистов о последствиях данного процесса для французской лингвокультурной среды, ее самобытности и перспективе ее развития.

За последние десятилетия в повседневном обиходе французов произошел ряд изменений. В экономику, рекламу, спорт, культуру, разговорный язык молодежи проникло много англоамериканизмов, которые дублируют французские термины.

Таковы, например, News вместо information Soap вместо teleroman, Prime time вместо heure de grande écoute, manager вместо gerant – управляющий.

На улицах городов гораздо больше нефранцузских надписей и объявлений на английском языке, чем это было во времена второй мировой войны, когда гитлеровские оккупационные власти составляли объявления и указатели на немецком языке.

Газеты приводят многочисленные примеры англомании. Так, например, в одном рекламном объявлении содержится извинение фабриканта по поводу того, что ему приходится переводить на французский язык название своей продукции.

Для специалистов, работающих в области коммерции и экономики, рабочим является английский язык, а не французский.

Англоамериканизмы проникли во французский язык в связи с влиянием американской культуры на культуру Франции и очень употребительны среди молодежи. По теме «Мода» можно привести следующие примеры: jeans, tee-short, top, top-model, sexy-top, mini - kilt, fashion. Основные заимствования по этой тематике проникли во французский язык в связи с тем, что французских эквивалентов не существовало.

То же самое можно сказать и о заимствованиях по теме «Спорт», так как это спортивные направления, вышедшие из Англии или Америки. Таковы, например: football, handball, rugby, beach-ball, handicap – гандикап, catch ketch – игра в мяч, free-style, boxer, tennis, basket-ball.

Заимствования по темам «Внешность», «Еда» связаны с проникновением коммерции на французский рынок, т.к. торговая продукция и предприятия питания такие, например, как «Mac Donalds» популярны не только во Франции. Самое большое количество англоамериканизмов можно проследить в словарном запасе молодежи. Они прочно закрепились в разговорном языке молодежи. Таковыми являются: Coco-cola, Pepsi, just, cool – здорово, too much – слишком много, speed – быстрый, jeans, punk, pusher – торговец наркотиками, flash – кайф, bad-trip – галлюцинации от наркотиков.

Такое влияние на молодежный лексикон связано с влиянием на молодежь средств массовой информации, кино, телевидения, и, кроме этого, с возрастными особенностями. Необходимо отметить, что в разговорной речи старшего поколения не наблюдается такого количества англоамериканизмов.

Французский язык испытывает английское влияние в деловой корреспонденции и документации. Он нередко калькирует англо-американские формулы. Таковы, например: а) конструкции с инверсией: France-Radio-Television вместо Radio-Television-Francaises, pass-temps вместо Le temps passe, cine-club вместо club du cinema; б) распространенность пассивных конструкций и герундиальных оборотов. Например: Le voleur s'est arrêté par la

police вместо Le police s'arretait le voleur; с) обращение со словом cher: cher Monsieur вместо Monsieur.

Но далеко не все англоамериканизмы становятся лингвистическими заимствованиями, т.е. получают статус равноправных лексических единиц французского языка. Большинство из них заимствуются вместе с понятиями, явлениями иностранной действительности. Вот пример таких заимствований: Leader, Label - наклейка, ярлык, electrocution - смерть от электрического тока, nylon.

Однако французский язык использует немало коннотативных заимствований, обозначающих понятия, уже имеющие свое французское наименование: week-end (fin de la semaine), baby (bébé), nurse (bonne d'enfant), match (competition).

Многочисленны во французском языке англоамериканские научно-технические термины, которые часто используются в нем лишь на том основании, что они широкоупотребительны в других странах. Вместе с тем распространенность этих терминов среди специалистов еще не означает, что они стали принадлежностью французского языка.

Во французском языке есть англицизмы, которые имеют исконно французское происхождение, т.е. заимствованные из французского языка континентальным английским языком в предшествующие исторические эпохи, называются двойными заимствованиями. Они начали проникать в английский язык с 11 века, т.е. с донационального периода, что было связано с бурными историческими событиями (завоевание Англии норманнами, средневековые войны, Крестовые походы). В эпоху Возрождения французский язык также служил источником наполнения английского словарного запаса в области политики, экономики, культуры и религии. В 18 веке (эпоха Просвещения) и в 19 веке вновь увеличивается приток французской лексики в английский словарь. В наше время ряд слов, этимологически восходящих к французскому языку, возвращается в язык, но уже с видоизмененной морфологией и семантикой.

Так, humor – юмор, заимствованное английским языком в 17 веке из французского (фр. *humer* – склонность к шутке) и получившее новое окончание, возвратившись в язык-источник, стало произноситься в соответствии с современными французскими произносительными нормами. Английское существительное *supremacy* произошло от французского прилагательного *supreme*. Заимствованное в 16 веке это производное пришло в 17 веке во французский язык и приобрело французское звучание *supremaité*. Английское существительное *Loyalist* произошло от французского прилагательного *Loyal*, заимствованного в 16 веке. В 18 веке это производное было, в свою очередь, заимствовано французским языком, в котором оно приобрело соответствующую форму и звучание *Loyaliste* – приверженец.

Явление англomanии провоцирует даже создание новых слов на базе иностранных элементов. Это так называемые лжезаимствования, существование которых осложняет распознавание настоящих. Например, слово *couponing* образовано от французского слова *coupon* с помощью английского суффикса *ing*. Следует отметить, что лжезаимствования существуют в течение долгого времени. Их можно увидеть везде в тот период, когда иностранные слова находятся в моде.

Обобщая все выше сказанное, необходимо заметить, что ни о какой англomanии во французском языке не может идти и речи, т.к. заимствования составляют всего 2,5 % лексикона и являются средством обогащения языка и естественным процессом его развития. То, что во французском языке с первого взгляда предстает заимствованиями из английского, может оказаться сохранением старых французских слов, которые, перейдя в свое время в английский язык, сохранились до нашего времени.

Учитывая, что французский язык постоянно нуждается в словах-терминах и прибегает в связи с этим к специализации общеупотребительных слов, можно сделать вывод о том, что для французского языка характерно стремление воспринимать иноязычные единицы в неразложимой и неанализируемой формах. Это приводит к

относительному преобладанию собственно заимствований и к тому, что калькирование научно-технических терминов не всегда удовлетворяет потребностям точного воспроизведения иноязычного оригинала.

Литература

1. Арнольд И.В. Основы научных исследований в лингвистике (Учебное пособие.- М.1991
2. Веденина Л.Г. Особенности французского языка. - М.: Просвящение, 1988
3. Гак В.Г Сопоставительная лексикология М., 1977
4. Ганшина К.А. Французско-русский словарь. - М.: Русский язык, 1990.
5. Катагощина Н.А, Гурычева М.С, Аллендорф К.А "История французского языка" М., 1976.
6. Лингвистический энциклопедический словарь. М., 1990.
7. Морковкина (Слобожанина), Н.А. К вопросу о новейших английских заимствованиях во французском языке - Пенза: Приволжский Дом Знаний, 2001
8. Свешникова М.И. Фонетическая ассимиляция заимствований. Издательский дом «Астраханский Университет», 2005
9. Скредина Л.М. Histoire de la langue française М., 1972.
10. Слобожанина Наталья Александровна. Англо-американизмы во французском языке Квебека. Саратов – 2008

Г. Ш. Кайназарова
г. Астана

ПРОЕКТНАЯ МЕТОДИКА В ОБУЧЕНИИ ИНОСТРАННОМУ ЯЗЫКУ

Реформы, проводимые в настоящее время в высшей школе, существенным образом влияют на образовательный процесс, предъявляя новые требования к качеству подготовки квалифицированного специалиста. Приоритетными компетенциями становятся мобильность, толерантность, нестандартное профессиональное мышление, ответственность за результат учебной деятельности, склонность к саморазвитию. Модернизация образования и использование новых педагогических технологий в обучении следует рассматривать, прежде всего, как важнейшее условие творческого развития студента [1, с. 4].

Среди многообразия новых педагогических технологий, направленных на реализацию личностно-ориентированного подхода в методике преподавания иностранного языка, наибольший интерес представляет проектное обучение, фокусирующееся на проблемных заданиях. Проект - это одна из технологий обучения, в том числе иностранному языку, основанная на моделировании социального взаимодействия в малой группе в ходе учебного процесса. Под проектом понимается самостоятельная планируемая и реализуемая на иностранном языке работа, которая позволяет осуществлять дифференцированный подход к обучению, повышать активность и самостоятельность учащихся на основе учебно-ролевых игр, самостоятельного решения учебных задач. Данная технология базируется на идее взаимодействия учащихся в группе в ходе учебного процесса, идее взаимного обучения, при котором обучаемые берут на себя не только индивидуальную, но и коллективную ответственность за решение учебных задач, помогают друг другу, отвечают за успехи каждого члена группы. Относительно иностранного языка, проект - это самостоятельно планируемая и реализуемая студентами работа, где происходит интеграция четырех видов деятельности. Работа над проектами

способствует: повышению значимости языка как средства общения, развитию умения работать в коллективе, расширению кругозора студентов, повышению мотивации студентов, поощрению творчества, воспитание самостоятельности. Именно метод проектов дает возможность включить студентов в реальное общение на иностранном языке, дает возможность самим студентам конструировать содержание общения, формирует навыки работы в команде, создает атмосферу взаимопонимания и ответственного отношения к успехам всей группы. Кроме того, в работе над проектом учитываются уровень языковой подготовки, возрастные интересы, уровень развития, степень креативности и самостоятельности студентов. Метод проектного обучения с одной стороны представляет собой организованную научно-исследовательскую деятельность студентов под руководством преподавателя, а с другой стороны – совокупность поисковых, творческих методов, направленных на решение проблемного задания [2, с. 13]. Метод проектов состоит из следующих этапов: подготовительного-выявление проблемы и планирование ее реализации, основного-подготовка и реализация поставленной проблемы, заключительного-обобщение, обсуждение и оценка представленных выводов по проблеме.

С точки зрения иноязычной речи самым большим достоинством проектов является то, что они предусматривают естественную взаимосвязь всех четырех видов речевой деятельности – аудирование, чтение, говорение, письмо. Роль преподавателя состоит в том, чтобы создать условия, максимально благоприятные для раскрытия и проявления творческого потенциала студентов, координировать работу, помочь преодолеть непредвиденные трудности, которые могут возникнуть. Метод проектов является эффективной инновационной педагогической технологией, которая значительно повышает уровень владения языковым материалом, внутреннюю мотивацию студентов, уровень самостоятельности отдельного студента и сплоченность всей группы, общее интеллектуальное развитие студентов. Проектная методика основывается на личностно-ориентированном подходе, который подчеркивает перераспределение функций преподавателя и студента, роль преподавателя при этом ограничивается, теперь он – помощник, консультант, советник, эксперт, что в свою очередь означает переориентацию учебного процесса на постановку и решение учебных задач самим студентом. Преподавателю в проекте отводится роль координатора, эксперта, дополнительного источника информации

Правильно организованная проектная работа оказывает положительное обучающее воздействие на учащихся, способствует самостоятельному добыванию студентами знаний и опыта, что, в свою очередь, развивает у них инициативность, самостоятельность, критичность мышления, а также стремление к творчеству. Все это способствует повышению мотивированности обучения у студентов, повышает интерес к предмету и, как следствие, ведет к возрастанию коммуникативной компетенции студентов.

Таким образом, проектная методика является эффективной и обоснованной технологией обучения коммуникативной компетенции (языковой, социокультурной, профессиональной и др.), которая является главным условием развития навыков межкультурной коммуникации в целом. Выполнение проектных работ на актуальные темы для настоящего времени наглядно демонстрирует учащимся важность английского языка как средства, значительно расширяющего их доступ к информации, следовательно, способствует повышению мотивации к его изучению. С расширением возможностей получения информации (через интернет, справочники, учебную литературу) приобретает наиболее важное значение развитие умения критически оценивать эту информацию, поэтому работа над проектами является эффективным способом формирования критического мышления. Основными этапами работы над проектом являются: определение проблемы, выдвижение гипотезы, выбор методов исследования, проведения исследования, оформление результатов исследования, презентация результатов исследования.

Задача преподавателя заключается в том, чтобы при необходимости помочь при оформлении промежуточных результатов исследования, помочь подобрать необходимый материал, подвести к общему итогу исследования, скорректировать оценку, данную экспертной группой, работе каждой группы. Что же касается оформления работы, здесь тоже разработаны определенные требования. Эти требования соответствуют требованиям работ, предъявленным на научно-практической конференции. Студенты как бы готовятся к научной работе.

В работе должно быть введение, заключение, список литературы и интернет источников, приложение. Введение – цель и задачи исследования, актуальность, предмет и объект исследования, описания методов исследования. Заключение – общие выводы, отношение автора. Студентам предоставляется памятка по написанию работы: оформление титульного листа, содержание, введение, основной материал (деление на главы, параграфы), заключение, список литературы, приложение.

На современном этапе развития образования проектная методика детально исследуется как зарубежными, так и отечественными авторами: И.Л. Бим, И.А. Зимней, Т.Е. Сахаровой, О.М. Моисеевой, Е.С. Полат, И. Чечель и др. Многочисленными исследованиями было установлено, что проектная деятельность выступает как важный компонент системы продуктивного образования и представляет собой нестандартный, нетрадиционный способ организации образовательных процессов через активные способы действий (планирование, прогнозирование, анализ, синтез), направленных на реализацию личностно-ориентированного подхода [3, с. 10].

Включение студентов различные виды деятельности с использованием иностранного языка создаёт возможность разностороннего развития личности. Использование методов проектов позволяет формировать в процессе самостоятельной и групповой работы индивидуальное восприятие мира, широкое использование субъективного опыта в интерпретации и оценки фактов, явлений, событий окружающей деятельности на основе личностно – значимых ценностей и внутренних установок, сверяя их с мнениями и оценками других и используя иностранный язык как средство познания и общения. Выполнение проектных работ на актуальные темы для настоящего времени наглядно демонстрирует учащимся важность английского языка как средства, значительно расширяющего их доступ к информации, следовательно, способствует повышению мотивации к его изучению. Таким образом, метод проектов, являясь одной из новых форм организации учебно-воспитательного процесса, позволяет формировать у учащихся глобальное мышление, способность понимать и уважать культуру других народов. А это важно как в личностном, так и в социальном плане.

Литература

1. Полат Е. С., Бухаркина М. Ю., Моисеева М. В., Петров А. Е. Новые педагогические и информационные технологии в системе образования: Учебное пособие для студентов пед. вузов и системы повыш. квалиф. пед. кадров. М.: Академия, 2000
2. Зимняя И.А., Сахарова Т.Е. Проектная методика обучения английскому языку / И.А. Зимняя, Т.Е. Сахарова. –// Иностранные языки в школе. – 1991. – № 3
3. Романова А. М. Формирование профессионально-творческой направленности студентов технического вуза: Автореф. диссер. канд. пед. наук. Москва, 2010

СКАЗОЧНЫЙ ФОЛЬКЛОР В ОБУЧЕНИИ АНГЛИЙСКОМУ ЯЗЫКУ

В настоящее время приобретает характер массового увлечения обучение иностранным языкам, особенно распространяется раннее обучение в начальной школе и даже в дошкольных учреждениях.

Преподаватели иностранного языка в вузах, учителя иностранного языка в школах дождались, наконец, своего «звездного» часа – того времени, когда их предмет стал занимать в нашем обществе подобающее место.

Теперь можно сказать, что государству становится невыгодно иметь специалистов без знания одного, а чаще всего двух или нескольких иностранных языков. БУМ, связанный с изучением иностранных языков, и прежде всего английского, вряд ли в ближайшее время утихнет, скорее, наоборот.

Все больше и больше открывается лицеев, гимназий, где иностранный язык занимает важное место в учебном процессе, а в общеобразовательных школах в учебный план вводится иностранный язык с 1 класса.

Создаются детские сады и частные школы, в программе которых предусмотрено обязательное изучение иностранного языка. Растет число родителей, желающих платить за обучение своих детей иностранному языку в группах, создаваемых в детских садах, при дворцах культуры, домах творчества, в лингвистических центрах.

Все чаще и чаще в наших газетах появляются объявления желающих найти для своих детей домашнего учителя (репетитора, гувернера) со знанием иностранного языка. Все чаще и чаще можно прочесть или услышать о приглашении на учебу или работу за рубеж школьников и студентов, и при этом одним из основных условий является знание иностранного языка.

Необходимость в раннем английском – мировая тенденция.

Вот почему так важна методика обучения английскому языку именно раннего этапа обучения.

Маленькому ребёнку намного проще усвоить язык, чем взрослому.

50% способностей у ребёнка закладывается в первые 4 года жизни, а основные навыки формируются к 7-8 годам. Ведь чем больше человеку лет, тем больше сил и тренировок понадобится для усвоения языка.

Оптимальный возраст для начала обучения второму языку – 4 года.

Известно, что целью обучения иностранному языку в школе является формирование межкультурной компетенции учащихся, которая реализуется в способности к речевому общению. Залогом успешной речевой активности учащихся является использование фольклорных жанров, которые способствуют приобщению учащихся к культуре стран изучаемого языка, а также расширяют знания о культурном наследии родной страны, что позволяет учащимся принимать активное участие в диалоге культур.

Начальный этап в изучении иностранного языка позволяет заложить основы коммуникативной компетенции, а широкое применение сказок, стихов способствует формированию лингвистической компетенции обучающихся. Содержание текстов сказок способствует расширению активного запаса слов обучающихся.

Драматизация сказок способствует созданию психологического комфорта на уроке. Они помогают разгрузить сознание учащихся, снять негативные эмоции, создать благоприятную дружественную атмосферу общения на уроке, которая так необходима на уроке и учителю, и обучающемуся. Сказочный фольклор является одним из важных средств нравственного воспитания личности.

Как показывает практика, богатным источником раннего иноязычного образования являются сказки. Изучение сказок увлекает детей. Используя сказки на

уроках, ребята знакомятся с героями, традициями, находят общее с русскими сказками. С помощью сказки учитель может развивать практически все навыки и умения, научить предугадывать, рассказывать о её содержании.

Важно дать учащимся наглядное представление о жизни, традициях, языковых реалиях англоговорящих стран.

Эффективность использования сказки при обучении речи зависит не только от точного определения её места в системе обучения, но и от того, насколько рационально организована структура занятия, как согласованы учебные возможности сказки с задачами обучения.

В структуре занятия для обучения устной речи можно выделить четыре этапа:

- 1) подготовительный этап предварительного снятия языковых и лингвострановедческих трудностей;
- 2) восприятие сказки при первичном прочтении – развитие умений восприятия информации;
- 3) контроль понимания основного содержания;
- 4) развитие языковых навыков и умений устной речи.

Четвертому этапу может предшествовать повторное прочтение. В качестве примера можно привести возможный вариант работы со сказкой:

1.Подготовительная работа. Алгоритм работы со сказочным текстом.

Учащимся сообщается название сказки и предлагается догадаться, о чем будет она. Затем вводится новая лексика, которая необходимая для понимания сказки и предназначенная для активного владения.

Особое внимание уделяется фразеологизмам, проводится страноведческий комментарий.

2.Восприятие сказки (по частям).

Перед чтением каждой части учащиеся получают установку.

Кто главный герой?

Как мы к нему относимся?

Что он совершил?

3.Проверка понимания основного содержания.

Сначала учащиеся отвечают на вопросы, поставленные учителем перед прочтением.

Затем можно использовать упражнения типа «Выбери правильный ответ», «Расположи предложения в логической последовательности».

4.Развитие навыков и умений устной речи.

Коммуникативное говорение можно стимулировать с помощью различных заданий:

- опиши главного героя;
- разыграйте диалоги между героями;
- прокомментируйте поведение героя;
- какие идиомы мы будем использовать, описывая героя.

Широко используется на современных уроках английского языка так называемые «fractured fairy tales» или «фрагментированные сказки».

Такие сказки создаются на основе традиционных сказок.

Представить старую сказку в новом смешном и юмористичном виде.

Например, можно изменить героев, ход событий, добавить более современную лексику, изменить место и время действия, сюжет, последовательность событий, ввести в сказку героев других рассказов, мультфильмов. В итоге получается забавная пародия.

Такой вид деятельности рекомендуется использовать на 3 или 4 ступени обучения языку и в школах с углубленным изучением английского языка в начальной школе.

Once there were three little pigs.

Two went to college, and the other pig was dumb so he couldn't go to college. He didn't even know how much 2+2 was.

One pig made a metal house, one made a house of bricks with a sign that said, «Keep out»!

The dumb one couldn't afford a house. He was homeless, and slept in the streets. Boy, that wasn't too smart!

So one day a big, bad bear came into town. He found the dumb pig. He said, «You're dumb, can I eat you»?

The pig was so dumb that he said yes. So the bear did.

His other two brothers, who had gone to college, relaxed together having some beer.

The moral of this story is:

«Always go to college, pigs!»

Сказка о ленивом глаголе to be.

В сказочном лесу стояли два домика. В одном домике жил глагол to be, а в другом – его помощники am, is, are. Глагол to be был очень ленивый и всю работу за него выполняли его помощники. Однажды в этот лес пришли местоимения I, he, she, it, we, you, they. Они решили собрать ягоды.

I пошел на север, he, she, it решили пойти на юг, а we, you, they отправились на запад. Внезапно разыгралась сильная буря, и местоимения заблудились.

Стали они кричать и звать на помощь. Ленивый to be отправил на помощь своих помощников. Am побежал на север, is побежал на юг, а are – на запад. Привели они их к себе, напоили их чаем. И с тех пор они уже не расстаются. И мы всегда говорим I am, He is, She is, It is, We are, You are, They are.

Сказка о будущем времени.

Давным-давно в грамматическом королевстве жили глаголы действия. Они рассказывали обо всем, что умели делать люди: читать, писать, бегать, играть, плавать. Они никогда не задумывались о будущем. И вот однажды в королевство приехал цирк. Всюду по городу были расклеены афиши: «Tomorrow...Next week...In a day...». А что произойдет завтра, через неделю, через день, никто не мог узнать, ведь жители города не думали о будущем. И глаголы решили помочь горожанам. Они пошли к королю попросили научить их рассказывать о том, что произойдет в будущем. Король загадал им загадку «Вам поможет волшебное слово, за которым мы всегда должны идти, чтобы попасть в будущее. Первая буква имеет самое длинное название. Вторая буква – это английское слово «я». А третья и четвертая – одинаковые. С них начинается английское слово «лев». Долго думали глаголы и нашли отгадку. А у вас, ребята, получилось? Правильно, это слово «WILL». Для того, чтобы сказать «буду читать», вы скажите «will read», «буду плавать» - «will swim».

Сказка о прошедшем времени.

В грамматическом королевстве есть город прошедшего времени. В этом городе живут два волшебника: добрый и злой. А между ними проходит дорога, которая разделяет город на две части. Там, где живет добрый волшебник, всегда светит солнышко и поют птички. Жители радостные и у них есть волшебные хвостики – ED, которые им всегда помогают. Там, где живет злой волшебник, небо черное и дует ветер. Жители этой части грустные, потому что им приходится много работать. Однажды в этот город приехал автомобиль с глаголами. Глаголы долго ехали и решили немного отдохнуть. Их встречали волшебники. Глаголы, которые вышли из правой дверцы автомобиля попали к доброму волшебнику. Он дотрагивался до них волшебной палочкой, и у глаголов появился

хвостик – ED. Они весело побежали знакомиться с жителями города. А те глаголы, которые вышли в левую дверцу, попали к злому волшебнику. Он дотронулся до них своей волшебной палочкой, и они себя не узнали. У кого-то поменялась буква, а кто-то стал совсем другим. Только нескольким глаголам удалось сохранить своё лицо. И они попросили жителей города: «запомните нас, иначе мы пропадём». Вам, ребята, тоже нужно запомнить эти глаголы, чтобы помочь им.

Данный материал использовался в учебной работе со студентами 4 курса иностранного факультета по дисциплине «Методика раннего обучения английскому языку».

Литература

1.Рогова Г. В. Методика обучения иностранным языкам. - М.: «Просвещение», 1991 г. - 288с.

2.Филатова В. М. Методика обучения иностранным языкам в начальной школе.- Ростов-на-Дону.-2004 г. – 416 с.

3.Саломатова К.И. Практикум по методике преподавания иностранных языков в средней школе М.: Просвещение, 1985.

4.Утехина А. Н. Драматизация сказки в раннем обучении иностранному языку // «Класс!» 2001. № 3-4. С. 18-23.

Н. В. Никульшина
г. Астана

О НЕОБХОДИМОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ СПОСОБНОСТЕЙ ОБУЧАЮЩИХСЯ К САМООБРАЗОВАНИЮ

Американский ученый, статистик и один из основоположников теории «всеобщего качества» Уильям Эдвардс Деминг еще в 1986 г. писал о том, что необходимо поддерживать образование и самообразование каждого, поскольку организация нуждается не просто в хороших людях, а в людях, которые совершенствуют себя в образовании [1].

Самообразование педагога - это необходимое условие профессиональной деятельности педагога. Для того, чтобы учить других, нужно знать больше, чем все остальные. Педагог самостоятельно добывает знания из различных источников, использует эти знания в своей деятельности.

Мы же будем говорить о самообразовании учащихся и студентов.

Общее образование, предоставляемое средней школой, не может быть полным и поэтому учащиеся должны черпать свои знания не только из учебников и классного преподавания, но и из самостоятельного чтения. Высшее образование имеет специальный характер. Поэтому студентам высших учебных заведений, желающим расширить свои знания и выработать в себе научное, моральное и социальное мировоззрение, тоже необходимо прибегать к самообразованию.

«Важнейшей составляющей деятельности будущего специалиста, обучающегося в вузе, является самообразование как самостоятельно организуемая деятельность учения, которая удовлетворяет его потребности в познании, в личностном и профессиональном росте. Вузовский образовательный цикл реализуется через обучение и самообразование. Последнее является основной формой повышения профессиональной квалификации специалиста, важнейшей составляющей его профессионального развития» [2, с.65]. Способность специалиста, в том числе и будущего, к систематическому профессиональному самообразованию является основным показателем его образованности как общей, так и профессиональной.

Что же такое «самообразование»?

Согласно Словарю русского языка С.И.Ожегова «самообразование – это приобретение знаний путем самостоятельных занятий, без помощи преподавателя» [3].

В педагогическом словаре самообразование определено как «целенаправленная познавательная деятельность, управляемая самой личностью; приобретение систематических знаний в какой-либо области науки, техники, культуры, политической жизни и т.п.» [4].

Электронная поисковая система Google дает следующее толкование: «Самообразование – самостоятельное образование, приобретение систематических знаний в какой-либо области науки, техники, культуры, политической жизни и т.д., предполагающее непосредственный личный интерес занимающегося... Основная форма самообразования – изучение научной, научно-популярной, учебной, художественной и другой литературы, прессы. Самообразование предусматривает также возможность использования разнообразных вспомогательных средств: прослушивание лекций, докладов, фонозаписей; консультации специалистов; просмотр телепередач и т.д.; посещение музеев, выставок; различные виды практической деятельности – опыты, эксперименты, моделирование и т.п.» [5].

Интернет сейчас играет огромную роль. Здесь можно найти ответ на любой вопрос. Он дает большую возможность для саморазвития, если им правильно «пользоваться». Очень часто школьники, да и студенты, просто «скачивают» информацию для своих докладов, рефератов, сообщений, сочинений и т.д. Они не читают и не прорабатывают самостоятельно тот материал, который им «предлагает» Интернет. Таким образом, получается, что ни о каком самостоятельном изучении материала речь не идет. Поэтому очень важно еще на начальном этапе обучения объяснить обучающимся как работать самостоятельно, как находить материал и извлекать из него необходимое.

Современная педагогика считает формирование умений и навыков самообразования высшим этапом обучения и одним из необходимых условий осуществления непрерывного образования.

Формированию способностей к самообразованию способствует подготовка конспектов, рефератов, курсовых, дипломных работ, составление таблиц и кроссвордов и т.д. Способности выражаются в умении работать самостоятельно с книгой, Интернетом, справочниками и другой литературой. Эти средства позволяют повысить производительность учебной деятельности, развить творческие способности, увеличить объем учебной информации и способности к самообразованию.

Литература

1. У.Э.Деминг. Система глубинных знаний. <http://kinsmark.com/index.php/ru/seminary/494-demingalmati>
2. Князева Г.Н. Личностно-центрированный подход психолога к педагогической деятельности: самодвижение к профессионализму: методическое пособие.- Краснодар, 2005.
3. Ожегов С.И. Словарь русского языка.- М., «Русский язык», 1991.
4. Электронный педагогический словарь <http://slovo.yaxy.ru/>
5. Электронная поисковая система Google. <https://www.google.kz/>

ПРОЯВЛЕНИЕ ЯЗЫКОВОЙ ИНТЕРФЕРЕНЦИИ ПРИ ИЗУЧЕНИИ ВТОРОГО ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА (НЕМЕЦКОГО)

В Евразийском гуманитарном институте студенты, обучающиеся по специальностям «Иностранный язык: два иностранных языка», «Переводческое дело», в качестве первого иностранного языка изучают английский язык, а в качестве второго могут выбрать немецкий или французский языки.

Проблемы преподавания второго иностранного языка в современных условиях являются предметом внимания лингвистов, психологов, методистов. Обучение второму иностранному языку требует учитывать как положительное, так и отрицательное влияние родного и первого иностранного языка. Анализ феномена многоязычия и методов овладения им показывает, что возникает ряд различных проблем при одновременном изучении нескольких иностранных языков, среди которых одно из ключевых мест занимает проблема интерференции.

Термин «интерференция» произошёл от латинского «*inter*» между и «*ferens*» («*ferentis*») несущий, переносящий [1]. Источником его является физика со значением наложения волн, ведущего к их взаимному усилению или ослаблению. Явление интерференции изучается в лингвистике, социолингвистике, психологии, психолингвистике, методике преподавания иностранных языков.

В лингвистике проблема интерференции рассматривается в рамках языковых контактов и под интерференцией понимается «нарушение билингвом (человеком, владеющим двумя языками) норм и правил соотношени двух контактирующих языков» [2]. В лингвистическую литературу термин «интерференция» был введен учеными Пражского лингвистического кружка. Явление интерференции возникает не только при контактировании двух языков, но и, как в нашем случае, трех языков: родного, английского языка (ИЯ1) и немецкого языка (ИЯ2), т.е. под влиянием одних языковых уровней происходит нарушение норм другой языковой структуры. Как отмечает Б.А. Лapidус, при обучении второму иностранному языку характерно преобладающее влияние не родного, а первого иностранного языка [3]. Научные исследования показывают, что проблемы мультилингвального обучения очень сложны и охватывают все уровни (фонетический, лексический, грамматический, орфографический) и в целом влияют на продуктивную и рецептивную речевую деятельность при обучении второму иностранному языку. Исходя из десятилетнего опыта преподавания немецкого языка как второго иностранного языка у студентов ЕАГИ, ниже приводятся примеры типичных ошибок студентов, изучающих немецкий язык после английского.

На фонетическом уровне интерференция проявляется в ударении слов. Например: Programm, arbeiten, Kapitän; или «*übersetzen*» (переводить) – «*übersetzen*» (перевозить, переправлять). Студенты прекрасно знают, что немецкое «*Kurort*» обозначает и в русском языке «*курорт*», но с большим трудом привыкают к тому, что ударение в немецком языке падает не на последний, а на первый слог («*K'urort*»). Немецкий и английский [r] сильно отличаются, поэтому при изучении немецкого языка на базе английского этот звук произносится как в английском. Буквосочетание kn студенты произносят как [n], т.к. в английском языке буква k перед n не читается. Буквосочетание ch произносится как [k] в немецких словах Chemie, Architektur, Mechaniker. Немецкий [i] произносится не как по-английски [ai] (н-р Wind) и [e] не как [i] (н-р lesen).

Графическая и орфографическая интерференция проявляется на письме: происходит перенос в изучаемый язык правил написания слов другого языка. В области орфографии у студентов возникает проблема с написанием существительных в немецком языке с большой буквы, особенно если есть эквиваленты в английском языке, например

information – Information. Написание [k] в начале и середине слова тоже проблематично: action – Aktion, alcohol – Alkohol, cold – kalt, coffee – Kaffee, culture – Kultur. Написание буквы sch также проблематично, например: Shuh – shoe – Schuh. Различное написание удвоенных согласных в английском и немецком языках приводит к ошибкам: kontrollieren – control – kontrollieren, individual – individuell, original – originell. Различное написание также приводит к типичным ошибкам: address – Adresse, elephant – Elefant, telephon – Telefon, dialogue – Dialog.

Лексико-семантическая интерференция – вмешательство элементов одной языковой системы в другую, на уровне слова и сем. Главной причиной лексико-семантической интерференции является многозначность, омонимия и синонимия языков. Так, например, слово «Magazin, n» понимается и переводится студентами как «магазин» («Laden, m»; «Geschäft, n»; «Handlung, f»); а не «иллюстрированный журнал». На лексемном уровне ожидается отсутствие противопоставления между парами «Fuß» и «Bein», а в английском языке «foot» и «leg». В немецком и английском языках есть слова, которые по форме одинаковы, но имеют разное значение, это так называемые «ложные друзья», которые приводят к очень частым ошибкам: become – bekommen, brave – brav, chef – Chef, true – treu, also – also, meaning – Meinung и т.д.

В грамматической интерференции выделяются синтаксический и морфологический подтипы. Грамматические явления языков имеют много общего, что проявляется как на морфологическом, так и на синтаксическом уровне. Различия же обнаруживаются при сопоставлении любой части речи, например, несовпадение рода: «девочка» – «das Mädchen», «потолок» – «die Decke», «голова» – «der Kopf». Трудности представляют образование степеней сравнения прилагательных, например mehr interessant вместо interessanter (влияние образования сравнительной степени прилагательного в английском языке). Поскольку в немецком прилагательное согласуется с существительным, нередко ошибки при подставлении к прилагательному окончания, указывающего на род существительного (в английском языке это явление отсутствует). Ввиду интерференции, вызванной одновременным изучением нескольких иностранных языков, обучающиеся испытывают определенные трудности при изучении того или иного материала. Одну из них представляют притяжательные местоимения. В русском языке принадлежность не изменяется в зависимости от лица («я делаю уроки в своей комнате», «у тебя свое мнение» и т.д.), тогда как в изучаемых языках при овладении многоязычием принадлежность определена по лицам: «I do my homework in my room», «you have your own opinion» (английский); «ich mache meine Hausaufgabe in meinem Zimmer», «du hast deine Meinung» (немецкий). Выбор необходимого притяжательного местоимения вызывает значительные трудности, особенно это касается 3-его лица единственного и множественного числа. В русском языке существуют лишь три притяжательных местоимения 3-его лица: его, ее, их; тогда как в немецком эти местоимения изменяются в зависимости от рода и числа дополнения. Помимо этого, при переводе на русский язык данного в примере предложения «Я делаю уроки в своей комнате» у студентов часто возникает интерференция с иностранными языками и переведенное предложение звучит как «Я делаю мои уроки в моей комнате». Затрагивая тему возвратных глаголов, стоит уделить им большее внимание, поскольку они также являются причиной интерференции в процессе обучения нескольким иностранным языкам. В большинстве случаев местоименные глаголы в изучаемых языках соответствуют возвратным глаголам в русском языке, однако иногда есть и несовпадения: «to feel» – «чувствовать себя» (английский); «sich eintrüben» – «мутнеть», «sich entwöhnen» – «отвыкать», «stehenbleiben» – «останавливаться» (немецкий). В связи с этим нередко случаи интерференции и ошибки в употреблении местоименных глаголов. В частности, опускаются возвратные частицы там, где их употребление необходимо и наоборот. На синтаксическом уровне одну из трудностей представляет собой обратный порядок слов в немецком языке (если предложение начинается с второстепенного члена предложения). Например: Am Montag

hat sie ein Seminar in Grammatik. – On Monday she has a seminar in grammar . Также в качестве примера можно привести неправильное использование студентами так называемых инфинитивных конструкций. В английском – это Complex Object, в немецком – это сочетание глаголов, обозначающих физическое восприятие, с инфинитивом. Например: «*Ich sah ihn kommen* (нем.)» – «*I saw him come* (англ.)» – «Я увидел (видел), как он пришел»[4]. На синтаксическом уровне интерференция обнаруживает себя в нарушении рамочной конструкции, в свободном порядке слов и т. д. Необходимо отметить, что интерференция в синтаксисе преодолевается труднее всего.

В заключение хочется подчеркнуть, что интерференция представляет собой влияние элементов одной языковой системы на другую при контакте языков, в результате чего последствия могут быть как отрицательными, о чем свидетельствуют вышеприведенные примеры, так и порой положительными, способствующими изучению аналогичных явлений в немецком и английском языках. Однако, все же главным является выявление и упреждение отрицательной интерференции, поскольку она создает определенные препятствия, тормозит процесс обучения многоязычию и само общение, что приводит к непониманию и коммуникативным неудачам. Для преодоления отрицательной интерференции необходимо создать методический инструментарий.

Литература

1. Новейший словарь иностранных слов и выражений [Текст]. – Мн., 2006.
2. Алимов, В. В. Теория перевода. Перевод в сфере профессиональной коммуникации [Текст] / В. В. Алимов. – М., 2005.
3. Лapidус, Б.А. Вопросы методики преподавания второго иностранного языка/ Б.А. Лapidус.- М., 1973.
4. <http://www.ecml.at/documents/relresearch/Spiropoulou.pdf>

Э. М. Шамренова
Акмолинская область

ОСОБЕННОСТИ ПРЕПОДАВАНИЯ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА В НАЧАЛЬНЫХ КЛАССАХ

Преподавание английского языка в начальных классах в настоящее время актуально. Как правило, младшие школьники приступают к изучению английского языка с большим удовольствием, так как этот предмет совершенно новый, поэтому вызывает у них живой интерес. Таким образом, для педагога основной задачей является сохранить такой интерес к языку.

На первом году обучения начинается коммуникативное развитие учащихся. Они начинают овладевать устной формой общения, то есть учатся понимать английскую речь на слух и соответственно на нее реагировать.

Изучение английского языка в начальных классах общеобразовательной школы, несомненно, способствует формированию полилингвальной и поликультурной личности. Как показывают исследования ведущих зарубежных и отечественных учёных – лингвистов, возраст 6-7-9 лет наиболее благоприятен для начала изучения иностранного языка, так как одной из важнейших психологических особенностей этого возраста является повышенная восприимчивость к языкам. Изучение иностранного языка при грамотной методической организации занятий способствует интеллектуальному и творческому развитию личности младшего школьника. Для достижения планируемых результатов обучения английскому языку важно опираться на следующие методические

принципы: коммуникативность обучения, ситуативно-тематическую представленность материала (организацию), функциональность, комплексность , дифференцированность , концентризм. Для успешного усвоения учащимися программного материала согласно вышеперечисленным принципам используются следующие педагогические технологии:

- игровые ; игра –универсальная форма дидактического взаимодействия с учениками. На начальном этапе обучения английскому языку важно комбинировать типы обучающих игр: языковые (фонетические, лексические, грамматические) , ролевые и динамические.

В начальных классах большое внимание уделяется фонетическим играм. Фонетические игры и упражнения делятся на подгруппы:

-игры и упражнения на развитие фонематического слуха (необходимые для правильного восприятия звуков английского языка;)

- игры и упражнения на развитие навыков звукопроизношения (одна из наиболее важных и трудных для учащихся частей фонетики).

- игровые приемы и упражнения на постановку правильного интонирования.

-сберегающие здоровье технологии: В течение урока учителю необходимо соблюдать физиологические основы учебно-воспитательного режима: учитывать время трудоспособности, утомляемость, учебную нагрузку, проводить динамические (подвижные) игры, физкультминутка

- Информационно-коммуникационные технологии: По санитарно- гигиеническим нормам на работу с мультимедийными средствами (компьютер, интерактивная доска и др.) отводится не более 5 минут.

Выбирая методику преподавания английского языка в начальной школе, помните, что ребенок сопротивляется любому давлению со стороны взрослых, и объяснять младшему школьнику, что знание английского понадобится ему в будущем, бесполезно. Поскольку ребенок хочет получить все здесь и сейчас, процесс обучения следует сделать творческим. Нужно понимать , что в процессе обучения важны не только знания, но и впечатления, с которыми ребёнок уходит с урока.

Любой урок состоит из определённых этапов и частей. Это можно представить в виде следующей схемы:

Урок	
Цель	Планирование
Оборудование	Учебный материал
Контроль	Учебные задания
«Изюминка»	

Урок должен нести не только определённые знания, но и радость каждому ученику. «Изюминка» позволяет разнообразить урок, сделать его интересным, живым и весёлым. Для младших детей это может быть игра, песенка , мультфильм.

1.При помощи игровых методик, которым учитель должен уделить особое внимание, создается ситуация успеха, которая положительно влияет на усвоение новых знаний. Природа создала детские игры для всесторонней подготовки к жизни. Поэтому они имеют генетическую связь со всеми видами деятельности человека и выступают как специфически детская форма и познания, и труда, и общения, и искусства, и спорта. Отсюда и названия игр: познавательные, интеллектуальные, строительные, игра-труд, игра-общение, музыкальные игры, художественные, игры-драматизации, подвижные, спортивные...

Принято различать два основных типа игр: игры с фиксированными, открытыми правилами и игры со скрытыми правилами. Примером игр первого типа является большинство дидактических, познавательных и подвижных игр, сюда относят также развивающие интеллектуальные, музыкальные, игры-забавы, аттракционы.

Ко второму типу относят игры сюжетно-ролевые. Правила в них существуют неявно. Они - в нормах поведения воспроизводимых героев: доктор сам себе не ставит градусник, пассажир не летает в кабине летчика.

2. Песни являются средством более прочного усвоения и расширения лексического запаса, так как включают новые слова и выражения. В песнях уже знакомая лексика встречается в новом контекстуальном окружении, что помогает её активизации. В песнях лучше усваиваются, и активизируются грамматические конструкции. Песни способствуют совершенствованию навыков произношения. С детьми начальной школы нужно использовать песенки с повторяющимися словами на каждой строчке. Это способствует быстрому запоминанию самой песни и усвоению, какого либо грамматического или лексического материала. Обычно песенки для младших детей используются после основного материала как для закрепления. На своих уроках я использую песенки по различным темам, которые способствуют закреплению материала.

3. Мультфильм – это изюминка моего урока английского языка в начальных классах. С помощью мультфильма либо короткого видео по различным темам можно достичь хороших результатов в изучении языка. Зрительная память у младших детей развита намного больше, нежели у старших, этим самым просмотр 5-7 минутного мультфильма даёт прекрасные результаты, чем озвучивания слов самим учителем. К примеру, по теме «Моя семья» (My family) можно использовать мультфильм “Go go’s adventures with English”, который имеет хорошее озвучивание и лёгкое восприятие для детей.

Помните, что интерес к отдельным заданиям у младших школьников истекает очень быстро по времени, поэтому хорошая методика преподавания английского языка в начальной школе должна предусматривать частую смену видов деятельности на уроке. Задания, которые даются детям, должны быть ориентированы на различные виды восприятия: озвучивание, зрительную опору, практические действия и письмо. Для начала нужно для себя уточнить, что именно на уроке дети должны освоить, так как книги обычно включают в себя огромный материал для изучения языка, но уровень восприятия у детей разный, и некоторые дети могут отстать от своих сверстников не по своей вине, таким образом, они становятся неуспевающими учениками. Значит, нужно запланировать так урок, чтобы эти дети тоже интересно участвовали и получили весь материал. Если на урок требуется выучить слова например, по теме «Моя семья» (My family), то для начала следует, чтобы дети нарисовали на листочках свою семью, включительно, дедушку и бабушку, а затем показывая каждого члена семьи, называть на английском. Учителю следует произносить слова несколько раз при этом несильно громко, так как повышенный тон может отвергнуть восприятие и интерес у детей. Можно позволить детям произносить самим после учителя по цепочке, передавая друг другу какой-либо предмет. Для того, чтобы дети правильно произносили и не отвлекались на другие предметы, нужно использовать обычные знакомые предметы, к примеру, ручка или карандаш. В конце цепочки идёт обратная цепь следующего слова.

Следует на уроке использовать физминутки, чтобы дети передохнули от учебного материала и набрали сил для того, чтобы продолжить практическую деятельность. Для развития лидерства и умения руководить нужно дать возможность каждому из детей побывать в роли учителя во время физминутки. Ребёнок с большим удовольствием возьмётся за дело и постарается выполнить его качественно. На уроке провожу физминутки для всего тела. Для примера могу предоставить несколько вариантов физминуток:

1. Hands up, hands down,
Sit down, stand up.
Clap, clap, Clap
Hop, hop, hop
Dance, dance, dance
Jump, jump, jump.
Open eyes, Close eyes.
Turn around, turn around.

Stop!
2. We hop, hop, hop
We walk , walk, walk
We fly, fly, fly
So high!
We go, go, go
We jump, jump, jump
We run, run, run
It's fun.

Для начала нужно показать самому, затем дать возможность детям продемонстрировать навыки изученных действий и слов.

Рекомендую на уроках английского языка использовать чаще интерактивную доску для просмотра видео или мультфильма, картинки персонажей такие как « Wise Crow, Little Cat, Good Dog etc.». С помощью таких персонажей на каждый урок можно с интересом внедрить новые слова, на которые дети с удовольствием обратят внимание. Обычно в преподавании английского языка в начальных классах предоставляется книга с рабочей тетрадью. Это хорошая возможность всестороннего изучения языка, так как в книгах дети читают предложения, стихи либо слова. А в тетрадях они пишут, раскрашивают либо рисуют. Помимо книг и тетрадей можно использовать различные раскраски, необычные вырезки по теме и вкладывать их в папки на каждого ребёнка. Тем самым , он собирает материал знания для повторного закрепления дома. В первых классах можно использовать тетради в узкую линию для правописания букв английского языка. Таким образом, необходимость изучения английского языка продиктована реалиями развития современного казахстанского общества, которое испытывает потребность в специалистах, свободно владеющих английским как языком международного общения.

Литература

- 1.Л.Б. Аскарлова, С.Д. Рахимжанова, А.С. Волкова. Методическое пособие. ТОО «Алматыкітап баспасы» , 2013, с.3-4.
- 2.Мектеп. Республикалық ғылыми-әдістемелік, педагогикалық журнал. (№ 05) 2010, с.38.
- 3.Иностранный язык в школе, №5 (47) 2010, с.11-12.
- 4.Материалы сайта [http:// www.1september.ru/ English](http://www.1september.ru/English)
- 5.Материалы сайта [http:// www.bilim.kz/education](http://www.bilim.kz/education)

Н. В. Плуговая
г. Астана

ПРОФЕССИОНАЛЬНО-ОРИЕНТИРОВАННОЕ ОБУЧЕНИЕ ИНОСТРАННОМУ ЯЗЫКУ НА НЕЯЗЫКОВЫХ ФАКУЛЬТЕТАХ ВУЗОВ

В настоящее время знание иностранного языка в системе высшего образования приобретает все большую актуальность. Современное общество выдвигает новые требования к профессиональной подготовке специалистов в различных сферах деятельности. Выпускник современного вуза должен обладать не только глубокими знаниями в своей области, быть мобильным, коммуникабельным, но и обязательно владеть иностранным языком, причем не на «бытовом», а именно на профессиональном уровне, быть готовым к непрерывному самообразованию.

Целью обучения иностранному языку студентов неязыковых специальностей должно стать достижение уровня, достаточного для практического использования иностранного языка в будущей профессиональной деятельности. В результате чего особую актуальность приобретает профессионально-ориентированный подход к обучению иностранного языка, который предусматривает формирование у студентов профессионально-ориентированных коммуникативных умений, развитие навыков работы с аутентичными текстами по специальности, способности иноязычного общения в конкретных профессиональных, деловых и научных сферах.

Обучение профессионально-ориентированному английскому языку является научным направлением, рожденным в конце 1960-х годов и считается видом образования, отвечающим образовательным потребностям, получающим образование и социальному заказу общества. Аббревиатура ESP (English for Specific Purpose – английский для специфической цели) или профессионально-ориентированный английский язык в настоящее время считается термином, вошедшим в научный круг теоретиков и практиков обучения профессионально-ориентированному английскому языку.

Так, Образцовым П.И. предложено следующее определение данного вида обучения: «под профессионально-ориентированным понимают обучение, основанное на учете потребностей студентов в изучении иностранного языка, диктуемых особенностями будущей профессии или специальности, которые, в свою очередь, требуют его изучения» [1]. Сущность профессионально-ориентированного обучения иностранному языку заключается в его интеграции с профилирующими дисциплинами с целью получения дополнительных профессиональных знаний и формирования профессионально значимых свойств личности [2]. Таким образом иностранный язык становится средством повышения уровня знаний студентов в своей специальности и формирования их профессиональной направленности. Это ставит перед преподавателем задачу научить будущего специалиста на основе межпредметных связей использовать иностранный язык как средство систематического пополнения своих профессиональных знаний.

Основным условием успешности профессионально-ориентированного образовательного процесса является содержание обучения иностранному языку. По мнению Н.Д.Гальсковой [3], в содержание обучения необходимо включать:

- сферы коммуникативной деятельности, темы и ситуации, речевой материал, учитывающие профессиональную направленность студентов;
- языковой материал (фонетический, грамматический орфографический), правила его оформления и навыки оперирования им;
- комплекс речевых умений, характеризующих уровень практического владения иностранным языком как средством общения, в том числе в ситуациях профессионального и делового общения;
- систему знаний национально-культурных особенностей и реалий страны изучаемого языка.

Принимая во внимание выше изложенное, вслед за Т.Л.Кучерявой [4], возможно выделить следующие структурные элементы содержательного компонента модели профессионально-ориентированного обучения иностранному языку:

- развитие коммуникативных умений по всем видам речевой деятельности (говорения, чтения, аудирования, письма) на основе общей и профессиональной лексики.

Обучение монологической речи заключается в развитии умений высказывать свое мнение в ходе дискуссии, критически оценивать ситуацию, делать доклады, сообщения профессионального характера.

Обучение диалогической речи заключается в формировании умений быстро и разнообразно реагировать на сказанное собеседником, целенаправленно обмениваться информацией по определенной профессиональной теме.

Обучение чтению выступает в качестве целевой доминанты и имеет огромное значение в коммуникативно-общественной деятельности. Если рассматривать чтение как

одну из форм профессионального общения, то это предъявляет особые требования к отбору текстов, в которых на первый план выступают параметры, обеспечивающие информативность, выраженность основной идеи текста, его замысла, понимание которых составляет цель профессионально-значимого чтения.

Обучение аудированию заключается в формировании умений восприятия и понимания высказывания собеседника на иностранном языке в соответствии с определенной реальной профессиональной сферой.

Обучение письменной речи заключается в выработке умений излагать мысли в письменной форме: реферативного изложения, аннотирования, составления деловых писем, перевода текстов.

Профессионально-ориентированный подход к обучению иностранным языкам не может обойтись без использования в образовательном процессе таких технических средств, как всемирная сеть Интернет и ее ресурсов (веб-сайты, электронная почта и электронные энциклопедии, видеоконференции и др.)

Таким образом, профессионально-ориентированное обучение иностранному языку на неязыковых факультетах вузов требует нового подхода к отбору содержания, который должен быть ориентирован на научные достижения, непосредственно отражающие профессиональные интересы студентов, предоставляя им возможность профессионального роста.

Литература

1. Образцов П.И., Акулкова А.И. Проектирование и конструирование профессионально-ориентированной технологии обучения. - Орел, 2005. - 61 с.
2. Покушаева Л.Т. Обучение профессионально-ориентированному языку в техническом вузе. //Молодой ученый. – 2012.- с.305-307.
3. Гальскова Н.Д. Современная методика обучения иностранному языку. М. АРКТИ-Глосса, 2000. 165с.
4. Кучерявая Т.Л. Проблемы профессионально-ориентированного обучения иностранному языку студентов неязыковых специальностей. СПб: Реноме, с.336-337.

Д. Ж. Жанабиллова
г. Астана

К ВОПРОСУ О РЕАЛИЗАЦИИ ПОЛИКУЛЬТУРНОГО ОБРАЗОВАНИЯ В КОЛЛЕДЖЕ ЕВРАЗИЙСКОГО ГУМАНИТАРНОГО ИНСТИТУТА

На земле Казахстана сформировалось уникальное поликультурное пространство, где объединены восточные, азиатские, западные и европейские потоки, что позволяет создать уникальный казахстанский вариант развития поликультурности. В этой связи проект Президента РК «Триединство языков» весьма актуален: приоритетными являются три языка в Республике Казахстан»: казахский, русский, английский. Наряду с казахским языком, имеющим статус государственного, и русским языком – языком межнационального общения, важным средством общения выступает иностранный язык, считает Н.А.Назарбаев.

Поликультурное образование в Республике Казахстан на сегодняшний момент является одним из главных направлений в системе образования. Перед учителями стоит задача, начиная со школьной скамьи формировать и развивать поликультурную личность, помочь учащимся осознанно сформировать основные ценности и жизненные принципы. Именно в учебных заведениях создается благоприятная среда, обеспечивающая

гармоничное сочетание развития гуманистических общечеловеческих качеств личности с возможностью полной реализации его национально-культурных, этнических потребностей.

В основу поликультурного воспитания заложено формирование базовых компетенций (от лат. *compeo* – добиваюсь, соответствую, подхожу), т.е. совокупность взаимосвязанных качеств личности (знаний, умений, навыков, способов деятельности), задаваемых по отношению к определенному кругу предметов и процессов, и необходимых для качественной продуктивной деятельности по отношению к ним. Среди них принято различать:

1. *социальную компетенцию*: способность принимать ответственность, участвовать в принятии групповых решений, толерантность, способность ненасильственно разрешать конфликты, участвовать в развитии демократических основ жизнедеятельности;

2. *коммуникативную компетенцию*: владение (*mastery*) устной и письменной коммуникациями, которые особенно важны для работы и социальной жизни;

3. *информационную компетенцию*: владение информационными технологиями, масс-медийными средствами и рекламой;

4. *образовательную компетенцию*: способность учиться на протяжении жизни, реализация принципа непрерывного обучения в контексте как личной профессиональной, так и социальной жизни и др.

Особенности данного фактора являются составляющими учебного процесса специальности 0512000 «Переводческое дело» в документе «Типовые учебные планы и образовательные учебные программы технического и профессионального образования» для специальности 0512000 «Переводческое дело», утвержденного Приказом Министерства образования и науки №150 от 24 апреля 2013 года, в результате обучения в колледже будущий гид-переводчик должен обладать следующими базовыми компетенциями:

- понимание сущности и социальной значимости своей будущей профессии, проявление к ней устойчивого интереса;

- способность к системному действию в профессиональной ситуации, к анализу и проектированию своей деятельности, самостоятельным действиям в условиях неопределенности;

- готовность к проявлению ответственности за выполняемую работу, способность самостоятельно и эффективно решать проблемы в области профессиональной деятельности;

- способность к практической деятельности по решению профессиональных задач в организациях различных организационно-правовых форм; владение профессиональной лексикой;

- способность научно организовать свой труд, готовность к применению компьютерной техники в сфере профессиональной деятельности;

- готовность к позитивному взаимодействию и сотрудничеству с коллегами;

- готовность к постоянному профессиональному росту, приобретению новых знаний, стремление к самосовершенствованию, к творческой самореализации;

- знание основ предпринимательской деятельности и особенности предпринимательства в профессиональной сфере;

- решение практических задач на основе определения и самостоятельного поиска источников информации;

а также такими профессиональными компетенциями как:

- соблюдение различий индивидуальных, личностных и индивидуальных свойств человека при общении, а также бесконфликтное взаимодействие с партнерами, уважение их национально-культурных особенностей;

- выполнение работ, демонстрируя знания явлений, характеризующих систему языка и его функционирование на примерах изучаемого иностранного языка;

- при переводческой деятельности соблюдение речевой интонации, звукового строя изучаемого языка, артикуляционной базы, её связь с обучением иноязычному произношению;

- соблюдение традиций и обычаев страны изучаемого языка и родного языка, уважение культуры другого народа и своего народа, знание географического положения, климата, населения, отраслей промышленности, экономики, системы национально-культурных особенностей изучаемого иностранного языка.

Формирование вышеуказанных компетенций будущих гидов-переводчиков осуществляется на занятиях по английскому языку посредством комплекса упражнений, который включает в себя:

- *дискуссионные* (обсуждение личностных качеств гидов-переводчиков, интервью с практикующими переводчиками);

- *эвристические* (упражнения в восприятии, понимании и осмыслении прецизионной информации; упражнения в вероятностном прогнозировании; упражнения в аргументировании; упражнения в удержании в памяти и интерпретации прецизионной информации - завершение фраз, составление глоссариев ключевых понятий, эвристических карт проблемы, выделение объектов переводческой эрудиции, пересказ, перевод с листа);

- *лингвистические* (тестов на объекты эрудиции, кроссвордов, текстов с пропусками, упражнений информационном поиске);

- *интерактивные* (моделирующие ситуации профессионального взаимодействия);

- *собственно переводческие упражнения* (ролевые игры и собственно переводческие упражнения в устном последовательном переводе аутентичных сообщений с предварительной подготовкой).

Ведущей деятельностью в процессе поликультурного воспитания выступает двуязычное и многоязычное взаимодействие. В этой связи для студентов на базе колледжа ежегодно проводятся различные мероприятия, направленные на сближение, духовное взаимообогащение, установление тесных контактов, преемственности, дружбы между учащимися, пропаганду народных обычаев, традиций, языка национальной и иноязычной культуры. Одним из них является городской конкурс «Я – переводчик».

Таким образом, особое внимание в колледже уделяется культурологической направленности педагогического процесса и приоритету филологического и полилингвального образования, поскольку изучение литературы и иностранных языков не только служит коммуникации, но и позволяет приобщаться к различным способам мышления, поведения.

Литература

1. Государственная программа развития образования Республики Казахстан на 2011-2020 годы. г. Астана, 2010 г

2. «Типовые учебные планы и образовательные учебные программы технического и профессионального образования» для специальности 0512000 «Переводческое дело», утвержденного Приказом Министра образования и науки №150 от 24 апреля 2013 года

3. Аликина Е.В., Швецова Ю.О. Формирование экстралингвистической компетентности будущих устных переводчиков // Современные проблемы науки и образования. – 2012. – № 2;

ФОРМИРОВАНИЕ КОММУНИКАТИВНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ У СТУДЕНТОВ ЯЗЫКОВЫХ СПЕЦИАЛЬНОСТЕЙ ПРИ ПРОСМОТРЕ АУТЕНТИЧНЫХ ФИЛЬМОВ НА ЗАНЯТИЯХ ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА

В условиях интенсивной глобализации современного мира, когда знание одного или двух иностранных языков стало необходимым для успешной карьеры и продолжения профессионального образования, высококвалифицированные специалисты (преподаватели) иностранных языков (ИЯ) стали особо востребованными. Соответственно высокие требования общество и государство предъявляют, прежде всего, к высшим учебным заведениям, которые обучают и подготавливают будущих учителей иностранных языков, где развитие коммуникативной компетенции студентов языковых специальностей, то есть овладение иностранным языком как средством общения, становится приоритетной задачей обучения ИЯ в вузе [1-2].

Среди наиболее актуальных проблем, теоретически и экспериментально решаемых методикой преподавания иностранных языков, коммуникативная компетенция и способы ее достижения являются одними из наиболее важнейших.

Формирование коммуникативной компетенции на иностранном языке, например, английском, не имея возможности находиться в стране изучаемого языка, является сложной задачей. В силу определенных трудностей, преподавателю важно создать реальные и воображаемые ситуации общения на занятиях иностранного языка с помощью современных и традиционных методик преподавания иностранных языков (творческие проектные работы, дискуссии, дебаты, круглые столы и ролевые игры). Помимо этого важным является наглядное представление о жизни, культуре и языковых реалиях стран изучаемого языка. Современные IT-технологии выступают лучшим решением данной задачи, позволяют нам расширять кругозор студентов и дают возможность использования новых форм в процессе обучения. Одной из таких наиболее продуктивных форм является просмотр фильмов на иностранном языке (английском языке).

Фильм – это естественный разговорный язык, на котором говорят носители языка, помимо этого, фильм в оригинальном звучании не столько помогает изучить язык, сколько укрепить его знания и правильность произношения слов или фраз, поскольку в фильмах звучит разговорная речь, а не стандартно-заученные фразы, как в специальных видеоуроках по обучению английскому языку. При просмотре фильма работают слуховая, зрительная и эмоциональная виды памяти, а при проговаривании текста за актерами работает моторная память. Просмотр фильмов в процессе обучения дает большие возможности для развития умений и навыков во всех видах речевой деятельности, видеофильмы придают учебному процессу максимальную коммуникативную направленность, кроме того, это один из самых приятных способов изучения английского языка и тренировки восприятия речи на слух [3].

Аутентичные фильмы позволяют улучшать произношение и пополнять лексический запас. Большинство фильмов снимается для носителей языка, а не для людей, изучающих английский, поэтому актеры говорят быстро, как это происходит в реальной ситуации. Для оптимального понимания смысла фильма и речи носителей, рекомендуется просмотр фильмов с субтитрами на английском языке, позволяющие распознать сложные выражения и слова, которые зачастую «проглатываются» говорящим при разговоре.

Дело в том, что свободное восприятие языка на слух заключается не в умении расслышать каждое слово в услышанном предложении, а в умении автоматически догадываться о том, что слышишь, и воспринимать это так, как будто услышал это отчетливо. Такое восприятие речи развивается за счет длительной практики, заключающейся во вдумчивом прослушивании большого количества разнообразных

текстов. При этом в памяти формируется большая база фраз и выражений с готовым осознанным смыслом, и в дальнейшем это позволяет узнавать такие фразы в речи даже в том случае, когда они звучат невнятно, автоматически осознать их смысл и подсознательно воспринимать их так, как будто они прозвучали членораздельно. Таким образом, один из плюсов совершенствования английского языка с помощью фильмов с субтитрами – это привыкание автоматически понимать английскую речь, при необходимости, читая субтитры [5].

Просмотр большого количества фильмов на английском языке позволяет распознать отличия, главным образом, в речи англичан и американцев: фразовые обороты, словосочетания, интонация, сокращения слов, построение предложений и др., когда англичанин и американец могут выразить одну и ту же мысль совершенно по-разному.

В учебных целях диалоги из аутентичных фильмов являются самыми удачными образцами английской разговорной речи, поскольку тематика диалогов из фильмов может быть очень разнообразной применительно к различным жизненным ситуациям; используется очень богатая разговорная лексика: диалоги из фильмов позволят ознакомиться практически со всеми разговорными конструкциями и выражениями, которые необходимы для свободного восприятия беглой английской речи; используется естественный бытовой темп речи, что позволяет натренироваться в восприятии этого темпа и научиться воспринимать такую речь на уровне естественных автоматических догадок [5].

Фильмы можно просматривать один раз в две недели в аудиторных условиях с использованием интерактивной доски и компьютера. Во время просмотра фильма необходимо составлять список из незнакомых слов и переводить их после просмотра. Для закрепления просмотренного фильма рекомендуется написать эссе в свободной форме с целью проверки грамматических и лексических навыков.

На первый взгляд представляется излишним доказывать преимущества использования видео на уроках в учебных целях сегодня, поскольку они достаточно очевидны. Тем не менее, понимая всё это, преподаватели очень редко используют видео на своих занятиях.

Безусловно, использование видео на уроке иностранного языка и во внеурочной деятельности открывает ряд уникальных возможностей для преподавателя и учащихся в плане овладения иноязычной культурой, в особенности в плане формирования социокультурной компетенции как одной из составляющих коммуникативной компетенции в целом.

В отличие от аудио- или печатного текста, которые могут иметь высокую информативную, образовательную, воспитательную и развивающую ценность, видеофильм имеет то преимущество, что соединяет в себе различные аспекты акта речевого взаимодействия. Помимо содержательной стороны общения, видеофильм содержит визуальную информацию о месте события, внешнем виде и невербальном поведении участников общения в конкретной ситуации.

В заключение следует отметить, что методика формирования и совершенствования навыков коммуникативной компетенции в области английского языка через просмотр аутентичных фильмов является особенно продуктивной, потому что создает повышенную мотивацию среди студентов языковых специальностей, что, в свою очередь, обеспечивает тренировку аудиовосприятия, улучшает лексический запас и развивает навыки понимания и составления предложений на английском языке, а также дает возможность начать уверенно общаться с носителями языка.

Литература

1. Волкова Л.В. Методика формирования коммуникативной компетенции в практике преподавания английского языка – Астана, 2010. – 84 с.
2. Кунанбаева С.С. Методика преподавания иностранных языков. – Алматы, 2009.

3. Барменкова О.И. Видеозанятия в системе обучения иностранной речи / О. И. Барменкова // Иностранные языки в школе. – 1999. – №3. – С. 20-25.

4. Жоглина Г.Г. Развитие умений коммуникативной компетенции на основе использования аутентичных видеодокументов: Дис. канд. пед. наук. – Пятигорск, 1998 – С. 2 – 6.

5. Смирнов И.Б. Развитие устной речи учащихся на основе аутентичного художественного фильма/И.Б. Смирнов//Иностранные языки в школе. – 2006.–№6.– С. 11-14.

Б. А. Сиренова
г. Астана

СТИЛИСТИЧЕСКАЯ ЭКВИВАЛЕНТНОСТЬ ПЕРЕВОДА И ПРОБЛЕМЫ МЕЖКУЛЬТУРНОЙ КОММУНИКАЦИИ

С обретением независимости Республики Казахстан, обоснованием новой модели национально-государственного развития, республика приобрела статус самостоятельного субъекта мировой политики. Выход страны на новый уровень развития международных отношений, межгосударственных связей в значительной мере способствовал интенсивному развитию теории и практики перевода.

Для полного представления перевода как процесса или деятельности, следует обратиться к определениям перевода в переводоведении. В соответствии с исследованиями Л.С. Бархударова, перевод может иметь следующее определение: «Переводом называется процесс преобразования речевого произведения на одном языке в речевое произведение на другом языке при сохранении неизменного плана содержания, то есть значения» [1, с. 15].

Известный переводовед Швейцер А.Д. определяет перевод как: «Однонаправленный и двухфазный процесс межъязыковой и межкультурной коммуникации, при котором на основе подвергнутого целенаправленному («переводческому») анализу первичного текста создается вторичный текст (метатекст), заменяющий первичный в другой языковой и культурной среде; процесс, характеризуемый установкой на передачу коммуникативного эффекта первичного текста, частично модифицируемый различиями между двумя языками, между двумя культурами и двумя коммуникативными ситуациями» [2, с.33].

Чтобы достичь адекватности перевода, лингвист должен быть знаком с культурой, как исходного языка, так и языка перевода, знать цель коммуникации и целевую аудиторию. Необходимо помнить, что из-за разницы в культуре и языке точного перевода и быть не может. Единственное, на что можно надеяться, — приблизительность стиля. Чем больше сходства между системами и культурами двух языков, тем более продуктивным будет перевод при межкультурной коммуникации. Как известно, стилистика – это наука, которая занимается проблемой выбора языковых средств, наиболее пригодных для данной ситуации общения.

Сложности переводимости стиля обусловлены различиями в языке и культуре, составной частью которой является коммуникативная культура. Проблема переводимости стиля решается и рассматривается в рамках текста, так как именно в тексте может быть передана стилистическая структура оригинала как один из аспектов его общей структуры. Именно стиль передает и обрамляет важную информацию, содержащуюся в тексте. Проблема передачи стиля обретает особую остроту в условиях межкультурной коммуникации в связи с необходимостью соблюдения правил и норм двух контактирующих культур. Культурное взаимодействие является благоприятным фоном любого переводческого действия.

Для определения степени общности содержания (смысловой близости) оригинала и перевода были введены понятия эквивалентности и адекватности.

В современном переводоведении можно обнаружить три основных подхода к определению понятия «эквивалент». Некоторые определения перевода фактически подменяют эквивалентность тождественностью, утверждая, что перевод должен полностью сохранять содержание оригинала.

Однако этот тезис не находит подтверждения в наблюдаемых фактах, и его сторонники вынуждены прибегать к многочисленным оговоркам, которые фактически противоречат исходному определению. Так, Л.С. Бархударов оговаривает, что о неизменности «можно говорить лишь в относительном смысле», что «при переводе неизбежны потери, т. е. имеет место неполная передача значений, выражаемых текстом подлинника». Отсюда он делает закономерный вывод, что «текст перевода никогда не может быть полным и абсолютным эквивалентом текста подлинника».[1,с.45] Такой подход к переводу дал основания для появления так называемой теории непереводаемости, согласно которой перевод вообще невозможен. Безусловно, уникальность словарного состава и грамматического строя каждого языка, не говоря уже о различии культур, позволяет утверждать, что полное тождество текстов оригинала и перевода в принципе невозможно. Однако, утверждение о том, что невозможен и сам перевод, весьма спорно.

Второй подход к решению проблемы переводческой эквивалентности заключается в попытке обнаружить в содержании оригинала какую-то инвариантную часть, сохранение которой необходимо и достаточно для достижения эквивалентности перевода. Наиболее часто на роль такого инварианта предлагается либо функция текста оригинала, либо описываемая в этом тексте ситуация. Иными словами, «если перевод может выполнить ту же функцию или описывает ту же самую реальность, то он эквивалентен. Однако, какая бы часть содержания оригинала ни избиралась в качестве основы для достижения эквивалентности, всегда обнаруживается множество реально выполненных и обеспечивающих межъязыковую коммуникацию переводов, в которых данная часть исходной информации не сохранена. И, наоборот, существуют переводы, где она сохранена, однако, они не способны выполнять свою функцию в качестве эквивалентной оригиналу. В таких случаях мы оказываемся перед неприятным выбором: либо отказать подобным переводам в праве быть переводами, либо признать, что инвариантность данной части содержания не является обязательным признаком перевода».

Третий подход к определению переводческой эквивалентности можно назвать эмпирическим, он представлен в работах В. Н. Комиссарова. Суть его заключается в том, чтобы «не пытаться решать, в чем должна состоять общность перевода и оригинала, а сопоставить большое число реально выполненных переводов с их оригиналами и выяснить, на чем основывается их эквивалентность».[4,с.17] Проведя такой эксперимент, Комиссаров сделал вывод о том, что «степень смысловой близости к оригиналу у разных переводов неодинакова, и их эквивалентность основывается на сохранении разных частей содержания оригинала».

Понятие эквивалентности раскрывает важнейшую особенность перевода и является одним из центральных понятий современного переводоведения. Поскольку «важность максимального совпадения между этими текстами представляется очевидной, эквивалентность обычно рассматривается как основной признак и условие существования перевода». Из этого вытекает три следствия. «Во-первых, условие эквивалентности должно включаться в само определение перевода. Во-вторых, понятие «эквивалентность» приобретает оценочный характер: «хорошим» или «правильным» переводом признается только эквивалентный перевод. В-третьих, поскольку эквивалентность является условием перевода, задача заключается в том, чтобы определить это условие, указав, в чем заключается переводческая эквивалентность, что должно быть обязательно сохранено при переводе».

Языки по-разному членят действительность, различно описывают одни и те же явления и предметы, обращая внимание на разные их признаки. Так, в семантике слова отражено видение мира носителя конкретного языка. В основе номинации (называния) лежат определенные признаки, которые могут существенно отличаться в различных языках.

Рассмотрим пример Валеевой Н.Г.: «Слово "очки" (для глаз). В русском языке это слово произошло от слова "очи" - "глаза", в основу английского слова "glasses" положен материал из которого они сделаны: стекла, стекло. А французское слово "lunettes" происходит от слова "Луна", в его основу положен признак круглой Луны».

«В процессе перевода взаимодействуют не только два языка и более, но две культуры, имеющие как общую, так и национальную специфику. Выявление общего, интернационального, общечеловеческого и частного, особенного, национального является принципиальным при изучении такого явления, как межкультурная коммуникация. Истоки возникновения общечеловеческого и национально-специфического выявляются при изучении таких понятий, как концептуальная и языковая картина мира социума». [5, с.147].

Важная вещь для переводчика – владение основами межкультурной коммуникации. В переводе сталкиваются различные культуры, личности, уровни развития, традиции и установки, стили. Основной задачей переводчика всегда было и остается – помнить про все сложности перевода и постараться как можно точнее выразить мысль автора, при этом, не забывая передавать различные авторские художественные приемы, а особенно стиль переводимого текста. Осознание этих трудностей – шаг к успеху профессиональной деятельности переводчика.

Литература

1. Бархударов Л.С. Язык и перевод. – М., 1975 г.
2. Швейцер А.Д. Перевод и лингвистика. М., 1973 г.
3. Комиссаров В.Н. Современное переводоведение. – М., 2001г.
4. Валеева Н.Г. Статья. – info@trpub.ru
5. Садохин А.П. Межкультурная коммуникация. – М., 2010 г.

С. А. Долдинова
г. Астана

КОГНИТИВНЫЕ ОСОБЕННОСТИ ПРОЦЕССА ПЕРЕВОДА

ПЕРЕВОД – это деятельность, заключающаяся в передаче содержания текста на одном языке средствами другого языка, а также результат такой деятельности. Ее теоретическим осмыслением и оптимизацией занимается дисциплина, называемая наукой о переводе (англ. translation studies) и включающая в себя несколько направлений, среди которых выделяются теория перевода, анализ перевода, методика обучения переводу.

Перевод является не чисто языковым, а довольно сложным когнитивным феноменом. Переводя с одного языка на другой, человек использует как свои языковые знания и способности, так и самые разнообразные экстралингвистические знания (о физической природе мира, об обществе и его культуре, о ситуациях, в которых был порожден переводимый текст и будет восприниматься его перевод и т.д.), причем этапы понимания и синтеза текста принципиально различаются.

По характеру переводческой деятельности традиционно выделяется устный и письменный переводы. При этом лингвистически эти виды перевода не вполне

эквивалентны, с психологической точки зрения они во многом просто противоположны. Для устного перевода важнейшим параметром является фактор линейного развертывания текста во времени (со столь значимыми последствиями, как невозможность «заглянуть вперед» или «вернуться и исправить»), что неминуемо влечет за собой снижение требований к точности и изяществу перевода. Устный и письменный переводы предполагают наличие настолько разных психологических установок, что один и тот же человек крайне редко оказывается в состоянии справляться с задачами как устного, так и письменного перевода с одинаковым успехом; в частности, переводчики, работающие в крупных международных организациях (таких, как Европейский парламент или ООН), никогда не совмещают устный и письменный перевод. В рамках устного перевода выделяется синхронный и последовательный перевод.

По цели перевода все рассматриваемые выше типы можно отнести к коммуникативному. Коммуникативный перевод безусловно является самым важным и распространенным типом. Это, так сказать, «нормальный» перевод, т.е. перевод, преследующий цель максимально адекватными и соответствующими нормам языка L_2 средствами донести до адресата содержание исходного сообщения на языке L_1 .

Грамматические различия. Среди межъязыковых различий, обусловленных несовпадениями в организации языковой структуры, значимыми для теории перевода могут оказаться в первую очередь грамматические различия. Наиболее известный пример в этой области принадлежит Р.О.Якобсону, который подчеркивает, что грамматическая структура (в отличие от структуры лексикона) определяет те значения, которые обязательно должны быть выражены в данном языке. В качестве примера он приводит английское предложение «*I hired a worker*», которое не может быть точно переведено на русский язык без дополнительной информации. Поскольку в русском языке категории глагольного вида и грамматического рода имен существительных являются грамматическими (= не могут остаться невыраженными), то при переводе этого предложения мы вынуждены сделать выбор между *нанял* и *нанимал*, с одной стороны, и между *работника* и *работницу* – с другой. При обратном переводе соответствующей русской фразы (безотносительно к тому, какой из возможных вариантов *Я нанял/нанимал работника/работницу* был выбран) нам опять потребовалась бы дополнительная информация, так как русский перевод этой фразы не дает ответа, нанят ли этот работник до сих пор или нет (от этого зависит выбор английской глагольной формы), а также был ли какой-то определенным это работник (работница) или не важно какой (выбор определенного или неопределенного артикля). Поскольку информация, которой требуют английская и русская грамматические структуры, неодинакова, мы имеем два совершенно разных набора ситуаций с возможностью того или иного выбора; поэтому цепочка переводов одного и того же изолированного предложения с английского языка на русский и обратно может, замечает Якобсон, привести к полному искажению исходного смысла. Например, в английском языке есть грамматическая категория определенности-неопределенности, выражаемая артиклями, а в русском нет. Например, словосочетание *on the table* в зависимости от ситуации может переводиться и как "на столе", и как "на этом столе".

В обратном случае, например, при переводе с безартиклевых языков на языки, использующие артикли, при отсутствии коммуникативной значимости постановка артиклей регулируется стандартными грамматическими правилами, которые могут отличаться от языка к языку. Например, русское предложение «*Он студент*» переводится на немецкий язык без артикля, а на английский с неопределенным артиклем.

Ошибка при передаче категории неотчуждаемой принадлежности может быть обнаружена, в частности, в переводах рекламных текстов. На российском телевидении рекламные ролики часто переводятся с английского, немецкого, французского и других европейских языков. Неумелый перевод способен приводить к коммуникативному эффекту, обратному ожидавшемуся. Например, героиня рекламного ролика мыла

«Palmolive» восклицает: «Как приятно ощущать мою кожу такой свежей!» Использование притяжательного местоимения *мой* в данном случае, с точки зрения русского языка, предполагает, что кожа отделена от тела и вымыта мылом «Palmolive»; по-русски следовало бы сказать *свою кожу* или просто *кожу*.

Синтаксический тип языка. Согласно наблюдениям Дж.Хокинза, английский язык является типично «синтаксическим» языком, т.е. склонен к использованию синтаксических ролей (типа субъекта) и отвлечению от семантических ролей.

Ср., например:

англ. My guitar broke a string mid-song.

«Моя гитара порвала (сломала) струну в середине песни».

нем. An meiner Gitarre ri? mitten im Lied eine Saite.

«На моей гитаре порвалась в середине песни струна».

Можно сказать, что в английском языке синтаксис более автономен, чем в немецком или в русском. Проблемы возникают прежде всего при переводе на язык с большей степенью рассогласования между синтаксисом и семантикой.

В реальной рабочей ситуации переводчик вынужден в значительной степени опираться на интуицию.

Лексическая сочетаемость. Лексическая сочетаемость не ограничивается коллокациями и, соответственно, не может быть описана исключительно с помощью аппарата лексических функций. Например, употребление множественного числа таких русских слов, как *год, месяц, неделя, день, час, минута, секунда*, в конструкциях с выражениями *тому назад* или *в течение* без кванторных слов типа *несколько, много*, невозможно. Английское словосочетание *for years*, букв. "в течение лет" должно переводиться как "несколько недель тому назад", "в течение нескольких/ ряда лет".

Укажем еще несколько важных для переводческой деятельности прагматических закономерностей. Известно, что средняя длина предложения варьирует от языка к языку. Для английского текста характерны, например, существенно более короткие предложения, чем для русского или для немецкого. Не учитывающий этих различий перевод, даже будучи адекватным по всем прочим параметрам, воспринимается адресатом как не вполне соответствующий правилам построения текста.

Сходным образом наличие дословных повторов в тексте (прежде всего в научном тексте) по-разному оценивается разными языковыми сообществами. Если в русском тексте стилистический идеал требует от автора по возможности избегать употребления одного и того же слова в рамках одного предложения и даже одного абзаца, то в английском научном тексте дословные повторы вполне допустимы.

Еще один параметр, по которому английские научные тексты могут быть противопоставлены русским, – это употребление авторского «мы». Так, было бы вряд ли уместно дословно переводить типичную для английских научных текстов формулировку *I claim that...* как *Я утверждаю, что...*. Прагматически (по так называемой иллокутивной функции) *I claim that...* скорее соответствует русскому *по нашему мнению...*. Наконец, в каждом языке существуют определенные фиксированные способы выражения некоторых стандартных смыслов. Эти способы регулируются не системой языка, а исключительно прагматическими конвенциями. Так, на упаковке продуктов питания обычно имеется надпись, содержащая информацию о сроках хранения данного продукта. Эта стандартная информация передается в разных языках весьма различными способами, ср. русскую надпись *Годен до...*, английскую *Best before...* "Лучше всего до..." Естественно, от переводчика ожидается знание соответствующих конвенций, а не дословный, хотя бы и «правильный» перевод соответствующих выражений.

Одной из наиболее традиционных для теории перевода проблем является поиск способов передачи реалий, специфических для того мира и той культуры, которую обслуживает язык L_1 , средствами языка L_2 . При переводе реалий существуют в принципе две возможности: (а) передать соответствующий смысл, используя сопоставимые по

значению единицы языка L_2 , или (б) сохранить в переводе название реалии, принятое в языке L_1 . Выбор одной из этих возможностей зависит от различных факторов и в любом случае связан с определенными информационными потерями. Перевод (а), будучи безусловно понятным для читателя, опирается на иные знания о мире, вызывая тем самым в сознании адресата не вполне адекватные представления. Перевод может оказаться малопонятным и требует дополнительных комментариев.

Литература

1. Щерба Л.В. Опыты лингвистического толкования стихотворений. П. «Сосна» Лермонтова в сравнении с ее немецким прототипом. – В кн.: Л.В.Щерба. Избранные труды по русскому языку. М., 1957
2. Федоров А.В. Введение в теорию перевода. М., 1958
Уорф Б.Л. Отношение норм поведения и мышления к языку. – Новое в зарубежной лингвистике, вып. 1. М., 1960
3. Эткинд Е.Г. Поэзия и перевод. М. – Л., 1963 Федоров А.В. Основы общей теории перевода. М., 1968
4. Рецкер Я.И. Теория перевода. М., 1974
5. Бархударов Л.С. Язык и перевод. М., 1975
6. Добровольский Д.О. Национально-культурная специфика во фразеологии (I). – Вопросы языкознания, 1977, № 6 Вопросы теории перевода в зарубежной лингвистике. М., 1978
7. Найда Ю.А. К науке переводить. М., 1978
8. Влахов С., Флорин С. Непереводимое в переводе. М., 1980
9. Райхштейн А.Д. Сопоставительный анализ немецкой и русской фразеологии. М., 1980
10. Якобсон Р. О лингвистических аспектах перевода. – В кн.: Якобсон Р. Избранные работы. М., 1985
11. Баранов А.Н. Введение в прикладную лингвистику. М., 2001

Д. Ш. Кутанова
Ақтөбе қ.

ШЕТЕЛ ТІЛІ САБАҚТАРЫНДАҒЫ ОЙЫН ТЕХНОЛОГИЯСЫНЫҢ ТИІМДІЛІГІ

Ойынның оқыту мүмкіндігі жөнінде ертеден белгілі. Көптеген алдыңғы қатарлы педагогтар оқыту процесінде ойынды қолдану тиімділігіне әділ назар аударған. Ойында адамның, әсіресе баланың толық және кейде күтпеген жерде қабілеті танылады. Ойын – ақыл-ой мен сезім күшін талап ететін ерекше ұйымдастырылатын сабақтар. Ойын әрқашан шешім қабылдауды ұсынады – қалай істеу, не айту, қалай ұту қажет? Осы мәселелерді шешу тілегі ойнаушылардың ойлау әрекетін арттырады. Ал егер жасөспірім сонымен қатар шетел тілінде сөйлесе, ол оқытудың бай мүмкіндігін ашады. Балалар ол туралы ойланбайды. Ойын олар үшін ең бастысы – еліктіргіш сабақ. Сонысымен ол оқытушыларды, соның ішінде шет тілдер оқытушыларын қызықтырады. Ойын кезінде барлығы тең. Ол тіпті нашар оқушылардың да қолынан келеді. Тіпті тіл даярлығынан нашар оқушы ойында бастаушы болуы да мүмкін: кей кезде бұл жердегі тапқыштық пен түсінгіштік пәнді білуден де маңызды болады. Теңдік сезімі, еліктей мен қуаныш атмосферасы, тапсырманың қолынан келетіндігін сезіну – сөзінде басқа тіл сөздерін еркін қолдануға бөгет жасайтын балалардың ұялшақтық сезімін жеңуге мүмкіндік береді, және оқыту нәтижесіне жағымды әсерін тигізеді.

Ойынды ерте заманнан үлкендердің іс-тәжірибесін жеткіншек ұрпаққа жеткізу үшін пайдаланған. Ойын халық педагогикасында, мектепке дейінгі және мектептен тыс мекемелерде кеңінен пайдаланылады. Қазіргі оқу орындарында ойын әрекеті ойын пәнінің тарауын және тақырыбын түсіну үшін өздік технология ретінде, жалпы технологияның элементі ретінде, сабақ немесе оның бір бөлігі ретінде, сыныптан тыс жұмыстың технологиясы ретінде қолданылады.

Қазіргі заманда оқушыларды оқу құралдарымен, басқа да құрал-жабдықтармен, техникамен, аппараттармен таңғалдыра алмайсың. Алайда, балаларды мұғалімдердің көптен бері қолданып жүрген ойын әдісі әрқашан қызықтырады. Ағылшын тілі сабақтарында ойын түрлерін пайдалану, әсіресе, төменгі буындар үшін өте тиімді. Сабақтағы ойынның орны, оған бөлінетін уақыт мөлшері оқушының білімінің деңгейімен, оқу материалының жеңіл не қиындығымен, сабақтың мақсаты мен мүмкіндіктеріне байланысты. Оқушылардың белсенділігі ойын арқылы артады, мұғалім мен оқушының, оқушы мен оқушының арасындағы психологиялық кедергілер жойылады. Яғни, ойында бәрі тең, нәтижесінде ұялшақ, жасқаншақ оқушылар оның барысында белсенді серік болуға мүмкіндік алады. Оқушылардың бұл кездегі белсенділігі көбінесе жарыс нәтижесін есепке алуға байланысты. Оны қай кезде қолданамыз? Көбіне ойын элементтерін сергіту сәті, қайталау кезінде қолданған тиімді. Ойын сабақтың басында – өткенді еске түсіреді, ортасында көңіл-күйін сергітеді, оқушының ынтасын арттырады, соңында – тақырыпты бекіту, білімді жинақтау мақсатын көздейді.

Ойын - оқу, еңбек іс-әрекеттерімен бірге адамның өмір сүруінің маңызды бір түрі. Іс-әрекетті кесте түрінде қарастырсақ, оқушының белсенділігімен білім сапасын көрсетеді. Осы іс – әрекеттер арқылы оқушыларды оқытуға да болады.

Ойын өмірде пайдасыз көрінгенмен аса қажетті көрініс-құбылыс. Сабақта тиімді қолданылған ойын түрлері — мұғалімнің түсіндіріп отырған материалын оқушылардың аса зор ілтипатпен тыңдап, жемісті, сапалы меңгеруіне сенімді көмекші бола алады. Өйткені, кіші жастағы оқушылар жас ерекшеліктеріне байланысты ойынға өте ынталы келеді. Балалар тез сергіп, тапсырмаларды тез, әрі қызығып орындайтын болады. Ойын балалардың оқуға, еңбекке деген белсенділігін, қызығушылығын арттырудағы басты құрал. Ойын барысында балалардың белсенділігі, шығармашылығы дамиды. Ал мұғалімнің міндеті — балаларды ойынға өз қызығушылығымен, ынтасымен қатысуын қамтамасыз ету. Ойын мен адам мәдениетінің өзара байланысы ғылыми түрде анықталды. Олардың тұлғаны дамытудағы маңызы анықталды, оның психологиялық және әлеуметтік факторлармен келісімі жөнінде кең қарастырылуда. Ойын технологиялары әлі де білім беру саласында жаңа инновация болып табылады. Педагогикалық технология ұғымы түрлі педагогикалық ойын түрлерін педагогикалық процесте әдістер мен тәсілдердің кең көлемді топтарын біріктіреді, оның жалпы ойындардан ерекшелігі оқытуда нақты мақсатының қойылуымен және оның оқу-танымдық бағыты сипатталған, негізі салынған педагогикалық нәтижесіне сай анықталады. Сабақ барысындағы ойын әдістері оқушыларды оқу қызметіне ынталандыру құралы ретінде ойын әдістері мен жағдайларының көмегі арқылы құрылады. Сабақ барысында ойын әдістері мен жағдайларын өткізу мынадай негізгі бағыттарда жүргізіледі:

Сабақ процесінде пайдаланатын ойындардың бірнеше түрлерін атап көрсетуге болады. Ойын элементтерін қолдана отырып мұғалім оқушылардың сабаққа деген қызығушылығын, зейінін арттыру мақсатында әртүрлі әдіс-тәсілдерді қолданады. Атап айтқанда, мұғалім ойын жағдаяттарын туғыза отырып, әртүрлі заттарды қолдану арқылы сұрақтар қойып, затты көрсетіп, түсіндіріп ойын сюжетін құрастырады. Ойындар оқушылардың ой - өрісін дамытып, ойлау қабілетін арттырумен қатар, үйретілген, өтілген тақырыптарды саналы да берік меңгеруге үлкен әсер етеді. Ойындар оқушылардың шығармашылық ойлау қабілеттерін жетілдірумен қатар, сөздік қорларын молайтып, сауатты жазуға да баулиды. Оқушылар ойын ойнау барысында үйренген сөздерін айтып

қана қоймай, оның қандай мағынада қолданылатынын да біледі. Ойын оқу пәндерінің мазмұнымен тығыз байланыста жүргізілгенде ғана дұрыс нәтижелер береді.

Ойын нәтижесі, өз жетістіктері, әсерлері, алған білімі, дағдысы жөнінде оқушылар ата-аналарымен, өзге балалармен, мұғалімдермен көбірек әңгімелеседі, кітапханада өз бетімен іздене білуге, қажетті материалдарды іріктей білуге үйренеді. Ойын әрекеті балалардың бағалы өмірінің алғашқы күндерінен бастап-ақ маңызды зор. Сабақта ойын түрлерін пайдалану сабақ түрлері мен әдістерін жетілдіру жолындағы ізденістердің маңызды бір буыны. Ойын түрлерін оқу процесін пысықтау, жаңа сабақты қорытындылау кезеңдерінде, қайталау сабақтарында пайдалануға болады. Ойын түрлерінің материалдары сабақтың тақырыбы мен мазмұнына неғұрлым сәйкес алынса, оның танымдылық маңызы да арта түседі.

Қорыта айтқанда, ағылшын тілі сабағында әртүрлі ойын элементтерін қолдану жақсы нәтижелер береді. Ағылшын тілі пәнінде көбіне рольдік ойындар, грамматикалық ойындар, танымдық ойындар қолданылады. Жаңа ғасыр және мыңжылдық тоғысында ақпараттық өркениеттің қалыптасу дәуірінде білім беру мәселелері, оның бүгіні мен ертеңі – өзекті мәселелердің бірі. “Ел ертеңі – білімді ұрпақ” демекші, оқушыны білімді, адамгершілігі мол, ойы терең, сөзі өткір, өзіндік пікірі, болжамы қалыптасқан заман талабына сай етіп тәрбиелеу үшін әрбір ұстаз тынбай еңбек етіп, үнемі ізденісте болуы керек.

Әдебиеттер

1. Креативтілікті дамытудағы ойын технологиясы // Интернет.
2. Колесникова И.Е. Игры на уроке английского языка. 1999 ж.
3. Мектептегі шет тілі, 2006 ж. №2
4. Қазақстан мектептерінде ағылшын тілін үйрету журналы. – Алматы: 2009
5. Білім заңы. Алматы, 2007 ж.

Н. А. Савенкова
г. Астана

ПРОБЛЕМЫ ПЕРЕВОДА ФРАНЦУЗСКИХ ПОСЛОВИЦ И ПОГОВОРОК НА РУССКИЙ ЯЗЫК

Вопрос о возможности относить пословицы и поговорки к отделу фразеологии неоднозначен. Мы придерживаемся точки зрения В.В.Виноградова, С.И.Ожегова, П.Гиро, В.Г.Гака и других лингвистов, которые относят пословицы и поговорки к числу фразеологических единиц. [1, с.102]

Многие ученые давно пришли к выводу о том, что и в словосочетаниях и в предложениях связи между словами осуществляются на нескольких уровнях языковой структуры. Во всех языках слова обладают определенными сочетательными свойствами и разной степенью выразительности.

В этой связи особый интерес представляют французские фразеосочетания, передающие национальное своеобразие французских пословиц и поговорок. Французские пословицы и поговорки – это, в основном, повествовательные, иногда побудительные конструкции.

При рассмотрении славянских пословиц и поговорок В.М.Мокиенко выявил, что многие из них построены как неопределенно-личные предложения [2, с.21].

Лингвисты едины во мнении о том, что поговорки и пословицы, являясь идиоматическими фразеологическими единицами, не допускают свободной замены слов

компонентов и преобразования грамматической структуры. Например, П.Гиро, В.Г.Гак считают, что употребление фразеологических единиц во французском языке ограничено идиоматичностью, иносказательным смыслом, иронией, гиперболой и т.д. [3, с.254].

Интересной представляется точка зрения Б.А.Ларина о преобразовании пословиц во фразеологическую единицу. По его мнению, идиоматичность современных фразеологических единиц является следствием преобразования пословиц, когда-то хорошо известных и понятных [4, с.142].

Мы поддерживаем точку зрения о том, что поговорки и пословицы, входящие в состав французских фразеологизмов, иногда представляют трудности для перевода на русский язык.

В.В.Виноградов считает, что обычно используется пять возможных способов перевода фразеологизмов с одного языка на другой:

- полный пословичный (эквивалентный);
- прием калькирования или полукальки;
- описательный перевод (т.е. пересказ фразеологизма);
- псевдопословичное соответствие;
- частичное пословичное соответствие (эквивалентность пословиц ИЯ и ПЯ по смыслу, функции, стилистической окраске, но различается своим образным содержанием).

По мнению В.В.Виноградова, в пословицах и поговорках, представляющих собой фразеологические единицы, как правило, заключена метофора [5, с.142].

В этой связи особое внимание заслуживают французские фразеосочетания в виде поговорок и пословиц.

Нами выделено значительное количество французских фразеологизмов, где четко представлена метафора и другие тропы. Например: “Le coq est bien fort sur son fumier” – «И петух на своем пепелище храбрится»; “Un coq du village” – «Первый парень на деревне»; “Se mettre une belle corde” – «Подтянуть живот, голодать»; “Cela montre la corde” – «Белыми нитками шито»; “Tirer sur la corde” – «Потерять чувство меры»; “N’est malheur qu’à demi” – «На миру и смерть красна» и т.п. Русский перевод перечисленных фразеологизмов представляет собой частичное пословичное соответствие.

Встречаются фразеосочетания, построенные на противопоставлении или образном сравнении [6, 9]. Например: “A quelque chose malheur est bon” - «Не было бы счастья, да несчастье помогло»; “Il y a à boire et à manger” – «Тут есть свои за и против»; “Manger de caresses” – «Осыпать ласками» (manger – кушать, caresse - ласка) – перевод передан полукалькой.

Перевод фразеосочетаний с французского на русский язык не всегда эквивалентен, например, слово “l’ambre” переводится как “имеющий янтарный цвет”, а выражение “Fin comme l’ambre” означает в русском языке – “Хитрый как лис, хитрец, пройдоха”. Выражение “Libre comme l’air” переводится “Вольный как птица”, хотя слово «l’air» во французском языке имеет значение “воздух, ветер, вид и т.п.”

“Vivre comme un coq en pâte” – «Жить припеваючи, кататься как сыр в масле», во французском языке “pâte” - это тесто, масса, пат, мармелад. В данном случае очевиден псевдопословичный перевод. Вышеназванные выражения употреблены в переносном значении.

Но сравнение “Belle comme ange” – “Прекрасна как ангел” имеет полный пословичный перевод.

Нами также выделены фразеологизмы, которые имеют противоречивое суждение, абсурд, т.е. алогизм и являются немотивированными, так как значение слов, их составляющих не дает общего смысла фразеологизма. Например: “Tirer son épingle du jeu” - «Выйти сухим из воды»; “Battre l’eau avec un bâton” – «Толочь воду в ступе» (дословно – «бить воду палкой»).

Значительное количество фразеологизмов, состоящих из поговорок и пословиц во французском языке и их переводе на русский язык, имеют негативный оттенок, например:

«Enfermer le loup dans la bergerie» – «Пустить козла в огород»; «Rien à tirer de lui» – «От него как от козла молока»; «Coûter les yeux de la tête» – «Цены кусаются»; «A bon chat bon rat» – «Нашла коса на камень»; «Il déménage», syn: «il est timbré»; «il a une case de vide» – «У него не все дома»; «Qui a joué jouera» – «Горбатого могила исправит» [7, с.115-117].

Нами выявлены фразеологизмы, состоящие из синонимов с переносным значением: «Tomber de la poêle en fraise» – «Попасть из огня да в полымя»; «Son compte est bon» – «Его песенка спета»; «En avoir vu de toutes les couleurs» – «Пройти огонь и воду, и медные трубы», - перевод имеет псевдопословичное соответствие с лексической трансформацией.

Интересными, на наш взгляд, являются примеры французских фразеологизмов, передающих экспрессивность пословиц и поговорок таким грамматическим средством, как повелительное наклонение: «C'est un trop vieux poisson pour mordre à l'apparat, trop vieux poisson, ne mord pas à l'apparat». В русском переводе мы видим лексико-грамматическую трансформацию повелительного наклонения: «Старого воробья на мякине не проведешь».

Как во французском, так и в русском языках фразеологизмам могут соответствовать синонимичные слова, например: «Mettez – vous bien cela dans la tête» – «Зарубите себе это на носу», т.е. «запомните!»

«On n'y trouvera rien à redire » – «Комар носа не подточит», т.е. – «безупречно». В переводе представлена лексическая замена. Французский вариант поговорки состоит из нейтральных слов, в русском языке – это псевдопословичный перевод.

Анализ фразеологизмов показал, что не все укладывается в нормы современного языка ИЯ и ПЯ, иногда возникают сложности перевода неразложимых словосочетаний, к ним мы относим поговорки и пословицы, которые в русском переводе с французского чаще имеют псевдопословичное соответствие.

Литература

1. P.Guiraud. Les locutions française Lexicologie française. /Под ред. В.А.Тарховой. - Л., 1972. – 240 с.
2. Мокиенко В.М. Славянская фразеология. /Изд. 2-е, испр. и доп. – М., 1989.
3. Гак В.Г. Сравнительная типология французского и русского языков. – Ленинград: «Просвещение». Лен.отделение, 1977. – 300 с.
4. Ларин Б.А. Очерки по фразеологии (о систематизации и методах исследования фразеологических материалов) //История русского языка и общее языкознание – М., 1977. - С. 125-149.
5. Виноградов В.В. Об основных типах фразеологических единиц в русском языке. /Избр. труды. Лексикология и лексикография. – М., 1977. – С. 140-161.
6. Назарян А.Г. Фразеология современного французского языка. /Изд.2-е, переработанное и дополненное. - М., 1987. – 199 с.
7. Dominique Lagorgette et Pierre Larrivée. Les insultes: approches sémantique et pragmatiques// Langue française 144. Revue trimestrielle./ Larousse. – Décembre. – 2004. - pp.115-117.

У СЕКЦИЈА. ҚҰҚЫҚТАНУ

ПРАВО

И. С. Сактаганова
г. Астана

ПРОБЛЕМЫ В РЕАЛИЗАЦИИ ПРИНЦИПА ОТКРЫТОСТИ СУДОПРОИЗВОДСТВА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Открытость судопроизводства один из важнейших принципов правосудия в демократическом государстве, который включает в себя несколько составляющих. Среди них следует отметить гласность процесса, публичность, право сторонних наблюдателей, не являющихся участниками процесса, присутствовать в судебном заседании, а также право лица, привлекаемого к уголовной ответственности, на публичное разбирательство его дела.

Практическая реализация данного принципа означает, что любой гражданин может прийти в зал судебного заседания и слушать процессы от начала и до конца. Это также подразумевает, что представители СМИ могут присутствовать в зале судебного заседания, слушать и фиксировать происходящее в процессе.

Важность данного принципа обусловлена тем, что любое его нарушение ведет к нарушению конституционных прав граждан и, напротив, если он полностью реализован, гражданин не остается один на один с государством в лице его правоохранительных органов. Поэтому закон требует, чтобы доказательства вины, показания свидетелей, материалы дела открыто, публично рассматривались в судебном заседании, исследовались участниками процесса, чтобы задавались вопросы свидетелям, заявлялись ходатайства. При этом наблюдателям будет видно, на основании чего суд делает вывод о виновности или невиновности лица. Поэтому открытость судебного разбирательства - важнейший принцип, который гарантирует и справедливость, и объективность всего хода судебного процесса, и, в конечном итоге, окончательно вынесенного приговора по делу.

Надо сказать, что еще не так давно граждане проявляли достаточный интерес к судебным процессам и пользовались своим правом присутствия в зале судебного заседания. Это своего рода был общественный контроль, контроль общества за соблюдением судебных процедур, проведением судебных заседаний. Теперь, к сожалению, такого интереса нет. Возможно потому, что граждане стали сталкиваться с большим количеством препятствий при входе не только в зал судебных заседаний, но в сами здания судов[1].

В целом, на сегодняшний день, можно отметить следующие основные проблемы в реализации принципа открытости судопроизводства.

- Доступ к зданию и залу суда. Принцип открытого слушания предполагает право представителей общественности присутствовать на любом судебном заседании, независимо от степени их причастности к этому делу.

- Расположение в зале суда. Судебные заседания должны проходить в специально оборудованных залах, площадь, мебель и техническое оснащение залов судебных заседаний должны быть оптимальными для отправления правосудия. В частности, необходимо обеспечивать достаточное количество мест не только для участников процесса, но и лиц, заинтересованных в присутствии на заседании.

- Фиксация хода и результатов судебных заседаний. Для проведения судебных заседаний по уголовным делам необходимо техническое оснащение, средства для аудио-видео записи и воспроизведения. Подобное оборудование нужно для достоверной

фиксации хода и результатов судебных заседаний, исследования представленных доказательств, лучшего понимания происходящего не только участниками процесса, но и иными лицами. Для эффективной реализации права на обоснованный приговор и права на публичное оглашение приговора необходимо неукоснительное соблюдение требований закона о непрерывном ведении протокола судебного заседания. Эта задача может быть значительно облегчена, если во время процесса ведется аудио- или видеозапись. Также для того, чтобы стороны могли воспользоваться своим правом на ознакомление с протоколом судебного заседания, они должны быть проинформированы судьей об этом праве.

- Переносы и задержки судебных заседаний. Основными причинами неприсутствия на заседаниях наблюдатели назвали неявку участников процесса и иных лиц, участвующих в деле, технические причины, закрытость судебного заседания, отказ в доступе судьями, секретарями либо приставами. В ряде случаев причины пропуска заседаний не были установлены (не объявлялись). Среди причин несостоявшихся судебных заседаний были указаны неявка судьи, неявка участников процесса и иных лиц, участвующих в деле, необходимость вызова новых свидетелей, обнаружение факта невручения копии обвинительного заключения подсудимому. В ряде случаев конвой не доставил подсудимого из следственного изолятора.

- Оглашение приговоров и постановлений. Принцип открытости судебного процесса касается также способов оглашения приговоров и постановлений. Согласно законодательству, все приговоры и постановления оглашаются публично. Принцип гласности судопроизводства также включает в себя право на публичное оглашение приговора. В связи с этим международными документами, наряду с открытостью всего уголовного процесса, отдельно предусматривается право на публичное провозглашение приговора, с небольшими исключениями из этого правила, «когда интересы несовершеннолетних требуют другого, или когда дело касается матримониальных споров или опеки над детьми».

В отличие от международных стандартов, УПК РК не содержит исключений из вышеуказанного правила: «все приговоры суда и постановления, принятые по делу, во всех случаях провозглашаются публично» (статья 29). Право на оглашение приговора включает в себя право знать причины вынесения приговора. УПК РК гласит: «Приговор суда должен быть законным и обоснованным. Приговор признается законным, если он постановлен с соблюдением всех требований закона и на основе закона. Приговор признается обоснованным, если он постановлен на основании всестороннего и объективного исследования в судебном заседании представленных суду доказательств» (статья 369 УПК РК)[2].

Помимо этого, к данному принципу относится право на ознакомление с протоколом судебного заседания, также предусмотренное нормами казахстанского законодательства. Казахское законодательство предусматривает обязанность судьи разъяснить сторонам их право на обжалование приговора (статья 384 ч. 3 УПК РК)[2].

Выявленных нарушений публичности в этой части не было. На всех заседаниях, где должен был публично оглашаться приговор, во всех случаях судьи соблюдали это требование закона, являющееся одним из элементов права на открытое судебное разбирательство.

- Доступ к делам, затрагивающим государственные секреты. В обнародованной в феврале 2012 года Позиции Союза адвокатов Казахстана по Концепции нового Уголовно-процессуального кодекса Республики Казахстан предлагается: «Отменить не основанный на законе запрет участия адвокатам, не имеющим «специального допуска» органов национальной безопасности по делам, связанным с государственными секретами, как ограничивающий конституционное право граждан на защиту».

- Доступ к судебной информации. В Исследовании «Оценка степени прозрачности и уровня удовлетворенности населения деятельностью судов и судей всех уровней»,

осуществленном ОФ «Транспаренси Казахстан» в рамках проекта «Общественное участие в обеспечении прозрачности и независимости судов в Казахстане» говорится, что в отношении получения информации о работе судей и судов, большинству опрошенных (52,4%) совершенно и скорее недоступна, чем доступна требуемая информация; 45,8% выразили положительное мнение на этот счет (доступна и скорее доступна), 1,8% — затруднились с ответом[3].

На основании вышеизложенного, представляется, необходимым закрепить в новой редакции УПК РК следующие положения, закрепляющие реальные гарантии для обеспечения открытости судебных заседаний.

- Свободный доступ в здание суда без необходимости показывать удостоверение личности и регистрироваться в журнале посещений. Исключение практики дискриминации иностранных граждан.

- Беспрепятственный доступ в зал судебного заседания при проведении открытых судебных разбирательств, искоренение существующей практики получения предварительного разрешения у судьи, секретаря, пристава, охраны и иных лиц. Доступ граждан в зал открытого судебного заседания не может быть ограничен, за исключением лиц моложе шестнадцати лет, если они не являются лицами, участвующими в деле, или свидетелями. Судья не должен препятствовать стремлению представителей средств массовой информации освещать деятельность суда и, если это не будет создавать помех проведению судебного процесса или использоваться для оказания воздействия на суд, должен оказывать им необходимое содействие.

- Проведения судебных заседаний только в специально оборудованных залах, которые располагают необходимой площадью и оборудованием. Регламентация процедуры распространения данных аудио и видео фиксации судебных заседаний, а также он-лайн трансляций из зала суда.

- Неукоснительное соблюдение процедуры информирования участников о дате и месте проведения судебного заседания и обязательное подтверждение в суде факта надлежащего уведомления субъектов процесса. Закрепление процедуры новых форм уведомлений, типа СМС-рассылок.

- Назначение и проведение судебных заседаний в строгом соответствии с графиками рассмотрения дел. Введение реальной ответственности судей за необоснованные задержки и отложения судебных заседаний.

- Максимально полное, оперативное и доступное размещение судебной информации. Закрепление процедуры размещения судебных актов размещаются в Единой автоматизированной информационно-аналитической системе судебных органов Республики Казахстан в сети «Интернет». При этом следует рассмотреть оправданность ограничения публикации судебных актов временем их вступления в законную силу или приятием.

- Привести в соответствие с международными стандартами норму УПК РК о том, что все приговоры суда и постановления, принятые по делу, во всех случаях провозглашаются публично.

- Регламентировать процедуру доступа адвокатов к делам, затрагивающим государственные секреты с учетом права граждан на свободный выбор защитника.

Литература

1. Лоскутов И. Право на открытое судебное разбирательство и проблемы доступа к судебным актам в РК. Астана, 2012 г.
2. Уголовно-процессуальный Кодекс Республики Казахстан (с изменениями и дополнениями *по состоянию на 04.07.2013 г.*). Электронная справочная система «Юрист».
3. <http://forum.zakon.kz/index.php?/topic/154121>

СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ И ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ УГОЛОВНОГО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА ОБ ОТВЕТСТВЕННОСТИ ЗА ВОВЛЕЧЕНИЕ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ В ПРЕСТУПНУЮ И АНТИОБЩЕСТВЕННУЮ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ

В соответствии с программными документами по совершенствованию уголовного законодательства Республики Казахстан оно должно осуществляться с учетом двухвекторности уголовной политики: с одной стороны, это гуманизация, касающаяся лиц, впервые совершивших преступления небольшой и средней тяжести, а также социально уязвимых групп населения; а с другой стороны это ужесточение ответственности в отношении лиц, виновных в совершении тяжких и особо тяжких преступлений.

Концепция правовой политики Республики Казахстан на период с 2010 до 2020 года, утвержденная Указом Президента Республики Казахстан от 24 августа 2009 года № 858, в числе приоритетных направлений предусматривает усиление уголовной ответственности за преступления, посягающие на несовершеннолетних, их права и законные интересы.

В рамках реализации данного направления в главу 2 УК РК «Преступления против интересов семьи и несовершеннолетних» внесены изменения и дополнения Законами РК от 27 июня 2008 года, 23 ноября 2010 года, 18 января 2011 года, 29 ноября 2011 года:

- из числа уголовно наказуемых антиобщественных действий исключено немедицинское употребление наркотических веществ, криминализировано занятие токсикоманией;

- осуществлена дифференциация ответственности и наказания в зависимости от вида антиобщественных действий: состав «Вовлечение несовершеннолетнего в занятие проституцией» выделен в самостоятельную уголовно-правовую норму (ст. 132-1 УК РК);

- расширен перечень особо квалифицирующих признаков состава преступления, предусмотренного ст. 131 УК РК (вовлечение несовершеннолетнего в преступную деятельность организованной группы, преступного сообщества (преступной организации) - ч. 5 ст. 131 УК РК).

Необходимо отметить также, что указанными законами в целом усилена уголовно-правовая охрана жизни, здоровья, половой свободы и неприкосновенности несовершеннолетних.

Вместе с тем, не все поправки уголовного закона могут быть оценены положительно, на что мы обращали внимание ранее [1, 78-79]. В частности, особо квалифицирующий признак «вовлечение, совершенное лицом, ранее судимым за вовлечение в занятие проституцией либо организацию или содержание притонов или сводничество» (п. «б» ч.3 ст. 132-1 УК РК в редакции Закона РК от 23 ноября 2010 года) противоречил действовавшему законодательству. Законом Республики Казахстан «О внесении изменений и дополнений в Уголовный, Уголовно-процессуальный и Гражданско-процессуальный кодексы Республики Казахстан по вопросам совершенствования судебной системы» от 10 декабря 2009 года уголовно-правовая норма о неоднократности преступлений (ст. 11 УК) была изменена, соответственно, во всех составах преступлений, предусматривавших квалифицирующие признаки «лицо, ранее совершившее конкретное преступление», «лицо, ранее судимое за совершение конкретное преступление», эти признаки были исключены. В качестве отягчающего обстоятельства указывается совершение преступления неоднократно.

В соответствие с действующим Уголовным кодексом Республики Казахстан данное отягчающее обстоятельство было приведено спустя три года Законом РК от 4 июля 2013

года «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам противодействия торговле людьми». При этом изменениям подвергся не только вышеуказанный квалифицирующий признак, а вся уголовно-правовая норма - ст. 132-1 УК РК «Вовлечение несовершеннолетнего в занятие проституцией» была изложена в новой редакции.

Вместе с тем, анализ ст. 132-1 УК РК в первоначальной редакции и в редакции Закона РК от 4 июля 2013 года показывает, что признаки основного и квалифицированного составов вовлечения остались прежними, лишь их санкции дополнились дополнительным наказанием (конфискацией имущества).

Новации затронули особо квалифицированные составы «вовлечения несовершеннолетних». Так, согласно ч. 3 ст. 132-1 УК РК деяния, предусмотренные ч.ч. 1 и 2 настоящей статьи, совершенные группой лиц по предварительному сговору либо неоднократно, наказываются лишением свободы на срок от шести до десяти лет с конфискацией имущества. Как видно, признак «лицом, ранее судимым за вовлечение в занятие проституцией либо организацию или содержание притонов или сводничество» исключен и с семи до шести лет снижен минимальный срок наказания в виде лишения свободы.

Отягчающие обстоятельства совершения вовлечения «организованной группой», а также специальным субъектом - «родителем, педагогом либо иным лицом, на которых законом возложены обязанности по его воспитанию» предусмотрены в ч. 4 ст. 132-1 УК РК. Их совершение наказывается лишением свободы на срок от семи до двенадцати лет с конфискацией имущества.

Согласно п. 4 примечания к ст. 128 УК РК «Вовлечение несовершеннолетнего в занятие проституцией» отнесено к преступлениям, связанным с торговлей людьми.

Статья 270 УК РК «Вовлечение в занятие проституцией», содержащая общую норму по отношению к ст. 132-1 УК РК «Вовлечение несовершеннолетнего в занятие проституцией», также была изложена в новой редакции. Однако, признаки основного состава сохранены без изменения, корректировки затронули санкцию: исключено наказание в виде штрафа, определен минимальный срок лишения свободы – два года, дополнена конфискация имущества. В числе новых квалифицирующих признаков предусмотрено совершение преступления группой лиц по предварительному сговору. При этом ответственность дифференцирована – совершение деяния организованной группой является особо отягчающим обстоятельством (ч. 3 ст. 270 УК РК). Санкции квалифицированных составов также дополнены наказанием в виде конфискации имущества.

Как видно, последние новации уголовного закона ориентированы на нейтрализацию негативного влияния взрослых, которое не только способствует совершению преступлений подростками, но и нередко придает им более организованный и дерзкий характер. Вместе с тем процесс совершенствования уголовного законодательства не решил многих актуальных, на наш взгляд, проблем, которые были очерчены в уголовно-правовой науке. В частности, речь идет о криминализации в качестве одного из способов вовлечения в преступную деятельность демонстрацию преступником криминального поведения на собственном примере. Во-вторых, на наш взгляд, уголовному законодательству необходимо отказаться от такого квалифицирующего признака состава рассматриваемого преступления, как вовлечение несовершеннолетнего в преступную группу. Полагаем, что при квалификации данного деяния непринципиально имело место вовлечение в преступную группу или не имело, поскольку это обстоятельство не влияет существенно на степень общественной опасности самого вовлечения. Более того, по многочисленным данным для преступности несовершеннолетних групповой характер совершения преступлений является имманентным признаком. И, в-третьих, уголовная ответственность должна устанавливаться только за насильственные способы вовлечения несовершеннолетнего в совершение антиобщественных действий. Данное утверждение

основано на том, что «манипуляции» с сознанием несовершеннолетнего в виде уговоров практически невозможно объективировать, как невозможно практически установить причинно-следственную связь с возбуждением решимости у несовершеннолетнего совершить преступление. В этой связи насильственные формы вовлечения несовершеннолетних имеют осязаемую форму и находятся в непосредственной причинной зависимости с криминальным поведением несовершеннолетних. Подчинение под влиянием страха является самым распространенным способом воздействия, поскольку основано на особенностях детской и подростковой психики.

Литература

1. Аугамбаева А. М. О некоторых вопросах уголовно-правовой охраны несовершеннолетних от вовлечения их в преступную и антиобщественную деятельность: Динамиката на съвременната наука - 2013: Материали за 9-а международна научна практична конференция. - София: БялГРАД-БГ, 2013. - 112 с.

Т. Е. Каудыров
З. Г. Утепова
г. Астана

ЗАКОНОДАТЕЛЬНЫЕ ПОИСКИ В БОРЬБЕ С КОНТРАФАКТОМ В КАЗАХСТАНЕ

С каждым годом, - все больше и больше, - независимый Казахстан подписывает ряд международных правовых документов, которые в свою очередь должны положительно повлиять на правовое, экономическое, социальное развитие страны. Казахстан с каждым годом все больше стремится к объединению своих усилий на разных направлениях с различными государствами, часто сам выступает инициатором таких объединений. Несомненно, что ряд таких соглашений нужен Казахстану. Но у этого процесса есть и другая сторона - с позиций данных объединений уже не приходится говорить, к примеру, о полной независимости государства, и это - по целому ряду вопросов.

Попытаемся разобраться, насколько такие объединения полезны или бесполезны для Казахстана на примере борьбы с контрафактом в Республике Казахстан, которую она должна вести как участник Таможенного Союза.

В связи с поставленной целью, задачами данной статьи будут:

- рассмотрение идентичности и направлений правоприменения стран-участниц таможенных союзов, в том числе Республики Казахстан, по борьбе с контрафактом;
- рассмотрение результатов действий уполномоченных органов по борьбе с контрафактом в Республике Казахстан;
- формирование выводов и предложений по данной проблеме.

Одним из основных условий эффективного функционирования Таможенного союза, участником которого является Казахстан, является создание цивилизованного рынка интеллектуальной собственности. Сложность данной задачи обусловлена не только различием в общих принципах защиты интеллектуальной собственности в таможенных операциях на территории Российской Федерации, Беларуси и Казахстана, но также возникающими в результате формирования единой законодательной базы правовыми коллизиями. Основу такой единой законодательной базы составляют ряд соглашений, принятых и ратифицированных, как в рамках Таможенного союза, так и в рамках СНГ и всего Евразийского пространства:

- Соглашение о едином таможенном реестре объектов интеллектуальной собственности государств - членов Таможенного союза от 21 мая 2010 года;

- Решение Совета глав правительств СНГ «О Концепции формирования национальных баз данных и организации межгосударственного обмена информацией по предупреждению и пресечению правонарушений в области интеллектуальной собственности» (принято в г. Душанбе 25.05.2006);

- Евразийская Патентная Конвенция (ЕАПК) (подписана в Москве 9.09.1994 г.) и др.

Контрафакция интеллектуальной собственности или производство несанкционированных копий представляет собой намного большую опасность для культуры и экономики страны, чем это обычно представляется. Деятельность пиратов подрывает экономические основы легальной кино- и видеоиндустрии. Структурные ухудшения, связанные с нарушением авторских прав, намного превосходят любые краткосрочные экономические преимущества. Кинокомпании терпят огромные убытки от незаконной деятельности видеосалонов и кабельного телевидения, поскольку последние часто показывают новые кинофильмы до выхода их на экраны кинотеатров.

В Казахстане наблюдается низкий уровень активности компаний-правообладателей в деле защиты своих прав. Отчасти это связано с недоверием к работе таможенных и правоохранительных органов. Вдобавок, многие производители (преимущественно местные) сами вовлечены в теневую деятельность и наряду с оригинальной, параллельно реализуют контрафактную продукцию[1].

Есть проблемы в защите рынка от контрафакта и в других государствах, участниках Таможенного союза.

Формально законодательство в Беларуси, Казахстане и России за некоторыми важными исключениями соответствует международным нормам. В Казахстане и Беларуси действуют специальные законы, как это было в России до введения четвертой части Гражданского кодекса. Но есть и существенные расхождения. Так, в странах ТС по-разному трактуется понятие контрафакта в части параллельного импорта. В Республике Беларусь придерживаются ясной и четкой позиции, согласно которой параллельный импорт относится к контрафактной продукции. В России, хотя и придерживаются принципа национального исчерпания прав на товарный знак, параллельный импорт не везде считается контрафактом. В Казахстане же действует принцип международного исчерпания прав, и проблема параллельного импорта в законодательстве не отражена[2].

В Казахстане условия для борьбы с параллельным импортом созданы, но на деле, по словам управляющего партнера юридической компании «ELITE Legal», патентного поверенного Республики Казахстан Асылбека Абдыкулова правоприменительная практика направлена на его защиту. Этому способствует поддержание частно-правового характера отношений в области защиты объектов интеллектуальной собственности: регистрировать и защищать свои права владельцам товарных знаков приходится за свой счет. Как правило, любое приостановление выпуска товаров в обращение происходит не по инициативе таможни, а потому что правообладатель включил свои бренды в Таможенный реестр объектов интеллектуальной собственности. Гражданское законодательство не предусматривает привлечения участников ВЭД к административной ответственности за нарушение таможенного законодательства в сфере охраны и защиты ОИС.

Нет механизма реального контроля соблюдения собственных и исключительных прав на товарные знаки в отношении товаров, выпускаемых в обращение в Казахстане. Правообладатели не могут сами отследить наличие контрафакта, нарушающего их исключительные права. Их запросы в госорганы о предоставлении информации часто не исполняются под предлогом невмешательства в частную предпринимательскую деятельность. Так что искать контрафакт приходится непосредственно в местах торговли. Однако Агентство по борьбе с экономической коррупционной преступностью не занимается защитой правообладателей от «серого» импорта. Госорганы считают, что эти вопросы должны решаться в рамках гражданского, а не уголовного судопроизводства.

Осложняют правоприменительную практику различия в терминологии. Так, одной из целей в Соглашении «О единых принципах охраны прав интеллектуальной собственности» является борьба с международной торговлей контрафактными товарами. В Беларуси и России это понятие раскрывается в ряде законов, а в казахстанском законодательстве — отсутствует, хотя в 2003–2006 гг. оно имелось, что затрудняет преследование параллельного импорта и защиту прав на объекты интеллектуальной собственности, чем пользуются нарушители.

Несмотря на это, таможенные органы Казахстана приостанавливают ввоз товаров, признаваемых «серым» импортом. Однако при рассмотрении споров об объектах интеллектуальной собственности в порядке гражданского судопроизводства суды применяют понятие неправомерного использования товарных знаков, данное в Соглашении по торговым аспектам прав интеллектуальной собственности (ТРИПС). Принимая во внимание, что ответчик не маркировал товарным знаком приостановленный выпуск товар, суды не находят в его действиях состава правонарушения. Аналогичная ситуация имеет место в ситуациях тождественных или сходных до степени смешения товарных знаков. Надзорная коллегия Верховного суда Казахстана признала правомерными судебные акты по делам, связанным с параллельным импортом, из-за отсутствия понятия однородности товаров. В казахстанских судах используется определение однородности товаров по аналогии с законом о госзакупках и Таможенным кодексом. Поэтому сегодня Ассоциация патентных поверенных Казахстана вместе с рабочей группой Минюста добиваются включения в гражданское законодательство понятий «тождественный», «сходный до степени смешения», «однородные товары и услуги»[3].

Имеются расхождения в определении понятия «исчерпание исключительных прав на товарный знак», от применения которого напрямую зависит признание правомерности параллельного импорта на практике. До января 2012 г. из-за отсутствия специальных норм в этой области применялся международный принцип. Теперь действует региональный принцип исчерпания прав, при этом Казахстан с января 2012 г. дополнил ст. 19 закона «О товарных знаках и знаках обслуживания» нормой, которая интерпретируется как свидетельство национального принципа исчерпания прав по аналогии, например, со ст. 1487 ГК РФ и Законом РФ от 5.02.1993 № 2181-ХІІ «О товарных знаках и знаках обслуживания». Пока в Казахстане в рамках отношений с государствами — не членами ТС действует принцип национального исчерпания прав, а с Беларусью и Россией — региональный принцип[4].

Также, говоря о разрывах в практиках правоприменения в странах – участницах Союза, нужно отметить, что число товарных знаков в национальных таможенных реестрах меньше в Казахстане и Беларуси, чем в России, на порядок и более. Механизмы защиты товарных знаков менее развиты, а контролирующие и правоохранительные органы работают в этом отношении менее активно. Вдобавок, у Казахстана наблюдаются явные проблемы с защитой внешних границ от потоков контрафакта. И в целом защита прав на интеллектуальную собственность для стран-участниц ТС пока, к сожалению, не относится к числу главных вопросов[5].

Производство и продажа контрафакта – административно и уголовно преследуемые правонарушения, согласно законодательству Казахстана. За прошедший 2012г. Комитетом по правам интеллектуальной собственности было проведено 808 проверок субъектов, использующих объекты интеллектуальной собственности. По их итогам из незаконного оборота изъято 88306 экземпляров контрафактной продукции на общую сумму 30732841 тенге, к административной ответственности было привлечено 305 лиц, сумма штрафов составила 8386565 тенге.

Одно из самых заметных проявлений нарушений прав на интеллектуальную собственность, которой также являются торговые марки известных компаний, происходит в сфере авторского права на аудио-, видео- и программную продукцию. Многие

пользователи халатно относятся к покупке контрафакта, поскольку не отдают себе отчета обо всех рисках и последствиях этого явления. По мнению экспертов, за продажей контрафакта стоят преступные группировки, которые также занимаются другими видами криминальной деятельности и, покупая контрафакт, пользователи неумышленно финансируют преступников[6].

В 2010г. на семинаре «Таможенные меры по защите прав интеллектуальной собственности: опыт стран ЕС и Центральной Азии», Агентство США по международному развитию (АМР США) (англ. United States Agency for International Development, USAID) сообщило об объявлении гранта на проведение исследования: «Влияние незаконного ввоза, производства и применения объектов интеллектуальной собственности на экономическое развитие Казахстана». В свою очередь, Региональный проект организованный USAID по либерализации торговли и таможенной реформе (RTLС) оказывал содействие развитию экономического роста и конкурентоспособности в Казахстане, Кыргызстане и Таджикистане путем улучшения условий для международной и трансграничной торговли и транзита. Цель проекта - помощь региональному бизнесу через улучшение торговой среды и упрощение процесса доставки продукции на рынки.

Проект RTLС в Казахстане финансировался совместными усилиями правительством Республики Казахстан и агентства USAID. Реализацией проекта занималась компания The Services Group (TSG) до июля 2011 года[7].

Резюмируя проблемы и пути их решения в борьбе с контрафактом в рамках Таможенного союза, хочется отметить положительные тенденции этого года в данной области.

Так, правообладатели России, Белоруссии и Казахстана представленные Ассоциациями "Русбренд", "Белбренд" и "Казбренд", объединяющие производителей брендов, присутствующих на рынках соответственно России, Белоруссии и Казахстана, обратились с письмом к министру по экономике и финансовой политике ЕЭК Тимур Сулейменову. Они попросили ЕЭК пересмотреть существующий проект модельного закона единого экономического пространства "О конкуренции". Согласно соглашению о единых принципах и правилах конкуренции Таможенного союза, соответствующий закон должен был быть принят еще в июле, но до сих пор не одобрен сторонами. Он будет носить рекомендательный характер и "должен стать эталоном" для антимонопольных законодательств трех стран, следует из информации на сайте ЕЭК.

По информации авторов письма, версия законопроекта, направленная на рассмотрение в правительства стран, содержит пункт, фактически легализующий параллельный импорт, то есть ввоз и продажу брендированных товаров без разрешения владельца бренда. В частности, любые действия правообладателя товарного знака по "необоснованному запрету" или ограничению оборота в государствах Таможенного союза товаров, законно поступивших в продажу за их пределами, предлагается признавать недобросовестной конкуренцией. В результате "правообладатели лишаются защиты их прав от параллельного импорта, то есть параллельный импорт будет разрешен", резюмируется в письме[8].

Таким образом, можно сделать следующие выводы, что в законодательстве и на таможнях Казахстана есть подвижки в сторону улучшения ситуации по борьбе с контрафактом, но на данный момент это слишком ничтожный результат, который никак не ощутим в объективной реальности, а заметен лишь только по прочтении ряда документов.

Рынки объектов интеллектуальной собственности нуждаются в особом рассмотрении и главное правовом регулировании из-за своей трансграничной природы и нематериальной сущности интеллектуальной собственности.

Международная правовая основа в борьбе с контрафактом полностью сформирована. Международное право оставляет за страной разработку собственных обеспечительных мер по защите торговых знаков, по защите рынка от проникновения фальсифицированной

продукции. В то же время, во многих развитых странах мира, на пример в странах ЕС законодательство предусматривает более жесткие меры по пресечению производства и распространения контрафактной продукции, чем в Казахстане. Так за продажу и сбыт фальсифицированной и контрафактной продукции законодательство предусматривает уголовную ответственность, а также штрафы от 1 млн. евро и выше. Предприятия, на котором производится фальсифицированная продукция, могут быть закрыты как временно, так и вообще, продукция и оборудование конфисковано, а расходы по уничтожению контрафакта возлагаются на производителей. Также за их счет предусматривается публикация в газетах о фактах нарушения закона и проведенном расследовании[9].

Выработке же глобальных мер по борьбе с контрафактной продукцией была посвящена международная конференции INTA, которая прошла в апреле этого года в Стамбуле.

Представитель Международной ассоциации товарных знаков (INTA) Игнасио Ласаро считает, что важно усилить полномочия таможенных органов ТС в борьбе с контрафактом. Радикальной мерой, по его мнению, является «уничтожение контрафактных товаров по решению суда вне согласия импортера». Это позволит правообладателям сэкономить средства, направляемые на защиту своих прав. По данным INTA, много контрафакта из Китая попадает в ТС через особые экономические зоны, зачастую мелкими партиями. Поэтому важно наделить таможенные органы полномочиями уничтожать их на месте. Кроме того, необходимо останавливать транзитный контрафакт[10].

Дешевый контрафакт является главным препятствием развития отечественного производства. Некачественный товар, особенно из категории жизненно необходимых, может служить источником повышенной опасности для здоровья и жизни. Даже известный бренд не всегда является гарантом качества, так как зачастую является объектом массовых подделок. Наше государство делает многое, регулируя данный вопрос на правовом уровне, но решение проблемы контрафакта несиюминутно и нужно пройти много этапов становления действенной защиты от контрафакта - от развития системы добровольной сертификации товаров производителями и поставщиками до наказания самих же потребителей за приобретение подделок, ведь «золотого правила» защиты от контрафакта не существует.

Литература

- 1.Основные тенденции на рынках контрафактной продукции и возможное влияние Единого Таможенного Союза. Аналитический отчет. Радеев В.В. Москва. 2010г.-80с., с.20
- 2.Белорусские бренды в странах Таможенного союза нуждаются в защите. 3.01.2012г. /www.zakon.kz/
- 3.Пересечение параллельного импорта. Экономическая газета. № 16, 1.03.2013 г.
- 4.Пересечение параллельного импорта. Экономическая газета. № 16, 1.03.2013 г.
5. Основные тенденции на рынках контрафактной продукции и возможное влияние Единого Таможенного Союза. Аналитический отчет. Радеев В.В. Москва. 2010г.- 80с., с.25
- 6.По материалам информационного IT – портала PROFIT. profit.kz
- 7.По материалам официального сайта Министерства Юстиции РК www.adilet.gov.kz
- 8.Таможенному союзу не параллельно. Все о таможене - www.tks.ru/reviews/2013/08/29 материалам информационного IT – портала PROFIT. profit.kz
- 9.Ковалева, Н. Легализация контрабанды. «эж-ЮРИСТ».- 2008. Июль (№ 26). – с. 15-16.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ АДАМ ЖӘНЕ АЗАМАТТАРДЫҢ ӨМІР СҮРУ ЖӘНЕ ЖЕКЕ БАСЫНА ҚОЛ СҰҒЫЛМАУ ҚҰҚЫҒЫ

Қазақстан Республикасы Конституциясының 3-бабында көрсетілгендей, мемлекеттік биліктің бірден-бір бастауы – халық. Азаматтардың көгеріп, көркеюі мемлекетіміздің басты мақсаты болып табылады.

Адам құқығы – бұл жеткілікті дәрежеде кең, әмбебап және көпқырлы түсінік. Адам құқығы мен бостандығына қатысты мәселелерді талдап қарайтын болсақ, мемлекетіміздің оған ерекше мән беріп келе жатқандығын байқаймыз. Оған аз уақыт ішінде еліміздің демократияға айқын бет бұрып, азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын конституциялық құрылыстың негізі етіп қалағаны, ішкі және сыртқы саясатты қалыптастырғаны дәлел. Біздің негізгі заңымызда адам және оның өмірі, құқықтары мен бостандықтары әркімге тумысынан жазылған, одан ешкім айыра алмайды деп жазылып, баға берілген. Адамзат баласы ғасырлар бойы адам құқығы мәселесіне ерекше назар аударумен келеді.

Адам және азаматтардың өмір сүру құқығы басқа барлық құқықтар мен бостандықтардың бастапқы негізін қалайды. Ол әлемдік өркениеттің ең жоғарғы құндылығы болып табылады. Бұл іргелі құқықты жеке адамның мемлекет, оның өкілдері немесе жеке адамдар тарапынан болатын кез келген заңсыз қол сұғудан азат болу құқығы ретінде қарауға болады.

Адамның құқықтық мәртебесі, құқықтары мен бостандықтары мемлекеттік заңмен бекітілген. Сондай-ақ оның құқығы мен мүддесін қорғау құқықтық құрылыммен қамтамасыз етіледі.

Еліміздің 2020 жылдан 2030 жылға дейінгі кезеңге арналған Құқықтық саясат тұжырымдамасында: «Адамның және азаматтың құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз ету үшін тегіне, әлеуметтік, лауазымдық және мүліктік жағдайына, нанымына, тұрғылықты жеріне немесе кез келген өзге жағдаяттарға қатыссыз құқықтары мен бостандықтарының теңдігіне кепілдік беретін жағдай жасау болып табылады», – деп көрсетілген.

Қазақстан Республикасы Конституцияның 18-бабында әркімнің жеке өміріне қол сұғылмауына, өзінің және отбасының құпиясы болуына, ар-намысы мен абыройы қорғалуына, өзінің жеке салымдары мен жинаған қаражатының, жазысқан хаттарының, телефон арқылы сөйлескен сөздерінің, пошта, телеграф арқылы және басқа да жолмен алысқан хабарларының құпиялылығы сақталуына құқығы бар екендігі айтылған. Аталған құқықты шектеуге заңда тікелей белгіленген реттер мен тәртіп бойынша ғана жол беріледі. Ал, тікелей шектеу қою аса маңызды жағдай болып табылады. Бұл Конституцияның 39-бабында нақтыланғанындай, адамның және азаматтың құқықтары мен бостандықтары конституциялық құрылымды қорғау, қоғамдық тәртіпті, адамның құқықтары мен бостандықтарын, халықтың денсаулығы мен имандылығын сақтау мақсатына қажетті шамада ғана және тек заңмен шектелуі мүмкін. Осы баптың 3-тармағында: «Саяси себептер бойынша азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қандай да бір түрде шектеуге жол берілмейді», – делінген.

Заң саласында «жеке өмір» ұғымы сан алуан мағынада түсіндірілген. Бүгінде жеке өмір (латын тілінде Privacy) адам құқығының маңызды мәніне ие. Жеке өмірге қол сұғылмау құқығы – тұлғаның келісімінсіз жеке өмірі туралы ақпарат жинауға, сақтауға, қолдануға және таратуға тыйым салу; өзі туралы ақпаратты бақылау; ар-намысы мен абыройын қорғау; жеке басқа қатысты деректерді қорғау; қарым-қатынасын құпия сақтау құқығы; жеке мүлкіне қол сұғылмау; дәрігерлік құпия, бала асырап алу құқығы, тәубе ету мен басқа да кәсіби құқық түрлерінен тұрады.

Өмір сүру құқығының әлеуметтік шарттары бірқатар конституциялық қағидалармен қамтамасыз етіледі: қауіпсіздік пен гигиена талаптарына сай келетін еңбек шарты құқығымен (ҚР Конституциясының 24-бабының 2-тармағы); жасы бойынша және ауырған, мүгедек болған, асыраушысынан айырылған жағдайда әлеуметтік қамсыздандырылумен (28-бап); денсаулығын қорғау және мемлекеттік және жеке денсаулық сақтау емдеу мекемелерінде медициналық көмек алу құқығы (29-бап) сонымен қатар басқа да кепілдіктер берілген.

Жеке адамның қадір-қасиетін қорғау туралы конституциялық норма қылмыстық, азаматтық, әкімшілік жауапкершілік белгілеу арқылы жүзеге асады. ҚР Қылмыстық кодексінде қорлау мен жала жабу үшін және азаптауды қолданғаны үшін қылмыстық жауапкершілік белгіленген. ҚР Азаматтық кодексінде жеке адамның қадір-қасиеті материалдық емес игілікке жатады және заңмен қорғалады деп белгіленген. Азаматтық заңнама бойынша қорғау амалдарының ішінде моральдық зиянды өтеу, адамның қадір-қасиетіне нұқсан келтіретін мәліметтерді сот арқылы теріске шығару мүмкіндігі бар.

Адам құқықтарын сипаттау жаңа көзқарастың терең мағынасы олардың ерекше артықшылықты мәртебесі мен қорғанудың жоғары дәрежесін мойындағандығында жатыр. Қазақстан Республикасы Конституциясының 12-бабында Қазақстан Республикасында Конституцияға сәйкес адам құқықтары мен бостандықтары танылады және оларға кепілдік беріледі делінген..

Адам құқықтары мен бостандықтары әркімге тумысынан жазылған, олар абсолютті деп танылады, олардан ешкім айыра алмайды. Заңдар мен өзге де нормативтік, құқықтық актілердің мазмұны мен қолданылуы осыған қарай анықталады [1, 3 б.] деп жазылған.

Жеке өмір – бұл адам құқығының негізі және Біріккен Ұлттар Ұйымының 1948 жылдың 10 желтоқсанында қабылданған жалпыға бірдей адам құқықтарының декларациясымен бекітілген. Жалпыға бірдей декларацияда басты құқықтар мен бостандықтар мемлекеттердің басым көпшілігімен кәдімгі және келісімді нормалар міндеті заңды түрде қарастырылады. Көптеген мемлекеттердің Конституциясы осы құжатты негізге ала отырып, оның барлық тиімді жағын пайдаланады. Біздің еліміз де осы құжатқа байланысты жеке қағидаларын өз Конституциясында қолданды.

Қорыта айтқанда, қазірде сот пен прокуратура органдары адамдардың құқықтары мен бостандықтарын қорғауға аса жоғары мән бере отырып, азаматтар құқығы мен бостандығының заңнамасына сай және Конституцияға қайшы келмейтін шаралар мен әдісті қолданады. Қазақстанда адам құқығын қорғау қызметін қоғамдық азаматтық ұйымдар атқарады. Аталған ұйымдар құқықтық және сот жүйесіндегі реформалардың жүзеге асырылуында ең басты рөлге ие болып, адамдардың құқықтары мен бостандықтары туралы заңның нығаюына және беделінің көтерілуіне ықпалын тигізеді.

Әдебиеттер

1. ҚР Конституциясы 1995 жыл. (2011 жылғы 11 ақпандағы енгізілген өзгерістер мен толықтыруларымен).
2. Сапарғалиев Г. Конституционное право Республики Казахстан: Академ. курс. – Алматы; Жеті жарғы, 2012.
3. Конституционное (государственное) право зарубежных стран. Под ред. Б. А. Страшуна. Том. 2.
4. Права человека. Учебное пособие. – Алматы: Данекер, 2005 г.

ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ТӨРЕЛІК ЖӘНЕ АРАЛЫҚ СОТ ҚЫЗМЕТІНІҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ НЕГІЗДЕРІ

Халықаралық деңгейде халықаралық коммерциялық төреліктің құқықтық реттелуі халықаралық конвенциялар, екіжақты шарттар негізінде, ал мемлекет ішінде халықаралық төрелікті реттейтін заңдарды қабылдау жолымен жүзеге асырылады. Сонымен бірге, көптеген мемлекеттермен ратификацияланған (мысалы, жеке құқықты унификациялаудың Халықаралық институтымен (УНИДРУА) бекітілген «Халықаралық коммерциялық шарттар қағидалары») халықаралық құжаттар қолданысқа ие.

Д.Умирзахова атап көрсеткендей: «Коммерциялық төрелікті реттейтін халықаралық конвенциялар аумақтық әрекет ету (көпжақты және жергілікті) және қолдану аясына (жалпы және арнайы) байланысты ерекшеленеді» [1, 113].

Қазақстан Республикасы ратификациялаған конвенциялар қатарындағы көпжақтыға Шетелдік төрелік шешімдерін тану және іске асыру туралы Конвенция (1958 жылғы Нью-Йорк конвенциясы) мен Мемлекеттер және жеке немесе заңды тұлғалар арасындағы инвестициялық дауларды реттеу тәртібі туралы Конвенция (1965 жылғы Вашингтон Конвенциясы) жатады. Жергілікті болып көптеген еуропалық мемлекеттер қатысатын, 1961 жылғы Сыртқы сауда төрелігі туралы Еуропа конвенциясы және Солтүстік және Оңтүстік Американың 16 мемлекеті ратификациялаған Халықаралық коммерциялық төрелік туралы америкааралық конвенция (1975 жылғы Панама конвенциясы) табылады. Сонымен қатар жергілікті конвенциялар қатарына келесілерді жатқызуға болады: ТМД-ның 8 мемлекеті (Армения, Молдова, Беларусия, Ресей, Қазақстан, Тәжікстан, Қырғызстан және Украина) қол қойған Шаруашылық қызметті жүзеге асырумен байланысты дауларды шешу тәртібі туралы келісім (Киев, 1992 жыл 20 наурыз) және ТМД-ның 7 мемлекеті (Өзірбайжан, Армения, Молдова, Ресей, Қазақстан, Тәжікстан, Қырғызстан) қол қойған, Достастыққа мүше мемлекеттер аумағында төрелік, шаруашылық және экономикалық соттардың шешімдерін өзара орындау тәртібі туралы келісім (Мәскеу, 1998 жыл 6 наурыз).

Жалпы сипаттағы конвенцияларға коммерциялық категориядағы кез келген төрелік келісімдерді, үрдісті және шешімдерге қатысты сұрақтарды реттейтін халықаралық конвенцияларды айтуға болады, олардың қатарында Нью-Йорк конвенциясы, Еуропа конвенциясы, Панама конвенциясын айтуға болады. Арнайы халықаралық конвенцияға мысал ретінде инвестициялық сұрақтарды шешуге бағытталған, тек қана мамандандырылған төрелікті реттейтін, 1965 жылғы Мемлекеттер мен шетелдік тұлғалар арасындағы инвестициялық дауларды шешу туралы Вашингтон конвенциясын, ТМД көлемінде 1997 жылғы 28 наурызда Мәскеуде жасалған Инвестордың құқығын қорғау туралы Конвенцияны айтуға болады. Сондай-ақ әлемнің көптеген заңгерлерімен ғылыми кеңес негізінде дайындалған, төрелік іс жүргізу құқығын унификациялаудың басқа бір нысанын – халықаралық коммерциялық төрелік туралы ЮНСИТРАЛ Заң үлгісін ерекше атап өту қажет. ЮНСИТРАЛ Заң үлгісі БҰҰ Бас Ассамблеясынан 1985 жылдың 11 желтоқсанында қолдау тауып, мемлекеттерге тиісті ұлттық заңның үлгісі ретінде ұсынылды. Төрелік мекемелердің көпшілігі осы регламентті өздерінің қызметін жүзеге асырудың үлгісі немесе нормативтік негізі ретінде таниды және қабылдайды.

Осылайша халықаралық коммерциялық төреліктің іс жүргізу нормаларын қабылдау және унификациялауға, яғни бірегейлендіруге халықаралық қауымдастық айрықша көңіл бөлуде. Себебі осы актілер негізінде тараптар арасындағы туындаған дауларды дұрыс әрі әділ шешу мүмкіндігіне ие боламыз. Халықаралық деңгейде осы салада бірнеше халықаралық актілер әрекет етеді. Олар мазмұны бойынша, заңдық күші және қолдану тәсілдері бойынша ерекшеленеді. Олардың көпшілігі БҰҰ шегінде қабылданған.

Халықаралық конвенциялар және өзге де халықаралық шарттардың нормалары мүше-мемлекеттердің ішкі заңнамасының бір бөлігіне айнала отырып және ұлттық заңнамаға қатысты басымдылыққа ие болады. Бұл ереже ҚР Конституциясының 4-бап 3-бөлімінде бекітілген: «Республика бекіткен халықаралық шарттардың республика заңдарынан басымдығы болады және халықаралық шарт бойынша оны қолдану үшін заң шығару талап етілетін жағдайдан басқа реттерде, тікелей қолданылады». Ал мемлекет ішінде халықаралық коммерциялық төреліктің қызметі халықаралық төрелікті реттейтін заңдарды қабылдау жолымен жүзеге асырылады. Біздің елімізде төрелік соттардың қызметі 2004 жылы 28 желтоқсанда қабылданған «Халықаралық төрелік туралы», «Аралық соттар туралы» заңдары негізінде реттеледі. Бұдан басқа, Халықаралық төрелік (аралық) соттар қызметін реттеу ҚР Азаматтық іс жүргізу кодексінде, сондай-ақ Төрелік және аралық соттардың регламенттерінде қамтылған. Осылайша, азаматтар мен заңды тұлғалардың азаматтық-құқықтық қатынастар саласында өз қалауы бойынша мемлекеттік сотқа немесе төрелік (аралық) соттың көмегіне жүгінуге құқығы бар.

Қазақстан Республикасындағы аралық сот қызметінің Конституциялық негізі ҚР Конституциясының 13-бабының 1-тармағы болып табылады: «Әркімнің құқық субъектісі ретінде танылуына құқығы бар және өзінің құқықтары мен бостандықтарын, қажетті қорғанысты қоса алғанда, заңға қайшы келмейтін барлық тәсілдермен қорғауға хақылы». Бұл қағидатты ҚР Азаматтық Кодексінің 9-бабы нақтылайды, ол азаматтардың құқықтарын сотпен қорғау аспектісінде аралық (төрелік) сотты жалпы құзырлы сотқа теңейді. Қазақстан Республикасы аймақтықты қоса алғанда, төрелік мәселелеріне қатысты негізгі халықаралық конвенцияларды және келісімдерді біріктірді және бекітті. Бүгінгі күні олар Қазақстан Республикасының қолданыстағы құқықтық негіздері болып табылады.

Халықаралық коммерциялық төреліктің негізгі маңызды ережелері Сыртқы саудалық Төрелік туралы 1961 жылғы Еуропалық Конвенцияда бекітілген, оған сәйкес: 1. Істерді қарастыру барысында төрешілер ретінде дау қарастырылатын елдің азаматтары ғана емес, сонымен қатар шетелдік азаматтар да бола алады (3-бап). 2. Өздерінің ұлттық заңдары бойынша «жария құқықтың заңды тұлғаларына» жатқызылатын заңды тұлғалардың өз дауларын төрелік өндіріске беру құқықтары қарастырылған. Ұлттық заңдар бойынша көпшілік құқықтың заңды тұлғалары мұндай құқықтардан шектелген және тек мемлекеттік соттарға ғана жүгіне алады (2-бап). 3. Қолданылатын құқықты таңдау бойынша тараптар еріктерінің шектелмеген автономиясы құқығы бекітілген, яғни тараптар құқықты таңдап алмаса, төрелік коллизиялық нормаларға қатысты құқықтарды таңдайды, төрешілер «достық делдалдар» ретінде тараптардың арасында келісім бойынша шешім шығара алады (7-бап). Конвенция төрелік пен мемлекеттік соттар арасындағы қарым-қатынастардың тәртібін нақты реттейді. Ол мемлекеттік соттың тараптар арасында төрелік келісім жасалған жағдайда дауды қарастыру міндеті жайлы жалпы қағиданы бекітеді. Бұдан басқа, мемлекеттік соттың шешіміне қарсылық білдіру тәртібі, мемлекеттік соттың төрелік келісімнің бар-жоқтығы немесе заңдық күші туралы мәселені қарастыру тәртібі бекітілген.

Е.Глотовтың пікірінше: «Қазақстанда шетелдік сот шешімдерін орындау тек қана халықаралық келісімшарттар болғанда ғана мүмкін, яғни Құқықтық көмек көрсету жөнінде немесе ТМД мемлекеттері арасындағы көпжақты келісімшарттар (соның ішінде 2002 жылғы 7 қазандағы Азаматтық, отбасылық және қылмыстық істер бойынша құқықтық көмек пен құқықтық қатынастар туралы Кишинев Конвенциясы)» [2, 57].

Қазіргі кезде Қазақстан құқықтық көмек көрсету жөніндегі келісімшарттарды ТМД елдерімен, сондай-ақ Литвамен, Біріккен Араб Әмірлігімен, ҚХДР, Пәкістанмен, Түркиямен, Монғолиямен, КХР, Иранмен бекіткен.

И.В.Дробязкинаның айтуы бойынша, заң ғылымында және сот тәжірибесінде қалыптасқан түсінік бойынша, халықаралық келісімшарт болмаған жағдайда, шетелдік сот шешімдерінің орындалуына жол берілмейді. Солай бола тұра, шетелдік сот тәжірибесінде

халықаралық келісімшарт болмаған жағдайда, шетелдік сот шешімдерін өзара түсіністік қағидасы негізінде орындалуына жол берілген [3, 115]. Мысал ретінде, Ресей Федерациясында шетелдік сот шешімдерін өзара түсіністік қағидасы негізінде орындау заңнамалық тәртіпте бекітілмеген. Қазақстанда өзара түсіністік қағидасы заңнамалық тәртіпте бекітілген, АІЖК-нің 425-бабының 1-тармағына сәйкес егер Қазақстан Республикасының заңында немесе халықаралық шартында өзара түсіністік негізінде бұл көзделген болса, шетелдік соттар мен төрелік соттардың шешімдері Қазақстан Республикасында танылады және орындалады.

Қазақстан заңнамасында өзара түсіністік қағидасы бекітілгенімен, заң әдебиеттерінде, не болмаса сот тәжірибесінде бұл қағида ескерілмеген. Сондықтан да мақсат халықаралық келісімшарттар болмаған жағдайдың өзінде, шетелдік соттардың шешімдерін өзара түсіністік қағидасы негізінде орындалуын сот тәжірибесіне енгізу болып табылады.

Әдебиеттер

1 Умирзахова Д. Правовые основы организации и деятельности международного коммерческого арбитража // ҚазҰУ хабаршысы. Заң сериясы. – 2012. - №2 (62). – С. 113-118

2 Глотов Е. Исполнение иностранных судебных и арбитражных решений в Казахстане // Заңгер. - 2012.- № 8. – С. 57-62

3 Дробязкина И. В. Международный гражданский процесс: проблемы и перспективы. – Спб: Изд-во: Р. Асланова «Юрид. Центр Пресс», 2005. – 360 с.

А. Т. Сейдахметова
Астана қ.

ТЕРРОРИЗМ ЖӘНЕ ОНЫҢ ҚАЗАҚСТАНДА ОРЫН АЛУЫ

Заман дами бере технологиялармен қатар идеологиялық құндылықтар да үлкен өзгеріске ұшырады. Заман талаптары өзгерді, адам табиғатын зерттеу арқылы күннен-күнге жаңа қажеттіліктер өмірімізде орнын тауып жатыр. Сол сияқты соғыс әрекеттері де жаңа жоғары деңгейге өтті. Соны ескере отырып, халықаралық күресте түрлі модернизацияланған әдістің бір күрделі түрі терроризм болып табылады. Өйткені ең қауіпті шекара - адам психологиясы, тұрмысы. Оның ұлттық шекаралардан шығып, халықаралық сипатқа ие болуы әлем халқына, мемлекет аралық бейбітшілік пен ынтымақтастыққа деген қауіпін күшейте түсті, сондықтан бұл мәселе жан-жақты және объективті зерттеуді қажет етеді. Көптеген сарапшылар терроризмді тек көзбояушылық әдіс деп санайды. Ал оның астарында үлкен саясат немесе соған бағытталған бағдар барына күмән жоқ. Ол белгілі мақсатты меңзейді. Терроризмнің психологиялық түсінігі – бұл өзінің идеологиялық негізі бар және өзінің қажеттіліктері мен мүдделерін террор арқылы жүзеге асыратын ерекше жағдайдағы қызмет. Террорлық әрекет әлеуметтік және саяси іс әрекеттің қаруы болып келді және болады. Негізінен, терроризм — бұл күш қолдану арқылы адамдарды қорқыту. Психологиялық тұрғыдан террор үрейді (страх) және қорқынышты (ужас) тудырады. Белгілі бір іс-әрекеттің (терракт) нәтижесінде пайда болатын үрей немесе қорқыныш болып өмір бойына қалады. Қорқыныш - бұл максималды дәрежедегі бастан өткізілетін үрей. Қорқыныш эмоциясы үрейден күштірек болады. Үрей - бұл тұлғаның биологиялық және әлеуметтік өмір сүруіне қауіп төндіргенде пайда болатын эмоция. Адам үрейді әртүрлі жағдайда өз басынан кешіруі мүмкін. Үрей адамның тыныштығына немесе қауіпсіздігіне қауіп төндіргенде пайда болады. Террорлық актінің

мақсаты - қоғамды дүр сілкіндіру және эмоциясын туғызу, яғни халық санасында сенімсіздік тудыру. Бұл халықтың құқық қорғау органдарына және билік органдарына деген сенімсіздігі арқылы білінеді. Күш қолданудың бағыты: тәндік жою, саяси, әлеуметтік, экономикалық, ақпараттық және тағы басқа. Терроризм күрестің спецификалық құралы ретінде өзіне әрқашан біркелкі емес көзқарас туғызады. Әлсіздердің қаруы бола отырып, терроризм белгілі бір қолдаушыларға ие болып отыр [1]. Сондықтан террористердің қатары көбеюде. Осыны зерттеп келген ғалымдар адамның ойлау үрдісін күшті қаруға айналдыратынын түсінді. Сана-сезімді, нанымды көптеген дін жолында жүрген адамдардың өмірлік бағдарын пайдаланып, яғни адам баласының әлсіз психологиялық жақтарын өздерінің пайдасына қолданатын жүйе. Террористер психологиялық тұрғыдан мықты дайындалған адамдар.

Террордың классигі Б.Савинков былай деген: "Егер террористік ұйымда тәртіп әлсіздеу болса, онда ол ұйымның болашағы жоқ". "Күрестің мақсатына жетуі жаудың үрейленуі және қарсы күш көрсетуге деген қабілетін жоюына байланысты [2]. Ол "алла" атымен қорқыту үшін жақсы ойластырылған жүйе және толық түрдегі тәртіпті талап етеді. Әр қадамы түйіткіл ұйымдастырылады. Осы "Алла" жасақтары үшін толық мағынасы бар өмір болып табылады. Жоғарыда айтылғаннан түсінетініміз, террористік ұйымның және әр террористің өмірі қозғалыста болады. Террористік акт аяқталғаннан кейін ол келесі терактінің объектісін іздей бастайды. Яғни, бұл өмірдің тұрақты формасы және жүйелі қызмет болып табылады. Әрине, көптеген террорлық актілердің артында үлкен материалдық қолдау бар.

Мысалы, өткен оқиғаларға қатысты тоқталатын болсақ... Осымен 2001 жылдың 11 қыркүйектегі Нью-Йорк пен Вашингтондағы жарылыстарды негізгі террорлық актінің көрнекті мысалы ретінде қарастыруға болады. Өйткені, Нью-Йорктеге Дүниежүзілік сауда орталығы және Вашингтондағы Пентагон ғимараты АҚШ-тың символы болып табылады. Осы жарылыстардан кейін халықаралық қатынастардағы гегемония күрт өзгерді. Сол кездегі Президент Буш кенеттен Ислам мемлекеттеріне өз қызығушылығын айқын таныта бастады. Басын имеген кезде террорлық актіні алға қойып, өз саясатын жалғастырды [3]. Ислам елдерінің басшылары қуғынға ұшырап, халықаралық арена дүр сілкінді. Жылдар өте келе, бұл жағдайды көптеген аналитиктер, ғалымдар басқа қырынан зерттей бастады. Мүмкін бұл теракт кейін өз жемісін әкелуге бағытталған іс-әрекет болған шығар?! Бұл оқиғадан кейін терроризмге деген көзқарастың мүлдем өзгергені дәлел.

Ал енді терроризмнің елімізде орын алуын талдайтын болсақ, күрделі мәселелерге келіп тірелеміз. Бүгінгі таңда Қазақстанда терроризмнің таралуы өзекі мәселелердің біріне айналып отыр. Терроризм мәселесі осы уақытқа дейін елімізде ұлттық қауіпсіздікке нақты қауіп төндіретіндей дәрежеде емес деп бағаланды, бірақ қауіп-қатер ретінде қарастырылып отыр. Сондықтан да болар, еліміздің ұлттық қауіпсіздік жүйесі этносаралық шиеленіс, есірткі тасымалының жолын кесу, заңсыз миграция сияқты қауіп-қатерлерге төтеп беруге бейімделген еді. Қазақстандық және шетелдік сарапшылар да терроризм проблемасы Қазақстанға төніп тұрған нақты қауіп емес, Орталық Азиядағы жалпы ахуал ретінде қарастырылып келгенін растайды. Қоғамдық пікірде де терроризм негізінен сыртқы қауіп-қатер ретінде қабылданды. Еліміздегі орнаған ахуалдың себебін талдау үшін осы мән-жайларды ескерген жөн. Қазақстан мұсылман қауымының өзегін құрайтын қазақ халқының көп бөлігі өздерінің мүдделерін қорғап отыр. Көптеген ағымдар өз қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін өз ілімдерін алға тартуда. Қазақстанның мұсылман Діни басшыларының арасында қарама-қайшылықтардың орнауына әсер етуі орынды. Олардың арасында Қазақстанның Діни басқармасының басшыларына қарсы тұратын лидерлер белсенділік танытуы мүмкін. Мұндай жағымсыз жағдайдың пайда болуы мұсылмандардың сеніміне нұқсан келтіреді. Сондықтан мұндай жағдай көпшіліктің арасында сенімсіздік туғызып, олардың арасында діни оппозициялық ағымдардың өсуіне әкеліп соғуы айқын. Қазақстанның мұсылман этностарының санасында этноконфессионалдық бағыт басым. Ислам этникалық

айырмашылықтарды алып тастай алмайды. Бұл айырмашылықтар олардың көпшілігіне күшті этнодифференциалды фактор ретінде қызмет етеді. Қазақстанда тұратын бірқатар мұсылман қауымдар ресми құрылымдарға бағынбайды, өзінің автономдылығын сақтап отыр. Сөйтіп, түрлі ағымдар өздерінің діни ілімдерін қорғап қалу жағдайына тіреліп отыр. Бұл конфессиялардың қауіптілігі халық арасында таратылып жүрген үндеулер, жиналыс арқылы жаңа тұлғаларды өз ағымына қарату (вербовка), түрлі кітапшалар мен брошураларды тарату болып табылады. Жастардың сана-сезіміне, тұрмыс жағдайына өзгерістер енгізуі. Кейін осы адамдарды қолдана отырып, елде терроризм қаупін күшейтуде.

Терроризмге байланысты жайт көпшілікке жат жағдай болса да, күнделікті өмірде орын алып жатыр. Әсіресе, соңғы жылдары еліміздің кей аймақтарындағы орын алған Ақтөбе қаласындағы террорлық қақтығыс, Алматы облысындағы шиеленіс секілді оқиғалар соған дәлел болып отыр.

Соңғы кездері Қазақстан азаматтарының басқа елдердің жерінде террористік іс-әрекетке қатысуын куәландыратын мәліметтер жиілеп кетті. Еліміздің аумағында террористік іс-әрекетпен байланысты қылмыс жасағаны үшін қылмыстық жауапкершілікке тартылған қазақстандықтардың саны да өсе түсуде. Мәселен, атап айтқанда 2008-2009 жылдары ресми деректер бойынша елде 7 террористік оқиғаның жолы кесілді [4]. Сондықтан да терроризм проблемасы бұрын бізге алыстағы қатер болып көрінсе де, бүгінгі күні ұлттық қауіпсіздікке тікелей қауіп-қатер төндіретін сипат алды. Дегенмен, кейбір сарапшылар Қазақстанда терроризм қаупі жоқ деген пікірде. Терроризм қаупін алдын алу үшін республикада діни ағарту шараларын мықтап қолға алу қажет деген ойда. «Қазақстанда терроризм мен діни экстремизм қаупі жоқ». Белгілі теолог-ғалым, Ресей жаратылыстану ғылымдары академиясының академигі, Құранды орыс тіліне аударған Валерия Прохорова осылай деп санайды. Терроризм мәселелері талқыланған жиынды «Нұр Отан» халықтық демократиялық партиясы ұйымдастырған. Ол ел тәуелсіздігінің 20 жылдығына арналып өтті [5].

Терроризмнің Қазақстан территориясында таралу мүмкіндігін ескере отырып, біздің елімізде соңғы жылдары бұл құбылыспен күресуде бірқатар механизмдер жасалынды. Бұл іс-әрекеттер мемлекеттің ішкі саясатының негізгі міндеттерінің біріне айналды. Мысалы, еліміздің құқық қорғау мен арнайы қызмет органдары діни бірлестіктердің заңды түрде жұмыс жасауын, заңға қайшы келмейтін процедура сақтауына тексеру жүргізіп отырады. Мемлекеттік шекара бөлімдерінде кедендік, визалық және паспорттық бақылау күшейтілді. Әсіресе, жаңа жобалар тәртіп күшейтілуі. Сонымен қатар халықаралық қатынас жолдардың, көліктердің барлық түрлерінің бағыт-бағдарының тексерісі күшейтіліп, туристік және миграциялық ағындарға реттеу жұмыстары міндетті түрде жүргізіледі.

- 1999 жылы шілдеде «Терроризмге қарсы күрес туралы» заң қабылданды. Осы кезеңнен бастап, бүгінгі күнге дейін жаңа енгізулер жасалуда.

- Қазақстан ТМД, Терроризмге қарсы күрес орталығы, Шанхай Ынтымақтастық Ұйымы, Терроризмге қарсы аймақтық құрылым сияқты ұйымдардың мүшесі бола отырып, терроризм мен экстремизмге қарсы күрес желісінде халықаралық ынтымақтастықты белсенді түрде дамытып келеді.

- Соңғы қабылданған және қабылданатын құжат, жобалардың өз міндетін атқаратынына күмән жоқ. Қазақстанда кейбір режимдерді нақтылайтын терроризмге қарсы заңның жаңа жобасының тұжырымдамасы мақұлданды. Бұл туралы Астанада Ұлттық қауіпсіздік комитеті хабарлады. Себебі 9 жыл бұрын қабылданған заң ескіргендігін комитет басшылығы мәлімдеді.

Ал мемлекет басшысы өзінің кезекті жолдауында таяу арада терроризм мен экстремизм көріністеріне қарсы күресті елеулі түрде күшейтуді талап етеді. Тұрақтылық пен ұлттық қауіпсіздік – жаңа саяси бағытты іске асырудың негізгі шарты. Оның басымдылығын тексеріп жату артық. Бүгін біз үшін құқық қорғау жүйесінің кешенді

реформаларының аралық қорытындыларын шығару маңызды. Жетістіктерге сын тұрғыдан баға беріп, пайда болған мәселелерді айқындап, құқық қорғау жүйесін одан әрі жаңғырту жолдарын белгілеу қажет. Президент тапсырмасы бойынша қазір экстремизм мен терроризмге қарсы күрес жөніндегі мемлекеттік бағдарлама әзірленіп жатыр, бес-алты жылға есептелген барынша кең қолданылатын құжат болуға тиіс. Терроризмге қарсы күрестің тиімділігінің басты өлшемі – террорлық оқиғаның мүлде болмауы, – деді Нұрсұлтан Назарбаев [6].

Қорытындылай келе, уақыт өте келе адам санасына дейін қолы жеткен түрлі психологиялық әдістер тек арнайы адамдардың қажеттіліктеріне бағытталған. Осындай орасан зор деңгейге қанат жайған терроризм үрдісін тоқтату мүмкін емес болса да, оның Қазақстан аумағында жайылып кетпеу үрдісімен күресу қажет. Себебі күшті қару, әрекет жасаушы – адамның сана-сезімі. Алғашқы қадам - еліміздегі кішігірім ұйымдардың жүргізіетін жұмысынан арылу. Мектеп оқушыларын теріс мағлұматтардан қорғау. Сырттан келген қауіппен жүйелі түрде әрбір мемлекет бірлесіп жұмыс жасап жүр. Оған мемлекетіміз түрлі ұйымға кіріп, бірлесіп орындалған нәтиже дәлел. Жақындарымыздың, дос-жарандарымыздың қатерлі жолға түсіп кетпеуі де біздің қолымызда. Көріп отырғанымыздай, орасан зор жұмыс орындалып жатыр, талқыға салынып отырған мәселе өзекті де күрделі де. Бұл қауіпті тоқтату үшін мемлекеттер бірлесіп жұмыс жасауда. Өйткені тереңге кеткен тамырды айыру қиынға соғады.

Әдебиеттер

1. Авдеев Ю.И. Терроризм как социально- политическое явление // Современный терроризм: состояние и перспективы М, 2000. С. 459
2. Савинков Б. Воспоминания террориста. // Избранное. М., 1990. С.154
3. Арлин Одергонның кітабының үзінді «Отель "Война". Психологическая динамика вооруженных конфликтов» — М: 2008 г.
4. (Kazakhstan Today Ақпарат агенттігі, 14.10.09 ж., <http://www.today.kz/ru/news/kazakhstan/2009-10-14/teract>
5. <http://conference.antiterror.rsbi.kz> «Терроризмге арналған халықаралық конференция»
6. <http://e-islam.tarmpi.kz/> 2013-01-11 «Президент Жолдауы»

Қ. С. Ахметова
Астана қ.

ЕУРАЗӘҚ ШЕГІНДЕ КЕДЕНДІК ОДАҚ ПЕН БІРТҰТАС ЭКОНОМИКАЛЫҚ КЕҢІСТІКТІҢ ҚҰРЫЛУЫН ҚҰҚЫҚТЫҚ ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУДІҢ КЕЙБІР АСПЕКТІЛЕРІ

2001 жылдың 31 мамырында Белоруссия, Қазақстан, Қырғызстан, Ресей және Тәжікстан жаңа үлгідегі халықаралық ұйым – Еуразиялық экономикалық қауымдастықты (кейіннен – ЕурАзӘҚ немесе Қауымдастық) құрды [1].

Қауымдастық шегіндегі интеграциялық процестер институционалды түрде де орналастырылды. ЕурАзӘҚ-ның құрылу сәтінде халықаралық келісімдер жасау, мүлікті иелену, сотта сөйлеу, шоттарды ашу және ақша қаражаттарымен ақша операцияларын жүргізу құзыреттілігін көрсететін халықаралық құқықтық субъективтілікке ие болды.

Қауымдастықтың құқықтық қабілеті қатысушы-мемлекеттермен ресми түрде танылып, 2000 жылғы ЕурАзӘҚ-ны құру туралы келісімнің 11-бабында нормативті

бекітілді. Сонымен бірге ЕурАзЭҚ шегінде Мемлекетаралық Кеңес, Интеграциялық Комитет, Парламентаралық Ассамблея (ПАА) және Қауымдастық Соты құрылды.

Елдер арасындағы осы жүргізілген бірігу қоғамдық өмірдің барлық салаларында ауыртпалықсыз, проблемаларсыз өткен деп айтуға болмайды. Керісінше, мемлекет-серіктестер ұйымдастырушылық - қаржылық мәселелерден бастап, соңында әртүрлі салаларда ұлттық заңнамаларды үйлестіру мақсатында Қауымдастықтың келісім-құқықтық базасын құру қажеттілігіне тап болды.

2006 жылдың 16 тамызында ЕурАзЭҚ Мемлекетаралық кеңесінің Кедендік одақ мемлекеттері-ЕурАзЭҚ мүшелерінің одағын құру туралы № 313 шешімі басты болып келеді. № 5-қосымшада ЕурАзЭҚ шегінде ортақ экономикалық кеңістіктің құқықтық базасын құруға қажет құжаттар тізімі келтірілгені анықталынды.

Қабылдауға тапсырылған келісім-құқықтық актілер Еуропалық Одақтың құрылтай құжаттарындағы еркіндіктерге ұқсас шартты атты «еркіндіктер» салалары бойынша шектеулі түрде топтастырылғандығы қызықты факт.

Мемлекетаралық кеңестің мұндай үш еркіндігі көрсетіледі:

Бірінші «қызметтер қозғалысының еркіндігі» шегінде ЕурАзЭҚ – мүше-мемлекеттермен қызметтерді сату; білім беру мекемелерін аттестаттау мен аккредиттеу саласындағы ынтымақтастық; Беларусь, Ресей мен Қазақстанның жалпы мұнай-газ нарығын ұйымдастыру тәртібі, басқару, дамыту бойынша Жоба Келісімдерді қабылдау қарастырылады.

Екінші «капитал қозғалысы еркіндігі» шегінде Қоғамдастыққа кіретін және инвестициялау кезінде инвесторлар құқықтарын қорғау механизмін ескеретін мемлекеттер капиталдарының қозғалысын ырықтандыруға бағытталған актілерді қабылдау қарастырылады. Оларға инвестициялық қызмет негізі туралы, валюталық саясаттың капитал қозғалысымен байланысты реттеу мен бақылау операцияларының негізін қалайтын принциптер туралы Жоба Келісімдері жатады. Сонымен қатар капиталдың еркін қозғалысын қамтамасыз ету үшін қаржылық нарықтарда жағдайлар жасау Жоба Келісімін, жалпы сақтандыру нарығын құру туралы Жоба Хаттамасын құрып, қабылдау керек.

Үшінші еркіндік кедергісіз «жұмыс күшінің қозғалысына» арналған. Бұл мақсатта жақтармен еңбекші-мигранттар мен олардың отбасы мүшелерінің құқықтық мәртебесі туралы Жоба Келісімін, жасырын миграцияға қарсы әрекет бойынша ынтымақтастық туралы Жоба Келісімін жасау қарастырылады [2].

Шешімде Қоғамдастық мүше-мемлекеттердің келісімді экономикалық саясатына арналған құжаттарды қабылдау қарастырылады. Бұл актілер негізінен бәсекелестік саясат, табиғи монополия субъектілерінің қызметін бірыңғай реттеу ережелерін белгілеуге қатысты.

Кедендік одақтың жұмыс атқаруы үшін сәйкес келісім-құқықтық база қажет. Мамырда өткен ЕурАзЭҚ шегіндегі соңғы Мемлекетаралық кеңеске дейін 30-ға жуық халықаралық келісімдер жасалынды. 2007 жылдың 6 қазанында Душанбе қаласында өткен ЕурАзЭҚ Мемлекетаралық кеңесінің отырысында мемлекеттер басшыларымен біртұтас Кедендік аймақты құру мен Кедендік одақты құру және Кедендік одақ Комиссиясы туралы келісімдерге қол қойылды. 2008 жылдың 25 ақпанында Белоруссия, Қазақстан мен Ресейдің үкімет басшыларымен жоғарыда аталған келісімдермен бірге Кедендік одақтың келісім-құқықтық базасының негізін құрайтын тоғыз мәміле қабылданды. 2008 жылдың желтоқсанында Мәскеуде өткен ЕурАзЭҚ-ның отырысында кедендік-тарифтік және техникалық реттеу мәселелері, Кедендік Одақ Комиссиясының Секретариатының қызметін ұйымдастыру жағдайлары бойынша 16 халықаралық келісім қабылданды. Кедендік Одақ Комиссиясының 2009 жылдың 12 тамызында өткен жетінші отырысында Беларусь Республикасы, Қазақстан Республикасы және Ресей Федерациясының Әлемдік Сауда Ұйымына қосылуы туралы бірыңғай келіссөз делегациясы құрылды. Кедендік Одақ Комиссиясының 2009 жылдың 25 қыркүйегінде өткен отырысында біртұтас кедендік

аймақта кедендік реттеуді қамтамасыз ететін Кедендік одақтың Кедендік кодексінің жобасы мақұлданды.

Кедендік кодексінің жобасы 1973 жылғы кедендік рәсімдерді жеңілдету мен үйлестіру туралы Киот конвенциясының халықаралық стандарттарына сәйкес құрылған. ЕурАзЭС шегінде интеграциялық үрдістерді жоғарылатуда 2000 жылғы ЕурАзЭС-ті құру туралы келісімге сәйкес қатысушы елдердің ішкі заңнамасын үйлестіру және оны Қауымдастық ішінде жасалынған келісімдерге сай келтіру мәселелерін қарастыруға құқылы Парламентарлық Ассамблеясы ерекше орын алады.

Ассамблеяда, ЭСҰ-ның ережелері мен нормаларын есепке алғанда, келесілерді түзету, дайындау және қабылдауға көңіл бөлінуі керек:

— кедендік, антимонополиялық, салықтық, инвестициялық, көліктік, жер заңнамасы, қызметтерді сату туралы заңнамасының негіздерін;

— сыртқы экономикалық қызмет, экспортты бақылау, стандартизациялау, капиталдың жалпы нарығы, жалпы төлем жүйесі, инновациялық қызмет, лицензиялау, шетел инвестицияларын қорғаудың негізгі қағидаттары, экономикалық және ақпараттың қауіпсіздікті қамтамасыз ету негіздері, ұлттық құқықтық жүйеде халықаралық-құқықтық актілерді жүзеге асыру тәртібі туралы құқықтық актілілердің үлгілік жобаларын;

— интеллектуалды меншік құқықтарының саудалық аспектілері бойынша келісімді жүзеге асыру бойынша ұсыныстар беру.

Парламентарлық Ассамблея қызметінің басым бағыты Кедендік одақтың сыртқы шекарасына мемлекеттік бақылаудың келісімді түрлерін көшірілуінің аяқталуына және Одақ мемлекеті аумағының шегінде, соның ішінде үшінші жақ елдерден шығып, оның аумағында еркін айналысқа жіберілген тасымалданатын тауарлардың кедендік рәсімделуін жоюға әсер ететін ұйымдастырушылық-құқықтық механизмдерді құру болып табылады.

Интеграцияға қатысушылардың Парламентарлық Ассамблея сияқты, Қоғамдастықтың басқа да органдарының мақсатты біріккен жұмысы ЕурАзЭҚ аумағында тиімді келісім-құқықтық базаны құру мен экономикалық және гуманитарлық интеграцияны нығайтатынына көзі жетіп отыр.

Алғашқы қадам 13 жыл бұрын жасалынды, бұл елдер көшбасшыларының саяси ерігі болды. Екіншісі – бүгін. Себебі Кедендік одақ ақыр аяғында біртұтас экономикалық кеңістік үшін негіз құруы қажет. Ал бұл жоғары интеграцияланған экономикалардың бейнесі.

Құрылған Кедендік одақ экономикалық интергацияның тереңделуіне бастапқы қадам болса, онда қатысушы елдерде халықаралық еңбек бөлінісі жүйесінде тек өзінің мәртебесін өзгертіп қана қоймай, халықаралық экономиканың «бұрандасынан» нағыз «әлем-экономикасына» айналу мүмкіндігі болады.

Әдебиеттер

1. Еуразиялық экономикалық қауымдастықты құру туралы келісім// ЕурАзЭҚ ақпараттық бюллетені, 2001, №1.

2. Мемлекетаралық кеңестің Кедендік одақ мемлекеттері. -ЕурАзЭҚ мүшелерінің одағын құру туралы № 313 шешімі, 2006.

3. Тарифтер мен сауда жөніндегі бас келісім, 1994.

4. Кедендік одақ пен біртұтас экономикалық кеңістіктің құқықтық құрылуын қамтамасыз ету туралы келісім, 1999.

РОЛЬ СУДА ПРИСЯЖНЫХ В УКРЕПЛЕНИИ НЕЗАВИСИМОСТИ СУДЕБНОЙ ВЛАСТИ

*«Я рассматриваю суд присяжных в качестве единственного якоря до сих пор придуманного людьми, при помощи которого государство может удерживаться за принципы его конституции».
Томас Джефферсон (1788) [1].*

Сегодня одним из важных направлений судебно-правовой реформы, проводимой по инициативе и под постоянным контролем Главы государства, является практическое воплощение в жизнь конституционной нормы о реальном участии граждан в отправлении уголовного правосудия.

Глобализация правового пространства — одна из основных, объективных причин введения в Казахстане суда с участием присяжных заседателей, отвечающего международным стандартам.

В Казахстане предприняты системные и последовательные меры по усилению демократических начал при отправлении правосудия по уголовным делам. Внесение в статью 75 Конституции Республики Казахстан положения о том, что «в случаях, предусмотренных законом, уголовное судопроизводство осуществляется с участием присяжных заседателей», является существенным шагом приближения нашего общества к правовому государству.

В рамках европейских стандартов, беря за основу существующие сложившиеся мировые модели отправления правосудия с участием народа, Казахстан создает свою национальную модель института присяжных заседателей на основе существующей континентальной модели подвергающиеся модернизированию с учетом современного состояния и запросов общественной практики [2, С. 16].

В ходе профессиональных дискуссий выбрана оптимальная модель суда с участием присяжных заседателей. Организационно обеспечена форма его деятельности.

Ключевой особенностью казахстанской модели суда с участием присяжных заседателей является то, что ее восприятие в народном, общественном сознании тесно связано с судом биев и адатом — обычным правом казахов. Знание и учет последнего поможет в определенной степени сохранить и самобытность культуры, в том числе правовой, в рамках существующего законодательства, а далее расширить введение элементов социальных институтов в отправлении властных полномочий [3, С. 26].

После принятия в 2006 году соответствующих законов суд присяжных органично вписался в судебно-правовую систему. Очевидно, что с его введением улучшилось качество предварительного расследования, возросла роль адвоката и усилены гарантии защиты прав и свобод личности в уголовном процессе, но самое главное – в полной мере действует принцип состязательности и равноправия сторон.

Одна из причин обращения к суду присяжных заключалась в чрезмерно строгом и неукоснительном следовании правовым предписаниям. Законность была возведена в ранг конституционного принципа. Ею должны руководствоваться все государственные структуры, включая и судебную систему, всех граждан. Законность предполагает точное и неуклонное исполнение норм права всеми участниками общественных отношений. В то же время понятно, что закон зачастую не поспевает за теми процессами, которые происходят в обществе. Закон, естественно, стремится реализовать справедливость в своих нормах, но не всегда это удается. И когда возникает противоречие между законностью и справедливостью, судья без колебаний претворяет в своих решениях принцип законности. В противном случае он может быть обвинен коллегами в некомпетентности, непрофессионализме. Больше того, он рискует расстаться с

должностью. Существуют ли способы преодоления возникающих противоречий? Можно ли каким-то образом примирить законность и справедливость? Видимо, в примирении этих двух начал и заключается миссия суда присяжных.

Суд присяжных справедливо считается одним из демократических начал в уголовном судопроизводстве. В отличие от профессиональных судей присяжные действительно более независимы. Над ним нет инстанций, перед которыми они держали бы ответ за свой вердикт. Коллегия присяжных не зависит от бюрократических показателей своей деятельности. Их задача предельно проста: выслушав стороны, показания свидетелей, оценив представленные доказательства, ответить на главные вопросы: действительно ли деяние совершено подсудимым; он виновен или не виновен в содеянном; если виновен, то заслуживает ли он снисхождения.

Но в то же время эта задача чрезвычайно сложна. Если в процессе оценки доказательств в судебном разбирательстве нет полной уверенности в виновности или невиновности подсудимого, правосудие не свершится. Эта уверенность рождается на основе субъективного мнения, которое Гегель называл совестью. И лучшей формой для получения этой уверенности в виновности или невиновности подсудимого он считал суд присяжных.

При вынесении решения о виновности или невиновности у подсудимого должно быть доверие к тем, кто принимает такое решение. В уголовном процессе это доверие к суду может быть достигнуто только при помощи суда присяжных. И такой суд не случайно называется публичным судом.

Наличие суда с участием присяжных заседателей в государстве обеспечивает непосредственное участие граждан Республики в отправлении правосудия, отражая тем самым интересы как государства, так и населения — граждан Республики Казахстан. Главное отличие данной формы судопроизводства заключается в том, что виновность либо невиновность подсудимых решает не профессиональный судья, который ассоциируется с государственной властью, а простые люди, руководствующиеся личным опытом, морально — нравственными соображениями и логикой, что исключает какую либо предубежденность в отношении подсудимых.

Почему все-таки основной вопрос судебного процесса - признание вины подсудимого - решено доверить присяжным заседателям? Признание вины влечет далеко идущие правовые последствия вплоть до определения меры наказания. Этим актом по существу решается судьба подсудимого.

Одним из ярких атрибутов независимости судебной власти во все времена в различных процессуальных системах провозглашался суд присяжных. Присяжные судебные заседатели, решая главный вопрос уголовного дела - вопрос о виновности, представляли подлинно демократический институт отправления независимого правосудия. Они служили гарантией независимости суда, обеспечивали взаимосвязь населения с судебной властью, отражали в конкретных судебных вердиктах массовое правовое сознание, оказывали ощутимое влияние на правовую политику государства.

Присяжные заседатели в сознании граждан олицетворяют гарантию справедливого отношения к рассматриваемому уголовному делу. Население относится к присяжным как к независимым представителям общества, не обремененным какими-то интересами.

Говоря о роли присяжных заседателей необходимо учесть, что деятельность присяжных в судах представляет собой выполнение гражданского долга и служит реализации принципа коллегиальности правосудия. Обеспечение их участия в функционировании органов судебной власти является залогом ее демократичности, представляет собой одно из средств социального контроля за законностью и справедливостью деятельности профессиональных судей.

В настоящее время эффективное функционирование суда с участием присяжных заседателей в Казахстане способствует возрождению общественной функции правосудия в противовес репрессивному, карательному судопроизводству.

Кроме того, участие присяжных в уголовном судопроизводстве преодолевает обвинительный уклон в судебной деятельности, развивает принцип состязательности сторон, повышает качество предварительного следствия и ответственность органов уголовного преследования, усиливает роль адвоката, способствует вынесению справедливого приговора по уголовному делу.

Для демократического, суверенного, современного государства суд присяжных является олицетворением справедливости и доверия к судебной системе.

Эффективное функционирование суда с участием присяжных заседателей в Казахстане способствует укреплению сильной и независимой судебной власти.

Литература

1. Афоризмы со всего мира. Энциклопедия мудрости. URL: www.foxdesign.ru
2. Булеулиев Б.Т. Суд с участием присяжных заседателей: проблемы становления и перспективы развития в Республике Казахстан»: Автореф. дис. д-р. юрид. наук:(12.00.11) / Булеулиев Б.Т. Алматы, 2010. — 47 с.
3. Шайкенова С.Т. Проблемы деятельности суда с участием присяжных заседателей в Республике Казахстан: Автореф. дис. канд. юрид. наук: (12.00.09) / Шайкенова С.Т. Алматы, 2010. — 44 с.

А. Т. Кабжанов
А. К. Жармагамбетова
г. Караганда

БОРЬБА СО ВЗЯТОЧНИЧЕСТВОМ: ОПЫТ, ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ

Как известно на сегодня коррупция является одной из главных проблем нашего общества, которая все больше и больше поглощает экономику государства. Данное явление характерно не только для нашего государства. Проблема борьбы с коррупцией давно приобрела широкомасштабный характер в международном формате.

Обратимся к определениям понятий «взятка», «взятничество», «получение взятки». Слово «взятка» произошло от слова «взяток», означающего сбор меда пчелами. «Взятничество» как вид преступления изначально обладало множество смысловых оттенков, отображающих лишь особенности формы, но не содержания явления. Так, например, словарь В. Даля [1,197] определяет взятку как «срыв, поборы, приношения, дары, гостинцы, приносы, пешкеш, бакшиш, хабару, магарычи, плата или подарок должностному лицу во избежание стеснений или подкуп его на незаконное дело». При этом взятка – это не то, что обещано, а то, что взято фактически. То, что обещано, но фактически не взято, есть подкуп.

Борьба с таким общественно опасным видом коррупционных преступлений, как взятничество, является одним из приоритетных направлений в нашем государстве. Взятничество является одним из наиболее распространенных должностных преступлений и всегда связано с корыстным использованием должностным лицом своего служебного положения.

Уголовным кодексом Республики Казахстан уголовная ответственность предусмотрена за получение взятки (ст.311 УК РК), дачу взятки (ст.312 УК РК) либо посредничество во взятничестве (ст.313 УК РК).

Коррупционные преступления указанной категории совершаются, как правило, с целью незаконного преступного обогащения, для получения определенной материальной или иной выгоды либо каких-либо других привилегий. Последствия их внушительны и

характеризуются нарушением нормальной деятельности властных и управленческих структур, подрывом их престижа, сознанием у значительного числа людей представления о возможности решить любой вопрос, получив желаемое за счет подкупа должностных лиц.

Субъектами взяточничества является: взяткодатель, взяткополучатель, соучастники взяткодателя и соучастники взяткополучателя (организаторы, подстрекатели и пособники). Способ совершения взяточничества – это обусловленная объективными и субъективными причинами система действий (бездействия) субъектов взяточничества, направленных на достижение преступной цели – выполнение служебной деятельности должностным лицом за незаконное вознаграждение. Исследования различных авторов позволили сделать вывод о том, что способ совершения преступления взяткодателем составляют действия: по изучению обстановки в органе или учреждении, от которого взяткодатель ожидает деятельности в свою пользу; установлению должностного лица, от которого может зависеть решение вопроса в интересах субъекта; установлению контактов со взяткополучателем (лично или через соучастников); определению условий выполнения служебного действия в интересах взяткодателя, уточнению предмета взятки и его размера, если предметом являются деньги, способа передачи; подысканию предмета взятки или средств на его приобретение (например, получение денег взаймы, продажа имущества или заклад имущества в ломбард, получение ссуды, выделение денежных средств фирмой для передачи должностному лицу в интересах организации и др.); передаче предмета взятки взяткополучателю, либо посреднику или соучастнику для передачи взяткополучателю; принятию мер для сокрытия следов преступления (маскировка приема-передачи предмета взятки, организация безопасных условий передачи взятки, обеспечение алиби на случай задержания с поличным); получению благ, которых добивался взяткодатель, и их использованию.

Среди мест приема-передачи предмета взятки преобладают служебные кабинеты должностных лиц – 42%, офисы взяткодателей – 15,2%, салоны автомобилей – 14%, общественные места (гостиницы, кафе, парки, улицы и др.) – 12,8%, квартиры взяткополучателей – 9,3%, иные – 6%. Установлено, что прием-передача взятки в 68% случаев происходит в рабочее время в промежутке между 9 и 18 часами. В нерабочее время (после 18 часов) взятки передавались по 20%, 7% взяток переданы в выходные дни и во время отпуска взяткополучателя, в 5% дел время приема-передачи взятки не установлено [2].

Кроме того, взяточничество зачастую сочетается с другими опасными преступлениями: хищениями, легализацией незаконно добытых денег или имущества и др. Широкая распространенность и высокая латентность этих преступлений вынуждают регламентировать в уголовном законодательстве ответственность за взяточничество.

Уголовно-правовая борьба с этим социальным злом в Казахстане с каждым годом набирает все больше обороты, и сегодня практически стала общенациональной идеей.

В настоящее время борьба с взяточничеством как с одним из основных видов проявления коррупции ведется практически во всех сферах. Проводится разъяснительная работа с населением о недопущении фактов проявления коррупции, ужесточен кадровый отбор на государственную службу, в большинстве ведомств работают телефоны доверия, правоохранительные органы стараются уделять внимание каждому поступающему сигналу.

Особое внимание уделяется действующему законодательству Казахстана. Принимаются новые законы, в которых ужесточается ответственность за совершение коррупционных преступлений и за попустительство их совершению. Одним из ярких примеров является Закон Республики Казахстан «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты по вопросам совершенствования борьбы с коррупцией» от 21 июля 2007 года.

Для более эффективного выполнения поставленных перед правоохранительными органами задач, в частности в борьбе с коррупцией, во исполнение Указа Президента Республики Казахстан от 17 августа 2010 года «О мерах по повышению эффективности правоохранительной деятельности и судебной системы в Республики Казахстан» четко определена подследственность по коррупционным преступлениям, расследование по которым передается исключительно органам финансовой полиции [3].

Несмотря на еще не изжитую практику попытки решения проблем путем дачи взяток, проводимая в государственных органах работа с кадрами также приносит положительные результаты.

Понятно, что взяточничество как один из основных видов коррупции полностью искоренить невозможно, тем более в таком короткий срок, сколько существует наше молодое государство. Для этого необходима долгая кропотливая работа по постепенному его снижению и тем более недопущению его роста.

С учетом созданной в стране нормативно-правовой базы и накопленного опыта в борьбе с коррупцией необходимо на государственном уровне развивать у каждого гражданина чувство правосознания, т.е. его субъективное восприятие происходящих правовых явлений.

Как формы общественного сознания правосознание существенно влияет на соблюдение законов и оказывает корректирующее воздействие на ментальность отдельных индивидов, таким образом, способствует повышению их уровня законопослушания [4].

Данная задача должна ставиться не только перед государственными органами и госслужащими, но и непосредственно перед рядовыми гражданами, благо условия для этого у нас есть и, как указано выше, такая работа в Казахстане уже проводится.

Подводя итоги, можно сформулировать предложения, которые способствовали бы повышению эффективности борьбы со взяточничеством:

1. Отказаться от неоправданно суженного предмета доказывания. Включить в круг обязательного предмета доказывания данные, относящиеся непосредственно к личной жизни обвиняемого лица, а именно: установление факта жизни должностного лица не по средствам, установление состояния здоровья привлекаемого лица, отклонение от законопослушного и морального поведения, характерное времяпрепровождение (дорогостоящие поездки, развлечения).

2. Создание специализированных групп, которые бы включали в свой состав оперативных работников. Это упростило бы процесс современного планирования следственных действий и облегчило бы взаимодействие между подразделениями, участвующими в расследовании взяточничества.

3. Расследование взяточничества необходимо поручать наиболее квалифицированным и опытным следователям.

Литература

1. Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка. В 4-х томах. М., 1989-1991. Т. 1 – с. 197
2. www.finp.kz
3. Комментарий и постатейные материалы к Закону Республики Казахстан «О борьбе с коррупцией», ТОО «Издательство «Норма-К», 2008 г.
4. Высоких Ю. В. К вопросу о первоисточниках правосознания, «Социум и власть», 2007 г.

VI СЕКЦИЯ. ЭКОНОМИКА ЖӘНЕ ҚАРЖЫ

ЭКОНОМИКА И ФИНАНСЫ

И. В. Порядина
г. Астана

РОЛЬ И ЗНАЧЕНИЕ МОНИТОРИНГА ФИНАНСОВОГО СОСТОЯНИЯ КОМПАНИИ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

Осуществление мониторинга финансового состояния предприятия выступает в качестве одного из наиболее перспективных подходов в решении проблемы информационного обеспечения аппарата управления. Объективный мониторинг финансового состояния предприятия позволяет вовремя выявить критические ситуации и неблагоприятные тенденции и вовремя исправить положение предприятия.

Мониторинг финансового предприятия определяется как механизм осуществления постоянного наблюдения за важнейшими текущими результатами финансовой деятельности в условиях постоянно меняющейся конъюнктуры финансового рынка.

Целями построения системы мониторинга финансового состояния на предприятии являются [1]:

- своевременное выявление и анализ негативных тенденций финансового состояния предприятия;
- предупреждение возникновения кризисных ситуаций;
- обеспечение органов управления актуальной, достоверной и полной информацией с целью выработки оперативных и долгосрочных управленческих решений на различных уровнях.

Структура, реализующая мониторинг финансовой устойчивости предприятий, должна обеспечивать следующие процедуры:

- сбор, аналитическую обработку внутренней и внешней информации;
- анализ полученной информации и прогнозирование кризисных ситуаций;
- доведение полученной информации до менеджеров предприятий;
- консультирование представителей структур управления по методам улучшения финансовой устойчивости, оперативных и тактических действий по выводу из кризиса, недопущению банкротства;
- участие в реструктуризации и восстановлении неплатёжеспособных предприятий;
- подготовка предложений по разработке и внедрению инновационных, инвестиционных проектов, научно-исследовательских работ.

Для организации эффективной системы мониторинга требуется её адекватное финансовое и кадровое сопровождение.

Система мониторинга призвана мотивировать принятие решений структурами управлений всех уровней по эффективному функционированию и оказывать содействие в выборе механизмов антикризисного управления и методов повышения финансовой устойчивости.

В качестве диагностических признаков состояния предприятия можно выделить следующие основные характеристики: значение коэффициента текущей ликвидности; значение коэффициента обеспеченности собственными средствами; наличие убытков по итогам основной деятельности; наличие убытков по итогам финансово-хозяйственной деятельности; значение коэффициента утраты платежеспособности; значение показателя рентабельности продаж продукции в целом; темпы роста объема продаж для развивающихся предприятий; значение показателя деловой активности (оборотов в год);

средний срок погашения текущих обязательств; вид учетной политики; значение финансового результата от финансовой деятельности; значение коэффициента трансформации; значение экономической рентабельности; значение рентабельности собственных средств; значение показателя внутреннего темпа роста; значение коммерческой маржи.

Отслеживание динамики указанных выше основных характеристик позволит своевременно обнаружить ранние признаки кризиса, разработать и реализовать комплекс мер, направленных на предотвращение ликвидации предприятия, и в целом адекватно осуществить оценку финансового состояния.

Финансовое состояние может быть устойчивым, неустойчивым и кризисным [2]. Способность предприятия своевременно производить платежи, финансировать свою деятельность на расширенной основе свидетельствует о его хорошем финансовом состоянии.

Финансовое состояние предприятия зависит от результатов его производственной, коммерческой и финансовой деятельности. Если производственный и финансовый планы успешно выполняются, то это положительно влияет на финансовое положение предприятия. И наоборот, в результате невыполнения плана по производству и реализации продукции происходит повышение ее себестоимости, уменьшение выручки и суммы прибыли и как следствие — ухудшение финансового состояния предприятия и его платежеспособности.

Устойчивое финансовое положение, в свою очередь, оказывает положительное влияние на выполнение производственных планов и обеспечение нужд производства необходимыми ресурсами. Поэтому финансовая деятельность, как составная часть хозяйственной деятельности, направлена на обеспечение планомерного поступления и расходования денежных ресурсов, выполнение расчетной дисциплины, достижение рациональных пропорций собственного и заемного капитала и наиболее эффективного его использования.

Главная цель мониторинга - своевременно выявлять и устранять недостатки в финансовой деятельности и находить резервы улучшения финансового состояния предприятия и его платежеспособности.

Вследствие кризисных явлений в мировой экономике в настоящее время часть конкурентоспособных предприятий испытывают затруднения с погашением и обслуживанием кредитов и облигационных займов, что создает риски банкротства, неисполнения обязательств перед кредиторами, инвесторами и контрагентами; неисполнение налоговых обязательств негативно сказывается на ссудном портфеле банков.

В свою очередь, ухудшение качества активов банков приводит к росту объемов создаваемых провизий, убытков, давления на капитал и, как следствие, сокращению возможности кредитования реального сектора, что в итоге сдерживает рост экономики.

Принятая в РК 4 марта 2011 года программа посткризисного восстановления предполагает оздоровление конкурентоспособных предприятий и оздоровление финансовой системы. Оздоровление конкурентоспособных предприятий включает в себя:

- 1) оценку текущего финансового состояния предприятия и причин, вследствие которых оно сложилось;
- 2) меры оздоровления, принимаемые кредиторами предприятия и собственниками;
- 3) необходимые меры государственной поддержки (объем, сроки, график и другие);
- 4) прогноз финансово-экономических и производственных показателей деятельности;
- 5) ожидаемый результат;
- 6) ожидаемые риски;
- 7) финансово-экономическую модель (прогноз) основных форматов финансовой отчетности (бюджет доходов и расходов, бюджет движения денег, бюджет балансового

листа) с обязательной детализацией включенных в них данных с приложением функциональных бюджетов (например: инвестиции, бюджет маркетинга, план по труду, бюджет налогов и другие).

Оценка текущего финансового состояния предприятия, определение расчетных финансово-экономических и производственных показателей осуществляемой деятельности, прогноз финансового состояния на обозримую перспективу – все это составные части мониторинга финансового состояния предприятий.

Под финансовым мониторингом понимается система непрерывного наблюдения, анализа и прогнозирования показателей финансового состояния предприятий, сформированная на макро - или микроэкономическом уровнях, с целью обеспечения принятия тактических и стратегических управленческих решений соответствующего уровня, а также оценки их эффективности.

Объектом финансового мониторинга, как внешнего, так и внутреннего, является финансовое состояние предприятия, финансовые результаты и эффективность его финансово-хозяйственной деятельности.

В общем виде процесс финансового мониторинга должен включать в себя следующие этапы:

1) определение целей и планирование процесса мониторинга, разработка системы показателей, параметров мониторинга, а также их целевых значений, выбор средств и методов сбора информации;

2) наблюдение, сбор и обобщение информации в соответствии с определенными параметрами мониторинга. В качестве объекта мониторинга выступает ряд расчетных показателей финансово-хозяйственной деятельности предприятия;

3) анализ и оценка параметров хозяйственной деятельности на основе информации, полученной на предыдущем этапе. На данном этапе анализируются тенденции изменения показателей, оцениваются фактические значения параметров мониторинга, а также факторы, воздействующие на них, оценивается влияние внешней среды на деятельность предприятия;

4) подготовка рекомендаций для принятия управленческих решений с целью своевременной корректировки и совершенствования деятельности предприятия. На данном этапе также возможна корректировка целевых параметров, в случае изменения условий внешней и внутренней среды;

5) контроль за результатами управленческих воздействий и формирование информации для дальнейшего наблюдения.

Финансовый мониторинг необходим прежде всего самим предприятиям и более правильно было бы возложить обязанность проведения мониторинга на предприятия и организации, а также аудиторские фирмы, а государственные предприятия должны контролировать его проведение в методическом и временном аспектах.

Мониторинг текущего состояния предприятия осуществляется для оперативной диагностики, которая должна своевременно сигнализировать о негативных тенденциях изменения в деятельности предприятия.

Система мониторинга финансового состояния предприятия выполняет одновременно несколько функций. Поэтому чем более полным и качественным будет состав показателей, по которым этот мониторинг осуществляется, тем более эффективными будут управленческие мероприятия, осуществляемые руководством промышленного предприятия. Это дает нам повод рассмотреть существующие концепции систем мониторинга экономического состояния промышленного предприятия.

Система финансово-экономического мониторинга должна удовлетворять следующим требованиям [3]:

- отражать все основные финансово-экономические процессы, происходящие на предприятиях различных форм собственности;

- определять стратегические и тактические приоритеты в развитии субъектов экономики;

- позволять принимать решения в области взаимоувязки экономической и социальной политики, т.е. мониторинг должен содержать социальные показатели;

- включать показатели, характеризующие конкурентную среду, уровень монополизма;

- включать систему показателей, необходимых участникам рынка ценных бумаг, так как одним из важнейших условий получения права на размещение ценных бумаг является безубыточная деятельность в течение двух-трех лет. Для действующих акционерных обществ и организаций, выпустивших облигации, также должна быть предусмотрена соответствующая система показателей;

- включать показатели, характеризующие состояние имущества предприятий, структурные и динамические параметры его изменения, в том числе динамику износа и обновления. Это необходимо потому, что только в единстве анализа имущества и платежеспособности можно говорить об отсутствии или наличии признаков экономического подъема. Необходимо также держать под постоянным контролем динамику недостатка или излишка оборотных средств на предприятиях, так как этот параметр должен быть положен в основу определения объема инвестиций (поддержки) предприятий на возвратной и безвозвратной основе;

- учитывать существующую нормативную базу платежеспособности и финансовой устойчивости, хотя она в современных условиях не применима в полной мере. Поэтому с помощью мониторинга необходимо определять средневзвешенные величины коэффициентов текущей ликвидности и других основных показателей платежеспособности, финансовой устойчивости и деловой активности по отдельным отраслевым (однородным) группам предприятий и использовать их в качестве нормативной основы мониторинга. При этом необходимо учитывать, что главное в мониторинге не только абсолютные и относительные значения различных показателей финансово-экономической деятельности, но и выявление положительных и отрицательных тенденций, которые должны быть положены в основу принятия управленческих решений. Кроме того, целесообразно применять при мониторинге балльную оценку, поскольку отдельные финансово-экономические показатели имеют разную динамику и направленность изменения и только опытные эксперты могут правильно интерпретировать различные тенденции. При этом необходимо, в целях сопоставимости, в течение определенного времени придерживаться неизменной методики балльной оценки;

- формулировать систему финансово-экономического мониторинга в необходимых случаях частично на коммерческой основе. Отдельные субъекты рыночных отношений могут иметь доступ в компьютерную систему мониторинга за определенную плату. При этом плата должна быть минимальной и результаты мониторинга конкретных субъектов рынка должны полностью передаваться этим субъектам. Посредством использования системы мониторинга могут осуществляться и дополнительные консультационные услуги, в том числе и на платной основе.

Финансовое состояние - это комплексное понятие, характеризующееся системой показателей, отражающих наличие, размещение и использование финансовых ресурсов компании. Оно свидетельствует об ее финансовой конкурентоспособности. Поскольку движение любых товарно-материальных ценностей и трудовых ресурсов в условиях рыночной экономики всегда сопровождается образованием и расходом денежных средств, картина финансового состояния предприятия отражает все стороны его деятельности, является важнейшей характеристикой его деловой активности и надежности, определяет уровень конкурентоспособности предприятия. Таким образом, именно финансовый анализ необходимо использовать при разработке методики антикризисного управления.

Количество и состав показателей для мониторинга финансовый директор предприятия выбирает на основе собственных представлений о важности влияния тех или иных факторов на состояние бизнеса. Для мониторинга следует использовать те из них, которые определяют оперативные характеристики бизнеса, и сравнивать их во временном аспекте имеет смысл не реже одного раза в месяц. И, наконец, на выбранные показатели менеджмент предприятия должен иметь возможность влиять на основе принятия тактических решений. По существу, мониторинг состояния предприятия создает систему раннего обнаружения надвигающегося кризиса, который потенциально грозит каждому предприятию.

Задача составления перечня показателей для мониторинга формально решается достаточно просто. Рассматриваются все финансовые коэффициенты, распределенные по группам. Из каждой группы выбираются те показатели, которые подходят для мониторинга по приведенным ранее критериям. Не исключено, что из каких-либо групп финансовый менеджер не сможет выбрать ни одного показателя. Еще раз подчеркнем, что задача выбора показателей для мониторинга является индивидуальной, но, тем не менее, какие-то общие рекомендации все же могут быть даны. Далее предлагается и обосновывается перечень показателей, которые автору удавалось использовать для построения конкретных систем мониторинга на отечественных предприятиях. Этот список образует систему минимальной конфигурации. Другими словами, чтобы достичь результата, необходимо контролировать, как минимум, показатели из этого списка. Этот список может быть расширен и дополнен.

Система мониторинга также должна отражать формирование и реализацию как стратегических, так и текущих тактических целей предприятия. Достижение стратегических целей проявляется через ценность капитала (стоимость компании), текущих (оперативных) целей через традиционные финансово-экономические показатели. Поэтому целесообразно вводить в систему мониторинга показатели стоимости компании и основные показатели финансовой устойчивости и внутрипроизводственного учета и планирования.

Таким образом, в условиях нестабильной экономической ситуации и обострения конкурентной борьбы наличие действенного механизма финансового мониторинга становится важнейшим условием выживания и успешного развития предприятия. Формируя оперативную информацию на базе систематического анализа, мониторинг обеспечивает основу для принятия оптимальных управленческих решений, оценки их последствий еще до реализации и прогнозирования дальнейшего развития компании.

Основные направления антикризисного управления предприятием включают [4]:

- 1) осуществление мониторинга финансового состояния предприятия с целью раннего обнаружения признаков его кризисного развития;
- 2) определение масштабов кризисного состояния предприятия;
- 3) исследование основных факторов, обуславливающих кризисное развитие предприятия;
- 4) устранение неплатежеспособности;
- 5) восстановление финансовой устойчивости;
- 6) обеспечение финансового равновесия в длительном периоде.

Благодаря созданию системы мониторинга у предприятия появляется возможность:

- отслеживать и прогнозировать динамику и тенденции финансово-хозяйственной деятельности предприятия, сопоставлять их с макроэкономическими показателями по отрасли и экономике в целом;
- точнее оценивать экономическую конъюнктуру отрасли;
- выявлять и устранять отрицательно воздействующие факторы;
- обеспечивать выработку и принятие оптимальных управленческих решений по проблемам социально-экономического развития предприятия.

Литература

1. Астахов В.Л. Анализ финансовой устойчивости фирмы. - М.: ОСЬ. 2002 - с. 89.
2. Балабанов И.Т. Финансовый анализ и планирование хозяйствующего субъекта. - М.: Финансы и статистика, 2003.
3. Бердникова Т.Б. Анализ и диагностика финансово-хозяйственной деятельности предприятия. М ИНФРА - М, 2003.
4. Валуев Б.И. Оперативный контроль экономической деятельности предприятия. - М: Финансы и статистика, 2003.

К. Т. Аленова
Р. М. Жунусова
Г. Б. Утибаева
г. Астана

СОВРЕМЕННЫЕ ПРИНЦИПЫ БЮДЖЕТНОЙ ПОЛИТИКИ И ИХ РЕАЛИЗАЦИЯ В ПРОЦЕССЕ ФОРМИРОВАНИЯ РЕСПУБЛИКАНСКОГО БЮДЖЕТА

В статье рассмотрены показатели республиканского бюджета с точки зрения реализации бюджетной политики государства. Особое внимание уделено формированию доходной части бюджетов, в том числе налоговых поступлений по основным их видам и трансфертов, в виде бюджетных изъятий и бюджетных субвенций. Рассмотрены также принципы формирования бюджетной политики и направления их реализации в среднесрочном периоде.

Сценарий макроэкономического развития экономики страны на среднесрочный период, разработанный с учетом прогнозных тенденций мировой экономики, соответствует современным потенциальным рискам. В утвержденном бюджете на 2013-2015 годы, с одной стороны, предусмотрен консервативный подход к планированию приоритетных расходов, с другой стороны, бюджет застрахован от возможного падения основных доходных источников и воздействия возможной новой волны кризиса на республиканский бюджет.

Такой подход к разработке бюджета базируется на реализации принципа стабильности доходов и снижения зависимости бюджета от мировых цен на сырье. Сутью данного принципа является осуществление финансирования расходов в основном за счет ненефтяных доходов. При этом использование нефтяных доходов допускается в объеме гарантированного трансферта со сбережением остальной части в Национальном фонде. В результате предусматривается снижение доли гарантированного трансферта в общем объеме прогнозируемых поступлений республиканского бюджета с 25,4% в 2013 году до 18,6% в 2015 году с учетом его корректировки.

Данный принцип бюджетной политики обеспечивает сбалансированность бюджета и Национального фонда. Вместе с тем, необходимо отметить, что с учетом прогнозируемого роста ВВП поступления и расходы бюджета относительно ВВП сокращаются. Это обусловлено прогнозируемым ростом доходов от несырьевого сектора, который не компенсирует ограниченное использование Национального фонда в пределах фиксированного гарантированного трансферта и его снижение в 2014-2015 годах. В этой связи первоочередной задачей становится увеличение несырьевых доходов и расширение налогооблагаемой базы в целях поддержания расходов бюджета на стабильном уровне к ВВП.

Сущность другого важного принципа формирования бюджета заключается в обеспечении стабильности государственных финансов и недопущении значительного

увеличения долговой нагрузки. При сохранении благоприятных условий развития для поддержания государственного долга на умеренном уровне планируется снижение дефицита с 2,1% к ВВП в 2013 году до 1,5% к ВВП в 2015 году [1]. В конечном счете, снижение дефицита и ограниченное использование нефтяных доходов должны способствовать снижению нефтяного дефицита бюджета по прогнозам до 3,9% к ВВП в 2015 году, а в соответствии со стратегической задачей нефтяной дефицит к 2020 году необходимо сократить до 3% к ВВП.

Согласно принципу распределения бюджетных средств, необходимых для решения поставленных социально-экономических задач, в республиканском бюджете запланировано увеличение объема расходов с 6,2 трлн. тенге в 2013 году до 7,1 трлн. тенге в 2015 году.

Как и в прежние годы, финансирование 6-ой группы «Социальное обеспечение и социальная помощь» остается преобладающей функциональной группой затрат на среднесрочный период, на ее долю приходится в среднем 23,3% всех затрат.

Вместе с тем, ежегодно приоритетными направлениями финансирования предусмотрены такие функциональные группы затрат, как общественный порядок и безопасность, сфера здравоохранения, транспорт и коммуникации, а также прочие затраты государства. На их долю приходится в среднем 8,2%, 8,3%, 5,2% и 10,8% от общей суммы затрат соответственно.

Как положительный момент в распределении затрат следует отметить сокращение финансирования по таким функциональным группам как «Государственные услуги общего характера», т.е. затраты, связанные с содержанием управленческого аппарата, и «Топливо-энергетический комплекс», который должен быть самокупаемым и осуществлять свою деятельность на условиях самофинансирования.

Не совсем понятно в этом ряду снижение финансирования сельского хозяйства и связанных с ним отраслей с 194,7 млрд. тенге до 170,6 млрд. тенге, жилищно-коммунального хозяйства – с 175 млрд. тенге до 157 млрд. тенге, а также транспорта и коммуникации – с 378 млрд. тенге до 201 млрд. тенге. Наоборот, значительный рост предусматривается по функциональной группе «Прочие затраты» государства, особенно в 2015 году. Если на 2013 год они запланированы в размере 479,3 млрд. тенге, то к 2015 году – уже 1,2 трлн. тенге, или возрастают по прогнозу на сумму более 750 млрд. тенге, т.е. в 2,5 раза.

Однако, если рассматривать рост прочих затрат государства с точки зрения формирования их структуры, то он является вполне обоснованным, поскольку в 2013 году такой рост обусловлен, во-первых, формированием резерва Правительства Республики Казахстан на сумму 58,8 млрд. тенге, во-вторых, оплатой первоначального взноса республики в «Антикризисный фонд ЕврАзЭС» в размере 60 млрд. тенге. Но самыми основными в составе прочих затрат предусматривается выделение отдельной бюджетной программой условно финансируемых расходов в сумме 200 млрд. тенге, которые составляют почти 42% от общей их величины.

При этом следует отметить, что впервые при планировании основных параметров республиканского бюджета введено это новое понятие - условно финансируемые расходы бюджета. В связи с этим были внесены определенные изменения в Бюджетный кодекс. Содержание таких расходов заключается в обеспечении экономики дополнительными стимулами в виде эффекта ожидания и оперативного реагирования на потенциальные колебания рыночной конъюнктуры, которые могут быть либо положительными, либо отрицательными. Данные расходы отражены в Прогнозе социально-экономического развития страны на 2013-2017 годы в разрезе администраторов бюджетных программ и мероприятий [2]. Перечень условно финансируемых расходов формировался с учетом их приоритетности, с одной стороны, и исключения из него социально значимых расходов и принятых обязательств государства, финансирование которых не должно зависеть от экономической ситуации в стране, с другой.

Поскольку условно финансируемые расходы отражаются в бюджетной программе и реализуются при улучшении параметров социально-экономического развития страны, то они позволяют запланировать доходы республиканского бюджета в более реальном варианте за счет реализации основного содержания таких расходов. Одновременно с учетом объемов условно финансируемых расходов, предусматривается утверждение стратегических планов всех государственных органов. При наступлении определенных условий и для достижения наилучшего прямого результата условно финансируемые расходы распределяются дополнительно к утвержденным бюджетным программам.

Как известно, общая сумма расходов республиканского бюджета, кроме затрат в разрезе 15-ти функциональных групп, включает затраты на приобретение финансовых активов и кредиты, выделяемые из бюджета. В целом прогноз таких расходов на 2013-2015 годы сформирован с учетом снижения дефицита в трехлетнем периоде.

В целом общий объем расходов (включая субвенции местным бюджетам) определен в объеме более 6 трлн. тенге в 2013 году, в 2014 году в размере почти 6,5 трлн. тенге и в 2015 году - 7 трлн. 124 млрд. тенге. Эти средства позволят предусмотреть дефицит бюджета в сторону его снижения с 2,1% до 1,5% по отношению к ВВП. Такое снижение дефицита бюджета запланировано в целях поддержки государственного долга на умеренном уровне, соответствующем международным стандартам.

Если же говорить в целом о республиканском бюджете, то он сформирован при прогнозируемой мировой цене на нефть в 2013-2017 годах на уровне \$90 за баррель. По прогнозу базового сценария в 2013 году объем номинального ВВП составит чуть более 36,0 трлн. тенге с увеличением до 66,9 трлн. тенге к 2017 году. С учетом исходных параметров рост реального ВВП прогнозируется на уровне 6,0% в 2013 году, 6,1% – в 2014 году, 7,6 % – в 2015 году. Инфляция в 2013 – 2015 годах сохранится в коридоре 6,0 – 8,0 %. Дефицит бюджета определен в размере 758,5 млрд. тенге, или 2,6 % к ВВП в 2012 году, в размере 474,2 млрд. тенге в 2013 году, или 1,5% к ВВП и 460,2 млрд. тенге, или 1,3% к ВВП в 2014 году. Как видно, предусмотрено снижение величины дефицита республиканского бюджета, что обуславливается стабильным ростом реального размера ВВП.

Этим же объясняется предусмотренное увеличение доходов республиканского бюджета в прогнозном варианте с 5,7% в 2014 году до 11,7% в 2015 году, в составе которых 70-77% составляют налоговые поступления. При этом, несмотря на сохранение действующего уровня налоговых ставок, запланирован рост как абсолютной, так и относительной величины всех налоговых поступлений в республиканский бюджет, что также объясняется улучшением ситуации в реальном секторе экономики страны.

Поскольку основным источником формирования доходов республиканского бюджета являются, как мы уже отметили, налоговые поступления, вызывает определенный интерес их состав и структура. В целом можно заметить увеличение налоговых поступлений в прогнозном варианте. Так, если в 2013 году их величина составит в размере 3,74 трлн. тенге, то к 2015 году они возрастут почти до 4,85 трлн. тенге, что больше на 30% по сравнению с 2013 годом. В структуре налоговых поступлений наибольший удельный вес ежегодно, как и в прежние годы, будут занимать поступления корпоративного подоходного налога (КПН) и налога на добавленную стоимость (НДС). На их долю приходится в среднем 39,6% и 36% соответственно.

Наряду со значимой ролью КПН и НДС в формировании доходов республиканского бюджета, важными источниками являются таможенные платежи, на долю которых приходится в среднем 18,6%, а также поступления за использование природных и других ресурсов – 4,5%. Однако величина таких поступлений снижается как в абсолютном, так и в относительном выражении. Если в 2013 году они спрогнозированы в сумме 208,8 млрд. тенге, то в 2015 году уменьшаются до 181,3 млрд. тенге. Такое снижение можно объяснить реализацией Программы форсированного индустриально-инновационного развития и, прежде всего, развитием несырьевого сектора экономики.

Другие налоговые поступления в республиканский бюджет остаются практически стабильными, с незначительной долей в пределах 0,1%-0,8% от общей суммы всех доходных источников. Это относится к акцизам, к налогу на игорный бизнес и государственной пошлине, поскольку все еще остаются низкими размеры ставок по данным видам налогов. Поэтому представляется своевременным и правомерным увеличение, начиная с 2014 года, ставок акцизов на алкогольную продукцию и табачные изделия, а также ставок налогов на движимое и недвижимое имущество с высокой стоимостью.

Вместе с тем почти 25% в доходах занимают трансферты. Однако размер трансфертов из Национального фонда в последующие годы по сравнению с 2013 годом будет снижаться как в абсолютном, так и в относительном размере. Такое снижение в 2014-2015 годах по сравнению с 2013 годом будет составлять более 150 млрд. тенге, что можно объяснить усилением стабилизационной и резервной функций Национального фонда в среднесрочном периоде. Известно, что начиная с 2010 года средства Национального фонда в большей степени стали выполнять сберегательную функцию. Теперь использование средств данного фонда предусматривается в виде выделения ежегодных субвенций исключительно для финансирования бюджетных республиканских программ развития.

Одной из таких программ развития является принятие и реализация Государственной программы развития регионов в соответствии с Концепцией развития местного самоуправления и региональной экономики, уменьшится число дотационных регионов, имеющих производственный и природный потенциал.

В этой связи нельзя не отметить направления совершенствования межбюджетных отношений, которые в общем виде сводятся к пересмотру механизма реализации целевых трансфертов, передаваемых в нижестоящие бюджеты, а также вопросов распределения доходов и расходов между уровнями бюджетов. Предполагается при разработке Закона об объемах трансфертов общего характера между республиканским бюджетом и областными бюджетами на очередной трехлетний период включить в базу расходов местного бюджета затраты постоянного характера, ранее финансирувавшиеся за счет целевых текущих трансфертов. Целевые текущие трансферты для нижестоящих бюджетов предлагается предусматривать только в период действия Закона об объемах трансфертов общего характера в случаях чрезвычайных ситуаций, для компенсации потерь нижестоящих бюджетов, вытекающих из принятия нормативных правовых актов.

Кроме того, предлагается увеличить размер бюджетов развития регионов при расчете бюджетных субвенций и изъятий в проценте от текущих затрат с учетом валового регионального продукта от несырьевого сектора и прироста численности населения. Такой принцип построения межбюджетных отношений позволит руководителям регионов самостоятельно определять приоритеты расходования средств на развитие социальной и инженерной инфраструктуры с учетом специфики территориального развития, а также снизить объемы выделяемых регионам целевых трансфертов на развитие.

Вместе с тем в рамках совершенствования межбюджетных отношений необходимо выработать принципиальные предложения, касающиеся перераспределения налоговых поступлений между центром и регионами. Это требуется, прежде всего, по результатам разграничения полномочий между уровнями государственного управления, поскольку действующий механизм распределения расходов между уровнями бюджета надо привести в соответствие возложенным задачам и функциям. В результате этого предоставляется возможность максимально приблизить бюджетные расходы к получателю услуг, которые предоставляет государство.

В рамках Государственной программы «Развитие регионов» предусмотрены целевые трансферты областным бюджетам на развитие инженерной инфраструктуры на сумму почти 13 млрд. тенге и целевые текущие трансферты на поддержку частного предпринимательства в регионах в рамках программы «Дорожная карта бизнеса - 2020» на

сумму 13,6 млрд. тенге. Значительный рост в разрезе таких программ прогнозируется и в 2015 году и, прежде всего, за счет увеличения расходов государства на новые инициативы, которые составят почти 1 трлн. тенге, или более 78% от общей величины прочих затрат бюджета.

В целом можно констатировать, что объемы предполагаемых доходов республиканского бюджета имеют тенденцию роста в предстоящем трехлетнем периоде, что обуславливается развитием не зависящей от нефтяных доходов налоговой базы, причем сохраняется преемственность в реализации основных направлений налоговой политики в среднесрочном периоде.

Поскольку значительные суммы ежегодно выделяются из бюджета в виде кредитов, то нельзя не проанализировать состояние бюджетного кредитования. Проведенный анализ показывает, что выдача и погашение бюджетных кредитов по годам являются нестабильными. Так, если в 2013 году предусмотрено выделить бюджетных кредитов почти на 116,5 млрд. тенге, в 2014 году их объем увеличивается до 149 млрд. тенге, а в 2015 году выдача снижается до 110,6 млрд. тенге, или почти на 26 процентов.

Такое положение прогнозируется и по погашению кредитов. Так, в 2013 году размер погашения ниже выданных кредитов почти на 27,5 млрд. тенге, в 2014 году - снижается до 76 млрд. тенге и в 2015 году чистое бюджетное кредитование по прогнозу будет составлять 17,9 млрд. тенге. Это означает, что основная доля (84%) погашения бюджетных кредитов предусматривается в 2015 году.

Основными получателями бюджетных кредитов в 2013-2015 годах являются отрасль сельского хозяйства и сфера жилищно-коммунального хозяйства. На их долю приходится от 70 % до 80 % общей суммы кредитов, что обусловлено приоритетностью их развития.

Так, АО "Национальный холдинг "КазАгро" выделяются кредиты для проведения мероприятий по поддержке субъектов агропромышленного комплекса. При этом из выделяемых сельскому хозяйству 66,7 млрд. тенге ровно 60 млрд. тенге, или 90%, получит данный Национальный холдинг. Кроме того, в бюджете на 2013 год предусмотрено кредитование областных бюджетов, бюджетов городов Астаны и Алматы на содействие развитию предпринимательства на селе в рамках Программы занятости - 2020 в размере 16,9 млрд. тенге.

Большие суммы кредитов (13%-21,6%) прогнозируется выделять на социальное обеспечение и социальную помощь. Причем размер таких кредитов в 2015 году значительно возрастает по сравнению с 2013 и 2014 годами и составит почти 24 млрд. тенге, или на 41,1% выше уровня 2013 года.

Предусмотрено ежегодное кредитование прочих затрат государства. В их структуре запланировано выделение кредитов на выполнение обязательств по государственным гарантиям, а также на формирование резерва Правительства Республики Казахстан для покрытия дефицита наличности по бюджетам. В составе этих затрат впервые выделяются кредиты областным бюджетам на содействие развитию предпринимательства в моногородах, доля которых составит более 60% общей суммы кредитов.

В целом можно отметить, что состояние бюджетного кредитования на среднесрочный период улучшается в прогнозном варианте, поскольку размер его погашения увеличивается по годам, что также позволит сократить дефицит республиканского бюджета.

Что касается операций с финансовыми активами, то они, как правило, ухудшали состояние республиканского бюджета, увеличивая его дефицит. В связи с этим надо отметить как положительный момент в формировании бюджета сокращение объемов операций с финансовыми активами. Так, если в 2013 году их величина предусматривается в размере 80 млрд. тенге, то в 2014 году снижена до 70 млрд. тенге, а в 2015 году составит 48 млрд. тенге. Это положительно характеризует состояние и структуру республиканского бюджета, поскольку такие затраты, как показывает практика, в основном направляются

только на финансовую поддержку различных государственных институтов с целью увеличения их уставных капиталов.

Если в 2013 году такая поддержка оказывается в основном АО «ФНБ «Самрук-Казына», на долю которого приходится 28 % всех выделенных государством средств, то, начиная с 2014 года, больше всего средств будет выделяться Казахстанской ипотечной компании. Так, в 2014 году она будет занимать 37%, а в 2015 году – 57% в общей сумме затрат по приобретению финансовых активов. Другими словами уставный капитал данной компании в 2014 году по сравнению с 2013 годом увеличится в 3 раза, что еще раз подчеркивает важность реализации новой государственной программы по жилищному строительству на трехлетний период.

Ежегодно значительные суммы финансирования в бюджете на 2013- 2015 годы предусмотрены на увеличение уставных капиталов АО «Қазақстан Ғарыш Сапары», юридических лиц, осуществляющих деятельность в области транспорта, в системе образования и здравоохранения. Вместе с тем, начиная с 2014-2015 годов, предусматривается прекращение финансирования средств, направляемых на увеличение уставного капитала АО «Национальный холдинг «ҚазАгро», АО «ФНБ «Самрук-Казына».

Таким образом, можно констатировать, что состав и структура затрат по приобретению финансовых активов, предусмотренных в бюджете на 2014 -2015 годы в отличие от бюджета 2013 года, являются более эффективными и рациональными, а за счет значительного их сокращения снизится дефицит республиканского бюджета.

Изучение основных показателей республиканского бюджета на 2013-2015 годы, проведение его анализа позволяют сделать вывод о том, что в прогнозном варианте предусматривается сдерживание увеличения расходов государства на уровне, не превышающем роста номинального ВВП в условиях стабильной экономики. Это, в свою очередь, означает сохранение преемственности в проведении государством такой бюджетной политики, которая позволит решить важную государственную задачу – снизить дефицит республиканского бюджета и довести его величину к докризисному уровню.

Вместе с тем, принцип преемственности тесно взаимосвязан с принципами адресности и целевого характера бюджетных средств, которые предполагают направление и использование этих ресурсов с целью достижения показателей результатов деятельности каждого государственного органа, предусмотренных их стратегическими планами, государственными и отраслевыми программами. Параметры трехлетнего бюджета полностью отвечают условиям развития и задачам социально-экономической политики в среднесрочном периоде. Однако требуется усовершенствовать формат стратегического плана государственного органа, бюджетных программ и бюджетной заявки, чтобы их содержание давало четкое понимание соответствия заявляемых расходов стратегическим направлениям, целям, задачам и индикаторам. Вместе с тем в рамках совершенствования межбюджетных отношений необходимо выработать принципиальные предложения, касающиеся перераспределения налоговых поступлений между центром и регионами, связанные с разграничением полномочий между уровнями государственного управления, т.е. надо привести в соответствие с возложенными задачами и функциями действующий механизм распределения расходов между уровнями бюджета. В результате этого предоставляется возможность максимально приблизить бюджетные расходы к получателю услуг, которые предоставляет государство.

Литература

1. Закон РК «О республиканском бюджете на 2013-2015 годы» от 23 ноября 2012 года № 54-V.
2. Прогноз социально-экономического развития страны на 2013-2017 годы, одобренный Правительством РК 28 августа 2012 года.

ПРОИЗВОДИТЕЛЬНОСТЬ ТРУДА – ГЛАВНЫЙ ФАКТОР УСТОЙЧИВОГО РОСТА ЭКОНОМИКИ

В Послании народу Казахстана «Стратегия «Казахстан -2050»: новый политический курс состоявшегося государства» Президент РК Н.А.Назарбаев обозначил глобальные вызовы, ключевые направления и приоритеты развития страны. Правительству, бизнесу и обществу в целом предстоит решение задачи по выходу страны на траекторию устойчивого роста. [1]

Одной из составляющих казахстанского пути к лидерству, определенного «Стратегией «Казахстан - 2050», является достижение устойчивого роста экономики за счет форсированной индустриализации и комплексной модернизации, направленные на повышение производительности труда.

В своем выступлении на совместном заседании палат Парламента на открытии третьей сессии V созыва Глава государства отметил, «что наша страна вступает на самую решающую ступень развития – этап реализации «Стратегии «Казахстан - 2050». - В своем Послании народу я определил целью новой почти полувековой эпохи – обеспечить вхождение Казахстана в число 30 наиболее развитых стран мира». [2]

Президент сообщил, что по итогам первого полугодия рост валового внутреннего продукта (ВВП) Казахстана составил более 5%. Показатель ВВП на душу населения превысил 12 тыс.долларов. И очень важно сохранить эту тенденцию. Как отметил Президент, нужно заниматься вопросами энергоэффективности, нужно учиться экономить.

Проблема производительности труда, как уже отмечалось автором в научной статье, представляет большой интерес, как в теоретическом плане, так и в практическом отношении. [3]

В дискуссиях, которые происходили и происходят в экономической науке, особое место занимают различные толкования сущности экономического закона повышающейся производительности труда, предлагаются разные методы измерения ее уровня и динамики. Тот факт, что по этому вопросу высказываются порой противоречивые точки зрения, сам по себе уже говорит о необходимости его дальнейшей научной разработки.

Разумеется, глубокое познание механизма действия и правильное применение экономических законов невозможно без использования определенных показателей измерения, составляющих этот механизм. Это тем более важно, что при выборе любого показателя мы обязаны руководствоваться правильностью теоретических и методологических предпосылок к его применению и определенной совокупностью условий, позволяющих остановиться на оптимальном варианте решения. При этом на любой ступени общественного производства необходимо стремиться обеспечить наиболее точное соизмерение произведенной продукции с затратами труда на ее изготовление.

Основы теории производительности труда, как известно, разработаны классиками марксизма. В трудах К.Маркса – «Капитал» и «Теории прибавочной стоимости»; Ф.Энгельса – «Анти - Дюринг» и многих других работах освещены важнейшие стороны этой проблемы.

Над совершенствованием показателя производительности труда многие годы работают ученые-экономисты. Методологическим проблемам в этом отношении посвящены исследования Д.Н.Карпухина, Е.В.Касимовского, Л.М.Сагуновского, С.Г.Струмилина и других специалистов. Отнюдь не преуменьшая теоретическое и практическое знание их трудов, отметим вместе с тем, что вследствие сложности проблемы ряд ее сторон остается все еще дискуссионным и нуждается в дальнейшей разработке.

Общепризнано, что производительность является объективным свойством конкретного труда. Вспомним определение Маркса: «Производительная сила, конечно, всегда есть производительная сила полезного, конкретного труда и фактически определяет собой только степень эффективности целесообразной производительной деятельности в течение данного промежутка времени».[4] Стало быть, количество создаваемых конкретным трудом продуктов находится в прямой зависимости от изменений производительной силы труда.

При сохранении среднего для общественной формации уровня интенсивности и сложности труда в равные промежутки времени, независимо от динамики его производительности, затрачивается одно и то же количество абстрактного труда. Говоря словами К.Маркса, один и тот же труд за равные промежутки времени создает всегда равные по величине стоимости, как бы не изменялась его производительная сила.

В процессе производства продуктов израсходованные общие затраты состоят из затрат живого и прошлого труда, овеществленного в средствах производства. Между тем среди ученых-экономистов существует несколько точек зрения на то, затраты какого труда учитывает производительность. Представители одного из них (А.Я.Боярский, Б.И.Брагинский и др.) считают производительность труда экономической категорией, отражающей затраты только живого труда. Другие ученые (С.Г.Струмилин, Я.А.Кронрод,) придерживаются иного мнения. Они полагают, что в масштабе экономики страны производительность должна измеряться с учетом всего труда, а на отдельном рабочем месте, предприятии и отрасли – с учетом только живого. В то же время такие авторы, как Е.Ф.Борисов, А.А.Глухов, В.М.Проскуряков, Л.М.Сатуновский, считают, что показатели производительности живого и прошлого труда должны учитываться и на уровне отдельной фирмы и в экономике в целом.

Таким образом, особенности производительности труда в промышленности обусловлены спецификой отрасли материального производства и вызывают специфический подход к ее измерению. Но раскрываемые экономической теорией сущность и взаимосвязи этой экономической категории должны получить количественную определенность. Достигается это с помощью методов экономической статистики.

Надо отметить, что область применения показателей производительности труда в статистике зачастую ограничена определением их уровня и динамики за определенный промежуток времени, на данной фирме, отрасли или территории. Между тем цели измерения гораздо шире, они преследуют задачу установления количественных связей между отдельными показателями с другими экономическими явлениями и процессами, расчет факторов роста и т.п.

Долгое время количественную оценку получала лишь производительность живого труда, а сама она с учетом всего труда не входила в число рассчитываемых статистикой показателей, в частности, расчетов производительности совокупного труда на промышленных предприятиях, выявление возможностей ее ускоренного роста.

Сначала остановимся на вопросах измерения производительности живого труда, экономия которого служит одним из важных путей повышения эффективности общественного производства. Обществу далеко не безразлично, какой ценой достигается результат, какова эффективность труда не только каждого предприятия, но и каждого отдельного работника. Уровень производительности живого труда отражает степень совершенства техники, технологии, организации труда.

Теории и практике известны различные показатели измерения произведенной продукции и затрат труда. Поэтому возможны и различные показатели производительности труда, каждый из которых имеет свое самостоятельное экономическое значение. На наш взгляд, предпринимаемые в настоящее время попытки найти единый «сквозной» показатель производительности труда, одинаково пригодный для решения различных задач экономического исследования, неправильны, поскольку

каждый из показателей может быть лучшим только для решения какой-либо конкретной задачи исследования.

Попытки решить проблему измерения производительности труда применением лишь одного универсального показателя вызывают серьезные возражения у ряда исследователей. Они считают, что важнейшим условием достоверного отражения ее уровня и динамики является учет специфики условий производства в каждом конкретном случае. Без этого показатели производительности труда несопоставимы по звеньям и уровням планирования. В современных условиях экономическую эффективность производства на разных его уровнях способна выразить только система показателей.

Научной основой измерения производительности труда служит правильное определение величины создаваемой стоимости, а также количества и качества труда, затраченного на ее производство. Этот показатель должен отвечать следующим методологическим принципам: 1) обеспечить наиболее точное соизмерение произведенной продукции с затратами труда на ее изготовление; 2) не подвергаться искажающему влиянию повторного счета; 3) обеспечить возможность объективного сопоставления темпов роста производительности труда и заработной платы; 4) быть сквозным от фирм до отрасли экономики в целом.

Практика накопила известный опыт планирования и учета производительности труда с использованием натуральных, условно-натуральных, трудовых и стоимостных измерителей объема производства.

Многие экономисты придерживаются той точки зрения, что показатель производительности труда, рассчитанный на основе натуральных измерителей объема производства, наиболее объективен. Он прост и доступен широкому кругу работающих, не подвергается искажающему влиянию повторного счета. Вместе с тем этому показателю присущи и существенные недостатки, в частности, то, что он не улавливает происходящие изменения в качестве продукции. Этот метод учета, говорят они, применим при изготовлении однородной продукции или выполнении однородных работ, т.е. его применение весьма ограничено. Уровень производительности труда при этом выражается в виде выработки в единицу времени, а динамика – как отношение этих уровней.

Суть условно-натуральных методов состоит в выражении нескольких разновидностей одного вида в единице одной из разновидностей, условно принимаемой за масштаб измерения. Такой пересчет возможен в двух вариантах: 1) на основе соотношения потребительских стоимостей, тогда произведенная продукция учитывается в условных единицах; 2) на основе соотношения трудоемкости различных разновидностей данного вида. За единицу принимаются трудоемкость изделия, наиболее характерного для данного производства количественно и качественно, проходящего все основные переделы, требующего квалификации, максимально приближенной к средней для работников данной производственной единицы.

Достоинство условно-натурального метода состоит в том, что он в известной степени позволяет соизмерять разнородную продукцию, то есть пытается приспособить натуральные показатели с их позитивными моментами в расчетах производительности труда для более широкого круга выпускаемой продукции, чем собственно натуральный метод. Но он пригоден для измерения производительности труда лишь в том случае, когда переводные коэффициенты пропорциональны трудоемкости рассматриваемых видов продукции.

Недостатком обоих рассматриваемых методов является то, что они не позволяют учесть изменения объема незавершенного производства, имеющего в ряде отраслей большой удельный вес.

Трудовой показатель производительности служит обратной характеристикой того, что в прямом выражении характеризуется натуральным показателем выработки. Он непосредственно определяет экономию рабочего времени, и, следовательно, в теоретическом отношении служит безупречным способом измерения динамики

производительности труда. Выявление реальных затрат труда – неоспоримое достоинство метода. Его преимущество, в основном, заключается в следующем:

- отсутствие случайного соизмерителя, поскольку в исчислениях участвуют только показатели произведенной продукции в натуральном выражении и затрат в единицах рабочего времени;

- возможность суммирования по различным продуктам, независимо от их потребительского назначения, и применения ко всем видам продукции;

- он позволяет применить единые методы измерения, планирования и анализа производительности труда во всех подразделениях предприятия и дает возможность увязать затраты в единицах рабочего времени как в целом по участку общественного производства, где производится расчет, так и по отдельным его подразделениям;

- он свободен от влияния изменений в объеме прошлого труда.

Несмотря на отмеченные достоинства, широкое использование этого метода встречается с известными трудностями. Его применение требует хорошо налаженного и правильно поставленного учета затрат труда, а их определение предполагает исключение расходов на исправление брака и простои. Один из недостатков этого метода проявляется в том, что рассчитываемый практикой показатель технологической трудоемкости учитывает затраты труда только основных рабочих. Существующие способы отнесения на трудоемкость затрат труда вспомогательных и прочих категорий работающих весьма разнообразны. Это вносит разноречивость в измерение производительности труда и затрудняет сравнения.

Для получения обобщенных показателей по продукции и измерению производительности труда в промышленности стоимостной метод признается основным. Однако, этот метод непосредственно не отражает результатов труда, а только в «третьем продукте», т. е. в денежном выражении. Поэтому при исчислении показателя производительности труда он вводит новый элемент – цену.

Ряд экономистов выдвинули предположение, что наиболее полную характеристику повышения производительности труда может дать только такой показатель, в котором наряду с изменением затрат живого труда, будут отражены и экономия приведенного им в действие овеществленного труда. Большинство специалистов считает наиболее приемлемым для измерения производительности труда показатель чистой и условно-чистой продукции. Этот метод позволит одновременно с экономией рабочего времени более полно учесть и экономию прошлого труда, повышение качества продукции. Добавим, что он свободен от повторного счета.

Чистая продукция определяется путем вычитания из валовой продукции промышленности суммы материальных затрат, амортизацию основных производственных фондов и стоимости услуг других предприятий. Расчет производительности труда на базе чистой продукции представляет значительный интерес.

Показатель условно-чистой продукции определяется вычитанием из общей стоимости продукции материальных затрат. В отличие от показателя чистой продукции, в условно-чистой учитываются, помимо прибыли и заработной платы с начислениями, и амортизационные отчисления. В этом показателе отражается объем переносимого овеществленного труда и в определенной мере уровень технической его вооруженности.

Остановимся на ряде существенных недостатков, связанных с применением чистой и условно-чистой продукции.

Прежде всего, показатель чистой продукции имеет серьезные недостатки по причине отклонения цен от стоимости, а также, будучи освобожден от искажающего влияния изменений материалоемкости, оказывается сам под искажающим влиянием различной прибылеемкости изделий, причем удельный вес прибыли в чистой продукции значительно возрастает. Однако такой недостаток присущ всем стоимостным категориям. Больше влияние на этот показатель оказывает несовершенство цен. Поэтому широкое практическое его применение требует дальнейшего совершенствования ценообразования.

Таким образом, исходя из многообразия производства, многогранности производительности труда и различных задач ее измерения, целесообразно использовать систему показателей, которая обеспечит количественную оценку производительности труда

Можно сделать вывод, что на данном этапе развития экономики наиболее эффективным для расчета сквозного и директивного показателя производительности труда является использование объемного измерителя внутренней валовой продукции. При устранении присущих ему недостатков.

По нашему мнению, такой подход к исследуемой проблеме даст возможность более обоснованно разрабатывать мероприятия по повышению производительности труда, он послужит основой достижений устойчивого роста экономики.

Литература

1. Послание Президента РК Н.А.Назарбаева народу Казахстана «Стратегия «Казахстан - 2050»: новый политический курс состоявшегося государства». Астана, 2012, декабрь.

2. Выступление Главы государства Н.А.Назарбаева на открытии третьей сессии Парламента РК V созыва. «Казахстанская правда», 2013 г., 3 сентября.

3. М.Ы. Жүкібай. Неуклонное повышение производительности труда – стержень современной экономики. «ж.Доклады Казахской Академии образования». Астана, № 1-2, 2013, с. 145-150.

4. К.Маркс и Ф.Энгельс. Соч., т.23, с.55.

Г. Д. Тажбенова
г.Астана

ИНВЕСТИЦИИ В РАЗВИТИЕ РЕАЛЬНОГО СЕКТОРА ЭКОНОМИКИ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН, КАК ФАКТОР ПОВЫШЕНИЯ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ СТРАНЫ

На сегодняшний день актуальным является исследование направлений интеграции государства в мировое экономическое сообщество, характеризующейся интеграцией мировых рынков и национальных экономик. Решение проблемы создания благоприятного внутреннего климата страны, управления инвестиционными комплексами, создания эффективной инфраструктуры и законодательного обеспечения финансовых процессов невозможно без изучения процессов формирования и использования внутренних финансовых ресурсов страны и в первую очередь финансовых ресурсов хозяйствующих субъектов.

У Казахстана имеется большой потенциал для развития пищевой индустрии, развития животноводства, кормопроизводства, организации приема и заготовок сельскохозяйственных продуктов и сырья у сельхозтоваропроизводителей, развития всех других отраслей, обеспечивающих потребительский рынок всевозможными товарами, продуктами и услугами. В этой связи эти отрасли являются наиболее привлекательными для инвестиционных вложений

В условиях рынка разработка и внедрение механизма формирования и использования финансовых ресурсов хозяйствующих субъектов становятся все более актуальным и сложным.

Оценка ожидаемого эффекта от изменения инвестиционной политики Казахстана по отношению к своему национальному агропромышленному производству, проведенная по опыту развитых зарубежных стран, показывает, что в этом случае увеличение прироста сельскохозяйственной продукции можно ожидать как минимум на 8-10 %, повышения

уровня инноваций в области основного капитала до 25-30 %, сокращения числа убыточных и низкорентабельных предприятий до 12-15%, рост доли доходных предприятий в общем числе агропредприятий до 35-38%, при этом в животноводстве - до 40-42%, а в растениеводстве - до 18-22%. Это очень значимая для Казахстана эффективность, поскольку мировой глобальный кризис может вызвать ускорение процесса вступления Республики Казахстан в ВТО в надежде на то, что другие страны на его территории смогут увеличить реализацию своей продукции, позволяющей у себя сохранить рабочие места и противостояние финансовым проблемам.

В такой ситуации риск утери национальной экономической безопасности для Казахстана возрастает и надо вовремя принять меры по противостоянию ему.

Надо отметить, что для развития инвестиционной деятельности огромное значение имеет привлечение средств частных инвесторов. У населения есть два пути прироста своих накоплений: через депозиты банков и через участие в инвестировании. Однако второй путь требует от граждан страны наличия определенного уровня знаний. В Республике Казахстан в этом направлении идет развитие определенных действий.

В Казахстане, где слабая депозитарная база и 70% своих доходов население тратит на покупку продуктов питания, собрать личные средства для инвестиционной деятельности весьма проблематично. Поэтому выбор системы эффективного управления инвестиционным капиталом для Республики Казахстан до сих пор остается актуальной и сложной задачей.

Видимо, поэтому приоритет в инвестировании в Республике Казахстан приобрела недвижимость, цены на которую очень быстро взлетели высоко. Изменить ситуацию в стране можно, но это будет длительный процесс, и его надо направить на развитие производства в стране умело и упорно. Для этого нужно тщательно изучить области обрабатывающей и перерабатывающей промышленности, где образовались наиболее глубокие рыночные ниши, оповестить о них население и союз предпринимателей страны, провести соответствующую стимулирующе-экономическую политику, организовать множество действий в этом направлении со стороны государства.

Тем не менее, это единственный, на мой взгляд, путь, который способен создать в Казахстане интерес населения к расширению своего участия в инвестиционной деятельности, росту экономической безопасности и независимости страны, улучшению в ней системы управления национальными инвестициями и в конечном итоге повышению конкурентоспособности отечественных товаров и услуг.

Надо создать в Казахстане условия, при которых все население страны могло бы участвовать в процессах инвестирования в реальный сектор экономики. Это могут быть государственные облигации, распределяемые по подписке, процент участия населения в государственных казначейских бумагах и т.п., куда население согласится вкладывать свои деньги, если оно стало не доверять банковским депозитам.

Статистика свидетельствует, что в Казахстане прирост депозитов как инвестиционных ресурсов за последние 7 месяцев 2011 г. составил порядка 42%, но в 2012 г. упал на 54%. Этим казахстанцы не только проявляют недоверие к финансовым институтам страны, но и боятся мирового финансового кризиса, лишая себя дохода, не подлежащего налогообложению. Тому же способствуют и многие иностранные инвестиции, приходящие в страну. Так, например, одна из крупнейших компаний связи в Европе - Teleomega намерена инвестировать в телекоммуникационный рынок Казахстана в 2013г. около 200 млн. долларов США, так как уверена в экономических перспективах Казахстана в будущем. А это должно позволить поднять в стране качество услуг связи, развить инновационные технологии в стране и обучить им большое количество кадров. Для Казахстана, развивающего свою экономику в условиях ограниченности государственных инвестиций и внутренних частных источников, развитие способов привлечения зарубежных инвестиций в страну приобретает особую значимость.

Многолетний мировой опыт хозяйственной деятельности показывает, что там, где активно функционирует инвестиционная деятельность, там более быстро заменяется оборудование и технологии на более инновационные и прогрессивные, улучшается состояние недвижимости, растет мотивация кадров к эффективному труду, то есть создаются все предпосылки для устойчивого роста производства и уровня конкурентоспособности его продукта не только в отдельных отраслях, но и в государстве в целом.

Литература

1. Кажмухамедова А.А. Теоретические аспекты анализа инвестиционных проектов /А.А.Кажмухамедова//Банки Казахстана.-2004,-№7.
2. Аврашков Л.Я. Критерии и показатели эффективности инвестиционных проектов /Л.Я. Аврашков,Г.Ф.Графова// Аудитор.-2003,-№7.
3. Агайдаров А.Анализ критериев эффективности инвестиционных проектов /А.Агайдаров// Финансы и кредиты.-2005.-№5.
4. Керимова У.К. Проблемы продовольственной безопасности РК./У.К.Керимов// Постстабилизационная модель развития Казахстана: материалы междунар.науч.конф.- Алматы.-2001.-часть 3.

Б. Б. Мажитова
г. Астана

ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ КРЕДИТОВАНИЯ МАЛОГО БИЗНЕСА

Развитие малого предпринимательства в странах с развитой экономикой подтверждает перспективность данного направления, необходимость углубления рыночных отношений в этой сфере.

Экономические данные стран с развитой рыночной экономикой показывают, что малый бизнес становится одним из основных факторов динамичного и сбалансированного развития экономики. Так, в 15 странах Европейского сообщества (ЕС) на долю малых (до 250 человек занятых) и средних (до 500 человек занятых) приходится: 72 млн. человек, 16,02 млн. фирм из общей численности зарегистрированных в этих странах компаний (16,04 млн.), т.е. 99,9%; свыше 70% ВВП.

Одним из необходимых условий для динамичного экономического роста малого бизнеса является его финансово – кредитное обеспечение. Успешное развитие малого бизнеса невозможно без широкой и разносторонней кредитно – финансовой помощи со стороны государства, без формирования развитой инфраструктуры для его поддержки.

Изучение опыта развитых стран мира ценно прежде всего тем, что возможно применение его в Казахстанской практике. Вместе с тем следует отметить, что при формировании финансово – кредитного обеспечения малого предпринимательства возможно использование разнообразных вариантов с учетом особенностей экономики, состояния бюджетной и финансово – кредитной систем, направлений экономического развития, а также множества других факторов. И в силу указанных причин прямое копирование и применение в Казахстанской практике американской, британской или японской модели финансово – кредитной поддержки субъектов малого бизнеса не представляется возможным. В то же время, изучение зарубежного опыта финансово – кредитной поддержки малого бизнеса позволит выявить общие инструменты, которые применимы в каждой из них, несмотря на различия в экономике.

Так, в США распределение кредитных рисков при кредитовании малого бизнеса

осуществляется через Администрацию Малого Бизнеса (АМБ) путем предоставления гарантий малым предприятиям, которые не могут получить кредиты на общих требованиях в банке.

В Германии через Банк кредитных гарантий предоставляются малым предприятиям гарантии для получения кредитов. За весь период своего существования эта система предоставила мелким предпринимателям более 100,0 тысяч гарантий на общую сумму 10 млрд. евро. Благодаря этому выдано коммерческих кредитов, реализовано лизинговых контрактов и венчурного финансирования на общую сумму 14 млрд. евро.

В этой стране согласно региональной программе возрождения Европы, из специального бюджетного фонда выделяются ресурсы частным специализированным банкам для предоставления малому бизнесу долгосрочных инвестиционных кредитов по льготным ставкам. Федеральная программа для возрождения малого бизнеса на территории бывшего ГДР предусматривает субсидирование мелких и средних предприятий с целью повышения в них доли собственного капитала. Для реализации этой программы по бюджету было выделено в 1992-1995гг. 3,2 млрд. марок.

В Великобритании структурой, оказывающей помощь в кредитовании малого бизнеса, является: Корпорация «Финансирование промышленных и торговых предприятий» (ИКФК), контролируемая Банком Англии и клиринговыми банками, которая в 80-е годы инвестировала более 500,0 млн. ф.ст. в 3 900 мелких фирм. Всего эта корпорация предоставила кредиты 20% мелких компаний. По Правительственной «Программе гарантирования кредитов» (ПГК) большая часть (70-80%) кредитов, предоставляемых банками мелкому бизнесу, гарантируется правительством. Ежегодно в бюджете выделяется около 50,0 млн. ф.ст. на покрытие гарантий банкам.

Во Франции малому бизнесу оказывается помощь через банк развития малых предприятий – Banque du Developpement des petits et moyens enterprises (БРМСП). Большая часть капитала этого банка принадлежит французскому государству и полугосударственной Кассе депозитов и управления активами (в число акционеров также входят и некоторые частные финансовые организации и другие структуры, специализирующиеся на работе с малым бизнесом). Главная цель Банка – привилегированная поддержка малого бизнеса со стороны государства. Ежегодно через указанный банк выделяются беспроцентные ссуды (под контролем Кассы депозитов и управления активами), до 650,0 млн. франков. Кредиты для МСБ для выполнения общественных работ (обустройство территорий, дорожное, жилищное строительство и т.д.). В 1996 году общая сумма выделенных кредитов на эти цели составила 24 млрд. франков, выданных гарантий малым предприятиям – 15 млрд. франков, предоставлено оборудования и помещений в лизинг на сумму до 30 млрд. франков.

В Японии центрами регулирования и стимулирования малых предприятий являются: Центральное правительство, местные органы власти, крупный бизнес, самостоятельные объединения малого бизнеса. Специфика развития малых фирм Японии – около 70% мелких фирм Японии являются субподрядчиками больших компаний.

В Японии финансирование малых предприятий происходит за счет целевого бюджетного финансирования. Для чего в сметах ряда министерств и ведомств специально предусматриваются статьи по расходованию средств для малых предприятий. Значительная часть этих средств направляется в депозиты и вклады в Национальную финансовую корпорацию, корпорацию финансирования малого бизнеса, корпорацию страхования кредитов малого бизнеса и других организаций. Эти учреждения направляют средства (мобилизованные) в специализированные финансовые компании – банки, инвестиционные и другие финансовые учреждения, оказывающие финансовые услуги на рынке. Кроме того, дополнительными источниками формирования ресурсов этих организаций являются депозиты и вклады крупного бизнеса, финансовых и страховых компаний, заинтересованных в развитии малого бизнеса в стране. В Японии «государство учитывает и гораздо меньшую привлекательность малых предприятий для частных банков

и предоставляет кредиты через специально созданные для этой цели финансовые органы, а также выступает гарантом частных банков».

Ведущими являются три правительственных института:

- центральный кооперативный банк создан для финансирования торговли и промышленности (в основном финансирует торговые и промышленные проекты, капитал банка на 2/3 состоит из государственного вклада);

- государственная финансовая корпорация (финансирует проекты небольших предприятий, которые осуществляют инновационные и рискованные проекты в приоритетных отраслях). Обладая огромной сетью торгово-промышленных палат (свыше 500 по стране), она ежегодно выдает займы на сумму 500 млрд. иен.

Корпорация по финансированию малых предприятий находится в государственной собственности, ресурсная база в основном образуется из средств госбюджета. Предельный размер кредита на малые инвестиции – 400 млн. иен, сроком пользования до 10 лет, на пополнение оборотного капитала – 200 млн. иен, сроком пользования до 5 лет. Процентная ставка на уровне минимальной ставки коммерческого кредита, предоставляемого крупным компаниям.

Государственные финансовые компании отвечают за целевое и эффективное использование средств, предназначенных для финансирования различных направлений, в т.ч. и малого бизнеса.

В Японии есть еще одно специализированное учреждение – Банк «Соко – Чукин» (100 отделений), финансирующий деятельность кооперативов, малых предприятий, а также отдельных чипов.

Финансовая корпорация малого бизнеса и Государственная финансовая корпорация для финансирования приоритетных специальных программ, связанных со структурной перестройкой малых предприятий, охраной окружающей среды, развитием энергосберегающих производств, предоставляют кредиты на наиболее выгодных условиях.

Другой вид финансовой помощи – предоставление долгосрочной (на 5-20 лет) ссуды объединению малых предприятий за счет средств государственного и местного бюджетов через государственную корпорацию по развитию малого предпринимательства.

Следует выделить, что в Японии также через «Систему дополнительного общественного кредитования» обеспечивается гарантирование и страхование кредитов, предоставляемых малым предприятиям. Данная система обеспечивает перелив капитала от коммерческих финансовых институтов к компаниям малого бизнеса. Государство обеспечивает реализацию данного механизма через ассоциацию гарантирования кредита (число которых достигло в стране 52) и Корпорацию страхования малого бизнеса.

Безвозвратная финансовая помощь в Японии предоставляется только под эффективные научно – технические программы. Финансовая поддержка технического перевооружения осуществляется за счет средств местного бюджета и реализации оборудования в рассрочку или предоставления его внаем арендодателями префектур.

Развита также практика выделения субсидий для покрытия до 50% затрат по созданию центров повышения технического уровня малых предприятий, оказанию им консультационных услуг, повышению квалификации технических работников и т.п. государство также берет на себя расходы по анализу состояния малых предприятий.

Неотъемлемый элемент японской системы финансирования малого предпринимательства – это компенсация затрат, связанных с подготовкой кадров, 2/3 расходов на повышение квалификации работников. За счет средств государственного бюджета и местной власти в равных долях субсидируются информационное обслуживание малых предприятий через сеть местных информационных центров (всего их 47).

В этой стране поощряется выпуск акций даже весьма малыми фирмами. Государство поддерживает крупные посреднические акционерные общества, специализирующиеся на

покупке акций небольших компаний и выпуске собственных акций, а также распространение акций малых компаний.

В Японии существует еще одна форма финансирования – это участие в акционерном капитале предприятия путем приобретения части его акций. Существующая система страхования и участие в акционерном капитале малых предприятий способствует доступности к кредитным средствам для предприятий малого бизнеса. Следует отметить, что финансово - кредитные рычаги, применяемые в развитых зарубежных странах, продолжая оставаться инструментами воздействия, не рассматриваются как только формы оказания поддержки малому бизнесу, а представляют собой мощный механизм, обеспечивающий динамичное развитие малого бизнеса.

В странах с развитой рыночной экономикой сложилась разветвленная и хорошо система государственного финансирования малого бизнеса, способствующая динамичному развитию в форме целевого бюджетного финансирования, через систему государственных финансовых институтов, разработке финансовых программ, кредитованию через коммерческие банки, специализированные коммерческие финансовые учреждения: венчурные, инвестиционные, страховые компании.

Как свидетельствуют приведенные данные, активная финансово – кредитная поддержка малого бизнеса со стороны государства в развитых странах является активным экономическим инструментом развития малого предпринимательства.

К возможным применениям финансово – кредитных рычагов в поддержке субъектов малого бизнеса уже могут относиться: формирование системы выпуска гарантий государства или специальных фондов по кредитам субъектов малого бизнеса, применение льготных процентных ставок при кредитовании за счет компенсации части дохода коммерческим банкам государством или специальным фондом, активное использование кредитных ресурсов коммерческих банков для масштабного и долгосрочного кредитования малых предприятий (при формировании по типу развитых стран, системы распределения кредитных рисков, созданию налоговых и пруденциальных льгот для коммерческих банков при кредитовании малого бизнеса) и т.д. Как свидетельствует практика, наиболее эффективными для масштабного и долгосрочного кредитования малого бизнеса являются коммерческие банки, а не специальные финансовые учреждения, поскольку коммерческие банки в силу необходимости диверсификации своих активов и пассивов могут обеспечить выполнение такой задачи.

Зарубежный опыт поддержки финансово – кредитными рычагами субъектов малого бизнеса должен найти практическое применение в нашей стране в наметившейся динамике в экономике.

Аналитики отмечают, что банковские кредиты — это основной способ финансирования расширения бизнеса для малых компаний, поэтому ужесточение стандартов может оказаться для них критическим. «Общее ужесточение условий кредитования банками и на рынках капитала отмечается уже довольно давно. Малый бизнес исключительно зависит от банковского кредитования, так как у него нет доступа на рынки капитала. Ужесточение этого сегмента кредитования создаст эффект диспропорции, нарушения экономического воспроизводства, ведь малый бизнес — один из главных источников рабочих мест и экономического роста в стране».

Таким образом, исследование теоретических основ кредитования малого бизнеса позволяет сделать следующие выводы:

- к основным способам финансирования малого бизнеса относят: банковские кредиты; микрокредиты; ссуды кредитных товариществ;
- на пути кредитования банками малого бизнеса существуют следующие причины: во-первых, по- прежнему очень высоки банковские процентные ставки, во-вторых, предъявляются довольно жесткие требования залогового обеспечения, в третьих, процедура получения кредита требует предоставления большого количества документов и времени;

- для кредитования малый бизнес является одним из наиболее сложных, так как клиенты не готовы ко многим вопросам банка относительно рынков, затрат, сроков, конкурентных преимуществ, прогнозов цен и т. п.; еще один барьер на пути выдачи кредита - отсутствие привычного для банков обеспечения.

Литература

1. Абашина А.М., Симонова М.Н., Талье И.К. Заемные средства: кредиты и займы. – М: Информационно издательский дом «Филинь», 2003.
2. Абдильдин С. Выбор оптимального вида банковского кредитования предприятия // Банки Казахстана, № 4, 2006, с. 18

Г. Ж. Рахимжанова
г. Астана

ВНЕШНЯЯ ТОРГОВЛЯ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

В условиях узости внутреннего рынка с его огромными природными ресурсами экономический потенциал Казахстана может быть в полной мере реализован только при условии активного выхода на мировые товарные рынки, что многократно усиливает роль внешней торговли для экономического роста страны. О значении внешнеторгового фактора для страны свидетельствует и тот факт, что львиная доля оборудования, необходимого для поддержания воспроизводственного процесса в стране, а также большая часть товаров народного потребления, составляющих основу социального благополучия Казахстана, обеспечивается через каналы внешней торговли.

В комплексе причин, обуславливающих проблемы односторонности экономического развития Казахстана не последнюю роль играет недостаточность теоретической обоснованности путей регулирования внешнеторговой деятельности в целях преодоления зависимости экономики от сырьевой модели участия в международном разделении труда. Поэтому изучение механизмов реализации экономических реформ в постоянно изменяющихся внутренних и внешних условиях, совершенствование навыков своевременной реакции на вызовы мирового рынка очень важно не только с теоретической, но и с практической точек зрения. Решение данных проблем может быть в определенной мере достигнута на основе научного анализа внешнеторговой деятельности страны.

Одним из важнейших направлений реализации Государственной программы по форсированному индустриально-инновационному развитию Республики Казахстан на 2010-2014 годы является внешнеторговая политика. Целевыми индикаторами программы предусмотрено к концу 2014 году повышение рейтинга ВЭФ по вовлеченности в мировую торговлю до 80 места, увеличение доли несырьевого экспорта в общем, объеме экспорта до 40,0 %, что требует изучения путей и возможностей проведения эффективной торговой политики для обеспечения индустриально-инновационного развития страны. Внешняя торговля имеет большое значение как для осуществления рыночных реформ в Казахстане, так и для формирования позиции страны в международном разделении труда, определение наиболее эффективных форм и направлений использования экономического потенциала страны.

Тенденции внешнеторгового развития Казахстана не соответствуют, а порой идут в противоположном направлении по сравнению с тенденциями развития мировой торговли. Экспорт развивается односторонне и становится моноотраслевым, что объективно повышает его зависимость от состояния общемировой конъюнктуры и ценовой ситуации на сырьевых

рынках, усиливая проблемы экономической уязвимости экономики республики. Казахский импорт по своей структуре может быть квалифицирован как нерациональный. Внутренний рынок страдает от чрезмерного усиления конкуренции, что привело к вымыванию ряда отраслей промышленности Казахстана не только с внешнего рынка, но и на собственной «территории». Имеет место тенденция активной переориентации казахстанской внешней торговли с рынков стран ближнего зарубежья в пользу стран вне СНГ. Это, крайне негативная тенденция, учитывая объективную необходимость усиления процессов интеграции в рамках СНГ, что несомненно соответствует интересам страны в условиях союза с региональными торговыми союзами.

К факторам, сдерживающим развитие производственного и экспортного потенциала Казахстана, относятся:

- низкая конкурентоспособность продукции обрабатывающего сектора вследствие использования устаревших технологий и высокого уровня износа основных фондов;
- инвестиционная непривлекательность обрабатывающей отрасли и недостаточность оборотных средств у предприятий, и соответственно низкий уровень инновационной активности отечественных предприятий;
- слабые стимулы для развития обрабатывающих производств и низкий уровень регулирования для защиты внутреннего рынка Казахстана;
- дефицит квалифицированных кадров в сфере производства и управления предприятиями и низкий уровень развития инфраструктуры.

Рекомендуется выработка оптимальной модели развития внешнеторговой сферы страны, которая заключается в одновременном развитии экспорта на базе использования естественных преимуществ в природно-ресурсной сфере и высокого технологического потенциала в ряде отраслей экономики страны, таких как машиностроение, развитие технологии в космической сфере, приборостроение, телекоммуникационные услуги, нефтехимия. Принципиальным условием реализации такой модели является эффективное взаимодействие топливно-сырьевого и инновационных секторов. Задача первого сектора - мобилизовать финансовые ресурсы для обеспечения технологического прорыва в критически важные для Казахстана сферы, тогда как второй должен способствовать формированию высокопроизводительной материально-технической базы добывающих отраслей и отраслей с высокой добавленной стоимостью. В будущем отсутствие четкой перспективной стратегии во ВТП государства, продуманных направлений, увязанных с экономической политикой страны, ее промышленной стратегией может повлечь более серьезные последствия внутреннего и внешнего плана.

Для оптимальной реализации промышленного и экспортного потенциала страны в Казахстане предлагается создать следующие предпосылки:

- переход от статичной экономической политики, направленной на рост без развития, к реализации целей по повышению эффективности развития человеческого (социального) капитала, обеспечение нового качества и уровня жизни граждан Казахстана;
- формирование адекватной инновационному типу воспроизводства инфраструктуры, в том числе в производстве и обращении, в финансовой сфере включая функционирование разветвленной сети финансовых институтов, осуществляющих кредитование инновационного процесса, фондовых рынков и т.п.;
- создание собственной системы подготовки высококвалифицированных кадров для сферы производства наукоемкого машиностроения, приборостроения, телекоммуникационных услуг;
- на основе опыта развитых стран создание благоприятных условий для формирования и активного развития полноценной системы, самоорганизующихся и саморазвивающихся организаций (НПО, независимые сетевые экономические структуры), которая будет индикатором связывающим элементом между властью и гражданами

страны и обеспечит стимулирование социального потенциала страны для индустриально-инновационного развития.

В процесс выбора модели внешнеторговой деятельности и внешнеторговой политики в соответствии с целями, которые ставит Казахстан в процессе экономического развития, она сталкивается с проблемой определения отраслей производства, которые необходимо развивать в первую очередь. В этой связи предлагается критерием оценки выбрать темпы роста объемов их производства и экспортную квоту каждой из отрасли. Рекомендуются наиболее перспективные направления развития экспорта Казахстана, к которым относится продукция: топливно-энергетического комплекса; металлургического комплекса; АПК; легкой и пищевой промышленности; машиностроения; химической промышленности.

Внешняя торговля имеет большое значение как для осуществления рыночных реформ в Казахстане, так и для формирования позиции страны в международном разделении труда, определение наиболее эффективных форм и направлений использования экономического потенциала страны. Рекомендуются наиболее перспективные направления развития экспорта Казахстана к которым относится продукция: топливно-энергетического комплекса; металлургического комплекса; АПК; легкой и пищевой промышленности; машиностроения; химической промышленности.

Литература

1. Внешняя торговля Республики Казахстан
http://www.ved.gov.ru/exportcountries/kz/about_kz/ved_kz/

А. М. Бержанова
А. М. Алимханова
Астана қ.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА ТУРИЗМДІ ДАМУДЫҢ ҮРДІСТЕРІ МЕН ПЕРСПЕКТИВАЛАРЫ

Еліміздің Президенті Нұрсұлтан Назарбаевтың Қазақстанда туристік кластерді дамытуға күш салу керек екендігі туралы айтылған сөздерге негіз бола алатын талай тамашаларымыздың бар екенін айтсам жаңалық емес қой. Зерттеу мен зерделенуді қажет ететіндері де жетіп жатыр. Олай деуге түрткі болған жайт, ел ішінде аты шықпай жатқан табиғи тамшаның куәсі болып отырған табиғи объектілер өте көп. Әлемде, Қазақстан десе – табиғаты тамаша, жер қойнауында Менделеев кестесіндегі барлық элементтер бар бірден-бір мемлекет деп біледі. Жер көлемінің үлкендігіне байланысты табиғатымыз да сан түрлі. Тамашалауға, әлемдік туризмді қызықтыратын, табиғи көз тартарлық жерлеріміздің тізімін тізбектесеңіз қалың бір кітапқа жүк болатыны анық.

Сұлу табиғатымен ерекшеленетін Қазақстан үшін туризмді дамыту тиімді қызмет саласы болмақ. Ертеден қалыптасқан пікір бойынша, көп оқулықтарда Қазақстан Республикасының туристік ресурстары туралы ештеңе жазылмаған, соларды оқып, бұл қателікті түзету керек деген ой туындайды. Ол үшін біз өзінің сапасымен, өзектілігімен ерекшеленетін жаңа туристік өнім ұсынуымыз керек. Сол турөнім арқылы басқа мемлекеттерде Қазақстан жайлы мәліметтер пайда болар деген ойдамын. Еліміздегі туризмнің болашағы зор [2].

Қазақстан Республикасы туризм индустриясының қазіргі жағдайына тоқтайтын болсақ, әлемдік экономиканың дамуында туризм – алдыңғы орынды алып отырған салалардың бірі. Туризм ЮНВТО-ның пайымдауынша тауарлар мен қызметтерді экспорттау бойынша автомобиль, химия және жарамай өнімдерінен кейінгі төртінші

орынды алып отыр. Кіріс бойынша әлемдік нарықта мұнай өнеркәсібі мен автокөлік өнеркәсібінен кейін үшінші орында. Қазақстан бай туристік-рекреациялық потенциалға ие бола отыра, мемлекетімізде туризмнің дұрыс деңгейде дамымауы көрінеді.

Қазақстан Республикасында туризм саласында жұмыс істейтін адамдар саны 158 700 адамды көрсетіп отыр. 2011 жылы туристік қызметтен түскен пайда 145,3 млрд теңге болса, бұл көрсеткіш 2008 жылда 77,6 құрады. Бұл салыстыруды төмендегі суреттен көруге болады. Жыл сайын ірі қалаларда жоғары класты қонақ үйлер, мейрамханалар, конгресс орталықтары ашылуда. Қазіргі таңда Қазақстан Республикасына көбінесе іскерлік сапармен шетел азаматтары ағылуда. Осыған себеп, Қазақстанның әлемдік аренада тұрақты орынының болуында. Елімізде тәуелсіздіктің жиырма жылы ішінде бірнеше халықаралық деңгейдегі кездесулер мен іс-шаралар аталып өтілді. Сонымен қоса шетел инвесторларының да елімізге деген көзқарастары басым болып келеді. Осын да айтылғандардың бәрі де елімізге келетін туристер санын арттыруға көмектеседі. Біздің болашақтағы мақсатымыз ол – елімізде тек іскерлік туризмді ғана емес, өзге де туризм түрлерін дамытуды қолға алу.

Қазақстан Республикасына туристер көптеген сапарлармен келеді. Қазіргі таңда іскерлік туризмнің түрі жақсы дамуда. Алматы, Астана қалалары Қазақстанның іскерлік орталықтары болып табылатыны белгілі. Бұл қалаларда іскерлік жиындарға арналған ғимараттар, қонақ үйлер, бизнес орталықтар көптеп ашылуда. Қазіргі таңда Астана қаласында бес жұлдызды төрт қонақ үй жұмыс жасайды. Қонақ үйлер халықаралық стандарттарға сәйкес жабдықталған. Конференциялар мен жиындардың өтуіне арнайы жабдықталған бөлмелер де бар. Сонымен қатар, көрме, сауда орталықтары жұмыс атқарады. Сонымен қатар, демалыс және рекреация мақсатымен келетін туристер саны да артуда. Оған статистика мәліметтері дәлел болып келеді. Жыл сайын елімізге келетін туристер саны артуда. Біз елімізге келетін туристерге сапалы, таптырмас туризм түрін ұсынатын болсақ, елімізге деген шетел азаматтарының санын арттыра аламыз. Оларға еліміздің әсем табиғатын, дәстүріміздің кеңдігін, халқымыздың ерекшелігін сездіре алуымыз керек. Қазіргі кезде елімізге келетін туристердің келу себептерін төмендегі диаграммадан көруімізге болады.

Жоғарыда аталып өткендерге байланысты Қазақстандағы туризм жергілікті тұрғындар мен шетел резиденттерінің іскерлік сапарларына сүйенеді. Елімізге 2011 жылы келген шетел туристер саны 5 685 132 бұл 2010 жылмен салыстырғанда 20,6% артық. Туристік индустрияның бәсекеге қабілеттілігін арттыру үшін инвестицияның орны бөлек. Қазақстанның туризм индустриясына бөлінген ақша қаражаты 2010 жылы 143,7 млрд теңгені құраса, 2011 жылы 178,9 млрд теңгені құраған. Бұл Қазақстан Республикасының тұрақты экономикасының көрсеткіші болып табылады. Инвестицияны тарта отыра біз сонымен қатар туризмді дамытып қана қоймай, жаңа жұмыс орындарын да ашамыз [1].

Елімізде саяси және экономикалық тұрақтылыққа байланысты жыл сайын шетел азаматтарының келуі көрсеткіші артуда. Сонымен қоса ірі саяси іс-шаралар да осыған дәлел болып отыр. Елімізде туризмді дамытуға арналған бірнеше ірі жобалар қолға алынған. Мемлекет өз тарапынан туризмнің дамуына барлық жағдай жасауда. Туризмді дамыту арқылы біз экономикалық мәселелерді шеше аламыз. Мұнай, көмір, пайдалы қазбалар қоры жыл сайын азаюда. Олардың қоры таусылғаннан кейін мемлекетімізде экономикалық проблемалар болмауы үшін, қазіргі кезден бастап туризмді дамытуды қолға алған дұрыс. Көптеген пайдалы қазбаларды өндірмейтін мемлекеттер осы Туризм арқылы өмір сүріп келе жатыр. Сондай мемлекеттерге Тайланд, Малайзия, Мысыр мемлекеттерін жатқызуға болады [3].

Төмендегі кестеден Қазақстандағы туризм дамуының күшті және әлсіз жақтарының салыстырмасын көруге болады.

Қазақстан Республикасы Туризм индустриясының күшті және әлсіз жақтары

Күшті жақтары	Әлсіз жақтары
<p><i>Мемлекеттің табиғи, мәдени, әлеуметтік және экономикалық мінездемесі</i></p> <ul style="list-style-type: none"> *Географиялық дұрыс орналасуы *Табиғи ресурстардың алуан түрлілігі *Ескерткіштердің көптүрлілігі *Саяси тұрақтылық *Еңбек нарығының жағдайы *Ішкі жалпы өнімнің тез өсуі *Мемлекеттің қаржыландыру мүмкіндігі *Құрылыс пен электроэнергияның бағасының арзан болуы 	<p><i>Мемлекеттің табиғи, мәдени, әлеуметтік және экономикалық мінездемесі</i></p> <ul style="list-style-type: none"> *Халық санының тығыз орналаспауы; *Туристік маршруттарда мәдени және тарихи ескерткіштердің кездеспеуі; *Туризм саласындағы мамандардың аз болуы; *Ішкі қаржыландырудың төмендігі; *Инфрақұрылымның төменгі деңгейінің болуы; *Авиабилет құнының қымбат болуы.
<p>Туризм дамуына қызығушылығы бар тұлғалар мен серіктестер</p> <p>Қызығушылығы бар тұлғалардың жұмыс жасауға дайындығы; Мемлекеттік және жекеменшік кәсіпорындарды құру; Ұлттық туристік ассоциациялардың бар болуы.</p>	
<p>Ақпарат көзі: Мәліметтер Қазақстан Республикасында туризм индустриясын 2020 жылға дейін дамыту тұжырымдамасынан алынған.</p>	

Қазіргі таңда мемлекетімізде дамып келе жатқан ұлттық туристік жобалардың бірі – Астана кластеріне жататын Бурабай курорттық аймағы. Бурабай өлкесі – Қазақстан туризмінің болашағы.

Жуырда ғана ірі әлемдік қонақ үй желісі «Rexos» өз қонақ үйлерінің бір желісін бұл аймақта ашты. Яғни, сырттан туристерді көптеп тартуға тағы да бір мүмкіндік пайда болды.

Сондай-ақ 370 га жерде бірнеше қонақ үйлер кешенің, таун хаустар салыну көзделуде. ЕХРО–2017 келген туристерге арнайы қонақ үйлерден орындар бөлінеді. Сонымен қатар жоспарға гольф алаңдары, ипподром, спорттық орталықтар салу кіреді. 2012-2013 жылдары жоспарға енген вело және жаяу жүру жолдарынның құрылысына 17 млрд теңге бөлінген. Экспо -2017 қарсанында бірнеше ірі жобалар іске асырылуда. Қазіргі кезде әлемдік дәрежеге сай келетін шаңғы базасы салынуда. Халықаралық спорттық жарыстардың елімізде өтуі кіру туризм деңгейіне оң әсерін тигізеді. Қазіргі таңда Ақмола облысына келетін туристер саны бір жылда 73452 мың адамды құраған [3].

Жылдық курорттық жүйені қалыптастыру үшін тау шаңғы базасын қалпына келтіру, арзан қонақ үйлердің құрылысы қолға алынған. Инфрақұрылымды дамыту арқылы туристер ағымын ұлғайтуға болады. Алдағы 5 жылда елімізге келуші туристер саны 2-3 есеге өседі деп болжануда.

2020 жылға дейін Қазақстан Республикасында туризм индустриясын дамытудың басым бағыттарына келесілер жатады:

- Халықтың өмір сүру деңгейін көтеру;
- Инвестицияларды тарту;
- Жаңа жұмыс орындарын ашу;
- Инфрақұрылымды дамыту.

Қазақстан Республикасында туризмді 2020 жылға дейін дамыту үш кезеңді қамтиды:

1 кезең - 2013-2015 жылдары

2 кезең - 2016-2018 жылдары

3 кезең - 2019-2020 жылдары [1].

Осы уақыт аралығында жоспар бойынша Қазақстан туризмінде анық оң өзгерістер байқалатынына сенімдімін. «ЭКСПО – 2017» арқасында елімізге келетін туристердің саны артады деп болжануда. Ол өз кезегінде ел экономикасына қомақты қаражат түсіретіні сөзсіз.

Әдебиеттер

1. Қазақстан Республикасында туризм индустриясын 2020 жылға дейін дамыту тұжырымдамасы.
2. <http://www.kit.gov.kz/index.php/ru/>
3. <http://kk.wikipedia.org/wiki/>

А. Ж. Асанова
К. Ж. Кадырова
г. Алматы

УПРАВЛЕНИЕ КРЕДИТНЫМИ РИСКАМИ В БАНКОВСКОЙ СИСТЕМЕ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Получение процентного дохода по кредитам сегодня является одним из основных источников дохода для многих коммерческих банков республики, поэтому управление кредитным риском является одним из наиболее важных направлений риск-менеджмента отечественных коммерческих банков.

Кредитные риски можно классифицировать по различным критериям (см. таблица 1)

Таблица 1
Классификация кредитных рисков

Критерии классификации	Виды кредитных рисков
Уровень риска	1. Риски на макроуровне отношений; 2. Риски на микроуровне отношений
Степень зависимости риска от деятельности банка	1. Независимый от деятельности банка; 2. Зависимый от деятельности банка
Отраслевая направленность кредитования	1. Промышленный; 2. Торговый; 3. Сельскохозяйственный и др.
Масштабы кредитования	1. Комплексный риск; 2. Частный риск
Виды кредита	1. По субъектам; 2. По объектам; 3. По срокам; 4. По обеспеченности
Структура кредита	1. На стадии предоставления кредита; 2. На стадии использования кредита; 3. На стадии возврата кредита и т.п.
Стадия принятия решения	1. Риски на предварительной стадии кредитования; 2. Риски на последующей стадии кредитования
Степень допустимости	1. Минимальный риск;

	2. Повышенный риск; 3. Критический риск; 4. Недопустимый риск
Примечание – взято из источника [1,С.33]	

В целях минимизации кредитного риска необходимо проводить организационные, кадровые и специальные мероприятия.

В ходе проведения организационных мероприятий определяются обязанности круга лиц, занятых кредитованием.

Кадровые мероприятия включают в себя обучение и повышение квалификации сотрудников и руководящих кадров, занятых кредитными операциями, формирование и поддержание культуры кредитования, установление порядка контроля и ревизии кредитных операций.

К специальным мероприятиям управления кредитным риском относятся те инструменты, которые применяют банки в процессе ведения кредитных операций.

Установление лимитов кредитования – основной способ контроля над формированием кредитного портфеля, используемый для уменьшения кредитных рисков. Лимиты, ограничивающие объемы кредитных операций с одним или группой клиентов, устанавливаются исходя из того уровня потерь, который банк согласен понести в связи с реализацией кредитных рисков. Как правило, расчет лимитов осуществляется по результатам полученного в ходе анализа финансового состояния банков-контрагентов рейтинга. Чем лучше финансовое состояние какого-либо банка-контрагента, тем большую сумму кредита он сможет получить. У каждого банка существует своя методика расчета лимитов. Но почти все они состоят из одних и тех же основных этапов.

Широко применяются способы поглощения риска. Согласно инструкции Национального банка РК № 62 банки формируют резервы на возможные потери по ссудам.

В процессе управления риском ликвидности устанавливаются следующие лимиты ликвидности: лимит текущей ликвидности и лимит перспективной ликвидности. Первый лимит устанавливается в виде абсолютной суммы – предельного размера дефицита ликвидности (превышения обязательств над активами). Второй – в виде относительного показателя: предельного коэффициента дефицита ликвидности, представляющего собой соотношение дефицита ликвидности нарастающим итогом и активов банка.

В качестве лимита текущей ликвидности обычно устанавливают предельную сумму дефицита ликвидности на срок до 1 месяца.

Лимит перспективной ликвидности представляет собой агрегированный показатель – предельный коэффициент дефицита ликвидности [2,С.85].

Стратегия банка в области управления активами и пассивами напрямую влияет на планирование риска ликвидности и соответствующих лимитов. Размер лимита определяется политикой банка в области ликвидности – консервативной или агрессивной. В первом случае дефицит текущей ликвидности отсутствует и лимит равен 0. Во втором случае он должен быть равен объему возможного привлечения средств на рынке МБК и объему средств от продажи высоколиквидных активов.

Существуют следующие способы оценки и управления риском ликвидности:

- проведение анализа и оценка соотношения активов и пассивов по степени ликвидности - активы и пассивы распределяются по соответствующим группам по степени убывания ликвидности и с учетом их срока и качества;
- метод разрыва (лестница сроков) - сопоставление активных и пассивных статей баланса с учетом срока, оставшегося до их погашения. Выявленные в результате сопоставления разрывы показывают, в каком временном интервале банк будет испытывать недостаток или избыток ликвидных средств.

Поскольку рыночные риски зависят, прежде всего, от конъюнктуры финансовых рынков, и банк защищается от них, устанавливая лимиты различных открытых позиций (по валюте, по срокам) и хеджируя с использованием различных производных инструментов (форвардов, фьючерсных опционов) всех операций, которые приводят к нарушению этих лимитов.

Хеджирование - один из наиболее известных механизмов управления рыночным риском. В общем случае хеджирование - это совершение сделки, обеспечивающей снижение рыночного риска каких-либо других сделок или позиций. Это подразумевает открытие противоположных позиций на денежном и срочном рынках с целью ограждения денежной позиции от потерь в будущем, вызванных изменением цен [3,С.95].

В отечественной практике методика оценки рыночных рисков представлена в Положении Банка Казахстана «О порядке расчета кредитными организациями размера рыночных рисков» № 89-П от 24.09.1996г.

Основной целью управления риском изменения процентной ставки является контроль за уровнем процентной маржи (разницей между процентными доходами от активов, приносящих доход, и процентными расходами по обязательствам банка), поскольку она является основным источником прибыли банка.

Необходимо отметить, что *управление процентным риском* является частью процесса управления всеми позиционными рисками банка и не может рассматриваться отдельно от них. Так, изменение валютного курса может привести к реальному снижению (в случае падения курса валюты) или повышению (в случае роста соответствующего курса) доходности операций в данной валюте. Поэтому подверженность процентному риску должна изучаться отдельно в разрезе каждой валюты, в которой банк проводит свои операции.

Валютный риск присутствует во всех балансовых и забалансовых операциях банка с иностранной валютой и может привести к кризису ликвидности.

Процесс управления валютными рисками осуществляется несколькими этапами:

- выявление содержания и вида валютных рисков, возникающих в связи с проведением операций с иностранной валютой;
- определение источников и объемов информации, необходимых для составления прогнозов и оценки уровня валютного риска;
- выбор критериев и методов для оценки вероятности реализации валютного риска, построение шкалы валютных рисков;
- выбор или разработка метода страхования валютного риска;
- ретроспективный анализ результатов управления валютным риском;
- выбор новых методов управления валютным риском;
- организация контроля за управлением валютным риском.

Одним из методов управления валютными рисками являются защитные оговорки – договорные условия, включаемые в соглашения и контракты, предусматривающие возможность их пересмотра в процессе исполнения соглашений или контрактов в целях страхования валютных рисков.

Одним из основных видов управления валютным риском является хеджирование. К методам хеджирования валютных рисков относятся структурная балансировка (активов и пассивов, дебиторской и кредиторской задолженностей), изменение срока платежа, финансовые инструменты [3,С.95].

Управление риском неплатежеспособности осуществляется при помощи комплекса мер, направленных на обеспечение достаточности капитала банка.

Следует также отметить, что страхование банковских рисков в страховых компаниях также является одним из способов управления перечисленными выше видами банковских рисков. Данный способ в Казахстане пока достаточно редко используется. [4,С.59-66].

Литература

1. Официальный сайт Министерства финансов Республики Казахстан: www.minfin.kz
2. Байгуринов Ж. Шанс на спасение// Казахстанская правда – 21.02.2008г
3. Евсеев А. Стратегии реструктуризации предприятий в условиях кризисной ситуации // Межд. журнал «Проблемы теории и практики управления». -2009, №3. - http://www.ptpu.ru/issues/3_99/21_I_99.htm.
4. Семенова О. Доходное банкротство//Казахстанская правда – 06.08.2009 г.

Б. Ж. Акимова
Д. М. Берниязова
г. Астана

ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ МЕЖДУНАРОДНЫХ СТАНДАРТОВ ФИНАНСОВОЙ ОТЧЕТНОСТИ ОБЩЕСТВЕННОГО СЕКТОРА (МСФООС) В КАЗАХСТАНЕ

Конец XX века ознаменовался глобализацией мировой экономики, что привело к развитию таких процессов как, экономическая интернационализация, развитие международных финансовых рынков, транснациональных корпораций и т.д. В связи с этим возникла необходимость в унификации финансового учета. Данную необходимость удовлетворяет создание стандартов, которые подходили бы для всех стран международного сообщества. Этими стандартами сегодня выступают Международные стандарты финансовой отчетности общественного сектора (далее МСФООС).

МСФООС – это стандарты, разработанные Международной Федерацией Бухгалтеров (МФБ) для организаций, основная деятельность которых заключается в предоставлении государственных услуг, и их финансирование в основном осуществляется за счет средств государственного бюджета. Международные стандарты отражают уровень сложившихся в развитых экономиках рыночных отношений, имеют международное признание и обобщают лучшую современную мировую практику в области составления финансовой отчетности.

Применение МСФООС позволяет упростить законодательную базу учета и пресечь бесконечный поток текущих инструкций, писем, указаний, которые нередко противоречат друг другу и тем самым характеризуются относительно меньшей сложностью по сравнению с национальными стандартами, применением минимальных трудозатрат на разработку, внедрение и простотой восприятия для пользователей финансовой информацией во всем мире.

Решение о переходе на метод начисления в Казахстане регламентировано Планом мероприятий по внедрению бюджета, ориентированного на результат, утвержденного постановлением Правительства РК от 6 июня 2008 года №544. В соответствии с Бюджетным кодексом Республики Казахстан и приказом Министра финансов Республики Казахстан № 393 от 3 августа 2010 года все государственные учреждения с 1 января 2013 года обязаны перейти на новую систему ведения бухгалтерского учета [1]. Вместе с тем, процесс внедрения МСФООС является трудоемким, требующим больших материальных и человеческих ресурсов, временных затрат и нововведений. Так каковы перспективы развития МСФООС в нашей стране?

Чтобы оценить дальнейшее развитие МСФООС, необходимо обратиться к опыту внедрения МСФООС в других странах. В настоящее время МСФООС внедрены и применяются в ряде развитых стран, таких как Великобритания, Франция, Новая Зеландия, Аргентина, Австралия, штат Луизиана в США, Канада и т.д.

Австралия является страной-пионером по внедрению стандартов для общественного сектора. В Австралии переход к учетной политике и финансовой отчетности, соответствующей МСФООС, происходил в австралийских штатах и в федеральном правительстве на протяжении длительного периода. Он начался в 1992-1993 гг. и занял все 1990-е годы. В середине 2000-х годов шел процесс доработки. Штат Новый Южный Уэльс (НЮУ) первым начал внедрение, и другие штаты (и федеральное правительство) учились на его опыте. В австралийской истории внедрения были свои ключевые этапы и достижения, а также проблемные вопросы учетной политики, которые нужно было преодолевать. В первую очередь вопросы учетной политики разрешались в таких существенных аспектах, как основные средства, вознаграждения работникам, казначейство и представление отчетности согласно закону и другое.

Другой важный этап внедрения касается требований к бизнес-процессам и к деловой практике. После того как определились с учетной политикой, необходимо тесно взаимодействовать с различными группами пользователей учетной политики, с тем чтобы бизнес-процессы и деловая практика государственного органа адаптировались в соответствии с требованиями МСФООС и другими требованиями. Это предполагает отражение (новых либо измененных) бизнес-процессов и деловой практики в инструкциях по учетной политике и процедурам и обеспечение соответствия процедур требованиям МСФООС. Для достижения этой цели важно, чтобы процесс не рассматривался просто как изменения в бухгалтерском учете (и отчетности). Здесь речь идет о реформе в области финансового управления, и хотя техническая реализация для внешней отчетности была успешной в Австралии (даже в первые годы), на раннем этапе постоянно подчеркивалось, что происходил не просто «переход к учету по методу начисления». В Австралии он воспринимался как нечто большее, как основа реорганизации дисциплины управления и движение в сторону коммерческого аспекта государственной организации. Это было двигателем процесса повседневного управления «новым» ведомством и переориентации на аспект финансового управления.

Если более детально остановиться на процессе перехода, то план перехода должен включать объем работ, стратегию и график - для обеспечения эффективного и своевременного перехода к учету, соответствующему МСФООС. В этом плане процесс первого внедрения нового учета в австралийском штате Новый Южный Уэльс не отличался стратегическим подходом. Среди других проблемных вопросов перехода стоит отметить то, что ведомства должны были первоначально сохранять в той или иной форме двойную систему учета - и сверка информации, основанной на методе начисления, с кассовыми бюджетами занимала много времени.

Кроме того, необходимо, чтобы информационные системы предоставляли информацию, обеспечивающую соблюдение требований МСФООС. Изменения в ИТ-системах должны исходить из функций и функциональности. Следует определить, в чем состоят основные функции ведомства. И конечно, информационные системы должны поддерживать данные функциональные процессы. Внедрение общих ИТ-систем, управление интерфейсами между системами и в некоторых случаях переход от ручного составления отчетности к компьютеризации будут в числе самых трудных вызовов. В австралийском опыте взаимная согласованность бизнес-процессов, учетных записей, оценки и отчетности повысилась с переходом к отчетности, основанной на прямых результатах, через несколько лет после полного внедрения метода начисления. Стоит отметить, что затраты на внедрение новой системы учета по методу начисления в штате Новый Южный Уэльс составили, по оценке, от 50 до 100 миллионов австралийских долларов. В данном случае почти половина средств была израсходована на аппаратное, программное обеспечение, обучение и разработку систем[2].

Таким образом, Австралия начала внедрять МСФООС около двадцати лет назад и прошла несколько этапов перехода для успешного функционирования стандартов на практике.

Великобритания также прошла долгий путь перехода на МСФООС. В 1995 году Соединенное Королевство Великобритании приняло решение перейти на метод начисления. Программа реформы предусматривала, что консолидированная финансовая отчетность для правительства в целом, будет внедряться поэтапно, к концу финансового года, который наступит 31 марта 2007 года. В вопросах повсеместного профессионального обучения МСФООС в Великобритании задействованы Институт присяжных бухгалтеров Англии и Уэльса (ICAEW) и Чартерный Институт государственных финансов и бухгалтерского учета (CIPFA). Институт присяжных бухгалтеров Англии и Уэльса создан в 1880 г. после объединения шести бухгалтерских организаций, и является крупнейшей организацией бухгалтеров в Европе. В настоящее время данный институт объединяет 132 000 членов и охватывает 165 стран, которые управляют бизнесом и предоставляют консалтинговые услуги во всех сферах экономики. Институт государственных финансов и бухгалтерского учета также был создан в 1880 году на севере Англии и насчитывает порядка 130 000 членов по всему миру, а также является профессиональным органом и ведущим комментатором вопросов, связанных с государственными финансами Великобритании. При этом, обе организации являются действительными членами МФБ. Основным продуктом данных организаций по внедрению МСФООС является сертификация по программе Cert IPSFR, которая позволяет после обучения по 60-часовой программе пройти процедуру экзаменации и получить сертификат, подтверждающий как знания в области МСФО, так и МСФООС.

Между тем, в действительности в Австралии, Великобритании и в других странах мира, внедряющих МСФООС, не использует МСФООС в полном их комплекте. Поэтому переход Казахстана на международные стандарты следует рассматривать как отправную точку реформы и поиска таких путей для адаптации к казахстанской специфике, которые бы обеспечили общую сопоставимость финансовой отчетности казахстанских и западных организаций.

Казахстан принял за основу подход по разработке своих национальных правил, основанных на МСФООС. Новая система учета, основанная на принципах и методах международных правил позволит оценивать эффективность финансирования деятельности государственного сектора и его реальную потребность в средствах для выполнения своих функций, а также повысит прозрачность финансовой информации для принятия управленческих решений и реального планирования бюджетных расходов. Кроме того, МСФООС на сегодняшний день являются международным финансовым языком, и внедрение принципов, основанных на международных правилах, позволит заложить еще одну основу взаимного доверия между Казахстаном и международным сообществом.

Литература

1. Бюджетный кодекс Республики Казахстан от 4 декабря 2008 года № 95-IV (с изменениями и дополнениями по состоянию на 04.07.2013 г.);
2. Материалы регионального семинара по МСФООС в рамках «Макроэкономического проекта» USAID, Министерство финансов РК, г. Астана, 2013 г.

МЕТОДЫ ПЛАНИРОВАНИЯ ДОХОДНОЙ ЧАСТИ ГОСУДАРСТВЕННОГО БЮДЖЕТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Одним из наиболее важных механизмов, позволяющих государству осуществлять экономическое и социальное регулирование, является финансовый механизм - финансовая система общества, главным звеном которой является государственный бюджет. Формирование государственных доходов осуществляется при активном участии государства: оно устанавливает долю чистого дохода, централизацию в бюджете, и оставляемую предприятиям, организациям, а также концентрирует часть личных доходов населения и другие средства бюджета. Доходами бюджета являются налоговые, неналоговые поступления, поступления от продажи основного капитала, поступления трансфертов. Для эффективного выполнения функции государства необходимо построение соответствующей системы управления государственными финансами. Главная задача управления государственными доходами - способствовать устойчивому и эффективному экономическому развитию страны посредством оптимизации формирования доходной части Государственного бюджета страны, в основном за счет сбора налогов и рационального планирования государственных расходов [1].

Одним из основных этапов бюджетного процесса Республики Казахстан является планирование бюджета. Планирование доходов республиканского и местного бюджетов и поступлений в бюджет, направляемых в Национальный фонд Республики Казахстан, является процессом разработки предложений по определению объемов поступлений республиканского и местных бюджетов на планируемый период и направлений их использования с учетом приоритетности и задач социально-экономического развития государства.

Принципами планирования доходной части бюджета являются:

- принцип преемственности – планирование республиканского и местных бюджетов, поступлений в бюджет, направляемых в Национальный фонд Республики Казахстан, с соблюдением направлений социально-экономического развития республики, среднесрочной фискальной политики, с учетом результатов оценки эффективности реализации программ и исполнения бюджета истекшего и текущего финансовых годов;

- принцип приоритетности- планирование республиканского и местных бюджетов с соблюдением приоритетных направлений стратегического и социально-экономического развития республики или региона на предстоящий среднесрочный период;

- принцип обоснованности – планирование доходов бюджета на основе нормативных правовых актов и других документов, определяющих необходимость включения в проект бюджета тех или иных поступлений;

- принцип снижения зависимости расходов от нефтяных поступлений – уменьшение размера ненефтяного дефицита за счет целенаправленного развития ненефтяного сектора;

- принцип единого подхода к формированию расчетов прогнозных показателей по административно-территориальным единицам;

- принцип объективности - правильность определения прогнозов поступлений в бюджет по каждому виду налога, сборов и других обязательных платежей в целом по республике и в территориальном разрезе [2].

Для осуществления прогнозирования с наибольшей вероятностью совпадения планируемых и фактических данных необходимо получить картину динамики показателей объема того или иного вида налоговых поступлений в зависимости от складывающейся экономической ситуации, которая в свою очередь характеризуется динамикой макроэкономических показателей.

По итогам 8 месяцев текущего года рост доходов государственного бюджета Казахстана по сравнению с аналогичным периодом 2012г. составил 114,4%, или 281 млрд. тенге [3].

С учетом предполагаемых внешних условий развития экономики по базовому сценарию и прогнозируемых темпов развития отраслей экономики в 2014 – 2016 годах прогнозируется рост доходов государственного бюджета (без учета трансфертов) с 5416,6млрд. тенге в 2014 году до 7011,7 млрд. тенге в 2016 году [4].

Прогноз доходов государственного бюджета на 2014 – 2016 годы рассчитан на основе прогноза макроэкономических показателей на среднесрочный период с учетом положений Налогового и Таможенного кодексов и других нормативных правовых актов, влияния ТС и предполагает применение механизма зачисления и распределения сумм таможенных пошлин в ТС.

Таблица 1 - Прогноз доходов государственного бюджета (без учета трансфертов), млрд. тенге

Наименование	2014 год	2015 год	2016 год
Доходы (без учета трансфертов)	5 416,6	6 160,9	7 011,7
налоговые поступления	5 313,2	6 049,4	6 895,5
неналоговые поступления	72,6	75,0	78,4
доходы от операций с капиталом	30,8	36,5	37,8
Источник: Прогноз социально-экономического развития Республики Казахстан на 2014 – 2018 годы			

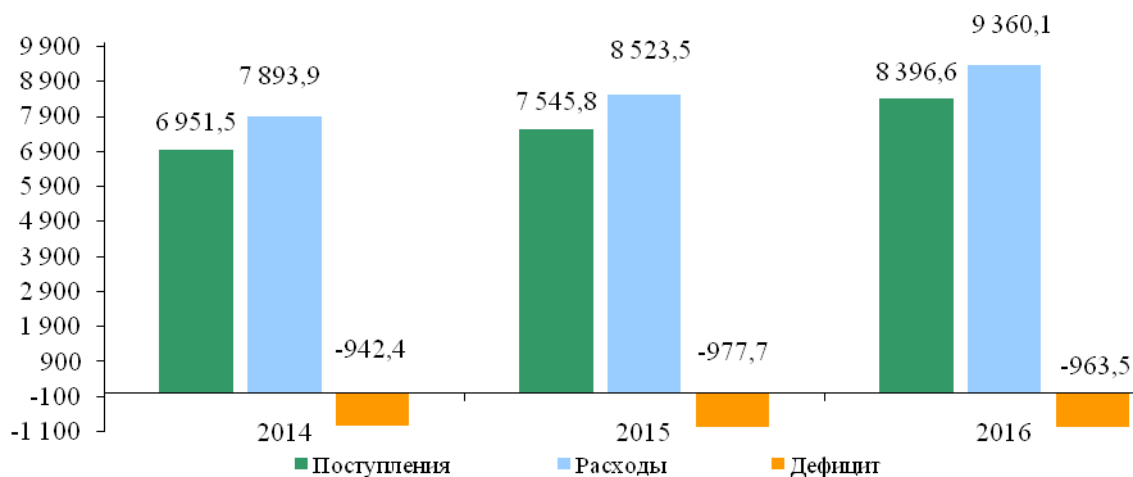
Рост доходов бюджета в основном будет обеспечиваться прогнозируемым увеличением налоговых поступлений, которые занимают порядка 98 % в доходах государственного бюджета. Увеличению налоговых поступлений будут способствовать прогнозируемый рост экономики, рост импорта товаров, увеличение производства в отраслях, в том числе с учетом ввода новых производств в рамках реализации инвестиционных проектов Карты индустриализации.

Примечание: Прогноз социально-экономического развития Республики Казахстан на 2014 – 2018 годы

Рисунок 1 – Прогноз поступлений в государственный бюджет, млрд. тенге

С учетом привлечения гарантированного трансферта из Национального фонда в размере 1380,0 млрд. тенге общий объем поступлений в государственный бюджет прогнозируется с ростом с 6951,5 млрд. тенге в 2014 году до 8396,6 млрд. тенге в 2016 году.

Примечание: Прогноз социально-экономического развития Республики Казахстан на 2014 – 2018 годы

Рисунок 2 – Прогноз показателей государственного бюджета, млрд.тенге

В соответствии с политикой по снижению дефицита бюджета планируется его сократить по отношению к прогнозируемому ВВП с 2,4 % в 2014 году до 1,9 % в 2016 году или с 942,4 млрд. тенге до 963,5 млрд. тенге в абсолютном выражении, соответственно. Исходя из анализа прогнозируемых поступлений и планируемого снижения дефицита предполагается увеличение расходов государственного бюджета с 7893,9 млрд. тенге в 2014 году до 9360,1 млрд. тенге в 2016 году (20,4-18,5 % от ВВП) [4].

Планируемое увеличение государственных расходов будет поддерживать необходимые для устойчивого роста экономики внутренний спрос и накопление основного капитала за счет государственных инвестиций и, при этом, не будет превышать темпов роста номинального ВВП, что обеспечивает выполнение условия принципа контрцикличности фискальной политики. Объем активов Национального фонда к 2015 году прогнозируется на уровне 110,0 млрд. долларов или 37,2 % к ВВП, что обеспечит досрочное увеличение активов Национального фонда до 90 млрд. долларов США или 30 % к ВВП. Пополнение Национального фонда будет способствовать повышению суверенного рейтинга страны. Это, в свою очередь, открывает доступ к привлечению внешних финансовых ресурсов по более привлекательным и льготным условиям для стимулирования инвестиций. При изменении ситуации в мировой и казахстанской экономиках будут предприниматься оперативные и гибкие меры по корректировке бюджетной политики, в том числе путем уточнения параметров бюджета.

В настоящее время наиболее актуальной является проблема сбалансированности бюджетов всех уровней. Возникновение как дефицита, так и профицита зависит не только от исполнения бюджета в течение финансового года, но и от качества планирования и прогнозирования при утверждении бюджетных показателей. В связи с этим существует необходимость создания информационно-аналитической системы анализа и прогнозирования поступлений доходов в региональный бюджет, обеспечивающей автоматизацию деятельности местных исполнительных органов области. Повышение точности прогноза бюджетных доходов с помощью современных информационных технологий является наиболее реальным способом управления сбалансированностью бюджета. Обеспечить комплексную информационно-аналитическую поддержку формирования решений прогноза и исполнения доходной части бюджета возможно с помощью систем поддержки принятия решений (СППР). В структуре СППР важнейшим компонентом является комплекс математических моделей доходов бюджета,

предназначенный для прогнозирования поступления налоговых и неналоговых доходов бюджетов различных уровней. При этом используются следующие методики:

-статистическое прогнозирование поступления налогов и сборов с применением формализованных статистических моделей;

-прогнозирование поступлений на основе выявления статистических взаимосвязей между поступлениями налогов и сборов и показателями социально-экономического развития;

-имитационное моделирование поступлений налогов и сборов.

Имитационная модель математически описывает зависимость поступления каждого вида налогов и сборов как функцию от перечня факторов. В число которых могут входить нормативы государственной налоговой и бюджетной политики; показатели социально-экономического развития; ключевые финансовые индикаторы и т.д. [2].

Разрабатываемая информационно-аналитическая система интегрирует возможности современных средств сбора, аналитической обработки и визуального предоставления информации. Современные системы поддержки принятия решений в области государственных финансов представляют собой интегрированные информационно-аналитические технологии.

В состав информационно-аналитической системы мониторинг доходов бюджета входят:

- подсистема ведения данных на основе единой бюджетной классификации;

- подсистемы анализа многомерных данных с целью определения полноты поступлений налоговых и неналоговых доходов в бюджет области;

- подсистема прогнозирования доходов на основе регрессионных моделей;

- подсистема генерации отчетов, необходимых для поддержки принятия решения в планировании доходов бюджета [2].

В заключение хотим отметить, что доходы государственного бюджета составляют львиную долю от суммарных поступлений в бюджет в периоды относительно устойчивого экономического развития. Совокупность доходов, включаемых в бюджет, формы и методы их мобилизации составляют систему поступлений в государственный бюджет. Такие поступления представляют собой, согласно Бюджетному кодексу обязательные платежи, зачисляемые в бюджет в определенных размерах и в установленные сроки.

Литература

1.Мельников В.Д. «Финансы», Учебник. Алматы 2009 с.335

2.Омирбаев С.М., Интыкбаева С.Ж., Адамбекова А.А., Парманова Р.С. «Государственный бюджет», Учебник. Алматы 2011 с. 359

3. <http://newskaz.ru/economy/20131031/5731240.html>

4.Прогноз социально-экономического развития Республики Казахстан на 2014 – 2018 годы Министерство Финансов Республики Казахстан / www.minplan.kz

МОДЕРНИЗАЦИЯ ПЕНСИОННОЙ СИСТЕМЫ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Пенсионная система является частью системы социального обеспечения населения Казахстана и тесно связана с функционированием экономики в целом, ситуацией на рынке труда, трудовым и налоговым законодательствами. С введением с 1 января 1998 года накопительной пенсионной системы в Казахстане действует смешанная пенсионная система. С этого времени состоявшиеся до начала 1998 года пенсионеры остались участниками государственной распределительной или солидарной пенсионной системы, другая часть – пенсионеры, имеющие по состоянию на начало 1998 года трудовой стаж (требуемый и/или неполный), стали участниками и той, и другой системы одновременно, третья группа пенсионеров, чей трудовой стаж берет свое начало с 1998 года, стала участниками накопительной пенсионной системы [1, с.141].

15-летний период существования новой пенсионной системы позволяет провести анализ и оценить её эффективность. В соответствии с рекомендациями международных социальных институтов и мировой практикой в оценке используются следующие критерии эффективности функционирования моделей пенсионного обеспечения:

1. Уровень пенсионного обеспечения и адекватность размеров пенсий. (Уровень пенсионного обеспечения оценивается в сравнении с прожиточным минимумом, либо с позиций обеспечения достойного качества жизни, либо в сравнении со средними доходами населения в стране).

Адекватность пенсионного обеспечения включает, с одной стороны, достаточность пенсий для решения проблем бедности среди нетрудоспособного населения, а с другой стороны - обеспечение социально приемлемых пропорций между доходами, получаемыми в период трудовой деятельности и после ее завершения. Последнее измеряется коэффициентом замещения пенсией утраченного заработка. (Международная организация труда (МОТ) в качестве целевой величины пенсий по старости рекомендует 40% от утраченного заработка);

2. Охват работающего населения пенсионными системами (пенсионным страхованием);

3. Объем и удельный вес финансовых ресурсов пенсионной системы по отношению к ВВП (расходы на выплату пенсий в странах ОЭСР составляют 10-12% ВВП; в России немногим более - 8%, в Казахстане в последние три года - 2,7%);

4. Посильность бремени финансирования (в сопоставлении с налоговой нагрузкой);

5. Финансовая устойчивость в средне - и долгосрочной перспективе. Она предполагает способность пенсионной системы выполнять свои обязательства в перспективе без привлечения дополнительных ресурсов, а также наличие механизмов, предотвращающих появление и наращивание пенсионного дефицита;

6. Устойчивость к шокам или способность системы адаптироваться к неожиданным изменениям экономических, демографических и политических условий [2].

При этом следует иметь в виду, что эффективность моделей пенсионного обеспечения зависит не только от внутренних условий функционирования пенсионной системы, но и от внешних, макроэкономических условий - устойчивого роста экономики, состояния финансовых и страховых институтов, демографической ситуации, состояния рынка труда, доходов населения, а также от степени системной взаимосвязи и внутренних условий. Опыт и практика мирового развития пенсионного обеспечения дают основания для исследования проблем и путей их развития в условиях проводимых реформ, осуществляемых в Казахстане.

В мировой практике выделяются три модели пенсионного обеспечения - государственная, смешанная (государственно-частная) и частная (негосударственная) модели, которые различаются между собой главным образом объемом перераспределяемых пенсионных ресурсов и источниками финансирования пенсионных программ.

Государственная модель покоится на общей и обязательной пенсионной системе, когда размер пенсии пропорционален размеру заработной платы. В этой модели возможно сочетание со слаборазвитой, фрагментарной и добровольной частной системой, охватывающей очень маленькую часть населения. Лишь небольшое число стран руководствуются этой моделью – Бельгия, Люксембург, Португалия и Испания. Все они испытывают бремя этой системы. В Люксембурге макроэкономическая ситуация более устойчива, а соответствующие показатели ниже, в Португалии государственная система не столь щедра, как в Испании, а в Бельгии выше соотношение между численностью тех, кто осуществляет взносы в систему социального страхования, и пенсионерами. Трудности особенно серьезны для Бельгии, где размер государственного долга и сумм обязательств, взятых государством по пенсионной системе, в 3,3 раза превышают размер ВВП. Государственно-частная модель почти в равной пропорции опирается на доходы государственного и частного секторов. Эту модель приняли многие страны (Германия, Греция, Италия, Голландия, Ирландия, Великобритания и США), но почти все они по мере нарастания демографического давления постепенно увеличивают зависимость от частных пенсий [2].

Частная модель – накопительная система, которая охватывает всех, работающих по найму, построенная на принципе индивидуального финансирования пенсии каждым работником за счет выплаты определенного процента от заработной платы и инвестиционной прибыли. При этом личные пенсионные счета работников являются их собственностью. Таким образом, частная модель может включать в себя выплаты частного сектора самым нуждающимся пенсионерам, но она практически полностью подчинена обязательной частной системе с комплексной системой норм, при этом размер пенсии зависит от уровня доходов. Пионером негосударственной (частной) пенсионной системы является Чили. Эта модель обычно называется “чилийской системой”.

Сегодня многие страны мира модернизируют систему пенсионного обеспечения, стремясь адаптировать ее к глобальной тенденции старения населения и растущей демографической нагрузке на работающих граждан. В Казахстане следует проводить совершенствование пенсионной системы с учетом сохранения многокомпонентной системы. Лица с низкими доходами составляют почти 60% численности всех пенсионеров. В этой связи, проводимая пенсионная реформа должна создать условия для перераспределения финансов пенсионной системы для будущих пенсионеров. В целях эффективного решения поставленных задач основными принципами дальнейшей модернизации пенсионной системы должны стать:

- 1) последовательность принимаемых мер, направленных на модернизацию пенсионной системы;
- 2) усиление ответственности за пенсионное обеспечение между государством, работодателем и работником;
- 3) обеспечение гражданам адекватных размеров пенсионных выплат посредством их личного участия в пенсионной системе;
- 4) обеспечение сохранности пенсионных активов граждан;
- 5) эффективность инвестирования пенсионных активов, основанная на государственно-частном партнерстве.

Основной целью является: повышение уровня пенсионного обеспечения и обеспечение адекватности пенсионных выплат ранее получаемым доходам и растущему уровню жизни в стране; обеспечение финансовой устойчивости системы пенсионного обеспечения.

Для достижения указанных целей предусматривается решение следующих задач:

- 1) комплексное осуществление как в части взаимосвязи проведения преобразований на каждом из уровней системы пенсионного обеспечения, так и во взаимосвязи и гармонизации с макроэкономической средой;
- 2) параметрический характер совершенствования с сохранением основ многоуровневой модели пенсионной системы;
- 3) повышение эффективности использования ресурсов пенсионной системы;
- 4) прозрачность модернизации пенсионной системы, информирование граждан по вопросам, возникающим в ходе ее осуществления [3].

Этапы реализации данных мер: на первом этапе (2014-2020 год) – формирование основ совершенствования многоуровневой модели пенсионного обеспечения; на втором этапе (2020-2030 годы) планируется реализация мер по улучшению основных показателей пенсионной системы (Таблица 1) [3].

Таблица 1 - Периоды реализации

Этап реализации:	Цель реформы:	Задачи:
2014-2020 год	формирование основ совершенствования многоуровневой модели пенсионного обеспечения	<ol style="list-style-type: none"> 1) заложить правовые основы и обеспечить реализацию первоочередных мер модернизации пенсионной системы; 2) введение 5% обязательных профессиональных пенсионных взносов (ОППВ), с их доведением к 2020 году до 10% путем ежегодного увеличения на 1%, начиная с 2016 года; 3) введение субсидирования ОПВ работающих женщин, находящихся в отпусках по уходу за ребенком до года; 4) изменение порядка назначения и определения размера базовой пенсии; 5) введение обязательных 5% взносов для работающего населения за счет средств работодателя; 6) расширение участия граждан в НПС и осуществление ими регулярных пенсионных отчислений.
2020-2030 годы	планируется реализация мер по улучшению основных показателей пенсионной системы	<ol style="list-style-type: none"> 1) расширение солидарной ответственности за пенсионное обеспечение между государством, работодателем и работником; 2) расширение емкости фондового рынка и увеличение инструментов инвестирования; 3) рост инвестиционной доходности пенсионных активов; 4) повышение эффективности деятельности институтов пенсионной системы
Примечание: составлено автором		

В результате вышеуказанных направлений будут ожидать следующие результаты:

- 1) повышение адекватности пенсионных выплат и коэффициента замещения пенсий для всех основных категорий пенсионеров; преодоление системного отставания темпов роста пенсий от темпов роста заработной платы;

2) устранение имеющихся в пенсионном обеспечении перекосов и диспропорций;
3) повышение доступности и качества пенсионных услуг для всего населения Казахстана;

4) обеспечение сохранности пенсионных накоплений и дальнейшее совершенствование механизмов защиты прав вкладчиков и получателей, системы пенсионных выплат и переводов;

5) расширение участия в пенсионных накоплениях на обязательном уровне [3].

Необходимым условием успешных преобразований в накопительной пенсионной системе могут быть лишь комплексные решения.

В заключение хотим отметить, что модернизация системы пенсионного обеспечения будет осуществлена для обеспечения адекватности пенсионных выплат ранее получаемым доходам и растущему уровню жизни в стране, а также финансовой устойчивости системы пенсионного обеспечения.

Основные преимущества предлагаемых изменений:

- с точки зрения выгоды граждан от введения новой распределительной компоненты (вторая модель) – обеспечивается более высокий уровень коэффициента замещения, снижение количества пенсионеров, получающих минимальные размеры пенсии;

- с точки зрения нагрузки на работодателя – 5% ОПВ будет являться дополнительной нагрузкой на работодателя, но при сравнении с другими странами, общая нагрузка на работодателя невелика;

- с точки зрения государства – создается более справедливая и финансово-устойчивая пенсионная система.

Преимущества новой распределительной (условно-накопительной) системы могут быть реализованы лишь в благоприятной макроэкономической среде (устойчивый рост ВВП, повышение уровня оплаты труда, развитие фондового рынка). Достижимое на этой основе расширение источников пенсионного обеспечения на обязательном уровне за счет прямого участия работодателей, при сохранении базовой и добровольной компонентов усилит финансовую устойчивость пенсионной системы и позволит обеспечить соответствие уровня пенсионного обеспечения международным стандартам.

Литература

1. «Финансы социального обеспечения: учебное пособие. Под. Ред.проф. С.М. Омирбаева. Сост.: Р.Д. Акашев, А.М. Курманов, С.К. Кудайбергенова. Астана: издательство «Сарыарка», 2012. С.404

2. Оценка пенсионного законодательства РК и определение перспектив развития пенсионной системы, Алматы 2009

3. Концепция социального развития Республики Казахстан до 2030 года «Достойная жизнь для каждого казахстанца», Астана, 2013 www.enbek.kz

Ж. А. Каусылова
г. Астана

НАПРАВЛЕНИЯ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ МЕХАНИЗМА ГОСУДАРСТВЕННОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ИНВЕСТИЦИОННОЙ ДЕТЕЛЬНОСТИ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Одним из важнейших средств целенаправленной деятельности государства в социально-экономическом развитии является инвестиционная политика. Она составляет сердцевину всей политической сферы государства, так как является основой всей

государственно-политической деятельности, в том числе социальной, финансово-экономической и др.

Инвестиционная политика государства должна быть тесно связана с обеспечением институциональной среды инвестиционного процесса. Государство в обеспечении институциональной среды инвестиционного процесса в экономике должно выполнять три основные функции (рисунок 1): стратегическое участие в инвестиционном процессе, гарантирование институциональной среды и коррекция инвестиционного процесса.

Рекомендуемая группировка основных функций государства по регулированию инвестиционных процессов позволит осуществить стимулирующее воздействие на инвестиционную деятельность посредством: спецификации и защиты прав собственности; обеспечения участников инвестиционного рынка всей полнотой информации; разработки универсальных стандартов и мер регулирования инвестиций; обеспечения равного доступа рыночных агентов на инвестиционный рынок; обеспечения общества коллективными благами и др.

Экономика Казахстана и его отдельных регионов нуждается в разработке концепции и основных направлений эффективного государственного регулирования развития институциональной среды инвестиционного процесса.

Примечание- рисунок разработан автором.

Рисунок 1 – Функции государства по обеспечению институциональной среды инвестиционного процесса

Поэтому, на наш взгляд, эффективная инвестиционная политика, обеспечивающая институциональную среду и проводимая в экономической деятельности, должна состоять из следующих взаимосвязанных этапов (рисунок 2).

Также в проведении инвестиционной политики должен быть сделан акцент на направление инвестиций в регионы. По нашему мнению, это повысит использование экономических, природных, демографических и этнических особенностей каждого региона, поскольку в этом случае может быть выбрана эффективная техническая и транспортная инфраструктура для развития бизнеса: квалифицированная рабочая сила, наличие транспортных коммуникаций, банки и финансовые организации, быстрые процедуры утверждения.

По нашему мнению, необходимо превратить регионы РК в технологические центры с мультипликативным эффектом на окружающие районы. Последнее будет способствовать становлению единого национального рынка. На деле это означает усиление региональной специализации. Но здесь важно, чтобы специализация регионов происходила как за счет усилий местных властей, так и за счет привлечения инвестиций на модернизацию предприятий и новое строительство на частной основе.

Примечание- рисунок разработан автором.

Рисунок 2 – Основные этапы инвестиционной политики в экономической деятельности

Поэтому добиться эффективности государственного регулирования региональных инвестиционных процессов, возможно, соблюдая ряд принципов (рисунок 3).

1. Формирование целостности регионального инвестопроводящего механизма. Целью его создания должны стать необходимость привлечения потенциальных инвесторов и способность использования эффективных современных форм реализации региональных инвестиционных проектов.

2. Опережающее развитие инфраструктуры инвестиционного процесса. Одним из первоочередных мероприятий является создание единой региональной системы институтов инвестопроводящей сети. В состав этой системы необходимо внедрить региональные банковские учреждения, компании, научные институты, способные влиять на инвестиционный процесс в регионе, каждый со своей стороны.

3. Создание системы регионального инвестиционного мониторинга. Развитие инвестиционного процесса сдерживает отсутствие информации о перспективных инвестиционных проектах и об инвесторах. Поэтому целью создания региональной системы инвестиционного мониторинга является проведение непрерывного наблюдения за фактическим положением дел в инвестиционной среде региона и анализа происходящих в ней изменений.

Примечание- рисунок разработан автором.

Рисунок 3 – Основные рекомендуемые принципы государственного регулирования региональных инвестиционных процессов

4. Формирование единого бюджета развития в составе регионального бюджета. Речь идет о постепенном формировании особого института, первым шагом здесь выступает создание единой финансово-информационной базы.

Бюджет развития должен использоваться для кредитования, инвестирования и гарантированного обеспечения проектов на условиях и в порядке установленном региональными органами управления. Использование денежных средств бюджета развития на финансирование инвестиционных проектов должно осуществляться на конкурсной основе на условиях возвратности, платности и срочности.

5. Создание условий для формирования особой экономической зоны. Создание особых экономических зон должно обеспечить дополнительное привлечение как иностранных, так и отечественных инвестиций в обрабатывающие сектора экономики,

стимулирование развития регионов, содействие в решении проблем экономического развития регионов, содействие переводу экономики регионов республики на инновационный путь развития, создание новых высококвалифицированных рабочих мест в регионах.

При этом региональный аспект должен сочетаться с отраслевой направленностью инвестиций, которые призваны обеспечивать рост выпуска продукции на основе интенсификации производства, вследствие притока передовых зарубежных технологий, ноу-хау, новых методов управления. Так, например, увеличение объемов производства в нефтегазовой промышленности должно происходить, с одной стороны, за счет увеличения глубины добычи, а с другой стороны, с помощью глубокой переработки ее продукции. В нефтехимической и химической промышленности - за счет повышения выпуска прогрессивных видов изделий на основе биотехнологии, в машиностроении - на основе увеличения выпуска импортозамещающей продукции.

На наш взгляд, чтобы обеспечить устойчивый рост в экономической деятельности Казахстана и в дальнейшей перспективе, а также улучшить ее качественные параметры, нужно применять новые подходы в инвестиционной политике на всех уровнях. Оживление в экономической деятельности страны уже само по себе дает надежду на будущее, которое является основной составляющей инвестиционного климата. Государство должно воздействовать на его улучшение принятием на себя части рисков, а также активизации в реализации институциональных реформ.

По нашему мнению, приоритетными направлениями улучшения инвестиционного климата являются: снижение инфляции всеми известными в мировой практике мерами за исключением невыплат трудящимся зарплаты; мобилизация свободных средств предприятий и населения на инвестиционные нужды путем повышения процентных ставок по депозитам и вкладам; совершенствование информационной инфраструктуры и включение отечественных информационных систем в мировые; формирование региональной инвестиционной политики в стране: улучшение банковского обслуживания, страховых компаний, фондового рынка и др. до мировых стандартов; улучшение условий лицензирования и уплаты налогов; совершенствование мер по снижению коррупции; законодательно должно определить понятие «рейдерство» и меры его пресечения; развитие транспортно-логистической инфраструктуры; подготовка высококвалифицированных технических кадров в соответствии с требованиями международных стандартов.

В области регулирования иностранных инвестиций государство должно решать проблему проникновения иностранного капитала в те отрасли, которые представляют национальную безопасность. С другой стороны, приток иностранного капитала необходим для развития промышленности и обеспечения условий экономического роста. Отчасти превалирующий объем прямых иностранных инвестиций служит тревожным сигналом, поскольку указывает на то, что национальная экономика не обладает конкурентоспособным сектором, ее предприятия не могут защитить свои позиции на рынке против иностранных фирм. Здесь важна регулирующая роль государства, которая через систему протекционистских мер предоставляет равные условия отечественным и иностранным инвесторам.

Поэтому, на наш взгляд, тут необходимо ориентироваться на инвестирование за счет внутренних накоплений страны и селективное за счет иностранных инвестиций. Тем более что экономика республики подошла к уровню развития, когда внутренний инвестиционный потенциал может на равных конкурировать с внешним капиталом. С учетом этого для совершенствования инвестиционной политики в области привлечения инвестиций нами предлагается следующее:

- 1) минимизировать барьеры и преграды, которые препятствуют формированию благоприятного инвестиционного климата в стране и сдерживают поток иностранных инвестиций. Основными барьерами на пути инвесторов являются бюрократизм,

налоговый режим, несовершенное законодательство и слаборазвитая инфраструктура страны;

2) необходимо создать условия для привлечения международных компаний с производством высокотехнологичного продукта. Именно эти компании в условиях развитых стран составляют индивидуальный стержень, который обеспечивает прирост благосостояния индустриального общества, а также определяет статику и динамику экономических процессов;

3) иностранные инвестиции не должны вести к экологическим бедствиям в регионах. Для этого важно проработать грамотную правовую основу регулирования экологических последствий деятельности зарубежных компаний.

Инвестиционная политика является важнейшим элементом экономической стратегии страны и определяется ее целями и задачами. Инвестиционная политика должна максимально содействовать развитию рыночных отношений в стране, структурной перестройке производства, а также существенно повысить инвестиционную активность как государственных, так и частных отечественных и иностранных инвесторов.

Литература

1. Совершенствование формирования инвестиционной политики РК в условиях рыночных отношений // Материалы международной научно-практической конференции «Национальные экономические системы в Центрально-Азиатском союзе: возможности и перспективы интеграции». - Туркестан, 2005. - С.400-405.

2. Иностранное инвестирование, как прогрессивная форма международной экономической интеграции стран // Материалы научно-практической конференции «Социально-экономическое и общественно-политическое развитие ЮКО». - Шымкент, 2005. – С.68-71.

3. Развитие рыночной инфраструктуры для привлечения инвестиций в ЮКО // Материалы Второго Туркестанского интеграционного форума стран Центральной Азии «Модернизация межгосударственных интеграционных связей Центрально-Азиатских стран». - Туркестан, 2006. – С.224-227 (в соавторстве).

4. Пути совершенствования механизмов государственного регулирования инвестиций в Республике Казахстан // Исследования, результаты. – 2008. - №2. – С. 307-312.

5. Концепция развития финансового сектора Республики Казахстан в посткризисный период (утверждена Указом Президента Республики Казахстан от 01.02.10 № 923) // Официальный сайт Президента РК www.akorda.kz

6. Закон РК «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам регулирования банковской деятельности и финансовых организаций в части минимизации рисков Астана, 28.12.11 № 524-IV ЗРК// ИС Параграф, www.zakon.kz

7. Сайт АО «Центр развития торговой политики» <http://www.trade.gov.kz>

8. Сайт Министерства индустрии и новых технологий Республики Казахстан www.mint.gov.kz

9. Программа форсированного индустриально-инновационного развития. Принята правительством РК 23.02.10 // Официальный сайт Правительства Республики Казахстан <http://ru.government.kz/documents/govprog>

10. Постановление Правительства Республики Казахстан от 14.04.10 №303 О Карте индустриализации Казахстана на 2010-2014 годы // Официальный сайт Правительства Республики Казахстан <http://ru.government.kz/documents/govprog>

РЕАКЦИЯ НА МИРОВОЙ ФИНАНСОВЫЙ КРИЗИС И СТРАТЕГИЧЕСКИЕ РИСКИ В НАЦИОНАЛЬНЫХ ЭКОНОМИКАХ

Глобальный финансово-экономический кризис, его причины и последствия представляют важнейшую нерешенную проблему мирового и регионального развития.

Если периодические кризисы перепроизводства как закономерности всякой капиталистической экономики обосновал еще К. Маркс, то современный кризис имеет характер системного явления, что отличает его от Великой депрессии 1929 г. и других кризисов. Современный кризис начался с краха банковской системы, связанного с пороками финансовой глобализации как основной и наиболее противоречивой составляющей глобализационного процесса, практически превратившей весь мир в огромное казино, где деньги делают деньги, свободно перемещающиеся по всему миру в поисках быстрого и максимально выгодного приложения за счет преимущественно спекулятивных операций с финансовыми инструментами и их производными (деривативы), которыми массово занимаются инвестиционные институты (прежде всего, хедж-фонды). Именно крупнейшие инвестиционные банки, завязанные в широкомасштабных высокорискованных ипотечных операциях, кредиты по которым послужили основой распространения ими по всему миру производных ценных бумаг, после крушения ипотечной пирамиды в США, породили глобальный банковский кризис. В свою очередь, он вызвал массовые банкротства, сокращение кредитования производства и торговли, рост безработицы, повсеместное падение спроса, обеспечивающего функционирование экономики [1, с.15].

Таким образом, сегодня еще трудно говорить о более или менее ясном осмыслении экономической наукой кризиса. И все же некоторую реакцию на кризис со стороны и практиков, и теоретиков уже можно заметить. Так, большинство развитых стран приняли или принимают государственные программы выхода из кризиса, включая процессы национализации собственности, беспрецедентной государственной поддержки финансового и реального секторов экономики, снижение налогового бремени, создание новых рабочих мест, не обращая внимания на трех-четырёхкратное увеличение принятой трехпроцентной нормы дефицитов своих бюджетов.

Наряду с критикой прежней государственной политики, высказывается гипотеза и о том, что экономика в большей степени столкнулась с «ошибками рынка», нежели с «ошибками государства». В сложившейся ситуации не все обычные инструменты работают в предсказуемом режиме: снижение ставки рефинансирования не приводит к росту активности, накачка ликвидности не обеспечивает стабилизации фондового рынка, деривативы как инструменты снижения риска этот риск увеличивают.

На наш взгляд, в этом две фундаментальные причины. Во-первых, все большую роль начинает играть противоречие, порожденное объективной тенденцией укрупнения корпораций, где интересы топ-менеджеров не полностью совпадают с интересами собственников. Во-вторых, в среде возрастающих «менеджерских рисков» институт банковского кредитования начинает «работать» как генератор перепроизводства. Облегченный доступ к финансовым ресурсам (стремясь к большей доходности, менеджеры готовы принимать решения о более рискованных кредитах) приводит к формированию фиктивного спроса, стимулируя избыточное предложение и генерируя не обеспеченное доходами равновесие – равновесие «в долг». Границу разумного долга определить невозможно. На наш взгляд, это новый вид «ошибок рынка», требующий и иного вида государственного вмешательства. Просто накачкой ликвидности «ошибку рынка», связанную с перепроизводством, устранить, видимо, нельзя [2, с.240–242].

Очевидно, современный кризис показал, что мир в целом оказался в состоянии экономического дисбаланса между развитыми и всеми другими странами, а также в условиях отсутствия оптимальной структуры глобального управления. Основное противоречие, или «дилемма глобального управления», заключается в том, что мировая экономика – объект глобальный, а экономическая политика формируется в рамках национального государства. И в этой ситуации приоритет всегда отдавался национально–государственным интересам. В докризисный период глобальные интересы практически слились с национальными интересами ведущего субъекта мировой экономики, а именно США. Что, в конечном счете, стало одной из главных причин кризиса глобального управления, который выразился в невозможности главного субъекта управления предотвратить глобальный экономический кризис, предсказать его появление и последствия, а также принять адекватные масштабам меры по его преодолению. Особенностью современного этапа глобализации становится смена субъектов управления, что обусловлено объективными экономическими причинами, связанными с появлением новых потенциальных центров экономического развития и новых глобальных игроков [3, с.7].

Итак, по результатам проведенного исследования динамики мировой экономики можно сделать ряд следующих выводов:

1. В 2000–е гг. оформилась новая тенденция в развитии мировой экономики, связанная с фактором бурного роста крупных развивающихся стран. Эта тенденция означает, что посткризисное развитие также будет проходить под знаком «китайского фактора», во–первых, и должно вернуться на докризисный уровень роста порядка 4% в год – во–вторых;

2. Рост ВВП США перестал быть определяющим фактором для мировой экономики после 2005 г., а США перестали быть главным фактором детерминирования глобальной макроэкономической динамики на фоне растущего влияния ЕС и стран БРИК;

3. Пример ряда европейских и азиатских экономик показывает, что в настоящее время очень высокую роль в распространении кризисных явлений играют международные потоки капитала и, в частности, портфельные инвестиционные ресурсы;

4. В условиях сильной зависимости национальных экономик от экспорта все возрастающую роль играет валютная политика и курсообразование. Как показывает пример Японии, пережившей беспрецедентное для мирного времени падение ВВП, курсу национальной валюты должно уделяться большое внимание в контексте антикризисного регулирования, а сам валютный курс должен контролироваться на национальном уровне;

5. Исходя из докризисных темпов роста экономик БРИК, можно предполагать, что после завершения кризиса эти страны вновь выйдут на траекторию роста высокими темпами, наблюдавшимися в 2000–е гг. и их значение в мировой экономике будет по–прежнему возрастать с соответствующим снижением роли традиционных полюсов экономической силы – США и Японии;

6. Макроэкономическая динамика крупных и средних стран, не входящих в устойчивые экономические блоки и пытающихся проводить самостоятельную политику, показывает, что эти попытки не приносят результатов, так как современная ситуация в глобальной экономике влияет на экономику «неприсоединившихся» стран точно так же, как и на все другие экономики мира. В свою очередь, ситуация в глобальной экономике определяется крупнейшими государствами и региональными объединениями, что обуславливает необходимость мониторинга, анализа и прогнозирования состояния их экономик в процессе выстраивания национальной экономической политики [4, с.226].

Таким образом, мировое сообщество не может сегодня назвать дату и причину наступления очередного кризиса в мировой экономике. В этом – выражение ее сложности. В мировой экономике проблемы и противоречия накапливаются постепенно, но их критический уровень заранее не известен. Всякий раз кризис наступает при новом сочетании обстоятельств. Все вышесказанное подводит к выводу: реакция на кризис

мирового сообщества пока не адекватна масштабу проблем, стоящих перед мировой экономикой.

Литература

1. Вардомский Л.Б. Глобальный финансово-экономический кризис и его воздействие на евразийское и постсоветское пространство //Национальные особенности проявления мирового финансового кризиса в постсоветских странах. – М.: ИЭ РАН, 2010.–330с.
2. Рубинштейн А.Я. Некоторые теоретические соображения о природе нынешнего кризиса //Журнал Новой экономической ассоциации, 2009, № 1–2.
3. Мухамеджанова Д. Кризис глобального управления и экономическая политика: актуальные перемены //КАЗАХСТАН В ГЛОБАЛЬНЫХ ПРОЦЕССАХ, 2009 г., № 1.
4. Додонов В.Ю. Мировой кризис и тенденции экономического развития Казахстана: монография. – Алматы: КИСИ при Президенте РК, 2011.–380с.

А. К. Саурукова
г. Алматы

КРИТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ КОНЦЕПЦИЙ СТРАТЕГИЧЕСКОГО МЕНЕДЖМЕНТА ПРИМЕНИТЕЛЬНО К СПЕЦИФИКЕ МАЛОГО БИЗНЕСА

Понятие «стратегическое управление» было введено в научный оборот в 70-х гг. XX века для обозначения различий между управлением текущими производственными процессами и управлением на высшем уровне, в центре внимания которого должно быть внешнее окружение объекта управления. [4,с.45]. По определению И. Ансоффа, стратегическое управление представляет собой систематический подход к управлению стратегическими переменными, включающий: позиционирование компании посредством планирования ее стратегии и возможностей; стратегическое реагирование в режиме реального времени посредством управления проблемами; систематическое преодоление сопротивления в процессе реализации стратегии [5]. Очевидно, что центральное понятие стратегического управления (менеджмента) – это стратегия.

К настоящему времени предложено множество различных подходов к определению стратегии, которые можно условно разделить по двум направлениям - по итогам стратегии и по процессам, посредством которых они разрабатываются - на четыре группы: классический, эволюционный, процессный и системный. [6]

Классический и эволюционный подходы к стратегии рассматривают максимизацию прибыли как естественный итог разработки и осуществления стратегии, в то время как системный и процессный подходы носят плюралистический характер, предвидя наравне с прибылью и другие возможные результаты стратегии [7,с.68].

Один из основоположников теории стратегического менеджмента М.Портер предположил, что «превзойти другие фирмы можно с помощью трех типовых стратегий: минимизации издержек, дифференциации продуктов и концентрации на конкретных покупателях, продуктах, рынках»[8,с.187]. Это было развитием матрицы «товары-рынки». И. Ансоффа полагал, что выбор стратегии зависит от степени насыщенности рынка и возможности предприятия диверсифицировать свою деятельность [9,с.56]. Т.е. изначально базовых стратегий было всего две (по И. Ансоффу) или три (по М. Портеру).

Впоследствии каждая из попыток усовершенствовать этот подход, представив деятельность организации, как совокупность нескольких независимых бизнес-областей и, соответственно, нескольких стратегий - приводила к увеличению их числа: 4 ячейки-стратегии в матрице BCG, 9 в матрице GE/McKinsey, 20 в матрице ADL. К настоящему

времени предложено множество самых разных вариантов перечней и типологий базовых стратегий. Современные авторы стратегию фирмы предлагают выбирать исключительно «на основе анализа эталонных стратегий» [10]. «Эталонные (базовые) стратегии бизнеса - наиболее распространенные, выверенные практикой и широко освещенные в литературе стратегии.» [11,с.102].

По мнению многих авторов, у организации должно быть одновременно несколько стратегий разного уровня: общая стратегическая линия развития предприятия определяется стратегиями высшего уровня, а в первичных стратегиях уточняются конкретные области поиска ее конкурентных преимуществ на оперативном уровне. «Как экономическая категория, конкурентная стратегия в качестве основных составляющих включает - базовую (общую, комплексную, корпоративную) стратегию, которая служит основой любого стратегического плана и функциональные стратегии, конкретизирующие базовую стратегию в соответствии с основными направлениями деятельности предприятия». [9] Так, например, в работе Ф.Аналоуи и А. Карамии «Стратегический менеджмент малых и средних предприятий» представлена довольно сложная структура, включающая «родовые» и «корпоративные» наборы базовых стратегий «Чтобы понять, каким образом можно достичь конкурентного преимущества и как определить относительное положение фирмы в отрасли, было разработано понятие родовых стратегий. В этой концепции объединяются несколько категорий стратегии: стратегия лидерства по издержкам, стратегия дифференциации и сфокусированная стратегия. Корпоративная стратегия для МСП может подразделяться на три основные группы стратегий: специализация и диверсификация, интернационализация, вертикальная интеграция /субподряд». [10,с.192-194]

Многие западные исследователи пришли к выводу о крайне слабой связи между использованием методов стратегического менеджмента в малых предприятиях и финансовыми результатами их деятельности. (Обзор нескольких десятков исследований по этому вопросу приводят Ф.Аналоуи и А. Карамии [10, с.112-126]). Авторы критически относятся к применимости и ценности стратегического менеджмента на малых предприятиях (Bhide, 1994), утверждая, что малые предприятия обычно не используют стратегический менеджмент (Gable и Topol, 1987). Среди специалистов распространено мнение, что процедуры стратегического менеджмента совершенно неуместны для малых предприятий, не имеющих ни управленческих, ни финансовых ресурсов, которые можно было бы посвятить тщательно продуманным методикам стратегического менеджмента (Cragg и King, 1988; Shrader et al, 1989; Watts и Ormsby, 1990). В ряде исследований был сделан вывод о крайне незначительной взаимосвязи стратегического планирования и деятельности малых предприятий или вообще ее отсутствии (Unni, 1981; Robinson et al, 1984; Orpen, 1985; Robinson et al, 1986; Gable и Topol, 1987; Cragg и King, 1988; Shrader et al, 1989; Watts и Ormsby, 1990). Утверждалось, что стратегическое планирование утрачивает свое значение в динамичной среде деятельности, где ключевыми условиями выживания являются внедрение инноваций, гибкость и умение быстро реагировать на моментально возникающие и так же быстро исчезающие возможности (Mintzberg и Quinn, 1998).

Другие исследователи рассматривают стратегический менеджмент в малом бизнесе как необходимость, однако, признавая при этом, что разработка и реализация бизнес-стратегий в условиях малых фирм отличны от аналогичных процессов в крупных компаниях. Так, по мнению Hanlon и Scott (1995), в развитии стратегий для малых предприятий наиболее перспективна модель рационального планирования. По мнению этих авторов, разработка стратегии предприятия малого бизнеса включает три основных элемента: первый — разработка стратегического видения и миссии бизнеса предприятия малого бизнеса, второй — разработка организационных стратегических целей, и третий — разработка бизнес-стратегий [11,с.192-194].

На первом этапе формулирования и разработки стратегии разрабатывается стратегическое видение и миссия. На втором этапе разработки стратегии для малых предприятий определяют цели. Третий этап — собственно разработка стратегии, он связан с определением того, каким образом фирма может лучше всего вписаться в деловую окружающую среду, с определением возможностей фирмы, а также потребностей отрасли.

По мнению Ф.Аналоуи и А. Карами система стратегического менеджмента обеспечивает предприятию малого бизнеса множество преимуществ [11,с.60-61].] В этих условиях технология построения стратегии предприятия представляется весьма сложным алгоритмом. Согласно этому алгоритму построение и последующая реализация стратегии осуществляются последовательным выполнением 14 этапов. Для анализа и обработки информации при разработке стратегии розничного торгового предприятия даже предлагается использовать нейросетевые информационные технологии. [12,с.64-76]

По его мнению, приступая к разработке конкурентной стратегии своего бизнеса, современный предприниматель должен исходить из того, что

1) каждая стратегия обязательно в чем-то уникальна - сколько существует организаций, столько стратегий;

3) разработка стратегии осуществляется «здесь и сейчас»: внешняя среда организации стремительно изменяется, «вчера» и «завтра» наилучшими для организации были и будут другие стратегии;

4) поэтому в принципе невозможно составить исчерпывающий перечень эталонных стратегий на все случаи жизни.

Таким образом, вопреки рекомендациям большинства учебных пособий по стратегическому менеджменту, при разработке стратегии для своей компании современному предпринимателю совершенно не обязательно ограничивать свой выбор «индивидуального, неповторимого способа конкурентной борьбы» неким типовым перечнем базовых (эталонных) стратегий. В особенности это справедливо по отношению к предприятиям малого бизнеса.

Литература

1.Программа по развитию торговли в Республике Казахстан на 2010 – 2014 годы Утверждена постановлением Правительства Республики Казахстан от « 30» октября 2010 года № 1143 // <http://www.minplan.kz>

2. Сайт Агентства РК по статистике <http://www.stat.kz>

3. Сайт АО «Центр развития торговой политики» <http://www.trade.gov.kz>

4.Волкогонова О. Д., Зуб А. Т. Стратегический менеджмент, М.: Форум, Инфра-М, 2010.- 256 с.

5.Ансофф И. Стратегический менеджмент. Классическое издание СПб:Питер, 2009 г. -344 с

6. Фомичев А.Н. Стратегический менеджмент, М.: Дашков и Ко, 2010.-468с.

7.Абаева Н. П. Конкурентоспособность организации / Н. П. Абаева, Т. Г. Старостина – Ульяновск : УлГТУ, 2010.–91с.

8.Маленков Ю.А. Стратегический менеджмент, М.: Проспект, 2011.-224с.

9. Аналоуи Ф., Карами А. Стратегический менеджмент малых и средних предприятий: Пер. с англ.— М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2005. — 400 с.

10. Whittington What is Strategy and Does it Matter? Thomson Learning, London, 2001.- 230 p.

11. Олехнович Г.И. Конкурентные стратегии М: БГЭУ, 2010, 264 с

12. Ефимова С.А. Стратегический менеджмент. Краткий курс, М.: Окей-книга, 2010.- 112 с.

КОМБИНИРОВАННАЯ ФИНАНСОВАЯ ОТЧЕТНОСТЬ И ЕЕ ПРОФОРМА

Актуальность данной темы заключается в том, что большинство стандартов финансового учета в мире стремятся отражать экономическую сущность операций, а не только их юридическую форму, то подготовка консолидированной, комбинированной и прочей отчетности бизнеса поверх юридических границ отдельных юридически оформленных компаний стала реальностью, и такая тенденция будет развиваться. Юридическая форма многое значит для заимодавцев, налоговых органов, акционеров, но еще большее значение для всех пользователей должна иметь именно экономика бизнеса группы компаний, пусть даже такая группа до конца юридически и не оформлена. Бухгалтерское сообщество и далее будет предлагать форматы и способы отражения экономической сути отношений в группе компаний, и ни законодательство, ни национальные стандарты отчетности не смогут этому противостоять /1/.

Комбинированная финансовая отчетность — это «изобретение» ОПБУ США (GAAP). Комбинировать можно любые компании, даже если они никак не связаны между собой. Например, комбинированную отчетность можно подготовить перед капитальной сделкой по слиянию двух компаний, чтобы заранее увидеть, что будет представлять собой консолидированная финансовая отчетность их группы после слияния. Правила комбинирования практически совпадают с правилами консолидации, за исключением взаимного элиминирования инвестиций в дочерние компании и уставных (акционерных) капиталов дочерних компаний. На практике совокупность компаний часто действует в качестве группы компаний, однако юридические права владения могут намеренно или исторически не говорить о каком-либо наличии группы. Тогда соответствующую совокупность компаний можно комбинировать и даже подвергнуть аудиту. В учетной политике, в примечаниях к комбинированной финансовой отчетности, обычно раскрывают принципы комбинирования.

Проформа финансовой отчетности. Термин «проформа финансовой отчетности» часто используется либо для обозначения предварительной неполной финансовой отчетности, подготавливаемой за один год в связи с недавним переходом на какие-либо стандарты (например, на МСФО) при необходимом раскрытии как минимум двух лет, либо, что и имеет отношение к консолидации, для обозначения консолидированной или комбинированной отчетности для компаний, находящихся под общим контролем материнской компании или физических лиц, которые находятся в процессе реструктуризации их организационной юридической схемы, в результате чего будет «обрисована» новая юридическая структура. В последнем случае проформа финансовой отчетности означает примерную финансовую отчетность, как она выглядела бы, если бы реструктуризация юридической структуры группы была уже завершена на начало самого раннего из представленных периодов.

Следует отметить, что МСФО и GAAP США в отношении планируемых изменений группы и отражения реструктуризации компаний под общим контролем не до конца проработаны. Так, например, даже последняя редакция стандарта МСФО (IFRS) 3 «Объединение бизнесов» не предусматривает описания учета сделок под общим контролем. При этом Совет по Международным стандартам финансовой отчетности (International Accounting Standards Board) еще в 2009 г. начал проект по учету таких операций, но принятия нового стандарта не произошло и не ожидается в ближайшие несколько лет/ 2/.

В отсутствие стандарта компаниям предлагается сформировать собственную учетную политику в отношении сделок с компаниями, находящимися под общим

контролем. Обычно либо применяют учетную политику по использованию положений МСФО 3 также и для операций с компаниями, находящимися под общим контролем, т. е. применяют метод приобретения при таких операциях, как и в случае с обычными коммерческими рыночными сделками по слияниям и поглощениям, либо в качестве альтернативы выбирают так называемый метод предшественника (predecessor accounting), принятый, например, в ОПБУ США и стандартах некоторых других стран. Метод предшественника означает подготовку консолидированной отчетности компаний, выделенных в новую юридическую структуру и находящихся до реструктуризации под общим контролем (например, материнской компании), использование стоимости активов и обязательств таких же, как принятых для консолидированной отчетности предшественника (т. е. этой же материнской компании). При этом метод покупки не применяется, гудвилл не рассчитывается и активы и обязательства на момент приобретения не приводятся к справедливой стоимости. Практические аспекты демонстрации контроля для целей консолидации. Ниже приводятся варианты возможных соглашений между собственниками компаний, демонстрирующие наличие контроля как базиса для консолидации или комбинирования финансовой отчетности компаний в группу. Используя представленные проформы возможных соглашений, можно осуществлять консолидацию и проходить аудиторские проверки готовой консолидированной или комбинированной финансовой отчетности с заявлением о соответствии ее соответствующим стандартам, таким как МСФО или ОПБУ США (GAAP):

1. Демонстрация наличия контроля над компаниями с помощью писем-подтверждений собственников компаний. Для включения в консолидированную отчетность (в качестве дочерней компании или компании специального назначения) необходимо продемонстрировать наличие контроля над деятельностью компании со стороны группы.

2. Демонстрация наличия контроля при помощи использования управляющих компаний. Возможный вариант демонстрации контроля над дочерними компаниями - это наличие у материнской компании соглашения о доверительном управлении долями/акциями этой дочерней компании. Стоит иметь в виду, что объем полномочий управляющей компании в соответствии с различными договорами доверительного управления может быть разным. Поэтому целесообразно для максимальной демонстрации контроля передавать доверительному управляющему как можно больше функций. При рассмотрении наличия контроля по существу необходимо учесть различные права собственников, а также возможность их в любой момент сменить управляющего.

3. Наличие подтвержденных намерений собственников компаний объединиться в традиционную холдинговую структуру. Для целей составления комбинированной отчетности необходимо наличие намерения у собственников компании объединиться в единую традиционную холдинговую структуру. Соглашение подписывается менеджментом материнской компании, а также участниками и менеджментом реструктурируемой (приобретаемой, присоединяемой) компании.

4. Прочие свидетельства наличия контроля над компаниями в целях консолидации. В процессе аудита консолидированной/комбинированной финансовой отчетности используются также любые другие аудиторские доказательства, доступные аудитору, подтверждающие наличие контроля, намерения объединиться и экономическую сущность функционирования в качестве единой группы компаний, представленных в консолидированной/комбинированной отчетности.

5. Опционы на акции. Так, например, если у материнской компании есть опционы на право приобретения акций дочерних компаний в течение определенного срока по заранее обговоренной цене, то потенциальная возможность использования таких прав говорит о наличии потенциального контроля над такими дочерними компаниями. При анализе целесообразно установить, смогут ли в случае необходимости текущие

собственники компаний юридически противостоят исполнению опционов по покупке их компаний.

6. Предварительные договоры купли-продажи. При наличии предварительных договоров купли-продажи компании текущими собственниками в пользу материнской компании необходимо рассмотреть, смогут ли текущие собственники каким-либо образом отказаться от предварительного договора купли-продажи их предприятий и не заключить планируемый основной договор. Если такие отказы чрезвычайно затруднены, то контроль присутствует с момента заключения предварительного договора купли-продажи.

7. Участие представителей материнской компании в совете директоров дочерней. Традиционный пример наличия фактического контроля - это возможность представителей материнской компании голосовать в интересах материнской компании на заседаниях совета директоров и оказывать другое влияние на операционную и/или стратегическую политику рассматриваемой на предмет наличия контроля компании в интересах материнской компании. Если фактически такое влияние сильно проявляется или может проявляться, контроль над такой компанией существует и она подлежит консолидации в качестве дочерней /3/.

Литература

1. Сорокина К.В. Журнал МСФО, №7, 2011 г
2. МСФО (IFRS) 3 «Объединение бизнесов»
3. Модеров С.В. Журнал МСФО, №2, 2013 г

З. М. Шаукерова
г. Астана

НАЛОГООБЛОЖЕНИЕ ЛИЗИНГОВЫХ ОПЕРАЦИЙ

В настоящее время для обеспечения конкурентоспособности продукции, выпускаемой казахстанскими фирмами, требуется обновление оборудования, технологий, средств, задействованных в производственном процессе. Лизинг позволяет при отсутствии крупного капитала, особенно у предприятий среднего и малого бизнеса, осуществить приобретение основных средств без существенного отвлечения свободных средств от производственной деятельности предприятия[1].

В соответствии с п.1 ст.78 Налогового кодекса Республики Казахстан финансовым лизингом является передача имущества по договору лизинга, заключенному в соответствии с законодательством Республики Казахстан, на срок свыше трех лет, если она отвечает одному из следующих условий:

- 1) передача имущества в собственность лизингополучателю и (или) предоставление права лизингополучателю на приобретение имущества по фиксированной цене определены договором лизинга;
- 2) срок финансового лизинга превышает семьдесят пять процентов срока полезной службы передаваемого по финансовому лизингу имущества;
- 3) текущая (дисконтированная) стоимость лизинговых платежей за весь срок финансового лизинга превышает девяносто процентов стоимости передаваемого по финансовому лизингу имущества[3].

В новой редакции Налогового кодекса финансовым лизингом также является предоставление во вторичный лизинг предметов лизинга.

Предметы лизинга предоставлены во вторичный лизинг на срок не менее трех лет.

В соответствии с пп.1-3 ст.231 Налогового кодекса РК передача имущества в финансовый лизинг является оборотом по реализации лизингодателя. В новой редакции Налогового кодекса передача имущества в финансовый лизинг рассматривается как реализация имущества лизингодателем лизингополучателю. При этом лизингополучатель рассматривается как владелец предмета лизинга, а лизинговые платежи – как платежи по кредиту, предоставленному лизингополучателю[3, с.47].

При расчете лизинговых платежей используются следующие методы:

1) метод аннуитетных платежей - метод расчета лизинговых платежей, при котором лизинговые платежи устанавливаются равными суммами через равные промежутки времени;

2) метод уплаты равными долями - метод расчета лизинговых платежей, при котором лизинговые платежи, за исключением вознаграждения по лизингу, устанавливаются равными суммами.

Финансовый лизинг имеет свои особенности налогообложения в виде льгот по корпоративному подоходному налогу и НДС. Объектом корпоративного подоходного налога являются:

- налогооблагаемый доход;
- доход, облагаемый у источника выплаты;
- чистый доход юридического лица - нерезидента, осуществляющего деятельность в Казахстане через постоянное представительство.

Налогооблагаемый доход определяется как разница между совокупным доходом с учетом корректировок, предусмотренных статьей 99 настоящего Кодекса и вычетами, предусмотренными настоящим разделом 4.

В соответствии п.2 пп.2 ст.86 к доходу от оказания услуг относятся также доход в виде вознаграждения по передаче имущества в финансовый лизинг [3, с.50].

В соответствии с п.2 ст.133 Гл.12 налогоплательщик имеет право на уменьшение налогооблагаемого дохода на вознаграждение по финансовому лизингу основных средств, инвестиций в недвижимость, биологических активов.

В соответствии п.2 пп.8 ст.143 Гл.143 не подлежат обложению у источника выплаты вознаграждение по финансовому лизингу, выплачиваемое лизингодателю-резиденту.

В налоговом учете предмет лизинга учитывается у лизингополучателя (подлежит включению в стоимостной баланс подгруппы фиксированных активов лизингополучателя). Соответственно стоимость предмета лизинга относится на вычеты у лизингополучателя в виде амортизационных отчислений по нормам, установленным Налоговым кодексом. При этом лизингополучатель вправе, по впервые введенным в эксплуатацию на территории Казахстана основным средствам, исчислять в первый год по двойным нормам амортизации.

Согласно статье 251 Налогового кодекса Республики Казахстан передача имущества в финансовый лизинг освобождается от налога на добавленную стоимость в части суммы вознаграждения, подлежащего получению лизингодателем при соблюдении следующих условий:

1) такая передача соответствует требованиям, установленным статьей 78 настоящего Кодекса;

2) лизингополучатель приобретает имущество в качестве основного средства, инвестиций в недвижимость, биологических активов.

Обращаем внимание, в новой редакции Налогового кодекса добавлены признания лизингополучателя банкротом в соответствии с законодательством Республики Казахстан о банкротстве и исключения его из Национального реестра бизнес-идентификационных номеров.

Налоговым кодексом установлен особый порядок выписки счета-фактуры и отнесения налога на добавленную стоимость в зачет по финансовому лизингу.

Так, в счете-фактуре, выписываемом лизингодателем на передаваемый им предмет лизинга, размер облагаемого оборота указывается исходя из общей суммы всех лизинговых платежей в соответствии с договором финансового лизинга без включения в него суммы вознаграждения и налога на добавленную стоимость (п. 10 ст. 263 Налогового кодекса).

В соответствии с п.7 ст. 237 Налогового кодекса при передаче лизингодателем по договору возвратного лизинга имущества, подлежащего получению лизингополучателем (продавцом) в качестве основного средства, инвестиций в недвижимость, биологических активов, датой совершения оборота по реализации является дата передачи имущества в финансовый лизинг [3, с. 137].

Лизингодатели обычно являются плательщиками НДС и соответственно суммы НДС на поставки, уплаченные поставщикам товаров, подлежащих передаче в лизинг, относятся в зачет в полном объеме (раздельный метод).

Земельный налог. Объектом налогообложения является земельный участок. Плательщиком земельного налога при лизинге земельного участка является лизингодатель.

Налог на транспортные средства. Объектами налогообложения являются транспортные средства, за исключением прицепов, подлежащие государственной регистрации и (или) состоящие на учете в Казахстане.

Плательщиком налога при передаче транспортных средств в лизинг является лизингодатель. Ставки налога установлены в месячных расчетных показателях в зависимости от вида транспортного средства, объема двигателя, грузоподъемности, мощности.

Налог на имущество. Плательщиком налога по объекту финансового лизинга является лизингополучатель. В целом сохранение прежних льгот по налогообложению лизинга, а также внесение вышеуказанных изменений, вступающих в действие с 1 января 2013г. создают благоприятную почву для развития лизинга в РК, способствуют развитию здоровой конкуренции и как следствие повышению качества лизинговых услуг, снижению ставок вознаграждений. Рынок лизинговых услуг становится привлекательным как для инвесторов, так и для производителей.

Литература

1. Шаукерова З.М. Учет и аудит лизинговых операций.// Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата экономических наук.// Алматы, 2008 г. с. 3
2. Кодекс Республики Казахстан «О налогах и других обязательных платежах в бюджет» (Налоговый кодекс) с изменениями и дополнениями, внесенными законами РК по состоянию на 1 января 2013г. // Спецвыпуск Бюллетень бухгалтера № 2/1 2013г.

М. Қ. Тузубекова
А. Е. Байсагатова
Астана қ.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ЭКОНОМИКАСЫНДАҒЫ СТРАТЕГИЯЛЫҚ МЕНЕДЖМЕНТ

Қазақстан экономикасында ақырғы он жылда өткізілген нарықтық реформалар өндіріс пен басқару үдеріміне қатысушылардың арасындағы, мемлекеттік органдар мен шаруашылық субъектілердің және іскерлік серіктестіктердің арасындағы өзара қатынастың мәні мен түрлерінде елеулі өзгерістерді туғызды.

Қазақстанда инновациялық серпіліс стратегиялық бағдарламасы әзірленді. Қазақстан әлемдік нарықта ойдағыдай бәсекеге қабілетті болу үшін өзінің ұлттық менеджерінің абыройын көтеруі керек. Олар кәсіби тұрғыдан алғанда сапалы және бейстандартты шешімдер қабылдауға бейім болуы қажет. Мемлекеттің инновациялық саясатының негізгі мақсаты – 12-15 жылдың ішінде экономиканың экспорттық мүмкіндігін арттыру арқылы елдің өндірістік әлеуетін күрделі өсіру болды. Сондықтан бұл мәселе инновациялық басқарудың өзекті проблемасы.

Индустриялық- инновациялық даму стратегиясын іске асыру тетігі мен кезеңдері әртүрлі. Бұл стратегия жалпы «Қазақстан – 2030» стратегиясының нақты бір бөлігі болып табылады. Оны әзірлеудегі мақсат экономиканы әртараптандыру мен жаңарту негізінде өндірістің бәсекеге бейімделген өнім түрлері мен экспортты дамытуға жағдай жасау.

Әлемдік тәжірибе көрсетіп отырғандай, экономиканың құрылымын қайта құру үшін 30 жылға таяу уақыт керек. Менеджмент деңгейінің жоғары болуы, еңбек өнімінің өсуі және өндірісте материал мен энергияны жұмсаудың төмендеуі – бәсекелікті көтерудің басты проблемалары.

Қазақстан Республикасының Үкіметі Стратегияны іске асыру процесін және оның тиімділігін әрдайым қадағалап отыру арқылы жоспарлы шаралардың орындалуын бақылайды. Стратегияның жоспарлы көрсеткіштеріне қалай қол жеткізілгені бақыланады.

2009–2011 жылдарға арналған барлық министрліктер мен ведомстволардың стратегиялық жоспарлары дәлел бола алады. Олардың барлығын келтіріп жатудың қажеті жоқ. Мысалы үшін, Қазақстан Республикасы Экономика және бюджеттік жоспарлау министрлігінің 2009–2011 жылдарға арналған стратегиялық жоспарынан қысқаша мәліметтер келтіре кетуге болады. Аталмыш жоспарда мынадай негізгі жағдайлар қамтылған.

Қазақстан Республикасы Экономика және бюджеттік жоспарлау министрлігінің миссиясы – бұл экономикалық саясатты қалыптастыру, сондай-ақ мемлекеттік жоспарлау мен басқару жүйесін дамыту.

Қазақстанның 2030 жылға дейінгі даму стратегиясының келесі кезеңін іске асыру мақсатында және Қазақстанның 2010 жылға дейінгі стратегиялық даму жоспарын іске асырудың аяқтауына байланысты Қазақстан Республикасының 2020 жылға дейінгі әлеуметтік-экономикалық даму стратегиясының жобасы әзірленетін болады.

Жоспарда бірнеше стратегия белгіленген. Бірінші стратегиялық бағыт – экономикалық бәсекеге қабілеттілікті арттыру және жаңғырту. Оған осындай міндеттер кіреді:

1. Макроэкономикалық талдау және болжамдау сапасын арттыру;
2. Экономиканы сауықтыруға және тұрақтандыруға бағытталған шаралардың іске асырылуын қамтамасыз ету;
3. Салық-бюджет саясатын жетілдіру;
4. Экономикадағы іскерлік белсенділікті қолдау;
5. Бәсекеге қабілетті, оның ішінде Қазақстанның егеменді кредиттік рейтингтерін арттыру жөніндегі қызметті мониторингтеу және талдау жүйесін жетілдіру.

Екінші стратегиялық бағыт – мемлекеттік басқару және жоспарлау жүйесін жетілдіру. Оған осындай мақсаттар қойылған: мемлекеттік, оның ішінде стратегиялық жоспарлау жүйесін қалыптастыру, нәтижеге бағдарланған үш жылдық бюджеттік жоспарлауды енгізу, мемлекеттік басқару жүйесінің тиімділігін арттыру және т.б. [1. 7б.]; [2. 36-38 б.]; [3. 15-17 б.]

Әдебиеттер

1. Карбетова З. Р., Карбетова Ш. Р. Стратегический менеджмент: Учебное пособие. – Астана: Изд. КазУЭФМТ, 2009. – 225 с.

2. Бердалиев К. Б., Сатқалиева Т. С., Сейітқазиева А., Өмірзақов С. Ы., Есенғазиев Б. К., Шахманова Г. Т., Абдулина Г. А., Ерғалиев Қ. Р., Омарқожаева А. Н. Инновациялық менеджмент: Оқу құралы. – Алматы: Экономика, 2010. – 326 бет.

М. Т. Жумажанова
Н. Е. Цукан
г. Астана

БЮДЖЕТНАЯ СИСТЕМА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН СОСТОЯНИЕ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ

Одним из основных механизмов, позволяющих государству исполнять экономическую и социальную политику, является бюджетная система. Через нее привлекаются финансовые ресурсы, которые в дальнейшем перераспределяются и используются для решения экономических и социальных проблем общества, обеспечения выполнения государством возложенных на него функций и задач.

Бюджет государства является важнейшим инструментом проведения общенациональной политики. В проблемах бюджета отражаются главные проблемы жизнедеятельности общества. Поэтому своевременное определение стратегических направлений бюджетной политики имеет важнейшее значение для общей стратегии развития страны.

Можно выделить три основные стратегические задачи, решение которых позволит усовершенствовать бюджетную систему:

- превращение бюджета в реальный инструмент развития страны;
- построение современной бюджетной системы;
- достижение прозрачности всего бюджетного процесса.

Государственный бюджет играет важную роль в решении этих проблем. В перспективе роль государственного бюджета в социальных процессах должна усиливаться. Так, проанализировав исполнение бюджета за 10 месяцев 2013 года, можно констатировать, что 53,8 % от общего объема финансирования затрат приходится на социальный блок [1].

Исполнение бюджета в соответствии с нормами Бюджетного Кодекса в предыдущий трехлетний период позволило достичь определенного уровня прозрачности, подотчетности формирования и исполнения бюджета, а также оперативности и достоверности бюджетной отчетности.

В предстоящий трехлетний период планируется направлять мероприятия проводимой административной реформы, заключающиеся в создании эффективной системы государственного управления бюджетными ресурсами, устойчивой заинтересованности и стимулов всех участников бюджетного процесса, в достижение конкретных, измеримых, общественно значимых результатов. Будет предоставлена большая независимость администраторам в распределении и использовании финансовых ресурсов, выделенных из бюджета под определенные результаты, и усиление персональной ответственности государственных органов за достижение данных результатов. Планирование и исполнение бюджета будет сопровождаться полной информацией о направлениях и результатах использования бюджетных средств, на основании которой будут приниматься решения об изменении бюджетной политики, а государственные органы - нести ответственность за качественное исполнение своих функций.

Меры по совершенствованию процедур планирования и исполнения бюджета основываются на следующих принципах:

- гармонизации со стратегическими, среднесрочными целями, задачами социально-экономического развития республики и устойчивого роста конкурентоспособности экономики;

– достижения конечных результатов и целевых индикаторов, соответствующих индикаторам стратегических, среднесрочных задач социально-экономического развития республики и устойчивого роста конкурентоспособности экономики;

– достижения объективности формирования текущих и капитальных расходов государственных органов и организаций;

– интеграции процедур по разработке и исполнению бюджета;

– исключения дублирующих действий в процедурах исполнения бюджета внутри государственного органа, между ними;

– повышения производительности труда на этапах планирования и исполнения бюджета с оптимальным использованием информационных систем [2].

В результате изучения роли государственного бюджета в управлении экономикой страны были выявлены следующие основные моменты:

1. Государственный бюджет является инструментом воздействия на развитие экономики, т.е. с его помощью государство осуществляет перераспределение национального дохода и тем самым изменяет структуру общественного производства, влияет на социальные преобразования.

2. За счет средств государственного бюджета осуществляется выравнивание экономического развития регионов страны путем бюджетного финансирования.

Таким образом, основное назначение роли бюджета состоит в том, что он ежегодно мобилизует и концентрирует денежные накопления предприятий, организаций и населения в централизованном государственном фонде для финансирования народного хозяйства, социально-культурных мероприятий, укрепления обороноспособности страны, на содержание органов государственной власти и образования резервов.

Такой вывод подтверждается данными республиканского бюджета, который является основной составляющей государственного бюджета[3].

(тыс. тенге)

№	Характеристики	2013 (план)	2014 (план)	Изменения (+, -)
1	доходы, в том числе:	5 331 517 063	5 697 392 812	355 875 749
	- налоговые поступления	3 736 035 959	3 938 400 348	202 364 389
	- неналоговые поступления	58 833 042	62 094 992	3 261 950
	- поступления от продажи основного капитала	19 450 000	15 954 370	- 3 495 630
	- поступления трансфертов	1 517 198 062	1 680 943 102	163 745 040
2	затраты	6 034 815 563	6 423 364 693	388 549 130
3	чистое бюджетное кредитование, в том числе:	27 322 863	43 692 659	16 369 796
	-бюджетные кредиты	116 487 080	118 050 140	1 563 060
	-погашение бюджетных кредитов	89 164 217	74 357 481	- 14 806 736
4	сальдо по операциям с финансовыми активами, в том числе:	65 615 194	172 732 370	107 117 176
	- приобретение финансовых активов	89 164 217	173 982 370	84 818 153
	-поступление от продажи финансовых активов государства	14 437 500	1 250 000	13 187 500
5	дефицит	796 236 557	942 396 910	146 160 353
6	финансирование дефицита бюджета	796 236 557	942 396 910	146 160 353
Источник: Официальный сайт Национального Банка Республики Казахстан http://www.nationalbank.kz				

Как видно из данных таблицы, в 2014 году планируется увеличение и доходов, и затрат бюджета на 7%, что свидетельствует о преемственности политики бюджетного

финансирования. Тем более, если учесть еще объем бюджетных кредитов, то можно заметить значительный рост величины расходов бюджета на социально-экономические цели.

На сегодняшний день одобрен Проект республиканского бюджета на предстоящий трехлетний период (2014-2016 годы) и Прогноз социально-экономического развития страны на (2014-2018) годы. Этим законопроектом предусмотрены дальнейшая реализация ГПФИИР (Государственная программа по форсированному индустриально-инновационному развитию), Дорожной карты бизнеса, Дорожной карты занятости, "Агробизнес-2020"[4].

Вместе с тем, с целью обеспечения социальной стабильности предусматривается финансирование всех принятых обязательств государства и продолжен переход к прозрачной схеме субсидирования сфер здравоохранения и образования.

Законопроектом предусматривается также внесение изменений и дополнений в Бюджетный кодекс, в частности:

1. В связи с передачей в базу расходов местного бюджета трансфертов постоянного характера, предлагается введение минимальных объемов финансирования из местного бюджета отдельных социально-значимых сфер, которые будут определяться законом об объемах трансфертов общего характера.

2. В целях повышения финансовой дисциплины при подготовке бюджетных заявок на стадии планирования бюджета вводятся лимиты по расходам администраторов бюджетных программ и лимиты на новые инициативы, которые будут определяться Министерством экономики и бюджетного планирования при формировании республиканского бюджета с 2015 года.

3. В целях обеспечения обязательного участия местных бюджетов в реализации местных бюджетных инвестиций предусматривается выделение из вышестоящего бюджета целевых трансфертов на развитие нижестоящим бюджетам при условии софинансирования бюджетных инвестиций из нижестоящего местного бюджета.

4. Предлагается ввести ответственность первого руководителя администратора бюджетных программ за не достижение результатов бюджетных программ при полном освоении бюджетных средств.

5. В связи с усилением ответственности администраторов бюджетных программ за реализацию бюджетных инвестиций службы внутреннего контроля центральных исполнительных органов наделяются дополнительными полномочиями по контролю реализаций бюджетных инвестиционных проектов с правом выезда на объект.

Литература

1. Официальный сайт <http://www.budget.kz>.
2. Утибаев Б.С. «Государственный бюджет»: учебник. Алматы, Экономика, 2006.
3. Официальный сайт Национального Банка Республики Казахстан <http://www.nationalbank.kz>
4. Информационный портал <http://www.zakon.kz>.

Г. М. Жусупова
М. Уразов
г. Астана

ХЕДЖ ФОНДЫ ПРЕДПОСЫЛКИ СОЗДАНИЯ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Хедж-фонд (англ. hedge fund) — это частный, не ограниченный нормативным регулированием, либо подверженный более слабому регулированию инвестиционный фонд, недоступный широкому кругу лиц и управляемый профессиональным инвестиционным управляющим. Отличаются особой структурой вознаграждения за управление активами, а также наличием собственного капитала управляющего в активах фонда.

Американские хедж-фонды по закону имеют право обслуживать только профессиональных инвесторов (англ. qualified investors) Профессиональные фонды в оффшорных юрисдикциях предлагают более упрощённые условия (капитал для инвестирования от 100 000 долларов и нет ограничения по собственному капиталу управляющей компании).[1]

Согласно п.п.2 - инвестиционный фонд – это акционерный или паевый фонд, созданный в соответствии с Законом Республики Казахстан «Об инвестиционных фондах». [2]

Следовательно, инвестиционный фонд, это, прежде всего, фонд, который может быть акционерным или паевым.

Хедж-фонды по сравнению с ПИФаами могут использовать фьючерсы и опционы, а значит — и формировать агрессивную инвестиционную стратегию. Также некоторую схожесть с хедж-фондами имеет частное доверительное управление, при котором управляющий (частное лицо или представитель инвестиционной компании или брокера) может использовать сколь угодно агрессивные инвестиционные стратегии. При условии, что непосредственно инвестор полностью контролирует свой счёт и все сделки абсолютно прозрачны, это не противоречит существующей нормативной базе.

Данная тема, думаем, скоро станет актуальной и заслуживает обсуждения.

Основные законы, которые могли бы регулировать хедж-фонды и их деятельность в Казахстане:

1) Закон Республики Казахстан «Об инвестиционных фондах» от 7 июля 2004 года № 576-ІІ.

2) Закон Республики Казахстан от 2 июля 2003 года № 461-ІІ «О рынке ценных бумаг» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 21.06.2013 г.)

В законодательстве Казахстана сравнительно недавно появилось понятие квалифицированного инвестора. А как мы знаем для создания хедж- фонда нужны непосредственно квалифицированные инвесторы, т.е. для кого и создаются данные фонды. Данный термин был принят лишь в 2011 году в законе РК от 2 июля 2003 года № 461-ІІ «О рынке ценных бумаг».

Согласно закону РК статье 5 от 2 июля 2003 года № 461-ІІ «О рынке ценных бумаг», квалифицированными инвесторами являются лица, указанные в пункте 2 настоящей статьи, а также лица, признанные квалифицированными инвесторами в порядке, установленном настоящей статьей.

Квалифицированными инвесторами являются:

1) финансовые организации;

2) юридические лица, осуществляющие профессиональную деятельность на рынке ценных бумаг без наличия соответствующей лицензии уполномоченного органа в соответствии с законодательными актами Республики Казахстан;

3) национальный холдинг, национальный управляющий холдинг;

4) международные финансовые организации.

3. Организациями, осуществляющими брокерскую и (или) дилерскую деятельность на рынке ценных бумаг и (или) деятельность по управлению инвестиционным портфелем, могут быть признаны квалифицированными инвесторами индивидуальные и институциональные инвесторы, не указанные в пункте 2 настоящей статьи, в порядке и на условиях, определенных нормативным правовым актом уполномоченного органа.

В России же к квалифицированным инвесторам относятся:

- 1) профессиональные участники рынка ценных бумаг;
- 2) кредитные организации;
- 3) акционерные инвестиционные фонды;
- 4) управляющие компании инвестиционных фондов, паевых инвестиционных фондов и негосударственных пенсионных фондов;
- 5) страховые организации;
- 6) негосударственные пенсионные фонды;
- 7) Банк России;
- 8) государственная корпорация "Банк развития и внешнеэкономической деятельности (Внешэкономбанк)";
- 9) Агентство по страхованию вкладов;
- 10) международные финансовые организации, в том числе Мировой банк, Международный валютный фонд, Европейский центральный банк, Европейский инвестиционный банк, Европейский банк реконструкции и развития;
- 11) иные лица, отнесенные к квалифицированным инвесторам федеральными законами.

12) Физическое лицо может быть признано квалифицированным инвестором, если оно отвечает любым двум требованиям из указанных: общая стоимость ценных бумаг, которыми владеет это лицо, и (или) общий размер обязательств из договоров, являющихся производными финансовыми инструментами и заключенных за счет этого лица, соответствуют требованиям, установленным нормативными актами Банка России.

13). Юридическое лицо может быть признано квалифицированным инвестором, если оно является коммерческой организацией и отвечает любым двум требованиям из указанных: имеет собственный капитал в размере, установленном нормативными актами Банка России; совершило сделки с ценными бумагами и (или) заключило договоры, являющиеся производными финансовыми инструментами, в количестве, объеме и в срок, которые установлены нормативными актами Банка России; имеет оборот (выручку) от реализации товаров (работ, услуг) в размере и за период, которые установлены нормативными актами Банка России; имеет сумму активов по данным бухгалтерского учета за последний отчетный год в размере, установленном нормативными актами Банка России. [4]

С самого начала своего становления в Республике Казахстан рынок срочных инструментов не развивался в достаточной мере.

Существует множество предпосылок и причин подобного замедленного пути развития казахстанского рынка производных инструментов. Во-первых, это слабая законодательная база, данный институт вообще не регулируется законодательством Республики Казахстан, во-вторых, это нестабильное состояние казахстанской экономики, в целом, и финансовой системы, в частности, а также непредсказуемость тенденций рынка.

Тем не менее, для Республики Казахстан очень важно развитие данного института, так как, несомненно, инвесторы заинтересованы в ограничении рисков, связанных с работой их активов. Соответственно по мере развития реального рынка, рынок срочных инструментов также будет развиваться. В целом по мере очевидного развития экономики республики, при условии развития законодательной базы по вопросам регулирования финансовых рынков, необходимость в применении и законодательном регулировании института будет возрастать.

Хедж-фонд является интересным каналом размещения ресурсов, особенно с точки зрения рядового инвестора, не желающего обременять себя заботами о принятии решений. Законным образом созданный хедж-фонд способен решить многие проблемы, контролируя все операции, что может существенно повысить способность основного бизнеса к продуктивному функционированию. Создание хедж-фонда при условии формирования его структур как полноценного предприятия — очень перспективное

направление, особенно, когда оно вписывается в сам контекст бизнеса, тем более, что хедж-фонд свободен в выборе инвестиционного стиля. [5]

Деятельность хедж-фондов не регулируется в полной мере законодательством Республики Казахстан как отдельный институт. Тем не менее, существует небольшое количество законодательных и подзаконных актов, косвенно затрагивающих этот институт либо некоторые аспекты, связанные в той или иной мере.

В Правилах осуществления инвестиционных операций Национального фонда Республики Казахстан, утвержденных Постановлением Правления Национального банка от 20 июня 2001 г. № 237 дается понятие хеджирования портфеля против валюты — как обеспечение независимости рыночной стоимости портфеля, т.е. набора финансовых инструментов, от изменений обменного курса валюты. [6]

На сегодняшний день в Республике Казахстан существует АО «Казахстанская фондовая биржа» (KASE), которая по сути представляет собой универсальный финансовый рынок, условно подразделенный на четыре основных сектора: рынок иностранных валют, рынок государственных ценных бумаг, в том числе и международных ценных бумаг Республики Казахстан, рынок акций и корпоративных облигаций и рынок деривативов. Основными торгуемыми финансовыми инструментами являются негосударственные эмиссионные ценные бумаги, государственные ценные бумаги, инструменты рынка репо, иностранные валюты и срочные контракты.

Таким образом, можно сделать вывод, что определенные предпосылки для развития хедж-фонда в Республике Казахстан на сегодняшний день существуют, и более углубленное изучение целесообразности их появления наряду с общим развитием рынка финансовых инструментов вполне может привести к тому, что хедж-фонд станет частью финансовой системы в Республике Казахстан.

Литература

1. Вадим Котиков, Джеймс Нейл. Хедж-фонды: Игра на рынке по новым правилам. — М., 2006.
2. Закон Республики Казахстан от 7 июля 2004 года № 576-III «Об инвестиционных фондах»
3. Закон Республики Казахстан от 2 июля 2003 года № 461-III «О рынке ценных бумаг» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 21.06.2013)
4. Федеральный закон от 22.04.1996 N 39-ФЗ (ред. от 23.07.2013) "О рынке ценных бумаг" Российская Федерация
5. <http://www.europe-finance.ru>
6. Правила осуществления инвестиционных операций Национального фонда Республики Казахстан

М. Т. Жумажанова
А. А. Зайнулаева
А. М. Орал
Астана қ.

ИНФЛЯЦИЯ ФАКТОРЛАРЫ ЖӘНЕ ОНЫҢ ҚАЗАҚСТАН ЭКОНОМИКАСЫНА ӘСЕРІ

Қазақстан бәсекеге қабілетті 50 мемлекеттің қатарына қосылуды жоспарлап отырғаны баршамызға мәлім, ал оған қол жеткізу едәуір дәрежеде қаржы секторының тұрақтылығына байланысты. Осыған байланысты Елбасы Н.Ә.Назарбаев жыл сайынғы халыққа жолдауында еліміздің қаржы секторын дамыту мақсатында негізгі бағыттарды белгілейді:

– инфляция қарқынын бәсеңдету және инфляцияның өсуінің теріс салдарларын азайту үшін нақты айырбас бағамының тиісті икемділігін қолдауға және сонымен бірге экономикалық өсуді ынталандыру;

– ең төменгі резервтік талаптарды есептеу әдістемесін жетілдіру;

– компаниялардың жарғылық капиталындағы үлестері шамалы инвесторлардың, акционерлердің және құрылтайшылардың құқықтарын қорғауға бағытталған заң жобасын әзірлеу;

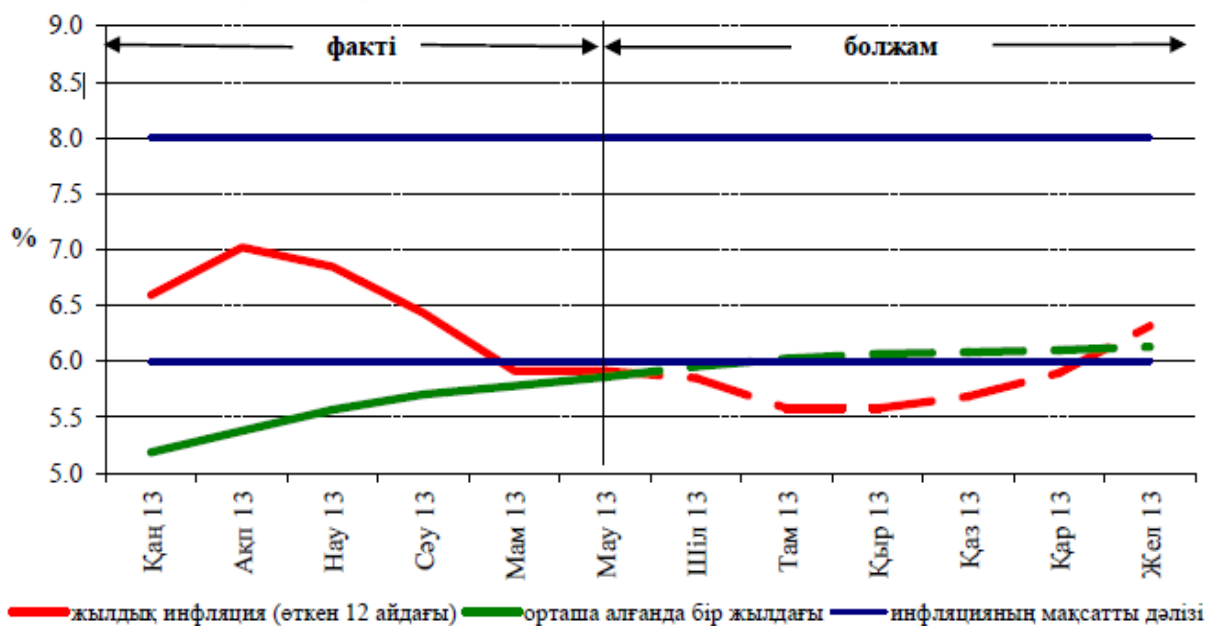
– мемлекеттік және жалпы сыртқы борышты басқарудың тиімді жүйесін құруға бағытталған міндеттер.

Қазақстанға шетел валютасының әкелінуіне және, тиісінше, экономикада ақшаның өсуіне екінші деңгейдегі банктердің сыртқы нарықта қарыз алу көлемдерінің өсуі, сондай-ақ әлемдік бағалардың, әсіресе мұнай бағасының өсуі себепші болады.

Қазіргі замандағы инфляцияға бірқатар айырмашылықтар тән: егер бұрын инфляция локальді сипатта болса, ал қазір – күнделікті, барлық орамды; егер бұрын үлкен және кіші кезеңді қамтыса, атап айтқанда кезеңдік сипатта болса, ал қазір – хроникалық; қазіргі замандағы инфляция ақшалай ғана емес, сонымен бірге ақшалай емес факторлардың да әсерінде тұрады.

Төмендегі суреттен Қазақстандағы 2013 жылдағы инфляция қарқынын байқауға болады.

2013 жылғы инфляция фактісі және болжамы

Сурет 1 – Қазақстан Республикасындағы 2013 жылғы инфляция қарқыны
Дерек көзі: Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкінің статистикалық мәліметтері

Суретте ағымдағы жылдың жарты жылы факт негіздеріне сүйене отырып жасалса, келесі жартыжылдық мерзім болжанған. Жылдық инфляцияға келер болсақ, жылдың басында ол 7.0% болса, маусым айында ол көрсеткіш инфляцияның мақсатты дәлізі деңгейіне, яғни 6.0% төмендеді. ҚР Ұлттық банкінің жасаған болжамдарына сүйенетін болсақ 2013 жылдың соңында инфляция көлемі 6,0% шегінде болуы тиіс.

Инфляцияға қарсы саясаттық байланысты инфляциямен күресу шығындары туралы мәселе туындайды. Инфляцияға қарсы күрес жұмыссыздықты арттырып, өндіріс көлемін қысқартуы мүмкін. Мамандардың есептеуінше, инфляцияны 1%-ке төмендету үшін жұмыссыздықты оның табиғи деңгейінен 2%-ке арттыру қажет болады екен, бірақ бұл жағдайда ЖҰӨ-нің көлемі оңтайлы деңгейінен 4%-ке төмен қалыптасады.

Қазақстанда инфляцияның пайда болуына келесі себептер себепші болды:

- қоғамдық өндірістің терең деформациясы мен диспропорциясы;
- экономиканың құрылымдық ауытқуы;
- тауар өнімдерін өндірушілердің монополизмі;
- милитаризацияланған экономика;
- мемлекеттік бюджеттің ақшасын тиімсіз пайдалану.

Қазақстандағы инфляциялық тетіктердің іс-қимылы мемлекеттік қаржыландырылумен және жеңілдік несиелендірумен ынталандырылды. Бағаны либерализациялау және өндірісті қысқарту кезінде осыған ерген жалақыны көтеру сұраныс инфляциясының өндірістің шығындар инфляциясына қайта өсуіне әкелді. Ақшалай жүйенің бұзылуы және елде қаржы шиеленісуін құру, айырбас үрдістерінің табиғилануы, ұлттық өнімді бөлудегі нақты өзгерістер, халықтың мүліктік қабаттасуының күшеюі, инвестициялардың қысқаруы, тауарлар мен қызмет көрсетулерге бағалардың әрқелкі өсуі инфляцияның салдарлары болып табылады.

Экономикалық өсімнің антиинфляциялық стратегиясы инфляцияны реттеуге бағытталған кезең-кезең бойынша шараларды өткізуді талап етеді. Инвестициялық үрдісті жандандыру арқылы инвестиция дағдарысын жеңу бірінші кезектегі антиинфляциялық шаралар болып табылады. Әлемдік тәжірибе нақты кепілдіктер мен инвестициялық қауіпті сақтандыру арқасында жеке сектордың капиталын барынша тарту мүмкіндігі туралы куәландырады. Барлық деңгейдегі бюджеттерді сауықтыру және Қазақстанда бюджеттік дағдарыстың көрінуінің өзіндік нысандарын меңгеру. Антиинфляциялық стратегияда маңызды орын алады, оның ішінде: еркін көлемде қаржыландыру; бюджеттік қаражатты мақсатсыз пайдалану; мемлекеттік бюджеттің орындалуына әлсіз бақылау. Инфляцияны ұстау үшін бизнесті әлсіретпеуге тиіс ғылыми негізделген салық саясаты қажет «шағын» бизнесті қолдауға бағытталған шаралар керек. Тауарлық өндіріс жағдайларында барлық шаруашылық байланыстар ақшамен жүргізіледі. Сондықтан антиинфляциялық саясат ақша эмиссиясын және оның айналым жылдамдығын реттеуді көздейді. Қазақстанның банктік жүйесін санациялау мен реструктуризациялау антиинфляциялық саясаттың және экономикалық өсу стратегиясының маңызды бағыты болып табылады. Баға мен жалақыны реттеу – көпфакторлы антиинфляциялық стратегияның құрамалы бөлігі. Инфляциялық үрдісті реттеу үшін, сондай-ақ оның сыртқы факторларын бейтараптандыру қажет.

Әдебиеттер

1. Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаевтың жыл сайынға халқына жолдауы
2. Ильясов Қ.Қ., Құлпыбаев С. «Қаржы», // Алматы, 2005ж.
3. Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкінің статистикалық мәліметтері
4. <http://www.nationalbank.kz/>
5. http://www.kaz.stat.kz/news/Pages/01_02_2013_4.aspx
6. Мақыш С.Б. «Ақша айналысы және несие», Алматы – 2000 ж.

Б. Ж. Акимова
Д. Д. Шикибаева
г. Астана

ПРОБЛЕМЫ УЧЕТА И АУДИТА РАСЧЕТОВ ПО ОБЯЗАТЕЛЬСТВАМ

Для успешного функционирования организации нуждаются в непрерывном материально-техническом снабжении средствами труда, получении различного рода работ и услуг со стороны. Возникновение этих операций неизбежно влечет за собой появление обязательств. Соответственно, возникает необходимость проведения расчетов с кредиторами в наличной и безналичной формах.

Для обеспечения эффективной хозяйственной деятельности и стабильного финансового состояния предприятия, расчеты по обязательствам должны проводиться

своевременно и в полном объеме, а бухгалтерский учет таких расчетов должен вестись качественно, в соответствии с принципами точности, объективности, последовательности и соответствия нормам действующего законодательства.

В процессе ведения учета расчетных операций могут возникать ошибки, отклонения и искажения информации. Это может происходить по объективным причинам – из-за большого объема операций по приобретению запасов, получению работ и услуг, а также по невнимательности работников бухгалтерии, либо умышленно. Поэтому повышается роль проведения аудита расчетов с кредиторами с целью выявления ошибок и недопущения злоупотреблений при проведении расчетных операций и отражении их в бухгалтерском учете.

Качественное ведение учета, а также внутреннего и внешнего контроля (аудита) расчетов по обязательствам поможет не только создать условия для непрерывности производственного процесса, но и создаст имидж надежного, платежеспособного покупателя.

Определение понятия "обязательство" представлено в Законе Республики Казахстан "О бухгалтерском учете и финансовой отчетности", в соответствии с которым обязательство – существующая обязанность индивидуального предпринимателя или организации, возникающая из прошлых событий, урегулирование которой приведет к выбытию ресурсов, содержащих экономические выгоды [1].

Расчеты по обязательствам перед кредиторами (чаще всего в процессе производства предприятия имеют дело с поставщиками и подрядчиками) проводятся на основании документов поставщика: накладных, счетов-фактур, счетов, актов принятия работ и услуг, товарно-транспортных накладных, налоговых накладных. В зависимости от назначения товаров и условий договора, к счет-фактуре могут быть приложены документы, которые подтверждают количество товаров и их качество (свидетельства о качестве, сертификаты, справки о результатах лабораторных анализов и т. д.).

Синтетический учет расчетов по текущим обязательствам ведется на счете 3310 «Расчеты с поставщиками и подрядчиками». Для выявления резервов роста производства, увеличения выручки от реализации продукции, прибыли и в целом повышения эффективности деятельности предприятия актуальной является проблема качественного учета и аудита расчетов по обязательствам, анализа структуры и динамики кредиторской задолженности предприятия, определения экономического состояния предприятий-поставщиков продукции, товаров и услуг, а также способности предприятия своевременно погашать задолженность перед поставщиками.

Управление обязательствами предприятия должно обеспечивать не только своевременное поступление и расходование денежных средств, но и определенный уровень их запаса в целях поддержания постоянной платежеспособности. От эффективного управления обязательствами зависит такой важный показатель, как финансовая устойчивость предприятия.

Проведение аудита (как внутреннего, так и внешнего) расчетов по обязательствам является основой не только для осуществления текущего контроля правильности и законности отражения расчетных операций в бухгалтерском учете, но и для осуществления анализа структуры источников формирования средств предприятия, доли кредиторской задолженности за товары, работы, услуги в общем объеме текущих обязательств предприятия, а также для анализа динамики кредиторской задолженности, анализа соотношения кредиторской и дебиторской задолженности предприятия. Все эти показатели влияют на общее финансовое состояние предприятия.

Основными документами, обеспечивающими правовую основу осуществляемых расчетных взаимоотношений, являются договора на поставку продукции, выполнение работ, оказание услуг. В договорах закрепляются обязательства сторон по поставке продукции, выполнению работ и оказанию услуг, оговаривается надлежащее качество, цена и сроки поставки товара, работ, услуг, ответственность сторон в случае

невыполнения условий договора и прочие условия. Важно обеспечивать их надлежащее хранение и текущий контроль их наличия и правильность составления, наличия всех реквизитов предприятий, вступающих в договорные отношения [2].

Чтобы проверить, соблюдаются ли оговоренные в договоре сроки и объемы поставок, необходимо периодически проводить сверку данных договора с наличием записей по счету 3310 «Расчеты с поставщиками и подрядчиками», а также проверку накладных поставщиков по поступающим товарно-материальным запасам (при поставке товаров, сырья, материалов), или акты сдачи-приемки выполненных работ (в случае выполнения работ, оказания услуг сторонними организациями). Для проверки своевременности и правильности проведения расчетов по обязательствам проводят сверку первичных документов по поступлению грузов (товарно-транспортных накладных, счетов, счетов-фактур) с первичными документами по проведению расчетов с поставщиками и подрядчиками (платежными поручениями, платежными требованиями-поручениями, чеками, выписками банка). Расхождения можно выявить путем периодической сверки данных фактических остатков средств с данными бухгалтерского учета путем инвентаризации.

В настоящее время бухгалтерский учет на крупных и средних предприятиях ведется при помощи специализированных бухгалтерских программ (чаще всего «1С:Предприятие»). Но и в этом случае данные по оплате счетов кредиторов должны сверяться с выписками с текущих счетов обслуживающих банков. Это позволяет исключить возможность ошибок при занесении бухгалтерами информации в программу [3].

Работа по анализу расчетов по обязательствам должна проводиться в направлении улучшения расчетно-платежной дисциплины, оптимизации размеров кредиторской задолженности и общего укрепления финансово-хозяйственного состояния предприятия. Анализ должен проводиться по данным бухгалтерского баланса и учетных регистров путем сопоставления их сумм на начало и конец года или отчетного периода в целом и по видам.

Если предприятие совершает большое количество операций по закупке товаров, работ, услуг, а также по оплате счетов кредиторов, то существует необходимость проводить аудит расчетов чаще, чем один раз в год. Поэтому более рациональным будет создание службы внутреннего аудита на предприятии. Это обеспечит постоянный контроль за ведением учета расчетов по обязательствам и другими объектами бухгалтерского учета.

Расчеты с покупателями и заказчиками, с поставщиками и подрядчиками - проверяют в соответствии с выбранной учетной политикой субъекта. Необходимо помнить, что срок исковой давности составляет три года (ст.178 ГК РК), в налоговом учете - два года (п.43 ст.5 Закона РК «О налогах и других обязательных платежах в бюджет»). Срок исковой давности начинается с момента просрочки долга, который устанавливается исходя из условия договора. Дебиторская задолженность, срок исковой давности по которой истек, должна быть списана по решению руководителя субъекта либо за счет созданного резерва (МСФО №18 «Выручка»), а если резерв не создавался, то на результат хозяйственной деятельности и подлежит вычетам при налогообложении (ст.17 Налогового Кодекса) [4].

Таким образом, качественное ведение учета расчетов по обязательствам, а также регулярное проведение их внешнего и внутреннего аудита обеспечит непрерывный учет и контроль этих операций, что, в свою очередь, способствует улучшению расчетно-платежной дисциплины и оптимизации размеров кредиторской задолженности предприятия.

Литература

1. Закон Республики Казахстан «О бухгалтерском учете и финансовой отчетности» от 28 февраля 2007 года №234-III (с изменениями и дополнениями по состоянию на 26.12.2012 г.)

2. Кодекс Республики Казахстан «О налогах и других обязательных платежах в бюджет» от 10 декабря 2008 года № 99-IV (с изменениями и дополнениями по состоянию на 03 июля 2013 г.)

3. Закон Республики Казахстан «Об аудиторской деятельности» от 20.11.1998 года № 304-I (с изменениями и дополнениями по состоянию на 04.07.2013 г.)

4. Дюсембаев К.Ш. «Анализ финансового положения предприятия» Учебное пособие. Алматы: Экономика, 2009 г.

А. К. Буткенова
Ж. Улатай
Астана қ.

БІЛІМ БЕРУ САЛАСЫНДАҒЫ ИННОВАЦИЯЛАРДЫҢ ОРНЫ

Білім беру саласындағы инновацияны жасау, игеру және тарату – жаңа білім беру жүйесін қалыптастырады. Бұл икемді, ашық, жеке тұлғалық, жасампаздық білімнің, адамның бүкіл өмір бойы үздіксіз білім алуының жаһандық жүйесі.

Білім беру жүйесіндегі инновациялар ең бірінші келесі жайлар маңызды роль атқаратын жүйешелерден тұрады:

- Технологиялық инновациялар – жаңа білім беру технологиясы;
- Педагогикалық инновациялар – оқыту мен білім берудің жаңа әдістері мен тәсілдері;
- Ұйымдастырушылық инновациялар – жаңа ұйымдастырушылық құрылымдар және білім беру саласындағы жаңа институционалдық формалар;
- Экономикалық инновациялар – білім беру саласындағы жаңа экономикалық механизмдер.

Ғылыми инфрақұрылым дамуда, ғылыми ұйымдардың желісі ұлғаюда – соңғы 10 жылда ғылыми ұйымдардың саны 60 %-ға артты. Қазіргі таңда 424 түрлі ғылыми ұйым қызмет етуде.

Қазақстан Республикасында 2010 жылы техникалық және кәсіптік білімнің (бұдан әрі – ТжКБ) 882 оқу орны, оның ішінде 322 кәсіптік лицей, 560 колледж жұмыс істейді. Оның ішінде 168 оқу орны (немесе 19,7 %) ауылдық жерлерде орналасқан. Индустриалық-инновациялық дамыту (бұдан әрі – УИИД) жобаларына кадрлар даярлауға 543 ТжКБ оқу орны қамтылған.

ТжКБ оқу орындарында 609,0 мың адам, оның ішінде 221,0 мың адам (немесе 36,3 %) мемлекеттік білім беру тапсырысы бойынша білім алады. Техникалық және қызмет көрсету еңбегінің білікті мамандарын даярлау 177 мамандық пен 416 біліктілік бойынша жүзеге асырылады.

ТжКБ жүйесі бойынша негізгі көрсеткіштер

Көрсеткіштер	2007 ж.	2010 ж.
Білім алушылар саны, мың адам	558,7	609,0
Техникалық мамандықтар бойынша білім алушылардың саны, мың адам,	136,8	173,5
білім алушылардың жалпы санынан %	24,4	28,5
Оқу орындарының саны	830	882
Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі мен	0	32

халықаралық ұйымдардың арасында қол қойылған келісімдер (меморандумдар), бірлік		
Мемлекеттік жалпыға міндетті білім беру стандарттарын халықаралық талаптарға сәйкес әзірлеу, бірлік	0	230
Жұмыс берушілер мен халықаралық ұйымдардан тартылған қаражат саны, млн. доллар	0	28,8
Оқу орындары, кәсіпорындар мен ұйымдар арасында қол қойылған келісімдердің саны, бірлік	2,7	16,8
ТжКБ оқу орындарының шетелдерде біліктілігін арттырудан өткен педагогикалық қызметкерлерінің саны, бірлік	0	420
Сапаны тәуелсіз бағалау (қатысушылар саны), бірлік	2496	105522
Материалдық-техникалық базаны нығайту, млрд. теңге	1,7	4,9
Оқу орындарын күрделі жөндеу, млн. теңге	471,5	6785,0
Орнатылған интерактивті оқу жабдықтарының саны, бірлік	0	469

Өңірлердегі оқу орындарында 16,8 мыңнан астам компаниялармен және кәсіпорындармен келісім-шарттар жасалды, оның ішінде жаңа ашылған кәсіпорындармен кадрлар даярлауға 61 шарт жасалды (мысалы, «Тара металлургиялық зауыты», «Электрлиздік зауыт», «Тері өндіріс» және т.б., нәтижесінде 831 адам даярланып және еңбекпен қамтылды).

БҒМ Еңбек министрлігімен бірлесіп, ҮИИД жобасын іске асыру үшін қажеттіліктерге талдау жасалды. 2010 жылға арналған Қазақстанды индустрияландыру картасы жобасын іске асыру үшін негізінен мынадай кәсіптер бойынша жұмысшыларға сұраныс бар: түрлі бейіндегі слесарь, жабдықтарды жөндеуші, құрылысшы, механик, жүк көлігінің жүргізушісі, мамандандырылған техника машинисі, дәнекерлеуші, электромонтажшы, электрик, металлург, темір жол көлігі жұмыскері, металл өңдеуші станоктарда жұмыс істеуші, машина жасау операторы мен технигі, туристік индустрия, ақпараттық технологиялар қызметкері.

Еңбек министрлігінің мәліметі бойынша 2010–2014 жылдарға арналған экономиканың кадрларға деген жалпы сұранысы 287 мың адамды құрайды. Олардың ішінде ҮИИД жобалары үшін – 108 мың.

2010–2014 жылдары ТжКБ оқу орындарында 224,6 мың маман дайындалады. Еңбек министрлігінің мәліметі бойынша 2010 жылы экономиканың кадрларға деген жалпы сұранысы 47 831 адамды құрады, оның ішінде салалар бойынша индустрияландыру картасына қосылған жобалар бойынша 24 401 адам. ТжКБ оқу орындарынан аталған салалар бойынша 58 316 техникалық және қызмет көрсету еңбегінің кадрлары бітіріп шықты.

Мамандардың біліктілік деңгейіне қойылатын біліктілік талаптары жаңартуды талап етеді, өйткені олар өндірістің жаңа технологияларына сәйкес келе бермейді. Сала кадрларын даярлау сапасын басқарудың негізгі тетіктерінің бірі – жұмыс берушілердің өздерінің біліктілікті тәуелсіз бағалауы, яғни мамандарды сертификаттау. Барлық салаға мамандардың біліктіліктерін сертификаттау жүйесін енгізу қажет. Өндірісте тағылымдамадан өту және оқытушылардың біліктілігін арттыру жүйесі қазіргі заманғы талаптарға жауап бермейді.

Қазіргі кезде жоғары білім беру саясаты республика экономикасының барлық салалары үшін құзыретті және бәсекеге қабілетті мамандарды кәсіби даярлаудың жағдайларын қамтамасыз ету, жоғары мектептің интеллектуалдық әлеуеті мен практикалық-бағдарлық қызметін күшейту, оны ғылыммен және өндіріспен ықпалдастыру халықаралық білім беру стандартына сәйкестендіру қажеттілігімен айқындалады.

Жоғарғы оқу орындарындағы профессорлық-оқытушылық құрамның саны 39,2 мың адамды құрайды, оның 41 %-ының ғылыми атақтары бар (1 сурет).

	2008/09	2009/10	2010/11	2011/12	2012/13
Жоғарғы оқу орындар саны, бірлік	143	148	149	146	139
Студенттер саны, адам	633 814	610 264	620 442	629 507	571 691
Профессор-оқытушылар құрамының саны, адам	37 814	39 155	39 600	40 531	41 224

1-сурет. ЖОО-ның құрамының динамикасы

Жоғарғы оқу орындары білім беру, ғылым және өндіріс арасындағы байланыстырушы буын болып табылатын білім берудің инновациялық инфрақұрылымын дамыту, түрлі бейіндегі ғылыми-инновациялық орталықтар, жаңа технопарктер құру жұмыстарын жүргізуде.

Ғылымды дамыту 6 басым бағытқа шоғырланған: нанотехнологиялар және жаңа материалдар; биотехнологиялар; көмірсутекті және тау-кен металлургиялық секторлар және олармен байланысты сервистік салаларға арналған технологиялар; ядролық технологиялар және қалпына келтірілетін энергетика технологиялары; ақпараттық және ғарыштық технологиялар; тұрақты дамудың негізі ретінде ұлттық идея.

Білім сапасын арттырудағы жаңа инновациялық технологияларды оқып, үйреніп, сараптай келе, мынадай тұжырым жасауға болады:

- білім алушылардың білім, білік сапасын арттырудағы жаңа инновациялық технология түрлері сан алуан, оларды таңдау және одан шығатын нәтиже оқытушының кәсіби біліктілігіне тікелей байланысты;

- жаңа инновациялық технологияларды енгізу жүйелі әрі мақсатты түрде жүргізілгенде ғана жетістікке жетуге болады;

- жаңа инновациялық оқыту технологияларын енгізу барысында әрбір оқу орнының материалдық-техникалық базасының бүгінгі талапқа сай еместігі, әрі жетіспеуі, кадрлық әлеуметтің төмендігі көп кедергі жасайды.

Қазіргі жас ұрпақтың саналы да сапалы білім алуының бірден-бір шарты – оқу орындарындағы білім беру процесіне жаңа инновациялық технологияларды енгізу екендігі сөзсіз түсінікті. Сондықтан ғылыми-техникалық прогрестен қалыспай, жаңа педагогикалық инновацияларды дер кезінде қабылдап, өңдеп, нәтижелі пайдалана білу – әрбір ұстаздың негізгі міндеті болып табылады. Біздің ойымызша, оқу орындарында инновациялық басқару жүйесін енгізіп, оны жүзеге асыру міндет.

Әдебиеттер

1) Қазақстан Республикасының 2003-2015 жылдарға арналған Индустриялық-инновациялық даму стратегиясы

2) Рыгалин Д.Б., Зайченко С.Е., Микитась А.В., Леонтьев А.В., Стельман Т.Ю. Место инновационного университета в новой экономической системе, основанной на знаниях //Инновации.- 2006.- № 7.- С.52.

3) Основы инновационного менеджмента. Теория и практика: Учеб.пособие/Под ред. П. Н. Завлина, А. К. Казанцева,Л.Э.Миндели.- СПб.: Наука, 1997. - 367 с.

4) Үдемелі индустриялық-инновациялық даму жөніндегі 2010 – 2014 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарлама

5) Инновационный менеджмент: учебник для вузов. /С.Д.Ильенкова, Л.М.Гохберг, С.Ю.Ягудин и др., под ред.С.Д.Ильенковой. - 2-е изд., перераб. и доп. - М.: ЮНИТИ- ДАНА, 2004.-С. 9-10.

А. А. Ержанова
г. Астана

РАЗВИТИЕ МАЛОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В АГРАРНОМ СЕКТОРЕ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Аграрная политика - как составная часть экономической политики представляет собой упорядочивающую деятельность государства и санкционированных им общественно-правовых институтов по формированию культурных, социальных, правовых и экономических условий жизни сельского населения.

За годы Независимости аграрная наука Казахстана, которая является важнейшим фактором повышения конкурентоспособности агропромышленного комплекса и благосостояния населения, как и вся наша страна, прошла через ряд реформ. В результате сегодня в отрасли сформирована новая научная и инновационная система управления, ориентированная на ускорение процессов индустриализации в АПК, повышение производительности труда и наращивание экспортного потенциала сельхозпродукции [1].

Создание АО «КазАгроИнновация» позволило сформировать самоуправляющуюся научную систему для эффективной реализации государственной научной и инновационной политики в аграрном секторе экономики и, что очень важно в условиях рыночной экономики, вывести науку из-под административного управления [2].

Реорганизация системы управления аграрной наукой уже сегодня дает положительные результаты. Так, в области селекции сельскохозяйственных культур на государственное сортоиспытание передан 221 новый сорт, характеризующийся повышенной урожайностью, качеством и устойчивостью к внешним факторам среды. Эти сорта успешно конкурируют со своими зарубежными аналогами – в 2011 году доля посевов зерновых культур под сортами и гибридами отечественной селекции увеличилась до 40%, а хлопчатника – до 77%. Разработана национальная информационная система по генетическим ресурсам растений.

В более чем 800 хозяйствах республики Научно-инновационным центром животноводства и ветеринарии заключены договоры о научном сопровождении селекционного процесса; осуществляется внедрение современных методов трансплантации эмбрионов. В адаптации технологии участвуют передовые хозяйства республики, в частности по Акмолинской области – ТОО «Агрофирма «Родина», по Алматинской области – СХТП «ПЗ Алматы», ТОО «Торе-Жайлау», по Северо-Казахстанской области – КТ «Зенченко и К»; по Восточно-Казахстанской – КХ «Камышенское», КХ «Зайтенов и К», ТОО «Шалабай» [3].

В последние годы активизируется международное сотрудничество. Налаженные АО «КазАгроИнновация» контакты с более чем 60 зарубежными научными организациями не только обеспечивают доступ к мировому генофонду растений и животных, новым технологиям возделывания сельскохозяйственных культур, но и способствуют повышению потенциала научных кадров со знанием английского языка и международным опытом.

Приоритетами инновационной политики в АПК останется формирование эффективной отраслевой инновационной системы АПК, ориентированной на генерацию и внедрение в практику конкурентоспособных знаний. В целях создания условий для

изучения, хранения и использования генетических ресурсов в научных целях планируется создать Национальное хранилище генетических ресурсов. Кроме того, планируются создание новых объектов инновационной инфраструктуры в животноводстве, австралийско-казахстанской лаборатории генетики злаковых, а также реализация 11 высокотехнологичных проектов в сфере АПК. Дальнейшее развитие получит инструментарий по распространению знаний. На базе созданных центров будет развиваться функционал по прямому консультированию субъектов АПК при внедрении высокоэффективных технологий, с развитием на его основе линейки конкурентоспособных инжиниринговых услуг. Взаимодействие аграрной науки с субъектами предпринимательского сектора будет развиваться посредством нового инструментария, основанного на адаптации лучшей мировой практики к экономическим условиям Республики Казахстан.

В области трансферта и коммерциализации агротехнологий инструментарий будет основываться на применении принципов государственно-частного партнерства по следующим основным направлениям:

- локализация технологий;
- создание инновационных компаний;
- управление интеллектуальной собственностью;
- контрактные исследования и услуги для индустрии.

Для привлечения молодых специалистов в аграрную науку будет усилена система вознаграждения и мотивации труда, а также социальной поддержки научных работников. В структуре рыночной информации основная роль отводится ценовой, маркетинговой, биржевой и справочной информации, которая позволяет субъектам АПК наладить эффективные рыночные потоки, сократить операционные издержки и вести наилучшую сбытовую политику в агробизнесе. Поэтому планируется дальнейшее совершенствование системы мониторинга и оперативного изучения рыночной ситуации, а также анализа развития отраслей АПК [4].

Кроме того, как показывает практика, проводимая среди СХТП консультативная работа должна сопровождаться рекомендациями по выбору направлений хозяйственной деятельности и организации производства. Поэтому будет расширен охват пользователей услуги «персональное обслуживание». К 2014 году будет завершена и внедрена во всех районных центрах Единая автоматизированная система управления АПК «e-Agriculture». Будет продолжена работа по расширению перечня электронных услуг, предоставляемых Министерством сельского хозяйства Республики Казахстан через Портал «электронного правительства». Кроме того, существует необходимость в создании электронной системы учета зерна по республике в виде единой базы данных [4].

В области кадрового обеспечения будет проводиться дальнейшее совершенствование системы подготовки кадров, а также продолжена работа по стимулированию привлечения квалифицированной молодежи в сельскую местность. В частности, предполагается внесение соответствующих изменений и дополнений в действующее законодательство Республики Казахстан в части:

— внедрения обязательной отработки ветеринарных специалистов, получивших образование в рамках государственного заказа по квотам, предоставляемым гражданам из числа аульской (сельской) молодежи, в сельской местности не менее трех лет после окончания учебного заведения;

— предоставления молодым специалистам сельского хозяйства, прибывшим на работу в село, дополнительных мер социальной поддержки путем: единовременного подъемного пособия (для специалистов бюджетных организаций и государственных служащих местных исполнительных органов в области ветеринарии); бюджетного кредитования на приобретение жилья; льготного кредитования для ведения домашнего хозяйства.

В соответствии с потребностью аграрного сектора будет осуществляться увеличение государственного образовательного заказа на подготовку кадров с высшим и послевузовским образованием, а также техническим и профессиональным образованием сельскохозяйственных и ветеринарных специальностей. Для удовлетворения потребностей регионов предполагается увеличение государственного образовательного заказа на подготовку специалистов с техническим и профессиональным образованием сельскохозяйственных и ветеринарных специальностей за счет средств местного бюджета. Кроме того, к концу 2014 года будет завершено строительство профессиональных лицеев в сельской местности, где они отсутствуют [5].

Таким образом, проводимая АО «КазАгроИнновация» научная и инновационная политика в АПК ориентирована на последовательный переход отечественной аграрной науки на новый международно-признанный уровень. Проблемы, которые существуют в аграрном секторе, включая рост цен на продукты питания, прежде всего, связаны с отсутствием системного закона «О развитии сельского хозяйства» на определенный период: 5, 7, 10 лет.

Положительное последствие аграрной политики обнаружится в ближайшей перспективе, если страна пойдет по пути развития сельской экономики, сохранения сельских населенных пунктов, повышения благосостояния населения, сбережения природной среды, национальных традиций и культуры.

Литература

1. [www.google.kz\(http://kazakhzerno.kz/index.php?option=com_content&view=article&id=34991d=1\)](http://www.google.kz/http://kazakhzerno.kz/index.php?option=com_content&view=article&id=34991d=1);
2. Развитие человеческих ресурсов в научно-технической сфере АПК // «Казахстан-Спектр», №3, Алматы, 2010, С.42-45;
3. Реорганизация системы управления аграрной наукой// «Ізденіс-Поиск», №1(2), Алматы, 2010, С.44-49;
4. [www.google.kz \(http://institutions.com/agroindustrial/125-06-12-18-00-19.html\)](http://www.google.kz/http://institutions.com/agroindustrial/125-06-12-18-00-19.html);
5. Аграрная политика в Казахстане: мифы и реальность // Сайт газеты «Капитал» 28 ноября 2007.

**К. Ж. Садуакасова
Т. А. Скрипченская
г. Астана**

ПРАВОВЫЕ СПОСОБЫ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ДОГОВОРНЫХ ОБЯЗАТЕЛЬСТВ

Бухгалтерский учет представляет собой упорядоченную систему сбора, регистрации и обобщения информации в денежном выражении об имуществе, обязательствах

организации и их движении путем сплошного, непрерывного и документального учета всех хозяйственных операций. В настоящее время большое внимание уделяется обязательствам.

Исполнение любого обязательства обеспечивается общей мерой обеспечения исполнения обязательства - имущественной ответственностью должника по своим обязательствам всем принадлежащим ему имуществом.

Вместе с тем в процессе деятельности субъекты обязательств сталкиваются с совокупностью различных видов риска, отличающихся между собой местом и временем возникновения, внешними и внутренними факторами, но в целом негативно сказывающихся на исполнении обязательств, а также понижении уровня обязательственных правоотношений.

В настоящее время в условиях все чаще встречающихся случаев нарушения договорной дисциплины, ненадежности и часто просто недобросовестности контрагентов возникает необходимость рассматривать и применять на практике различные способы обеспечения исполнения обязательств.

Гражданским кодексом Республики Казахстан предусмотрен ряд специальных мер, которые содействуют исполнению должником основного обязательства, и стимулируют должника к надлежащему поведению. Эти меры именуется способами обеспечения исполнения обязательства и возлагают на должника дополнительные обременения на случай неисполнения или ненадлежащего исполнения им обязательства.

По общему правилу исполнение обязательства может обеспечиваться неустойкой, залогом, удержанием имущества должника, поручительством, гарантией, задатком. В связи с тем, что договорная практика очень разнообразна и гибка, стороны, учитывая нюансы своих взаимоотношений, нередко находят и применяют всё новые приемы обеспечения исполнения обязательств, которые порой оказываются более эффективными, чем четко определенные законодательством.

Способы, избираемые для защиты интересов кредитора в обязательстве, можно подразделить на две группы. В первую группу входят традиционные способы обеспечения исполнения обязательств, предусмотренные законодательством. Из них, как правило, используются чаще всего неустойка, залог, гарантия, поручительство. Вторую группу образуют различные договоры страхования, которые, не являясь напрямую способами обеспечения исполнения обязательств, создают гарантии удовлетворения интересов кредиторов в случае нарушения должниками обязательств. Также в нее могут быть включены некоторые нестандартные способы обеспечения исполнения обязательств, к которым можно отнести гарантийные взносы, депозиты, оперативные санкции (прекращение встречного удовлетворения по взаимным обязательствам; изменение порядка расчетов; самостоятельное устранение дефектов выполненных работ с отнесением расходов на подрядчика и т.п.) и другие.

Необходимо отметить, что общее положение об обеспечении исполнения обязательства закрепляет лишь возможность применения обеспечительных мер. Для того чтобы какое-либо обязательство было обеспечено тем или иным конкретным способом, необходимо соглашение сторон или специальное предписание законодательства.

Кроме того, необходимо учитывать, что обеспечительные обязательства носят дополнительный (акцессорный) характер. При этом акцессорное обязательство абсолютно зависит от наличия основного обязательства и не может существовать самостоятельно от него.

Не может быть договора о залоге, задатке и иных традиционных обеспечительных мерах, если отсутствует обеспеченное этим основное обязательство. Поэтому обеспечительное обязательство всегда должно включать в себя указание на основное. Гражданский кодекс РК прямо устанавливает, что недействительность основного обязательства влечет недействительность обеспечивающего его обязательства (пункт 3 статьи 292) [1].

Более того, хотелось бы отметить, что несколько мер могут обеспечивать один договор, либо один из способов может обеспечивать другую меру, которая в свою очередь, обеспечивает основной договор. Например, исполнение обязательств должника по договору банковского займа может обеспечиваться гарантией и сразу же залогом имущества. Обеспечение заявки потенциального поставщика на участие в конкурсе по государственным закупкам может обеспечиваться банковской гарантией [2], которая сама может быть обеспечена, например, залогом [3].

Обычно «механизм обеспечения договорных обязательств» включается только при нарушении обязательств со стороны должника. Однако, в случаях, особо указанных в законе либо договоре, может иметь место ситуация, когда обеспеченная сторона вправе «запустить» данный правовой механизм при обстоятельствах, очевидно свидетельствующих о том, что обеспеченное обязательство исполняется ненадлежащим образом, не будет произведено в установленный срок. В любом случае, если обеспеченные обязательства исполняются надлежащим образом, то необходимость реализовывать какие-либо способы обеспечения отпадает, и они прекращают свое действие.

Отдельными законами может быть предусмотрено взыскание неустойки за те или иные нарушения. В этих случаях не требуется заключение договора об уплате неустойки. Примером такой неустойки является статья 134 Трудового кодекса, которая гласит: «При задержке по вине работодателя выплаты заработной платы и иных выплат, связанных с расторжением трудового договора с работником, работодатель выплачивает работнику задолженность и пени. Размер пени рассчитывается исходя из ставки рефинансирования Национального Банка Республики Казахстан на день исполнения обязательств по выплате заработной платы и начисляется за каждый просроченный календарный день, начиная со следующего дня, когда выплаты должны быть произведены, и заканчивается днем выплаты» [4].

В других случаях, напротив, закон оговаривает, что неустойка подлежит взысканию только в том случае, если есть соглашение. Например, пункт 19 Правил предоставления коммунальных услуг, утвержденных постановлением Правительства Республики Казахстан от 7 декабря 2000 года N1822 гласит, что в случае просрочки платежей Потребитель выплачивает неустойку, определенную договором. То есть, если такой договор не заключен, законная неустойка не может быть взыскана.

Гражданский кодекс предусматривает взыскание законной неустойки по денежным обязательствам в ст.353 ГК РК. При введении ответственности – законной неустойки, законодатель преследовал следующие цели:

- во-первых, наказать нарушителя путем возложения на него дополнительной гражданско-правовой ответственности (дополнительное обязательство);
- во-вторых, компенсировать (восстановить) потерпевшей стороне те доходы, которые она могла бы получить при использовании денег, если бы правонарушитель своевременно исполнил денежное обязательство.

Законодательством или договором могут быть предусмотрены иные основания ответственности или освобождения от нее. Заключенное заранее соглашение об устранении или ограничении ответственности за умышленное нарушение обязательства недействительно. Поскольку неустойка является формой ответственности, необходимо установить наличие оснований ответственности по ст. 359 ГК РК. Также следует выяснить факт надлежащего исполнения своих обязательств самим кредитором. Не было ли неисполнение или ненадлежащее исполнение обязательства должником вызвано виновным поведением самого кредитора. В частности, это может несвоевременная передача документов, просрочка в перечислении предоплаты, затруднивших исполнение обязательств должником, поскольку вышеуказанные обстоятельства имеют значение для определения размера ответственности должника.

Таким образом, знание прокомментированных правовых норм позволит бухгалтеру

своевременно обнаружить недоработки договора поставки и своевременно внести необходимые изменения и дополнения.

Литература

1. Гражданский Кодекс Республики Казахстан от 27 декабря 1994 г. (Общая часть) (с изменениями по состоянию на 1 января 2013)
2. Закон Республики Казахстан от 21 июля 2007 года № 303-III «О государственных закупках» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 03.07.2013 г.)
3. Правила выдачи банками второго уровня банковских гарантий и поручительств, утвержденных Постановлением Правления Агентства Республики Казахстан по регулированию и надзору финансового рынка и финансовых организаций от 28 апреля 2008 года № 55
4. Трудовой кодекс РК от 15.05.2007 г.

Ә. Г. Кожаметова
Астана қ.

ИННОВАЦИЯЛЫҚ САЯСАТТЫ ҚОЛДАНУДЫҢ ӘДІСНАМАСЫ МЕН МЕХАНИЗМІ

Инновацияның басты қарастыратын мәселесі ретінде ғылыми зерттеу және тәжірибе конструкторлық өңдеулер жүргізілуі тиіс. Мұндай инновациялық процесс екі кезеңмен жүреді:

- ғылыми зерттеу және тәжірибе-конструкторлық өңдеулер кезеңі;
- нарықтағы тұрақты позицияны жаулап алу және енгізу кезеңі.

Инновация үшін жақсы идеяның ғана болуы жеткіліксіз. Инновациялық процесс кезінде идеяның пайда болуынан гөрі оны жүзеге асыруға көбірек назар аударылады. Ғылыми зерттеу жұмыстары жаңа білімді игеру болса, конструкторлық өңдеулер осы білімді бірінші қолданатын болады. Нарықтық инновация қолда бар өнімді пайдаланудың жаңа мүмкіндіктерін табу немесе жаңа нарық қалыптастыру. Әлеуметтік тұрғыдан алатын болсақ, мұнда кадрлар бөліміндегі ұйымдастыру жаңалықтары туралы айтылған. Инновация процесі тауар, өнім өндіру, жұмыс және қызмет көрсетудегі жаңалықтарды қамтиды. Инновация жобасының ерекше белгісі оның бірлік сипаты, яғни бірақ рет жүзеге асыру мүмкіндігі және оның беймәлімсіздігі болып табылады.

Инновация стратегиясының негізгі мақсаттары:

- жаңа өнімдер, материалдар, қызметтер жасап отыру. Кәсіпорын шығаратын өнімдер ассортиментін кеңейту, түрлендіру, арзан, сапалы материалдар көзін табу, көрсететін қызмет сферасын көбейту;
- қолда бар өнім түрін, материалдарды, қызметтерді тұтынушылардың талғамына сай қолдануға жаңа мүмкіндіктер іздестіру. Ескірген өнімдерді материалдарды модификациялау, мүмкін болмаған жағдайда оларды басқа бір мақсаттарға жұмсау;
- өнім сапасын жоғарылату, бәсекеге қабілеттіліктің басты көрсеткіші өнім сапасы болып табылады. Өнім қаншалықты сапалы болса, ол клиент табуға кәсіпорынның өз өніміне сенімді болып, кепілдік беруіне мүмкіндік туғызады.

Қазіргі уақытта дүниежүзінде дамудың үш мынадай моделі бар: инновациялық, технологиялық, шикізаттық. Инновациялық модель шеңберінде жаңа білім алу басты мақсат болып табылады, сондықтан соңғы еңбек қымбат. Бірақ та бұл айрықша жол фундаментальды ғылымдардың дамуы үшін үлкен шығындарды қажет етеді. Сондықтан

да көптеген мемлекеттерде жүзеге асырылмайды. Ал технологиялық модель біреудің фундаментальды дайын өндірулерін қолданылғандықтан барынша жылдам нәтижелер алуға мүмкіндік береді. Яғни, ақшалар (қаржы-қаражаттар) жаңа прогрессивті процестер мен бұйымдарға салынады. Сондықтан бір елдегі экономикалық даму келесі бір елдің ноу-хауына тәуелді. Ал шикізаттық модельде шикізат экспортына көңіл аударылады. Қазіргі уақытта Қазақстан бәсекеге қабілеттілігі төмен өнімдер өндіреді. Жалпыға бірдей қабылданған өлшем бойынша салалар бәсеке қабілетті деп есептеледі.

Инновациялық қызмет бір логикалық тізбекке біріктірілген толық іс-шара қатарын орындаудан тұрады. Бұл тізбектің әр түйіні, бұл қызметтің әр кезеңі өзінің даму логикасына тәуелді, олардың өзінің заңдылықтары мен мазмұны болады. Ғылыми ізденістер, тәжірибелік-конструкторлық және технологиялық әзірлеулер, қаржылық инвестиция, коммерциялық және өндірістік іс-шаралар бір басты мақсат үшін, яғни жаңалықтар жасауға бағытталған. Сондықтан инновациялық қызметті оны құрайтын құрамалардың біреуіне де жатқызуға болмайды. Ол кең кеңістік, белгісіздіктің және тәуекелдіктің жоғары мөлшерімен, нәтижені болжаудың қиындығымен сипатталады.

Әр инновация сызба бойынша өткізіледі, бұл сызба инновацияны нарыққа енгізу деп аталады және оған жаңалықтарды ойлаудан коммерциялауға дейінгі кезеңдер және әртүрлі кезеңдер кіреді. Инновациялық процесс ғылыми техникалық ойларды коммерциялық негізге енгізуге дейінгі циклды қамтиды. Нарықтық қатынаста инновациялық процес ғылыми техникалық процестің басқа элементтеріне қарағанда көп сатылы. Инновацияның негізгі көп бөлігі кәсіптік құрылымдарда коммерциялық және өндірістік тапсырмаларды шешу құралы ретінде нарықтық экономикаға өткізіледі. Сонымен қатар инновация нарықтағы нақты тұтынушыға немесе тұтынушыға сәйкестендірілген. Инновациялық процестерді теориялық білімнен тауарды қолдануға дейінгі тізбектелген жұмыстар комплексі ретінде анықтауға болады, ол тұтынушылар үшін жаңа білім негізінде жасалған тауарлар. Инновациялық цикл түсінігі ғылыми сфера мен жаңа тауарларды тұтынушылар арасындағы қайтымды байланыс санын болжайды. Инновациялық циклдер өзіне керектісін қанағаттандыруды жаңарту мақсатында тұтынушы қандай ғылыми іздену кезеңдеріне қатысатынына байланысты әртүрлі деңгейде болуы мүмкін.

Ғылыми техникалық процеске қарағанда инновациялық процесс жаңалық енгізумен аяқталып қалмайды, яғни жаңа өнімнің нарықта бірінші рет пайда болуымен аяқталып қоймайды, керісінше жаңа технологияларды жобалау қуатына жеткізумен немесе қолданумен аяқталады. Бұл процесс өндіріске енгізілгеннен кейін де үзілмейді немесе жаңалықтарды кеңінен қолдану барысында дамиды, өте тиімді көрсеткішке ие болады, яғни бұрын білінбеген тұтынушылық қасиетке ие болады. Бұл ол үшін қолданылатын жаңа саланы, қызмет және нарық түрлерін ашады, сонымен қатар жаңа тұтынушыларға да жол ашады.

Қазіргі уақытта республикадағы инновациялық қызмет негізінен тікелей шетелдік инвестицияны тарту арқылы жасалуда. Тікелей инвестициялармен қатар елге жаңа технологиялар, жаңа менеджмент ағылып жатыр. Көптеген кәсіпорындар үшін шетелдік технологияны және лицензияны иемдену әлемдік нарыққа шығуға мүмкіндік беретін болғандықтан үлкен ынталандыру болып табылады. Бірақ шетелдік технологиялардың бақыланбаған ағыны ұлттық ғылыми-өндірістік кешеннің дамуын тежеуге алып келуі мүмкін, яғни отандық өнеркәсіптің шетелдік зерттеулерден технологиялық тәуелді болу қаупін туғызып отыр.

Экономиканың жоғары бәсекеге қабілетті болуын (жалпыұлттық және аймақтық) және өмір сүрудің жаңа заманғы стандартын динамикалық инновациялық прогрестің шеңберінде жүзеге асатын ғылыми-техникалық прогрестің негізінде ғана қамтамасыз етуге болады.

Көптеген дамыған елдерде соңғы жылдары мемлекеттік ғылыми-техникалық саясаттың аймақтық құраушысы маңызды орынға ие. Аймақтық ғылыми-техникалық және

инновациялық саясат негізінде аймақтағы ғылыми-техникалық және инновациялық қызметті дамытудың белгіленген мақсаттар мен басымдықтарының жиынтығы түсіндіріледі. Аймақтық ғылыми-техникалық және инновациялық қалыптастыру – ғылыми-техникалық қызмет пен жаңашылдыққа қолайлы жағдайды құру. Оның басты мүшесі аймақтық өндірістік құрылымның динамикалық тиімділігі, ал негізгі құралы инновациялар мен технологияларды өңдеу және тасымалдау.

Қазақстан Республикасының инновациялық даму бағдарламасында жергілікті жерлердегі инновациялық қызметті дамыту облыс әкімшіліктеріне жүктеледі, атап айтқанда, мемлекеттік инновациялық саясатты іске асыру ауыртпалығы аймақтарға түседі. Мемлекеттік инновациялық саясаттың аймақтық аспектісі тұтас өнеркәсіптік саясатты қалыптастыру үшін негіз болып табылады және болашақта инновациялық өндірісті қалыптастырып қана қоймай, жоғарғы технологияны бәсекеге қабілетті өнім өндірісіне бағытталған ғылыми-өнеркәсіптік кешендерді қалыптасуын болжауы тиіс.

Аймақтарда инновациялық қызметті белсендендіру мақсатында облыс әкімшіліктерінде инновациялық инфрақұрылымды және инновациялық қызметті дамыту үшін қажетті экономикалық және ұйымдастырушылық жағдайды құруға өзінің міндеттері бойынша жауап беретін құрылымды бөлімшелерді құру қажет болып отыр.

Аймақтық инновациялық бағдарламалар аймақтардың экономикалық және әлеуметтік дамыту бағдарламалары негізінде қалыптасып, кадрларды даярлау, инновациялық қызметтің субъектілерін ынталандыру түрлері мен әдістерін, яғни инновациялық потенциалды және инновациялық инфрақұрылымды дамытудың негізгі басымдықтарын анықтауы тиіс.

Индустриялық-инновацияның экономикадағы түсімді көтеруге, оның құрылымын қайта құрылуын қамтамасыз етуге және нарықты бақталастыққа қарсы тұратын әртүрлі өніммен толықтыруға көмек беретін күшті тетік болып табылады.

Индустриялық-инновация еліміздің ішкі жалпы өнімін өзгеше жаңа өнім мен технологиялар түрлерін өндіру және осының негізінде отандық тауарларды әлемдік нарыққа шығаруды кеңейту есебінен көтеруге арналған.

Инновацияларды қарқынды енгізуге байланысты мәселелерді шешуде көпдеңгейлі инновациялық инфрақұрылымдарды қалыптастыру аса маңызды.

Әдебиеттер

- 1.Барлыбаева Н. Инновационная политика и ее влияние на конкурентоспособность регионального бизнеса // Экономика и статистика 2013. – №4
- 2.Воробьев В.П. Экономика инновационной деятельности / под ред. Д.э.н. проф. А.Е.Карлика: Учебное пособие. - СПб Изд-во СПбГУЭФ, 1998
- 3.Шакуликова Г., Ахметова Б. Некоторые аспекты индустриально-инновационной стратегии РК// Каржы-Каражат. 2012. – № 4

Ж. С. Алиева
г. Астана

ПЕРЕХОД БУХГАЛТЕРСКОГО УЧЕТА ГОСУДАРСТВЕННОГО СЕКТОРА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН НА МЕТОД НАЧИСЛЕНИЯ

В мировой практике требования к современному бюджетному учету сформулированы в двух документах: Международных стандартах финансовой отчетности для общественного сектора (МСФООС), принятых Международной федерацией бухгалтеров, и Статистике государственных финансов (СГФ).

Однако сложившаяся ранее система бухгалтерского учета и отчетности в государственном секторе на основе кассового метода в соответствии с Инструкцией по бухгалтерскому учету в государственных учреждениях, не обеспечивала в полной мере

надлежащее качество и надежность формируемой в ней информации, а также ограничивала возможности полезного использования этой информации.

В настоящее время бухгалтерский учет в государственных учреждениях, финансируемых из государственного бюджета, ведется согласно приказу Министра финансов Республики Казахстан от 3 августа 2010г. № 393 «Об утверждении Правил ведения бухгалтерского учета в государственных учреждениях», зарегистрированного в Министерстве юстиции Республики Казахстан № 6443 от 25 августа 2010г., по принципу начисления. (Таблица 1)

Таблица 1. Различия отражения в бухгалтерском учете операции по методу начисления и по кассовому методу

Показатель	Метод начисления	Кассовый метод
Финансовые инвестиции, в том числе:		
инвестиции в субъекты квазигосударственного сектора	отражаются	не отражаются
Капитализированные затраты на строительство, создание и реконструкцию долгосрочных активов (основных средств; нематериальных активов и др.)	отражаются	частично отражаются
Доходы от управления активами, в том числе:		
поступления части чистого дохода объекта инвестиции	отражаются	не отражаются
дивиденды на государственные пакеты акций	отражаются	не отражаются
доходы на доли участия в юридических лицах	отражаются	не отражаются
доходов от аренды имущества	отражаются	не отражаются

Таким образом, представляется, что основная цель перехода на МСФООС – это приведение системы бухгалтерского учета в государственном секторе в соответствие с требованиями конкурентоспособной экономики, обеспечение доступа всем заинтересованным пользователям к информации, представляющей объективную динамику финансового положения и результатов деятельности государственных учреждений, а также консолидированного отчета государственного сектора.

Приказом Министра финансов Республики Казахстан от 24 июля 2009 года № 318 «Об утверждении Плана действий по совершенствованию бухгалтерского учета и финансовой отчетности государственных учреждений на 2009-2013 годы» определены основные этапы реформирования системы бухгалтерского учета государственных учреждений (таблица 2):

Таблица 2 Этапы реформирования бухгалтерского учета и финансовой отчетности государственных учреждений

2010 г.	2011 г.	2012 г.	2013 г.
---------	---------	---------	---------

<p>В реализацию Бюджетного кодекса разработаны нормативные правовые акты по бухгалтерскому учету и финансовой отчетности государственных учреждений в соответствии с МСФООС и методом начисления</p>	<p>Разработка программного продукта «Бухгалтерский учет в государственных учреждениях», обучение бухгалтеров «пилотной программы»</p>	<p>Внедрение системы бухгалтерского учета и финансовой отчетности в соответствии с МСФООС и методом начисления в пилотных госорганах, обучение бухгалтеров, а также внешних и внутренних аудиторов</p>	<p>Внедрение системы бухгалтерского учета и финансовой отчетности в соответствии с МСФООС и методом начисления во всех государственных учреждениях</p>
--	---	--	--

На сегодня можно выделить следующие общие характеристики системы учета в государственном секторе:

- объединять бюджет, управление активами и казначейскую информацию по каждому государственному учреждению и отчетность на общенациональном уровне;
- отражать показатели исполнения бюджета, движение и финансовое положение государственных учреждений;
- система должна обеспечить оценку затрат по операциям государственных учреждений;
- основываться на общепринятых принципах бухгалтерского учета, применимых к государственному сектору;
- интеграция бюджетной и бухгалтерских систем; то есть, и в бюджетной системе, и в системе бухгалтерского учета государственных учреждений необходимо применять одинаковые понятия, признание и терминологию;
- внедрение и применение принципа начисления для учета расходов и неналоговых ресурсов. Основными принципами учета по методу начисления является соответствие с МСФООС, за исключением налоговых ресурсов, которые учитываются по кассовому методу. Причина в сложности определения точного налогооблагаемого события и его достоверной оценки.

Реформа бухгалтерского учета государственного сектора в основном ложится на плечи бухгалтеров, поэтому их профессиональный уровень должен соответствовать современным требованиям и задачам проводимых реформ. Обучение проводится созданным при Министерстве финансов АО «Центр подготовки, переподготовки и повышения квалификации специалистов органов финансовой системы». Сотрудники Министерства финансов также задействованы в разъяснительной работе при проведении выездных семинаров в регионы Казахстана.

По итогам проводимой реформы после успешного внедрения бухгалтерского учета по методу начисления в государственном секторе Казахстана ожидаются следующие результаты и формы завершения:

- заключение соглашений по международным консультациям и рекомендациям по внедрению метода начисления в бюджетном учете;
- введение в действие изменений и дополнений в Бюджетный кодекс;
- совершенствование нормативной базы по бюджетному учету;
- разработка и совершенствование методологической основы по переходу бюджетного учета на метод начисления с применением международного опыта;

– совершенствование информационной казначейской системы с целью применения метода начисления.

Для успешной поддержки проводимых реформ учета по методу начисления в государственном секторе Республики Казахстан необходимо продолжать проводить мероприятия по направлениям: дальнейшее сотрудничество с международными организациями, изучение международного опыта через стажировки специалистов Министерства финансов Республики Казахстан в странах, перешедших на метод начисления в государственном секторе, проведение семинаров и тренингов международными специалистами, разработчиками МСФООС и соответствующих информационных программ.

Таким образом, новая система позволит оценивать эффективность финансирования деятельности государственного сектора и его реальную потребность в средствах для выполнения своих функций, также повысит прозрачность финансовой информации для принятия управленческих решений, реального планирования бюджетных расходов.

Литература

1. Приказ Министра финансов Республики Казахстан от 24 июля 2009 года № 318 «Об утверждении Плана действий по совершенствованию бухгалтерского учета и финансовой отчетности государственных учреждений на 2009-2013 годы».

2. Письмо Министерства финансов Республики Казахстан от 26 декабря 2011 г. № ДМБУА-2/22886

3. www.minfin.kz, раздел «МСФООС»

Д. А. Дисюков
г. Астана

ЭКОЛОГИЧЕСКИЙ ТУРИЗМ – ОСОБЫЙ СЕКТОР ТУРИСТСКОЙ ОТРАСЛИ

Человечество переселяется в города. Огромные агломерации поглощают все больше и больше людей, наполняя их жизнь суетой. Стресс - постоянный спутник городского образа жизни, условия которой не соответствуют ни психологическим, ни физиологическим потребностям человека. Человек - один из биологических видов - не в состоянии полностью "выйти" из природы, как бы того не хотелось. Горожанина тянет на природу, чтобы побыть наедине с ней, подышать свежим воздухом.

Все эти особенности создают условия для развития экологического туризма. Вопросы экологии актуальны в последнее время, и требуют немедленных решений. Одним из вариантов решения проблемы может выступить туризм в направлении экология.

Основная причина обращения к экологическому туризму коренится в неотрегулированности отношений в системе «туризм – экология». Отсюда, очевидно, и происхождение понятий «мягкий туризм» или «зеленый туризм». Именно ориентацией на экологическую составляющую в целях привлечения туристов можно объяснить повышенное внимание в последние годы к посещению мест с незагрязненной природой. Многочисленные опросы туристов показывают, что среди ведущих мотивов туристских путешествий на первый план все больше выдвигается стремление людей к общению с живой природой. И это общение следует реализовать в рамках организованного экологического туризма.

Экологический туризм - особый сектор туристической отрасли, который подразумевает стремление в первую очередь к общению с природой, познанию ее объектов

и явлений, активному отдыху на природе /1/. Традиционные развлечения, бытовой комфорт отходят на второй план.

По некоторым оценкам, он охватывает уже более 10 % туристического рынка, а темпы его роста превышают соответствующие темпы во всей индустрии туризма.

История природы неразрывно связана с историей людей, создавших, "вторую природу" - искусственную среду обитания, которая вместе с природной образует единую окружающую среду. Субъект - объектные отношения (мир человека - мир природы) породили проблему взаимодействия человека и общества с окружающей природной средой, от решения которой зависит сохранность жизни на Земле. Одним из достойных способов разрешения этой проблемы, на мой взгляд, является экотуризм /2/.

По мнению известного специалиста по туризму М.Б. Биржакова, экологический туризм – это одна из разновидностей природного туризма, объединяющего людей. Он считает, что сферой интересов этих туристов является окружающая природная среда, ее наблюдение и, в частности, ее охрана.

География экологического туризма своеобразна. Если основные международные потоки традиционных туристов направлены из развитых стран в развитые, а среди принимающих стран лидируют Франция, США, Испания, Италия, то экотуристы направляются главным образом из развитых стран в развивающиеся /3/.

Что сопутствует проявлению альянса - экология и туризм?

Объектами собственно экотуризма (ecotourism) могут быть как природные, так и культурные достопримечательности, природные и природно-антропогенные ландшафты, где традиционная культура составляет единое целое с окружающей средой.

Все большее распространение получает агротуризм, или агроэкотуризм (agrotourism). Это туризм в сельской местности, при котором туристы во время своего отдыха ведут сельский образ жизни на фермах и хуторах. Развитие такого вида туризма наиболее актуально для стран Западной Европы (и отчасти США) с небольшим процентом естественных ландшафтов и высоким уровнем сельскохозяйственной освоенности территории. Особенности данного фактора являются характерными и для Республики Казахстан.

Анализ туристского рынка Казахстана, проведенный Казахстанской Туристской Ассоциацией (КТА) и экспертами компании ИРК в 2005 г. показал, что Казахстан обладает огромным потенциалом нетронутой природы с большим количеством национальных парков и заповедников, а также выдающимся культурным наследием.

Исследования и опрос (около 10 000 анкет), проведенные в Германии, Великобритании, Франции, Южной Кореи и Японии показали, что среди иностранцев присутствует высокая заинтересованность в экологических турах в Казахстан. В Казахстане можно реализовать все разнообразие экотуризма по своему содержанию. Основывается это на разнообразии климатических, ландшафтных особенностей, а также Казахстан обладает уникальной культурой кочевого народа, что не менее интересно иностранному клиенту.

Таким образом, Республика Казахстан имеет уникальные природные сокровища, вполне способна заявить о себе в качестве туристического центра мирового масштаба /4/.

Экологический туризм приносит существенный доход в государственный бюджет. Особенно это касается развивающихся стран. Положение экотуризма в нашей стране нужно активизировать, и первые пути решения проблемы уже сделаны.

В целях реализации Общенационального плана мероприятий по реализации Послания Главы государства народу Казахстана «Социально-экономическая модернизация – главный вектор развития Казахстана» от 27 января 2012 года утвержденного Указом Президента Республики Казахстан от 30 января 2012 года № 261 разработан Системный план развития туризма.

В рамках концепции предусматривается 5 туристических кластеров, это - Астана, Алматы, Восточный Казахстан, Западный Казахстан и Южный Казахстан. Разработанная

концепция нацелена на создание проектов, такие как курортная зона Бурабай, которая относится к кластеру Астана, курорт Кендерли в Западном Казахстане, Катон-Карагай и Бухтарма на востоке республики и горнолыжный курорт Южный Каскелен кластер Алматы. Реализация проекта будет способствовать развитию экономики страны и приведет к стабильному росту доходов страны, и по предварительным расчетам реализация новой программы туризма на основе разработанных мастер-планов, позволит создать до 150 тыс. постоянных рабочих мест и привлечь от 5 до 7 млрд. долларов частных инвестиций /5/.

В ноябре 2012 года в парижской штаб-квартире международного бюро выставок Астана была избрана местом проведения международной специализированной выставки EXPO в 2017 году с темой «Энергия будущего». Выставка «ЭКСПО-2017» — событие глобального масштаба. По значимости она сравнима с крупнейшими экономическими форумами, а по туристической привлекательности — с самыми популярными спортивными играми мира. Выставка будет способствовать привлечению в нашу страну крупных инвестиций и инноваций.

Вырастает потребность в «своем туризме» внутреннем, с использованием всех приоритетов страны. А ведь сегодня турфирмы и турагентства пропагандируют далеко не экотуризм. Надо изучить принципы воздействия туризма и экотуризма, в частности, на окружающую среду регионов Казахстана. На многих территориях экологический туризм может стать отраслью специализации, представляя конкурентоспособную альтернативу разрушающей природе хозяйственной деятельности человека.

Литература

1. Биржаков М.Б. Введение в туризм. – М, 2005
2. Ердаuletов С. Р. География туризма история, теория, методы, практика. Алматы, 2000
3. Самойленко А.А. География туризма. Ростов н/Д, 2006
4. Р. Р. Шайкенова, К.Р. Мамутова // Сборник статей Всероссийской научно-практической конференции «Экологический и этнографический туризм: становление, проблемы и перспективы развития», Хабаровск, 2009
5. Статья в газете «Казахстанская правда» (22 июня 2013 г)

А. Б. Еремекбаева
г. Астана

ФОРМИРОВАНИЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ КОМПЕТЕНЦИЙ СТУДЕНТОВ ЭКОНОМИЧЕСКИХ СПЕЦИАЛЬНОСТЕЙ ПОСРЕДСТВОМ ДЕЛОВЫХ ИГР

В последние два десятилетия в зарубежном профессиональном образовании происходит постепенный отход от традиционных способов оценки профпригодности. Формальные свидетельства о наличии профессиональных знаний и навыков работы (свидетельства, аттестаты, дипломы, и т.д.) перестают являться главными показателями профессиональной состоятельности специалиста.

Исходя из этого, главным признаком, квалифицирующим профессионала, становится его готовность к реальной трудовой деятельности, к демонстрации на практике тех знаний и умений, владение которыми обозначается понятием профессионализм. Именно с этой целью преподаватели все чаще внедряют в образовательный процесс игровые педагогические технологии.

Важнейшим компонентом миссии любого профессионального учебного заведения, как правило, является выпуск конкурентоспособного специалиста. Понятие competence можно использовать как ключевой организационный ресурс для получения конкурентного преимущества.

Автор данной статьи предлагает следующее определение компетенции в профессиональном образовании: компетенция – это объем знаний по специальности в соответствии с требованиями образовательного стандарта. А компетентность студента в процессе обучения можно рассматривать как регулярную оценку соответствия студента требованиям дидактических единиц ГОС по дисциплине. Система различных видов контроля знаний необходима для того, чтобы выпускник учебного заведения мог быть конкурентоспособным на рынке труда. Измерение компетенций проводится в любой отрасли народного хозяйства, а не только в образовании.

При формировании компетенций нельзя забывать о потенциальном заказчике – работодателе. Разная деятельность требует разных компетенций от сотрудника. Не все компетенции одинаково полезны в конкретной деятельности. Поэтому образовательному учреждению необходимо обратиться к заказчику, который сформирует профессиограмму – список компетенций специалиста-выпускника учебного заведения. Список компетенций может со временем изменяться. Профессиограмма – это образ профессии, востребованной на рынке, необходимой работодателю.

Проанализировав научную литературу и монографии некоторых исследователей, автор данной статьи выделил модель профессиональной компетентности, которая включает пять измерений:

- когнитивные компетенции, включающие не только официальные знания, но и неофициальные – основанные на опыте. Знания (знают – что), подкрепленные пониманием (знают – почему), отличаются от компетенций;

- функциональные компетенции (навыки или ноу-хау), определяющие способность человека, который работает в данной профессиональной области, продемонстрировать на практике свои трудовые навыки;

- поведенческие компетенции («знают, как вести себя»), определяются как «относительно устойчивые характеристики личности причинно связанные с эффективным или превосходным выполнением работы»;

- этические компетенции личного мнения и профессиональных ценностей, способность принимать основанные на них решения в рабочих (игровых) ситуациях;

- мета-компетенции, относятся к способности справляться с неуверенностью, также как и с поучениями и критикой.

В рамках рассматриваемой проблемы интерес для нас представляют когнитивные и функциональные компетенции, которые в большей степени и определяют профессиональную пригодность специалиста.

Для становления компетентного подхода в профессиональном образовании необходимо использование различных педагогических технологий. Одним из эффективных средств формирования профессиональных компетенций в процессе обучения студентов-экономистов являются деловые игры, так как они способствуют решению задачи выработки профессионально-ориентированных компетенций в процессе действия.

Теоретические знания, полученные в учебном заведении, необходимо закрепить на практике. Но сектор знаний, получаемых студентом в процессе обучения, настолько широк, что сложно практиковаться в применении всех этих знаний. Здесь оптимально подходит формат игры, которая является упрощенной моделью реальной деятельности, так как моделирование позволяет практиковаться почти в любой деятельности.

Автор статьи согласна с мнением многих специалистов в вопросах компетенции, что на современном этапе типология компетенций должна разрабатываться для каждого

нового учебного плана профессионального обучения, в которых необходимо тщательно разработать профессиональные компетенции.

Сегодня, когда мы говорим о компетентностном подходе в профессиональном образовании, необходимо обратить внимание на ряд моментов, которые позволят правильно разработать сценарий учебной игры:

1. Любая игра является обучением на основе жизненного опыта. Именно это является ключевым компонентом подхода, основанного на компетенциях, для того чтобы объединить традиционное образование, профессиональное обучение и обучение на основе личного опыта.

2. При вовлечении студентов в игру необходимо познакомить их с компетенциями по данной дисциплине. Стандартная типология компетенций российского профессионального образования заложена в Государственном образовательном стандарте.

Применяемые на практике игры разнообразны: игра дидактическая, игра имитационная, игра интерактивная, игра-исследование, игра операционная, игра деловая, игра ролевая и другие.

Рассмотрим практику применения деловых игр и формируемые ими компетенции на примере игры, проводимой автором.

При изучении темы «Предпринимательский риск» дисциплины «Основы предпринимательской деятельности», а также при изучении темы «Страхование рисков» дисциплины «Финансовый менеджмент» специальности «Менеджмент» для практического применения понятия диверсификации и страхования риска, целесообразно проводить деловую игру «Риск».

Игра формирует умение обосновывать и принимать решения в ситуациях, для которых характерны высокая динамичность и неопределённость, позволяет получить представление о видах коммерческого риска при проведении различных финансовых операций, знакомит с основным методом снижения риска – страхованием. Эта игра моделирует деятельность предпринимателя (менеджера), перед которым стоит проблема вложения денежных средств в один из трёх видов деятельности, которые имеют разную возможность прибыльности, прямо пропорциональной риску (т.е. чем больше вероятная прибыль, тем больше риск получения убытков в случае неудачи, что, как правило, действует и в реальной жизни). Данная игра, как и большинство игр подобного рода, проводится в несколько этапов. На новых этапах могут добавляться какие-то дополнительные условия (например, в рассматриваемой игре на втором этапе появляется возможность страхования риска).

Анализ текущей практики использования игровых технологий при применении компетентностного подхода в профессиональном образовании позволил сделать некоторые выводы:

1. Игровые технологии дают возможность повысить у обучающихся интерес к учебным занятиям, позволяют усвоить большее количество информации, основанной на примерах конкретной деятельности, моделируемой в игре.

2. В процессе игры студенты учатся принимать ответственные решения в сложных ситуациях, что поможет им лучше ориентироваться в профессиональной деятельности.

3. В ходе проведения деловой игры студенты могут играть как активную роль (руководителя отдела, директора фирмы, специалиста-консультанта, сотрудника отдела и т.д.), так и пассивную. В этом случае студент выступает в роли наблюдателя, выполняя контрольно-учетные функции и создавая тем самым информационную базу для последующего анализа в ходе подведения итогов игры.

5. Игры могут применяться на дисциплинах любого цикла. Формировать профессиональные компетенции студентов-экономистов посредством проведения деловых игр можно и при изучении совсем не экономических дисциплин (например, иностранного языка).

Таким образом, правильно подобранные деловые игры являются эффективным и незаменимым средством формирования и развития профессиональных компетенций в процессе обучения студентов экономических специальностей, т.к. способствуют лучшему и более глубокому усвоению информации, формируют устойчивый интерес к экономической сфере общественной жизни и выбранной специальности.

Литература

1. Гребенюк О. С., Гребенюк Т. Б. Основы педагогики индивидуальности: Учеб. пособие / Калинингр. гос. ун-т. - Калининград, 2000. - 572 с.:
2. Зимняя И. А. Ключевые компетенции - новая парадигма результатов образования // Высшее образование сегодня. - 2003. - № 5. - С.34-42.
3. Равен Дж. Компетентность в современном обществе: выявление, развитие и реализация/Пер. с англ. - М.: Когито-Центр, 2002.

Н. С. Мамытова
г. Астана

ФОРМИРОВАНИЕ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ СТУДЕНТОВ КОЛЛЕДЖА В РАМКАХ ДИСЦИПЛИНЫ «МЕНЕДЖМЕНТ»

Мы живем в условиях рыночной экономики, которая диктует свои условия функционирования и жизни в современном обществе. Развитие частного предпринимательства создаёт благодатную почву для оздоровления экономики: происходит развитие конкурентной среды, создание новых рабочих мест, расширение потребительского рынка. В этой ситуации растет интерес к экономическим знаниям, подготовка студентов предполагает создание у них базы предпринимательской деятельности, которая на сегодняшний момент в Казахстане считается престижной, имеет перспективы развития, вызывает интерес среди молодых людей. Таким образом, подготовка студентов к предпринимательской деятельности всё плотнее входит в образовательный процесс.

Подготовка студента к предпринимательской деятельности означает формирование у него специальной, предпринимательской компетентности. При этом *предприниматель* – это новатор, способный брать на себя ответственность и осуществлять инициативную самостоятельную деятельность в условиях риска с целью получения прибыли на основе сочетания личной выгоды и общественной пользы, а *предпринимательская компетентность* – определенного рода модель поведения, совокупность личных и деловых качеств, навыков, знаний, владение которыми помогает успешно решать различные бизнес-задачи и достигать высоких результатов деятельности. Структура предпринимательской компетентности представлена нами в следующем виде (Таблица 1):

Таблица 1.

<i>Личностный аспект</i>
Огромное желание достигнуть цели
Яркая индивидуальность
Надежда на успех и страх неудачи
Готовность рисковать
Ярко выраженное чувство личной ответственности
Настойчивость

Гибкость	
Энергичность	
Уверенность в себе	
Инициативность	
Способность убеждать	
Способность к обучению	
Способности к коммуникации	
Способность к управлению	
Способность трезво мыслить в любых ситуациях	
Способность использовать любую возможность с максимальной выгодой	
Знать	Уметь
Организационный аспект	
Что представляет собой риск	Распознавать риски и рисковые ситуации
Способы организации деятельности в условиях риска	Действовать в условиях риска
Способы выхода из рискованных ситуаций	Находить оптимальный путь выхода из рискованной ситуации с пользой для дела
Специфические особенности организуемого им предприятия (бизнеса)	Учитывать особенности бизнеса в организации предпринимательской деятельности
Основные функции, реализуемые руководителем	Организовывать реализацию основных управленческих функций с учетом особенностей бизнеса
Основные социально-экономические механизмы, характерные бизнесу	Организовать работу необходимых социально-экономических механизмов
Способы изучения организационной среды	Уметь видеть возможности организационной среды и использовать их для достижения собственных целей
Процесс производства производимого им товара или услуги	Координировать и контролировать процесс производства
Коммерческий аспект	
Понятия прибыли и дохода, стоимости товара	Определять прибыли и доходы бизнеса, стоимость продукции
Виды хозяйственной деятельности, не запрещенные законом, приносящие прибыль	Выбирать и сочетать различные виды хозяйственной деятельности с целью получения наибольшей выгоды
Основы экономики организации	Применять различные методы планирования, расчета, распределения прибыли бизнеса
Основы организации спонсорства	Находить и осуществлять спонсорство
Инновационный аспект	
Определение инновации, новшества	Определять инновации в деятельности; создавать инновации
Способы прогнозирования потребностей общества	Создавать новые виды товаров и услуг, которые будут востребованы на рынке
Методы оценки последствий введения инноваций	Объективно оценивать последствия внедрения инноваций для организации и отрасли
Способы проведения исследования интересов общества	Выявлять потребности потенциальных потребителей

Понятие инновационного проекта	Разрабатывать инновационные проекты
Особенности и виды инновационных организаций	Правильно выбирать, при необходимости, тип инновационной организации и эффективно строить процесс управления в соответствии с её особенностями
Основы государственной инновационной политики	Видеть и использовать государственную помощь инновационной деятельности
Коммуникативный аспект	
Основы построения процесса переговоров	Вести переговоры с поставщиками, посредниками, потребителями
Способы реализации продукции фирмы	Строить процесс реализации продукции
Виды интеграции предприятий	Организовывать сотрудничество с другими фирмами с целью расширения своей деятельности и получения прибыли
Способы расширения сферы обслуживания	Находить новых поставщиков, потребителей
Способы (методы) реализации продукции	Применять различные способы реализации продукции, способствующие получению максимальной прибыли
Основные виды организации спонсорства	Находить спонсоров, строить взаимоотношения с ними
Способы создания общественной пользы	Создавать общественную пользу и сочетать её с собственной выгодой

Для формирования предпринимательской компетентности студентов могут быть использованы такие методы, как создание портфолио, деловые игры, кейс-методы, организация самоуправления и т. д. Специфика колледжа не позволяет в полной мере создать все необходимые условия для формирования предпринимательской компетентности, тем не менее, предусмотренная Учебно-типовой программой дисциплина «Менеджмент» позволяет осуществлять целенаправленное воздействие на развитие организационной, коммерческой, инновационной и коммуникационной сфер предпринимательской компетентности за счет лекционных занятий, проведения деловых игр, создания бизнес-плана организации. Работа над личностным аспектом компетентности представляет собой достаточно сложный процесс, так как в значительной степени его развитие обуславливается психологической составляющей человека.

Литература

1. Сулаева, Е.П., Червова, А.А. Инновационное развитие техникума [Текст] / Е.П. Сулаева // Наука и школа. – М.: МПГУ, 2010. - № 6. – С. 49-51. (Авт. вкл. 70 %)
2. Сулаева, Е.П. К вопросу о предпринимательской компетентности студентов техникума [Текст] / Е.П. Сулаева // Школа будущего. – М.: МПГУ, 2011. - № 6. – С. 55-61.
3. Сулаева, Е.П. Социальное партнерство между образовательным учреждением и производством [Текст] / Е.П. Сулаева // – Современные исследования социальных проблем. Красноярск: Научно-инновационный центр, 2011. - № 4. С. 75-80
4. Сулаева, Е.П., Червова, А.А. Формирование предпринимательской компетентности у студентов техникума в условиях социального партнерства. – Шуя: 2011. – 10 п.л. (Авт. вкл. 70 %)

Г. К. Шаикова
г. Астана

ФОРМИРОВАНИЕ ЭКОНОМИЧЕСКИХ КОМПЕТЕНЦИЙ СТУДЕНТОВ В УСЛОВИЯХ ИНФОРМАТИЗАЦИИ ОБРАЗОВАНИЯ

Согласно Государственной программе развития образования в Республике Казахстан на 2011–2020 годы в стране идет процесс реформирования и модернизации сферы образования. Целью реформирования системы технического и профессионального образования является модернизация системы ТиПО в соответствии с изменяющимися экономическими условиями и научно-техническим прогрессом, которые предъявляют повышенные требования к уровню экономической подготовки специалистов различных областей деятельности и делают проблему профессионально-экономической подготовки будущих специалистов особенно актуальной.

Делая акцент на профессиональных знаниях, а не на практическом их применении и отработки навыков, в результате мы получаем специалистов, подготовленных только с теоретической точки зрения, которые не готовы применить свои знания в практике жизни. Конечно, не стоит забывать, что многое зависит от материальной базы и оснащенности образовательных учреждений и как следствие кабинетов специальных дисциплин, также применение современных средств обучения, в частности информационно-технических средств, как для отработки практических навыков, так и в помощь преподавателю в изложении нового материала.

Для формирования экономической компетенции недостаточно система заданий, здесь преподаватель должен создавать условия, в которых студенты рассматривают ситуацию не только со своей позиции, но и с позиции других участников, настроенных на выявление собственных ошибок, воспринимая их как возможность к самосовершенствованию.

Наиболее эффективными методами обучения являются деловые игры, а именно моделирующие упражнения. Моделирующее упражнение – это опыт обучения, позволяющий студентам принять участие в деятельности, упрощенно представляющий собой процессы, происходящие в реальном мире и в реальном обществе. Создаются условия для принятия самостоятельных решений, а это помогает приобрести большую уверенность в собственной способности принимать решения. Моделирующее упражнение строится на реальных ситуациях, в которых участники имеют возможность применить знания, полученные на учебном семинаре, и проверить функционирование бизнеса в смоделированной среде. В игре моделируется конкурентная деловая среда, подобная той, с которой участники реально сталкиваются ежедневно. Это дает определенные результаты при практическом использовании знаний.

В настоящее время в экономическом образовании активно применяют различные информационные технологии и программные средства, позволяющие преподавателю и студентам перейти от школьной доски к экрану монитора. Среди них многочисленные компьютерные программы разного типа, электронные учебники, тренажеры, виртуальные лаборатории, мультимедиа-технологии, Интернет – технологии. Все они являются условиями формирования профессиональных компетенций.

Информационное пространство Интернет предоставляет огромное количество обучающих материалов, но в основном они предназначены для студентов высших учебных заведений и преимущественно российского издания. Поэтому, исходя из методической темы колледжа ЕАГИ: формирование профессиональных компетенций студентов колледжа через применение современных технологий обучения, назрела необходимость усовершенствования компьютерных средств обучения на основе современных информационных технологий с учетом кредитной технологии обучения.

В ходе эксперимента по внедрению кредитной технологии обучения мы столкнулись с такими проблемами, как неумение студентов самостоятельно работать. Известно, что эффективность управления процессом при кредитной системе обучения зависит от

оптимально организованной педагогической технологии с учетом общих и дифференцированных подходов, таких как - повышение профессиональных знаний, умений и навыков, с внедрением электронных учебников, позволяющих оптимизировать процесс обучения. Поэтому применение информационных технологий в преподавании экономических специальных дисциплин используется широко, от программ Exsell до 1-С Бухгалтерия.

Разработанный учебно-методический комплекс «Экономика предприятия» предназначен для студентов специальности 0515000 «Менеджмент». Актуален электронный учебник студентам специальностей 0518000 «Учет и аудит» и 0516000 «Финансы» для дополнительной подготовки, так как в учебном плане этих специальностей нет данной дисциплины, и которая часто создает пробелы в теоретической подготовленности студента.

Особенность данного электронного учебника состоит в том, что он адаптирован к кредитной технологии обучения. Наглядно изучить алгоритм изучения дисциплины и ее структуру раскрывает первая страница электронного учебника. С помощью опорно-логической схемы определены не только основные этапы изучения и контроля (рубежный контроль, экзамен, курсовая работа и т.д.), но и временные рамки сдачи материала (курсы и недели). К содержимому недельного материала электронный учебник предлагает тестовые задания, которые являются контролирующим компонентом модуля.

При разработке электронного учебника мне как составителю было важно то, как студент оценит значимость данного пособия. Практическое применение при самостоятельном изучении материала, подготовке к СРСП и СРС, экзаменам, курсовой работе позволит студенту не только повысить уровень знаний, но и научит самостоятельно добывать знания. Идея данного ресурса в том, что студент в процессе изучения дисциплины найдет все ответы на возникшие вопросы. Например: вопросы к устному экзамену, тематику курсовых работ, методические рекомендации к выполнению, оформлению и оцениванию курсовых работ, список литературы.

Проведя анализ успеваемости студентов двух лет, налицо эффективность данного электронного пособия. Более эффективно используется не только время студента, но и преподавателя. Так же студент более рационально использует свое время, рационально распределяет свои возможности, видит и планирует свои будущие действия.

На сегодняшний день при формировании базовых компетенций используются тестовые задания в программе MyTest. Это - система программ (программа тестирования студентов, редактор тестов и журнал результатов) для создания и проведения компьютерного тестирования, сбора и анализа результатов, выставления оценки по указанной в тесте шкале. В реальности отдельно используется программа тестирования студентов, которая готовит студентов к экзаменам. Обучающий тренажер имеет свойство интерактивности, т.е. обеспечивает практически мгновенную обратную связь, значительно сокращает учебное время.

Использовать данное пособие преподаватель имеет возможность при наличии одного компьютера, ноутбуков, интерактивной доски, но следует напомнить основное предназначение электронного учебника – самостоятельное изучение дисциплины, которое помогает студентам вникнуть более детально в процессы и явления, изучить важные теоретические вопросы. Т.е. электронное учебное пособие нужно рассматривать как средство совершенствования учебного процесса, и необходимо эффективно использовать в современном образовании. Создаваемая среда обучения будет способствовать более оперативному влиянию на формирование профессиональных качеств будущего специалиста.

Таким образом, использование информационных технологий в образовании является необходимым условием формирования профессиональных компетенций: применение компьютерных средств является важным стимулом самоактуализации,

самореализации и творческого развития личности, делает студентов причастными к процессам, происходящим в обществе.

Литература

1. Государственная программа развития образования Республики Казахстан на 2011-2020 годы от 7 декабря 2010 года № 1118

2. Материалы международных семинаров для преподавателей экономических дисциплин, организованных Национальным Советом по экономическому образованию США (НСЭО) и Международным центром экономического и бизнес образования (МЦЕБО) - 2004 г..

3. Электронный учебник «Экономика предприятия» - составитель Шаикова Г.К.

С. Ж. Бектенов
Астана қ.

ҚАЗАҚСТАННЫҢ ИНВЕСТИЦИЯЛЫҚ ТАРТЫМДЫЛЫҒЫ

Инвестиция (латынша investire – киіндіру) – табыс алу, меншікті капиталын молайту, елдің материалдық байлығы мен бейматериалдық сипаттағы қоғамдық құндылықтарын еселей түсу үшін шаруашылық жүргізуші субъектілер салатын инвестициялық қаражат.

Инвестицияның күрделі қаржыдан өзгешелігі бар. Инвестицияда қаражат тек материалдық активтерге ғана салынбайды, қаржылық және бейматериалдық активтерге де салынады. Инвестиция қаржы институттары, инновациялық және әлеуметтік сала арқылы тікелей де, жанамалай да салынады. Инвестиция өзінің құрамы жағынан біртекті емес, инвестициялау нысандарына, айналыс өрісіне, негізгі капиталдың ұдайы өндірісіндегі мақсатына, рөліне, қаржыландыру көздеріне қарай негізгі капиталға салынатын инвестиция, шетелдік инвестиция, қоржындық инвестиция түрлеріне бөлінеді. Негізгі капиталға салынатын инвестиция – құрылысқа, материалдық, бейматериалдық негізгі капиталды салуға, ұлғайтуға, қайта жаңғыртуға, техникалық жағынан қайта жаратандыруға, күрделі жөндеуден өткізуге, сатып алуға, сондай-ақ, материалдық айналыс құралдарының қорларын толықтыруға жұмсалатын қаражат. Негізгі капиталды инвестициялау нысандарына үйлер, ғимараттар, машиналар мен жабдықтар, мал, екпе ағаштар, жер қойнауын барлау, компьютерлік және бағдарламалық қамтамасыз ету, көркем және әдеби шығармалардың түпнұсқалары, жаңа үйлер және жаңа ақпарат жатады.

Инвестициялар деп – өнеркәсіпке, құрылысқа, ауыл шаруашылығына және өндірістің басқа да салаларындағы шаруашылық субъектісіне мүліктей, заттай, сондай-ақ ақша қаражаты түрінде, яғни капитал түрінде салынып ол шаруашылықты әрі қарай өркендетіп дамыту үшін жұмсалынатын шығындардың жиынтығын айтады [1].

Қазақстан тәуелсіздігін алып, егеменді ел болғанына міне биыл 22 жыл болды. Осы уақыт аралығында елімізге шетелдік инвесторлардың өз капиталдарын тартып және жыл өткен сайын инвесторлардың саны артуы бұл экономикалық тұрғыдан алғанда оң құбылыс. Себебі шетелдік инвесторлар өз қаражаттарын біздің елімізге алып келіп, осында өз бизнестерін ашады. Біріншіден, олар салық төлесе, екіншіден қосымша жұмыс орындарын қамтамасыз етеді. Бірақ бір өкініштісі келіп жатқан инвестициялық қаржылардың басым бөлігі әлі де болса жер қойнауының ресурстарын өндіруге салынып жатқаны жаңалық емес. Бірақ айта кететін жайт Қазақстан шетелдік және отандық инвесторларға барлық жағдайды жасап отыр. Экономикалық, экологиялық, әлеуметтік, заңнама жағы т.б критерилері бойыншағ сонымен қоса Қазақстан әлемде жер көлемі бойынша тоғызыншы

орында тұр, ал жер қойнауында Менделеевтің 99 элементі запасы бар яғни шикізат ресурстарына өте бай мемлекет.

Сонымен қатар инвестиция экономикалық өсудің негізі бола отырып, елдің әлеуметтік дамуына жағдай жасайды. Осы айтылғандармен қатар инвестиция экономикалық дамудың жоғарғы және тұрақты қарқынын қалыптастырудың, ғылыми-техникалық прогресс жетістіктерін өсірудің, инфрақұрылымды дамытудың маңызды факторы болып саналады. Нақтылық инвестиция дегеніміз – шаруашылық субъектіндегі белгілі бір материалдық, өндірістік қорлардың, яғни активтердің (жер, жабдық, құрылыс) өсуіне, дамуы жұмсалану үшін салынатын салымдар болып табылады. Қаржылық инвестиция дегеніміз – акционерлік қоғамдар немесе мемлекет шығарған акцияларға, облигациялар және басқадай құнды қағаздарға банктердің депозиттерін салынған салымдар болып табылады. Қаржылық инвестициялар иелену мерзіміне қарай мынадай категорияларға жіктеледі:

а) қысқа мерзімдік иелену – иелену мерзімі бір жылға дейін;

ә) ұзақ мерзімдік – иелену мерзімі бір жылдан артық;

Ұлттық инвестор дегеніміз – Қазақстан Республикасында инвестицияны жүзеге асыратын Қазақстан Республикасының Заңды тұлғасы. Инвестор өз алдына дербес екі топқа бөлінеді: жеке инвесторлар (жеке адамдар), институттандырылған инвесторлар (банктер, инвестициялық қорлар, зейнетақы қорлары, тағы басқалары). Инвестициялық саясат дегеніміз – халық шаруашылығының әртүрлі салаларында пайда табу мақсатымен ұзақ мерзімді капитал жұмсау саясаты. Күрделі қаржыны тиімді пайдаланудың, оларды шешуші бағыттарға шоғырландырудың, қоғамдық өндірісте тепе-теңдікті қамтамасыз етудің жолдарын көрсететін шаруашылық шешімдерінің жиынтығы. Егер инвестициялық саясат дұрыс шешілсе, әрбір шығындалған теңгеге келетін ұлттық табыстың мөлшері өседі, өнім молаяды. Инвестициялық саясат күрделі қаржыны, қорларды өндіретін, өндейтін және ол өнімдерді пайдаланатын салалар арасында дұрыс пайдалануды қамтамасыз етуі керек. Қазіргі кезде күрделі қаржыны жаңа өндіріс орындарын тұрғыздан гөрі оларды техникалық жағынан қайта жарактандыруға, қайта құруға бағытталып, одан әрі өндіріске жұмсалған күрделі қаржының ара салмағын өсіре беру көзделіп отыр. Нарықты экономикаға көшу кезінде инвестициялық саясат сұранысты қанағаттандыруға бағытталуға тиіс. Тікелей инвестиция дегеніміз – капиталды экспорттаушының қабылдаушы ел территориясында өндірісті ұйымдастыруын айтады. Тікелей инвестициялар арқылы халықаралық корпорациялар дүниежүзілік нарықта өз бөліктерін жүргізеді. Ал, капитал дегеніміз – тауар өндірісінің жұмыс күші тауарға айнала бастаған кезінде пайда болады. Капиталдың алғашқы қорлануы процесінде тікелей өндірушілер өндіріс құрал-жабдықтары капиталистік кәсіпкерлердің қолына жинақтала бастады. Өндіріс құрал жабдығынан айырылған жұмысшы өз жұмыс күшін капиталистерге сатуға мәжбүр болды. Бұл процесс тауар өндірісінің капиталистік өндіріске айналуын көрсетеді. Капиталды әлем елдерінде пайдаланудың негізгісі мыналар :

1. Инвестициялаушы елдегі капиталдың мол қорлануы;

2. Дүниежүзілік шаруашылықтың әртүрлі бөліктеріндегі капиталға сұраныс пен ұсыныс арасындағы тепе-теңдіктің бұзылуы;

3. Жергілікті рынокты монополизациялау мүмкіндігі;

4. Капитал экспортталатын елде арзан шикізат пен жұмысшы күшінің болуы;

5. Саяси тұрақтылықтың және қолайлы инвестициялық ахуал;

Капиталды шетке шығару мына нысандарда жүргізіледі:

өнеркәсіп, сауда т.б. кәсіпорындарына тікелей инвестициялар;

портфельдік инвестициялар (шетелдік облигацияларды, акцияларды және басқа да құнды қағаздарға алу үшін);

Шетелдік инвестиция дегеніміз – қабылдаушы елдегі компанияның қызметін бақылап, басқарып отыру үшін капиталдың мақсатты түрде ауысуы болып келеді. Шетелдік инвестициялардың елдер мен өнеркәсіп салалары арасында бөлінуі қазіргі

халықаралық экономиканың құрамына айтарлықтай әсер етеді. Шетелдік инвестицияларын тарту саясаты 1991 жылдан басталып, оң нәтижелер беруде. Шетел капиталын басқаратын Қазақстан эксимбанкі, сырттан қарыз алу жөніндегі комитет және инвестициялар жөніндегі комитет тәрізді органдар құрылды. Сөйтіп Қазақстанда шетел капиталы үшін қолайлы ахуал қалыптасты. Шетел инвестицияларын тартудың басты бағыттарына тіршілікті қамтамасыз ету салалары мен экспорт бағдарындағы өндірістер – мұнай-газ және мұнай – химия салалары, электр энергетикасы, металлургия коммуникация және де Қазақстан дәнді дақылдар, жүн, мақта т.б. ірі өндіруші болу себепті, ароөнеркәсіп кешені жатады. Мұнай-газ саласында күш-қуат мұнай мен газ өндіріп, экспортқа шығаруды арттыруға сыртқы мұнай құбырлары мен ішкі газ құбырларын салуға жұмсалады.

Экономикалық жүйенің қалыптасу кезеңінде инвестициялық саясат басым сипатқа ие болды. Шетелдік инвестицияларды тартуға бағдарлану негізгі бағытқа айналды, мұның өзі қолайлы инвестициялық ахуал туғызуды талап етті. Қазақстанда ел экономикасына қаржы ресурстарын тартуды жандандыру үшін институттық және нормативтік-құқықтық алғышарттар жасалды. Мәселен, мамандандырылған өкілетті орган және Қазақстан Республикасы Президентінің жанындағы Шетелдік инвесторлар кеңесі пайда болды. Инвестициялар туралы заңдар қабылданды, инвестицияларды ынталандыру және өзара қорғау туралы, қосарланған салық салуды болдырмау туралы бірқатар үкіметаралық келісімдер жасасылды. 1997 жылы-ақ инвестициялар тартатын басым секторлар тізімі бекітілген болатын. Бұл өңдеу өнеркәсібі, жаңа елорданың нысандары, әлеуметтік сала мен туризм, ауыл шаруашылығы. Қорытындысында қазіргі сәтте жан басына шаққандағы игерілген тікелей шетелдік инвестициялардың көлемі бойынша Қазақстан ТМД елдерінің арасында көшбасшы екендігі сөзсіз. Қазақстанға бірінші болып инвестициялық деңгейдегі кредит рейтингі берілген. Инвестициялық тартымдылықтың осындай жоғары көрсеткіші біз шетелдіктерге минералдық ресурстарды, соның ішінде мұнай-газ саласындағы ресурстарды игеруіне жол ашуымыз арқылы мүмкін болды. Қаржы қаражатының жетімсіздігі, негізгі қорлардың тозуы жағдайында Қазақстанның өзі орасан кен орындарын толық мәнінде игере алмады. Алғашқы кезде шетелдік инвестицияларды тарту мәселесі Батыстың іскер әлемінде экономикалық әріптес ретіндегі Қазақстанның болашақтылығы мен сенімділігі туралы түсінігінің болмауынан күрделі күйде тұрды. 1993 жылы «Шеврон» корпорациясының келуі және онымен бірегей Теңіз кен орны бойынша келісім жасалуы басқа трансұлттық корпорациялар үшін өзіндік белгі болды. Инвесторлардың мұнай-газ саласына белсене келуі осыдан басталды. Бүгінде Қазақстанда әлемнің аса ірі мұнай компанияларының бәрі жұмыс істейді. Олардың арасында «Эксон Мобил», «Шелл», «Эни», «ШевронТексако», «Тоталь», «Бритиш петролеум», «Лукойл», Қытай ұлттық мұнай корпорациясы бар. Олардың қазақстандық рынокта болуы елдің жоғары инвестициялық тартымдылығы секілді инвесторлардың мүдделері мен құқықтарын қорғау саласындағы заңнамалардың тұрақтылығын да қуаттайды. Соңғы 30 жылда қоры 10 миллиард баррель деп бағаланған аса ірі Қашаған кен орнының ашылуымен Қазақстан мұнайдың барланған қорлары бойынша әлемде жетекші орындардың біріне шықты. Бүгінде мемлекеттік бюджеттің ширегі ғана мұнай табыстарының есебінен қалыптасады. Қазхром мен Қазалюминий 537, 2 млн. доллар мөлшеріндегі инвестициялардың арқасында тиімділігі жоғары өндірістерге айналды. Мұны қорғасын-мырыш саласының жұмысы туралы да айтуға болады [2].

Қазақстан экономикасы мемлекеттік бюджет пен ірі кәсіпорындарды қаржылай қолдау үшін елеулі, ауқымды ресурстарға мұқтаж болды. Сыртқы байланыстарды өрістету бағыты және шетелдік инвестицияларды кең ауқымды тарту экспортқа бағдарланған салаларды көтеруге, шикізат өндіруді ұлғайтуға ғана емес, сонымен қатар бір мезгілде валюта қорын толықтыруға, теңгені нығайтуға, оның айырбастылығын күшейтуге мүмкіндік берді. Осылайша импорттық тауарлар үшін, шетелдік инвесторлар үшін қызықтырғыш ішкі рыноктың тартымдылығы артты, экономиканы тұрақтандыру үшін жағдайлар жасалды. Шетелдік инвесторлар мен біздің мемлекеттің мүдделерін ұштастыру оңай міндет емес.

Негізінен олар өнеркәсіптің барынша тартымды салалары бойынша үйлеседі. Мақсатты шаралардың нәтижесінде шетелдік күрделі қаржыны тарту жөнінде қолайлы ахуал қалыптастыру мүмкін болды.

Әдебиеттер

1. Шарп У. Инвестиции. Оқу құралы. –М: «Инфра-М» 2001
2. Қазақстанның 2015 жылға дейінгі индустриалды-инновациялық даму стратегиясы.

А. Ж. Анетова
Астана қ.

ХАЛЫҚАРАЛЫҚ СТАНДАРТТАР НЕГІЗІНДЕ ҚАЗАҚСТАНДЫҚ БУХГАЛТЕРЛІК ЕСЕП ЖҮЙЕСІН ЖЕТІЛДІРУ

Осы заманғы бухгалтерлік есептің ғылыми және тәжірбиелік мәнін толық және кең ауқымды түсіну үшін, оның халықаралық деңгейде стандартталуын түсіне білу керек. Қазіргі таңда біздің еліміздің есеп жүйесін халықаралық стандартқа көшіру, халықаралық деңгейге көтеру мақсатында көптеген игі істер атқарылып жатыр. Қазақстандық есеп тәжірбиесінде қолданылатын халықаралық есеп стандарттарының қазіргі жағдайы мен еліміздегі есеп жүйесіне қолданылудың болашағын айту оңай емес. Алайда, Қазақстандық бухгалтерлік есеп жүйесін халықаралық бухгалтерлік есеп стандарттары мен есеп өрісіндегі заңдар негізінде ары қарай жетілдіру, жолдарын көрсету – қазіргі таңның өзекті мәселесінің бірі болып отыр.

Әлемдік экономикалық жағдайдағы соңғы жылдарда болған шапшаң өзгерістер бухгалтерлік есепке алуға және қаржылық есептілікке арналған ережелерді жасау кезінде елдердің қолданатын тәсілдерін айтарлықтай дәрежеде өзгертті. Капитал нарықтары ұлттық шекарадан тыс жерлерде кеңейіп, ұлттық экономикалардың дамуына байланысты кірігу үдерісі нығаю үстінде тұр.

Халықаралық есептілік стандарттары әлемдегі аса дамыған және алдыңғы қатарлы бухгалтерлік есепке алу стандарттары болып табылады деп есептеледі. Сондықтан да көптеген елдерде, мысал ретінде қарастырып өтсек, Австралияда, Германияда, Ұлыбританияда шетел эмитенттері биржалардағы өздерінің есептілігін осы елдердің ұлттық стандарттарына емес, халықаралық стандарттарға сәйкес ұсына алады. Басқа мемлекеттерде, мысалы Канадада, Жапония мен АҚШ-та бұған да жол беріледі, алайда ХҚЕС бойынша есептілік дайындайтын компаниялар оның осы елдердің ұлттық стандарттарына сәйкес дайындалатын есептіліктен айырмашылығының тізімін қосымша ұсынуы тиіс. Кейбір елдерде (мысалы Чехияда, Балтық елдерінде) есептілікті ХҚЕС бойынша барлық ірі кәсіпорындар жасауы тиіс. Қазақстанда 2003 жылдан бастап барлық қаржы ұйымдары, 2005 жылдан бастап акционерлік қоғамдар, ал 2006 жылдан бастап өзге де ұйымдар (мемлекеттік мекемелерден басқа) есептілікті ХҚЕС бойынша дайындауы тиіс болған. Қазіргі уақытта халықаралық талаптарға сәйкес жасалған және жұмыс істейтін жоғары дамыған ақпараттық жүйені білдіретін экономика бірыңғай есепке алудың жүйесі болып табылады.

Капитал нарығының жаһандану бағытына қарай өрістеуіне, сондай-ақ халықаралық қаржы нарығының дамуына қарай қаржылық есептілік бірегейлігі қамтамасыз етілуі қажет. Мұндай бағыт ұстануымыз еліміздегі бухгалтерлік есеп жүйесі халықаралық есеп стандарттарының талабына сай жаңаша құруды талап етеді. Егер ұйымдарда жүргізілетін бухгалтерлік есеп жүйесі халықаралық стандарттар талабына сәйкес болмаса, онда халықаралық капитал нарығын құру мен тиімді объектілерді инвестициялау,

қаржыландыру үдерістері өз мәнін таппайды. Қайда және қай елде орналасқандығына қарамастан бірлескен негізгі компаниялардың шаруашылық қызметіне қосымша қызмет көрсету мақсатындағы өндірістік, сату, қаржы үдерістері орталықтанған түрде ұйымдастырылған түрде құрылуы мүмкін. Өндірістік үдерістің жоғары деңгейде дамуы мен маңызы жағынан күрделі болуына байланысты бухгалтерлік есеп мәселелерін танып білу процесі бухгалтерлік есепті интернационализациялау жолдарымен шешілетіндігін білүміз керек. Есеп жүйесіне тән интернационализациялаудың өзектілігі кез келген елде және кез келген жағдайда қолданылатын бірыңғай стандарттар жасау болып табылады.

Бухгалтерлік есеп стандарттары беделі жағынан жоғары деңгейдегі ресми құжат. Осы құжатты ары қарай жетілдіріп, халықаралық деңгейде қолдану мәселелерінің негізіне – халықаралық стандарттар мазмұны жекелеген елдерде қолданылатын стандарттар мазмұнымен гармониялық үйлесімді байланыстылығының жоғары дәрежеде болуы. Халықаралық бухгалтерлік есеп стандарттары мазмұнын талдау, жасау мен қолдану барсында бухгалтерлік есеп жүргізу ісіне тікелей немесе жанама тұрғыда әсер етуші ұлттық және мәдени салт-сана мен дәстүрдің қосымша қаралатындығын да (интерпретация) естен шығармаған жөн.

Елімізде бухгалтерлік есеп жүйесі халықаралық бухгалтерлік есеп қағидаттары мен стандарттарына сай ары қарай ұлттық тұрғыда жетілдіру және дамыту керек. Мұның өзі созылмалы, көп уақытты қажет ететін үдеріске айналуы да әбден мүмкін. Жалпы, бірлескен кәсіпорындар өрісіндегі, сондай-ақ өз елімізде жүргізіліп келе жатқан бухгалтерлік есеп жүйесі халықаралық тәжірбиемен үйлесімді бағытта жетілдірілуі, ұлттық есеп жүргізу тәжірбиесіне енуі керек. Сонымен қатар Қазақстан экономикасына қызмет атқару мен пайда табуды мақсат еткен бірлескен кәсіпорындар мақсатты дамуына, инвестициялық саясатқа, сауда және саяси-әлеуметтік үдерістерге байланысты біздің, ұлттық бухгалтерлік есеп жүйеміз халықаралық стандарттар талабына сай жетілдіріліп дамуы керек. Отандық бухгалтерлік есеп жүйесі ары қарай жетілдірген жағдайда салымшы инвесторлар, несиелендірушілер ұйымдардың қаржы жағдайын жақсы түсініп, мұның өзіне шынайы сенімділік білдіреді.

Қазақстандық бухгалтерлік есеп стандарттары мен ХБЕС арасындағы барабар ұғымының сәйкес келмейтін жақтарын нарықтық экономиканың заңдылығына сай бір бағытқа бағыттау үшін мынадай шаралар негізін жүзеге асыру керек: қаржылық, басқарушылық және салық есебін гармониялық үйлесімге келтіру және есептің бұл түрлеріне тән нормативтік актілер мен әдіснамалық ұсыныстар енгізіп, елімізде қолданылып келе жатқан «Бухгалтерлік есеп пен қаржылық қорытынды жөніндегі Заң» қазақ тілінде дұрыс аудармаға сай етіліп, қайта қаралғаны жөн; өнеркәсібі дамыған елдердің және шетелдік ірі компаниялар мен фирмалардың қазақстандық шикізат өндіруінен мол пайдаға ие болушылық мақсатын заңдастыру арқылы шектеп отыру; өзін-өзі реттейтін бухгалтерлік есепке тән Қазақстандық қоғамдық ұйымдардың беделін заңды түрде көтеріп, «бухгалтер» кәсібіне тән кәсіби білімі мен этикалық тәртібі төмен кездейсоқ тұлғаларды бухгалтерлік есеп қызметіне жақындатпау; бухгалтерлік есепке алудың өзіне тән міндеттерді тиімді орындауы үшін қаржылық есепке алу кәсібилік, айқындылық, тәуелсіздік, өзектілік, стандарттылық сияқты талаптарға жауап беруі, сондай-ақ бухгалтерлік есепке алу мен қаржылық есеп беру принциптеріне және негізгі сапалық сипаттамаларға сай болуы тиіс.

Қазақстандық бухгалтерлік есеп жүйесі төмендегі негізгі бағыттарға сәйкес жетілдірілуі керек: біріншіден, заңдастырылған негізде арнайы сараптаушылардың жұмыс тобы құрылып, мұның құрамына жақсы мамандар білікті ғылыми-зерттеушілер тартылып, бұл топтың құзырына әлемдік бухгалтерлік есеп тәжірбиесін тұрақты түрде зерттеу мен зерделеу және мұның нәтижесін отандық есеп жүйесіне енгізу шаралары жүктелуі керек; екіншіден, Қазақстанның есеп жүйесінде болашақта қолданылатын жекелеген есеп объектілеріне тән бухгалтерлік есеп стандарттарын жасау үдерісіне кәсіби мамандығы жоғары және осы саланың білімді ғалым-зерттеушілері қатыстырылып, бұлардың

сараптауынан және белгілі бір ұйым тәжірбиесінен өтсе; үшіншіден, бухгалтерлік есеп өрісінде қалыптасқан ақпараттар жүйесіне тән электрондық бағдарламалар мазмұнын қайта қарап, бұларды есеп талабына сәйкес жетілдіру және тасымалдаудың да атқаратын рөлі зор. Осы мәселелер қарапайым болып келгенімен де, олар іс жүзінде асып отырған жағдайда бухгалтерлік есеп жүйесі біршама тұрақтанар еді.

Әлемдік тәжірибе түсініктілік, орындылық, сенімділік және салыстырмалылық сияқты ақпараттың тиімділігін айқындайтын сапалық сипаттамалар халықаралық стандарттарды тікелей пайдаланумен немесе оларды бухгалтерлік есепке алу мен қаржылық есеп берудің ұлттық жүйесін құрудың негізі ретінде қолданумен қол жеткізетіндігін көрсетеді.

Қазақстан Республикасы Қаржы министрлігі 2005 жылдан бастап Қазақстан Республикасының облыстары мен өңірлерінде ұйымдардың қаржылық есептілікті ХҚЕС-ке сәйкес жасау мәселелері бойынша әр түрлі жұмыстар өткізуде. Алайда, Қазақстандағы бухгалтерлік есепке алу мен қаржылық есеп беру жүйесін дамытудағы кейбір жетістіктерге қарамастан, мыналардан: ХҚЕС-тің кешенділігі мен әдістемелік күрделілігіне байланысты шағын және орта кәсіпкерлік субъектілері үшін қолданылмайтындықтан, ХҚЕС-тің осы санаттарға қолданылу қиындығынан; бухгалтерлік есепке алу мен қаржылық есеп беруді реттеуге, сондай-ақ бухгалтер мен аудитор мамандықтарын дамытуға кәсіби қоғамдық бірлестіктер қатысуының жеткіліксіздігінен; ХҚЕС-ті қолдану жөніндегі ақпараттық-әдістемелік материалдардың (оқулықтардың, кітаптардың) жоқтығынан; бухгалтерлер мен аудиторлардың біраз бөлігінің кәсіби дайындығы деңгейінің төмендігінен, сондай-ақ ХҚЕС бойынша дайындалған ақпаратты пайдаланудағы дағдының жеткіліксіздігінен; кадрларды қайта даярлаудың ретке келтірілген жүйесінің жоқтығынан; шаруашылық жүргізуші субъектілердің бухгалтерлік есепке алу мен қаржылық есеп берудің ХҚЕС белгілеген көптеген принциптеріне және талаптарына немқұрайды қараудан көрінетін кейбір мәселелер бар екендігінде атап кеткен жөн болар.

Бухгалтерлік есепке алу мен қаржылық есеп беруді жүргізу бөлігінде ақпараттық жүйені автоматтандырудың көкейкестілігін атап өтпеуге болмайды. Бүгінгі таңда кешендік автоматтандыру жүйесі, яғни ұйым қызметінің түрлі салалары үшін бірыңғай ақпараттық жүйелері бизнестегі маңызды аспаптардың біріне айналды. Тәжірибеде көрсеткендей, ақпараттық жүйелер кең қолданылатын ХҚЕС-қа көшкен ұйымдарда оң өзгерістерге қол жеткізу әлдеқайда жеңіл. Сондықтан да ХҚЕС-ты ойдағыдай енгізу бухгалтерлер жұмыстарының жеделдігін арттыруға және уақтылы әрі тиімді шешімдер қабылдауға мүмкіндік беретін бухгалтерлік есепке алуды жан-жақты автоматтандырусыз жүзеге асырылмайды. Бухгалтерлік есепке алу мен қаржылық есеп беру жүйесін одан әрі дамытуды ХҚЕС-ке сәйкес бухгалтерлік есеп пен қаржылық есептілікте қалыптастырылатын ақпараттың сапасын, ашықтығын және салыстырмалылығын арттыру мақсатында мынадай негізгі бағыттар бойынша жүзеге асыру қажет: бухгалтерлік есепке алуды, қаржылық есептіліктің аудитін ұйымдастырумен және жүргізумен айналысатын мамандарды даярлау және қайта даярлау; шағын және орта кәсіпкерлік субъектілері үшін бухгалтерлік есепке алу мен қаржылық есеп беруді жүргізу тәртібін оңайлату; халықаралық тәжірибенің негізінде бухгалтерлік есепке алу мен қаржылық есеп беруді реттеу жүйесін өзгерту; бухгалтерлік есепке алу мен аудитті дамытудың халықаралық процесіне қатысу.

Қазақстанның нақты бәсекелестік қабілетін қамтамасыз ету мүмкіндігін беретін маңызды аспаптардың бірі қалыптастыру реформасы болып табылады. Осы мақсаттарда экономикалық және қоғамдық жаңғырту мұқтаждықтарына сәйкес келетін қазіргі заманғы білім беру жүйесіне қажеттілік көрсетілді. Бухгалтерлік есепші жүйесінің ХҚЕС-ға бекітілген принциптеріне көшуі оқыту бағдарламаларын қамтитын мониторинг жүйесін қалыптастыруды жүзеге асыруды, кадрларды, есепке алу қызметкерлерін, экономканың сабақтас саласындағы мамандарды (аудиторларды, қаржыгерлерді) даярлау және қайта

даярлау процесіне өзгерістер енгізуді талап етеді. Осыған байланысты білім беруді реформалау шеңберінде білім беру ұйымдары оқытушыларының біліктілігін арттыруды ұйымдастыру, орта және жоғары оқу орындарының оқу бағдарламаларын қайта бағдарлау, бухгалтерлік есепке алуға және бухгалтерлердің түрлі санаттарының аудитіне оқытылатындар үшін ХҚЕС бойынша оқу-әдістемелік жасақтаудың (ОӘЖ) үлгілік жинақтарын, сондай-ақ кәсіби бухгалтерлер мен аудиторларды ХҚЕС-ты терең зерделеуге және оларды тәжірибеде қолдану дағдыларын қалыптастыруға дайындау бағдарламаларын жаңарту және жетілдіру бойынша елеулі жұмыстар жүргізу қажет.

Қазақстанның бухгалтерлік есепке алу саласының негізгі проблемасы – білікті кадрлардың жетіспеушілігі, қалыптасқан салт-дәстүрі, мықты кәсіби қауымдастығы, мамандандырылған білімді жинақтайтын және тарататын қалыптасқан жүйесі, көпшілік мақұлдаған сертификаттары бар дамыған «бухгалтерия институтының» болмауымен байланысы бар екендігі де ешкімге тансық емес болар. Қазақстанда кәсіби қауымдастық аталған проблемалардың кейбіреуін шешу бойынша белгілі бір қадамдар жасауда, бірақ кешенділік, жалпы республикалық ауқым жетіспейді. Бухгалтерлік қауымдастықтың қазіргі селқостығы кезінде батыстағы ұқсас жүйенің өздігінен тез дами қоятындығы екіталай. Сондықтан бұл мәселені шешу үшін бүкіл жүйенің өзегі болуға және одан әрі қалыптасқан құрылымы болуға тиіс кәсіби ұйымдардың рөлін күшейтуге назар аударатырып, заңнамалық алғышарттар жасау, бұл процесті жылжыту қажет. Қазақстандағы бухгалтерлік есепке алу мен қаржылық есеп беруді қайта ұйымдастыру мынадай бағыттар бойынша жүзеге асырылуы тиіс: қолданыстағы бухгалтерлік есепке алу мен қаржылық есеп беруді реттеу жүйесіне тұжырымдамалық өзгерістер енгізу; бухгалтерлік есепке алу жүйесін қайта құру шеңберінде мемлекеттік органдардың іс-қимылын үйлестіру; кәсіби қауымдастықтың бухгалтерлік есепке алу саласындағы рөлін арттыру; бухгалтерлік есепке алу мен қаржылық есеп беру мәселелері.

Бухгалтерлік есепке алу және аудит жүйесін дамыту өсіп және серпінді дамып келе жатқан мемлекет құруға маңызды жағдай болып табылады. Халықаралық стандарттар негізінде Қазақстандық бухгалтерлік есеп жүйесін жетілдіру – қазіргі кездің басты талабы болып отырғаны да мәлім. Концепцияны іске асыру Қазақстан ұйымдарына халықаралық нарық мүмкіндігін толық шамада кеңінен пайдалануға мүмкіндік береді, осылайша ол өзінің бәсекеге қабілеттілігін артады, бұл Қазақстанның ДСҰ-ға кіру қарсаңында аса өзекті болып отыр.

Алға басу-жетілдіру, стратегия, ұзақ мерзімді даму, бағдарлама деген ұмтылыс үдерістері қазіргі таңда басты орында тұрған құбылыстар. Жуырда «ҚАЗАҚСТАН-2050», ОЗЫҚ 30 ЕЛДІҢ ҚАТАРЫНА КІРУ МІНДЕТІМІЗ» де анықталды. «Қазақстан-2030» стратегиялық бағдарламасы өз кезегінде басты орынды иеленді. Қазақстанның әлемдегі бәсекеге барынша қабілетті 50 елдің қатарына кірудің бірінші басымдығы әлемдік экономикаға ойдағыдай кірігуі болып табылады. Осыған байланысты мемлекетті дамыту процесінде бухгалтерлік есепке алу мен қаржылық есеп беру жүйесін бара-бар дамыту ерекше өзектілікке айналады, өйткені бухгалтерлік есепке алудың, қаржылық есеп берудің және аудиттің мақсаты басқару шешімдерін қабылдау үшін мүдделі пайдаланушыларды экономикалық ақпаратпен қамтамасыз ету болып табылады. Келесі бағыт-бағдарымыз 2050 болып тұр, яғни жарқыраған 30-дық. Бұл бағдарламада экономика, әлеуметтік, ішкі саясат және демократияның дамуы жан-жақты, толық қарастырылған, ендеше осындай мәселелерді шешудің басты нышандары – сонау есептілік жүйесі секілді жүйелерден бастау алады. Болашаққа деген талпыныс зор және нақты қандай қадамдар жасалыну керектігі өз шешімін тауып жатса, ХХІ ғасыр – шынында, Қазақстанның «алтын ғасыры» болатыны сөзсіз.

МАЗМУНЫ СОДЕРЖАНИЕ

ПЛЕНАРЛЫҚ МӘЖІЛІС

ПЛЕНАРНОЕ ЗАСЕДАНИЕ

А. Қ. Құсайынов	ҚҰТТЫҚТАУ СӨЗІ.....	3
У. Ж. Алиев	ИНВАРИАНТНО-ИНТЕГРАЛЬНАЯ СТРУКТУРНАЯ МОДЕЛЬ НАУЧНОЙ ДИСЦИПЛИНЫ.....	4
Б. Әбдіғазизұлы	ҚАЗІРГІ ТАҢДАҒЫ ӘДЕБИЕТ ПӘНІН ОҚЫТУДЫҢ КЕЙБІР МӘСЕЛЕЛЕРІ...	12
Б. С. Сарсекеев	ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ УСЛОВИЯ РАЗВИТИЯ ЛИЧНОСТИ ШКОЛЬНИКА СРЕДСТВАМИ УЧЕБНИКА.....	14
Д. Қамзабекұлы	ҚАСЫМ ТЫНЫСТАНҰЛЫ ЖӘНЕ ТҮРКІ МӘДЕНИ БЫҚПАЛДАСТЫҒЫ.....	16
К. А. Ахметов	НАЦИОНАЛЬНАЯ ИНТЕЛЛИГЕНЦИЯ КАЗАХСТАНА В 20-е ГОДЫ.....	24
А. Х. Ахмалишева	ПЕНСИОННАЯ СИСТЕМА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН: ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ.....	28
Г. К. Сарсикеева	СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ ПЕРЕВОДОВЕДЕНИЯ В КАЗАХСТАНЕ.....	35
А. Ш. Аккулев	АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ УГОЛОВНОЙ ПОЛИТИКИ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ.....	37

I СЕКЦИЯ. ПЕДАГОГИКА ЖӘНЕ ПСИХОЛОГИЯ

ПЕДАГОГИКА И ПСИХОЛОГИЯ

О. И. Бараболя	МЕТОДИЧЕСКАЯ КОМПЕТЕНТНОСТЬ УЧИТЕЛЯ ИЗОБРАЗИТЕЛЬНОГО ИСКУССТВА КАК ПОНЯТИЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКИ СПЕЦИАЛИСТА.....	41
А. О. Ауқенова	ТЕХНОЛОГИЯЛЫҚ КАРТАНЫ ЗЕРТТЕУ ҚАҒИДАЛАРЫ ЖӘНЕ ОНЫ БІЛІМ БЕРУ ҮРДІСІНДЕ АВТОМАТТАНДЫРУ.....	43
Г. В. Гордиянова	АКТИВНЫЕ МЕТОДЫ ОБУЧЕНИЯ КАК СРЕДСТВО РАЗВИТИЯ УМЕНИЙ....	46
М. Д. Есекешова Г. Жупархан	СТУДЕНТТЕРДІҢ КРЕАТИВТІЛІГІН ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ШАРТТАРЫ.....	49
А. Б. Изделеуова	К ВОПРОСУ ОБ ИНКЛЮЗИВНОМ ОБРАЗОВАНИИ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН.....	53
И. Н. Илларионова	ТРАДИЦИИ КАЗАХСКОГО НАРОДНОГО ИСКУССТВА В ХУДОЖЕСТВЕННОМ ОБРАЗОВАНИИ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ ЧЕРЕЗ ВНЕКЛАССНУЮ РАБОТУ ПО ПРЕДМЕТУ ИЗО.....	55
А. Исмагулова	ЖАС ЖЕТКІНШЕКТЕРДІҢ МӘДЕНИЕТІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ ЖОЛДАРЫ.....	58
С. С. Касымова К. К. Нурпеисова	ТЕОРЕМЫ ОДНОНАПРАВЛЕННОГО ДЕЙСТВИЯ.....	61
А. М. Қыстаубаева	ЭСТЕТИКАЛЫҚ МӘДЕНИЕТТІ ҚАЛЫПТАСТЫРУ – ТҮЛҒАНЫ ЖЕТІЛДІРУДІҢ НӘТИЖЕЛІ ҚҰРАЛЫ.....	63

А. С. Сарсекеев Б. С. Нұрлыбекова	ОҚУШЫЛАРДЫҢ ШЫҒАРМАШЫЛЫҚ ҚАБІЛЕТТЕРІН ДАМУДАҒЫ ЛОГИКАЛЫҚ ЕСЕПТЕРДІҢ ОРНЫ.....	66
A. Sarsenova	TEACHING AND DISCIPLINE.....	68
М. Д. Есекешова Д. Сейсембай	СТУДЕНТТЕРГЕ РУХАНИ-АДАМГЕРШІЛІК ТӘРБИЕ БЕРУ НЕГІЗДЕРІ.....	71
Ж. Т. Сүлейменова	БОЛАШАҚ ПЕДАГОГ-ПСИХОЛОГТАРДЫҢ ПРАКТИКАЛЫҚ ІС-ӘРЕКЕТІНЕ ҚАЖЕТТІ КӘСІПТІК МАҢЫЗДЫ САПАЛАР.....	75
Р. С. Омарова М. Д. Есекешова Э. А. Сұлтанова	БІЛІМ БЕРУ ПАРАДИГМАСЫНЫҢ ДАМУ ТЕНДЕНЦИЯЛАРЫ МЕН БОЛАШАҒЫ	77
Т. Н. Кемайкина	РОЛЬ ПРЕПОДАВАТЕЛЯ, ПРАКТИКУЮЩЕГО МЕТОД CASE-STUDY.....	81
Г. У. Аренова	ОБРАЗОВАТЕЛЬНАЯ СРЕДА КАК ФАКТОР ФОРМИРОВАНИЯ ПОЛИКУЛЬТУРНОЙ ЛИЧНОСТИ СТУДЕНТА В УСЛОВИЯХ ВУЗА.....	84
М. З. Сихымбаева	СТУДЕНТТЕРДІҢ ТҮЛҒАЛЫҚ ҚАЛЫПТАСУЫНДА ҚАРЫМ- ҚАТЫНАСТЫҢ АЛАТЫН РӨЛІ.....	87
Г. А. Куребаева	ӘЛЕУМЕТТІК ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ТРЕНИНГ ОҚЫТУ ӘДІСІ РЕТІНДЕ.....	89
И. Ж. Садуақасова	ДАРЫНДЫ БАЛАЛАРМЕН ЖҰМЫС.....	92
Э. Т. Какенова С. Т. Какенова	АҚПАРАТТЫҚ-КӘСІБИ ҚҰЗЫРЕТТІЛІК – МҰҒАЛІМНІҢ БАСТЫ САПАСЫ..	94
А. Т. Кидирова	ОҚУШЫЛАРДЫ САЛУ ЕСЕПТЕРІН ЖАЗЫҚТЫҚТАҒЫ ЖӘНЕ КЕҢІСТІКТЕГІ НҮКТЕЛЕРДІҢ ГЕОМЕТРИЯЛЫҚ ОРНЫ ӘДІСІМЕН ШЕШУГЕ ҮЙРЕТУ	97
Ж. И. Пахрутдинова	ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ МЕНЕДЖМЕНТТЕГІ БАСШЫ ЖӘНЕ БІЛІК МӘСЕЛЕЛЕРІ	99
А. С. Муликова	СТУДЕНТТЕРДІҢ ӨЗ БЕТІНШЕ ІЗДЕНІСТЕРІН АРТТЫРУ АРҚЫЛЫ ЭМОЦИЯ, СЕЗІМ ҰҒЫМДАРЫН ЗЕРДЕЛЕУ СУИЦИДТІҢ АЛДЫН АЛУ ШАРАСЫ РЕТІНДЕ.....	102
А. С. Булатова	ЗАДАЧНЫЙ ПОДХОД К ПОСТРОЕНИЮ СОДЕРЖАНИЯ САМОСТОЯТЕЛЬНОЙ РАБОТЫ СТУДЕНТОВ.....	105
А. А. Курманова Т. Р. Мусабаева	ОҚУШЫЛАРДА ҰЛТТЫҚ ПАТРИОТИЗМДІ ҚАЛЫПТАСТЫРУ ЖОЛДАРЫ.....	108
М. Е. Минайдарова М. С. Хамитова	ИНТЕРАКТИВНЫЕ МЕТОДЫ ОБУЧЕНИЯ НА УРОКАХ РУССКОГО ЯЗЫКА В КАЗАХСКОЙ ШКОЛЕ.....	110
Д. Э. Усенова	ОҚУШЫНЫҢ ТАНЫМДЫҚ ҚЫЗЫҒУШЫЛЫҒЫН АРТТЫРУ	113
А. И. Успанова	РАЗВИТИЕ ПРОСТРАНСТВЕННОГО ВООБРАЖЕНИЯ В ПРОЦЕССЕ ИЗУЧЕНИЯ МАТЕМАТИКИ.....	116
М. К. Жайлауова Г. С. Иманбердиева	БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ РЕФЛЕКСИВТІ ҚАБІЛЕТТЕРІН ДАМУДЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ.....	118
Х. Е. Нұғманова Н. Дарменбаева	ОТБАСЫ ТӘРБИЕСІНДЕГІ МӘДЕНИ ҚҰНДЫЛЫҚТАР.....	121
Н. Т. Сартаева А. Т. Беркінбаева	ОҚУ ӘРЕКЕТІ ЖАҒДАЙЫНДАҒЫ КОНФЛИКТІЛЕР ЖӘНЕ ОНЫ ШЕШУДІҢ ЖОЛДАРЫ.....	123

М. Н. Қойшыбаев М. Төлеуова	БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ТАНЫМДЫҚ ҚЫЗЫҒУШЫЛЫҒЫНЫҢ МАЗМҰНЫ ЖӘНЕ ӨЗІНДІК ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ.....125
Г. М. Жусупова А. К. Алтымбаева	РАЗВИТИЕ КРЕАТИВНОСТИ СТУДЕНТОВ КАК ПСИХОЛОГО- ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ ПРОБЛЕМА..... 128
Г. Е. Тоқмырзаева Ж. О. Асылбекова	ШАҒЫН ЖИНАҚТАЛҒАН МЕКТЕПТЕ ИННОВАЦИЯЛЫҚ БІЛІМ БЕРУДІҢ ЖАҢА БАҒЫТТАРЫ..... 132
А. Қ. Әбенова	ОҚУ-ТӘРБИЕ ҮРДІСІНДЕ ОҚУШЫНЫ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ- ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ТҮРҒЫДАН ҚОЛДАУ ЖӘНЕ ЖЕТЕЛЕУ 134
Ж. О. Асылбекова Г. Е. Тоқмырзаева	СТУДЕНТТЕРДІҢ КӘСІБИ БАҒЫТТЫЛЫҒЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУДАҒЫ ДАҒДЫЛАРДЫҢ ТҮРЛЕРІ..... 136
Т. А. Абдрашитова	СОВРЕМЕННАЯ ТЕНДЕНЦИЯ В РАЗВИТИИ ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО КОНСУЛЬТИРОВАНИЯ..... 138
Б. М. Жұмағұлова А. С. Кадирбекова	ДАРЫНДЫЛЫҚТЫ АНЫҚТАУ ЖӘНЕ ДАМУ ЖОЛДАРЫ..... 141
С. В. Жунусова	ПОВЫШЕНИЕ МОТИВАЦИИ К ОБУЧЕНИЮ ЧЕРЕЗ ОРГАНИЗАЦИЮ ГРУППОВОЙ ФОРМЫ РАБОТЫ..... 143
Р. К. Какимова А. Б. Шалова	МЕКТЕПKE БАЛАНЫ ДАЯРЛАУДЫҢ НЕГІЗГІ БАҒЫТТАРЫ.....146
Г. С. Қаленова Р. К. Жүндібаева	ҚАЗІРГІ ОҚУ-ТӘРБИЕ ҮРДІСІНДЕГІ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ӘДІСТЕР.....148
Р. Т. Оразаева Ж. С. Камза	ИННОВАЦИЯЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ҚОЛДАНУ – САПАЛЫ БІЛІМ НЕГІЗІ..... 151
М. К. Төлеубекова Ж. М. Уайданова	ОЙЫН АРҚЫЛЫ БАСТАУЫШ МЕКТЕП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ТАНЫМДЫҚ ӘРЕКЕТТЕРІН БЕЛСЕНДЕНДІРУ 153
Ж. М. Четпаева	БАЛА ТӘРБИЕСІНДЕГІ ОТБАСЫ РӨЛІ..... 155
Н. Т. Нығыманова	ҰЛТТЫҚ ҚҰНДЫЛЫҒЫМЫЗДЫҢ ҚАЙНАР КӨЗІ – ӘДЕТ-ҒҰРЫП МӘСЕЛЕЛЕРІНІҢ БҮГІНГІ КҮНДЕГІ РӨЛІ..... 157
А. Б. Баймульдина	РАЗВИТИЕ СТРАТЕГИЙ ОЦЕНКИ ДОСТИЖЕНИЙ СТУДЕНТА НА ВСЕХ УРОВНЯХ ОБУЧЕНИЯ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ ТАКСОНОМИИ БЛУМА.....161
С. С. Бекбосынова	КРЕДИТТІК ОҚЫТУ ТЕХНОЛОГИЯСЫ БОЙЫНША ҚҰҚЫҚ ПӘНДЕРІ САБАҚТАРЫНДА ӨЗДІК ЖҰМЫСТАРЫН ҚОЛДАНУ АРҚЫЛЫ БІЛІМ САПАСЫН КӨТЕРУ.....164
Г. К. Дошанова	СТРУКТУРА РЕЙТИНГОВОЙ ОЦЕНКИ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРЕПОДАВАТЕЛЯ 166
К. А. Аханова	ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ФОРМИРОВАНИИ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ..... 169
З. Б. Балтабаева	ОСНОВНЫЕ ТРЕБОВАНИЯ К СОЗДАНИЮ ЭЛЕКТРОННОГО УЧЕБНИКА И ОСОБЕННОСТИ ЕГО ПРИМЕНЕНИЯ В ДИСТАНЦИОННОЙ ФОРМЕ ОБУЧЕНИЯ..... 173
С. С. Заурбекова	РЕАЛИЗАЦИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ НАПРАВЛЕННОСТИ ПРЕПОДАВАНИЯ

	МАТЕМАТИКИ СРЕДСТВАМИ ДИДАКТИЧЕСКИХ МОДУЛЕЙ	175
А. Г. Калиева	ПРОЕКТНАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ НА УРОКАХ ИНФОРМАТИКИ В КОЛЛЕДЖЕ КАК СРЕДСТВО ПОВЫШЕНИЯ УСПЕВАЕМОСТИ ПО ДИСЦИПЛИНЕ	179
А. С. Катренова	ВОСПИТАТЕЛЬНАЯ РАБОТА КАК СРЕДСТВО ФОРМИРОВАНИЯ ОБЩИХ И ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ КОМПЕТЕНЦИЙ В КОЛЛЕДЖЕ ЕВРАЗИЙСКОГО ГУМАНИТАРНОГО ИНСТИТУТА.....	181
А. З. Мусина	О ПЕРЕРАБОТКЕ СОДЕРЖАНИЯ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ПРОГРАММ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО И ТЕХНИЧЕСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ ПРИ ДУАЛЬНОЙ СИСТЕМЕ ОБУЧЕНИЯ С УЧЕТОМ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ СТАНДАРТОВ В ЭТОЙ СФЕРЕ.....	183
Р. Ж. Пшембаева	ФОРМИРОВАНИЕ КОМПЕТЕНТНОГО СПЕЦИАЛИСТА В ПРОЦЕССЕ ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В УСЛОВИЯХ РАБОТЫ В СТУДЕНЧЕСКОМ НАУЧНОМ ОБЩЕСТВЕ.....	186
А. М. Шаханова	АЗАМАТТЫҚТЫҢ БАСТАУЫ.....	188
А. Ж. Мустакова	ИЗ ОПЫТА ОРГАНИЗАЦИИ САМОСТОЯТЕЛЬНОЙ РАБОТЫ ДЛЯ СТУДЕНТОВ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ СПЕЦИАЛЬНОСТЕЙ.....	190
Қ. Қ. Сарекенова Л. А. Ақылова	БІЛІМДІ ТЕКСЕРУ МЕН БАҒАЛАУДЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ.....	194
Д. Б. Байжуманова	ИНФОРМАЦИОННО-КОММУНИКАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ В ОБРАЗОВАНИИ.....	197
К. Т. Байжуманова	ВНЕДРЕНИЕ ДИСТАНЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ЕВРАЗИЙСКОМ ГУМАНИТАРНОМ ИНСТИТУТЕ.....	200

**II СЕКЦИЯ. ӘЛЕУМЕТТІК-ГУМАНИТАРЛЫҚ ҒЫЛЫМДАР: ТАРИХ, ӘЛЕУМЕТТАНУ,
ФИЛОСОФИЯ, ӘЛЕУМЕТТІК ЖҰМЫС, ЭКОЛОГИЯ, ВАЛЕОЛОГИЯ**

**СОЦИАЛЬНО-ГУМАНИТАРНЫЕ НАУКИ: ИСТОРИЯ, СОЦИОЛОГИЯ, ФИЛОСОФИЯ,
СОЦИАЛЬНАЯ РАБОТА, ЭКОЛОГИЯ, ВАЛЕОЛОГИЯ**

А. Ж. Аманбаев	ОБРАЗОВАНИЕ И ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ КАЗРЕВКОМА (июль 1919 – октябрь 1920 гг.).....	203
А. М. Алиева	ПРОБЛЕМЫ ЭКОЛОГИИ В СОВРЕМЕННОМ КАЗАХСТАНЕ.....	205
А. Ж. Басымова	ФОРМИРОВАНИЕ ЭКОЛОГИЧЕСКОГО МИРОВОЗЗРЕНИЯ У СТУДЕНТОВ НА УРОКАХ ХИМИИ И ВО ВНЕУРОЧНОЕ ВРЕМЯ.....	207
С. Ж. Дүйсен	МЕКТЕПТЕГІ ҚАЗАҚСТАН ТАРИХЫ ПӘНІНІҢ ОҚУ БАҒДАРЛАМАСЫНЫҢ БІЛІМ МАЗМҰНЫН ЖЕТІЛДІРУ ТУРАЛЫ КЕЙБІР ҰСЫНЫСТАР.....	210
А. З. Еслямова	XIX ҒАСЫРДЫҢ ЕКІНШІ ЖАРТЫСЫ МЕН XX ҒАСЫРДЫҢ БАСЫНДАҒЫ СОЛТҮСТІК ҚАЗАҚСТАН ӨңІРІНДЕГІ МЕРЗІМДІ БАСПАСӨЗДІҢ ДАМУЫ..	214
Ф. Қ. Ильясова	ӘЛЕУМЕТТІК КЕҢІСТІК: АҚПАРАТТЫҚ ТЕХНОЛОГИЯНЫ ТҰТЫНУ МӘДЕНИЕТІНДЕГІ ЕРЕКШЕЛІКТЕР	216
Т. Н. Лысакова	ПЕРСПЕКТИВЫ СОЗДАНИЯ ИНДУСТРИИ ЭКОЛОГИЧЕСКИ ЧИСТОЙ ПРОДУКЦИИ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН.....	219
К. О. Өмірбаева	ТҰЛҒАНЫҢ ӨМІРГЕ ҮЙЛЕСІМДІЛІГІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ	221
И. Ш. Жұбаниязов	АРАЛ ӨңІРІНДЕГІ ЕЖЕЛГІ ЖӘНЕ ОРТАҒАСЫРЛАРДАҒЫ ҚАЛА МӘДЕНИЕТІНІҢ ДАМУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ.....	224
А. Ғ. Ибраева	ЗАМАНАУИ УАҚЫТ ТАЛАБЫ ЖЕЛІСІНДЕГІ ҰЛТТЫҚ ТАРИХ.....	227

А. Оразбайқызы	ХІХ ҒАСЫРДЫҢ ІІ ЖАРТЫСЫНДАҒЫ ДЕМОКРАТИЯШЫЛ ОРЫС ЖӘНЕ XX ҒАСЫРДЫҢ БАСЫНДАҒЫ ҚАЗАҚ ЗИЯЛЫЛАРЫНЫҢ САЯСИ КӨЗҚАРАСТАРЫ.....	230
М. Оспанова	«АЛАШ» АТАУЫ ҰЛТ ЗИЯЛЫЛАРЫ ЕҢБЕКТЕРІНДЕ (XX ғ. 20–30 ж.).....	233
К. Г. Нигметжанов	ДИАЛОГ КУЛЬТУР КАК ФИЛОСОФСКАЯ ПРОБЛЕМА В АНТИЧНОСТИ.....	237
Б. М. Рахметов	АҚМОЛА ОБЛЫСЫ РЕКРЕАЦИЯЛЫҚ АЙМАҚТАРЫНЫҢ ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ.....	240
С. А. Канапин	ГУМАНИТАРЛЫҚ МӘДЕНИЕТТІ ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ.....	243
Г. В. Матвиевская	РЕЛИГИОЗНЫЙ ЭКСТРЕМИЗМ И МОЛОДЕЖЬ.....	245
Г. Е. Оспанова	СОВРЕМЕННАЯ КИТАЙСКАЯ БИЗНЕС-ЭЛИТА: ГЕНЕЗИС И СТРУКТУРА....	248
Д. Т. Толгамбаева	ПРОБЛЕМА ПОВСЕДНЕВНОСТИ В СОЦИАЛЬНО-ГУМАНИТАРНОМ ЗНАНИИ	252
Г. С. Амантаева	XX ғ. 20–30 жж. ҚОҒАМДЫҚ-САЯСИ ӨМІР.....	254
Г. Ш. Асқарова І. Ө. Жылқыбаева	ҚОРҚЫТ АТА ӘУЕЖАЙЫ ҒИМАРАТЫНЫҢ РАДИАЦИЯЛЫҚ ЛАСТАНУЫН БАҒАЛАУ.....	257
К. А. Арыстанова Г. М. Сагиндыкова	ҚАЗАҚСТАННЫҢ ТҰРАҚТЫ ДАМУ КЕЗЕҢІНДЕГІ ТАБИҒИ ОРТАСЫНЫҢ ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ПРОБЛЕМАСЫН ШЕШУДЕГІ ЭКОЛОГИЯЛЫҚ БІЛІМ БЕРУДІҢ АЛАТЫН ОРНЫ.....	259
Шорманова А. Қ.	XX ҒАСЫР БАСЫНДАҒЫ ҰЛТТЫҚ МЕРЗІМДІ БАСЫЛЫМДАРДАҒЫ ҚЫЗ БАЛАЛАРДЫ ОҚЫТУ ТУРАЛЫ.....	262

III СЕКЦИЯ. ҚАЗАҚ ЖӘНЕ ОРЫС ФИЛОЛОГИЯСЫ

КАЗАХСКАЯ И РУССКАЯ ФИЛОЛОГИЯ

Н. К. Кажекенова	КОММУНИКАТИВНАЯ КОМПЕТЕНЦИЯ НОСИТЕЛЕЙ РУССКОГО ЯЗЫКА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН.....	265
Қ. А. Мамаділ	ҚАЗАҚ ТІЛІ МОРФОЛОГИЯСЫНДАҒЫ А. ЫСҚАҚОВ ҰСТАНЫМЫ.....	267
У. М. Сандыбаева	ДИСКУРС ИДЕНТИЧНОСТИ В СОВРЕМЕННОМ КАЗАХСКОМ КИНО.....	270
А. У. Джаманбаева Р. Т. Султанбекова	Ч. АЙТМАТОВ И РУССКИЙ ЯЗЫК (к 85-летию со дня рождения).....	272
А. Т. Досова	КӨРКЕМ ШЫҒАРМАДАҒЫ ҰЛТТЫҚ ДҮНИЕТАНЫМНЫҢ ТІЛДІК СУРЕТІ..	274
С. Н. Жұматаева	НӨЛДІК ТҰЛҒАЛЫ САН ЕСІМДІ ТҰРАҚТЫ ТІРКЕСТЕР.....	276
Н. М. Могилевская	НЕМОЛКНУЩАЯ МУЗЫКА В ПОЭЗИИ Г. ИВАНОВА.....	280
А. Мұратбекқызы	М. ӘУЕЗОВ ПОВЕСТЕРІНДЕГІ ПСИХОТРАГИЗМ ЭЛЕМЕНТТЕРІ.....	282
А. С. Оразбаева	ТІЛДІҢ ЗАҢДЫҚ АСПЕКТІСІ ТУРАЛЫ КЕЙБІР МӘСЕЛЕЛЕР.....	285
Б. Е. Сарсембаева	АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ ПРЕПОДАВАНИЯ РУССКОГО ЯЗЫКА В ШКОЛЕ С КАЗАХСКИМ ЯЗЫКОМ ОБУЧЕНИЯ В СЕЛЬСКОЙ МЕСТНОСТИ.....	287
А. Н. Юрьев	ГЛАГОЛ В СИСТЕМЕ ЯЗЫКА И В СОСТАВЕ РПЛ.....	290
А. Б. Шормақова	Қ. КЕМЕҢҒЕРҰЛЫНЫҢ ӘДІСТЕМЕЛІК ЕҢБЕКТЕРІНДЕГІ	

	ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ, ТАНЫМДЫҚ КӨЗҚАРАСТАР.....	292
Н. Қ. Киршимова Ж. Ж. Аубакирова А. Қ. Нұрбанова	ҚАБДЕШ ЖҰМАДІЛОВ ШЫҒАРМАЛАРЫН ЖАҢА ТЕХНОЛОГИЯМЕН ОҚЫТУ ӘДІСТЕМЕСІ.....	295
	ҮСТЕУЛЕРДІҢ ЛЕКСИКА-ГРАММАТИКАЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІГІ.....	298
А. Ж. Амиржанова	ТИІМДІ ӘДІС БАРШАҒА ОРТАҚ.....	301
А. Ж. Жармуханова	ҚАЗАҚ ТІЛІН ӨЗДІГІНЕН ІЗДЕНДІРЕ ОҚЫТУ.....	303
А. Кемербаева	ИНТЕРМӘТІНДІК ҚҰБЫЛЫСТАРДЫҢ ПОЭТИКАДАҒЫ КӨРІНІСІ.....	304
Л. Т. Ақбасова Т. А. Сембаева С. Г. Юрченко	ИНФОРМАЦИОННО-КОММУНИКАЦИОННАЯ ТЕХНОЛОГИЯ НА УРОКАХ РУССКОГО ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ.....	308
А. Е. Абдрахманова	КӨРКЕМ МӘТІНДЕГІ ЛЕКСИКОГРАФИЯНЫҢ МӘНІ.....	310
Ж. И. Исаева	ГЕНДЕРЛІК ЛИНГВИСТИКАНЫҢ ПАРЕМИОЛОГИЯЛЫҚ ДҮНИЕ БЕЙНЕСІНДЕГІ МИКРОФРЕЙМДІК ҚАТЫНАСТАРЫ.....	312
Ш. П. Қарсыбекова	МАҚАЛ-МӘТЕЛДЕРДІҢ КЛАССИФИКАЦИЯСЫ ТУРАЛЫ.....	316
А. С. Үсенбаева	АБАЙДЫҢ «ОНЕГИН ОБРАЗЫ» ТУРАЛЫ ТҰЖЫРЫМДАМАСЫ.....	321
Л. Н. Дәуренбекова	ӘДЕБИ АУДАРМАНЫҢ ТҮПНҰСҚА МӘТІНІНЕ СӘЙКЕСТІГІН АНЫҚТАУ ЖОЛДАРЫ.....	324
Е. Жұпархан Л. А. Серғазы	Ә. КЕКІЛБАЕВ ПЕН С. ЖҮНІСОВТЫҢ ДРАМАЛЫҚ ШЫҒАРМАЛАРЫНДАҒЫ «АБЫЛАЙ ХАН» БЕЙНЕСІ.....	327
Г. С. Сағынадин	ФОЛЬКЛОРЛЫҚ КЕЙІПКЕРЛЕР БЕЙНЕСІНДЕГІ ТҰРАҚТЫЛЫҚ МӘСЕЛЕСІ..	331
К. К. Елубаева	ФОРМИРОВАНИЕ КОММУНИКАТИВНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ СТУДЕНТОВ- ОРАЛМАНОВ В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ РУССКОМУ ЯЗЫКУ.....	334

IV СЕКЦИЯ. ШЕТЕЛ ФИЛОЛОГИЯСЫ ЖӘНЕ АУДАРМА ІСІ

ИНОСТРАННАЯ ФИЛОЛОГИЯ И ПЕРЕВОДЧЕСКОЕ ДЕЛО

Л. В. Волкова Н. Л. Сулятецкая	РАСКРЫТИЕ ПОТЕНЦИАЛА ЯЗЫКОВОЙ ЛИЧНОСТИ ПРИ ОБУЧЕНИИ ИНОСТРАННОМУ ЯЗЫКУ ЧЕРЕЗ СОТРУДНИЧЕСТВО.....	337
С. Б. Загатова	ВОСПРИЯТИЕ ЭМОЦИЙ ПРИ ЧТЕНИИ ИНОЯЗЫЧНОГО ХУДОЖЕСТВЕННОГО ТЕКСТА.....	340
А. У. Ильясова	ФОРМИРОВАНИЕ ТОЛЕРАНТНОСТИ ШКОЛЬНИКОВ НА УРОКАХ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА.....	341
С. Е. Давлетова Л. У. Алипбекова	АҒЫЛШЫН ТІЛІНДЕГІ ЖАЛҚЫ ЕСІМДЕРДІ ҚАЗАҚ ТІЛІНЕ АУДАРУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ.....	344
Л. У. Алипбекова	ЕРТЕГІ ТЕРАПИЯСЫМЕН ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ҚЫЗМЕТ КӨРСЕТУДІҢ ӘДІСТЕМЕЛІК ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ.....	347
А. К. Ильясова	РАСШИРЕНИЕ СЛОВАРНОГО СОСТАВА ФРАНЦУЗСКОГО ЯЗЫКА ПУТЁМ ЗАИМСТВОВАНИЙ.....	349
Г. Ш. Кайназарова	ПРОЕКТНАЯ МЕТОДИКА В ОБУЧЕНИИ ИНОСТРАННОМУ ЯЗЫКУ.....	352
О. П. Матиенко	СКАЗОЧНЫЙ ФОЛЬКЛОР В ОБУЧЕНИИ АНГЛИЙСКОМУ ЯЗЫКУ.....	355
Н. В. Никульшина	О НЕОБХОДИМОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ СПОСОБНОСТЕЙ	

	ОБУЧАЮЩИХСЯ К САМООБРАЗОВАНИЮ.....	358
М. Н. Рыбакова	ПРОЯВЛЕНИЕ ЯЗЫКОВОЙ ИНТЕРФЕРЕНЦИИ ПРИ ИЗУЧЕНИИ ВТОРОГО ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА (НЕМЕЦКОГО).....	360
Э. М. Шамренова	ОСОБЕННОСТИ ПРЕПОДАВАНИЯ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА В НАЧАЛЬНЫХ КЛАССАХ.....	362
Н. В. Плуговая	ПРОФЕССИОНАЛЬНО-ОРИЕНТИРОВАННОЕ ОБУЧЕНИЕ ИНОСТРАННОМУ ЯЗЫКУ НА НЕЯЗЫКОВЫХ ФАКУЛЬТЕТАХ ВУЗОВ.....	365
Д. Ж. Жанабилова	К ВОПРОСУ О РЕАЛИЗАЦИИ ПОЛИКУЛЬТУРНОГО ОБРАЗОВАНИЯ В КОЛЛЕДЖЕ ЕВРАЗИЙСКОГО ГУМАНИТАРНОГО ИНСТИТУТА.....	367
А. Б. Берлібай	ФОРМИРОВАНИЕ КОММУНИКАТИВНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ У СТУДЕНТОВ ЯЗЫКОВЫХ СПЕЦИАЛЬНОСТЕЙ ПРИ ПРОСМОТРЕ АУТЕНТИЧНЫХ ФИЛЬМОВ НА ЗАНЯТИЯХ ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА.....	370
Б. А. Сиренова	СТИЛИСТИЧЕСКАЯ ЭКВИВАЛЕНТНОСТЬ ПЕРЕВОДА И ПРОБЛЕМЫ МЕЖКУЛЬТУРНОЙ КОММУНИКАЦИИ.....	372
С. А. Долдинова	КОГНИТИВНЫЕ ОСОБЕННОСТИ ПРОЦЕССА ПЕРЕВОДА.....	374
Д. Ш. Кутанова	ШЕТЕЛ ТІЛІ САБАҚТАРЫНДАҒЫ ОЙЫН ТЕХНОЛОГИЯСЫНЫҢ ТИІМДІЛІГІ.....	377
Н. А. Савенкова	ПРОБЛЕМЫ ПЕРЕВОДА ФРАНЦУЗСКИХ ПОСЛОВИЦ И ПОГОВОРК НА РУССКИЙ ЯЗЫК.....	379

V СЕКЦИЯ. ҚҰҚЫҚТАНУ

ПРАВО

И. С. Сактаганова	ПРОБЛЕМЫ В РЕАЛИЗАЦИИ ПРИНЦИПА ОТКРЫТОСТИ СУДОПРОИЗВОДСТВА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН.....	382
Л. И. Четрикова А. М. Калгужинова	СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ И ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ УГОЛОВНОГО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА ОБ ОТВЕТСТВЕННОСТИ ЗА ВОВЛЕЧЕНИЕ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ В ПРЕСТУПНУЮ И АНТИОБЩЕСТВЕННУЮ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ.....	385
Т. Е. Каудыров З. Г. Утепова	ЗАКОНОДАТЕЛЬНЫЕ ПОИСКИ В БОРЬБЕ С КОНТРАФАКТОМ В КАЗАХСТАНЕ.....	387
А. М. Айткулова	ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ АДАМ ЖӘНЕ АЗАМАТТАРДЫҢ ӨМІР СҮРУ ЖӘНЕ ЖЕКЕ БАСЫНА ҚОЛ СҰҒЫЛМАУ ҚҰҚЫҒЫ.....	392
Н. Сиубаева	ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ТӨРЕЛІК ЖӘНЕ АРАЛЫҚ СОТ ҚЫЗМЕТІНІҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ НЕГІЗДЕРІ.....	394
А. Т. Сейдахметова	ТЕРРОРИЗМ ЖӘНЕ ОНЫҢ ҚАЗАҚСТАНДА ОРЫН АЛУЫ.....	396
Қ. С. Ахметова	ЕУРАЗӘК ШЕГІНДЕ КЕДЕНДІК ОДАҚ ПЕН БІРТҰТАС ЭКОНОМИКАЛЫҚ КЕҢІСТІКТІҢ ҚҰРЫЛУЫН ҚҰҚЫҚТЫҚ ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУДІҢ КЕЙБІР АСПЕКТІЛЕРІ.....	399
Г. Е. Мусынова	РОЛЬ СУДА ПРИСЯЖНЫХ В УКРЕПЛЕНИИ НЕЗАВИСИМОСТИ СУДЕБНОЙ ВЛАСТИ.....	402
А. Т. Кабжанов А. К. Жармагамбетова	БОРЬБА СО ВЗЯТОЧНИЧЕСТВОМ: ОПЫТ, ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ.....	404

VI СЕКЦИЯ. ЭКОНОМИКА ЖӘНЕ ҚАРЖЫ

ЭКОНОМИКА И ФИНАНСЫ

И. В. Порядина	РОЛЬ И ЗНАЧЕНИЕ МОНИТОРИНГА ФИНАНСОВОГО СОСТОЯНИЯ КОМПАНИИ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ.....	407
К. Т. Алёнова Р. М. Жунусова Г. Б. Утибаева	СОВРЕМЕННЫЕ ПРИНЦИПЫ БЮДЖЕТНОЙ ПОЛИТИКИ И ИХ РЕАЛИЗАЦИЯ В ПРОЦЕССЕ ФОРМИРОВАНИЯ РЕСПУБЛИКАНСКОГО БЮДЖЕТА.....	412
М. Ы. Жүкібай	ПРОИЗВОДИТЕЛЬНОСТЬ ТРУДА – ГЛАВНЫЙ ФАКТОР УСТОЙЧИВОГО РОСТА ЭКОНОМИКИ.....	418
Г. Д. Тажбенова	ИНВЕСТИЦИИ В РАЗВИТИЕ РЕАЛЬНОГО СЕКТОРА ЭКОНОМИКИ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН, КАК ФАКТОР ПОВЫШЕНИЯ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ СТРАНЫ.....	422
Б. Б. Мажитова	ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ КРЕДИТОВАНИЯ МАЛОГО БИЗНЕСА.....	424
Г. Ж. Рахимжанова	ВНЕШНЯЯ ТОРГОВЛЯ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН.....	428
А. М. Бержанова А. М. Алимханова	ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА ТУРИЗМДІ ДАМЫТУДЫҢ ҮРДІСТЕРІ МЕН ПЕРСПЕКТИВАЛАРЫ.....	430
А. Ж. Асанова К. Ж. Кадырова	УПРАВЛЕНИЕ КРЕДИТНЫМИ РИСКАМИ В БАНКОВСКОЙ СИСТЕМЕ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН.....	433
Б. Ж. Акимова Д. М. Берниязова	ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ МЕЖДУНАРОДНЫХ СТАНДАРТОВ ФИНАНСОВОЙ ОТЧЕТНОСТИ ОБЩЕСТВЕННОГО СЕКТОРА (МСФООС) В КАЗАХСТАНЕ.....	436
Ж. Д. Дәулетханова А. В. Колесникова	МЕТОДЫ ПЛАНИРОВАНИЯ ДОХОДНОЙ ЧАСТИ ГОСУДАРСТВЕННОГО БЮДЖЕТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН.....	439
Ж. Д. Дәулетханова С. Е. Мукушева А. К. Разбекова	МОДЕРНИЗАЦИЯ ПЕНСИОННОЙ СИСТЕМЫ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН....	443
Ж. А. Каусылова	НАПРАВЛЕНИЯ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ МЕХАНИЗМА ГОСУДАРСТВЕННОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ИНВЕСТИЦИОННОЙ ДЕТЕЛЬНОСТИ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН.....	446
А. А. Козлов	РЕАКЦИЯ НА МИРОВОЙ ФИНАНСОВЫЙ КРИЗИС И СТРАТЕГИЧЕСКИЕ РИСКИ В НАЦИОНАЛЬНЫХ ЭКОНОМИКАХ.....	452
А. К. Саурукова	КРИТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ КОНЦЕПЦИЙ СТРАТЕГИЧЕСКОГО МЕНЕДЖМЕНТА ПРИМЕНИТЕЛЬНО К СПЕЦИФИКЕ МАЛОГО БИЗНЕСА....	454
С. М. Токенова	КОМБИНИРОВАННАЯ ФИНАНСОВАЯ ОТЧЕТНОСТЬ И ЕЕ ПРОФОРМА.....	457
З. М. Шаукерова	НАЛОГООБЛОЖЕНИЕ ЛИЗИНГОВЫХ ОПЕРАЦИЙ.....	459
М. Қ. Тузубекова А. Е. Байсағатова	ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ЭКОНОМИКАСЫНДАҒЫ СТРАТЕГИЯЛЫҚ МЕНЕДЖМЕНТ.....	461
М. Т. Жумажанова Н. Е. Цукан	БЮДЖЕТНАЯ СИСТЕМА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН СОСТОЯНИЕ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ.....	463

Г. М. Жусупова М. Уразов	ХЕДЖ ФОНДЫ ПРЕДПОСЫЛКИ СОЗДАНИЯ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН.. 465
М. Т. Жумажанова А. А. Зайнулаева А. М. Орал	ИНФЛЯЦИЯ ФАКТОРЛАРЫ ЖӘНЕ ОНЫҢ ҚАЗАҚСТАН ЭКОНОМИКАСЫНА ӘСЕРІ..... 469
Б. Ж. Акимова Д. Д. Шикибаева	ПРОБЛЕМЫ УЧЕТА И АУДИТА РАСЧЕТОВ ПО ОБЯЗАТЕЛЬСТВАМ..... 471
А. К. Буткенова Ж. Улатай	БІЛІМ БЕРУ САЛАСЫНДАҒЫ ИННОВАЦИЯЛАРДЫҢ ОРНЫ..... 473
А. А. Ержанова	РАЗВИТИЕ МАЛОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В АГРАРНОМ СЕКТОРЕ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН..... 476
К. Ж. Садуакасова Т. А. Скрипченская	ПРАВОВЫЕ СПОСОБЫ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ДОГОВОРНЫХ ОБЯЗАТЕЛЬСТВ.....479
Ә. Г. Кожаметова	ИННОВАЦИЯЛЫҚ САЯСАТТЫ ҚОЛДАНУДЫҢ ӘДІСНАМАСЫ МЕН МЕХАНИЗМІ..... 481
Ж. С. Алиева	ПЕРЕХОД БУХГАЛТЕРСКОГО УЧЕТА ГОСУДАРСТВЕННОГО СЕКТОРА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН НА МЕТОД НАЧИСЛЕНИЯ.....484
Д. А. Дисюков	ЭКОЛОГИЧЕСКИЙ ТУРИЗМ – ОСОБЫЙ СЕКТОР ТУРИСТСКОЙ ОТРАСЛИ... 486
А. Б. Ермакбаева	ФОРМИРОВАНИЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ КОМПЕТЕНЦИЙ СТУДЕНТОВ ЭКОНОМИЧЕСКИХ СПЕЦИАЛЬНОСТЕЙ ПОСРЕДСТВОМ ДЕЛОВЫХ ИГР.... 488
Н. С. Мамытова	ФОРМИРОВАНИЕ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ СТУДЕНТОВ КОЛЛЕДЖА В РАМКАХ ДИСЦИПЛИНЫ «МЕНЕДЖМЕНТ».....491
Г. К. Шаикова	ФОРМИРОВАНИЕ ЭКОНОМИЧЕСКИХ КОМПЕТЕНЦИЙ СТУДЕНТОВ В УСЛОВИЯХ ИНФОРМАТИЗАЦИИ ОБРАЗОВАНИЯ..... 494
С. Ж. Бектенов	ҚАЗАҚСТАННЫҢ ИНВЕСТИЦИЯЛЫҚ ТАРТЫМДЫЛЫҒЫ..... 496
А. Ж. Анетова	ХАЛЫҚАРАЛЫҚ СТАНДАРТТАР НЕГІЗІНДЕ ҚАЗАҚСТАНДЫҚ БУХГАЛТЕРЛІК ЕСЕП ЖҮЙЕСІН ЖЕТІЛДІРУ 499

Гуманитарлық және әлеуметтік ғылымдардың қазіргі мәселелері
Республикалық ғылыми-практикалық конференция материалдары
/ Жалпы редакциясын басқарған А. Қ. Құсайынов. – Астана: ЕАГИ, 2013. – 512 бет.

Современные проблемы гуманитарных и социальных наук
**МАТЕРИАЛЫ РЕСПУБЛИКАНСКОЙ НАУЧНО-ПРАКТИЧЕСКОЙ
КОНФЕРЕНЦИИ**

/ Под общей редакцией А. К. Кусаинова. – Астана: ЕАГИ, 2013. – 512 с.

Редактор: Гульназ Жанатовна Рахимжанова
Компьютерная верстка: Денис Иванович Зубченко
Ответственный за выпуск: Наталья Борисовна Снаговская

Сдано в набор _____ Формат _____
Усл. печ. л. _____ Уч.-изд. л. _____ Тираж 500 Заказ _____

Отпечатано в Акмолинском филиале АО «ЦНТИ»: 010008, г. Астана, р-н Алматы, ул.
Пушкина, 15